

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2023

6/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

6/2-сан 2023

декабрь

Шөлкемлестіріушілер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендируі Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Интизар АБДИРИМОВА
Мавлюда АЧИЛОВА
Нуриддин АЧИЛОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Шахло БОТИРОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Холбой ИБРАГИМОВ
Умида ИБРАГИМОВА
Лола ИСРОИЛОВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Мехри НАРБАШЕВА
Улфат МАҲКАМОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Нуржан МАТЧАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шукурулло МАРДОНОВ
Шахсанам МАТУПАЕВА

Лобар МУХТОРОВА
Камаладин МАТЯКУБОВ
Раъно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Фурқат РАЖАБОВ
Сайёра РАХМОНОВА
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшода САПАРБАЕВА
Феруза САПАЕВА
Зайниддин САНАҚУЛОВ
Қаххор ТУРСУНОВ
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Гулноз ТУРАЕВА
Гулмира ТОЖИБОЕВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Дилбар ҚАРШИЕВА
Вохид КАРАЕВ
Дилбар ҚОДИРОВА
Ризамат ШОДИЕВ
Абдушукур ШОҒҚОРОВ
Дилфуза ШАББАЗОВА
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ ЭДЕБИЯТ

Qudaybergenova G. Tólepbergen Mátmuratov shigarmalarinda qollanilgan sintaksislik takirarlar	7
Shoynazarova V.X. Ingliz tili o'qitish metodikasi: samarali usullar va strategiyalar	11
Azimova Sh.A. Nofilologik talabalarga ingliz tili o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish	19
Isaqov Z.S. Badiiy matnning lisoniy tahlil tamoyillari	26
Хосилова Ф.Р., Калинина О.Н. Исторические предпосылки формирования профессиональной речи студентов-филологов	32
Алимов Ф.Ш. Сущность понятий "Письмо" и письменной речи в условиях цифровизации образовательного пространства ВУЗа	38
Qodirova G.T. The role of agrobiological terms in teaching english to agricultural students	45
Majidova Z.A. The pragmatic system of directive speech acts in English language	49

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Tilegenov A.T. Yoshlarda milliy istiqloql g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishning ijtimoiy-pedagogik mohiyati	54
Karimova M.M. Inson ma'naviy-axloqiy immunitetni shakllantirishda professionalizmning darajalari va bosqichlari	66
Салиев У.Х. Жиноятчилик тушунчаси, унинг моҳияти ва ёшлар дунёкарашига таъсири	73
Ibragimova X.X. Harbiy xizmatchilar va ularni oila a'zolarining ijtimoiy - etnopsixologik moslashuv omillari	78
Jurayev B. Talabalarning jismoniy faolligini oshirish texnologiyalari	83
Abduraximova T.A. Bolonya kelishuvi qoidalarini joriy etish bo'yicha xorijiy tajriba	88
Novshadbekova D.Z. Tarbiyaning inson kamolotidagi ahamiyati	96
Bazarov X.N. Kasbiy identifikatsiya o'z-o'zini toifalash sifatida	102
Ergasheva M.A. Tarixiy bilim orqali talabalarining ijtimoiy faollik kompetensiyalarini takomillashtirish	107
Negmatova A.M. Talabalarda o'rganish strategiyasini rivojlantirishning amaliy yondoshuvlari va texnologiyalari	113
Курбаниязова З.К. Педагогика олий таълим муассасаларида педагогик туркум фанларни ўқитиш методикасини такомиллаштириш	120
Isaboyeva D. Z. Ta'lim tizimida yosh avlodni tarbiyalashdagi pedagogik-psixologik aspektlar	125
Ochilov Ya. S. Imom Abu Homid G'azzoliy ilmiy merosi vositasida talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning psixologik-pedagogik xususiyatlari	131
Sultanova A.M. Fanlarda integratsiyalashgan pedagogik jarayonlarning mantiqiy asoslari	137
Sattorova D.D. Umumta'lim muassasalarining innovatsiyalarni qabul qilish va joriy etishga tayyorligining asosiy xususiyatlari	141
Xujaqulov A. X. Muhandislik yo'nlishi talabalarini pedagogik faoliyatga tayyorlashni metodologik asoslari	146
Rakhmonova D.S. Talabalarda kreativlik qobiliyatlarini interfaol metodlar asosida rivojlantirish	153
Xoliqulov B.J. Muhandislik masalalarni yechish orqali talabalarining dasturlash kompetentligini oshirish metodikasi	161
Atashov A.Sh., Arepbaeva F.A., Shukurlaev M.N. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari	167
Ibadullayeva N.E. Tasviriy san'at ta'limida talabalarining badiiy – ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish	173
Abdullayev A.Q. G'arb mamlakatlarida o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash masalalari	180
Abdullayev A.Q. Ta'limda shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlardan kompleks foydalanish shartlari	186

Abdirasulov L.X. O'quvchilarga texnologik ta'lim darslarini o'qitishda atrof muhit muhofazasi tushunchalarini shakllantirish	191
Yusupova D.U. Talabalarining klinik tafakkurini rivojlantirishda simulyatsion yoki imitatsion metoddan foydalanishning afzalliklari	196
Nurullayeva G.O' Mustaqillik yillarida O'zbekistondagi ta'lim sohasida olib borilgan islohotlar	201
Xamrayev N. Z. Rivojlangan davlatlar ta'limida kredit modul tizimini Bolonya tajribasi misolida joriy etish shakllari va bosqichlari	205
Djurayev I.I. Raqamli olamda masofaviy ta'limni rivojlantirish mexanizmlari	212
Turdaliyev S.M. Virtual texnologiyalarning imkoniyatlari	217
Ergasheva X.M. Oliy ta'lim muassalari ta'limi jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanish zaruriyati	224
Artikova K. K. Kreativ yondashuv asosida o'quv va tarbiya jarayonlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari	230
Jo'rayev F. R. O'zbek folklori vositasida oilada milliy va ma'naviy tarbiyani shakllantirish	236
Mamadaliev K. Ta'lim tizimida axborot kommunikatsion texnologiyalarini qo'llashning dolzarbligi	242
Eshmurodov Sh.E. Kutubxona axborot tizimlarning rivojlashi tendensiyasi va imkoniyatlari	248
Zoirova L.X. Tibbiyot oliygohlarida "Radiatsion tibbiyot va texnologiyalar" fanidan laboratoriya mashg'ulotlarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish	254
Chorshanbiyev Sh. E. Oliy ta'lim muassalarida talabalarining ekologik kompetensiyasini shakllantirishdagi metodik yondashuvlar	260
Narimbetova Z. A. Umumta'lim maktablarida geometriyani o'qitishning me'yoriy omillari	267
Razokova N.K. O'quvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'zlashtirish darajasini oshirish	271
Xusnetdinov U. I. Ekologik ma'rifat-talaba yoshlarda ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirish	275
Kuchkinov A. Yu., Rixsimboyeva N.D. Ekota'lim samaradorligini oshirishda steam integratsiyalashgan ta'lim texnologiyasi	283
Beketov N. A. Kasbiy mazmunli masalalarning sifatli ta'limdagi ahamiyati (matematika fanini o'rgatish misolida)	288
Nurgizarova Z.B. Zamonaviy kadrlar tayyorlash va adabiyot ta'limini o'rganishda yangi ped texnologiyalar	292
Suleymanova T.G. O'smirlarining kasb tanlash jarayonida tadbirkorlik faoliyatga yo'naltirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari	296
Байметов М.М. Педагогика олий таълим муассасаларида ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этиш	302
Аноркулова Г.М. Бўлажак технология ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлашнинг методик асослари	307
Кудайназаров А.К. Жамиятда инновацион жараёнлар ва инновациялардан фойдаланишга бўлган олимларнинг қизиқишлари	313
Salimova S.F., Amonova D.N. Biologiya ta'limini o'qitishda virtual laboratoriyani ishlab chiqishning didaktik ahamiyati	318
Yunusov M.M. "Sulfat kislota ishlab chiqarish" mavzusini rolli o'yinlar bilan o'qitish	326
Salimova S.F., Kalandarova D.S. Zoologiya fanini o'qitishda o'quvchilarni bilim, ko'nikma, malakasini oshirish yo'llarida virtual laboratoriya mashg'ulotlarining didaktik modeli	337
Niyozov A.K., Nurmurodova M.A. Ta'lim jarayonini tashkil etishda 4K – ta'limining o'rni	344
Қаҳҳаров А.А. Узлуксиз таълимда график фанларни ўқитишда талабаларнинг график компетенциясини ривожлантириш усуллари	352
Исхакова М.Р. Андрагогик ёндашув асосида мактабгача таълим ташкилотлари педагоглари малакасини ошириш жараёнини такомиллаштириш мазмуни	360
Инназаров М.А., Обидов А.Э. Инновацион ёндашув асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш курслари ўқув-методик таъминотини такомиллаштириш	367
Halimov O'.H. Kompyuter grafikasidan foydalanib bo'lajak muhandislarning loyihalash kompetentligini rivojlantirish	373

Sattorova M.A., Ashurova S. Bo'lajak tarbiyachilarda inklyuziv kompetentlikni shakllantirish yo'llari	377
Юлдашев М.А., Ташева С.Р. Исследование возможностей локализации совместных образовательных программ в условиях Республики Узбекистан	382
Салимова С.Ф., Шамсиева Ш.Р. Роль инновационных технологий на уроках биологии	387
Пак К.Г. Проблема развития критического мышления в начальных классах: необходимость и подходы к решению	394
Салимова С.Ф. Сущность квалиметрического подхода в образовании	398
Абдиримова И.К. Концепция социального сотрудничества при применении кластерного метода в проектной деятельности	405
Анаркулова Г.М. Эффективность использование игровых методов на уроках технологии	410
Айназарова А.Ж. Инновационные технологии и методы организации развития познавательных интересов и творческих навыков студентов во время летних каникул	415
Оразбаева Г. Ж. Школа как система взаимодействия родителей и педагогов в самореализации учащегося	418
Олимова Д.М. Современное состояние совершенствования эстетического воспитания учащихся 5 класса по предмету «технология» с использованием национальной вышивки	424
Каримова Н.Я. Идеологический иммунитет и идеологическая компетентность - как одна из основных педагогических проблем подрастающего поколения	428

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Ergashev O.Sh. Inson borlig'i va uning ijtimoiy antropologik xususiyatlari	434
Taylyaqova F.S. Yangilanayotgan jamiyat sharoitida oilaviy tadbirkorlikka falsafiy-metodologik yondashuv	440
Yusupova G. T., Abdullajonova S.B. Farg'ona iqtisodiy rayoni qishloq xo'jaligi holati	449
Tajimirzayev E.A. O'zbek qishloqlaridagi kino san'ati faoliyati tarixidan(1960-1980-yillar)	455
Muxtarov U.M. XIX-XX asrlarda xorijiy universitetlarning falsafani o'qitishdagi tajribalari	460
Madumarov T.T., G'ulomjonov O. R. O'zbek oilalarini rivojlanish genezisi	464
Rayimov B.U. O'zbekistonda milliy qadriyatlar va millatlararo totuvlik	470

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Djuraboyev M.K. Ta'lim axborotlashuvi – raqamli jamiyat uchun ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida	478
Каримов Э.С. Кибербуллингнинг кўринишлари	484
Shohimardonov J. M. “Milliy o'quv dasturi” asosida fizika ta'limi o'quv materialini tarkiblashtirishning ilmiy asoslari	490
Aktamov F. S., Boymurodova D.B. Tekis uzluksiz funksiyalarni ilm- fanning turli sohalarda qo'llanilishi haqida	497
Юсубалиев А. Пахтани қайта ишлашнинг самарадорлигини ошириш	505
Isroilova L.S. Talabalarning mustaqil ta'limi tashkil etish pedagogik muammo sifatida	512
Sadilloeva L.S. Biologiya fanini uch o'lovchi o'quv vositalar yordamida o'qitish	518
Mirsanov J.M. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish muammolari	525
Jumayeva D.N. Kasb - hunar maktabi o'quvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etish muammolari	530
Нажмиддинов М.К. Физик жараёнлар ва ҳодисаларни кузатиш, тушуниш ва тушунтиришда ўқувчиларнинг компетентлигини шакллантириш	536
Akhatova Sh.A. Strategy and competitive advantage	542

БАСЛАҒЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Nauruzbaeva A.S. Jańa Ózbekstan jaǵdayında baslawısh bilimlendiriw modernizaciyası dástúriy támiynatın jetilistiriw jolları	547
Yembergenova A.A. Baslawısh klass ana tili sabaqlarında sóz shaqaplarına tiyisli shınıǵıwlar ústinde islew arqalı imla sawatlıǵın jetilistiriw usulları	552
Фармонов Ў.Н. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида фикрлаш маданиятини шакллантириш	556
Abduraximova D.A., Murodova F.G. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishda kommunikativ nutq texnologiyalarining mohiyati va xususiyatlari	563
Shokirova D.U., Ongarov M.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda ota-onalar yordamida nutqini oshirishning o'ziga xos jihatlari	569
Kochkarova Sh.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirishda ta'limiy o'yinlardan foydalanish	574
Jabborova O.M. Boshlang'ich ta'limda xorijiy mamlakatlar tajribalaridan foydalanish muammolari	580
Turdiqulova L.Z. Maktabgacha ta'limda tashkiloti va ota-onalar hamkorligini strategik rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari	586
Nurullayeva Sh.O. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish usullari	592
Amirova G.R. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar bilimini baholashda PIRLS dasturi	598
Kuchkinov A.Yu., Iskandarova J. J. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini steam ta'limida ijodkorligi va muhandislik ko'nikmalarini rivojlantirish usullari	604
Kadirova Sh. X. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni shakllantirish vositalari	611
Turakulov B. N. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirish	618
Akobirova M.B. Boshlang'ich sinfdagi ko'rishda nuqsoni bor o'quvchilarda kreativ salohiyatni shakllantirish tuzilmasi	623

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Turapova Sh.X. Bolalar o'smirlar sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish	635
Олимов А.И., Муқимов О. Э. Жиззах давлат педагогика университети жисмоний маданият факультетида жисмоний тарбия ва спорт мутахасисларини тайёрлаш жорий ҳолати ва истиқбол режалари	643
Ravshanov B.X. Jismoniy tarbiya ta'lim yo'nalishi bitiruvchilarini elektron ta'lim bazasidan foydalangan holda kasbiy mahoratini takomillashtirish	648
Qazoqov S.R. Sportchilarning mehnat qobiliyatchanligiga tashqi muhitning ta'siri	663

ТИЛ ХЭМ ӘДЕБИЯТ

ТӨЛЕПБЕРГЕН МАТМУРАТОВ ШИҒАРМАЛАРИНДА ҚОЛЛАНИЛҒАН СИНТАКСИСЛИК ТЎКИРАРЛАР

Qudaybergenova G.

QMU tayanish doktoranti

Tayanch sózlar: badiiy takror, stilistik figura, inversiya, gradatsiya, sintaktik konstruktsiyalar, fonetik takror, leksik takror.

Ключевые слова: художественный повтор, стилистическая фигура, инверсия, градация, синтаксические конструкции, фонетический повтор, лексический повтор.

Key words: artistic repetition, stylistic figure, inversion, gradation, syntactic constructions, phonetic repetition, lexical repetition.

Kirisiw. Til bilimi hám ádebiyattanıw bir-biri menen tıgız baylanısı tarawlar bolıp, olar bir-birine tásir etiw arqalı rawajlanıp otıradı. Tillik birlikler kórkem ádebiyattın ele de bayıwına, kitap oqıwshılarına ayırıqsha zawıq bağıshlawda xızmet etedi. Sonlıqtan, qaraqalpaq tilinde túrli kórkemlew quralları bar. Olardıń arasında shıǵarmanıń poetikligin, obrazlılıǵın ele de asırıp beriwde stilistikalıq figuralar ayırıqsha áhmiyetke iye.

Kórkem shıǵarmada mazmunnıń emocionallıǵın támiyinlewshi kórkemlew usıllardıń biri - kórkem tákirar bolıp esaplanadı. Tákirarlar – kórkem shıǵarmalarda onıń tásirshenligin kúsheytıw, ideyanı ótkirlestiriw, qaharmanlardıń ishki dúnyasın tereńirek ashıp kórsetiw ushın qollanılatuǵın sintaksislik usıl.

Sintaktik-stilistikalıq figuralar sóylewdiń emocionallıǵın asırıwǵa járdem berip, parallelizm, kórkem tákirar, antiteza, inversiya, ellipsis, gradaciya sıyaqlı bir qatar usıllardı óz ishine aladı.

Tiykargı bólim. Kórkem sóz iyeleri pikir tásirin ele de kúsheytıw ushın súwretlep atırǵan predmetti yamasa qubılistı birneshe ret qaytalaydı. Bul usıl arqalı ayırım sózlerge ayırıqsha máni, poetikalıq boyaw júklenedi, olardı tastıyqlap kórsetedi. «Tiykargı mánilik júklemelerdi alıp júretuǵın ayırım sózlerdiń tákirarlanıwına tiykarlangan sintaksislik konstrukciyalar da figuralarǵa jatadı», - dep jazǵan edi G.L.Abramovich.

Qollanıw dárejesi boyınsha kórkem tákirarlar prozalıq shıǵarmalarda kemirek, al lirikada shıǵarma mazmunın jetkeriwdegi xızmeti jaǵınan ayırıqsha

áhmiiyetliliǵi menen ajıralıp turadı. Shayırar insan ruwxıy áleminiń hár qıylı keshirmelerin kórkem súwretlew usılları arqalı sáwlelendiredi. Kórkem súwretlew usılları ishki forma kórkemliǵın támiynlep, shıǵarmanıń emocional tásirsheńliǵın arttıradı. Bul tuwralı M.Girshman bılay jazadı: «Forma – material, ózinde sóylew tiliniń barlıq baylıqların, kórkemlew usılları menen kórkemlew qurallarınıń zatlıq kórinisin alıp júriwshi material». Kórkem tákirardıń wazıypası avtordıń pikirin konkretlestiriw hám eń tiykarǵısı oǵan tınlawshı yáki oqıwshını isendiriw sıyaqlı ózgesheliklerdi ańlatıwdan ibarat. Sonlıqtan da, kórkem tákirardıń til biliminde de, ádebiyattanıw ilimin de óz aldına áhmiiyetke iye.

Sunday-aq, kórkem tákirardıń qollanılw tariyxına názer taslasaq, birinshi ret kórkem tákirar M.V.Lomonosov tárepinen tilge alınǵan (1735) bolıp, ol “Tákirar -sóylew figurası retinde gáptiń kóp poziciyası bolıp tabıladı. Bunda ol anafora, epifora sıyaqlı gáplerdi bayanlaw sintaktik qural retinde qollanıladı”-dep pikir bildiredi. Tákirar boyınsha filolog ilimpazlardıń teoriyalıq kózqarasları hám ilimiy izertlewlerdegi jańalıqlardı úyrenip, bul jóninde qısqasha bayanlawǵa háreket ettik. Atap aytqanda, rus filologlarınan biri I.Y.Kovalchuk óziniń “Tákirar hám onıń teksttegi wazıypaları” atlı dissertaciya jumısında tiykarǵı maqset etip, pozicion tákirardı úyreniw hám onıń tekst jasaytuǵın wazıypasın orınlaw shártlerin hám klassifikaciyasın anıqlawǵa itibar qarattı. Bul izertlew jumısı dawamında tákirardıń mánisin ashıp beriw, sóylewde onıń islewi hám payda etiw principlerin úyreniw, stilistikalıq hám sintaktik poziciyalardan tákirardıń islewin úyreniw, teksttegi pozicion tákirarlardıń funkcionál qásiyetlerin analizlew sıyaqlı wazıypalardı atqarıp qalmaq, jumıstıń ilimiy jańalıǵı retinde, birinshi ret qısqasha kórkem tekste pozicion tákirar sáwlelenip, onıń tekst payda etiwshi funkciyası tekstiń mikro strukturaları hám makro strukturası dárejesinde anıqlandı hám onıń klassifikaciyası islep shıǵıldı. Atap aytqanda, tákirar boyınsha teoriyalıq analizler nátiyjesinde úsh poziciyalı tákirardı anıqladı: presegmental, postsegmental hám segmentlar aralıq. Filolog tańlaǵan atamalarda tákirar iyelegen anıq poziciya ańlatıladı : basında, aqırında yamasa segmentler arasında. Kórkem tákirardıń ózgesheliklerin ózinde sáwlelendirgen izertlew jumıslarınan biri sıpatında bul miynetti ayrıqsha atap ótiw lazım. Al, biz bul izertlew jumısında kórkem tákirardıń sintaksislik ózgesheligine ayrıqsha dıqqat qaratıldı.

Nátiyjeler hám sheshimler. Kórkem tákirar túrli formalarda qollanıla beredi hám poeziyalıq shıǵarmalar menen qosa prozada az sanda bolsa da qollanıladı. Mısalı, Júdá ózgerip ketipti, - oyladı Abdulla úyge qaytar eken. – júdá ózgerip ketipti. Rastanda, eki jıl ishinde usınday ózgeriw múmkinbe? Bul misalda gáptiń tákirarlanıwı arqalı pikirdiń túsiniqliliǵı artqanlıǵın kóriw múmkin.

Tilde kórkem tákirarlar belgili bir sistemanı payda etedi: fonetikalıq tákirar, leksikalıq tákirar, morfologiyalıq tákirar, sintaktik tákirar. Bul izertlewde olardıń

arasınan sintaktik tákirargá ayrıqsha dıqqat awdarıldı. Óytkeni, sintaksislik ózgeshelikke iye tákirarlardıń parqın úyreniw házirgi til biliminde ayrıqsha úyrenilmegen máselelerden.

Sintakaksislik tákirarlar qollanılganda eki yáki onnan artıq bir tiptegi sintaktik konstrukciyalar parallel halatta qollanılwı shárt.[4] Yaǵnıy, gáp bóleklerinin tákirarlanıwı yáki sóz dizbekleri, gáplerdiń tákirarlanıwı nátiyjesinde dúziledi. Máselen:

*Ómir sulıw, jasasań da qıynala,
Ómir sulıw, basmas kóziń qıymaǵa,
Adam qartaysa da jaqtı dúnyaǵa
Qaray-qaray kózi qumartıp keter («Ómir sulıw»)*

*Xosh bol endi, xosh bol, qıyalım toqta!
Sen ele jasaysań, qarap tur maǵan
(«Jaqsı adamnıń júregi»)*

*Oylar edik suwdı suwıq dep,
Oylar edik tastı suwıq dep,
Ele biz bilmegen tereń kóp,
Ele biz bilmegen biyik kóp... («Nur haqqında qosıq»)*

Bul qatarlarda kórkem tákirarlar gáp formasında bolıp, bir pútin predikativ birliklerdiń qollanılwı nátiyjesinde jasalǵan. Shayır T.Mátmuratov shıǵarmalarının lingvopoetikalıq ózgesheliklerin analizlewde kórkem tákirardıń ornı óz aldına.

*Keldi bunda lek-lek alaman,
Keldi bunda kempir-ǵarrılar;
Keldi bunda kewli jám adam
Keldi bunda muńlı-zarlılar. («Urıs dártleri»)*

*Ol hayaldı dárhal sol manda,
Alıp ketti súyep jigitler.
Qansha nabıt bolǵan ármanlar,
Qansha nabıt bolǵan úmitler! («Qara jawlıqlı hayal»)*

Bul mısallarda sóz dizbegi formasında qollanılgan kórkem tákirarlar shayır T.Mátmuratovtıń ishki oy-sezimlerin ele de anıǵıraq jetkerip tur. Keltirilgen mısallardaǵı kórkem tákirarlar lirik qaharmannıń ruwxıy keshirmelerin sáwlelendiriwge xızmet qılǵan.

Kórkem tákirarlar tildıń stilistikalıq resursların bayıtıwdıń tiykarǵı derekлерinen bolıp esaplanadı. Eń ónimli tákirar tipi - bul sintaksislik tákirar usulı. Sintaksislik

tákírarlardín júzege shıǵıwı ushın eki yáki onnan artıq bir tiptegi sintaktik konstrukciyalar parallel halatta qollanıwı shárt. Sintaktik tákirarlar semantik-stilistikalıq kategoriya sıpatında keń mánide qollanıladı hám tómendegishe túrleri bar:

Gap bólekleri tákirarı - bólekli tákirar

Sóz dizbekleri tákirarı – dizbekli tákirar. Gáp tákirarı - predikativ tákirar. Bólekli tákirar-bunda salıstırılıp atırǵan sintaktik konstrukciyalardıń dúziliwindegi bir qıylı gáp bólegi tákirarlanadı.

Tákírar kúshli stillik qural bolıp, ol dóretiwshiniń sheberligine baylanıslı halda kórkem shıǵarma áhmiyetin júzege shıǵarıwǵa járdem beredi. Olarda isletilgen tákirarlar halattı, qaharman ruwxıyatın oqıwshı kóz aldına sáwlelendiriwge járdem berip, tásirshenlikti asırıwda áhmiyetke iye.

Juwmaq. Demek, kórkem tákirar áhmiyetli stillik qural bolıp, ol jazıwshınıń sheberligine baylanıslı qollanılp, shıǵarmanıń mazmunın ashıp beriwde áhmiyetli rol oynaydı. Sintaktik-stilistikalıq figuralardı anıqlaw stilistikanıń eń áhmiyetli máselelerinen biri.

Tólepbergen Mátmuratov belgili lirik shayır sıpatında qosıqlarındaǵı ózi maqset etken mazmundı ashıp beriwde kórkem tákirarlardan sheber paydalana alǵan. Onıń qosıqlarında da, poemalarında kórkem tákirardıń fonetikalıq, leksikalıq, morfologiyalıq túrlerin de ushırıwǵa boladı. Keyingi izertlewler shayır shıǵarmalarındaǵı tákirarlardı ele de tereńirek úyreniw wazıypasın qoyadı.

Ádebiyatlar:

1. Мамажонов А., Маҳмудов У. Услубий воситалар. – Фарғона, 1996.
2. Умуркулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент, «Фан», 1990.
3. Шамсиддинов Ҳ, Қўнғуров Р, Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент, «Ўқитувчи», 1983, 246 б.
4. Bo'riyeva Gulbodom. Said a zunnunova she'riyatida sintaktik takrorlar. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E) ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(5), May, 2023

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada qoraqalpoq xalqining sevimli shoirilaridan biri Tólepbergen Matmuratovning lirikasida qo'llanilgan badiiy takrorlar o'rganildi. Asosan, uning asarlaridagi sintaktik takrorlar tahlil qilindi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изучены художественные повторы, использованные в лирике Топлепбергена Матмуратова, одного из любимых поэтов каракалпакского народа. В основном анализировались синтаксические повторы в его произведениях.

SUMMARY

This article focuses on the artistic repetitions used in the lyrics of Tólepbergen Matmuratov, one of the favorite poets of the Karakalpak people. Mainly syntactic repetitions in his works were analyzed.

INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI: SAMARALI USULLAR VA STRATEGIYALAR

Shoynazarova V.X.

*Termiz agrotekhnologiyalar va rivojlanish instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ingliz tili o'rganuvchilar, ikkinchi til o'rganish, o'qitish strategiyalari, til muhitiga sho'ng'ish, himoyalangan o'qitish, yordamchi vositalar, hamkorlikda o'rganish.

Ключевые слова: изучающие английский язык, ESL, ELL, овладение вторым языком, стратегии обучения, погружение в языковую среду, защищенное обучение, скаффолдинг, кооперативное обучение.

Key words: English language learners, ESL, ELL, second language acquisition, teaching strategies, language immersion, sheltered instruction, scaffolding, cooperative learning.

Kirish. Pedagogikaning rivojlangan tajribalari hamda ta'limda erishilgan yutuqlarni amaliyotga olib kirish bugungi kunning muhim shartlaridan hisoblanadi. Hozirda o'qituvchi o'z faoliyati davomida foydalana olishi mumkin bo'lgan ulkan tajribalar bazasi shakllangan va u kundan-kunga yanada boyib bormoqda. Lekin shunga qaramasdan, o'qituvchilar va bo'lg'usi kasb egalari tomonidan ana shu tajribalarni o'zlashtirib olishlari birmuncha mushkullik bilan amalga oshmoqda. Pedagogning mavqeyi ilg'or tajribalarni vujudga keltirishda va ularni kasbdoshlari o'rtasida ommalashtirishda, ayniqsa, ahamiyatlidir. Ta'lim beruvchi yangi ilg'or pedagogik tajribani amaliyotga joriy etishda uning qimmati hamda qay darajada samarali ekanligiga e'tibor berishi kerak. O'qituvchi amaliy faoliyatining innovatsiyaga yo'nalganligi nazariy pedagogik tadqiqotlar natijasida erishilgan yutuqlarni amaliyotga joriy etish imkoniyatini beradi.

Til o'rganish kishilik jamiyatida bag'oyat muhim sohalardan hisoblanadi. Muloqot vositasi bo'lmish tilni tabiiy muhitda (oilada, jamoatchilik orasida) yoki uyushgan holda (darsda) amaliy egallash murnkin. Til hodisalariga oid bilimlar esa nazariy jihatdan o'rganiladi. Ma'lumki, chet tilni o'rgatish-o'rganish muayyan jihatlari bilan ona tili va ikkinchi tildan keskin farqlanadi. Bu esa, o'z navbatida tegishli chet til o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi.

Maktablarda madaniy va til xilma-xilligi ortib borayotganligi sababli, o'qituvchilar birinchi tili ingliz tili bo'lmagan talabalarga samarali ta'lim berish muammosiga duch kelishadi. Dunyo miqyosida 1 milliarddan ortiq ingliz tilini o'rganuvchilar bor. Ingliz tilini o'qitishning zamonaviy usullari xorijiy tillarni o'rganishning klassik usullari asosida qurilgan. Biroq, unga psixologik jihat, xorijiy kino va axborot texnologiyalari ta'sir ko'rsatdi. 20 yil oldin qo'llanilgan ingliz tilini o'qitish usullari ancha reproduktiv xususiyatga ega edi. So'zlarni yodlash, matnni o'qish, audio yozuvni tinglash, xat yozish - o'qituvchi bergan vazifalar shunday ko'rinishga ega edi. Ehtimol, shu sababli, ko'p yillar davomida tilni o'rgangan kattalarning aksariyati ingliz tilida o'qish va yozishni bilishadi, lekin gapirishda qiynaladilar.

Ingliz tilini o'qitishning zamonaviy usullari reproduktiv usullarni interaktiv usullar bilan almashtirdi. Bugungi kunda bilim olish talaba va o'qituvchining o'zaro ta'siridir. O'quv rejasi, birinchi navbatda, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tuziladi. Maktabgacha va boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun ushbu turdagi dars ko'proq mos keladi: o'yin, sayohat qilish, video, musobaqa va boshqalar. Voyaga yetgan talaba klassik darsni afzal ko'radi. Bu yosh uchun an'anaviy vazifalar ham mos keladi: hikoya yozish, mashq bajarish, matnni o'qish, tinglash va hokazo. Hikoya yozish faol va passiv lug'atdan qanday foydalanishni o'rganish, so'z boyligini kengaytirish va nutq tilini yaxshilash imkonini beradi. Mashqlarni bajarish grammatik materialni o'zlashtirishga yordam beradi. Matnni o'qish nafaqat o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki sizni o'rganilayotgan til madaniyati va an'analariga singdiradi. Tinglash - og'zaki tilni tushunishni yaxshilaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Alohida pedagog yoki ta'lim muassasi tajribasini o'rganib chiqish, ommalashtirishda oliy ta'lim muassasalarining professor o'qituvchilari, umuta'lim dargohlarida faoliyat olib boradigan yetuk pedagoglar bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning sababini quyidagicha izohlash mumkin:

- innovatsiya muallifi muayyan pedagogik g'oya yoki yangilikning istiqboli to'g'risida kerakli va aniq bahoni bera olmaydi;
- ilg'or pedagoglar har doim ham o'z g'oyalarini ommalashtirish haqida o'ylayvermaydilar. Sababi yangilik pedagogning qo'shimcha vaqti, mehnatini talab qiladi;
- g'oya har doim ham uning yaratuvchisi tomonidan ilmiy–metodik jihatdan etarlicha asoslanmaydi;
- mualliflar o'zlarining innovatsiyalari va ularni amaliyotga joriy etish yo'llarini bayon qilishda o'zlari va kasbdoshlarining individual xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan to'siqlarga ro'baro' keladilar;

- nafaqat pedagogik innovatsiyalarni targʻib qilish va ommalashtirish, balki ular asosida pedagoglar qatoliatiga tuzatishlar kiritish boʻlajak oʻqituvchilarning kasbiy bilimdonligi va mahoratini boyitish vazifasi ham ijodiy guruh zimmasiga yuklanadi;
- innovatsiyalarni tizimli tanlash, monitoring oʻtkazish, innovatsion gʻoyalar, texnologiyalarga baho berish, oliy oʻquv yurtlari ish tajribalarini boyitish vazifalari ham ijodiy guruh aʼzolari zimmasidadir.

Innovatsion gʻoya muallifi amaliyotda qoʻllashga yoʻnaltirilgan faoliyatni boshqarishda ishtirok etmaydi. Bu tarzda yondashuv innovativ pedagogning imkoniyatlarini kengaytirish va uni muayyan maqsadga yoʻnaltirishga zamin yaratadi. Innovativ pedagogika asoschisi va ommalashtiruvchining quvvatlari shu tariqa bir nuqtaga jamlanib, maʼlum bir maqsadga yoʻnaltiriladi. Pedagogik innovatsiyalar oʻzining muayyan oʻlchovlariga ega. Pedagogik innovatsiyalar boʻlgʻusi oʻqituvchining kreativ faoliyatini shakllantiradigan quyidagi oʻlchovlardan iborat hisoblanadi: innovatsion usullarning naqadar yangi ekanligi; uning optimalligi; qanchalik samara berishi; omaviy tajribada qoʻllash imkoniyati va shu kabilar. Innovatsion usullarning asosiy oʻlchovi ularning yangiligi, ilmiy tadqiqot natijalari hamda ilgʻor pedagogik tajribalar bilan tengligidadir. Shu sababdan ham innovatsion jarayonda faoliyat olib borish istagida boʻlgan oʻqituvchilar uchun yangilikning asl mohiyati nimadan iborat ekanligini tushunish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Muhokama. Ingliz tilini oʻqitishda koʻpchilikni yana bir savol qiziqtiradi: «Chet tilini oʻrganishning eng yaxshi usuli qanday: juftlikda, guruhda yoki yakka tartibda?» Bu yerda ham koʻp narsa oʻquvchining individual xususiyatlariga, maqsad va vazifalariga bogʻliq. Nutq qobiliyatini oshirish uchun guruh darslarini tanlash yaxshidir. Ular kommunikativ usul yoki immersion usul yordamida tashkil etilishi mumkin. Oʻqituvchi bilan individual ishlash imtihonga tayyorgarlik koʻrishning yaxshi usuli hisoblanadi. Odatda anʼanaviy texnikadan foydalangan holda yoki shoʻngʻish usuli bilan birgalikda quriladi.

Ingliz tilini oʻrganish usulini tanlash qiyin boʻlib tuyulishi mumkin, ammo toʻgʻri tanlov qilish uchun yuqorida koʻrsatilgan mezonlarga tayanish kifoya:

- Darsning maqsadi
- Trening darajasi
- Psixologik qulaylik
- Motivatsiya.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni oʻqitish usullarini oladigan

Koʻpgina ota-onalar juda erta yoshdanoq til oʻrganishga qiziqishadi. Biroq, 5 yoshgacha boʻlgan bola soʻzlarni avtomatik ravishda oʻrganadi va hali qoidalarini tushunmaydi. Shuning uchun bolalarga alifbo, ranglar, oʻyinchoqlar, mevalar va

hokazo nomlari bilan o'yinchoq tarzda tanishish tavsiya etiladi. Maktab yoshiga qadar puxtaroq mashg'ulot qoldirgan ma'qul.

Ingliz tilini maktabda o'qitish usullarini tahlil qiladigan bo'lsak, o'smirlarni tarbiyalashda nafaqat til ko'nikmalarini, balki tengdoshlari bilan muloqot qilish, o'z qadriyatlar tizimini shakllantirish, tanlangan maqsadlarga rioya qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim omil hisoblanadi.

Ingliz tilini maktabda o'qitish usullaridan eng mashhurlaridan biri CLIL (Content and Language Integrated Learning - bu mavzu-til integratsiyalashgan ta'lim) - ingliz tilida boshqa fanlarni o'rganish - bu matematika, adabiyot, jismoniy tarbiya va boshqalar bo'lishi mumkin. Ushbu usulning afzalliklari:

- o'quvchining har tomonlama rivojlanishi,
- boshqa fanlarni parallel o'rganish,
- qiziqarli material taqdimoti,
- turli texnikalarning kombinatsiyasi: tinglash, gapirish, yozish.

U ingliz tilida so'zlashadigan xususiy maktablar, kollejlarda va bolalar bog'chalarida faol qo'llaniladi, bu erda barcha fanlar chet tillarida o'qitiladi. Bu yondashuv juda samarali, ayniqsa, agar bolaga uni juda erta yoshdan boshlab qo'llansa.

CLIL doirasida nafaqat ingliz tili grammatikasini, balki inson tarbiyasining fundamental asoslarini ham qamrab olish maqsadida psixologiya, sotsiologiya, etika va madaniyatshunoslik fanlaridan darslar o'tkazish mumkin.

Shuningdek ikki tilli usul ham til o'qitishning o'ziga xos metodi bo'lib, o'qituvchi aytgan hamma narsani parallel tarjima qilishi kerak. Usul subtitrlar bilan videolarni tomosha qilishni, ikki tilli kitoblarni o'qishni va to'g'ridan-to'g'ri nutqni sinxron tarjima qilishni o'z ichiga oladi. Agar o'smir uyda oilasi bilan ingliz tilida gaplasha olsa, samaradorlik ortadi.

Qoidaga ko'ra, o'qituvchi asosiy e'tiborni ijtimoiy-madaniy materiallarga qaratadi, shunda odam so'zlarning ishlatilishidagi farqni tushunadi va shu bilan birga mamlakat madaniyati bilan tanishadi. Bu usul, ayniqsa, chet elda o'qishni rejalashtirgan o'smirlar uchun foydalidir.

Maqsadli trening metodi - kurslarda yoki sinfda ishlatiladigan mashhur yondashuv. O'qituvchi talabalar mustaqil ishlashlari va taqdim etishlari kerak bo'lgan mavzuni beradi; taqdimotdan so'ng o'qituvchi mavzuni tushunishlarini yaxshilash uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan tavsiyalarni beradi.

Pedagogik innovatsiyalarni tashxislash asosida o'rganishda har bir pedagog tajribasida ijobiy, rivojlantiruvchi holatlar bilan bir qatorda salbiy ko'rinishlar ham mavjudligini hisobga olish zarurligini unutmaslik kerak. Yosh pedagog ta'lim dargohida samarali faoliyat ko'rsatishi uchun uning ish tajribasida mavjud bo'lgan ijobiy hamda salbiy jihatlarni tashxislash asosida yaqqol ko'rsatish talab

etiladi. Innovatsion jarayonlarni o'rganish maqsadida qo'llaniladigan tashxislash metodlari quyidagilardan iborat ekanligini bo'lajak o'qituvchilar ongiga aniq etkazish lozim.

- bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik ehtiyojlari, qiziqishlari, alohida ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlarni tizimli tarzda o'rganish, bunda o'qituvchilarning faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish imkoniyatlarini aniqlash;
- ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g'oyalar, konsepsiyalar hamda ilg'or pedagogik tajribalarni izlab topish va oliy pedagogik ta'lim amaliyotiga joriy etish;
- bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik innovatsiyalarni o'zlashtirish va qo'llash jarayonidagi o'ziga xoslik va ularning turli-tuman ko'rinishlarini aniqlash, bunda namoyish qilish, tasvirlash, ochiq darslar o'tkazish, yangi manbalar ustida ishlash, ma'ruzalar tashkil etish, tajriba-sinov ishlarida ishtirok etish singari ish turlaridan keng foydalanish kabilar.

Pedagogik innovatsiyalarni tashxislash asosida o'rganishga yo'naltirilgan amaliy ishlarni ham bir necha bosqichlarda o'tkazish tavsiya etiladi. Bo'lajak o'qituvchilardan dastlabki bosqichda anketa so'rovlari, anketa savollariga olingan javoblarni ekspertizadan o'tkazish, individual suhbatlar tashkil etish va anketa savollariga olingan javoblardagi ma'lumotlarni tasdiqlash, tashxis natijalari asosida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish [8]. Mazkur bosqichda birinchi bosqich natijalari asosida bo'lajak o'qituvchining kasbiy pedagogik malakasini oshirishga yo'naltirilgan tadbirlar rejalashtiriladi hamda ularni amalga oshirish yo'llari ko'rsatiladi. Ushbu bosqichda amalga oshirilgan ishlar yakunlanib, takroriy tashxislash o'tkaziladi. Mazkur jarayonda bo'lajak o'qituvchining oraliq hamda yakuniy natijalarni olishga yo'naltiriladi. Guruhdagi talabalar faoliyatida ro'y bergan o'zgarishlar chuqur tahlil qilinadi. Buning natijasida bo'lajak o'qituvchilarning hosil qilgan kasbiy ko'nikma, malakalari va tajribalarini tashxislash hamda ularni tashxislash metodlari bilan qurollantirish hamda kasbiy pedagogik ta'lim jarayonini innovatsion g'oyalar asosida qayta qurish talabalarning kreativ faoliyatini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Buning natijasida bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyat ko'rsatishga, tashabbuskorlikka undash imkoniyati vujudga keladi.

Natija. Birinchidan, insonning chet tilini qanday o'rganishi haqida pedagogik nazariya paydo bo'ladi. Ushbu nazariya ilmiy tadqiqotlarga asoslangan va «yondashuv» deb ataladi. Yondashuv umumiy fikrni ta'riflaydi, odam tilni muloqot qilish uchun ishlatsa, o'zlashtiradi. Keyin «usullar» paydo bo'ladi, ya'ni ma'lum bir yondashuvni amalga oshirish uchun qanday o'qitish va o'rganish kerakligini aytadigan amaliy ko'rsatmalar. Masalan, o'quvchi o'rganilgan qoidalarni suhbat

amaliyotida qo'llashi, haqiqiy hayotdagi vaziyatlarni ko'rsatishi kerak va hokazo. Yondashuv paydo bo'lgandan keyin, qoida tariqasida, optimal usullar to'plamini - «metodologiyani» ishlab chiqish uchun bir necha o'n yillar o'tadi.

Total immersion usuli insoniyatga qadim zamonlardan beri ma'lum. Kimdir o'zini lingvistik muhitda topadi va o'z ona tilida muloqot qila olmaganligi sababli, xorijiy kontekstga qo'shilishga majbur bo'ladi. Shunchaki chet elga chiqib, tilni tabiiy ravishda o'rganish mumkin, degan fikr hanuzgacha keng tarqalgan. Afsuski, bu hamma uchun ham ish bermaydi, chunki ko'p narsa talabning yoshiga, uning psixologik xususiyatlariga (u faol muloqot qiladimi yoki chekinadimi), eshitish qobiliyatiga bog'liq (u o'xshash tovushlarni o'z ichiga olmasdan ajrata olishi haqiqat emas. o'qituvchining yordami), boshqa tillarni bilish va boshqa ko'plab omillar. Til muhiti, albatta, o'rganish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi, lekin ko'pchilik odamlar uchun sho'ng'ib ketishdan tashqari, tuzilmani qo'shadigan va jarayonni sezilarli darajada tezlashtiradigan muntazam darslar kerak.

Til o'rganishga to'liq kirishish - bu o'quvchining vaqtini faqat maqsadli tilda ishlaydigan muhitda o'tkazadigan vaziyat. Shunday qilib, o'quvchi to'liq maqsadli til bilan o'ralgan bo'lib, bu o'quvchi o'rganmoqchi bo'lgan til sifatida aniqlanadi.

Ikkinchi usul barcha o'qituvchilar uchun mos emas va bu Dogme - kommunikativ usulning bir novdasi va ayni paytda falsafiy harakat. Bu standartlashtirilgan kurslar va darsliklarning haddan tashqari ko'pligiga reaksiya sifatida boshlandi, o'qituvchilar standart o'quv dasturiga rioya qilish orqali o'quvchilarni qog'ozlarda yo'qotganliklarini tushunishgan.

Dogma materialga tayanmasdan ishlashni o'z ichiga oladi: o'qituvchi va talabalar darsga bo'sh qo'llar bilan kelishadi va muloqot jarayonida dars mavzusi tug'iladi. Bunday mashg'ulotlarda o'quvchilar o'z ta'lim mavzusi va yo'nalishini mustaqil belgilash, sinfdoshlari bilan qizg'in suhbatlar olib borish va xatolar ustida doimiy ish olib borish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Biroq, Dogme o'qituvchidan juda katta kuch va professionallikni talab qiladi: u har qanday grammatik mavzuni darhol tushuntira olishi, dialogni to'g'ri yo'nalishga yo'naltirishi, xatolar ustida ishlashning ko'p usullarini bilishi, tezkorlik bilan vazifalarni o'ylab topishi kerak. o'rganilganlarini mustahkamlash, o'quvchilarning muvaffaqiyatini testlarsiz kuzatib borish. Dogmening raqiblari bu yondashuvni sun'iy cheklovlar yaratish va allaqachon qiyin bo'lgan o'quv jarayonini keraksiz ravishda murakkablashtirish uchun tanqid qiladi.

Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchining to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi.

Til tajribasi termini Yevropa tillarida chop etilgan metodik adabiyotlarda deyarli uchramaydi, chunki rus (Rossiya Federatsiyasi nazarda tutiladi), ingliz, nemis, fransuz maktablarida yagona ona tili chet til o'rganishda hisobga olinadi. O'zbekiston maktablarida esa ona tili va ikkinchi tildan hamda o'rganilayotgan chet tilning o'zidan to'plangan yaxlit til tajribasi xususida fikr yuritish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, chet tilini o'qitish usulini tanlashda yodda tutish kerak bo'lgan asosiy kommunikativ yondashuv «oltin standart» bo'lib qolmoqda - bu zamonaviy talabning maqsadlariga javob beradigan tasdiqlangan va samarali usul.

Shuningdek o'qitishda universal usullar mavjud emas: har bir usulning samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchining sharoitlari, o'quv maqsadlari va shaxsiy xususiyatlariga bog'liq, shuning uchun kommunikativ yondashuvni boshqa o'qitish usullari bilan to'ldirish foydalidir. O'qituvchining kasbiy mahorati maktabda aytilgan o'qitish metodikasidan muhimroqdir, chunki belgi har doim ham mazmunga mos kelmaydi.

Chet tilini o'rganishni sayohatga qiyoslash mumkin, natijada xaritada ma'lum bir nuqta paydo bo'ladi. O'quvchi unga turli yo'llar bilan borishi mumkin: piyoda, samolyotda, poezdda, dengizda. Tanlangan usulga qarab, turli vaqt va kuch sarflanadi; Ehtimol, ba'zi transport manzilga etib borishga imkon bermaydi. Transport - bu texnika va manzilga yetib olish uchun juda muhim omil hisoblanadi.

Asosiy (umumiy) tadqiqot metodlaridan ilmiy kuzatish pedagogik jarayonda ommaviy tus olgan bo'lib, metodik tadqiqotda xulosalar chiqarish, foydali axborot to'plash, kuzatilgan hodisalarga oid yig'ilgan faktlarni tasniflash imkonini tug'diradi. Kuzatish har doim ma'lum maqsadga bo'ysundirilishi zarur. Oddiy kuzatish oqibatlari nazorat ishlar, protokol materiali, test natijasi bilan to'ldirilishi mumkin. Chet til o'rgatishni tadqiq etishda ta'limiy tajriba o'tkazish va tajriba-sinov metodlari ko'pchilikning e'tiborini o'ziga tortgan.

Tajriba o'tkazish ommaviy ta'lim jarayonini tekshirish metodidir. Boshqa metodlardan tajriba o'tkazishning farqi shundan iboratki, juda ko'p maktablarda uzoq muddat davomida o'tkaziladigan tajriba o'zining o'ta ishonarli ma'lumotlari tufayli o'quv jarayonining modeli yangligi namoyon bo'ladi.

Адабиётлар:

1. Artemov V.A. Psixologiya obucheniya inostrannomu yazыku. – M.: “Pedagogika”, 1989. – S.103
2. Calderón, M., Slavin, R., & Sánchez, M. (2011). Effective instruction for English learners. *The Future of Children*, 21(1), 103-127. <https://www.jstor.org/stable/41229013>
3. Методики преподавания английского языка, York Fern 22 сентября 2020 Обновлено: 30 июля 2023, <https://tefl-tesol-certificate.com/blog/metodika-prepodavaniya-anglijskogo-yazyka>

4. Humoyunbek Eraliyevich Akbarov, O'quvchilarga ingliz tilini o'qitishda qo'llaniladigan metodlar, 944-946

5. Жаббаров Рустам Равшанович (2016) Ўзликни англашнинг психологик асослари. The organization of innovative activities of the teachers: Problems and solutions. pp-444-445.

6. Ксения Любская, Юлия Черепанова, Методики изучения иностранных языков, <https://education.forbes.ru/authors/metodiki#popupnews>

7. Cambridge Assessment English, TKT: Content and Language Integrated Learning (CLIL), <https://www.cambridgeenglish.org/images/22194-tkt-clil-glossary-document.pdf>

8. Валиев, А. Н. (2021). Об Особенности Перспективы Простых Геометрических Фигур И Проблемах В Ее Обучении. Central asian journal of theoretical & APPLIED SCIENCES, 2(4), 54-61. <http://cajotas.centralasianstudies.org/index.php/CAJOTAS/article/view/11>

9. Khalimov, M., & Soliddinova, S. (2021). The knowledge gained by students in engineering graphics and its transformation to experience and skill. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 10(1), 260-264. DOI: <http://dx.doi.org/10.5958/2278-4853.2021.00040.9>

10. The immersion method: Bilingual education for better future prospects, <https://www.phorms.de/en/about-phorms/immersion-method/>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ingliz tili o'rganishni istagan talabalarga ingliz tilini o'rgatishning samarali usul va strategiyalari o'rganilgan. Ingliz tili o'rganuvchilarga o'qitishning asosiy omillari ikkinchi til o'rganish jarayonlarini tushunish, himoyalangan o'qitish va yordamchi vositalar kabi maxsus o'qitish strategiyalaridan foydalanish, turli xil o'rganish uslublarini hisobga olish va inklyuziv sinf muhitini yaratishdir. Tadqiqotlar tilga cho'milish, mazmunga asoslangan o'qitish, hamkorlikda o'rganish, aniq yo'l-yo'riqlar berish va oldingi bilimlarni faollashtirish ingliz tili o'rganuvchilarga foyda keltirishini ko'rsatadi. Baholash asli va davomli bo'lishi kerakki, talabalar taraqqiyotini o'lchash mumkin bo'lsin. Ingliz tili o'rganuvchilarga samarali o'qitish uchun o'qituvchilar trening va qo'llab-quvvatlashga muhtoj. To'g'ri o'qitish usullari bilan boshqa til o'rganuvchilar akademik muvaffaqiyatga erisha oladi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье исследуются эффективные методы и стратегии обучения английскому языку учеников, родным языком которых не является английский. Ключевыми факторами в обучении изучающих английский язык являются понимание процессов овладения вторым языком, использование конкретных стратегий обучения, таких как защищенное обучение и скаффолдинг, учет различных стилей обучения и создание инклюзивной учебной среды. Исследования показывают, что погружение в языковую среду, обучение на основе содержания, кооперативное обучение, явное обучение и активизация имеющихся знаний идут на пользу изучающим английский язык. Оценка должна быть аутентичной и постоянной, чтобы измерять прогресс учащихся. Учителям нужна подготовка и поддержка, чтобы эффективно обучать тех, для кого английский не является родным. При правильных методах обучения учащиеся, для которых английский не является родным языком, могут добиться успеха в учебе.

SUMMARY

This article explores effective methods and strategies for teaching English to students whose native language is not English. Key factors in teaching English language learners include understanding second language acquisition processes, utilizing specific teaching strategies such as sheltered instruction and scaffolding, accommodating diverse learning styles, and creating an inclusive classroom environment. Research shows that language immersion, content-based instruction, cooperative learning, explicit instruction, and activating prior knowledge benefit English language learners. Assessment should be authentic and ongoing to measure students' progress. Teachers need training and support to teach English language learners effectively. With proper instructional methods, language minority students can achieve academic success.

NOFILOLOGIK TALABALARGA INGLIZ TILI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Azimova Sh.A.

*Alfraganus Universiteti nodavlat oliy ta'lim tashkiloti
Turizm fakulteti, Fakultetlararo chet tillari kafedrası ingliz tili o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ingliz tilini o'rganish, ta'limiy texnologiyalar, kompyuter yordamida til o'rgatish, chet tillarni o'qitish, nofilolog talabalar.

Ключевые слова: изучение английского языка, образовательные технологии, компьютерно-поддерживаемое изучение языка, обучение ESL / EFL, студенты нефилологических специальностей.

Key words: english language learning, educational technology, computer-assisted language learning, ESL/EFL teaching, non-philology students.

Kirish. Ingliz tili o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhimdir. Bugun dunyoda ko'p o'quvchilar internet va smartfonlardan foydalanib o'rganishni afzal ko'radilar. Bu sababli, o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarga qiziqarli va samarali dars berishlari mumkin. Masalan, online platformalardan, interaktiv darsliklardan, videolar va audio materiallardan foydalanish o'quvchilarga motivatsiya berish va ularning o'zlashtirilgan o'rganishlarini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'quvchilarni qiziqtirish uchun interaktiv o'yinlar, veb-saytlar va mobil ilovalardan ham foydalanishlari mumkin. Bular orqali o'qituvchilar o'quvchilarni ilg'or va samarali o'rganishlariga imkoniyat yaratib berishlari mumkin. Yangi pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlangan darslar o'quvchilarni motivatsiyalash, ularning o'zlashtirilgan o'rganishlarini oshirish va ingliz tilini samarali tarzda o'rganishlariga yordam beradi.

Multimedia, mobil ilovalar, onlayn platformalar va virtual muhit kabi raqamli texnologiyalarning rivojlanishi 21-asrda o'rganish va o'qitishni o'zgartirdi. Ingliz tili global lingua franca maqomini mustahkamlaganligi sababli, ushbu rivojlanayotgan texnologiyalarni ingliz tilini o'qitish bilan samarali birlashtirish talabalarning raqamli dunyo uchun lingvistik va kommunikativ qobiliyatlarini

oshirishi mumkin. Bu ta'lim sharoitida, shu jumladan oliy o'quv yurtlarida filolog bo'lmagan talabalarga ingliz tilini chet tili sifatida o'qitishdir. Biroq, yangi texnologiyalarni o'quv dasturiga va pedagogikaga puxta kiritish qo'shimcha tadqiqotlarni talab qiladigan doimiy muammo bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqola, ayniqsa, ixtisoslashuv o'rniga umumiy malaka uchun ingliz tili darslarini olib boradigan universitetlarning filolog bo'lmagan talabalari uchun ingliz tili darslarida raqamli vositalarni birlashtirishga qaratilgan. Kommunikativ kompetensiya yondashuvi bugungi kunda mazmunli muloqot va vazifalarga asoslangan ta'limni targ'ib qiluvchi maqsadli texnologiyalardan foydalanish bilan yaxshi mos keladi. Texnologiyalarning imkoniyatlarini o'quv maqsadlariga moslashtirish va tasdiqlangan usullar bilan bir qatorda ulardan samarali foydalanish uchun tanqidiy tahlil talab qilinadi.

Ushbu maqola filolog bo'lmagan talabalar uchun texnologiyani takomillashtirish bo'yicha nazariy tadqiqotlar, empirik tadqiqotlar va o'qituvchilarning tajribalarini sintez qiladi. Bu noyob demografikani yaxshiroq qo'llab-quvvatlash uchun ingliz tili o'qituvchilariga raqamli landshaftni boshqarishda rahbarlik qilish tamoyillarini taqdim etadi. Kommunikativ metodologiya bilan birgalikda yangi texnologiyalarning puxta integratsiyasi filolog bo'lmagan talabalarning ingliz tilini o'rganishni juda boyitishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ushbu maqola fanlararo yondashuvni o'z ichiga oladi, ta'limdan nazariy asoslar va tadqiqot adabiyotlarini sintez qiladi, o'quv qo'llanmalarini loyihalash, tilshunoslik va kompyuter yordamida til o'rganishni tadqiq qiladi. Zamonaviy til o'rgatishni shakllantiradigan kommunikativ kompetensiya paradigmasi falsafiy asos yaratadi. Konstruktivistik ta'lim nazariyasi texnologiya tomonidan yoqilgan faol, haqiqiy o'quv vazifalari uchun tamoyillarni belgilaydi. Texnologik pedagogik tarkib bilimlari (TPACK) modeli o'qituvchilar egallashi kerak bo'lgan bilim va ko'nikmalarni belgilaydi.

Ushbu ramkalar texnologiyani takomillashtirgan ingliz tilini o'qitish bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilishni kontekstlashtiradi. Miqdoriy, sifatli va aralash usullarni o'rganish texnologiyalarning motivatsion va lingvistik ta'sirini isbotlaydi. Ushbu tadqiqotni sintez qilish filologik bo'lmagan kontekstlar uchun samarali amaliyot va muammolarni aniqlaydi. Nazariyalar, tadqiqotlar va amaliyotning ushbu ko'p qirrali tahlili nofilolog talabalarning tillarini rivojlantirish texnologiyasini optimallashtirish bo'yicha aniq tushunchalarni beradi.

Muhokama. XXI asrda globallashtirish va integratsiya jarayonlari inson faoliyatining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatib, kasbiy yo'naltirilgan muloqotga bo'lgan ehtiyoj katta ahamiyatga ega bo'lgan yangi davrni boshlab berdi. Zamonaviy, doimoo'zgarib borayotgan voqelik nafaqat kasbiy mahorat va ko'nikmalarga ega bo'lishi, balki til aloqasi sohasida yuqori malakali

mutaxassislar bo'lishi kerak bo'lgan mutaxassislarga yuqori talablarni qo'yadi. Til asosiy muloqot vositasi sifatida jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettiruvchi o'ziga xos oyna vazifasini bajaradi.

Tegishli adabiyotlarning sintezi filolog bo'lmagan o'quvchilar uchun texnologiyani takomillashtirgan tilni o'qitish bo'yicha asosiy foyda va amaliy tushunchalarni ochib beradi. Multimedia, mobil ilovalar, onlayn platformalar va virtual olamlar kabi texnologiyalar birlashtirilib, talabalarning motivatsiyasi va faolligini oshirish, haqiqiy tilning o'zaro ta'siri uchun imkoniyatlarni taqdim etish, kommunikativ kompetensiyani mazmunli rivojlantirishga ko'maklashish, sinf ichidagi munozaralar, darslar va tadbirlarni qo'llab-quvvatlash mumkin.

Biroq, o'qituvchilarni tayyorlash va pedagogik muvofiqlashtirish ushbu imtiyozlarga erishish uchun juda muhimdir. O'qituvchilar texnologiyadan foydalanishda ham, kommunikativ o'qitish maqsadlariga tegishli vositalarda ham ravonlikka, ya'ni aniqlikka ahamiyat berishlari kerak.

Umuman olganda, tadqiqotlar sog'lom pedagogik tamoyillardan foydalangan holda o'qitish maqsadli ravishda kiritilganda texnologiyalarni til o'rganishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Bu ularning filologiyadan tashqari kontekstlarda boyitish uchun oqilona ishlatilishini qo'llab-quvvatlaydi.

Texnologik pedagogik tarkib bilimlari (Technological Pedagogical Content Knowledge) modeli o'qituvchilar uchun kerakli bo'lgan uchta asosiy bilim sohasini ta'kidlaydi:

Pedagogik bilim - o'qitish va o'qitish nazariyasi haqida bilim, shu jumladan o'quvchilarni motivatsiya qilish, baholash usullari va sinf boshqaruvini tashkil etish.

Tarkib bilimi - o'qitilayotgan fan yoki kurs bo'yicha chuqur bilim va tushunchalar, masalan matematika yoki tarix.

Texnologik bilim - axborot texnologiyalari, kompyuter dasturlari va elektron resurslardan foydalanish ko'nikmalari.

TPACK modeliga ko'ra, samarali ta'lim uchun o'qituvchi ushbu uch sohaning kesishmasida bo'lishi kerak. Ya'ni o'qituvchi o'z predmetini chuqur bilishi, pedagogik ko'nikmalarga ega bo'lishi va texnologiyalardan uning tarkibini o'qitishda foydalana olishi lozim. Texnologiyalar ta'limda qo'llanilganda, ular pedagogik maqsadlarga mos kelishi va tarkibni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. TPACK modeli ta'lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishning muhim omilini ta'kidlaydi.

Har xil turdagi matnlar, registrlarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishga ilmiy yondashuv zarurligi 60-yillarda ko'plab mualliflar tomonidan qayd etilgan. Ularning tadqiqotlari "registr" tushunchasi bilan chegaralanib, so'z va jumla darajasida olib borilgan bo'lsa-da, turli registrlarga mansub matnlardagi so'z va

tuzilmalarning har xil turlarining tarqalishi bo'yicha ishonchli korpus asosidagi statistik ma'lumotlar olinib kelingan.

Kompyuter texnikasining rivojlanishi bilan korpus lingvistikasi keng tarqaldi. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quv dasturlarini tayyorlashda matn korpusini tahlil qilish turli janrdagi matnlarning tuzilishi va lingvistik xususiyatlari to'g'risida ishonchli statistik ma'lumotlarni, juda ko'p real misollarni, turli bilim sohalarini o'rganishni birlashtirishga imkon beradi. Zamonaviy oliy ta'lim muassasalari dasturlari uchun dolzarb bo'lgan multidisipliner yondashuv doirasida yagona butunlik mavjud bo'lmasa-da, maxsus maqsadlarda ingliz tilini o'qitishning yaxlit maqsadi va jarayoni atrofida birlashtira oladi.

Matnkorpusima'lumotlaridan, shuningdek eng yangi internet texnologiyalaridan foydalanish imkonini beruvchi maxsus dasturlardan foydalanish ESPni o'rganish va tahlil qilish uchun yangi istiqbollarni ochadi. Bitta manba matnning bir nechta tarjimalarini o'z ichiga olgan korpus tarjimonlarni tayyorlashda katta yordam berishi mumkin, bu o'qituvchiga diqqatni eng yorqin hodisalarga qaratishga, matnlardan talabalar uchun tegishli bo'lgan ko'plab misollarni tanlashga imkon beradi.

Natija. Nazariyalar, tadqiqotlar va amaliyotlarni sinchiklab tahlil qilish texnologiyalarning filolog bo'lmagan talabalar uchun ingliz tilidagi ta'limni yaxshilash maqsadidan foydalanishdagi asosiy fikrlarni yoritadi. Birinchidan, texnologiyalar o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini va faoliyatini samarali rivojlantirish uchun aniq kommunikativ maqsadlarni, konstruktivistik natijalarni va TPACKga asoslangan o'qitish ko'nikmalarini bajarishga qaratilgan bo'lishi kerak. Mavjud bilimlarni, imkoniyatlarni to'g'ridan-to'g'ri bilim sohalarini va kerakli ko'nikmalarga moslashtirish tangensial foydalanishni emas, balki maqsadli integratsiyani ta'minlaydi.

Ikkinchidan, o'qituvchilar chalg'itish kabi potentsial muammolarni yumshatishda talabalarning o'zini o'zi boshqaradigan kommunikativ ta'limini qo'llab-quvvatlash uchun texnologiyadan foydalanishlari kerak. Dasturlashtirilgan, ishtirok etish va tajriba integratsiyasi kabi modellar mos bosqichlarda optimal qo'shilishni osonlashtirishi mumkin (9. 90-92). O'qituvchilari asta-sekin metacognition va farq ta'kidlab tuzilgan hidoyat doirasida o'quvchilarga nazorat o'tkazish kerak.

Uchinchidan, tanlangan texnologiya interaktivlik, individuallashtirish va foydalanish imkoniyati kabi til o'rganish maqsadlariga mos keladigan imkoniyatlarni taklif qilishi kerak. Multimedia resurslari, mobil ilovalar, onlayn platformalar va virtual muhitlardan strategik foydalanish mumkin, biroq ularning har biri turli tajriba va ko'nikmalarni beradi. O'qituvchilar mavjud imkoniyatlardan o'ziga xos afzalliklari va cheklovlarini hisobga olishlari kerak.

Shuningdek samarali integratsiya o'quvchilarni o'qitish va qo'llab-quvvatlashga kirishni talab qiladi. O'qituvchilar yangi texnologiyalar va moslashuvchan kommunikativ o'qitish usullarini rivojlantirishlari muhimdir. Amaliyotning doimiy jamoalari dastlabki mashg'ulotlardan so'ng o'sishni davom ettirmoqdalar. Uskunalariga kirish va texnik muammolarni hal qilish ham juda muhimdir. Ushbu ehtiyojlarni qondirish o'qituvchilarga texnologiyani takomillashtirgan tilni o'qitishni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Yangi texnologiyalarning ingliz tilini o'qitishga qo'shilishi amaliy tilshunoslik va lingvistik adabiyotlarida muhim munozaralarni keltirib chiqardi, shu jumladan an'anaviy va texnologiyaga asoslangan yondashuvlarni muvozanatlashtiradigan modellar bo'yicha doimiy munozaralar vujudga keldi. Ba'zilar, birinchi navbatda, tanish bo'lmagan raqamli vositalardan foydalanish va sinfdagi kelishmovchiliklarni minimallashtirish uchun qo'shimcha o'z-o'zini boshqarish uchun texnologiyani zaxiralash uchun bahslashad. Biroq, boshqalar strategik texnologiya integratsiyasi faol inklyuziv ishtirokni va shaxsiylashtirilgan ko'rsatmalarni kuchaytiradigan umumiy aralash ta'lim modellarini qo'llab-quvvatlaydi.

Filologik bo'lmagan kontekslarda, xususan, kommunikativ kompetentsiya tilni faol mazmunli ishlatish va muhokama qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Yangi vositalar samaradorlik, farqlash va motivatsiyani ta'minlashi mumkin. Ammo ba'zi ehtiyotkorlik texnologiyasidan foydalanish qimmatli yuzma-yuz muloqot o'rnini to'liq almashtirmasligi kerak. Texnologiyalarning imkoniyatlarini o'rganish maqsadlari bilan uyg'unlashtiradigan va ICAP ramkasidan foydalanib, ishtirok etuvchi integratsiyalashgan faoliyatni tuzish uchun muvozanatli yondashuv ushbu keskinlikni hal qilishi mumkin. Filologik bo'lmagan kontekstlar uchun optimal integratsiya modellari bo'yicha keyingi tadqiqotlar kafolatlanadi.

ICAP ramkasi ta'lim psixologiyasi bo'lib, o'quvchilarni jalb qilish va kognitiv ishlov berish asosida o'quv faoliyatini tasniflaydi. ICAP interaktiv, konstruktiv, faol va passiv degan ma'noni anglatadi.

ICAP doirasi interaktiv faoliyatni maksimal darajada oshirish, keyin konstruktiv, keyin faol, passiv uzatishni minimallashtirish uchun o'rganishni tuzishni tavsiya qiladi. Interaktiv vazifalar jalb qilish va generativ ishlov berish tilni o'zlashtirish uchun maqbul.

O'qituvchilar o'quvchilarni passivdan faol, konstruktiv va interaktiv zonalarga o'tkazish uchun texnologiya, loyihalar, tengdoshlarning fikr-mulohazalaridan foydalangan holda ishtirok etish darslarini loyihalashtirishlari kerak. Ushbu iskala lingvistik rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan mazmunli ishtirok. ICAP haqiqiy

tildan foydalanishga yo'naltirilgan faol o'rganishni boshqarish tamoyillarini taqdim etadi.

Bundan tashqari, kommunikativ til rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun AI, mashinani o'rganish, kengaytirilgan ma'lumotlar bazasi va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanadigan yangi avlod vositalari bo'yicha ko'proq tadqiqotlar talab etiladi. Ushbu rivojlanayotgan texnologiyalar ko'payib borar ekan, ularning filologik bo'lmagan kontekslar uchun potentsial dasturlari muhokamaga loyiqdir.

Xulosa. Yangi raqamli texnologiyalar talabalarga yo'naltirilgan kommunikativ o'qitish yondashuvlariga maqsadli ravishda kiritilganda ingliz tilini o'qitishni boyitish uchun bebaho imkoniyatlarni taqdim etadi. Nofilologiya talabalar uchun sog'lom pedagogik asoslarga asoslangan texnologiya integratsiyasi motivatsiyani oshirishi, haqiqiy interaktiv amaliyotni ta'minlashi va faol lingvistik rivojlanishga yordam berishi mumkin. Biroq, o'qituvchilar metakognition va ta'lim mustaqilligini ta'kidlaydigan yangi vositalar va moslashuvchan o'qitish usullarida ravonlikni ta'minlab berishlari kerak. Trening va amaliyot jamoalari o'qituvchining tayyorligi uchun kalit hisoblanadi.

Texnologiyani qo'llab-quvvatlaydigan faoliyat va an'anaviy ko'rsatmalarni muvozanatlashtiradigan modellar haqida ba'zi munozaralar qolmoqda. Ammo tadqiqotlar odatda multimedia, mobil, onlayn va virtual platformalarning puxta integratsiyasini filologik bo'lmagan kontekslarda foydali deb tasdiqlaydi. Yetarli qo'llab-quvvatlash va muvozanatli modellar bilan o'qituvchilar turli xil o'quvchilarni jalb qilish va ingliz tilini bilish uchun ta'lim texnologiyalaridan foydalanishlari mumkin. Ko'proq tadqiqotlar yangi vositalar paydo bo'lishi bilan integratsiyaning eng yaxshi tajribalarini aniqlashni davom ettirishi mumkin, ammo mavjud ramkalar filologiya bo'lmagan talabalarning til o'rganish tajribalarini boyitish uchun ko'rsatma beradi.

Literature:

1. Chapelle, C. A. (2010). The spread of computer-assisted language learning. *Language Teaching*, 43(1), 66-74. <https://doi.org/10.1017/S0261444809990358>
2. Hubbard, P. (Ed.). (2009). *Computer-assisted language learning* (Vol. 1). Routledge.
3. Chen, H. J. H. (2008). Theoretical bases for using technology in second language learning and teaching. In J. L. Egbert & G. M. Petrie (Eds.), *CALL research perspectives* (pp. 9-28). Routledge.
4. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269-293). Penguin.
5. Kochler, M., & Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9(1), 60-70. <https://www.learntechlib.org/primary/p/29544/>
6. Jonassen, D. H. (1994). Thinking technology: Toward a constructivist design model. *Educational Technology*, 34(3), 34-37. <https://www.jstor.org/stable/44428641>
7. Kessler, G. (2018). Technology and the future of language teaching. *Foreign Language Annals*, 51(1), 205-218. <https://doi.org/10.1111/flan.12318>

8. Laylo Xamadullaevna Alimjanova, "Nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalariga ingliz tilini o'qitishda content asosida o'qitish texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va metodologik asoslari", <https://cyberleninka.ru/article/n/nofilologik-ta-lim-yo-nalishi-talabalariga-ingliz-tilini-o-qitishda-content-asosida-o-qitish-texnologiyalaridan-foydalanishning>
9. Liaw, S. S., & English, K. (2013). Online and offsite: Student driven development of the Taiwan-France telecollaborative project Beyond these walls. In M. Lamy & K. Zourou
10. Golonka, E. M., Bowles, A. R., Frank, V. M., Richardson, D. L., & Freynik, S. (2014). Technologies for foreign language learning: A review of technology types and their effectiveness. *Computer Assisted Language Learning*, 27(1), 70-105. <https://doi.org/10.1080/09588221.2012.700315>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida nofilolog talabalarga ingliz tilini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari o'rganilgan. Multimedia resurslar, onlayn platformalar, mobil ilovalar va virtual muhit kabi raqamli vositalar talabalarning qiziqishlarini oshirish va til ko'nikmalarini rivojlantirish usullari sifatida tahlil qilingan. Kommunikativ o'qitish, konstruktivizm va texnologik pedagogik bilimlar nazariyasi sintez qilinib, texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llash yondashuvlari baholangan. Sanoat va sifat ko'rsatkichlari raqamli vositalardan maqsadli foydalanilganda o'quv dasturlari va pedagogikada ularning ta'limiy va motivatsion qimmatini namoyon etadi. Ammo, o'qituvchilar tayyorgarligi va imkoniyatlar teng emasligi kabi muammolar hal etilishi zarur. Yangi texnologiyalar asliy muloqot, differentsial o'qitish va talaba markazli o'qitishni rag'batlantirishda foydalanilganda, ular filolog bo'lmagan talabalarning ingliz tilidagi ko'nikma va ishonchini oshirishi mumkinligi aniqlangan. Tavsiyalar o'qituvchilarni tayyorlash, zarur resurslar taqdim etish va integrativ aralash o'qitish modellariga e'tibor qaratishni qo'llab-quvvatlaydi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается интеграция новых педагогических технологий в обучение английскому языку студентов нефилологических специальностей в высших учебных заведениях. Цифровые инструменты, такие как мультимедийные ресурсы, онлайн-платформы, мобильные приложения и виртуальная среда, исследуются как методы повышения вовлеченности студентов и развития языковых навыков. Теоретические концепции, включая коммуникативное обучение языку, конструктивизм и технологические педагогические знания предметной области, синтезируются для оценки подходов к интеграции технологий. Количественные и качественные данные демонстрируют мотивирующую и образовательную ценность цифровых инструментов при целенаправленном включении в учебную программу и педагогику. Однако проблемы, такие как готовность учителей и различия в доступе, должны решаться. Когда новые технологии используются для содействия аутентичному общению, дифференцированному обучению и ориентированному на учащегося обучению, они могут повысить уровень владения английским языком и уверенность студентов нефилологических специальностей. Рекомендации поддерживают подготовку преподавателей, предоставление необходимых ресурсов и акцент на интегративных моделях смешанного обучения.

SUMMARY

This article examines the integration of new pedagogical technologies into English language instruction for non-philology students in higher education. Digital tools such as multimedia resources, online platforms, mobile applications, and virtual environments are explored as techniques for enhancing student engagement and language development. Theoretical frameworks including communicative language teaching, constructivism, and technological pedagogical content knowledge are synthesized to evaluate technology integration approaches. Quantitative and qualitative evidence demonstrates the motivational and educational value of digital tools when purposefully incorporated into curriculum and pedagogy. However, challenges like teacher readiness and access disparities must be addressed. When new technologies are utilized to promote authentic communication, differentiated instruction, and student-centered learning, they can improve non-philology students' English proficiency and confidence. Recommendations support preparing teachers, providing needed resources, and focusing on integrative blended learning models.

BADIIY MATNNING LISONIY TAHLIL TAMOIYILLARI

Isafov Z.S.

Qo'qon DPI Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: matn, lisoniy tahlil, tamoyil, til hodisalari, mantiqiy tafakkur, shakl va mazmun, lisoniy birliklar, sintaktik butunlik.

Ключевые слова: текст, лингвистический анализ, принцип, языковые явления, логическое мышление, форма и содержание, языковые единицы, синтаксическая целостность.

Key words: text, linguistic analysis, principle, linguistic phenomena, logical thinking, form and content, linguistic units, syntactic integrity.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarining bosh vazifasi o'quvchilar nutqini o'stirishdir. Nutq o'stirish ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda til hodisalarini puxta o'zlashtirish, ularning o'xshash va farqli tomonlarini bilishning ahamiyati katta. Boshlang'ich sinfda amalga oshiriladigan ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilar fonetika, leksikologiya, morfemika, so'z yasalishi, so'z turkumlari, sintaksis kabi tilshunoslik fani bo'limlaridan tegishli tarzda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishlari DTS, dastur va darsliklar talabi asosida amalga oshiriladi. O'quvchilarning yuqorida sanab o'tilgan bo'lim va mavzulardan egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini holatini tekshirish, nazorat qilishning juda ko'plab tajriba-sinovidan o'tgan usullari mavjud. Bu usullardan boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z tajribalarida keng ko'lamda samarali foydalanib kelishmoqdalar. Lekin bir ish turi mavjudki, u boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili fanidan egallagan BKMLari darajasini to'g'ri va haqqoniy belgilab berish bilan bir qatorda ularni mustaqil va ijodiy fikrlash, mantiqiy tafakkur yuritish, mavjud til hodisalarini farqlash, ularni umumlashtirish, taqqoslash, guruhlash kabi aqliy faoliyat bilan shug'ullanishga majbur qiladi va buning natijasida bolada mavjud til hodisalariga tanqidiy ko'z bilan qarash asosida dunyoqarashlarining kengayishi, ilmiy mushohada va mulohaza yurita olish ko'nikmalarining shakllanishiga olib keladi. Shu bois ham ona tili darslarida o'quvchilarni lingvistik tahlilga o'rgatish muhim

ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega. Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish muammosi til o'qitish nazariyasi va metodikasida yangilik emas. O'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish rus olimi A.V.Tekuchev, o'zbek olimlari Y.Abdullaev, X. G'ulomova, M.Mirmahmudovalar tomonidan chuqur va atroflicha o'rganilgan.

Lisoniy tahlil – aniq bir til yoki nutq biriligini parchalab o'rganishdir . Lisoniy tahlil til hodisalarini qamrash chegarasiga qarab to'liq va to'liqsiz bo'lishi mumkin. Masalan, 3-sinfda “Ot so'z turkumi” mavzusi o'rgatilgandan so'ng to'liqsiz tahlil o'tkaziladi. Bunda diqqat uch masalaga qaratiladi: so'zning qaysi so'z turkumiga mansubligi, so'rog'i, soni. Bundan keyingi tahlil, ya'ni 4-sinfda e'tibor qaratiladigan masalalar ortib boradi: ot, otlarda son, egalik, kelishik kabi. Lisoniy tahlil bajarish shakliga ko'ra ikki xil bo'ladi. 1. Og'zaki tahlil. 2. Yozma tahlil. Og'zaki tahlil o'quvchilarning bilimlarini qisqa vaqt ichida aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, o'quvchi xatoga yo'l qo'ysa, unga o'z vaqtida yordamlashish imkoni bor. Yozma tahlilning ham o'ziga xos ijobiy tomonlari bor. O'quvchi fikrlarini bemalol bayon qilish imkoniyatiga ega. Boshlang'ich sinflarda dars jarayonida lisoniy tahlilning yuqorida ko'rsatilgan barcha turlaridan foydalaniladi. Tahlil namunasi sinfda o'rganilgach, uy vazifasi ham qilib berish mumkin. 1-4- sinflarda tahlil uchun til materillarini tanlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu sinflarda tahlil materiallari sifatida so'z, gap matnlar berilishi mumkin. Tahlil materiallari o'quvchilarning bilimini, tafakkurini, nutqini o'stirishga yordam berishi bilan bir qatorda ularni barkamol insonlar qilib tarbiyalashga ham xizmat qilmog'i lozim.

Har qanday butunlik kabi matn ham uni tarkib toptiruvchi unsurlardan, muayyan birliklardan iborat bo'ladi. Tilshunoslikda qanday birliklar matnni shakllantirishi yoki matnni bo'laklarga ajratganda qanday birliklar aynan matn birligi deb hisoblanishi borasida ancha-muncha munozaralar mavjud. Bir qarashda, matn birliklarini belgilash u qadar ham qiyin ish emasdek tuyuladi. Ammo aslida unday emas, shuning uchun ham matn lingvistikasi tadqiqotchilari orasida juda ko'p va farqli qarashlar mavjud. Masalan, I.R.Galperin gapni matn birligi bo'la olmasligini ta'kidlaydi. Uningcha, bir necha gapni o'zida birlashtiradigan yirik butunlik – frazadan katta butunlik matnning birligi bo'la oladi. Frazadan katta butunlikning tarkibiy qismi bo'lgan gap bir paytning o'zida matnning ham birligi bo'la olmasligini aytadi. Ko'pchilik tilshunoslar esa gapni matnning asosiy shakllantiruvchi unsuri ekanligini ta'kidlashadi. Aslida ham matnning mazmuniy tarkibini, bu mazmunning ob'yektiv olam bilan nisbatlanishini, demakki, to'g'ri anglanishini gapsiz tasavvur etish mushkul.

Shunga ko'ra gapning matn sistemasidagi o'rnini, ayniqsa, uning matn hosil qilish imkoniyatini aslo inkor etib bo'lmaydi. Lingvistik adabiyotlarda gap, murakkab sintaktik butunlik va abzas matn birligi sifatida talqin qilinadi. Gap va murakkab sintaktik butunlikni matnning asosiy birliklari deyish mumkin, lekin abzasni mazkur birliklar qatoriga kiritib bo'lmaydi. Chunki, abzas, avvalo, yozma matngagina xos bo'lgan hodisa.

Badiiy matnning lisoniy tahlili metodologiyasi dialektik tafakkur qonuniyatlariga asoslanadi. Metodologiya so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, *metodos*–yo'l, usul va *logos*–ta'limot demakdir. Boshqacha qilib aytganda, insonning nazariy va amaliy faoliyatini to'g'ri uyushtirish, tashkil etish haqidagi ta'limotdir. Dialektik tafakkur narsa va hodisalarning mohiyati ularning bir-biri bilan aloqadorligi va rivojlanishi falsafiy qonunlar, tushunchalar (kategoriyalar) tizimi yordamida ochib beradi. Dialektikaning qonun va tushunchalari voqelikdagi narsa va hodisalarning eng umumiy aloqasini aks ettirib, insonda narsalarning mohiyatiga chuqur kirib borish va ongli tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Lekin mazkur qonuniyatlar muayyan badiiy asarga tatbiq qilinganida uning xususiy tomonlarini hisobga olish zarur. Badiiy matnni lisoniy tahlil qilish jarayonida quyidagi tamoyillarga tayanib ish ko'rilsa maqsadga muvofiq bo'ladi degan fikrdamiz: 1. Shakl va mazmun birligi tamoyili. 2. Makon va zamon birligi tamoyili. 3. Badiiy matn tilining umumxalq tili va adabiy tilga munosabat aniqlash tamoyili. 4. Badiiy matndagi poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash tamoyillari. 5. Badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarini aniqlash tamoyili. Tahlil usullari sifatida esa quyidagilar e'tirof etiladi: 1. Lisoniy tadbil usuli. 2. Matn variantlarini qiyoslash usuli. 3. Lug'atlarga asoslanish usuli. 4. Lisoniy birliklar indeksini tuzish usuli. 1. Shakl va mazmun birligi tamoyili. Borliqdagi narsa va hodisalar o'rtasidagi aloqadorlik, bog'lanish turlaridan biri shakl va mazmunning dialektikasidir. Shakl va mazmunning dialektik birligi tushunchasi har qanday matn uchun zaruriy xususiyat hisoblanadi. Faylasuflar mazmunga «muayyan narsa va hodisalarni tavsiflovchi ichki elementlar va o'zgarishlarning majmui» deb baho beradilar. Shaklni esa «mazmunni ifodalash usuli, tashkil etuvchisi» sifatida talqin qiladilar. Shaki va mazmun bir-biri bilan shunday bog'lanib ketganki, birida sezilgan nuqson ikkinchisidagi butunlikka putur etkazishi mumkin. Shakl va mazmun muvofiqligi buzilsa, muallifning niyati to'la namoyon bo'lmay qolishi turgan gap. Bunda asosiy e'tiborni matn va uning janr xususiyati o'rtasidagi muvozzantga qaratgan holda, matndagi lisoniy birliklarning matn tabiatiga mosligi masalasini ham diqqat markazidan qochirmaslik kerak. Badiiy matn ham shaklan, ham mazmunan mutlaqo o'ziga xos bo'lgan murakkab va

serqatlam estetik butunlikdir. Unda mazmun qanchalik muhim bo'lsa, shakl ham shunchalik favqulodda ahamiyatlidir. Ba'zan shakl hatto mazmun darajasiga ko'tarilishi, mazmun maqomini olib, haqiqiy mazmunning qimmatiga daxl qilishi ham mumkin. Badiiy inatnda muallifning mazmunni shaklga solishdagi mahorati, bundagi individual xususiyatlar alohida qimmatga ega. Badiiy matnning lingvopoetik tahlilida, eng avvalo, ana shu jihat, ya'ni shakl va mazmun birligi birlamchi tamoyil sifatida nazarda tutilishi lozim. 1. Shakl va mazmunning ochiq yoki yashirin muvofiqligi muallif badiiy niyatining aniq va to'la namoyon bo'lishi uchun jiddiy zamindir. 2. Makon va zamon birligi tamoyili. Badiiy matnning til xususiyatlari tekshirilayotganida undagi har bir hodisaga makon va zamon birligi tushunchasini hisobga olib yondashish kerak. Har qanday asar makon va zamon bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Tarixiy mavzudagi asar tilida muayyan zamon ruhini tashuvchi voqealarning qaysi makonda, qanday muhitda yuz berayotganini oydinlashtiruvchi leksik-grammatik birliklar ishtirok etadi. Makon va zamon tushunchasi badiiy asargagina xos belgi emas. U har qanday matn ko'rinishiga taalluqlidir. Ushbu tamoyil asosida tahlil olib borilayotganda matn yozilgan davr, matnda ko'tarilgan mavzu va matn birliklarining tabiatiga qarab diaxron va sinxron aspektlardan biri tanlanishi kerak. Buni yirik so'z san'atkori Abdulla Qahhor hikoyasidan olingan quyidagi parcha asosida ko'zdan kechiramiz: – Ha, sigiring yo'qoldimi? – Yo'q... sigir emas, ho'kiz, ola ho'kiz edi. – Yo'qolmasdan ilgari bormidi? Qanaqa ho'kiz edi? – Ola ho'kiz... – Yaxshi ho 'kizmidi yo yomon ho 'kizmidi? – Qo'sh mahali... – Yaxshi ho'kiz biron yetaklasa ketaberadimi? – Bisotimda hech narsa yo'q... – O'zi qaytib kelmasmikin?... Biron olib ketsa qaytib kela ber, deb qo'yilmagan ekan-da. Nega yig'lanadi? A? Yig'lanmasin! (Tanlangan asarlar. 1-tom. 33-bet). Bu suhbat qayerda, qaysi davrda, qanday odamlar o'rtasida bo'lib o'tayotganligini keltirilgan ushbu kichik parchadan ham bilsa bo'ladi. Savol ham qisqa, javob ham. Savol berish tarzida kibr, mensimaslik, voqelikka arziyas bir narsaga qarayotgandek beparvo munosabat seziladi. Piching, kesatiq va masxara ohangi aniq aks etgan. Javobdan esa qahramonning soddaligi, faqirligi anglashiladi. Suhbat amin huzurida bo'lib o'tyapti. Shunga muvofiq rasmiy nutq elementlaridan foydalanilgan. Badiiy matnning lingvopoetik xususiyatlari tekshirilayotganda undagi har bir til hodisasiga makon va zamon birligi tushunchasini hisobga olib yondashish kerak. Chunki har qanday asar davr va makon bilan bog'liq holda yuzaga keladi. 3. Badiiy matn tilining umumxalq tili va adabiy til munosabatini aniqlash tamoyili. Tahlil etilayotgan matn tilining umumxalq tili va adabiy tilga munosabatini nazarda tutishning yana bir tamoyilidir. V.V.Vinogradov «Badiiy

adabiyot tili haqida” (1959) nomli asarida ta’kidlaganidek, badiiy adabiyot tilining tarixiy harakatini umumxalq tili hamda uning turli tarmoqlanishi tarixidan tamoman ajratilgan holda o’rganish mumkin emas. Badiiy matnning ikki turini farqlash mumkin: 1) zamonaviy matn (bugun yaratilgan) 2) tarixiy matn (o’tmishda yaratilgan). Zamonaviy matnning ham o’z navbatida ikki turini kuzatish mumkin, ya’ni: a) bugungi kun mavzusidagi zamonaviy matn, b) tarixiy mavzudagi zamonaviy matn. Masalan, S.Ahmadning «Azroil o’tgan yo’llarda» hikoyasi bugungi kun mavsidagi zamonaviy matn, M.Alining «Ulug saltanat» mavzudagi zamonaviy matn, Navoiyning «Farhod va Shirin» tarixiy matndir. 4. Badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash tamoyili. Badiiy asardagi poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash ham muhim tamoyillardandir. Bunday vositalarning lingvistik va badiiy mohiyatini ochib berish orqaii badiiy mazmunning shakllanishi va ifodalanishi mexanizmlarini aniq tasavvur qilishi mumkin. 5. Badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini aniqlash tamoyili. Matn ichida qo’llanilgan o’zga matn ko’rinishlarini (nazira, taqlid, naql, hadis, rivoyat, miflar, afsonalar, didaktemalar, u yoki bu ijodkorning asari yoki parchasi kabi) aniqlash va ularning asar mazmuni bilan qay darajada uyg’unligi badiiy mazmun ifodasidagi o’rni, asosiy matn bilan lisoniy va semantik bog’lanishidagi muhim holatlar haqida fikr yuritish badiiy matn lingvopoetikasini ochishda favqulodda zarurdir. 1. Lisoniy tabdil usuli. Tabdil – “almashtirish, o’zgartirish, o’rin almashtirish” degan ma’noni bildiradi. Ayrim adabiyotlarda o’zakdosh so’zlarning juft holda qo’llanishiga nisbatan ham ishlatilishi aytiladi. 2. Asar tilining badiiyligi, ishonarliligi, yozuvchining mualliflik mahoratini aniqlashda ushbu tahlil usuli natijalaridan foydalaniladi. Asarda qo’llanilgan so’z yoki iboralarni, jummalarni qayta tuzib ko’rish, o’xshashi bilan almashtirib ko’rish va shu asosda baho berish nazarda tutiladi.. Mahoratli adib Cho’lpon asarlaridan bunday holatlarni istagancha topish mumkin. Masalan, o’zbek tilida o’ramoq, burkamoq, chulg’amoq, chirmamoq tarzidagi ma’nodosh so’zlar qatori mavjud bo’lib, burkamoq so’zida o’ramoq so’ziga nisbatan o’rash belgisi anchayin ortiq, ya’ni uning ma’no qurilishida “hech bir ochiq joyini qoldirmay” degan qo’shimcha ifoda semasi mavjud. Shuning uchun ham ushbu parchada Cho’lpon tegishli mazmun ifodasi uchun o’ramoq so’zini emas, balki ayni burkamoq so’zini tanlash orqali tasvirdagi aniqlik va ekspressivlikni oshirishga muvaffaq bo’lgan: Hali tuzuk-quruq odam qatoriga kirib etmagan bu qizchani katta xotinlarning oriyat paranjisiga burkanganlar, paranjining uzun etaklari katta bir tugundek uning qo’ltig’ini to’lg’azardi. Shuning uchun ham mazkur

o'rindagi birliklarni sinonimi bilan yoki boshqa biror so'z bilan almashtirib bo'lmaydi Almashtirilsa asar badiiyatiga putur yetadi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 2-жилд. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. 587-6.
2. Ҳақимов М. Ўзбек илмий матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари. Филол.фан. номз...дис. -Тошкент, 1993, 7-б.
3. Kurchenkova Ye.A. Kulturno-yazykovye xarakteristiki tekstov gazetnykh ob'yavleniy (na materiale angliyskoy i russkoy pressy): Diss. ... kand.filol.nauk. – Volgograd, 2000. – 169 s
4. Lastovetskaya M.A. Variativnost angloyazychnogo reklamnogo teksta kak faktor yego pragmaticheskogo vozdeystviya: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. / M.A. Lastovetskaya; Mosk. gos. lingv. un-t, 2005. – 24 s.
5. Газизов Р. А., Мурашов Р. З. Лингвокультурология и современная лексикография. 2016.. №
6. Маслова В.А. Лингвокультурология.–М.: 2001
7. M.yo'ldoshev, S.Muhamedova, M.saparniyazova Matn lingvistikasi. T 2021
8. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Т.: 2014.
9. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т.: 2008

РЕЗЮМЕ

Har qanday butunlik kabi matn ham uni tarkib toptiruvchi unsurlardan, muayyan birliklardan iborat bo'ladi. Tilshunoslikda qanday birliklar matnni shakllantirishi yoki matnni bo'laklarga ajratganda qanday birliklar aynan matn birligi deb hisoblanishi borasida ancha-muncha munozaralar mavjud. Bir qarashda, matn birliklarini belgilash u qadar ham qiyin ish emasdek tuyuladi.

РЕЗЮМЕ

Текст, как любое целое, состоит из составляющих его элементов, конкретных единиц. В лингвистике ведется много споров о том, какие единицы составляют текст или какие единицы считаются текстовыми единицами при разделении текста на фрагменты. На первый взгляд кажется, что определение текстовых единиц – не такая уж и сложная задача.

SUMMARY

Text, like any whole, consists of its constituent elements, specific units. There is much debate in linguistics about what units make up a text, or what units count as text units when dividing a text into chunks. At first glance, it seems that defining text units is not such a difficult task.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Хосилова Ф.Р.

*старший преподаватель межфакультетской
кафедры русского языка НУУз*

Калинина О.Н.

*старший преподаватель межфакультетской
кафедры русского языка НУУз*

Tayanch so'zlar: professional nutq, nutq madaniyati, kommunikativ vaziyat, nutqning dolzarbligi, mantiqiylik, aniqlik.

Ключевые слова: профессиональная речь, культура речи, коммуникативная ситуация, уместность речи, логичность, точность.

Key words: professional speech, speech culture, communicative situation, relevance of speech, consistency, accuracy.

Введение. Профессиональная речь – это общение людей, носителей любой профессии с помощью языка. Профессиональная речь какой-либо области определяется также своим репертуаром жанров, хотя одни и те же жанры могут употребляться в профессиональной речи разных специальностей, но в то же время в каждой специальности есть свои наиболее важные жанры и специфические законы композиции и речевого оформления общих жанров.

В развитии мировой просветительской школы в ряду таких выдающихся мыслителей, как Шекспир, Тагор, Гёте, Кашгари, Навои, Ломоносов, Пушкин, Толстой, Маяковский, своё значимое место занимает восточный просветитель Абу Наср Аль-Фараби. Отдельные высказывания Абу Насра Аль-Фараби о языке, речи, культуре речи встречаются в его книгах: «Китоб ал-алфоз ва алхуруфт» (Книга о словах и буквах), «Калом лахлу фи маъно исм ал-фалсафа» (О смысле слова «философия»), «Абу Наср Аль-Фарабий сўзи» (Книга высказываний Абу Насра Аль-Фараби) и др [1].

Выражая свои мысли по поводу происхождения наук, Абу Наср Аль-Фараби считает, что первичная и самая первая наука – это язык, наука дать название понятиям предмета, объекта, события-явления: «Говоря о том, как учить и учиться, как выразить мысль, высказать, как говорить и отвечать, я утверждаю, что первейшей из этих наук является наука давать названия предметам, то есть субстанциям и акциденциям». Говоря о философии, логике, познании, разуме, нравственности, духовности и др., Аль Фараби заостряет внимание на значении и месте в данной сфере языка. Он, обозначая 12 требований и условий, которым должен соответствовать нравственный человек, приводит следующие требования, связанные с речью, культурой речи, ораторским искусством.

Сложность и многоаспектность профессиональной деятельности людей предполагают значительную вариативность форм речевой коммуникации, и при достаточно широком взгляде на вещи все речевые жанры, сложившиеся в процессе коммуникации в профессиональной сфере деятельности, могут быть определены как профессиональная речь. Иначе говоря, вся коммуникация, связанная с профессиональной деятельностью, независимо от того, протекает она в письменной или устной форме, в официальной или неофициальной обстановке, то есть коммуникация как особый, вспомогательный вид деятельности, обеспечивающий осуществление основной профессиональной деятельности и подчиненный ее целям как целям деятельности более высокого порядка, и есть профессиональная речь.

Русский ученый Н.К. Гарбовский отмечает, что «...профессиональная речь - вариант речи, за которым стоит лингвистически, психологически и социально обусловленный выбор языковых средств», куда входят и профессионализмы, и термины, и слова, не имеющие особой стилистической окраски» [3]. Это понятие можно дополнить положением: профессиональная речь - любая речь, связанная с профессиональными потребностями, ведущаяся на профессиональные темы, по преимуществу между специалистами в данной области. Профессиональная речь определяется предметом речи (т.е. по сути, тем, чем занимаются представители определенной профессии). Профессиональная речь - это прежде всего устная форма речи, но она может быть и письменной, и это не только деловая документация, но и другие виды письменного делового общения, причем профессиональная речь может протекать в официальной и неофициальной обстановке и будет профессиональной, только если главная задача общения - обеспечение профессиональной деятельности. Отличительные

черты профессиональной речи, прежде всего, связаны с терминами, профессионализмами, сленгом.

Отметив лексическую сторону в профессиональной речи, Н.К. Гарбовский предлагает выделить так называемые профессионально-коммуникативные системы, под которыми он предполагает подсистемы в системе языка, обеспечивающие профессионально ориентированную коммуникацию различных профессиональных общностей людей и семантически соотнесенные с предметами деятельности этих профессиональных общностей. Каждая профессионально-коммуникативная система, составляя часть общей системы языка, включает в себя общую и специфическую части. Общая часть профессионально-коммуникативной системы представляет собой уменьшенную проекцию системы языка в целом.

К компонентам профессиональной речи преподавателя традиционно относятся: качество языкового оформления речи (правильность, логичность, нормативность, аргументированность, стандартность речевых формулировок); ценностно-личностные установки педагога (аксиологическая адекватность ситуации общения); коммуникативная компетентность; четкий отбор информации для создания высказывания (точность и ясность, конкретность, краткость); ориентация на процесс непосредственной коммуникации (ситуативность).

Для обеспечения максимальной доступности необходимо использование общеупотребительных слов, с учетом языкового опыта и практики студентов-билингвов; употребление наиболее понятных синонимов и метафор; простых грамматических структур.

Безусловно, одним из стилистических требований к устной речи является выразительность. «Выразительной называется такая речь, в которой выражение своего отношения к предмету или форме речи соответствует коммуникативной ситуации, а речь в целом оценивается как удачная и эффективная». В устной речи к средствам выразительности относятся исполнительские средства, средства установления обратной связи, большая направленность на адресата. Выразительность тесно связана с индивидуальным стилем речи, она часто не имеет «готовых рецептов» (авт.), бывает основана на творческом подходе преподавателя РКИ, весьма важно, использование этого приёма было уместным.

Осознание принципов чистоты речи является средством когнитивного развития личности. В речи преподавателя недопустимо использование диалектизмов, варваризмов, жарногизмов, канцеляризов, просторечий, слов-паразитов, вульгаризмов.

Важным качеством и необходимым требованием к речи преподавателя РКИ является богатство речи, важнейший показатель речевой культуры. Богатой считают речь, в том числе профессиональную, отличающуюся разнообразием использованных речевых и языковых средств. Богатая речь преподавателя – это норма, а бедная – отступление от нормы. Богатство речи является воплощением и развитием требования уместности, поскольку предлагает выбор вариантов речевого воплощения тех элементов коммуникации, которые оказываются ситуативно уместны. Бедная речь преподавателя может удовлетворяться повторением одних и тех же формул, богатая находит источник разнообразия в описании одного и того же языкового или культурного явления. Наряду с лексическим запасом, источниками разнообразия средств выражения служат фонетическое, словообразовательное, грамматическое богатство русского языка, а также палитра суперсегментных языковых средств (интонация, темп, позирование).

Точной называют речь, если значения слов и словосочетаний, употребленных в ней, полностью соотнесены со смысловой и предметной сторонами речи. Точность речи, по нашему мнению, как качество близко соотносится с ключевым понятием ситуативной уместности: наиболее точная речь ближе всего отвечает коммуникативным требованиям, наиболее прямым путем ведет к пониманию речи. Точность связана с требованием доступности, однако качество доступности ориентировано прежде всего на уровень языковой и культурной подготовки адресата, в то время как качество точности ориентировано на систему языка и предмет речи. Точность предполагает совпадение пресуппозиций и способствует сближению понимания языкового воплощения понятий при межкультурной коммуникации (а фактически работа преподавателя РКИ строится в зоне межкультурной коммуникации). Точность не только помогает понять речь, но и помогает как можно более близко подобраться к языковому смыслу того или иного слова, понятия, явления.

Целью статьи является изучение и описание условий формирования устной профессиональной речи преподавателя русского языка как иностранного, а также ее компонентов, к которым относятся: качество языкового оформления речи, аргументированность, стандартность речевых формулировок; ценностно-личностные установки, аксиологическая адекватность ситуации общения; коммуникативная компетентность; четкий отбор информации для создания высказывания; ориентация на процесс непосредственной коммуникации (ситуативность); кроме того, определе-

ние специфических требований к оформлению устной профессиональной речи преподавателя русского языка как иностранного.

Выделение устной речи как основополагающего компонента успешности вербальной коммуникации в языковом образовательном процессе позволило автору вести поиск эффективного пути формирования устной профессиональной речи преподавателя РКИ. Этому способствуют детерминирующие целенаправленность и управляемость процесса профессиональной подготовки студентов условия, а также условия, способствующие конструированию и оптимизации в процессе коммуникации педагогического взаимодействия, и условия, относящиеся к технологической стороне подготовки студентов – будущих преподавателей РКИ.

Важной составляющей коммуникативной культуры преподавателя является соблюдение норм этикета, что одновременно может служить материалом для изучения русского речевого этикета. Так, преподаватель должен корректно употреблять и уметь объяснить особенности национальных приветствий и прощаний, разницу в обращении на «ты» и на «вы», особенности невербального этикета («не здороваться через порог» и пр.). В итоге продуманной деятельности преподавателя в этом направлении «обучение культуре общения с учетом национальной специфики позволит учащимся более осознанно и мотивированно пользоваться этикетными нормами не только на иностранном, но и на родном языке».

Литература:

1. Абу Наср Аль-Фараби. Фозил одамлар шахри. Ташкент : Изд-во Народ. наследия им. А. Кадыри, 1993. С. 144-179.
2. Гарбовский, Н.К. О функционально-стилистической вариативности языка [Текст] / Н.К. Гарбовский // Вопросы системной организации речи. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. - С. 9-35.
3. Аннушкин В.И. Современная русская устная научная речь / Под ред. О.А. Лаптевой. М., 2002. Т. С. 71.
4. Антонова Л.Г. Обучение студентов-словесников профессионально значимым жанрам: Дис. ... д-ра пед. наук. М., 1998.
5. Ассуирова Л.В. Методика обучения старшеклассников созданию текста с опорой на традиции классической риторики: Дис. ... канд. пед. наук. М., 1996.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции –новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 34–4.
7. Клобукова Л.П. Лингвометодические основы обучения иностранным языкам студентов-нефилологов гуманитарных факультетов: Дис. ... д-ра пед. наук. М., 1995.
8. Стрельчук Е.Н. Формирование русской речевой культуры иностранных бакалавров негуманитарных специальностей в вузах РФ: Дис. ... д-ра пед. наук. М., 2016.
9. Тарасова Е.Н. Устная профессиональная речь преподавателя русского языка как иностранного. М., 2012.

10. Тарасова Е.Н. Устная речь преподавателя русского языка как иностранного –определяющий компонент личностно-ориентированной технологии обучения русскому языку учащихся-инофонов // Наука и школа. 2013. № 2. С. 80–5

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'qituvchi-filologning og'zaki professional nutqini shakllantirish shartlarini, shuningdek, uning tarkibiy qismlarini o'rganish va tavsiflashga bag'ishlangan bo'lib, unda: nutqning lingvistik dizayni sifati, argumentativligi, nutq so'zlashlarining standarti haqida so'z boradi..

Maqolaning maqsadi rus tili o'qituvchisining og'zaki professional nutqini xorijiy til sifatida shakllantirish shartlarini, shuningdek, uning tarkibiy qismlarini o'rganishdir.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению и описанию условий формирования устной профессиональной речи преподавателя-филолога, а также ее компонентов, к которым относятся: качество языкового оформления речи, аргументированность, стандартность речевых формулировок.

Целью статьи является изучение и описание условий формирования устной профессиональной речи преподавателя русского языка как иностранного, а также ее компонентов, к которым относятся.

SUMMARY

The article is devoted to the study and description of the conditions for the formation of the oral professional speech of a philologist teacher, as well as its components, which include: the quality of the language design of speech, reasonableness, standardness of speech formulations.

The purpose of the article is to study and describe the conditions for the formation of oral professional speech of a teacher of Russian as a foreign language, as well as its components, which include.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ “ПИСЬМО” И ПИСМЕННОЙ РЕЧИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВО ВУЗА

Алимов Ф.Ш.

*Докторант (DSc), Казанский Федеральный университет,
Российская Федерация.*

Tayanch so'zlar: yozuv, yozma nutq, raqamlashtirish, nofilologik fakultetlar, samaradorlik, shakllantirish.

Ключевые слова: письмо, письменная речь, цифровизация, нефилологические факультеты, эффективность, формирование.

Key words: writing, written speech, digitalization, non-philological faculties, efficiency, formation.

Введение: Одним из важных вопросов в настоящее время является растущая конкуренция среди специалистов образовательной сфере в связи с переходом информационной обществу. Это обуславливает интенсивное развитие коммуникации в различных сферах общества. Это в свою очередь требует повышения профессиональной гибкости и мобильности современных специалистов и инновационных подходов в системе образования. В настоящее время компонентный подход в системе обучения иностранных языков является новой парадигмой образования в подготовке современных специалистов на нефилологических факультетах. Новая парадигма образования включает в себе методологически обоснованные формы и методы обучения, связанные с инновационной деятельности обучающихся и обучаемых, а также соответствующие государственным и международным стандартам обучения иностранным языкам.

Создание концепции коммуникативного обучения в современную эпоху является одним из важнейших вопросов, ведь от умения специалистов всех сфер во многом зависит дальнейшее повышение благосостояния народа, будущее Узбекистана, его социально-экономическое развитие. Хорошее знание современным специалистом иностранных языков по-

могает ему свободно обмениваться опытом с зарубежными коллегами в своей области и эффективно использовать его в собственной профессиональной деятельности. Стоит отметить роль письменной речи в получении необходимых сведений из океана научно-технической информации. Формирование письменной речевой компетенции у будущих специалистов в образовательном пространстве вуза является требованием сегодняшнего дня, так как при работе с иностранной литературой, относящейся к их профессии, такая компетенция помогает им без особых трудностей получать научную информацию. Методическая организация занятий по обучению иностранным языкам студентов нефилологических факультетов с этой точки зрения повышает эффективность изучения языка и гарантирует достижение поставленной цели.

Литературный анализ. Практически во всей методической литературе письмо признается одним из видов речевой деятельности. Поэтому понятия «письмо» и «письменная речь» в литературе по методологии, языкознанию и психологии во многих случаях трактуются как один и тот же термин «письмо». Но и то, и другое имеют свои отличительные качества, и их неразличение создает ряд трудностей в обучении иностранному языку и отрицательно сказывается на эффективности обучения.

По мнению О.С.Ахмановой, «письмо есть средство общения, которое осуществляется с помощью изобразительных знаков и поддерживает устную речь». Видно, что письмо рассматривается как вид деятельности, связанный с предоставлением и хранением информации, и продукт этой деятельности. В этом определении, не уточняя разницы между письмом и письменной речью, оно трактуется как вспомогательное средство общения к устной речи. А. П. Старков также признает, что письмо рассматривается не как коммуникативная деятельность, а как вспомогательное средство говорения и чтения при обучении английскому языку.

Г. В. Рогова и И. Н. Верещагина, трактуя письмо как вид продуктивной деятельности, подходят к нему с точки зрения психолингвистики и выделяют в ее формировании три этапа:

- 1). Стадия, основанная на желаниях и потребностях;
- 2). Аналитико-синтетический этап, связанный с созданием письменного текста;
- 3). Создание письменного текста, служащего вспомогательным средством осуществления коммуникации.

К психофизиологическим особенностям письма относятся моторные движения, зрительно-изобразительные и речедвигательные движения, ко-

торые трактуются как средство обучения говорению и чтению и закрепления учебного материала.

По И. Л. Биму, письмо на иностранном языке рассматривается в основном как запись речи с помощью графических символов. Здесь письмо интерпретируется как аспект технологического процесса. В то же время И. Л. Бим считает письмо важнейшим средством обучения иностранному языку и подчеркивает, что письмо и письменная речь должны обучаться с определенной целью, иначе они не могут быть эффективным средством обучения.

Р.П. Милруд говорит, что обучение письму является одной из целей обучения иностранному языку, а также средством обучения речевой деятельности (говорению, аудированию, чтению). А.И. Грузинская разделяет аналогичное мнение и отмечает, что письмо — один из лучших инструментов для закрепления учебного материала.

Методология исследования. Письмо как один из видов речевой деятельности тесно связано с другими ее видами, и они дополняют друг друга в осуществлении общения. Практически все лингвисты и методисты признают, что письмо как репродуктивный вид речевой деятельности, в том числе как и говорение, является продуктивным средством в осуществлении коммуникации. Если анализировать репродуктивную и рецептивную деятельность с точки зрения психологического процесса, то мы видим, что репродуктивная деятельность направлена от значения к форме, а рецептивная деятельность — от формы к смыслу.

Письмо также тесно связано с чтением, так как оба основаны на графической системе языка. В письме, как и в обучении, требуется знание соотношения звука и буквы. Отличаются они только речевой направленностью. Другими словами, при письме наблюдается кодирование мысли, а при чтении — декодирование.

Говоря о выявлении специфических особенностей письменной речи, ее места и роли в профессиональной деятельности будущего учителя иностранного языка, следует подчеркнуть, что она связана с устной речью. Чтобы иметь более глубокое представление об этом, в качестве примера можно привести работы Л. С. Выготский, Н. И. Джинкина, Б. Р. Беляева, В. А. Артемова, известных психологов, изучавших формирование речи и с учетом конкретных закономерностей и особенностей внутренней речи, А. Р. Лурия, Т. А. Амирова, А. Н. Соколова, психолингвистов А. Н. Леонтьева, И. А. Зимней, Е. И. Пассова, Т. В. Ахутина, И. Н. Горшков, А. А. Заевской и других.

Письменная речь по своей природе носит монологический характер. Тот, кто пишет, выражает свое мнение. Правда, иногда он может письменно выразить и чужое мнение, но выражает его в общих чертах, а источник, представляющий продукт письменной речи, принадлежит одному лицу. Это еще раз подтверждает, что письменная речь носит монологический характер. Поэтому индивидуальный подход к обучению письму может дать хорошие результаты. Письменная речь уступает устной по ситуативности, но превосходит ее по использованию лексико-грамматических средств при выражении мысли. В устной речи широко используются паралингвистические факторы как средство выражения мысли, поэтому устная речь отличается от письменной тем, что носит экспрессивный характер. В письменной речи для восполнения этого недостатка необходимо использовать различные лексико-грамматические средства выражения.

Анализ и результаты. Следует отметить что, невозможно развивать письменную речь без развития графических и орфографических навыков, характерных для письма. Как известно письменная и устная формы речи является продуктивным видом речи, однако каждый из них имеет свои характерные особенности. Нельзя рассматривать письменную речь как простое выражение устной речи на письме, так как для письменной речи, кроме слуховых и речевых действий, характерных для устной речи, важны также зрительно-слуховые, речедвигательные и изобразительные связи.

Письменная речь представляет собой более сложную деятельность, чем речь устная. В устной речи некоторые слова и словосочетания опускаются, а выражаемое ими значение может быть дано такими факторами, как жесты и интонация, присущие только устной речи. Поскольку в письменной речи такие средства выражения не встречаются, необходимо, чтобы письменная речь была максимально ясной и осмысленной, а используемые в структуре предложения были шире и содержали иные грамматические средства, чем в устной речи. Кроме того, в устной речи необходимо всегда быть готовым ответить на вопрос, который может быть задан собеседником. В письменной речи такой ситуации не наблюдается. Наоборот, у пишущего есть возможность думать и писать, в случае необходимости он имеет возможность переосмыслить свою мысль и выразить ее шире и яснее с помощью дополнительных языковых средств.

Как было сказано выше, устная и письменная речь относятся к репродуктивному типу речевой деятельности. Однако, если рассматривать специфические стороны их коммуникативного процесса, то можно убедиться в разнообразии используемых ими средств выражения. Человек, выража-

ющий мысль в письменной форме, не может использовать выразительные средства, широко используемые в устной речи, такие как жесты, мимика, ударение, пауза, телодвижения. В зависимости от ситуации во время общения говорящий может перевыражать некоторые элементы своей речи, то есть свои мысли, исходя из вопроса слушателя и от того, согласен он или не согласен с его мнением относительно к данной речевой ситуации.

Следует различать две основные особенности письменной речи:

1) запись чужой речи; 2) подготовка письменного текста.

Одной из характеристик первой особенности является то, что пишущий записывает речь другого лица, выраженную посредством устной речи, с помощью графических знаков. Для него самое главное в этом процессе – внимательно слушать речь говорящего, четко воспринимать ее и излагать на бумаге так, как слышит. Это включает в себя диктант и переписывание текста из газет, журналов и т.п.

Характерная черта для обоих случаев - то, что пишущий ориентируется на выражение готового текста через графические символы (буквы). Иными словами, от записывающего требуется механически зафиксировать готовый текст, что является продуктом чужой мысли, а деятельность пишущего связана с мышлением и отличается от слушания или копирования письменного текста.

Обучение письменной речи осуществляется на основе текста, относящегося к определенной теме, поэтому данный процесс является объектом исследования. Текст является продуктом речевой деятельности. Следует отметить, что речевая деятельность широко изучена в психолингвистике с учётом по этапности порождения речи.

В формировании навыков письменной речи необходимы также упражнения, связанные с развитием навыков аудирования; чтобы студент мог понимать аудиотекст или речь говорящего, ему необходимо уметь определять произношение букв и слов и устранять трудности, связанные с их пониманием. Это говорит о том, что навыки понимания на слух также должны быть усовершенствованы во время практики. Аудионавыки позволяют студентам более глубоко, обоснованно выражать мнение по заданной теме. Во многих случаях студенты, обладающие хорошими навыками письменного общения на родном языке, также следуют логической последовательности при выражении своих мыслей на английском языке.

Основная трудность в подготовке письменной информации заключается в том, что студенты не знают орфографических правил, связанных с английским письмом. Это требует преодоления трудностей английского

языка, прежде чем учить их выражать свои мысли в письменной форме. Поэтому формирование навыков, связанных с письмом на английском языке, должно быть первоочередной задачей в обучении письменной речи. Следует отметить, что раньше в обучении иностранному языку уделялось недостаточно внимания формированию навыков письма и письменной речи. В настоящее время расширение экономической связи с зарубежными странами, рыночная экономика и необходимость обмена письменной информацией с зарубежными партнёрами превратили вопрос о формировании письменно- речевых умений в один из важнейших вопросов в обучении английскому языку. Еще один аспект письменной речи, на который следует обратить внимание, заключается в том, что в повседневной управленческой и производственной деятельности чрезвычайно важно не только выражать свои мысли письменно, а также уметь выражать их с применением доказательств, основанных на фактах. Это, в свою очередь, требует формирования у студентов навыков критического мышления. Проведенный опрос со студентами показывает, что им труднее высказать свои мысли в письменной форме, чем устно.

Выводы. В заключение можно отметить что для изучающего иностранного языка особенно при осуществлении письменного общения, необходимо не только знание фонетического, лексического, грамматического материала, но и определенный уровень специальной подготовки с умением четко представлять себе цель общения, уметь правильно выбирать лексические и грамматические примеры, необходима также соответствующая компетенция. Поэтому формирование письменной и письменно-речевой компетенции у студентов, изучающих иностранный язык, разработка методических рекомендаций, направленных на предупреждение и преодоление трудностей в создании специальной системы упражнений, является одним из важных вопросов в этой области.

Проведенный выше лингводидактический анализ способствует разработке эффективных методов и способов, преодоления трудностей в обучении письменной речи формирование письменного речевой компетенции у студентов в условиях цифровизации образовательного процесса в языковых факультетах вузов.

Литература:

1. ДЖалолов Дж.Дж., Махкамова Г.Т., Алимов Ш.С. English language teaching methodology. –Т.: Фан ва технология, 2009. – 334 с.
2. Горшкова Н. Д. Развитие письменной речи: Учеб. Пособие.–Новосибирск: Изд-во НТТУ, 2003. – 43 с.

3. Кудряшова, О.В. Компоненты коммуникативной компетенции при обучении письменной речи // Вестник ЮУрГУ, 2007. - № 15. – С. 66-70.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada muallif «yozuv» va «yozma nutq» tushunchalarini taxlil qilish, yozuv va yozma nutqqa oid malakalarni oʻstirish bilan boʻgʻliq qiyinchiliklar va ularni bartaraf qilish yoʻllari xamda nofilologik fakultet talabalarda yozma nutq kompetensiyasini shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodlari xususida fikr yuritadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор рассказывает понятия «письмо» и «письменная речь», анализирует эффективных методов и способов, преодоления трудностей в обучении письменной речи формирование письменного речевой компетенции у студентов в условиях цифровизации образовательного процесса в неязыковых факультетах вузов.

SUMMARY

In this article, the author explains the concepts of “writing” and “written speech”, analyzes effective methods and methods for overcoming difficulties in teaching writing and developing written speech competence among students in the context of digitalization of the educational process in non-linguistic faculties of universities.

THE ROLE OF AGROBIOLOGICAL TERMS IN TEACHING ENGLISH TO AGRICULTURAL STUDENTS

Qodirova G.T.

*Senior teacher of department of foreign languages,
faculty of agro engineering and hydro melioration,
Andijan Institute of Agriculture and Agro technologies*

Tayanch so'zlar: qishloq xo'jaligi, qishloq xo'jaligiga oid ingliz tili, qishloq xo'jaligiga oid atamalarining tasnifi, o'ziga xos qishloq xo'jaligi atamasi, ekvivalentlik, qishloq xo'jaligi sektori, atama, rus tili darslari, lug'at, aloqa, ekspert.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственный английский, классификация аграрных терминов, специфический сельскохозяйственный термин, эквивалентность, сельскохозяйственный сектор, термин, уроки русского языка, лексика, коммуникация, эксперт.

Key words: agriculture, agricultural English, classification of agrarian terms, specific agriculture term, equivalence, agricultural sector, term, Russian language lessons, vocabulary, communication, expert.

Introduction. The article discusses the meaning and classification of agrarian terms in Russian language lessons. Lexical units allocated by a specialist in the process of communication form the specific features of his linguistic picture of the world.

With the continuous advancement of economic globalization, the economic and trade exchanges of various countries become more and more frequent, and the transnational agricultural cooperation has gradually become a popularity. As the most commonly used language in transnational agricultural cooperation, English translation plays a very important role and the demand is increasing day by day. However, agricultural English is more specialized and its vocabulary is more complex, which makes it more difficult to translate. In order to carry out translation work efficiently, translators should be equipped with the ability in a comprehensive grasp of agricultural English language characteristics and a grasp of relevant principles, even in formulating and applying relevant translation strategies to assist in the completion of translation work strategies.

A good knowledge of the English vocabulary in the field of Agriculture will improve all the skills of the students: speaking skills (speaking with fluency, good pronunciation, good conversation with specific agriculture terms), as well as reading ones and comprehension (understanding the main ideas of the text, presenting reports in/from the field, skimming and scanning activities). Furthermore, we have noticed that a lot of words of general use started to have academic meaning in our corpus, and that is why we consider to be taken into account as academic vocabulary. Consequently, we have identified the need to create field-specific academic word lists, to be used when teaching English to agriculture students, giving them the possibility to assimilate these words and to incorporate them in their day-by-day English vocabulary use. Delivering to the students an academic English vocabulary from a specific field, namely here, agriculture will contribute to complete their profile, helping them to become professionals, in an international labor market, where specialists are required. English teachers from Agriculture field could implement the use of academic vocabulary based on the variety or diversity of agriculture terms, being aware that vocabulary learning strategies must be purposefully taught, to improve the existing situation, and contribute to their professional profiles.

Discussion and results. English language is the most used and taught and we could also say that it is one of the most significant academic languages. It includes specific terms, and it may seem that using English academic vocabulary may seem more complicated, but more intelligent at the same time. It also confers self-confidence and self-esteem. Using academic vocabulary generally, but especially in Agriculture gives no place for rhetorical or flowery speech. Students may find it difficult but it has been proved that it is in the same time, psychologically fascinating, and it appears that we trust more complicated languages. Using a specific and general academic English vocabulary in the field of agricultural sciences and when teaching all the related classes, gives a clear overview on the importance of the need of having specific vocabulary and word data basis, wordlists, and a much closer approach of the students to the academic corpus of all the research papers and articles within the field of agricultural sciences. Analysing the importance of all specific word data basis within the field, one may notice that it is highly recommended to know and learn all the meanings, because most of the words have specific meanings and connotations, being included in the academic area, together with their technical meaning.

Especially non-native English speakers have increased their interest in the last couple of years, on the specific vocabulary and its academic component, requested when doing research and scientific papers. Additionally we noticed that a lot of words having general utilization got academic significance within the corpus, being

consequently regarded as part of academic vocabulary. Recent research prove the intention and the importance of producing area-particular academic word data basis that, according to our opinion, could include the most used academic vocabulary in order to express the rhetorical side of the research area. Most of those interested in learning and acquiring specific vocabulary are graduate students but also those who perform research in contexts where English is a foreign language (EFL), because their interest in publishing in English language touches and involves academic vocabulary, being a must in achieving a scientific paper.

Developing on the basis of ancient literary language traditions, English has a wide range of opportunities to express real-life events and concepts. The internal capabilities of language play an important role in deciding on the terminology of classical sciences and disciplines. As with any language, English uses a number of methods to express this or that concept. Prof. A. R. According to Gulomov, there are five types of word formation in English. These are: 1. Morphological formation (affixation). 2. Syntactic construction (reduplication, composition, abbreviation). 3. Lexical construction (making a word from one category by moving it to another category) 4. Create in a semantic way. 5. Phonetic construction (construction and accentuation by internal changes) From the research of terminologists, it is clear that not all ways of word formation in this or that terminological system apply.

Developing on the basis of ancient literary language traditions, English has a wide range of opportunities to express real-life events and concepts. In particular, in proving all the new concepts that have emerged and are emerging in recent years, English is proving to be one of its most developed languages. This is especially evident in the case of the development of English terminological systems at the expense of internal sources. Because the internal capabilities of this language play a key role in the development, formation and improvement of English terminological systems. We know that the internal possibilities of language played an important role in deciding the terminology of the classical sciences and disciplines. However, the weight and role of internal resources in the development of terminological systems of relatively new sciences and fields has greatly increased.[2] For example, in ornithological terminology of English, semantic and phonetic terminology is more active, while in other terminological systems, such as agrarian terminology, semantic, morphological and syntactic terminology is more active. Accordingly, the words used in the English terminological system of the agrarian sector include such areas as agrotechnics, agronomy, agrobiolgy, agroengineering. There are many terms based on metaphorical analogy in agroterminological system. Such new terms are formed on the basis of a feature of a particular word in a common or living language, similarity of form, uniformity of color, and so on. Examples

include the names of many plants and animals used in agriculture, the names of agricultural techniques, and the names of agricultural specialties.

We can hardly find phraseological units or lexical units with the name apple in a negative meaning in the Uzbek language, and this fact once again confirms our point of view that any word or phraseological units in one language does not always have the same semantic meaning in other languages. The girl's name was Pe. Her cheeks were red as cherries. The girl's name was Pec. Her cheeks were as red as a poppy. Qizaloqning ismi Pech bo'lib, uning yanoklari olmaday qizil edi. Cherry red, poppy red. Olmaday qizil. Method of lexical substitution of translations. Cherry is a kind of fruit and in Uzbek it is translated as "olcha", so we used the lexical substitution method and in Uzbek "olmaday qizil" to get closer to the literary norm. [3]

Conclusion. In conclusion, as in all areas, there are many sources of internal enrichment in the agricultural sector. But the internal sources of enrichment of agrarian terms in English are different.

Literature:

1. A.R.Gulomov. About ways to make words in English.-A. S. Works of the Pushkin Institute of Language and Literature.
2. «Materials from the grammar of the Uzbek language», The first book | Tashkent, UzFAN, 1968
3. R. A. Budagov. Chelovek i ego yazyk, M, Iad-vo MGU, 1974.
4. Qodirova Gulbakhor Turdiyevna. Specifics of the translation of agricultural terms in english. International scientific journal "Interpretation and researches" Volume 1 issue 9, p 215.
5. Nosirova M.K. Formation of foreign language communicative competence of students in the framework of modular program. International scientific journal. Economy and society. № 6(73): 2020.
6. Reinert, H. (1976). "One picture is worth a thousand words? Not necessarily!", The Modern Language Journal, LX (4):160-168.
7. Reinert, H. (1971). "Practical Guide to Individualization", The Modern Language Journal, 55 (3): 156-163.
8. Skehan, P. (1989). Individual differences in second-language learning. London: Edward Arnold.
9. Schmeck, R. (1988). Learning strategies and learning styles. New York: Plenum.

РЕЗЮМЕ

Maqola agrobiologik atamalarining qishloq xo'jaligi talabalariga ingliz tilini o'rgatishdagi rolini o'rganishga bag'ishlangan. Qishloq xo'jaligi talabalariga ingliz tilini o'rgatish bo'yicha ba'zi uslubiy tavsiyalar berilgan. Ushbu tadqiqotda taqdim etilgan o'quv uslubiga asoslangan tadbirlar agrar soha tarjimasida ixtisoslashgan talabalarining tarjima ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan o'quv materiallarini rivojlantirishga katta hissa qo'shishi mumkin.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению роли агробиологических терминов в обучении английскому языку студентов-аграрников. Даны некоторые методические рекомендации по преподаванию английского языка студентам сельскохозяйственных вузов. Мероприятия, основанные на стиле обучения, представленные в этом исследовании, могут внести значительный вклад в разработку учебных материалов, направленных на повышение переводческих навыков студентов, специализирующихся в области перевода в аграрной сфере.

SUMMARY

The article is devoted to study the role of agrobiological terms in teaching English to agricultural students. There given some methodical recommendations of teaching English to agricultural students. Learning-style based activities presented in this study might contribute greatly to the development of teaching materials aimed at boosting translation skills of students who major in agrarian sphere translation.

THE PRAGMATIC SYSTEM OF DIRECTIVE SPEECH ACTS IN ENGLISH LANGUAGE

Majidova Z.A.

Lecturer of the Faculty of Humanities, Sharda University Uzbekistan

Tayanch so'zlar: direktiv nutq harakatlari, pragmatik tuzilma, tamoyil, til, axborot, komponent, so'zlovchi, talablar, harakat, faktik.

Ключевые слова: директивные речевые действия, прагматическая структура, принцип, язык, информация, компонент, говорящий, требования, действие, факт.

Key words: directive speech acts, pragmatic structure, principle, language, information, component, speaker, requirements, action, factual.

At the present stage of the linguistic science development, studies of the subjective factor functioning in the language, speech and communication are being actively conducted. The analysis of scientific information in this direction has shown an increased interest of linguists in the study of issues related to the research of speech act units in the pragmatic dimension. In this context, a thorough analysis of speech acts of directive type is important, which will make it possible to specify the orientation of speech actions of the speaker within the communicative situation of interaction.

Directive speech act is semantically and pragmatically heterogeneous. Well-known approaches to the identification of subtypes of directive speech acts were based on different criteria, among them the works of E.I. Belyaeva, A. Vezhbitskaya, N.F. Gladush, A.V. Doroshenko, O.G. Pocheptsov, etc. Thus, according to the leading sign of the degree of expression of illocutionary force, G.G. Pocheptsov distinguishes among directive speech act conjunctives (commands, orders) and requestives (requests, etc.).

According to the leading semantic feature, a detailed classification of directive speech act is proposed by A.V. Doroshenko. She identified such pragmatic varieties of directive speech acts as:

- prescriptive speech act (orders, regulations, requirements, prohibitions, permits, instructions, appointments, dismissals, orders and calls);
- requestive speech act (requests, invitations, petitions, questions about permits);
- inducing speech act (inducements, dissuasion, suggestions for joint action, incitement, advice);
- warning messages (warnings, exhortations, threats).

By the nature of the verbs of speech causation - factual or permissive - all imperative statements can be divided into factual and permissive. The first reflect situations in which the initiative of pronouncing the directive belongs to the addressee, and the second - in which the initiator of pronouncing the directive is the addressee who addresses the addressee with a request for prescription. The most common among factual interpretations are an order, a request, a demand; among permissive interpretation - permission/non-permission:

“My dear Jane, make haste and hurry down” (J. Austen)

“Can I come in? - Come in” (E. Waugh)

Factual advice, as a rule, comes from a person who considers himself an authority. The existence of any subordination relationship between the giver and the recipient of advice is optional. When giving advice, the speaker assumes that the listener can perform a causable action that he himself would have performed. Factual advice can cause a negative reaction from the listener, because people, as a rule, do not like unsolicited advice.

Permissively interpreted motivational statements have their own characteristics. These statements are usually immediately preceded by a non-verbal stimulus or a question that contains a request for permission or advice from the person who is ready to act as a prescriptionist in a future directive. The request for permission is most often directed “from the bottom up”.

Directives expressing permission are marked by brevity, since all participants in the situation and all the circumstances under which the action should take place are already known to the speaker. The resolution can also be expressed by a single imperative word form, or it can be one of the resolving formulas of the type okey, please, etc.

Impulses with a negative verb form are divided into prohibitive and preventive.

The specificity of the semantic structure of such a directive is that they have a negation operator. These directives cause non-performance of any action.

Prohibitive imperative utterances, in turn, are divided into two groups, depending on whether the prohibited action is performed at the moment of

speech or not, i.e., depending on the presumption of the existence of the action *p* or not *p* before and at the moment of prompting. In the first case, it is forbidden to continue the action being performed. In the second case, it is forbidden to start an imperfect action.

Emphasizing the relationship of the speaker and the listener in the act of communication, E. Tsui divides all motives into two large classes: requestives in which “the addressee is presented with the choice (option) of performing the desired action” and conjunctives that do not provide such a choice. Based on criteria such as the usefulness of the action for the listener or speaker and the performer of the action (the listener/speaker/both communicants), five subtypes are distinguished among the requesters: a request for permission, an offer (offer, proposal), a request to perform an action, an invitation. Interrogative sentences are recognized as an unmarked form of requestives. E. Tsui schematically presents the characteristics of requestives in the following form:

	Speaker action	Addressee action	S and A action
Speaker benefit	request for permission	Request for action	—
Addressee benefit	Offer	Invitation	—
S and A benefit	—	—	proposal

E. Tsui refers to the conjunctives, on the one hand, mandatory orders — mandatory orders, in which “the speaker encourages the listener to perform or not to perform an action that is beneficial for the speaker”. These include instructions and threats. On the other hand, the motives in which the speaker recommends to the listener (advocate) the execution of an action in the interests of the listener, and the listener is recognized as having the right to choose the execution of the action are speech acts - recommendations (advises). Among the latter are tips and warnings. The unmarked form of an injunctive is defined as an imperative sentence.

This brief review indicates the absence of a unified approach to the allocation of subtypes of the RA directive and that in the well-known pragmatic classifications of subtypes of the directive, there is a mixture of the bases of division and, as a result, the unification into one subtype of such heterogeneous phenomena as order and requirement, order and permission, directives and threats, etc. In this regard, there is an urgent need to rethink and clarify the pragmatic varieties of the directive and systematize them.

As a result of the conducted research on the basis of the pragma semantic criterion, in this work we distinguish the following types of directive speech

acts: orders, requirements, requests, advice and wishes, permits, prohibitions. Let's look at each of the varieties in more detail.

An order is a pragma semantic kind of a directive corresponding to the performative formula "I order you to do".

The logical-semantic model of the order has the form: "Do" (intonation of the order) = [I order you to do something, suggesting that you should do what I want], and also [Wanting to encourage you to do it, I say: I want you to do it.

The situational characteristic of the speech act order is that the status of the addressee is higher than the status of the addressee (social status, communicative leadership, etc.). For example:

the mistress of the house:

"Bring me my salts, Hill" (J. Austen),

conversation of the accomplices of the crime at the time of hiding the corpse:

"Let him in and put him behind the steering-wheel" (J. Chase)

When implementing an order, the speaker, by virtue of his status, is sure that it will be executed, otherwise the utterance of the order is meaningless. The established system of public relations determines the inevitable negative consequences for the addressee in case of non-compliance with the order (the maid may be punished, dismissed, etc.). This factor serves as an important difference between orders and requirements.

A distinctive feature of the speech act order is that it is implemented only directly, by explicit forms of motivation – imperative sentences.

Prohibition is a pragmatic kind of directive, which is represented by the performative formulas "I prohibit you to do", "I order you to stop doing". In contrast to the order, the prohibition implies the obligation of termination or non-fulfillment of the action for the addressee, expressing a certain prescription or instruction.

The condition for the validity of this ban is the priority status of its addressee since it is impossible to prohibit anything to a higher communicant.

Prohibitive statements are considered to be those in which termination "Stop doing". Preventive statements are those statements that non-performance of an action considered undesirable: "Don't do".

Thus, pro-additive directives have the meaning of prohibition, preventive directives have the meaning of caution, for example:

"Don't touch what is not yours" (A. Christie)

Preventive offers, such as "Don't catch cold!", "Don't break glass!" they express a warning addressed to the listener, so that he should exercise caution and not commit an action that could harm the speaker or a third person, thereby

there is always a concomitant evaluative illocution in the context of the ban (the action is evaluated negatively). So, the sentence Don't catch cold in a situation when the addressee drinks cold water is interpreted as Don't drink cold water.

It should also be noted that the speech act bans do not imply the possibility of choice for the addressee but are focused on mandatory execution. As a result, the speech acts named subtypes, as a rule, are implemented directly with the help of imperative constructions, cf.: "Stop crying!", "Stop crying, please!" If the first statement implements the prohibition rule, then the second one implements requests, as evidenced by the please courtesy marker.

A demand is a pragma semantic kind of a directive, which can be expressed by the performative formula I demand that you do.

Motivational statements with the form of a joint person may have the meanings of a request and a proposal, but not an order, advice or permission. This is due to the fact that in this case the addressee corresponds to both the prescriptor and one of the performers of the action and his status cannot fully be higher than the status of the addressee listening.

Literature:

1. Belyaeva E.I. Grammar and pragmatics of motivation: English. Voronezh: VSU Publishing House, 1992. 168 p.
2. Doroshenko A.V. Motivational factors and their interpretation in the text: Abstract. diss. ... Candidate of Philology: 10.02.04 / Moscow State University, 1986. 18 p.
3. Gladush N.F. Narrative directives in modern English: Abstract. diss... Candidate of Philology: 10.02.04/Kiev. state Pedagogical Institute of Foreign Languages., 1985. 22 p.
4. Pocheptsov O.G. Intentional analysis // Speech acts in linguistics and methodology. Pyatigorsk, 1986. 170-181 p.
5. Austen J. Sense and Sensibility. London: Penguin Books, 1994. 374 p.
6. Waugh E. Officers and Gentlemen. London. etc.: Penguin Books, 1974. 227 p.

РЕЗЮМЕ

Maqola zamonaviy ingliz tilidagi tushuntirish tipidagi talaffuz tarkibidagi nutq harakatining direktiv pragmatikasini o'rganishga bag'ishlangan. Tahlil tadqiqot ob'ektining asosiy bandining asosiy predikatining pragmatik tuzilishini hisobga olgan holda amalga oshirildi. Tahlil qilinayotgan gapda ko'rsatma nutq aktini shakllantirishning o'ziga xosligi tavsiflanadi. Direktiv va izohli gaplarning pragmatik turlari ajratilgan.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию директивной прагматики поясняющего речевого акта в структуре высказывания поясняющего типа в современном английском языке. Анализ проведен с учетом прагматической структуры ключевого сказуемого главного предложения объекта исследования. Описана специфика формирования директивного речевого акта в анализируемом высказывании. Выделены прагматические типы директивно-разъяснительных высказываний.

SUMMARY

The article deals with the study of directive pragmatics of the elucidative speech act in the structure of utterance of elucidative type in modern English. The analysis has been conducted with regard to the pragmatic structure of the key predicate of the principal clause of the research object. The specificity of the directive speech act formation in the analyzed utterance has been described. The pragmatic types of the directly targeted elucidative utterances have been distinguished.

YOSHLARDA MILLIY ISTIQLOL G'OYASINI SHAKLLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODIDAN FOYDALANISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MOHIYATI

Tilegenov A.T.

*O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Qoraqalpogiston
filiali erkin izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: xalq ogzaki ijodi, ijtimoiy pedagogik mohiyati, yoshlar, shakllantirish, Yangi O'zbekiston, milliy g'oya, yoshlarni qo'llab quvvatlash, milliy istiqlol g'oyasi, talaba-yoshlar o'rtasida milliy o'zlikni anglashda mustaqillik, yuksak ma'naviyat, insonparvarlik an'analarga sadoqat g'oyalari.

Ключевые слова: фольклор, социально-педагогическая сущность, молодежь, образование, Новый Узбекистан, национальная идея, поддержка молодежи, идея национальной независимости, осознание национальной идентичности среди студентов и молодежные идеи независимости, высокая духовность, верность гуманитарным традициям.

Key words: folklore, socio-pedagogical essence, youth, education, New Uzbekistan, national idea, support for youth, the idea of national independence, awareness of national identity among students and youth ideas of independence, high spirituality, loyalty to humanitarian traditions.

Xalq o'z tarixining burilish nuqtalarida, avvalo mafkura masalasini, uning o'zagini tashkil etadigan, o'ziga xos o'q, birlashtiruvchi yadro vazifasini o'taydigan ijtimoiy g'oyani shakllantirish muammosini hal qiladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, har bir o'sib kelayotgan yosh avlod o'zi yashayotgan jamiyat yoki davlatning tarixiy maqsadini ifoda etadigan bosh g'oyalarni bilishi, tasavvur etishi kerak. Yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishning bugungi kundagi amaliy ahamiyati shundaki, biz Yangilanayotgan O'zbekistonda siyosiy, huquqiy, iqtisodiy islohotlarni boshdan kechirayotgan bir vaqtda, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni, fuqarolar va millatlararo totuvlikni saqlab qolish, jamiyatning barcha qatlamlari, har bir a'zosi uchun birday qadrlil bo'lgan g'oyaviy mafkuraviy bilimlarini boyitib borish, ularda xalq og'zaki ijodi asnosidagi dunyoviy bilimlarga intilish, ma'rifatparvarlik,

diniy bag'rikenglik malakalarini hosil qilish jarayonini dinamik tarzda amalga oshirilishi lozim.

O'zbekiston – kelajakka intilayotgan ulkan sanoat, energetika, qishloq xo'jaligi, kommunikatsiya, mineral xomashyo, ayniqsa, intellektual va inson resurslariga boy istiqbolli mamlakatdir. Haqiqatdag ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan islohotlarda milliy g'oya xalqimizning kuch-qudratiga aylanishi uchun sharoit yaratdi.

Yangilanayotgan O'zbekistonda mamlakatni demokratik yangilash va modernizatsiya qilish, ta'lim sohasini rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash, mamlakatni innovatsion rivojlantirish strategiyasi, ta'lim sohasida ilg'or texnologiyalarni qo'llash kabi masalalar, davlat boshqaruvini tubdan yangilash va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga qaratilgan o'zgarishlarga o'z qarashlarini dadil bildiradi oladigan, millat sha'ni va obro'sini oshirish uchun kurashadigan, o'zga millatlarda o'ziga nisbatan salbiy munosabatlar shakllanishining oldini olishga intiladigan, millat nufuzini yanada oshirishda "labbay" deb javob bera oladigan yoshlarni tarbiyalash muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Millatning xalqaro maydondagi mavqeini belgilashda, shuningdek, jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi taraqqiyparvar g'oyalar, jamiyat hayotining ular negizida yo'lga qo'yilishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan qaraganda O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi yillaridanoq jamiyatda milliy istiqloq g'oyasi asoslarini shakllantirishga, yosh avlodni ana shu g'oya ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilgan.

Alohida e'tirof etib o'tish joizki, Prezidentimiz Sh. Mirziyoevning tashabbusi va har tomonlama qo'llab-quvvatlashlari, bugungi kun talabi bilan yondashganda;

- yoshlar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;
- yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish;
- yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash;
- yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorism va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish masalalari Qonun bilan belgilab berilgan.

Shuningdek mamlakatimizda, iqtidorli yoshlarning chet ellarda ta'lim olishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha sobiq "Umid" jamg'armasi tomonidan 1997-

2003 yillarda 828 nafar mutaxassisning AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Frantsiya, Yaponiya, Kanada, Italiya kabi qator xorijiy davlatlarda bilim olishlari tashkil etilib, buning uchun mablag' ajratilgan. Bu esa 363 nafar yoshning (44%) bakalavriatda, 465 nafarining (56%) esa magistratura dasturlarida tahsil olishiga imkon berdi.

Aytish lozimki, bu kabi yangilanish va tashabbuslarni hayotga to'liq joriy etishda mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, mustaqil qaror qabul qilishga qodir, mafkuraviy ta'sirlarga «tobe» bo'lmagan, milliy ruhiyat bilan sug'orilgan professional va tashabbuskor kadrlarni tayyorlash zarur.

Haqiqatdan ham mafkuraviy g'oyalar kurashi, mafkuraviy ta'sirlarning tobora keskinlashuvi yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishining oldini olish, "... Mafkuraviy ta'sirlar salbiy oqibatlarga olib kelmasligi uchun nima qilish kerak?"- degan haqli savol bugungi kunga qadar ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Fikrimizcha, ijtimoiy pedagog talaba-yoshlar o'rtasida milliy o'zlikni anglashda mustaqillik, yuksak ma'naviyat, insonparvarlik an'alariga sadoqat g'oyalarini yanada chuqur singdirish, radikalizm va ekstremizmning yot g'oyalariga qarshi immunitetni mustahkamlash borasida ma'rifiy ishlarni amalga oshirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishi, yosh avlodni milliy istiqlol g'oyasi ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratishi muhim ahamiyatga ega.

Talaba-yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish muammosi tarixiy-ijtimoiy xarakterga ega. Binobarin, talabalarda xalq og'zaki ijodidan foydalanish orqali milliy istiqlol g'oyasini takomillashtirish, ularni Vatan ravnaqi, yurt obodligi va xalq farovonligi yo'lida fidokorona mehnat qilishga, o'zi yashayotgan jamiyatda tinchlik va xavfsizlikning barqaror bo'lishi yo'lida kurashish, turli millat va elatga mansub kishilar o'rtasidagi tolerantlikni qaror topishiga o'z ulushini qo'shishga intilish ko'nikmalarining shakllanishi hamda millat vakili sifatida o'z qadr-qimmatini anglab etishlarini ta'minlaydi.

Insoniyat tarixiy taraqqiyotining tsivilizatsiyalashgan davri tajribasi biron-bir jamiyatning ezgu g'oyalar va mafkurasiz rivojlana olmasligini tasdiqlamoqda.

I.Ergashev va hammualliflar tomonidan yaratilgan mazkur darslikda milliy istiqlol g'oyasini o'rganishning ob'ektiv zaruriyati sifatida mustaqillikning ilk kunlarida ozod va obod Vatan, erkin va faravon hayot kabi buyuk maqsadlar quyilganligi e'tirof etilgan bo'lib, ana shu maqsadlarni amalga oshirishda yot va begona g'oya tajovuziga qarshi tura oladigan, har tomonlama barkamol insonlarni voyaga etkazish, g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik va nihoyat yurtning yuksak taraqqiyotini ta'minlash- milliy istiqlol mafkurasini shakllantirishni taqozo etmoqda-degan fikrlar ilgari surilgan.

Darslik mualliflarining ilmiy mulohazalarini o'rganib, xo'sh bugungi kunda talaba-yoshlar o'rtasida milliy istiqlool g'oyasini targ'ib qilishni zaruriyati nimada degan haqli savol tug'iladi. Bilamizki O'zbekiston xalqi o'zini milliy ma'naviy yangilanishida milliy istiqlool g'oyasiga tayanishga alohida e'tibor berdi, o'z milliy g'oyasiga tayangan holda rivojlanish yo'lini tanladi.

O'zbekiston xalqi tanlagan yo'ldan ildam odimlab bugun Yangilanayotgan O'zbekistonda»Yangi avlod kadrlari», “Yoshlarga e'tibor - kelajakka e'tibor” rukni ostida talaba-yoshlarini Vatan taqdiriga daxldorlik hissi bilan yonib yashash ruhida tarbiyalash, ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish, ilm-fan va biznes integratsiyasini tijoratlashtirish, innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish, mamlakatimizda demokratik tamoyillarga asoslangan jamiyatni barpo etishda o'z ulushini qo'sha oladigan yoshlarni tarbiyalash masalasiga jiddiy e'tibor qaratish dolzarb mavzu sifatida ko'zga tashlanmoqda.

Fikrimizcha, davr o'zgarishlariga qarab o'zi ifodalaydigan g'oya, manfaat, muddaolarni amalga oshirishning yangi-yangi vositalarini tavsiya eta olish, ya'ni yangicha vaziyatga tez moslashadigan, hozirjavob va kreativ qobiliyatli, yoshlarni tarbiyalash davr talabi.

S.X.Kuddusovning nomzodlik ishida o'z milliy g'oyasiga tayanmagan jamiyat halokatga mahkum va u albatta adashadi -degan fikrlarni bildirgan. Shuningdek olim milliy g'oya-bu eng avvalo, mamlakatni, jamiyatni va shaxsni har qanday sinovlar tahdidi oldida har tomonlama muhim va kuchli, milliy g'oyaning talablari va darajasiga javob beradigan narsaga aylantirishdir.

S.X.Kuddusov o'z fikrlarini davom ettirib, milliy g'oya kontekstida milliy identifikatsiya mezonlari belgilanadi, bu jamoaviy hayotning ma'lum yuir tartibi, individual ong chegarasidan tashqariga chiqadigan va uni boshqa odamlar bilan bog'laydigan semantik aloqalar tizimi o'rnatilganligini anglatadi. Milliy g'oyaning maqsadi-ijtimoiy-madaniy hamjamiyatning umumiy hayotiy istiqbolini tanlash va asoslash, ma'lum bir jamiyat ichidagi munosabatlarni tartibga solish va uni saqlash.

Gafurov K.X., Muxamadiev B.T internet maqolasida “Milliy g'oya” atamasi aniq ilmiy mazmunga ega emas. Bu bir vaqtlar mashhur bo'lgan g'oya degan fikr aytilgan.

U. X. Bo'tayevning “O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida milliy g'oyani rivojlantirishning ayrim masalalari” mavzusidagi internet maqolasida esa, ilgari milliy g'oya ijtimoiy-gumanitar, ma'naviy-ma'rifiy masala, deb tushunildi. Bugun uning iqtisodiy-siyosiy poydevori – O'zbekistonni rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi bor- degan fikrni ilgari surgan.

Olimning qarashicha, yangi davrda milliy g'oya gumanitar masala bo'lib qolmaydi. Chunki uning natijasiga qaratilgan iqtisodiy tizim ishlamoqda. Milliy g'oya ro'yobi uchun demokratik muhit hal qiluvchi rol o'ynaydi. Demokratiya – to'g'rilik, rostlik, adolat, qonuniylikning sharti. Nohaqdan – haqni, zolimdan – mazlumni, zo'ravondan – ojizni himoya qilishga xizmat qiladi. Shu haqda jar soladi. Jamoatchilik nazoratini ishga soladi.

Chunki milliy g'oya aholining bir toifasi emas, hamma yaxshi yashasin, hayotdan rozi bo'lsin, deydi. Mamlakatda adolat, qonuniylik buzilar ekan, demokratiya ham, milliy g'oya ham quruq shiorlar bo'lib qoladi. Xalq norozi bo'ladi. Xalq norozimi, demak, milliy g'oya o'z bongini urmayotgan, vazifasini bajarmayotgan bo'ladi.

Endi gap milliy g'oyani har bir O'zbekistonlikning niyatiga va harakatiga aylantirishda. Yaxshi fikr yaxshilikka, yomon fikr yomonlikka yo'l ochadi. Milliy g'oyamizning bosh g'oyasi "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari". Yuksalish – harakatni talab qiladi. Demak, milliy g'oyamiz harakatlar mafkurasi bo'ladi. Milliy g'oya odamlarga islohotlar kim uchun, nima uchunligini, ahamiyatini tushuntiradi. Yotganni – o'tqazadi, o'tirganni – turg'izadi, turganni – yurgizadi, yurganni – yugurishga undaydi.

Adabiyotlar tahlilidan aytishimiz mumkinki, g'oya safarbar etuvchi ulug'vor fikr bo'lsa, mafkura esa mana shunday ulug'vor g'oyalarni bir butun yaxlit kuch qilib birlashtiruvchi, uyushtiruvchi, harakatga keltiruvchi, boshqaruvchi g'oyalar tizimidir.

Q.Nazarov va hammualliflar tomonidan yaratilgan o'quv qo'llanmada yurtimizning bugungi kunga qadar bosib o'tgan mustaqil taraqqiyot yo'lini bir necha davrlarga bolib o'rganishning maqsadga muvofiqligi:

- birinchi davr – 1991-2000-yillarni o'z ichiga oladi. Bu yangi jamiyatga olish va milliy davlatchilik asoslarini shakllantirish davridir;
- ikkinchi davr -2001-yildan 2010-yilgacha bolgan muddatni o'z ichiga oladi. Bu faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizatsiya qilish davridir;
- uchinchi davr - «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi» amaliyotga joriy etilayotgan hozirgi jarayonni o'zida qamrab oladi;
- to'rtinchi davr - hozirgi kunlarda mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida yurtimizda keng kolamli islohotlar olib borilayotgan, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi amalga oshirilayotgan davr ekanligini ko'rsatib o'tgan.

Biz mazkur olimlarning davrlarga bo'lgan munosabatlarini ilmiy o'rganib tahlil qilib chiqdik va fikrimizcha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida milliy g'oyani rivojlantirish konsepsiyasi asosida, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Harakatlar strategiyasidan - Taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyiliga asoslangan yettita ustuvor yo'nalishdan iborat Farmoniga ko'ra yoshlarning yangicha tafakkurini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi -degan xulosaga keldik.

Shunga ko'ra milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishni quyidagi yo'nalishlarda tashkil etish maqsadga muvofiq deb topdik:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-sonli Qarorida "yosh avlod ongiga Vatanga sodiqlik va uning taqdiri uchun daxldorlik hissini singdirishga, ularda yot g'oya va qarashlarning salbiy ta'siriga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar etarli darajada samara bermayapti" degan fikrlari Oliy ta'lim muassalarida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish uchun tashkil etilayotgan ma'naviy tadbirlarning mazmun mohiyatida xalq og'zaki ijodi namunalariga asoslangan milliy istiqlol g'oyasini tatbiq etishga qaratilgan tizimli ishlarni tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi.

Bu, albatta, birinchi navbatda, televidenie, radio, gazeta va jurnallar, internetdagi ijtimoiy tarmoqlar hamda faol veb-saytlar orqali mamlakatda o'z taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish yo'lidani sobitqadamlik bilan amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning mazmuni va mohiyatini tushuntirish yuzasidan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, ikkinchidan milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni mustahkamlash maqsadida ko'rsatuv va ijtimoiy roliklar tayyorlab, televidenie va Internet orqali jamoatchilik e'tiboriga havola qilib borish, uchinchidan talaba-yoshlar o'rtasida mafkuraviy immunitet, ekstremizm, terrorizm va boshqa buzg'unchi g'oyalarga nisbatan murosasizlikni shakllantirish, yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishni oldini olishga qaratilgan ta'sirchan targ'ibot usullarini joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish muhimligini ko'rsatadi.

Haqiqatdan ham mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoev yangi milliy g'oyani - mamlakat aholisini va davlatni boy qilish, davlatlararo tinchlik va do'stona aloqalarni mustahkamlash, bir necha yillar davomida to'plangan, hal etilmagan muammolarni hal qilishdek global ahamiyatga molik g'oyalarni ilgari surmoqda. Alohida qayd etish lozimki butun mafkuraning kvintessentsiyasi ana shu missiyada mujassam.

Tushungan xalq – g'oya bilan qurollangan xalqqa aylanadi. Mamlakatimizda demokratik jamiyat qurish, siyosiy sohani erkinlashtirish, uning qonuniy huquqiy asoslarini va turmushga tadbiiq etishning mukammal mexanizmlarini yaratish bir tomondan, milliy istiqlol g'oyasining ijtimoiy-siyosiy hayotdagi ifodasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, shu asos milliy g'oyalarni xalq ishonchi va e'tiqodiga aylantirish va hayotga joriy etishning imkoniyati hisoblanadi. Shu bois aytish kerakki, mamlakatdagi siyosiy partiyalar, turli diniy konfessiyalar milliy istiqlol g'oyasi asosida kishilarni umumxalq manfaatlarini yo'lida mushtarak maqsadlarga safarbar etishlari uchun imkoniyatlari mavjud.

Milliy istiqlol g'oyasini o'rganishni fuqarolik mas'uliyati va burchi ham, unga ishonch va e'tiqodni mustahkam bo'lishini his etishni taqozo etadi. Shundagina u xalqni, millatni birlashtirishga, mustaqillikni mustahkamlashga va rivojlantirishga xizmat qila oladigan muhim vazifani bajaradi. Inson faoliyatida bunyodkorlik yoki tajovuzkorlik kuchini namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Shuning uchun ham har qanday fikr, g'oya, mafkura ham xalqlar taqdiriga bir xil ta'sir etmagan. Ular orasida bunyodkor g'oyalar bilan birga, buzg'unchi va tajovuzkorlari ham bo'lganligi mafkura tarixidan ma'lum. Bu ham turli ijtimoiy kuchlarning «ichki ma'naviy dunyosi» maqsad va muddaolari bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos qonuniyatdir. Ularni ham o'rganish, bilish zarur. Bu insonda ezgu g'oyalardan yovuz g'oyalarni farqlay olish qobiliyatini shakllantiradi va g'oyani g'oyadan, mafkurani mafkuradan farqini anglashga yordam beradi.

Bugungi globallashuv jarayoni o'tmishda ham, hozir va kelajakda ham milliy g'oyaga bo'lgan zaruratni oshirib boradi. Shuning uchun ham bu dunyo qanchalik ma'rifiy taraqqiyot qonunlariga amal qilmasin, inson qalbi, ongi va ishonchi, e'tiqodini o'zgartirishga bo'lgan harakat, urinish, doimo saqlanib qoladi.

Bunday urinish yo'qolgan davrni, inson ongi va qalbini o'z holicha erkin va turli xil «mafkuraviy tazyiqchardan xoli holda rivojlanish deb tasavvur etishni» faqat orzu qilish mumkin. Turli maqsadlar, manfaatlar bor ekan u turli davrlarda, turli xil namoyon bo'lishi tabiiy. Bu qonuniyatlarni fan yo'li bilan o'rganib, oldindan uni bashorat qilish o'ta murakkab jarayondir. Chunki, g'oya va mafkura sohasi ishonch va e'tiqod, dunyoqarash, manfaatlar tizimi bilan bog'liq. Shunga ko'ra, faqat uning o'zgaruvchanligini oldindan aytish mumkin, xolos. Uni xalqning o'zligiga bo'lgan munosabati, o'zligini anglash darajasi, milliy-madaniy merosiga, qadriyatlariga bo'lgan munosabatda har bir avlodga nima berayotgani va nimani meros qilib qoldira olishi bilan bog'liq qonuniyat mujassamlashgan. Shuning uchun ham milliy g'oyani fan sifatida o'rganishni unchalik to'g'ri emas deb hisoblaydiganlar fikriga qo'shilish qiyin. Masalan, inson ongi va tafakkurida g'oyaviy bo'shliq vujudga kelishi bilan uning dunyoqarashida mustaqil fikrdan

ko'ra mutelik qaramlik g'oyalari ustuvor bo'la boshlaydi. Demak uni ko'proq o'rganishga bo'lgan ehtiyoj zaruriyatini anglash tuyg'usini dalillovchi omillar, uni uzluksiz, doimiy, tadrijiy ravishda hamma vaqt, alohida e'tibor beradigan, qolaversa, har bir xalq yoki millatning, mamlakat yohud davlatning ertangi istiqboli, dunyo hamjamiyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lishi, o'zligini saqlab qolishga bo'lgan ehtiyojning hayotiy falsafasidir. Milliy g'oyada o'zligini saqlab qolish maqsadi dunyodan ajralib yashashni, faqat o'z qobigiga o'ralib qolishini bildirmaydi. Aksincha, dunyo bilan hamnafas bo'lishga undaydi. Faqat milliy ma'naviy qadriyatlariga, merosiga tayangan holda unga hurmat bilan qarashga, o'z milliy ma'naviy negizlariga tayanib, undan uzilmaslikni o'rgatadi. Chunki undan begonalashish, milliy o'zligidan uzoqlashtiradi, tarixidan, qadriyatlaridan ayri holda rivojlanishga sabab bo'ladi. Bu milliy taraqqiyot qonuniyatiga va manfaatlar uyg'unligiga ham mos kelmaydi.

L.L. Popovaning nomzodlik ishida huquqiy yondashuv nuqtai nazaridan radikalizm, ekstremizm va terrorizm kabi noqonuniy faoliyatning manbai o'rganilib, siyosatshunoslikda radikalizmni ijtimoiy-siyosiy ta'limot, asosiy ijtimoiy institutlarni yoki umuman siyosiy tizimni tubdan o'zgartirishga qaratilgan ijtimoiy - siyosiy g'oyalar va harakatlar majmui sifatida talqin qilingan. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda (J. Post, D. Neumann) radikalizmni alohida temperament, hal qiluvchi harakatlarga moyillik sifatida talqin qilish bilan tavsiflanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, radikalizm "harakat uslubidir". Psixologik yondashuvlar radikalizmga moyil bo'lgan shaxslarning patologik tabiatiga e'tibor qaratadi, insonlarda radikalizmga moyillikni shakllantirisha yordam beradigan omillarni aniqlaydi. Radikalizm hukmron ijtimoiy -siyosiy voqelikka salbiy munosabat va ko'pincha ulardan birini tan olishga asoslanadi.

Siyosiy tizimning sinergetik birligini ifolalaydigan qadriyatlar, g'oyalar va g'oyalar majmui orqali tasvirlar, ramzlar orqali ifoda etishni pedagogik jihatlarini ko'rsatib o'tgan.

V.A. Kalinin g'oyaviy tarbiya mazmunini "vatanparvarlik" va "millatchilik" tushunchalariga diskursiv nuqtai nazardan yondashib, mazkur tushunchalar mafkuraviy va siyosiy soha haqidagi modernistik g'oyalardan tashkil topadi degan fikrni ilgari surgan. Adabiyotshunoslikdan bilamizki, diskurs ijtimoiy amaliyotning bir turidir (Fairclough 2001). Bu shaxsiy maktubdan gazeta xabarigacha, oilaviy suhbatdan siyosiy nutqgacha bo'lgan har qanday og'zaki va yozma muloqotga qaratilgan bo'lib, kommunikativ hodisaning bir qismini tashkil qiladi (Van Deyk 1997). Bunda fikrlar va his-tuyg'ular tildan foydalanish orqali yetkaziladi yoki almashinadi.

Alohida e'tirof etib o'tish lozimki, g'oya safarbar etuvchi ulug'vor fikr bo'lsa, mafkura esa mana shunday ulug'vor g'oyalarni bir butun yaxlit kuch qilib birlashtiruvchi, uyushtiruvchi, harakatga keltiruvchi, boshqaruvchi g'oyalar tizimidir. Bilimizki milliy istiqlol g'oyasining o'zagini vatanparvarlik tuyg'usi tashkil etadi. Vatanparvarlik tuyg'usi bir xalqning qalbida yashaydigan, jumladan, bizning xalqimiz uchun ham eng aziz va muqaddas bo'lgan tuyg'udir. Bu haqda qadimgi bitiklarda shunday bir rivoyat keltiriladi:

Qadimgi xoqonlardan birining yurtiga qo'shni podshodan elchi kelibdi. U shunday debdi: «Shohimizning amri shulki, agar xoqon o'zining eng sevimli tulporini bizga in'om qilmasa, yurtingizga urush e'lon qilamiz». Elchining bu gaplarini vazir xoqonga etkazibdi. Xoqon, mayli yurtimning tinchligi uchun sevimli tulporimdan voz kecha qolay, deb tulporni berib yuboringlar, deya buyruq qilibdi. Shu tariqa yurtning tinchligi va osoyishtaligi bir oz vaqt saqlanib qolibdi. Birmuncha vaqtdan so'ng o'sha podshodan yana elchi kelibdi va bu safar xoqonning sevimli kanizagini talab qilibdi. Xoqon yurt tinchligi yo'lida kanizagini ham hadya qilib yuboribdi. Uchinchi safar yana elchi kelibdi. Uning muddaosini vazir xoqonga shunday bayon qilibdi: «Shohim, yurtimizning qarovsiz burchagida ozgina toshloq joy bor edi, bu safar qo'shni podsho o'sha erni berishimizni talab qilmoqda. Keling, shu tashlandiq joyni berib yuboraylik, shu bilan xalqimizning tinchligini yana saqlab qolamiz». Bu gapni eshitgan xoqon: «Yo'q!» – debdi keskin, - Endi urush qilmasak bo'lmaydi. Tulpor va kanizak shaxsan menga tegishli edi, shu sababli ularni osongina berib yubordim. Ammo Vatanimiz sarhadlarining har bir qarichida shu choqqacha o'tgan otabobolarimizning, biz bilan hozir birga yashayotgan vatandoshlarimizning va kelgusida tug'ilajak farzandlarimiz, nevara-chevaralarimizning haqqi bor. Ularning haqqini o'zgaga berib yuborishga hech birimizning haqqimiz yo'q. Vatanning har bir qarich erini saqlab qolish uchun endi urushga borishimizga to'g'ri keladi. Xalqni safarbarlikka otlantir!». Ko'rinib turibdiki, bu rivoyatda Vatan tuprog'ining har bir qarichini e'zozlash falsafasining ildizi mujassamdur.

Mantiqan fikr yuritganda milliy istiqlol g'oyasining ham, xalq og'zaki ijodidan foydalanishning tub mazmun mohiyatini vatanparvarlik tarbiyasi tashkil etadi. Demak, yuqoridagi fikrlardan ilmiy mulohaza qilib aytishimiz mumkinki, yoshlar ongida milliy istiqlol g'oyasini singdirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, ushbu jarayonda quyidagi pedagogik vazifalar hal etilishi maqsadga muvofiqdir:

- yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini mazmun-mohiyatini chuqur anglash, xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rganishga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, tafakkur kengligini sinergetik yondashuvga ko'ra qaror toptirish;

- Yangilanayotgan O'zbekistonning buguni va o'tmishi to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lish, istiqboli va istiqloli haqida qayg'urish tuyg'usini takomillashtirish;
- o'zining va o'z xalqining, Vatanning qadru qimmati, or-nomusini anglab, uni himoya qilish ko'nikmasini mukamallashtirishga erishish;
- yuksak g'oyalar, yangi fikriy kashfiyotlar, niyatlar og'ushida mehnat qilib, iste'dodi, bor imkoniyatini, kerak bo'lsa, jonini yurt istiqboli, eliga baxshida etish uchun kamarbasta bo'ladigan sog'lom ma'naviyatli yosh avlodni tarbiyalash.

Bu muhim vazifani hal etish, ya'ni milliy istiqlol g'oyasini yoshlar ongida singdirishda halq og'zaki ijodidan foydalanishning pedagogik tizimini yaratishda quyidagi ilmiy kontseptsiyaga asoslandik.

- xalqimiz tomonidan yaratilgan milliy meros, tarixiy tajribani ilmiy-nazariy o'rganish, ilg'or tajribalarga, dunyo fanida olg'a surilgan nazariy g'oyalarga tayanish;
- yosh avlod ma'naviy kamoloti ular yashayotgan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga bog'liq ekanligi;
- bundan necha asrlar avval yaratilgan qadimiy obidalar, osori atiqalar xalqimizning yuksak salohiyati, kuch-qudrati, bunyodkorlik an'analaridan dalolat berib, ma'naviyati yuksak barkamol insonni tarbiyalash jarayonida jamiyat rivojlanishiga monand o'zgarishlarning psixologik tabiatini anglashga xizmat qilishi;

Har bir insonning olamga, jamiyatga nisbatan o'z munosabati, qarashi, nazar tashlash mezonlari bo'ladi. Shu ma'noda, har bir shaxs, jumladan yoshlarimizning ham o'z mustaqil dunyoqarashiga, o'z fikriga, o'z nuqtai nazariga ega bo'lishi nihoyatda muhim.

Aytish joizki, ijtimoiy fanlar kesimida o'quv-biluv faoliyati jarayonida xalq og'zaki ijodidan foydalanish imkoniyati keng qamrovli bo'lib, mazmunan takomillashib bormoqda. Biroq tarbiyaviy faoliyat jarayonida yoshlarni milliy ruhda axloqli-odobli qilib tarbiyalash, xalqimizning qadim zamonlardan buyon amal qilib kelinayotgan axloq-odobga oid qadriyatlaridan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali yoshlar ongiga etkazish samaradorligini oshirish, yuqori sifat va samaradorlikka erishish imkonini beradigan o'qitish shakllari va metodlarini takomillashtirish, shaxsni shakllantirishga oid falsafiy, sotsiologik, psixologik, pedagogik bilimlarni uyg'unlashtirish zaruriyati kuchaymoqda.

Yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirish tizimini rivojlantirish tuzilishiga ko'ra ijtimoiy munosabatlar va kishilar faoliyatining turlari

bilan belgilanadi. Insoniyat faoliyati qanchalik xilma-xil, ularning ijtimoiy munosabatlari qanchalik boy bo'lsa, ijtimoiy jarayonlarga munosabati, dunyoqarashi shunchalik ravshan bo'ladi.

Muammoni tadqiq etish jarayonida mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishning quyidagi yo'llari samarali ekanligini isbotlandi:

1. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish jarayonida xalq og'zaki ijodidan talabalarga milliy qadriyatlar, ularning ijtimoiy ahamiyati, o'zbek xalqining jahon ilm-fani va tsivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi haqidagi ma'lumotlarni berishga jiddiy e'tibor qaratish.

2. Ma'naviy - ma'rifiy tadbirlar va ma'naviyat soatlarida talabalarda milliy davlatchiligimiz negizlarini aniqlab, buyuk madaniyatimiz tomirlariga, qadimiy merosimiz ildizlariga qaytib, o'tmishimizdagi boy an'analarni yangi jamiyat qurilishiga tadbiq etishga xizmat qiladigan manbalar bilan boyitish;

3. Oliy ta'lim muassasalarining talabalarida millatimizning o'ziga xos sharqona turmush tarzi, tafakkuri va dunyoqarashi, hayotga, voqelikka munosabatini ifoda etuvchi xalq og'zaki ijodi namunalari, «Alpomish», «Shashmaqom» kabi durdona asarlar, asriy ideallarni o'zida ifoda etgan milliy qahramonlarning ibratli hayoti ham milliy mafkuramiz oziqlanadigan manbalardan foydalanishning elektron imkoniyatlarini kengaytirish;

4. Talaba-yoshlarni milliy-istiqlol g'oyasining mazmun mohiyatini tashkil etadigan Vatanning muqaddasligi, insonning azizligi, ilmning qadrliligi targ'ib etiladigan ommaviy axborot vositalari xizmatidan samarali foydalanish va "Yoshlar faoli" bilan hamkorlikdagi ularning rolini oshirish, ana shu maqsadda ommaviy axborot vositalari bilan keng jamoatchilik o'rtasida ijodiy hamkorlikka erishish, ularning faoliyatiga jamoatchilik bahosini berish tizimini ishlab chiqish va bu tizimning to'laqonli ishlashini ta'minlashga erishish.

5. Bosh g'oyasi hamisha yomonlik ustidan yaxshilik, yovuzlik ustidan ezgulik g'olib chiqishi va yovuz kuchlarga qarshi kurashda halollik, haqqguylik, odamgarchilik, tantilik, mehr-oqibat kabi olijanob fazilatlar ma'naviy-ruhiy tayanch bo'lishi asoslab berilgan g'oyaviy saviyasi yuqori bo'lgan musiqa va kino san'ati namunalarining ommaviy axborot vositalari sahifalaridan o'rin olishiga nisbatan jamoatchilik ta'sirini kuchaytirishga erishish;

6. Yoshlar diqqatini o'ziga tortadigan "TIK TOK"larni yaratishda, internet tarmog'idagi sahifalarda xalq og'zaki ijodi namunalari aks etgan («Alpomish»da inson sha'ni, yigitlik oriyati himoya qilinsa, «Shashmaqom»da xalqning asriy orzu-umidlari yuksak badiiy did bilan kuyga solingan, Spitamen, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur) milliy qahramonlarimizning Vatan taqdiri uchun olib borgan qahramonona kurashlari, ona-Vatan ozodligi yo'lida ko'rsatgan jasoratlari keltirilgan materiallar bilan ta'minlashga ahamiyat qaratish;

7. Yoshlarda umummillat va jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan yuqori qo'ya olishlari, jamiyat va millat oldidagi insoniy burchlarini to'laqonli anglashlari, xalq baxt-saodati hamda yurt farovonligi yo'lida mehnat qilishlariga erishish uchun psixologik va pedagogik sharoit yaratish.

8. Yoshlar o'rtasida vatanparvarlik, g'oyalarini targ'ib etuvchi tadbirlarning keng ko'lam va yuksak saviyada tashkil etish an'anasini qayta tiklash;

9. Xorijiy mamlakatlar va Respublika oliy ta'lim muassasalarining talabalari (umuman yoshlarda) milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishga oid to'plangan tajribalarni o'rganish, ularda ilgari surilayotgan ilg'or qarashlarni umumlashtirish, ularni ommalashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish.

10. Yoshlarda milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishning psixologik-pedagogik va falsafiy jihatlarini yaxlit holda o'rganilishiga erishish, mazkur jarayonni tashkil etishning samarali yo'llari, omillari va vositalarini etarli darajada o'rganish.

Muxtasar qilib aytganda, milliy istiqlol g'oyasining tarixiy ildizlari deganda ajdodlarimizning ibratli hayot yo'li, tafakkur tarzi, amaliy faoliyati, bunyodkorlik ishlari, eng yaxshi urf-odatlar, an'analari, qadriyatlari, mustahkam iymon-e'tiqodi fuqarolarimiz uchun namuna bo'lishi, xato, kamchilik nuqsonlardan esa to'g'ri xulosa va saboqlar chiqarish uchun asos bo'ladi.

Адабиётлар:

1. Milliy g'oya va 0 'zbekistoimig taraqkiyot strategiyasi [Matn]: o'quv qo'llanma. Q.Nazarov, A.Safarov, A.Rahmonov, K.Haydarov, N.Alimuxamedova, D.O'rinboyev, B.Qandov, -T.: «0'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2019.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сонли Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.08.2018 й., 07/18/3907/1706-сон; 14.12.2019 й., 06/19/5894/4161-сон

3. Teun A. van Dijk (1997). Discourse Studies. SAGE Publications 2. Norman Fairclough (2001). Language and Power (2nd edition). London: Longman 3. Zellig S.Harris (1952). Discourse Analysis (Journal article). Linguistic Society of America

4. Milliy g'oya va 0 'zbekistoimig taraqkiyot strategiyasi [Matn]: o'quv qo'llanma. Q.Nazarov, A.Safarov, A.Rahmonov, K.Haydarov, N.Alimuxamedova, D.O'rinboyev, B.Qandov, — T.: «0'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2019. —

5. <https://www.elib.buxdu.uz/i>

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada yoshlarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishning ijtimoiy-pedagogik mohiyati keng yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье широко освещена социально-педагогическая сущность использования народного творчества в формировании идеи национальной независимости среди молодежи.

SUMMARY

This article widely covers the socio-pedagogical essence of using folk art in the formation of the idea of national independence among young people.

INSON MA'NAVIY-AXLOQIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA PROFESSIONALIZMNING DARAJALARI VA BOSQICHLARI

Karimova M.M.

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kasbiylik, professionallik, superprofessionallik, postprofessionalizm.

Ключевые слова: профессиональность, профессионализм, суперпрофессиональность, постпрофессионализм.

Key words: Professionality, professionalism, superprofessionalism, postprofessionalism.

Inson hayoti davomida, professionallik darajalari quyidagi holatda izohlanadi. Bunda: pastdan yuqoriga qarab izohlash mumkindir.

- Professionallikka qadar.
- Kasbiylik.
- Superprofessionallik
- Noprofessionalizm
- Postprofessionalizm

1. **Professionallikka qadar.** Bu yerda inson yuqorida qayd etilgan kasbiy sifatlariga ega bo'lmagan holda, ayrim ish va mehnat turlarini bajaradi. Boshqacha qilib aytganda, odam ishlaydi, lekin boshlang'ich, havaskor, hali kasb me'yorlari va qoidalarini o'zlashtirmagan, bundan tashqari, mehnatda yuqori va ijodiy natijalarga erishmaydi. Odatda bu bosqichni har bir kishi o'z mehnat faoliyatida o'tadi, lekin ba'zi (passiv, nosog'lom) odamlar bu erda uzoq vaqt qolishlari mumkin

2. **Kasbiylik.** Bu daraja aholining faol qismiga mansub kishilar hayotining katta qismini qamrab oladi. Bu yerda inson professionalga xos fazilatlarni izchil egallaydi. Demak, kishi kasb me'yor va qoidalarini o'rganadi va ijro mehnati jarayonida dastlab namuna bo'yicha, ko'rsatmalarga muvofiq ish bajaradi, so'ngra mutaxassislik, malaka oladi va malakali mehnatni bajaradi.

3. **Superprofessionallik (eng yuqori professionallik).** Bu daraja kasbiy faoliyatni o'zining gullagan davridagi ("akme"), uning yuksak yutuqlari va ijodiy muvaffaqiyatlari bilan tavsiflaydi. Bu yerda inson mehnat subyekti va mutaxassisidan ijodkor, novator, superprofessionalga, yuqori malakali mutaxassisga aylanadi.

4. **Noprofessionalizm (pseudoprofessionalizm).** Bu daraja, insonda zarur kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lmaganda, oldindan professionallikka to'g'ri kelmaydi.

5. **Postprofessionalizm.** Nafaqa yoshiga qadar yashagan barcha odamlar bu darajadan o'tadilar va har bir kishi buni turli darajadagi qadr-qimmat bilan boshdan kechiradi. Bu darajada, odam shunchaki «o'tmishdagi professional» (sobiq professional) bo'lib chiqishi mumkin yoki u saxiylik bilan va shu bilan birga o'z kasbiy tajribasini bemalol baham ko'radigan maslahatchi, maslahatchi, maslahatchi ekspert bo'lib qolishi mumkin. , yutuq va xatolar, muvaffaqiyatsizliklar tajribasi yosh avlodga bu xatolardan qochish uchun yordam beradi. Bir professionallik darajasidan boshqasiga o'tish va darajalar ichidagi harakat ko'pchilik uchun bosqichlarni bosqichma-bosqich egallash sifatida davom etadi. Quyida biz professionallik yo'lida shartli ravishda belgilab bergan bosqich va qadamlarni belgilab oldik. Turli darajadagi bu bosqichlar va bosqichlar odamlarda bir vaqtning o'zida va bir-biriga parallel ravishda kuzatilishi mumkinligini ta'kidlaymiz.

Professionallik darajasi quyidagi bosqichlarga ajratiladi:

- shaxsning kasbga moslashish bosqichi, kasb me'yorlari, mentalitetlari, zarur texnika, texnika, texnologiyalarni shaxs tomonidan birlamchi o'zlashtirishi; bu bosqich ishning dastlabki 1-2 yilida tezda tugashi yoki yillar davomida cho'zilishi, og'riqli o'tishi mumkin;
- kasbda shaxsning o'zini o'zi anglash bosqichi; Shaxsning kasbiy me'yorlarni bajarish qobiliyatini anglashi, kasb orqali o'zini o'zi rivojlantirishning boshlanishi, kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun shaxsiy imkoniyatlarini anglashi, ijobiy fazilatlarini ongli ravishda mustahkamlash, salbiy tomonlarini yumshatish, o'zini mustahkamlash. individual uslub, kasbiy faoliyatda o'z imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirish;
- shaxsning kasb-hunarga erkin egalik qilish bosqichi, uni o'zlashtirish, kasb bilan uyg'unlashtirish shaklida namoyon bo'ladi; bu erda yuqori standartlarni o'zlashtirish, ilgari yaratilgan uslubiy tavsiyalar, ishlanmalar, ko'rsatmalarni yaxshi darajada takrorlash mavjud.

Superprofessionallik darajasida biz quyidagi bosqichlarni ajratamiz:

- ijodkorlik shaklidagi kasbni erkin egallash bosqichi: shaxsiy ijodiy hissasi tufayli mutaxassisning o'z kasbi bo'yicha tajribasini boyitishi, muallifning topilmalari, takomillashtirishlari, kasbiy faoliyatda cho'qqilarga («akme») erishish, ijodiy o'zgarish. kasbiy muhit yoki yangi kasbiy muhitni loyihalash, ba'zan odam tomonidan yangi kasbni yaratish;
- bir nechta kasblarni erkin egallash bosqichi va o'tish usullari, biridan ikkinchisiga o'tish;
- o'zini professional shaxs sifatida ijodiy o'zini-o'zi loyihalash bosqichi, ya'ni shaxsda ilgari mavjud bo'lmagan psixologik va kasbiy fazilatlarni shakllantirish.

Professionallik yo'lidagi psixologik darajalar, bosqichlar darajalari: insonning mehnatdagi ahamiyati, bosqichlar, qadamlar, oldingi professionallik, individual, ijtimoiy ishchi, ilg'or mutaxassis, asosiy kasbi bilan tanish, havaskor, o'zini o'zi o'rgatgan, professionallik, bajaruvchi, mutaxassis, mehnat predmeti, professional insonning kasbga moslashishi, stajyor, ishonchli mutaxassis, fuqaro, bilimdon, metodist, hamkasb, ekstremal vaziyatdagi mutaxassis, kasbda shaxsning o'zini o'zi anglashi, o'z-o'zini diagnostika qiluvchi, ongli individuallik, o'z-o'zini eksperimentator, yaxlit shaxs, o'z-o'zini bashorat qila oladigan mutaxassis, ichki nazorat o'chog'iga ega, o'z shaxsiy imkoniyatlarini amalga oshiradigan o'zini o'zi saqlaydigan mutaxassis va boshqalardan iborat.

Mahalliy psixologiyada professionallikning quyidagi darajalari ajratiladi:

- kasbiylikdan oldingi – shaxs kasb me'yori va qoidalarini bilmaydi, mehnatda ijodiy va yuksak natijalarga erishmaydi;
- professionallik – shaxs professional sifatlarni izchil egallaydi, ya'ni. kasb me'yorlarini o'zlashtiradi, kasbiy faoliyatda yetarlicha yuqori natijalarga erishadi, kasbda o'zini anglay boshlaydi, unda o'zini tasdiqlaydi, kasb vositasida o'zini rivojlantiradi;
- superprofessionallik – shaxs o'z kasbi doirasidan chiqib ketadi va uni shaxsiy hissasi bilan ijodiy boyitadi;
- noprofessionallik yoki psevdoprofessionallik - shaxs tashqaridan faol mehnat faoliyatini amalga oshiradi, lekin uning kasbiy rivojlanishida, xususan, samarasiz, talablarga javob bermaydigan faoliyatni amalga oshirishda namoyon bo'ladigan deformatsiyalar mavjud;
- postprofessionallik – bu kasbiy faoliyat darajasiga nafaqa yoshigacha yashagan kishilar erishadi. Bu darajada inson oddiygina “o'tmishdagi mutaxassis” bo'lishi yoki o'z kasbiy tajribasini yosh hamkasblari bilan o'rtoqlashuvchi maslahatchi, ustoz vazifasini bajarishi mumkin.

Kasbiy rivojlanishning psixologik-pedagogik xususiyatlari.
Kasbiylashtirish muammosi murakkab xarakterga ega bo'lib, mehnatga

o'rgatish, kasbga yo'naltirish, «mehnatga tayyorlik», shaxsni kasbiy talablarga moslashtirish, kasbiy faoliyatning tizimli genezisi, kasbiylashtirish jarayonini o'rganish doirasida amalga oshiriladi. Kasbiy rivojlanish kontseptsiyasida markaziy o'rinni professionallashtirishning to'rt bosqichi g'oyasi egallaydi.

Birinchi bosqich: ishning turli sohalarida umumiy rivojlanish va boshlang'ich yo'nalish ta'sirida kasbiy niyatlarning paydo bo'lishi va shakllanishi. Ijtimoiy va psixologik jihatdan asosli kasb tanlash bu bosqich uchun mezon bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich: to'g'ri kasbiy tayyorgarlik, ya'ni. tanlangan kasbiy faoliyatga maqsadli tayyorgarlik bosqichi. Ushbu bosqichning psixologik mezoni kasbiy o'zini o'zi belgilashdir.

Uchinchi bosqich: kasbga kirish jarayoni, kasbni faol egallashi va ishlab chiqarish jamoasi tizimida o'zining alohida o'rnini topishi bilan tavsiflanadi. Ushbu bosqichning mezoni etarlicha yuqori ishlash ko'rsatkichlari, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarining ma'lum darajada rivojlanishi va psixologik qulaylikdir.

To'rtinchi bosqich: mustaqil kasbiy ishda shaxsni to'liq amalga oshirish. Amalga oshirish darajasi kasbiy faoliyatning operatsion tomonini o'zlashtirish darajasi bilan ham, masalaga munosabatni shakllantirish darajasi bilan ham, ijodkorlik va mahorat o'lchovi bilan tavsiflanadi. Umuman olganda, shaxsning kasbiy rivojlanishi murakkab ko'p tizimli shakllanish bo'lib, u ijtimoiy va individual mezonlar asosida tartibga solinadi. Bu insonning real hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning maqsadli faoliyati, jumladan, kasbiy tayyorgarlik va o'qitish, kasbiy malaka oshirish va o'z-o'zini rivojlantirish, kasbiy ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash asosida amalga oshiriladi. Psixologiyada inson va kasb o'rtasidagi o'zaro ta'sirning turli usullari mavjud. Shunday qilib, V. D. Shadrikov kasbni qabul qilish va umuman kasbiylashuv jarayoni shaxs motivlari tuzilishini kasbiy faoliyat mazmuni va shartlariga loyihalashtirish asosida amalga oshiriladi, deb hisoblaydi. Pirovardida kasbni egallash mehnat sub'ektining ijtimoiy-kasbiy faoliyatining ma'lum bir shakliga aylanadi, bu psixologiyada kasbiy o'zini o'zi belgilash deb ataladi. Ma'lumki, u shaxsning butun kasbiy hayoti davomida amalga oshirilishi mumkin. Kasbiy mahoratning rivojlanish mezonlari, darajalari va bosqichlari amalga oshirilishi kerak bo'lgan muhim tushunchalardir.

Professionalizmning eng muhim psixologik tarkibiy qismlari motivatsion va operatsion sohalaridir.

Motivatsion soha kasbning qadriyatlari va motivlarini, kasbiy dunyoqarashni, shaxslararo munosabatlarni, ishdan qoniqishni o'z ichiga oladi. Professionallikning tashqi va ichki belgilanishini farqlang.

Tashqi qat'iyat: ijtimoiy, moddiy va ma'naviy rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Bularga yuqori ish haqi, ijtimoiy nafaqalar, uy-joy va boshqalar kiradi.

Ichki qat'iyat: kasbning insoniy maqsadi, ijtimoiy obro'si, hamkorlik, shaxslararo muloqot motivlari bilan bog'liq. Motivlar ijtimoiy mutaxassislar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy faoliyat motivlari protsessual va ishlab chiqarish xarakteriga ega. Protssesual motivlar jarayonning o'ziga xos xususiyatlariga va mehnat sharoitlariga kiritilgan. Samarali motivlar mutaxassis va butun jamoa ishining yuqori natijalari bilan bog'liq. Professional bo'lish jarayonida motivatsion soha sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Kasb bilan dastlabki tanishish bosqichida kognitiv va pragmatik motivlar paydo bo'ladi. Shaxs kasbni egallagan sari, motivatsion soha kasbiy motivlar, shaxsiy va ijtimoiy obro'-e'tibor motivlari tufayli kengayadi.

Superprofessionallik darajasida ijodiy yutuqlar motivlari va keng ijtimoiy motivlar ustunlik qiladi.

Operatsion sohada mehnatga oid kasbiy bilimlar, kasbiy fikrlash va o'z-o'zini anglash, kasbiy qobiliyat va ko'nikmalar, kasbiy faoliyat usullari mavjud. Operatsiyalar, harakatlar va texnologiyalar mehnatning akmeologik vositalaridir. Hozirgi vaqtda ijtimoiy soha mutaxassislari uchun turli xil texnologiyalar joriy etilmoqda: resurslarni tejash, sog'liqni saqlash, hayotni saqlash, axborot texnologiyalari.

Kasbiylikning operatsion sohasi tarkibida professional muhim fazilatlar (PVK) va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar (PSK) ajralib turadi.

Kasbiy jihatdan muhim fazilatlar (PVK) - bu maxsus bilim, qobiliyat va ko'nikmalarni o'zlashtirish asosida samarali kasbiy faoliyatga hissa qo'shadigan shaxsning psixologik xususiyatlari. PVK (qobiliyatlar, bilimlar, ko'nikmalar) kasbiy faoliyat muammolarini hal qilish samaradorligini belgilaydi. PVK orasida: intellektual fazilatlar (fikrlash); axloqiy fazilatlar (xulq-atvor); hissiy fazilatlar (hissiyotlar); irodaviy fazilatlar (o'zini o'zi boshqarish qobiliyati); tashkiliy fazilatlar (faoliyat mexanizmi). Kasbiy jihatdan muhim fazilatlarni rivojlantirish va takomillashtirish kasbiy qobiliyatlarga asoslanadi - ma'lum bir kasbiy faoliyat talablariga javob beradigan va uni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti bo'lgan shaxsning individual psixologik xususiyatlari.

Kasbiy jihatdan muhim fazilatlar (PZK) - bu samarali kasbiy rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan xarakter xususiyatlari, motivlari va boshqa shaxsiy xususiyatlar. Kasbiy jihatdan ahamiyatli fazilatlar orasida uchta asosiy blok mavjud: individual psixologik fazilatlar va qobiliyatlar; ijtimoiy-psixologik fazilatlar va qobiliyatlar; professional sifat.

Kasbiy faoliyatning har bir bosqichida kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarni qayta guruhlash sodir bo'ladi, chunki nomaqbullik darajasidan

kasbga egalik darajasiga o'tish, PVKning turli guruhlari roli o'zgaradi. Malaka oshirish jarayonida kasbiy muhim sifatlarning dinamikasi qayd etilgan. Malaka oshirishning turli bosqichlarida kasbiy muhim sifatlarning tarkibiy qismlari va parametrlarining heteroxronligi mavjud. Ta'lim shakllaridan tashkilotning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan kasbiy faoliyat turlari va shaxsiy xususiyatlarni tahlil qilish ITCga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. O'quv jarayonida faoliyatning operatsion sohasini tavsiflovchi STClar yanada dinamik bo'lib chiqadi va motivatsion soha sekinroq o'zgaradi.

O'zining kasbiy rivojlanishi jarayonida inson bir qancha bosqichlarni bosib o'tadi, ularning har biri yangi, sifat jihatidan farq qiladigan, yuqori darajadagi kasbiy rivojlanish darajasiga o'tish bilan tavsiflanadi. E.A.Klimov kasbiy rivojlanishning quyidagi bosqichlarini belgilaydi:

- **Variant bosqichi** - bu shaxsning kasb tanlash yoki kasbni majburan o'zgartirish masalasi bilan duch keladigan va shaxs kasbiy tanlovni amalga oshiradigan davr.
- **Adept bosqichi** - ma'lum bir kasbga sodiqlik va uni o'zlashtirish (bu kasbiy faoliyatga uzoq muddatli tayyorgarlik ham, qisqa muddatli jarayon ham bo'lishi mumkin).
- **Moslashish Bosqichi**, yosh mutaxassisning ishiga ko'nikish.
- **Ichki Bosqich**: o'z ishini yaxshi ko'radigan va asosiy kasbiy funktsiyalarni muvaffaqiyatli bajara oladigan tajribali ishchi bosqichiga erishish.
- **O'zlashtirish Bosqichi** (keyingi bosqichlarda davom etadi) - xodimning qandaydir maxsus fazilatlar va ko'nikmalari bilan ajralib tura boshlagan bosqichi; eng qiyin kasbiy vazifalarni bajara oladi.
- **Hokimiyat Bosqichi** (shuningdek, keyingisi bilan yakunlangan o'zlashtirish bosqichi) - usta kamida o'z kasbiy doiralarida va hatto undan tashqarida ham taniqli bo'lgan bosqich; u yuqori rasmiy malakaga ega.
- **Murabbiylik Bosqichi** - malaka oshirish bosqichi bo'lib, unda nufuzli usta o'z fikrdoshlari, izdoshlari, taqlidchilar, shogirdlari, tajriba o'zlashtiruvchilarini topadi; kasbiy faoliyat hayotning asosiy ma'nolaridan biriga aylanadigan bosqich.

N.V. Klyueva pedagogik ish bilan bog'liq holda mutaxassisning hayot yo'lining bosqichlarini quyidagicha tavsiflaydi:

Ishning dastlabki besh yilida bitiruvchi maktabdagi ish sharoitlariga moslashadi, yosh mutaxassis yetarlicha bilsa-da, kam biladi. O'qituvchi asosiy e'tiborni o'ziga va qobiliyatiga qaratadi. Ko'pincha ish tajribasi kam bo'lgan o'qituvchilar intizomiy ta'sir qilish usullarini afzal ko'radilar. Keyingi 6-10 yil ichida o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi shakllanadi, u o'qitishning uslub va usullarini takomillashtiradi. Bu davrda o'qituvchining hamkasblari va talabalari oldida o'zini

ko'rsatishga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq nizolar soni kamayadi. 11-15 yillik tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilar ko'pincha shunday deb ataladigan narsalarni boshdan kechira boshlaydilar. Biror narsani o'zgartirish istagi (ish usullari, bolalar bilan muloqot qilish uslubi) va imkoniyatlar o'rtasidagi qarama-qarshilikni anglash bilan bog'liq «pedagogik inqiroz». Bu davrda o'qituvchilar talabalarga katta qiziqish bildiradilar, ular bilan konstruktiv munosabatlar o'rnatishga qodir, talablar, tahdidlar va jazolardan kamroq foydalanadilar. Maktabda 16-20 yillik ish atalmish kirish bilan bog'liq. «hayotning o'rtasi» inqirozi, hayotning dastlabki natijalari sarhisob qilinganda, «men-real» va «men-ideal» o'rtasida tafovut mavjud. Bu davrda kasbiy mahoratning vaqtinchalik yoki doimiy pasayishi mumkin, biroq, boshqa tomondan, aynan shu davr kasbiy mahoratning gullab-yashnashi, o'z faoliyatiga sodiqlik davriga aylanishi mumkin. Ishda eng katta natijalarga 21-25 yillik ish tajribasiga ega o'qituvchilar erishadi. Bu davrga kelib o'qituvchida kasbiy muhim fazilatlar shakllangan, bundan tashqari, bu yoshda o'qituvchilar o'zlarini kasbga bag'ishlash uchun eng ko'p imkoniyatlarga ega.

Adabiyotlar:

1. Akmeologiya – novoe napravleniye kompleksnykh issledovaniy v sovremennom Chelovekoznanii // *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*. - 1998. - №3.
2. Anisimov O.S. *Pedagogicheskaya akmeologiya: obshchaya i upravlencheskaya*. – Minsk: Texnoprint UP, 2002. St. 286.
3. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari: Psix.fan.nom. ...diss. avtoref. – T., 2002.
4. Ajibaeva A.J. *Realizatsiya lishnostno-orientirovan nogo usloviya dostijeniya*. – M.: 2007

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada inson butun hayoti davomida o'zini mehnatdagi, ijtimoiy faoliyatidagi, kasbiy faoliyatidagi professionallik darajalari haqida bir qator tavsiyalar va ko'rsatmalar berilgan. Bu daraja aholining faol qismiga mansub kishilar hayotining katta qismini qamrab oladi. Bu yerda inson professionalga xos fazilatlarini izchil egallaydi. Demak, kishi kasb me'yori va qoidalarini o'rganadi va ijro mehnati jarayonida dastlab namuna bo'yicha, ko'rsatmalarga muvofiq ish bajaradi, so'ngra mutaxassislik, malaka oladi va malakali mehnatni bajaradi

РЕЗЮМЕ

В этой статье человек дал ряд рекомендаций и инструкций на протяжении всей своей жизни себя, в социальной деятельности, профессионализме в его социальной деятельности. Этот уровень охватывает большую часть активной части населения. Вот последовательные качества человеческих профессиональных качеств. Следовательно, человек изучает свою профессию и правила и выполняет работу по исполнительской работе исполнительской работы, а затем выполняет специализацию, квалификацию и выполняет квалифицированный труд.

SUMMARY

In this article, a person has given a number of recommendations and instructions during his entire lives of himself, in social activities, professionalism in his social activities. This level covers a large part of the active part of the population. Here is the consistent qualities of human professional qualities. Hence, a person studies his profession and rules and performs work at the executive work of the executive work, then performs specialization, qualifications and performs qualified labor.

ЖИНОЯТЧИЛИК ТУШУНЧАСИ, УНИНГ МОҲИЯТИ ВА ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИГА ТАЪСИРИ

Салиев У.Х.

*Андижон давлат университети тадқиқотчиси.
Шаҳрихон тумани ИИБ ҳузуридаги
тергов бўлинмаси бошлиғи*

Tayanch сўзлар: ижтимоий, иқтисодий, биологик, физиологик, психологик, дунёқараши, тафаккури, онги, ҳиссиёти, иродаси.

Ключевые слова: социальное, экономическое, биологическое, физиологическое, психологическое, мировоззрение, мышление, сознание, эмоция, воля.

Key words: social, economic, biological, physiological, psychological, worldview, thinking, consciousness, emotion, will.

Жиноятчилик ва уни содир этилишида ижтимоий-иқтисодий, биологик, физиологик, психологик ва педагогик каби омилларини ўрганиш, шу асосда керакли чора-тадбирларни амалга ошириш ва ёшлар хулқидаги салбий иллатларни бартараф этиш механизмларини такомиллаштириш учун муаяйн илмий асосга эга тизимни яратиш мақсадга мувофиқдир. Мухратарам Президентмиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Буюк боболаримиз Абу Райҳон Беруний, Мирзо Улуғбек сингари улуғ алломалар, Алишер Навоий, Бобур Мирзо каби шоир ва муъафаккирлар, Абдулла Авлоний, Фитрат, Абдулла Қодирийдек маърифатпарвар адиб ва олимларнинг машҳур илмий кашфиётларини, ўлмас бадиий асарларини айнан камолот ёшида яратганларини ҳаммамиз яхши биламиз ва бу билан фахрланамиз”.

Жамиятда учрайдиган тарбияси “қийин” ўсмирларда уларнинг дунёқараши, тафаккури, онги, ҳиссиёти, иродаси, қарашлари жамият эътибордан четда қолса, у ҳолда ижтимоий коррекция эришиш жараёнлари қийин кечади. Шу жумладан жамият томонидан қабул қилинган хатти - ҳаракатлар, қоидалар ва меъёрлардан чекинган ўсмирлар девиант хулқлилар деб аталади. Девиантлик хатти-ҳаракат маъносида амал қилиб, рухий соғлом

шахслар томонидан меъёрий қоидаларни бузиш ҳолларидир. Девиация - бу ижтимоий-педагогик муаммо бўлиб, инсон рухий оламидаги, унинг атрофидаги муҳитнинг ўзгариш ҳоллари билан боғлиқ. Бу ҳол, айниқса, ўсмир ва илк ўспирин ёшдагиларга хосдир. Чунки бу ёшдаги жамият аъзоларида интеллектуал, ахлоқий, рухий, шунингдек анатомо - физиологик ва бошқа антропологик жиҳатдан ўзгаришлар руй беради. Бу ўзгаришлар, ўз навбатида, ёшлар дунёкарашидаги аномаллик ҳолатини келтириб чиқаришга замин яратиши мумкин. Ижтимоий муносабатлар (оила, мактаб, лицей, касб-ҳунар коллежлари) яъни кичик ижтимоий гуруҳларга хос ижтимоий меъёрлардан, хатти-ҳаракатлар ва қоидалардан чекиниш натижасида интизомсизлик, одобсизлик ёки ахлоқсизлик деб қараладиган ижтимоий характер эгалари шаклланади. Тарбияси “қийин” илк ўспирин ёшдагиларнинг баъзи ҳолатларда агрессияга мойиллиги, ўқишда ва бошқа фаолиятида ўзбошимчаликка йўл қўйиши, ичкиликка, ассоциал ҳаракатларга берилиши кузатилади. Маълум вазиятларда ўсмир ва ўспиринларнинг шу каби хатти-ҳаракатларини намоён этиши девиантлик яъни ахлоқий меъёрлардан оғиш билан боғлиқ хусусиятдир. Вояга етмаганлар орасида жиноятчилик ва ҳукукубузарликни келиб чиқишининг бир қатор ижтимоий фалсафий омиллари мавжуд бўлиб, уларни бартараф этиш педагоглар ва кенг жамоатчилик, ҳуқуқ тартибот орган ҳодимлари олдида турган долзарб ижтимоий ахлоқий масалалардан биридир. Ёшлар орасида ахлоқсизлик билан боғлиқ ҳаракатларни вужудга келтирувчи қатор сабаблар мавжуд.

Жумладан:

- антроп - биологик омил – яъни болаларнинг ижтимоий ҳаётга мослашувини мураккаблаштирувчи физиологик ва анатомик ҳолатлар (ақли заифлар, кўрлар, карлар ва х.к);
- ижтимоий-иқтисодий омил – яъни бу жамиятдаги ижтимоий тенгсизликдир: жамиятнинг бойлар ва камбағаллар, деб ажратилиши, халқнинг маълум қисмининг қашшоқлашиб бориши, ойлик маошнинг камлиги, ишсизлик, инфляция ва бошқалар;
- маънавий-ахлоқий омил – яъни жамиятдаги маънавий қадриятларнинг қадрсизланиши, инсонларнинг маънавий қашшоқланиши ёки муйян жамиятдаги ижтимоий институтларнинг унда рўй бераётган салбий ҳолатларга бефарқлиги, лоқайдлиги кабилардир.
- психо-физиологик омил – яъни инсон рухий оламига салбий таъсир кўрсатувчи, соматик ҳаракатлар, касалликларни келтириб чиқарув-

чи турли хил зиддиятлар, шу билан биргаликда кимёвий моддалар, энергиялар ва ҳ.к);

- ижтимоий омил; яъни оилада ва жамиятда унинг аъзолари билан боғлиқ ҳаёт тарзидаги тартибсизликлар билан боғлиқ муносабатларда иштирок қилиш;
- психологик омил; яъни психопатологик ёки акцентуант (муайян вазиятга ҳаддан ташқари урғу бериш) ҳолатлар. Ушбу омиллар рухий мувозанатсизлик каби ижтимоий ҳолатлар билан ҳам боғлиқ бўлади;
- ижтимоий-педагогик омил – яъни болалик давридан бошлаб мактаб, оила ва жамоатчилик тарбиясидаги номуносибликлар;

Абдулла Авлоний ўз даврида башорат қилганидек: “Агар тарбия инсонни ҳар томонлама қамраб олишини хоҳлар эканмиз, унда инсонни ҳар томонлама ўрганишимиз зарур”.

Худди шу боис, таълим-тарбия жараёнида баркамол инсонни шакллантириш лозим, унинг натижаси, маҳсули орқали мустақил фикрловчи, ижодий изланувчи, кучли иродали, ишчан, ғоявий эътиқодли, маънавияти юксак, пок виждонли шахсни камол топтириш жоиз. Чунки, фалсафий муносабатларнинг асоси “субъект-субъект” муносабатни амалда қарор топтирмасдан туриб, тарбияланганлик даражасини аниқлаш имкониятига эга бўлмаймиз. Бу ўринда миллий таълим катта аҳамият касб этади ва жамиятнинг баркамол шахсни етиштиришдек мақсадига мос келиши айни муддаодир. Президентимиз Ш.Мирзиёев айтиб ўтганидек, “Биз бугун замонавий билим ва касб-ҳунарлар, хорижий тилларни пухта эгаллаб, катта умид ва ишонч билан ҳаётга қадам қўяётган, эртанги кунимизнинг ҳал қилувчи кучи бўлган минг-минглаб фарзандларимизни камол топтириш мукаддас бурчимизга айланмоғи керак”.

Профилактик диагностика (юнон тилида «dia»- шаффоф, «gnosiss»-билим деган маънони билдиради)-ўрганилаётган объект ёки жараён тўғрисида аниқ маълумот олишнинг умумий воситаси бўлиб хизмат қилади. Профилактик диагностиканинг, масалан, медицина нуқтаи назаридан қарасак, касаллик белгилари ва уларни келиб чиқиш сабаблари тўғри аниқланса, даволаниш натижасида бемор тузалиб кетишининг кафолати ошади. Хато қўйилган диагноз эса фақат шифокорларнинг ақлий ҳаракатини йўққа чиқарибгина қолмай, балки касалнинг тузалиш имкониятини ҳам сусайтириши мумкин. Тана аъзолари саломатлиги тўғрисида айтилган ушбу фикрлар рухий соғлиққа ҳам бевосита алоқадордир. Инсон жисмоний ривожланишини диагноз қилиш анча осон кечади, бунинг учун айрим машқлар бажарилгач, унинг натижасига биноан хулоса чиқариш мумкин.

Лекин, руҳий, маънавий, ижтимоий ривожланишни диагностика қилиш машаққатли фаолиятнинг маҳсули ҳисобланади. Бу мақсадда қўлланаётган методикалар муайян даражада мураккаб бўлиб, ҳар доим ҳам тўғри натижа бераверади, деб хулоса чиқариш, шошилиш қарор қабул қилиш нохуш оқибатларга олиб келади. Педагоглар шахснинг алоҳида сифатларини ўрганадилар, лекин олинган натижаларга асосланган ҳолда, ривожланишнинг барча таркибларига умумий баҳо беришга ҳар доим ҳам мушарраф бўлавермайдилар. Чунки тажриба узлуксизлигини таъминлаш интегратив ёндашишни тақозо этади, кўпомиллик таҳлилгина унинг ечимига ижобий таъсир этади, холос.

Ахлоқий оғишга мойил шахсий сифатларини аниқлашнинг, ҳеч бўлмаганда оддий методикасини эгаллаш, уни татбиқ этиш, тарбия ва тарбиячи тайёргарлигининг муҳим унсурларидан биридир. Муаммоли ёшларнинг ақлий қобилиятларини ўрганишга эътибор қаратадилар, аммо уларнинг тарбияланганлик даражаларини (кенг маънода) ва ҳуқуқий нуқсонларини коррекциялаш муаммоларини ягона узвийлик ва яхлитлик нуқтаи назаридан талқин қилишга, унинг ечимларини топишга ўринишмайди. Бундай ёшларнинг ақлий ривожланишлари кўп жиҳатдан мустақил фикрлашга, умумий тарбияланганлик даражасига боғлиқ. Уларнинг тарбияланганлик даражасини профилактик -диагностика қилиш, маънавий-маърифий ривожланиш хусусиятларини ўрганиш, зарур бўлса ҳуқуқий нуқсонларини бартараф этиш ҳозирги даврнинг муҳим талабларидан биридир. Ижтимоий диагностика – ҳаётий омилларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида шахсга ахлоқий, интеллектуал, эстетик, жисмоний, социологик, экологик ва ижтимоий-психологик таъсир кўрсатиш ҳақидаги ахборотларнинг мажмуидир.

Жинойятчиликка мойил ёшлар жамоасидаги ҳар бир шахснинг тарбияланганлик даражасини ташхис қилиш учун авваламбор «тарбия» ва «тарбияланганлик» атамасининг таркибий қисмлари, мезонлари ва уларнинг фалсафий аҳамияти нималардан иборат эканлигини тушуниш зарур.

Абдулла Авлоний ўзининг “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” асарида инсон камолотида тарбиянинг ўрнини алоҳида таъкидлаб, “Жаноби Ҳақ инсонларнинг асл хилқатда истеъдод ва қобилиятли, яхши ила ёмонни, фойда ила зарарни, оқ ила қорани айирадиган қилиб яратган. Лекин, бу инсондаги қобилиятни камолга етказмоқ тарбия воситасида бўладир. Агар бола яхши тарбия топиб, бузуқ ҳуққдан сақланиб, гўзал ҳуққларга одатланиб катта бўлса, бахтиёр бир инсон бўлиб чиқади. Агар тарбиясиз, ахлоқи бу-

зилиб ўсса, насиҳатни кулоғига олмайдиган, ҳар хил бузук ишларни қиладиган нодон, жоҳил бир расвои одам бўлиб чиқади” -деб таъкидлайди.

Бир қатор олимлар: (Р.С.Немов, Д.В.Ольшанский, Г.Бройер, Г.Маттес) “Профилактик-тарбия жараёнида ёшларнинг маънавиймаърифий соҳаларда олдин йўл қўйган нуқсонларини бартараф этиш жараёнидир” деб ҳисоблайдилар.

Фикримизча, профилактик коррекциялаш жараёни-ёшларнинг онгига, ҳис-туйғуларига таъсир этувчи ва турли ижобий қобилиятлари ҳамда шахсий фазилатларни шакллантирувчи фаолият туридир.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Стратегияси. “O’zbekiston”. 2021 йил 252-бет.
2. Абдулла Авлоний. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. Т., “Ўқитувчи” 1992 йил 12- бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “1 октябрь – Устоз ва мураббийлар куни” муносабати билан сўзлаган байрам табригидан. 2017 йил 1 октябрь.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада жиноятчилик тушунчаси, мазмун-моҳияти, уни содир этилишига олиб келувчи бир қатор омиллар, жиноятчиликни олдини олиш, ёшлар орасида ахлоқсизлик билан боғлиқ ҳаракатларни вужудга келтирувчи қатор сабаблар, тарбияси “қийин” болалар билан ишлаш механизмларини такомиллаштириш масалалари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрено понятие преступления, его сущность, ряд факторов, приводящих к его совершению, профилактика преступности, ряд причин, приводящих к действиям, связанным с безнравственностью среди молодежи, вопросы совершенствования механизмов работы с «трудные» дети.

SUMMARY

This article describes the concept of crime, its essence, a number of factors that lead to its commission, prevention of crime, a number of reasons that lead to actions related to immorality among young people, issues of improving the mechanisms of working with «difficult» children.

HARBIY XIZMATCHILAR VA ULARNI OILA A'ZOLARINING IJTIMOIY - ETNOPSIXOLOGIK MOSLASHUV OMILLARI

Ibragimova X.X.

Andijon davlat Pedagogika instituti Pedagogika-psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: moslashish, psixologik moslashish, shaxsiy moslashish potentsiali, ta'limga moslashish, etnopsixologik moslashish, mikroijtimoiy moslashuv, adabtatsiya.

Ключевые слова: адаптация, психологическая адаптация, личностный адаптационный потенциал, образовательная адаптация, этнопсихологическая адаптация, микросоциальная адаптация.

Key words: adaptation, psychological adaptation, personal adaptation potential, educational adaptation, ethnopsychological adaptation, microsocial adaptation.

Kirish. Ijtimoiy moslashish jarayonidagi qarama-qarshiliklar ushbu hodisaning miqdoriy va sifat tomonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillar doirasini umuman aniqlashga imkon beradi. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy moslashuvini sotsiologik tahlil qilishning o'ziga xos xususiyati shundaki, ko'rib chiqish, kasbiy ishbilarmonlik, shaxslararo va ijtimoiy munosabatlar prizmasi orqali amalga oshiriladi.

Shaxs va moslashish muhiti o'rtasidagi o'zaro ta'sir shartlariga asoslanib, bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan ijtimoiy omillarning umumiyligini hisobga olish muhimdir. Ularni o'rganish shaxsning o'zi va u faoliyat yuritadigan ijtimoiy muhitning hali o'rganilmagan xususiyatlarini topish, ularni moslashish va moslashishga ierarxik ta'sir darajasiga qarab tahlil qilish va umumlashtirishni o'z ichiga oladi.

Tarkibiy jihatdan, harbiy xizmatchilar oilasining psixologik moslashuvi intellektual, xulq-atvor, hissiy-irodaviy va motivatsion tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular birgalikda «shaxs - talablar» ziddiyatini o'ziga xos vaziyatni hal qilish jarayonida moslashuvchan potentsialni amalga oshirishni ta'minlaydi. Harbiy-ijtimoiy muhit". Ushbu komponentlarning vazifalari:

- motivatsion komponent - shaxsiy aqliy resurs va motivlarni amalga oshirish shartlari o'rtasidagi nomuvofiqlikni uzoq muddatli istiqbolli baholash

natijasida shaxsning hozirgi ehtiyojlarini qondirish va shaxsiy ichki nizolarni bartaraf etishga qaratilgan moslashish strategiyalarini baholash va tanlash;

- Intellektual komponent - vaziyatni, harbiy-ijtimoiy muhitning o'zgaruvchan talablarini va eng maqbul moslashuvchan harakatlarni tanlash nuqtai nazaridan o'z aqliy resursining yetarililigini ehtimoliy baholash;
- xatti-harakatlar komponenti - o'rnatish ijtimoiy normalarni uzatish va moslashish harakatlarining natijalarini baholash nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy muhit sub'ektlari bilan kommunikativ aloqa, ta'lim va kasbiy o'zaro munosabatlarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash;
- hissiy-irodaviy komponent - tanadagi haddan tashqari stressni va shaxsiy mehnat xarajatlarini istisno qiladigan chegaralarda xatti-harakatlar va hissiy holatlarni aqliy tartibga solishni ta'minlash.

Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy moslashuvi va moslashuviga ta'sir etuvchi omillarni ko'rib chiqishni boshlar ekanmiz, biz bu masalani turli mualliflarning asarlaridan olingan materiallar asosida yoritib beramiz. Ijtimoiy omillarning mazmunini ochib beruvchi ko'plab yondashuvlar ichida biz eng xarakterlilariga to'xtalamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi:

Ijtimoiy moslashuv omillari orasida O.V. Romashov ob'ektiv va sub'ektivni ajratadi. Ob'ektiv omillar adapterga kamroq bog'liq bo'lgan omillardir. U ular orasida adapterning yashash joyiga xos bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va huquqiy qonunchilikni, mintaqaviy mehnat bozorini rivojlantirishning potentsial imkoniyatlarini va kasbga yo'naltirish xizmatlarini, kasbiy qayta tayyorlash ko'lamini, ishchi kuchining sifat va miqdoriy xususiyatlarini, mavjud mehnatni rag'batlantirish, sanoatning ixtisoslashuvi va boshqalar.

A. G. Maklakov tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda harbiy xizmatchilarning kasbiy salomatligini saqlashning ularning shaxsiy moslashish potentsialiga bog'liqligi, shuningdek, eng katta safarbarlikni talab qiladigan vaziyatlarning o'ziga xosligi (masalan, birlamchi moslashish holati) tahlil qilindi.

Muhokama. Shaxsiy moslashish potentsiali muallif tomonidan harbiy-professional moslashuv samaradorligi va harbiy xizmatchilarning kasbiy salomatligini saqlash ehtimolini belgilaydigan shaxsning aqliy rivojlanishining yaxlit xarakteristikasi sifatida ko'rib chiqiladi. Ruhiy salomatlikni saqlash nuqtai nazaridan shaxsiy moslashuvchan potentsialning eng muhim xususiyatlaridan A.G. Maklakov neyropsik barqarorlik darajasi, shaxsning o'zini o'zi qadrlashi, ziddiyat darajasi, mavjud xulq-atvor normalari va jamoaning talablariga

yo'naltirilganligi, shuningdek, aloqa muhiti va tashqi ijtimoiy yordamning mavjudligini anglatadi.

Shumunosabat bilan, muallif harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatini tibbiy-psixologik qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqishni taklif qiladi: psixologik salomatlikni prognozlash va shaxsiy potentsial rivojlanish darajasi yetarli bo'lmagan shaxslarni aniqlash; harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatini tibbiy-psixologik ta'minlash va psixologik tuzatish; ekstremal ish sharoitlarining ruhiy omillariga duchor bo'lgan shaxslarni tibbiy va psixologik reabilitatsiya qilish [6].

Subyektiv omillar ma'lum bir xulq-atvorni shakllantiradigan ma'lum shaxsiy xususiyatlar va fazilatlar to'plamini ifodalaydi: o'ziga ishonch, xushmuomalalik, o'zini namoyon qilish qobiliyati, qat'iyatlilik, xolislik va boshqalarni o'z ichiga oladi:

- adapterning ijtimoiy-demografik xususiyatlari (jinsi, yoshi, ma'lumoti, malakasi, ish tajribasi, ijtimoiy mavqei va boshqalar);
- ijtimoiy-psixologik (intilishlar darajasi, ishlashga tayyorlik, amaliylik, ishlab chiqarish vaziyatiga yo'naltirish tezligi, o'z-o'zini nazorat qilish va oqilona harakat qilish qobiliyati, muloqot qobiliyatlari, o'zini o'zi anglash va boshqalarda mas'uliyat hissini yaratish qobiliyati. , va boshqalar.);
- sotsiologik (kasbiy qiziqish darajasi, ish samaradorligi va sifatiga moddiy va ma'naviy qiziqish darajasi, malaka oshirish va ta'limga qadriyat yo'nalishining mavjudligi va boshqalar)1.

Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining muvaffaqiyatli moslashishi uchun muhim sub'yektiv omillar, shuningdek, shaxsiyatning yo'nalishi, xarakteri, temperamenti, o'zini o'zi anglashi, qobiliyatlari va ijtimoiy motivatsiyasi.

Natija. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy moslashuvini o'rganish bo'yicha ko'rib chiqilgan nazariy yondashuvlarga asoslanib, shaxsning o'zgargan turmush sharoitlariga moslashishiga yordam beradigan xulq-atvor munosabatlarini shakllantirish amaliy maqsad qilib qo'yilgan. Bozor munosabatlariga o'tish ijtimoiy-iqtisodiy xulq-atvor, qadriyat Ko'pgina hayotiy omillar shuni tasdiqlaydiki, Rossiya jamiyatidagi tub ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar adapterlar uchun zamonaviy sharoitlarga mos keladigan yangi hayot sifatiga erishish uchun mehnatga munosib munosabatni rivojlantirishga turtki beradi.

Yo'nalishlari, motivatsiyaning tabiati haqida yangicha qarashlarni talab qildi.

Jamiyatning o'zgarishi undagi hukmron qadriyatlar tizimining o'zgarishi bilan bog'liq. Jamiyat hayotining bir davriga adekvat bo'lgan qadriyatlar

boshqa davrning shartlariga javob bermaydi, buning natijasida o'zlarining oldingi qiymat yo'nalishlarini saqlab qolgan shaxslarning faoliyati buziladi.

Qadriyatlar va me'yorlar jamiyatdagi adapterlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi yagona me'yoriy tizimni tashkil qiladi. Qiymat-me'yoriy tizim harakat usullarini tanlashda ko'rsatma bo'lib, ideallarni sinab ko'radi va tanlaydi, maqsadlarni quradi va ushbu maqsadlarga erishish yo'llarini o'z ichiga oladi. Qadriyatlar va me'yorlar ham individual, ham ijtimoiy ongni yaratishning bir qismi, madaniyatning bir qismidir. Qadriyatlar asosan sotsiologik tushuncha bo'lib, shaxsning motivlari va harakatlarini tahlil qilish bilan bog'liq holda psixologik ma'no kasb etadi.

Yangi ijtimoiy muhitda adapter harakatlarining moddiylashuvi shaxsning yo'nalishi - uning faoliyatini yo'naltiruvchi va mavjud voqelikdan nisbatan mustaqil bo'lgan barqaror motivlar to'plamining ta'sirini o'z ichiga oladi. Umuman olganda, yo'nalish adapterning umumiy xarakteristikasi bo'lib, u intilayotgan maqsadni tavsiflaydi. Adapter ijtimoiy (kollektiv), shaxsiy (egoistik) yoki biznes yo'nalishiga ega bo'lishi mumkin. Bunga qarab, u o'z oldiga u yoki bu maqsadni qo'yadi. Belgilangan maqsadga erishish qulay moslashishni ko'rsatadi. Agar maqsadga erishish yo'lida yengib bo'lmaydigan to'siqlar paydo bo'lsa, ular noto'g'ri moslashishga olib kelishi mumkin.

Xulosa: Moslashuvda muhim o'rinni adapterning o'zini o'zi anglashi, ya'ni yangi ijtimoiy muhitda o'z bilimlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va kelajakdagi faoliyatidagi qiymat yo'nalishlarini anglash va baholashni amalga oshiradigan ong darajasi egallaydi. Ijtimoiy moslashuvga shaxsning xarakter xususiyatlari ta'sir qiladi, ular individual xususiyatlarning barqaror va muhim shakllari to'plamini aks ettiradi, o'ziga, atrofidagi odamlarga, uning faoliyatiga bo'lgan munosabatining barcha xilma-xilligi, ular ajralmas bo'lib, moslashish natijasiga jiddiy iz qoldiradi va uning samaradorligini kamaytirishi yoki oshirishi mumkin. Insonning qobiliyatlari (tabiiy iste'dod) mavjudligi uning fuqarolik muhitida qanchalik samarali harakat qilishi mumkinligini baholashga imkon beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, moslashuvchanlik tushunchasi fiziologiyadan olingan bo'lib, xatti-harakatni o'zgartirish qobiliyati bilan bog'liq, ma'lum bir plastika va o'zgaruvchanlikni anglatadi. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy farovonligi turli sohalarda - moddiy, oilaviy, maishiy, kasbiy, tashkiliy, huquqiy, ijtimoiy-madaniy ehtiyojlar darajasiga bog'liq bo'lib, ular ob'ektiv qonunlarning ifodasidir. Shaxsning qiymat yo'nalishlarida mustahkamlangan. Shaxsning xulq-atvori turli darajadagi dispozitsiya bilan

yangilanishi mumkin. Dispozitsiya - bu faoliyat shartlarini ma'lum bir idrok etishga va ushbu sharoitlarda muayyan xatti-harakatlarga moyillikdir.

Adabiyotlar:

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений, 5-е изд. - М.: Аспект Пресс, 2007. - 267 с.
2. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита// Психолог. журнал. Т. 15. - 2005. - №1. - С. 21-27.
3. Барабанщиков А.В. Военная педагогика и психология: учебное пособие. / В.П. Давыдов, Э.П. Утлик, М.Ф. Феденко; под ред. Н.И. Резник. - М: Воениздат, 1996. - 240 с.
4. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. - Л., 1998. - 228 с.
5. Булгаков А.В. Социально-психологический тренинг: методика, содержание, организация. - М.: Знание, 2009. - 274с.

РЕЗИОМЕ

Maqolada harbiy oilalarning psixologik moslashuv muammosi bo'yicha mavjud psixologik nuqtai nazarlar tahlil qilinadi. Turli mualliflarning asarlarida harbiy xizmatchilar oilasida ayollarni moslashuvining mohiyati ko'rib chiqiladi. Harbiy xizmatchilar oilasining ijtimoiy-psixologik moslashuvining ob'ektiv va sub'ektiv mezonlari aniqlangan. Harbiy xizmatchilar oilasida ayollarning salomatligini saqlashni ularning shaxsiy moslashish salohiyatiga bog'liqligi tahlil qilinadi. Harbiy xizmatchilar ayollariga etnopsixologik moslashuvi ko'rib chiqiladi. Moslashuvchanlik komponentlarining kommunikativ kompetentsiya tuzilishi bilan mavjud o'xshashligi qayd etilgan.

РЕЗИОМЕ

В статье анализируются существующие психологические взгляды на проблему психологической адаптации семей военнослужащих. Сущность адаптации женщин в семье военнослужащих рассматривается в работах различных авторов. Определены объективные и субъективные критерии социально-психологической адаптации семьи военнослужащих. Анализируется состояние здоровья женщин в семьях военнослужащих в зависимости от их личностного адаптационного потенциала. Рассмотрена этнопсихологическая адаптация женщин-военнослужащих. Отмечается сходство компонентов гибкости со структурой коммуникативной компетентности.

SUMMARY

The article contains an analysis of existing viewpoints on the problem of psychological adaptation of military families. The adaptation of women in the family of military personnel is considered in the works of various authors. Objective and subjective criteria of socio-psychological adaptation of military servicemen's family have been determined. An analysis of the dependence of the document matching service supporting the support of women in each family. Ethnopsychological adaptation of military servicewomen is considered. The existing similarity of the components of adaptability with the structure of communicative competence is regulated.

TALABALARNING JISMONIY FAOLLIGINI OSHIRISH TEKNOLOGIYALARI

Jurayev B.

Andijon davlat universiteti stajor tatqiqotchi

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, jismoniy faollik, Sog'lom turmush, talabalar, salomatlik, pedagogik qarashlar, samaradorlik, mexanizmni.

Ключевые слова: высшее образование, физическая активность, здоровый образ жизни, студенты, здоровье, педагогические взгляды, эффективность, механизм.

Key words: higher education, physical activity, wellness, students, health, pedagogical views, efficiency, mechanism.

Kirish. Ushbu paragrafda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning jismoniy faolligini oshirishning turli usullari yoritiladi. Aksariyat adabiyotlarda talabalarning umumiy farovonligi va o'quv faoliyatini yaxshilash uchun jismoniy faollikni kundalik turmush tarziga kiritish muhimligi ta'kidlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 oktyabrdagi "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6099-son Farmoni e'lon qilindi. Hujjatga muvofiq "Sog'lom turmush tarzini" hayotga keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish asosiy yo'nalishlar etib belgilandi. Har bir oila, mahalla va tuman (shahar)da, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim muassasalarida hamda boshqa tashkilotlarda jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan shug'ullanishga shart-sharoitlar yaratish va ommaviy sportni rivojlantirish bo'yicha oilalar, sinflar, mehnat jamoalari va hududlar o'rtasida sport musobaqalarini muntazam ravishda o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar va amaliy tavsiyalar berildi.

Shu kabi hujjatlarga asoslanib jismoniy faoliyat uchun qulay muhit yaratish uchun qabul qilinishi mumkin bo'lgan dalillarga asoslangan strategiyalar va ilg'or tajribalar ishlab chiqilmoqda. Unda jismoniy faollikning talabalar jismoniy salomatligi, aqliy holati va kognitiv rivojlanishida ijobiy jihatlari batafsil yoritib

beriladi. Shu sababli jismoniy faollikni targʻib qilish, uni oʻquv dasturiga, darsdan tashqari mashgʻulotlarga va umumiy oliy taʼlim muassasi madaniyatiga kiritishga yaxlit yondashuvni ishlab chiqish muhim muammo boʻlib qolmoqda.

Jismoniy faollik talabalarning potensial imkoniyatlarini oshirishda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Bu nafaqat ularning jismoniy salomatligiga hissa qoʻshadi, balki aqliy salomatlik va kognitiv rivojlanishga ham ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Talabalarning faol va sogʻlom turmush tarzini olib borishini taʼminlash uchun taʼlim muassasalari, oʻqituvchilar va metodistlar qator strategiyalarni amalga oshirishlari taklif etadi. Albatta, ularning barchasida ham mavjud moddiy va maʼnaviy resurslardan foydalanib jismoniy faollikni oshirish haqida soʻz boradi.

Jismoniy faollik haqida gap ketganda mavjud pedagogik qarashlar va pedagogik tizimning samaradorligi haqidagi umumiy xulosalardan kelib chiqqan holda jismoniy tarbiya darslarini lozim darajada (oʻquv rejadagi optimal soatlar bilan) va yuqori samaradorlik asosida tashkil etish yotadi. Jismoniy tarbiya darslari talabalarga turli jismoniy faoliyat bilan shugʻullanish uchun tuzilgan imkoniyatlarni taʼminlash uchun zarurdir. Talabalarning jismoniy tayyorgarlik, sport va umumiy jismoniy rivojlanish boʻyicha yoshiga mos koʻrsatmalar olishlarini taʼminlash uchun oliy oʻquv yurti taʼlim dasturlariga muntazam jismoniy tarbiya darslarini kiritish zarur. Soʻngi vaqtlarda “mutaxassislikka aloqasi boʻlmagan” tushunchasi paydo boʻlmoqda va asosiy eʼtibor taʼlim xarajatlarini qisqartirishga qaratilgandir. Bunday tashabbuslarda asosiy eʼtibor jismoniy madaniyat darslarini qisqartirishga qaratiladi. Bu kabi oʻzgarishlar talabalarning umumiy koʻrsatkichlarini salbiy tomonga oʻzgarishiga, keyinchalik ham salomatligidagi salbiy oʻzgarishlarning vujudga kelishiga olib keladi. Bu esa umummilliy miqyosda taʼlim standartlarida jismoniy madaniyat darslarini boʻlishini kafolatlash zarur. Shu bilan birgalikda talabalarning ijtimoiy ongida jismoniy tarbiya darslarini ikkinchi darajali, qatnashish ixtiyoriy boʻlgan va oʻqish sifatiga taʼsir koʻrsatmaydigan fan deb qarashlariga barham berish kerak. Masalaning yana bir tomoni esa, jismoniy madaniyat fani oʻqituvchilarining imiji, ularning ijtimoiy faolligi va oʻz faniga munosabatini oʻzgartirish zarur. Shu sababli ham talabalarning jismoniy koʻrsatkichlari va ularning muntazam ravishda monitoring qilish va shu orqali jismoniy madaniyat oʻqituvchilari faoliyatiga baho berish mexanizmni ishlab chiqish lozim. Ayrim tadqiqotchilar haqli ravishda taʼkidlab oʻtganlaridek: “Oliy pedagogik taʼlim jaraʼnida boʻlajak jismoniy madaniyat oʻqituvchilarida pedagogik madaniyatni shakllantirish texnologiyalari alohida ahamiyatga ega. Buning uchun boʻlajak jismoniy madaniyat oʻqituvchilari taʼlim jarayonini loyihalashning nazariy konseptual asoslari, amaliy jihatlariga oid bilimlar bilan qurollantirishlari talab etiladi.”.

Ta'lim tizimida jismoniy faollikni oshirishning muhim yo'nalishlardan biri faol ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish va faol o'rganish strategiyalarini akademik darslarga integratsiyalash zarur. Ma'lumki, hozirgi murakkab oliy ta'lim tizimidagi o'zgarishlar sharoitida talabalarning harakatlanishi uchun joylar hajmi cheklangan. Shunga qaramasdan bevosita o'quv mashg'uloti jarayonida soatlab o'tiriladigan passiv – ma'ruza, amaliy yoki seminar mashg'ulotlari emas, balki jismoniy faollikka asoslangan zamonaviy metodlarga o'tish kerak. Misol uchun, talabalarning ma'ruza mashg'ulotlari davomida kamida 2-3 marta joyini o'zgartirish, xona bo'ylab ta'limiy maqsadlarni ko'zlagan holda harakatlanish va boshqa usullarni qo'llagan holda jismoniy faollikni saqlab turish zarur. Seminar mashg'ulotlarida esa kamida 5-6 marotaba talabalarning o'rnidan qo'zg'alishiga erishish va ularni harakatlanishini rag'batlantirish zarur. Passiv o'tirish o'rniga, talabalarni o'quv maqsadlarini mustahkamlaydigan harakatga asoslangan tadbirlarda ishtirok etishga undash lozim. Masalan, jismoniy harakatni o'z ichiga olgan rolli o'yinlar, guruh muhokamalari va o'quv o'yinlari bu borada juda yaxshi natija berishi mumkin.

Tanaffus va tanaffus vaqti jismoniy faollikni oshirishga xizmat qiladigan eng muhim vatqlardan biridir. Hozirgi vaqtda talabalar tabiiy ehtiyojlarini qondirish yoki o'ta zarur bo'lmasa tashqariga chiqmasdan, xonada o'tirishni ma'qul ko'radilar. Chunki odatda o'qish vaqtida tanaffuslar qisqa va bu vaqtda ma'lum bir jismoniy faollik bilan shug'ullanish mushkul vazifadir. Shu sababli o'quv jarayonida talabalarning oliy ta'lim muasssasida yetarli tanaffus vaqtlari bo'lishini ta'minlash zarur. Bu nafaqat talabalar, balki professor o'qituvchilar uchun ham jismoniy faollik bilan shug'ullanish va toza havodan nafas olish imkoniyatini beradi. Ushbu tanaffuslar talabalarga shaxsiy ishlari bilan shug'ullanishga imkon beradi, bu stressni kamaytirishga, ijtimoiy ko'nikmalarni oshirishga va auditoriyada diqqatni jamlashni yaxshilashga yordam beradi. Masalaning yana bir muhim jihati esa, tanaffus vaqtida talabalar marshrutini oldindan belgilash, yuqori qavatdagi talabalarning quyi qavatlarga tushib chiqishlari va boshqa masalalarni ham qulay holatda hal qilish zarur. Misol uchun, yuqori qavatdagi auditoriyalarda o'qiyotgan talabalar quyi qavatga tushib chiqishlari qo'shimcha vaqt olishini inobatga olib, yuqori qavatga ko'tarilgan sari talabalar harakatlanadigan umumiy hududlar – koridor, xoll va boshqa qo'shimcha xonalarni ko'paytirib borish zarur. Bu esa tanaffus vaqtidagi jismoniy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistondagi rivojlanmagan sohalardan biri faol transport turi – velosipeddan foydalanishdir. Ayniqsa, talabalar orasida velosipeddan foydalanish ko'rsatkichi nol darajani tashkil qiladi. Velosiped infratuzilmasini rivojlanmagani va velosiped minish madaniyatini yo'qligi sabab talaba yigitlar va qizlar o'rtasida

ushbu jismoniy faollikni oshiruvchi muhim predmet ommalashmasdan qolmoqda. Oliygoohlarda ushbu transport turini targ'ib qilish, velosipedlar uchun yo'laklar va veloturagohlar o'rnatish, talabalarga homiylik asosida velosiped sovg'a qilish va boshqa zamonaviy targ'ibot usullarini qo'llagan holda talabalar o'rtasida velosipedni targ'ib qilish zarur. Shuningdek, professor-o'qituvchilar orasida ham mana shunday tushuntirish va targ'ibot ishlarini o'tkazish orqali ma'lum bir ijobiy natijalarga erishi mumkin. Shu masalaning yana bir mantiqiy davomi piyoda yurish madaniyatini shakllantirishdir. Ma'lumki, sovet itifoqining hukmronlik yillarida na jamoat, na shaxsiy transport tizimi rivojlanmagan edi. Oqibatda insonlar uzoq masofalarni piyoda bosib o'tishga majbur bo'lgan. So'ngi yillardagi farvonlikning o'sishi esa insonlarni mashaqqatli piyoda yurish zahmatidan xalos qildi. Lekin, jismoniy faollikning kamayishi ma'lum bir salbiy ko'rsatkichlarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli ham talabalar o'rtasida 5000 qadam umummilliy harakatini targ'ib qilish va ularning ishtirokini ta'minlash muhim ahamiyatga egadir. Bunda velosipedchilar va piyodalar guruhlarini tashkil qilish orqali bu harakatni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil va natijalar: Talabalar orasida jismoniy faollikni kuchaytirishda ularning oilalarini bunday harakatga jalb qilish yaxshi natija berishi mumkin. Talabalar yangi ijtimoiy ong va madaniyatni o'z yaqinlariga ulashadi. Dunyoqarashida ma'lum darajada o'zgarishlar yuz berar ekan, bunday aks ta'sir oila a'zolarida ham kuzatiladi. Oila a'zolari talabaning kasbi va yo'nalishi haqida nafaqat yangi bilimlarga ega bo'lib boradi, balki u tahsil olyotgan madaniy muhitning elementlari ham oilaga kirib boradi. Shunday ekan bevosita yoki bilvosita oilalarda jismoniy faollikni kuchaytirish bo'yicha tashabbuslar qilish mumkin.

Xulosa va takliflar: Jismoniy faollik faqat sport mashg'ulotlari yoki mashqlaridan iborat emas. Raqslar va ko'ngilochar harakatlar ham jismoniy faollikning bir ko'rinishidir. Ayniqsa, talaba qizlar ko'pincha sport turlaridan ko'ra raqsga ko'proq qiziqishadi va shu orqali jismoniy barkamol bo'lishga intiladi. Shu sababli ham milliy va dunyo raqslarini talabalar tomonidan o'rgatilishiga e'tibor qaratish muhim vazifadir. Ayniqsa, raqs mashg'ulotlarida o'nlab yoki yuzlab talabalarning ishtirok etish imkoniyatini inobatga olsak bu judayaxshi natija berishi mumkin. Shu bilan birgalikda oliy ta'lim muassasalaridagi ko'ngilochar konsertlar ham jismoniy faollikni oshirishga juda yaxshi yordam beradi. Diskotekalarda ijro etiladigan raqslar ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan taranglikni yumshatadi va stresslardan holi qiladi.

Adabiyotlar:

1. Sattarov A. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarida kasbiy madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari va texnologiyalari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Chirchiq 2019. – B. 22.
2. Olimov A. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini o'qitishda mobil ilovalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish ("Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi" fani misolida). Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Chirchiq 2021. – B. 18.
3. Ernazarov G'. Pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining jismoniy sifatlarini rivojlantirishni taqabulashtirilgan uslubiyati. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Chirchiq, 2022 y. – B.22.
4. Taniberdiyev A. Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslari uchun klaster modulini ishlab chiqish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati mundarijasi. Chirchiq, 2019. – B. 26.
5. Zokirov U., Qurbonova P. Oliy ta'lim muassasali talabalarida sog'lom turmush tarzini rivojlantirish. Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 5 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00864. – B. 153.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarining jismoniy faolligini oshirishning turli usullari yoritiladi. Aksariyat adabiyotlarda talabalarining umumiy farovonligi va o'quv faoliyatini yaxshilash uchun jismoniy faollikni kundalik turmush tarziga kiritish muhimligi ta'kidlanadi. Farmoni xujjatga muvofiq "Sog'lom turmush tarzini" hayotga keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish asosiy yo'nalishlar etib belgilandi. Har bir oila, mahalla va tuman (shahar)da, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim muassasalarida hamda boshqa tashkilotlarda jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan shug'ullanishga shart-sharoitlar yaratish va ommaviy sportni rivojlantirish bo'yicha oilalar, sinflar, mehnat jamoalari va hududlar o'rtasida sport musobaqalarini muntazam ravishda o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar va amaliy tavsiyalar berildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье будут освещены различные способы повышения физической активности студентов в высших учебных заведениях. Большая часть литературы подчеркивает важность включения физической активности в повседневный образ жизни для улучшения общего самочувствия и успеваемости учащихся. В соответствии с указом основными направлениями определены широкое внедрение в жизнь "здорового образа жизни" и дальнейшее развитие массового спорта. Указания по созданию условий для занятий физической культурой и массовым спортом в каждой семье, махалле и районе (городе), в дошкольных, общеобразовательных, средних специальных, профессиональных и высших учебных заведениях и других организациях и регулярному проведению спортивных соревнований между семьями, классами, трудовыми коллективами и регионами по развитию массового спорта и даны практические рекомендации.

SUMMARY

This article will cover various ways to increase the physical activity of students in higher education institutions. Most literature emphasizes the importance of incorporating physical activity into the daily lifestyle in order to improve the general well-being and academic performance of students. In accordance with the decree, the main directions were established for the widespread introduction of a "healthy lifestyle" into life and the further development of mass sports. Instructions and practical recommendations were given to regularly conduct sports competitions between families, classes, labor teams and regions in each family, neighborhood and District (City), preschool, general secondary, secondary special, professional and higher educational institutions, and other organizations for the development of physical education and mass sports.

BOLONYA KELISHUVI QOIDALARINI JORIY ETISH BO‘YICHA XORIJIY TAJRIBA

Abduraximova T.A.

*Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti
“O‘zbek tili va ijtimoiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: transformatsiya, konferensiya, akademik mobillik, integratsiya, ijtimoiy tizim, atribut, kredit – modul.

Ключевые слова: трансформация, конференция, академическая мобильность, интеграция, социальная система, атрибут, кредит – модуль.

Key words: transformation, conference, academic mobility, integration, social system, attribute, credit - module.

Kirish. Yevropa mamlakatlari vakillari 1999 yilda “Yevropa oliy ta’lim hududi” haqidagi deklaratsiyani imzolagani ta’lim sohasidagi yirik burilish davrini boshlab berdi. Yevropaning barcha mamlakatlari hamda qisman Osiyo mamlakatlari ham bu jarayonga qo‘shilish istagini bildirib, o‘z tashabbuslarini e’lon qildilar. Hozirgi kunda Bolonya jarayonida 49 ta davlat ishtirok etmoqda va o‘nlab davlatlar vazirlari konferensiyalarida ishtirok etib unga qo‘shilish uchun sa’y-harakatlar qilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston ham davlatimiz rahbari tashabbusi bilan Bolonya jarayoniga qo‘shilish va shu orqali oliy ta’limni transformatsiya qilish choralari ko‘rmoqda.

Shu bilan birgalikda Bolonya jarayoniga qo‘shilib, undan chiqib ketish holatlari ham mavjud. Misol uchun, Rossiya Federatsiyasi bu jarayondan chiqib ketishini e’lon qildi. Rossiya Federatsiyasining Bolonya jarayoniga qo‘shilish va uni tark etishi misolida bu jarayonning tanqidchilarining fikrlarini ko‘rib chiqamiz.

Rossiya Federatsiyasi 2003 yildayoq Albaniya, Andorra, Bosniya Gersogovina, Shimoliya Makedoniya, Vatikan va Serbiya bilan bir qatorda Bolonya jarayoniga qo‘shilgan va o‘z oliy ta’lim tizimini shiddat bilan Yevropa standartlariga moslashtirgan edi. Ana shu davrlarda Rossiya Prezidenti V.Putin buni jahonga integratsiya qilish uchun katta qadam deb atagan edi[1;11-16]. Jumladan, oliy ta’limda o‘qish ikki bosqichli: bakalavriat va magistraturada iborat qilib

belgilanib, akademik mobillik uchun shart-sharoitlar yaratildi. 2022 yilning 11 aprel kuni Bolonya guruhining qarori bilan Rossiya Federatsiyasi bu jarayondan chetlatildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Rossiyalik pedagog Asya Shteynning quyidagi fikrlari Rossiya Federatsiyasida Bolonya jarayoni bilan bog'liq vaziyatni juda yaxshi tasvirlab beradi: "...Rossiyada Bolonya jarayoni ayrim hammaga ma'lum bo'lgan OTMlardan tashqari mutlaqo ishlamadi. Aksariyat universitetlarda professuraning sa'y-harakatlari bilan dars o'tish uslublari va talabalar bilan munosabatlar eskicha holda saqlanib qoldi. Bolonya tizimi nomigagina amal qildi." [3] Murakkab ijtimoiy tizim sifatida ta'lim sohasidagi o'zgarishlarni amalga oshirish uchun ma'lum bir muddat va katta resurslar talab qilinadi. Shu bilan birgalikda tanqidiy tafakkur juda yaxshi rivojlangan oliy ta'lim sohasi, xususan, professor-o'qituvchilar tarkibida amalga oshirilayotgan islohotlarni baholash imkoniyati yuqori. Shu nuqtai nazardan rossiyalik professorlarning Bolonya jarayonini qizg'in qo'llab-quvvatlamaganini uning samaradorligi yaqqol ko'rinmagani bilan bog'liq bo'lishi ham mumkin. Yuqoridagi muallif qayd etib o'tganidek, yetakchi oliy o'quv yurtlarida Bolonya jarayoni o'zini oqladi va muvaffaqiyatli tarzda amaliyotga tatbiq etildi. Ancha konservativ qatlam hisoblanmish professor-o'qituvchilarning motivatsiyasi va ishtiyoqi bu kabi o'zgarishlarni amalga oshirishda ma'lum bir rol o'ynashi mumkin.

Yana bir rossiyalik pedagog, kimyo fanlari nomzodi Leonid Asin yozadi: "Rossiyaning Bolonya jarayonidan chiqishi haqidagi bahslar o'ylab topilgan hayolotdir, chunki Rossiya unga qo'shilmagan ham. Kreditlarni to'plash, talabaning o'z o'quv trayektoriyasini yaratish kabi eng muhim elementlar yo'q. Rossiya shunchaki 4+2 tizimini bekor qilyapti xolos." [4] Bolonya kelishuvining dastlabki yillarida unga qo'shilish imkoniyatlari yuqori bo'lgan shekilli, Rossiya ta'lim tizimida kredit-modul tizimi amal qilmasdan ham bu kelishuvga qo'shila olgan. Aftidan, bu davlatdagi Bolonya jarayonining muvaffaqiyatsizligi kredit-modul tizimi, talabaning erkin o'quv strategiyasini ishlab chiqish imkoniyatidan mahrum etilgani bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Demak, Bolonya jarayonining barcha atributlarini amaliyotga tatbiq etmasdan turib ma'lum bir muvaffaqiyatga ega bo'lish murakkab vazifadir. Shu bilan birgalikda, O'zbekistonda ham talabalarni o'z ta'lim strategiyasini ishlab chiqish, o'zi zarur deb bilgan fanlarni o'zlashtirishi uchun huquqiy bosqichda tegishli shart-sharoitlar mavjud bo'lsa-da, amaliyotda buning imkoni mavjud emas. Bu esa jarayonni barcha imkoniyatlaridan foydalanish istiqbollarini cheklab qo'yishi mumkin.

Endi masalaning falsafiy tomonlariga e'tibor qaratib faylasuflar va siyosatshunoslar hamda siyosatchilarning Bolonya jarayoni tanqidiga bog'liq konsepsiyalarini tahlil qilsak.

Rossiyalik faylasuf Aleksandr Shilkovning fikricha, Bolonya jarayoni elita uchun tor mutaxassislikka ega bo'lgan arzon ishchi kuchi tayyorlaydigan tizimdir. Shu sababli bakalavrlarga oliy ta'limda dars berish, ilm bilan shug'ullanish, mas'ul lavozimga saylanish ta'qiqlangan [5;13]. Ushbu qarashlarda qisman haqiqat borgan o'xshasa, aslida, ta'limning fundamental vazifalarini to'g'ri talqin qilmaslik orqali muallif o'z qarashlarini isbotlamoqchi bo'ladi. Buni O'zbekiston misolida ko'rib chiqsak. O'zbekistonda yaqin yaqingacha oliy ta'lim bilan qamrov 9 foizini tashkil etgan va ularni arzon ishchi kuchi sifatida talqin etish noto'g'ri. Hozirgi ta'lim paradigmasi tor doiradagi mutaxassislarni tayyorlashga ixtisoslashganligi bilan ham ahamiyatlidir. Ayniqsa, ilm-fanning shiddat bilan rivojlanishi va innovasion rivojlanish yo'li iqtisodiyot uchun tor doiradagi mutaxassislarni talab qilmoqda. Endilikda injener, vrach, o'qituvchi kabi fundamental kasb egalariga talab yo'q. Tizim injeneri, tor ixtisoslik bo'yicha shifokor yoki ma'lum bir sohani chuqur egallagan o'qituvchilargina muvaffaqiyat bilan faoliyat ko'rsatishi mumkin bo'ladi. Shu sababli ham O'zbekistonda ham bitiruvchilarni ishga joylashtirishda kompetensiyaviy yondashuvga e'tibor kuchayib bormoqda.

Moskva davlat universiteti falsafa fakulteti dekani Vladimir Mironovning fikricha, Bolonya tizimi ta'limning fundamental asoslariga zarba bermoqda. Bolonya tizimi bu orzu, u biror narsani oldindan yozib qo'ymagan, Rossiya esa uning eng yomon variantini ishlab chiqdi. Uning ildizlariga e'tibor bersak Yevropadagi migrantlarni ta'lim orqali jamiyatga integratsiya qilish uchun bakalavriyat o'ylab topilgan. Shuning uchun ham bakalavriyat maktabning uzaytirilgan shaklidir [6;29]. Migratsiya masalasida olimning fikrlariga qo'shilmasdan iloji yo'q. Aynan Yevropada tasvirlangan vaziyat hozirgi kunda O'zbekistonda kuzatilmoqda. Minglab migrantlar aksariyat hollarda past haq to'lanadigan og'ir ishlarda mehnat qilishmoqda. Bunday sharoitda ularni tor mutaxassislikka o'qitish va munosib kasblarda ishlashi uchun shart-sharoit yaratish zarurdir. Ayniqsa, dunyoning rivojlangan davlatlarida ish topishi uchun ham aynan Bolonya ta'lim tizimi nihoyatda qo'l keladi, chunki Bolonya jarayoniga qo'shilgan 49 ta mamlakatlarining barchasida uning ishtirokchilari diplomlarini o'zaro tan olishadi. Shu bilan birga qayd etish kerakki, bakalavriyatning maktabning uzaytirilgan shakli degan fikrni to'g'ri qabul qilish kerak. Boisi, har qanday ta'lim bosqichi maktabning davomidir. Maktabda berilgan fundamental bilimlar keyinchalik ta'limning boshqa bosqichlaridagi muvaffiqiyati garovidir.

Muhokama. Rossiya Federatsiyasining 2022 yil 24 fevral kuni Ukraina davlatiga bostirib kirganidan keyin Bolonya kengashi tomonidan Rossiya bu

jarayondan chetlatildi. Amalda rossiyaliklarning Yevropa davlatlarida ish topishi, Yevropa OTMLariga o'qishini ko'chirishi imkonsiz edi. Shu sababli bo'lsak kerak, ikki tomon ham hamkorlik befoyda ekanini tushnib yetdi. Bu hamkorlikning barbod bo'lishi jarayonini jamoatchilikka ijobiy tarzda yetkazish uchun olimlar va boshqa jamoat arboblari jalb qilingan. Rossiya misolidagi Bolonya jarayonining to'xtab qolishi bo'yicha qisqasa quyidagicha xulosa qilish mumkin.

Birinchidan, Rossiya kabi o'zining ta'lim sohasida ancha mustahkam an'analar bo'lgan davlatlarda Bolonya tizimi implementatsiya qilishi murakkab kechdi. Shu sababli bo'lsa kerak oliy ta'lim muassasalarida qator muammolar yuzaga keldi. O'zbekistonda esa mustaqillik yillarida oliy ta'lim eng ko'p islohotlarga uchragan, rivojlangan davlatlar ta'lim tizimining ayrim elementlari olib kelib, tizim modernizatsiya qilingan. Shu bilan birgalikda bu o'zgarishlar juda ko'p bo'lgan va oliy ta'lim jamoatchiligi Bolonya tizimini ham xotirjamlik bilan qabul qildi, ya'ni oliy ta'lim tizimida identifikatsiya jarayoni yakuniga yetmagani transformatsiya foydasiga ishlashi mumkin.

Ikkinchidan, Rossiya Bolonya jarayonini ayrim elementlarini tatbiq etdi. Kredit modul tizimi, talabaning mustaqil o'qitish trayektoriyasini tanlash imkoniyati yaratilmadi. Oqibatda na professor-o'qituvchilar, na talabalar Bolonya jarayonining yutuqlaridan bahramand bo'ldi.

Uchinchidan, Bolonya jarayoni o'zida g'arb liberalizmi elementlarini tashiydi. Murakkab geosiyosiy qarama-qarshilik sharoitida Rossiya o'zining identifikasion qadamlarini qo'yishga majbur bo'ldi va Bolonya jarayoni mana shu voqelikning mantiqiy davomi edi. Amalda Yevropa mamlakatlari bilan urushayotgan Rossiya ular uchun kadrlar tayyorlab berishi mumkin emas.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Bolonya jarayoniga qo'shilish va uni milliy darajada tatbiq etish katta sa'y-harakatlarni talab qiladi va bu jarayoni shiddat bilan amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga dunyodagi antiglobalizatsiya jarayoni Bolonya ta'lim tizimiga bo'lgan qiziqishlarni susaytirmoqda.

Bolonya jarayoni yashovchanligini ta'minlash va uni milliy darajada muvaffaqiyatli tatbiq etish unga tanqidiy qarash bilan qarash, mavjud kamchiliklarni baratarf qilish bilan ham uzviy ravishda bog'liqdir. Yevropa ittifoqi moliyalashtirgan "Bolonya jarayonining qora kitobi" Yevropa mamlakatlaridagi Bolonya jarayonining muvaffaqiyatsizliklari haqida hikoya qiladi [7;2005]. Belgiyada fransuz tilida ta'lim beradigan oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi tartibsiz va anarxik usulda joriy etilgani va buning sababi ushbu oliy o'quv yurtlariga bor-yo'g'i olti oy vaqt berilgani bilan izohlanadi.

Ushbu tadqiqotda Bolonya tizimini joriy etishdagi qiyinchiliklar qatorida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

birinchidan, eski o'quv dastrularini nomini o'zgartirib, ularni tubdan yangilanmagani;

ikkinchidan, talabaga yo'naltirilgan ta'limning joriy etilmayotgani;

uchinchidan, mehnat bozorida tez-tez o'zgarishlarga oliy ta'lim muassasalarining moslasha olmayotgani;

to'rtinchidan, talabalar uchun shartnoma narxining oshishi va davlat tomonidan moliyalashtirilishning kamayishi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, har bir Bolonya kelishuvi doirasidagi davlatlarda ham uni joriy etish bilan bog'liq qator muammolar vujudga kelgan va hanuzgacha yangi masalalar paydo bo'lmoqda. Bu jarayonning ijtimoiy fenomen sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanini, ijtimoiy tizimdagi o'zgarishlar ma'lum oqibatlar bilan vujudga kelishini tushuntirib beradi. O'zbekiston sharoitida ham ma'lum bir qiyinchiliklar bo'lishi mumkin va uni hal etish uchun xorijiy tajribalardan unumli foydalanish zarur bo'ladi.

Bu boradagi yana bir tajribalarni ko'rib chiqsak. Ispaniya davlatida Bolonya kelishuviga qadar oliy ta'lim sohasida juda katta tarixga ega bo'lgan mamlakat hisoblanadi. Dunyodagi dastlabki universitetlar aynan Ispaniyada paydo bo'lgan va shuning uchun professor-o'qituvchilar va talabalar orasida ham ma'lum bir qadriyatlar shakllanib ulgurgan. Ispaniya 1999 yilda Bolonya kelishuviga dastlabkilardan bo'lib qo'shilgan 29 ta davlat qatorida bo'lgan. 2007 yilda Ispaniyadagi oliy ta'lim sohasidagi uchta yirik jamoat tashkiloti – Ispan universitetlari rektorlari konferensiyasi, Oliy ta'lim muassasalari profesor-o'qituvchilari federatsiyasi va Davlat oliy ta'lim muassasalari talabalari tashkiloti o'zining dastlabki xulosasini berdi. Qator xulosalardan birida ta'lim vazirligining Bolnya prisiplarini joriy etishda shoshilgani qayd etiladi va katalanoniyalik talabalarning ushbu jarayonga qarshi turishgani xususida so'z boradi [8;41-53]. Umuman qayd etib o'tish kerakki, Ispaniyada Bolonya jarayoniga qarshi ta'lim sohasidagi o'zlikni saqlab qolish harakatiga aylanib ketgan. Shu bilan birgalikda Ispaniyada bakalavriatni bitirgan yoshlarga ish topish masalasi qiyinchilik tug'diradi. Ish beruvchilar asosiy ustuvorlikni magistr'larga qaratdi va davriylik xususiyatiga ega iqtisodiy qiyinchiliklar sharoitida hammaning ham magistraturada o'qish imkoniyati mavjud bo'lmaydi.

Ispaniyadagi Bolonya jarayoni muvaffaqiyatini ta'minlash, akademik jamoatchilikni bu jarayonga ishonchini mustahkamlashda Tempus va Erasmus dasturlarining o'rni katta bo'ldi. Talabalar va professor-o'qituvchilarning o'zaro almashinuv dasturlarini kengayishi natijasida Bolonya jarayonining ikki yuqoridagi loyihasida eng faol qatnashadigan to'rt davlatlar (Buyuk Britaniya, Germaniya va Fransiya) qatoriga kirdi.

Natijalar. Ispaniya davlati islohotlar yakunida qator qiyinchiliklar qaramay sezilarli muvaffaqiyatga erisha oldi. Ispaniya Lotin Amerikasi davlatlari uchun oliy ta'lim xabiga aylandi va millionlab talabalar kredit-modul tizimidagi qulayliklar tufayli o'z tanlovlarini Ispaniyadagi universitetlar bilan bog'lamoqda. Chili davlatining ta'lim vaziri, Bolonya jarayoni bo'yicha ekspert Xoakin Brunnera ta'kidlaganidek, Bolonya tizimi diplomlarni o'zaro tan olinishi, professor-o'qituvchilar va talabalar muloqotini yangi shaklini "kelajak ishi" deb hisoblagan [9;119-141]. Yagona Yevropa g'oyasi doirasida kapital va ishchi kuchining erkin harakati haqidagi davlatlararo kelishuvlar imzolangan bo'lsa, keyinchalik ta'lim sohasida ham aloqalarni yanada mustahkamlash zarurati vujudga keldi. Natijada 1999 yilda Bolonya kelishuviga erishildi va diplomlarni o'zaro tan olish istiqbollari vujudga keldi. Bu esa juda katta madaniy o'zgarishlarga turtki berib Yevropa davlatlarida yoshlarning mobilligini oshirdi. Eng qiziqarli tomoni yagona yevropa g'oyasi ostida yaratilgan ushbu loyihasi Lotin Amerikasi, Afrika va Osiyodagi qator davlatlarning oliy ta'lim transformatsiyasida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

O'zbekistonda ham mustaqillikning ilk yillaridanoq, hali Bolonya kelishuviga erishilmasdan turib oliy ta'limni jahon andozalari, xususan, Yevropa ta'lim standartlari asosida o'qitishga intilish namoyon bo'ldi. Jumladan, imtihonlarni test usulida tashkil etish, ta'limning to'lov-kontrakt shakli kabi neoliberal g'oyalar jadallik bilan ta'lim jarayoniga joriy etila boshladi. O'zbekistonda ham Bolonya jarayoni bilan bir davrda oliy ta'lim ikki bosqichli: bakalavr va magistraturadan iborat bo'lishi belgilab qo'yildi. Lekin, o'zgarishlar shu bilan to'xtab qoldi va kredit-modul tizimi joriy etilishi qariyb yigirma yilga kechiktirildi. Oliy ta'limdagi kvotalarning cheklangani va xususiy sektor ishtirokinining cheklab qo'yilishi natijasida oliy ta'lim sifati ham pastlab bordi. Ayniqsa, oliy ta'limning asosiy harakatlantiruvchi kuch professor-o'qituvchilar ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishi, ilmiy darajalarni olishi jarayoni ham ancha murakkablashtirildi. Qayta-qayta islohotlar natijasida ilmiy salohiyatning tushib ketishi kuzatildi. Ana shu vaqtda professor-o'qituvchilarning ish haqlari kamligi tizimga bo'lgan qiziqishni susaytirib yubordi. Islohotlarni O'zbekiston bilan teng boshlagan Qozog'istonda vaziyat mutlaqo boshqacha. 2023 yilda e'lon qilingan dunyodagi yetakchi oliy ta'lim muassasalari reytingidan Qozog'istonning 4 ta universiteti joy oldi. Bular: Nazarboyev universiteti - 501-o'rinda; Al-Farobiy nomidagi qozoq davlat universiteti 1201-o'rinda, Gumilyov Yevrosiyo universiteti va Satboyev universitetlari - 1500-dan keyingi o'rinlarda qayd etilgan. Qayd etib o'tish kerakki, 2010 yildayoq Budapesht bo'lib o'tgan vazirlar konferensiyasida Qozog'iston Bolonya jarayoniga qo'shilgan edi. Bugungi kunga kelib Qozog'istonning 19 mingga yaqin fuqarosi dunyoning 35 mamlakatida ta'lim

olishyapti va ta'lim, ilm-fan sohasidagi hamkorlik geografiyasi har yili kengayib bormoqda. Chet elda talabalarni o'qitish quyidagicha amalga oshiriladi: xalqaro ta'lim almashuvi; chet el hukumatlari va xalqaro tashkilotlarning stipendiyalari; Qozog'iston Respublikasi "Bolashak" xalqaro stipendiyasi yordamida. Hozirgi kunda Qozog'istonning 50 dan ortiq universitetlari Buyuk Britaniya, Irlandiya, Ispaniya, Chexiya, Germaniya, AQSH va boshqa yetakchi davlatlar universitetlari bilan ikki diplom daraja sistemasida ta'lim olib bormoqda.

Qozog'istonning yutuqlari, uning Markaziy Osiyodagi ta'lim xabiga aylanib borayotgani O'zbekistonda ham bu loyihaga qo'shilish imkoniyatlari yuqori ekanini anglatadi. Tizimni korrupsiyadan holai qilish, ta'lim sifatini yaxshilash va xalqaro xamkorlikni kuchaytirish orqali belgilangan maqsadga erishish mumkin bo'ladi.

Xulosa. Bolonya jarayoniga qo'shilish bilan bog'liq tajribalar Ukraina davlatida ham mavjud. Bu tizimni joriy etish bog'liq jarayonni tahlil etar ekan, ayrim ekspertlar dastlabki bosqichda Bolonya kelishuvidan juda ko'p narsani kutib yuborishganini tan oladi va milliy universitetlar tizimini barbod bo'layotganini tushunib yetishmagan [12;206-213]. Keyinchalik bu jarayon murakkab va juda ko'p sa'y-harakat talab qilishini, Bolonya jarayonining kengayishdan – unga Ukrainaning qo'shilishidan Yevropa mamlakatlari emas, balki Ukraina hukumati va xalqi manfaatdor ekani tushunib yetilgan. Buni esa Bolonya jarayoni g'arb qadriyatlarining transportirovka qilishdan iborat deb hisoblaydigan, uni NATOning kengayishi bilan bog'laydigan va g'arb mamlakatlariga qarshi yorliqlar bilan fikrlaydiganlar yaxshi bilishadi. Chunki, biror bir mamlakat ta'lim tizimini siloh qilishga kirishadigan xalqaro tashkilot yoki boshqa davlatni topish qiyin masaladir. Demokratik qadriyatlar qaror topgan davlatlarda bunday aqlga zid qarorlarni qabul qilish va uni hayotga joriy etish uchun na hukumat, na parlament na muxolifat yo'l beradi.

Ukrianada kredit-modul tizimi joriy etilganining dastlabki yillarida o'tkazilgan so'rovnomalarda quyidagi natijalar qayd etildi. Kredit-modul tizimi fanlarni o'zlashtirishga yordam berishi haqidagi savolga 45 foiz respondentlar ijobiy, 36 foizi salbiy, 18 foyizi javob berishga qiynalishini ma'lum qilgan.

Shuningdek, 100 balli baholash tizimini 71/29, semestrni modulga ajratishni 66/34, ikki bosqichli ta'lim shaklini 29/71, talabalarni 15 nafardan ortiq guruhlarda o'qitmaslikni 55/45, o'z ustida ishlashga 28/72 nisbatida munosabatda bo'lgan. Umuman olib qaraganda, aksariyat respondentlar umumiy vaziyatdan rozi ekanini ko'rish mumkin.

Yuqoridagi xorijiy tajribalardan ko'rib turibki, Bolonya jarayoniga qo'shilish bir tekisda kechmagan. Global o'zgarishlar natijasida undan voz kechish hollari ham mavjud va geosiyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq kechmoqda. Ukraina

va Qozog‘iston kabi davlatlar tajribasi O‘zbekistonning Bolonya jarayoniga qo‘shilish imkoniyatlarini oshiradi. Shu bilan birgalikda mavjud muammolarni to‘g‘ri tahlil qilish va hal qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Богданова Ирина Ивановна. «Отмена болонской системы: проблемы и перспективы высшего образования в России» Актуальные проблемы педагогики и психологии, vol. 3, no. 8, 2022, pp. 11-16.
2. Нас и здесь неплохо учат – Троицкий вариант - Наука (trv-science.ru)
3. Ўша манба
4. А.В. Щипков: В переходный период РПУ даст бакалаврам объем знаний, равный специалитету. Патриархия.ru (13 марта 2023). Дата обращения: 13 марта 2023
5. Мария Хорькова. Философия — бесполезная наука. www.taday.ru (21 октября 2020). Дата обращения: 29 апреля 2023.
6. Thomas Nilsson. The national Unions of Students in Europe. The black book of the Bologna Process. Printed in Bergen, Norway, May 2005.
7. Ермольева Элеонора Георгиевна. «Испания в Болонском процессе» Современная Европа, no. 4 (48), 2011, pp. 41-53.
8. J.Joaqin Brunner. El Proceso de Bolonia en el horizonte latinoamericano: limites y posibilidades. – “Revista de edication” (Santiago de Chili), numero extraordinario, 2008, - P. 119-145.
9. <https://kun.uz/66000307> - Дунёнинг топ ОТМлари рейтингги эълон қилинди – у нима учун аҳамиятли?
10. <https://www.uzanalytics.com> - Болония жараёни нима?
11. Соколова Ж.В.. «Болонский процесс: украинский аспект» Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Экономика и управление, vol. 24 (63), no. 1, 2011, pp. 206-213.
12. Мартыш А.А.. «К пятилетию Болонского процесса в Украине» Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури, no. 4-5 (145-146), 2010, pp. 103-111.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Bolonya qoidalari va uni joriy etish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribalari va tartibi tadqiqodchi tomonidan yoritib berilgan. Unga ko'ra, bugungi kunda Bolonya jarayonida 49 ta davlat ishtirok etmoqda va o'nlab davlatlar vazirlari konferensiyalarida ishtirok etib unga qo'shilish uchun sa'y-harakatlar qilmoqda. Jumladan, O'zbekiston ham davlatimiz rahbari tashabbusi bilan Bolonya jarayoniga qo'shilish va shu orqali oliy ta'limni transformatsiya qilish choralari ko'rmoqda.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследователь освещает Болонские правила, а также опыт и процедуры зарубежных стран по их реализации. По его словам, сегодня в Болонском процессе участвуют 49 стран, а десятки стран прилагают усилия, чтобы присоединиться к нему, участвуя в министерских конференциях. В частности, по инициативе главы нашей страны Узбекистан принимает меры по присоединению к Болонскому процессу и тем самым трансформации высшего образования.

SUMMARY

In this article, the Bologna rules and the experiences and procedures of foreign countries regarding its implementation are covered by the researcher. According to him, today 49 countries are participating in the Bologna process, and dozens of countries are making efforts to join it by participating in ministerial conferences. In particular, Uzbekistan is taking measures to join the Bologna process and thereby transform higher education at the initiative of the head of our country.

TARBIYANING INSON KAMOLOTIDAGI AHAMIYATI

Novshadbekova D.Z.

*Andijon davlat pedagogika instituti boshlang'ich
ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi.*

Tayanch so'zlar: tarbiya, jismoniy, aqliy, meditatsiya, onglilik, hissiy, innovatsiya, ijodkorlik.

Ключевые слова: образование, физическое, умственное, медитация, сознание, эмоциональное, новаторство, творчество.

Key words: education, physical, mental, meditation, consciousness, emotional, innovation, creativity.

Tarbiya ko'pincha inson kamolotiga erishishning asosiy tarkibiy qismi sifatida ko'riladi. Bu qiyinchiliklar yoki chalg'itadigan narsalar qarshisida ham qoidalar yoki printsiplar to'plamiga doimiy rioya qilish amaliyotidir. Tarbiya har doim ham qulay bo'lmasligi mumkin bo'lsa-da, bu sezilarli shaxsiy o'sish va yutuqlarga olib kelishi mumkin. Tarbiyaning inson kamolotiga hissa qo'shishning eng muhim yo'llaridan biri ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Doimiy ravishda mashq qilish va ko'nikmalarni oshirish orqali shaxslar o'z hunarlarini o'zlashtirish yo'lida sezilarli yutuqlarga erishishlari mumkin. Bu esa amalga oshishi va amalga oshishi, shuningdek, boshqalardan tan olinishiga olib keladi. Shuningdek, tarbiya jismoniy va aqliy salomatlikni ta'minlovchi odatlarni o'stirishi mumkin. Masalan, doimiy mashg'ulot va sog'lom ovqatlanish odatlari jismoniy fitnesni yaxshilaydi va kasalliklarning oldini oladi. Meditatsiya, onglilik va aqliy tarbiyaning boshqa shakllari diqqatni yaxshilaydi, stressni kamaytiradi va hissiy chidamlilikni oshiradi. Bu odatlar umumiy farovonlik va hayotiylik hissiga sabab bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, tarbiya shaxslarga to'siqlarni yengib o'tishga va yetib bo'lmaydigan bo'lib tuyulishi mumkin bo'lgan maqsadlarga erishishga yordam beradi. Katta maqsadlarni kichikroq, erishiladigan qadamlarga bo'lish va ularga nisbatan doimiy ravishda ishlash orqali jismoniy shaxslar ham shaxsiy, ham professional harakatlarda sezilarli

yutuqlarga erishishlari mumkin. Bu esa yanada ko'proq qoniqish, ishonch va muvaffaqiyatga erishishga olib keladi. Biroq, tan olish kerakki, tarbiya har doim ham oson yoki zavqli bo'lmaydi. Ko'pincha qurbonlik, bag'rikenglik va sabr-toqat talab etiladi, hatto bu muvaffaqiyatsizliklar yoki chalg'itadigan narsalarga duch kelganda ham. Shuning uchun ham vaqt o'tishi bilan motivatsiya va diqqatni davom ettirish uchun maqsad yoki ma'no hissini rivojlantirish kerak. Masalan, intizomli harakatlarni kattaroq maqsad yoki topshiriq bilan bog'lash qiyinchiliklar qarshisida o'tmishdagi to'siqlarni bosib o'tish va sabrtoqat qilish uchun zarur bo'lgan motivatsiyani ta'minlashi mumkin. Bolaning jismonan sog'lom, ahloqan pok, mehnatsevar, madaniyatli intellektual salohiyatli bo'lib o'sishdan jamiyatimiz ham manfaatdordir. O'quv tarbiyaviy muassasalarning tarbiya borasidagi ishlari qanchalik yaxshi yo'lga qo'yilishidan qat'iy nazar, tarbiya masalalarini oila hal qiladi. Bog'cha va maktablar ta'lim bersa va tarbiyalasa, ota-onalar faqat tarbiyalabgina qolmay, ular bilan birga yashaydilar ham. Ota-onalarning farzand uchun fidoyi bo'lishligi o'zbek millatiga xos bo'lgan ajoyib fazilatdir. XI asrda yashab ijod etgan mutafakkir Yusuf Xos Xojib o'zining "Qutadg'u bilig" asarida bola tarbiyasi haqida to'xtalib, shunday yozadi: "Farzand qanchalik bilimli, aqlli-xushli bo'lsa ota-onasining yuzi shunchalik yorug' bo'ladi". U bola tarbiyasida otaning ma'suliyatiga alohida e'tibor beradi. "Kimning o'g'il-qizi erka bo'lsa, deb yozadi u, unga shu kishining o'zi mungli bo'lib yig'laydi. Ota bolani kichikligida bebosh qilib qo'ysa bolada gunoh yo'q barcha jafo otaning o'zida; o'g'ilqizning xulq-atvori yaramas bo'lsa, bu yaramas ishni ota qilgan bo'ladi. Ota bolalarini nazorat qilib, turli xunarlarni o'rgatsa, ular ulg'aygach, o'g'il-qizim bor deb sevinadi; o'g'il-qizga hunar va bilim o'rgatish kerak, toki bu hunar bilan ularning fe'l-atvorlari go'zal bo'lsin". Demak, otalar farzandini faqat moddiy tomondangina ta'minlab "Men o'z vazifamni kerak bo'lsa ortig'i bilan bajarib qo'ydim" deb o'ylamasdan farzandining ruhiyatidagi o'zgarishlarni ham ilg'ay olishlari zarur. 1 «Komil inson» tushunchasi sub'ektiv bo'lib, madaniy, ijtimoiy va individual nuqtai nazarga ko'ra turlicha bo'ladi. Biroq, ba'zi umumiy xususiyatlar ko'pincha mukammal inson g'oyasi bilan bog'liq. Jismonan komil inson chiroyli, sog'lom, sog'lom hisoblanishi mumkin. U kuch- quvvat, chidamlilik va adab kabi fazilatlarga ega bo'lishi mumkin. Biroq, jismoniy ko'rinish - bu mukammallik uchun yagona mezon emas; ichki sifatlar birdek muhim ahamiyatga ega. Hissiy jihatdan komil inson o'z hissiyotlarini boshqara oladigan, tarozu va barqarorlik hissini saqlab qola oladigan odam sifatida ko'rilishi mumkin. U hamdardlik, mehribonlik, saxovat va rostgo'ylik kabi fazilatlarga ega bo'lishi mumkin. ravishda komil inson bilimdon, dono va

qiziquvchan bo'lishi mumkin. U o'rganish va ta'limni qadrlashi va tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish bilan shug'ullanishi mumkin. U ijodkorlik, innovatsiya, moslashuvchanlik kabi fazilatlariga ham ega bo'lishi mumkin. Ma'naviy jihatdan komil inson rahm-shafqat, kechirimlilik, mehr-oqibat kabi qadriyatlarga ishonadigan va amal qiladigan odam bo'lishi mumkin. U o'zini va boshqalar bilan munosabatlarini yaxshilash uchun doimo harakat qilib, aks ettiruvchi va introspektiv bo'lishi mumkin. Umuman olganda, komil inson g'oyasi sub'ektiv bo'lib, individual nuqtai nazarga qarab turlicha bo'lganini tan olish kerak. Lekin jismoniy salomatlik, hissiy barqarorlik, aqliy qiziqish, ruhiy ro'yobga chiqarish kabi fazilatlar ko'pincha komil inson g'oyasi bilan bog'liq. Xulosa qilib shuni ta'kidlasinki, inson kamolotiga intilishda tarbiya alohida o'rin tutadi. Bu shaxsga ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishga, sog'lom odatlarni o'stirishga, shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatlarga erishish uchun to'siqlarni yengishga yordam beradi. Bu har doim ham oson bo'lmasligi mumkin bo'lsa-da, tarbiyaning mukofotlari shaxsiy ro'yobga chiqarish, yutuq va o'sish hissini keltirib chiqaradi.

Tarbiya shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan hissiyotlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi. Inson tarbiyasi hamma davrlarda muhim ijtimoiy vazifa hisoblanib, yaxshi tarbiya ko'rgan insonga jamiyat boyligi deb qaralgan. Inson ziynati u egallagan bilimlari bilan o'lgangan. Islom dini ta'limotida bilimli insonlar yetuk deb sanalsa, mutafakkirlarimiz qarashlarida komil inson bo'lish uchun ko'pgina xususiyatlarni egallash lozimligi o'z aksini topganini ko'rishimiz mumkin. Insoniyaning ko'payishi tabiat qonuni bo'lgani kabi bola dunyoga kelgan kundan boshlab ota-onaning bola tarbiyasi uchun javobgarligi ham jamiyatimizning qonunidir. Azaldan bola tarbiyasi bilan yoshligidan, asosan, ona shug'ullangan, otaning asosiy vazifasi oilani boqish bo'lib, uyda bo'lgan vaqtda bolani nazorat qilib borishdan iborat edi. Bugungi bolao'tgan asr bolasidan keskin farq qiladi, o'zbek o'g'il-qizlari zamonaviy komil inson siymosiga ega bo'lmog'i lozim. Bola, asosan, oilada tarbiyalanadi. Oilao'z muhiti orqali bolaning dunyoqarashiga va xulqiga doimoo'z ta'sirini o'tkazib turadi. Odamning qanday shakllanishi narsa va xodisalarning, avvalo qaysi tomonini (yaxshi – yomon, ijobiy – salbiy, foydali – zararli, va boshqalar) o'zlashtirishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Shunga ko'ra dastlab ota-onalar bolada insonning ko'rki va ziynati hisoblangan o'zbek xalqiga xos bir qator noyob xislatlarga: rostgo'ylik, inoqlik, tantilik, vijdonlilik, mehmondo'stlik, ota – onalar va kattalarga hurmat, samimiylik, qadr – qimmatni saqlash, mehr – oqibatli

bo'lish, o'zaro yordam kabi yaxshi fazilatlariga havas, yomon illatlarga esa nafrat uyg'otib borishlari alohida ahamiyatga ega. Buning uchun ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan bola tarbiyasiga bog'liq milliy qadriyatlarimizdan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir. A. Avloniyning fikricha, odam tug'ilishidan yomon xulq bilan tug'ilmaydi. Muayyan bir sharoitda yomon tarbiya natijasida ularda yomon xulq paydo bo'ladi va shakllanib boradi. Insondagi qobiliyatni kamolga yetkazish tarbiya bilan amalga oshadi. Agar inson yaxshi tarbiya topib yomon xulqlardan saqlansa, go'zal xulqlarga odatlanib, voyaga yetsa, u barchaning hurmati va e'tiboriga sazovor bo'ladi. Aksincha bo'lsa, har qanday buzuq ishlarni qiladigan, nodon, johil, yovuz bir odam bo'lib yetishadi. Abu Nasr Forobiy deydi, inson kamolotga yolg'iz o'zi erisholmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lishi, ularning ko'magi yoki munosabatlariga muhtoj bo'ladi. Bunga ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali ham erishish mumkin. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi. Natijada inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi, hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo'ladi. Komil inson shakllantirish tarbiyaning bir butun, yaxlit yo'nalishi ekanligiga urg'u beriladi. Endi biz bolaga qanday tarbiya berish va qachondan boshlab uni tarbiyalash kerak? – degan savolga e'tibor qaratishimiz lozim. Har bir shaxs oilada tug'ilib, ijtimoiy hayotga mana shu o'z koshonasi orqali kirib boradi va hamma tarbiya shu oiladan boshlanadi. Biz bolaga tarbiya berishni nafaqat tug'ilganidan so'ng, balkim ona qornidaligidayoq boshlashimiz maqsadga muvofiq. Bola tug'ilgan zahotiy oq atrofmuhitga moslashish hissi uyg'onadi. Asta-sekin ulg'aya boshlagach har bir narsani farqlaydigan va ko'rgan narsalariga taqlidchan bo'lib voyaga yetadi. Bola tarbiyasi, uning yetuk va barkamol bo'lib tarbiyalanishi onalar uchun eng muhim vazifadir. Alisher Navoiy bolani kamol topishida tarbiyaning kuchi va qudratiga alohida e'tibor berishini ta'kidlab o'tgan. Tarbiya natijasida bolaning foydali va yetuk bo'lib o'sishiga ishonadi. Yosh bolani juda kichik yoshidan boshlab tarbiyalamoq zarur deb uqtiradi. Insonning kamolotga yetishida irsiyat ijtimoiy muhit hamda tarbiyaning roli katta. Inson qaysi jamiyatda yashasa, shu jamiyatdagi qonun –qoidalariga asosan kamol topadi. Shu jamiyatning moddiy va ma'naviy rivojlanganligi har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Demak, insonning kamolotga yetishishi jamiyat bilan chambarchas bog'liq. Inson kamolotida ta'lim va tarbiyaning yetakchilik qilishiga imkon berish darkor chunki, ta'lim va tarbiya jarayonida kishi organizmning o'sishi va muhitning ta'sir berolmaydigan narsalarni o'rganib oladi. Ta'lim-tarbiya yordamida hatto insonning ba'zi tug'ma kamchilliklarini ham kerakli tomonga o'zgartirish

mumkin. Insonning kamol topishida va uning xulqiga ijtimoiy va biologik omillarning ta'sir kuchi hamisha bir xil bo'lavermaydi. Sababi odamning xulqiga, munosabatiga vaaloqalariga yoshi, bilimi, hayotiy tajribasi, odatlari va nihoyat, vaziyat ham ta'sir etadi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri aniqlash va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar doirasida, turli vaziyatlarda kuzatib ko'rish lozim. Shundagina shaxsning ijtimoiy xulqi, ma'naviy qiyofasi, insoniy fazilatlarini ro'yobga chiqadi. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal qilish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillarni, bu omillarning tabiatini, shaxsning xususiyatini yaxshi bilmoq kerak. Shu bilan birga, inson kamolotida mikromuhit — oila sharoiti ham katta ta'sir kuchiga ega. Chunki bola ko'z ochib otaonasini, qarindosh-urug'ini ko'radi. Uning intensiv jismoniy vapsixologik rivojlanadigan davri oila ta'sirida shakllanadi. Xalqimizda „Qush uyasida ko'rganini qiladi“ degan maqol bekorgaaytilmagan. Oilaning hayot tarzi, undagi bola tarbiyasiga ijobiy ta'sir etadigan tarbiyaviy muhit uning kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Bola kamolotida ijtimoiy muhit ham muhimdir. Chunki ishlab chiqarish munosabatlari va ularni tartibga solib turadigan ijtimoiy qonun-qoidalar kishigaalohida ta'sir qiladi. Ijtimoiy aloqa, ya'ni insonlararo o'zaro munosabat natijasida odam bolasi hayotga va mehnatga tayyorlanadi, kerakli tajriba va bilimlarni egallaydi. Inson kamolotiga ijtimoiy muhitning ta'siri turli tarixiy davrda (formatsiyalarda) turlicha bo'ladi, turli sotsial guruhlarga ham turlicha ta'sir etadi. Shunday ekan, hozirgi zamon pedagogika fani muhitga, uning inson rivojlanishidagi ta'sirining roligaalohida e'tibor beradi. Muhit tushunchasiga kiradigan ijtimoiy hayot voqealarining shaxsga ta'siri g'oyat muhim ekanligini ko'rsatadi va ijtimoiy muhit abadiy emas, o'zgaruvchan deb qaraydi. Shuning uchun muhit inson taqdirini belgilab beradigan omil deb hisoblanmaydi. Ammo uning ta'siri ham rad etilmaydi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki inson faqat faoliyatda rivojlanadi, undan tashqarida rivojlanish yo'q. Bola juda yoshligidan boshlaboq kattalar yordamida tashqi muhit bilan turli xil aloqada bo'ladi va bu doim kattalar tomonidan nazoratda bo'ladi. Maktab yoshida bu aloqalar o'qish va shu bilan bog'liq bo'lgan boshqa faoliyat bilan bog'lanadi va bular rivojlanish uchun manba hisoblanadi. Demak, bola ulg'aygan sari uning faoliyati va shakli ham va mazmuni ham o'zgarib boradi. Insonning kamolotga yetishishiga beriladigan tarbiya, birinchi navbatda, ilmga, fangaasoslanmog'i, ta'limiy jihatdan to'g'ri tashkil etilmog'i lozim. Agar tarbiyapala-partish holda savodsizlarcha tashkil etilsa, tizimli va muntazam ravishdaolib borilmasa, bunday «tarbiya» inson kelajagiga, shaxsning shakllanishiga faqat zarar keltiradi. Mana shu qoidalarga-amal qilingandagina ta'lim-tarbiyao'zining pirovard maqsadiga erishishi - komil

insonni voyaga yetkazishi mumkin. Yuqoridaaytib o'tganimizdek insonning barkamol, yetuk inson bo'lib kamol topishidaavvalombor ota-onalar oiladagi muhitni to'g'ri shakllantiraolishi shu yaratgan to'g'ri muhit orqali farzandlarni tarbiya etmog'i darkor. Asosiy e'tibor uning tarbiyasiga va oilasidagi yani ota-ona va undan tashqari tarbiyachi ustozlariga ham bog'liq hisoblanadi. Insonni kamolotli barkamol bo'lishi uning yoshligidan boshlamoq lozim sababi bolaasosan yoshligidan ko'p narsaga qiziquvchan bo'ladi va shu uchun ham tarbiyachi pedagoglar bolani tarbiyalashgaalohida e'tibor qaratadilar. To'g'ri tarbiyalangan komil inson bo'lib yetishgan insonlarni allomalarimiz misolida ham keltirishimiz mumkin. Avvalo ularning bunday maqomga erishishlariga ularning ota-onalar katta hissa qo'shishgan ya'ni boshlang'ich tarbiyachilikni otaonalari bajarishgan. Va keyinchalik ustozlari orqali to'g'ri ta'lim va tarbiya olishib kamolotli inson bo'lib yetishishgan.

Adabiyotlar:

1. Boltaeva SH. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish. // Xalq ta'limi, 2004, № 3.-33-34 b.
2. Karimova V.M. Sunnatova R. va boshqalar. Mustaqil fikrlash. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma.- T.: SHarq, 2000.- 112 b.
3. Novshadbekova, D. Z. Q. (2023). Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tarbiya fanini o'qitishga metodik tayyorlash pedagogik muammo sifatida. Academic research in educational sciences, 4(3), 479-483.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada jismoniy salomatlik, hissiy barqarorlik, aqliy qiziqish, ruhiy ro'yobga chiqarish kabi fazilatlar ko'pincha komil inson g'oyasi bilan bog'liq ekanligi va bolaning tarbiyasi uchun ota onalar tomonidan qilinadigan ishlar, bolaning atrof muhitidagi yaqinlari va bolaning o'zi doimoota ona tomonidan nazoratga olinishi kabi fikirlar ilgari surildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье показано, что такие качества, как физическое здоровье, эмоциональная устойчивость, умственный интерес и духовная реализация, связаны с представлением о совершенном человеке, а также с работой родителей по воспитанию ребенка. , родственники ребенка и окружение ребенка. Выдвигались такие идеи, как постоянный контроль со стороны матери.

SUMMARY

In this article, it is shown that qualities such as physical health, emotional stability, mental interest, and spiritual realization are related to the idea of a perfect human being, and the work done by parents for the education of the child, the relatives of the child and the child's environment. Ideas such as being constantly controlled by the mother were put forward.

KASBIY IDENTIFIKATSIYA O‘Z-O‘ZINI TOIFALASH SIFATIDA

Bazarov X.N.

Andijon davlat universiteti

Musiqqa ta’lim yo’nalishi kafedrası katta o’qituvchisi

Tayanch soʻzlar: kasbiy identifikatsiya, oʻziga xoslik, oʻz-oʻzini toifalash, ego-identifikatsiya, kasbiy kompetensiya, kasbiy oʻziga xoslik, terminologiya, kasbiy miflar, professional identifikatsiya.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, идентичность, самокатегоризация, эго-идентификация, профессиональная компетентность, профессиональная идентичность, терминология, профессиональные мифы, профессиональная идентичность.

Key words: professional identity, identity, self-categorization, ego-identification, professional competence, professional identity, terminology, professional myths, professional identity.

Zamonaviy ilm – fanda identifikatsiya turlarining birligi toʻgʻrisida yakuniy qaror mavjud emas. Oʻziga xoslik muammosining bayoni, uning tuzilishi, genezisi, shakllanish shartlarini aniqlash aniqlanganligi sababli dolzarbdır. Shu munosabat bilan kasb-hunar ta’limi sohasida dolzarb vazifalarni qoʻygan zamonaviy shaxsning shaxsiyat inqirozi tadqiqotchilari ma’lum identifikatsiya tasniflari asoslanadi identifikatsiya inqirozining mavjudligi yoki yoʻqligi, oʻziga, hayotiga, ishiga nisbatan qabul qilingan qarorlarning kuchi va mavjudligi, yangi tanlovga ochiqlik kabi parametrlar. E.Erikson tipologiyasi kontekstida kasbiy identifikatsiyani quyidagicha koʻrish mumkin:

- ego-identifikatsiya va guruh oʻziga xosligi;
- ijobiy va salbiy shaxs;
- tashqi shartli oʻziga xoslik;
- olingan shaxs;
- qarzga olingan shaxs.

Keling, kasbiy identifikatsiyaning asosiy munosabatlariga toʻxtalib oʻtamiz. Kasbiy identifikatsiya oʻz-oʻzini tashkil etish sifatida.

- ego-identifikatsiya va guruh oʻziga xosligi;

O‘z-o‘zini tashkil qilish, I.R. Prigojin - bu odamning vaqt, yashash maydoni bilan suhbat. Bu holda o‘ziga xoslik muammosi nafaqat shaxsning kasbiy rivojlanishiga, balki o‘zini ma’lum chegaralar, shakllar, muvofiqlik, standartlar, asosiy ko‘rsatkichlar doirasida ushlab turish bilan bog‘liq. Chunki shaxs har doim sohada ko‘p ijtimoiy yaxlitlik, u boshqa odamlar, kasbiy faoliyat tuzilmalari talablari bilan professional “Qo‘shilish” kerak.

Kasbiy identifikatsiya o‘z-o‘zini toifalash sifatida.

Rivojlanishning umumiy qonuniga ko‘ra, o‘ziga xoslik har biri sifatida: Rivojlanayotgan toifa o‘z rivojlanishida uchta majburiy bosqichdan o‘tadi: Ijtimoiy o‘ziga xoslikni shakllantirish uchta narsani o‘z ichiga oladi.

1. Birlamchi, ozgina aniqlangan va birlashtirilgan yaxlitlik. Dastlab, inson hali sub’ektiv ravishda o‘zining alohida mavjudligini anglamaydi. Mavjudlik holati noma’lum bo‘lib ko‘rinadi, lekin faqat bu “Men emas” tufayli – noma’lum to‘plam sifatida. Subyekt va ob’ekt o‘rtasidagi chegara o‘rnatilmagan, u beqaror.

2. Birlamchi yaxlitlikni farqlash, ajratish. Faoliyat insonga tanish bo‘ladi, “Biz”, “Men” hissi “Biz” va tanish vaziyatning bir qismi sifatida paydo bo‘ladi. Boshqalar esa «Ular» deb tan olingan. guruh me’yorlari va stereotiplari, ulardan o‘z xatti-harakatlarini tartibga soluvchi sifatida foydalanish . Kasbiy o‘ziga xoslik evolyutsiyasi shaxsiy va ijtimoiy o‘ziga xosliklarning uzluksiz dialektik o‘zaro ta’siridir.

3. Ichki erkin aloqa, butunlik ichidagi barcha elementlarning organik erkin birligi. Inson o‘z ichki dunyosini asrash va himoya qilish orqaligina o‘ziga xoslikka erishadi. Ya’ni, odam me’yorida aniqlanadi, me’yorida esa begonalashadi. Begonalashish va o‘ziga xoslik jarayonlari o‘rtasidagi teng muvozanat barqaror o‘ziga xoslikni yaratadi .

Shunday qilib, kasbiy dunyoda belgilab, shaxs identifikatsiyadan foydalanadi

– guruhga mansublik va o‘zini o‘zi toifalash maqsadlarida. Bu jarayonlarning muvozanati buzilganda inqiroz yuzaga keladi.

– qayta qurish; o‘ziga xoslik va shaxsni yo‘qotish odamning «Men kimman?»

Degan savoliga javob topa olmaydigan holat sifatida qaralishi mumkin.

Inqirozdan chiqish yo‘li yangi ma’lumotlarni izlash, kengayish orqali mumkin kasbiy tajriba, shaxsni tasdiqlovchi tashuvchilar bilan muloqot. Yana boshqa odamlarga tegishlilik hissi paydo bo‘ladi, jamoani tushunish, “Biz” tuyg‘usi paydo bo‘ladi.

Kasbiy shaxsning kasbiy farqlovchi belgilari sifatida biz quyidagilarni ta’kidlaymiz:

- terminologiya, kasbiy leksika;
- qadriyatlar va xulq-atvor normalari;

- kasbiy miflar, o‘quv yurti, ularning o‘qituvchilari va professional salafllari haqidagi g‘oyalar mutaxassis.
- mehnat faoliyatida qo‘llaniladigan marosimlar kasbiy kompetensiyalar.

Kasbiy identifikatsiya martaba sifatida

Mansab va kasbiy o‘ziga xoslik tushunchalari o‘z tarkibiga ko‘ra o‘xshashdir. Karyera qurish, kasbiy o‘ziga xoslikka erishish uchun asos inson ulg‘aygan sari o‘zgarib turadigan tushuncha. L.B. Shnayder, biz shuni ta’kidlaymizki, kasbiy o‘ziga xoslik mahoratga yo‘naltirilgan bo‘lib, u bilan hisoblash kerak, mansab esa, qoida tariqasida, erishiladigan kuchga qaratilgan. Karyeraning vertikal va gorizontal vektorlari nafaqat kasbdagi hayotning turli xil usullari, balki, shuningdek, umuman olganda, turli xil turmush tarzi ekanligi aniqlandi. Ular turli tabiat va imkoniyatlarga ega bo‘lgan mutaxassislar tomonidan tanlanadi. Gorizontal kasbni tanlagan mutaxassis o‘zini o‘zi ta’minlaydi, hayotdan mamnun va jamiyatdagi o‘ziga xos mavqega yetarlicha ega; tashqi tartibga solishdan juda avtonom, qabul qilishga intilmaydi jamiyatdagi obro‘-e’tiborning atributlari. Shu ma’noda, gorizontal martaba kasbiy o‘ziga xoslikning ekvivalentidir. Shu bilan birga, martaba aniq belgilangan vaqt chegaralariga ega, u boshlanadi va tugaydi. Kasbiy o‘ziga xoslik tashqi kuchlar va sharoitlar tomonidan tubdan buzilmaydi, uning yo‘qolishi faqat ichki sabablar bilan bog‘liq. Karyera - bu mutaxassislarning harakatchanligi toifasi, uning asosiy mazmuni yutuqdir.

Professional identifikatsiya asosiy qiymat sifatida.

Qadriyatlar professional motivatsiyaning muhim bashoratchisidir. Ular rag‘batlantiruvchi kuchga ega bo‘lib, asosan kasbiy vazifalarning mohiyati va mazmunini belgilaydi. Asosiy kasbiy qadriyatlarni bilish uning xatti-harakatlarini tavsiflash va bashorat qilishning eng muhim shartidir. Talabalarning ustun kasbiy motivlarini o‘rganishimiz shuni ko‘rsatadiki, ichki muvaffaqiyat qadriyatlarini afzal ko‘rishadi, masalan: ijtimoiy muvaffaqiyat, maqsadga erishish, maqsadni belgilashda mustaqillik, o‘z-o‘zini rivojlantirish, qiziqarli ish. Samarali muvaffaqiyat motivatsiyasi ustun bo‘lgan talabalar uchun haqiqiy ishlarning qiymatining mavjudligi, fan sohasida sa’y-harakatlarni qo‘llash va ko‘rsatkichlar sifat standartlariga erishish xarakterlidir.

Professional identifikatsiya turli darajalarni o‘z ichiga oladi

- individual
- jamoaviy
- qadriyatlar,
- ularning ijtimoiy asoslari.

Kasbiy faoliyatning qadriyatlari orqali ochib beriladi mehnat hayotining quyidagi jihatlarining ahamiyatini aniqlash mehnat sharoitlari, tashkil etilishi va mazmuni; ish haqi; ijtimoiy va kasbiy maqom (malakalar, lavozimlar);

kasbiy rivojlanish imkoniyatlari; shaxslararo munosabatlar; kasbiy faoliyatning davlat foydasi va nufuzi M.Rokeach tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar tizimidan bizning rahbarligimiz ostida talabalar yoshlar bilan ishlashni tashkil etish sohasidagi mutaxassislarga xos bo'lgan 5 ta terminal va 5 ta instrumental qadriyatlarni ajratib ko'rsatishdi. Terminal kasbiy qadriyatlarida talabalar quyidagilarni o'z ichiga oladi.

- faol faol hayot (hayotning to'liqligi va hissiy boyligi);
- qiziqarli ish;
- biznesdagi samaradorlik (mehnatkorlik, mehnat unumdorligi). mehnat hayotining quyidagi jihatlarining ahamiyatini aniqlash:
- jamoatchilik e'tirofi (boshqalarga, jamoaga, hamkasblarga hurmat); o'z-o'zini anglash;
- ijtimoiy va kasbiy maqom (malakalar, lavozimlar);
- boshqalarning baxti (boshqa odamlarning, butun xalqning, butun insoniyatning farovonligi, rivojlanishi va takomillashishi).
- ish haqi;

Professional identifikatsiya turli darajalarni o'z ichiga oladi

- kasbiy faoliyatning davlat foydasi va nufuzi.

Instrumental professional qadriyatlarga quyidagilar kiradi:

- shaxslararo munosabatlar;

M.Rokeach tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar tizimidan bizning rahbarligimiz ostida talabalar yoshlar bilan ishlashni tashkil etish sohasidagi mutaxassislarga xos bo'lgan 5 ta terminal va 5 ta instrumental qadriyatlarni ajratib ko'rsatishdi. Terminal kasbiy qadriyatlarida talabalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

individual va jamoaviy qadriyatlar, ularning ijtimoiy asoslari.

- quvnoqlik;
- faol faol hayot (hayotning to'liqligi va hissiy boyligi);
- ta'lim (bilimlar kengligi, yuqori umumiy madaniyat);
- mehnat sharoitlari, tashkil etilishi va mazmuni;
- qiziqarli ish;
- biznesdagi samaradorlik (mehnatkorlik, mehnat unumdorligi).

mehnat hayotining quyidagi jihatlarining ahamiyatini aniqlash:

- jamoatchilik e'tirofi (boshqalarga, jamoaga, hamkasblarga hurmat);

Keling, mutaxassislarning kasbiy shaxsini aniqlash va ifodalashning ba'zi mexanizmlarini aniqlashga harakat qilaylik. Butunrossiya tasniflagichlarining kodlari ma'lumotnomasiga ko'ra, yosh ishchi quyidagi mehnat majburiyatlarini bajaradi.

1. Bolalar va o'smirlar birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiradi.

2. O'smirlar va yoshlarning bo'sh vaqtini tashkil etish bo'yicha davlatni tahlil qiladi va choratadbirlar ishlab chiqadi.

3. Buzg'unchi bolalar va yoshlar norasmiy uyushmalari bilan ishlaydi.

4. Nazorat qilinadigan hududda turli zamonaviy shakllar, uslublar, usullar va vositalardan foydalangan holda yoshlar bilan ishlashni bashorat qiladi va rejalashtiradi va umuman ish natijalari uchun javobgardir.

5. O'smirlar, yoshlar, yosh oilalar huquqlarini himoya qilish ishlarini olib boradi, norasmiy guruhlar rahbarlari bilan ishlaydi.

6. Shaxsning umumiy madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

7. Uslubiy birlashmalar faoliyatida ishtirok etadi, uslubiy ishning boshqa shakllaridan foydalanadi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki yuqorida aytilganlar bizga kasbiy o'ziga xoslikni o'ziga xos tabiat hodisalariga bog'lash imkonini beradi. Bizning fikrimizcha, kasbiy shaxs kasbiy faoliyat jarayonida shakllanadi. O'z taqdirini o'zi belgilash, shaxsiylashtirish, aks ettirish jarayonlari makonida o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Bizning fikrimizga ko'ra, ta'lim va yoshlarning o'z kasbiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi yosh xodimning kasbiy shaxsiyatini shakllantirish uning eng muhim omillardan biri xisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Gorelova G.G. Ijtimoiy va shaxsiy o'ziga xoslik muammolari / G.G. Gorelova // Zamonaviy ijtimoiy va ommaviy hodisalar: mohiyati, tadqiqot muammolari [Matn]: Butunrossiya ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari, [2010 yil 18-may] / FGOU VPO Chelyabinsk instituti

2. Emelin V.A. Axborot jamiyati texnologiyalari rivojlanishi sharoitida inson o'ziga xosligi o'zgarishining falsafiy va uslubiy tahlili: dissertatsiya... Falsafa fanlari doktori: 09.00.08 / Emelin Vadim Anatolyevich; [Himoya joyi: RAS Falsafa instituti]. - Moskva, 2017. - 435 p.

3. Jivaeva Yu.V. Ijtimoiy-madaniy o'ziga xoslik barqarorlik omili sifatida

4. Ishmuratova I.R. Internet kommunikatsiyalari muhitida insonning madaniy o'ziga xosligining mohiyati: nomzodlik dissertatsiyasi: 24.00.01. - Qozon, 2006. - 184 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kasbiy identifikatsiya o'z-o'zini toifalash sifatleri va kasbiy identifikatsiyaning asosiy munosabatlariga to'xtalib o'tamiz. Shuningdek, zamonaviy ilm – fanda identifikatsiya turlari va o'ziga xoslik muammosining bayoni, uning tuzilishi, genezisi, shakllanish shartlarini aniqlash usullari keng bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье речь пойдет о качествах самокатегоризации профессиональной идентичности и основных связях профессиональной идентичности, а также о характеристике видов идентификации и проблеме идентичности в современной науке, ее структуре, генезисе, широко сформулированы методы определения условий образования.

SUMMARY

In this article, we will focus on the qualities of self-categorization of professional identity and the main relationships of professional identity. Also, the description of the types of identification and the problem of identity in modern science, its structure, genesis, methods of determining the conditions of formation broadly stated.

TARIXIY BILIM ORQALI TALABALARNING IJTIMOIIY FAOLLIK KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Ergasheva M.A.

Andijon davlat pedagogika institutining tayanch doktoranti

Tayanch soʻzlar: tarixni oʻrganish, mahalliy meros, kashfiyotlarni oʻrganish, hamkorlikda oʻrganish, smartfonlar, GPS.

Ключевые слова: изучение истории, местное наследие, исследования открытий, совместное обучение, смартфоны, GPS.

Key words: history learning, local heritage, discovery Learning, Collaborative Learning, smartphones, GPS.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida dunyoning har qarich yerida inson ongi va tafakkuri uchun jiddiy kurash ketayotgani ayni haqiqatdir. Birda yovuz, birda madaniy koʻrinishdagi bu kurash har birimizdan atrofga teran nazar tashlash, jahonda kechayotgan turfa jarayonlarni aql va tafakkur bilan sarhisob etishga undaydi. Mavjud muammolarni hal etish yoshlar maʼnaviyatini yuksaltirishda maʼnaviy-maʼrifiy ishlarning samarasi va taʼsirchanligini oshirish koʻlami va miqyosini yanada kengaytirish, mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida Vatanimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, sohadagi ishlarni muvofiqlashtirish boʻyicha yagona tizim yaratish, yoshlarning maʼnaviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishni talab etadi. Bu borada nafaqat respublikamiz, balki jahon taʼlim tizimida yoshlarning maʼnaviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mexanizmi, yoshlarning axloqiy sifatlarini rivojlantirishning amaliy pedagogik tizimi, oʻqitish modellari texnologik taraqqiyot gʻoyalari bilan uygʻunlashtirilgan interfaol dasturlar taʼlim jarayoniga tatbiq etilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining “XXI asrning Oliy taʼlimi” Butunjahon deklaratsiyasi, UNESCOning “Oliy taʼlimni isloh qilish va rivojlantirish” dasturiy hujjatlarida dunyo miqyosida taʼlim muassasalarida taʼlim sifatini oshirishga, modulli taʼlimni tashkil etishga, oʻqitishning zamonaviy usullarini

joriy etish orqali talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasini yanada takomillashtirishga alohida e'tibor berilgan.

Mustaqil davlatimizning ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub zamirida ijtimoiy faol, barkomol yosh-avlodni tarbiyalash eng muhim muammo sifatida ilgari surilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining 2017 yil 23 sentyabrdagi 75 sessiyasida so'zlagan nutqida yoshlar masalasiga to'xtalar ekan: «mamlakatimiz aholisining yarmidan ko'pini yoshlar tashkil etadi. Respublikamizda har bir yigit – qizning jamiyatda munosib o'rin egallashi va o'z salohiyatini namoyon etishi bo'yicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda».

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019 yil 19 mart kuni ilgari surgan besh muhim tashabbuslari ham ijtimoiy faol talaba-yoshlarni tarbiyalashda ta'lim mussasasi o'rni va ahamiyati juda yuqori. Chunki, ushbu ilgari surilgan «beshta eng muhim tashabbusda yoshlarga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, yurtimiz yoshlari o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta'minlash» kabi vazifalar mamlakat ertangi kuni uchun, yetuk, yoshlarni barkamol avlod bo'lib voyaga yetishlarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish muhim o'rin egallaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. A.M.Knyazev shaxsning fuqaro bo'lib shakllanishining uchta bosqichini ajratib ko'rsatadi va «Fuqarolik ta'limi» fani natijasi sifatida fuqarolik kompetensiyasini baholash imkoniyatini asoslaydi: shaxsning fuqarolik huquq va majburiyatlarini hamda mamlakat tarixini bilishi; uning fuqaro sifatida o'ziga, fuqarolik jamiyatiga va davlatga, fuqarolik huquqlari va majburiyatlariga munosabat tizimi; fuqarolik burchi va fuqaroning majburiyati, fuqarolik jamiyatida davlatning manfaatlariga, shaxsning fuqarolik xulqi; shaxsning fuqarolik qadriyatlar va ishonchiga e'tibor qaratadi.

Meros va mahalliy va/yoki mintaqaviy tarixni o'rganish tarixni o'rganishda hamda talabalarni fan metodologiyasi va o'ziga xos til bilan tanishtirishda markaziy o'rinni egallaydi – bu rag'batlantiradi, tarixni o'rganishga qiziqishni oshiradi, integrator, chunki u o'quvchilarni ular yashayotgan muhitga joylashtirishga hissa qo'shadi va shu ma'noda o'ziga xoslikni shakllantirish jihatlarini kuchaytiradi va tarixni dinamik jarayon sifatida tushunishga yordam beradi, bunda bilim yuklangan emas, balki amalga oshiriladi. ma'lumot, manbalar, guvohliklar va hikoya o'rtasida o'rnatilgan aloqalar tarmog'idagi ma'no. Savolning boshqa tomonida, tarix o'qitishni texnologik vositalar

va multimedia bilan birlashtirish «raqamli tug'ilganlar» ko'pchiligidan motivatsiyasiga aylanadi, ular uchun ekran o'rganish, muloqot qilish, o'ynash va o'zaro ta'sir qilishning eng tabiiy usuli hisoblanadi (Moura, 2008 yil, 142-bet), o'quvchilarning imkoniyatlaridan foydalanib, maktab va o'qituvchilik amaliyotini shu avlodning kundalik amaliyotiga yaqinlashtirish, Internet va texnologiyaning doimiy yangilanishi bilan tanish. Shu bilan birga, bu barcha talabalarga bir xil imkoniyatlarni taqdim etish va raqamli tafovutga qarshi kurashish usulidir.

«Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini sinfga muvaffaqiyatli integratsiyalashning asosiy muammosi bo'lgan o'qituvchilar ta'lim dasturlari sifati bo'lib, o'qituvchilarning o'quv muhitini noan'anaviy usullarda tashkil etish, yangi texnologiyani yangi pedagogika bilan uyg'unlashtirish qobiliyatiga bog'liq. Ijtimoiy faol sinflarni rivojlantirish, hamkorlikdagi o'zaro ta'sirni, hamkorlikda o'rganishni va guruhda ishlashni rag'batlantirish». (YUNESKO, 2010). Shuningdek, 7-sinf Tarix mazmunini «Meros» va «O'lka tarixi» bilan birgalikda o'rganish hamda elektron ta'lim, raqamli madaniyat va tarixiy-geografik axborot tizimlari sohalarida innovatsion va so'nggi vositalar va texnologik ilovalardan foydalanish imkoniyatlari va pedagogik afzalliklarini ko'rsatadi. Mobil texnologiya ham o'qitishda, ham o'qishda foydalanish uchun katta salohiyatga ega resursdir. Uning harakatchanlik, portativlik va interaktivlik, foydalanish qulayligi, arzonligi, ko'p va xilma-xil funktsiyalari (muloqot, suratga olish, yozib olish, geografik yo'nalish va boshqalar) o'qitish va o'qitish jarayoniga katta afzalliklarni (va qiyinchiliklarni) olib keladi: bu eksperimental o'rganishni osonlashtiradi, hamkorlikdagi ishni kuchaytiradi va bilimlarni yanada qulayroq, shaxsiylashtirilgan va har bir kishining ritmiga moslashtiradi. Shuningdek, ta'limda georeferentsiya (Global Positioning System (GPS) va mobil telefonlar/smartfonlar) faoliyati bilan mobil texnologiyalardan foydalanish ham amalga oshirildi. Murakkab dinamik tizimlarni tahlil qilish, shuningdek, bilimlarni egallash va almashish imkonini beruvchi faol amaliyotlar orqali bolalarning kognitiv rivojlanishida juda ijobiy natijalar bilan tushunish, fikrlash, fikrlash va ijodkorlik kabi ko'nikmalar rivojlanadi.

Ushbu va shunga o'xshash ilovalar georeferentsiya bilan bir qatorda o'zaro ta'sir o'tkazish va multimedia kontentini joriy etish imkonini beradi va bu shubhasiz afzalliklarga ega bo'lgan pedagogik vositalarga aylandi: ular mahalliy muhitda jismoniy harakatlar orqali vazifalarni bajarishga imkon beradi, ular ko'proq ishtirok etish va mulohaza yuritishni rag'batlantiradi. bolalar hozir nima bilan shug'ullanayotgani haqida fikr yuritishlari kerak», (Druin, 2009) va ular boshqaruv va ma'lumot almashishning xilma-xil, ammo

samarali shakllarini rivojlantirish tarafdori. Foydalanish qulayligi va do'stona interfeys o'quvchilarning ish faoliyatini rag'batlantiradi, ularning e'tiborini tortadi va mustaqilligini rivojlantiradi, chunki ular yangi bilimlarni qurishda, hamkorlikda va interfaol ta'lim nuqtai nazaridan foydalanish mumkin. Georeferentsiya qilingan tarixiy marshrutni ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan tarixiy va hujjatli tadqiqotlar loyihasini ishlab chiqqan tajriba guruhi tuzildi. Guruhning mavjudligiga qarab seminarlar jadvali bilan 1-ish rejasi belgilandi.

Muhokama va natijalar.»So'nggi texnologiyalar va ijtimoiy ishlanmalardan so'ng sinfda o'qitishning o'ziga xos xususiyati - bu haqiqiy vaziyatlarda hamkorlikda o'rganishni, tengdoshlar va ekspertlar bilan ijtimoiy o'zaro munosabatlarda bilimlarni faol qurishni, maqsadga yo'naltirilgan axborotni ta'kidlaydigan loyiha va muammoli o'quv faoliyatidan foydalanishdir. qidiruv jarayonlari va bir nechta manbalar bo'ylab sintez» (Kumpulainen va Wray, 2002). Maktab bu yo'lda davom etishi kerak - savol berish va tanqidiy va mulohazakor munosabatni bilim yaratish asosi sifatida qabul qilish. Ushbu tadqiqotning keyingi bosqichlari ushbu yondashuvni keyingi o'quv yillarida tarix fanining boshqa mavzulariga, shu jumladan boshqa sinflarga ham qo'llashni va uning boshqa fanlar va o'quv dasturlari sohalari bilan qo'llanilishi yoki integratsiyasini ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish demokratikqadriyatlarvashaxsningalohidasifatlarinishakllantirishuchunxorijiy pedagoglar tomonidan ko'pgina darsdan tashqari amaliyotlardan foydalanib ko'rsatilgan: yosh avlod tarbiyasida demokratik institutlarning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish fuqarolik jamiyati institutlari, jamoat tashkilotlari, me'yor va qoidalari ta'siri ostida ijtimoiylashgan va jamiyatning siyosiy sohasiga nisbatan qo'llaniladigan bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligini ifodalovchi, shaxsning faoliyat ko'rsatkichi, fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishning nazariy masalalari to'g'risida Yu.V.Podlesnayaning «Zamonaviy jamiyatda fuqarolik kompetentligi: shakllantirishning siyosatshunoslik jihatlarini» mavzusidagi tadqiqot ishi ham alohida o'rin egallaydi. Olim o'z tadqiqotida faol fuqarolik sifatlarini rivojlantirishda jamiyatning siyosiy hayotida sodir bo'layotgan voqea va hodislarni chuqur tahlil qilib o'tganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. S.Jo'rayeva yosh avlod masalasiga to'xtalar ekan: «Yoshlarning Vatan, millat taqdiri uchun o'zlarini mas'ul sezib, dahldorlik tuyg'usi»ni o'zida xis qilishi to'g'risida to'xtalgani, har qanday jamiyatda yosh-avlod tarbiyasi turli davlarda ham muhim o'rin egallaydi. A.Begmatov ta'lim jarayonida shaxs faolligi «jamiyat manfaatlari bilan shaxs manfaatlari

o'rtasida uyg'unlik mavjud bo'lsa, bunday holat shaxsni jamiyat manfaatlarini yo'lida, demak, shu orqali, o'z manfaatlarini yo'lida ham jonbozlik ko'rsatishga undaydi[3; 64-b.]» deb, inson tarbiyasida insonparvarlik tamoyilining o'rni yuqoriligi masalasiga to'xtalib o'tgan.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni hech ikilanmay aytishimiz mumkinki talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish eng avvalo shaxsning o'zini anglab yetgan holda jamiyatni barcha jabhalarida faol va intizomli munosabatlari orqali ishtirokining uzluksiz olib borishi tufayli sayqalanib boradi. Natijada mamlakatimining har bir talaba-yoshlarida mustaqil diyorimiz taqdiriga befarq qaramaslik kabi mas'uliyat, daxldorlik xislatlari uyg'unlashib, ertangi kun uchun o'zining har bir hatti harakatini o'rni beqiyos ekanligini anglab yetadi. Ta'lim muassasalari talaba-yoshlarida ma'naviy-axloqiy tarbiyaviy sifatlarning rivojlanganligini baholash namunali, yaxshi, qoniqarli mezonlar orqali aniqlab boriladi. Past ko'rsatkich aniqlansa, korrektsiyalash ishlari amalga oshiriladi, buning uchun yoshlar bilan individual-psixologik ishlar olib boriladi hamda natijaga erishish uchun harakat qilinadi.

Bu esa, o'z navbatida, ta'lim muassasalari yoshlarni ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning mantiqiy-tuzilmaviy modelini yaratishga imkon beradi. Bunday zamonaviy ta'lim modeli yoshlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ma'naviy-axloqiy kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirish muhim hisoblanadi. Chunki yoshlarda zarur kompetensiyalarni shakllantirish uchun, avvalo, pedagogning o'zida kompetentlik rivojlangan bo'lishi lozim.

Tayanch kompetensiyalar – inson kim va qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar, shaxs hayotida, kasbiy faoliyatida, ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun egallashi lozim bo'lgan layoqatlar, qobiliyatlar va hayotiy ko'nikma va malakalar majmuyidan iborat. Bunda har bir shaxs kommunikativ bo'lishi, axborot bilan ishlay olishi, shaxs sifatida o'zini rivojlantirishi, ijtimoiy faol fuqaro bo'lishi, umummadaniy xislatlarga ega va fan-texnika yongiliklaridan xabardor bo'lishi nazarda tutiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, Kasb-hunar ta'limining Davlat Ta'lim Standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi 187-son Qarori
2. Mirziyoyev Sh.M. "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz".–Toshkent: O'zbekiston, 2018.–252 b.
3. Begmatov A. Ma'naviyat falsafasi yoxud Islom Karimov asarlarida yangi falsafiy tizimning yaratilishi. – Toshkent.: Sharq, 2000 y. – 64-65 b.
4. Barkamol avlod orzusi// Tuzuvchilar: Sh.E.Qurbonov, H.Saidov, R.Ahliddinov. To'ldirilgan 2-nashri. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000. – 248 b.

5. Jamoliddinova O. “Yoshlar sog‘lom turmush madaniyatini rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik tamoyillari amal qilishining pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish”.: Avtor.dis.. p.f.d. – T., 2015 yil. – 51 b.

6. Jo‘rayeva S.N. “Talaba shaxsiga kasbiy shakllanish ta‘sirining psixologik jihatlarini”.: Avtoreferat. Dis... ped.fan.nom. – T., 2010 y.

7. Isimova A. “Darsdan tashqari ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari” (5-9 sinflar misolida).: Avtoref. dis. ... ped. fan. nom. – T.: 2004. – 25 b.

РЕЗЮМЕ

Tarixni o‘rganish yosh talabalar tomonidan ko‘p marta zerikarli va demotivatsiya deb hisoblanadi. Ehtimol, bu o‘quv jarayonining ushbu talabalarning haqiqati va tajribasidan uzilganligi bilan bog‘liq. Ushbu vaziyatni bartaraf etishning mumkin bo‘lgan usullaridan biri an‘anaviy o‘quv rejasining tarixiy tushunchalarini o‘rganishda hamkorlikda eksperimental yondashuvda georeferentsiya dasturlari, mahalliy tarix va meros manbalariga ega mobil qurilmalar kabi texnologiyalardan foydalanishdir. Ushbu maqolada Tarix fanidan 7-sinf o‘quvchilari sinfida o‘tkazilgan va tarixni o‘rganish va qiziqishni oshirish uchun yuqorida aytib o‘tilgan ingredientlarni birlashtirgan tadqiqot tasvirlangan.

РЕЗЮМЕ

Изучение истории часто считается скучным и демотирующим для молодых студентов. Возможно, это связано с тем, что учебный процесс оторван от реальности и опыта этих студентов. Одним из возможных способов преодоления этой ситуации является использование таких технологий, как приложения для географической привязки, мобильные устройства с местной историей и источниками наследия, в совместном экспериментальном подходе к изучению исторических концепций традиционной учебной программы. В этой статье описывается исследование по истории, проведенное в классе учащихся 7-го класса и объединяющее вышеупомянутые ингредиенты для повышения интереса к изучению истории.

SUMMARY

The study of history is considered many times boring and demotivating by young students. Perhaps this is due to the fact that the educational process is disconnected from the reality and experience of these students. One possible way to remedy this situation is to use technologies such as georeferencing applications, local history and mobile devices with heritage resources in a collaborative experimental approach to the study of historical concepts of a traditional curriculum. This article describes a study conducted in the Class of 7th graders in history and combining the above-mentioned ingredients to study history and increase interest.

TALABALARDA O'RGANISH STRATEGIYASINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY YONDOSHUVLARI VA TEKNOLOGIYALARI

Negmatova A.M.

Andijon davlat pedagogika instituti,

Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi,

Tayanch so'zlar: o'rganish, strategiya, baland ovozda bayon qilish, mnemotexnikadan foydalanish, o'z namunasini o'ylab topish, o'z so'zlaridan foydalanish, o'rganishda hamkor bilan muloqot, mindmap chizish.

Ключевые слова: обучение, стратегия, высказывание вслух, использование мнемотехники, придумывание собственного примера, использование собственных слов, общение с партнером в обучении, рисование карты разума.

Key words: learning, strategy, loud statement, use mnemotechnics, come up with your own example, use your own words, communicate with a partner in learning, draw mindmap.

O'rganish strategiyalari shaxsning ta'limda muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhim bo'lib, uning yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. O'rganish strategiyasi faqat ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonida emas, balki shaxsning butun umr davomida o'rganishi, shaxsiy, kasbiy jihatdan rivojlanishi uchun ham zarur hisoblanadi. O'rganish strategiyasi» tushunchasi tahlili ikki mustaqil «o'rganish» va «strategiya» tushunchalarini alohida tahlil qilish va shundan so'ng «o'rganish strategiyasi» tushunchasini tahlil qilish ilmiy-epistomologik jihatdan to'g'ri hisoblanadi.

«O'rganish» tushunchasiga turli xil izohlar mavjud. «O'rganish» so'zi iingliz tilida «learning» so'zi bilan ifodalanadi. Izohli lug'atda «o'rganish» amaliyot natijasida yuzaga keladigan xatti-harakatlarning nisbatan doimiy o'zgarishi sifatida tavsifalanadi. Yana bir izohda esa «organizmning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri» sifatida qayd etilgan. «O'rganish» tushunchasi o'quv-me'yoriy hujjatlarda esa «bilim, ko'nikma va malakalarni egallash» sifatida qayd etiladi.

«O'rganish» tushunchasi insonga xos oliy xususiyat hisoblanib, ko'plab kognitiv jarayonlarning mahsuli hisoblanadi. Shuningdek, hayvonlar va

ba'zi mashinalar o'rganish qobiliyatiga ega hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarda natijalariga ko'ra xatto ba'zi o'simliklarda ham o'rganish qobiliyati haqida dalillar mavjud. «O'rganish» tushunchasi pedagogikada keng o'rganiladi va bu doimiy o'rganiladigan dinamik jarayon sifatida tadqiq etib boriladi. «O'rganish» tushunchasi pedagogikadan tashqari psixologiya, neyropsixologiya, amaliy psixologiya kabi fan tarmoqlarida turli jihatlari keng o'rganiladi.

O'rganish strategiyalari nima uchun kerak? O'rganish strategiyasi talabalarning ta'lim olish jarayonini tartibga soladi, o'rganish jarayonini tizimli tashkil etish, o'quv faoliyatini samradorligini oshiradi va natijadorligini ta'minlaydi.

O'rganish strategiyasi talabalarning «mavjud holatdan» «zaruriy holat» ga erishishi uchun yo'naltiradi, kasbiy-pedagogik faoliyatning keyingi bosqichi uchun zaruriy faoliyatni belgilab olishi uchun yordam beradi. Talaba o'rganish strategiyasi orqali individual kasbiy rivojlanish dasturini shakllantirib boradi. Individual kasbiy rivojlanish bo'lajak kasbiy-pedagogik faoliyati uchun zaruriy bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniq, sifatli va rejali ravishda egallashini nazarda tutadi. O'rganish strategiyasi talabaning o'rganish jarayonini turli xil stress holatlaridan saqlanishiga ko'maklashadi. Bu orqali talaba o'z ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich samarali tashkil etib, turli nazorat ishi, imtihonlarga muvaffaqiyatli tayyorgarlik ko'ra oladi.

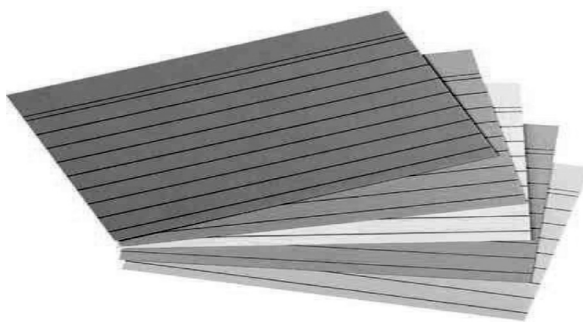
O'rganish strategiyasi talaba o'quv faoliyatini takomillashtiradi, intensivlashtiradi hamda o'rganilgan bilimlarni barqaror holatga keltiradi. O'rganish strategiyasi talaba o'quv faoliyatini turli-tumanligini ta'minlaydi. Agar talaba yetarli o'rganish strategiyasiga ega bo'lmasa o'quv faoliyatiga nisbatan zerikish, o'z o'rganish faoliyatidan qoniqmaslik va natijada tanlagan mutaxassiligidan uzoqlashishiga olib keladi. O'rganish strategiyasi moslashuvchan xususiyatga ega bo'lib, tavsiya etiladigan strategiyalar alohida holatda qat'iy ravishda qo'llanilmaydi, balki talaba o'quv faoliyatida mavjud holatdan kelib chiqqan holda qo'llash mumkin bo'ladi. Har qanday o'rganish strategiyasi reproduktivlikni maqsad qilib, qo'llanilish orqali ma'lum bir bilim shakllanishi, mustahkamlanishi, takrorlanishni maqsad qiladi. Talabalar tomonidan egallangan bilimlarni tez esdan chiqishi yoki yuzaki o'rganmasligi bevosita maz'kur o'rganish strategiyasi bilan uzviy aloqaga ega.

Quyida ayrim o'rganish strategiyalarini keltirib o'tamiz.

«Baland ovozda bayon qilish». O'rganish strategiyalari ichida eng sodda hamda samarali hisoblanib, talaba eslab qolmoqchi bo'lgan mazmun yoki dalilni baland ovozda o'qiydi yoki bayon qiladi. Bu o'rganish strategiyasi bir vaqtning o'zida bir qancha sezgi organlarini (til, quloq, ko'z) ishlashi orqali

xotirada muhrlanib qolishi bilan xarakterli. Baland ovozda bayon qilish orqali o'qish, eslash, tinglash amalga oshadi hamda xotirada qoladi. Mazkur o'rganish strategiyadan foydalanish quyidagicha ketma-ketlikda amalga oshiriladi. Talaba ma'lum matndagi muhim

1-rasm. Kartoteka ko'rinishi

ma'lumotlarni marker orqali belgilab oladi. Baland ovozda bayon qilish orqali muhim ma'lumotlar saralangan va ustuvorlik berilgan holda xotirada qoladi.

Baland ovozda bayon qilish strategiyasini tadbiq etishning yana bir shakli kartotekadan foydalanish. Talabalarga quyida rasmda ko'rsatilgan kartotekadan foydalanish tavsiya etiladi.

Talaba baland ovozda bayon qilmoqchi bo'lgan ma'lumotlarni avval qayd qilib olishi kerak bo'ladi. Kartotekaning old qismiga tayanch iboralarni, orqa qismiga mazkur iboralarning to'liq izohi berilishi va shu orqali baland ovozda o'qish orqali ham o'rganish mumkin bo'ladi. Bu strategiyadan atamalar, formulalar, qoidalarni tushunish va esalb qolish uchun qo'llash maqsadga muvofiq.

«Mnemotexnikadan foydalanish». «Mnemotexnika» so'zi grek tilidan tarjima qilinganda «esalb qolish san'ati» deb tarjima qilinadi. Mnemotexnikadan foydalanish ma'lum bir dallilarni mustahkam eslab qolish uchun qo'llaniladi. Mnemotexnika mnemonik jumlar, qofiyalar, vizualizatsiya, assotsiatsiyalardan foydalanadi. «Mnemonik ko'prik» eng ko'p qo'llaniladigan turi hisoblanadi. Mnemonik ko'prik talaba tomonidan ma'lum bir dalil yoki ma'lumotni eslab qolish uchun kreativ yondoshgan holda «esga soluvchi gap» tutishiga asoslanadi. «Esga soluvchi gap»ni tashkil qiluvchi so'zlar mnemonik ko'prik vazifasini bajaradi.

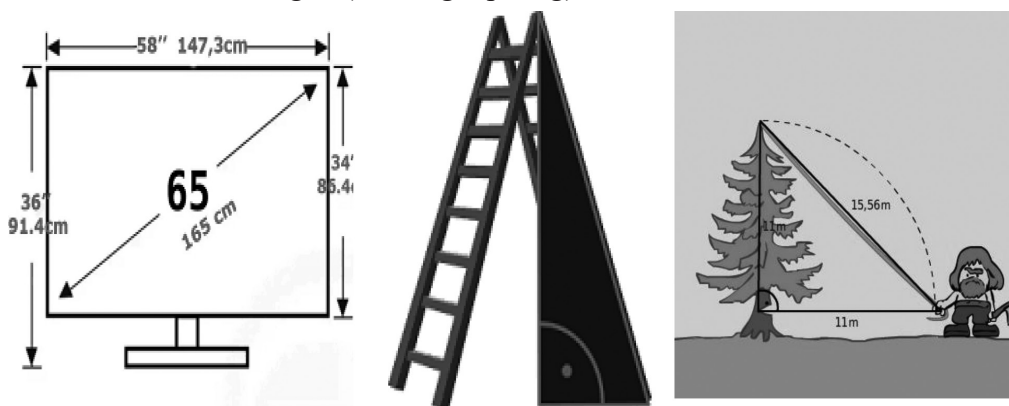
Tadqiqot ishi doirasida talabalarga planetalarni eslab qolish uchun quyidagi topshiriq shakllantirildi:

Topshiriq: «Mnemonik ko'prik»dan foydalangan holda sayyoralarni eslab qolish uchun gap shakllantiring: Merkuriy, Venera, Yer, Mars, Yupiter, Saturn, Uran, Neptun.

Shakllantirilgan gapdagi so'zlar: M, V, Y, M,Y, S, U, N harflari bilan boshlanish lozim.

«О‘з namunasini o‘ylab topish». Talabalarning ma’lum bir mazmun yoki ilmiy dalillarni o‘rganishida o‘z namunasini o‘ylab topishi o‘zining dalillarga asoslangan xotirasini mustahkamlash bilan birgalikda, mazkur mazmun yoki dalillarni uzoq vaqt saqlash (transfer qobiliyati), foydalanishi rivojlanib boradi. Mazkur strategiya nazariy ma’lumotlarga o‘zining real vaziyatga bog‘lagan namunasini o‘ylab topishga yo‘naltiradi. Misol tariqasida matematikaga doir formulani eslab qolishda o‘z namunasini o‘ylab topish quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘ladi. Pifagor teoremasini eslab qolishda televizor diogonalini hisoblash misolida eslab qolish mumkin bo‘ladi. Quyidagi rasmda ham Pifagor teoremasi uchun namuna keltirilgan (2 rasimga qarang).

2-rasm. O‘z namunasini o‘ylab topishga doir namunalar

O‘z namunasini o‘ylab topish bo‘yicha quyidagi topshiriq shakllantirildi.

Topshiriq. Diagramma turlariga doir quyidagi rasimga mos ravishda kreativ yondoshib o‘zingiz uchun real namuna o‘ylab toping.

Pedagogikaga doir fanlarda keltirilgan nazariy ma'lumotlarni ham kreativ yondoshgan holda real namunalarga bog'lash o'rganish samradorligini oshirishga xizmat qiladi. O'z namunasini o'ylab topish biror buyum yoki hodisa emas, balki bir nazariyaga bog'lagan holda voqea yoki holatni ham namuna sifatida foydalanish mumkin. O'z namunasini o'ylab topish nazariy ma'lumotlarni qiziqarliligini oshiradi va uzoq vaqt xotirada qolish, keyingi nazariy ma'lumotlar bilan bog'lashga xizmat qiladi.

Tasavvurning chegarasi bo'lmaganday, har qanday nazariy ma'lumotni real namuna bilan bog'lash mumkin bo'ladi. Real namuna qanchalik nazariy ma'lumotga mazmunan mos kelishi hamda kreativ bo'lishi, uning xotirada mustahkam qolishi hamda amaliyotga tadbiq qilish salmog'i ortib boradi. «O'z namunasini o'ylab topish» o'rganish strategiyasi nazariya va amaliyot o'rtasidagi qayta aloqalarni mustahkamlashga didaktik shart-sharoit yaratib beradi. Talabalar mazkur o'rganish strategiyasidan foydalanish orqali o'rganish faoliyatining turli-tumanligi, almashinuvchanligi ortadi, o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib boradi.

»O'z so'zlaridan foydalanish». Biror fanga doir ma'lumotlarni yodlash orqali qisqa muddatli xotira faollashadi va mazkur ma'lumotlar ma'lum vaqt o'tgach yodidan ko'tariladi. «O'z so'zlaridan foydalanish» o'rganish strategiyasi murakkab bo'lgan ma'lumotlarni, nazariyalarni sodda va ravon o'z so'zlari bilan yozish orqali ma'lumotlar xotirada qoladi. Fanda «ilmiy til» ni «kundalik amaliy til»ga o'girish va tushunish «didaktik soddalashtirish» sifatida namoyon bo'ladi. Talabalarning murakkab tushunchalarni soddalashtirib, o'z so'zlaridan foydalanib bayon qila olishi bilimlarni mustahkamlanishiga va undan foydalanishni osonlashishga xizmat qiladi.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ba'zi talabalar nazorat ishi yoki imtihon uchun ma'lumotlarni yodlash orqali tayyorgarlik ko'radi. Fanda bunday o'rganish «Bulimie o'rganish» deb nomlanadi. Nazorat ishi yoki imtihondan so'ng o'rganilgan bilimlar tezda unutiladi. «O'z so'zlaridan foydalanish» o'rganish strategiyasi o'rganilgan ma'lumotlarni «ichkilashtirish», «o'zlashtirish»ni ta'minlaydi va xotirada mustahkam qoladi. Shuningdek, mazkur o'rganish strategiyasi talabalarda fanni «abstrakt tushunchalardan iborat» degan tushunchasi shakllanishini oldini oladi.

Topshiriq. Quyida berilgan nazariy ma'lumotni «O'z so'zlaridan foydalanish» o'rganish strategiyasidan foydalangan holda didaktik soddalashtiring. Mazkur matn «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya» o'quv metodik qo'llanmasidan olingan. *Pedagogik-psixologiya - ta'lim va taraqqiyotning o'zaro bog'liqligi, ta'limning tuzilishi, o'quvchilarning o'qish va bilish faoliyatini shakllantirish hamda tarbiya psixologiyasining ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsini barkamol inson sifatida shakllantirish kabi muhim muammolarni tadqiq etadi. Bunda, o'quv-tarbiya jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari, zamonaviy ta'lim-tarbiya nazariyasining vazifalari, uning etnopsixologik xususiyatlari xamda ular tomonidan yoritilgan shaxs taraqqiyotini boshqarish imkoniyatlari o'rganiladi.*

O'rganish strategiyalarining afzalligi o'rganish jarayonini soddalashtirish va qulaylashtirishdir. O'rganish strategiyasi murakkab dallilarni soddalash imkonini beradi. Pedagog olim George Bernard Shaw» yuqori darajada «ishni o'rganishning hal qiluvchi :»ta'lim olishning yuqori darajasi murakkab narsalarni soddalashga olib qaytish qobiliyatidir» deb o'rganish strategiyalarning muhim jihati ta'kidlab o'tgan.

«O'rganishda hamkor bilan muloqot». Fan mazmunini ovoz chiqarib o'qish va o'rganish ko'z yugirtirib o'qib o'rganishdan ko'ra samaraliroq hisoblanadi. Agar o'qiganlarini tez va samarali anglashi va mustahkam egallashi uchun hamkorlikda o'rganish ma'qul strategiya hisoblanadi. Ikki talabaning hamkorlikda o'rganishi va o'rganganlari bo'yicha muloqot qilishi fan mazmunini turli jihatlarini anglash, tushunish va bu bo'yicha mustahkam bilimga ega bo'lishini ta'minlaydi. Muloqot davomida yechim yo'llari, ilmiy nazariyalar, tarixiy bog'liqliklar, rivojlanish tendensiyalarini tushunish oson bo'ladi. O'rganishdagi hamkor bilan muloqot orqali har bir talaba o'zining qoniqarli o'rganganligini baholay oladi.

O'rganishda hamkor bilan muloqot strategiyasi samarali bo'lishi mavzu yoki topshiriqning mazmuni va xususiyati bilan uzviy bog'liq. Muloqot va uning qoidalari (davomiyligi, joyi, tayyorgarlik darajasi) har bir talaba tomonidan jiddiy qabul qilinishi lozim. Aks holda muloqot vaqtni samarasiz sarflash va mazkur o'rganish strategiyasiga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi.

Mindmap chizish. Mindmap (aql xaritasi) bu talabalarning o'rganish faoliyatida murakkab mavzular ustida ishlash, muhim fikr va mulohazalarni saralash uchun mo'ljallangan o'rganish strategiyasidir. Quyidagi rasmda mindmapning chizish uchun namuna keltirilgan (3-rasmga qarang).

O'rganish davomida murakkab mavzularni mindmapda tasvirlash orqali talabalar mavzuga doir fikr-mulohazalar, dalillarning muhimligiga qarab ustuvorlarini chizmaga kiritadi. Mindmap bir-biriga bog'liqlikdagi dalillarni chizmada tasvirlash mumkin bo'ladi. Chizmaning markazida mavzuga doir asosiy savol yoziladi. Chizmaning chekkasiga mavzuga doir turli jihatlar, masalalar, qarashlar, tahminlar yoziladi. Asosiy savolga tegishli bo'lgan barcha

ma'lumotlar mindmapning kichik shakllari ichiga yoziladi. Mindmap uchun A4 yoki A3 formatdagi qog'oz kerak bo'ladi. Mindmap asosiy tayanch iboralar, tushunchalar, kalit so'zlarni qamrab oladi.

Talabalar mindmapdan o'rganish jarayonining ma'lum bir bosqichi yakunlaganda ham, o'zini-o'zi baholash varaqasi sifatida ham foydalanishi mumkin bo'ladi. Mazkur strategiya o'rganish davomidagi barcha mavzular, asosiy tushunchalarni mindmapga kiritib, egallangan bilimlarni takrorlash va mustahkamlash uchun qulay hisoblanadi. Mazkur mindmapni o'quv jarayonining keyingi bosqichlari uchun ham saqlab qo'yosh foydali hisoblanadi. Talabalar mindmap orqali qaysi mavzuni qay darajada o'zlashtirgani, qaysi mavzular ustida ishlashi bo'yicha ma'lumotga ega bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan o'qitish strategiyalariga doir tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida mazkur strategiyalarni egallashi hamda rivojlantirib borishi ikki jihati bilan ahamiyatli. Avvalambor, talaba o'rganish strategiyalari orqali o'z o'quv faoliyatini samarali tashkil etsa, bosqa tomondan bo'lajak kasbiy-pedagogik faoliyati doirasida ta'lim oluvchilarda ham o'rganish strategiyalarini qaror topishida o'z tajribalarini qo'llashi mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Mayer, Richard E. «Learning strategies: An overview.» Learning and study strategies, 1988.-p. 11-22.
2. Davletshin M.G., Do'stmuhammedova Sh., Mavlonov M., To'ychieva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya o'quv metodik qo'llanmasi, Nizomiy nomidagi TDPU, Toshkent, 2004.- 3.B.
3. Pierce, Robert B. (2011). «Bernard Shaw as Shakespeare Critic». Shaw: The Annual of Bernard Shaw Studies. 31 (1), 2011.-p. 118–132.

РЕЗЮМЕ

Maqolada o'rganish strategiyalari shaxsning ta'limda muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhim bo'lgan jihat ekanligi haqida fikr uyritilgan. Organish hamda strategiya tushunchalariga ta'rif berilgan. Organishning talabalarni «mavjud holatdan» «zaruriy holat» ga otishga erishishi uchun yo'naltirilgan faoliyat ekanligi atroflicha tahlil qilingan, strategiyalardan misollar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье учат, что стратегии обучения-это аспект, который имеет решающее значение для успеха человека в обучении. Дается определение понятиям исследования, а также стратегии. Подробно проанализировано, что обучение-это деятельность, направленная на то, чтобы учащиеся переходили из «текущего состояния» в «необходимое состояние», приведены примеры стратегий.

SUMMARY

The article discusses the idea that learning strategies are an aspect that is very important for an individual to succeed in education. Definitions are given to the concepts of learning and strategy. It has been analyzed in detail that organisation is an activity directed to enable students to shoot from an «existing state» to a «necessary state», with examples from strategies being given.

ПЕДАГОГИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПЕДАГОГИК ТУРКУМ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Қурбаниязова З.К.

*Нукус давлат педагогика институти “Бошланғич таълим” кафедраси
мудир, педагогика фанлари доктори, доцент*

Таянч сўзлар: таълимнинг сифати, педагогика фани, педагогика ва педагогик туркум фанлар, ўқитиш методикаси, таълим тамойиллари, бўлажак ўқитувчилар, педагогикани ўқитиш методикаси.

Ключевые слова: качество образования, педагогическая наука, педагогика и педагогические дисциплины, методика обучения, принципы обучения, будущие учителя, методика преподавания педагогики.

Key words: quality of education, pedagogical science, pedagogy and pedagogical sciences, teaching methods, principles of education, future teachers, methods of teaching pedagogy.

Мустақил юртимиз тараққиёт сари юз тутган экан, унинг барча жа-
бҳаларида, шу жумладан таълим тизимида ҳам қатор ислохотлар амалга
оширилмоқда. Президентимизнинг “Маърифатли жамият сари” интили-
шларимизда “таълим ва маърифат тизимини такомиллаштириш, мамла-
катимиз келажаги бўлган ёшларни замонавий билим олишга йўналти-
риш, баркамол шахсни тарбиялаш зарурлигини яхши англаймиз” [2; 301
б.], - деган фикрларидан келиб чиқиб таъкидлашимиз мумкинки, бугунги
кунда юртимизда қабул қилинган узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир
турида таълимни сифат босқичга кўтаришга ҳар бир педагогнинг масъул
ҳисобланади. “Таълимнинг сифати” тушунчасига ҳамда унинг сифати-
лилиқ даражасини баҳолаш мезонларига нисбатан турлича ёндашувлар
мавжуд. Е.Г.García, V.Vinodhen, А.А.Пас, В.П.Беспалько, Г.А.Бордовский,
М.П.Нечаев, А.И.Моисеев, В.М.Полонский, М.М.Поташник, А.А.Реан,
Н.А.Селёнова, Л.И. Субетто, Л.В.Чупрова сингари хорижий ва му-
стақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари олимлари билан бир қаторда
Б.А.Арзиматов, А.В.Вахабов, Б.И.Исроилов, М.М.Парпиева, А.Раджиев,

Н.Р.Рахмонов, С.А.Тоштемирова, М.Х.Хўжаханов, Ш.Дж.Эргашходжаева сингари юртимиз олимлари ҳам ўзларининг илмий изланишларини олиб борган. Бу борадаги илмий изланишларнинг таҳлили натижасида таъкидлаш жоизки, “таълимнинг сифати” жуда кенг қамровли тушунча бўлиб, шахснинг, давлатнинг ва жамиятнинг талаблари доирасида педагогик жараёнларнинг барча жабҳаларини ўзида бирлаштирадиган тушунча ҳисобланади.

Таълимнинг сифати энг аввало ўқитиш сифати, тарбиявий ишларни ташкил этиш сифати, тарбиявий таъсирнинг сифати, кадрларнинг касбий маҳорати ва компетентлиги, таълим муассасалари фаолиятининг сифати, таълим муассасаларини бошқарув сифати сингари тушунчаларни ўзида бирлаштиради. Кўриниб турганидек, таълимнинг сифатини оширишнинг негизида педагогик меъёрлардан иборат педагогика фанининг умумий қонуниятлари ётади.

Маълумки, педагогика фани ижтимоий-гуманитар фанлар сирасига киради. Юртбошимиз “Бизда узоқ йиллар давомида ижтимоий фанларга нисбатан бир томонлама технократик ёндашув, бу борадаги масалаларга ажабтовур бир “угай” қараш шаклланиб қолган. Айни пайтда, афсус билан қайд этиш мумкинки, ҳалигача узлуксиз таълим босқичларида, айниқса олий таълим тизимида ижтимоий фанларни қанча ҳажмда ва қандай йўналишларда ўқитиш ва ўргатиш бўйича яхлит концепция йўқ. Афсуски, айрим калтабин мулозимларнинг “Ижтимоий фанлардан фойда йўқ” қабилидаги ножўя қарашлари оқибатида ушбу фанларнинг салмоғи ва сифатини тушириб юборишига йўл қўйилди” [2; 231-232 б.], - деган фикрлари алоҳида аҳамиятга моликдир. Чунки, айнан ижтимоий-гуманитар фанлар жамият аъзоларининг шахс сифатида шаклланиши, ривожланиши ва ижтимоийдашувида алоҳида ўринни эгаллайди. Бугунги кунда ижтимоий ҳаётимиздаги туб ўзгаришлар, бевосита таълим тизимдаги ислохотлар, техника ва технологияларнинг шиддат билан ривожланиши, рақамли технологияларнинг таълим тизимига кириб келиши:

биринчидан, педагогика фанининг умумий педагогика, педагогика тарихи, этнопедагогика, ўқитиш методикаси, педагогик технология, ижтимоий педагогика, коррекцион педагогика, қиёсий педагогика, электрон педагогика, махсус педагогика, герантопедагогика, андрогогика, педагогик конфликтология, госпитал педагогика, оила педагогикаси, ишлаб чиқариш педагогикаси, меҳнат-тузатиш педагогикаси, пенитенциар педагогика, ёш даврлар педагогикаси: пренетал (бола дунёга келгангу қадар) педагогика, ясли даври педагогикаси, мактабгача таълим педагогикаси, мактаб педа-

гогикаси, олий таълим педагогикаси, касбий-техник таълим педагогикаси, спорт педагогикаси ва ҳ.к. сингари кўплаб ва янги тармоқларининг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатмоқда;

иккинчидан, жамиятни педагогизациялашга бўлган ижтимоий заруриятдан келиб чиққан ҳолда педагогика фанига нисабатан эътибор кучаймоқда. Буни юртимиздаги педагогик фаолият ва ўқитувчилик касбига бўлган эътибор, ўқитувчиларнинг ижтимоий мақомининг ошиши билан бир қаторда педагогика олий таълим муассасаларининг кўплаб очилиши, педагогика бўйича ихтисослаштирилган илмий кенгашларнинг ташкил этилиши билан изоҳлаш мумкин;

учинчидан, узлуксиз таълимнинг тизимининг ҳар бир босқичида таълим ва тарбия ишлари педагогиканинг қонуниятлари, дидактик тамойиллар ва етакчи педагогик ғоялар негизида илмий асосланган ҳолда ташкил этилишига эътибор қаратилмоқда.

Демак, педагогика олий таълим муассасаларининг бакалаврият таълим йўналишларида умумий педагогика фанининг ижтимоий фан сифатида ўқитилиши бежиз эмас. Педагогика ва педагогик туркум фанларни ўқитиш методикаси ҳамда педагогикани мутахассислик фан сифатида ўқитиш методикаси бўйича кўплаб олимлар ўзларининг тадқиқот ишларини олиб боришган (А.Абдирашидов, Ў.Ўлдошев, М.М.Левина, В.А.Попков, З.Қосимова ва ҳ.к.). Шулар орасида Н.Г.Гайбуллинанинг қўйидаги илмий ғоялари алоҳида аҳамиятга эга [4; 7-8 с.]. Булар:

- педагогикани ўқитиш методикаси педагогик билимларнинг алоҳида тармоғи эканлиги,
- педагогикани ўрганиш фалсафанинг назарий ва методологик асослари билан, янада аниқроғи гносеология, шахс ва фаолият назарияси билан боғлиқлиги,
- педагогикани ўқитиш методикаси педагогика ва дидактиканинг бирлиги асосида қараб чиқилади, шунинг учун ҳам педагогикани ўқитиш методлари, шакл ва воситаларини танлаш умумпедагогик ва дидактик қоидаларга асосланади.

Ушбу педагогик қарашлар доирасида таъкидлаш жоизки, педагогика олий таълим муассасаларида умумий педагогика ва педагогик туркум фанларни ўқитишда педагог-кадрлар методик жиҳатдан тайёргарлик ва методик компетентликка эга бўлиши талаб этилади. Олий таълим муассасаларида умумий педагогика ва педагогик туркум фанлар талабни ўқитишда қўйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор бериш талаб этилади.

1. Бакалавриат таълим йўналишларида умумий педагогика алоҳида фан сифатида ўқитилади. Бу фанни ўқитишда таълим йўналишларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, касбга йўналтирилган ҳолда ўқитилиши мақсадга мувофиқдир. Масалан, бўлажак физика ўқитувчилари умумий ўрта таълим мактабларида физика фанини педагогиканинг умумий қонуниятлари, таълим методлари, воситалари, шакллари, технологиялари ва дидактик тамойиллари асосида ўқитишга доир компетенциялар билан қураллантирилиши лозим. Яъни, физикадан ўқувчиларга берилаётган академик тушунчалар педагогиканинг тушунарлилиқ, тизимлилиқ, онглилиқ, мисолларнинг ҳаётда учрайдиган физик ҳодисалар билан боғлиқлигини сақлаш сингари “оддийдан мураккабга” тамойиллари негизида узоқ муддатли хотирани шакллантиришга йўналтирилган ўқитишнинг самарали метод ва технологиялар асосида етказилишига ўргатилиши лозим.

2. Умумий педагогика фани турли таълим йўналишлари талабаларининг таълим жараёнида учрайдиган турли хил таълимий муаммолар, педагогик риск ва зиддиятларни профессионал хал этиш компетенцияларини шакллантиришга доир ўқитилиши мақсадга мувофиқдир. Ваҳоланки педагогика – бу таълим оловчиларни ўқитиш ва тарбиялаш қонуниялари, тамойиллари, шакл, метод, восита ва технологиялари ҳақидаги фан экан, бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентликни шакллантиришда айнан шу категорияларни ўз ичига қамраб оловчи таълимнинг мазмуни асосий ўринни эгаллайди. Чунки педагогика олий таълим муассасалари битирувчилари фақат билимлар базаси билан қуролланган ўқувчини эмас, балки билимни инструмент сифатида ижтимоий ҳаётда қўллай олишга қодир мустақил ўқувчини тайёрлаши лозим.

3. Бакалавриат таълим йўналишлари талабалари келгусида ўз фанини самарали ўқитиш муаммолари доирасида илм билан шуғулланувчи магистрантлар, таянч докторант ва мустақил изланувчилар сифатида ҳам фаолиятини давом эттириш ҳуқуқига эга экан, демак улар:

- педагогик фанларни ўқитишнинг методологик асослари ва ўқитиш технологияларини билиши,
- педагогик фанларнинг назарий ва методик асосларини эгаллаши,
- педагогик фанларнинг мазмуни ва тузилишига асосланган ҳолда мутахассислик фанлардан ўқув ресурслари, дидактик материаллар, таълим контентларини ярата олиши,
- ўқитиш методларини танлай олиши, танланган методларнинг самарадорлигини,
- ўқитишнинг дидактик тамойил, шакл ва воситаларини,

- ўқитишнинг анъанавий ва инновацион технологияларини баҳолаш, англаш ва қўллаш кўникмалари билан қуроллантирилиши лозим.

Демак, педагогика фани олий педгогика таълим муассасаларининг ўқув фани бўлиши билан бир қаторда бўлажак ўқитувчиларни касбий педагогик фаолиятга назарий ва амалий жиҳатдан тайёрлаш билан бир қаторда илмий-педагогик тадқиқот ишларини олиб боришга йўналтирилган фан сифатида ҳам аҳамиятга моликдир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”- ги ПФ-5847-сон Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
2. Мирзиёев Ш.М. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси [матни]/ Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. – 464 б
3. Abdirashidov A., Yo‘ldoshev O‘. Pedagogika o‘qitish metodikasi. – T.: “Fan va texnologiya”, - 2015. 92 B.
4. Гайбуллина Г.Н. Методика преподавания педагогики: учебное пособие. – Усть-Каменогорск: Издательство ВКГУ им.С.Аманжолова, 2012. – 248 с.

РЕЗЮМЕ

Мақолада таълимнинг сифатини оширишда педагогик жараёнларнинг меъёрларидан ташкил топган педагогика фанининг қонуниятларининг аҳамияти очиқ берилган бўлиб, педагогика олий таълим муассасаларида педагогика ва педагогик фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрыты значение закономерностей педагогической науки в повышении качества образования, состоящих из норм педагогического процесса, освещены специфические особенности преподавания педагогики и педагогических наук в педагогических вузах.

SUMMARY

The article reveals the importance of the laws of pedagogy, consisting of the norms of the pedagogical process, in improving the quality of education, and also highlights the unique features of teaching pedagogy and pedagogical sciences in pedagogical universities.

TA'LIM TIZIMIDA YOSH AVLODNI TARBIYALASHDAGI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASPEKTLAR

Isaboyeva D. Z.

Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti

Boshlang'ich ta'lim metodikasi, kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarbiya, pedagogika-psixologik aspektlar, didaktika, ko'nikma, kompetensiya, kognitiv maqsad, refleks, nutqiy ko'nikma.

Ключевые слова: образование, педагогико-психологические аспекты, дидактика, умение, компетентность, познавательная цель, рефлекс, речевое умение.

Key words: education, pedagogic-psychological aspects, didactics, skill, competence, cognitive goal, reflex, speech skill.

Tadqiqotning dolzarbligi. Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarning qobiliyatlarini shakllantirish, ijodkorligini oshirish va ularga nisbatan rag'bat uyg'otishning pedagogi-psixologik asoslari ko'plab ilmiy tadqiqotchilar va olimlar tomonidan o'rganilgan va o'rganilmoqda. Keyingi yillarda o'zbek pedagog olimlari tomonidan o'quvchilar o'quv-biluv faoliyatini tadqiq etishga oid qator keng qamrovli didaktik tadqiqotlar olib borildi. Ular jumlasiga O.Roziqov, K.Zaripov, N.Ortiqov, B.Adizov, R.Safarova, R.Asadova, U.Musayev, H.Nazarova, G.Najmiddinova, A.Hamroyev kabi olimlarning izlanishlarini kiritish mumkin. Biroq, biz e'tibor qaratadigan asosiy masala chet el olimlari va ilmiy tadqiqotchilarining izlanishlari natijalarini tahlil qilishdan iborat.

Material va metodlar. Maqolada chet el olimlarining va tadqiqotchilarining nazariya va yondashuvlaridan unumli va keng miqyosda foydalanilgan. Tadqiqotning solishtirish, induktiv xulosalash, taqqoslash, umumlashtirish tahliliy jihatdan o'rganish kabi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. O'qituvchidagi pedagogik mahorat tushunchasi o'qituvchining amaliy harakatlari kontekstidagi pedagogik kompetensiya bilan bevosita bog'liq. Pedagogika harakatlar, ta'lim va rivojlanish bilimlari, ko'nikmalar va ta'lim madaniyatining yaxlit tushunchasi sifatida tushunilsa,

ushbu maqoladagi pedagogik kompetensiyalar atamasi o'qituvchilar tajribasining turli elementlarini ifodalash uchun qo'llaniladi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar pedagogikasini o'rganish, ta'lim va bolalikni tushunishga qaratilgan turli xil fikrlar tufayli turli nuqtai nazardan yondashiladi. Masalan, Bennet kognitiv maqsadlarga e'tibor qaratuvchi o'quv dasturlari darajasida Angliya-Amerika pedagogikasi va Shimoliy Yevropa mamlakatlarida hamda Avstraliyada kuzatilgan ijtimoiy-madaniy pedagogik an'analar o'rtasidagi farqlarni aniqladi. Bu farqlarda asosiy e'tibor ko'proq o'yin va o'zaro ta'sirga yo'naltirilgan yondashuvlar orqali bolalarning ijtimoiy rivojlanishi va zamonaviy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratiladi.

Shu o'rinda tan olib aytishimiz lozimki, maktab ta'limi tizimida Finlandiya tajribasi butun dunyoga mashhur hisoblanadi. Finlandiyada ijtimoiy-madaniy an'analar ta'lim tizimidagi rivojlanish maqsadlarini yanada kengroq belgilaydi, bu o'qituvchilarga nazariya bilan amaliyotni moslashtirishga imkon beradi. Kengroq nuqtai nazardan aytganda, pedagogika o'qituvchilar va xodimlar tomonidan yaxlit harakatlar va amaliyotlar sifatida tushunilishi mumkin. Umuman olganda, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining pedagogik mahorati nafaqat o'qitish harakatlarini, balki o'quv muhitini, operatsion madaniyatni, o'quv dasturini moslashtirishni, ta'lim qadriyatlarini va maqsadlarini muhokama qilishni, o'quvchilarga o'zaro ta'sir qilish usullari va vositalarini, ularni qo'llab-quvvatlash, imkon berish, kuzatish, hujjatlashtirish kabi bir qator tajriba va mahorat ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Iskala orqali pedagogika yondashuvi bolalarning ishtiroki va vakolatlarini oshirish orqali o'quv-biluv faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan va bolaning rivojlanishini, bolaga yo'naltirilgan va aks ettirishni tushunishga yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Didaktika orqali pedagogikani bolalarning didaktik ko'nikmalar markazida bo'lgan bilim olishi uchun o'quv-biluv mazmunini takomillashtirish va shunga mos shart-sharoitlarni yaratish deb talqin qilish mumkin. Bu ko'nikmalar, xususan, mazmunli bilim, o'qitish usullarini boshqarish va o'qitishni rejalashtirishdir.

Ekspertiza orqali pedagogika yondashuvi o'qituvchilarning kasbiy bilimlari, ko'nikmalari va hamkorlikdagi kompetensiyasi, o'rganish haqidagi umumiy tushunchasi va substansiya kompetensiyasiga e'tibor qaratadi.

Pedagogikaning kelajakka yo'naltirilganlik yondashuvi tarixiy kontekstni va kelajakka yo'naltirilgan siyosat orqali transformativ kompetensiyalar, jumladan, o'quv-biluv jarayonida yangi qadriyatlarni qabul qilish va amaliyotda qo'llashni ta'kidlaydi; keskinlik va muammolarni muvozanatga keltirish va

yarashtirish orqali hal qilish; boshqalar va atrof-muhit uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi ko'nikmalarni egallashni talab qiladi.

Ushbu yondashuvlar asosida tadqiqotchi Kangas va boshqa tadqiqotchilar to'rtta muhim elementni o'z ichiga oluvchi dinamik pedagogik modelni tuzdilar. Bu model quyidagilarni o'z ichiga oladi: bola, o'qituvchi, mazmun va o'quv jarayoni.

Ta'lim jarayonining mazmuniga kiritilishi kerak bo'lgan yana bir strategiya turi - bu refleksiv introspektsiyaning metakognitiv strategiyalari. Ko'pgina tadqiqotlar talabalarda refleksiv tahlil tajribasini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Yevropa an'analarida refleksiya faoliyat vaziyatidan uzoqlashish qobiliyati sifatida qaraladi.

Tadqiqotchi K. Y. Vazinaning fikricha, mulohaza - bu insonning o'z faoliyatidan xabardor bo'lishi, undagi muvaffaqiyatlarni, xatolarni ko'rish, ularni tuzatish qobiliyatidir. Haqiqatan ham, o'zining hatti-harakatlarini baholashda talab kriteriyalariga mos yoki mos emasligini aks ettirish - bu, shaxsning xatti-harakatlarini tushunishga, ularni amalga oshirish insonga o'zi bajarayotgan faoliyati natijalari haqida to'liq va aniq hisobot olishiga imkon beradi. Shu orqali u qanday sxema va qoidalardan xabardor bo'lishi lozimligini tushunib yetadi. Bu usul ham o'quvchi bilan yo'lga qo'yiladigan munosabatlar qurilishini yanada takomillashtiradi va sayqallaydi.

O'qituvchi o'zining hatti-harakatlari va faoliyati ustida fikrlashning maqsadi - faoliyatning asosiy tarkibiy qismlarini (uning ma'nosi, turlari, usullari, muammolari va yechimlari, natijalari va boshqalarni) hisobga olish, aniqlash, tushunish va tahlil qilishga ko'mak beradi. So'nggi yillarda o'quvchilarga "o'rganish qobiliyatini" o'rgatish zarurati tufayli refleksiya o'qituvchilarning diqqat-e'tibori obyektiga aylanib bormoqda, chunki, agar o'qituvchilar o'qitish usullarini bilmasdan va aqliy faoliyat mexanizmlarini tushunmasdan o'quvchilar bilimlarini o'zlashtirishiga yuqori darajada yordam bera olmaydilar.

O'quvchilarda mustaqil ta'lim faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun refleksiv introspektsiya strategiyalaridan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Ular quyidagi metodlarni iborat:

bilimlarni o'zlashtirishda nima o'zlashtirilmaganligini aniqlash; qo'yilgan maqsadlarni hal qilishda texnikalar samaradorligini oshirish masalalarini tahlil qilish;

mustaqil ishlarni taqdim etishda oldingi o'quv tajribasiga murojaat qilish; turli strategiyalarni ishlab chiqishda texnikalar ketma-ketligini tahlil qilish va boshqalar

Tadqiqot natijalari tahlili. Chet el tajribasida, olimlar va tadqiqotchilar boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyati davomida o'quvchilar motivini va qobiliyatini shakllantirishning quyidagi asosiy pedagogik-psixologik faktorlarini sanab o'tadi:

a) o'quv jarayonini o'z-o'zini boshqarish va nazorat qilishning turli vositalaridan foydalangan holda, o'z motivatsiyasini hisobga olgan holda talaba mustaqil ravishda tanlaydigan o'qitish shaklidan foydalanish;

b) texnikalar, usullar va strategiyalarni ongli ravishda o'rganish, bilimlarni o'qitish, to'plash, qayta ishlash, saqlash va ulardan foydalanishni samarali tashkil etishga munosabatni shakllantirish, bunda diqqat va irodani jamlash, motivatsiya va o'z-o'zini nazorat qilish ushbu jarayonlarga yo'nalish beradi;

v) o'z-o'zini takomillashtirishning ijtimoiy va interaktiv jarayonlarini mujassamlashtirish, mavjud bilimlarni muntazam yangilab borish;

d) o'quv jarayonini boshlash va yakunlash, vaqt va axborot resurslarini boshqarish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z ehtiyojlarini jarayon davomida muvofiqlashtirish, tushunish va to'siqlarni yengib o'tishni o'rganish qobiliyati va istagini kuchaytirish.

Ammo o'quvchilar «qanday o'rganishni o'rganish» uchun ham o'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etish va olib borishning turli usullarini amalda qo'llay bilishi kerak. Chet ellik olimlarning fikriga ko'ra, bunga turli xil o'rganish strategiyalaridan foydalanish yordam beradi. «O'rganish qobiliyati» kontsepsiyasining rivojlanishiga MDH mamlakatlari tadqiqotchilari S.G. Vorovshchikov, N.D. Galskova, N.I. Gez, V.V. Kraevskiy, N.F. Talyzina katta hissa qo'shgan, ularga ko'ra o'quv-biluv faoliyatida o'quvchilarning o'z maqsadlaridan xabardorligi ularga aniq vazifalarni belgilash, belgilangan vazifalarni hal qilish va maqsadlarga erishishning tegishli vositalari va usullarini tanlashda tajriba hosil qilish, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishning turli usullarini qo'llash, ularni o'ziga moslashtirish va eng samaralisini tanlash qobiliyati, o'zining o'quv faoliyati va mustaqil ishlarida bu usullardan unumli foydalana bilish imkoniyatlarini taqdim etadi.

O'quvchilarda axborotni yodlash qobiliyatini rivojlantirish uchun xotirani shunga o'rgatish va ma'lum ma'lumotlarni eslab qolish uchun mnemonika va maxsus texnika va mashqlarni qo'llash foydalidir. Buning sababi shundaki, ba'zida bilim berishda qulay assotsiatsiyalar mavjud bo'lib, ulardan foydalanish muayyan holatlarda xotiraga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bunday usullar va tavsiyalar mnemotexnika deb ataladi. Shu bilan birga, inson xotirasi qonuniyatlarini tushunish zarur ma'lumotlarni esda saqlashni yaxshilashga qaramasdan, maxsus mashqlarsiz yaxshi natijalarga erishish qiyin.

Shu munosabat bilan o'quv jarayonini shunday tashkil qilish kerakki, o'quvchilar turli mnemonik strategiyalar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'lsin, ularda yangi so'zlarni assotsiativ zanjirdagi, hattoki kulgili (assotsiativ bog'lanish texnikasi) bog'lash kabi texnikalar orqali nazoratga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnikalar yodlangan so'z va iboralarni kartalarga yozib olish, «Loci» texnikasida so'zlarni yodlash va hokazolardan iborat bo'lsin natijadorlikka ta'sir ko'rsatuvchi xususiyatni o'zida mujassamlashtirishi lozim.

Olimlarning fikricha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda boyitilgan ta'lim mazmuni quyidagi shartlar bajarilsa, yanada chuqurroq va mazmunli bo'ladi:

- o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi professional va gumanitar hamkorlik darajasining sezilarli darajada oshishi o'qituvchilar va talabalar qo'shma loyihalar, shu jumladan telekommunikatsiyalar imkoniyati tufayli;
- elektron kutubxonalar, ilmiy, ta'lim va boshqa madaniy-ijtimoiy ahamiyatga ega internet resurslaridan foydalanish imkoniyati tufayli o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun sifat jihatidan yangi shart-sharoitlarning paydo bo'lishi;
- talabalarning an'anaviy va elektron shaklda mustaqil ishi samaradorligini oshirish;
- talabalar faol ishtirok etishi mumkin bo'lgan uzluksiz ta'limni amalga oshirish o'quv jarayonini tashkil etish.

Yuqorida keltirilgan dalillar ta'lim jarayoni mazmuniga tegishli strategiyalarni kiritish orqali o'quvchilarda axborot madaniyati asoslarini shakllantirish zarurligini yana bir bor isbotlaydi. Axborot texnologiyalaridan foydalanishda ham ularning o'quvchi yoshlarga psixologik ta'sirini inobatga olgan holda harakat qilinishi o'qituvchi shaxsiyatida yana bir qirrani namoyon etadi.

Xulosa.Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, o'qituvchining panday pedagogik va psixologik strategiyalardan foydalanishi o'quvchilarning rivojlanish tendensiyalariga juda yuqori ta'sir ko'rsatadi. Birgina yuqorida ko'rgan misolimiz axborot bilan ishlash jarayonlari, axborotni qabul qilish, qayta ishlash va yetkazib berishda ularning bu boradagi ko'nikmalarini zamonaviy yondashuvlarga asoslanib olib borish kerakligini ko'rsatadi.

Boshqa bir jihat esa boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarda endigina rivojlanib kelayotgan tashqi hayotga moslashish ko'nikmalarini yanada rivojlantira olishda muhim qadamlar o'qituvchi shaxsiyatining munosib darajada takomillashtirilishidan iborat ekanligi ham alohida masaladir.

Adabiyotlar:

1. Bennett, J. Curriculum issues in national policy-making. *Eur. Early Child. Educ. Res. J.* 2005, 13, 5–23.
2. Pianta, R.C.; Hamre, B.K.; Nguyen, T. Measuring and improving quality in early care and education. *Early Child. Res. Q.* 2020, 51, 285–287.
3. Repo, L.; Sajaniemi, N. Prevention of bullying in early educational settings: Pedagogical and organisational factors related to bullying. *Eur. Early Child. Educ. Res. J.* 2015, 23, 461–475.
4. Kumpulainen, K.; Krokfors, L.; Lipponen, L.; Tissari, V.; Hilppö, J.; Rajala, A. Learning Bridges—Toward Participatory Learning Environments; CICERO Learning, Helsingin Yliopisto: Helsinki, Finland, 2010; Available online: <http://helda.helsinki.fi/handle/10138/15628> (accessed on 19 May 2021).
5. Broström, S.; Vejileskov, H. Didaktik i Børnehaven. Planer, Principer og Praksis [Didactics in Preschool: Plans, Principles and Practice; in Danish]; Dofolo: Fredrikshavn, Denmark, 2009.
6. Sheridan, S.; Williams, P.; Sandberg, A.; Vuorinen, T. Preschool teaching in Sweden—a profession in change. *Educ. Res.* 2011, 53, 415–437.
7. Ranta, S.; Uusiautti, S.; Hyvärinen, S. The implementation of positive pedagogy in Finnish early childhood education and care: A quantitative survey of its practical elements. *Early Child Dev. Care* 2020.
8. Kangas, J.; Harju-Luukkainen, H. What is the future of ECE teacher profession? Teacher's agency in Finland through the lenses of policy documents. *Morning Watch. Educ. Soc. Anal.* 2021, 49, 48–75.
9. Vazina, K. Y. (1990). Collective mental activity – a model of human development. Moscow: Pedagogy. – 196 p.
10. Davydov, V. V. Theory of developmental learning. Moscow: INTOR. (2001). 541.
11. Ogle, D. M. (1986). K-W-L: A teaching model that develops active reading of expository text. *Reading Teacher*, Vol. 39, No. 6 (Feb., 1986), pp. 564–570 (7 pages)
12. Halpern, D. F. (2000). Sex Differences in Cognitive Abilities. Third Edition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2000. No. of pages 420.
13. Zakharova, I. G. (2008). Information technologies in education: Studies. manual for students. of higher educational institutions. (4th ed., rep.). Moscow: Academy.

РЕЗИОМЕ

Ta'lim tizimida yosh avlodni tarbiyalashda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan juda ko'plab psixologik aspektlar mavjud bo'lib, unda o'quvchining yoshi, aqliy rivojlanish xususiyatlari, ijtimoiylashuv darajasi, nutqiy ko'nikmalarning shakllanish jarayoni va boshqa ko'plab omillar o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarda hamkorlikni qay yo'sinda olib borishni ko'rsatib beradi.

РЕЗИОМЕ

В системе образования существует множество психологических аспектов, на которые следует обращать внимание при воспитании подрастающего поколения, в том числе возраст ученика, особенности психического развития, уровень социализации, процесс формирования речевых навыков и многие другие. др. факторы указывают на направление сотрудничества во взаимоотношениях ученика и преподавателя.

SUMMARY

In the educational system, there are many psychological aspects that should be paid attention to when educating the younger generation, including the age of the student, the characteristics of mental development, the level of socialization, the process of formation of speech skills, and many others. factors indicate the direction of cooperation in the relationship between the student and the teacher.

IMOM ABU HOMID G'AZZOLIY ILMIY MEROSI VOSITASIDA TALABALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Ochilov Ya. S.

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ilm, qalb, kibr, adolat, o'g'rilik, olimlar ilmi, boylar saxovati, muhtojlar duosi, harom yeyish va mol to'plash, maqtanchoqlik, takabburlik, yaxshi ko'rish, ne'mat, gumon, yolg'on so'zlash, mansab va boqiy qolish, xasislik, zulm, fasod, kin va o'ch olish, urush-janjal va so'kinish.

Ключевые слова: знание, сердце, высокомерие, справедливость, воровство, знание ученых, щедрость богатых, молитва нуждающегося, еда и накопительство, хвастовство, высокомерие, любовь, благословение, подозрение, ложь, карьера и бессмертие, жадность, угнетение. , коррупция, злоба и месть, военные ссоры и ругань.

Key words: knowledge, heart, arrogance, justice, theft, knowledge of scientists, generosity of the rich, prayer of the needy, eating and hoarding, boasting, arrogance, love, blessing, suspicion, lying, career and immortality, greed, oppression, corruption, grudge and revenge, war-quarrel and swearing.

Kirish. Bugungi kunda jahonda tobora jadallashib borayotgan globallashuv jarayonlari fuqarolik jamiyatini shakllantirish, ma'naviy-axloqiy salohiyat, aqliy kamolot fazilatlarini va dunyoqarashga ega bo'lgan, umuminsoniy qadriyatlarga sadoqati shakllangan yoshlarni voyaga yetkazish, ularni ijtimoiy faollikka, mafkuraviy kurashchanlikka rag'batlantirishning pedagogik yechimlarini yaratishni taqozo etmoqda. Shu bois yoshlarni ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishning strategik va taktik maqsadlarini belgilash va ularga erishish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish, asl qadriyatlar asosida shaxs ma'naviyati hamda dunyoqarashini shakllantirish ijtimoiy-pedagogik jihatdan dolzarb vazifaga aylandi.

Mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish, uni amalga oshirishda Islom madaniyatining ma'naviy-axloqiy va ilmiy merosi, shuningdek, tasavvufiy-irfoniy ta'limotlari bilan umumbashariyat taraqqiyoti

rivojiga beqiyos ta'sir ko'rsatgan mutafakkirlarning qarashlarini hayotga tadbiriq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, "...jamiyatda poraxo'rlik va korrupsiyaga qarshi o'ziga xos "ma'naviy-axloqiy immunitet"ni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelingan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom G'azzoliy, Bahouddin Naqshband, Abu Nasr Forobiy, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy, Ahmad Yassaviy kabi allomalarning nafs tarbiyasi, axloq komilligi haqidagi fikrlari asrlar mobaynida milliy shuur va ongni shakllantirishda yaqindan yordam bergan". Ma'naviy yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash bugungi islohotlarimizning eng muhim vazifalaridan biri ekan bu borada Imom G'azzoliyning ma'naviy-axloqiy ilmlaridagi o'rmini aniqlash, ushbu masala yuzasidan tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF- 60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmonlari, 2017 yil 24 maydagi PQ-2995-son "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018 yil 23 iyundagi PQ-3080-son "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-son «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida», 2019 yil 3 maydagi PQ-4307-son «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi Qarorlari, 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida" qarorlari, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 22 iyundagi 466-son "O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi faoliyatini tashkil etish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" hamda sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekistonda islom madaniyati va hadis ilmi ta'lim-tarbiya nazariyasi asoslarini o'rganish hamda tadqiq etishda olimlarimiz H. Karomatov, M. Kenjabek, N. Komilov, shayx A. Mansur, shayx M.S. Muhammad Yusuf, S. Sayfullah, Z. Husniddinov, M. Pazilova, K. Nosirov; islom madaniyatining huquqiy masalalarini H. Boboev, A.Sh. Jo'zjoniy, A.

Saidov, A. Hasanov; muhaddislar hayoti va hadislarini o'rganish hamda tadqiq etishda A. Abdulloh, Sh. Boboxonov, S. Mamadaliev, O. Musurmonova, N. Musaeva; islom dini va allomalari tarixi, manbashunoslik, etnografiya yo'nalishida S. Arifxanova, Z. Islomov, H. Obidov, U. Uvatov, S. Tursunov, M. Xayrullaev, A. Samiyev, N. Achilov, Q. Qodirovlar tomonidan amalga oshirilgan ishlar diqqatga sazovor.

Imom Abu Homid G'azzoliy ilmiy merosi ilmiy jihatdan batafsil tahlil etilishi bilan birgalikda hali bu boradagi tadqiqotlarni davom ettirish davr talabi hisoblanadi. Shuningdek, olimning ilmiy merosi vositasida talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalarini rivojlantirish va takomillashtirish pedagogika nazariyasini yanada boyitadi.

Abu Homid G'azzoliyning falsafa, tasavvuf ilmiga oid asarlari juda yorqin, ravon va tushunarli uslubda bitilgan bo'lib, undagi hikmatli so'zlar bugungi kunda ham o'sib kelayotgan yosh-avlod tarbiyasi uchun juda katta ma'naviy boylik sifatida qarashimiz va bu hikmatlarni yoshlarimiz ongiga singdirishimiz, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga, hamda bu hikmatlarni kundalik hayotga qo'llash va amal qilishga chaqiriq desak mubolag'a bo'lmaydi.

Imom Munoviy - Navaviydan, Navaviy esa - shayxi Tig'lisiydan bunday naql etadi: G'azzoliyning yozgan asarlarini sanadim va umriga taqsimladim. Ko'rdimki, har kuniga to'rt juzdan to'g'ri kelyapti. Nazarimda, bu Alloh taoloning vaqt ichida vaqt yaratib, bandasiga bergan ehsondan boshqa narsa emas.

G'azzoliy deyarli hamma ilm sohasida qalam tebratgan. Tafsir, hadis, tarix, falsafa, fiqh, mantiq, tasavvuf u yoqda tursin, hatto harf ilmlari, ruhoniylar, odatlarning xususiyatlari, ilohiy ismlarga oid latifalar va al-kimyo ilmlarida ham turli asarlar ta'lif etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat maslalasidir» degan chuqur ma'noli so'zlari ma'naviy-axloqiy tarbiya ahamiyatini yana bir karra ifoda etadi.

Darhaqiqat, ma'naviyat barkamol insonni tarbiyalaydi. Milliy g'oya va mafkura yoshlarni ma'naviyatli etib tarbiyalashning asosiy negizi sanaladi. Shuningdek, yoshlarning haqiqiy vatanparvar bo'lishi, ona-Vatanga cheksiz mehr-muhabbatini qaror toptirish, O'zbekiston dunyoning barcha sohalarida o'z nufuzini oshirishda faol ishtirokchisiga aylanishiga zamin tayyorlaydi. Chunki «Ma'naviyat (arabcha «ma'na-viyat»- ma'nolar majmui) – kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari

majmui. Ma'naviyat mafkura, tafakkur tushunchalariga yaqin va ular birlarini taqozo etadilar».

Ma'naviyat insonning ma'rifati, bilimi, ezgu niyati va uni amalga oshirishdagi harakatlari, jamiyat va tabiatga nisbatan muomala-munosabati hamda falsafiy-huquqiy, diniy-axloqiy tasavvurlarini aks ettiruvchi asosiy manba hisoblanadi.

Ma'naviyat tariximiz, qadriyatlarimiz asosini tashkil etib, u yoshlarni ajdodlar merosi va ma'naviy-madaniy boyliklarga hurmat-e'tibor va ularni yanada rivojlantirish, kelajakda iqtisodiy taraqqiyoti kuchli mam-lakatni qurishga undab, shu asosda zamonaviy bilimlarni, yuksak tajri-balarni egallashga chorlaydi.

Insoniyat taraqqiyotida axloq muhim o'rin tutadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni axloqiy kamol toptirish, uni har tomonlama rivojlantirish, ma'naviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan, deb bilganlar. Inson axloqiy, umuman, ma'naviy va ma'rifiy jihatdan kamol topishi jarayonida turli tarixiy bosqichlardan – johillikdan odillikka, nodonlikdan ilmga, yovuzlikdan ezgulikka, vahshiylikdan insoniylikka o'tarkan, jamiyat ham shu tariqa rivojlanadi. Ikki muqobil ibtido – yovuzlik va ezgulik, jaholat va kamolotning o'zaro kurashi ta'sirida inson va jamiyat taraqqiyotini belgilagan, inson aql-zakovat sohibi sifatida o'zini anglashiga olib kelgan. Bu ikki muqobil kuch kurashi jamiyatdagi mavjud ijtimoiy munosabatlarda ifodalansa, insonga nisbatan uning ichki olamiga xos nafs bilan qalb, aql bilan aqlsizlik, yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi kurashda ifodalanadi.

Axloq muayyan jamiyat va davrda o'zgarishlarga uchrashi, rivojlanishi, so'nishi mumkin. Har bir xalqning yoki millatning o'ziga xos axloq me'yorlari bilan bir qatorda, insoniyat tomonidan qabul qilingan umumbashariy axloq me'yorlari ham bor. Bunday axloq me'yorlari jamiyatning umumiy taraqqiyoti va rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Sharq musulmon xalqlarining axloqi, islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni karim va Hadisi sharifda hamda juda ko'plab mutafakkirlar, faylasuflar asarlarida ta'riflangan, Unsurmaolii Kaykovusning «Qobusnoma», Xoja Ahmad Yassaviyning «Devoni hikmat», Jaloliddin Davonniyning «Axloqi Jaloliy», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Husayn Voizi Koshifiyning «Axloqi Muhsiniy», «Futuvvatnomai Sultoni», «Risoi Hotamiya», Sa'diy Sheroziyning «Guliston» va «Bo'ston», Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», Jaloliddin Rumiynig «Masnaviy ma'naviy», Nasriddini To'siyning «Axloqi Nosiriy», Abdulkarim Bag'dodiy, Abdurahmon Sulamiy Nishopuriy, Abdurazzoq Koshifilarning «Futuvvatnoma», Abo'shakuri Balxiyning

«Ofarinnoma», Abdullo Avloniyning «Turkiy guliston yo xud axloq» kabi maxsus kitoblari yozilgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng axloqiy tarbiya muammolariga katta e'tibor berila boshlandi. Kishilararo munosabatda, o'zaro muomalada unutilib ketgan islomiy qadriyatlar, sharqona xulq-odob qoidalari, urf-odatlar, marosimlar qaytadan tiklana boshladi. Mamlakatimiz «Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari» tamoyili asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Yangi davr shiddati ta'lim-tarbiya tizimiga ham o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'ymoqda. Xususiy mulkchilikka, bozor iqtisodiga asoslangan jamiyat barpo qilmoqda. Bunday tuzumda aholining globallashuvi natijasida turli tabaqa va qatlamlari paydo bo'lishi tabiiy. Ular o'rtasida qandaydir ziddiyatlar, kelishmovchiliklar bo'lishi mumkin. Ular milliy mustaqillik sharoitida Sharq xalqlariga xos bo'lgan xulq-odob qoidalari va islomiy qadriyatlarga asoslangan urf-odatlar yordamida ma'lum darajada bartaraf qilinib, umuminsoniy mazmun bilan boyib boradi. Axloq va ma'naviyat bir-biri bilan uzviy bog'liq. Xalqning boy ma'naviyati va ma'rifati, yuksak axloqqa ega barkamol shaxsni shakllantiradi.

Xulosa va takliflar. Imom G'azzoliyning hikmatlari mazmunan har bir insonning ishonchini, e'tiqodini mustahkamlaydi va shu bilan birga inson ruhiyatini poklab, ma'naviy-axloqiy kamolotga da'vat etadi. Islom dini ma'rifatga asoslangani uchun ham har bir shaxsni aqliy, jismoniy, ma'naviy-axloqiy jihatdan kamolga yetkazishga oid e'tiqod va imondan iborat bo'lib, faqat ezgulikka xizmat qilish, olijanob bo'lish, pokiza yurish va jaholatparastlikka yo'l qo'ymaslik, o'z birodarining, qarindosh-urug'larining, millatining va vatanining moddiy va ma'naviy qadriyatlarini asrash va kelajak avlodga yetkazishdan iboratdir.

Shuning uchun, dunyoning globallashuvi va zamonaviy axborot maydonlaridagi harakatlarning sur'atlar bilan hayotimiz, turmush tarzimizga tez va chuqur kirib kelayotgani tahlikali jarayonda hikmatlar va hadislar komil insonni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi va uning pedagogik-psixologik xususiyatlarini inobatga olib ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish shu kunning dolzarb vazifalardan sanaladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 420.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida»gi 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-son qarori. [Elektron resurs] <https://lex.uz/docs/4071203>
3. Islom ensiklopediyasi, 4-jild. 748-760-betlar.

4. “Saodatga eltuvchi ilm” Abu Homid G‘azzoliy; tarjimon: Miraziz A‘zam.-Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
5. «Islom Ensiklopediyasi» (1985 yilgi Istanbul nashri, 1-jild, 45-47-betlar).
6. “Mukoshafatul qulub” (Qalblar kashfiyoti) Abu Homid G‘azzoliy; tarjimon: Miraziz A‘zam. Toshkent: Munir nashriyoti, 2022.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Abu Homid G‘azzoliy ilmiy merosi vositasida talabalarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashning psixologik-pedagogik xususiyatlari, hamda Imom G‘azzoliy haqida ilmiy tadqiqot olib brogan va olib boayotgan olimlarning asarlarida uchraydigan hikmatlardan namunalar keltirilgan bo‘lib, unda ilm, he‘mat, tijorat, tirikchilik, taqvo, rahbar adolati, olimlar ilmi, boylar saxovati, muhtojlar duosi, yolg‘on so‘zlash, gumon hamda qalbdagi uchraydigan hollar xususida hamda qalbdagi chiroyli fazilat va insoniylik tuyg‘ulari haqida batafsil ma‘lumotlar berib o‘tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены психолого-педагогические особенности духовно-нравственного воспитания студентов средствами научного наследия Абу Хамида Газали, а также примеры мудрости, найденные в трудах ученых, проводивших и проводящих научные исследования об Имаме Газали. Он дает подробную информацию о мате, торговле, средствах к существованию, благочестии, справедливости вождя, знаниях ученых, щедрости богатых, молитве нуждающихся, лжи, подозрениях и ситуациях в сердце, а также прекрасных добродетелях и человеческих чувствах в сердце поднято

SUMMARY

In this article, the psychological-pedagogical characteristics of the spiritual and moral education of students by means of the scientific heritage of Abu Hamid Ghazali, as well as examples of wisdom found in the works of scientists who conducted and are conducting scientific research on Imam Ghazali, are presented. He gives detailed information about mat, commerce, livelihood, piety, leader's justice, knowledge of scientists, generosity of the rich, prayers of the needy, telling lies, suspicion and situations in the heart and beautiful virtues and feelings of humanity in the heart.

FANLARDA INTEGRATSIYALASHGAN PEDAGOGIK JARAYONLARNING MANTIQUIY ASOSLARI

Sultanova A.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi”
kafedrası o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: fanlarda integratsiya, malaka oshirish o‘qituvchilari, pedagogika, ilm-fan, pedagogik maslahatlar, pedagogik jarayon.

Ключевые слова: интеграция по предметам, внештатные учителя, педагогика, наука, педагогические консультации, педагогический процесс.

Key words: integration in subjects, in-service teachers, pedagogy, science, pedagogical advice, pedagogical process.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PF–5538-son, 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–5712-son, 2020 yil 6 noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi – taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–6108-son. Pedagogik integratsiyada maqsadga yo‘nalganlik va ma’no beradigan «ahamiyatli komponent» hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Jarayon va natijaning uzviy aloqasi integrativ yaxlitlikning navbatdagi jiddiy xususiyatidir. V.N.Kuzminaning fikricha, integratsiya tushunchasi birlashish jarayoni va mexanizmini, butun yoki kompleksning integrativ sifatlarni egallashidir. Bu yondashuvga ko‘ra tizim tushunchasi butunning ob’ekt shaklini, integratsiya tushunchasi esa unga olib boradigan jarayonni anglatadi. Pedagogika eng avvalo insonlar o‘rtasidagi pedagogik munosabatlar o‘rganiladi. Integratsiya ham munosabatlarning aynan shu sohasini o‘rganadi. Shuning uchun pedagogik integratsiya mohiyatini «insondan», «tarbiya predmetidan» tamoyiliga tayanib ta’riflash mumkinligi aytiladi. Bunda pedagogika faqat «odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni» emas, balki inson shakllanishining boshqa tomondan ham o‘rganadi.

Mutaxassislarining ta'kidlashlaricha, pedagogik jarayonlar integral xarakterga ega. Bu jarayon o'z ichiga o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish, ularga yangi bilimlarni taqdim etish, har tomonlama uyg'un rivojlantirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Integrallashgan pedagogik jarayonlarning mohiyati – har bir element ichidagi sifat o'zgarishlarning muayyan tizimda ifodalanishini anglatadi. Integratsiya prinsipi – ta'lim jarayonining barcha qismlarini o'zaro uyg'unlashtiradi. Mazkur tizimning barcha tarkibiy qismlari, ular orasidagi o'zaro aloqadorlik ta'lim mazmunining asosini ifodalaydi.

Ta'lim tizimiga nisbatan integrallashgan yondashuv pedagogik jarayon tarkibiy qismlarini o'zaro uyg'unlashtirishda namoyon bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, pedagogik jarayonning izchilligi hamda yaxlitligini ta'minlaydi.

Mamlakatimizda didaktika sohasida amalga oshirilgan ko'plab tadqiqotlarda o'quv jarayonini optimallashtirishning nazariy asoslari ishlab chiqilgan bo'lib, ularda ta'lim mazmunini integratsiyalashga ustivor o'rin ajratilgan. Bu bir qator holatlarda o'z aksini topmoqda: a) pedagogika hamda falsafaga oid bilimlarning uyg'unlashuvi; b) pedagogika, sotsiologiya, psixologiya hamda falsafaga oid bilimlarning uyg'unlashuvi; v) pedagogika bilan antropologiyaga oid bilimlarning uyg'unlashuvi; g) tarbiya nazariyasi bilan ijtimoiy psixologik bilimlarning uyg'unlashuvi kabi. Shu bilan bir qatorda, kognitiv psixologiya o'zida sotsiologiyaga oid bilimlarni ham mujassamlashtirmoqda. Pedagogik bilimlarning mujassamlashuvi natijasida uning yangi tarmoqlari vujudga kelmoqda. Jumladan, pedagogik antropologiya, pedagogik konfliktologiya, statistik pedagogika kabi. Fan-texnika rivojlanishi natijasida boshqa fanlarga oid tushunchalarning pedagogik bilimlar bilan uyg'unlashish jarayoni jadallashmoqda. Buning natijasida pedagogika boshqa fanlarga oid qonuniyatlar va bilimlarga tayanib, ulardan foydalangan holda yangi nazariy yondashuvlarning vujudga kelishiga asos bo'lmoqda. Chunki, ijtimoiy gumanitar fanlarda mavjud bo'lgan ko'plab qonuniyatlar pedagogik nazariyalarning vujudga kelishiga asos bo'ladi. Shu tariqa, pedagogika, sotsiologiya, falsafa, psixologiya va tarixga oid bilimlarni uyg'unlashtirish asosida rivojlanadi.

Bugungi kunga qadar pedagogik integratsiyaning konseptual asoslari ishlab chiqilmagan. Biroq, ilmiy tadqiqotlarda pedagogik integratsiyaning yo'nalishlari bir qadar batafsil asoslab berilgan. Shuning uchun ham, birinchi navbatda pedagogik integratsiyaning konseptual asoslarini yaratishga kuchli ehtiyoj sezilmoqda.

Shu bilan bir qatorda, pedagogik integratsiyaning tarkibi, uni amalga oshirish parametrlari, yo'nalishlari, tadbiq etish shart-sharoitlarini ham maxsus tadqiq etish lozim.

Shuningdek pedagogik integratsiyaning amaliy asoslarini tadqiq etishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Mazkur izlanishlarda pedagogik integratsiyaning vazifalarini to'liq ochib berilmaganligi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Shu bilan bir qatorda, o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarda pedagogik integratsiyani tadbqiq etish orqali qo'lga kiritiladigan natijalar, ularning xarakteri to'la asoslanmagan.

Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik integratsiyaning toifalanishiga ko'ra tavsifnomasi to'liq ishlab chiqilmagan. Aksariyat ilmiy tadqiqotlar integrallashgan ta'lim mazmuni va shakllarini asoslashga yo'naltirilgan. Bir qism tadqiqotlar integratsiyaning institutsional tavsifiga bag'ishlangan. Pedagogik integratsiyaning jihatlar ham mutaxassislar e'tiborini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Juda kam miqdordagi izlanishlar pedagogik integratsiyaning turli qirralarini ochishga bag'ishlangan.

V.M.Polonskiyning pedagogik tadqiqotlarning tarixi, nazariyasi, tasniflash texnologiyasi bo'yicha olib borgan ilmiy izlanishlarida pedagogik tadqiqotlarni tasniflashga oid yondashuvlari ayniqsa, qimmatlidir. Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, unda ikki asosiy yondashuv ajratib ko'rsatilgan. Ular bibliografik va fanshunoslikka asoslangan yondashuvlar bo'lib, unda bibliografik yondashuv mavjud nashrlar to'g'risida axborot olish, muayyan yo'nalish, mavzu, muammolar bo'yicha ishlarni tanlash, muallif tomonidan o'rganilgan yoki muhokama qilingan masalalar doirasini aniqlash zaruratiga asoslangan. Shuni ta'kidlash lozimki, V.M.Polonskiy fundamental pedagogik tadqiqotlar mazmunini bayon etishda ta'lim jarayonining o'ziga xos qonuniyatlari, uning tarkibiy tuzilishi va amal qilish mexanizmlari, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish metodikasining nazariy asoslari, mazmuni, tamoyillari, tashkiliy shakllari va usullari to'g'risidagi yangi bilimlarni taqdim qiladi. Shu bilan bir qatorda, shaxsning faoliyat jarayoni va uning natijalarini ko'rsatadigan pedagogika sohasidagi tadqiqotlar doirasi kengayadi. Mazkur nazariy yondashuvlarda amaliy natijalar olishga mo'ljallangan fan bilan amaliyot, fundamental tadqiqotlar bilan ishlanmalar o'rtasida oraliq bo'g'in sifatida namoyon bo'ladi. Ishlanma bevosita amaliyotga xizmat qiladi, o'quv tarbiya jarayoni turli shakllarini tashkil etishning usul va metodlari bo'yicha aniq ko'rsatmalar ishlab chiqiladi. Bularga: dasturlar, yo'riqnoma-metodik tavsiyalar kiradi. Ya'ni, pedagogika sohasidagi tadqiqotlar pedagogik jarayonni o'rganishga qaratiladi. Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashning hozirgi bosqichida ta'lim tizimini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish va ta'lim mazmunini integratsiyalash borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Jamiyat, fan va texnikaning jadallashuvi, axborotlar texnologiyasining kun sayin rivojlanishi XXI asrni

chuqur integratsiyalashgan iqtisodiy makonga, yagona kommunikatsiya va axborotlar tizimiga yetaklamoqda. Bu esa har tomonlama chuqur integrativ bilimga, intellektual salohiyatga ega yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazish zarurligini ko'rsatadi. Bundan kelib chiqadiki, ta'lim jarayonini tashkil etishning integratsiyalashgan mexanizmini yaratish va amaliyotga joriy etish bajarilishi lozim bo'lgan muhim pedagogik muammolardan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T., O'zbekiston. 2016.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 5538-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy yetish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931-son Qarori.
4. A.A. Abduqodirov, A.X. Pardaev. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. –T. Fan, 2009
5. Begimqulov U.Sh., Djuraev R.X., Isyanov R.G., Sharipov Sh.S., Adashboev Sh.M., Soy M.N. Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot, Toshkent: – 2011.5. Axmedov A, Taylaqov N. "Informatika".T.: O'zbekiston 2008 yil.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada Malaka oshirish o'quvchilarga integratsiyalashgan pedagogik jarayonlarning mantiqiy asosla bilan ishlash, ularga ta'lim yangiliklarini berish va rivojlanishiga yerishish juda katta mas'uliyat talab etadi.

РЕЗЮМЕ

Профессиональное развитие требует большой ответственности, работы со студентами на логической основе комплексного педагогического процесса, обеспечения их образовательными инновациями и достижения развития.

SUMMARY

Professional development requires a great responsibility to work with students on a logical basis of integrated pedagogical processes, to provide them with educational innovations and to achieve development.

UMUMTA'LIM MUASSASALARINING INNOVATSIYALARNI QABUL QILISH VA JORIY ETISHGA TAYYORLIGINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Sattorova D. D.

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: texnologiya, metod, pedagogik innovatsiya, strategiya, sifatli ta'lim, rivojlantirish, takomillashtirish, tadbqiq etish, raqobatbardosh, innovatsion strategiya.

Ключевые слова: технология, метод, педагогическая инновация, стратегия, качественное образование, разработка, совершенствование, реализация, конкурентоспособная, инновационная стратегия.

Key words: technology, method, pedagogical innovation, strategy, quality education, development, improvement, implementation, competitive, innovative strategy.

Kirish. Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ta'lim tizimini, ta'lim-tarbiya metodologiyasi va texnologiyalarini tubdan yangilash zaruratini keltirib chiqardi. Bu esa, o'z navbatida yosh avlodga ta'lim berish maqsadi, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro bog'liq faoliyatiga yangiliklarni kiritishni talab etmoqda. Pedagoglarning innovatsion faoliyatga yo'naltirilganligi esa, o'z navbatida ta'lim siyosatini yangilash asosini tashkil etish bilan birga ta'lim sohasidagi o'zgarishlar jamiyat rivojiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Ta'lim jarayonini takomillashtirishning yetuk mutaxassislarni tayyorlash, barkamol shaxsni shakllantirishga qaratilganligi ijtimoiy munosabatlarni rivojlantiradi va takomillashtiradi. Shunday qilib, innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash jamiyat rivojining zaruriy shartiga aylandi.

Ta'lim muassasalari ta'lim sohasidagi islohotlarning avangardi va yangi pedagogik g'oyalar, nazariyalar, konsepsiyalar va texnologiyalarni hayotga tatbiq etish bo'yicha eksperimental markazlardir. Pedagogik innovatsiyalar bo'yicha tadqiqotlarda ta'lim muassasalarining innovatsiyalarni tatbiq etishga tayyorligiga, ularni rivojlantirishning yagona mumkin bo'lgan yo'li va sifatli ta'limni ta'minlashda raqobatbardoshligini ta'minlashga katta e'tibor beriladi.

Innovatsion ta'lim muassasasi tizimli va funksional jihatdan doimiy yangilanib turadigan, nafaqat jamiyatdagi mavjud o'zgarishlarga javob beradigan, balki ularni bashorat qiladigan, jarayondagi ta'lim vazifalarini oldindan hal qilish uchun o'z imkoniyatlarini rivojlantirishni strategik rejalashtiradigan ochiq ijtimoiy–pedagogik tizim sifatida tavsiflanadi.

Innovatsionlik – ta'lim muassasasining o'zini o'zi jadal rivojlantirishning muhim xususiyati va asosiy mexanizmi, uning o'zgarishlarga tayyorligi, innovatsiyalarni o'zlashtirish va amalga oshirish imkoniyati ko'rsatkichidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, innovatsion ta'lim muassasalarining aksariyati o'zlarining shakllanishi jarayonida eng ilg'or ta'lim modellaridan foydalanish yo'lidan borishgan, maktabni intensiv rivojlantirish yo'li sifatida innovatsiyalarni amalga oshirishda ularning muvaffaqiyatli tanlanishi o'qituvchilarning innovatsion malakasi darajasini, uning ehtiyojlari va imkoniyatlarini shakllantirishni belgilaydi.

Innovatsion ta'lim muassasalarini shakllantirish va rivojlantirish muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarda ta'lim muassasasining innovatsiyalarni joriy etishga tayyorligi innovatsion rivojlanish strategiyasini shakllantirish, vazifa, innovatsion muhit va innovatsion salohiyat darajasi bilan belgilanadi. Ta'lim muassasasining innovatsion rivojlanish strategiyasi – bu pedagogik tizimdagi kelajakdagi o'zgarishlarning uzoq muddatli prognozi, innovatsion jarayonning ustuvor tanlangan modeli bo'lib, uni ma'lum bir yo'nalishda rivojlantirishning maqsadlilikini belgilaydi. Innovatsion strategiya – bu umumiy ta'lim muassasasining ish rejimidan rivojlanish rejimiga o'tish muvaffaqiyatining eng muhim omili bo'lib, ta'lim mazmuni va sifati jamiyatning maqsadlarni yangilash bo'yicha so'rovlariga tezkor javob berish va o'z vaqtida moslashish qobiliyatini ta'minlaydi.

Umumta'lim muassasasini rivojlantirishning innovatsion strategiyasining mohiyati jamiyatning ta'lim maqsadlari, mazmuni va natijalarini o'zgartirish bo'yicha talablarini oldindan ko'rishga qaratilgan uning faoliyatini modernizatsiya qilishning umumiy yo'nalishini ishlab chiqishdan iborat.

Ta'lim muassasasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini shakllantirish – bu jamiyat va ta'limning mavjud holatini tahlil qilish va baholash va kelajakka prognoz qilish, shuningdek, ta'lim muassasasining yangi jamiyatdagi roli, mavqei va maqsadlarini aniqlashning mantiqiy va analitik jarayoni.

Ta'lim muassasasining innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirish uchun pedagogik jamoaning qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun o'zaro bog'langan va o'zaro qat'iy belgilangan harakatlarining taktikasini aniqlash zarur. Sh.Po'latovning pedagogik tizimida rivojlanishning strategik, taktik

va tezkor vazifalarining o'zaro bog'liqligi istiqbolli chiziqlar tizimida taqdim etilgan bo'lib, u yaqindan uzoqdan, ham umumiy, ham individual istiqbollarni ierarxik prognozlash asosida amalga oshiriladi. jamiyat, jamoa va shaxsning maqsadlarini uzviy kelishib olishga yordam beradi.

Strategik maqsadlar – bu ta'lim muassasasining innovatsiyalar natijasida nafaqat rasmiy, balki real innovatsion maqomga erishishining uzoq muddatli istiqboli, bu uning faoliyati natijalarida namoyon bo'ladi. Uzoq muddatli istiqbol yo'nalishini tanlashning asosiy sabablaridan biri Ta'lim muassasasining innovatsion rivojlanishining operatsion muammolarini hal qilish innovatsion salohiyatni rivojlantirish, taktik harakatlar ketma-ketligini loyihalash bilan bog'liq bo'lgan yaqin istiqbol sifatida qaraladi.

Umuman olganda, strategiyalar, xususan, innovatsion strategiyalar ta'lim tashkilotining salohiyatini rivojlantirish va undan foydalanishga qaratilgan bo'lib, ular tashqi muhitdagi o'zgarishlarga reaksiya sifatida qaraladi. Shu bois mazmunini oshirish, tuzilmasini optimallashtirish, innovatsion resurslardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish ta'lim muassasasining rivojlanish strategiyasida asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Innovatsion strategiyani amalga oshirish uning maqsadini shakllantirishni talab qiladi, bunda yakuniy natijani sifat va miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlaydi. Missiya va strategik maqsadlar butun jamoa tomonidan qabul qilinishi va qo'llab-quvvatlanishi juda muhimdir.

Ta'lim muassasasining innovatsion muhiti – bu ta'lim muassasasining rivojlanishi va o'qituvchilarning kasbiy o'zini o'zi anglashi uchun yangi imkoniyatlar yaratadigan innovatsiyalar majmui. Innovatsion muhitni rivojlantirishning konseptual g'oyasi innovatsiyalarga ochiqlik, ta'lim muassasasining innovatsion salohiyati darajasini belgilaydigan uning tuzilishidagi asosiy ahamiyatini tan olishdir. Ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasasining innovatsion faoliyatining muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning innovatsion salohiyati darajasiga bog'liq. Biroq, ko'pincha yangi narsalarni o'zlashtirish vazifasi ko'plab umumiy ta'lim muassasalari uchun ularning imkoniyatlarini etarlicha baholamaslik, o'z resurslarini to'liq ochib berish va ulardan samarali foydalanishni tashkil eta olmaslik tufayli og'ir bo'lib qoladi. Shuning uchun innovatsiyalarni amalga oshirish jarayonida uning resurslaridan foydalanish shartlarini aniqlash uchun innovatsion salohiyatining mohiyati va tuzilishini tizimli tekshirish zarurati tug'iladi. Tashkilotning innovatsiyalarni yaratish va innovatsiyalarni amalga oshirish qobiliyati sifatida innovatsionlik o'zgarishlarga ochiqlik (fikrlash, xatti-harakatlar, mahsulot va boshqalar) va boshqaruvning tashabbuskorligida,

ya'ni talabga emas, balki talabga ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilganlikda namoyon bo'ladi.

Ta'lim muassasasining innovatsion salohiyati uning o'zgarishlarga tayyorligini tavsiflaydi. O'zgarish – bu sxema emas, balki sayohat. O'zgarish – bu innovatsiya jarayoni bo'lib, uni yakunlab bo'lmaydi, chunki pedagogik tizimdagi har qanday yangilik uning ichki tuzilishi va jarayonlarida ham, tashqi muhit bilan munosabatlarida ham o'zgarishlar zarurligini keltirib chiqaradi.

Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan, innovatsion potensialning tuzilishi uning yaxlitligini belgilaydigan tarkibiy qismlar va ular o'rtasidagi munosabatlar to'plamidir. Komponentlar o'rtasidagi munosabatlarning kuchi va tabiati ularning innovatsion salohiyatini oshirish uchun pedagogik tizim sifatida ta'lim muassasasining umumiy yo'nalishidagi funksional faoliyatiga mos keladi. Shunga ko'ra, pedagogik tizimning ta'lim makonida raqobatbardosh mavqeini saqlab qolish va mustahkamlash bo'yicha har qanday faoliyati uning o'zini o'zi tashkil etish qobiliyatidir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, umumta'lim muassasalarining innovatsion rivojlanishi sharoitida innovatsiyalarni amalga oshirish falsafani, ularning faoliyati konsepsiyasini ishlab chiqishda, ta'lim maqsadlarini shakllantirishda, yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda istiqbollarni prognozlash usullarida, muqobil, noan'anaviy ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, uning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda shaxs rivojlanishini loyihalash, ta'lim jarayonining texnologiyalari, muassasalarning o'zini o'zi moliyalashtirishning turli shakllarini tashkil etish, maktab boshqaruvini demokratlashtirish va insonparvarlashtirish imkoniyatlarni izlash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston Ctrategiyaci. To'ldirilgan ikkinchi nashri. –Toshkent.: “O'zbekicton” nashriyoti, 2022. –118 b.
2. Muslimov N.A. Kasb talimi o'qituvchilarining kasbiy shakllantirish texnologiyasi. / Monografiya. – T.: «Fan», 2013.
3. Yo'ldoshev J.G'. Interfaol ta'lim sifat kafolati. – T.: «Fan», 2010.
4. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: «O'qituvchi», 2004.
5. Hoshimov K, Nishonova S, Inomova M, Hasanov R. Pedagogika tarixi. Toshkent. “O'qituvchi” 1996 y

PE3IOME

Ushbu maqolada umumta'lim muassasalarining innovatsiyalarni qabul qilish va joriy etishga tayyorligining asosiy xususiyatlari haqida yoritilgan. Umumta'lim muassasalarining innovatsion rivojlanishi sharoitida innovatsiyalarni amalga oshirish, faoliyat jarayonida, ta'lim maqsadlarini shakllantirishda, yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda istiqbollarni prognozlash usullarida, muqobil, noan'anaviy ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'lim jarayonining texnologiyalari, innovatsiyalarni amalga oshirish jarayonida uning resurslaridan foydalanish shartlarini aniqlash uchun innovatsion salohiyatining mohiyati haqida ma'lumot berilgan .

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны основные особенности готовности общеобразовательных учреждений к принятию и внедрению инноваций. Внедрение инноваций в условиях инновационного развития общеобразовательных учреждений, в процессе деятельности, формировании образовательных целей, методах прогнозирования перспектив в новых социально-экономических условиях, предоставлении альтернативных, нетрадиционных образовательных услуг, технологий образовательного процесса. Дана информация о сущности его инновационного потенциала, определении условий использования его ресурсов при реализации инноваций.

SUMMARY

This article describes the main features of the readiness of general education institutions to accept and introduce innovations. Implementation of innovations in the conditions of innovative development of general education institutions, in the process of activity, formation of educational goals, methods of forecasting prospects in new socio-economic conditions, provision of alternative, non-traditional educational services, technologies of the educational process, about the essence of its innovative potential to determine the conditions of using its resources during the implementation of innovations information is given.

MUHANDISLIK YO‘NLISHI TALABALARINI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNI METADALOGIK ASOSLARI

Xujaqulov A. X.

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” kafedrası

Tayanch so‘zlar: faoliyat, komponent, optimal, kombinatsiya, raqobatbardosh, kompetensiya, yo‘naltiruvchi, optimallashtirish, mahorat, yaratuvchi, tashkilotchi.

Ключевые слова: деятельность, компонент, оптимальный, сочетание, конкурентный, компетентность, руководство, оптимизация, умение, создатель, организатор.

Key words: activity, component, optimal, combination, competitive, competence, guide, optimization, skill, creator, organizer.

Kirish: Bo‘lajak mutaxassislar ongini shakllanishiga yordam beradigan pedagogik shart-sharoitlarning uzviy tizimi sifatida oliy ta‘lim muassasalarida muhandislik yo‘nalishi talabalarini kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va kasbiy faoliyatga tayyorlashni pedagogik qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiq. Kasbiy faoliyatda hayotiy vaziyatlarni konstruktiv tahlil qilish va kasbiy muammolarni hal qilish yo‘llarini izlab topish qobiliyatining zaruriy sharti bo‘lgan dunyo qarashning ijobiy komponentlarining barqaror tizimidan intrgral jarayonning mohiyatini ko‘rish mumkin. Ta‘lim jarayoni samaradorligini oshirish yo‘llarini izlash; bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda hududlar imkoniyatlari, xususiyatlar, tanlagan kasbining ijtimoiy ahamiyatini tushunish, yangilarini qo‘llash, takomillashtirish o‘qitish metodlarining optimal kombinatsiyasini ta‘minlash zarur. Shuningdek, kasbiy faoliyatga ta‘yyorgarlik ta‘limini pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimi, bizning fikrimizcha ixtisoslik fanlari bo‘yicha ta‘lim jarayonining tuzilishini o‘z ichiga oladi. Bumuhandisliksohasi mutaxassisliklari bo‘yicha ixtisoslik fanlaridan ishchi o‘quv dasturlarini va fan dasturlarini qayta ko‘rib shiqishda, OTMda maxsus va tanlov fanlarini joriy etishda ifodalanadi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, pedagogik tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil, mental

kartalar hamda forsaytning ekspert so'rovi, ssenariylar ishlab chiqish, kelajak yashigi, Delfi kabi metodlaridan foydalanilgan.

Oliy ta'lim muassasalarida sifatli, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning yangi yo'llarini izlab topish, bizningcha, o'qituvchi-pedagoglar tomonidan boshqarilishi kerak. Bunda haqiqatda amalga oshirilayotgan ta'lim jarayonini mantiqiylikini ta'minlash; ta'lim mazmunini yanada rivojlantirish, kasbiy kompetensiya va uning tarkibiy tuzilmalarini, bo'lajak muhandislik sohasi mutaxassislarining shaxsiy va axloqiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan yangi dasturlarni ishlab shiqish, o'quv jarayoniga talabalarning moslashuvini ta'minlashga qaratilgan maxsus kurslarni kiritish amalga oshiriladi. O'qituvchilar ta'lim jarayonida samarali o'qitishning intorfaol metodlaridan maqsadli foydalanadilar, OTMning barcha tarkibiy tuzilmalari, jamoat tuzilmalari faoliyatini muvofiqlashtiradi, ta'lim sohasida Pedagogik ta'minotning yagona tizimi yaratilichiga erishiladi.

Tadqiqot maqsadiga ko'ra, quyidagi vazifalarnibajarish lozim:

a) bo'lajak muhandisning shaxsiy rivojlanishi va kasbiy tayyorgarlikdagi rivojlanishini Pedagogik qo'llab-quvvatlash texnologiyalarini tushunish, ishlab chiqich;

b) bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda metodologik yondashularni va didaktik tamoyillarni hisobga olish.

Muammoning o'rganilganlik darajasi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning gumanistik mohiyati O.S.Gazman tomonidan aniqladi, bu bevosita shaxsga emas, balki munosabatlar, qadriyatlar, o'zlashtirilgan holatlar, faoliyat, aloqa, psixologik muhitga qaratilgan ta'sirdir deb ta'kidlaydi .

Talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va kasbiy faoliyatga tayyorgarligini pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy mazmun-mohiyatini tushungan holda modelda pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash jarayonining tuzilishini aks ettirish, unda kasbiy harakatlarni faollashtirishning asosiy komponentlari va mexanizmlarini ko'rsatish mumkin.

A.V.Dolmatov [2], O.X.Turakulov [3], Ye.A.Aleksandrova [4], O.S.Gazman [5], T.YE.Korovkina [6], S.V.Samuylenko [7], N.M.Fillirovalar [8] tomonidan pedagogik qo'llab-quvvatlashning mohiyatini tushunishning mavjud yondashuvlarini tahlil qilish bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ye.A.Александрова [4] o'zining ilmiy asarlarida pedagogik qo'llab-quvvatlashning yordamlashuvchi, yo'naltiruvchi, shaxsning madaniy o'zini o'zi belgilashini Pedagogik qo'llab-quvvatlash kabi komponentlarini ajratib ko'rsatdi.

Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini modellashtirishda biz N.A.Selezneva [10] va D.Raven [11] larning fikrlariga tayanamiz. Mutaxassis tayyorlash modelida asosiy e'tibor kasbiy o'zini o'zi anglash va bitruvchiga mehnat bozorida va qo'shimsha va texnika OTMdan keyingi ta'lim va kasbiy faoliyat sohasida moslashuvshan harakat qilish imkonini beradigan faoliyat usullarini shakllantirishga qaratilishi zarur".

Pedagog olim N.A.Muslimovning fikriga ko'ra, professor-o'qituvshilarda pedagogik mahoratning yetishmasligi bo'lajak mutaxassisning madaniyatiga qadriyat sifatida qaramaslikdir. Bu o'zaro bog'liqlik o'qituvshining talabalar bilan birgalikdagi shaxsiy uzluksiz rivojlanishi bilan amalga oshishi mumkin. Biz ushbu fikr va yondashuvni qo'llab quvvatlaymiz: "O'qituvshi ta'lim jarayonining yaratuvchisi, turli xil o'ziga xos ta'lim vaziyatlarining tashkilotchisi sifatida ishlaydi, shuning ushun ta'lim va tarbiyaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq" bo'ladi.

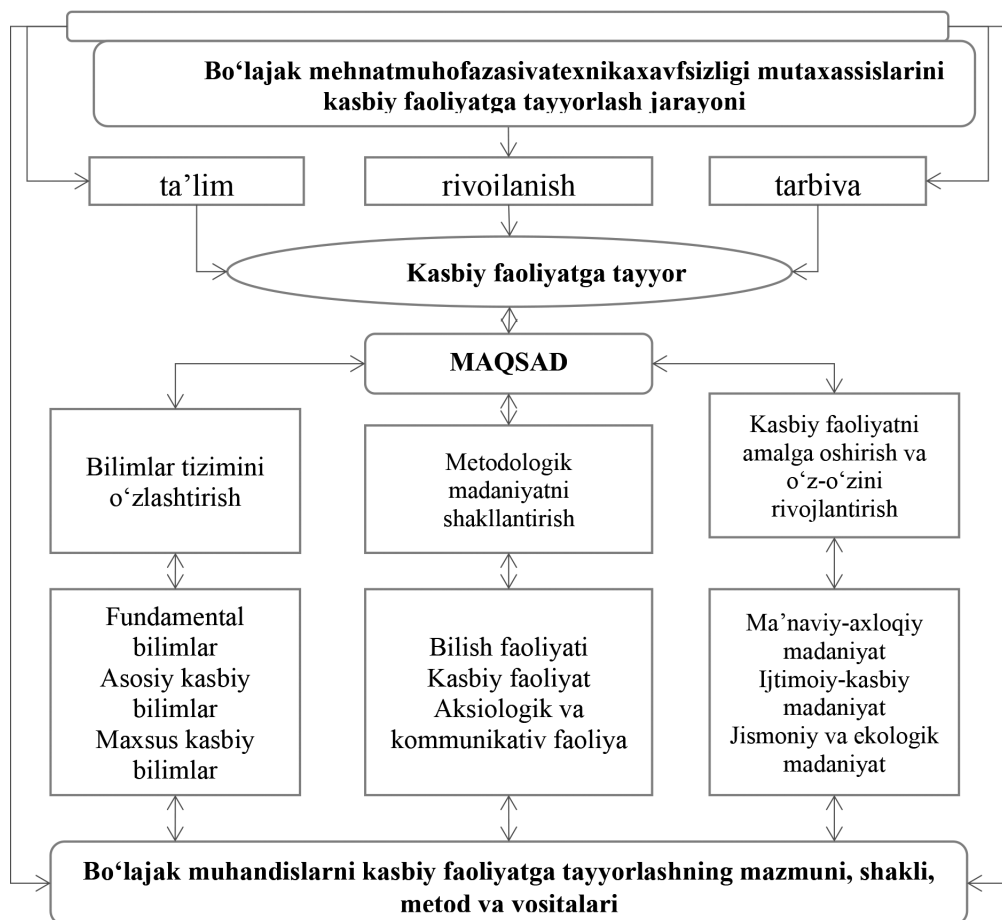
L.V.Mardaxayev tomonidan aniqlangan sub'yektiv texnologiyalar kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonining shaxsiy komponentida qo'llaniladi - bular talaba ushun individual Pedagogik yordam, talabalarning alohida toifalari bilan ishlash texnologiyalari, shaxsiy rivojlanishni o'z-o'zini nazorat qilish va boshqalardir. Biz texnologiyalarni tavsiflashda L.V.Mardaxayev tomonidan taklif qilingan tasnifga tayanamiz.

Tadqiqot natijalari va muhokamalar

Muallif tomonidan taklif etilayotgan modelning umumiy strukturasi maqsadi, o'z-o'zini anglash va natijani o'z ichiga oladi (rasmga qarang). Mazkur jarayonda pedagogik qo'llab-quvvatlashning funksiyalari quyidagicha belgilanadi: birgalikdagi faoliyatga jalb qilinishi mumkin bo'lgan subektlarni aniqlash, atrof-muhit diagnostikasi, tashkil etilgan o'quv faoliyati jarayonida subektlarga nisbatan tarbiyaviy ta'sirlar, tashkiliy-texnik va pedagogik yordam, individual yo'naltirilgan pedagogik yordam, oliy ta'lim muassasasida kasbiy tayyorgarlikni pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini aniqlash diagnostikasi.

Bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash modeli

Kasbiy ta'lim jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlashda asosiy rol o'quv jarayonini optimallashtirishning yangi usullarini izlayotgan, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni, fanlarni o'rganishning metodlari va vositalarini qo'llab-quvvatlaydigan, kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradigan o'qituvchilarga tegishli talablaridir. OTMning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundan iboratki, unda faoliyat yuritayotgan, ayniqsa, ixtisoslik fanlari bo'yicha dars borayotgan o'qituvchilarining aksariyati mutaxassislik fanlarida malakali

1-rasm. Bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli

mutaxassislar bo'lishiga qaramasdan pedagogik ma'lumotga ega emasligi ta'lim jarayonining sifatiga va shunga mos ravishda kasbiy tayyorgarlik natijasi sifatiga ma'lum darajada o'z ta'sirini o'tkazadi.

Butun o'quv jarayoni davomida bo'lajak mutaxassisga kerakli sifatlarni shakllantirishda pedagogik yordam ko'rsatilsa, kelajakda kasbiy faoliyat olib borishga tayyor shaxsga aylanadi. O'quv jarayonini to'g'ri tashkil etish shundan iboratki, talabalarning kasbiy, shaxsiy va axloqiy fazilatlarini hamda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning yagona tizimini yaratish kerak, bu esa bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorgarlashda ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Bo'lajak mutaxassislarini tayyorlash sifatini oshirish uchun o'qituvchilar o'z kasbiy bilimlarini doimiy ravishda oshirib borishlari talab etiladi. Shu bilan birga,

psixologik-pedagogik bilim va ko'nikmalarni egallash va uni takomillashtirish, o'qitish va tarbiyalashning faol metodlarini o'rganish va amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq sanaladi.

Kasbiy ta'lim jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlash shartlarini amalga oshirishni belgilash doirasida nazariy va amaliy yo'nalishlar birlashtiriladi. Nazariy yo'nalish deganda kasbiy ta'lim jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlash modelining mazmunini tahlil qilish va qurish hamda amaliy yo'nalishlar kasbiy o'qitish modelini sinovdan o'tkazish jarayoni tushuniladi. Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi bo'yicha bo'lajak mutaxassisni tayyorlash jarayonini Pedagogik qo'llab-quvvatlash modelini qurishda nazariy asoslari, zamonaviy fanda modellashtirishdan foydalanish imkoniyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiq. Bugungi kunda kasbiy ta'limni pedagogik modellashtirish barcha mumkin bo'lgan metodlardan eng istiqbolli hisoblanadi.

Quyida keltirilgan konseptual g'oyalar bo'lajak mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishi mutaxassisni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini pedagogik ta'minlashni modellashtirish ushuni nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mehnat muhofzasi va texnika xavfsizligi yo'nalishi bo'yicha bo'lajak mutaxassisni tayyorlash jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlash modelini ishlab chiqishda analitik va grafik tavsifni talab qiladi. Pedagogikada modellarni yaratish jarayoni ko'pincha maqsaddan natijaga qaratilgan sifatli modelni qurish bilan yakunlanadi.

Shaxsiy komponent dunyoqarash asoslarini, mafkurasini belgilaydigan talablar, asosiy g'oyalar va ustuvor qadriyatlar, ya'ni kasbiy tayyorgarlikdagi shaxsning mazmunini ochib boruvchi umumiy qoidalar majmui hisoblanadi. Qoida tariqasida, ular shaxsning tamoyillari va maqsadlarini belgilash, axloqiy va hayotiy fazilatlarida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, shaxsiy komponent, ma'lum qadriyatli yo'nalishlari, axloqiy, huquqiy, siyosiy, intellektual tartibga soluvshilarning ko'lamini belgilab, o'quvchining shaxsiy rivojlanishining mazmuni hisoblanadi.

Modelning kasbiy-faoliyatli komponenti ta'lim (ish bilan ta'minlash, tashkily, texnologik, kasbiy, tashkiliy va kommunikativ faoliyat ko'nikmalarini amaliy jihatdan mukammal egallash, o'z-o'zini namoyish etish ko'nikmalarini rivojlantirish, va boshqalar) va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni (kechalar, madaniy markazlar) o'z ichiga olgan ta'lim jarayoni bilan ifodalanadi, ilmiy-amaliy va sport-sog'lomlashtirish tadbirlar, ijtimoiy va yoshlar harakatini o'z ichiga oladi. OTMning ta'lim muhiti ochiq tizim bo'lganligi sababli, ushbu modelning elementlari OTMdani tashqaridagi jamoalar, birlashmalar, muassasalar bo'lib, ular ham talabning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Kognitiv komponent o'quv mashg'ulotlari davomida kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayoni mazmunini asosli tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lib, aslida kasbiy faoliyatga tayyorgarlikning samarali metodlari, shu jumladan talabani kasbiy va shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish bilan belgilanadi. Bunday model, bizning fikrimizcha, davlat ta'lim standartida yoki har bir OTM tomonidan mustaqil ravishda belgilanadigan minimal ta'lim dasturiga mos keladi (milliy-mintaqaviy komponent). Ta'lim jarayonining eng oddiy modeli – bubutun didaktik o'quv jarayonini o'zida aks ettirivchi tuzilmaviy diagramma ma'lumotni uzatish, uni tushunish, bilimlarni qo'llash, ko'nikma, malaka va nazorat qilish.

Muhandislik yo'nalishi talabalarini kasbiy tayyorlashning kognitiv komponenti tarkibiga gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy, matematik va tabiiy-ilmiy fanlar, umumkasbiy, ixtisoslik va qo'shimsha ixtisoslik fanlari kiradi.

Xulosa. Bo'lajak muhandislarni tayyorlash jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlashning sifat modeli ta'lim va tarbiya jarayonining tarkibiy tuzilmasini hamda uning tashkil etuvchi elementlarining o'zaro munosabatlarini o'zida ifodalaydi. Modelni yaratish - bu uning tashkil etilishi va ishlash tamoyillari takrorlanadigan maxsus analoglarni yaratish orqali roal hayot tizimini aqliy va moddiy taqlid qilishni anglatadi. Kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati nafaqat bilim va ko'nikmalarning yuqori darajasi, uni egallash usullari, balki yosh mutaxassislarning foal voqelik sharoitida kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasi bilan ham belgilanadi. Ularning kasbiy mahorati hayotiy faol va axloqiy fazilatlariga ega bo'lish, kasbning ahamiyatini tushunish bilan ham bir-biridan ajralib turadi. Shu bilan birga, kasbiy faoliyatga tayyorgarlik sifatini oshirish, talabalarda ma'naviy-axloqiy va hayotiy fazilatlarini shakllantirishda OTM samaradorligining kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Газман, О.С. Воспитание, цели, средства, перспективы // Новое педагогическое мышление / О.С. Газман. - М., - 1989. - С. 221-237.
2. Долматов, А.В. Основы развивающего образования. Теория, методы технологии креативной педагогики (монография) / А.В. Долматов. СПб.: Военная академия связи, 1998. — 198 с.
3. Turakulov O.X. Axborotlashtirilgan ta'lim muhitida kichik mutaxassislarni tayyorlashning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish (axborot va kompyuter texnologiyalarga ixtisoslashgan kasb-hunar kollejlari) misolida. 13.00.05 – Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi: ped. fan. bo'y. dok. (DSs) diss. 2018.
4. Александрова, Е.А. Педагогическая поддержка культурного самоопределения как составляющая педагогики Свободы / Е.А. Александрова. — Саратов: изд-во Саратовского ун-та, 2003. - 200 с.
5. Газман, О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века // Новые ценности образования / О.С. Газман. — Вып. 6. — М., 1996. С. - 10-37.

6. Коровкина, Т.Е. Социально-педагогическое обеспечение профессионального становления будущего учителя на начальном этапе обучения в вузе: Дис...канд. пед. наук / Т.Е. Коровкина, Кострома, 2001. - 179 с.
7. Самуйленко, С.В. О психолого-педагогическом обеспечении инновационных процессов в образовании / С.В. Самуйленко // Сибирский учитель. — 2007. - № 5 (53). - С.34 - 44.
8. Филиппова, Н.М. Педагогическое обеспечение общественной самоорганизации учащейся молодежи. Автореф. дис. канд. пед. наук / Н.М. Филиппова. - Кострома, 2007. - 24 с.
9. Muslimov N.A. Kasbta'limio'qituvchisinishakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Ped. fan. dokt. dis. – T., 2007. 325 b.
10. Селезнева, Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования: Лекция-доклад / Н.А. Селезнева. - Москва: Иссл. центр проблем качества подготовки специалистов. — 2003. - С. 54-78.
11. Равен Джон. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы / Джон Равен. - пер. с англ. - М. - 1999. - 144 с.
12. Мардахаев, Л.В. Методика и технология работы социального педагога / Л.В. Мардахаев. - М.: Гардарики, 2003. - 269 с.

РЕЗЮМЕ

Maqolada, oliy ta'lim muassasalaridagi muhandislik ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi tahlil qilingan vabo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari takomillashtirilgan hamda bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli ishlab chiqilgan. Muallif tomonidan taklif etilayotgan modelning umumiy strukturasi maqsadi, o'z-o'zini anglash va natijani o'z ichiga oladi. Mazkur jarayonda pedagogik qo'llab-quvvatlashning funksiyalari sifatida birgalikdagi faoliyatga jalb qilinishi mumkin bo'lgan subektlarni aniqlash, atrof-muhit diagnostikasi, tashkil etilgan o'quv faoliyati jarayonida subektlarga nisbatan tarbiyaviy ta'sirlar, tashkiliy-texnik va pedagogik yordam, individual yo'naltirilgan pedagogik yordam, oliy ta'lim muassasasida kasbiy tayyorgarlikni pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini aniqlash diagnostikasi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается подход к подготовке студентов-инженеров вузов к профессиональной деятельности, совершенствуется педагогико-психологическая среда подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности, а также модели педагогического сопровождения подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности. был разработан. Общая структура предложенной автором модели учитывает цель, самосознание и результат. В последующем в задачи педагогической подготовки входят распознавание предметов, которые могут быть применены в совместной деятельности, экологическая диагностика, воспитательное воздействие на субъектов в ходе организованной педагогической деятельности, организационно-техническое и педагогическое сопровождение, индивидуальное руководство целенаправленной педагогической подготовкой, диагностика для определения продуктивности курируемого обучения профессиональной деятельности в вузе.

SUMMARY

In the following article the approach of preparing engineering students in higher educational institutions for professional activity is discussed, and the pedagogical and psychological environment for preparing future engineers for professional activity are improved, and the pedagogical support for training future engineers for professional activity a support model has been developed. The overall structure of the model suggested by the author is accounted for the goal, self-awareness and result. In the following process, the tasks of pedagogical training include recognizing of subjects that can be applied in joint activities, environmental diagnostics, educational impacts on subjects in the course of organized instructional activities, organizational-technical and pedagogical support, individual guidance focused pedagogical training, diagnostics to determine the productivity of supervised training of professional activity in a higher education institution.

TALABALARDA KREATIVLIK QOBILYATLARINI INTERFAOL METODLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Rakhmonova D.S.

Andijon Mashinasozlik Instituti

“Gumanitar fanlar” kafedrası katta o’qituvchisi

Tayanch so’zlar: kreativ g’oyalar, innovatsiya, takomillashuv, jamiyat, kreativ fikrlash, qonun-qoida, metodik yordam va qo’llanma, metodik usullar, mujassamlishtirilgan talablar, jamiyat taraqqiyoti, ta’lim-tarbiya, Oliy ta’lim muassasalari talablari, ishdagi ko’nikmalar, zamonaviy yondashuv, so’nggi texnologiyalar.

Ключевые слова: креативные идеи, инновации, совершенствование, общество, творческое мышление, право и регулирование, методологическая поддержка и руководство, методологические методы, воплощенные требования, развитие сообщества, образование, требования высших учебных заведений, навыки трудоустройства, современный подход, новейшие технологии.

Key words: creative ideas, innovation, improvement, society, creative thinking, law and regulation, methodological support and guidance, methodological methods, embodied requirements, community development, education, requirements of higher education institutions, employment skills, modern approach, latest technologies.

Kirish. “Pedagogika tarixi” fanining maqsad va vazifalari. Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, hamma davrlarda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash insoniyatning azaliy orzusi bo’lib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o’rgatish, ularni komillikka etaklash yo’llari, usullari va qonun-qoidalarini izlaganlar. Darhaqiqat insonning ma’rifiy va ma’naviy komillikka erishishi tarbiya deb atalmish ijtimoiy hodisa orqali amalga oshirilgan. Jamiyat rivojlangan sari yetuk, barkamol shaxslarni tarbiyalab etishtirish ehtiyoji ortib, o’zgarib, yangilanib borgan. Insoniyat jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ta’lim-tarbiya muassasalarini yaratish, yosh avlodlarni o’qitish va tarbiyalash sohasidagi tajribalarni nazariy jihatdan anglash, umumlashtirish va hayotga tadbiq qilish jarayonida pedagogika fani shakllandi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo’naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog’liq bo’lib, an’anaviy tafakkur yuritishdan

farqli ravishda tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligida, yangi g'oyalarni yaratish, qobilyati, shuningdek, shaxs xarakteriga xos jihatlar – bir qolipda fikrlamaslikda, o'ziga xoslikda, tashabbuskorlikda, noaniqlikka toqat qilishda zakovatli bo'lishda aks etadi.

Pedagog kreativlik potentsialiga ega bo'lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e'tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish;
- ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish

Har bir pedagogning o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq.

Zamonaviy dunyoda kundan-kunga rivojlanib borayotgan jamiyatda innovatsiyalarga moslashish, shuningdek, yangiliklardan bahabar bo'lgan xolda doimiy yangilanuvchi jamiyat hayotiga yosh avlodni tayyorlash hamda ularni ushbu zamonning talablariga mos ravishda takomillashtirish, ularga yo'l ko'rsatish, o'z tajribalari bilan almashinish jarayonlarida oliy ta'lim muassalari pedagoglarining faol ravishda qatnashib, ushbu masala yuzasidan yordam berishlari pedagoglarning muhim kasbiy vazifasi hisoblanadi. Kreativlikning asl mohiyati hamda inson bilan bog'liqligi haqida gapirsak, intellekt insonning aqliy salohiyati hisoblansa, kreativlik ushbu salohiyatni maqsadga yo'naltirilgan tarzda erkin ishlata olish qobilyati hisoblanadi. Har bir sohaning o'z kadrlari va o'z odamlari mavjud bo'lib, malakali va tajribaga ega bo'lgan o'z ishini ustalarini yetishtirishligining katta omillaridan biri-bu ta'lim sifatini yanada yaxshilash va samaradorligini oshirishdir. Ushbu masala yuzasidan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovichning ta'lim masalasi bo'yicha bir qator qabul qilgan qarorlariga asosan tegishli soha vakillari ishni boshlab yuborishgan hamda ushbu masala bo'yicha kengashda chuqur bahslashuvlar bilan turli chora tadbirlar ishlab chiqilib amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari nafaqat yoshlarga balkida Yoshi kattalar uchun ham o'z sohalarini yanada mukammal tarzda o'zlashtirishlari uchun Prezidentimiz tomonidan ko'plab imtiyozlar berilmoqda. Bundan ko'pchilik ijobiy natija bilan foydalanishmoqda hamda "Exchange" ya'ni metodikalar almashinuvi orqali mamlakatimizga yangicha kreativ g'oyalar asosida ish ko'rilib, bizning Oliy ta'limimiz kelajagi yo'lida qator natijalar ko'rsatilinmoqda. Bizning yurtimiz vakillari chet el Oliy ta'lim muassasalariga borib, metodika almashib, o'zlariga kerakli bo'lgan bor ma'lumotlarni olishib, malakalarini yanada oshirishib kelishmoqda. Hamda shu orqali vatanimiz talabalariga yangicha usuldadars berilib, ularga ham ushbu bilimni bo'lishishmoqda. Bundan tashqari talabalar ham Magistratura ta'limini

chet elda yoqlashib, dunyo qarashlari, fikrlashlari va bilimlarini yanada kengaytirib qaytishmoqda. Buni ham bizga berilayotgan kattadan-katta imkoniyatlardan vas hu bilan birga unumli hamda foydali imkoniyatlardan deb hisoblasak adashmagan bo'lamiz. Har bir sohada o'z ishini ustalari ishlashi haqida aytib o'tgandik endi bunda misol tarzida, pedagoglarni oladigan bo'lsak, albatta, pedagoglar avvalo xoh u talaba bo'lsin, xoh o'quvchi yokida bog'chada ta'lim oladigan kichik yoshdagi o'quvchi kim bo'lishidan qat'i nazar ularga psixologik jihatdan dars berishlari har birini dunyo qarashidan kelib chiqqan xolatda dars berishi lozim. Sababiga keladigan bo'lsak, har bir insonning o'z fikrlashi doirasi, o'z dunyo qarashi va har xil bilimlilari bo'ladi. Har bir o'quvchi va talaba o'qituvchi tushuntirib beradigan mavzusini har xil ravishda ongiga qabul qiladi. Kimdir mavzuni tezda tushinib oladi, kimdir uchun esa bu qiyinroq bo'ladi. Ana shunday o'quvchilar uchun ham hammani bir xil va birdek bilim olishi uchun pedagoglar xar xil o'quvchiga qarab o'qitish usullarini ya'ni metodikalarni qo'llashlari kerak. Shuning uchun ham tarbiyachining kasbiy mahorati, uning bilimi, izlanuvchan va intiluvchan ekanligi, bilimdonligi, zukkoligi va shahsiy sifatlarini ham takomillashtirishi ishga olishda yokida ish jarayonida talab etiladi. Shuningdek, hozirgi zamon pedagoglari nafaqat, pedagoglar balki boshqa soha vakillari ham zamon bilan hamnafas bo'lgan xolatda, eng so'nggi zamonaviy texnologiyalarda foydalangan xolatda o'z ishlariga mas'uliyatli ravishda kirishishlari kerak va bu shuni taqozo etadi. Sababi esa oddiy taraqqiyot, texnologiya va odamzot kundan-kunga rivojlanmoqda va takomallashmoqda, deyarli hark un va har vaqtda yangidan-yangi texnologiyalar, metodikalar, o'qitishning yangicha usullari, zamonaviy lug'atlar ishlab chiqilmoqda. Bunda kreativlik ham asosiy masalalardan biri hisoblanadi, kreativ so'zining asosiy ma'nosiga to'xtaladigan bo'lsak, kreativlik(lotincha, inglizcha "create"-yaratish, "creative"-yaratuvchi, ijodkor) hisoblanadi. Individdning yangi g'oyalarni ishlab ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va shu bilan birga mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi. Ko'pgina tarbiyachilar o'zlarida kreativlik yo'q deb hisoblaydilar. Buni sabablaridan biri aslida kreativlik qanday bo'lishini asl ma'nosini tushunmaganliklaridan bo'lsa yana biri kreativlikni o'zida aynan qandaydir sifatlar qabul qilishi haqidagi bo'lgan noto'g'ri tushunchalari hamda fikrlari sababdir. Kreativlik inson iqtidorining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shaxsning tafakkurida, uning muloqotida, his-tuyg'ularida, dunyo qarashida, munosabatida, muayyan faoliyatida namoyon bo'ladi. Bilamizki, kreativlik deganda oldimizga qo'yigan malum bir masala va muammo yuzasidan bildiriladigan o'z fikr va mulohazalarimiz, unga

ijodiy tomonlama yondashish, masala yechimini bartaraf etish hamda fikrlar almashinuvi, refleksiya, o'z nuqtai nazaridan asoslab berish va himoya qilish, sabablarini keltirish imkoniyatiga ega bo'lish hisoblanadi. Bizning oliy ta'limimizning asosiy vazifalaridan biri ham shu hisoblanadi. Har bir masalaga optimistik va kreativlik jihatidan yondoshadigan bo'lsak, har bir masala chuqur o'rganilib ko'rib chiqiladi hamda natijada o'z yechimini topadi. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining bosh maqsadlaridan biri bugungi ta'lim sohasini isloh qilish, bizning milliy ta'limimizni jahon ta'lim standartlariga tenglashtirish, zamonaviy va yuqori malakaviy kadrlarni tayyorlashdan iborat. Davlatimiz tomonidan yana bir narsaga chuqur ravishda e'tibor berildi bu tilga. Avvalgi zamondan ham til bilgan o'z ishini topa bilgan, hamda o'zaro muloqotda qiynalmagan. Shu sababdan ham til o'rganishga qaratilgan e'tibor juda kuchli. Yana bir sababi hozirgi zamonaviy hayotimizda o'zaro muloqotlar orqali boshqa davlatlar bilan hamkorlik qilish va boshqa ko'plab ishlarni amalga oshirish uchun til bilish juda muhim hisoblanadi. Hozirgi kunda har bir shahs uchun til bilish yanada keng imkoniyatlardan darakdir. Pedagoglarning chet tilidan qo'shimcha sertifikatga ega bo'lishlari ularning oylik maoshi baland bo'lishi, qo'shimcha imtiyozlar, qolaversa, tajribalar almashinuvi ya'ni bilimlari uchun ham kerakli hisoblanadi. Pedagogika (gr. $\pi\alpha\iota\varsigma$, paida — bola, gr. $\alpha\gamma\omega$, gogos — yetaklovchi) atamasi qadimiy bo'lib, „bola yetaklovchi“ degan ma'noni bildiruvchi grekcha „paydogogos“ so'zidan kelib chiqqan. Tarixiy manbalarning ko'rsatishicha, qadimgi Yunonistonda o'z xo'jayinining bolalarini sayr qildirgan, ehtiyot qilgan, harbiy mahoratni o'rgatgan tarbiyachini, ya'ni qullarni „pedagog“ (bola yetaklovchi) deb atashgan. Keyinchalik esa, maxsus o'qitilgan va pedagoglikni o'ziga kasb qilib olgan kishilarni pedagog deb atay boshlashgan. Pedag (yun. paidagogike) — tarbiya, ta'lim hamda ma'lumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganuvchi fanlar majmuasi. Ped. institutlari va ayrim boshqa o'quv yurtlarida mutaxassislik dasturi asosida o'rganiladigan o'quv predmeti ham pedagog deb yuritiladi. Pedagogika fan sifatida bola tarbiyasining nazariy asoslari bilan shug'ullangan. Zamonaviy pedagog bolalar bilan birgalikda kattalarning ham o'quv-tarbiyaviy, madaniy hamda ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasi bilan shugullanishni ko'zda tutadi. O'zbekiston Respublikasida Pedagoglarga barkamol shaxs ma'naviyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida yondashiladi. Pedagog tarbiya jarayonining qonuniyatlari, tarkibi va uni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq etadi, tarbiyaviy va o'quv ishlarining mazmuni, tamoyillari, ularni tashkil etish shakl, usul hamda yo'sinlarini belgilab beradi. Shaxsni tarbiyalash, o'qitish va shakllantirish Pedagogning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash

Pedagogikanidagi asosiy tushuncha sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ezgulik, go'zallik, yaxshilik, adolatga doyr qarash va ko'nikmalarning shaxs sifa-tiga aylantirilishi tarbiya yordamidagina amalga oshiriladi. Insonlar ora-sida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat o'qitish tushunchasini ifoda etadi. O'qitish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi. Tarbiyalash va o'qitish natijasida odamda muayyan shaxs sifatleri shakllantiriladi. Shaxs tarbiyalash va o'qitish orqali o'zida oldin bo'lmagan ma'naviy-intellektual sifatlarga ega bo'ladi. Bu hol shaxsning umri mobaynida uzluksiz davom etadi va uning rivojlanishiga omil bo'ladi. Inson va uni shakllantirishga doir fan sifatida Pedagogika falsafa, etika, estetika, madaniyatshunoslik, psixologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik, demografiya, tarix, adabiyot, tibbiyot, mat. va boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq. Pedagogika fani va amaliyoti taraqqiyotida bu fanlarning nazariy asoslari, tadqiqot metodlari, ilmiy xulosalarni aniqlash, taxlil qilish hamda umumlashtirish usullaridan foydalanadi. Pedagogikada ta'lim va tarbiya jarayonlarining qaysi jihatlarini o'rganishdan kelib chiqadigan bir qancha soha va bo'limlar mavjud. O'qitishning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, usullari bilan shug'ullanadigan sohasi didaktikadir. Shaxsning axloqiy sifatlarini tarkib toptirish, unda e'tiqod, dunyoqarash, axloq singari ma'naviy jihatlarini shakllantirish masalalarini pedagogikaning tarbiya nazariyasi va amaliyoti tarmog'i o'z ichiga oladi. Ta'lim-tarbiyani tashkil etish, uyushtirish va uni boshqarish singari tashkiliy-pedagogik ishlar qonuniyati pedagogikaning maktabshunoslik sohasi tomonidan ishlab chiqiladi. pedagogika hamisha muayyan yoshdagi, ma'lum hayotiy va akliy tajribaga ega bo'lgan kishilar bilan ish ko'radi. Shuning uchun ham pedagogikaning qonuniyatlarini belgilashda ta'limtarbiya oluvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Ta'lim o'z moxiyatiga ko'ra umumiy va maxsus kabi turlarga ajratiladi. Umumiy ta'lim xar bir shaxsning kamol topishi xamda u tomonidan xayotiy faoliyatni tashkil eta olishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni berishga yo'naltiriladi. Umumiy ta'lim asosida o'zlashtirilgan ma'lumotlar kelgusida shaxsning kasbiy tayyorgarligini ta'minlashga imkon beruvchi maxsus ta'lim olishi uchun asos bo'ladi. Maxsus ta'lim – o'zida mutaxassislik xususiyatlarini namoyon qilib, shaxsga muayyan kasbiy faoliyatni tashkil etish borasida nazariy bilimlarni berish asosida amaliy ko'nikma xamda

malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'lim, shuningdek, turli darajadagi ta'lim dasturlarini amalga oshirishiga ko'ra maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-xunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash xamda maktabdan tashqari ta'lim kabi turlarga bo'linadi.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muxim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tarbiya jarayoni mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi.

Tarbiya muayyan, aniq maqsad xamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir.

Ijtimoiy tarbiya va uning bosqichlari. Insoniyatning yashash uchun kurashish va turli tabiiy ofatlardan ximoyalalanish yo'lida olib borgan harakatlari tarbiya g'oyalarining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Kreativlik -shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zim rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'p qirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Kreativlik jarayonini tashkil etish va boshqarishning murakkabligi shundaki, bunda ijodiy individuallikning nafaqat ongli, balki ong osti tushunchalari paydo bo'ladi. Kreativlik tabiatini o'rganish muammosiga bag'ishlangan psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilib, odatda, intellektual kreativlik masalasiga duch kelamiz. Ijtimoiy va aniq pedagogik kreativlik sohasida amalga oshirilgan izlanishlar ancha kam. Ko'p hollarda tadqiqotchilar pedagogik kreativlik emas, balki pedagogik muloqot jarayonini o'rganadilar, o'qituvchi va o'quvchi muloqotini yaxshilash uchun tavsiyalar beradilar. Pedagogika va psixologiyadagi kreativlik tabiati uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi ichki va tashqi omillar haqidagi yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtirib quyidagicha xulosa chiqarish mumkin: bu hodisa yaxlit va tuzilish jihatdan tushunish uchun yagona tushunchalar tizimi mavjud emas. Inson shaxsida kreativlik, uning darajasi, tuzilishi va o'ziga xosligi inson individualligining boshqa bir jihatini o'zlashtirish jarayonining o'ziga xosligi va shaxsiy xususiyatlari bilan uzviy bog'liq. Bu bog'liqlikni tasniflash kreativlik hodisasining kelajakda o'rganilishi kutilayotgan yangi bir yo'nalishidir. Kreativlikni intellektual kreativlik va ijtimoiy kreativlikka bo'lish mumkin. Intellektual kreativlik analiz va sintezdan iborat. Analiz va sintez qila olish qobiliyati umumiy intellektning

asosidir. Ijtimoiy kreativlik o'zida kasbiy kreativlikni mujassamlashtiradi, uning ko'pgina turlari orasida pedagogik kreativlik ham mavjud. Pedagogik kreativlik kommunikativ va didaktik kreativlikdan iborat. Didaktik kreativlik o'zida intellektual boyliklarga intilish va shu bilan birga novatorlik qobiliyatida namoyon bo'ladi. Kommunikativ va didaktik kreativlik pedagogik qobiliyatning asosi hisoblanadi. Pedagogik qobiliyat ijodkorlik qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadi va o'z navbatida ichki sezimni rivojlantiradi. Pedagogik ijodkorlik qobiliyati, ichki sezim va umumiy intellekt kesishganda ijod mahsuli yaratiladi. Kreativlikni rivojlantirishda kreativ insonlarni kreativ emas insonlardan farqlovchi hissiy chizgilari (o'z-o'ziga ishonch, tajovuzkorlik, o'z-o'zidan qoniqish, ijtimoiy cheklolarga va boshqalar fellariga toqatsizlik) individning shaxsiy o'ziga xosligi katta ta'sir ko'rsatadi. Kreativlikning motivlikka munosabatini belgilovchi yagona qarashlar tizimi mavjud emas. Nuqtayi nazarlardan biriga ko'ra, kreativlikda individ o'z imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanadi, faoliyatning yangi qirralarini izlab topadi. Boshqa bir nuqtayi nazarga ko'ra kreativ kishilarni motivlashtirish, tavakkalchilikka intilish, o'z imkoniyatlari chegarasini aniqlashga intilishdir. Aytish mumkinki, bar ikkala nuqtayi nazar ham o'zida kreativ insonlarning, motivlashning individual variantlarini mujassamlashtirgan. Innovatsion faoliyatning o'ziga xosligi muammosida o'qituvchi xulq-atvorining o'quvchilar kreativligini rivojlantirish bilan bog'liq tasniflanishi katta ahamiyatga ega, chunki oxir-oqibat bilim emas, balki rivojlanish omili bo'lgan alohida malakalar va ularning xulq-atvoriga qo'llanishi muhimdir. Izlanishlar natijasida o'qituvchi xulq-atvorida bolalar kreativ rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi dalillar keltirilgan: ijodiy fikrlash qiymatini baholash, bolalarni atrofda qo'zg'atuvchi omillarga nisbatan sezuvchanligini oshirish, obyekt va g'oyalarni erkin boshqara olish, ijod jarayoni haqida konstruktiv axborotni rivojlantirish, tanqidchilikni emas, konstruktiv tanqidni rivojlantirish, o'z-o'ziga hurmatni orttirish, baholanishdan qo'rqish hissinimg oldini olish va boshqalar. Xulosa qilib aytganda, kreativlik bilan metodikani chambarchas qilib bog'lab, uni o'quvchiga yetkaza bilish eng katta maqsadlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Самойленко, С.В. О психолого-педагогическом обеспечении инновационных процессов в образовании / С.В. Самуйленко // Сибирский учитель. — 2007. - № 5 (53). - С.34 - 44.
2. Филиппова, Н.М. Педагогическое обеспечение общественной самоорганизации учащейся молодежи. Автореф. дис. канд. пед. наук / Н.М. Филиппова. - Кострома, 2007. - 24 с.
3. Muslimov N.A. Kasbta'limio'qituvchisinishakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Ped. fan. dokt. dis. - T., 2007. 325 b.

4. Селезнева, Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования: Лекция-доклад / Н.А. Селезнева. - Москва: Иссл. центр проблем качества подготовки специалистов. — 2003. - С. 54-78.

5. Равен Джон. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы / Джон Равен. - пер. с англ. - М. - 1999. - 144 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada yangicha va zamonaviy metodlar asosida talabalarni ongini oʻstirishga, uni rivojlantirishga qaratilgan boʻlib bundan koʻzlangan maqsad yangicha metodikalar almashinuvi, uni amaliyotda qoʻllash, shuningdek, talabalarning kreativ gʻoyalarini amalga oshirishdagi koʻmaklar, fikr va mulohazalar asosida yaratilgan hozirgi kunga mos boʻlgan interfaol metodika asosida qoʻllash va buni talabalarga yetkazib berish orqali jamiyat, xalq, kelajak taraqqiyotini yanada ijobiy oʻzgarishlarni keltirib chiqarishdir.

РЕЗЮМЕ

This article is aimed at raising and developing students' consciousness based on new and modern methods. The purpose of this article is to exchange new methods, to apply them in practice, as well as to support the implementation of students' creative ideas, as well as opinions and comments. It is to create more positive changes in society, people, and future development by using the interactive method that is suitable for the present and delivering it to students.

SUMMARY

Данная статья направлена на повышение и развитие сознания студентов на основе новых и современных методов. Целью этого является обмен новыми методами, применение их на практике, а также поддержка, идеи и мнения в реализации творческих идей студентов. Это создание более позитивных изменений в обществе, людях, будущем развитии, применяя его на основе интерактивной методологии, подходящей для настоящего времени, и доставляя ее студентам.

MUHANDISLIK MASALALARNI YECHISH ORQALI TALABALARNING DASTURLASH KOMPETENTLIGINI OSHIRISH METODIKASI

Xoliqulov B.J.

*Qarshi muhandislik - iqtisodiyot instituti, "Axborot texnologiyalari"
kafedrasi dotsenti, (PhD)*

Tayanch soʻzlar: kompetentlik, masalalar yechish, masalalar yechish usullari; muhandislik masalalar yechishga oʻrgatish usullari; muhandislik masalalarni yechish koʻnikmalarini shakllantirish bosqichlari, kompetensiya, muhandis.

Ключевые слова: компетентность, решение задач, методы решения задач, методика обучения решению инженерных задач, этапы формирования навыков решения инженерных задач, компетентность, инженер.

Key words: competence, problem solving, problem solving methods, teaching methods for solving engineering problems, stages of developing skills in solving engineering problems, competence, engineer.

Malakali mutaxassisning asosiy sifati professional vazifalarni malakali va oʻz vaqtida hal qilish qobiliyatidir. Faqat shu sifat bilangina muhandis ilmiy - texnik jarayonning markazida boʻla oladi. Hozirgi kunda davlat taʼlim siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri bu – bilimlar asosidagi paradigmadan kompetentlikka asoslangan yondashuvga oʻtishdir. Taʼlimni modernizatsiyalash tushunchasi koʻra, zamonaviy oliy taʼlimning maqsadi yuqori darajada professional faoliyatini amalga oshirish imkoniyatiga ega yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashdan iborat. Texnika oliy taʼlim muassasalarida dasturlash asoslar ilmiy-texnika fan hisoblanadi. Dasturlash asoslar fanini oʻrganayotgan talabalar tomonidan oʻzlashtirilgan bilimlar umumkasbiy, ixtisoslik va maxsus fanlarni oʻrganish, yangi dastur va innovatsion texnologiyalarni oʻzlashtirish uchun fundamental asosdir. Muhandislik mutaxassisliklari uchun dasturlash asoslar taʼlimi, uning mazmuni talabalarda olamning zamonaviy dasturlash manzarasi haqidagi fikrlarini shakllantirishga yordam berishi kerak. Dasturlash asoslar fanini oʻqitish mutaxassislik bilan uzviy bogʻliq boʻlishi va boʻlajak

mutaxassisning kasbiy faoliyati bilan bog'liq aniq jarayon va hodisalarni ko'rib chiqishga asoslanishi lozim. Biroq, dasturlash asoslar o'quv dasturiga dasturlash kompetentlikni muhandislik kompetensiyalariga integratsiyalash vazifasini kiritish, muhandislik muammolari yechish orqali professional ta'limni amalga oshirish obyektiv mavjud qiyinchiliklar bilan bog'liq.

Dasturlash asoslar kursini o'rganishda texnika ta'lim muassasalari talabalari uchun kasbiy kompetentlikni shakllantirishda o'quv jarayonining mazmuni - talabalarda shakllanishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifat va fazilatlar majmui hamda maqsadga erishish usullari, shakllari va vositalarini aniqlash lozim. O'qitish maqsadlari nafaqat bilimlarni, balki faoliyatning ayrim turlarini, shu jumladan, dasturlash kompetentlikni shakllantirishni ko'zda tutgani uchun ham o'qitish mazmuniga faoliyatlitarkibiy qismi kiritilishilozim. Shuning uchun, texnika oliy ta'lim muassasalarida dasturlash asoslar kursining mazmunini tuzishda umumiy dasturlashning mazmunini (algoritmalar tahlili, algoritm va nazariyalar, dunyoning zamonaviy algoritmalar tahlili, ilmiy dunyoqarashlari, dasturlash asoslar fanida bilish usullari haqidagi g'oyalar haqida bilimlarni shakllantirish) hamda aniq maqsadlarni hisobga olish kerak: umumkasbiy, ixtisoslik va maxsus fanlarni o'rganish uchun ilmiy baza yaratish, dasturlash kompetentlikka asoslangan professional muammolarni hal qilish; muhandis kasbiy faoliyatiga mos keladigan faoliyatni shakllantirish. Shuning uchun mavzuning didaktik modeli ikkita blokni o'z ichiga olishi kerak: eng avvalo dasturlash kursining mazmunini o'z ichiga olgan asosiy mavzu o'quv dasturiga kiritilgan va vositalar bloki yoki protsessual blok, bilim olish, turli ko'nikmalar, jumladan, kasbiy faoliyat bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirishni ta'minlaydi. Dasturlash asoslar fani uchun asosiy blok mavzuiy bilimlarini va protsessual kompleks yordamchi bilimlarni mantiqiy, uslubiy, tarixiy, mavzulararo va baholovchi) o'z ichiga oladi.

Dasturlash asoslar fanidan bilim olishning eng muhim mezonlaridan biri dasturlashda muhandislik muammolarini hal qilish, ya'ni olingan bilimlarni muhandislik amaliyotida qo'llay olishdir.

Dasturlashda muhandislik masalalarni yechishni muvaffaqiyatli hal qilish uchun matematik modellashtirish o'rtasidagi funksional munosabatlarni bilish kerak:

- formulalar bilan ishlay olish;
- oddiy arifmetikadan boshlanib, murakkab algebralar bilan tugaydigan hisoblashlarni bajara olish;
- tenglamalar sistemalarini yechish qobiliyati;
- jadvallarni o'qish va tuzish qobiliyati;

- Har qanday jarayon algoritmik fikrlash orqali amalga oshiriladi. YA'ni muammolarni aniqlash va ularning yechimini topishda algoritmik fikrlash talab etiladi.

Talabalarning algoritmlashga oid fikrlashini rivojlantirish orqali, ularni dasturlashga o'rgatish, ya'ni buyruqlar ketma-ketligini tuzish, tuzilgan dasturni bosqichma-bosqich bajarish kabi vazifalarni amalga oshirishda muhim sanaladi.

Dasturlashda muhandislik masalalarni yechishni ya'ni buyruqlar ketma-ketligini tuzish, tuzilgan dasturni bosqichma-bosqich bajarish kabi vazifalarni bajaradi.

Masalalarni yechishning asosiy vazifalari:

1. Kirish-motivatsion;
2. Kognitiv;
3. Rivojlantiruvchi;
4. Tarbiyalovchi;
5. Illyustrativ;
6. O'rganilgan buyruqlar ketma-ketligini amalda qo'llash;
7. Talabalarning dasturlashda ko'nikma va malakalarini shakllantirish;
8. Talabalarning umumiy ko'nikma va malakalarini shakllantirish;
9. Nazorat va baholash.

Dasturlash kompetentlikni rivojlantirishda muhandislik masalalar yechishning ahamiyati va usullari.

Muhandislik masalalarni yechish uchun o'qitish usullarining asosiy qoidalari:

- Har qanday muhandislik masalalarning yechimlarini mantiqiy ravishda izlashga umumiy yondashuvni ishlab chiqish;
- Umumiy yondashuvni shakllantirish uchun talabalar matematik modellashtirishdan masalalar yechish uchun masalada tasvirlangan jarayon va xususiyatlari haqida aniq tushunchaga ega bo'lishlari;
- Matematik modellashtirishdan masalalarni yechish bir qator harakatlardan iborat murakkab faoliyat bo'lib, u o'z navbatida bir qancha jarayonlardan iborat (yo'nalganlik, rejalashtirish, bajarish, nazorat)ligini bilishi, ularni tahlil qila olishi;
- Bunday murakkab faoliyatni amalga oshirish uchun talabalar alohida harakatlar va uning tarkibiy qismi bo'lgan jarayonlarni bajarish bo'yicha kuchli ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak;
- Matematik modellashtirish masalalarni muhandislik muammolari orqali ifodalash va dasturlash kompetentlikni rivojlantirish.

Dasturlash kompetentlikni rivojlantirishdaboriladigan faoliyatining tuzilishi.

Talabalarning dasturlash asoslar kompetentligini rivojlantirishda maqsadni amalga oshirish ma'lummaqsadga yo'naltirilgan harakatlardan iborat bo'lib, har bir harakat alohida jarayonlar majmui sifatida amalga oshiriladi.

Masala yechish masala matnini tahlil qilishdan boshlanadi, uning maqsadi muammoning algoritm modelini tuzishdan iborat. Birinchi harakat orqali ma'lum bir vazifa vaziyatini idrok etish yuzaga keladi. Muammoning elementar shart-sharoitlari, talablari va obektlari, xususiyatlari va obektlari hamda ular o'rtasidagi munosabatlarni tanlash uni ideal dasturlash muammo ko'rinishida taqdim etish, uning algoritm modelini qurish imkonini beradi. Keyingi bosqich-masalani yechish rejasini tuzish, maqsad-kerakli vazifani aniqlash. Topshiriq rejasini tuzganingizdan so'ng topshiriq yechimini amalga oshirishni boshlashingiz mumkin. Yakuniy harakat qabul qilingan yechimni tekshirish bo'lib, uning maqsadi muammoning to'g'ri yechimini tekshirish, natijaning ishonchliligini baholash va muammoning javobini shakllantirishdan iborat.

Dasturlash asoslar fani bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda tajriba ishlari doirasida qanday texnologiyalardan foydalanganimizni yaqindan ko'rib chiqaylik.

Amaliy mashg'ulotlarda loyiha metodi, bahs-munozara, ishbilarmonlik o'yinlari, rolli o'yinlar, debat va shu kabi kommunikativ pedagogik texnologiyalar kabi dars metodlaridan foydalanildi. Talabalar bu metodlarda monolog, dialog, ommaviy xabar, taqdimot, hisobot, juft va guruhlarda ishlashlari kerak.

Jamoaviy ishlash kompetensiyasining tuzilishi

1-Jadval

Motivatsion kompetensiya	Jamoaviy ishlash faoliyatini amalga oshirish uchun ichki motivlarning mavjudligi, shaxsiy mahoratni rivojlantirish uchun kuchli istak, jamoaviy ishlashga qiziqish, shaxsiy va kasbiy o'sish uchun ahamiyatini tushunish
Shaxsiy kompetensiya	Muvozanat, ochiqlik, bag'rikenglik, o'z-o'zini nazorat qilish, fikrlashning moslashuvchanligi, stress-barqarorlik, tashabbuskorlik, bag'rikenglik, ish qobiliyati, fidokorlik, ijtimoiy faollik kabi xarakter xislatlarining mavjudligi
Kognitiv kompetensiya	O'z faoliyati uchun maqsad qo'yish, ma'lumotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, faoliyatni ro'yobga chiqarish va uning natijasini oldindan ko'rish
Kommunikativ kompetensiya	Dasturlash amaliyotida ham o'quvchi va talabaning algoritmik fikrlashini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quvchi va talabalar dasturlashga oid berilgan masalaning mohiyatini tushunishga hamda dastur kodiga o'tkazishga oid ko'nikmasi va malakasi shakllanadi

Faoliyat kompetensiya	Jamoa sur'atida ishlay olish, birgalikdagi faoliyat yo'l-larini bilish, jamoadagi o'z rolini bajara olish, muvaf-faqiyatli va o'z vaqtida o'z vazifalarini bajara olish

Muhandislik masalalarni yechish uchun muhandislik kompetensiyalari tarkibiga kiritilgan barcha harakatlarning bir qismi sifatida quyidagi operatsiyalarni bajarish kerak: yo'naltirish, rejalashtirish, ijro etish va nazorat qilish.

Talabalarning dasturlash asoslar kompetentligini shakllantirishning asosiy bosqichlari.

Dasturlash asoslar kursini o'rganishda talabalar asosiy umumiy bilimlarini egallagan olgan xolda quyidagi bosqichlardan o'tadilar:

Birinchisi — dasturlash asoslardan berilgan masalaning tuzilishini o'rganish (masalaning asosiy sharti, obyekti va talablarini yoritib berish), masalani mantiqiy idrok etish uchun asosiy jaoayonlarni o'rganish (masala bilan tanishish - yo'naltirish va bajarish).

Ikkinchisi— masala talabi va sharti o'rtasidagi munosabatlar ochiq qo'yilgan (masala bilan tanishish-yo'naltirish va bajarish) eng sodda masalalarni yechishdir.

Uchinchisi - muammolarni hal qilishning muayyan usullarini o'zlashtirish, muammoning ideal obyektni tanlash. Talab va shartlar yagona noma'lum yoki oddiy xulosa bilan boshqarish bilan bog'liq bo'lgan masalalarni yechish (vazifa bilan tanishish-rejalashtirish) (vazifani amalga oshirish – rejalashtirish).

To'rtinchisi - “masala sharti bilan tanishish” va “masala yechimini amalga oshirish” (vazifa-nazorat bilan tanishish) harakatlarining bajarilishi ustidan nazoratni singdirish (qaror vazifalarini amalga oshirish-nazorat)

Beshinchisi - masalalarni yechishdan olingan natijalarni tekshirishni o'rganish (olingan natijani tekshirish va uni tahlil qilish-yo'naltirish va bajarish).

Oltinchisi - “masalani yechish rejasini tuzish” (masalani yechish rejasini tuzish-yo'naltirish va bajarish) harakatining amalga oshirish operatsiyalarini o'zlashtirish.

Yettinchi - nazorat amallarini «rejalashtirish» jarayonini o'zlashtirish (masalalar yechish rejasini tuzish-rejalashtirish) (natijani tekshirish va uni tahlil qilish – nazorat qilish).

Sakkizinchi - nazorat amallarining nazorat operatsiyalarini o'zlashtirish va muhandislik masalalarini yechish bo'yicha faoliyatning to'liq tuzilishi (masalani yechish rejasini tuzish-nazorat qilish) (natijani tekshirish va uni tahlil qilish – nazorat qilish).

To'qqizinchi-faoliyatning o'rganilgan strukturasini yangi mavzu va bo'limlar bo'yicha masalalar yechishga qo'llash, o'quvchilar tomonidan shakllantirilgan faoliyat strukturasini yanada umumlashgan shaklga katnashtirishdir.

Xulosa sifatida, dasturlash asoslarning konseptual asosi matematika, axborot texnologiyalari va muhandislik sohasidagi bog‘liqlik bo‘lib, u texnika oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda eng muhim ahamiyatga ega. Dasturlash kompetentlikni rivojlantirish muhandislik paradigmalariga yo‘naltirilgan ta’limberish, talabada bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifat va fazilatlarini shakllantirish, shu bilan birga tabiiy-ilmiy, ixtisoslik va maxsus fanlarning o‘zaro aloqadorligi hamda ta’limda uzviylikni ta’minlashda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Gayratovich, E. N., & Jovliyevich, K. B. (2023). Theory and Methodology of Software Modeling Using the Web Platform. Eurasian Scientific Herald, 16, 59-63.
2. Xolikulov B.J., Panjiyev S .A. Transport masalasi va uni vizual dasturlash tilida potentsiallar usulida yechish // Innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnal. –Qarshi, 2020. –№ 1/37. –B.43–49.
3. Xolikulov B.J., Panjiyev S.A., Z.E.Chorshanbiyev., Z.A.Abdusamatov. “Axborot texnologiyalari va jarayonlarni matematik modellash” o‘quv qo‘llanmasi // Qarshi. “Intellekt” nashriyot 2021. – 300 b.
4. Xolikulov B.J., Panjiyev C.A., Eshmurodov A.G‘. Zamonaviy dasturlash tillarini o‘qitishda qiyosiy tahlillardan foydalanish // Mug‘allim hem uzliksiz bilimlendirio‘. Nukus, 2019 –№ 3. –B. 86–80.
5. Kholikulov B.J. General analysis and problems of mathematical modeling theory // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. London. Vol.8 12, 2020 ISSN 2056-5852. P.124–129 (13.00.00; №3).
6. Kholikulov B.J. Teaching creating software in solving integral models // Academic Research in Educational Sciences ISSN 2181-1385. Vol. 2 Issue 12, 2021/12. Cite Factor: SJIF 2021 = 5.723. P 423-426.
7. Kholikulov B.J. Teaching line models and solutions with their programming systems //Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. ISSN 2181-1784, Vol. 1 Issue 11 December, 2021. Impact Factor: SJIF 2021=5.423, P. 851–857.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada dasturlash amaliyotida ham talabaning algoritmik fikrlashini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda o‘quvchi va talabalar dasturlashga oid berilgan masalaning mohiyatini tushunishga hamda dastur kodiga o‘tkazishga oid ko‘nikmasi va malakasi shakllanadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье развитие алгоритмического мышления ученика и студента имеет важное значение и в практике программирования. При этом у учащихся и студентов развиваются умения и компетенции, позволяющие понять суть заданной проблемы программирования и перенести ее в программный код.

SUMMARY

In this article, the development of algorithmic thinking of the pupil and student is also important in programming practice. In this, pupils and students develop the skills and competence to understand the essence of a given programming issue and transfer it to the program code.

SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING INTELLEKTUAL SALOHIYATINI OSHIRISHNING ILMIY- NAZARIY ASOSLARI

Atashov A.Sh.

*Qoraqalpoq davlat universiteti
“Ekologiya va tuproqshunoslik”
kafedrasi assistenti*

Arepbayeva F.A.

Qoraqalpoq davlat universiteti tadqiqotchisi

Shukurlaev M.N.

Qoraqalpoq davlat universiteti doktranti

Tayanch so‘zlar: ta’lim tizimi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar, individual sifatlar, individuallik, bilish faoliyati, o‘quv motivatsiyasi, intellektual salohiyat, fasilitator, o‘quv faoliyati, o‘quv materiallari, ijodkorlik, kreativlik.

Ключевые слова: образовательная система, личностно-ориентированное образование, личностно-ориентированные подходы, индивидуальные качества, индивидуальность, познавательная деятельность, учебная мотивация, интеллектуальный потенциал, фасилитатор, учебная деятельность, учебные материалы, творчество, творчество.

Key words: educational system, person-oriented education, person-oriented approaches, individual qualities, individuality, cognitive activity, educational motivation, intellectual potential, facilitator, educational activity, educational materials, creativity, creativity.

Mamlakatimizda umumta’lim maktablarida tashkil etilayotgan ta’lim-tarbiya jarayonlarining sifat-samaradorligini oshirishning asosiy strategik yo‘nalishi ta’limni mazmunan ichki tuzilishini takomillashtirishdan iborat. Bu yo‘nalishni tadbiq etishning zaruriy shartlari ta’lim jarayonlarining shaxsga yo‘nalganligi va individuallashtirilganligi, ta’lim jarayonlarida innovatsion texnologiyalarining joriy etilishi hamda jamiyatning ta’limni rivojlantirishdagi faol ishtiroki hisoblanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘ziga xoslik, noyoblik, takrorlanmas individual sifatida shaxsning vujudga kelishida, ta’limni tan olishda, o‘qitishda tabaqalashgan yondashuvni amalga oshirishga imkon beradigan, o‘quvchilarda

tashabbuskorlik, mustaqillik, insonparvarlik, faollik, javobgarlikni his etish, matiqiy va tanqidiy fikrlash kabi sifatlarni rivojlantiradi.

K.Rodgers shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun o'qituvchi quyidagi ma'lum sifatlarni egallagan bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi:

1. Inson turmushda uchraydigan qiyinchiliklardan chiqishni bilishi kerak. O'ziga kerak bo'lgan psixologik ehtiyojlari (havfsizligi, o'z-o'zini hurmat qilishi, o'z-o'zicha faollik)ni qondirish uchun nimalarni bilishga, o'zgartirishga harakat qiladi, bu intilishni uning ichki motivatsiyasi hal qiladi.

2. Yordam beruvchi inson (fasilitator) kongruent bo'lishi kerak. Kongruentlik tushunchasining sinonimlari tabiiylik, autentlik, moslikdir. Kongruentlik bu inson anglagan real sezgining tengligi. O'qituvchi kongruentligi nimalarda ro'yobga chiqadi? Kongruentlik o'qituvchi qanday bo'lishi kerakligini aniqlaydi. O'quvchilar bilan ochiq muloqotda bo'ladi, suhbatlashganda o'quvchini nima bilan quvontirishni biladi, uni qiziqmaydigan mavzudagi zerikarli suhbatlarga yo'l qo'ymaydi.

3. Ijobiy munosabatda bo'lishi. Fasilitator o'qituvchi, u yordam ko'rsatilgan odamga nisbatan iliq munosabatda bo'lishi kerak.

4. Empatiya tushunish. Fasilitator o'qituvchi o'quvchining ichki dunyosini tushuna olishi kerak.

5. Kongruentlik va empatiya mijozga yuborilishi, o'zgartirilishi kerak.

Shuningdek, uning fikricha shaxsga yo'naltirilgan yondashish terapiya va ta'limda bir-biridan farq qiladi, ya'ni: "Terapevt juda ko'p axborotga ega bo'ladi, chunki, kerakli axborot uning ichida joylashgan bo'ladi. Ta'limda esa boshqacha, fan-texnika nazariyasida uning juda ko'p vositalari bor, lekin ularni ishlatish kerak, bu materiallarni o'quvchilarga berishi kerak, uni majbur qilishi kerak emas. Bunday didaktik vositalar ishlab chiqilmaganligi, maktabda shaxsga yo'naltirilmagan o'qitishni joriy qilish yetarli emas".

"Shaxsga yo'naltirilgan" atamasini talqin qilishda turli xil ta'riflar mavjud bo'lib, bu shaxsga yo'naltirilgan yondashuv mohiyatini tushunishda qiyinchiliklarga olib keladi. Shaxsning har qanday psixologik usul bilan qilgan tahlilini psixoanaliz deb bo'lmaydi. Psixoanaliz esa Z.Freyd tomonidan ishlab chiqilganligi, barcha tadqiqotchilar tomonidan bir xil tushuniladi va tan olinadi.

L.M.Fridmanning fikricha, shaxsga yo'naltirilgan o'qitishni va shaxsga yo'naltirilgan ta'limni bir-biridan farq qilishi kerak. Uning birinchisi shuni bildiradiki, uning natijasi talabaning shaxsiy sifatlarining hosil bo'lishiga yordam beradi, ikkinchisi esa, kengroq tushuncha bo'lib, o'zining tarkibiga birinchisini ham kiritadi hamda o'quvchi shaxsini tarbiyalash sistemasini ham kiritadi.

“Shaxsga yo‘naltirilgan bilim berish” yoki uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib o‘qitish – bu hozirgi bilim berishga qo‘yiladigan talablarni bajarilishini taqozo qiladi:

- bilim berishning asosiy yutug‘i deb, insonning o‘ziga xosligi hamda unikalligi bo‘yicha yakka shaxs qatorida shakllanishini qabul qilish va bilish;
- differensiyaallashgan, ya’ni, turli darajadagi o‘qitishni amalga oshirishning alternativ shakllari madjudligi;
- har bil ta’lim oluvchiga uning shaxsiy xususiyatlari, hayotga tayyorgarligi, intilishi asosida o‘zining rivojlanish yo‘lini o‘zi tanlab olish imkoniyatining berilishi.

Sh.G.Xusanov shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning pedagogik modeli javob berishi lozim bo‘lgan bir qator talablarni ilgari suradi, bular: o‘quvchining shaxsiy sifatini shakllantirishning aniq bo‘lishi, tashxis sifatini ob’ektiv aniqlash usuliga ega bo‘lish, tashxis ko‘rsatkichini miqdoriy o‘lchash imkoniyatini inobatga olish, o‘lchash natijalariga tayangan holda sifatni baholashga rahbarlik qilish.

Demak, shaxs yo‘naltirilgan ta’lim berishda va o‘quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishda qo‘yilgan maqsadga qaraganda, unga intilish muhim ekanligini unutmash lozim, bundagi asosiy masala “kim bo‘lish kerak?” emas, “qanday bo‘lish kerak?” degan savolga javob berish hisoblanadi. Shuningdek, o‘quvchilarning bilim darajasini oshirishda ular bilan samarali muloqot o‘rnatish ham dolzarb hisoblanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda o‘qituvchi o‘quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirishi talab etiladi:

- har bir o‘quvchining shaxs, individuallik sifatlarini o‘rganish, ularning emotsiyasiga hayixohlik bildirish;
- o‘quvchilar tomonidan bildirilgan fikr va mulohazalar, takliflarga ijobiy hurmat munosabatida bo‘lish;
- sub’ekt shaxsiy tajribasiga tayanish;
- o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish;
- dars jarayonlarida o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini amalga oshirish uchun sharoit yaratish;
- ta’lim jarayonlarini tashkil etish bo‘yicha o‘quvchilarning taklifi, istagiga e’tibor qaratish;
- o‘quvchilarning ijodkorlik, kreativlik qobiliyatlarini rag‘batlantirish va boshqalar.

V.V.Serikovning fikriga ko‘ra, shaxsni rivojlantiruvchi o‘qitish o‘quvchida anglash tajribasi va shaxsning o‘z-o‘zini namoyon etishini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan ta‘lim faoliyati doirasining o‘ziga xosligi sifatida taqdim etiladi. Shaxsni rivojlantiruvchi o‘qitishni amalga oshirish uchun turli yosh bosqichida o‘quvchini shaxsiy rivojlantirish normalarini maqsadli ishlab chiqish kerak [6].

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limda bir o‘quvchilarning alohida individum ekanligi quyidagi bir nechta parametrlar bo‘yicha aniqlanadi:

1. O‘quvchilarning sub‘ektiv bilish tajribasi mazmunini aniqlash.
2. O‘quv materiallarining turi, shakli, mazmuni bo‘yicha o‘quvchi nimaga ko‘proq qiziqishini hisobga olish.
3. O‘zlashtirishi kerak bo‘lgan o‘quv materiallarini o‘quvchilarga o‘qib-o‘rganish usullarini o‘z tashabbuslari bilan o‘zlari tanlab olishlariga imkon berish, dars shaklini to‘g‘ri tanlash, guruh yoki yakka holda ishlashini o‘zi tanlashiga sharoit yaratib berish.

3. O‘quv materiallari bo‘yicha o‘z-o‘zini namoyon etishlariga, berilgan savollarga javob berishlariga imkon yaratish, jamoadoshlarining fikrlarini hurmat qilish, mustaqil xulosa chiqarish, qarorlar qabul qilishlariga imkon berish.

4. O‘quv – materiallari bo‘yicha yo‘l qo‘ygan xatolarini o‘zlari tuzatishlariga sharoit yaratish.

5. Natijani emas, balki, ushbu natijaga erishish jarayonini baholash, o‘quvchilarning diqqatini, u nimalarni bajarganiga emas, u qanday o‘ylaganiga, natijani qanday olganiga va u nimadan iborat ekanligiga, ya‘ni qanday fikrlaganiga qarati lozim.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim dars-mashg‘ulotlarini tashkil etishda o‘qituvchi butun guruhni emas, o‘quvchilarning har birini individual tarzda o‘qitilishini taqozo qiladi, ya‘ni darsda o‘rganiladigan materialni emas, har bir o‘quvchining uni o‘rganishga ehtiyojini uyg‘ota olii, intilishini ta‘minlashi kerak bo‘ladi.

Shu bilan birgalikda, o‘qituvchi o‘quv materialini bayon qilib berish, mustahkamlash hamda o‘quv materiallarining o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishini monitoring qilishi bilan bir qatorda, har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishi va bu xususiyatlar dan foydalanish dars jarayonida faol ishtirok ettirish yo‘llarini topishi kerak. Bu vaziyatda quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- ta‘limda o‘qitishning zamonaviy, ilg‘or texnik vositalari (elektron axborot ta‘lim resurslari: elektron darsliklar, elektron nazorat testlari, mobil ilovalar, o‘quv filmlari, dasturiy mahsulotlar)dan kengroq foydalanish.

- dars davomida insonparvarlik va demokratik tamoyillarning ustuvorligiga e'tibor qaratish;
- o'quvchilarni munosib rag'batlantirib borish, ya'ni o'quvchi berilgan topshiriqlar va savollarga to'liq javob bera olmasa ham uning o'rganishga bo'lgan motivaqiyasi va qiziqishini yo'qotmaslik uchun yomon baho qo'ymaslik.

Ushbu ta'lim texnologiyasining asosiy tamoyili o'quvchilarning individualligini tan olish va uning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish hisoblanadi, shu bilan birgalikda, o'quvchilarning psixologikxususiyatlaridan kelib chiqib, individual ishlash uchun o'quv jarayonlarini o'zgacha tashkillashtirish lozim.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari asosida har bir o'quvchining intilishlarini aniqlash asosida, xususiy rivojlanish yo'llarini tanlashga imkon beradi. Bu sharoitda o'quvchining ta'lim tizimiga moslashtirmay, balki, o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil o'qish, o'zligini namoyon etish, faollashtirish xususiyatlari asosida o'zini amaliy faoliyatida sinab ko'rish, yangi g'oyalar yaratish, yangicha fikr-mulohazalar bildirish, mavjud muammolar yechimining samaralai yo'llarini izlab topish, o'quvchilarning ijodiy faoliyat olib borishlari uchun sharoit yaratiladi hamda o'quvchilarning o'z xarakter xususiyatini faollashtirishga, namoyish qilishga intiladi.

Adabiyotlar:

1. Роджерс К. Взгляд на психотерапию становление человека. –Москва. 1994. -132 с.
2. Фрейд З. Большая книга психоанализа. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. Фридман Л.М. Концепция личностно-ориентированного образования.//Завуч. -2000. -№8.-С. 77-87.
4. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям. –Москва: ИПП, 1998, -544 С.
5. Хусаинов Ш.Г. Личностно ориентированное образование в национальной школе // Педагогика. 2007, №1. 52-58 с.
6. Сериков В.В. Личностный развивающее образование: мифы и реальность // Педагогика. 2007, №10. 3-12 с.
7. Трескина О.В. Личностно-ориентированная педагогическая технология как средство активизации духовно-нравственного потенциала студентов. Автореф. Дис. канд. наук.-Вологда: гос. Пед. Ун-т, 2007, 21 с.
8. Уман А.И. Модели процесса обучения: от догматической до личностно-стратегической // Инновации в образовании. 2008, №4, 119-130 с.
9. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования в современной школе.-Москва, 2010, 98 с.
10. Штец А.А. Функциональная грамотность в личностно развивающем образовании. Начальная школа плюс до и после.-2007, №8, 74-79 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada mamlakatimizda ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonlarining sifat-samaradorligini oshirishning asosiy strategik yo'nalishlari, ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni joriy etish, shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'quvchilar intellektual salohiyatini oshirishdagi o'rni, bunda o'qituvchiga qo'yiladigan vazifalar va talablar bo'yicha fikr-mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'limda har bir o'quvchining shaxs va individuallik sifatlarini o'rganish, ularda o'quv motivatsiyasini rivojlantirishning e'tiborli jihatlariga ahamiyat berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены основные стратегические направления повышения качества и эффективности образовательных процессов, организованных в образовательных учреждениях нашей страны, внедрения личностно-ориентированного образования в систему образования, интеллектуального развития обучающихся личностно-ориентированного образования. роль в повышении потенциала, в ходе которой представлена обратная связь о задачах и требованиях к учителю. Также в личностно-ориентированном образовании важное значение придается изучению качеств личности и индивидуальности каждого обучающегося, развитию у них учебной мотивации.

SUMMARY

In this article, the main strategic directions of increasing the quality and efficiency of the educational processes organized in educational institutions in our country, the introduction of person-oriented education in the educational system, the intellectual development of students of the individual-oriented education its role in capacity building, in which feedback on the tasks and requirements for the teacher is given. Also, in person-oriented education, importance is attached to the study of personality and individuality qualities of each student, the development of educational motivation in them.

TASVIRIY SAN'AT TA'LIMIDA TALABALARNING BADIY – IJODIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Ibadullayeva N.E.

*(UrDU tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrasi katta o'qituvchisi)*

Tayanch so'zlar: badiiy va ijodiy qobiliyatlar, tasviriy kompetensiya, mustaqil ishlash, badiiy-pedagogik ta'lim, mustaqil badiiy va ijodiy faoliyat, rassom-o'qituvchi.

Ключевые слова: Художественно-творческие способности, изобразительная компетентность, самостоятельная работа, художественно-педагогическое образование, самостоятельная художественно-творческая деятельность, художник-педагог.

Key words: Artistic and creative abilities, visual competence, independent work, artistic and pedagogical education, independent artistic and creative activity, artist-teacher.

Jahonda global axborotlashuv, ijtimoiy munosabatlardagi keskin o'zgarishlar, iqtisodiy rivojlanishning tezkorligi shaxsni har tomonlama kamol toptirishga erkin, mustaqil, tanqidiy va kreativ fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishini ta'minlash mexanizmlari ta'lim jarayoniga tadbiiq etilgan.

Mustaqillikning ilk kunlaridanoq oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish bo'yicha keng miqyosdagi ishlarning amalga oshirilishi natijasida bugungi kunda mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalari salohiyatli ilmiy va pedagogik tarkibga, zamonaviy o'quv-dasturiy asosga, moddiy-texnik baza va o'quv ilmiy laboratoriyalarga ega bo'lgan ta'lim maskanlari sifatida samarali faoliyat ko'rsatmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi mamlakatimizda malakali kadrlar tayyorlashning yangi, bugungi kun talablariga to'la javob beradigan samarali milliy modelini yaratishda muhim omil bo'ldi.

Tasviriy san'at o'qituvchilarining maxsus kasbiy tayyorgarligi nafaqat pedagogik mahoratni o'rgatishdan, balki eng avvalo, mustaqil ijodiy ishlay oladigan professional rassomlarni tarbiyalashdan iboratdir. Realistik rangtasvir nazariyasi va amaliyotini malakali bilish rassom-pedagog faoliyatidagi muvaffaqiyatning kaliti hisoblanadi. O'z navbatida, badiiy ta'limda o'qitishning dastlabki kunlaridanoq talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish

uchun psixologik-pedagogik sharoit yaratmasdan turib, rassomlik mahoratini shakllantirish mumkin emas.

Ma'lumki, har bir talabada tevarak-atrofni ijodiy his etishni tarbiyalash, tevarak-atrofdagi voqelikni yaxlit rangli idrok etish, tasvirlangan narsaga estetik munosabatni shakllantirish ta'limning ikki shakli-auditoriyada va mustaqil ishda amalga oshiriladi.

Adabiyotlar sharhi. Tasviriy san'at sohasida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash, shaxsning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish masalalariga, hamda ijodiy jihatdan yoshlarni kasbiy tayyorlash masalalarida qadimgi Yevropa Badiiy Akademiyalarining mashhur rassomlari, nazariyotchilaridan Lonardo da Vinchi, Mikeladjelo Buanorotti, Piter Paul Rubens, Rafael Santi, Albrect Dyurer va boshqalarning ilmiy va ijodiy asarlarini keltirish mumkin.

Ushbu muammo yuzasidan Rossiya tasviriy san'at namoyondalaridan 19-20 asrda ijod qilgan I.Ye.Repin, N.Savrasov, Pavel Chistyakovlarning ijodiy hamda ilmiy ishlarni keltirish mumkin.

Rus pedagog va psixologlardan A.V.Bakushinskiy, L.S.Vygodskiy, Ye.I.Ignatev, Ye.A.Flerina, T.S.Komarova, S.Ye.Ignatev, S.L.Rubinshteyn, B.M.Teplovlar bo'lajak pedagogni ijodiy jihatdan kasbiy tayyorlash masalalariga murojaat qilgan bo'lsalar, mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish muammolariga bag'ishlangan masalalarga olimlardan L.G.Medvedev, L.A.Ivaxneva, V.K.Lebedko, Ye.V.Shoroxov, V.S.Kuzin, V.V.Koreshkov, A.S.Xvorostovlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida murojaat qilganlar.

O'zbekiston olimlari tomonidan talabalarning mustaqil badiiy va ijodiy faoliyatini tashkil etish muammolari, bo'lajak rassom-pedagog shaxsining ijodiy salohiyatini shakllantirishning samarali yo'llari va talabalarning badiiy – ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga doir bir qancha tadqiqotlar olib borilgan.

O'zbekistonlik olimlardan B.B.Baymetov, S.S.Bulatov, S.S.Abdullayev, B.B.Azimov, N.X.Tolipov, Q.Q.Qosimov, R.X.Hasanov, Abdirasilov S va boshqalar ushbu muammoga doir tadqiqotlar olib borganlar.

Professor Botir Boltabaevich Baymetovning "Oliy pedagogik ta'limda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning ba'zi masalalari" nomli maqolasida ushbu muammoga keng ko'lamda yondoshilgan.

Rossiyalik olimlardan G.M.Gladishev o'zining «Педагогические условия развития духовно-творческого потенциала будущего художника-педагога» nomli avtoreferatida bo'lajak rassom-o'qituvchilarning ma'naviy-ijodiy potentsialini rivojlantirishning pedagogik shart sharoitlariga asosiy e'tiborni qaratgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotimizni asoslashda mavzuni tushuntirishda qo‘l kelishi mumkin bo‘lgan ilmiy farazlarga e‘tibor qaratdik. Biz tadqiqotimizni yoritishda O‘zbekistonlik olimlardan B.B.Baymetov, S.S.Bulatov, N.X.Tolipov, R.X.Hasanov, S. Abdirasilovlarning talabalarning mustaqil badiiy va ijodiy faoliyatini tashkil etish, bo‘lajak rassom-pedagog shaxsining ijodiy salohiyatini shakllantirishning samarali yo‘llari va talabalarning badiiy–ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga doir fikr-mulohazalariga tayandik.

Tahlil va natijalar. Kundalik turmushda haqiqatdan ham, rassomlar mehnatiga har kuni, har qadamda duch kelamiz. Ammo bu ijodkorlar faoliyatining ko‘p jihatlarini haqida deyarli ko‘pchilik yaxshi bilmaydi ham. Rassom, haykaltarosh, me‘mor, kulol, bastakor, yozuvchi va boshqa ijodkorlar yaratgan asarlarni esa shubhasiz san‘at asari deymiz. Ko‘pgina insonlar, ilm vakillari, ziyolilarimiz, jumladan, o‘qituvchilar ham tasviriy san‘atning tur hamda janrlari va o‘ziga xos ko‘rinishlarini ajrata olish bilimiga ega emaslar.

Ayniqsa, bu narsa tasviriy san‘at ustalari va o‘qituvchilarimiz oldiga yanada mas‘uliyatli vazifalarni yuklaydi. Bularning hammasi tasviriy san‘at vakillarining mehnat va ijodiy ishlari natijasidir. San‘at qaysi ko‘rinishda bo‘lmasin kishilarning his-tuyg‘ulariga, ruhiyatiga ta‘sir etuvchi ma‘naviy go‘zallik, ezgulik sifatida namoyon bo‘ladi.

Biz “Tasviriy san‘at va muhandislik grafikasi” bakalavriat yo‘nalishi talabalarini umumta‘lim maktablarida tasviriy san‘atni o‘qitishni tashkil etish usullarini chuqur o‘zlashtirishi, balki realistik rasm chizish, zamonaviy san‘at masalalariga yaxshi yo‘naltirilgan bo‘lishi, shuningdek, nazariy bilimlarni, rangtasvirning turli turlari va janrlari bo‘yicha kasbiy atamalarni o‘zlashtirish, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, dunyoqarashini shakllantirishga tayyor bo‘lish kerak degan fikrga keldik.

Biz tadqiqot ustida ishlash jarayonida talabalarga mavzu jihatidan rang-barang, kompozitsiyasi va rang-barangligi bilan qiziqarli, yuksak estetik talablarga javob beradigan, o‘quvchilarning badiiy didi va ijodiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladigan o‘quv-ijodiy vazifalarga muhim o‘rin ajratdik.

Badiiy ta‘limdagi mustaqil ishning asosiy vazifalaridan biri bo‘lajak rassom-o‘qituvchining o‘zidagi barcha zarur bilim, ko‘nikma va malakalarini bolalarga o‘rgatishga tayyorligini shakllantirish, ularning atrofdagi voqelikni ijodiy idrok etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berishdan iboratdir. Faqat ijodkor o‘qituvchigina bolalarni tasviriy faoliyatda ijodiy bo‘lishga o‘rgatishi mumkin. Demak, dasturda ta‘lim muammolarining nostandart rang-barangligi va kompozitsion yechimi birinchi kursdan bo‘lajak rassom-pedagoglarni kamol toptirish va shakllantirishning asosiy shartidir.

Bugungi kunda oliy o'quv yurtlarida rangtasvir mashg'ulotlarini o'rgatishda ko'p hollarda talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirmaydigan, ularda axborot bilan ishlash va undagi asosiy mazmunni aniqlash, tahlil qilish va bir tizimga keltirish malakalari shakllanishiga ko'maklashmaydigan ta'limning reproduktiv metodlaridan keng foydalanilmoqda. Zamonaviy mutaxassisdan esa faqat o'z sohasining bilimdoni va shu yo'nalishdagi axborotlarni egallaganlik bilan bir qatorda, ulardan har xil kasbiy vaziyatlar yuzaga kelganda o'rinli foydalana bilish ham talab qilinadi.

Bularni amalga oshirish uchun mavzularni yoritishda, talabalar bajaradigan mashqlar va topshiriqlarni tuzishda hozirgacha shakllanib, eskicha ko'rinishdagi qoliplardan voz kechib, noan'anaviy usullardan, talabalarning qiziqishlari va ijodkorliklarini oshiradigan uslublarni izlashimizga to'g'ri keladi. Rangtasvir, qalamtasvir va kompozitsiya mashg'ulotlarida bunday uslublardan, mashq va topshiriqlardan foydalanishimiz uchun katta imkoniyatlar mavjud. Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim:

Rangtasvir, qalamtasvir va kompozitsiyani o'qitishga doir zamonaviy talabni his etish;

Talabani mustaqil ishini tizimli tashkil etish;

Rangtasvir, qalamtasvir va kompozitsiya darslarini maxsus xonalarda o'tkazishni takomillashtirish;

Talabalarni rangtasvirni zamonaviy usullaridan foydalanib tasvirlashga bo'lgan qiziqishlarini oshirish;

Talabalarga ijodiy kompozitsiyani tasvirlashda zamonaviy innovatsion ilg'or texnologiyalardan foydalanib o'rgatish;

Ko'rgazmali qurollardan foydalanishning yangi samarali shakllarini qo'llash;

Rangtasvir, qalamtasvir va kompozitsiyani perspektiva va boshqa fanlar bilan aloqada bo'lishini ta'minlash.

Ma'lumki, har bir mamlakat va jamiyat o'zining ta'lim – tarbiya tizimiga va o'qitish texnologiyasiga ega bo'ladi. Lekin bu texnologiyada albatta jahon va umuminsoniy ta'lim – tarbiya sistema – tizimidan va o'qitish texnologiyasidan ijodiy foydalaniladi va undan bahramand bo'linadi. Shular asosida tasviriy san'at fanlari o'zining o'qitish sistemasini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishga alohida e'tibor berilmoqda.

Jumladan, tasviriy san'at o'quv predmetini yangi pedagogik texnologiyada o'qitishga o'tilmoqdaki, buning uchun tasviriy san'at o'quv predmeti darslari bo'yicha didaktik materiallar, ko'rgazmalar, metodik adabiyotlarni tayyorlash va ishlab chiqarish zarurligi bugungi kunimizdagi muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Pedagogik texnologiyani yaxshi tushunib olgan tasviriy san'at o'qituvchisi har qanday holatda ham dars samaradorligini oshirishga erishadi.

Chunki, pedagogik texnologiyani juda ko'plab printsiplari borki, ulardan dars maqsad va vazifasiga ko'ra foydalanishi mumkin.

Hozirgi davrda pedagogik texnologiyaning muammoli ta'lim texnologiyasi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ta'limni jadallashtirish, maqsadli o'qitish, tabaqalashtirib o'qitish kabi turlari ishlab chiqilganki, o'qituvchini o'zi tasviriy san'atni o'qitish mazmuniga mos kelishiga ko'ra tanlaydi va undan foydalanadi.

Masalan: Muammoli o'qitish texnologiyasidan tasvriy san'atni o'qitishda foydalanib, o'tiladigan dars materialini to'liq, qisqartirilgan yoki chuqurlashtirilgan mazmunda amalga oshiradi va ta'lim jarayonini integratsiyalash va tabaqalashtirib o'qitish texnologiyasidan foydalanadi.

Tasviriy san'at o'qituvchisi pedagogik texnologiyadan unumli foydalanishi uchun o'quv – tarbiya vositalarini kuchaytirish zarurki, bu maktab tasviriy san'ati darslari didaktikasi va metodikasi talablariga javob beradigan tasviriy san'at kabinetini tashkil etishi va unda zaruriy didaktik va ko'rgazma materiallar bazasini va natura fondini bunyod etish zarurligini ifoda etadi.

Tasviriy san'atni o'qitishning pedagogik texnologiyasi-talabalarga tasviriy san'at bo'yicha bilim-malakalar berish, ular asosida shaxsni rivojlantirish qonun-qoidalarini o'zida mujassam etgan holda oldindan rejalashtirilgan natijani kafolatlaydigan, pedagogik faoliyatdir, desak uni didaktik jarayoni va metodik yo'nalishi qay tarzda talqin etiladi?

Pedagogik texnologiya–murakkab jarayon sifatida qator o'qitish bosqichlaridan va o'z navbatda bu bosqichlarning har biri o'ziga xos amallardan iborat bo'ladi. Agar biz tasviriy san'atning dars mashg'uloti, ya'ni 80 qaqiqali vaqt ichida barcha imkoniyat, shart – sharoit, vosita, didaktika, metodik uslublardan (qanday darajaligidan qat'iy nazar) foydalanib, kafolatlangan natija uchun amalga oshirilayotgan faoliyatning barchasi (N.Talzina ta'rifiga ko'ra) tasviriy san'at darslarining pedagogik texnologiyasi bo'ladi.

Tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida asosiy narsa bu kafolatlangan natija bo'yicha imkoniyat, shart-sharoit, vositalar, metodika va uslublar bo'lib, ularni tashkil etish tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi va uning printsiplarining asosiy vazifasiga kiradi.

Chunki, tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi har bir dars – mashg'uloti uchun eng avvalo berilayotgan bilim – malakalarni ilmiy asosda bo'lishi ta'minlanadi. Ilmiylik printsiplari – talabalarga rasmi chiziladigan natura, ob'ekt, mavzu, voqea – hodisalarni yoki tahlil qilnadigan san'at asari bo'yicha beriladigan har bir ma'lumotni ilmiy va fan ma'lumotlari asosida bo'lishini ta'minlaydi.

So'ngra beriladigan bilim-malakalar sistemali, ketma-ketlik asosda bo'lishi ta'minlanadiki, bu pedagogikani yoki didaktikani osondan-qiyinga borish printsiplari asosida olib boriladi. Bu jarayon avval osonroq tasvirlanadigan, oddiy predmetlar

rasmini chizib, keyingi mashg'ulotlar asta murakkablashtirib borish asosida quriladi. Bular tasviriy san'at dasturida berilgan mavzularning ketma-ketlik mazmunida o'z ifodasini topgan bo'ladi. Shuningdek, tasviriy san'at bo'yicha talabalarga beriladigan bilim-malakalar didaktikani tarbiyaviylik printsipiga amal qilingan holda olib boriladi. Chunki tasviriy san'ati o'quv predmeti talabalarni badiiy-ahloqiy, estetik, mehnatga, o'z halqiga, Vataniga, ota-bobolar ijodiga katta hurmat bilan qarashga o'rgatadi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib oliy o'quv yurtlarida rangtasvir ishlashning nazariy asoslarini kreativ yondoshuv asosida amaliy jihatlarini mukammal o'rgatish va uni o'qitishning zamonaviy metodlarini ishlab chiqish hamda amalga tadbqiq qilish muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Dunyoga yangi ko'z bilan qaraydigan, uddaburon, ishning ko'zini biluvchi, buyuk kelajagimiz poydevorini quruvchi va yuksaltiruvchi mutaxassis kadrlarni tayyorlash, Respublikamiz pedagoglari oldida turgan eng muhim va mas'uliyatli vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Biz zamon talabidan, ta'lim tizimida rivojlangan davlatlar erishgan yutuqlardan kelib chiqib, zamonaviy talabga javob beradigan kadrlarni tayyorlash borasida o'z oldimizga yangidan-yangi maqsadlarni qo'yishimiz zarur. Nafaqat maqsad qo'yish, unga erishishning zamon taqozo etayotgan strategiyasi hamda bu yo'lda amalga oshiriladigan yangilanish tamoyillarini aniqlab, doimo olg'a intilishimiz kerak.

Shulardan kelib chiqqan holda, hozirgi zamon ta'lim modeli nimalarga qodir ekanligini aniqlash va undan qanday foydalanishni o'rgatishga qaratilgan. Ya'ni, bugungi kunda talabani qiziqtirish va o'qishga rag'batlantirish, yangi bilimlar olishga undash faqatgina unga misollar orqali ta'sir qilish zarur, masalan, bilimli insonlar o'z hayotida nimalarga erishishi mumkinligi haqidagi haqiqiy tarixiy voqealar orqali qiziqtirishni uyg'otish.

Adabiyotlar:

1. Bulatov S.S. "Rangshunoslik" Toshkent-2009
2. B.B.Baymetov. Oliy pedagogik ta'limda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning ba'zi masalalari. Academic research in educational sciences. volume 2 | issue 1 | 2021. 277-283 бетлар.
3. Гильманова Н.В. Композиция в изобразительном искусстве. Учебное пособие. Т. 2014, с.288
4. Гладышев Г.М. Педагогические условия развития духовно-творческого потенциала будущего художника-педагога: Автореф. дис.канд. пед. наук, Оренбург, 2000.
5. Xudayberganov R.A. Kompozitsiya.-T.: Sharq, 2007.-235 b.

6. Deborah A. Rockman. The Art of Teaching Art: A Guide for Teaching and Learning the Foundations of Drawing-Based Art.-Oxford University Press, England 2000

7. Ibadullayeva N.E. Talabalarning badiiy va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishda rangtasvirdan mustaqil badiiy va ijodiy faoliyatni tashkil etishning ahamiyati. Integratsiyalashgan ta'lim va tadqiqotlar jurnali. Journal of integrated education and research. ISSN 2181-3558.VOLUME 2, ISSUE 6.COLLECTION B JUNE 2023. 42-46 betlar.

РЕЗЮМЕ

Maqolada tasviriy san'at ta'limida talabalarning badiiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish, talabalarni fazoviy tasavvurini shakllantirish hamda rivojlantirish masalalari, talabalarning badiiy va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishda mustaqil ta'limning ahamiyati va ijodiy faoliyatni tashkil etish muammolari bo'yicha tadqiqot natijalari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены результаты исследования развития художественно-творческих компетенций учащихся изобразительного художественного образования, вопросы формирования и развития пространственного воображения учащихся, значение самостоятельного обучения в развитии художественно-творческих компетенций учащихся, а также проблемы организации творческой деятельности.

SUMMARY

The article presents the results of a study of the development of artistic and creative competencies of students in fine arts education, issues of the formation and development of spatial imagination of students, the importance of independent learning in the development of artistic and creative competencies of students, as well as problems of organizing creative activities.

G'ARB MAMLAKATLARIDA O'QITUVCHILARNI KASBIY TAYYORLASH MASALALARI

Abdullayev A.Q.

QDPI, t.f.n, informatika kafedrasi dotsent

Tayanch so'zlar: ta'lim, ko'nikma, malaka, intellekt, metodika, texnika, axborot.

Ключевые слова: образование, умение, мастерство, интеллект, методология, техника, информация.

Key words: education, skill, qualification, intellect, methodology, technique, information.

Kirish. Xorijiy davlatlarning ta'lim siyosati va uni amalga oshirish uchun pedagog kadrlar tayyorlashning tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi paytlarda dunyoda ta'limni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalaridan biri shaxsni rivojlantirish asosida uning ta'lim sifatini oshirish bo'lib, bu o'qituvchilarni tayyorlash sohasiga yangi talablarni qo'ymoqda.

Pedagog kadrlarni yangi ta'lim siyosatini amalga oshirishga tayyorlash zarurati pedagog kadrlar tayyorlash tizimini qayta qurish bo'yicha qonunlar va me'yoriy hujjatlar qabul qilinishiga olib keldi. Bu hujjatlar tuzilishi, mazmuni, turli komponentlar bilan o'zaro bog'liqligi, pedagogik ta'lim muassasalarini tanlash, malaka oshirish kabi pedagogik ta'limning turli jihatlariga taalluqlidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son Farmonida belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirishda:

- ilm-fan sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish;
- yuqori malakali ilmiy va muhandis kadrlar tayyorlash hamda ularni ilmiy faoliyatga yo'naltirish;
- ilm-fanni rivojlantirishning zamonaviy infratuzilmasini yaratish;
- ilm-fan taraqqiyotiga ko'maklashadigan zamonaviy axborot muhitini shakllantirish vazifalarini amalga oshirish masalalari belgilab berilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda boshlangan pedagogik ta'lim islohoti, birinchi navbatda, boshlang'ich va to'liq bo'lmagan o'rta maktablarda pedagog kadrlar tayyorlash bo'yicha ta'lim

muassasalarining tashkiliy tuzilmasiga ta'sir ko'rsatdi. Ularning aksariyati oliy kasb-hunar ta'limi maktabi maqomini olgan (Frantsiya, Germaniya, Angliyada). Ularga qabul qilish uchun bir qator mamlakatlarda to'liq o'rta maktabni (Frantsiya, Germaniya) tugatganligi to'g'risidagi diplomning mavjudligi majburiy.

Ko'pgina G'arb davlatlarida kelajakdagi pedagogik faoliyat uchun bugungi kunda ikkita - universitetga tayyorgarlik va kasbiy muvofiqlik diplomi bo'lishi majburiy.

Birinchisi 2-4 yillik o'qish va mutaxassislik yo'nalishi bo'yicha umumiy ta'lim fanlari;

ikkinchisi - amaliy kasb-hunar-pedagogik ta'lim bo'yicha nazariy imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirgandan so'ng beriladi. Universitetlarda olingan oliy ma'lumot ba'zi mamlakatlarda o'qituvchilik diplomini olishning zaruriy shartiga aylandi.

Ta'kidlash joizki, oliy ta'lim, jumladan, pedagogik ta'limning rivojlanishi oxirgi paytlarda davlat ulushini moliyalashtirishning umumiy pasayish tendentsiyasi tufayli birmuncha sekinlashdi [2]. Bu esa "oltin" qoidani qaytarishni faol targ'ib qiluvchi xorijiy jamoatchilikni xavotirga solmoqda, unda: ta'limni, jumladan, oliy ta'limni moliyalashtirishning eng yaxshi usuli soliq va soliqdan tashqari tushumlar hisobiga davlat tomonidan moliyalashtirishdir.

Bilim jamoat mulkiga aylanishi kerak. Hozirda o'qituvchilar tayyorlashga da'vat etilgan xorijiy universitetlar o'zlarining uzoq tarixi davomida ana shu g'oyaga intilib kelishgan. Universitetlar inson shaxsini shakllantirishni, uni fuqarolikka tayyorlashni yakunlashi kerak, bunda shaxs o'zini nafaqat oila yoki shahar, balki butun bir xalq bilan birlashtiradigan, insoniyat manfaatlarini yo'lida shakllanadi.

Chet elda o'qituvchilarni tayyorlash alohida turdagi maktablar - gimnaziya, real va kasb-hunar maktablari uchun ham, maktab bosqichlari uchun ham amalga oshiriladi:

1-4 sinf - boshlang'ich sinf darajasi (AKT bo'yicha bakalavr);

5-10 sinflar - o'rta maktab darajasi (AKT mutaxassisi);

11-13 sinflar – yuqori maktab darajasi (AKT magistri).

Boshlang'ich sinf va o'rta maktab o'qituvchilari, asosan, uch yillik kursga ega oliy pedagogika maktablarida tayyorlanadi. Universitetlar va boshqa ba'zi ta'lim muassasalari, qoida tariqasida, gimnaziyalar, real va kasb-hunar ta'limi maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlaydi (o'quv muddati 4 yil). Insonparvar o'qituvchini tayyorlashda o'qitishni individuallashtirishga katta e'tibor beriladi, bunda o'quv dasturlari uning shaxsiy o'sishiga yordam berish tamoyiliga asoslanadi.

O'qituvchilar tayyorlashning yana bir dolzarb muammosi - u maktabda o'qitadigan fanlar bo'yicha ilmiy bilimlarning darajasi va xususiyatidir. Ko'pgina

mamlakatlar o'qituvchini pedagogik ta'limning ikkita asosiy tarkibiy qismi - fan bilimlari va o'qituvchilarning malakasini oshirishning puxta o'ylangan muvozanatiga tayyorlashga intilmoqda.

Barcha mamlakatlarda ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda, fan, texnika, madaniyat yutuqlarini aks ettiruvchi yangi kurs va mavzular joriy etilmoqda, fanlararo aloqadorlikka, gumanitar va tabiiy fanlar bo'yicha fundamental bilimlarga asoslanish va yo'naltirishga asoslangan yangi dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar ishlab chiqilmoqda, o'qituvchilar tayyorlashning yangi standartlari ishlab chiqilmoqda. O'qituvchilar uchun Davlat standartlarining xususiyatlari, birinchidan, ularning o'quvchilar uchun maktab standartlariga muvofiqligi, ikkinchidan, ortiqcha yuklanishning oldini oladigan vaqtni oqilona taqsimlash, uchinchidan, mutaxassislarni va keng jamoatchilikni jalb qilishni o'z ichiga oladi.

O'qituvchilarni tayyorlash jarayonida tanlov kurslariga alohida e'tibor beriladi. Ta'lim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, tanlov kurslari, talabalarning mustaqil ishi shunchalik ko'p bo'ladi.

Psixologiya an'anaviy ravishda G'arb mamlakatlarida o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda yetakchi fan hisoblanadi. U umumiy, yosh va pedagogik psixologiyani o'z ichiga oladi.

Bola va o'smirning psixofizik yosh xususiyatlarini o'rganishga katta ahamiyat beriladi, bunda rivojlanishning "inqiroz" bosqichlariga e'tibor beriladi. So'nggi yillarda ko'pgina mamlakatlarda bu yo'nalishda kadrlar tayyorlashning asosiy yo'nalishi umumiy psixologiya kursidan pedagogik psixologiya kursiga o'tkazildi. Unga ta'lim jarayonini nazariy asoslash va pedagogik amaliyotga to'g'ridan-to'g'ri chiqish uchun mo'ljallangan "amaliy metodologiya" roli berildi. Ushbu fan bo'yicha dasturlar pedagogik faoliyat, o'qitish va o'rganishning psixologik asoslari bilan bog'liq bo'limlarni o'z ichiga oladi.

G'arb mamlakatlaridagi maktablarda keng qo'llaniladigan intellekt testlari va baholashlariga katta e'tibor beriladi: testlarning turlari, mazmuni va metodikasi hamda intellektni o'lchash usullari, statistika va ularni dekodlash texnikasi o'rganiladi.

Natija. Maktab ta'limini tabaqalashtirish va individuallashtirish sharoitida o'qituvchilar o'quvchilar bilan munosabatlarini o'zgartirishi, "solist" roldan "akkompaniator" roliga o'tishi va og'irlik markazini ma'lumot tarqatishdan yordam berishga o'tkazishi, o'quvchilarning bilimlarni izlash, tashkil etish va boshqarish, ularga yo'l-yo'riq ko'rsatish va ularni shablonga moslashtirmaslik kerak degan tushuncha mavjud.

Zamonaviy ta'lim siyosati o'qituvchilar quyidagi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerakligini ko'rsatadi:

- o'quv dasturini sharhlash va qo'llash, uni asosiy bilim sohalariga mos ravishda moslash va takomillashtirish;
- muayyan holat uchun mos keladigan pedagogik va mazmunli maqsadlarni tanlash;
- o'z maktablari uchun ta'lim loyihalarini ishlab chiqish;
- o'quvchilarning bilimga bo'lgan ehtiyojini aniqlash va shu asosda darslarni tashkil etish;
- jamoaviy faoliyatni rag'batlantirish va boshqa o'qituvchilar bilan birgalikda o'quv va ishchi guruhlar ishida qatnashish;
- ommaviy axborot vositalari xabarlarini kuzatish va o'quvchilarni ularni tanqidiy idrok etish va ulardan foydalanishga tayyorlash;
- o'z o'rgatish roli va amaliyotiga tanqidiy yondashish.

O'qituvchining o'z shaxsi, uning bilim va malakasi o'qitish va tarbiyalashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'z sinfidagi o'qituvchi nimani va qanday o'qitishni o'zi hal qiladi. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida turli xil zamonaviy ta'lim metodlari va texnologiyalari ("aqliy hujum", "akvarium", muhokama, ma'lumotlarni ko'rib chiqish, "affektiv ta'lim metodlari" (rolli o'yinlar, individual talabani va butun guruhning ijodiy tasavvuri, modellash, muammoga yo'naltirilganlik va korporativ ta'limni rivojlantiruvchi topshiriqlar)); bo'lajak o'qituvchi shaxsini rivojlantiruvchi, uni o'quvchilar shaxsini rivojlantirishga tayyorlovchi zamonaviy bilimlarni nazorat qilish vositalari (portfolio) qo'llaniladi.

Informatika bo'yicha maktab standartlarini qabul qilish ham milliy o'quv dasturlarini birlashtirish, turli maktablar o'quvchilarining bilimlarini tenglashtirish, mamlakatda ta'lim darajasini oshirish, shuningdek, baholash va o'quvchilar yutuqlarini o'lchash uchun asos yaratish zarurati, bilim va ko'nikmalar o'rtasida muvozanatni o'rnatish bilan bog'liq, shuningdek, hisoblash texnikasi va axborot texnologiyalari bilan bog'liq yangi kasblar sonining o'sishi, maktablarda informatika fanining majburiy fan sifatida kiritilishi, informatika kursining amaliy fandan fundamentalga o'tkazilishi, unga fizika yoki matematika bilan bir xil maqom berilishi informatika o'qituvchilarini tayyorlashda o'zgarishlarga olib keldi.

Informatika o'qituvchilarini tayyorlash standartlari ushbu fan bo'yicha maktab standartlaridagi o'zgarishlarga muvofiq o'zgara boshladi. Fanlardan tayyorlash (informatika yo'nalishi bo'yicha o'qitish mazmuni yangi mavzular (multimedia tizimlari va vositalari, masofaviy ta'lim vositalari va boshqalar)) bilan to'ldirildi), yagona axborot ta'lim makonidan, multimedia didaktik vositalarining predmet bazalaridan, o'quv serverlari va platformalaridan, masofaviy ta'limdan va boshqalardan foydalanishga asoslangan holda informatika fanini o'qitish

metodikasini takomillashtirish asosida ta'lim jarayonida AKTdan foydalanishning yangi metodlari chuqurlashtirildi va kengaytirildi.

O'qituvchilar tayyorlash standartlarida o'quvchilarning o'quv predmeti va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda informatika darslari va tanlov kurslarini rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirishga, modulli ta'limdan foydalanishga, o'z ish natijalarini baholash va o'z-o'zini takomillashtirish, kasbiy o'sish uchun rejalar yaratish ko'nikmalariga alohida e'tibor qaratila boshlandi.

Ba'zi mamlakatlarda (Buyuk Britaniya, Polsha, Germaniya) boshlang'ich sinf, o'rta maktablar uchun bo'lajak informatika o'qituvchilarini tayyorlash, malaka oshirish kurslarini o'z ichiga olgan uzluksiz o'qituvchilar malakasini oshirishga o'tildi. Ularning o'quv dasturlarini tartibga solish, optimallashtirish va moslashtirish ishlari olib borilmoqda.

Ta'lim va tarbiya jarayonining o'ziga xosligi o'qituvchidan doimiy ravishda o'z malakasini oshirishni, bilimlarni doimiy ravishda to'ldirishni, yangi hodisalarni idrok etishni talab qiladi.

Evropa ta'lim vazirlari komissiyasining 15 sessiyasida o'qituvchilar malakasini oshirishni tashkil etishning quyidagi asosiy tamoyillari ishlab chiqildi:

- o'qituvchilarni pedagogika fanining yangi yutuqlaridan doimo xabardor qilib borish maqsadida uzluksizlik;
- ilmiy-pedagogik bilimlarning turli sohalarini qamrab oluvchi komplekslik;
- muayyan tashkiliy tuzilma va moslashuvchan shakllar;
- turli toifadagi o'qituvchilar tarkibiga kirish imkoniyati.

Xulosa. Ko'pgina mamlakatlarning ta'lim sifatiga oid hukumat hujjatlarida o'qituvchilarning malakasini oshirish jarayonini faollashtirish zarurligi qayd etilgan. Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda o'qituvchilar malakasini oshirish universitetlarning kunduzgi yoki sirtqi bo'limlarida, pedagogika institutlarida, markaziy yoki mahalliy ta'lim boshqaruvi organlari tomonidan tashkil etiladigan qisqa muddatli yozgi kurslarda, turli mamlakatlardagi metodik birlashmalarda amalga oshirilmoqda.

O'qituvchilarning (ayniqsa, chet tillari o'qituvchilarining) xorijda amaliyot o'tashi keng tarqalgan. Angliya, AQSH va boshqa qator mamlakatlarda o'qituvchilarni qayta tayyorlash ixtiyoriydir, lekin bu o'qituvchining kasbiy burchi sifatida qaraladi. Germaniya va Frantsiyada malaka oshirish kurslarida davriy malaka oshirish majburiy hisoblanadi.

Malaka oshirish uchun jiddiy rag'bat - bu ish haqining ta'lim darajasiga bog'liqligidir.

AQSHda unvonlarning "zinapoyasi" mavjud:

- boshlang'ich o'qituvchi
- o'qituvchi-ustoz;

– o'qituvchi-professional.

Unvonning berilishi, birinchi navbatda, malaka darajasiga bog'liq. Shunga ko'ra, ish haqi ham farqlanadi. Xuddi shunday tizim Yevropaning bir qator davlatlarida joriy etilmoqda.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish kurslari dasturlarida islohotlarning maqsad va vazifalari, mazmun-mohiyati va o'qitish metodikasi sohasidagi yangiliklar bilan tanishtiriladi. Maxsus va pedagogik bilimlarni yangilash va chuqurlashtirish, pedagogik texnikani rivojlantirish, maktablarning pedagogik va boshqaruv xodimlarining umumiy madaniyatini yuksaltirishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Ma'ruza va seminarlarda talabalar maktab, yoshlar va jamiyat hayotidagi eng dolzarb muammolar bilan tanishtirilmoqda.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son Farmoni.: <https://lex.uz/docs/5073447>
2. Deer C. Reforms of the Financing of Higher Education in Europe: Powerful Universities, paying Universities? / C. Deer, J.L. de Meulemeester // IAU Horizons (World Higher Education News). - 2005. - March. - Vol. 11. - N1. - P. 4.
3. Jandhyala, V. Global Trends in the Funding of Higher Education / B. Jand-hyala, G. Tilak // IAU Horizons (World Higher Education News). - 2005. - March.-Vol. 11.-N1.-P. 1-3.
4. Лысова, Ye.B. Новые tendentsii v podgotovke uchiteley na Zapade / Ye.B. Лысова // Pedagogika. - 1994. - № 3. - S. 94 - 100.
5. Torres, R.M. Que (y como) es necesario aprender? Necesidades basicas de aprendizaje y contenidos curriculares // Necesidades basicas de aprendimje: estrategias de acci3n. UNESCO-OREALC/IDRC. - Santiago, 1993.

РЕЗЮМЕ

G'arb mamlakatlaridagi maktablarda intellekt testlari keng qo'llaniladi va baholashiga katta e'tibor beriladi. Maqolada maktab ta'limini tabaqalashtirish va individuallashtirish sharoitida o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy yo'nalishlari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В школах западных стран широко используются тесты на интеллект и их оценке уделяется большое внимание. В статье описаны современные направления подготовки учителей в условиях дифференциации и индивидуализации школьного образования.

SUMMARY

In schools in Western countries, intelligence tests are widely used and much attention is paid to their assessment. The article describes the modern directions of teacher training in the context of differentiation and individualization of school education.

TA'LIMDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN VA SINERGETIK YONDASHUVLARDAN KOMPLEKS FOYDALANISH SHARTLARI

Abdullayev A.Q.

QDPI, t.f.n, informatika kafedrası dotsent

Tayanch so'zlar: metodik tizim, fan, kasb, qiziqish, moyillik, muhit, o'qitish, ta'lim, yondashuv, ta'lim, model, motivatsiya.

Ключевые слова: методическая система, наука, профессия, интерес, склонность, среда, обучение, образование, подход, образование, модель, мотивация.

Key words: methodological system, science, profession, interest, inclination, environment, teaching, education, approach, education, model, motivation.

Kirish. Umumta'lim maktablarida shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlardan kompleks foydalanishga kasbiy tayyorgarlik o'qituvchining ushbu yondashuvlarni qo'llash qobiliyatini ta'minlaydigan dinamik, integrativ shaxs xususiyati sifatida belgilanadi. Bu tegishli pedagogik yo'nalish va pedagogik kompetentlik mavjudligini nazarda tutadi.

O'qituvchining shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlardan kompleks foydalanishga pedagogik yo'naltirilishi - bu ijodiy potentsial, o'z-o'zini o'rganish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlariga va atrof-muhitning sinergetik xususiyatlariga asoslangan ta'lim qobiliyatlari va uni ushbu yondashuvlarni qo'llash bo'yicha pedagogik faoliyatga undaydigan motivlarni belgilovchi qobiliyatlarining rivojlanish darajasiga bog'liq bo'lgan hissiy-qadriyatli munosabatlari tizimidir.

Shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlardan kompleks foydalanish bo'yicha pedagogik faoliyat motivlari o'quvchi ta'limning metodik tizimi markazida ekanligini tushunishni, o'qituvchining roli esa yosh, individual va boshqa fan, kasbiy va boshqa qiziqish va moyilliklar kabi xususiyatlarni hisobga olgan holda uni rivojlantirishdir; har bir alohida shaxsning xatti-harakatlari ijtimoiy muhitning makroiijtimoiy jarayonlariga ta'sir qilishi

mumkinligini va shaxs va yoki jamoadagi o'zgarishlar o'qitish, ta'lim va hatto butun jamiyatning o'zgarishiga olib kelishi mumkinligini anglash; shuningdek, pedagogik faoliyatning barcha turlariga qiziqishni anglashni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'qituvchilarning ushbu yondashuvlardan foydalanishga bo'lgan motivatsion-qiymatli munosabati jamiyatning ta'limning yangi modellarini joriy etish zarurligiga ijtimoiy ehtiyojini tushunish, kelajakdagi kasbni tanlash motivatsiyasini rivojlantirish, o'quvchilarning rivojlanishi kasbda o'zini o'zi anglash sharti sifatida, mustaqil ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish istagi muhimligini anglash orqali namoyon bo'ladi.

Bu borada vatanimiz olimlaridan R.X.Djuraev, J.G'.Yo'ldoshev va boshqalar ta'lim jarayonini takomillashtirish, mazkur jarayonga pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, S.S.G'ulomov, R.H.Hamdammov va boshqa olimlar uzluksiz ta'lim tizimiga axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish borasida tadqiqotlar olib borganlar, maqola, qo'llanma, darsliklar chop etganlar.

Shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlardan kompleks foydalanish sohasidagi pedagogik kompetentlik - bu tegishli kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar va shaxsiy xususiyatlar to'plamidir. O'qituvchisini tayyorlash haqida gapirganda, uning uzluksizligini nazarda tutamiz. Pedagogik tizimda uzluksiz kasbiy tayyorgarlik oliy ta'lim, oliy ta'limdan keyingi ta'lim va o'qituvchilar malakasini oshirish kurslarini o'z ichiga oladi.

Tizim (yunoncha. systema - qismlardan tashkil topgan butun; bog'lanish) – "bir-biri bilan munosabat va aloqada bo'lgan, ma'lum bir yaxlitlik, birlikni tashkil etuvchi elementlar yig'indisi"dir. Tizimning quyidagi tavsifi alohida ko'rsatiladi:

1) tizim murakkab tarkibga ega (elementlar, tarkibiy qismlar, komponentlar va boshqalardan iborat);

2) tizim elementlari bir-biri bilan muntazam tuzilmaviy (ya'ni barqaror) munosabatlar va o'zaro bog'liqlikda bo'ladi;

3) tizim yaxlitlik, nisbiy avtonomlik sifatida birligi, ajratilganligi, atrof-muhitdan mustaqilligi bilan tavsiflanadi.

M.A.Novikovning ta'kidlashicha, so'nggi paytlarda "pedagogik tizim" tushunchasidan foydalanish ko'pincha pedagogik hodisalarni o'rganishga tizimli yondashish bilan bog'liq. Tizim deganda xalq ta'limi tizimi yoki ma'lum bir mintaqaning, munitsipalitetning yoki har qanday ta'lim muassasasining ta'lim tizimi kabi murakkab ob'ekt tushuniladi, chunki u o'zaro bog'liq

bo'lgan ko'plab elementlardan iborat bo'lib, munosabatlar bilan tartibga solinadi va faoliyat maqsadlariga ko'ra umumiy birlikni tavsiflaydi. U har qanday pedagogik komponentni pedagogik tizim deb hisoblash mumkin, deb hisoblaydi, unda quyidagi elementlar guruhlarini ajratib ko'rsatadi: maqsadlar; mazmun; ta'lim va tarbiya metodlari, vositalari, tashkiliy shakllari; pedagoglar (o'qituvchilar, ustozlar, ishlab chiqarish ta'limi ustalari, tarbiyachilar); ta'lim oluvchilar (o'quvchilar, talabalar).

Shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlar metodologiyasi bo'yicha bilimga ega bo'lgan va ularni o'z pedagogik faoliyatida qo'llash qobiliyatiga ega bo'lgan o'qituvchilar uchun ijtimoiy buyurtma ularni tegishli metodologiyaga asoslangan holda tayyorlashning metodik tizimini ishlab chiqishni talab qiladi.

Metodik tizimning rivojlanish jarayonini tizimdagi qarama-qarshiliklari tufayli sifatli, qaytarilmas, yo'naltirilgan o'zgarishlar majmui sifatida ko'rib, N.I.Rыjova tizim rivojlanishining tashqi va ichki tamoyillariga ajratadi. Rivojlanishning tashqi tamoyillari tizimning rivojlanishi har qanday metodik (yoki pedagogik) tizimning unga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan ma'lum bir ijtimoiy va madaniy fonda ishlashining natijasi ekanligiga asoslanadi. Rivojlanishning ichki tamoyillari metodologik tizimning bir yoki bir nechta tarkibiy qismlarining o'zgarishi butun tizimni bir butun sifatida o'zgartirish zaruriyatiga olib kelishini aks ettiradi.

Xulosa. O'qituvchi shaxsi sinergetika qoidalariga ko'ra (E.N.Knyazeva, S.P.Kurdyumov, I.Prigojin, G.Xaken, I.Stengers) murakkab o'zini-o'zi tashkil etuvchi tizimdan iborat, u o'qituvchilarni tayyorlash tizimini ishlab chiqish ichki tamoyili hisoblanadi, bu o'qituvchilarni tayyorlashda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bilan bir qatorda sinergetik yondashuvdan ham metodologik asos sifatida foydalanish zaruriyatiga olib keladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimida amalga oshirilgan pedagogikada sinergetik yondashuvdan foydalanish, sinergetika g'oyalari va qonuniyatlarini tahlil qilish asosida pedagogikaning quyidagi tamoyillari va qoidalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- jamiyat va uning quyi tizimlari, shu jumladan, shaxs va ta'lim murakkab, chiziqli bo'lmagan, bir nechta muqobil rivojlanish yo'llariga ega bo'lishi mumkin bo'lgan ochiq tizimdan iborat;
- tizimning hozirgi holati nafaqat uning o'tmishi, tarixi bilan belgilanadi, balki kelajak tartibiga muvofiq kelajakdan quriladi, shakllanadi;
- har bir alohida shaxsning harakatlari ijtimoiy muhit beqarorligining maxsus holatlarida makroiijtimoiy jarayonlarga ta'sir qilishi mumkin;

- shaxs va/yoki jamoadagi o'zgarishlar ta'lim tizimi, o'qitish va hatto butun jamiyatning o'zgarishiga olib kelishi mumkin (mikro va makro darajalar o'rtasidagi bog'liqlik tamoyili);
- jamoaviy harakatlar individual mustaqil harakatlarning oddiy yig'indisiga tushmaydi; jamoaviy o'zaro ta'sirlarni hisobga olish ma'muriy ta'sirlarga chiziqli bo'lmagan javoblarga olib keladi (chiziqli bo'lmaganlik tamoyili);
- tizimlarning beqarorlik nuqtalari, shu jumladan ta'lim tizimi, ularni nazorat qilishning eng samarali holatlaridir (beqarorlik tamoyili);
- pedagogik tizim elementlarini tuzilmaviy yaxlitlikka uyg'unlashtirish, tizim elementlarini o'zaro uyg'unlashtirish, o'zaro kelishish, o'zaro to'ldirish yo'li bilan boradi;
- tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash, ta'lim va mustaqil ta'lim, o'rganish va o'z-o'ziga o'rgatish kabi qarama-qarshi jarayonlarda ko'p faktorli o'zaro ta'sirlarning sintezi sodir bo'ladi.

Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish jarayonida ushbu tamoyillarga tayanish kerak.

Sinergetik yondashuv o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida turli barqaror kasbiy va shaxsiy rivojlanish yo'llari (atraktorlar) bilan ta'minlanishi va ulardan eng yaxshisini tanlash imkoniyatini ta'minlaydi. Kerakli attraktorga eng tez chiqish yo'li mexanizmi ba'zi noaniqlik, rivojlanish yo'llaridagi (bifurkatsiya) ajralish nuqtasida sodir bo'ladigan voqea bo'lishi kerak.

Shunday ekan, aynan shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlarni kompleks qo'llash bo'lajak o'qituvchilarining umumta'lim maktabida ushbu yondashuvlardan foydalanishga kasbiy tayyorgarligini yanada samarali shakllantirish uchun sharoit yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Богытко, N.M. Sistema professional'nogo vospitaniya v vuze: ucheb.-metod, posobie / N.M. Богытко. - M.: APKiPPRO, 2005. - 120 s.
2. Vinenko, V.G. Sistemno - sinergeticheskoe modelirovanie v nepre-tyvnom obrazovanii pedagoga. Avtoreferat dis, dokt. ped. nauk. / V.G. Vinenko //Tol'yatti.-2001.
3. Рыжова, N.I. Razvitie metodicheskoy sistemy fundamental'noy podgotovki budущix uchiteley informatiki v predmetnoy oblasti/ N.I. Рыжова.- : Avtoref. diss...d-ra ped. nauk. - SPb., 2000. - 43 s.
4. Novikov, A.M. Metodologiya obrazovaniya. Izdanie vtoroe / A.M. Novikov. - M.: «Egves», 2006. - 488 s.
5. Djuraev R.X. Organizatsionno-pedagogicheskie osnovy intensivifikatsii sistemy professional'noy podgotovki v uchebnykh zavedeniyaх professional'nogo obrazovaniya: Avtoref. diss. ... dokt. ped. nauk. - SPb., 1995. - 43 s.
6. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Xalq ta'limi xodimlari uchun qo'llanma.-Toshkent:O'qituvchi, 2004. -101 b.
7. G'ulomov S.S., Alimov R.X., Lutfullaev X.S. Axborot tizimlari va texnologiyalari. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. - Toshkent: SHarq, 2000. - 592 b.

8. Xamdamov R.X. O probleme podgotovki kadrov v oblasti informatsionnykh texnologiy v Respublike Uzbekistan // J. Izvestiya Mejdunarodnoy Akademii nauk vysshey shkolы. – Moskva, 2002. – № 1 – S. 130-142.

РЕЗЮМЕ

Umumta'lim maktablari o'qituvchilari shaxsga yo'naltirilgan va sinergetik yondashuvlardan kompleks foydalanishga bo'lgan motivatsion-qiymatli munosabati jamiyatning ta'limning yangi modellarini joriy etish zarurligiga ijtimoiy ehtiyojini tushunish, kelajakdagi kasbni tanlash motivatsiyasini rivojlantirish, o'quvchilarning rivojlanishi kasbda o'zini o'zi anglash sharti sifatida, mustaqil ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish istagi muhimligini anglash orqali namoyon bo'ladi.

Maqolada ta'lim tizimi hamda o'qituvchilar uchun ijtimoiy buyurtmani tegishli metodologiyaga asoslangan holda tayyorlashning metodik tizimi haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

Мотивационно-ценностное отношение учителей общеобразовательных школ к комплексному использованию личностно-ориентированного и синергетического подходов заключается в понимании социальной потребности общества во внедрении новых моделей образования, развитии мотивации выбора будущей профессии, развитие у студентов видения себя в профессии как условие самореализации, оно проявляется в осознании важности самостоятельного образования, самообразования, стремления к саморазвитию.

В статье говорится об образовательной системе и методической системе подготовки социального заказа для учителей на основе соответствующей методики.

SUMMARY

The motivational-valuable attitude of teachers of general education schools to the comprehensive use of person-oriented and synergistic approaches is to understand the social need of society for the introduction of new models of education, to develop the motivation to choose a future profession, the development of students to see themselves in the profession as a condition for self-realization, it is manifested by realizing the importance of independent education, self-education, and the desire for self-development.

The article talks about the educational system and the methodical system of preparing the social order for teachers based on the appropriate methodology.

O'QUVCHILARGA TEXNOLOGIK TA'LIM DARSLARINI O'QITISHDA ATROF MUHIT MUHOFAZASI TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH

Abdirasulov L.X.

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: atrof-muhit, tabiat, tabiiy resurslar, ekologik muammo, ekologik falokatlar.

Ключевые слова: окружающая среда, природа, природные ресурсы, экологическая проблема, экологические катастрофы.

Key words: environment, Nature, Natural Resources, environmental problem, environmental disasters.

Kirish. Ma'lumki 2020 yilda O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonuniga o'zgartirishlar kiritildi. Mazkur qonunda aynan o'quvchi-yoshlarni kasb hunar egallashlariga alohida urg'u berildi. Shundan kelib chiqib o'quvchi-yoshlarga texnologik ta'limni berish qatorida ularni aynan atrof muhit muhofazasini tushunchalarini berishga alohida to'xtalmoqchimiz. Atrof muhit muhofazasi inson mehnati, sog'lig'i va hayotiga bevosita daxldor masala bo'lib, uni o'z mohiyatidan kelib chiqqan holda keng va tor ma'noda anglamoq lozim. Keng ma'nodagi atrof muhit muhofazasi-bu mehnat faoliyati jarayonida inson hayoti va sog'lig'ining xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan. Atrof muhit muhofazasining bunday keng ma'nodagi tushunchasi xavfsiz va sog'lom muhit sharoitini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi.

Bugungi kunda maktab o'quvchilariga atrof muhit muhofazasi haqida tushunchalarni berishda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Tabiat, atrof muhit muhofazasi haqidagi asosiy ustuvor tushunchalarni, g'oyalarni, ilmiy faktlarni o'zlashtirishni;
2. Tabiatning inson va jamiyat uchun moddiy va ma'naviy qadriyatini tushunish;
3. Tabiat bilan to'g'ri munosabatga talabni rivojlantirish;
4. Tabiatga zarar va talofat yetkazishni inkor qiladigan o'zini tutish xulq normalarini ongli ravishda qabul qilish.

Ta'lim: Inson yashash sohasi chegarasi doirasida yer tabiati ekosistemi haqida o'z yashash hududi atrof muhitini aholi salomatligini o'rganish, baholash yaxshilashga oid bilimlarni shakllantirilishi. Atrof muhitni holatini yaxshilash, sog'lom turmush tarziga rioya qilishga

Tarbiya: yo'naltirilgan talablar (qiziqish, fikrlarni) va xulqiy faoliyatni tarbiyalash.

Intellectual sohasini rivojlantirish – ekologik vaziyatni sabab oqibat nuqtai nazaridan maqsadli tahlil qilish qobiliyatini, emotsional sohada atrof muhit holatini baholash va shu asosda o'zida tabiatga nisbatan ijobiy fikrlashni shakllantirishga erishish, irodaviy sohada ekologik bilim va ko'nikmalaridan foydalanish va uni targ'ibot va tashviqot qilishga erishish.

Ekologik ta'lim modellari

1. Bir predmetli
2. Predmetlararo
3. Aralash (Maxsus atrof muhitni muhofaza qilish kurslari).

Bugungi kunda ekologik vaziyatni tubdan yaxshilash borasidagi ishlardan tashqari o'quvchi yoshlarimizni bu boradagi bilimlarini oshirib, ko'nikma va malakalarini ham shakllantirib borishimiz zarur bo'ladi. O'quvchilarga ekologik tarbiya berish borasida qator olimlarning izlanishlar olib borgan. Texnologiya darslarida o'quvchilarga atrof muhit muhofazasi haqida ta'lim-tarbiya berishda ham qator ishlar amalga oshirilgan bo'lishiga qaramay bu borada qator muammolar mavjud bo'lib qolmoqda. O'quvchilarga atrof muhit muhofazasi haqida ta'lim va tarbiya berishda texnologiya fani darslarida amalga oshirishda boshqa fan predmetlariga nisbatan qator ustun farqli jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1) O'quvchilar bu dars davomida tabiiy materiallar yog'och va qog'oz, daraxt shox va barglari, poliz mahsulotlari urug'lari, paxta va chigit, bug'doy va guruch ishlashadi.

2) O'quvchilar sim va novlar, temir listlar va tunukalar, taxta, plastmasalar bilan ishlashadi.

3) Texnik obyektlar bilan qo'lda ishlatiladigan asbob uskunalar va apparatlar stanoklar bilan ishlashadi. Elektr ishlari va uning oddiy sxemalar asosida yig'ish ishlarida o'quvchilarga ushbu yo'nalishlarda atrof muhit muhofazasi haqida tushuncha, bilimlarni berish va ko'nikmalarni shakllantirish.

Mavzularni atrof muhit muhofazasi haqidagi tushuncha va hodisalarga bog'lash orqali tushuntirish.

Biz o'zimizning tadqiqot ishimizda Texnologiya ta'limi fan predmetining DTS mavzularini o'rganishda 7 sinf uchun chiqarilgan DTS mavzularini atrof muhit muhofazasi haqida tushuncha va bilimlar berish uchun tanlab oldik.

Mavzu: Yog'ochning kimyoviy va texnologik xossalari. Yog'ochni quritish va saqlash qoidalari. Yog'ochlar va ularga ishlov berish materiallarini turlarga ajratish va xususiyatlarini aniqlash (2 soat).

Ushbu mavzu o'tilganida o'quvchilarga yog'och materiallari bizning Respublikamizga chetdan asosan Rossiya va Qozog'iston Respublikalaridan katta mablag'lar evaziga keltirilishini va ushbu yog'ochlar o'rmonlarni kesish orqali olinishini aytib o'tildi. O'rmonlar yer kurrasining o'pkalari hisoblanib ularning ya'ni o'rmonlarning maydonlari kundan-kunga kamayib borayotganligini tushuntirish va yog'och xom ashyosidan tejab-tergab foydalanish yo'l-yo'riqlari aytib o'tiladi. Yer yuzidagi o'rmonlarning kesilishi natijasida havoning karbonat ангидрид gazi bilan ifloslanishi ortishi va insonlarning har xil kasalliklar bilan og'rinishlari kuzatilmoqda. Iqlim o'zgarishlari yuzaga kelmoqda. Yog'ochlarni saqlashni va quritishning ularga keyingi ishlov berishdagi ahamiyatini tushuntirishda unga ishlov berish sifatiga ta'sirini va yaroqsiz mahsulot tayyorlashni oldini olishning ahamiyatini tushuntirib o'tilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Yog'ochlardan yasalgan buyumlar yasashda to'g'ri rejalashtirish va mavjud buyumlardan tejab va avaylab foydalanish ularning umrini uzaytirish kelgusida yangi daraxtlarni va o'rmonlarni kesilishini oldini olinishiga olib kelishini aytib o'tish zarur bo'ladi.

Rangli metallar va ularning qotishmalarining mexanik xossalari. Yupqa tunukalar, simlar, metallarga chilangarlik va tokarlik ishlov berish turlari va usullari. (2-soat) Ushbu umumiy tushunchalar o'quvchilarga berilganda o'qituvchi tomonidan rangli metallarning va ularning qotishmalari ham chetdan katta mablag'lar evaziga keltirilishini, ularni qayta ishlashga xom ashyo sifatida ishlatishdan oldin ushbu metallar va qotishmalar korxona va zavodlarda katta miqdorda energiya – yoqilg'i va elektr energiyasi va inson mehnati sarflanishi evaziga olinishi aytiladi. Ushbu metall va qotishmalarni tayyorlash jarayonida tashqariga zaharli bug'lar va chiqindilar ajraladi. Ushbu jarayonlarni amalga oshirishda yoqilg'i yonib tashqariga karbonat ангидрид gazlari tarqaladi. Ushbu metall va qotishmalar ochiq havoda korroziyaga uchrashi to'g'risida, ularni korroziyadan saqlashning usullari va yo'llari to'g'risida ham o'quvchilarga ma'lumot berish lozim bo'ladi. Mashg'ulotlarda grafik organayzerlardan "Nima uchun", "Qanday", "Konseptual javdal", "Qarorlar shajarasi", "Ven diagrammasi" laridan foydalanish yaxshi samara beradi.

Atrof-muhit muhofazasi bilan bog'liq kunlar va kasblar

11-yanvar–Qo‘riqxonalar va milliy bog‘lar kuni (Ekologik inspeksiya xodimi, Bog‘bon, qo‘riqxona veterinari, Biologiya va zoologiya o‘qituvchisi kasblari);

2-fevral–Suv-botqoqlashgan hududlar kuni (Irrigator, Gidromeliorator, Gidrotexnik, Agranom, Suvchi kasblari);

22-mart – Umumjahon suv kuni. (Suvni asrash. Agranom, Meliorator, Irrigator, Gidromeliorator, Suvchi, shahar va qishloq aholini suv ta‘minoti tizimi xodimlari kasblari);

30-mart – Yerni himoya qilish kuni (Agranom, Tabiatshunos olimlar, Meliorator, Gidromeliorator, Irrigator, Fermer, Atrof-muhitni muhofaza qiluvchi ekologik tashkilotlar xodimlari kasblari);

1-aprel – Xalqaro qushlar kuni. (Zoologiya o‘qituvchisi, Hayvonot bog‘i xodimi kasbi);

7-aprel –Xalqaro salomatlik kuni (Meditsina kasblari vrach, hamshira, Sanitariya–epidemiologiya xodimlari, Fiziologiya va valeologiya o‘qituvchilari);

22-aprel–Umumjahon yer kuni (Agranom, Fermer, Tabiatshunoslik o‘qituvchisi, Atrof-muhitni muhofaza qilish ekologik tashkilotlari yo‘nalishidagi kasblar);

12-may–ekologik ta‘lim kuni (Ekologiya, Zoologiya, Biologiya, Kimyo , Tabiatshunoslik o‘qituvchilari, atrof-muhitni muhofaza qilish tashkilotlari yo‘nalishidagi kasblar);

22-may–Biologik xilma-xillikni asrash xalqaro kuni (Biologiya , Zoologiya, Tabiatshunoslik, ekologiya fanlari o‘qituvchilari atrof-muhitni muhofaza qilish ekologik tashkilotlari yo‘nalishidagi kasblar);

5-iyun–Atrof-muhitni muhofaza qilish xalqaro kuni. (Biologiya , Zoologiya, Tabiatshunoslik, ekologiya fanlari o‘qituvchilari, atrof-muhitni muhofaza qilish ekologik tashkilotlari, barcha tabiatga bevosita va bilvosita ta’sir qiluvchi kasblar);

8-iyun–Umumjahon okeanlar kuni. (Okeanshunos olimlar, okean bilan bog‘liq baliqchilik kemalari xodimlari kasblari, Zoologiya, Biologiya o‘qituvchisi);

17-iyun–Cho‘llashishga qarshi kurash umumjahon kuni (Agronom, Meliorator, Irrigator, Suvchi, Gidromeliorator, Fermer);

15-sentabr–O‘rmon kuni. (O‘rmon qo‘riqchisi, O‘rmon sanoati xodimlari kasblari).

Atrof muhit muhofazasi haqidagi loyihalar orqali ta‘lim-tarbiya berish.

O‘quvchilarga sinfdan va maktabdan tashqari dars mashg‘ulotlarida o‘qituvchi rahbarligida atrof muhit muhofazasiga oid loyihalarga jalb qilinishi ham yaxshi natija beradi. Bu borada MDH mamlakatlarida, ayniqsa Belorussiya va Rossiyada qator ijobiy ishlar amalga oshirilgan. Bu loyihalarning ustunligi o‘quvchilar bevosita tabiatning o‘zida yurib atrof-muhit muammolarini o‘rganadilar, ko‘rib-tushunib oladilar. Atrof muhitni muhofaza qilish ishlariga

daraxtlar ekish ularni himoya qilish, toza hududlarga va suv havzalari, ariqlarga har-xil chiqindi tashlanadigan joylarga ogohlantirish kartalarini qo'yish va o'zlari bilan uchrashish orqali aholini ogohlantirish, aholi va o'z tenqurlari o'rtasida tushuntirish targ'ibot va tashviqot ishlari olish borish va hokazolarni ko'zda tutadi. Biz yashab turgan jannatmakon yurtimizni va barcha yer kurrasini global ekologik tanazzuldan saqlash masalasi bugungi kunda o'ta dolzarbligicha qolmoqda. Bu boradagi ishlar bizning fikrimizcha albatta umumiy o'rta ta'limi o'quvchilaridan boshlanishi zarur. Bu borada ta'lim-tarbiyaning ajralmas qismi sifatida atrof muhitni muhofaza qilish masalalari ko'rilmog'i darkordir. Bu borada har bir fan predmeti imkoniyatlaridan to'la foydalangan holda o'quvchilarga atrof muhit muhofazasi haqida ta'lim va tarbiya berish yaxshi natija beradi. Ayniqsa, texnologiya fan predmeti mashg'ulotlarining bu boradagi imkoniyatlaridan to'la foydalanmoq yaxshi samara beradi. Bu orqali o'quvchilarda yoshlikdan atrof muhit muhofaza qilish madaniyati shakllana boshlaydi. Bu esa kelajakda tabiatni himoya qiladigan va uni tozaligi uchun kurashadigan fuqorolarni shakllanishiga katta hissa qo'shadi degan fikrdamiz.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan <https://lex.uz>.
2. Mirziyoyev Sh.M "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi" -T 2019
3. Турдикулов Э.А. Экологическое образование учащихся в процессе обучения физике -М.: Просвещение, 1988.-с. 126.
4. Buriyev S. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi -T 2019
5. Sultonov P.S Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari -T 2007
6. Fayziyev Sh. F "O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar" -T 2021
7. Buriyev S, Maxkamova D, Sherimbetov, V Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi –T. 2018.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada texnologiya darslarida o'quvchilarga atrof muhit muhofazasi haqida ta'lim va tarbiya berish masalalari ko'rib chiqilgan. Bugungi kunda maktab o'quvchilariga atrof muhit muhofazasi haqida ta'lim berish yo'nalishlari va ta'lim modellari keltirilgan. Texnologiya mashg'ulotlarida atrof muhit muhofazasi haqida ta'lim va tarbiya berishni amalga oshirishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarni qo'llashga oid ko'rsatma va tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются вопросы обучения и просвещения учащихся по вопросам охраны окружающей среды на уроках технологии. Сегодня представлены направления и модели обучения школьников экологическому воспитанию. Технологический тренинг содержит указания и рекомендации по применению педагогических технологий, применяемых при осуществлении обучения и воспитания по вопросам охраны окружающей среды.

SUMMARY

This article covers the issues of providing education and training to students about environmental protection in technology classes. Today, directions and educational models for educating schoolchildren about environmental protection are presented. The technology sessions provide guidance and recommendations regarding the application of pedagogical technologies used in the implementation of education and training about environmental protection.

TALABALARNING KLINIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA SIMULYATSION YOKI IMITATSION METODDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Yusupova D.U.

Samarqand davlat tibbiyot universiteti fiziologiya kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: talaba, tibbiy ta'lim, klinik tafakkur, simulyatsiya metodlari, vizual texnologiya, taktil texnologiya, motor texnologiya, video texnologiya, integrativ texnologiya, apparat texnologiya.

Ключевые слова: студент, медицинское образование, клиническое мышление, методы симуляции, визуальная технология, тактильная технология, двигательная технология, видеотехнология, интегративная технология, аппаратная технология.

Key words: student, medical education, clinical thinking, simulation methods, visual technology, tactile technology, motor technology, video technology, integrative technology, hardware technology.

Kirish. Talabalarining klinik tafakkurini rivojlantirishda simulyatsion metod (mulyaj fantomlar muammoli yoki vaziyatli masalalar) dan foydalanishning ahamiyati kattadir. Hozirgi vaqtda ta'limda imitatsion metoddan foydalanish buyicha salmoqli tajriba to'plangan jumladan tibbiyotda ham simulyatsion yoki imitatsion metoddan foydalanib talabalarining klinik ko'nikmalarini hosil qilishlarini ta'minlash, o'qitishning samaradorligini, xavfsizligini oshiradi. simulyatsion metodning samaradorligini maksimal oshirish uchun maqsadni to'g'ri qo'ya bilish, vaqtdan to'g'ri foydalanish, vaziyatli muammoli holatni dasturga mos holda tuza bilish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Simulyatsion texnologiyaning asosiy afzalliklaridan biri patsiyent yoki bemorga shikast yetkazmagan holda amaliy muolajalarni professional darajada o'zlashtirib, ko'nikmalar hosil qila olishdadir, shuningdek muolajani mavzuni o'zlashtirish uchun bemordan ruxsat olish, bemor uchun qulay vaqtni tanlash shart emas, talabaning birinchi mustaqil manipulyatsiyasidagi stessining kamligi yoki yo'qligi, talabaning manipulyatsiyani bajarilganlik darajasini

mustaqil baholay olishi va ayrim ko'nikmalarni o'zlashtirishda eksperimental hayvonlardan foydalanishning shart emasligidadir.

Quyida simulyatsion trening afzalliklarini keltirib o'tamiz:

- Patsiyentga nisbatan xavfsiz holatda, simulyatsion muhitda klinik tajribaning hosil qilish.
- O'zlashtirilgan tajribani obyektiv baholay olishning qulayligi.
- Ko'nikma hosil qilish uchun o'rganishlar sonining chegaralanmaganligi.
- Klinikaning ish vaqtidan qat'iy nazar talaba uchun qulay vaqtda bajarish mumkin.
- Harakatlar ketma ketligini to'liq o'rganib chiqish mumkin.
- O'qituvchi yoki trener vazifalarining ma'lum qismi trenajerga yuklanadi.
- Talabaning birinchi mustaqil manipulyatsiyasidagi stress keskin kamayadi.

Simulyatsion texnologiyaning prinsiplari.

O'qitishning imitatsion yoki simulyatsion metodidan foydalanilganda quyidagi prinsiplarga amal qilish lozim:

- Mavzuning nazariy jihatdan to'liq o'zlashtirilganligi.
- Amaliy muolajaning bajarilish ketma- ketligi ko'rsatilgan yo'riqnomaning borligi.
- Muolajani bajarish uchun kerakli barcha sharoit (fantom, mulyaj, asbob uskunalar va h.k) larning mavjudligi.
- Muolajaning bajarilishini kuzatib boruvchi va obyektiv baholovchi xolis ekspertlarning mavjudligi.
- Muolajaning bajarilish ketma ketligini "qadamma qadam" baholashda baholash standartining mavjudligi.
- Guruhdagi barcha talabalarining diqqatini jalb etilganligi.
- O'rganilayotgan muolajaning qat'iy ketma- ketligini avval trener yoki o'qituvchi tomonidan "butun-bo'lak-butun"metodi asosida namoyish qilinganligi.
- Vaqtning to'g'ri taqsimlanganligi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Standart imitatsion modul (SIM) – bu klinika sharoitida yoki klinikaga maksimal yaqinlashtirilgan klinikagacha amaliyot o'quv xonalarida o'tiladigan amaliy mashg'ulotning o'quv dasturi asosida tuzilgan moduli bo'lib quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi:

1. Kirish. Talabalarining bilimi va nazariy jihatdan tayyorgarlik darajasini aniqlash, instruktaj, trening maqsadi va vazifalarini aniqlash (umumiy vaqtning 20% gacha).

2. Asosiy etap. Simulyatsion mashg'ulot- amaliy muolajani bajarish.

3. Debrifing, bajarilgan muolajaning muhokamasi.

4. Xulosa. Mashg'ulotni yakunlash (umumiy vaqtning 10% gacha)

Tahlil va natijalar. Standart imitatsion modulning 2 va 3 qismiga umumiy vaqtning 70% gacha bo'lgan vaqti ajratiladi. Bu vaqt talabalarning bilim darajasi, kompetensiyasi va o'rganilayotgan muolajaning murakkabligini e'tiborga olgan holda 60:10 yoki 30:40 bo'lishi mumkin. Shuningdek trening yoki amaliy mashg'ulot o'tilayotganda imitatsion vositalarning sonidan kelib chiqib talabalar kichik guruhchalarga bo'linishi mumkin.

Talabalarining klinik tafakkurini rivojlantirish va kasbiy mahoratini oshirish uchun imitatsion vositalarda to'qima, a'zolar va butunlay patsiyent, palata, intensiv terapiya bo'limi haqiqatga maksimal yaqinlashtirilgan (realistik) bo'lishi kerak.

Aksherlik fanini o'qitishning simulyatsion vositalarini haqiqatga yaqinlik yoki realistiklik darajasiga ko'ra 7 ta darajaga bo'lish mumkin:

1. Vizual texnologiya - a'zo va sistemalarning tasviri(kompyuter atlaslar,ekrandagi simulyatsiyalar).

2. Taktil texnologiya – To'qimalarning realistik taktil xarakteristikasi, ta'sirga nisbatan passiv reaksiyani borligi (mulyajlar).

3. Motor yoki rektiv texnologiya – trenajer yoki manikenda harakatlar bajara olish (qutli trenajer, fantom, oddiy maniken).

4. Video yoki avtomatlashtirilgan texnologiya – video apparatura yordamida tibbiy aralashuv, amaliy muolajaning ketma- ketligini kuzatish (videoboks, o'rtacha sinfga kiruvchi maniken).

5. Apparat texnologiyasi – palata yoki operatsiya xonasida tibbiy apparaturani trenajer yoki manikenda qo'llash (endovideostoyka, o'pka sun'iy ventilyatsiya apparati).

6. Interaktiv texnologiya -talaba – trenajer qaytar aloqning hosil bo'lishi ya'ni ayrim murakkab muolajalarni talabaning trenajerda mustaqil bajara olishi (virtual -simulyator, robot -simulyator).

7. Integratsiyalangan texnologiya. Murakkab va davomiy muolajalarni bajarish uchun virtual – simulyator trenajer, fantom va mulyajlar kompleksidan foydalanish.

Simulyatsion vositalarning amaliy mashg'ulotlarda realistik darajasiga ko'ra qo'llanilishi mavzuga, amaliy mashg'ulotga ajratilgan vaqtga, talabalar soniga, manipulyatsiyaning murakkablik darajasi hamda davomiyligiga bog'liq.

Simulyatsion treningning asoschilaridan biri Entoni Gallaxer (Irlandiya) simulyatsion o'qitish treningni ketma-ket keluvchi 8 “qadam” ga bo'lgan:

1. Mavzuni, mavzuning maqsadlarini e'lon qilish.

2. Amaliy muolaja yoki manipulyatsiya ketma – ketligi ko‘rsatilgan instruktaj ishlab chiqish. Talabalarni instruktaj bilan tanishtirish.

3. Keng tarqalgan va yo‘l quyilishi mumkin bo‘lgan xato va kamchiliklarni ko‘rsatish va asoslab berish.

4. Talabalarining nazariy bilimlarini nazorat qilish.

5. Simulyatsion vositalardan foydalanib manipulyatsiyaning ketma -ketlik asosida bajarilishini namoyish qilish.

6. Talabalarining manipulyatsiyani mustaqil bajarishlarini kuzatish. Talaba bilan trenajer o‘rtasida qaytar proksimal aloqa hosil bo‘lishini ta‘minlash.

7. Talabalar tomonidan yul qo‘yilgan kamchiliklarni ustida ishlash va tahlil qilish.

8. Baholash. Talabalarining manipulyatsiyani o‘zlashtirganligi ko‘rsatilgan grafologik egrilikni namoyish qilish. Baholarni o‘qib eshittirish.

Simulyatsion (imitatsion) treningni to‘g‘ri tashkil etilganligi talabalarining mavzuni o‘zlashtirish darajasini oshiradi, treningni samarali bo‘lishini ta‘minlaydi. Shuningdek treningni tashkil etishda trening uchun tanlangan xonaning yetarlicha kengligi, yorug‘ligi, tarqatma didaktik materiallarning, muolaja yoki tibbiy yordamning ketma-ketligi ko‘rsatilgan instruktajning mavjudligi, trenerni professional mahoratining yuksakligi, barcha simulyatsion (imitatsion) vositalarning tayyor ekanligi katta ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. O‘qitishning simulyatsion (imitatsion) metodi, tibbiyot institut va universiteti talabalarining klinik tafakkurini rivojlantirishda, amaliy muolaja va manipulyatsiyalarni professional darajada o‘zlashtirishlarida, amaliy mashg‘ulotlarning, treninglarning samarali va unumli bo‘lishini ta‘minlashda, pedagog yoki trenerning pedagogik mahoratini oshirishda ahamiyati kattadir.

Adabiyotlar:

1. Y.D. Uktamovna. Pedagogical Conditions for the Formation of Students Clinical Thinking.
2. D.U. Yusupova. Impact of Coronavirus Infection (Covid-19) On Diabetic Periodontopathies.
3. Yusupova Dildora Uktamovna / Methods of Teaching Obstetrics and Gynecology to Medical University Students Using Innovative Technologies.
4. Романов, М.Г. Педагогические технологии в медицине [Текст] / М.Г. Романов, Т.В. Сологуб. – М.: ГЭОТАР Медиа, 2007. - 112 с.
5. Артюхина А.И., Чумаков В.И. Интерактивные методы обучения в медицинском вузе: учебное пособие. - Волгоград: ВГМУ, 2011.
6. Косолапова М.А., Ефанов В.И., Кормилини В.А., Боков Л.А. Положение о методах интерактивного обучения студентов по ФГОС в техническом университете: для преподавателей ТУСУР - Томск: ТУСУР, 2012.
7. Herold R., van den Berg N., Dorr M., Hoffmann W. Telemedical Care and Monitoring for Patients with Chronic Heart Failure Has a Positive Effect on Survival.

8. Aronow W.S., Shamliyan T.A. Comparative Effectiveness of Disease Management with Information Communication Technology for Preventing Hospitalization and Readmission in Adults With Chronic Congestive Heart Failure. Journal of the American Medical Directors Association.

РЕЗЮМЕ

Maqolada tibbiy ta'lim jarayonida talabalarda klinik tafakkurni shakllantirishga doir pedagogik tajribalar tahlil qilingan. Ushbu maqsadda simulyatsion ta'lim metodlaridan foydalanishga doir metodik tavsiyalar, ishlanmalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, simulitsion metodlarning afzalliklari keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется педагогический опыт по формированию клинического мышления у студентов в период медицинского образования. С этой целью разработаны методические рекомендации и разработки по использованию методов симуляционного обучения. Также отмечены преимущества методов моделирования.

SUMMARY

The article analyzes pedagogical experience in the formation of clinical thinking among students during medical education. For this purpose, methodological recommendations and developments have been developed for the use of simulation training methods. The advantages of modeling methods are also noted.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDAGI TA'LIM SOHASIDA OLIB BORILGAN ISLOHOTLAR

Nurullayeva G.O'.

Turon Universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim, uzluksiz ta'lim, ta'lim sifati, «Ta'lim to'g'risida»gi qonun, integratsiya, Taraqqiyot strategiyasi, ilm-fan, oliy ta'lim, inson kapitali.

Ключевые слова: образование, непрерывное образование, качество образования, Закон «Об образовании», интеграция, стратегия развития, наука, высшее образование, человеческий капитал.

Key words: education, continuing education, quality of education, law "On Education", integration, development Strategy, science, higher education, human capital.

Kirish. Mustaqillik tufayli xalqimizga berilgan ne'matlarni, imkoniyatlarni sanab adog'iga yetkazish mushkul hol. Haqiqatdan ham, bu yorug' kunlarga yetib kelish xalqimiz uchun oson kechmadi. Ko'p sinovlar, qiyinchilik davrlar xalqimizni og'ir chig'iriqlardan o'tkazdi.

Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy inqiroz pallasida mustaqillikni qo'lga kiritgan zahmatkash xalqimiz eng murakkab va og'ir davrlarda ham o'zaro birlik va hamjihatlikni yo'qotmadi. Davlatimiz rahbari ta'biri bilan aytganda: «Ko'pni ko'rgan xalqimiz o'zining mustahkam irodasi va matonati, beqiyos salohiyatini namoyon etib, tarixan qisqa fursat ichida ulkan taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi».

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

O'ttiz ikki yillik tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, qisqa davrlar ichida yangi davlat va jamiyat qurilishi isloh etildi, boshqaruv va ijtimoiy hayotning huquqiy asoslari ishlab chiqildi, siyosiy va iqtisodiy mustaqillik mustahkamlandi.

Hozirgi kunda dunyoda ta'limning nufuzi oshib, u nafaqat iqtisodiyotni, balki butun jamiyatni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishda eng muhim omillardan biriga aylandi.

Butunjahon ta'lim forumida Inchxon deklaratsiyasining qabul qilinishi (2015 yil 19-25 may Koreya Respublikasining Inchxon shahri), YUNESKO - Ta'lim-2030, Mingyillik Rivojlanish Maqsadlarida ta'limning yangi

konsepsiyasi, Barqaror rivojlanish uchun ta'lim (ESD) va Global Fuqarolik Ta'limi (GEC) , YUNESKOning ESD bo'yicha Butunjahon konferensiyasida (2014 yilda Aichi Nagoya) sifatli ta'lim va bilimlarni rag'batlantiradi va asosiy savodxonlik va hisoblash qobiliyatlarini, shuningdek tahliliy ko'nikmalarni, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va shaxslararo va ijtimoiy ko'nikmalarni egallashni kafolatlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Globallashuv va modernizatsiya bugungi kunda global miqyosni egallashi barcha madaniyatlar zamonaviylashishini yoki shu yo'nalishda harakat qilishi, vaqt bo'yicha davomiylilik bugungi rivojlanish sur'ati o'tgan asrlarga qaraganda beqiyos darajada yuqori bo'lsa-da, tub o'zgarishlar shaxslararo munosabatlarga ta'sir qilishi, zamonaviy jamiyatning yetuk malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojlarning ortib borishini hamda ta'limda o'zaro tajriba almashishning kengayishi, ijtimoiy-madaniy integratsiyalashuvning jadallashishi esa oliy ta'limda o'ziga xos murakkabliklarni yuzaga keltirmoqda.

Keyingi paytlarda O'zbekistonda oliy ta'limni rivojlantirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Bu borada keng ko'lamli islohotlar boshlanib, sohada jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. 2019 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi oliy ta'limni rivojlantirishning strategik maqsadlari, vazifalari, yaqin va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilashda hamda sohaga doir dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun muhim asos bo'ldi.

Tahlil va natijalar. 2020 yilda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi qonun esa ushbu soha taraqqiyotida, yoshlarimiz zamonaviy bilimlarni egallashda hech shubhasiz, yangi ufqlarni ochib berdi. Ushbu qonun hujjatlari va ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, - keyingi 5 yilda oliy ta'limga qabul kvotasi 3 barobar oshirilib, 2021 yilda 182 ming nafar yoshlar uchun talaba bo'lish imkoniyati yaratildi. Bu umumiy qamrov 28 %ga yetdi deganidir. Vaholanki, 6 yil avval oliy ta'limda 100 nafar boladan faqatgina 9 nafarida o'qishga imkoniyat bor edi. Bu ishlar kelgusida ham amalga oshirilishi belgilandi. Jumladan, 2022-2026 yillarda Taraqqiyot strategiyasining 2022 yilda amalga oshirish bo'yicha «yo'l xaritasi» ga ko'ra, qabul parametrlarini oshirish ko'zda tutilgan. Shu qatorda O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalari soni 159 taga yetgani, 30 ta xorijiy oliy ta'lim muassasalari va ularning filiallarining ochilishi, mahalliy universitetlarda xorij bilan hamkorlikda qo'shma fakultetlarning tashkil etilishi

ham talabalar qamrovini sezilarli darajada oshishiga yordam bergan omillardan bo'lganligini aytib o'tish zarur.

Keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Hududlarda yangi oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, kadrlar tayyorlashning zamonaviy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari hamda sirtqi va kechki bo'limlarning ochilishi, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarining oshirilishi mazkur yo'nalishdagi muhim islohotlar hisoblanadi. Bundan tashqari so'nggi uch yilda O'zbekistonda xorijiy oliy ta'lim tashkilotlari soni ikki barobar oshganligini ham aytish zarur. Bir 2020/2021-o'quv yilining o'zida yurtimizda xorijiy oliy ta'lim tashkilotlari soni 20 taga ko'paydi. Hozirgi kunda mamlakatimizda Buyuk Britaniya, Italiya, Yaponiya, Hindiston, Janubiy Koreya, Singapur, Rossiya, Latviya davlatlarining oliy o'quv yurtlarining filliallari faoliyat olib bormoqda. Aytish kerakki, nufuzli oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikni kengaytirish, yoshlarimizda jahon standartlariga mos bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish borasida amalga oshirilgan ishlar avj olayotganini ko'plab misollarda ko'rish mumkin.

Bugungi kunga qadar O'zbekistonda Rossiyaning 15 ta yetakchi universitetlarining filliallari tashkil etilgan bo'lib, ulardan 12 tasi 2018-2022 yillarda ochilganligini, mazkur filiallarda mamlakatning 6 ming nafardan ortiq talabasi tahsil olayotganligini ham aytish joiz. Mamlakatda ta'lim sohasidagi islohotlar, yoshlarni ta'lim tizimi bilan qamrab olish dunyo hamjamiyati tomonidan e'tirof etilmoqda. Jumladan, World Population Review tomonidan 2021 yilda eng savodli mamlakatlar reytingini tuzish uchun 154 mamlakatdagi holatni tahlil qilgan. Reytingga ko'ra O'zbekiston savodxonligi 100 foizni tashkil qilgan 4 ta mamlakatlardan biridir. Ijtimoiy taraqqiyot dunyodagi rivojlangan davlatlarning yuksak taraqqiyot va turmush farovonligiga erishishi avvalo, ilm-fan va ta'limga qaratilgan ulkan e'tibor natijasida bo'lganligini yorqin namoyon qilmoqda. Shu ma'noda mamlakatimizda ta'lim tizimidagi islohotlarning istiqbollari xususida quyidagilarni aytish mumkin.

Avvalo, u davlat miqyosida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tashkil etish va boshqarishni alohida, muhim sohasiga aylanib ulgurganligi qayd etish zarur. Qolaversa, Yangi O'zbekistonda —inson kapitaliga doimiy investitsiyalar rivojlangan demokratik davlatni barpo etish, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim kafolati ekanligi haqida tassavur to'liq qaror topdi. Faqatgina mustahkam bilimga ega bo'lgan shaxs erkin bo'lib, demokratik davlatni barpo etishning faol ishtirokchisi bo'ladi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda Prezident, ijod va ixtisoslashgan maktablarining ochilishi, oliy ta'lim muassasalari sonini 141 taga yetkazilishi, qabul kvotalarini 3 barobar oshirilishi va bitiruvchini oliy ta'limga qamrab olish darajasini 9 %dan 28 foizga ko'tarilishi yoshlarga keng imkoniyatlar eshigini ochdi, bilimli yoshlar salmog'i ortishiga zamin yaratdi. Bu imkoniyat va sharoitlar nafaqat yoshlarni, ilm-fan va ta'lim sohasi vakillarini, balki barcha xalqimizni birdek quvontirib kelmoqda.

- Xulosa va takliflar. Davlatimiz rahbari tomonidan olib borilayotgan oqilona siyosat, yoshlarga yaratilayotgan imkoniyatlar, fan va ta'lim ahlining jamiyatda tutgan mavqeyini oshirishga qaratilgan e'tiborlar Yangi O'zbekistonda farovon hayot barpo etishning asosiy omillaridan biriga aylandi. Bu e'tibor yangicha fikrlaydigan, mas'uliyatli, tashabbuskor, raqobatbardosh, vatanparvar va fidoyi yosh avlodni kamolga yetkazishga xizmat qiladi. Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek: «Ma'naviy uyg'oq jamiyatni, o'z oldiga ulkan vazifalar qo'yib, kelajak sari ishonch bilan borayotgan xalqni hech kim o'z yo'lidan to'xtata olmaydi».

Adabiyotlar:

1. «O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni // <https://lex.uz/docs/5013007>
3. Ramatov, J. S., Baratov, R. O., Kushakov, F. A., Valiyev, L. A., & Xasanov, M. N. (2022). Jamiyatda siyosiy va huquqiy madaniyatni yuksaltirish masalalari. *pedagogs jurnali*, 19(1), 13-18.
4. J. S. Ramatov, & M. Hasanov (2022). O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida inson huquqlarining ta'minlanishi. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 963-969.
5. Ramatov, J. S., Muratova, D., Sultanov, S. H., Tuxtaboyev, E., Kushakov, F., Xasanov, M. N. (2022). Ijtimoiy adolat va qadriyatlar plyuralizmi. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
6. Hasanov, M. N., Zayniddinov, B. Z., Abduxalilov, O. A., Djurayev, D. D. (2022). Mehnatda insonni shakllanishdagi ahamiyati.
7. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar*, 2 (6), 937-942.

PEZIOME

Ushbu maqola O'zbekistonda mustaqillik yillarida ta'limni rivojlantirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligini, bu borada keng ko'lamli islohotlar boshlanib, sohada jiddiy o'zgarishlar haqida so'z boradi. Ilm-fan va ta'lim sohasidagi integratsiya jarayoni shuningdek, ushbu ta'lim tizimning ijtimoiy o'zgarishlarda rolini oshirishdagi ahamiyati xaqida so'z ketadi.

PEZIOME

В данной статье показано, что в годы независимости в Узбекистане вопрос развития образования был поднят на уровень государственной политики, в этом направлении были начаты масштабные реформы, обсуждаются серьезные изменения в сфере.

SUMMARY

This article shows that during the years of independence in Uzbekistan, the issue of education development was raised to the level of state policy, large-scale reforms were launched in this direction, serious changes in the field are being discussed.

RIVOJLANGAN DAVLATLAR TA'LIMIDA KREDIT MODUL TIZIMINI BOLONYA TAJRIBASI MISOLIDA JORIY ETISH SHAKLLARI VA BOSQICHLARI

Xamrayev N. Z.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: kredit modul tizimi, kredit texnologiyasi, virtual ta'lim, texnologik tayyorlik, Bolonya shartnomasi.

Ключевые слова: система кредитных модулей, кредитная технология, виртуальное образование, технологическая готовность, Болонское соглашение.

Key words: credit module system, credit technology, virtual education, technological readiness, Bologna agreement.

Kirish. Oliy ta'limning asosiy vazifasi axborotlashgan zamonaviy jamiyat faoliyatining turli sohalari uchun davr talablariga muvofiq ravishdagi mutaxassislarni kasbiy tayyorlash hisoblanadi. Bitiruvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasiga jadal o'zgaruvchan talablarni qondirish maqsadida oliy ta'lim muassasalari ta'lim maqsadlari, mazmuni va texnologiyalarini davr talablariga muvofiq ravishda qayta ko'rib chiqish zaruriyati paydo bo'ladi. Axborotlashgan jamiyat sharoitida global Internet texnologiyalarining joriy etilishi, o'z navbatida, muqarrar ravishda globallashtirish jarayonlariga, milliy ta'lim tizimlarining yo'q qilinishiga olib keladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi axborotlashgan jamiyat sharoiti muammosiga javob (ekologik muammolar, terrorizm, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va ilmiy faoliyat sohasidagi jadal ravishdagi raqobatboshdorlik; kasbiy faoliyatida ijodiy yondashish imkoniyat darajasida yuqori malakali mutaxassislarga zamonaviy texnologiyali ishlab chiqarish talabi; akademik ta'limni mehnat bozoridan ajratish va boshqalar) Yevropa ittifoqi davlatlarining iqtisodiy, moliyaviy, siyosiy va ta'lim muhitlarini integratsiyalashtirishga hissa qo'shadi. Artamonova YE. I., Baydenko V.I. va boshqa shu kabi olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari oliy ta'limni globallashtirish,

xalqarolashtirish va yevropalashtirish muammolariga bag‘ishlangan. Yevropa ittifoqi davlatlarining ta’lim sohasidagi integratsiyasidan oldin ilgari qabul qilingan bir qator quyidagi: Oliy ma’lumotga kirishni ochadigan ta’limni meyoriy hujjatlarining ekvivalentligi to‘g‘risidagi Konvensiya (1953), Yevropa hamjamiyati madaniy Konvensiyasi (1954), Yevropa ittifoqining iqtisodiy Rim shartnomasi (1957), Yevropa Ittifoqi davlatlari Mobillik dasturlari (1983), universitetlarning Magna Carta (1988), Maastrixt shartnomasi (1992), Lissabon Konvensiyasi (Oliy ta’lim bilan bog‘liq malakalarni tan olish to‘g‘risida) (1997), Sorbonna Shartnomasi (Yevropa oliy ta’lim tizimining arxitekturasini uyg‘unlashtirish to‘g‘risida) (1998) meyoriy hujjatlar e’tiborga olinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. XX asrning oxiri 1999 yilida Bolonyada (Italiya) 29 davlatning ta’lim vazirlari Yevropa ittifoqi davlatlari Oliy ta’lim tizimini global miqyosda faollashtirish uchun Yevropa ittifoqi davlatlari Oliy ta’lim sohasini tashkil etuvchi Bolonya shartnomasini imzoladilar, bu milliy ta’lim tizimlarini yagona ta’lim muhitini yaratish, ta’lim sifatini yaxshilash maqsadida, ta’limni uning raqobatbardoshligi va oliy ta’limning ijtimoiy ahamiyatini oshiradi.

Bolonya shartnomasi 6 ta asosiy vazifani belgilaydi, ularning yechimi Yevropa ittifoqi davlatlarining ta’lim sohasidagi birligiga o‘z hissasini qo‘shishi kerak. Bular oliy ta’lim sohasida umumiy tushunarli, taqqoslanadigan malakalarni joriy etish, oliy ta’limning ikki bosqichli (bakalavr va magistr darajasi) tizimiga o‘tish, kreditlar bo‘yicha mehnat samaradorligini baholashni (kurslar, dasturlar, ish yuklamasini) joriy etish va modul kredit tizimini aks ettirishdagi namunasi YUNESKO tomonidan ishlab chiqilgan diplomga ilovasidagi o‘quv dasturi ko‘paydi talabalar, o‘qituvchilar va ma’muriy boshqaruv xodimlarining harakatchanligini yaxshilash, oliy ta’limning zarur sifatini ta’minlash, malaka va oliy ta’lim sohasidagi tegishli meyoriy hujjatlarni o‘zaro tan olish, universitetlarning avtonomiyasini ta’minlashdan iborat.

Ushbu sohadagi nufuzli ishlar 2019 yilning 8 oktabrida “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi prezident Farmoni imzolangan. Ushbu muhim dasturilamal hujjatda “respublikadagi kamida 10 ta oliy ta’lim muassasasini xalqaro e’tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nigher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1 000 ta o‘rindagi oliy ta’lim muassasalari ro‘yxatiga kiritish va oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit modul tizimiga o‘tkazish” belgilab berilgan. Shuningdek,

2030 yilga qadar respublikadagi barcha oliy ta'lim muassasasining 85 foizi, jumladan, 2020/2021 o'quv yilining o'zida 33 ta oliy ta'lim dargohini kredit modul tizimiga o'tkazish qayd qilingan.

Tahlil va natijalar. Kredit modul tizimida 1 kredit o'rtacha 25-30 akademik soatlik o'quv yuklamasiga teng bo'lib, ya'ni, talaba muayyan fandan tegishli kreditlarni to'plashi uchun ma'lum miqdordagi o'quv yuklamasini o'zlashtirishi lozim bo'ladi. O'quv yuklamasi oliy ta'limning bakalavriat darajasida - 40 - 50% auditoriya soati, 50 - 60% mustaqil ish soatiga, magistratura bosqichida - 30% - 40% auditoriya soati, 60-70% mustaqil ish soatiga (malakaviy amaliyot va bitiruv malakaviy ishlari bundan mustasno) bo'linadi. Kreditning soatlardagi miqdori va o'quv yuklamasi miqdori oliy ta'lim muassasasi kengashi tomonidan belgilanib, oliy ta'lim muassasasi veb sahifasida shaffof tarzda joylashtiriladi.

Bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarida talaba odatda bir semestrda 30 kredit, bir o'quv yilida 60 kredit to'plashi belgilangan. Semestr davomida talaba tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan kreditlar hajmi o'quv rejasida ko'rsatilgan majburiy va tanlov fanlarini o'z ichiga oladi. Talaba o'zining shaxsiy ta'lim trayektoriyasini shakllantirishda har bir semestr uchun 30 kredit hajmidagi fanlarni o'zlashtirishni nazarda tutishi, ular tarkibida namunaviy o'quv rejasidagi majburiy fanlar bo'lishi qayd qilingan. Talaba bakalavriatda o'qish muddati 4 yil bo'lganda 240 kredit to'plashi zarur. Magistraturada o'qish 2 yil bo'lganda 120 kredit to'plashi talab etiladi.

Kredit modul tizimini joriy etish mehnat bozori va ta'lim xizmatlari iste'molchilarining talablariga javob berishda sezilarli darajada moslashuvchanlikni oshiradi. O'quv dasturi 10-15 yil davomida doimiy bo'lib qolishi mumkin bo'lgan an'anaviy oliy ta'lim muassasalaridan farqli o'laroq, kredit modul tizimiga o'tgan zamonaviy uslubdagi oliy ta'lim mehnat bozoridagi mutaxassislarning talablariga e'tibor qaratib, o'qitiladigan fanlar ro'yxatini jadal o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ta'limning kredit modul tizimini joriy etish oliy ta'limda har bir talabadan intellektual mehnatning oqilona usullarini o'zlashtirgan sharoitlarni yaratishga e'tibor qaratishni talab qiladi, ya'ni, zarur ma'lumotlarni kam vaqt sarflab topish va o'zlashtirishni, dalillarni tizimlashtirishni va tasniflashni, murakkab bahs munozarali masalalarda o'z nuqtai nazarini himoya qilishni, uni aniq tushunishni o'rganadi, ishonchli bahs munozarani amalga oshirishda ijodiy rivojlanayotgan masalalarni ijobiy yechimini topish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Kredit modul tizimi ta'limning asosiy mazmuni «o'qitishning kredit texnologiyasi bo'yicha ta'lim jarayonini tashkil etish qoidalarida» aks ettirilgan. Ushbu tadqiqot ishimiz nuqtai nazaridan quyidagilarga: «o'qitishni

tashkil etish ta'lim jarayoni quyidagi: darsliklar, o'quv qo'llanmalari, o'quv fanlari bo'yicha metodik qo'llanmalar va ishlanmalar, faol tarqatma materiallar va mustaqil ishlash uchun ko'rsatmalar, elektron darsliklar, onlayn kirish ta'lim resurslari» kabi to'liq ma'lumot manbalari bilan ta'minlaydi. AKTdan foydalanish, mazkur tadqiqot ishimizda bizning fikrimizcha, kredit modul tizimi ta'lim vazifalarini hal qilishni optimallashtiradi, xususan: elektron kurslarni ishlab chiqish va masofaviy ta'limni joriy etish talabalar va o'qituvchilarning akademik harakatchanligini amalga oshirish uchun samarali ishlash uchun imkoniyatlar yaratish va ko'p bosqichli mustaqil ish; talabalar ta'limining chiziqli bo'lmagan trayektoriyalarini amalga oshirish (kurslarni tanlash, shu jumladan, mahalliy va xorijiy oliy ta'lim muassasalarida) sharoit yaratishga yordam beradi.

Kredit modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit modul tamoyilida quyidagi: talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash; talabalar bilimini reyting asosida baholash kabi asosiy masalaga ahamiyat beriladi.

Har qanday texnologiyaning asosiy elementi yakuniy natijaning batafsil ta'rifi va unga erishishning to'g'riligini nazorat qilish hisoblanadi. Ta'lim texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlariga quyidagilar: pedagogik tashxislash jihatidan belgilangan maqsadlar; barcha ta'lim protseduralarini yakuniy natijalarini kafolatlashga erishishga yo'naltirish; doimiy teskari aloqa (natijalarni joriy va yakuniy baholash); har qanday o'qituvchi tomonidan butun ta'limni davriyligining takrorlanishi; zamonaviy texnik va kompyuter vositalaridan foydalanish tashkil qiladi. Axborotlashgan jamiyat sharoitida «ta'lim texnologiyalari» tushunchasi kengroq qo'llaniladi. Mazkur tadqiqot ishimizda ta'lim texnologiyasi bo'yicha «muayyan pedagogik sharoitlarda amalga oshiriladigan, ma'lum bir nazariy va metodik yoki amaliyotga yo'naltirilgan g'oyaga asoslangan tizim kategoriyasining quyidagi: tashxis qo'yilgan parametrlarda belgilangan maqsadlariga yo'naltirilgan ta'lim maqsadlarini o'qitish natijasi; o'quv materialining mazmuni; ta'lim jarayonini tashkil etish shakllari, usullari, metodlari, vositalari; ta'lim jarayoni subyektlarining o'zaro ta'siri; faoliyat natijasi kabi komponentlari tushuniladi. Shuning bilan birga, ta'lim texnologiyalarini joriy etish har doim majburiy pedagogik monitoringni talab qiladi».

Axborotlashgan jamiyatning zamonaviy sharoitida pedagogik jarayonning belgilangan maqsadlariga Bolonya shartnomasi ishtirokchilari nuqtai nazaridan

o'qitishning eng istiqbolli turi, uning asosiy tamoyillarini amalga oshirish uchun eng mos bo'lgan axborot kommunikatsiya, masofaviy o'qitish texnologiyalarini joriy etish orqali muvaffaqiyatga erishish mumkinligi qayd qilingan.

A.A.Andreyev va V.I.Soldatkin o'z tadqiqot ishlarida masofaviy ta'limni quyidagi:

- «moslashuvchanlik: masofaviy ta'lim olgan talabalar, asosan, muntazam ravishda mashg'ulotlarga qatnashmaydilar, balki qulay sharoitda ular uchun qulay bo'lgan joyda ta'lim olishni xoxlashadi;
- modullik: masofaviy ta'lim dasturining asosi modulli tamoyilga asoslanadi; har bir alohida kurs alohida fan sohasining yaxlit ko'rinishini yaratadi, bunday mustaqil modullar to'plamidan alohida yoki guruh ehtiyojlariga javob beradigan o'quv dasturini shakllantirishga yordam beradi;
- parallel ravishda amalga oshirish: o'qitishni kasbiy faoliyat bilan bir vaqtda (yoki boshqa yo'nalishda o'qitish bilan), ya'ni, ish joyida yoki boshqa faoliyat turi bilan amalga oshiriladi;
- iqtisodiy samaradorlik: ta'lim yo'nalishlari va texnik vositalardan samarali foydalanish, ma'lumotlarning jamlangan va yagona taqdimoti, kompyuter modellashirishdan foydalanish va rivojlantirish mutaxassislarni tayyorlash xarajatlarining pasayishiga olib kelishi kerak;
- moslashuvchanlik: ta'lim jarayonida insonning jahon axborot makoniga kirishiga hissa qo'shadigan davr talablariga muvofiq ravishdagi zamonaviy axborot texnologiyalari yutuqlaridan foydalanish;
- ijtimoiy tenglik: yashash joyi, sog'ligi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, teng ta'lim imkoniyatlari;
- baynalmilallik: o'z mamlakatingizdan chiqmasdan xorijiy davlatlarning ta'lim muassasalarida ta'lim olish va chet elda yashovchi chet el fuqarolari va vatandoshlariga ta'lim xizmatlarini ko'rsatish imkoniyati;
- o'qituvchining yangi roli: masofaviy ta'lim o'qituvchining rolini kengaytiradi va yangilaydi, uni kognitiv jarayonni muvofiqlashtirishi, o'qitadigan kurslarini doimiy ravishda takomillashtirishi, innovatsiyalar va yangiliklarga muvofiq ijodiy faollik va malakani oshirishda zarur bo'lgan maslahatlar beriladi;
- talabalarga ijobiy ta'sir: o'zi o'zini tashkil etish, bilimga intilish, zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, mustaqil ravishda mas'uliyatli qarorlar qabul qilish ko'nikmasi tufayli masofaviy ta'lim olgan shaxsning ijodiy va intellektual imkoniyatini oshiradi».

Axborot va masofaviy ta'lim texnologiyalaridan amaliyotda keng foydalanish bilan o'qituvchining akademik harakatchanligini amalga oshirishni sezilarli darajada osonlashtirishi mumkin. Aynan davr talablariga muvofiq ravishdagi zamonaviy texnologiyalar, birinchi navbatda Internet orqali, o'zaro ta'sir vositasi sifatida ham, bilim olish uchun vosita va ajralmas vosita sifatida taqdim etilayotgan imkoniyatlar o'qituvchiga harakatchanlikni deyarli amalga oshirishga yordam beradi.

Virtual harakatchanlik bu ta'lim muassasasilari kunduzgi bo'limida o'qishni nazarda tutadigan fazoviy (yoki jismoniy) farqli o'laroq, texnologiyalardan (masalan, elektron ta'lim) foydalanish orqali ta'lim jarayonini kengaytirishga hissa qo'shadigan akademik harakatchanlik sohasi bo'yicha zamonaviy ta'lim tarmoqlarini tashkil etish uzluksiz va moslashuvchan ta'limning bir shakli hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Axborotlashgan jamiyatning asosiy vazifasi masofaviy o'qitish metodlaridan foydalangan holda maqsadli guruhlarini masofaviy o'qitish imkoniyatlari bo'lgan oliy ta'lim muassasalarini o'z ichiga olgan Yevropa ittifoqi davlatlari oliy ta'lim muassasalari masofaviy ta'lim assotsiatsiyasi «Elektron Bolonya» deb nomlangan strategiya orqali amalga oshirishni boshlagan. Ushbu strategiyaning global maqsadi Yevropa ittifoqi davlatlarida Bolonya shartnomasini amalga oshirish uchun elektron yoki virtual muhitni yaratish lozim bo'ladi. Ushbu jarayonda virtual harakatchanlikni kengaytirish doirasida elektron ta'lim dasturlarini bevosita ishlab chiqish va amalga oshirishga chaqirilgan oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilariga alohida ahamiyat beriladi. Shuning uchun o'qituvchilar tarkibining virtual makonda kasbiy bilimlardan foydalanishga texnologik tayyorgarligini shakllantirish zarur.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'limning kredit modul tizimi, ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish bilan ta'limning yuqori sifatining kafolati bo'lishi mumkin. Ta'kidlash joizki, jahon iqtisodiy forumi tomonidan 53 parametrlar bilan o'lchanadigan murakkab ko'rsatkich sifatida belgilangan tarmoqqa tayyorgarlik indeksiga ko'ra, uchta asosiy guruhga birlashtirilgan. AKTni rivojlantirish uchun shart sharoitlar mavjudligi; fuqarolar, ishbilarmon doiralar va davlat organlarining AKTdan foydalanishga tayyorgarligi; Davlat, tijorat va davlat sektorlarida AKTdan foydalanish darajasi bo'yicha mamlakatimiz ushbu shartnoma yetakchilardan uzoqdir (2012-55-o'rin). Mazkur tadqiqot ishimizda, faqat ta'lim tizimi ushbu bo'shliqni bartaraf etishga yordam berishini ko'rsatib o'tamiz. Muammoni hal qilish virtual ta'lim muhitini rivojlantirish va o'qituvchilarning ushbu muhitdan kasbiy faoliyatida foydalanishga tayyorgarligiga asoslanadi.

Adabiyotlar:

1. Артамонова, М. В. Реформа высшей школы и Болонский процесс в России (частный взгляд методиста) / М. В. Артамонова. - М.: Экономика, 2008. - 279 б. 378
2. Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход: книга-приложение 1 / под науч. ред. В. И. Байденко; М-во образования и науки РК, Департамент высш.послевуз.образования.-Науч.изд.- Астана:[НКАОКО], 2010.-534 б.
3. Xamrayev N.Z. The theoretical aspect of increasing the readiness of higher education teachers to use the virtual environment as an example of credit education // International Conference on Research in Humanities, Applied Sciences and Education-2022.<https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/351/327>
4. Khamrayev Nodir Zokir ugli. Theoretical Analysis of Enhancing the Readiness of Teachers to use Virtual Environment in Credit Education. Eurasian Scientific Herald. In volume 8, of Eurasian Scientific Herald (ESH) May 2022. <https://geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/1380/1219>
5. Xamrayev N.Z., Panjiyev S.A. Virtual reallik – o'qitish usuli va vositasi sifatida uzluksiz ta'limda qo'llashning nazariy asoslari. O'zbekiston milliy universiteti xabarlari, 2021, [1/6/2] ISSN 2181-7324 [http://science.nuu.uz/admin/pdf/Uzmu-162-2021\(2-bolim\).pdf](http://science.nuu.uz/admin/pdf/Uzmu-162-2021(2-bolim).pdf)
6. Xamrayev N.Z. Ta'limda virtual reallikdan foydalanish sabab, kamchilik va usullari "Elektron ta'lim" – December-2021, volume 5, №4 ISSN2-181-1199. <http://www.ej.nspi.uz/portfolio/talimda-vr-dan-foydalanish-sabab-kamchilik-va-usullari/>
7. Panjiyev S.A., Xamrayev N.Z. Virtual reallik - o'qitish usuli va vositasi sifatida. "Elektron ta'lim" – December-2021, volume 5, №4 ISSN2-181-1199. <http://www.ej.nspi.uz/portfolio/virtual-reallik-oqitish-usuli-va-vositasi-sifatida/>.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Yevropa ittifoqi davlatlari Oliy ta'lim sohasini tashkil etuvchi Bolonya shartnomasini mezonlari, Bolonya shartnomasini orqali milliy ta'lim tizimlarini muhitini yaratish, ta'lim sifatini yaxshilash maqsadida, ta'limni uning raqobatbardoshligi va oliy ta'limning ijtimoiy ahamiyatini va oliy ta'limda o'qituvchilarning ta'lim kredit texnologiyasida virtual ta'lim muhitidan foydalanishning texnologik tayyorligini shakllantirishga doir ish olib borgan olimlarning fikrlari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

In this article, the criteria of the Bologna agreement, which organizes the higher education sector of the European Union countries, create an environment of national education systems through the Bologna agreement, in order to improve the quality of education, education, its competitiveness and the social importance of higher education and higher education.

SUMMARY

В данной статье критерии Болонского соглашения, организующего сектор высшего образования стран Евросоюза, создают среду национальных систем образования посредством Болонского соглашения, в целях повышения качества образования, образования, его конкурентоспособности и социальная значимость высшего образования и высшего образования. В статье проанализированы мнения ученых, работавших над формированием технологической готовности преподавателей к использованию виртуальной образовательной среды в образовательно-кредитной технологии.

RAQAMLI OLAMDA MASOFAVIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Djurayev I.I.

*Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti fizika-matematika fakulteti fakultetlararo
matematika-informatika kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: masofaviy ta'lim, mobil texnologiya, bulut texnologiya, smart texnologiya, ta'lim tizimi, buyumlar internet, virtual reallik, server, platforma.

Ключевые слова: дистанционное обучение, мобильные технологии, облачные технологии, смарт-технологии, образовательная система, интернет вещей, виртуальная реальность, сервер, платформа.

Key words: distance education, mobile technology, cloud technology, smart technology, education system, items internet, virtual reality, server, platform.

Bugungi kunda Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev axborot texnologiyalari sohani rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqdalar. Masalan Prezidentimiz 2018 – yilni “Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab – quvvatlash yili” deb e'lon qilishi, Oliy Majlisga Murojatnomasida 2020 – yilni “ Ilm ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb e'lon qilishi va hamda bu uchun reja tuzib chiqilgani axborot texnologiyalari sohasiga muhim ahamiyat berilganini ko'rsatadi. Mana shu o'tgan 6 yil mobaynida IT va raqamli texnologiya, raqamlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Axborot texnologiyalarining izchil rivojlanishi uchun raqobatbardosh mahsulotlar va xizmatlarni rivojlantirish uchun qulay shart – sharoitlar yaratilmoqda. Shu jumladan yurtimizning barcha hududlarida IT parklar qurilmada va allaqachon bir qanchalari faoliyat ham boshlab chet davlatlar bilan hamkorlik olib bormoqda. Shuningdek IT sohasini yanada rivojlantirish maqsadida mana shu yillarda yurtimizda pochta aloqalarini rivojlantirish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirilib “O'zbekiston pochta” AJ tomonidan pochta aloqasini yanada rivojlantirish maqsadida 10 ta yangi qo'shimcha xizmat turlari joriy etildi.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti (TATU) va uning hududiy filiallarida bugungi kunda 1000 nafar professor-o'qituvchilar faoliyat yuritib kelmoqda. Professor-o'qituvchilarning 57 nafari fan doktori hamda 259 nafari fan nomzodi bo'lib, shundan 2020 yilda 16 nafar professor-o'qituvchilar doktorlik ishini himoya qildi. 2020 yilda TATU va uning hududiy filiallari professor-o'qituvchilari tomonidan xalqaro Skopus, Veb of Sayns ilmiy jurnallarda 103 ta ilmiy maqolalar chop etildi.

Hozirgi davrda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va o'zgarimoqda. Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida o'zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan hodisalar sodir bo'lmoqda. Shu kabi raqamli olamda internetning imkoniyatlari ham kundan – kunga oshib bormoqda. Bunga misol qilib: masofadan ta'lim berish, elektron kutubxonalar, elektron tadbirkorlik, onlayn magazinlar, onlayn haridlarni keltirishimiz mumkin.

Deyarli dunyoning barcha davlatlarida raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, masofadan o'qitish tizimlari kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Ayniqsa oxirgi 5 yil ichida nafaqat ta'lim tizimida balki, boshqa yo'nalishlarda ham masofaviy internet texnologiyalaridan foydalanib kelinmoqda.

Masofaviy ta'lim turli kasb egalariga ham, talabalarga ham ancha qulayliklar yaratib berdi. Vaqt jihatdan ham, ta'lim sifati jihatidan ham samaradorlikni oshirib bormoqda. Masofaviy ta'lim insonning mustaqil fikrlash, xulosa qilish qobiliyatini rivojlantiradi, moddiy tomondan ham ancha mablag' tejiladi. Iqtisodiy jihatdan ta'lim olish uchun imkoniyati bo'lmaganlar uchun judayam qulay ta'lim turi hisoblanadi.

Shuningdek masofaviy ta'limda samaradorlikni oshishi uchun talabalar uchun har qanday masala yuzasidan elektron murojat qilish imkoniyati yaratildi. O'qituvchilar esa jurnal, dars jadvali, o'quv rejasidan elektron tarzda foydalanishi, ta'lim oluvchilar uchun qulay virtual muloqot yaratishlari mumkin. Masofaviy ta'limda raqamli platforma ortiqcha qog'oz hujjatlarini to'ldirishga vaqt sarflamaslikka va ko'proq vaqtini ta'lim jarayoniga qaratishga yordam beradi.

Bugungi kunda raqamli[2] olamda masofaviy ta'limni rivojlantirishda quyidagi texnologiyalardan foydalanish mumkin:

Mobil texnologiya – foydalanuvchilarning mobil qurilmalar orqali o'quv materiallarini olishda qo'llaniladigan usul va vositalar majmui hisoblanadi.

Bulutli texnologiyalar - foydalanuvchilarga kompyuter resursi, dasturi va quvvatlari orqali ta'limiy ma'lumotlarni saqlash, boshqarish va qayta ishlash uchun Internet xizmatidan foydalanish jarayonida taqdim etiladi. U bir nechta serverlarda joylashgan bo'lib, markazlashtirilgan holda boshqariladi.

Smart texnologiyalar - insonlar tomonidan yaratilgan bir qancha aqliy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beruvchi, an'anaviy texnologiyalarga qo'shimcha va muayyan vazifalarni yuklovchi usullardir. Jumladan smart soat, smart kostyum, smart soyabon va boshqalar. U bir yoki bir nechta sensorlar bilan jihozlangan aqlli qurilmalarga tayanib, ular aniq vazifani oldindan dasturlashtirilgan Vol. 34 (2023): Miasto Przyszłości +62 811 2928008 . 34 Miasto Przyszłości Kielce 2023 qoidalar asosida tahlil qiladi, xulosalar chiqaradi va boshqa smart qurilmalar bilan aloqa o'rnatishi orqali biror vazifani bajaradi.

Buyumlar interneti (Internet of Things - IoT) - Internetga ulangan milliardlab jismoniy shaxslar bilan Ijtimoiy tarmoq orqali boshqa ta'lim qurollari va vositalari haqida ma'lumotlar olish va almashtirish imkonini beradi. Hozirgi vaqtda odatdagi uy sharoitida ko'plab qurilmalarda zamonaviy ta'limiy vositalar (proektor, elektron doska, televizor, kompyuter, videokuzatuv kamerasi) va dasturiy ta'minot (multimediya, elektron darslik, audio-vizual materiallar) mavjud. IoT ushbu ta'limiy qurilmalar bilan birgalikda ishlashga intiladi va intellektual buyumlar tarmog'ini yaratishda bir-biriga yordam beradi. Masalan, ushbu ta'limiy qurilmalar Internetga ulangan bo'lsa, ularni smartfon yordamida masofadan boshqarish imkonini beradi.

Virtual reallik (Virtual reality - VR) - sezgi (ko'rish, eshitish va sezish) organlari yordamida axborotni foydalanuvchining ongiga yetkazish imkonini beradigan dasturiy va texnik vositalar to'plamidan iborat sun'iy axborot muhiti. Virtual[4] reallik inson real borliqda harakat qilayotgani illyuziyasini kompyuterda yaratish imkonini beruvchi interfaol texnologiyadir. Bunda obyektiv borliqni tabiiy sezgi organlari yordamida idrok etish o'rnini maxsus interfeys, kompyuter grafikasi va ovoz vositasida sun'iy yaratilgan kompyuter axboroti egallaydi. Inson miyasidagi neyronlar virtual elementlarga haqiqiy dunyo elementlari singari javob beradi. Shuning uchun, inson virtual muhitni idrok etadi va virtual olam ichida sodir bo'layotgan voqealarga haqiqatda sodir bo'layotgan voqealar singari munosabatda bo'ladi.

Virtual haqiqat ko'pincha yangiliklarda namoyon bo'ladi, lekin ko'pchilik bu texnologiyalarni faqat o'yin sifatida qabul qiladi va uni ko'ngilochar bog'lardagi qurilmalar bilan bog'laydi, bu yerda xohlovchilarga ko'zoynak taqib, realistik video tomosha qilishni taklif qilishadi, shu bilan birga attraksion xodimi sizni silkitadi. Shu bilan birga, virtual haqiqat imkoniyatlari ancha kengroq ekanini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Virtual texnologiyalar turli sohalarda qo'llaniladi va bu texnologiyaning imkoniyatlari anchagina keng ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Virtual ta'lim nafaqat masofaviy, telekommunikatsiya ta'limi balki, "obyektlar va subyektlar orasidagi o'zaro bog'liqlik jarayoni va natijasidir". Virtual ta'lim muhiti o'quv jarayoni qatnashchilarini o'zaro aloqada bo'lishini ta'minlash uchun turli ta'lim manbalariga kirishga imkon beradigan, ochiq, kompyuterli muhit hisoblanadi[2]. Virtual ta'lim muhitida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalaniladi. Virtual ta'lim texnologiyalari murakkab tuzilishga ega bo'lib, ularning tasnifi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ▶ informatikani o'qitish va unga xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan vositalar (o'quv materiallarini tayyorlash va taqdim etish vositalari, ta'lim qatnashchilarining o'zaro munosabat vositalari
- ▶ chat, elektron pochta, telegram, masofadan turib tarmoqqa kirishni ta'minlovchi vositalar, masofali ta'lim platformalari va h.k.)
- ▶ informatika ta'limi maqsadlariga erishishga mo'ljallangan, boshqarilish, qaytar aloqa imkoniyatlariga ega elektron ta'lim resurslari va pedagogik dasturiy vositalar;
- ▶ yechiladigan masalalar to'plami, ma'lumotlar bazasi, o'quv natijalari aks ettiradigan ma'lumotlar;
- ▶ tashqi kutubxona(kitoblar, dasturlarga), saytlarga havolalar;
- ▶ foydalanuvchilarning tizimlashtirilgan fayllari, masalan, o'qituvchining ta'limiy, o'quvchilarning topshiriqni bajarish natijasida tayyorlangan fayllari va h.k.

Xulosa o'rnida shuni ayting mumkinki masofaviy ta'limda foydalaniladigan texnologiyalar hozirgi kunda barcha yo'nalishlarda keng foydalanilmoqda va ular juda muhim va dolzarb hisoblanadi. Bu texnologiyalar yaratadigan qulayliklar bizning ish unumdorligimizni oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mirzayev A. Mamlakatimiz ta'lim tizimida raqamlashtirish va raqamli dunyoda o'qitish va o'rganishning mavjud imkoniyatlari. -T.: 2021.
2. Rahmonqulova G. Raqamlashtirish barqaror rivojlanish omili sifatida // Jurnal "Экономика и финансы". -T.: 2021.
3. Salaeva M.S. Formation of virtual academic mobility of future teachers in the context of education information // "Образование и наука в XXI веке" международный научно-образовательный электронный журнал. ISSN: 2658-7998. Выпуск №15 (том 3) (июнь, 2021). - С.480-484.
4. Salaeva M.S., Djumabayeva M. Formation of virtual academic mobility of future teachers in the context of education information // International Multidisciplinary Scientific Journal (IMSJ) ISSN: 2091-573X. With Impact Factor: 3.2. Volume 1. Issue 1, June 2021.
5. Tursunov R. Ta'limni raqamlashtirish jarayonlarida ta'lim subyektlariga qo'yiladigan pedagogik talablar. -T.: 2021.
6. Мамадалиев Т.В Турдалиев С.М, Юлдашев А.Р, Джуроев И.И. Making information security strategic business. ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. 2021/4. 1019-1021 6.

7. Muydinjonov, Davlatjon, Ziyodjon Muydinjonov, and Iqbol Djurayev. «The effectiveness of electronic learning manuals and the basic concepts related to IT.» Interpretation and researches 1.1 (2023).

8. S.M.Turdaliyev, A.R.Yuldoshev, IIDjo' rayev, T.V.Mamadaliyev. Axborot xavfsizligini biznes uchun strategic qilish. ACADEMICIA: Xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqot jurnali. 2021/4/4.

9. Xilolaxon Ergasheva. Bozor iqtisodiyoti sharoitida modellashirishning ahamiyati. Interpretation and researches. 2023/5/27.

10. Xilolaxon Ergasheva. Funksiyalarni tekshirish va ularning grafiklarini yasash algoritmlari va dasturiy vositalari. Interpretation and researches. 2023/5/27.

11. Turdaliyev Sodikjon Muminjonovich. Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali. 2023/6/17. Kompyuter o'yining o'smir shaxsiga ijobiy va salbiy ta'siri.

РЕЗЮМЕ

Maqolada hozirgi kunda dunyo bo'yicha raqamlashtirilayotgan jarayonlar va ularni tashkil etuvchilari, masofaviy ta'lim va uning qulayliklari masofaviy ta'limda mobil texnologiyalar va bulut texnologiyalardan foydalanish to'g'risida ma'lumotlar berilgan va ular haqida tushunchalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация о процессах и их организаторах, которые в настоящее время оцифровываются по всему миру, дистанционное обучение и его удобства использование мобильных технологий и облачных технологий в дистанционном обучении и даны представления о них.

SUMMARY

The article provides information about the processes that are currently being digitized around the world and their organizers, distance education and its facilities on the use of mobile technologies and cloud technologies in distance education, and provides insights into them.

VIRTUAL TEXNOLOGIYALARNING IMKONIYATLARI

Turdaliyev S.M.

Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti fizika-matematika fakulteti fakultetlararo matematika-informatika kafedrası o'qituvchi

Tayanch so'zlar: kengaytirilgan haqiqat(AR), virtual haqiqat(VR), matematik modellashtirish, texnologiya, virtual a'loqa, masofaviy texnologiya, virtual ta'lim, virtual auditoriya, virtual universitet, virtual jarayon.

Ключевые слова: дополненная реальность (AR), виртуальная реальность (VR), математическое моделирование, технологии, виртуальные коммуникации, удаленные технологии, виртуальное обучение, виртуальная аудитория, виртуальный университет, виртуальный процесс.

Key words: augmented reality(AR), virtual reality (VR), mathematical modeling, technology, virtual nobility, distance technology, virtual education, virtual audience, virtual University, virtual process.

Kirish. Bugungi kunda dunyo bo'ylab axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan birgalikda virtual texnologiyalarning ikki turi ham jadal suratlar bilan rivojlanib kelmoqda. Jumladan:

- ▶ kengaytirilgan haqiqat (AR)
- ▶ virtual haqiqat (VR).

Ular so'nggi yillarda virtual aloqa tezligini qo'lga kiritgan va davom etishi prognoz qilinayotgan tushunchalardir. Virtual haqiqat(inglizcha- virtual reality, sun'iy voqeilik)-inson sezgilari orqali anglashi qiyin bo'ladigan holatlarni kompyuter texnologiyalari orqali real voqeilikka aylantirilishidir[1]. Masalan, mashina, kompyuter ichki mexanizmlarining harakati, kimyoviy, fizik elementlar tuzilishi, molekulalarning harakati, tuzilishi va h.k .

Virtual haqiqat ko'pincha yangiliklarda namoyon bo'ladi, lekin ko'pchilik bu texnologiyalarni faqat o'yin sifatida qabul qiladi va uni ko'ngilochar bog'lardagi qurilmalar bilan bog'laydi, bu yerda xohlovchilarga ko'zoynak taqib, realistik video tomosha qilishni taklif qilishadi, shu bilan birga attraksion xodimi sizni silkitadi. Shu bilan birga, virtual haqiqat imkoniyatlari ancha kengroq ekanini

ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Virtual texnologiyalar turli sohalarida qo‘llaniladi va bu texnologiyaning imkoniyatlari anchagina keng ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Virtual ta‘lim nafaqat masofaviy, telekommunikatsiya ta‘limi balki, “obyektlar va subyektlar orasidagi o‘zaro bog‘liqlik jarayoni va natijasidir”. Virtual ta‘lim muhiti o‘quv jarayoni qatnashchilarini o‘zaro aloqada bo‘lishini ta‘minlash uchun turli ta‘lim manbalariga kirishga imkon beradigan, ochiq, kompyuterli muhit hisoblanadi[2]. Virtual ta‘lim muhitida virtual ta‘lim texnologiyalaridan foydalaniladi. Virtual ta‘lim texnologiyalari murakkab tuzilishga ega bo‘lib, ularning tasnifi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- ▶ informatikani o‘qitish va unga xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan vositalar (o‘quv materiallarini tayyorlash va taqdim etish vositalari, ta‘lim qatnashchilarining o‘zaro munosabat vositalari
- ▶ chat, elektron pochta, telegram, masofadan turib tarmoqqa kirishni ta‘minlovchi vositalar, masofali ta‘lim platformalari va h.k.)
- ▶ informatika ta‘limi maqsadlariga erishishga mo‘ljallangan, boshqarilish, qaytar aloqa imkoniyatlariga ega elektron ta‘lim resurslari va pedagogik dasturiy vositalar;
- ▶ yechiladigan masalalar to‘plami, ma‘lumotlar bazasi, o‘quv natijalari aks ettiradigan ma‘lumotlar;
- ▶ tashqi kutubxona(kitoblar, dasturlarga), saytlarga havolalar;
- ▶ foydalanuvchilarning tizimlashtirilgan fayllari, masalan, o‘qituvchining ta‘limiy, o‘quvchilarning topshiriqni bajarish natijasida tayyorlangan fayllari va h.k.

Adabiyotlar tahlili: Xutorskoy A.V. Virtualnoye obrazovaniye i russskiy kosmizm

Virtual ta‘lim muhiti uch o‘lchovli interfaol axborot ta‘lim muhiti, virtual fazo, multimediali texnologiyalardan foydalangan holda rivojlanmoqda. Virtual auditoriya (sinf, guruh o‘quvchilari) masofali o‘qitish sharoitida o‘quvchilar guruhi o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish[3].

Virtual auditoriya – bir-birlari va o‘qituvchi bilan interfaol ta’sir qilish imkoniyati mavjud, masofali o‘qitish texnologiyasidan foydalaniladigan va ma‘lumotlar uzatish kanallari bilan birlashtirilgan o‘zaro ajratilgan ishchi joylar to‘plami hisoblanadi. Virtual universitet (maktab) - axborot - ta‘lim muhiti, boshqarish bloklari va virtual ta‘lim muassasasini boshqarish yig‘indisidir.

Bugungi kunda virtual (elektron, tarmoqli) kutubxona, virtual muzeylar ham mavjud. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan birgalikda virtual texnologiyalarning ikki turi jadal suratlar bilan rivojlanmoqda: kengaytirilgan

haqiqat (AR) va virtual haqiqat (VR). Ular so'nggi yillarda virtual aloqa tezligini qo'lga kiritgan va davom etishi prognoz qilinayotgan tushunchalardir. «Virtuallik» atamasi lotincha «virtualis» so'zidan olingan bo'lib, «muayyan bir sharoitlarda sodir bo'ladigan yoki ro'y berishi mumkin bo'lgan», yoki mavjud bo'lmagan, lekin amalga oshish ehtimoli mavjud bo'lgan jarayon kabi ma'nolarni anglatadi. Ushbu atama inson faoliyatining juda ko'p sohalarida uchraganligi uchun ham uni ta'lim tizimiga olib kirishga yetarlicha asoslar mavjud. Turli fanlarga oid tushunchalarni izohlashda bunga ko'plab misollar keltirish mumkin. Jumladan, fizika fanida faqat boshqa zarrachalarning o'zaro ta'sirlashish holatidagina mavjud bo'la oladigan zarrachalar virtual zarrachalar (virtual foton, bozon va boshqalar) deb yuritiladi. Virtual zarrachalar tufayligina real elementar zarrachalarning o'zaro ta'sirlashuvi yuzaga keladi va bunda virtual zarrachalarning o'zaro almashinuvi sodir bo'ladi.

Virtuallik tushunchasi meteorologiya sohasida ham qo'llaniladi. Ushbu sohada muayyan namlikka ega bo'lgan havo haroratining xuddi shu bosimga mos ko'rsatkichlaridagi quruq havo ko'rsatkichi virtual harorat deb yuritiladi[4].

Bugungi kunda virtual haqiqatga asoslangan ta'lim resurslarini quyidagicha tasniflash mumkin:

- ▶ birinchi daraja — maxsus texnik vositalar (shlem-display, maxsus qo'lqop va boshqalar) vositasida to'la virtuallika erishish;
- ▶ ikkinchi daraja — uch o'lchamli (yoki stereoskopik) monitorlar yoki proyektor va maxsus ko'zoynak yordamida hajmli tasvir hosil qilish;
- ▶ uchinchi daraja — kompyuterning standart monitori yoki proyeksiya vositasi asosida virtual reallikni namoyish qilish.

Virtual ta'lim muhiti uch o'lchovli interfaol axborot ta'lim muhiti, virtual fazo, multimediali texnologiyalardan foydalangan holda rivojlanmoqda. Virtual auditoriya (sinf, guruh o'quvchilari) - masofali o'qitish sharoitida o'quvchilar guruhi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish.

Virtual auditoriya – bir-birlari va o'qituvchi bilan interfaol ta'sir qilish imkoniyati mavjud, masofali o'qitish texnologiyasidan foydalaniladigan va ma'lumotlar uzatish kanallari bilan birlashtirilgan o'zaro ajratilgan ishchi joylar to'plami hisoblanadi[5].

Virtual universitet (maktab) - axborot - ta'lim muhiti, boshqarish bloklari va virtual ta'lim muassasasini boshqarish yig'indisi. Bugungi kunda virtual (elektron, tarmoqli) kutubxona, virtual muzeylar ham mavjud. Modellashtiruvchi pedagogik dasturiy vositalarni yaratish muammosi funksional nazariyalarni qo'llash va yanada takomillashtirish bilan bog'liq quyidagi yo'nalishlarga ajratiladi:

1) Virtual reallikni loyihalash falsafasi. Modellashtirish asosida beriladigan axborotlarni qabul qilish va uning reallik bilan mosligiga bilim oluvchini ishontira olish muammolari.

2) Matematik modellashtirish. Ta'limiy maqsadlarda modellashtirishda matematik modellar xususiyatlarini tadqiq qilish muammolari.

3) Axborotlarni aks ettirish nazariyasi. Real sharoitlarda ishlayotganlik taassurotini hosil qiluvchi grafik mashinalarni boshqarish vositalaridan foydalanib, real tasvirlarni qurishga qaratilgan vizuallashtirish metodlarini qo'llash va takomillashtirish muammolari.

4) Kompyuter muhitini his qilish psixologiyasi. Axborotlarning asosiy qismini televizor va kompyuter monitori orqali olishga ko'nikib qolgan zamonaviy yoshlar fikrlashidagi o'ziga xoslikni e'tiborga olish muammolari.

5) Virtual reallik ekologiyasi. Virtual reallik bilan o'zaro ta'sirlashuvning individual traektoriyasini tanlash muammolari.

6) Didaktikaning asosiy tamoyillari.

Modellashtiruvchi dasturiy vositalarni ishlab chiqishda ta'lim amaliyoti tajribalari asosida shakllangan, o'zida o'quv jarayoni qonuniyatlarini aks ettiruvchi didaktik tamoyillar asos sifatida qabul qilinishi lozim.

Virtual jarayonlarning asosiy belgilariga:

- ▶ o'zaro hamjihatlikdagi subyektlar uchun virtual jarayonlar mavhumlik darajasining kuchliligi;
- ▶ har bir ishtirokchi uchun hamjihatlikning o'ziga xosligi;
- ▶ faqat hamjihatlik jarayonidagina mavjudlikning amal qilinishi kabilarni kiritish mumkin.

Virtual jarayon muhim virtual obyektlarning o'ziga xos hamjihatligi ta'sirida muayyan virtual makondagina ro'y beradi. Keng ma'nodagi virtual ta'lim deganda, uning asosiy subyektlari o'qituvchi o'quvchi orasidagi bevosita ta'lim olish va berish paytidagi o'zaro hamjihatligiga qurilgan jarayon va uning natijalari tushuniladi. Virtual ta'lim makonini ta'limning asosiy obyektlari bilan uning subyektlari sanaladigan o'quvchi-o'qituvchining aloqalarisiz tasavvur qilish mumkin emas. Boshqacha qilib aytganda, ta'limdagi virtuallik muhiti sinf xonalari, ulardagi jihozlar, o'quv qo'llanmalari yoki o'qitishning texnik vositalari bilan emas, balki aynan ta'lim jarayonida ishtirok etadigan obyekt va subyektlarning hamjihatligi orqaligina vujudga keltiriladi. Ta'kidlash joizki, dasturlarda ba'zi o'rinlarda o'quv materiallarini o'quvchilarning real o'zlashtirish darajasi, ta'lim subyektlarining o'zaro munosabatlari yetarli darajada inobatga olinmasdan, taqdim etilish hollari kuzatiladi.

O'yin jarayonida virtual texnologiyalar. Virtual haqiqatning eng aniq qo'llanilishi o'yinlarda bo'lib, ular tobora qiziqarli bo'lib bormoqda. Misol uchun, bu yil taniqli bokschi Mayk Tayson VR yordamida kompyuter o'yinini sinovdan o'tkazishda ishtirok etdi. U simulyatorida Magomed Qurbonov bilan jang qildi va birinchi raunddayoq uni nokautga uchratdi. 3D texnologiyasi odatiy holga aylandi, ammo VR yordamida filmlarni tomosha qilish hayajonli sarguzasht bo'lishi mumkin. Yana bir qiziqarli tomosha - bu sport musobaqalari[6]. Pxyonchxan qishki Olimpiya o'yinlarida musobaqalar birinchi marta 360 VR yordamida ko'rish uchun taqdim etildi. Sevimli o'yinchini ko'rish uchun operatorlarga bog'lanishning hojati yo'q. Bundan tashqari, tomoshabin tom ma'noda o'yin maydonining o'rtasida turishi mumkin edi. VR-dan mavzuli parklar yaratish uchun foydalanish mumkin. Masalan, hozirda Irlandiyaning boshqa dunyosi uslubidagi joylashuv g'oyasi ishlab chiqilmoqda. Attraksion ajdarlar, peri va afsonalardagi boshqa mavjudotlar bilan to'ldiriladi. Endi ko'p odamlar Google va Yandex-dan panoramali xaritalar yordamida «sayohat qilishadi», ammo VR bunday ekskursiyalarni yangi darajaga olib chiqadi. Faqat ziyorat qilishni orzu qiladigan tarixiy va madaniy obidalar tobora yaqinlashmoqda[9]. Bu xususiyat, ayniqsa, nogironlar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Tibbiyot sohasida virtual texnologiyalar. Jarrohlar hozirgi kunda murdalar yoki tananing modellarida mashq qiladilar. Shunga qaramay, tirik odam ustida jarohhlik amaliyoti mashq qilishdan farq qiladi. VR texnologiyasi jarrohlik amaliyotiga muhtoj bo'lgan to'liq interaktiv "bemorlarni" yaratish imkonini beradi. Bu jarrohlarni o'qitishga yordam beradi, ular o'qishni tugatgandan so'ng darhol haqiqiy kasallar bilan uchrashishga tayyor bo'lishadi. VR bemorlarga insult yoki bosh jarohatidan keyin muvozanat va harakatchanlik muammolarini yengishga yordam beradi. Shifokor bemor joylashgan muhitni nazorat qiladi, agar kerak bo'lsa, uni o'zgartirishi mumkin, odamning unga qanday munosabatda bo'lishini va nimani tuzatish kerakligini kuzatishi mumkin. Balansni o'rgatish bemorga kelajakda shunga o'xshash vaziyatlarda muvozanatni saqlashga imkon beradi. Tana qismlarining harakatchanligini tiklashi kerak bo'lgan odamlar uchun VR sizga mashg'ulotlarni gamifikatsiya qilish imkonini beradi. Tadqiqotlarga ko'ra, texnologiyadan foydalangan holda reabilitatsiya an'anaviy variantlarga qaraganda tezroq yaxshilanishga olib keldi. Virtual haqiqat bemorlarni tibbiy muolajalar bilan bog'liq noqulaylikdan chalg'itishga yordam beradi va hatto analjezik ta'sirga ega. VR ko'zoynak va naushniklar yordamida ular klinika va yoqimsiz his-tuyg'ular bilan bog'liq bo'lmagan muhit illyuziyasini yaratadilar[8]. Virtual haqiqat kimyoterapiyadan

o'tgan saraton kasalliklarida tashvishlarni kamaytiradi. Texnologiya, shuningdek, og'riqli manipulyatsiya paytida kuygan bemorlar uchun ham qo'llaniladi. Vashington universiteti buning uchun maxsus SnowWorld o'yinini yaratdi. Tibbiy muolajalar paytida o'ynagan bemorlar 50% kamroq og'riqni boshdan kechirishadi. Bu ma'lumotlar miyadagi o'zgarishlarni qayd etuvchi qurilmalar yordamida tasdiqlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, virtual haqiqat dori-darmonlar o'rniga emas, balki ular bilan birgalikda qo'llaniladi: kuyishlarni bog'lash paytida og'riq shunchalik kuchliki, faqat tabletkalar bilan bardosh bera olmaydi. VR stomatologlar kabinetlarida ham sinovdan o'tkazildi. Bemorlarning uchdan bir qismi virtual reallik ko'zoynaklari yordamida dengiz qirg'og'iga o'tkazildi, uchinchisi - shahar muhitiga, qolganlari qurilmadan foydalanmadi. Natijada, virtual reallik ko'zoynaklaridan foydalanganlarda deyarli og'riqni his qilmaganliklarini aytishdi[7]. Muntazam operatsiyalar bir-biriga o'xshash, ammo ba'zida shifokorlar asoratlarni oldini olish uchun birinchi navbatda qanday harakat qilish haqida o'ylashlari kerak bo'lgan murakkab holatlar mavjud. Misol uchun, VR AQShda siam egizaklarini ajratish uchun ishlatilgan. Operatsiya chaqaloqlar uchun xavfli edi. Biroq, KT, UZI va MRT yordamida shifokorlar bemorlarning jasadlarini batafsil vizualizatsiya qilishdi, so'ngra harakat yo'nalishini va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asoratlarni aniqladilar. Ushbu tayyorgarlik tufayli operatsiya muvaffaqiyatli o'tdi.

Adabiyotlar:

1. Грегг Б. «Производительность систем: Enterprise и Cloud», 2014.
2. https://koptelov.info/publikatsii/digital_technology
3. Biocca, F., Levy, M.R.: Communication in the Age of Virtual Reality. L. Erlbaum Associates Inc., Hillsdale (1995). ISBN 0-8058-1550-3.
4. Xutorskoy A.V. Virtualnoye obrazovaniye i russkiy kosmizm // EIDOS-LIST. - 1999. - Vip.1(5): <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>.
5. Velev, D., Zlateva, P.: Virtual reality challenges in education and training. Int. J. Learn. Teaching 3(1) (2017)
6. Zhang, X., Jiang, S., de Pablos, P.O., Lytras, M.D., Sun, Y.: How virtual reality affects perceived learning effectiveness: a task-technology fit perspective. Behav. Inf. Technol. 36(5), 548–556 (2017). ISSN: 1362-3001
7. Lorenz, D., Armbruster, W., Hoffmann, H., Pattar, A., Schmidt, D., Volk, T., Kubulus, D.: A new age of mass casualty education? The InSitu project: realistic training in virtual reality environments. Anaesthesia 65(9), 703–709 (2016)
8. Palter, V.N., Grantcharov, T.P.: Individualized deliberate practice on virtual reality snyderator improves technical performance of surgical novices in the operating room: a randomized controlled trial. Ann. Surg. 259(3), 443–448 (2014)
9. Parmar, D., Babu, S.V., Lin, L., Jörg, S., D'Souza, N., Leonard, A.E., Daily, S.B.: Can embodied interaction and virtual peer customization in a virtual programming environment enhance computational thinking?. In: Research on Equity and Sustained Participation in Engineering, Computing, and Technology (RESPECT), pp. 1–2 (2016)

10. Hakimova Yo. T. Stages of implementation of distance learning in higher education institutions. Central Asian Journal of Education. 27.12.2021
11. Hakimova Yo. T. Pedagogical opportunities of distance education's didactic support in higher education institutions. American Journal of research. 10.08.2021
12. Мамадалиев Т.В Турдалиев С.М, Юлдашев А.Р, Джураев И.И. Making information security strategic business. ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. 2021/4. 1019-1021 б.
13. Muydinjonov, Davlatjon, Ziyodjon Muydinjonov, and Iqbol Djurayev. «The effectiveness of electronic learning manuals and the basic concepts related to IT.» Interpretation and researches 1.1 (2023).
14. S.M.Turdaliyev, A.R.Yuldoshev, IIDjo' rayev, T.V.Mamadaliyev. Axborot xavfsizligini biznes uchun strategic qilish. ACADEMICIA: Xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqot jurnali. 2021/4/4.
15. Xilolaxon Ergasheva. Bozor iqtisodiyoti sharoitida modellash tirishning ahamiyati. Interpretation and researches. 2023/5/27.
16. Xilolaxon Ergasheva. Funksiyalarni tekshirish va ularning grafiklarini yasash algoritmlari va dasturiy vositalari. Interpretation and researches. 2023/5/27.
17. Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich. Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali. 2023/6/17. Kompyuter o'yining o'smir shaxsiga ijobiy va salbiy ta'siri.

РЕЗЮМЕ

Maqolada kengaytirilgan haqiqat va virtual haqiqat, virtual ta'lim texnologiyalari va ularning hayotimizdagi o'rni va vazifalari haqida ma'lumotlar keltirilgan va asoslangan bo'lib, ta'lim jarayonidan tashqari tibbiyot, ijtimoiy sohada virtual texnologiyalardan foydalanish to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлена и обоснована информация о дополненной реальности и виртуальной реальности, виртуальных образовательных технологиях и их месте и задачах в нашей жизни, а также дана информация об использовании виртуальных технологий в медицине, социальной сфере в дополнение к образовательному процессу.

SUMMARY

The article presents and is based on information about augmented reality and virtual reality, virtual educational technologies and their role and functions in our lives, and provides information on the use of virtual technologies in the field of medicine, social, in addition to the educational process.

OLIIY TA'LIM MUASSALARI TA'LIMI JARAYONIDA BULUTLI TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ZARURIYATI

Ergasheva X.M.

*Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti fizika-matematika fakulteti fakultetlararo
matematika-informatika kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ta'lim, interfaol metod, bulutli texnologiyalar, foydalanish, axborot, texnologiya, yangi bulutli ta'lim texnologiyalari.

Ключевые слова: обучение, интерактивный метод, облачные технологии, использование, информация, технология, новые облачные технологии обучения.

Key words: education, interactive method, cloud technologies, use, information, technology, new cloud learning technologies.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishida ta'lim uzluksiz, individual yo'naltirilgan, moslashuvchan va dinamik jarayon shaklida bo'ladi. YUNESKO XXI asr uchun yuqori texnologiyali ta'lim kompetensiyalari va ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Hamma uchun ta'lim barqaror rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning hamma joyga kirib borishi sharoitida inklyuziv bilimlar jamiyat talablariga mos keladigan AKT kompetensiyasi, media va axborot savodxonligi darajasini shakllantirish muammolari va yechimlarini tavsiflashni amalga oshirmoqda, AKT va pedagogika integratsiyasi muammolarni hal qilish yondashuvlari, shu jumladan ochiq ta'lim resurslari va o'quv-uslubiy yordam, ommaviy ochiq onlayn ta'limdan foydalanish, shakllantirish uchun ishlatiladigan innovatsion texnika va texnologiyalar rivojlanishi bunga misol bo'la oladi. XXI asr — yuqori texnologiyalar va ommaviy kommunikatsiyalar asri. Endi hayotimizni elektron qurilmalarsiz tasavvur qilish qiyin. Kompyuter, noutbuk, planshet yoki hatto uyali telefon. Ushbu qurilmalar ko'plab odamlarning hayotini yaxshi tomonga o'zgartirib yubormoqda. Bugungi kunda «bulutli» texnologiyalar barcha rivojlangan mamlakatlarda faol qo'llanilmoqda. Ular biznes, menejment, ta'lim va tadqiqot uchun innovatsion, tejamkor imkoniyatlarni taqdim etadi. Hozirgi vaqtda ma'lumotlarning juda tez o'sishi, bilimning o'zi o'z-o'zidan maqsad

1-rasm. Ta'lim jarayonida bulutli texnologiyadan foydalanish uchun, dasturiy ta'minotlarning muvofiqligi haqida bilimlarga ega bo'lishi kerak; — kompyuterning qattiq diski yoki flesh-kartalarining cheklangan hajmini bilish; — dasturiy ta'minot litsenziyasiga ega bo'lish zarurati;

bo'lib qolmoqda, ular shaxsning, kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishning shartlaridan biri hisoblanadi.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda bulutli texnologiyalarni o'rganish alohida ahamiyatga ega: — bir kishining bir nechta kompyuterlarda ma'lumotlari bor masalan: ishdagi kompyuterda, uydagi kompyuterda, noutbuklarida, planshetlarida, ular orasida doimiy ravishda fayllarni uzatish, hujjatlarni ochish va tahrirlash.

Bulutli texnologiyalarning o'ziga nazar tashlaydigan bo'lsak — bu ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari bo'lib, unda kompyuter resurslari Internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida taqdim etiladi. Bu yerda «bulut» so'zi barcha texnik tafsilotlarni yashiradigan murakkab infratuzilmaning metaforasi sifatida ishlatiladi.

Hozirgi vaqtda «bulutli texnologiyalar» ning quyidagi toifalarga ajratilgan: - Shaxsiy (xususiy) - Ommaviy - Gibrid - Klan (jamoat) Shaxsiy bulut: Xususiy bulut (inglizcha privatecloud) - bu bir nechta iste'molchilarni o'z ichiga olgan bir tashkilot tomonidan foydalaniladigan infratuzilma hisoblanadi. Xususiy bulut tashkilotning o'zi yoki uchinchi tomon (yoki ularning kombinatsiyasi) tomonidan egalik qilinishi, boshqarilishi mumkin. Umumiy bulut: Ommaviy bulut (inglizcha publiccloud) - bu keng jamoatchilik tomonidan foydalaniladigan infratuzilma. Ommaviy bulut tijorat, akademik va davlat tashkilotlariga (yoki ularning har qanday kombinatsiyasiga) egalik qilishi, boshqarilishi va tahlil qilinishi mumkin. Gibrid bulut: Gibrid bulut (eng. hybridcloud) - noyob ob'ektlar bo'lib qoladigan, lekin ma'lumotlar

va ilovalarni uzatish uchun standartlashtirilgan yoki xususiy texnologiyalar (masalan, qisqa muddatli) bilan o'zaro bog'langan ikki yoki undan ortiq turli xil bulutli infratuzilmalarning (xususiy, jamoat yoki ommaviy) birikmasidir, bulutlar orasidagi yukni muvozanatlash uchun umumiy bulut resurslaridan foydalaniladi. Klan buluti yoki jamoat buluti: Jamoa buluti - umumiy vazifalari bo'lgan tashkilotlar iste'molchilarining ma'lum bir jamoasi (klan) tomonidan foydalanish uchun mo'ljallangan infratuzilma turi. Ommaviy bulut bir yoki bir nechta jamoat tashkilotlari yoki uchinchi tomon (yoki ularning kombinatsiyasi) tomonidan birgalikda egalik qilishi, boshqarilishi mumkin va u jismoniy jihatdan egasining yurisdikatsiyasida ham, tashqarisida ham mavjud bo'lishi mumkin. Shunday qilib, bulutli texnologiyalar - bu ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari bo'lib, unda kompyuter resurslari Internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida taqdim etiladi.

Bulutli texnologiyalarning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

«Infratuzilmaqandayxizmat» («Xizmat sifatida infratuzilma» yoki «IaaS»);

«Platforma qandayxizmat» («Platforma xizmat sifatida», «PaaS»);

«Dastur xizmat sifatida» («Dastur xizmat sifatida» yoki «SaaS»);

Ushbu texnologiyalarning har birini batafsil ko'rib chiqing.

Xizmat sifatida infratuzilma (IaaS)

IaaS - bulutli hisoblash tushunchasiga asoslangan xizmat sifatida kompyuter infratuzilmasini taqdim etish. IaaS uchta asosiy tarkibiy qismdan iborat:

Uskuna (serverlar, saqlash tizimlari, mijoz tizimlari, tarmoq uskunalari)

Operatsion tizimlar va tizim dasturlari (virtualizatsiya, avtomatlashtirish, asosiy resurslarni boshqarish vositalari)

O'rta dastur (masalan, tizimlarni boshqarish uchun)

IaaS virtualizatsiya texnologiyasiga asoslangan bo'lib, uskunadan foydalanuvchiga uni biznesning hozirgi ehtiyojlariga javob beradigan qismlarga ajratish va shu bilan mavjud hisoblash quvvatidan foydalanish samaradorligini oshirishga imkon beradi. Foydalanuvchi (kompaniya yoki dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchisi) faqat server vaqti, disk maydoni, tarmoqning o'tkazish qobiliyati va ishlashi uchun zarur bo'lgan boshqa manbalar uchun haq to'lashi kerak. Bundan tashqari, IaaS mijozga bitta integratsiyalashgan platformada boshqarish funktsiyalarini to'liq taqdim etadi. IaaS kapital va operatsion xarajatlarni kamaytirgan holda, murakkab ma'lumotlar markazi, mijozlar va tarmoq infratuzilmalarini qo'llab-quvvatlash zaruriyatini yo'q qiladi. Bundan tashqari, siz umumiy infratuzilma doirasida xizmat ko'rsatishda qo'shimcha tejashga erishishingiz mumkin.

Xizmat sifatida platforma (PaaS)

PaaS - bu veb-ilovalarni xizmat sifatida ishlab chiqish, sinovdan o'tkazish, joylashtirish va qo'llab-quvvatlash uchun o'rnatilgan platformani taqdim etish.

Veb-ilovalarni o'rnatish uchun ishlab chiqaruvchidan apparat va dasturiy ta'minot sotib olishning hojati yo'q, ularni qo'llab-quvvatlashni tashkil qilishning hojati yo'q. Mijoz uchun kirish ijara asosida tashkil qilinishi mumkin.

Ushbu yondashuv quyidagi afzalliklarga ega:

- kengayish qobiliyati;
- xatolarga bardoshlilik;
- virtualizatsiya;
- xavfsizlik;

Masshtablilik PaaS ilova tomonidan xizmat ko'rsatiladigan foydalanuvchilar soniga qarab, zarur resurslarni avtomatik ravishda taqsimlashni va ozod qilishni o'z ichiga oladi.

PaaS Veb-ilovalarni ishlab chiqish, sinovdan o'tkazish, joylashtirish va qo'llab-quvvatlash uchun o'rnatilgan platforma sifatida veb-ilovalarni ishlab chiqish, sinovdan o'tkazish va joylashtirish bo'yicha operatsiyalarning butun ro'yxati bitta integratsiyalashgan muhitda bajarilishi mumkin va shu bilan individual bosqichlarni qo'llab-quvvatlash xarajatlarini yo'q qiladi.

Dastlabki kodni yaratish va uni ishlab chiquvchilar jamoasi ichida baham ko'rish qobiliyati unga asoslangan dasturlarni yaratish samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi PaaS.

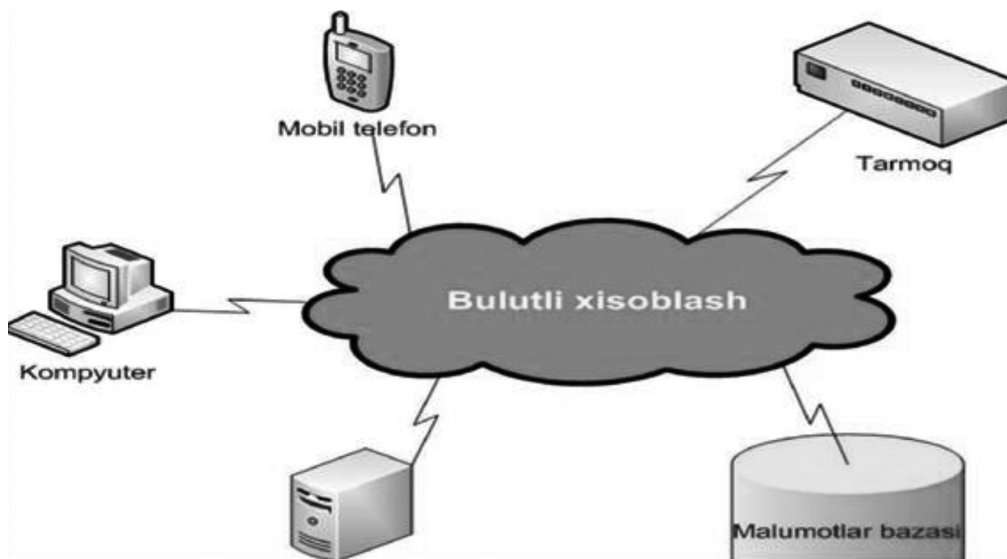
Dastur xizmat sifatida (SaaS).

SaaS - dasturni oxirgi foydalanuvchilarga talab bo'yicha xizmat sifatida taqdim etishni o'z ichiga oladigan dasturni tarqatish modeli. Bunday dasturga kirish tarmoq orqali va ko'pincha Internet-brauzer orqali amalga oshiriladi. Bunday holda, SaaS modelining mijoz uchun asosiy afzalligi - o'rnatish va yangilash va unga ishlaydigan dasturiy ta'minotni o'rnatish, yangilash va xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xarajatlarning etishmasligi. Maqsadli auditoriya - oxirgi foydalanuvchilar.

SaaS modelida:

- ilova masofadan foydalanish uchun moslangan;
- bir nechta mijoz bitta dasturdan foydalanishi mumkin;
- xizmat uchun to'lov har oylik obuna sifatida yoki tranzaktsiyalarning umumiy miqdoridan kelib chiqib olinadi;
- dasturni qo'llab-quvvatlash allaqachon to'lovga kiritilgan;
- dastur xodimlarga mijozlarga muammosiz va oshkora yangilanishi mumkin.

Dasturiy ta'minotni ishlab chiquvchilar nuqtai nazaridan, SaaS modeli mijozga dasturiy ta'minotni saqlash, nusxalash va o'rnatish imkoniyatiga ega

2-rasim. Bulutlarda ahborot oqimlari.

emasligi sababli dasturiy ta'minotdan litsenziyasiz foydalanish bilan samarali kurashishga imkon beradi.

Aslida, SaaS dasturiy ta'minoti ichki axborot tizimlariga yanada qulay va tejamkor alternativa sifatida qaralishi mumkin.

SaaS mantig'ini rivojlantirish - bu tushuncha Vaas (Ish joyi xizmat sifatida - xizmat sifatida ish joyi). Ya'ni, mijoz o'z ixtiyorida barcha kerakli dasturiy ta'minot bilan to'liq jihozlangan virtual ish stantsiyasini oladi.

Ma'lumotni saqlash va zaxiralash

Bulut xizmatlarining har uch turi bir-biri bilan bog'langan va birlashtirilgan tuzilmani anglatadi.

Xizmatlarni taqdim etishning turli usullariga qo'shimcha ravishda, bulutli tizimlarni joylashtirishning bir nechta variantlari mavjud:

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlanish konsepsiyasi
2. Kaatrakoski H., Littlejohn A., Hood N. Learning challenges in higher education: an analysis of contradictions within Open Educational Practice // Higher Education. – 2017. – Vol. 74, Issue 4. – P.599–615. DOI: <http://doi.org/10.1007/s10734-016-0067-z>
3. Батаев А. В. Перспективы внедрения облачных технологий в период кризиса // Молодой ученый. – 2015. – №23. – С. 471-474.
4. Емельянова О. А. Применение облачных технологий в образовании // Молодой ученый. – 2014. – №3. – С. 907-909.
5. Романова И. Облачные технологии и их применение // Молодой ученый. — 2016. — № 17.1. — С. 109–112.

6. Склейтер Н. Облачные вычисления в образовании: Аналит. записка, сентябрь, 2010. М.: Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2010.
7. Гавриленкова, И. В. Информационные технологии в естественнонаучном образовании и обучении. Практика, проблемы и перспективы профессиональной ориентации. Монографии / И. В. Гавриленкова. — М.: КноРус, 2018. — 284 с.
8. Khakimova Yo.T. Tasks of distance learning in higher education institutions and pedagogical and psychological aspects of its organization. *Galaxy international interdisciplinary research journal*. 263-267 b.
9. Xakimova Yo.T, Sh.Ahmadaliyev, M.Botirov Teaching form and methods of teacher training in distance education. *International Journal of early Childhood Special Education*. 2202-2204 b.
10. Y.T. Xakimova, Pedagogical opportunities of distance education's didactic support in higher education institutions // *American Journal of research*. 2021.08.10 1-4 b.
11. Мамадалиев Т.В Турдалиев С.М, Юлдашев А.Р, Джурayev И.И. Making information security strategic business. *ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal*. 2021/4. 1019-1021 b.
12. Muydinjonov, Davlatjon, Ziyodjon Muydinjonov, and Iqbol Djurayev. «The effectiveness of electronic learning manuals and the basic concepts related TO IT.» *Interpretation and researches* 1.1 (2023).
13. S.M.Turdaliyev, A.R.Yuldoshev, IIDjo' rayev, T.V.Mamadaliyev. Axborot xavfsizligini biznes uchun strategic qilish. *ACADEMICIA: Xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqot jurnali*. 2021/4/4.
14. Xilolaxon Ergasheva. Bozor iqtisodiyoti sharoitida modellash tirishning ahamiyati. *Interpretation and researches*. 2023/5/27.
15. Xilolaxon Ergasheva. Funksiyalarni tekshirish va ularning grafiklarini yasash algoritmlari va dasturiy vositalari. *Interpretation and researches*. 2023/5/27.
16. Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich. *Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali*. 2023/6/17. Kompyuter o'yining o'smir shaxsiga ijobiy va salbiy ta'siri.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada a ta'limda jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanish va qo'llash undan foydalanishning maqsadi, muammolari shuningdek, O'zbekiston ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanishning yanada kengroq shakl va usullaridan foydalanish imkonini berishi hamda o'quv jarayonini soddalashtirish va osonlashtirishning zamonaviy usullaridan biri ekanligi o'rganib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются использование и применение облачных технологий в образовательном процессе, цели и проблемы их использования, а также значение использования облачных технологий в образовательном процессе в Узбекистане. Изучено, что использование облачных технологий в образовательном процессе позволяет использовать более широкий спектр форм и методов, является одним из современных способов упростить и облегчить процесс обучения.

SUMMARY

This article analyzes the use and application of cloud technologies in the educational process, the purpose and problems of its use, as well as the importance of using cloud technologies in the educational process in Uzbekistan. It has been studied that the use of cloud technologies in the educational process allows for a wider range of forms and methods, and is one of the modern ways to simplify and facilitate the learning process.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QUV VA TARBIYA JARAYONLARININI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Artikova K. K.

Termez davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: kreativlik, tafakkur, shaxs, faraz, ijodkor, sifat, o‘quv, tarbiya jarayonlar, oliy ta’lim, muammoli, ijodkorlik, ijodiy tafakkur, ijodiy qobiliyat, ijodkor shaxs.

Ключевые слова: креативность, мышление, личность, гипотеза, творец, качество, образование, образовательный процесс, высшее образование, проблематика, творчество, творческое мышление, творческие способности, творческая личность.

Key words: Creativity, thinking, personality, hypothesis, creator, quality, educational, educational processes, higher education, problematic, creativity, creative thinking, creative ability, creative personality.

Kirish. Kreativlik (lot., ing. “create ”–yaratish, “creative ” yaratuvchi, ijodkor)–individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma’nosini ifodalaydi

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o‘tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o‘zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlikni ifodalaydi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga

yo'naltiradi. Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg'or, bolalarning o'quv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga e'tibor qaratadi. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi, shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potensialini yanada rivojlantiradi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qibo'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllanadi.

Zamonaviy ta'lim barcha turdagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchi, , pedagoglarning ijodkor bo'lishlarini taqozo etmoqda.

"Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar (Myordok, Ganim, 1993 y.; Shternberg, 1985 y.). Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yue, 2000 y.). Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik

borasidagi qarashlari turlicha bo'lsada, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.).

Ko'pgina pedagog-o'qituvchilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin: birinchidan, aksariyat pedagog-o'qituvchilar ham aslida "kreativlik" tushunchasi qanday ma'noni anglatishini yetarlicha izohlay olmaydilar; ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar.

Ayni o'rinda shuni alohida qayd etib o'tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo'sh, ular o'zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday namoyon eta olishlari mumkin. Bu o'rinda Patti Drapeau shunday maslahat beradi: Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo'lganingiz yoki bo'lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir.

Patti Drapeau nuqtai nazariga ko'ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash ta'lim oluvchilardan o'quv topshirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda ta'lim oluvchi yechimning bir necha variantini izlaydi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi (bir tomonlama fikrlash).

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda "kreativlik" tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin:

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi, "ta'lim oluvchilar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi".

Kasbiy faoliyatda pedagogning kreativligi turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ular quyidagilardir: axborot, shu jumladan, kompyuter texnologiyasi yordamida pedagog - o'qituvchi tomonidan kreativ yondashuv asosida tayyorlanib, ta'lim jarayonida samarali foydalanish mumkin bo'lgan ijod mahsulotlari sanab o'tiladi.

Multimedia – bir necha ko'rinishdagi: elektron shakldagi grafik, matnli, raqamli, ovozli, musiqali, video, audio, fotografiya, harakatlanuvchi obrazlar

(animatsiyalar) va boshqa axborotlarni uzatuvchi kompyuter texnologiyalari uchun taalluqli umumiy tushuncha

Elektron albom – rasmlar, suratlar, chizmalar va boshqar grafik tasvirlar hamda ularning izohlarini oʻzida aks ettiruvchi elektron shakldagi toʻplam

Elektron atlas (yun. “Atlas” – birinchi boʻlib, osmon globusini yaratgan afsonaviy Liviya podshosining nomidan) – muayyan oʻquv moduli (oʻquv fani) boʻyicha tavsiya etilgan va oʻziga xos grafik tasvirlarga ega boʻlib, oʻquv maqsadlariga koʻra foydalaniladi

Raqamli video lavhalar – oʻquv moduli (oʻquv fani) boʻyicha bilim, koʻnikma va malakalarni oʻzlashtirishga yordam beradigan maʼlumotlarni oʻz ichiga olgan 3D oʻlchamdagi zamonaviy oʻquv manbai

Virtual stendlar – 1) real obʼekt, predmet, jarayon, voqea va hodisalarning elektron modeli; 2) matn, rasm, sxema, jadval, diagramma va b. shakldagi axborot, jarayon hamda virtual muhitlarni yaratish, saqlash, ishlov berish, raqamlashtirish va tizimli ravishda amalga oshirishni ifodalovchi kompyuterli vosita

Imitatsion virtual trenajyor (ingl. “train” – “tarbiyalamoq”, oʻqitmoq”, “mashq qildirmoq”) – elektron shakldagi oʻquv-mashqlantiruvchi qurilma boʻlib, u yordamida mehnat faoliyatining real sharoiti modellashtiriladi, muayyan faoliyat (m-n: mashina (mexanizm)ni boshqarish, murakkab stanokda ish bajarish yoki harbiy texnika sirlarini oʻzlashtirish) koʻnikmalari shakllantiriladi, koʻnikmalar malakalarga aylantiriladi hamda hosil boʻlgan malakalar takomillashtiriladi

Multimedia mahsulotlari – oʻzida AKTning dasturiy va texnik imkoniyatlari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya effektlari asosida oʻquv materialini tinglovchilarga yetkazib berilishini mujassamlashtirgan ishlanma (mahsulot)lar

Audio va video vizual materiallar – oʻquv axborotlarini kompyuter texnologiyasi yordamida ovozli va vizual shaklda qabul qilinishini taʼminlovchi materallar

Video animatsiyalar – chizilgan (rasimli) yoki kichik hajmli obraz (hajmiy, qoʻgʻirchoq yoki oʻyinchoqli obʼekt)larni harakatga keltirish va bu harakatning har bir bosqichini ketma-ket suratga olinganligini ifodalovchi elektron tasvirlar

Prezentatsiya (taqdimot; lot. “praesentatio” – taqdim etish) – muayyan mavzu yoki muammo boʻyicha oʻquv (ilmiy, amaliy) xarakterdagi materiallarning ish qogʻozlari (oddiy yoki vatman qogʻozlar) hamda axborot-kommunikatsion vositalar (kompyuter, proektor, protsesor va b. qurilmalar) yordamida taqdim etilishi

Pedagog-oʻqituvchi oʻz-oʻzidan ijodkor boʻlib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati maʼlum vaqt ichida izchil oʻqib-oʻrganish, oʻz ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur.

Ijodkorlik—muayyan yangilikning ahamiyati va foydali ekanligini belgilovchi shaxs faoliyati va uning natijasi.

Ijodkor shaxs—ijodiy jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshira oladigan hamda aniq ijodiy natija (mahsulot)larga ega shaxs.

Kreativ shaxs—jarayon yoki natija sifatida ijodkorlikni namoyon etuvchi, masalalarni yechishga nostandart usullar bilan yondasha olishga moyil, o'ziga xos harakatlarni tashkil etish, yangiliklarni ilgari surishga, ijodiy mahsulotlarni yaratishga layoqatli va tayyor shaxs

Ijod –ijtimoiy sub'ektning yangiligi, ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan tan olingan faoliyati yoki faoliyati natijasi

Ijodkor shaxsni tarbiyalash – kasbiy-ijodiy faoliyat tajribalarini qaror toptirish va boyitish asosida ijodiy g'oya, ularni amalga oshirish ko'nikma va malakalariga ega shaxsni shakllantirish va rivojlantirish.

Xulosa: Kasbiy-ijodiy faoliyat—mutaxassisning kasbiy masalalarni ijodiy hal qilish muvaffaqiyatini tavsiflovchi faoliyati, innovatsion xatti harakati ijodiy topshiriqlar—muammoli vaziyatlarni tizimli tahlil asosida hal qilishga yo'naltirilgan masalalar tizimi.

Kasbiy-ijodiy imkoniyat

- 1) kasbiy kompetensiya, malakaga egalik;
- 2) kasbiy ijod metodologiyasi asoslarini o'zlashtirganlik;
- 3) ijodiy tafakkurning shakllanganlik darajasi;
- 4) kasbiy-ijodiy layoqat va shaxsiy sifatning rivojlanganligi

Kasbiy ijodkorlik metodologiyasi—ijodkorlikning jarayon va natija sifatida ob'ektlar hamda muayyan kasbiy faoliyat turlariga munosabat ko'rinishidagi tuzilishi, mantiqiy tashkil etilishi, metod va vositalari haqidagi ta'limot.

Ijodiy tafakkur – tafakkurning ijod jarayonini tashkil etish va ijod natijalari (mahsullari)ni bashoratlashni ifodalovchi turi

Ijodiy qobiliyat – ijodiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish va uning natijalanganligini baholashda namoyon bo'ladigan individual xususiyati.

O'zini o'zi ijodiy faollashtirish—shaxsning ijodiy faoliyatda o'z imkoniyatlarini to'laqonli namoyon qilishi va rivojlantirishining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki

bo'lmashligi emas, balki mashg'ulotlarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur.

Mashg'ulotlarda "kreativlik yo'l haritasi"ga ko'ra quyidagi 4 ta yo'nalish bo'yicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar (Patti Drapeau) sanaladi:

- 1) ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish;
- 2) mashg'ulotlarni qiziqish bilan o'zlashtirishga rag'batlantiruvchi strategiyalardan foydalana olish;
- 3) innovatsion yondashuv va pedagogik masalalarning yechimini topishga kreativ yondashish;
- 4) kutiladigan natija

Adabiyotlar:

1. Development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026.
2. Resolution of the president of the Republic of Uzbekistan dated July 27, 2017 No. 3151 PP-3151 "on measures to further expand the participation of sectors and sectors of the economy in improving the quality of training of specialists with higher education".
3. Зиёмуҳаммадов Б. Педагогика. Олий ўқув юртлари учун қўлланма. - Т.: «ТуронИқбол». 2006.
2. Иноятлов У.И., Муслимов Н.А., Усмонбоева М., Иноғомова Д. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Методик қўлланма. - Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2012.
3. Мавлонова Р. ва бошқалар. Умумий педагогика. Дарслик. - Т.: «Наврўз» нашриёти, 2016.
4. Педагогик атамалар лугати. - Т.: «Фан», 2008.
5. Тохтоходжаева М.Х. ва бошқалар. Педагогика назарияси. ОТМ учун дарслик. - Т.: «Iqtisod-moliya», 2010.
6. Kamoldjonovna, A. K., & Pirimkulovna, P. G. (2022). Professional dedication and professional competence as a subject of study of psychology. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(02), 766-772.
7. Артикова К. К., Артикова М. К. Касбий компетентликда креатив сифатларни шакллантириш // Interpretation and researches. – 2023. – Т. 2. – №. 1.

РЕЗЮМЕ

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi.

РЕЗЮМЕ

Обладая творческими качествами педагог направляет свои личные способности, природную и социальную энергию на качественную и эффективную организацию профессиональной деятельности. Наличие творческих качеств педагогов, работающих в системе высшего образования, помогает им создавать новые идеи, отличные от традиционного подхода к организации учебно-воспитательного процесса, не мыслить единым шаблоном, оригинальностью, инициативностью, нетерпимостью к неопределенности.

SUMMARY

Possessing creative qualities of the pedagogue directs his personal abilities, natural and social energy to quality and effective organization of professional activities. Having creative qualities of pedagogues working in the higher education system helps them to create new ideas different from the traditional approach to the organization of educational and educational processes, to not think in a single mold, to be unique, to take the initiative, to not tolerate uncertainty.

O'ZBEK FOLKLORI VOSITASIDA OILADA MILLIY VA MA'NAVIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

Jo'rayev F. R.

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: folklor, oila, oilaviy munosabat, tarbiya, miliy, ma'naviy tarbiya, konsepsiya, sharqona munasabat, uzluksiz ma'naviy tarbiya, ertak, doston, dostonchilik, an'analar, qadriyatlar.

Ключевые слова: фольклор, семья, семейные отношения, образование, национальное, духовное образование, концепция, восточное мироощущение, непрерывное духовное образование, сказка, эпос, эпос, традиции, ценности.

Key words: folklore, family, family relationship, education, national, spiritual education, concept, oriental attitude, continuous spiritual education, fairy tale, epic, epic, traditions, values.

Kirish. Qadim-qadimdan oilaga jamiyatning asosi, muhim bir bo'g'ini sifatida qaralgan. Oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, shuningdek, kelajak avlod qanday inson bo'lib voyaga yetishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'i hisoblanadi. Afsuski, bugungi kunda oilaning yuqorida sanab o'tilgan fikrlardan yiroqlashayotgani, oilada ota-onaga hurmat, e'tibor, mehribonchilik qilish, g'amxo'rlik qilish kabi fazilatlarining biroz yo'qolib borayotganligiga guvoh bo'lmoqdamiz. Birgina misol oila boshlig'i bo'lmish ota hozirgi kunda faqat moddiy ta'minotchi bo'lib qolmoqda. Ana shu misol orqali ham farzandlar tarbiyasiga yuzaki yondashuv paydo bo'layotganligini ko'rishimiz mumkin. Oila – muqaddas tushuncha. Bugungi kunda bu tushunchaga naqadar ehtiyojimiz kuchli ekanligini zamonamiz o'zi bizga ko'rsatib turibdi.

Bundan tashqari hozirgi kunda yoshlarimiz oila degan muqaddas tushunchani yaxshi anglab yetmayotganligi, mamlakatimizga kirib kelayotgan G'arb ommaviy madaniyatiga ko'r-ko'rona ergashish holatlarining ko'plab uchrayotganligi bizda oilada ma'naviy tarbiyaga ehtiyoj borligini yana bir bor ko'rsatib beradi. Oilani milliy g'oya va mafkura asosida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo'lgan maskanga aylantirish lozim. Oila ilk ma'naviy-axloqiy

va g'oyaviy tarbiya manbaidir. Tarbiya – muayyan aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorini tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir. Mustaqil mamlakatimizda oila jamiyat va davlat muhofazasida bo'lib, uning huquqiy asoslari qomusimiz – Konstitutsiyamizda mustahkamlab qo'yilgan. Yurtimizda oilaga bo'lgan e'tiborning ustuvorligini boshqa davlatlar bilan qiyoslaganda yaqqol farqni ko'rish mumkin.

Ma'naviy tarbiya – insonning ruhiy va aqliy olamiga ta'sir etuvchi jihat bo'lib, jamiyatning, millatning yoki ayrim bir kishining ichki hayoti, aqliy qobiliyatini, ruhiy kechinmalarini idrokini mujassamlashtiruvchi negizdir. Bu tarbiya kishilar ongi, tafakkuri, turmush tarziga ta'sir etishi bilan o'zga tarbiya turlaridan farqlanadi. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri aholining farzand tarbiyasi bo'yicha bilimlarini, pedagogik madaniyatini oshirish, fuqarolarni uzluksiz ma'naviy tarbiyaning samarali usullari va amalga oshirish shakllari bilan muntazam tanishtirib borish hisoblanadi[2].

Sharqona milliy munosabatlar aks etgan allomalarimiz asarlarida bolalarni oila muhitida tarbiyalash masalalari ilgari surilib, ularni hal etish yo'llari ko'rsatilib, bola tarbiyasida oiladagi ma'naviy muhitning o'rni beqiyosligini ta'kidlaydi. Jumladan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Axmad Yugnakiyning "Hibat-ul haqoyiq", Kaykovusning "Qobusnoma", Shayx Sa'diyning "Bo'ston va Guliston", Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Hayrat-ul Abror", "Mahbub ul-qulub" kabilar ana shunday durdona asarlar sirasiga kiradi. Shuningdek, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Axmad Yassaviy, az-Zamaxshariy, Sulaymon Boqirg'oni, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro va boshqalarning ilmiy asarlarida bolalarni oilada tarbiyalash masalalari ilgari surilgan bo'lib, ular ma'naviyatimiz xazinasidan munosib o'rin egallagan. Sharqona munosabatda esa bola tarbiyasi bilan ota-ona shug'ullanishi kerakligiga urg'u berilgan, bu bilan ular oilaviy tarbiyaning ahamiyatini e'tirof etganlar.

Milliy va ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda biz xalq og'zaki ijodi (folklor) namunalariga murojaat qilishimiz, albatta, o'rinli bo'ladi. Milliy va ma'naviy tarbiyani o'zbek folklori vositasida shakllantirish haqida gapirar ekanmiz, avvalo, folklor atamasining o'zi qanday ma'noga ega ekanligi haqida eslatib o'tishimiz zarur. Folklor-(inglizcha)-folklore <folk-xalq, lore-bilim, fan>, ya'ni xalq ijodiyoti, xalq tomonidan yaratilgan va xalq orasida keng

tarqalgan asarlar (ertak, doston, qo'shiq, lapar, masal, maqol, matal, topishmoq va boshqalar) kiradi.

Xalq og'zaki ijodi deganda biz – insoniyatga tengdosh va u bilan birga o'sib rivojlanib kelgan eng qadimgi san'at turlaridan biri sifatida tushunamiz. Har bir xalq, millatning og'zaki ijodi ana o'sha xalq, millatning fe'l-atvofi, ruhiyati, urf-odat, an'analari, orzu-intilishlari, ijtimoiy sharoiti, ijtimoiy muhitini bildirib turuvchi o'ziga xos ko'zgu hisoblanadi. Mana shu vosita yordamida biz jahonshumul ezgu niyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, insonlarga xos bo'lgan turli xil fazilatlar; yovuzlik, zulm-zo'ravonlik, adolatsizlik kabi illatlarga qarshi kurash tuyg'ularini shakllantiramiz.

Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ham bu borada o'zining "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida quyidagi fikrlarni aytib o'tganlar: Ma'lumki, bu dunyoda har qaysi millatning o'z afsonaviy qahramonlari, o'zi sevib ardoqlaydigan pahlavonlari bo'ladi. Xalqimiz azaldan o'z vujudi, o'z tomirida mavjud ilohiy qudratga munosib bo'lmoqqa intilib, o'z o'g'lonlarini mardlik va halollik, jasurlik ruhida, el-yurt uchun jonini ham ayamaydigan asl pahlavonlar etib tarbiyalab kelgan.

Shu ma'noda, xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish "Alpomish" dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Agarki, xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo'lsa, "Alpomish" ana shu dostonning shoh bayti, desak, to'g'ri bo'ladi. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, oliyjanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlarini o'z ifodasini topgan.

Hozirgi kunda mustaqil O'zbekistonimiz juda ko'plab sohalarda dunyo miqyosida o'z o'rniga ega va o'z so'zini aytmoqda. Sport sohasini olasizmi, fan-madaniyat, ta'lim tizimi, axborot texnologiyalari, sanoat, turizm, agrasanoat va boshqa sohalarda yuksak marralarni egallamoqda. Dunyoda tez rivojlanib borayotgan AQSH, Germaniya, Angliya, Yaponiya, Indoneziya, Xitoy va yana ko'p mamlakatlar orasida bizning yurtimiz ham ular bilan bir qatorda yuksalishda.

Mana shunday tez rivojlanish poygasiga o'tlangan davlatlar orasida biz ham bor ekanmiz, bunga munosib ravishda ular bilan bir qatorda turib o'z o'rnimizni yo'qotmasdan, kerak bo'lsa ulardanda yuqori pog'onaga chiqishni istasak, albatta, yosh avlod tarbiyasiga jiddiy qarashimiz zarur[3].

Bundan tashqari mamlakatimizga raqobatbardosh kadrlarni yetishtirib chiqarishda yuqorida aytganimizdek, zamonaviy ta'lim tizimi, zamonaviy

o'qitish usullaridan foydalanish bilan bir qatorda, milliy va ma'naviy tarbiyani ham teng olib borishimiz zarur. Bunda yosh avlodni tarbiyalashda, avvalo, insonparvarlik, vatanparvarlik, shaxs sifatida o'z "men"ini bilishi, yurtga sadoqat, jamiyat taraqqiyotiga befarq bo'lmaslik, ajdodlar yodiga ehtirom, ular ruhini pok saqlash, oila, vatan, ona yurt kabi tushunchalarning tub mohiyatini anglatib shu asnoda milliy qadriyatlar negizida ta'lim va tarbiya jarayonini to'g'ri olib borish nazarda tutiladi.

Bunda ularni maktabga borgunga qadar ham dunyoni yot tushunchalar orqali anglamay turib, ularga uy sharoitida ota-onalarimiz, bobo-momalarimiz va boshqalar tomonidan bir-biridan qiziq, hayotiy mazmunga ega bo'lgan, tarbiyaviy ahamiyatga molik bo'lgan, ibratli, odob-axloqqa, vatanparvarlikka chorlovchi ertak, dostonlar, turli xil hikoyalar, maqollar, masallar milliy ashulalar va hokazolarni aytib berish, o'qib berib ma'nosini tushuntirish orqali bolalarimizning samimiy qalbida ezgu va yaxshi fazilatlar urug'ini ildiz otdirishimiz zarur. Shundagina yetishib kelayotga yosh-navqiron avlod biz istagan ezgu maqsad sari dadil qadam bosa oladigan, o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan, yetuk kadr sifatida ulg'ayadi.

Har bir ertak, hikoya yoki doston zahirida shu mehnatkash xalqning istak-xohishlari, o'y-u armonlari, yillar davomida erisholmagan orzu-umidlari ifoda etiladi. Tarixdan ma'lumki, har bir millat o'z milliy boyligi sifatida ona tilini ustuvor qo'yadi va albatta, o'zining milliy qahramonlari, o'g'lonlari, malikalari va shular asosida ertaklar, afsonalar, masallar to'qib yetishib kelayotgan avlodga ularning qilgan yaxshi ishlari, ibratli, ezgu amallari, botirligi, jasur, yengilmas aqlda tengsizligi va boshqa jihatlari to'g'risida so'zlab yoshlikdan ularning ma'naviy dunyosini boyitib boradi.

Bizning shonli tariximizdan ham aniqki, Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham bu jihatlar keng yoritilib "ezgu so'z, ezgu amal, ezgu fikr mangu yashar" degan g'oya orqali o'z e'tiqodini mustahkam ushlagan ajdodlarimiz ko'plab ishlarda bizga dastur-u amal bo'lib kelgan. Haqiqatdan ham, inson qilayotgan ishi orqali ham, gapirayotgan gapi, so'zi orqali ham, o'ylayotgan o'yi, fikri orqali ham boshqalarga o'rnak-namuna bo'lishi lozim. Qadim-qadimdan farzand tarbiyasiga oid tushunchalar xalq maqollarida, afsonalara, ertak, hikoya va dostonlarda o'z aksini topgan. Bu xalq og'zaki ijod namunalarida rostgo'ylik, ota-onaga xurmat, ehtirom kabi fazilatlar ifoda etilgan. "Zumrad va Qimmat", "Yoril tosh" kabi ertak va dostonlarda insonparvarlik, mehnatsevarlik, yaxshilik, ezgulik singari g'oyalar ilgari suriladi. Bolajonlar loydan kulcha, qumdan uy, plastilindan qushcha yasalar ekan, yodiga o'sha narsalarning surati – timsolini keltiradi. Qo'lidagini xayolidagiga

o'xshatib yasashga urinadi. Ertaklarda mana shunday obrazli fikrlashning rang-barang ko'rinishlari aks etadi. Ertak qahramonlari ko'z oldingizda go'yo jonlanadi, turli sarguzashtlarni boshdan kechiradi. Voqealar shunday qiziqarli hikoya qilinadiki, o'zingizni xuddi ularning ishtirokchisidek his qilasiz.

Oila, oilaviy nunosabatlar, oilada bola tarbiyasi masalasi, buyuk mutafakkir bobomiz hazrat Alisher Navoiyning asarlarida ham o'z ifodasini topgan. U ota-onaning yaxshi sifatlarini ulug'laydi. Bunday sifatlarini ularda jamuljam bo'lishi bola tarbiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatib o'tadi[5]. O'z o'rni da farzand ham ota-ona oldidagi farzandlik burchini o'ziga singdirgan holda tarbiyalanmog'i kerakligi e'tirof etiladi. Bolalar kattalar xatti-harakatlarini tezda eslab qoladilar: tushlik uchun otalarimizning onamizga aytgan "rahmat"lari, buvijonlarimizning ko'zoynaklarini topib berishlarini so'rab bizga aytgan "iltimos"lari, kimningdir kichkintoyga nisbatan "siz" deya murojaat qilishi. Bu bolalar uchun "Sen bunday deyishing kerak", "bunday qilishing kerak" deb o'rgatilganiga nisbatan ancha tezroq ko'nikma hosil qiladigan yo'ldir. Uch yoshgacha bo'lgan kichkintoylar kattalarning muloyim so'zlari hamda harakatlarini tezda ilg'ab olib qaytarishni boshlaydilar. Bu davrda kichkintoylar rahmat aytish, salomlashish, xayrli tun tilash, dasturxon atrofida o'zini tutishning dastlabki ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, azaldan bizning millatimizga xos bo'lgan va boshqa millatlarga o'rnak bo'la oladigan ajoyib insoniy fazilatlarimiz, urf-odatlarimiz mavjud. Oila a'zolarining barchasi dasturxon boshiga kelmaguncha ularni kutish, ularga har doim mehr-muruvvatli bo'lish, ota-onaga xurmat ehtirom ko'rsatish, kichiklarga izzat-ikromda bo'lish, mehr-shavqatli bo'lish, qon-u qarindoshlarga, qo'ni-qo'shnilarga, mahalladoshlarga, yor-u birodarlarga yordamini ayamalik, yaxshi-yomon kunlarida birga yelkadosh bo'lish kabilarni misol qilib olishimiz mumkin. Bu kabi fazilatlar bizning xalq og'zaki ijodimiz namunalari bo'lgan ertak, hikoya va dostonlarda mujassamlashgan. Ularni farzandlarimizga aytib berish orqali yuqorida sanalgan xislatlarga ega inson qilib tarbiyalaymiz.

Adabiyotlar:

1. Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch", – Toshkent: Ma'naviyat. 2008. 21-bet.
2. "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi" 2019-yil 31-dekabr FM-1059
3. Ачилов Н.А., & Джураев Ф.Р. (2022). Роль и значение предмета «воспитание» в образовательных учреждениях. Бюллетень науки и практики, 8 (5), 697-699.
4. Ahmedov S. Qosimov B. Qo'chqorov R. Rizayev SH. Adabiyot darslik, Toshkent: Sharq nashriyoti. 2015. 4-bet
5. A. Navoiy To'la asarlar to'plami. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matba ijodiy uyi. Toshkent – 2011. 593-bet.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola O'zbek folklori vositasida oilada milliy va ma'naviy tarbiyani shakllantirish deb atalib, maqolada o'zbek folklori vositasida oilada miliy tarbiya, milliy an'ana va qadriyatlar, ma'naviy va madaniy merosimiz sifatida qaraladigan, sharqona tarbiya yoritilgan. Aynan, o'smir yosh davrida, uning tarbiyasida oila va undagi yaqinlarning roli katta shu boisdan uning kelajakda yaxshi inson, yetuk kadr, jamiyatga kerakli bir shaxs sifatida nimalarga e'tibor qilish kerakligi aks ettirilgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья называется формированием национального и духовного воспитания в семье средствами узбекского фольклора, в статье рассматривается национальное воспитание в семье средствами узбекского фольклора, национальных традиций и ценностей, а также восточное воспитание, которое считается нашим духовно-культурным наследством. Именно в период его юности роль семьи и близких в его воспитании очень важна, поэтому на что следует обратить внимание в его будущем как на хорошего человека, зрелого человека и человека, нужного обществу.

SUMMARY

This article is called formation of national and spiritual education in the family by means of Uzbek folklore, the article covers national education in the family by means of Uzbek folklore, national traditions and values, and oriental education, which is considered as our spiritual and cultural heritage. It is during his youth that the role of family and loved ones in his upbringing is very important, therefore, what should be paid attention to in his future as a good person, a mature person, and a person needed by the society.

TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEKNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING DOLZARBLIGI

Mamadaliev K.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti

Tayanch soʻzlar: ta'lim jarayoni, pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalar, ta'lim tizimi, shaxsiyatni rivojlantirish, axborot madaniyat, kompyuter savodxonligi, ta'limning ishonchliligi, multimedia vositalari.

Ключевые слова: образование джараени, педагогика технологиялар, информатсионные технологии, обучение тизими, личность, информатсия культура, компьютерный грамотность, образовательный ишончлилиги, мультимедиа инструментарий.

Key words: jaraeni education, pedagogy of technologyalar, information technology, tizimi training, personality, information culture, computer literacy, educational ish-iligi, multimedia tools.

Kirish. Mamlakatning jahon hamjamiyatida egallagan oʻrni uning intellektual salohiyati bilan belgilanadi. Bugungi kunda, inson va jamiyat ehtiyojlarini qondirish, tobora takomillashib borayotgan texnologiyalarsiz tasavvur qilib boʻlmaydi. Buni rivojlangan mamlakatlar tajribasi misolida yaqqol koʻrib turibmiz. Ma'lumki, mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan soʻng xorijiy mamlakatlar hamkorligida zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan ishlab chiqarish korxonalari bunyod etilib, ularni kadrlar bilan ta'minlash ishlari mumkin qadar hal qilinmoqda. Shunday boʻlsada mamlakatimizda zamonaviy mutaxassis kadrlarga boʻlgan ehtiyoj kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bu muammoni ijobiy hal qilmasdan turib, mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirib boʻlmaydi. Respublikamizda barkamol shaxs va yetuk mutaxassislarni shakllantirish davlat siyosati darajasiga koʻtarilgan.

Shu sababdan ta'lim mazmunini takomillashtirishda zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlarini samarali qoʻllashni, ta'lim muassasalarida kompyuterlashtirishni rivojlantirishni, elektron axborot-ta'lim resurslaridan toʻlaqonli foydalanishni taqozo etmoqda. Ta'lim bosqichlari orasida uzviylikni ta'minlash ta'lim maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari, vositalari,

prinsiplari orasida uzviylikni ta'minlashni taqozo etadi. Shu sababli uzviylikni ta'minlashda elektron o'quv-metodik majmualardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim taraqqiyoti shunday imkoniyatlarga yaratilgan kompyuter paketlaridan tashkil topishi mumkin, uyda shaxsiy kompyuterlarda, mustaqil ishlash uchun jihozlangan oliygohlarda, kompyuter sinflarida, yotoqxonalarda, maxsuslashtirilgan malakaviy auditoriyalarda foydalanishimiz mumkin.

Hech kimga sir emaski, hozirgi kunda Internet va umuman axborot texnologiyalari hayotimizni keskin o'zgartirib yubormoqda. Amaliy tahlillar ta'lim jarayonida katta samaraga ega bo'lishi uchun o'quv jarayonida interfaol, didaktik o'yinlar va mashq qildirgichlardan foydalanish taqozo etiladi. Ular tahsil oluvchilarning jamoada yoki individual faoliyatini samarali yo'lga qo'yib, kasbiy malakavako'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Interfaol o'yinlar ma'lum bir kasbiy sifatlarga va malakaga ega bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish maqsadida kelajakda kasbiy faoliyati bilan bog'liq vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatini beradi. Aynan didaktik o'yinlar va mashq qildirgichlarni yaratish elektron o'quv-metodik majmualar yaratishda katta qiyinchiliklar tug'diradi. Bu qiyinchilik dasturiy-texnik va metodik qiyinchiliklar bilan bog'liq.

Tadqiqotimiz tomonidan hal qilinadigan masalaning mohiyatidan qat'iy nazar, insonning o'qitishning elektron tizimida samarali faoliyat olib borishi uchun boshlang'ich ma'lumotlarni, ishlov berishning oraliq natijalarini vizuallashtirish uslubi muhim ahamiyat kasb etadi, ular amaldagi va yakuniy ma'lumotlarni odamning ko'rish orqali qabul qilishiga va olingan natijalarni bir qiymatli talqin qilishiga mos ravishda taqdim qilishning yaxlit formasini ta'minlaydi. Interfeysning muhim talabi – uning intuitivligidir. Shuni qayd qilish lozimki, interfeysning boshqaruvchi elementlari qulay va ko'zga tashlanuvchan bo'lishi lozim, Shu bilan birgalikda ular e'tiborni asosiy mazmundan chalg'itmasligi lozim, boshqarish elementlarining o'zlari asosiy mazmun bo'lib hisoblanadigan holatlar bundan mustasno qilinadi.

Shu bilan birga, pedagogikada o'qitishning mazmuni, usullari va tashkiliy formalarini asoslab beruvchi hamda ochib beruvchi didaktikaga katta e'tibor qaratiladi. O'qitish jarayoni bilimlar, ko'nikmalar va uddalashlarni egallashning ko'rgazmalilik, tizimlilik, osonlik va mustahkamlilik didaktik prinsiplariga mos ravishda quriladi. O'qituvchining fanga nisbatan qiziqish uyg'ota olish san'ati bilimlarni mustahkam egallashning muhim sharti bo'lib hisoblanadi. Shuni ham unutmaslik kerakki, kompyuterli darsliklar – faqatgina o'qituvchining imkoniyatlarini kuchaytiruvchi vositalar bo'lib hisoblanadi, biroq uning o'rnini bosa olmaydi.

Ta'lim jarayoni rivojiga bir nazar tashlasak, bugungi kunda kompyuter telekommunikatsiyalari yordamida qanchalik muhim pedagogik masalalarning yechimi topilayotganligiga ishonch hosil qilishimiz mumkin. Ta'limning turli sohalarida kompyuter telekommunikatsiyalarining qo'llanilish tajribalaridan shuni ko'rish mumkinki, axborot texnologiyalari bizga bir qator ijobiy imkoniyatlarni yaratib berayapti, quyidagilar shular jumlasidandir:

- professor-o'qituvchilar, ilmiy xodimlar va talabalarning har xil turdagi hamkorlik ilmiy tadqiqotlarini (har xil ilmiy-amaliy loyihalar yordamida chinakam ijodiy tadqiqot, mustaqil amaliy faoliyat, mustaqil bilim o'rttirish, amaliy ijodiy faoliyat va boshqa turdagi hamkorliklarni) tashkil etish;
- ilmiy-uslubiy markazda ta'lim olayotgan keng ommaga tezkor mutaxassis maslahatlarini tashkil etish va yetkazish;
- masofaviy ta'lim va pedagogik kadrlar malakasini oshirish tarmog'ini tashkil etish;
- tezkor axborot almashinuvi;
- ta'limdagi sheriklarning, bu talaba, o'quvchi, o'qituvchi, ilmiy xodim bo'lishidan qat'iy nazar, ularga o'zaro fikr almashinish ko'nikmalarini hosil qilishni, muomala madaniyatini va o'z fikr-mulohazalarini tez, lo'nda va aniq ifoda etishni o'rgatish;
- madaniy, etnik, insonparvarlikning keng qamrovli ijobiy axborotlari bilan fikr almashinish natijasida yoshlarning madaniy va ijtimoiy qobiliyati va layoqatini o'stirish va hokazo.

Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llashda talabalarni faqatgina ekrandagi axborotlarni ko'rishiga va ularni qabul qilishgagina emas, balki ularning o'zlari ham bu jarayonda ijodiy ishtirok etishlariga o'rgatishimiz lozim. Ta'limning didaktik xossalari bilan bog'langan yashirin imkoniyatlar olamini bevosita kompyuter telekommunikatsiyalari bilan bog'lash bu ta'lim sohasida zamonaviy va istiqbolli maqsadlarga ega. Didaktik funktsiya sifatida biz o'quv-tarbiyaviy jarayonda ma'lum bir maqsadlarda qo'llanilayotgan ta'lim vositalarining tashqi xossalari namoyonini tushunamiz. Bu ularning o'quv jarayonidagi foydalanish vazifalari, tutgan o'rni va ahamiyatidan iborat.

Keyingi yillarda integratsiya (o'zaro bog'langan holda ilmiy-pedagogik hamkorlik ijodiy muhitini yaratish) g'oyasi jadal rivojlanayotgan nazariy va amaliy tadqiqotlarning asosi bo'lib bormoqda. Integratsiya bir tomondan ta'lim oluvchiga «dunyoni tanish»ni va fanlarning ilmiy asoslarini bilishni o'rgatsa, ikkinchi tomondan ta'lim vaqtini tabaqalashtirgan holda uni bo'sh vaqtdan unumli foydalanishga o'rgatadi. Shuning uchun ta'lim jarayonidagi ko'plab masalalar va ularning yechimlari talabaning fikrlash faoliyatini o'stirishga qaratilmog'i lozim. Ana shu jihatlarning yanada samarali bo'lishiga erishish

uchun sub'ektiv faktorlar, masalan, ta'lim oluvchining o'zgaruvchanligi, qiziqishi, talabi, intellektual rivojidan juda mohirona foydalana bilish talab etiladi. Bunga erishishda biz pedagoglarga juda ham qo'l keladigan ta'lim texnologiyasining bir qancha usullari mavjud. Ana shulardan biri loyiha usulidir. Loyiha usulini aynan hamkorlik faoliyatiga qo'llash juda yaxshi samara beradi. Bundan ilmiy to'garaklarda, ilmiy-uslubiy seminarlarda, mustaqil ta'limni tashkil etishda, hamkorlikdagi ijodiy muhitni yaratishda samarali foydalanish mumkin. Bularni yanada mazmunli va keng qamrovli qilib o'tkazishda, ta'lim oluvchining kelgusi ilmiy faoliyatga zamin yaratishda kompyuter telekommunikatsiyalari va axborot texnologiyalarining ahamiyati beqiyosdir.

Bu jarayondakompyuter telekommunikatsiyalari va axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishning pedagogik maqsadlariga to'xtalib o'taylik. Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llanilishi – bu dunyo ta'lim jarayoni rivojining muhim va ustuvor yo'nalishlaridan biri. Hozirgi kunga kelib Respublikamizda ta'lim jarayonining deyarli barcha bo'g'inlarida va fan sohalarida kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalari vositalaridan unumli foydalanish yo'lga qo'yilmoqda. Axborotlashtirish ta'lim olish jarayoniga chuqur kirib bormoqda. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yangi ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonini jadallashtirish, o'zlashtirish tezligini oshirish, keng bilimlar omboridan axborotlarni qabul qilish, bu bilimlarni chuqur o'rganish va o'zlashtirish imkonini bermoqda.

Bizga ma'lumki, ta'limda axborot texnologiyalari – bu axborotni tayyorlash va uni ta'lim oluvchiga kompyuter texnikasi va dasturiy vositalar yordamida uzatish jarayonidir. Ta'limda axborot texnologiyalarining qo'llanilish jarayonida o'quv axborotini uzatishda ishtirok etuvchi ikkita komponenta mavjud: texnik vositalar (kompyuter texnikasi va aloqa vositalari) va har xil maqsadlarda yaratilgan dasturiy vositalar.

Darsga tayyorgarlik va dars jarayonida kompyuterdan unumli foydalanishi uchun o'qituvchi bu komponentalarning funksional imkoniyatlari va qo'llanilish shartlarini juda yaxshi bilishi lozim, chunki ham texnik va ham dasturiy vositalar o'ziga xos xususiyatlarga va o'quv jarayoniga ta'sirga ega. Buni tushunish uchun dars jarayonida kompyuter texnikasi nima uchun qo'llaniladi va axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanib qanday uslubiy masalalar yechiladi, degan savolga javob berishimiz lozim.

Axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik maqsadlari quyidagilar:

- shaxsiyatni rivojlantirish (tafakkur; estetik tarbiya; tajriba-tadqiqot faoliyatini olib borishni rivojlantirish;
- axborot madaniyatini shakllantirish;

- aniq bir sohaning mutaxassislarini tayyorlashda foydalanuvchining umumiy axborot tayyorgarligi («kompyuter savodxonligi»)dan iborat ijtimoiy buyurtmani bajarish;
- o'quv-tarbiya jarayoni unumdorligini, ta'limning sifat va samaradorligini oshirish, bilish va o'rganish faoliyatining muhim jihatlari ta'minlash, axborot va fanning integratsiyasi hisobiga fanlararo bog'liqlikni chuqurlashtirish.

Axborot texnologiyalari vositalarining uslubiy imkoniyatlari quyidagilar:

- bilimlarni vizuallashtirish;
- ta'limni tabaqalashtirish va individuallashtirish;
- ob'ektning rivojlanishi, chizma va tasvirlarni qurish, operatsiyalar (kompyuterdagi namoyishlar)ning bajarilish ketma-ketliklari jarayonlarini kuzatish imkoniyatlari;
- ob'ekt, jarayon va hodisalarni modellashtirish;
- ma'lumotlar bazasini tashkil etish va ulardan foydalanish; multimedia vositalaridan foydalangan holda qiziqarli shaklda tasvirlangan katta hajmdagi axborotlar manbaiga kira bilish;
- kompyuter kataloglari va spravochniklari bilan ishlashda axborotni izlash, qayta ishlash va jo'natish ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'z o'zini nazorat qila bilish;
- mashq qilish va mustaqil ravishda tayyorlanishni o'rganish;
- ta'limning ishonchligini oshirish (har xil o'yinlar, multimedia vositalari);
- murakkab vaziyatlarda optimal yechimni topish ko'nikmalarini shakllantirish;
- fikrlashning ma'lum bir ko'rinishlarini rivojlantirish (masalan, ko'rgazmali, namunali);
- o'quv faoliyati madaniyatini shakllantirish; axborot madaniyatini shakllantirish;
- o'quv vaqti va mustaqil faoliyat vaqtini ajrata bilishni o'rgatish va hokazo.

Endi yuqorida ta'kidlangan ikkinchi komponentaga, ya'ni pedagogik dasturiy vositalarning turlariga to'xtalib o'taylik. Ta'limda axborot texnologiyalarining qo'llanilish jarayonida texnik vositalar bilan bir qatorda maxsus dasturiy vositalardan ham foydalaniladi. O'quv jarayoniga yo'naltirilgan dasturiy vosita – bu biror fan sohasini o'rganishda o'z aksini topgan dasturiy vosita bo'lib, bunda shu fan sohasini o'rganish texnologiyasi va u bilan bog'lik har xil o'quv faoliyatlarini amalga oshirish shartlari ta'minlanadi. Har xil turdagi o'quv jarayonlarini bunday funksional ta'minlovchi dasturiy vositalar pedagogik dasturiy vositalar deb ataladi. Hozirgi kunda pedagogik dasturiy vositalarning har xil turlari va guruhlar mavjud.

Uslubiy vazifasiga qarab pedagogik dasturiy vositalar quyidagilardan iborat: kompyuter darsliklari (darslari); mashq qilish (repetitor) dasturlari; nazorat qiluvchi dasturlar (test qobiqlari); axborot-spravochnik (ensiklopediya) dasturlar; imitatsion dasturlar; modellashtiruvchi dasturlar; namoyish qiluvchi dasturlar (slaydlar, videofilmlar); o'quv-o'yin dasturlari; bo'sh vaqtlarni mazmunli o'tkazishga yo'naltirilgan dasturlar (kompyuter o'yinlari: quvnoq o'yinlar, strategik o'yinlar, boshqariluvchi o'yinlar, mantiqiy o'yinlar, sport o'yinlari va hokazo).

Shunday qilib, kompyuter telekommunikatsiyalari va axborot texnologiyalari yordamida olingan bilim uzoq vaqt xotirada qoladi va keyinchalik ularni amaliyotda qo'llash uchun qisqa vaqt ichida takrorlash bilan uni tiklash mumkin.

Xulosa o'rnida aytish joizki, axborot kommunatsion texnologiyalari asosida o'quv mashg'ulotlarini loyihalash, undan o'quv jarayonida keng foydalanish ta'lim bosqichlari orasida uzviylikni ta'minlashda ta'limning maqsadi, mazmuni, usullari, shakllari vositalari va prinsiplari orasida uzviylikni ta'minlash lozim. Shu bilan birga zamonaviy elektron darsliklar yaratish bugunning eng dolzarb masalalari hisoblanadi. Shuni inobatga olib, zamonaviy elektron darslik va o'quv qo'llanmalarni talab darajasida va ularni raqobatbardosh etib yaratish lozim deb o'ylayman. Yuqorida shu talablar haqida fikr yuritdim va shularga rioya etish lozim deb o'ylayman.

Adabiyotlar

1. "Uzluksiz ta'lim sifat va samaradorligini oshirishning nazariy – uslubiy muammolari." Ilmiy konferensiya materiallari. – Samarqand: SamDU nashri.
2. Ageev V.N. Elektronaya kniga: Novoe sredstvo sos. kommunikatsii. M.: 1997.
3. Tillaev A.I. Axborot texnologiyalari kurslari bo'yicha elektron darsliklar yaratish va ularni ta'limda qo'llash// Amaliy matematika va informatsion texnologiyalarning dolzarb muammolari – Al-xorazmiy 2012, xalqaro ilmiy anjuman, 2012 yil, 19-22 dekabr.-T.:2012. -119-120b.
4. F.Zakirova va boshq. Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi. Metodik qo'llanma, T.: OO'MTV, 2010. – 57b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini qo'llashning ilmiy-pedagogik masalalari, kompyuter telekommunikatsiyalarining qo'llanilish tajribalari, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llashda talabalarni faqatgina ekrandagi axborotlarni ko'rishiga va ularni qabul qilishgagina emas, balki ularning o'zlari ham bu jarayonda ijodiy ishtirok etish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются научно-педагогические вопросы применения информационных технологий в системе образования, эксперименты по применению компьютерных телекоммуникаций, вопросы творческого участия учащихся в применении информационных технологий в образовательном процессе не только для просмотра и получения информации на экране, но и своей собственной.

SUMMARY

This article discusses scientific and pedagogical issues of the use of information technologies in the education system, experiments on the use of computer telecommunications, issues of creative participation of students in the use of information technologies in the educational process not only for viewing and receiving information on the screen, but also their own.

KUTUBXONA AXBOROT TIZIMLARNING RIVOJLASHI TENDENSIYASI VA IMKONIYATLARI

Eshmurodov Sh.E.

*Qashqadaryo viloya pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kutubxona, kutubxona faoliyati, axborot tizimlar, ARM, ID karta, QR code, RFID avtomatik tanish qurilmasi, elektron katalog.

Ключевые слова: библиотека, библиотечная деятельность, информационные системы, ARM, ID-карта, QR-код, автоматическое устройство распознавания RFID, электронный каталог.

Key words: library, library activities, Information Systems, ARM, ID Card, QR code, RFID automatic familiar device, electronic directory.

Kirish. Bugunga kunga kelib raqamlashtirilgan hujjatlar soni bir necha barovarga oshgan. Buning asosiy sabablaridan korporativ tarmoqning rivojlanishi hamda avtomatlashtirilgan axborot-kutubxona tizimlari o'zaro birgalikda ma'lumotlarni, resurslarni almashishi imkoniyatidir.

Avtomatlashtirilgan kutubxona (AK) tizimlarining rivoji o'z navbatida informatika va axborot texnologiyalarining rivojlanishiga monoton bog'langandir. AK tizimlarning rivojlanishi kutubxona faoliyati, boshqarish va xizmat ko'rsatish, kitobxonlar bilan ishlashda turli atamalarining elektronlashgan (avtomatlashgan) variantlarini olib kirdi. Ularga elektron yig'ma katalog, elektron katalog, elektron bibliografik yozuv, elektron buyurtma berish, raqamli kutubxona, elektron kutubxona, ID karta, QR code, RFID avtomatik tanib olish qurilmalari va boshqalarni misol qilib sanab o'tish mumkin.

Axborot va texnika texnologiyalari asosida yaratilgan AK tizimlari dunyoning juda ko'p davlatlarida foydalanib kelinmoqda. Masalan, dunyoda mashhur GOOGLE kompaniyasi ham dastlab kutubxona uchun ishlab chiqarilgan ekan, keyinchalik global tarmoqning mashhur izlash tizimlariga aylangan, 1S:Biblioteka, OPAC-Global, Koha, ARMAT, K-DATA, Natlib, C-ARMAT, ARMAT++, CoDil. Bu tizimlar uchun server, kompyuter bजारadigan

ishi va tarkibiga ko'ra odatdagi kutubxonaga juda o'xshab ketadi. Shuningdek, yetakchi olimlarni fikricha, kompyuter yordamida kitobxonga xizmat ko'rsatish jarayoni ham kutubxonada ko'rsatilayotgan xizmatga o'xshab ketadi. Ular jumlasiga katalogdan ma'lumotlar qidirish, ma'lumotlarni saqlash jarayoni, kataloglashtirish parametrlarini tasniflash va boshqalar bir-biriga o'xshashdir va faqat ular AKT imkoniyatlaridan unumli foydalaniladi. Bu esa maktab ARM faoliyatini avtomatlashtirish mumkinligini ko'rsatadi va xodimning asofiy faoliyati kutubxonadagi asosiy jarayonlar, darslik va badiy asarlarni kataloglashtirish, o'quvchilar ma'lumotlarni yig'ish, sinflarga darsliklarni tarqatish, ma'lumotlarni saqlash, ishlov berish, qidirish va o'zgartirishni to'liq avtomatlashtirish mumkin. Shuningdek, maktab ARMLarida elektron kutubxonada kompyuterlardan va internetdan foydalanib, yangi resruslardan foydalanish imkoniyatlarni yaratdi. Bu esa o'z navbatida maktab ARM va o'quvchilari orasida elektron resurslarning keng tarqalishini ta'minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

AK tizimlarining yaratilishi o'z tarixi va tendensiyasiga ega bo'lib, xorijiy, MDH va Respublikamizda yetakchi olimlar M.A.Rahmatullayev, U.F.Karimov, B.B.Mo'minov, J.Atajanov, B.Ganiyeva, O'.U.Karimov tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Kitobxonlarga xizmat ko'rsatishning zamonaviy shakllarini o'zlashtira borgan kutubxonalar o'z kuchlarini elektron hujjatlar va Internet resurslaridan foydalanishga yo'naltirdilar. Bunga erishish uchun bir qator huquqiy va texnologik masalalarni yechish va kutubxona ishi konsepsiyasini qayta ko'rib chiqilgan.

Kompyuter texnikasining xotirasining paydo bo'lishi kutubxonalarni avtomatlashtirishga dastlab o'tgan asrning 60 yillaridan kirishilgan. Kompyuterlarni kutubxonalar ishiga tatbiq qilish orqali bibliografik ma'lumotlar bazasi va kutubxona kataloglarini yaratishdan boshlangan. Bu ishlar maxsus kompyuter texnikalari asosida bajarilgan va mashina o'qiy oladigan MARC formatiasosida kataloglarni va yagona yig'ma kataloglar tarmog'ini yaratish bo'yicha dastlabki ilmiy texnikaviy yechimlar oldinga so'rilgan. 70-yillarda kompyuterlarni tashqi bog'lovchi portlari orqali yagona tarmoqqa bog'lash imkoni yaratildi[. Bu esa o'z navbatida bir kompyuterdagi bibliografik ma'lumotlar bazasidan tarmoqdagi kompyuterlar orqali foydalanishga imkoniyat yaratib berdi va korporativ AK tizimlarining yaratish va joriy qilishga olib keldi.

20 asrning 80 yillarda shaxsiy kompyuterlarning paydo bo'lishi bilan kutubxona tizimlarini yaratish keng ma'noda tadbig' qila boshlandi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Ilk marta AQShdagi Ogayo shtati kollejlari va universitetlari raqbarlarining tashabbusi bilan Ogayo kollejlari kutubxona markazi – Ohio College Library Center (OCLC) tashkil qilindi[. Bundan maqsad - maktablarning kompyuter tarmoqlarini rivojlantirib, bibliografik resurslarni o‘zaro almashtirishga imkon yaratish bo‘lgan. 1981 yilda bu tizimning rasmiy nomi OSLC – onlaiy kompyuter kutubxona markazi (Online Computer Library Center) deb nomlangan. Bu tizim 63 mamlakatdagi 30000 ortiq maktab, kollej va universitetlarning kutubxonalariga xizmat qilmoqda.

Elektron kutubxona g‘oyasi jahonning rivojlangan mamlakatlaridagi universitetlar va yirik kutubxonalarda u yoki bu yo‘sinda tatbiq qilinmoqda. Masalan, Yaponiyada yangi texnologiyalarni tatbiq qilish agentligi, Parlament milliy kutubxonasi, bir qator vazirliklar, 20 dan ortiq kutubxona va madaniy markazlar o‘z kuchlarini birlashtirib, «XXI asr kutubxonasi»ni yaratishga kirishganlar.

AQSH kongressi kutubxonasi elektron kutubxona yaratish milliy dasturini amalga oshira boshlagan. AQShda NSF, DARPA va NASA tashabbusi bilan Digital Libraries initiative (DLI) elektron kutubxonalar bo‘yicha tadqiqot dasturi ish boshlangan.

Tahlil va natijalar.

Yetakchi mutaxassislarini fikrlaricha kutubxonani avtomatlashtirish yangi muammolar va yechimlar mavjud. Kutubxonalar faoliyatini yanada jadal rivojlantirishni ta‘minlash uchun ularni axborot-kutubxona texnologiyalari va resurslarni boshqarishni avtomatlashtirishning prinsipial yangi bosqichiga olib chiqish zarur, bu ko‘p jihatdan kutubxonalar tomonidan foydalaniladigan dasturiy ta‘minotning sifati va funksionalligi bilan belgilanadi. Shuni ta‘kidlash kerakki, kutubxona dasturiy ta‘minoti bozori jiddiy konservatizmga ega va iste‘molchilar tomonidan yaxshi baholanishi va uzoq vaqt foydalaniladigan har qanday yangi mahsulotning paydo bo‘lishi mumkin. Zamonaviy kutubxona dunyosida yuzaga keladigan obyektiv sabablar va tendensiyalar natijasi ularga o‘z ta‘sirini ko‘rsatib kelmoqda.

Avtomatlashtirilgan axborot-kutubxona tizimlarining xilma-xilligiga va ularning doimiy rivojlanishiga qaramay, so‘nggi o‘n yillikning oxiriga kelib, kutubxonalar va ulardan foydalanuvchilarga sifat jihatidan yangi xususiyatlarga ega bo‘lgan yangi avlod AK tizimning paydo bo‘lishi uchun obyektiv shartlar, imkoniyatlar va afzalliklartalab qilinmoqda.

Yangi AK tizimining yaratilishining asosiy shartlari quyidagilar bo‘lib hisoblanadi: kutubxonalar va foydalanuvchilar tomonidan AK tizimga

qo'yiladigan talablarning ortishi va sifat jihatidan yangilanishi; AT sohasidagi taraqqiyot, yangi platformalar, texnologiyalar va yechimlarning paydo bo'lishi.

AK tizimga qo'yiladigan talablar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularni har tomonlama amalga oshirish zamonaviy arxitektura yechimlari va ishlab chiqish vositalariga asoslangan yangi avlod tizimlarini talab qiladi.

Veb-texnologiyalardan foydalangan holda «klient - server - MBBT» uch bosqichli arxitekturasini foydalanish maqsadga muvofiq. Bu dasturiy vositaning kelajakdagi quyidagi sifatini belgilaydi: oson rivojlantirish; yuqori ishonchlilik, hodisalarga mobillik; samarali xavfsizlik; nafaqat kompyuter, balki mobil qurilmalar ham bo'lishi mumkin bo'lgan terminallarning ishlashi va texnik xususiyatlari mavjudligi.

O'tgan AK tizimlarning avlodni ishlab chiqish va ishlatishda ijobiy tajribadan foydalanish, uzluksizlikni ta'minlaydi. Kutubxonalar tomonidan yangi AK tizimga yo'naltirilgan avtomatlashtirish vositalaridan foydalanishning uzoq tajribalar asosida amalga oshiriladi. Shuning uchun yangi avlod AK tizimi o'zidan oldin ishlatilgan kutubxona tizimlariga nisbatan uzluksizlikni ta'minlashi kerak.

Bunday uzluksizlik yangi AK tizimga avvalgi kutubxona faoliyatining barcha ma'lumotlarini o'tkazish imkoniyatini qo'llab quvvatlaydi: bibliografik ma'lumotlar bazalari, to'liq matnlar, foydalanuvchi ma'lumotlar bazalari va boshqa to'plangan ma'lumotlarni avtomatik integratsiya mexanizmlaridan maksimal darajada foydalanishi kerak bo'ladi.

AK tizimini ishlab chiqish vositalari dasturiy mahsulotning yuqori sifatini, uning ishonchliligini, o'zgaruvchan foydalanish sharoitlariga moslashish qobiliyatini kafolatlashi, shuningdek, yaqin kelajakda uni rivojlantirish imkoniyatlarini ham ta'minlashi kerak.

AK tizimni ishlab chiqishdagi asosiy vazifalar:

1. Ma'lumotlar bazasining optimal strukturasi loyihalash, katta hajmlarda yuqori ishlashni ta'minlash.

2. Yangi samarali qidiruv vositalarini ishlab chiqish.

3. To'liq matnli resurslar bilan yuqori samaradorlikni ta'minlash.

4. Zamonaviy, intuitiv foydalanuvchi interfeysini amalga oshirish.

5. Resurs talab qiladigan amallarni optimallashtirish.

6. Har xil turdagi kutubxonalar uchun universallikni ta'minlash.

7. Uzoq muddatli istiqbolda rivojlanish salohiyatini ta'minlash

Agar maktab ARM xodimlari AKTlarni va AK tizimlardan foydalanish bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka ega bo'lsa, bu yuqorida sanab o'tilgan imkoniyatlardan foydalanish keng imkoniyatlarni yaratib beradi. Tajribali ARM

xodimlar ham AK tizimining barcha imkoniyatlarini moslashtirish murakkab albatta, shuning uchun asosiy elektron katalog bazasini shakllantirish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni ishlab chiqdik:

“Sarlavha” maydoniga ma'lumot kiritishda dastlab tizim ma'lumotnomasida kiritilayotgan sarlavhaning mavjudligini tekshirib ko'rish tavsiya qilinadi. Agarda kiritilayotgan kitob sarlavhasi ma'lumotnomada bo'lsa, undan foydalaning, aks holda sarlavha qo'lda kiritiladi.

Kitob mualliflari, kodlar, chiqish ma'lumotlari kiritilayotganda ham dastlab tizim ma'lumotnomasida kiritilayotgan ma'lumotlarning mavjudligini tekshirib ko'rish kerak. Agarda ma'lumotnomada bo'lsa, undan foydalaning, aks holda ma'lumotlar qo'lda kiritiladi.

Maydonlarga ma'lumot kiritishda ikki so'z o'rtasida bitta probel qo'yiladi. Kiritilayotgan so'z boshi va oxiriga probel qo'yilmaydi.

Tillar, mamlakatlar, shaharlar kodlari ma'lumotnomadan olingan holda kiritiladi.

Kataloglashtiruvchi tizimning maydoni va maydonostilariga ma'lumot kiritish paytida bibliografik tavsif elementi bo'yicha yordam olmoqchi bo'lsa maydonning nomi ko'rsatilgan joyga sichqoncha bilan chertish orqali tegishli ma'lumot olishi mumkin.

Statik ma'lumotnomalarda uchramaydigan so'zlarni kataloglashtiruvchining AIO'dagi ma'lumotnomalar bo'limiga kirib tegishli so'zni ma'lumotnomaga kiritish mumkin.

Kutubxonalarda axborot texnologiyalarining joriy etilishi va internet resurslaridan foydalanish faolligi kitobxonlarga alohida kitoblarni yuklab olish va cheksiz ko'rish imkoniyatini beradi (masalan, ma'lumotnomalar va ensiklopediyalar, elektron kataloglar, retrospektiv va joriy bibliografiyalar, yangiliklar haqida ma'lumot, jurnal maqolalari indeksleri va boshqalar). Maktab ARMLari uchun mo'ljallangan AK tizimlarining funksional imkoniyatlarini malaka oshirish kurslarining ARM faoliyatida AKTni qo'llash o'quv modullida o'rgatish zazzur. Mutaxassislik fanlari esa bu funksiyalarning ishlatiysh uslubini, AKT mashg'ulotida esa kompyuterda shu funksiyalarni yaratish va foydalanish bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur.

Xulosa va takliflar. Malaka oshirish kurslarida katta yoshli va tajribali ARM xodimlari bo'lganligi, AK tizimlarda ishlash bo'yicha tavsiyalarni oldiniolish uchun, malakani tekshirish, mashq qildirish va trenajyor elementlarni yaratib beruvchi pPDVlardan foydalanishni ham joriy qilish lozim. Buning uchun avvalo PDVlarning imkoniyatlari tahlil qilish va ARM xodimlarining

malakasini oshirishda foydalanish bo'yicha tavsiyaviy xulosalarni olish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. N.G'.Ergashev. Talabalarga o'quv materiallarini dasturiy vizallashtirish asosida taqdim etish metodikasi (Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari fani misolida) / Pedagogika fanlari falsafa doktorlik(PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Qarshi, 2021. 46 bet.
2. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие.—М.: Изд. МГТУ им. Н. Баумана, 2002. - 352 с.
3. Анисимова Наталья Сергеевна. Теоретические основы и методология использования мультимедийных технологий в обучении : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 : Санкт-Петербург, 2002 330 с. РГБ ОД, 71:03-13/113-9
4. Akhmedova, M. M., & Khomidova, M. M. K. (2021). Modern methods and technologies in teaching literature. Scientific progress, 2(3), 317-325.
5. Boltaboyeva U., Rakhmonova N., Usmonov S. Characteristics of speech Art: problems and solutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 4. – С. 559-567.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kutubxona axborot tizimlarning rivojlashi tendensiyasi va holati, imkoniyatlari shuningdek, avtomatlashtirilgan kutubxona (AK) tizimlarining rivoji haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari, elektron yig'ma katalog, elektron kataloglar, elektron bibliografik yozuvlar, elektron buyurtma berish, raqamli kutubxona, elektron kutubxona, ID karta, QR code va RFID avtomatik tanib olish qurilmalari hamda yangi AK tizimining yaratilishining asosiy shartlari keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются тенденции и состояние развития библиотечных информационных систем, их возможности, а также развитие автоматизированных библиотечных (AK) систем. Кроме того, приведены основные условия создания электронного сводного каталога, электронных каталогов, электронных библиографических записей, электронного заказа, цифровой библиотеки, электронной библиотеки, идентификационной карты, устройств автоматического распознавания QR-кода и RFID, а также новой системы АК.

SUMMARY

This article reflects on the trend and state of development of library information systems, capabilities, as well as the development of automated library (AK) systems. In addition, the electronic collection catalog, electronic catalogs, electronic bibliographic records, electronic ordering, digital library, Electronic Library, ID Card, QR code and RFID automatic recognition devices and the basic conditions for the creation of the new AK system are cited.

TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA “RADIATION TIBBIYOT VA TEXNOLOGIYALAR” FANIDAN LABORATORIYA MASHG’ULOTLARIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH

Zoirova L.X.

*Fizika-matematika fanlari nomzodi, Umumiy fizika kafedrası dotsenti v.b.
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti*

Tayanch so’zlar: laboratoriya mashg’uloti, kasbiy kompetentlik, fizika, tayanch bilimlar, amaliy ko’nikma, radionuklid, fon gamma nurlanishi, nurlanish oqimi, dozimetr-radiometr, oqim zichligi, ionlashtiruvchi nurlanish.

Ключевые слова: лабораторная работа, профессиональная компетентность, физика, базовые знания, практические навыки, радионуклид, фоновое гамма-излучение, радиационный ток, дозиметр-радиометр, плотность тока, ионизирующее излучение.

Key words: laboratory training, professional competence, physics, basic knowledge, practical skills, radionuclide, background gamma radiation, radiation current, dosimeter-radiometer, current density, ionizing radiation.

Kirish. Ma’lumki, fizikafani bizni o’rab olgan moddiy dunyodagi hodisalar haqidagi ma’lumotlarni tajriba orqali yig’adi. Laboratoriya sharoitida muayyan hodisa u yoki bu faktorning ta’sirini o’rganish maqsadida fizikaviy tajriba o’tkaziladi.

Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo’yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o’quvchilarga yetkazib berish asosida ma’lum faoliyat ko’nikma va malakalarni shakllantirish, faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan nazariy va amaliy bilimlar darajasini baholash o’qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni, ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Xususan, laboratoriya ishlarini bajarish orqali talabalar egallagan nazariy bilimlarini amalda bajarib ko’rish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xususan, T.Sokomoto aytganidek, “Pedagogik texnologiya” – ta’limni sistemalashtirish yoki sinfda o’qitishni sistemalashtirish g’oyalarini pedagogikaga tadbiq etishdan iborat. M.Klarin fikricha, pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan barcha shaxs, instrumental va metodik vositalarning sistemalashgan majmui va ularning faoliyat ko’rsatish tartibidir. T.Golbrayt ta’kidlashicha, o’qitish texnologiyasi – ilmiy va boshqa biimlarning amaliy masalalarini hal etishda sistemali ravishda qo’llashdan iborat.

Endi bevosita laboratoriya ishlarini bajarishga kelsak, ularga qo’yidagicha talablar qo’yilgan:

Har bir laboratoriya ishining tashkiliy bajarilishi uch bosqichdan iborat:

- a) ishlarni bajarish uchun ruxsat olish;
- b) zarur o’lchov va hisob-kitoblarni bajarish, hisobot tayyorlash;
- c) laboratoriya ishi bo’yicha hisobotni himoya qilish.

Qabul qilish talabaning ishga mustaqil tayyorgarligidan so’ng amalga oshiriladi, unga quyidagilar kiradi:

- laboratoriya ishlari bo’yicha uslubiy ko’rsatmalarni o’rganish;
- eksperimental qurilma bilan tanishish;
- o’lchov rejasini tuzish va natijalarni qayd etish uchun jadvallarni tayyorlash kuzatishlar.

Dars boshida ushbu materialning barchasi o’qituvchiga taqdim etiladi, u suhbat orqali talabaning tayyorgarlik darajasini aniqlaydi.

ishni bajarish va unga qabul qilish masalasini hal qiladi.

Ishga ruxsatnoma olgan talaba o’lchovlarni oladi, kerakli hisob-kitoblarni amalga oshiradi, grafiklarni tuzadi, ularni tahlil qiladi, zarur xulosalar chiqaradi va laboratoriya ishi bo’yicha dalolatnoma tuzadi.

Rivojlanish hisoboti quyidagilarni o’z ichiga olishi kerak:

1. Laboratoriya ishining nomi;
2. To’liq ism ishning ijrochisi;
3. Ishning maqsadi;
4. Asboblarni va aksessuarlar;
5. O’lchov natijalari;
6. Kerakli fizik miqdorlar va xatolarni hisoblashning asosiy formulalari bilvosita o’lchovlar;
7. Jadvallarga kiritilgan hisob-kitoblar natijalari;
8. Ish natijalari bo’yicha xulosalar.

Ishga ruxsatnoma olgan talaba o’lchovlarni oladi, kerakli hisob-kitoblarni amalga oshiradi, grafiklarni tuzadi, ularni tahlil qiladi, zarur xulosalar chiqaradi va laboratoriya ishi bo’yicha dalolatnoma tuzadi.

Hisobot kompyuter yordamida tayyorlanishi maqsadga muvofiqdir. Bu nafaqat laboratoriya ishlarini chiroyli loyihalash, balki maxsus dasturlar (Excel, MathCad, Matematika va boshqalar) yordamida statistik hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beradi.

Agar kerak bo'lsa, o'qituvchi hisobotni qabul qiladi, o'lchovlar va hisob-kitoblar, shuningdek yakuniy natijalarni taqdim etish va xulosalar shakllantiriladi.

Eksperimental xatolik yuzaga kelgan taqdirda ishni qayta bajarish kerak, hisob-kitoblarda xatolik yuzaga kelganda esa talabadan natijani qayta hisoblash talab qilinadi.

Hisobot ishini yetarli darajada aks ettirmasa yoki ehtiyotsizlik bilan bajarilgan bo'lsa, talaba uni qayta tuzishga taklif qilinadi.

Agar talaba to'g'ri bajargan bo'lsa, laboratoriya ishi bajarilgan hisoblanadi. Hisobot tayyorlaydi va ish uchun nazorat savollariga javob beradi.

Oldingi ikkita ish yuzasidan hisobot bermagan talabaga rejaga muvofiq navbatdagi laboratoriya ishini bajarishga ruxsat etilmaydi.

Laboratoriya ishini bajarish.

Mavzu: MKS-AT6130 dozimetr-radiometr yordamida beta-zarralar oqimining zichligini o'lchash.

Ishning maqsadi: MKS - AT6130 qurilmasi yordamida xona sirtlarining beta-nurlanuvchi radionuklidlar bilan ifloslanishini o'lchashni o'rganish.

Asbobl va jihozlar: MKS-AT6130 dozimetr-radiometri.

Nazariy qism. Turli sirtlarning radiatsiya monitoringi ular favqulodda vaziyatlar natijasida radioaktiv chang yoki radioaktiv eritmalar bilan ifloslanganda, shuningdek gaz yoki suyuq muhitdagi texnologik jihozlarning normal ishlashi vaqtida (atom elektr stansiyalari, radiokimyoviy qurilmalar, harbiy ob'yektlar va boshqalar) amalga oshiriladi. Bunday nazorat hududlarni, binolarni, mashinalarni, texnologik asbob-uskunalarni, kiyim-kechaklarni, odam va hayvonlar tanasining sirtini, shuningdek radionuklidlar bilan ifloslangan boshqa ob'yektlarni zararsizlantirish samaradorligini baholash uchun zarurdir.

Turli sirtlarning radionuklidlar bilan ifloslanish darajasi odatda o'rganilayotgan sirt tomonidan chiqariladigan ionlashtiruvchi zarrachalar oqimining zichligi bilan baholanadi.

Darajani miqdoriy baholash uchun ravonlik (flyuyens) tushunchasi kiritiladi:

Zarrachalar nuri holatida zarracha ushbu sirt maydoniga ma'lum vaqt oralig'ida maydoni dS bo'lgan nurga perpendikulyar sirtni kesib o'tgan dN zarrachalar soniga nisbati hisoblanadi

$$\Phi_N = \frac{dN}{dS} \quad (1)$$

Ionlashtiruvchi zarrachalar oqimining zichligi (zarracha oqim kuchi) ravonlikning vaqt hosilasi sifatida aniqlanadi:

$$\Phi_N = \frac{d\Phi_N}{dt} = \frac{dN}{dt dS} \quad (2)$$

Oqim yoki oqim zichligini o'lchash uchun mo'ljallangan asboblari ionlashtiruvchi zarralar radiometrlar deyiladi. Radiometrlar uchta funksional blokdan iborat: aniqlash birligi, o'lchash birligi va quvvat manbai. Bu qurilmalar ionlashtiruvchi nurlanishning ionlashtiruvchi, sintillyatsion, yarimo'tkazgichli va boshqa detektorlaridan foydalanadi. Detektor turiga va uning sezgirligiga qarab, radiometrlar cheklangan energiya diapazonida ma'lum turdagi nurlanishni qayd etadi. Sirtning ifloslanishini o'lchash uchun mo'ljallangan radiometrlar qismlarga sozlangan / (vaqt birligi x maydon birligi).

Ishni bajarish tartibi

Fon gamma nurlanishi mavjud bo'lganda beta-zarrachalarining oqimi zichligini o'lchash uchun quyidagilar zarur:

1. Tekshirilayotgan xonada o'lchovlar uchun 3-5 nazorat nuqtasini tanlang.
2. Xonadagi fon γ -nurlanish oqimini o'lchang (siz tanlagan nuqtalardan teng masofada joylashgan nuqtada). O'lchash vaqti 10 daqiqa.
3. Har bir nuqtada, filtr qopqog'i ochiq holda fon β -nurlanish oqimining $\Phi\beta$ ni 2-3 marta o'lchash. Har bir o'lchov vaqti 5-7 daqiqa.

E'tibor qiling! MKS-AT6130 qurilmasini filtr qopqog'i ochiq holda ishlatganda, detektor oynasini himoya metallashtirilgan plyonkaning shikastlanishidan himoya qilish kerak.

O'lchov natijalarini qayta ishlash

1. Har bir nazorat nuqtasi uchun detektor oynasi ochiq va yopiq holda o'lchashlar natijasida olingan xatolar bo'yicha $\Delta\Phi\beta$ mutlaq xatosini hisoblang.
2. $\Phi\beta$ ning o'rtacha qiymatlari va $\Delta\Phi\beta$ qiymatining mutlaq xatolarini ko'rsatuvchi binolarning «ifloslanishi» xaritasini tuzing.
3. O'lchov va hisob-kitoblar natijalaridan foydalanib xulosalar chiqarish.

Dars oxirida yangi laboratoriya ishini mustahkamlash uchun Nazorat savollari beriladi:

1. Yadrolarning β -yemirilishi.
2. β -nurlanishning moddalar bilan o'zaro ta'siri. β -nurlanishdan himoyalash.
3. Ionlashtiruvchi nurlanishning biologik ta'siri.
4. Nima uchun β -nurlanishning fon qiymatlarini olish uchun birinchi navbatda γ -nurlanish fonini o'lchash kerak?

Muhokama va natijalar. Taklif etilayotgan yangi laboratoriya ishi Samarqand davlat tibbiyot universiteti “Davolash ishi”, “Farmatsiya”, “Stomatologiya”, “Tibbiy pedagogika” va “Tibbiy biologiya” fakultetlari talabalari sinovdan oʻtdilar. Bu jarayonda talabalar “Fizika, boʻifizika va tibbiy fizika” kafedra professor-oʻqituvchilari tomonidan tayyorlangan uslubiy koʻrsatma va materiallardan foydalandilar.

Tajriba-sinovning dastlabki bosqichida “Davolash ishi” yoʻnalishining 101...140 guruhleri talabalariga, “Pediatriya” 101...130 guruhleri talabalariga, “Stomatologiya” yoʻnalishi 101...115 guruhleri talabalariga, “Tibbiy pedagogika” yoʻnalishi 101...114 guruhleri talabalariga va “Tibbiy biologiya” yoʻnalishi 1-bosqich 101...110 guruhleri hamda 2-bosqich 201...210 guruhleri talabalariga “Radiatsion tibbiyot va texnologiyalar” fanidan 18 soatlik umumiy maʼruza dars-mashgʻulotlari innovatsion-interfaol usullarda oʻtildi. Tabiiyki, talabalarning maʼruzalardan oldingi va keyingi natijalari nazorat ishlari asosida tahlil qilindi.

Xulosa. Umumiy olib qaraganda, tibbiyot oliygohlarida oʻqish jarayonida “Radiatsion tibbiyot va texnologiyalar” fanidan laboratoriya mashgʻulotlarining turli innovatsion va interfaol shakllar hamda oʻqitish usullaridan foydalanib oʻqitilishi oʻquv jarayonini tashkil etishga nostandart munosabatda boʻlishga, nafaqat oʻquv, balki kasbiy faoliyatda ham shaxslararo oʻzaro munosabatlarga motivatsion-tayyorgarlikni shakllantirishga imkon beradi, kasbiy kompetensiyani oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

Zoirova L.Kh., Tukhtamishova M.Sh., Sultonova N.N. Technologies of teaching students of a medical university in the process of studying physical disciplines. *Academicia* (An international multidisciplinary research journal). ISSN: 2249-7137. India, Vol. 11, Issue 6, June 2021. Impact Factor: SJIF 2021=7.492. p. 1416.

Bozorov E.X., Zoirova L.X. i drugie. Podgotovka spetsialistov visshego urovnya po radiatsionnoy meditsine i yeyo aktualnost. // XXX Mejd. nauch.-prakt. konf.: «Sovremennaya nauka: aktualniye voprosi, dostijeniya i innovatsii». Rossiya, g.Anapa. 24 oktyabrya 2020 g. -S. 6-9.

Zoirova L.X. Spetsificheskaya podgotovka medikov-fizikov – vajniy aspekt zdorovya budushego pokoleniya. *Nauchniy vestnik NamGU*, 2021g, №12. –S.601-605.

Muzaffarova L.N., Kamalova D.I., Turlibayeva G.M. Texnologii interaktivnogo obucheniya // *Uchebno-metodicheskoye posobiye*, Navoi: NavGPI, 2021. S. 16-18.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada tibbiyot oliygohlarida “Radiatsion tibbiyot va texnologiyalar” fanidan laboratoriya mashgʻulotlarini oʻtkazishning dolzarbligi va ularni tashkil etishda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish borasida amaliy takliflar berilgan. Xususan, boʻlajak shifokor-radiologlarni oʻqitishda fizikaviy tayanch bilimlarga asoslangan laboratoriya mashgʻulotlarini bajarish nihoyatda zaruriy shart ekanligi taʼkidlab oʻtilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье даны практические предложения относительно важности проведения лабораторных занятий по направлению «Радиационная медицина и технологии» в медицинских вузах и развития профессиональной компетентности в их организации. В частности, подчеркнуто, что лабораторная работа, основанная на базовых физических знаниях, является крайне необходимым условием подготовки будущих врачей-рентгенологов.

SUMMARY

In this article, practical suggestions are given regarding the importance of conducting laboratory classes in the field of «Radiation medicine and technologies» in medical universities and the development of professional competence in their organization. In particular, it was emphasized that laboratory training based on basic physical knowledge is an extremely necessary condition for the training of future doctors-radiologists.

OLIIY TA'LIM MUASASALARIDA TALABALARNING EKOLOGIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDAGI METODIK YONDASHUVLAR

Chorshanbiyev Sh. E.

Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: ekologik holatini, ekologik tizimlar, ekotizim, kognitiv, motivatsion-qiyamatli, amaliy-faoliyat, ekologik ong, ekologik qadriyatlar.

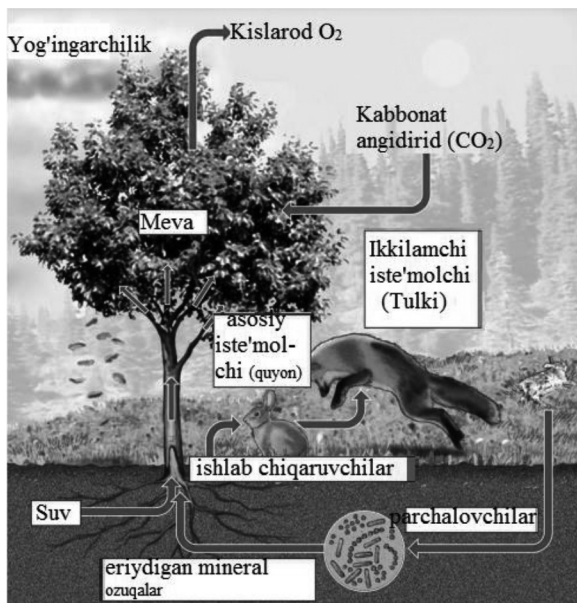
Ключевые слова: экологическое состояние, экологические системы, экосистема, познавательная, мотивационно-ценностная, практическая деятельность, экологическое сознание, экологические ценности.

Key words: ecological state, ecological systems, ecosystem, cognitive, motivational-value, practical-activity, environmental consciousness, environmental values.

Kirish (Introduction). Biologik xilma-xillikning yo'qolishi va ekotizim o'zgarishining eng muhim bevosita omillari xizmatlar yashash joylarini o'zgartirishdir (shu jumladan yerdan foydalanishni o'zgartirish, daryolar oqimini jismoniy o'zgartirish va ulardan suvni tortib olish); marjon va tabiatning shikastlanishi, oqava suvlarga chiqindilarning tashlanishi), iqlim o'zgarishi ortiqcha ekspluatatsiya va ifloslanishlar tabiatga katta salbiy ta'sir yetkazmoqda.

Bir qator ekologik muammolar ta'limda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ulardan biri atrof-muhit sifatini yaxshilash maqsadida ekologik muammolarni hal qilishda shaxsiy ishtirok etish uchun ko'nikmalar, munosabatlar, qadriyatlar, motivatsiyani shakllantirishdir. Umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim dasturlaridagi ekologik muammoni mukammal va aniq olib chiqishi kerak bo'lgan mavzular qisman o'z aksini topgani ayanchlidir. Ta'limni nafaqat talabalar tomonidan ma'lum miqdordagi bilimlarni o'zlashtirishga, balki shaxsiyat, kognitiv va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirishni nazarda tutadigan kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida shakllantirishga qaratish juda muhim deb hisoblayman.

Ekotizim tuzilishi: Ekologiya organizmlar bilan qanday munosabatda bo'lishiga e'tibor beradi; Aholi - bir xil shaxslar guruhi ma'lum bir joyda yashovchi turlar; Jamoa deganda yashovchi turli turlarning populyatsiyalari tushuniladi ya'niy ma'lum bir joy va har biri bilan potentsial aloqada bo'lishi; Ekotizim - turlicha jamoa bir-biri bilan va ularning jonsizlari bilan o'zaro munosabatda bo'lish materiya va energiya muhiti hamda ekotizimning tarkibiy qismlari kiradi.

1-rasm. Ekologik tuzilmalar sxemasi.

Bu ko'rinib turgan ekologik tuzilmaning har bir qismini tushungan holda asrash uchun avalambor shaxsda ekologik kompetentsiya juda yaxshi shakllangan bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Bu borada xorij olimlaridan D.S.Ermakov murakkab ekologik kompetentsiya bu ekologik toza harakatlar turlarini amalga oshirishda shaxsning mazmunli qobiliyati, salohiyati va tajribasi, va ekologik kompetentsiya mazmuni uchun tegishli tartibga soluvchi talab sifatida belgilaydi.

“Kompetentlik” tushunchasining mohiyati. Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo'sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o'zida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur. Ayni o'rinda shu va shunga yondosh g'oyalar yuzasidan so'z yuritiladi.

Inglizcha “competence” tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita “qobiliyat” ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorini namoyon eta olish”ni yoritishga xizmat qiladi.

A.N.Zaxlebninyning fikricha, ekologik kompetentsiya o'z o'quv faoliyatini loyihalash va tashkil etish qobiliyatini ta'minlaydi. Bular quyidagi omillarni

hisobga olgan holda: fazoviy, predmetli va vaqtinchalik sharoitlar; ta'lim obyektlari o'rtasidagi munosabatlar; Davlat standarti va ta'lim paradigmasi talablari; talabaning shaxsiy resurslari; o'quv yuklari va ularning salomatlik va atrof-muhitga ta'siri xavfsizlik va ekologik kompetensiya - ekologik ta'lim natijasi asosiy omillardir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ekologik ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar va ekologik faoliyatdagi amaliy tajriba. Kompetentlik qobiliyat bilan tavsiflanadi. Asosida hayotiy vaziyatlarda yuzaga keladigan turli darajadagi muammolar va vazifalarni hal qilish shakllangan qadriyatlar va motivlar, bilimlar, ta'lim va hayotiy tajriba, individual xususiyatlar, moyilliklar, ehtiyojlar. D.S.Ermakov ekologik kompetentsiyaning tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatadi: kognitiv, motivatsion-qiymatli, amaliy-faoliyat.

Ekologik kompetentsiyaning ta'lim kompetentsiyalari tizimidagi o'rnini aniqlash uchun tasniflashda turli xil yondashuvlar mavjudligini aniqlash mumkin. D. Raven kompetentsiyalar ro'yxatida ekologik kompetensiya yo'q, mazmuni bo'yicha eng yaqin kelajak haqida o'ylash tendentsiyasi deb hisoblaydi; uning imkoniyatlari va resurslarini aniqlash uchun atrof-muhitni o'rganish (ham moddiy, ham inson) qaror qabul qilish qobiliyati; shaxsiy javobgarlik. "Yevropa uchun asosiy kompetentsiyalar" simpoziumida quyidagi asosiy kompetentsiyalar ro'yxati belgilandi: 1. O'qish – tajribadan foydalana olish; munosabatlarni rivojlantirish hamda ularning bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish; 2. Qidiruv -turli ma'lumotlar bazalarini so'rash; atrof-muhitni so'roq qilish; mutaxassis bilan maslahatlashing; 3. Fikrlash - o'tmish va hozirgi voqealar munosabatini tashkil qilish; jamiyatimiz taraqqiyotining u yoki bu jihatlariga tanqidiy munosabatda bo'lish; noaniqlik va murakkablikka qarshi tura olish; munozaralarda pozitsiyani egallang va o'z fikringizni shakllantiring ; 4. Hamkorlik – hamkorlik va guruhda ishlay olish; qarorlar qabul qilish - kelishmovchilik va nizolarni hal qilish; muzokara qila olish; loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lish; 5. Ishga kirishing - loyihada ishtirok eting; mas'uliyatli bo'lish; guruhga qo'shiling yoki jamoaviy va hissa qo'shish; birdamlik ko'rsatish; ishingizni tashkil qila olish. 6. Moslashuvchanlik – yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana olish; tez o'zgarishlar sharoitida moslashuvchanlikni isbotlash.

Tahlil va natijalar. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni qo'llashning ikkinchi jihatini sifatida shaxsiy-faoliyat jihatini ta'kidlash kerak, bunda kompetentsiyalar majmuasi nafaqat tuzilgan cho'milish ijtimoiy tajriba va shaxsiy tajriba, lekin shuningdek, talabalarning asosiy faoliyati to'g'risida,

ularga ijtimoiy o'zlashtirish imkonini beradi tajriba, hayotiy ko'nikmalar va amaliy zamonaviy jamiyatdagi faoliyat.

Ekologik shakllanish texnologiyasida kompetentsiyani beshta asosiya bo'lish mumkin komponentlar: maqsad, mazmun, protsessual, tashkiliy, diagnostik. Ekologik kompetentsiyani shakllantirishning umumiy maqsadi aniqlanishi kerak. Ekosentrik tipdagi ekologik ong, ekologik qadriyatlar va ekologik faoliyatning ma'nolari, ekologik fikrlash, ekologik madaniyat, boshqacha qilib aytganda - ekologik jihatdan qulay shaxsni shakllantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratish sifatida.

«Inson-tabiat» tizimining o'z-o'zini rivojlantirishning ajralmas, qo'shma subyekti sifatida harakat qilishga qodir va tayyor bo'lgan, uning shakllanishida rivojlanishning umumiy tabiiy tamoyillarini va inson tabiatini amalga oshiradigan shaxs.

Shaxsga yo'naltirilgan suyeckt-subyeckt pedagogik paradigmasida bu umumiy maqsad ta'lim jarayoni subyektlarining o'zaro bog'liq, kelishilgan maqsadlarida ko'rsatilgan bo'lib, ularni quyidagicha belgilash mumkin: mahalliy hamjamiyat va butun jamiyat uchun - hayot sifatini yaxshilash, atrof-muhit holatini yaxshilash; ekologik savodli, bilimli va malakali fuqarolarni tayyorlash; o'qituvchi uchun - ekologik muammolarni amaliy hal etishga va atrof-muhit holatini yaxshilashga ko'maklashish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikmalar, qobiliyatlarni rivojlantirish, motivatsiya, munosabatlar, ekologik faoliyat tajribasini o'zlashtirish uchun sharoit yaratish; talaba uchun - ekologik faoliyatga qobiliyat, tayyorgarlik va tajribani rivojlantirish, ekologik muammolarni aniqlash va hal qilishda o'z vakolatlarini oshirish. ongsiz qobiliyatsizlik darajasidan kelib chiqadigan muammolar ongli kompetentsiya darajasiga.

Loyiha faoliyati shakllanish vositasi sifatida oily ta'lim talabalarining ekologik kompetensiyasi.

Oliy ta'lim talabalarining ekologik kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirish uchun talabalarining ta'lim ehtiyojlarini qondirish va rivojlantirish, talabalarining turli xil tajribalarni o'zlashtirishlari uchun shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilishi kerak [7].

Ekologik muhitni yaratishning ko'plab usullari mavjud vakolatlari: Atrof-muhit monitoring; Tadqiqot faoliyati; Loyiha faoliyati; Yerdagi amaliy ishlar; Ekskursiyalar; Ekologik faoliyat.

O'quv va tadqiqot faoliyati zamonaviy ta'lim usullaridan biri bo'lib, u zamonaviy ta'lim jarayoni doirasida maktab o'quvchilari faoliyatining istiqbolli shakllaridan biridir.

2-rasm: O'quv-tadqiqot metod sxemasi

Tadqiqot faoliyati talabani tadqiqotchi sharoitiga, olim yoki kashfiyotchi o'rniga qo'yadi. O'qitishdagi tadqiqot yondashuvi bolalarni passiv emas, balki ijodiy jarayonning ishtirokchisiga aylantiradi.

Ilmiy-tadqiqot faoliyati talabani zarur bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish imkonini beradi.

Shiddatli tarzda o'sib borayotgan axborot oqimini o'zlashtirish va materialni tizimlashtirish bilimlari shakllanadi.

Fan o'qituvchisi tomonidan talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyati asosiy bosqichlarning mavjudligini taxminiy rejalashtiradi: maqsadni qo'ying; tadqiqot rejasini tuzish; kerakli asboblarni va materiallarni tanlash hamda tadqiqot olib borish va xulosalar chiqarish haqida tushuntiradi. Oliy ta'lim muassasalarida ekologik ta'limning samaradorligini oshirishda talabalarning tadqiqot faoliyati bo'yicha yuqoridagi topshiriqlarning shakl va metodlarini kiritish orqali ta'minlash mumkin.

«Loyihalar metodi» tushunchasini aniqroq tushunish uchun biz loyiha tushunchasini tahlil qilamiz. Loyiha - bu muayyan harakatlar, hujjatlar, dastlabki matnlar, haqiqiy yaratish g'oyasi, obyekt, mavzu, boshqa turdagi nazariy mahsulot yaratish bu loyiha ijodiy faoliyatidir.

Oliy ta'lim muassasalari tizimidagi loyihalar usuli o'qitish variantlaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi.

Talabalar uchun loyiha metodi- bu kognitiv faoliyatni faollashtirish hamda ijodkorlikni rivojlantirish uchun didaktik vositadir [8].

Demak, «loyiha usuli» tushunchasi ostida biz yangi bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan pedagogik usulni (texnologiyani) tushunishimiz mumkin. Loyiha usuli bo'yicha o'qitish jarayonida asosiy vazifa talabalar tomonidan o'qituvchi bilan birgalikda atrofdagi dunyoni o'rganishdir.

Talabalar ishning ko'p qismini o'zlari yoki guruh sifatida bajaradilar. Ularning o'zlari ishni rejalashtiradilar, amalga oshiradilar, qanday bo'lsa, tahlil qiladilar va asosiysi, ular buni nima uchun qilishlarini tushunishlari kerak. Muhim nuqta - talabalarning o'zaro muloqoti va ularning hamkorligi, bu ularga muammolarni birgalikda hal qilishda yordam beradi; ular funksiyalarning bir

qismini o'zaro taqsimlaydilar va har biri o'z harakatlari uchun javobgarlikni mening ishim deya o'z zimmasiga oladi. Talabalarda asosiy narsani ajratib ko'rsatish, rejalashtirilgan muammolarning yechimini topishga erishish uchun maqsad va vazifalarni belgilash qobiliyati rivojlanadi.

Ishning natijasi (tugallangan loyiha) ekologik muammoni hal qilishdir. Agar talaba tomonidan o'rganilayotgan masala nazariy bo'lsa, u yechimini topadi; va agar amaliy bo'lsa, qaror bilan amaliy natijaga aylanadi.

Tadqiqot loyihalari. Bu loyihalar aniq belgilangan maqsad va vazifalarni ilmiy o'rganishga o'xshash puxta o'ylangan loyiha tuzilishiga asoslanadi. Shuningdek, hisobga olinadi loyihaning dolzarbligi, ijtimoiy ahamiyati, qo'llaniladigan usullari (eksperimental va eksperimental ish), ishlatiladigan ishlov berish metodlarning natijalaridir.

Ijodiy loyihalar. Tadqiqot loyihalaridan farqli o'laroq, bunday loyihalar to'liq ishlab chiqilgan tuzilishga ega emas. Loyihada ishtirokchilarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda jarayon davomida ishlab chiqiladigan harakat rejasi mavjud.

Ish vazifalari: 1. O'simliklar uchun ishlatiladigan kimyoviy o'g'itlarning foydali va zararli tamonlarini o'rganing; 2. Kimyoviy moddalarini tanlashda to'g'ri yondashuvni tahlil qiling; 3. Kimyoviy moddalardan noo'rin foydalanilganda qanday salbiy oqibatlar yuzaga kelishi haqida ma'lumot to'plang hamda sohadan yiroq bo'lgan shaxslarga aniq ma'lumotlarni yetkazing.

O'yin loyihalari. Loyiha ma'lumotlarining tuzilishi ijodiy loyihalar bilan mos keladi, ya'ni yuqorida berilgan savollar yuzasidan loyihani yakunlash. Loyiha davomida ishtirokchilar turli rollarni o'z zimmalariga oladilar va bajarilish darajasiga qarab loyiha mazmuni bilan belgilanadi.

Xulosa va takliflar. Shakllanishning mazmun komponentida talabalarning ekologik kompetensiyasi atrof-muhitni hal qilishni o'rganish jarayonida muammolarning ikkita asosiy yo'nalishi mavjud. Birinchi tarkib qatori ochib beradi ekologik qarama-qarshiliklarning mohiyati, ijtimoiy-ekologik va iqtisodiy muammolar va tushunchalar barqaror rivojlanish boshqaruv strategiyasi sifatida, hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan tirik va kelajak avlodlar. Ikkinchi tarkib qatori aniqlashning nazariy va amaliy usullarini o'z ichiga oladi. Ekologik muammolarni hal qilish va oldini olish, hayot sifatini yaxshilash, atrof-muhit holatini yaxshilash bo'yicha amaliy ekologik tadbirlarda o'z yechimini topadi. Har bir yetishib chiqadigan oliy ma'lumotli kadr eng avvalo shu zamin tuprog'idagi resurslarga xizmat qilish kompetensiyasi yaxshi shakllansagina xalq boy va ekologiya toza bolishini tushunishlari juda muhimdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik nazorat sohasidagi davlat organlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi 30.12.2021 yildagi PQ-76-son qarori.
2. Shadiev, R., Khimmataliev, D., Fayzullaev, R., & Chorshanbiev, Z. (2020). Professional culture of the future teacher of vocational education: a communicative aspect. *Journal of Critical Reviews*, 7(4), 399-400.
3. Shadiev, R., Alikulov, T., Chorshanbiev, Z., Gulomova, M., & Turaev, S. (2020). Mathematical preparation in the system of pedagogical education: From knowledge to activity. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 798-801.
4. Chorshanbiev, Z. E. (2014). E-didactic environment factor improvement of mathematical and scientific training of engineering personnel. *The Way of Science*, 72.
5. Rakhimov, O. D., & Chorshanbiev, Z. E. (2021). Prospects for the application of digital technologies in training the «labor protection» COURSE. *European Journal of Life Safety and Stability* (2660-9630), 2, 34-40.
6. Чоршанбиев, З. Э. (2021). Дифференцированное обучение студентов на занятиях высшей математики в техническом вузе. *Academy*, (4 (67)), 42-47.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola orqali ekologik kompetensiyani rivojlantirishning metodik usullari haqida ma'lumotlar yoritib o'tilgan. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni qo'llashning ikkinchi jihati sifatida shaxsiy-faoliyat jihatini ta'kidlash kerak, bunda kompetentsiyalar majmuasi nafaqat tuzilgan cho'milish ijtimoiy tajriba va shaxsiy tajriba, lekin shuningdek, talabalarning asosiy faoliyati to'g'risida, ularga ijtimoiy o'zlashtirish imkonini beradi tajriba, hayotiy ko'nikmalar va zamonaviy jamiyatdagi faoliyati haqida tushunchalar keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещается информация о методических методах развития экологической компетентности. В качестве второго аспекта применения компетентностно-ориентированного подхода следует выделить личностно-деятельностный аспект, при котором комплекс компетенций формируется не только на основе погружения в социальный опыт и личный опыт, но и на основе основной деятельности учащихся, позволяющей им усвоить социальный опыт, жизненные навыки и представления о своей деятельности в современном обществе.

SUMMARY

Through this article, information about methodological methods for the development of environmental competence is covered. As the second aspect of applying a competency-based approach, it is necessary to highlight the personal-activity aspect, in which the complex of competencies is not only structured bathing social experience and personal experience, but also about the main activities of students, allowing them to socially acquire experience, life skills and concepts about their activities in modern society are cited.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOMETRIYANI O'QITISHNING ME'YORIY OMILLARI

Narimbetova Z. A.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), dotsent v.b.*

Tayanch so'zlar: ta'lim, maktab, fan, Geometriya, o'quv, bilim, o'quvchi, o'rganish, o'zlashtirish.

Ключевые слова: образование, школа, наука, Геометрия, учеба, знание, ученик, обучение, освоение.

Key words: education, school, science, Geometry, study, knowledge, student, learning, mastering.

Mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim tizimida STEAM xalqaro ta'lim dasturi va baholash standartlarini joriy etish asosida tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika fanlarini uug'un o'qitish orqali o'quvchilarni mustaqil hauotga tauuorlash, ularda tizimli tahlil hamda mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish vazifalari belgilab berildi. Bu borada matematika turkumidagi fanlarni o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish orqali o'quvchi shaxsining matematik va geometrik kompetensiyalarini umumiy o'rta ta'lim bosqichida rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining 2022-2026 uillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekiston strategiyasida umumiy o'rta ta'lim tizimida matematika turkumiga kiruvchi fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'qitish, uoshlarning matematik va geometrik qobiliyatlarini rivojlantirish orqali mamlakatda ilm-fanga tauangan innovatsion iqtisodiyotni tarkib toptirish vazifalarini amalga oshirishga alohida e'tibor berildi. O'zbekiston Respublikasining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekiston strategiyasi"da farovon hayot, inson qadrlanadigan jamiyat va xalqparvar davlatni barpo etishda ilm-fanga asoslanish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Shu jihatdan umumiy o'rta ta'lim maktablarida Matematika turkumidagi, jumladan, Geometriya fanini o'qitishning metodikasini yangilab borish, rivojlantirish va bu jarayonga yangi asosdagi metodikalarni joriy etish dolzarb bo'lib turibdi. Mazkur

masalalar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-maydagi PQ-4708-son “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori bilan tasdiqlangan “2020-2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasida Matematika fanlari bo‘yicha ta’lim sifatini yaxshilash, ilmiy-tadqiqotlarning natijadorligini va amaliy ahamiyatini oshirishning maqsadli Dasturi”da ham belgilangan. Shu sababli umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Geometriya fanini o‘qitish metodikasini zamonaviy talablar darajasida rivojlantirish dolzarb bo‘lib turibdi. Bu o‘rinda e’tiboringizni ana shu masalaning me’yoriy faktorlari tahliliga tortamiz.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Geometriya fanini o‘qitishning me’yoriy faktorlari deganda quyidagilar nazarda tutiladi:

- mazkur fanni o‘qitish bo‘yicha davlat ta’lim standartlari va malaka talablari, o‘quv reja, dastur va darsliklari;
- ushbu fanni o‘qitishning an’anaviy va noan’anaviy metodlari hamda texnologiyalari;
- bu fanni o‘qitish metodikasini rivojlantirish bo‘yicha milliy va xalqaro ilmiy-tadqiqotchilik tajribalari;
- fanni o‘qitish bo‘yicha tajribali o‘qituvchilarning individual metodlari.

Umuman, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Geometriya fanini o‘qitish bo‘yicha davlat ta’lim standartlari va malaka talablari xalqaro ta’lim dasturlari hamda standartlari darajasida ishlab chiqilmoqda. Bu boradagi tasdiqlangan me’yoriy hujjatlar. Shu jihatdan bizning fikrimizcha, 10-11 sinflar Matematika turkumidagi o‘quv fanlari, jumladan, Geometriya fani bo‘yicha yangi davlat ta’lim standartlari va malaka talablarini ishlab chiqishda quyidagi ikki muhim hujjatga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) O‘zbekiston Respublikasi Milliy malakalar ramkasi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-maydagi 287-sonli qarori bilan tasdiqlangan mazkur hujjatda malakalar ramkasi (qat’iy doirasi) belgilab qo‘yilgan. Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Geometriya fanini o‘qitish bo‘yicha davlat ta’lim standartlari va malaka talablarining yangisini yaratishda ushbu malaka talablari ramkasida belgilab qo‘yilgan quyidagilarga asoslanish kutilgan samarani beradi:

1) bilimlar majmuini berish:

- taqdim etilayotgan ma’lumot va axborotlarning haqqoniyligi;
- taqdim etilayotgan bilimlarning innovatsiyaviyligi;
- nazariy va amaliy bilimlarning uyg‘unligi.

2) mahorat va ko‘nikmalar:

- kasb vazifalarini bajarishning ko‘p variantga egaligi va ularning amaliyot bilan bog‘liqligi;

- muayyan fan bo'yicha noaniqlik va murakkablikning muntazam bartaraf etib borilishi.

3) kompetensiyalar:

- mustaqil ijro intizomiga ega bo'lish;
- o'z bilimi va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llay olish;
- ko'nikma va malakalarni shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarga asoslanish.

E'tibor berilsa, mazkur ko'rsatmalar yangidan shakllantiriladigan umumiy o'rta ta'lim maktablarida Geometriya fanini o'qitish bo'yicha davlat ta'lim standartlari va malaka talablarining negizlari sifatida qabul qilinishi mumkin.

b) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. Mazkur qarorda Matematika turkumidagi, jumladan, Geometriya fanini umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish uchun belgilanadigan davlat ta'lim standartlari va malaka talablari bo'yicha muhim vazifalar qo'yilgan. Ularning asosiylari quyidagilardan iborat bo'lib, Geometriya fanini o'qitish bo'yicha davlat ta'lim standartlari va malaka talablarida aks etishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 10-11 sinflarda Geometriya fanini o'qitishda mavzular bo'yicha to'liq uzviylikni ta'minlash;
- ta'limning mazkur bosqichida Geometriya fani bo'yicha beriladigan o'quv materiallarining o'quvchilarning qulay o'zlashtirishi, qiziqish bilan munosabatda bo'lishi va mavzular bo'yicha aniq ko'nikmalarga ega bo'lishiga yo'naltirilishi;
- mazkur fanni o'qitishda umumiy o'rta ta'lim maktabi va oliy ta'lim muassasasi hamkorligi mexanizmlariga tayanish;
- 10-11 sinflarda Geometriya fani vositasida o'zlashtiriladigan bilim, ko'nikma va malaka kompetensiyalari ko'lamini aniq belgilab qo'yish;
- ushbu fan bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirganlik darajasini baholashning mutlaqo yangi tizimini ishlab chiqish.

Bularning barchasi Geometriya fani bo'yicha ishlab chiqiladigan yangi asosdagi davlat ta'lim standartlari va malaka talablarini xalqaro ta'lim dasturlari talablari asosida yaratish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikai Xalq Ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli farmoni.

2. Narimbetova Z.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida axborot-kommunikatsion texnologiyalari asosida o'quvchilarning geometrik kompetensiyalarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida // "Mug'allim ham yzliksiz bilimlendirio". Ilmiy-metodik jurnal. – Nukus. №1/3 (aprel). 2023.

3. Narimbetova Z.A. Geometriya fanini o'qitishning axborot-kommunikatsion masofaviy ta'lim metodi // "Ekonomika i sotsium". Ilmiy-metodik jurnal. – M., №12(91). 2021, 1125-1134 str.
4. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Yoshlar-2030" xalqaro dasturi. // WWW.ziynet.
5. <https://www.markaz.tdi.uz>
6. <https://t.me/milliymarkaz>
7. <https://www.uzedu.uz>

РЕЗЮМЕ

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida Geometriya fanini o'qitishning me'yoriy faktorlari to'g'risida fikr yuritilgan va tavsiyalar bildirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются нормативные факторы преподавания геометрии в общеобразовательных школах и даются рекомендации.

SUMMARY

The article discusses the normative factors of teaching Geometry in general secondary schools and gives recommendations.

O'QUVCHILARNING RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA O'ZLASHTIRISH DARAJASINI OSHIRISH

Razokova N.K.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “matematika o'qitish metodikasi va geometriya” kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: maktab, axborot texnologiyalar, maple dasturi, o'qituvchi, tenglama, o'quvchi, xatolar, matematika, nazorat.

Ключевые слова: школа, информационные технологии, программа Maple, учитель, уравнение, ученик, ошибки, математика, контроль.

Key words: school, information technology, Maple program, teacher, equation, pupil, mistakes, mathematics, control.

Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarni egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda.

Bugungi kunga kelib raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib borayapti. Har bir sohada zamon bilan ham qadam odimlashni taqazo etadi. Ta'limning bunday rivojlanishi o'quvchilarga berilayotgan ma'lumotlarning qulayligi va interaktivligiga yangi talablarni qo'yadi. Bu ko'p jihatdan raqamli va tarmoq enternet texnologiyalarning o'quv jarayoniga keng kirib borish bilan bog'liq.

Matematikani o'rganishda axborot va kommunikatsiya texnologiyalari o'qituvchilarga o'qitish usullarini boshqa bir ko'rinishga, o'quvchilarni mustaqil izlanib ta'lim olishga, tushunchalar va matematik mavzularni ochishda faol ishtirok etishga yordam beradigan asosiy vositalarlarni taqdim etadi. Bunda natijasida o'quvchilar matematik g'oyalarni chuqurroq anglaydilar.

O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini, o'tilgan mavzuni o'zlashtirganiga va takrorlashda, amaliyotda nazariyani qo'llay olishi, to'g'ri va ratsional almashtirishlarni bajara olishi, o'z fikrlarini aniq va to'g'ri ifodalashi, ishni

tartibli keltirishiga qarab baholanadi. Ba'zi o'qituvchilar dars davomida baholab ketadilar. Bunda o'qituvchi darsda kimga baho qo'ymoqchi bo'lsa, shuni belgilab dars vaqtida ularga qarata savollar beradi, javob berishga undaydi. Shunday hollarda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, aytishdan oldin ko'rib turishsa uyga vazifalarni so'rashda faol qatnashadilar; masala yechimida o'z fikrini aytadi. Sinfdagi topshiriqlarni bajarishda doim o'qituvchi e'tiborida bo'ladi. O'qituvchi o'zini himoya qilgan holda, kuzatuvlardan so'ng baholaydi.

O'qituvchi o'quvchilarning bilimlarini doskaga chiqarib yakka so'rov shaklida yoki nazorat ishi orqali tekshirib baholaydi va o'rganadi.

Birinchi ko'rsatma shundan iboratki, o'quvchilarni chorak yoki yarim yillik baholari bu barcha baholarning majmuasi bo'lib, o'quvchilarni umumiy ishlarining barcha jamlanmasi hisoblanadi.

Bular tasodifiy baholarni oldini oladi.

O'qituvchining baholashi uning aniqligidan va kichik bir narsalarga e'tiborligidan ko'rinadi.

Matematika bu sonlarni yuqori taqqoslashga ulgurmaydigan fandir. Matematika o'qituvchisi oldida qolib ketuvchi o'quvchlarni yetkazib olish asosiy masaladan biridir.

Birinchi navbatda matematika o'qituvchisi maktab darsligi barcha normal o'quvchilar uchun tushunarli ekanini bilishi, faqat darsda diqqatni jamlab olish va uyga vazifa bajarilganiga etibor qaratishi kerak.

O'quvchilarning diqqati darsda olib borilgan metodga, qiziqishga bog'liq. Har bir uyga vazifani bajarilganini tekshirib turish kerak. O'z vaqtida tekshirilgan uy ishidan o'qituvchi ulgurmayotgan o'quvchilarni aniqlashi va ularni ogohlantirish maqsadida biron bir metodni qo'llashi mumkin.

O'qituvchi asosiy e'tiborini ortda qoluvchi va ulgurmaydigan o'quvchilarga qaratishi kerak. Ulardan tez-tez so'rab turish, to'g'ri javob bergan o'quvchilar javoblarini takrorlash va o'qituvchiga tushuntirib berishi zarur. O'qituvchi o'quvchini xatolarni qanday to'g'rlayotganini kuzatib turishi kerak. Har bir o'quvchining bilimidagi kamchilik va xatolarini bilishi, ularni bartaraf qilishda ishtirok etishi lozzim. Xatolarni individual qayd etish shakllaridan biri talabalarning shaxsiy hisoblari bo'lishi mumkin (garchi ular shubhali barqaror bo'lsa ham), bunda og'zaki javoblar, yozma nazorat va mustaqil ishlashda jiddiy xatolar ko'rinadi. Bunda tajribadan ko'rinadiki, o'qituvchi o'quvchilarni xatolarini tuzatish va ular ustida ishlashni ko'rsatib beradi. Keyingi suhbatlar davomida bilimlardagi bo'shliqlar to'ldirilganini yoki ko'rsatilgan xatolar bartaraf qilinganini tekshiradi.

Bu holda agar biron - bir o'quvchining qolib ketayotgani aniqlansa, uning bilimidagi bo'shliqni bartaraf qilishning eng samarali chorasi bu qo'shimcha darslar va maslahatlarni o'z vaqtida olib borishdir, bunda o'qituvchi talabalarga tushunarsiz bo'lgan barcha savollarni tushuntiradi. Orqada qoluvchi va ulgurmaydigan o'quvchilar bilan quyidagi ishlarni amalga oshirish foydalidir: bajarilmagan topshiriqni bir haftaga qolmay takrorlagan ma'qul, nazorat ishini qiyosiy takrorlash, yakka so'rash, alohida darsdan tashqari shug'illanish.

Orqada qoluvchi o'quvchilar bilan to'ldiruvchi darslar olib borishi kerak. O'quvchilarning matematikaga bo'lgan qiziqishini chuqurroq o'rganadi.

Buning uchun individual topshiriqlar bajariladi (masalan, masala yechimini aniqlash, vaqt, yangi teoremlarni isbotini mustaqil qarash).

Fanga alohida qiziqish ko'rsatgan o'quvchilarga alohida e'tibor berish kerak.

Bu kabi o'quvchilarga joriy kurs uchun zarur bo'lgan materiallarni o'z vaqtida taqdim etish, ularga dolzarb mavzularni o'rganish, dars va mavzu doirasida matematik bilimlarni kengaytirishiga imkon beradigan manbalar bilan tanishtirishi lozim.

Ba'zida ulgurmaydigan o'quvchilarga yozgi topshiriqlarni mashq qilishadi. Bu holatda topshiriqlarni ma'lum bir qismlarda berish, agar butun bir kitob o'zlashtirilmagan bo'lsa, darslik to'liq berilishi kerak. Ularni berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajarishlari uchun biron xil dasturni telefonlariga yuklab undan qanday foydalanish kerakligini o'rgatish kerak. Bu holda o'quvchi qiziqib ham topshiriqni bajaradi. O'qituvchi topshiriqlarni ma'lum vaqt oralig'ida so'rab turishi kerak.

Hozirda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish jarayonida ta'lim tizmida o'quvchilarning bilim darajasini oshirish uchun avvalo o'zimiz o'z ustimizda ishlashimiz kerak. Raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilar o'rtasida qiziqish ortishiga, mavzu mohiyatini tushunib bahs munozara qilishga, mavzuni takrorlashga va mavzu yuzasidan ko'proq izlanishga yordam beradi. An'anaviy dars bo'lsa, o'quvchi faqat tinglovchi bo'lib qoladi.

Hozirgi kunda darslarni axborot kommunikatsiyalaridan foydalanib o'tsa, qiziqarli interfaol metodlardan foydalansa, o'quvchilar uchun qiziqarli va tushunarli bo'ladi. Faqat har doim javob beradigan o'quvchi emas, fanga qiziqishi bo'lmagan o'quvchi ham nimanidir o'rganishga harakat qiladi.

Matematika darslarida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan maple dasturida grafiklarni chizib, sirt ko'rinishlarini ko'rsatish o'quvchida tasavvur qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston respublikasi prezidinti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojatnomasi. 2020 yil 24-yanvar.
2. Nargiza Kamarovna Razokova. Umumiy O'rta Ta'lim Maktablarida Matematikani O'qitishning O'quvchilarni Tarbiyalovchi Ahamiyati. Academic research in educational sciences. 2021. №2 pp. 637-645
3. Bahtiyor Iskandarovich Ashurov, Nargiza Kamarovna Razokova. Aqli Zaif Bolalarga Matematikani O'qitish Xususiyatlari. Academic research in educational sciences. №2, 2021. Стр. 652- 662.
4. Nargiza Kamarovna Razakova, Farrux Oltinboyevich Husanov. Parametrlri tenglamalarni tahlilii yechish. Fizika, matematika va informatika. №4, 2019. Стр. 89
5. Razokova Nargiza Kamarovna. (2023). Sonlarni 99 Soniga Ko 'Paytirish. GOLDEN BRAIN, 2023. №10 pp. 167-172
6. NK Razokova, FX Qarshiyev, BM Tangirova Matematikada Ba'zi Sonlarni Ko'ptirishda Zamonaviy Usullardan Foydalanish. Academic research in educational sciences. 2021. №CSPI conference 3 pp. 948-950

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'quvchining qolib ketayotgani aniqlansa, uning bilimidagi bo'shliqni bartaraf qilishning yo'llari, eng samarali chorasi keltirilgan. Orqada qoluvchi va ulgurmaydigan o'quvchilar bilan qanday ishlash kerakligi qarab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье описаны способы, наиболее эффективная мера, чтобы восполнить пробел в знаниях учащегося, если выясняется, что он застрял. Рассматривается, как работать с отстающими и не успевающими учениками.

SUMMARY

This article provides ways, the most effective measure, to eliminate the gap in the student's knowledge if it is found that he is stuck. It is looked at how to work with students who are lagging behind and do not have time.

EKOLOGIK MA'RIFAT-TALABA YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYAT KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Xusnetdinov U. I.

*Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika va psixologiya
Kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: jahon, barqaror, Orol, dengiz, ekologiya, ma'rifat, talaba, yoshlar, ekologik madaniyat, kompetensiyasini shakllantirish.

Ключевые слова: мировая, устойчивая, Островная, морская, экологическая, просветительская, студенческая, молодежная, экологическая культура, формирование компетенции.

Key words: global, sustainable, Island, marine, environmental, educational, student, youth, environmental culture, competence formation.

Kirish. Ekologik ma'rifat-talaba, yoshlarda ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirishning maqsadi, talabalarni insonning tabiati bilan o'zaro munosabatlarni tushunish, qadimgi mansablar va ko'rinishlar ostida his-tuyg'ularga ega bo'lish, ekologik muammosizlikni tushunish va unga aylanish yuzasidan isbotlangan qobiliyatlar va bilimlarga ega bo'lishdir.

Bu maqsadni erishish uchun, ekologik ma'rifat-talabalarga quyidagi yo'l bilan yordam berilishi lozim:

Talabalarga, tabiat va ekologiyaga oid ma'lumotlar bilan ta'minlangan bog'liqlikni oshirish uchun, ilmiy tadqiqotlar va o'qishlar qo'llaniladi. Bu, tabiat muammolariga qadar qo'yilgan tajribalar va o'qishlar orqali ekologik ma'lumotlarni oshiradi. Talabalarga ekologik madaniyatni amaliy ko'rinishda tushuntirish uchun, qishloq xo'jaligida, basseynlarda, bog'larda, tabiiy parklarda va boshqa tabiat manzaralari orqali sog'liqni saqlash tushunchalarini va amaliyotlarni o'rganishga imkon yaratish kerak. Ular tadbirkorlik mahsulotlarini kengaytirish, qivrichi usullarni qo'llash, suv ishlovchilarini avtomobillarga o'rgatish va boshqalar kabi amaliy mashg'ulotlar orqali kompetensiyalarini rivojlantirishlari mumkin.

Talabalarga ekologik muammolarni va ularning echimlarini bilishning muhimligini tushuntirish uchun muhokama va jadal ko'nikmalari o'rgatilishi kerak. Ular, ularning fikrlarini to'g'ri tartibda betakror qo'llaydigan baho berishni o'rganish, savollarni yuzaga kelishi va kuchli yutuqlarini tushunish imkoniyatlarini rivojlantirishlari talab etiladi. Ekologik ma'rifat-talabalarni ekologik muammosizlik haqida axborot texnologiyalarini va kompyuter dasturlarini to'g'ri ishlatishga o'rgatish lozim. Ular tabiatni saqlash, ekologik muammosizlik va energiyaning islohotlari bilan bog'liq mobil ilovalarni va qurilmalarni o'rganishlari kerak, shuningdek, axborotlar orqali qonunlar, tadbirlar va ekologik yangiliklar bilan hamroh bo'lishlari talab etiladi.

Ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirishning bir qismi, talabalarni jamiyat bilimlari va ijtimoiy fanlar orqali ekologik muammosizlikning jamiyatni qanday ta'sir qilishi va birlashtirishning yo'llarini tushuntirishdir. Bu, ekologik maslahatlarga qatnashish, ijtimoiy tadbirlardan foydalanish, jamiyat bilan ishlash va o'z muhitlarini o'zgartirish bilan bog'liq bo'lib, talabalarni ekologik muammosizlikning jamiyatga ta'sirini o'rganishga imkon beradi.

Shunday qilib, ekologik ma'rifat-talabalarda ekologik madaniyat kompetensiyasini rivojlantirishning maqsadi, ularni tabiatga e'tibor qaratishga, ekologik muammosizlikni tushunishga va kamayishga hamkorlik qilishga ko'rmaydigan muammolarga o'z fikrlarini ifoda qilish, tahlil qilish va hamkorlik qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlashdir.

Prezident Sh.M.Mirziyoev Tabiatimizni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish kelgusi yilda har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy harakatiga aylanishi kerak. Bu borada mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo'yicha sa'y-harakatlarimizni, xususan, "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasidagi ishlarimizni kuchaytiramiz.

Ekologik ma'rifat-talaba, tabiat va ekologiya sohasidagi muammolar va ularning echimlarini tushunish, muvofiqlik, ehtiyotkorlik va unga moslikni tushunishga asoslangan ma'rifat va bilimlar to'plamidir. Ekologik madaniyat kompetensiyasi, ekologik muammosizlikning odatdagi qadimgi tasavvur va amaliyotlardan zamonaviy, yer yer boshqaruvchi tushunchalar va usullarga o'tkazishni tushunish uchun talabalarda shakllantirilgan bir ko'rsatkichdir.

Ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirishning asosiy mazmuni quyidagilardan iborat	
Ekologik ma'lumot	Talabalarga tabiat va ekologik muammolarga oid asosiy ma'lumotlar ta'lim qilinishi lozim. Ular, ekosistemlar, janubiy oxlalar, o'tganlik, tabiat davlati, biologiya va kimyo asoslari, avtomobillar va energiya, qishloqlar va shaharlar ekologiyasi, tabiiy zaxiralarga achilib, yong'oqlarning tuzilishi kabi mavzular bo'yicha ma'lumotlarga ega bo'lishadi.
O'z ichiga olish	Talabalarga ekologik muammosizlikning o'z ichiga olinganlikni o'rganishga imkon berilishi lozim. Ular, shaxsiy doimiy ekologik vazifa, energiya va suv samaradorligi, avtomobillar va transport usullari, suv resurslari va tuproq saldirishidan qanday qutulish mumkinligi kabi mavzularda o'rgatilishi kerak.
Ekologik muammosizlikning ijtimoiy ta'siri	Talabalar, ekologik muammosizlikning ijtimoiy va iqtisodiy tajribalarga, insonlarning do'stlik va unga intilish, jamiyat va tadbir asosida qanday o'rnatilishi va hodisalar talab qilishiga oid ma'lumotlar olishlari talab etiladi.
Tashkilotlar	Talabalarga tabiat va ekologiyaga oid qabul qilingan navbatdagi tashkilotlarni, tabiat parklarini, tabiat ko'nikmalarini, ekologik yangiliklar uyushtiruvlarini va boshqa ekologik ma'muriyat bilan bog'liq tashkilotlarga oid ma'lumotlarni ta'lim qilish lozim.
Ekologik qarashlarni amaliyotga o'tkazish	Talabalarga ellik martaqali ekologik qarashlarini, uni amaliyotga o'tkazish, tadqiqot qilish va qo'llash jihatlarini o'rganish imkoniyatini berish kerak, shuningdek, ularning ekologik muammosizlikning til va fikr ko'nikmalariga o'tkazishiga qodirlik berish lozim.

Muhim ahamiyati, ekologik ma'rifat-talabalarga bu mazmuni va amaliyotlar orqali tarkibiy ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirishga harakat qilish, ularning tabiatga e'tiborli, his-tuyg'ularga ega va ekologik muammosizlikni ko'rsatishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Shu munosabat bilan, Yurtboshimiz tashabbusi asosida "yashil iqtisodiyot"ni barpo etishda yoshlarni faol jalb etish bo'yicha Maxsus dasturni amalga oshirish taklif etilmoqda. Bu kelajakda "yashil", ya'ni ekologik toza mahsulotlarni iste'mol qilish madaniyatini shakllantirishga katta imkoniyat yaratishi alohida ko'rsatib o'tildi.

Tabiat va ekologiya sohasidagi muammolar va ularning echimlarini tushunish, muvofiqli, ehtiyohtkorlik va unga moslikni tushunish talabalarda asosiy ma’rifat va bilimlarni shakllantirishda juda muhim ahamiyatga ega. Yoshlar faqatgina o’z o’ringizdagi ekologik muammolar bilan aloqani his qilishi, shuningdek, tabiatni qog’oz, suyuq suv, energiya israf etish va boshqalar kabi mohiyatli ekologik muammolarni ko’rgan tartibda uni qadrlay oladi.

Yoshlarda ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirishning zaruriyati quyidagilarga asoslangan	
Ehtiyojlarni tushunish	Ekologik muammolarga oid ma’lumotlar olish
Yoshlarga ekologik talim bilan, tabiatning ehtiyojlari va ekologik bosqichdagi muammolarni tushunish uchun imkoniyat beriladi. Bu, ularning o’z otamizdan sanoat ustalariga qadar har bir odamning harakatlari va rivojlanishi to’g’risida ko’p mazkur ehtiyohtkorlikning o’ziga xos tajribaga ega bo’lishiga olib keladi.	Yoshlarning ekologik muammolar va ularning muhokama qilish va yechim topish bilan bog’liq zamonaviy bilim va ma’lumotlarga ega bo’lishi kerak. Tabiat, ekosistemlar, tabiiy resurslar, atrof-muhit, atrof-muhitni saqlash va ta’mirlash, ekologik yangiliklar, energiya ishlab chiqarish va israf etish, oziq-ovqat tamoyillari, plastik israfning ta’siri kabi muhim mavzular bilan tanishish imkoniyatini berish lozim.
Ekologik muammoni o’rganish va hal qilish metodi	O’z-guruhda taklif qilish va amaliyotga o’tkazish
Yoshlar hamkorlik, yaratuvchi o’ylash, muhokama qilish, ijodiylik va amaliyot yordamida ekologik muammoni tushunish va umuman olganda uning muammolarni hul qilish usullarini o’rganish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak.	Yoshlar ekologik muammolari hal qilish va ekologik muammosizlikga oid projeklarni taklif qilish, ularni o’zining ijarador va fikr-mulohaza holatda ishga tushirish yoki hamkor toifasida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak. Bunday ishlar ularning jamoatchilik, liderlik, mas’uliyat va ijodiylik bilan bog’liq qobiliyatlarini rivojlantiradi
Ekologik oyin va ko’ngil ocharish	
Yoshlar o’zaro hamkorligi va qurilmalardan foydalanish orqali ekologik muammoni tushunishning o’qitish usullari bilan tanishishlari kerak. Elektronika, mobil ilovalar, o’qituvchilar va foydalanuvchilar uchun eng yangi ma’lumotlar ko’rsatuvchi o’yinlar va o’yinlar talabalarni ekologik muammoni tushunishga va yanada muhimroq, qo’shimcha talabalar bilan tashkil etishga qodir kilib berish kerak.	Yoshlar uchun ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan shaxsiy va ijtimoiy o’qitishning ishonchli usullari orqali ularni tabiatga e’tiborli, ehtiyohtkor va takomillashtirilgan ekologik borga aylantirish lozim. Bular talabalarning tabiatni ehtiyojlariga munosib qimmat berish, ekologik muammolar haqida tushuncha va bilimlarni rivojlantirish, o’zlarining o’ktamish, tadqiqot va ijodiylik bilan bog’liqligini tashkil etadi.

Ekologik ma'rifat-talabalarni ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirish uchun bir nechta tajribalar amalga oshirilishi mumkin. Bu tajribalar quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin.

Ekologik ma'rifat-talabalar uchun tabiat safarlaridan foydalangan holda o'rganish imkoniyati yaratish hamda tabiat bilimlarini become ijobiy irishlari bilan bog'liq quvvatlarni o'rgatishda joriy etiladi. Ular turli ekosistemlarni ko'rish, tabiiy ob'ektlar bilan aloqani his qilish va tabiatning naqliyot va oqimlarga qanday ta'sir qilishi haqida ko'ngilli kuzatish imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin. Ekologik ma'rifat va ekologik muammoni tushunish uchun azoblar va muhokama tadbirlari amalga oshirilishi kerak. Bu tadbirlar orqali talabalar tabiatni saqlash, atrof-muhitni himoya qilish va israf etishni kamaytirishga qaratilgan yangiliklarni o'rganishlari va qo'shimcha ta'lim muassasalarining shulardan foydalanish buyicha o'yinchiliklar va o'yinlar bilan o'rganishlari mumkin.

Ekologik madaniyat kompetensiyasini rivojlantirish uchun, talabalarga ekologik muammoni yechish va muammolarni hal qilishni o'rgatish uchun ekologik obrosalar va istiqbollarning o'rnatilishi ham muhimdir. Talabalar rivojlanayotgan obro'slarga qatnashish orqali korxonalar, oziq-ovqat marosimi va oqim muhitiga o'z faoliyatlari orqali tabiatni saqlashga va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan yo'llarni o'rganishlari mumkin. Ekologik ma'rifat-talabalar ko'p to'plamdagi proyektlar orqali ekologik muammoni hal qilish, atrof-muhit muhofazasi va tabiatni ta'minlashga oid masalalarni o'rgatishlari mumkin. Bu proyektlar jamlanma qurish, ijodiy tasavvur, ma'lumot qo'llash, ijodiylik va tahlil qilish bilan bog'liq xarakterdagi ko'ngillarni rivojlantirishi mumkin.

Ekologik ma'rifatni oshirish uchun interdistsiplinariy ta'lim faoliyatlari amalga oshirilishi ham muhimdir. Bu faoliyatlarda, ekologik muammolarni odatdagilar bilan ulashish va ularning hal qilish yo'llarini qo'llashga qaratilgan holda, ijtimoiy fikrlash, diplomatiya, ijodiylik va boshqalar kabi qobiliyatlar ko'paytirilishi mumkin.

Bu tajribalar ekologik ma'rifat-talabalarning ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu tajribalar orqali ular tabiat va ekologik muammolarga oid ma'lumotlar olish, o'z fikrini ifoda qilish, g'oyalarini ijro etish va ekologik muammoni hal qilish uchun qo'shimcha tajribaga ega bo'lishlari mumkin bo'ladi.

Natijada, ekologik ma'rifat-talabalar yoshlarda ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirishning bir nechta natijalari olishlari mumkin.

Ekologik ma'rifat-talabalar tabiatning ehtiyotkor qarorlarni olishni o'rganish orqali o'zlarini va mamlakatlarini tabiatni saqlash va muhofaza qilishga yondashishni o'rganishlari mumkin. Ular o'z faoliyatlari bilan atrof-muhitni muhofaza qilishning ahamiyatini tushunishadi va tabiatning qimmatbaho resurslarini samarali ishlatishga qaratilgan vaqt va yo'llarni bilishadi. Ekologik ma'rifat-talabalar, energiya israfini va suv ta'xribotlarini kamaytirishga qaratilgan tartibotli ishlatishning ahamiyatini tushunishadi. Ular energiya va suv samarali foydalanishning muhim usullarini o'rganishadi va o'z jarayonlarida bu prinsiplarni amalga oshirishga urinishadi. Bu natija bilan energiya va suv resurslari saqlanishi, tabiatga kuch-quvvat yetkazish va qayta ishlash kengaytirilishi mumkin.

Ekologik ma'rifat-talabalar tabiiy vaziyatni o'zbek soch turmaklari bilan buzmayapti, o'q sochlardan tozalash va sun'iy kimyo vositalaridan, plastikdan boshqaldigan murakkabiyatlarni kamaytirishga urinishadi. Ular tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan vositalardan qanday ishlatishni, tozalash joylarini tashkil qilish va to'xtatishning muhimligini tushunishadi. Ekologik ma'rifat-talabalar biologik tadbirlar va obroslar orqali tabiatni saqlashga qaratilgan masalalar bo'yicha tahlil qilish va muammolarni hal qilishni o'rganadi. Ular ekosistemni muhofaza qilish, to'g'ri suv ishlatish, asosiy o'chirish va o'rnatish tadqiqotchilariga, bitki va hayvonlarning atrof-muhitidagi o'rnini himoya qilishga ko'maklashadi.

Ekologik ma'rifat-talabalar jamiyatda ekologik savdoq yondashuvning ahamiyatini o'rganishadi va bu bo'yicha o'z faoliyatlarini amalga oshirishadi. Ular tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilishning samarali usullarini ishlab chiqishga qaratilgan mahsulotlarni xarid qilish va iste'mol qilishga qaratilgan ko'maklashadi.

Ekologik ma'rifat-talabalar yoshlarda ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirish bilan birga, ular o'zaro hamkorlik qilish, ijtimoiy faoliyatlarga qatnashish, boshqalar bilan fikrlash va hamkorlik qilish qobiliyatlarini ham rivojlantirishadi. Bu natijalar ekologik talabalarga tabiatni samarali ishlatish, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatni ta'minlashga oid muammolarni hal qilishga erishishlarini ta'minlayadi.

Xulosa, ekologik ma'rifat-talabalarda ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirish.

Ekologik ma'rifat-talabalar tabiatning qimmatbaho resurslari va o'zgaruvchanliklari haqida tushunishga erishadi. Ular tabiatni o'zgartiradigan sabablarni tahlil qilish, ekosistemlar va o'rtacha ovqatlanish tizimlari haqida bilimlarni o'rganishadi. Bu bilimlar orqali ular tabiat muhofazasi, zirqillik,

biologik tadbirlar va tabiatga zarar yetkazuvchanliklarga qarshi qolib ketishni o'rganishadi.

Ekologik ma'rifat-talabalarga ekologik muhitni o'rganish va baho berishning usullari o'rgatiladi. Ular atrof-muhit va uning o'zgarishlarini tahlil qilish, muhofaza qilish uchun zarur adabiyotlarni, tekstlarni va mediamateriallarni kritik qilishni o'rganishadi. Bu xususiyatlari ularni atrof-muhitning zarar yetkazuvchanliklarini tushunishga imkon beradi va davolash yo'llarini qursatadi.

Ekologik ma'rifat-talabalar fikrlash usullarini rivojlantirish orqali, atrof-muhit bilan bog'liq muammolarning hal qilishga qaratilgan yo'llarini o'rganishadi. Ular tabiatning ehtiyotkor ishlatilishi, energiya samarali foydalanish va atrof-muhitni to'g'ridan-to'g'ri tiklash muhimligini tushunishadi. Bu xususiyatlari ularni ilg'or fikrlash, takliflar berish va munosabatlarni shakllantirishga o'rgatadi.

Ekologik ma'rifat-talabalar boshqaruv tajribasi va jamoat ishlariga qatnashish orqali ekologik muhit bilan bog'liq masalalarni hal qilishni o'rganishadi. Ular jamoat bilan hamkorlik qilish, muammo yechishda guruh ishini shakllantirish, umumiy manfaatni o'zgartirish va o'zaro tortishish qobiliyatini rivojlantirishadi. Bu xususiyatlari ularni o'z munosabatlarni tashkil etishda, guruh ishida rivojlanishda va umumiy o'zfaollikni rag'batlantirishda ishonch va qo'llanma beradi.

Ekologik ma'rifat-talabalar jamiyatdagi ekologik muhitni saqlashga qaratilgan tasarruflarni tahdidlash, davlat siyosatlarini tahlil qilish va alternativ hodisalar yaratishga tayyorlanishadi. Ular tashkilotlarni, ishbilarmonlikni va jamiyatni ekologik tomonlardan rag'batlantirishga intilishadi. Bu xususiyat ularni ijtimoiy faoliyatlarda o'zlarini ifodalanishga qaratgan ishtirokda e'tirof etish va jamiyati muhitni tasirga keltirish davolashini rivojlantirishda ko'maklaydi.

Ekologik ma'rifat-talabalar yoshlarda ekologik madaniyat kompetensiyasini shakllantirish, ularning ekologik muhitni tahlil qilish, tushunish, muammo yechish va jamiyat va uning siyosatlariga ta'sir qilish qobiliyatlari rivojlanishiga olib keladi. Bu ularning tabiat muhofazasi va ekologik muhitni saqlashga qaratilgan muvaffaqiyatli ishtirokida muhim ahamiyatga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 36 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019 yil 30 oktyabrg'.

3. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. – Toshkent : O'zbekiston, 2016. - 56 b.

4. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi

5. Avezov Sh. Ekologik ma'rifiy texnologiyalar va ularning mohiyati / "Pedagogik va axborot texnologiya: yutuqlar va istiqbollari", Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. -Toshkent: T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zPFITI -2002. -B. 20-22-b

6. Avezov Sh. Ekologik pedagogikaning mazmuni va mohiyati // "Xalq ta'limi". –Toshkent. -1998. - 1- son. -B.– 68–70.

7. Kuchkinov A.Yu. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarida raqamli ta'lim orqali ekopedagogik kompetentligini rivojlanishida eko-steam yondashuvning imkoniyatlari. «Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish samaradorligi» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami 2023-yil 20-oktabr. 370-373-b

РЕЗЮМЕ

Maqolada Qoraqalpog'iston respublikasidagi oliy ta'lim muassasalarida ekoma'rifatning vujudga kelish tendensiyalari. Qoraqalpoqlarning etnoekologik an'analari asosida ekologik ma'rifat va madaniyatni rivojlantirish xronologiyasi va eng qadimgi davrlarda ekologik tarbiya haqidagi mifologik qarashlarning asosiy tendensiyalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются направления экопросвещения в высших учебных заведениях Республики Каракалпакстан. На основе этноэкологических традиций каракалпаков выделена хронология развития экологического просвещения и культуры и основные направления мифологических воззрений на экологическое образование в древнейшие времена.

SUMMARY

The article deals with the directions of environmental education in higher educational institutions of the Republic of Karakalpakstan. Based on the ethno-ecological traditions of the Karakalpaks, the chronology of the development of environmental education and culture and the main directions of mythological views on environmental education in ancient times are highlighted.

EKOTA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA STEAM INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM TEXNOLOGIYASI

Kuchkinov A. Yu.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi"
kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

Rixsimboyeva N.D.

Boshlang'ich ta'lim fakulteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Tayanch so'zlar: STEAM, Atrof-muhit, o'quvchi, ekologik ta'lim, texnologiya, didaktika, STEAM ta'limi, fanlararo va amaliy yondashuv, ta'lim sxemasi, S-fan, T-texnologiya, E-muhandislik, A-san'at, M-matematika, loyiha, integratsiyalashgan fanlar.

Ключевые слова: STEAM, окружающая среда, учащийся, экологическое образование, технология, дидактика, образование Steam, междисциплинарный и прикладной подход, схема обучения, S-наука, t-технология, Электронная инженерия, A-искусство, M-математика, проект, интегрированные дисциплины.

Key words: STEAM, Environment, student, Environmental education, Technology, Didactics, Steam education, interdisciplinary and applied approach, learning scheme, S-science, t-technology, Electronic Engineering, A-art, M-Mathematics, Project, integrated disciplines.

Zamonaviy ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim mazmuni va uni tashkil etish usullarini belgilashning yetakchi tamoyillaridan biridir. Bu esa maktab ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishning o'ziga xos yo'nalishi deb hisoblash mumkin.

Maktab ta'limining uchinchi bosqichini profillashtirishga o'tish o'quvchilarning erta kasbiy o'zini o'zi belgilashini va shuning uchun ularning yanada muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini nazarda tutadi.

Shu bilan birga, asosiy maktabning yakuniy bosqichida oldindan tayyorgarlikning ahamiyati oshadi va ta'limning amaliy yo'nalishi kuchayadi.

Tabiiy fanlar ta'limining, shu jumladan ekologik ta'limning amaliy yo'nalishi va amaliy ahamiyatini oshirish uchun voqelik talab qiladigan ehtiyoj alohida ahamiyatga ega.

Ekologiya fan sifatida tizimlili, hozirgi bosqichda ekologik ta'limning shubhasiz dolzarbligi, o'quvchilar bilan sinfdan va sinfdan tashqari ishlarning turli tashkiliy shakllaridan foydalanish imkoniyati ekologik ta'limni zamonaviy maktablar rivojlanishining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantiradi.

Yuqorida qayd etilgan o'quvchilarni oldindan tayyorlash muammosi kontekstida maktab ta'limining birinchi va ayniqsa, ikkinchi bosqichida ekologik ta'limning alohida ahamiyati quyidagi sabablarga ko'ra namoyon bo'ladi:

- ekologik ta'lim maktab o'quvchilarining umumiy ta'limining muhim va dolzarb tarkibiy qismidir;

- Ekologik va pedagogik ta'lim muhiti maktab o'quvchilarining qadriyat yo'nalishlarini samarali va har tomonlama rivojlantirishga yordam beradi, ularning kasbiy o'zini o'zi belgilashiga yordam beradi.

Ekologik va pedagogik ta'lim muhitining maktab o'quvchilarining qadriyatlarga yo'naltirilganligi jarayonlariga ta'siri juda katta. Buni "ushbu sohada olib borilgan pedagogik tadqiqotlar tasdiqlaydi.

Tadqiqotlarimiz natijasida maktab o'quvchilarining ekologik ta'limdagi qadriyatlarga yo'naltirilganligiga ta'sir ko'rsatadigan va ularning qadriyat yo'nalishlarining jadal va yaxlit rivojlanishiga hissa qo'shadigan bir qator pedagogik shartlar aniqlandi. O'quvchilar tomonidan eng muhim hayotiy ko'rsatmalarni ongli ravishda tanlash.

O'quvchi faoliyatning turli sohalarida kasbiy o'zini o'zi belgilashiga kompleks ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'tkazilgan tadqiqotlar quyidagi xulosalar chiqarishga imkon berdi:

- o'quv jarayoniga atrof-muhit mazmunini kiritishning har qanday darajasi o'quvchilarning qadriyat yo'nalishlarining ijobiy dinamikasiga yordam beradi;
- o'quvchilarning qadriyat yo'nalishlarini rivojlantirish uchun optimal pedagogik shart-sharoitlar ekologik ta'lim mazmuni va faoliyat komponentlarining o'zaro ta'siri orqali erishiladi.

Shu munosabat bilan maktab o'quvchilari bilan dars va sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda ekologik ta'limning mazmuni va faoliyat komponentlari o'rtasidagi o'zaro aloqani amaliy amalga oshirish masalalari qiziqish uyg'otadi.

Ekologik-pedagogik ta'lim muhitini yaratishda markaziy o'rinni tashkiliy-pedagogik tadbirlar egallaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu sohada tanlangan tashkiliy modeldan qat'i nazar, maktab o'quvchilari bilan ishlashga har tomonlama yondashish kerak. Dars ishining asosi hisoblanadi, shu bilan birga, muassasaning o'ziga xos

tashkiliy-pedagogik sharoitlarini hisobga olgan holda ekologik ta'lim sohasida o'quvchilar bilan sinfdan tashqari ish tizimini ishlab chiqishga tegishli e'tibor berilishi kerak.

Ekologik ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda dunyoning zamonaviy ekologik ta'lim muassasalarida insonning tabiat bilan haqiqiy munosabatlarini shakllantirishga, inson va tabiatning yanada barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan o'ziga xos ijtimoiy-tabiiy jihatlarni aniqlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'quvchilarga ekologik ta'lim berish jarayonida ekologik ta'lim texnologiyalari samaradorligini oshirishning didaktik ta'minotini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Rivojlangan mamlakatlarda ekologik ta'lim uchta asosiy tushuncha – tizim, dunyoqarash, kelajak “fanlararo o'quv predmeti”. bo'yicha tasniflanadi va o'quvchilarda tabiatga estetik munosabat va amaliy ko'nikmalar shakllanadi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O'zbekistonning ekologik ta'lim-tarbiyasida “Yangi O'zbekistonni barpo ekologik tarbiyaishda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan “Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish”. Shu munosabat bilan O'zbekistonda iqlim o'zgarishi bo'yicha Parij kelishuvini amalga oshirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasi, 2019-2030, 2030-yillarda “yashil” iqtisodiyotga o'tish bo'yicha strategiyalar, yangi davlat boshqaruvini shakllantirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasi ishlab chiqildi va qabul qilindi. tizimi Barqaror rivojlanish sohasida ekologik ofatlarning oldini olish kabi ulkan maqsadlarni amalga oshirishda o'quvchilariga ekologik ta'lim berish texnologiyasini taqdim etish. Shuning uchun ham STEAM loyihalari dunyoning tabiatshunoslik fanining fan sohalarini birlashtirish shakllaridan biriga aylanishi mumkin.

STEAM ta'lim texnologiyasi maktab o'quvchilarini yangicha o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish metodikasidan farqli metodika hisoblanadi STEAM ta'limi haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, u fanlararo va amaliy yondashuvdan foydalanishga, shuningdek, beshta fanni bitta ta'lim sxemasiga birlashtirishga asoslangan. Bu texnologiyalarga S – fan, T– texnologiya, E– muhandislik, A– san'at, M– matematika kiradi. STEAM-Maktab sharoitida ta'lim olish, o'quvchilar ilmiy usullarni amaliyotda qanday qo'llanishi mumkinligini tushuna boshlagan aralash muhitni yaratishga imkon

beradi. Shunday qilib, STEAM loyihalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish nazariy materiallarni asosli, hayotiy va akademik darajadan past qilish imkonini beradi. Bu jihat, ekologik loyihalarni amalga oshirish jarayonida, agar o'quvchi meta-subyektning universal ta'lim harakatlarini qo'llasa va atrof-muhitni muhofaza qilish va muhofaza qilish muammolariga beixtiyor aralashsa, olgan bilimlarini hayotda qo'llash uchun haqiqiy imkoniyatga ega bo'lganda, ayniqsa muhim ahamiyatga ega.

STEAM ekologik loyihalari tabiatshunoslik laboratoriyasi doirasida amalga oshiriladi. Maktab laboratoriyasining shakli bitta fanlararo didaktik makonni yaratishga imkon beradi, o'quvchilarda biologiya bo'yicha bilimlar insonlarning biosferadagi o'rni to'g'risida yaxlit tasavvurni shakllantiradi, jarayonlar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatishga imkon beradi. ekologik omillarning ta'siri; asosiy kimyoviy bilimlari o'quvchilarga biogeokimyoviy jarayonlar mexanizmlarini ochib berishga yordam beradi; fizika insonning tabiatga ta'sirining tahdidli ko'lamini ko'rsatadi; geografik bilimlar tabiatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni baholashga imkon beradi.

Integratsiyalashgan fan kursining har bir mavzusi o'quvchilarga ekologik ta'lim berishga hissa qo'shadi. Va muhandislik fikrlash, modellashtirish ko'nikmalari o'quvchilarga nostandart loyihalar yaratishga imkon beradi.

STEAM loyihalarining eng aniq misollaridan biri – har xil ekotizimlarning maketlarini yaratishdir. STEAM vazifalari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha bajarishni o'z ichiga oladi.

S – fan: ishlab chiqaruvchilar, iste'molchilar va buzuvchilarning ekotizimdagi rolini tushunish. Chuchuk va sho'r suv havzalari flora va faunasining biologik xilma-xilligi va ularning xususiyatlarini bilish.

T – texnologiya: Asboblar: Akvariumlar, tuproq, dengiz tuzi, karton, qalamlar, markerlar, qaychi, elim.

E - Elektron muhandislik: yashash joyiga tayyorgarlik.

A – san'at: Materiallar va texnikani tanlash o'quvchilar ixtiyorida

M – matematika: Toza va sho'r suv uchun tuzlarning nisbati va konsentratsiyasini hisoblash. O'simliklar va hayvonlarning ma'lum turlarining populyatsiyasini hisoblash.

O'quvchini atrof -muhit bilan uyg'unlikda yashashga, tabiatga hurmat va ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni o'rgatish alohida vazifa deb hisoblash mumkin. Ushbu masala doirasida siz o'zingizning ekologik yorliqlarini yaratish uchun loyihadan foydalanishingiz mumkin, bu taqiqlovchi emas, balki rag'batlantiruvchi.

O'quvchilar tabiati bilan tanishish va muloqot madaniyatini shakllantirish maqsadida "Ekoturistik sayohat" ilmiy-tadqiqot loyihasi tashkil etiladi. O'quvchilarga tabiiy muhitda tabiiy narsalar va hodisalar haqida bilim, ma'lumot olish imkonini beradi. O'quvchilar tabiat olamini uning boyligi va xilma-xilligi bilan tushunadilar, tabiatda sodir bo'layotgan tabiiy jarayonlarni ko'radilar va ulardan xabardor bo'lishni o'rganadilar.

Shunday qilib, STEAM ta'limi maktabgacha va boshlang'ich sinf o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan yangi uslubiy texnologiyalarni amalga oshirishga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
2. Avezov Sh. O'quvchi shaxsida ekologik madaniyatni tarkib toptirish haqidagi masalaga doir / O'quvchi shaxsining axloqiy xislatlari-ni shakllantirish: Ilmiy ishlar to'plami. - Toshkent, 1991. -B. 62-67.
3. Aliqulova M. Ekologik ta'lim jarayonini takomillashtirishda ijtimoiy pedagogika fanining imkoniyatlari // Xalq ta'limi. – Toshkent.-2015. -2-son. – B. 69 – 73.
4. Valixanov M.N. Tabiatshunoslik asoslari. - T.: Mirzo Ulugbek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti, 2004. - 243 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'quvchilarga ekologik ta'lim berish jarayonida ekologik ta'lim texnologiyalari samaradorligini oshirishning didaktik ta'minotini takomillashtirish muhim ahamiyati, STEAM ta'limi haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, u fanlararo va amaliy yondashuvdan foydalanishga, shuningdek, beshta fanni bitta ta'lim sxemasi haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается важное значение совершенствования дидактического обеспечения повышения эффективности технологий экологического образования в процессе экологического образования учащихся, говоря об образовании STEAM, следует отметить, что оно направлено на использование междисциплинарного и практического подхода, а также продумана единая схема обучения пяти дисциплин.

SUMMARY

This article discusses the importance of improving the didactic provision of improving the effectiveness of environmental education technologies in the process of environmental education of students, speaking about STEAM education, it should be noted that it is aimed at using an interdisciplinary and practical approach, and a unified scheme of teaching five disciplines has been thought out.

KASBIY MAZMUNLI MASALALARNING SIFATLI TA'LIMDAGI AHAMIYATI (MATEMATIKA FANINI O'RGATISH MISOLIDA)

Beketov N. A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi v.b.dotsenti

Tayanch so'zlar: kasb, ta'lim, dars, o'quvchi, matematika, stereometriya, ko'nikma.

Ключевые слова: профессия, образование, урок, ученик, математика, стереометрия, навыки.

Key words: profession, education, lesson, textbook, mathematics, stereometry, skills.

Bugungi axborotlar oqimi kuchli rivojlanayotgan bir davrda o'quvchilarimizga katta imkoniyalar berilmoqda. Fan va texnika sohasidagi yangiliklar va yaratilayotgan yangi kashfiyotlar tezda o'z o'quvchisiga yetib boradi. Jahonninig ko'pgina davlatlarida rivojlanishning yuqori cho'qqisiga chiqishining asosiy mezonini bo'lgan ta'lim sifatiga e'tibor berish, uning samarasi sifatida esa ilmiy ziyolilar sonini oshishi bilan bogliqligi e'tirof etiladi. Mamlakatimizda yoshlarni ilmiy sohalar bo'yicha bilimlarini oshirishga qaratilgan chora va tadbirlar kolami juda keng. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida 2021-2022-o'quv yilidan boshlab "Kasbga yo'naltirish tizimi"ni joriy etish, 7-sinf dan boshlab o'quvchilar o'rtasida interaktiv so'rovnomalar o'tkazish, 7-9-sinflar uchun har oyda "Kasblar oyligi" mavzusidagi tadbirlar tashkil qilish, kasbga yo'naltirishda "ustoz-shogird" tizimini yanada rivojlantirish kabi vazifalar belgilab berilgan.

Ushbu qarorlardan maqsad yoshlarni kasbga yo'naltirish, ish bilan ta'minlash davlatimiz siyosatining ustivor vazifalaridan biri bo'lib turibdi. Bu borada maktab bitiruvchilarini zamonaviy kasblarga to'g'ri yo'naltirish katta ahamiyatga ega.

O'quvchilarning esa o'ziga mos kasbni tanlashda maktab ta'limidagi o'qituvchilarning kasb sohasini egallashida kerak bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatini amalga oshirishi muhim qismi hisoblanadi.

Xususan, matematika fanini o'qitishda kasbga yo'naltirish ishlari dars jarayonlarida quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Matematik tushuncha va qonuniyatlar kasb sohalari bilan o'zaro bog'lab tushuntiriladi;

2. Matematik kasbiy mazmunli masalalardan foydalaniladi;

3. Matematika darslarida kasbiy sohalarga aloqadorlikda aks ettirilgan matematik o'quv-ko'rgazmali qurollardan foydalaniladi.

Matematik kasbiy mazmunli masalalardan foydalanish deganda avvalo kasbiy mazmunli masala tushunchasini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Kasbga yo'naltiruvchi amaliy masalalar bu kasbiy mazmundagi masalalar bo'lib, bir tomondan fanga aloqador, ikkinchi tomondan kasbiy faoliyat uchun foydali masalalar tushuniladi.

Matematika fani o'qituvchisi tomonidan o'quvchilarni kasbga yo'naltirish imkoniyati boshqa fanlarga nisbatan yuqoriroq bo'lib, dars jarayonlarida o'quvchilarda turli masalalar orqali

kasblar haqidagi tushunchalarni shakllantirish mumkin. O'quvchi kasbiy mazmunli masala yechish davomida bir tomondan matematik bilimlari mustahkamlansa, ikkinchi tomondan kasbga bo'lgan munosabati shakllanadi.

Kasbiy mazmunli masalalar quyidagi talablarga mos kelishi ularning ta'sir samaradorligini oshishiga xizmat qiladi:

1. Masalada keltirilgan amaliy vaziyat o'quvchilarga tushunarli bo'lishi, ko'p sonli noma'lum atamalar kiritilmasligi, kiritilgan atamalar oson tushuntirilishi va tushunilishi;

2. Kasbiy amaliy masala o'quvchi bilim darajasiga mos ravishda tanlab olinishi va o'quvchi tomonidan masala yechimini topishning imkoni mavjud bo'lishi;

3. Kasbiy mazmunli masala mavjud matematika kursi o'quv rejasiga mos bo'lishi va o'quv jarayonining zaruriy tarkibiy qismi bo'lib bunda matematika ta'limi maqsadiga erishishning mantiqiy davomi bo'lishi va xizmat qilishi kerak.

Bunda mavzuning maqsadiga muvoffiq holda oqituvchi tomonidan kasbiy mazmunli masala tanlanadi. Bu orqali matematik bilimlarni mustahkamlash bilan birga kasbga bolgan qiziqishlarini orttirish mumkin.

Ma'lumki maktabda ta'lim berishda kasbiy kompetensiyalarni shakllatirish borasida bir qancha olimlar ish olib bormoqda. Shu jumladan, N.R.G'aybullayev matematika ta'limida kasbiy mazmunli masalalarni yechish bosqichilarini quyidagicha yoritadi:

1. Formallashtirish bosqichi. Bu bosqichda berilgan real(masala)ning, unga adekvat bo'lgan matematik modeli quriladi.

2. Masalalarni model ichida yechish bosqichi. Bu bosqichda berilgan amaliy mazmunli masalalarning konkret mazmuni hisobga olinmay, I bosqichda tuzilgan matematik masalalar yechiladi.

3. Interpretatsiyalash bosqichi. Ushbu bosqichda tuzilgan formal matematik masalalarning yechimi, dastlabki berilgan amaliy mazmunli masalalar «tili»ga ko'chiriladi.

Kasbiy mazmundagi masalalardan namuna tahlil qilamiz:

Masala. Oddiy maktab o'qituvchisining oylik maoshi 1,3 million so'm, ishdan tashqari har xil faoliyatidan keladigan daromadi esa oyiga 200000 so'mni tashkil etsa:

1) o'qituvchining kunlik, oylik, choraklik va yillik daromadlari diagrammasini tuzing;

2) agar uning kunlik o'rtacha harajatlari 15000 so'mni tashkil etsa, o'qituvchining o'z oilasiga keltiradigan kunlik, oylik, choraklik va yillik real daromadlarini aniqlang va diagrammasini tuzing.

Yechish. O'qituvchining bir oylik umumiy daromadini hisoblaymiz

$$1300000 + 200000 = 1500000 \text{ so'm.}$$

Bir oyni o'rtacha 30 kun deb hisoblab, uning bir kunlik daromadini topamiz

$$1500000 \div 30 = 50000 \text{ so'm.}$$

U holda uning choraklik va yillik daromadlari

$$1500000 \times 3 = 4500000 \text{ so'm va } 1500000 \times 12 = 18000000 \text{ so'm bo'ladi.}$$

O'qituvchining kunlik, oylik, choraklik va yillik daromadlari diagrammasini tuzamiz.

2) o'qituvchining kunlik harajatlari 15000 so'm bo'lsa, uning kunlik real daromadi

$$50000 - 15000 = 35000 \text{ so'mni tashkil etadi, u holda:}$$

– o'qituvchining oylik real daromadi $35000 \times 30 = 1050000$ so'mni,

– choraklik real daromadi $1050000 \times 3 = 3150000$ so'mni,

– yillik real daromadi $1050000 \times 12 = 12600000$ so'mni tashkil etadi

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, matematikani o'qitishda o'quvchilarga faqat matematik bilim va ko'nikmalarni berish bilan chegaralanib qolmasdan, balki ulardagi kasbiy tushunchalarini ham shakllantirib borish asosiy masala

hisoblanadi. Chunki o'quvchilar kelajakda matematik bilimlarini amaliy va kasbiy jarayonda qo'llay olsagina matematika ta'limidagi asosiy vazifa bajarilgan hisoblanadi. Shuning uchun matematikani o'qitishda kasbiy mazmunli masalalarning o'rni alohida ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida talim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni, Toshkent, 2020-yil 6-noyabr, PF-6108-son.
2. Кондаков И.М. Диагностика профессиональных установок подростков. Вопросы психологии №1997 стр.122-130
3. Psixologik xizmat. Darslik/ Z.T.Nishanova, Sh.T.Alimbayeva, M.V.Sulaymonov. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T-2014. -424 b.
4. Alimatova G.R. -»Kollej o'quvchilarining matematik tayyorgarligini kasbga yo'naltirish metodikasi». //Diss...ped.fan.nomzod.// Toshkent-2004. 130 bet
5. Algebra va analiz asoslari: O'rta maktabning 10-11-sinflari uchun darslik/ Sh.O. Alimov, Y.M.Kolyagin, Y.V.Sidirov va boshq.-T.:O'qituvchi, 1996. -256 b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilar kreativ rivojlanishining ayrim metodik masalalari, zamonaviy dars tahlili bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изложены некоторые методические вопросы креативного развития учащихся в современном образовательном процессе, анализ современного урока.

SUMMARY

This article presents some methodological issues of creative development of students in the modern educational process, analysis of the modern lesson.

ZAMONAVIY KADRLAR TAYYORLASH VA ADABIYOT TA'LIMINI O'RGANISHDA YANGI PED TEXNALOGIYALAR

Nurgizarova Z.B.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: darslik, xamsa, usul, metodlar, o'qitish tizimi, texnologiyalar.

Ключевые слова: учебник, хамса, метод, методы, система обучения, технологии.

Key words: textbook, hamsa, method, methods, learning system, technologies.

Adabiyot o'zida axloq-odob mezonlarini aks ettirishiga ko'ra pedagogikaning muhim ilmiy asoslardan biri vazifasini o'taydi. Bu ikki fanning bir-biri bilan uzviy aloqada taraqqiy etishi maktabda adabiyot darslarining samaradorligini belgilovchi asosiy omildir.

Borliqdagi hodisalar o'zining salbiy va ijobiy tomonlariga ega ekanligi ta'lim tizimida zamonaviylashuv tushunchasiga ham aloqador.

Globalashuv sharoitida kompyuter texnologiyalari, telefonlar, noutbooklar kabi texnologiyalar insoniyatning ijtimoiy turmushida mustahkam o'rin egalladi. Shu bilan birga huddi shu texnologiyalarning tarbiyaga salbiy ta'sir etishi ham o'z isbotini topgan. Ta'lim jarayonida aqlli texnologiyalardan oqilona foydalanish ularning salbiy jihatlarini yo'q qilishi bilan ahamiyatli.

Maktabda mumtoz adabiyot na'munalarini o'rganishda bir qator qiyinchiliklar mavjud. Bu hozirgi til va adabiyot o'qituvchilarining mumtoz matnni tushunishdagi muammolari bilan izohlanadi. Muammoni bartaraf etish yo'llaridan biri yuqori texnologiyalar yordamida adabiyot darslarini tashkil etishdir.

Pedagogikada yangi materialni tushunish darajasiga ko'ra o'quvchilar 3 turga bo'linadi:

1. O'qib yoki yozib tushunadi.
2. Eshitib tushunadi.
3. Yuqoridagilarning har ikkalasini ham o'zida mujassamlashtirgan holda tushunadi .

Ana shundan kelib chiqsak mumtoz adabiyot na'munalari darsida zamonaviy usullarimizdan foydalansak ana o'sha 3 turdagi o'quvchiga ham umumanda barcha o'quvchiga darsimiz tushunarli bo'ladi.

Zamonaviy usullarimizning ham juda ko'p turlari bor lekin mumtoz adabiyotimizga eng ta'sirli va foydali g'azallari ruboiylari, to'rtliklari yoki xohlagan asarning audio shaklida yozib olingan varianti yoki o'qituvchi darsga tayyorgarlik paytida masalan Alisher Navoiy yoki Zahiriddin Muhammad Bobur mavzularida darslikda berilgan g'azallaridan o'zi o'qib tayyorlab olib borsa nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Bu usul avvalo o'qituvchining o'zini darsga ma'suliyatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Ham dars boshqa darslarga qaraganda samarali va jonli bo'lishiga erishiladi. Shu bilan birga g'azaldagi so'zlarga alohida, alohida to'xtalib lug'atlardan foydalanilsa o'quvchi uchun hech qanday tushunarsiz so'zning (tushunchaning) o'zi qolmaydi.

Zamonaviy usullarga yana keys-stady, muzyorar, zina, klaster, charxpalak, venn diagrammasi va yana ko'plab misollarni keltirishimiz mumkin. Ushbu usullar yordamida darsimizning samaradorligi yanada oshadi. Faqat mavzuyimizga ajratilgan soatlar miqdoriga qarab, zamonaviy usullarimizni har bir darsga alohida bo'lib chiqsak kifoya. Chunki hammasini bitta darsda qo'llashimizning imkoni yo'q va bu darsimizni besamar bo'lishiga olib keladi. Sababi zamonaviy o'quvchilarimiz tez zerikuvchan va shu bilan birga juda aqilli ham...

Har darsda audio yoki har darsda yuqorida ko'rsatilgan usullar ham o'quvchini zeriktirib qo'yishi mumkin. Shuning uchun har bir mavzuga necha soat ajratilganligiga va albatta sharoitga qarab usullardan foydalansakkina maqsadimizga erishamiz. Adabiyot saboqlarini o'qitishdagi eng muhim vositalardan biri bu darslikdir. O'quvchi ham, o'qituvchi ham bevosita adabiyot mashg'ulotlarida darslikka murojaat qiladi va darslik asosida yangi ma'lumotlarni o'rganish va o'rgatishni nazarda tutadi. Ushbu maqolada adabiyot fanini o'qitish, unda darsliklarning mavzu va shakl tushilishi xususida fikr yuritiladi. Shu o'rinda men 10-sinf adabiyot darsligidan "Mumtoz adabiyot na'munalari" qismidan Alisher Navoiy mavzusiga to'xtalib o'tsam: Ushbu mavzuga ish rejasi bo'yicha 5 soat ajratilgan va bu mening fikrimcha juda kam, adabiyotda "Xamsa" Saddi Iskandariy dostonidan berilgan parchani o'quvchi bitta darsda o'qib tugatadi. Shuning uchun ham "Xamsa"dan yanada ko'proq qismini darslikka kiritilsa maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi. Ushbu mavzuning birinchisi uchun ya'ni Alisher Navoiyning hayoti va ijodi mavzusi uchun internet sahifalarimizda juda ko'plab audiolar, rasmlar va ma'lumotlar

bor. Bu mavzuga rasmlardan Navoiyning portretini olib kelsak ikkinchi mavzuimizga audiolardan olib kelib darsimizning samaradorligini oshiramiz.

Uchinchi darsimizda “Xamsa” asarining beshta dostonini ham olib kelamiz va qolgan ikkita darsimizni ham dostonlarga bag‘ishlaymiz. Ayniqsa uchinchi darsimizdan keyin o‘quvchilarga “Xamsa”dan men nimani bilib oldim? So‘rog‘iga javob yozib kelishlarini so‘rasak bu o‘quvchilarni ozgina bo‘lsa ham izlanishga undaydi. Fikrlarimizning boshida bejizga “Tanganing ikki tomoni bor” iborasini qo‘llanilmadi. Sababi bu o‘rinda faqat tanganing bir tarafini aytib o‘tishni joiz bildim. Ya‘ni zamonaviy texnologiyalarimizning faqat yaxshi va foydali taraflarini bildirishni xohladim. Tanganing ikkinchi tomonini esa kitobxonlarimizning “Fikr-mulohazalariga” qoldiramiz.

Umuman olganda adabiyot darslarida Nazariy bilimlarni berishda o‘quvchilarning adabiyotdan va boshqa fanlardan olgan bilimlari, orttirgan tajribalari, ko‘nikma va malakalariga tayanish yuqori darajadagi bilimli kadrlar tayyorlashning samarali garovi bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchilarda mumtoz badiiy tafakkur tarzini shakllantirmay turib, ularning mumtoz asarlarni ham aqliy, ham ruhiy idrok etish malakalariga ega bo‘lishlarini ta‘minlab bo‘lmaydi. Lirik asarlar tahlili avvalo mazmunni o‘zlashtirishdan boshlanib, badiiyatni kashf qilinishi bilan yakunlanishi lozim. Mumtoz badiiy tafakkur tarzining barcha badiiy-estetik komponentlarini iste‘foda etgan holda talqin va tahlilni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Nasriy asarlarni o‘qitishda bir tomondan bu turdagi asarlarning g‘oyaviy-badiiy o‘ziga xosligi e‘tiborga olinsa, ikkinchi tomondan o‘quvchilarning lirik asarlarni tahlil qilishda egallagan ko‘nikma va malakalariga tayaniladi. Ayniqsa, mumtoz badiiy tafakkurga xos bo‘lgan ramziylik va majoziylikni (asosan hikoyatlarda), ma‘no qatlamlilik hamda til xususiyatlarini idrok etishda orttirilgan tajribalar qo‘l keladi. Adabiy ta‘limda liro-epik asarlarni o‘qitish o‘quvchilarning hayotni epik ko‘lamda idrok etish, odam, olam va Yaratgan oldidagi burch, mas‘uliyatni anglash, har bir hodisa, tasvir, narsa zamiridagi ishoralar bilan bayon etilgan, ramz vositasida tasvirlangan botiniy haqiqatlarni anglash, his etish qobiliyatini shakllantiradi, rivojlantiradi. Mumtoz badiiy tafakkur tarzidagi yetakchi obrazlar portreti, poetik leksikadan foydalanish ham bu asarlarni o‘rganishda e‘tibor markazida bo‘lmog‘i kerak. O‘quvchilarning darsdan tashqarida, o‘qituvchining ko‘rsatmalarisiz o‘z xohish, qiziqishi bilan bu davrga mansub asarlarni mustaqil va to‘la hajmda o‘qishga intilishlari 5-sinfdan berilgan bilim, singdirilgan ko‘nikma va malakalar yaxlit holda mumtoz asar kitobxonini tarbiyalashga muvaffaq bo‘linganligiga dalolat qiladi.

Bunday darslarning samarasi: Vatanimizga har jihatdan yetuk, bilimli va malakali kadrlar tayyorlabgina qolmay, kelajakda eng buyuk millat vorislari ekanligimizni va bizdan ham ajdodlarga munosib vorislar qolganligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar:

1. Rasulova R. B. (2020). Ona tili fanini o'qitishda iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning nutq madaniyatlarini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Ta'lim, fan va innovatsiya, 1(2), [37-40]
2. Boyqobilov U. (9102). Mustaqil ta'lim - talaba bilimining asosi. Turkiy xalqlar folklori, adabiyotshunos hamda tilshunoslikning ahamiyatli masalalari: Xalqaro konferensiya, 1(1), [105-108]
3. Quchqorov H. H. (2020). Javdat va uning Samarqand adabiy hayotida tutgan o'rni. INTERNAUKA, 13(142), [89-90]
4. Quchqorov H. H. (2020). Lichnost v sisteme chelovecheskix obshcheniy i pedagogicheskix vzaimootnosheniy. Innovative achievements in science, [439-441]
5. Baykabilov U. A. (2020). Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bosqichlari. Science and Education, 1(Special Issue 2), [51-56]
6. Xolbekov S. B. (2020). Adabiyot darslarida ijodkor tarjimaholini o'rgatish xususida. Science and Education, 1(Special Issue 2).
7. Jumaniyozov S. A. (2020). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitishda ona tilidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish. Science and Education, 1(Special Issue 2). [25-28]
8. Hasanxoda Q. H. (2020). Javdat ijodida pand-axloq mavzusi va uning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni. Science and Education, 1(2).[47-50]
9. Shofqorov A. M., & Shayxislamov, N. (2020). Ona tili ta'limda lingvistik mashqlarning o'rni. Science and Education, 1(Special Issue 2).[67-68]

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqola umumta'lim maktablarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish masalasi yoritilgan. Maqolada tarixiy nasriy asarlar xususan, Alisher Navoiy "Xamsa"sining "Saddi Iskandariy" dostonini zamonaviy usulda o'rganish metodikasi ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещается вопрос использования современных педагогических технологий, эффективного использования информационных технологий в общеобразовательных школах. В статье исторические прозаические произведения в частности, разработана методика современного изучения эпоса "Садди Александрийский" Алишера Навои "Хамса".

SUMMARY

This article highlights the issue of the use of modern pedagogical technologies, the effective use of information technology in secondary schools. In the article historical prose works in particular, the methodology of modern study of the epic "Saddi of Alexandria" is developed. Alisher Navoi "Hamsa".

O'SMIRLARINING KASB TANLASH JARAYONIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATGA YO'NALTIRISHNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Suleymanova T.G.

p.f..n, Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: tadbirkorlik, faoliyat, kasb tanlash, mas'uliyat, extiyoj, xulq, o'smir, shaxs, motiv, mas'uliyat, mehnat.

Ключевые слова: предпринимательство, деятельность, выбор профессии, ответственность, потребность, поведение, подросток, личность, мотив, ответственность, труд.

Key words: entrepreneurship, activity, choice of profession, responsibility, need, behavior, teenager, personality, motive, responsibility, work.

Kasb tanlash o'smir xayotida eng murakkab va mas'uliyatli jarayon. O'smirlik davrida uning shaxsi to'liq shakllanmagan va bunday ma'suliyatli qarorga kelishi uchun unda yetarlicha bilim va malakalar yetarli bo'lmaydi

O'zbekiston Respublikasida yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ning qabul qilinishi O'smir yoshlarni va aholini kasb-hunarga yo'naltirish tizimini takomillashtirish – ish o'rinlarini bo'shab qolish jarayonlari jadallashadigan va ishchilarning malakalariga qo'yiladigan sifat talablari oshib borayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida yanada muhim ahamiyat kasb etadi. [2].

O'smirlarni kasbning ongli va ilmiy asoslangan tanlovi ularni mehnat faoliyatida yuqori natijalarga erishishda zamin yaratadi.

N.S. Pryajnikov o'smirlardagi kasbiy yo'nalganlik ma'lum bir tarixiy madaniy rivojlanish sharoitlarida undagi xayot mazumni va maqsadlarini mustaqil anglash asosida shakllanishini ta'kidlaydi. [4].

Kasb tanlash soxasidagi o'smirning tanlovini qayta ko'rib chiqish xolatini ayrim mualliflar odatiy xato deb ta'kidlasalar, boshqalari kasb tanlash jarayonidagi meyo'riy xolatdan og'ish deb xisoblaydilar..

Adabiyotlar tahlili: A.Karpovin, tadbirkorlik faoliyati ijtimoiy motivatsiya muammosi, asosan psixologik va tadbirkorlik boshqaruvi masalalarini uz

ichiga kamrab oladi. Muallifning fikricha, psixologik muammolar xar qanday tadbirkorning ruxiy xolati, kechinmalari, tashki omil ta'sirini kay darajada aks ettira olishi va bularning tadbirkor ish faoliyati xamda natijasiga ta'sir qilish darajasi sifatida tafsiflaydi

Professor V.M.Karimovaning ta'kidlashicha, «Faoliyat - extiyoj - motivatsiya» tushunchalari uzaro bogliqdir. [4].

D.Syuper fikricha inson tajribasi va yoshi ulg'aygan sari kasb tanlash soxasida ob'ekti va subektiv sharoitlar o'zgarib boradi, natijada inson ilgari tanlagan kasabga nisbatan munosabatini o'zgartiradi. Insondagi “men” timsolidagi undagi ulg'ayish jarayonidagi o'zgarishlar kasb tanlash determinatlarini o'zgarishi asosida shakllanadi [9].

E. Nurmi, D.A. Leontev, Ye.V. Shelobanova tadqiqotlarida aniqlanishicha o'smirlarning hammasida ham bilish jarayonlarining rivojlanishi murakkab vaziyatlarda tadbirkorlik faoliyati uchun zarur bo'lgan qarorlar qabul qilish uchun tayyor emasligini ko'rsatdi.

G.S. Shlyaxina, shaxsdagi emotsional xususiyatlarni o'rganishda o'smirlik va o'spirinlik davridaxayotiy rejalarni tuzishda kelajakdagi kasb tanlash undagi ijtimoiylashuv jarayonida yetakchi a'amiyatga ega bo'lishligi ta'kidladi [4]. Muallif fikricha aksari o'smirlarda kelajak orzularga, istiqbolli rejalarni tuzish .hali ma'lum bir ma'noda real bo'lmagan idealistik ko'rinishda bo'ladi

Tadbirkorlik faoliyatining samarasi ko'p jixatdan tadbirkor shaxsi xususiyatlari bilan bog'liqdir. Tadbirkorlik qobiliyatiga ega bo'lgan o'smirlar o'z hatti harakatlarida do'stona xarakterda,erkin va faol bo'ladilar Turli toifadagi insonlar bilan oson muloqotga kirishadilar. Ularga turli vaziyatlarda tashkilotchi, raxbar bo'lish yoqadi, shu bois ularda mas'uliyat xissi yaxshi shakllangan Aynan shu narsani ta'kidlash joiz-ki, ular xato qilishlaridan aslo qo'rqmaydilar, tavakkalchilikka moyil bo'ladilar..

Agar o'smir tadbirkorlik oilasida tarbiyalanayotgan bo'lsa bu tadbirkorlik faliyati uchun zarur bo'lgan shaxs xususiyatlarining shakllanishi mukammalroq kechadi.

Ayrim o'smirlar shaxsida norasolik kompleksi shakllanishi natijasida ma'lum bir tadbirkorlik qobiyatlari tormozlanadi. O'smirda aynan qaysi faoliyat turiga nisbatan tadbirkorlik qobiyatlari shakllanganligini aniqlash uchun uni turli vaziyatlar. faoliyati turlarida o'zini sinab ko'rish imkonini berish zarur. [4].

Bu borada o'smirlarni mehnatga jalb etish asosida kasb tanlashg jarayoniga bilvosita ta'sir ko'rsatadi.: qishloq holatidan ko'ra – shaharda yashovchi o'smirlarning yarmidan ko'pi doimiy mehnat topshirig'iga ega emaslar hamda oila sharoitidan kelib chiqib tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatlari cheklangan.

Tadbirkorning faoliyati, uning faoliyat motivatsiyasi xususiyatlari omillari bilan bevosita aloqadadir. Tadbirkorning motivatsion-irodaviy xususiyatlarga quyidagilarni ko'rsatib o'tash mumkin: tavakkalchilikka moyillik, ichki lokus nazoratining mavjudligi, o'z maqsadi yo'lida kurashish va maqsadga erishish, xayolning rivojlanganligi, kelajak maqsadlarga yo'naltirilgan mustaqil fikrlash, o'z qadr-qimmatini xurmat qilinishiga erishish, muvaffaqiyatga erishish motivlarining muvoffaqiyatsgaliqdai qochish motivlaridan ustun bo'lishi va x.k.larni kiritish mumkin. [11].

Muammo metodologiyasi: Zamonaviy o'smirlarning kasbiy yo'nalishini aniqlash maqsadida rus psixologlari A V Lazukin N.E Shchurkovalar tomonidan 6-sinf o'quvchilari o'rtasida 60 kishidan iborat keng qamrovli psixodiagnostik tadqiqot o'tkazildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktab o'quvchilarining yarmidan ko'pi (51,7%) tadbirkorlik bilan shug'ullanish istagini bildirgan, respondentlarning 5% o'z kasbiy imtiyozlari to'g'risida qaror qabul qilmagan, qolganlari kelajakda davlat xizmatida (23,3%), davlat apparatida va ish bilan bandlikda (10%) band bo'lishadi.% har bir). Xavf uchun shaxsiy tayyorlik darajasi respondentlarning 30 foizida (68,3 % – tadbirkorlarning ota-onalari farzandlari; 31,7% - boshqa faoliyat sohalari bilan shug'ullanadigan ota-onalar), bu ota-onasi biznes bilan shug'ullanadigan va bolalarda uning shakllanishiga hissa qo'shadigan bolalarda ushbu xulq-atvor xususiyatining og'irligini ko'rsatadi.

Tashkilotchilik mahoratining yuqori darajasi respondentlarning atigi 25 foizida (53,5% – tadbirkorlarning bolalari, 46,5% – tadbirkor bo'lmaganlarning bolalari), o'rtacha–70% (49% – tadbirkorlarning bolalari, 51% – tadbirkor bo'lmaganlarning bolalari), past – 5% (45,9% - tadbirkorlarning farzandlari, 54,1% - tadbirkor bo'lmagan tadbirkorlarning farzandlari), bu ularni o'qitish orqali yanada rivojlantirish zarurligini aktuallashtiradi.

N.G. Xusainova tadqiqotlarida shaxsning interaktiv yo'nalishini baholash natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlarning shaxsiy manfaatlariga yo'naltirilganligi va marjinal yo'nalishi yomon ifodalangan (tadbirkorlarning 96,7% bolalari past va 3,3% – shaxsiy manfaatlariga yo'naltirishning o'rtacha darajasi; tadbirkor bo'lmagan ota-onalarning farzandlari umuman shaxsiy manfaatlariga yo'naltirilmagan - 100%).

Tahlil va natijalar. Tajriba sinov ishlarida o'smirlarning tadbirkorlik faoliyatiga yo'налganlik xususiyatlarini diagnostikasi bo'yicha tajriba sinov ishlari olib borildi.

O'smirlarni tavakkalchilikka moyillik darajasini baxolash bo'yicha 19,1 % o'smirlar yuqori ko'rsatkichga ega bo'ldilar, 57,;% sinaluvchilar o'rta darajadagi

ko'rsatkich aniqlandi, 23,4% sinaluvchilar past darajadagi ko'rsatkichga ega bo'lganlar

Tavakkalchilikka intiluvchan o'smirlar qarorlarni mantiqiy taxlil qilish, vaziyatga qarab ish tutish, qarorlar qabul qilishda tavakkalchilikka asoslanish bilan xarakterlanadi

Ayni vaqtda 44,7 % o'smirlar o'z qarorlarini xamma vaqt xam o'ylab qabul qilmaydilar, vaziyatga qarab emas ko'proq o'z xislatlariga qarab tavakkalchilikka asoslangan xolda qaror qabul qiladilar Bu bilan o'smirlar davriga xos mustaqillikka intilishda namoyon bo'ladigan xususiyatda namoyon bo'lishi mumkin

O'smirlarning motivatsion profilini aniqlash metodikasi bo'yicha ular uchun dolzarb extiyojlar aniqlandi 27,7% o'smirlar o'rtasida dolzarb extiyojlari sifatida : atrofdagilar tomonidan tan olinishga bo'lgan extiyojlar ahamiyatli ekanligi aniqlandi Atrofdagilarning o'smirlarni erishgan yutuq va natijalarini baxolashlari ahamiyatli ekanligi aniqlandi.

27,7% o'smirlar o'rtalari bilan o'zaro ishlashga asoslangan samimiy muloqotga nisbatan extiyojlari borligi aniqlandi. 25,5% o'smirlar shaxs sifatida o'z o'zini rivojlantirishga intilish xislatlar kuchli ekanligi aniqlandi . Ayni vaqtda 23,4% o'smirlar davomli yaqin o'zaro shaxslararo munosabatlarga extiyojlari borligini aniqlandi. 21,3% o'smirlarda yangi g'oyalar ochish, ijodiylik, qarorlarni mantiqiy qabul qilishga intilish aniqlandi

– 19,1% sinaluvchilar ulkan katta maqsadlarni qo'yish va erishishda katta maqega ,imtiyozga ega bo'lishga intilishga moyillik aniqlandi

– 17,0% sinaluvchilar yaxshi ish joyiga ega bo'lish, o'zi uchun yaxshi sharoitlarni yaratib olish aniqlangan

– 4,3% sinaluvchilar aniq ko'rsatmalar olish ishini aniq rejalashtirishga nisbatan extiyojga egaligini aniqlandi Ushbu ko'rsatkichga ega bo'lgan o'smirlarda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullinish imkoniyati nisbatan pais ekanligi ta'kidlash mumkin

E.Sheyning "Mavqega intilish" metodi bo'yicha o'smirlarning mavqega intilishga bo'lgan munosabatlarida dominant xususiyatlari aniqlandi

Shaxslararo munosabatlarda mavqega bo'lgan intilishlar ko'rsatkichlari sifatida yuzaga kelgan xayotiy vaziyatlardan qoniqish sub'ektiv ko'rsatkich sifatida belgansa, ob'ektiv ko'rsatkich sifatida individning ijtimoiy soxalarda muvoffaqiyatga erishishi ;kasbiy soxada muvoffaqiyatlar tushuniladi .

O'smirlar mavqelari dominant ko'rsatkichlar sifatida quydagilar belgilandi

19,1% sinaluvchi – avtonomiya (odatda bu toifadagi insonlar bo'ysunishni xoxlamaydilar odatda xamma ishni o'zlari to'g'ri deb tushungan tarzda amalga oshirishga moyildirlar)

- 19,1% sinaluvchi – xayot tarzlarini integratsiyalash bu toifadagi insonlar o'z xayotlarini mavq'e yoki konkret ishdan ko'ra yuqori deb baxolaydilar;
- 17,0% sinaluvchi – menedjment (faoliyat natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish ,boshqalar faoliyatini integratsiyalash tashkilotdagi turli funktsiyalarni o'zaro bog'lay olish;
- 14,9% sinaluvchi – stabil xayot tarzini ma'qul ko'radilar
- 10,6% sinaluvchi. –kasbiy kompetentlikka yo'nalganlar (ma'lum bir soxada qobiliyat iqtidorga ega bo'lishga yo'nalganlik)
- 8,5% sinaluvchi – tadbirkorlikka yo'nalganlik aniqlandi (yangiliklarni kiritish,to'siqlarni yengishtavakkalchilikka moyillik)
- 4,3% sinaluvchi – insonlar bilan ishlash,jamiatga foyda keltirish ,boshqalarga yordam berish»;
- 6,4% sinaluvchi . –chaqiruv raqobatga intilish qiyin vazifalarni xal etishga yo'nalganlik

Xulosa va takliflar. O'smirlarda tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirish , ularda biron-bir o'zi sevgan sohaları bo'yicha mehnat ko'nikmalarini hosil qilish, mehnatga bo'lgan ishtiyoq va havaslarini orttirib borish voyaga yetmaganlar bilan olib boriladigan tarbiyaning asosiy yo'nalishlaridan hisoblanadi.

O'smirlarni tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirish vazifalari bevosita kasb tanlash jarayonida amalga oshirilib aniq maqsadlar asosida rejalashtirilgan muayyan bosqichlarni qamrab oladi.

- O'smirlarda tadbirkorlik faoliyati qobiliyatlarini xamda shaxs sifatlarining psixologik diagnostikasini muntazam tarzda amalga oshirish
- O'smirlarga uning imkoniyatlariga yaarasha ijtimoiy talablarning qo'yilishi. Me'yordan ortiq talab o'smirning , o'ziga nisbatan ishonchsizlik xissining ortishi, olib keladi
- O'smirning tadbirkorlik faoliyatiga intilishi va qiziqishlarini pedagoglar ota onalar tomondan qo'llab quvvatlashga erishish
- O'smirlarni ma'lum bir kasbiy faoliyati olib oruvchi tadbirkorlar bilan davra suxbatlari olib borilishi , ekskursiyalar uyushtirilishi
- O'smirlar bilan olib boriladigan ta'lim -tarbiya jarayonida bozor qonun-qoidalarini tushunish,tadbirkor bo'lishga intilishi va g'ururlanish xisslarini tarkib toptirish maqsadida psixologik targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borilishi.

Adabiyotlar:

1. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi Toshkent 2007 y.
2. «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi o'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida(O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012 y., 18-son, 201-modda; 2013 y., 18-s

3. Psixologik xizmat to'g'risidagi Nizom. Toshkent 2010 y.
4. Borisova O.N., Vyazovova N.V. Psixologicheskaya gotovnost' sub'ekta k predprinimatel'skoy deyatel'nosti kak odno iz usloviy samoaktualiziruyushcheysoy lichnosti: teoreticheskie aspekty problemy // Sotsial'no-ekonomicheskie yavleniya i protsessy. Tambov, 2011. № 7
5. Nishonova Sh Do'stmuxamedova Sh Tulyaganova Pedagogik psixologiya Toshkent 2011
6. Mironova Taisiya Yurevna Sotsialno-psixologicheskie osobennosti ekonomicheskoy sotsializatsii podrostkov i yunoshey dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata psixologicheskix nauk Kursk 2013
7. S. Ibragimova. "Oila mustahkamligi – jamiyat rivoji" Xalq ta'limi 2007 №2
8. V.M.Karimova Ijtimoiy psixologiyaning amaliy tadbikiy soxalari Toshkent 2010 y.
9. Karimova V.M., Akramova F.A. Iktisodiy psixologiya. Ma'ruzalar matni. - T.: 2002.
10. Leshenko B A va boshqalar Tadbirkorlik faoliyatini boshqarish asoslari Samarqand 2006 y.
11. Nishonova Sh Do'stmuxamedova Sh Tulyaganova Pedagogik psixologiya Toshkent 2011
12. Ortiqova M. G. "O'smirlarda tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning psixologik shart-sharoitlari Pedagogik ta'lim 2007 №2
13. Sh.Zulfiqorov" Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojaltirishda iqtisodiy ta'lim trabiyaning asoiy maqsadi va yo'nalishlari Samarqand 2013
14. Internet saytlari
15. el.tf.uz/pdf/migatt_uzk.pdf
16. <http://fkr.uz/posts/13365.html>
17. http://referat.arxiv.uz/files/47882_tadbirkorlik-psihologiyasi.html
18. <http://kamolot.uz/hududlar/samarqand/2221-esh-tadbirkor-el-yurt-tayanchi.html>

РЕЗЮМЕ

Maqolada o'smirlik davrida dolzarb axamiyatga ega bo'lgan kasb tanlash jarayonida tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirish masalalari yoritilgan.

Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish bevosita o'smirlarni kasb tanlash jarayonida namoyon bo'ladi.

Tadbirkor shaxsini shakllanishiga bir qator ijtimoiy psixologik omillar ta'sir etadi: - ma'lumoti, individual psixologik xususiyatlari, oilaviy tarbiya, qiziqishlari, oldingi ish va hayotiy tajribasi, o'z ishiga munosabati, rejalari. va h.k.

O'smirlarni tadbirkorlik faoliyati samarasiga ijobiy ta'sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillar, individual psixologik xususiyatlar tavsiflangan. Umumiy xulosa va amaliy tavsiyalar keltirilgan

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются вопросы ориентации на предпринимательскую деятельность в процессе выбора профессии, имеющей актуальное значение в подростковом возрасте. Занятие предпринимательской деятельностью проявляется непосредственно в процессе выбора подростками профессии.

На формирование личности предпринимателя влияет ряд социально-психологических факторов: - образование, индивидуально-психологические особенности, семейное воспитание, интересы, предыдущий трудовой и жизненный опыт, отношение к своей работе, планы. и т.д. Описаны социально-психологические факторы, индивидуально-психологические особенности, благоприятно влияющие на эффективность предпринимательской деятельности подростков. Приведены общие выводы и практические рекомендации

SUMMARY

The article highlights the issues of orientation to entrepreneurial activity in the process of choosing a profession that is relevant in adolescence. Engaging in entrepreneurial activity is manifested directly in the process of choosing a profession by teenagers.

A number of socio-psychological factors influence the formation of an entrepreneur's personality: - education, individual psychological characteristics, family upbringing, interests, previous work and life experience, attitude to their work, plans, etc. Socio-psychological factors, individual psychological characteristics favorably influencing the effectiveness of entrepreneurial activity of adolescents are described. General conclusions and practical recommendations are given.

ПЕДАГОГИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ АМАЛИЁТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Байметов М.М.
ТДПУ ўқитувчиси

Таянч сўзлар: амалиёт, талаба, касбий кўникма, амалиёт раҳбари, ривожлантириш, самарадорлиги, меҳнат, мустақил.

Ключевые слова: практика, студент, профессиональные навыки, руководитель практики, развитие, эффективность, работа, самостоятельная.

Key words: practice, student, professional skills, practice manager, development, efficiency, work, independent.

Педагогика олий таълим муассасаларида ишлаб чиқариш амалиётининг самарадорлигини ошириш назарий жиҳатдан ишлаб чиқиладиган дидактик ёндашувлар мажмуидан иборат бўлиб, ушбу жараёнда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим: ишлаб чиқариш амалиёти самарадорлигини ошириш имконини берувчи дидактик шарт-шароитларнинг педагогика олий таълим муассасаларида мавжуд эканлигини аниқлаш; ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишнинг мазмуни ҳамда изчил тизимини ишлаб чиқиш; самарали ишлаб чиқариш амалиётини йўлга қўйиш имконини берадиган ўқув-методик адабиётлар мажмуини яратиш; ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишга махсус педагогик маълумотларга эга бўлган педагогларни жалб этиш; уларнинг педагогик ва касбий билимларини мунтазам ошириб боришларига эришиш; уларда ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишга нисбатан технологик ёндашувни шакллантириш; ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида талабаларнинг фаоллик кўрсатишларини таъминлаш йўллари аниқлаш, уларда касбга оид билимларни мустақил ўқиб-ўрганиш кўникмасини ҳосил қилиш; талабаларда касбий билимларни егаллашга нисбатан қизиқиш ва рағбатнинг шаклланишини таъминлаш; узлуксиз таълим тизимининг бошқа муассасалари ўртасида мустаҳкам ҳамкорлик ўрнатилишига эришиш; ишлаб чиқариш амалиётини муваффақиятли ташкил этиш соҳасидаги тажрибаларнинг оммалаштирилишини йўлга қўйиш ва бошқалар.

Педагогика олий таълим муассасаларда ишлаб чиқариш амалиётининг самарадорлигини оширишда қуйидаги тамойилларга амал қилиш муҳим:

– малака ва ишлаб чиқариш амалиётлари бирлиги ҳамда узвийлиги. Педагогика олий таълим муассасаларида амалга ошириладиган ўқув ва ишлаб чиқариш амалиётлари бирлиги ҳамда узвийлигининг таъминланишида талабалар томонидан касбий билимларнинг чуқур эгалланиши, уларни амалий фаолиятга татбиқ эта олиш кўникмасининг шаклланишини таъминлаш билан бирга уларда касбий малакаларнинг ривожланишига замин ҳозирлайди;

– ишлаб чиқариш амалиётининг илмий-амалий асосга эга эканлиги. Ўзбекистон Республикасида амалда бўлган қонунлар олий таълим муассасаларида амалга ошириладиган ишлаб чиқариш амалиётининг методологик асосини ташкил этади;

– ишлаб чиқариш амалиётининг изчил, тизимли, узлуксиз ва мақсадга мувофиқ ташкил этилиши. Мазкур тамойил педагогика олий таълим муассасаларида амалиётларнинг Давлат таълим стандартларида белгиланган тартибда амалга оширилишини ифодалайди;

– ишлаб чиқариш амалиётининг ягона мақсадга йўналтирилганлиги. Педагогика олий таълим муассасаларида ташкил этиладиган ишлаб чиқариш амалиётининг асосий мақсади, бўлажак технологик таълим ўқитувчиларига касбга оид билимларни тақдим этиш, уларда касбий фаолиятни амалга ошириш кўникмасини шакллантириш, уни касбий маданиятга айланишига эришишдан иборат. Амалиётларнинг ягона мақсад асосида амалга оширилиши бу соҳада олиб бориладиган фаолиятнинг аниқ йўналишини белгилаб беради ҳамда унинг мазмунини аниқлаш учун назарий асос бўлиб хизмат қилади;

– ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишга мужассам ёндашув. Педагогика олий таълим муассасаларида амалга ошириладиган ишлаб чиқариш амалиётини махсус хона ёки полигонларда ҳамда таълим муассасасидан ташқари шароитда ягона тизим доирасида олиб борилишини назарда тутати;

– ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишда талабаларнинг ёш хусусиятлари ҳамда ҳаётий эҳтиёжларини инобатга олиш. Ушбу тамойил бўлажак технологик таълим ўқитувчиларининг фикрлаш ва дунёқарашлари, шунингдек, ҳаётий тажрибаларининг кўламини ҳисобга олиб, уларнинг эҳтиёжларини қондира оладиган ҳажмда касбий билимларни тақдим қилишни назарда тутати;

– ишлаб чиқариш амалиётини амалга ошириш жараёнида талаба шахсининг ҳурмат қилиниши, касблари дахлсизлигининг таъминланиши, улар манфаатининг жамият манфаатлари билан уйғунлашувини таъминлашдан иборат;

– ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишда ўзаро ҳамкорликка эришиш. Педагогика олий таълим муассасаларида амалга ошириладиган ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида узлуксиз таълим тизимининг бошқа муассаса-

лари вакиллариини жалб этиш, ушбу ташкилотлар имкониятларидан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Педагогика олий таълим муассасаларида ишлаб чиқариш амалиёти самарадорлигини ошириш мураккаб жараён бўлиб, у бир неча босқичларда амалга оширилади (-жадвал).

1-жадвал

Ишлаб чиқариш амалиёти самарадорлигини ошириш босқичлари

1-босқич	2-босқич	3-босқич
- ишлаб чиқариш амалиёти мазмуни ишлаб чиқилади; - ишлаб чиқариш амалиёти жараёни замонавий технология ва техникалар билан таъминланади; - ишлаб чиқариш амалиёти йўлга қўйишга махсус касбий-педагогик маълумотга эга педагог-муҳандислар жалб этилади; - ишлаб чиқариш амалиёти мазмунини ёритувчи ўқув-методик адабиёт (фан дастури, дарслик, ўқув ҳамда методик қўлланмалар, дидактик материаллар ва кўргазмалар қуроллар)лар яратилади; - талабалар томонидан касбий билимларнинг эгалланишида сарфланган вақт ҳажмини белгиловчи чора-тадбирлар аниқланади; - бунда амалиёт воситаларидан фойдаланиш имкониятлари ўрганилади.	- ишлаб чиқариш амалиёти кенг қўламда амалга оширилади; - ўқув амалиёт мазмунини ёритувчи ўқув-методик адабиёт (ўқув дастури, дарслик, ўқув-методик қўлланмалар, дидактик материаллар ва кўргазмалар қуроллар)ларга таянган ҳолда унинг самарадорлик даражаси белгиланади; - зарур ҳолларда уларнинг мазмунига керакли ўзгаришлар киритилади; - педагог-муҳандисларнинг назарий билим ҳамда педагогик маҳорат даражалари ўрганилади; - ишлаб чиқариш амалиёти ташкил этиш жараёнида талабаларнинг фаоллигини таъминлаш мақсадида ҳаракатлар амалга оширилади; - талабалар томонидан касбга оид билимларнинг ўзлаштирилишида кам вақт сарфлашга эришиш чора-тадбирлари аниқланади.	- ишлаб чиқариш амалиётининг самарадор тизими яратилади; - илмий ва ғоявий жиҳатдан мукамал бўлган ўқув-методик адабиёт (ўқув дастури, дарслик, ўқув ҳамда методик қўлланмалар, дидактик материаллар ва кўргазмалар қуроллар)ларнинг мавжудлигига эришилади; - ишлаб чиқариш амалиёти жараёни назарий билим ҳамда юксак педагогик маҳоратга эга бўлган педагог-муҳандислар билан таъминланади; - ишлаб чиқариш амалиёти амалга оширишга нисбатан технологик ёндашув шакллантирилади. - ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида талабаларнинг мустақил фаолият кўрсатишларига эришилади. - талабаларда юқори даражадаги касбий кўникма ва малакалар шакллантирилади. - бунинг учун кам вақт сарфланади. Амалиёт воситаларидан фойдаланилади.

Педагогика олий таълим муассасаларида амалга ошириладиган ишлаб чиқариш амалиётининг самарадорлигини қуйидаги мезонлар ёрдамида аниқлаш мумкин: ишлаб чиқариш амалиётининг самарадор тизими яра-

тилганлиги, ишлаб чиқариш амалиёти жараёнининг илмий жиҳатдан тақомиллаштирилган ўқув-методик адабиётлар билан таъминланганлиги, ишлаб чиқариш амалиёти назарий билим ҳамда педагогик маҳоратга эга педагогларнинг жалб этилганлиги ҳамда уларда мазкур жараёни ташкил этишга нисбатан технологик ёндашувнинг шаклланганлиги, мазкур жараёнинг замонавий техник воситалари билан таъминланганлиги, бунда талабаларнинг мустақиллиги ва фаолликларининг юзага келганлиги, улар томонидан касбга оид билимларни пухта эгалланиши учун сарфланган вақтнинг қисқалиги, мазкур жараёнда педагогик воситалардан минимал даражада фойдаланганлиги, талабаларда юқори даражадаги касбий билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланганлиги.

Қуйидаги усуллар педагогика олий таълим муассасаларида ишлаб чиқариш амалиётининг самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади: ишлаб чиқариш амалиётининг умумий ҳолда лойиҳаланишини таъминлаш; педагогика олий таълим муассасаларида амалга оширилаётган ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишдан қўзланган муайян курс доирасида ифодаланган мавзулар бўйича амалиёт мақсадининг аниқланиши, унга эришиш йўлида бажариладиган вазифаларнинг пухта белгиланиши; ҳар бир ишлаб чиқариш амалиётининг ўрганилиши ёки касбий мазмунга эга тадбирнинг уюштирилиши жараёнида бош мақсад таркибига кирган хусусий мақсадларнинг аниқланишига эришиш; ишлаб чиқариш амалиёти мазмунини ишлаб чиқиш; ҳар бир ишлаб чиқариш амалиётини маълум босқичларга ажратиш; ишлаб чиқариш амалиётининг ташкилий шакл, метод, технология ва воситаларини танлаш; муайян мавзу доирасида олиб борилаётган ишлаб чиқариш амалиётида талабалар томонидан эгалланиши назарда тутилаётган билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланиши учун сарфланадиган вақт ҳажмини белгилаш; талабалар касбий фаоллигини умумий назорат қилишнинг шакл, метод ва усуллари аниқлаш.

Педагогика олий таълим муассасалари педагоглари фаолиятининг касбий маҳорати педагогик вазиятларни таҳлил қилиш асосида педагогик масалаларни кўра билиш ва ифодалашни удалашда, уларни ечишнинг мақбул усуллари топа билишда намоён бўлади. Замонавий педагогга қўйиладиган асосий талаблар қуйдагилардан иборат: ишлаб чиқариш амалиётини ташкил эта олиш, тарбия ишларини олиб бориш, ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида инсон омилини таъминловчи шахсий фазилатларни намоиш қилиш, бўлажак технологик таълим ўқитувчиларининг билим ва кўникмаларини объектив назорат қилиш ва баҳолай олиш маҳоратлари.

Ишлаб чиқариш амалиёти лойиҳаланишини таъминлаш, амалиёт мақсадини аниқлаш, унга эришиш йўлида бажариладиган вазифаларни пухта белгилаш, ҳар бир ишлаб чиқариш амалиётини маълум босқичларга ажратиш, ишлаб чиқариш амалиётининг ташкилий шакл, усул, восита ва методларини танлаш, талабалар касбий фаоллигини умумий назорат қилишнинг шакл, метод ва усулларини аниқлаш қабилар ишлаб чиқариш амалиётининг самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этиши таъкидланди.

Адабиётлар:

1. Байметов М.М. (2021) Касб-хунар мактабларида ўқув амалиётларини ташкил этиш ва самарадорлигини ошириш йўллари. – Academic Research in Educational Sciences, VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021 1190-1195.
2. Байметов М.М. Ўқув ва ишлаб чиқариш амалиётлари интеграциясини таъминлашнинг дидактик тамойиллари. - Муғаллим ҳәм ўзликсиз билимлендириў. №1/1 2022.
3. Хамидов Ж.А., Байметов М.М. Касб - ҳунар мактабларидаги амалиётлар билан ишлаб чиқариш жараёни кластерини таъминлашнинг назарий методик асослари. - «Экономика и социум» №12(91) 2021
4. Хамидов Ж.А. “О некоторых формах методах трудового воспитания младших школьников”. – Academic Research in Educational Sciences №2(81)2021

РЕЗЮМЕ

Мақолада педагогика олий таълим муассасаларида ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этиш ва таълим жараёнидаги ўрни ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье описана роль педагогики в организации производственной деятельности в высших учебных заведениях и в образовательном процессе.

SUMMARY

The article describes the role of pedagogy in the organization of production operations in higher educational institutions and in the educational process.

БЎЛАЖАК ТЕХНОЛОГИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ МЕТОДИК АСОСЛАРИ

Аноркулова Г.М.

педагогика фанлари номзоди, доцент. Низомий номидаги ТДПУ

Таянч сўзлар: инновация, новация, инновацион фаолият, таълим тизими.

Ключевые слова: инновация, новация, инновационная деятельность, система образования.

Key words: innovation, novation, innovative activity, education system.

Мамлакатимиз узлуksиз таълим тизимида содир бўлаётган модернизация жараёнлари халқаро меҳнат бозорида рақобатбардош кадрларни тайёрлаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон Республика Президентининг Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори, 2020 йил 6 ноябрдаги “Таълим-тарбия тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4884 сонли қарори, 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6108 сонли қарорларида кадрлар тайёрлаш сифатини таъминлаш, таълим самарадорлигини оширишга қаратилган бир қанча вазифаларни белгилаб берди.

Таълимнинг самарадорлигини ошириш ва таълим олувчиларни билимларни тўла эгаллашларига эришиш, шахснинг таълим марказида бўлиши ва уларда мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантириш учун таълим жараёнида инновацион таълим технологияларини қўллаш орқали амалга оширилади.

Бўлажак Технология ўқитувчиларини тайёрлашда таълим жараёнига инновацияларни олиб кириш ва инновацион ёндашув асосида таълим жа-

раёнини ташкил этиш методикасига оид касбий компетенцияларни шакллантириш талаб этилади.

Инновацияларнинг ҳар қандай янгиликдан фарқи шундаки, у бошқариш ва назорат қилишга имкон берадиган ўзгарувчан механизмга эга бўлиши зарур.

Барча соҳаларда бўлгани каби таълим тизимидаги ҳар қандай янгилик ҳам инновация бўла олмайди. Бу ўринда “новация” ва “инновация” тусунчалари фарқланади.

Агар фаолият қисқа муддатли, яхлит тизим хусусиятига эга бўлиб, фақатгина тизимдаги айрим элементларни ўзгартиришга хизмат қилса у новация (янгилаштириш) деб юритилади.

Борди-ю, фаолият маълум концептуал ёндашув асосида амалга оширилиб, унинг натижаси муайян тизимнинг ривожланишига ёки уни тубдан ўзгартиришга хизмат қилса, у ҳолда у **инновация** деб юритилади.

Улар ўртасидаги фарқ қуйидагиларда кўринади:

Асосий фарқлар	
Новация	Инновация
1) амалдаги назария доирасида қўлланилади; 2) қўлам ва вакт бўйича чегараланади; 3) методлар янгиланади; 4) натижа аввалги тизимни такомиллаштиради	1) тизимли, яхлит ва давомли бўлади; 2) маълум амалиётда янги фаолият тизимини лойиҳалайди; 3) субъектларнинг фаолияти тўла янгиланади; 4) янги технологиялар яратилади; 5) фаолиятда янги сифат натижаларига эришилади; 6) амалиётнинг ўзи ҳам янгиланади

Россиялик педагог олимларда И.П.Подласий ўз тадқиқотларида таълим тизимига инновацион ёндашув қуйидаги ўзгаришларга олиб келади деб эътироф этади, булар:

- педагогик тизимнинг тамомила ўзгариши;
- ўқув жараёнининг ўзгариши;
- педагогик назариянинг ўзгариши;
- ўқитувчи фаолиятининг ўзгариши;
- ўқувчи фаолиятининг янгиланиши;
- педагогик технологиянинг ўзгариши;
- таълим мазмунининг янгиланиши;
- ўқитиш шакл, метод ва воситаларининг ўзгариши;
- таълим тизими бошқарувнинг ўзгариши.
- таълим мақсади ва натижаларнинг ўзгариши. [3]

Педагогнинг инновацион фаолияти моҳияти шундаки, таълим жараёнидаги ҳар қандай инновацион ўзгаришлар, таълим тизимида янгиликларнинг киритилиши бевосита ўқитувчи фаолиятини янгилаш ва ўзгартириш орқали амалга оширилиши. Педагогнинг бу борадаги фаолияти “инновацион фаолият” деб юритилади.

Инновацион фаолият – бу янги ижтимоий талабларнинг билан аънавий меъёрларнинг мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ҳолатларнинг мавжуд ҳолатларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолият. Бу каби фаолият узлуксиз равишда янгиликлар асосида ишлаш бўлиб, у узоқ вақт давомида шаклланади ва такомиллашиб боради. Инновацион фаолиятнинг асосий белгилари қуйидагилардир:

- ижодий фаолият фалсафасини эгаллашга интилиш;
- педагогик тадқиқот методларини эгаллаш;
- муаллифлик концепцияларини яратиш қобилияти;
- тажриба-синов ишларини режалаштириш ва амалга ошира олиш;
- ўзидан бошқа тадқиқотчи-педагоглар тажрибаларини қўллаш олиш;
- ҳамкасблар билан ҳамкорлик;
- фикр алмашиш ва методик ёрдам кўрсата олишлик;
- зиддиятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш;
- янгиликларни излаб топиш ва уларни ўз шароитига мослаштириб бориш.

Инновацион фаолият – педагогнинг руҳий, ақлий, жисмоний кучини маълум мақсадга йўналтириш асосида назарий билим, амалий қўникма ва малакаларни эгаллаш, амалий фаолиятни назарий билимлар билан тўлдириб бориш, билиш, лойиҳалаш, коммуникатив нутқ ва ташкилотчилик маҳоратини ривожлантиришни талаб этади.

В.Сластениннинг фикрига кўра инновацион (ижодий) ёндашув:

- ижодий фаоллик;
- фаолиятга янгилик (ўзгартириш) киритишга технологик ва методологик жиҳатдан тайёргарлик;
- янгича фикрлаш;
- юксак муомала маданиятига эга бўлишни ифодалайди. [4]

Таълим тизимидаги инновацияларни педагогик жараёнга тадбиқ этиш тўрт босқичда амалга оширилади:

1. Муаммони таҳлил асосида аниқлаш.
2. Мўлжалланаётган таълим тизимини лойиҳалаш.
3. Ўзгаришлар ва янгиликларни режалаштириш.

4. Ўзгаришларни амалга ошириш.

Инновацион фаолият – илмий изланишлар, ишланмалар яратиш, тажриба-синов ишлари олиб бориш ёки фан-техника ютуқларидан фойдаланган ҳолда янги технологик жараён ёки янги такомиллаштирилган маҳсулот яратишдан иборат.

Инновацион фаолият янги ғояни излашдан бошланади. Педагогик инновация таълим-тарбия жараёнидаги муҳим ва мураккаб масала ечимига йўналитирилганлиги сабабли ўқитувчидан янгича ёндашувни талаб қилади.

Республикамиз олий таълим тизимидаги инновациялар қуйидаги кўринишларда намоён бўлмоқда, булар:

1. таълимни жаҳон стандартлари даражасига кўтарилиши;
2. олий таълим тизимида кредит-модул тизимининг жорий этилиши.

Шунга қўра, таълим инновациялари – бу маълум таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялар.

Бугунгм кунда педагогик олийгоҳларда бўлажак Технология ўқитувчиларини тайёрлашда кириб келган инновациялар:

1. Тайёрлов йўналиши 3 йиллик муддатга ўтказилганлиги;
2. Таълим жараёни кредит модуль тизимида ўтганлиги;
3. Ўқув меъёрий ҳужжатларни янгиланганлиги;
4. Баҳолаш мезонлари такомиллаштирилганлиги;
5. Талабанинг мустақил таълими алоҳида баҳоланиши;
6. Таълим мазмуни хорижий тажрибалар асосида такомиллаштирилганлиги;
7. Таълим жараёни назарий ва амалий таълимни узвийликда ташкил этишга қаратилган 4+2 моделини қўлланиши ва ҳ.к.

Юқорида келтирилган тизимдаги инновациялар бўлажак ўқитувчиларда инновацион фаолиятни ташкил этиш компетенцияларини шакллантиришни талаб этади. Бўлажак Технология ўқитувчиларида инновацион фаолият кўникмаларини шакллантиришда жамоадаги психологик муҳит, жамоа аъзоларининг жаҳон таълим янгиликлардан хабардорликлари муҳим аҳамиятга эга.

Педагогнинг таълим жараёнига инновацион ёндашувининг натижалари қуйидагиларда кўринади:

- фаолият мақсадини аниқ белгилаб олишида;
- ностандарт вазиятларда тезкор қарорлар қабул қилишида;

- ўқув ёки илмий-тадқиқот жараёни билан боғлиқ масалаларни самарали ечиш усуллари эгаллай олганлигида;
- муаммоларни ҳал этишда энг самарали восита ва методларни танлай билишида;
- ўз устида мустақил ишлашни режалаштира олишида;
- фаолияти натижасини назорат ва таҳлил қила олишида;
- замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш малакасининг мавжудлигида;
- янги ғояларни излаб топа олишида.

Педагогда таълим жараёнига инновацион ёндашувни қарор топтириш босқичлари. Ўқитиш жараёни ёки таълим тизимига инновацион ёндашувни қарор топтириш ўз-ўзидан рўй бермайди. Бу жараён бир неча босқичда кечади. Улар қуйидагилардир:

1-босқич: тайёр методик тавсиянома (мавжуд инновация)лардан фойдаланилади;

2-босқич: мавжуд тизимга айрим янги ғоялар, методлар киритилади.

3-босқич: янги ғояни амалга ошириш мазмуни, шакл ва методлари ишлаб чиқилади.

4-босқич: педагог ўқитиш ва тарбиялашга оид ўз концепцияси ёки методикасини ишлаб чиқади.

Педагогларнинг инновацион фаолияти қуйидагилар билан белгиланади:

- янгиликни қўллашга тайёргарлиги;
- педагогик янгиликларни қабул қилиши;
- новаторлик даражаси;
- коммуникатив қобилиятнинг ривожланганлиги;
- ижодкорлиги.

Шундай қилиб бўлажак Технология таълими ўқитувчиларини тайёрлашда таълим жараёнини ташкил этишда иштирок этаётган ҳар бир ўқитувчи бугунги кун талабига мос равишда инновацион ёндашиши зарур. Шу билан бирга педагогнинг инновацион фаолиятини унинг мотивацияси, малакавий тайёргарлиги, педагогик тажриба-синов ишларини амалга оширишга оид компетенциялари, педагогик фаолиятдаги муаммо (тўсиқ) ларни бартараф эта олиш маҳорати билан ҳам белгиланади.

Адабиётлар:

1. Аноркулова Г.М. ва бошқ. Олий таълим муассаларида мухандис-педагог кадрларни тайёрлаш жараёнини ташкил этишга инновацион ёндашув. Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университетида “Олий таълим муассасалари педагог ва бошқарув кадрларнинг малакасини

ошириш назарияси ва амалиёти” мавзусида республика илмий амалий конференция материаллари 2012 й. 140-143 бетлар.

2. Usmonov B.Sh., Xabibullaev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O'quv qullanma. T.: "Tafakkur" 2020 y., -120 bet.

3. Подласый И.П. «Педагогика. Новый курс» (Учебник для студентов педвузов) В 2 кн, Москва, гуманитар.изд.центр ВЛАДОС, Кн.1, 1999, стр 248.

4. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. Москва 1997.

5. Йўлдошев Ж.Ғ. «Педагогик инновацияларни ҳаётга татбиқ этишининг асослари». Халқ таълими журнали, 1999 йил 6 - сон, 4-6 бетлар.

РЕЗЮМЕ

Мақола таълим тизимида инновацион ёндашув моҳияти очиқ берилган. Бўлажак Технология ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлашнинг методик асослари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается сущность инновационного подхода к системе образования. А также рассматриваются методические основы подготовки будущих учителей технологии к инновационной деятельности.

SUMMARY

The article reveals the essence of an innovative approach to the education system. The methodological basis for preparing future technology teachers for innovative activities is also considered.

ЖАМИЯТДА ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАР ВА ИННОВАЦИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШГА БЎЛГАН ОЛИМЛАРНИНГ ҚИЗИҚИШЛАРИ

Кудайназаров А.К.

Нукус инновацион институти PhD

Таянч сўзлар: инновацион жараёнлар, инновациялардан фойдаланишга бўлган олимларнинг қизиқишлари, ўқитувчи фаолиятини ривожлантириш, жамиятда инновацион жараёнлар ва инновациялардан фойдаланишга бўлган қизиқиш, фалсафа, социология, психология, педагогика, бошқарув назарияси, иқтисод ва маданиятшунослик.

Ключевые слова: инновационные процессы, заинтересованность ученых в использовании инноваций, развитие педагогической деятельности, интерес к использованию инновационных процессов и инноваций в обществе, философия, социология, психология, педагогика, теория управления, экономика и культурология.

Key words: innovative processes, interest of scientists in the use of innovations, development of teaching activities, interest in the use of innovative processes and innovations in society, philosophy, sociology, psychology, pedagogy, management theory, economics and cultural studies.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятига бағишланган мавжуд адабиётларни таҳлил қилиш натижасида биз янгиликларни таълим жараёнига тадбиқ қилиш ўқитувчидан ўзига хос фаолият усуллари танлаш ва лойиҳалашни талаб этишига ишонч ҳосил қилдик.

Инновация ва унинг турлари ўқитувчи фаолиятини ривожлантиришда алоҳида аҳамиятга эга. Инновация атамасини И.Шумпетер биринчилардан бўлиб, иқтисодий таҳлиллар жараёнида қўллаган эди. И.Шумпетер томонидан инновациянинг етакчи вазифаси белгиланган эди. Бу вазифа новаторлик ташаббусларини мунтазам қўллаб-қувватлашдан иборат эди. Жамиятда инновацион жараёнлар ва инновациялардан фойдаланишга бўлган қизиқиш мунтазам ортиб борди. Бундай фаолият ҳар бир соҳани ривожлантирувчи муайян куч эканлиги тобора кўпроқ эътироф этила бошланди. Инноватика – киритилган янгиликлар ҳақидаги алоҳида фан сифатида такомиллашди.

Инновацион фаолиятга нисбатан педагогика ва психология фанларида ҳам кучли қизиқиш вужудга келди. Бир гуруҳ олимлар фаолиятли ёндашувнинг илмий асосларини яратишга муваффақ бўлдилар. Жумладан, Г.П.Щедровицкий ва унинг издошлари томонидан амалга оширилган тадқиқотлар бунга мисол бўла олади. Улар инновацион жараёнларни бир бутун, яхлит тарзда таҳлил қилиб ўрганишга муваффақ бўлдилар.

А.В.Хуторскойнинг кўплаб мақолалари ва монографиясида инновацион жараёнларнинг таҳлили ўз ифодасини топди. Мазкур тадқиқотлар ёрдамида фаннинг янги йўналиши - инноватика билимнинг фанлараро соҳаси сифатида намоён бўла бошлади. У ўзида фалсафа, социология, психология, педагогика, бошқарув назарияси, иқтисод ва маданиятшуносликка оид ёндашувларни уйғунлаштирди. Ўтган асрнинг 70 йилларидан бошлаб янгиликлар киритиш билимнинг мураккаб, жозибадор соҳаси сифатида намоён бўлди.

Инновация педагогик ҳодиса сифатида алоҳида аҳамиятга эга. Француз олими Э.Брансуик педагогик янгиликларнинг 3 турини ажратиб кўрсатган эди:

1. Педагогик янгилик сифатида таълимга оид ғоялар ва ҳаракатлар намоён бўлади, улар олдиндан мавжуд бўлмасдан, тамоман янги характер касб этиши мумкин. Ваҳоланки, бундай тамоман янги характерга эга бўлган ғоялар педагогик амалиётда жуда кам учрайди.

2. Мослашган, кенгайтирилган ва қайта шаклланган ғоялар ҳамда ҳаракатлар кўпроқ янгилик сифатига эга бўлади. Бундай ғоялар ва ҳаракатлар муайян давр ва педагогик муҳитда алоҳида долзарблик касб этади.

3. Аввалдан мавжуд бўлган ғоялар ва ҳаракатлар муайян вазиятларда янгилик характерига эга бўлиб, уларнинг янгилиги мақсадларнинг ижтимоий-педагогик вазиятлар билан боғлиқ тарзда қайта шакллантирилишига боғлиқ. Янги шароитлар мазкур ғояларни муваффақиятли амал қилиши ва ижобий натижаларнинг қўлга киритилишини таъминлайди.

Г.А.Цукерманнинг таъбирича, инновация фақатгина янгиликдан иборат эмас, балки мазкур янгиликни тадбиқ этиш жараёни ҳамдир.

Модомики, инновация жараён экан, унда вужудга келиш, муайян босқичларда ривожланиш ҳамда натижаларни қўлга киритиш имконияти мавжуд. Инноватикада бу киритилган янгиликларнинг ҳаёт кечириш даври сифатида баҳоланади. Янгиликларнинг ҳаёт кечириш даври янгиликларнинг туғулиш босқичига кириб, муайян объект доирасида унинг ўзлаштирилиши, сингишини англатади.

ЮНЕСКО томонидан чоп этилган «Таълим технологиясида янгиликлар» деб номланган тўпламида педагогик янгиликларнинг икки тури ажратиблиб

кўрсатилган: глобал янгиликлар, бундай янгиликлар таълим-тарбия тизимининг барча бўғинларига хос бўлади; қисман, яъни хусусий характердаги янгиликлар, бундай янгиликлар алоҳида турдаги мактаблар ва ўқув предметларига хос бўлади. Демак, таълим соҳасининг кенг қамровлигидан келиб чиққан ҳолда янгиликларни таснифлаш алоҳида аҳамиятга эга:

1. Ташкилий соҳадаги янгиликлар;
2. Технологиялар соҳасидаги янгиликлар;
3. Ўқув дастурларидаги янгиликлар каби.

Педагогик инновацион жараён ва фаолият ривожланган Ғарб мамлакатларида ўтган асрнинг 50 йилларидан бошлаб ўрганилган бўлса, Ўзбекистонда бу ҳодисага фақатгина мустақиллик йилларида эътибор қаратилди. Педагогик жамоатчилик инновацион педагогик жараён ва инновацион педагогик фаолиятга алоҳида қизиқиш билан қарамоқда. ЮНЕСКО ҳузурида таълимни ривожлантириш Осиё педагогик инновациялар маркази фаолият кўрсатмоқда. Бу марказ турли ривожланган мамлакатлардаги педагогик янгиликларни умумлаштириб, таълим масалалари бўйича халқаро бюро билан биргаликда педагогик жамоатчиликка тақдим этмоқда.

“Инновация” тушунчаси дастлаб XIX асрда маданиятшунослар томонидан истёъмолга киритилган. Инновация тушунчаси муайян бир маданият элементларини бошқасига сингдириш сифатида изоҳланган.

XX асрнинг бошларига келиб, мазкур атама ҳар бир соҳага янги билимларни киритиш жараёни сифатида баҳолана бошланди. Инновация тушунчаси дастлаб техника ва технологиялар соҳасида кенг қўлланилди. Ўтган асрнинг 30 йилларида дастлаб АҚШда «фирма инновацион сиёсати», «инновацион жараён» атамалари вужудга келди.

Педагогика энциклопедиясида инновацияга қуйидагича таъриф берилган: “инновация (инг. *innovationas* - киритилган янгилик, ихтиро) – 1. олдин мавжуд бўлмаган предмет, тузилма, қадрият ва фаолият методлари (технологиялари)ни яратиш, пайдо бўлган янгиликларни белги, образ ва символларда ифодалаш, ижтимоий ўзлаштириш ҳамда тарқатиш орқали жамият ва инсон ҳаётининг барча соҳаларига татбиқ қилиш жараёни. 2. Янгиланишни, ўзгаришни амалда таълим тизимида жорий этиш жараёни ва фаолияти”.

Инновацион педагогик ғоялар эса, тизимлаштирилган педагогик ғоялар, ўқув жараёнини башорат қилиш асосида аниқланган маълумотлар ҳисобланади. Бундай янги маълумотлар ўқитувчининг кундалик иш тарзида ўз ифодасини топиб, унинг инновацион фаолиятига айланади. Ўқитувчининг инновацион фаолияти янги ғоялар, маълумотларга асосланган, ўқувчиларга нисбатан ривожлантирувчилик аҳамиятга эга бўлган фаолиятдир.

Инновацион педагогика анъанавий педагогикага нисбатан қиёсланганда, илғор ғоялар ва тажрибаларнинг ифодаси сифатида намоён бўлади. Бугунги кунда инновацион педагогика ва ўқитувчининг инновацион фаолиятига нисбатан илмий ёндашувлар вужудга келмоқда. Инновацион фаолиятнинг асосий мақсади – мавжуд ўқув-тарбия жараёнини янги ғоялар ва технологиялар асосида қайта қуриш ҳамда мунтазам ривожлантиришдан иборат.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти таълим жараёнидаги мавжуд муаммоларнинг самарали ечимларини топишга йўналтирилгандир. Таълим жараёнидаги муаммоларни ечиш вазиятида ўқитувчининг инновацион фаолияти муҳим дидактик аҳамият касб этади.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти унинг тажрибасига сингган янги билимлар, усуллар ва технологиялар мажмуидир. Ўқитувчининг инновацион фаолияти объективлик, мақсадга мувофиқлик, мустаҳкамлик, илмийлик, ўзаро мутаносиблик характериға эға бўлиши керак. Ўқитувчи дарсға киришдан олдин ўзининг инновацион фаолиятини лойиҳалаштиради, таҳлил этади ва унинг натижаларини башорат қилади.

Ўқитувчининг ўқувчиларнинг мавжуд билимлари, интеллектуал тараққиёти ва тарбияланганлик даражасини ҳисобға олиши, унинг инновацион фаолиятида объективликни таъминловчи мезон ҳисобланади.

Ғоявийлик ўқитувчи инновацион фаолиятининг муҳим белгисидир. Чунки, у ўқув-тарбия жараёнида ўқувчиларға миллий ғоя асосларини ҳар томонлама чуқур сингдира олиши лозим. Ўқувчиларға таълим-тарбия бериш ўта мураккаб педагогик жараён бўлиб, унинг самарадорлиги кўп жиҳатдан ўқитувчи инновацион фаолиятининг таълим мақсадларига мувофиқлигига боғлиқ.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти аввалом бор, ўқувчи шахсини ривожлантириш, унинг мустақил, танқидий фикрлаш кўникмаларини такомиллаштириш, уларда ўқишға ҳавас уйғотишға қаратилиши лозим.

Ўқувчиларнинг мақсадға мувофиқ тарзда ривожланишлари, баркамол шахс сифатида шаклланишлари, ўзларига ёққан касбни танлашлари, қизиқишларига қараб турли машғулотлар билан шуғулланишлари, келажакда микросоциумда муносиб ўрин топишлари кўп жиҳатдан ўқитувчиларнинг самарали инновацион фаолиятларига боғлиқ. Ҳар бир ўқувчини севиш, ардоқлаш, уларға ҳурмат назари билан қараш ва уларнинг ривожланиши учун зарур педагогик шароитни яратиш ўқитувчининг касбий маҳоратига боғлиқ. Ўқитувчи инсонпарвар педагогика тамойилларига таянган ҳолда, ўқувчининг тўлақонли ривожланиши учун барча педагогик чора-тадбирларни қўллаши лозим. Инсонпарвар педагогика инновацион фаолият меъёрларини ўзида мужассамлаштиради. Чунки, инсонпарвар педагогикада ўқитувчи

ҳамда ўқувчи орасидаги янгича муносабатлар ва ҳамкорлик ўз ифодасини топган. Инновацион фаолият натижасида ўқув-тарбия жараёни янги усуллар ва технологиялар ёрдамида қайта ташкил этиш этилади.

Педагог олимлар ва ўқитувчиларнинг саъй-ҳаракатлари билан педагогик инновация ҳақидаги назарий-амалий тасаввурлар кенгайди. Илмий манбаларнинг таҳлили инновацион жараёнлар ҳақидаги илмий тасаввурлар инновациянинг педагогик талқинини аниқлаш имконини берди.

Таҳлил ва кузатишлар шуни кўрсатдики, бугунги кунга қадар бошланғич синф ўқитувчисининг инновацион фаолияти ва мазкур фаолиятни эгаллаш ва лойиҳалаш фаолияти илмий жиҳатдан ўрганилмаган. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўқитувчининг инновацион фаолияти дидактик жараёнларни ривожлантирувчи асосий омилдир. Шунинг учун ҳам, педагогик инновацияларни дидактик жараёнларнинг сифатини ривожлантиришга кўрса-тадиган таъсири алоҳида тадбиқ этилмаган.

Инновацион фаолиятга оид педагогик назария ва амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда умумий ўрта таълим муассасаларининг инновацияларни қўллашга бўлган эҳтиёжи билан ўқитувчи фаолияти орасида зиддиятлар мавжуд. Бир томондан таълим амалиётини ривожлантирувчи омил ва ўқув жараёнини такомиллаштирувчи қонуният сифатида ўқитувчининг инновацион фаолияти муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам биз тадқиқотмизнинг кейинги саҳифаларида бошланғич синф ўқитувчисининг ўз инновацион фаолиятини лойиҳалаштириш имкониятларини таҳлил қилишга интиламиз.

Адабиётлар:

1. Ҳайдарова О.Қ. Бўлажак ўқитувчиларни таълим жараёнига технологик ёндашувга тайёрлаш: Пед.фан.номз ... дисс.автореф. – Т.: 2004. – 23 б.
2. Скидин О.Л. Управление образованием: теоретико-методологический анализ социальных технологий. - М.: ЗГУ, 2000. - 291 с.
3. Mednich S.A. The associative basis of the creative process // Psychol. Review . 1969. № 2.
4. Педагогика: энциклопедия. III жилд. Жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017. 400 б.
5. Чекалёва, Н. В. Концептуальные основы проектирования учебно-методического обеспечения // Наука образования. Сб. ст., вып. 18. Омск: Изд. ОмГПУ, 2000.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада жамиятда инновацион жараёнлар ва инновациялардан фойдаланишга бўлган олимларнинг қизиқишлари тўғрисида сўз боради. Инновацион жараёнга батафсил таъриф берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится об интересах ученых в инновационных процессах и использовании инноваций в обществе. Подробно описан инновационный процесс.

SUMMARY

This article talks about the interests of scientists in innovation processes and the use of innovation in society. The innovation process is described in detail.

BIOLOGIYA TA'LIMINI O'QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYANI ISHLAB CHIQISHNING DIDAKTIK AHAMIYATI

Salimova S.F.

*Buxoro davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrası dotsenti,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Amonova D.N.

*Buxoro davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrası
1-kurs magistranti*

Tayanch so'zlar: virtual laboratoriya, multimedia texnologiyalari, axborotlashtirish, kompyuterlashtirish, intellektallashtirish, mediatizatsiyalash.

Ключевые слова: виртуальная лаборатория, мультимедийные технологии, информатизация, компьютеризация, интеллектуализация, медиатизация.

Key words: virtual laboratory, multimedia technologies, informatization, computerization, intellectualization, mediatization.

Kirish. Respublikamizda o'tkazilayotgan ta'lim islohotlari ta'lim tizimini zamonaviy o'qitish vositalari bilan ta'minlash, ta'lim tizimiga yangicha yondashuvni amalga oshirish va o'quvchilarni fan-texnikaning so'nggi yutuqlaridan amaliy faoliyatlarida bevosita foydalanishlarini ta'minlashlariga keng imkoniyat yaratishni taqozo etadi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining intensiv rivojlanishi ta'lim muassasalari oldiga o'quv- tarbiya jarayonini zamonaviylashtirishning yangi talablarini qo'yimoqda.

Biologiya o'quv kursini axborotlashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri yangi axborot texnologiyalari vositalarini qo'llash, multimediali o'quv qo'llanmalari, darsliklardan, virtual laboratoriya mashg'ulotlaridan foydalanish texnologiyalarini ishlab chiqishdan iborat. Shunday ekan, ta'lim muassasalarida biologiya kursini tashkil etishda, uning samaradorligini oshirishda kompyuter texnologiyasining o'ziga xos o'rni bor ekanligini e'tirof etish zarur bo'ladi [1].

Kompyuterlarning taraqqiy etishi esa bevosita o'qituvchiga darslarni va laboratoriya mashg'ulotlarini yanada samarali shaklda olib borish imkoniyatlarini yaratadi deb, to'liq ishonch bildirish mumkin [2]. Yuqorida ta'kidlanganidek, biologiyadan berilishi zarur bo'lgan bilim-ko'nikmalar asosan materialning qiziqarli, rang-barang, takrorlanmas, eng muhimi tushunarli tarzda bo'lishi ko'p jihatdan kompyuterning imkoniyatlaridan foydalanish bilan amalga oshirilmoqda.

Biologiya darslarida kompyuterdan, multimedia vositalaridan foydalanish, virtual laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish o'quvchilarga tushunish qiyin bo'lgan mavzular haqidagi ma'lumotlarni oson, o'quvchi o'zlashtirishga qiynalmaydigan tarzda berish imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, biologiyadan virtual laboratoriya mashg'ulotlarining sifatli amalga oshirilishi, bunda zarur bo'lgan asbob-uskunalarining dasturlashtirilishi, kompyuter yordamida tashkil etilishi ham ilmiy ham estetik jihatdan qulaylik tug'diradi. Muhimi virtual laboratoriya mashg'ulotlari tashkil etilgan o'quv jarayonlarida o'qituvchi va o'quvchining vaqti tejalishi hisobiga, o'quv materiallarini zaruriy o'quv adabiyotlari yordamida o'zlashtirishlariga ham yordam beradi.

Materiallar va usullar.I.V.Robert ularning ilgaridan ma'lum barcha vositalardan ajratib turuvchi tavsiflarini faqat pedagogik dasturiy vositalarga nisbatan ko'rsatib o'tadi [3]:

- foydalanuvchining individual ish suratini ta'minlash imkoniyati;
- foydalanuvchi va ShK orasida darhol teskari aloqani ta'minlash imkoniyati;
- imitatsiyali-modellovchi faoliyatni bajarish imkoniyati;
- ham real, ham ekranda o'z aksini topgan ob'ektlar va jarayonlarni boshqarish imkoniyati;
- interaktiv rejimda ishlash imkoniyati;
- o'rganilayotgan ob'ektlar, hodisalar va jarayonlarni turli virtual lashtirish vositalaridan foydalanish imkoniyati.

Biologiya ta'limni axborotlashtirishda, bo'lajak kadrlarning axborot kommunikatsion texnologiyalarni o'zlashtirishlari bilan bir qatorda, ma'lum fan sohasida kadrlar tayyorlashni axborot va kommunikatsion texnologiyalari vositalari yordamida jadallashtirish talab etiladi. Shu bois ta'lim berish jarayonida yangi "Virtual laboratoriya" atamasi paydo bo'ldi [4].

Pedagogik ensiklopediyada virtual, virtual aniqlik tushunchalari quyidagicha tavsiflanadi:

1) mumkin bo‘lgan; aniqlangan sharoitlarda mumkin yoki namoyon bo‘lishi zarur;

2) kompyuter grafikasi vositasida yaratiladi.

Virtual reallik (virtual aniqlik) – kompyuter qurilmalari yordamida aniq holatni imitatsiyalash (ovozlar, ko‘rgazmali obrazlar, hissiy, taktil sezish, masalan, sensorli qo‘lqoplar); o‘quv maqsadlarining asosiy ko‘rinishi sifatida qo‘llanadi (uchuvchilar, tankchilar tayyorlash, ishlab chiqarish korxonalarida boshqaruvchi va x.k.). Ta’lim beruvchi dasturlar, tizimlar va majmualar ishlab chiqishning ancha samarali yo‘nalishlaridan biri.

Virtual laboratoriya tushunchasining mohiyati uning tarkibiy qismi bo‘lgan virtual asbob yordamida (oddiy elektron asbob bilan ishlagandek) kompyuterda ishlash imkoniyatini beradigan, oddiy kopyuterga qo‘shimcha qilingan apparatli va dasturli vositalar to‘plamini ifodalashdan iboratdir.

Virtual laboratoriya - bu yakunlangan dasturiy mahsulot bo‘lib, uning o‘ziga hos xususiyati avtomatlashtirilgan hamda loyixalashtirilgan samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan katta dasturli tizimlarni loyixalashtirishning zamonaviy konsepsiyalaridan foydalanish hisoblanadi [5]. Metodologik jihatdan virtual laboratoriyalarni sun‘iy intellekt tizimlarida qabul qilingan jarayon, deklarativ va gibrid tizimlari turlariga asoslangan bilim berish, tasavvur modellaridan kelib chiqib, guruxlash mumkin.

Virtual laboratoriya ochiq va masofaviy o‘qitish g‘oyasiga muvofiq bo‘lib, ta’lim jarayonida mavjud bo‘lgan moddiy-texnik ta’minot bilan bog‘liq dolzarb muammolarning oz bo‘lsada kamaytiradi.

Virtual laboratoriya bo‘yicha ilmiy-metodik ishlarda asosan virtual asboblarning va ularning laboratoriya mashg‘ulotlarida qo‘llanishini yoritish bilan cheklangan.

Bizning fikrimizcha, virtual o‘quv laboratoriyasi faqatgina virtual asboblarning emas, balki virtual o‘quv xonalari, texnik ob’ektlar loyihasi, matematik va imitatsiyaviy modellash tizimlari, amaliy dasturlarning o‘quv va ishlab chiqarish paketlarini ham o‘z ichiga oladi.

Virtual o‘quv laboratoriyasi faqatgina laboratoriya mashg‘ulotlaridagina emas, balki talabalarning kurs va diplom loyihalarida, o‘quv-tadqiqotlarida qo‘llanilishi mumkin.

Virtual asbob va virtual laboratoriyaning muhim qismi –foydalanuvchining samarali grafik interfeysi (ya’ni foydalanuvchining kompyuter bilan o‘zaro aloqalarining qulay interfaol rejimini ta’minlovchi), odatiy predmetli sohada ko‘rgazmali grafik namunalar ko‘rinishida grafik menyu tizimi bilan ta’minlangan dasturli asbob hisoblanadi.

Virtual laboratoriyadagi amaliy jarayon asosini amaliy dasturlar o'quv paketi yoki ularning sanoat analoglari tashkil etadi. Ularni yaratishda asosiy e'tibor odatda matematik modellash, o'rganilayotgan jarayon yoki ob'ektlar optimallashtirish va hisobot ishlariga qaratiladi. Amaliy dasturlar paketi bilan bog'liq o'quv ishlarida talabalardan maxsus mutaxassislik malakalariga ega bo'lishlari talab qilinadi. Ularning ko'pchiligi hali bunday malakaga ega emasligini e'tiborga olinsa quyidagi tamoyillarga asoslangan maxsus didaktik interfeysli va ssenariyli sxemalar talabalarga yordam berishi mumkin:

- o'rganish faoliyatini faollashtirish uchun musobaqalashish vaziyatlarini yaratish;
- o'quvchilarning bilish faoliyatini siklik, yopiq boshqarishni tashkil etish;
- qiziqarli namunaviy yoki o'rgatuvchi masala yoki masalalar to'rlamini tanlash.

Bu tamoyillarni amalga oshirish tajribasi ularning yuqori didaktik samarasini ko'rsatadi.

Virtual aniqlik texnologiyasi, virtual aniqlik – turli gipotetik muhit va vaziyatlarni faollashtirish texnologiyalari bo'lib, ular real hayotda mavjud bo'lmagan, lekin real o'xshash tizimlarining rivojlanish variantlari sifatida mavjud bo'la oladigan holatlarni ifodalaydi; bu texnologiyalar va tizimlar virtual ob'ektlarni boshqarishni talab etadi, kenglik, vaqt, o'zarota'sir, inersiya va boshqa qonunlarni modellashtirish yo'li va h.k.

Kompyuter ofisini rivojlantirishning yuqori shakli – virtual ofis va virtual korporatsiya – ofislar va korporatsiyalar, haqiqiy bo'lmagan klassik ko'rinishdagi (o'lchovga ega bo'lmoq, shtat, bino), tasavvur etib yaratilgan, tarqatilgan – kenglikda qanday bo'lsa, vaqtida ham shunday mavjud bo'lgan (bo'limlar va ishchilar turli kontinentlarda joylashishi mumkin, ish yuzasidan EXM va aloqa tarmoqlarida muloqot qiladigan). Ular ish yuzasidan hamkorlikning oliy darajasi sanaladi va negizida ishchilarning ishni tashkil etishni hamda axborot ta'minoti tizimini o'zgartiradi.

Texnik ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashda texnik ob'ektlar loyihasini o'rganish bo'yicha laboratoriya ishlari katta ahamiyatga ega. Shu maqsadda maxsus o'quv xonalari yaratilishi lozim. Ammo ularni yaratish uzoq vaqtni, tegishli zarur vositalar bilan jihozlash va boshqa ishlarni amalga oshirish-katta moddiy resurslarni talab qiladi [6]. Ta'lim jarayonida virtual xonalardan foydalanish boshqa o'quv xonalaridan foydalanishni butunlay istisno etmaydi. Ayni chog'da bunday mashg'ulotlarning elektron ko'rinishi quyidagilarga imkon beradi:

- Talabalarining o'quv ishlarida faolliklarini oshirish;

- O'quv materialining multimedia ko'rinishida bo'lganligi bois uni qabul qilishni osonlashtiradi;
- Har bir talabaning materialni o'zlashtirishi jarayoni ustidan to'liq nazoratni ta'minlaydi;
- Imtixon va reyting nazoratlari tayyorlanishida takrorlash va trening jarayonini osonlashtiradi;

Virtual laboratoriya o'quv multimedia majmualaridan foydalanishda yaxshi samara beradi va unda bilish faoliyatining asosiy bosqichlari quyidagilar:

- tanishuv, qabul qilish: metodik tavsiyalar, bosma qo'llanmalar.
- anglash, mustahkamlash va bilimlarni tekshirish: elektron o'quv qo'llanmalar, test tizimlari, virtual o'quv xonalari.
- kasbiy yo'nalgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish, intuitsiyani rivojlantirish: matematik yoki imitatsion modellash, trenajerlar va boshqa o'quv tizimlari.
- loyiha – tadqiqotchilik o'quv faoliyati: o'quv yoki ishlab chiqarishning qo'shimcha dastur paketlari kiradi.

Tegishli fanlar bo'yicha zarur asboblardan qurilmalar bilan shaxsan tanishmasdan va ularda ishlash ko'nikmalarini shakllantirmasdan turib, yetuk mutaxassisni tayyorlashni tasavvur qilish qiyin.

Masofaviy ta'limni tashkil etishda laboratoriya praktikumining an'anaviy shakllari foydalanuvchining modellashtirish muhiti bilan samarali interfaol o'zaro aloqalariga erishish maqsadida apparatli-dasturli (texnik) vositalar, kompyuter grafikasi va animatsiyasidan foydalangan holda, biologik tajribani imitatsiya qilish hamda matematik modellashtirish texnologiyasidan foydalanish imkonini beradigan virtual laboratoriyalarning o'rni muhimdir [7].

Virtual laboratoriyaning muhim jihati asboblarning odatiy tasvirlari bilan birga haqiqiy signallarni imitatsiyalash modellari emas, balki zarur ma'lumotlar fayllarida saqlanadigan avvalgi tajriba ma'lumotlaridan foydalanish yo'li bilan tajribani ko'rgazmali imitatsiya qilish mumkinligi bo'lib hisoblanadi.

O'qitish natijalarining kafolati sifatida asosiy yaxlit o'quv jarayonini tashkil etiluvchi asosiy operativ javob aloqasini ko'rsatish mumkin.

O'quv materialini o'rganishda qo'yilgan maqsadlarga yo'naltirilgan kundalik natijalari baholash va ta'lim mazmunini boyitib borish zarur.

Ta'lim olishning virtuallashtirish jarayoni hozirgi paytda ta'limning kunduzgi, sirtqi va mustaqil o'qish tizimining kvintessensiyasi bo'lib, u o'z navbatida telekommunikatsiya, multimedia tizimlarining shiddat bilan rivojlanishi, shuningdek tarmoq aloqasining tezkorligiga tayanadi.

U ta'lim berishning sifatiga salbiy ta'sir o'tkazmaydi va davlatning ta'lim standartlariga mos keladi.

Ta'lim tizimini axborotlashtirish qator masalalarning hal etilishi bilan bog'liq.

Xususan,

1) umumta'lim tizimi o'qituvchilarini axborot texnologiyalari va ta'limning elektron resurslaridan o'quv jarayonida foydalanishlari masalalarida qo'llab-quvvatlashning yagona uslubi va texnik bazasini yaratish.

2) ta'limning elektron resurslarining barcha turlarini, shu jumladan, o'qituvchilar tomonidan yaratiladigan va o'quv jarayonining tashkil qilinishini ta'minlaydigan yagona axborot muhitini yaratish.

Ushbu vazifaning bajarilishiga o'quv yurtlarini zamonaviy o'quv va texnika vositalari bilan (elektron darsliklar, elektron o'quv qo'llanmalari, kompyuter modellashtirish vositalari) ta'minlanishi zamin bo'lib xizmat qiladi.

Inson tomonidan yaratilgan ob'ektlar, shuningdek tabiiy muhit predmetlari ta'lim berish jarayonida o'quv axborotini uzatuvchi, pedagog va ta'lim oluvchining faoliyatida ular oldiga qo'yilgan maqsadni, ya'ni bilim olish, tarbiyalanish va intellektual o'sishni ta'minlovchi o'quv vositasi hisoblanadi.

Tizimning maqsadi va vazifalariga muvofiq o'quv faoliyatining samaradorligini oshirishga ko'maklashuvchi turli-tuman predmetlar, hodisalar, faktlar o'quv dasturlaridir. Shunga ko'ra asosiy ta'lim berish vositalarining uch turini ko'rsatish mumkin:

- real (tabiiy) ob'ektlar va jarayonlar;
- real ob'ektlar va jarayonlarning belgilarda (tasvirlarda) aksini topgan o'rindoshlar;
- so'zlarda ifodalanuvchi (verbal) vositalar.

Ushbu uch guruhga ajratilgan, xususan biologiyani o'qitish vositalarini bilish nazariyasi (qaytarish nazariyasi) konsepsiyasiga va fikrlashning rivojlanish bosqichlariga mos keladi. O'quv vositalarining barchasi o'z navbatida biologiya (biologiya)ning mazmunini u yoki bu darajada yoritib beruvchi va o'qib o'rganish faoliyatini tashkil etishda xizmat qiladi [8-9].

O'quv jarayonida multimedia-kompyuter dasturlari, elektron dasturlar, mustaqil ishlash uchun turli xil vazifalar, o'quv mashg'ulotlarining turli bosqichlariga mo'ljallangan o'qish, o'rganish topshiriqlari, kompyuter o'quv o'yinlari ko'rinishida, kompyuterdagi modellashtirish, shuningdek internet tarmog'idagi ta'limiy veb-sahifalar tarzida namoyon bo'ladi.

Natijalar. Inson o'zi uchun belgilangan muhitni to'ldiradi, go'yoki unga singib ketadi. Uning ichki dunyosi tashqaridagi, tashqaridagisi ichki mazmun

bilan boyiydi. Inson dunyoga aylanadi, dunyo esa inson bilan mukammallashadi. Inson omili shuki u oʻzida shunday mazmunni aniqlab u bilan oʻzining ichki dunyosini shunday toʻldirishi lozimki oqibatda tashqi mazmuniga aylanishi kerak.

Ayni chogʻda aks jarayon sodir boʻladi, yaʼni tashqi muhit (ruhlaniladi, tafakkur qilinadi, seziladi) insonning ichki rivojlanishi mohiyatiga egalik qiladi.

Virtual taʼlim masofaviy oʻqish bilan chambarchas bogʻliq boʻlsada, faqat u bilan cheklanmaydi. U oʻqituvchilar, oʻquvchilar va oʻrganilayotgan obʼektlarning bevosita odatdagi hamkorligi jarayonida ham sodir buladi.

Virtual taʼlim, shuningdek insonning umuman taʼlim olishi uning real dunyoda insonga xos oʻrni va yutuqlarini, shu jumladan virtual mazmunini aniqlashga xizmat qiladi.

Koʻrgazmalilikning biologiya fanlarini oʻqitishda alohida oʻrni borligi tan olingan, chunki oʻqitishning koʻrgazmaliligi didaktikaning asosiy tamoyillaridan biri boʻlib hisoblanadi.

Mazkur fanlarni axborotlashtirish asosan yangi axborotlashtirish texnologiya vositalarini, shu jumladan multimedia qoʻllanmalarini kiritish shaklida amalga oshiriladi.

Kompyuter multimedia qoʻllanmalari, xususan biologiya va biologiya fanlar boʻyicha maʼlum darajada axborot eltuvchi qogʻoz darsliklardan farq qiladigan koʻrgazmalilik, interaktivlik va boshqa sifatlarini taʼminlaydi.

Axborotlashtirish texnologiyalaridan, ularning mazmunli va didaktik komponentlaridan tegishli predmetlar boʻyicha axborot manbalarini modellashtirish, konstruksiyalashtirish va tahlillashda foydalaniladi.

Xulosa.Axborot kompyuter texnologiyasi vositasi orqali oʻqitish odatdagi texnik vositalardan farqli tarzda oʻquvchini nafaqat maxsus tanlangan, katta hajmdagi tegishli tarzda tashkillashtirilgan bilim bilan toʻyintirish, balki oʻquvchilarning intellektual salohiyati, ijod qilish qobiliyatini rivojlantirish, yangi bilimlarni mustaqil egallash, turli xil axborot manbalaridan foydalana olish malakasini shakllantirish imkonini beradi.

Ayni chogʻda undan biologiya darslarida foydalanish oʻqituvchi va oʻquvchi faoliyatini intensivlashtirish, predmetni oʻqitish sifatini yaxshilash, biologik, botanik obʼektlarning muhim tomonlarini aks ettirish, oʻrganilayotgan obʼektlar va tabiat koʻrinishlarining tavsiflovchi eng muhim tomonlarini (bilim berishning maqsad va vazifalari nuqtai-nazaridan) ilgari suradi.

Adabiyotlar:

1. Алексеева Л.Ф. Психологические особенности принятия решения и реализации инновационных идей в области образования. // Научные материалы международного форума и школы молодых ученых

ИП РАН / Официальный сайт Института психологии РАН // URL : http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhdunaro/nauchnye_m/razdel_3_a/alekseeva_.html#.

2. Biocca, F., Levy, M.R.: *Communication in the Age of Virtual Reality*. L. Erlbaum Associates Inc., Hillsdale (1995). ISBN 0-8058-1550-3.

3. Xutorskoy A.V. *Virtualnoye obrazovaniye i russkiy kosmizm* // EIDOS-LIST. - 1999. - Vip.1(5): <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>.

4. Velez, D., Zlateva, P.: *Virtual reality challenges in education and training*. Int. J. Learn. Teaching 3(1) (2017).

5. Zhang, X., Jiang, S., de Pablos, P.O., Lytras, M.D., Sun, Y.: *How virtual reality affects perceived learning effectiveness: a task–technology fit perspective*. Behav. Inf. Technol. 36(5), 548–556 (2017). ISSN: 1362-3001.

6. Lorenz, D., Armbruster, W., Hoffmann, H., Pattar, A., Schmidt, D., Volk, T., Kubulus, D.: *A new age of mass casualty education? The InSitu project: realistic training in virtual reality environments*. Anaesthesia 65(9), 703–709 (2016).

7. Palter, V.N., Grantcharov, T.P.: *Individualized deliberate practice on virtual reality simulator improves technical performance of surgical novices in the operating room: a randomized controlled trial*. Ann. Surg. 259(3), 443–448 (2014).

8. Parmar, D., Babu, S.V., Lin, L., Jörg, S., D’Souza, N., Leonard, A.E., Daily, S.B.: *Can embodied interaction and virtual peer customization in a virtual programming environment enhance computational thinking?*. In: *Research on Equity and Sustained Participation in Engineering, Computing, and Technology (RESPECT)*, pp. 1–2 (2016).

9. Ковалевская, Е. В. Компьютерная виртуальная реальность: некоторые философские аспекты / Е.В. Ковалевская // *Виртуальная реальность*. - М., 2008.

РЕЗЮМЕ

Maqolada biologiya ta’limni axborotlashtirishda, bo’lajak kadrlarning axborot kommunikatsion texnologiyalarni o’zlashtirishlari bilan bir qatorda, kadrlar tayyorlashni axborot va kommunikatsion texnologiyalari yordamida jadallashtirish jarayonida virtual laboratoriyaning ahamiyati va mazmuni keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены значение и содержание виртуальной лаборатории в информатизации биологического образования, а также освоении информационных и коммуникационных технологий будущими кадрами, в процессе ускорения подготовки кадров с помощью информационно-коммуникационных технологий.

SUMMARY

The article presents the importance and content of a virtual laboratory in the informatization of biological education, as well as the development of information and communication technologies by future personnel, in the process of accelerating personnel training using information and communication technologies.

“SULFAT KISLOTA ISHLAB CHIQUARISH” MAVZUSINI ROLLI O‘YINLAR BILAN O‘QITISH

Yunusov M.M.

Farg‘ona davlat universiteti kimyo kafedrası o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: pedagogika, rolli o‘yin, kimyo o‘qitish usullari, kimyoviy texnologiya, noorganik moddalar ishlab chiqarish texnologiyasi, nitroza usuli va kontakt usuli.

Ключевые слова: педагогика, сюжетно-ролевая игра, методы обучения химии, химическая технология, технология производства неорганических веществ, нитрозный метод и контактный метод.

Key words: pedagogy, plot-role-playing game, methods of teaching chemistry, chemical technology, technology of production of inorganic substances, nitrous method and contact method.

Kirish. Respublikamizda yoshlarning sifatli ta’lim olishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu esa ularning mustaqil va erkin fikrlay olish qobiliyatining rivojlanishiga, ro‘y berayotgan voqea-hodisalarga shaxsiy munosabatini bildirishga imkon yaratadi. O‘zining mustaqil fikriga ega bo‘lgan har bir shaxs o‘z imkoniyatlarini hamda aqliy qobiliyatini erkin namoyon eta oladi. Bunday yoshlar esa jamiyatning rivojlanishiga o‘zining bilimi va yutuqqa erishishga intiluvchanligi bilan katta xissa qo‘sha oladi. Muvaffaqiyatli ravishda olib borilayotgan ta’limiy islohotlarning ham asosiy maqsadi tayyorlanadigan mutaxassislar saviyasini yuqori pog‘onaga ko‘tarish, ilg‘ortexnologik jarayonlarga suyanib ish ko‘ruvchi, yangi g‘oyalarni amalga oshiruvchi, fanni ishlab chiqarish bilan bog‘lovchi milliy dastur talablariga to‘liq javob bera oladigan erkin, mustaqil fikriga ega bilimli va yetuk malakali kadrlar tayyorlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan universitetlarda kimyoviy texnologiya kursini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkillash bugungi kunning ustivor vazifalaridan biridir [1].

Ma’lumki, kimyoviy texnologiya fani kimyo sanoati bilan kimyoviy – texnologik jarayonlarning taxlili, hamda kimyo sanoati mahsulotlarini sintezlashning umumiy muammolari o‘rganuvchi fan bo‘lib, boshqa mavjud

bo'lgan fanlardan o'zining anchagina murakkabligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, fanning Noorganik moddalar ishlab chiqarish texnologiyasi qismida kimyoviy texnologiyaning umumiy qonuniyatlarini, ko'p uchraydigan kimyoviy texnologik jarayonlar va reaktorlarni, avtomatlashtirilgan oqilona kimyoviy texnologik tizimlarni yaratish ta'moyillarini bilish talabalarning bu fanni o'zlashtirishlarini yanada qiyinlashtiradi. Mavjud nazariy materialni talabaga tushuntirish orqali uni fanga qiziqтира olmaymiz, qiziqish bo'lmagan joyda bilimga ham o'rin bo'lmaydi [2].

Talabalarni darsda faol faoliyatga jalb etibgina bu muammoning yechimini aniqlashimiz mumkin bo'ladi. Bugungi kundagi an'naviy ma'ruza shakli muhim ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar hajmining ko'pligi natijasida uni o'zlashtirish imkoniyatini pasaytirishi mumkin. Shu sababli fanni o'qitishda ta'lim texnologiyalarini foydalanish o'quv jarayonini soddalashtirishga va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida mutaxassislarni tayyorlash sifatini yaxshilaydi [3]. Talabalarni faol faoliyatga undaydigan, ularning darslarga bo'lgan qiziqishini oshiradigan asosiy omillardan biri zamonaviy, ilg'or pedagogik texnologiyalardir.

Materiallar va usullar. Kimyoviy texnologiya faniga talabalarni qiziqtirish usullaridan biri bu darslarda didaktik o'yinlardan foydalanishdir. Didaktik o'yinlardan kimyoviy texnologiya fanida qo'llaniladigan rolli o'yinlarning eng ahamiyatli jihati shundaki, bunda har bir talaba o'z strategiyasiga ega bo'ladi va faol faoliyatni amalga oshiradi. Rolli o'yinlar jamoaviy ijodkorlik va individuallikni o'zida mujassamlashtirgan, aniq stsenariyda belgilangan faol faoliyatni amalga oshiradi. O'yin davomida turli kasb egalari namoyon bo'lishi mumkin: iqtisodchi, texnolog, marketing, ekolog, laborant, xullas kimyoviy texnologiya fanini o'rganib, kelajakda ishlab chiqarishga bog'liq bo'lgan sohalarida faoliyat yuritadigan barcha kasb egalari bo'lishi mumkin. Bunday didaktik o'yinlarni bajarish jarayonida talabalarda boshqalarni tinglash, o'z dunyoqarashini himoya qilish, boshqalarning fikriga munosabat bildirish kabi jihatlarining rivojlanayotganligini kuzatish mumkin [4]. Shu sababli kimyoviy texnologiya fanidan "Sulfat kislota ishlab chiqarish" mavzusi rolli o'yinlar bilan o'qitish metodikasi ishlab chiqildi va uning samaradorligi o'rganildi, taxlil qilindi.

Ushbu rolli o'yin besh bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Darsning nazariy qismi – kirish qismi;
2. Reflektiv kuzatish, o'yin davomida talabalar yangi o'quv mashg'ulot ma'lumotlari haqida fikr yuritadilar va muhokama qiladilar; keys texnologiyasini tahlil qiladi va topshiriqlarni bajaradi va mavzu bo'yicha muammolarni hal qiladi;

3. Bilimlarni umumlashtirish va tahlil qilish, talabalardagi mavjud bo'lgan bilimlariga yangi ma'lumotlar qo'shilganida, ularni tahlil qilish va boshqaruv va kasbiy qarorlar qabul qilishda qo'llash uchun ular o'rtasida aloqa o'rnatadi;

4. Munozarani yakunlash, guruhlariga berilgan topshiriqlarini bajarish orqali mavzu bo'yicha berilgan materiallarning tavsifini bilib oladi, mustahkamlaydi, fikr-mulohaza yuritadi, va daftarga aks ettiradi;

5. Mustaqil qo'llash bosqichi, loyihalash va ijodiy topshiriqlarni amaliyotda yangi bilimlarni o'zlashtirish, talabadan o'z g'oya va fikrlarini ko'rsatishni talab qilish, darsdan tashqari mustaqil ishlash.

Dars shiori: Zamonaviy ishlab chiqarishlar xozirgi zamon yetuk mutaxassislarni mehnati bilan ta'minlanadi.

Darsning maqsadi:

1. Talabalarining ishlab chiqarishning ilmiy tamoyillari haqidagi bilimlarini zamonaviy texnika talablaridan kelib chiqqan holda umumlashtirish.

2. Sulfat kislota ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari ochib berish.

3. Kimyo sanoatini takomillashtirishda fanning rolini, sulfat kislota ishlab chiqaruvchi kimyo korxonalari chiqindilari bilan havoning ifloslanishini ta'kidlash.

Dars jihozlari: Sulfat kislota olingan mahsulotlar, moddalar ko'rgazmasi, jadvallar. Sulfat kislota ishlab chiqarish sxemasi, Sulfat kislota ishlab chiqarish videofilm

Mavzu bo'yicha professor-o'qituvchi tomonidan taqdimot qilinadi. (ilovalarda).

Bugun biz sulfat kislota zavodiga boramiz. Biz to'rt guruhga bo'linishimiz kerak. Birinchi guruh bugungi kunda bosh texnolog bo'limida ishlaydi; ikkinchi guruh ekologik nazorat bilan ishlaydi, uchinchi guruh markaziy zavod laboratoriyasida ishlaydi, to'rtinchi guruh tayyor mahsulotlarni sotish va marketing bo'limining ishi bilan tanishadi.

Rollarni taqsimlash: Talabalar 4 ta ishchi guruhga bo'lingan:

1. Bosh texnolog bo'limi;

2. Atrof-muhit nazorati

3. Markaziy zavod laboratoriyasi

4. Tayyor mahsulotlarni sotish va marketing bo'limi;

Savollar beriladi, munozaralar va muhokamalar qilinadi.

Bosh texnolog bo'limi

Sanoatda H_2SO_4 necha xil usulda ishlab chiqariladi. Ularning xaqida ma'lumot.

H_2SO_4 ishlab chiqarish uchun barcha kerakli xom ash'yolar, H_2SO_4 ishlab chiqarishdagi barcha qurilmalarning maqsadi va ishlash rejimini bilan tanishtiring.

Ishlab chiqarishingizning ilmiy tamoyillarini aytib bering.

Markaziy zavod laboratoriyasi:

Sulfat kislota ishlab chiqarish texnologiyasining asosiy bosqichlaridagi kimyoviy jarayonlar xaqida ma'lumot bering.

Sulfat kislota ishlab chiqarishdagi xavfsizlik choralari.

H_2SO_4 ishlab chiqarish texnologiyasining reaksiya tenglamalari.

Atrof-muhit nazorati

Sulfat kislota ishlab chiqarishda qanday ekologik muammolar yuzaga keladi.

Sizning ishlab chiqarishingizdagi ekologik muammoni qanday hal qilasiz.

Tayyor mahsulotlarni sotish va marketing bo'limi:

Ishlab chiqargan mahsulotingiz xaqida to'liq ma'lumot bering.

Sizni maxsulotingizni ishlatayotgan tegishli tashkilotlarni sanab o'ting. va ular nima maqsadda ishlatishmoqda.

Necha xil maxsulot ishlab chiqarasiz, mahsulotlaringizning asosiy iste'molchilari kimlar.

Ishchi guruhlarda ishlash va muhokama 15 minut davom etadi.

Vakillarga so'z beriladi:

Bosh texnolog bo'limi

Bosh texnolog – Kimyo sanoatida ishlab chiqariladigan mineral kislotalar orasida sulfat kislota ishlab chiqarish va iste'mol qilish bo'yicha birinchi o'rinda turadi. Bu barcha kislotalarning eng arzoni, shuningdek, uning xususiyatlari bilan izohlanadi. Sulfat kislota tutamaydi, konsentrlangan holda qora metallar bilan reaksiya kirishmaydi, shu bilan birga u eng kuchli kislotalardan biri bo'lib, keng harorat oralig'ida (-40 , $-20^{\circ}C$ dan $260-336,5^{\circ}C$ gacha) suyuq holatda bo'ladi [2].

1-texnolog-XVIII asro'rtalaridasulfatkislotagachidamlimaterial–qo'rg'oshin topilgach sulfat kislota qo'rg'oshin idishlar – kameralarda sanoat miqyosida olina boshlangan. Bunday usul **kamerali usul** deb ataldi. Bu kameralarda oltingugurt va selitra aralashmasi yoqilgan. Bunda hosil bo'lgan sulfat angidrid kameraga qo'yilgan suv yoki kislota eritmasida yutiladi. Keyinchalik selitra o'rniga nitrat kislota va kameralar o'rniga minorallardan (Birinchi minora tizimi 1907 yilda Germaniyada paydo bo'lgan) foydalaniladigan bo'lindi. Shuning uchun ham kamerali usulni nitrozali yoki minorali usul deb ataladigan bo'lindi.

Nitroza (minorali) usulda katalizator sifatida azot oksidlari xizmat qiladi. SO_2 oksidlash suyuq fazada nasadkali minoralarda amalga oshiriladi. Bu usulda 75-77 % H_2SO_4 olinadi va mineral o'g'it ishlab chiqarish yuboriladi. Nitroza usuli bilan olingan sulfat kislota toza emasligi va konsentratsiyalanmaganligi uchun undan foydalanish cheklangan. Portlovchi moddalar ishlab chiqarish yoki organik sintez kabi sohalarda konsentrlangan va toza kislota kerak bo'ladi. Shuning uchun minorali usuldan kontakt usuliga o'tilgan.

XIX asrning boshlarida SO_2 ni platina katalizatori ishtirokida SO_3 ga oksidlash mumkinligi aniqlandi. XIX asrning oxirlari XX asrning boshlarida bu usul kontakt usuli (gazning katalizator bilan to'qnashuviga asoslanganligi uchun) deb atalib, sanoatda qo'llanila boshlandi.

Nitrozali usulida olinadigan sulfat kislota sifatida pastligi, 75% dan yuqori konsentratsiyali kislota olib bo'lmayligi, NO_2 , SO_2 , SO_3 kabi gazlarning atmosferaga chaqirib yuborilishi tufayli atmosferaning zaharlanishi kabi kamchiliklarni bu usulni kontakt usuli tomonidan siqib chiqarishiga sabab bo'ldi. Hozirgi paytda ishlab chiqarayotgan sulfat kislota 95% ga yaqini kontakt usulida ishlab chiqarilmoqda [5].

2-texnolog - sulfat kislota ishlab chiqarish uchun kontakt usuli ko'p bosqichli jarayondir. Ko'pgina hollarda oltingugurt piriti kontakt usuli bilan sulfat kislota ishlab chiqarish uchun xom ashyo hisoblanadi. (FeS_2), shuningdek, rangli metallar sulfidlari. Oltingugurt piriti tabiatda keng tarqalgan, rudadagi oltingugurtning o'rtacha miqdori 40 dan 50% gacha, bundan tashqari, ruda tarkibida kobalt, nikel, mishyak, selen, mis, kremniy, kalsiy va natriy karbonatlari, alyuminiy oksidi aralashmalari mavjud.

Markaziy zavod laboratoriyasi

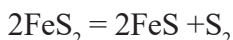
Bosh laborant - sulfat kislota ishlab chiqarishning asosiy bosqichlari:

1. Pech bo'limi (bunda quruq SO_2 hosil bo'ladi)
2. Yuvisht bo'limi (bunda SO_2 gazi ho'l usul bilan tarkibidagi qo'shimchalardan ya'ni H_2SO_4 ning tomchilaridan, suv bug'laridan va kontakt zaharlaridan to'liq tozalanadi)
3. Kompresor bo'limi (bunda tozlangan gaz surib olinib, kontakt apparatiga yuboriladi)
4. Kontakt bo'limi (bunda SO_2 gazi katalizator bilan ta'sirlashib – to'qnashib SO_3 ga aylanadi)
5. Asorbtsiya bo'limi (bunda SO_3 suvga yuttiriladi va H_2SO_4 ga aylantiriladi)

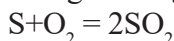
Bosh texnolog bo'limi

3-texnolog - Temir kolchedanini kuydirish yuqori haroratli (1000°C gacha) geterogen (gaz-qattiq), qaytmas, katalizatorsiz (katalizator ishlatilmaydigan) va bir necha bosqichlarda boradigan jarayon bo'lib, uch xil kuydirish pechlarda olib boriladi: 1. Mexanik kuydirish pechlari; 2. Changitib kuydirish pechlari; 3. "Qaynovchi qavatda" kuydirish pechlari.

Kolchedan pechda 500°C gacha qizdirilganda parchalanish avval oltingugurt hosil bo'lish bilan boradi:

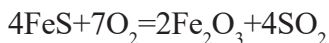

So'ngra oltingugurt bug'lari oksidlanadi:

Qolgan g'ovak FeS_2 kislorod ta'sirida sekin oksidlanadi. Reaksiya yuqori haroratda boradi:

Kolchedanni kuydirish reaksiyasi tenglamasi umumiy holda shunday yoziladi:

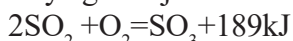

Markaziy zavod laboratoriyasi

1-laborant Kolchedanni kuydirib olingan kuyundi gazlari tarkibida SO_2 (16% gacha, odatda 7-9%), O_2 (9-11%), kuyundi changlari (200g/sm³), qaynovchi qatlamda kuydirilganda kuyundi changlari asosan temir oksidi; ozroq temir sulfidi, mis sulfidi, As_2O_3 mishyak oksidi SeO_2 selen oksidlarini ushlaydi. Bular kattalizatorlarda "zaxarlari" bo'lib, kattalizatorni tez yaroqsiz holga keltiradi. Shuning uchun ham SO_2 barcha qo'shimchalardan tozalanishi kerak.

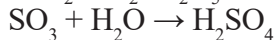
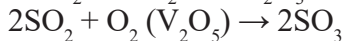
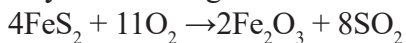
Kuyundi gazlari eng avval siklonlarda tozalanadi (siklon apparati jadvaliga qaralsin), so'ngra gaz issiqligidan bug' hosil qilish uchun (gaz issiqligi 400°C bo'ladi), bug' qozonlariga yuboriladi va haroratsi ancha pasaygach, quruq elektrofiltirlar orqali o'tkaziladi. Bu apparatlarning hammasi zavodning pech bo'limida joylashgan bo'ladi.

2 laborant - SO_2 , ni SO_3 ga oksidlash sulfat kislota ishlab chiqarishning eng asosiy bosqichidir. Shuning uchun xam sulfat kislota ishlab chiqarishning bu usuli kontakt usuli deb ataladi. Kontakt bu to'qnashuv degan ma'noni anglatib, SO_2 gazning kattalizatori bilan to'qnashuvini bildiradi. SO_2 ni kontakt usulida SO_3 ga aylantirish geterogen egzotermik kattalizga tipik misol bo'la oladi. Bu reaksiya gaz hajmini kamayishi bilan beradigan qaytar ekzotermik jarayonidir.

SO_2 dan SO_3 gacha oksidlanishini tezlashtiradigan yuzlab moddalar ma'lum, ulardan uchitasi faollikni pasaytirish tartibida eng yaxshisi: platina, pentoksid . vanadiy va temir oksidi. Shu bilan birga, platina qimmat va SO_2 gazidagi aralashmalar, ayniqsa mishyak bilan oson zaharlanadi. Temir oksidi katalitik faollikning namoyon bo'lishi uchun yuqori haroratni talab qiladi (625°C dan yuqori). Shunday qilib, vanadiy katalizatori eng oqilona hisoblanadi va u sulfat kislota ishlab chiqarishda qo'llaniladigan yagona katalizator hisoblanadi.

Quyida katalizator - vanadiy (V) oksidida mineral piritdan sulfat kislota olish reaksiyalari keltirilgan .

3-laborant - Ishlab chiqarishimizda ishlaganda xavfsizlik choralariga qat'iy rioya qilinadi. Sulfat kislota va oleum juda o'yuvchi moddalardir. Ular teriga, shilliq pardalarga, nafas olish yo'llariga ta'sir qiladi (kimyoviy kuyishlarga sabab

bo'ladi). Ushbu moddalarning bug'lari nafas olayotganda, ular nafas olishda, yo'talishda va ko'pincha - laringit , traxeit , bronxit va hokazo.

4-laborant - Ishlayotgan hudud havosida sulfat kislota aerzolining ruxsat etilgan maksimal kontsentratsiyasi $1,0 \text{ mg} / \text{m}^3$, atmosfera havosida $0,3 \text{ mg} / \text{m}^3$ (maksimal bir martalik) va $0,1 \text{ mg} / \text{m}^3$ (kunlik o'rtacha). Sulfat kislota bug'larining zararli kontsentratsiyasi $0,008 \text{ mg} / \text{l}$ (ta'sir qilish 60 min), o'limga olib keladigan xavf darajasi $0,18 \text{ mg} / \text{l}$ (60 min).

Atrof-muhit nazorati

1-ekolog - Sulfat kislota aerzolini o'z ichiga olgan kimyoviy va metallurgiya sanoati chiqindilari natijasida atmosferada hosil bo'lishi, oltingugurt oksidi shaklda kislotali yomg'ir bo'lib tushishi mumkin. Dunyoning ko'p joylarida yog'ayotgan kislotali yomg'irlar ko'llarni kislotali muxitga aylantirdi, o'sha yerda yashovchi aholining hayoti xavf ostida qoldirmoqda. Ushbu hodisaga qarshi kurash hozircha ohakni suvga eritilmoqda. Biroq, bu bir qator kamchiliklarga ega.

2-ekolog - Ohak - qo'llash bilan shug'ullanadigan ishchilar, baliq va o'simliklarning kuyishiga, shuningdek, mikroorganizmlarning o'limiga olib kelishi mumkin bo'lgan kaustik modda; ohakning erishi va uning neytrallanishi suvning mahalliy isishiga olib keladi, bu esa suvning kislorod kamayishiga olib keladi; suvning qattiqligi sezilarli darajada oshadi.

3-ekolog - Oltingugurt birikmalaridan tashqari, oltingugurt o'z ichiga olgan rudalarning bir qismi bo'lgan birikmalar ham ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, oltingugurtli rudalarning bir qismi bo'lgan va piritni kuydirish paytida atmosferaga chiqariladigan selen. Selen aminokislotalarda (metionin, sistein, sistin) oltingugurt o'rni bosishi va metabolizmga kirishi mumkin. O'simliklarda ortiqcha selen (5-10-6 % gacha) xayvonlarda junlarning to'kilishi va tuyoq kasalliklariga, qushlarda patlarning yo'qolishiga olib keladi.

4-ekolog Yana bir ishlab chiqarish chiqindilari pirit shlaklaridir. Uning katta miqdori ekin maydonlarining katta maydonlarini egallab, atmosferani kuchli changga solib, inson salomatligiga xavf tug'diradi.

Tayyor mahsulotlarni sotish va marketing bo'limi vakiliga beriladi.

U mahsulotlar, tegishli tashkilotlar, iste'molchilar haqida gapiradi.

1-mutaxassis - sulfat kislotani qo'llash sohalari juda keng. Sulfat kislota ko'p miqdorda o'g'it sanoatida: ammoniy sulfat, superfosfat va boshqalarni ishlab chiqarishda ishlatiladi. Yana yirik ishlatiladigan sohalari: neft mahsulotlarini tozalash, toshko'mir smolasini qayta ishlash, ko'p kislotalar (masalan, ortofosfat, sirka, ftorid va boshqalar) va tuzlar olish, rangli va nodir metallar ishlab chiqarish, po'latdan yasalgan buyumlarni bo'yash, nikellash, xromlashdan oldin ishlov berish, lak va bo'yoqlar olish dori-darmonlar olish va boshqalardir.

Sulfat kislota turli organik sintezlarda ishlatiladi. Undan etanol va boshqa spirtlar, ba'zi efirlar, sintetik yuvish vositalari, pestitsidlar, bo'yoqlar, saxarin, plastmassalar olinadi. Uning tuzlari sun'iy ipak ishlab chiqarishda, to'qimachilik sanoatida, tola yoki gazlamalarni bo'yashdan oldin ishlov berishda ishlatiladi. Oziq-ovqat sanoatida kraxmal, patoka va boshqa mahsulotlarni olishda ham ishlatiladi. U yana akkumulyator tayyorlashda gazlarni quritishda, kislotalarni kontsentrlashda, nitrollash reaksiyalarida, portlovchi moddalar ishlab chiqarishda, ionitlarni regeneratsiyalashda va boshqa ko'pgina sohalarda ishlatiladi [6].

2-mutaxassis - Daskaga chizma chiziladi: H_2SO_4 ning qo'llanilishi .

mineral o'g'itlar ishlab chiqarishda;

qo'rg'oshin batareyalarida elektrolit sifatida;

turli mineral kislotalar va tuzlar olish;

kimyoviy tolalar, bo'yoqlar, tutun hosil qiluvchi va portlovchi moddalar ishlab chiqarishda;

neft, metallga ishlov berish, to'qimachilik, charm va boshqa sohalarda ;

oziq-ovqat sanoatida - oziq-ovqat qo'shimchasi sifatida ro'yxatga olingan E513 (emulsifikator);

sanoat organik sintezida reaksiyalarda:

dietil efir, efirlarni olish);

gidratsiya;

sulfonatsiya (sintetik yuvish vositalari va bo'yoqlar ishlab chiqarishda oraliq mahsulotlar);

Distillangan suv ishlab chiqarishda filtrlarda qatronlarni qayta tiklash uchun.

3-mutaxassis - sulfat kislota jahon ishlab chiqarishi taxminan yiliga 160 million tonna. Sulfat kislota eng yirik iste'molchisi mineral o'g'itlar ishlab chiqarishdir. 1 tonna P_2O_5 fosfatli o'g'itlar uchun 2,2-3,4 t sulfat kislota, 1 tonna $(NH_4)_2SO_4$ - 0,75 t sulfat kislota sarflanadi . Shuning uchun sulfat kislota zavodlari odatda mineral o'g'itlar ishlab chiqarish zavodlari bilan birgalikda quriladi.

Yakuniy so'z bosh texnolog bo'limiga beriladi:

4-texnolog - H_2SO_4 ishlab chiqarishda kimyo sanoatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari kuzatiladi:

1. Kam chiqindili texnologiya - xom ashyoning maqsadli mahsulotga o'tishi 99,9% ga etadi.

2. Energiyani tejash, chunki jarayon o'zining energiya tejashini ta'minlaydi.

Ushbu kimyoviy texnologiya bir qator funktsiyalar va bir qator afzalliklarga ega:

1. Xom ashyo va energiyadan oqilona foydalanish.

2. Mashtab va past narx.

Xulosa: jarayon tejamkor, sodda, samarali, ishlab chiqarishda yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Munozarani yakunlash. Vazifalarni bajarish:

Bosh texnolog bo'limi taklif qilgan reaksiya tenglama sxemasiga muvofiq reaksiya tenglamalarini yozing

Markaziy zavod laboratoriyasi topshiriq: 2,4 t piritdan necha tonna H_2SO_4 olish mumkin.

Tayyor mahsulotlarni sotish va marketing bo'limidan topshiriq: Sulfat kislotadan turli maqsadlarda foydalanish mumkin. 1-jadvaldan sulfat kislotaning xossalari va uni qo'llash sohalari o'rtasidagi muvofiqlikni toping.

1-jadval

Sulfat kislotaning xossalari	Foydalanish sohalari
Tuzlar bilan almashinish reaksiyasi (1). gidroksidlar bilan almashinish reaksiyasi (2). Eritmaning metallar bilan o'zaro ta'siri (3). Suvni olib tashlash xususiyatlari (4). Konsentrlangan sulfat kislotaning metallar bilan o'zaro ta'siri (5). Kalsiy fosfat bilan to'liq bo'lmagan almashinuv reaksiyasi (6). Ammiak eritmasi bilan neytrallash (7)	Kipp apparatida vodorod olish (a). Moddalarni quritish (b). Metallarning sirtini zangdan tozalash (c). Kislotalarni olish (d). Oddiy superfosfat olish (e). Sof metallarni qirqish (e). Ammoniy sulfat olish (g)

Atrof-muhit nazoratidan topshiriq: Oltingugurt saqlovchi xom ashyo turlarini ulardagi oltingugurt ulushining kamayib boorish tartibida ketma-ket joylashtiring: rux aralashmasi a) (ZnS), b) xalkopirit (CuFeS_2), c) oltingugurtli pirit (FeS_2).

Natijalar. Rolli o'yinlardan olingan pedagogik samaradorlikni aniqlash uchun nazorat va tajriba guruxlarini tashkil etdik. Nazorat guruhida o'qituvchining bayoni metodidan foydalanib tajriba guruxida esa rolli o'yun yordamida mashg'ulot olib bordik. So'ng o'quv mashg'uloti oxirida mavzuni qamrab olgan 10 ta test topshiriqlari orqali talabalar o'z bilimlarini sinab ko'rdilar. Test topshiriqlari talabalar bilimi ko'nikmasi va malakalariga qo'yiladigan Davlat Standarti talablariga mos ravishda tuzildi. Test sinovda xar bir guruxdan 50 nafardan talabalar qatnashdi

Rolli o'yinlar bilan dars mashg'ulotlarni olib borish talabalarni darsga bo'lgan qiziqishini va munosabatini yanada oshirishga omil bo'lib xizmat

qilish olingan natijalardan ko‘rinib turibdi. Test sinovi natijalarniing umumiy yakuni 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Baho	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi
A'lo	1 (2 %)	12 (24 %)
Yaxshi	7 (14 %)	31 (62 %)
Qoniqarli	39 (78 %)	7 (14 %)
Qoniqarsiz	3 (6 %)	—
Sifat ko'rsatkichi	16 %	86 %
O'zlashtirish	94 %	100 %

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki mavzuni o‘zlashtirishning sifat va umumiy ko‘rsatkichlari tajriba guruxida nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqoridir. Bu biz qo‘llagan pedagogik texnologiyalar, rolli o‘yinlar va o‘quv vositalari samarali ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa. Ushbu maqolada kimyoviy texnologiya fanining o‘qitish samaradorligini oshirish uchun asosiy omil sifatida ta‘lim jarayonida zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish samara berishi taklif qilinadi. Xulosa qilib, aytadigan bo‘lsak, kimyoviy texnologiya darslarida didaktik o‘yin metodlaridan foydalanish orqali professor-o‘qituvchi quyidagi ijobiy yutuqlarga erishishi mumkin:

1. Talabaning dars mashg‘ulotiga bo‘lgan qiziqishi ortadi, o‘yin faoliyati talabalarni kasbga va fanga qiziqtirishni ta‘minlovchi motivatsiya bo‘lib xizmat qiladi.

2. Talabalarning darsda faol bo‘lishlari ta‘minlanadi mavjud muammolarni yechimini topish uchun ularda aniqlik va tezkorlik kabi ijobiy sifatlar shakllanadi.

3. Didaktik o‘yin faoliyatida yuzaga keladigan raqobat, ularda shijoat va ishbilarmonlikni rivojlantiradi, talabada shakllangan ijobiy sifatlar ularga kasbiy faoliyatda o‘z o‘rnini topishlariga yordam beradi.

Kimyoviy texnologiya fanini o‘qitishda didaktik o‘yinlardan foydalanish talabalarda birgalikda o‘zaro do‘stlik bilan faoliyat yuritishga, dasturda berilgan ma‘lumotlarni to‘liq va mustaqil o‘rganishga, kimyo sanoati va ishlab chiqarish jarayonlariga qiziqishlarini yanada oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Kimyoviy texnologiya. Fan dasturi. Toshkent. 2019 yil. Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan 2019 yil 17 avgustda tasdiqlangan.

2. Kattayev N., Ixtiyorova G., Muxamediyev M, Mirzoxidov X. Kimyoviy texnologiya. O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent, 2012. 400 bet.
3. Mirzakarimovich, Y. M. (2022). Universitetlarda kimyoviy texnologiya kursini oqitishda multimediya vositalaridan foydalanish. Pedagog's journal, 20(1), 140-144.
4. Mirzakarimovich, M. Y., & Nishonov, M. (2022). Studying the Efficiency of Teaching the Chemical Technology Course Using Information Technologies. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 13.
5. Зайцев В.С. Современные педагогические технологии: учебное пособие. – В 2-х книгах. – Книга 1. – Челябинск, ЧГПУ, 2012, – 411 с
6. Xasanova X. Ta'lim jarayoni boshqaruv ob'yekti sifatida. Ta'lim texnologiyalari jurnali. 2017, - 68-69 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kimyoviy texnologiya fanidan “Sulfat kislota ishlab chiqarish” mavzusini rolli o‘yinlar bilan o‘qitish tajribasi, tashkil qilish tartibi va dars ishlanmasi haqida fikr yuritiladi va uning samaradorligini o‘rganish, tahlillar va natijalar muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается опыт преподавания темы “Производство серной кислоты” по дисциплине Химическая технология с сюжетно-ролевыми играми, порядок организации и разработка урока, обсуждаются исследования ее эффективности, анализы и результаты.

SUMMARY

This article examines the experience of teaching the topic “Production of sulfuric acid” in the discipline of Chemical technology with story-role-playing games, the order of organization and development of the lesson, discusses research on its effectiveness, analyses and results.

ZOOLOGIYA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNI BILIM, KO'NIKMA, MALAKASINI OSHIRISH YO'LLARIDA VIRTUAL LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINING DIDAKTIK MODELI

Salimova S.F.

*Buxoro davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrası dotsenti,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Kalandarova D.S.

*Buxoro davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: virtual laboratoriyalar, iPad va iPhone kompyutelar, Media materiallar, fotogalereya, fonoteka, videoteka, elektron didaktik materiallar, animatsion rolklar.

Ключевые слова: виртуальные лаборатории, iPad и iPhone компьютеры, медиа-материалы, фотогалерея, фонотека, видеотека, электронные дидактические материалы, анимационные ролики.

Key words: virtual laboratories, iPad and iPhone computers, media materials, photo gallery, music library, video library, electronic didactic materials, animated videos.

Kirish. Insoniyat sivilizatsiyasining axborotlashgan jamiyatga qadam qo'yishi—odamlarning yangi hayot sharoitida, ya'ni yuqori avtomatlashtirilgan axborot muhitida professional faoliyat olib borishiga, bu muhit imkoniyatlaridan samarali foydalanish va salbiy ta'sirlardan himoyalanişga o'rgatmoqda.

Bu holat nafaqat texnika va texnologiyalarning gurkirab rivojlanishi natijasi bilangina chegaralanmay, axborotlashgan jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq tub o'zgarishlar tufayli asosiy qimmatlikka aylanayotgan axborotlar va ular bilan ishlash salohiyatining jiddiy o'sishiga erishish lozimligi bilan tavsiflanadi.

Birgina ta'lim sohasida ushbu muammoni talab darajasida hal qilish uchun ta'lim muassasalarida o'qitiladigan turli sohalarga oid fanlarni o'qitishni zamonaviy vositalar orqali tashkil etish, samarali usul, shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga molik dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ayni vaqtda jamiyat

taraqqiyotida axborot vositalarining oʻrni va roli keskin ortib borayotganligi bois, inson faoliyatining barcha sohalari kabi taʼlim sohasida ham yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish davr taqozosi sanaladi. Zamonaviy jamiyatning axborotlashtirish jarayoni fanlarni oʻqitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy asoslangan metodikasini ishlab chiqishni talab etadi.

Materiallar va usullar. Bu esa taʼlimiy interaktiv ishlar oʻquvchilardan turli fanlardan (biologiya, kimyo, ekologiya va b.) virtual tajribalar oʻtkazishni talab etadi. Bugungi kun talablariga monand koʻpgina oʻquv muassasalarida taʼlim muhitida innovatsion texnologiyalardan, shu jumladan, virtual laboratoriyalardan foydalanish taʼlim muassasasida oʻtkazish imkoniyati boʻlmagan murakkab xodisa va tajribalarni amalga oshirish imkonini bermiqda.

Taʼlimning noanʼanaviy shakli sifatida tashkil etiladigan bahs-munozara, davra stoli, matbuot konferensiyasi muayyan pedmetning muhim mavzulari yuzasidan tashkil etilib, oʻquvchilarda mustaqil fikrlash, oʻz fikrini ilgari surish, uni asoslash hamda himoya qilish qobiliyatini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Bu kabi darslarning tashkil etilishida maqsadning aniqligi, shuningdek, oʻquvchilarning faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega [2]. Oʻquvchilarni mustaqil fikrlashga oʻrgatishda oʻqituvchi va oʻquvchi munosabatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, tabiat qoʻynida yoki boshqa joylarda dars oʻtish, turli joylarda jonli muloqot oʻtkazish, uchrashuvlar tashkil etish oʻquvchilarni olingan bilim va malakalarini amalda bevosita qoʻllashga va natijasini oʻz koʻzi bilan koʻrishga yordam beruvchi muhim vositalardan biridir. Bu noanʼanaviy metodlari vaqti-vaqti bilan oʻquvchilar muhim bir bilim va malakalarga ega boʻlgach foydalanish kerak.

1- rasm. iPad va iPhone kompyutrlari orqali ham kirib oʻquv jarayonini tashkil etish

Noan'anaviy dars shakllaridan biri eskupsiya hisoblanadi. Eskursiyani virtual muhitida tashkillashtirish o'ta xavfli bo'lgan jarayon va holatlarni modellashtirish imkoniyatini beradi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarning interfaol metodlarini o'quv jarayoniga tadbii qilish kun sayin kuchayib bormoqda. Bizga yaxshi ma'lumki, metod o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorligida tashkil etilayotgan ta'lim jarayonida qo'yilgan maqsadga erishish usuli sanaladi.

Bu virtual akademiya faqat kompyutep yoki ko'zga taqadigan maxsus g'ilof orqali emas, balki an'anaviy oddiy kompyutep, iPad va iPhone kompyutep lari orqali ham kirib o'quv jarayonini tashkil etish mumkin [3].

Yana bir tomondan virtual muhitda virtual akademiya orqali o'yin kvestlarini tashkil etish mumkin. Har xil o'yin ko'rinishidagi darslarni tashkil etish mumkin. Masalan, hayot uchun xavfli bo'lgan radioaktiv moddalar bilan ishlash jarayonlari, yoki favqulotda vaziyatlarda vujudga keladigan yuqori kuchlanishli toklar mavjud xonalarda yoki ishlab chiqarish sohalarida vujudga kelgan vaziyatlarda qarorlar qabul qilishni modellashtirish mumkin [4]. Bularni barchasi o'quv jarayoni, ta'lim jarayoni strukturasini butkul o'zgartirib yuboradi. Shuningdek, ingliz tilini o'rganish darslarini, qabul komissiyasini tashkillashtirishda qo'llash mumkin.

Quyida elektron multimediali ta'lim resursi modeli beriladi:

1- jadval

№	Elektron multimediali ta'lim resursi tarkibiy qismlari	Tarkibiy qism elementlari	Vazifasi
1	Biologiyadan metodik materiallar.	Metodik ko'rsatmalar	Laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishga doir ko'rsatmalar
2	Laboratoriya ishlari.	Mashg'ulotni amalga oshirish bosqichlari	Ushbu qismda virtual laboratoriya ishlarini bajarishni amalga oshirish ketma-ketligi ko'rsatilgan.
3	Mashq va topshiriqlar jamlanmasi.	Mashq va topshiriqlar	Mashq va topshiriqlar jamlanmasi o'quv jarayoni talablariga muvofiq qo'yilgan vazifalarni bajarish uchun xizmat qiladi

4	Tashxislash instrumenti	O'tilgan materialni o'zlashtirilishini nazorat qilish uchun test dasturi.	Web formatda test yaratish, biologiya fanidan o'quvchilarning o'zlashtirish sifatini ta'minlash hamda mustaqil o'rganilgan materialni mustahkamlash, ijodiy va mustaqil fikrlash, ko'nikmalarni rivojlantirish, o'z-o'zini baholash yo'li bilan faoliyatini nazorat qilish uchun xizmat qiladi.
5	Ma'lumot material.	5.1. Glossariy-biologiyadan atamalar lug'ati. 5.2. Fanga oid ensiklopedik yoki bibliografik material	Biologik atamalar izohi, muayyan mavzular mazmuniga oid ma'lumotnomalar va adabiyotlar tavsiya qilinadi.
6	Qo'shimcha materiallar.	Animatsion interaktiv materiallar, tasviriy kompozitsiyalar	Bu qismda matnga oid materiallar bilan birga darslik mazmunini to'ldiruvchi animatsion interaktiv materiallar, shuningdek, tasviriy kompozitsiyalar keltirilgan
7	Media materiallar.	7.1. Fonoteka. 7.2. Videoteka.	7.1. Ma'lum mavzularga oid tovushli fayllar va audio treklar jamlanmasidan iborat. 7.2. Mazkur qism laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish uchun video treklar jamlanmasidan (videoko'rasmalar ko'rinishida) iborat.
8	Didaktik materiallar.	8.1. Elektron didaktik materiallar 8.2. Animatsion roliklar.	8.1. (slyddlar va posterlar) 8.2. Animatsion roliklar aniq biologik ob'ekt yoki jarayonni vizuallashtirish uchun yaratilgan.

9	Fotogalereya.	Mashg'ulot mavzuini to'ldirish uchun rasm yoki rasmlı kompozitsiyalardan iborat.	

EMTR o'zida:

1. Biologiyadan metodik materiallar. Laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishga doir ko'rsatmalar.

2. Laboratoriya ishlari. Ushbu qismda virtual laboratoriya ishlarini bajarishni amalga oshirish ketma-ketligi ko'rsatilgan.

3. Mashq va topshiriqlar jamlanmasi. Mashq va topshiriqlar jamlanmasi o'quv jarayoni talablariga muvofiq qo'yilgan vazifalarni bajarish uchun xizmat qiladi.

4. Tashxislash instrumenti. O'tilgan materialni o'zlashtirilishini nazorat qilish uchun test dasturi. Web formatda test yaratish, biologiya fanidan o'quvchilarning o'zlashtirish sifatini ta'minlash hamda mustaqil o'rganilgan materialni mustahkamlash, ijodiy va mustaqil fikrlash [5-6], ko'nikmalarni rivojlantirish, o'z-o'zini baholash yo'li bilan faoliyatini nazorat qilish uchun xizmat qiladi.

5. Ma'lumot material. Quyidagi elementlardan tashkil topadi:

5.1. Glossariy- biologiyadan atamalar lug'ati.

5.2. Fanga oid ensiklopedik yoki bibliografik material.

6. Qo'shimcha materiallar. Bu qismda matnga oid materiallar bilan birga darslik mazmunini to'ldiruvchi animatsion interaktiv materiallar, shuningdek, tasviriy kompozitsiyalar keltirilgan.

7. Media materiallar. Mazkur qism quyidagi elementlardan tarkib topgan.

7.1. Fonoteka. Ma'lum mavzularga oid tovushli fayllar va audio treklar jamlanmasidan iborat.

7.2. Videoteka. Mazkur qism laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish uchun video treklar jamlanmasidan (videoko'rasmalar ko'rinishida) iborat.

8. Didaktik materiallar. Ular quyidagi elementlardan iborat.

8.1. Elektron didaktik materiallar (slaydlar va posterlar)

8.2. Animatsion roliklar. Animatsion roliklar aniq biologik ob'ekt yoki jarayonni vizuallashtirish uchun yaratilgan.

9. Fotogalereya. Mashg'ulot mavzuini to'ldirish uchun rasm yoki rasmlı kompozitsiyalardan iborat.

Natijalar. Yuqoridagi fikr mulohazalardan kelib chiqib, EMTR ta'lim oluvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini, ijodiy va mantiqiy fikrlashini, shuningdek, o'qitish sifatini orttirish uchun xizmat qiladi.

2- jadval

Virtual laboratoriyani an'anaviy mashg'ulotlar bilan solishtirish

№	O'quv jarayoni mazmuni	Virtual laboratoriya mashg'uloti	An'anaviy mashg'ulot
1	O'qitishni tashkil etish	Oldindan dasturlangan vositalar yordamida tashkil etiladi	O'qituvchi ishlab chiqqan reja asosida tashkil etiladi
2	Foydalaniladigan vositalar	Dasturlashtirilgan topshiriqlar, rasmlar, topshiriqlar	Rasm chizish uchun albom, tarqatma materiallar
3	O'quvchining o'quv faoliyati	Dasturlashgan vositalar asosida mustaqil amalga oshiradi	O'qituvchining og'zaki maslahati asosida amalga oshiriladi
4	O'qituvchi faoliyati	O'quvchini faoliyatini yo'naltiradi, o'quvchi faoliyati natijalarini umumlashtiradi	Mashg'ulotni tashkil etadi, o'quvchi faoliyatini kuzatib boradi
5	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqat	O'quvchi o'z faoliyatini dasturlashtirilgan topshiriqlar orqali o'zi nazorat qilib boradi	O'quvchining o'quv faoliyatini vizual nazorat qilib boradi
6	O'quvchi faoliyatining mustaqillik darajasi	O'quvchi mashg'ulotni dastur asosida mustaqil bajaradi va o'zi baholaydi	O'quvchining o'quv faoliyatiga o'qituvchi rahbarlik qiladi
7	O'quvchi o'quv faoliyati samarasini nazorat qilish	O'quv faoliyati samarasini dasturiy vositalar orqali o'z bilimni nazorat qiladi.	O'quv faoliyati samarasini o'qituvchi reyting tizimi orqali o'z ixtiyoriga ko'ra baholaydi
8	O'quv jarayonida foydalaniladigan texnologiyalar va metodlar	O'z-o'zini baholash orqali bilimni nazorat qilish, dasturlashtirilgan test topshiriqlari	An'anaviy tushuntirish, rasm chizish, kuzatish, og'zaki baholash, testlash

Virtual laboratoriya mashg'ulotlaridan foydalanishning asosiy maqsadi o'quvchining mustaqil o'quv faoliyatini faollashtirishdan, o'quvchining hohishi va istagi asosida mashg'ulot samarasini yanada oshirishdan iborat.

Mashg'ulotlarda o'quvchining to'liq mustaqil faoliyat yuritishiga erishish uchun ularni laboratoriya ishlarini bajarishi yetarli bo'lmaydi [7]. Ular mashg'ulotlarning maqsadini bilishi, o'quv faoliyatlarini nazorat qilishlari, bilimni o'zlari baholashlari zarur.

Xulosa. Ishlab chiqilgan virtual laboratoriya mashg'ulotlari bo'yicha Zoologiyadan laboratoriya darslarida o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyati mashg'ulotning maqsadi bilan tanishtirishdan boshlashi lozim. Buning uchun dars mavzusi va mashg'ulot davomida bajariladigan laboratoriya ishlari tartibi va mazmuni bilan oldindan tanish bo'lishi, ma'ruza darslarida olgan nazariy bilimlarini darslik va o'quv qo'llanmalar mustahkamlab borishlari, uyga berilgan vazifalarni bajarib borishlari lozim.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari biologiya o'quv jarayonida virtual laboratoriya mashg'ulotlaridan samarali foydalanish, pedagogik dasturiy maxsulotlari yaratuvchilar tomonidan Internet ta'lim saytlarida taqdim etilayotgan materiallar ishlab chiqaruvchilar bilan birga ta'lim amaliyotida qo'llovchi o'qituvchilarga ham o'ziga xos mas'uliyat yuklaydi.

Adabiyotlar:

1. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot / O'quv qo'llanma. –T.: Fan, 2005. – 205 b.
2. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. – T.: O'qituvchi, 2002. – 126 b.
3. Tolipova J.O. Biologiyani o'qitishda innovasion texnologiyalar/ TDPU–2013. –156 b.
4. Tolipova J.O. A.T.G'ofurov "Biologiya o'qitish metodikasi" T.: 2012. – 128 b.
5. Уразова М.Б. Совершенствование технологии подготовки будущего учителя профессионального образования к проектировочной деятельности: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – Ташкент: ТГПУ, 2015 – 84 с.
6. Федоров А., Медиаобразование и медиаграмотность. Учебное пособие для вузов, Изд-во Кучма Таганрог, 2004. – 340 с.
7. Чагин Д.П. Использование электронных средств обучения с возможностями 3D. Человек и образование № 3, 2010.

РЕЗЮМЕ

Maqolada zoologiya fanini o'qitishda virtual laboratoriyalarining ahamiyati, elektron multimediali ta'lim resursi modeli bayon etilgan. Virtual laboratoriyalarining an'anaviy mashg'ulotlar bilan solishtirish asosida o'quvchilarni bilim, ko'nikma, malakasini oshirish imkoniyatlari ortishi tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье описывается значение виртуальных лабораторий в преподавании зоологии, модель электронного мультимедийного образовательного ресурса. На основе сравнения виртуальных лабораторий с традиционными занятиями был проведен анализ возможностей повышения знаний, умений, навыков учащихся.

SUMMARY

The article describes the importance of virtual laboratories in teaching zoology, a model of an electronic multimedia educational resource. Based on the comparison of virtual laboratories with traditional classes, an analysis of the possibilities of improving students' knowledge, skills and abilities was carried out.

TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA 4K – TA'LIMINING O'RNI

Niyozov A.K.

*Buxoro davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrası dotsenti,
Texnika fanlari falsafa doktori (PhD)*

Nurmurodova M.A.

*Buxoro davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: «4K» modeli, kolloboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash, ijodiy fikrlash, jamoada ishlash, hamkorlik muhiti.

Ключевые слова: модель «4К», сотрудничество, коммуникативность, творческое мышление, критическое мышление, творческое мышление, командная работа, среда сотрудничества.

Key words: «4K» model, collaboration, communicativeness, creative thinking, critical thinking, creative thinking, teamwork, cooperative environment.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida Dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, darslik va o'quv qo'llanmalarini zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o'quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish degan maqsad qo'yilgan.

Hozirgi kunda har bir soha muntazam islohotlar, yangilanish va yaxshilanishlar sari qadam qo'ymoqda, jumladan, ta'lim tizimi ham. Chunki dunyo ta'limi bugunning ehtiyojlari, mehnat bozorining talablariga moslashyapti. O'zgarishlar uchun esa mustahkam asos, poydevor kerakligi uchun raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash kerak.

Materiallar va usullar. O'zgarishlar davrida ta'lim tizimi ijtimoiy jarayonlardan kelib chiqqan holda shiddat bilan rivojlanishni taqozo etadi. Ta'lim orqali jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan

yangi avlod shakllantiriladi. Barcha fanlar bugungi kunda mamlakatimizning har bir fuqarosi umumiy madaniyatining zaruriy elementi bo'lib, yoshlar ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotning turli jabhalarida, muloqot va munosabatning barcha turlarida erkin, samarali, to'g'ri foydalana olish, uning cheksiz imkoniyatlaridan to'laqonli bahramand bo'lish, zaruriy ko'nikma, malakalarga ega bo'lishlari kerak. Buning uchun esa, o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish lozim. Ta'limni isloh qilish tizimga yangi innovatsion uslublarni joriy etish bilan bog'liq. Ana shunday yondashuvlardan biri "4K" modelidir. 4K modeli o'z nomi bilan 4 ta tamoyilni o'z ichiga oladi:

Kollaboratsiya: Ta'lim oluvchining jamoa bo'lib ishlash qobiliyatini shakllantirish. Bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi.

Kommunikativlik: O'quvchilar o'z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o'rganadi.

Kreativ fikrlash: O'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o'z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o'rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Yangi innovatsion yondashuvni O'zbekistonda joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o'rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar o'quvchilarda 4K tamoyilini o'z ichiga olgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratadi.

Zamonaviy ta'lim yod olishga yo'naltirilgan kontent o'rniga o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi, tanqidiy, kreativ va ijodiy fikrlash, jamoada ishlash kabi muhim ko'nikmalarni shakllantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymoqda. Shu bilan birga, fanlarda berilayotgan mavzu va topshiriqlar talabalarning jamiyatda o'z o'rinlarini topishga ko'maklashuvchi hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. An'anaviy ta'limda nima? qachon? qayerda? degan savollarga javob topilar va bu talabalarning xotirasini rivojlantirar edi. Ko'nikma shakllanmagani hisobiga talabalar hayotda duch keladigan masalalar, muammolarga javob topa olmasligi mumkin. Agar talabada muammoga keng qamrovli yechim topish ko'nikmasi shakllantirilsa, muammoga duch kelganda unga qanday yechim topish ustida bosh qotiradi.

Mas'uliyat, ishtiyoq, tanqidiy fikrlash, muammoga o'ziga xos uslubda yechim topish kabi ko'nikmalar asosida shaxs xarakteri shakllanadi.

Kollaboratsiya - ikki yoki undan ortiq kishining umumiy maqsadlarga erishish uchun har qanday sohada birgalikdagi faoliyati bo'lib, bunda bilim almashish, o'rganish va kelishuvga erishish (konsensus) amalga oshiriladi. [1.18.19.] Kollaboratsiya-

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi;
- o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirishi;
- o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha egallagan ko'nikma, bilim va malakalarini amaliyotga tatbiq eta olishini ta'minlashi;
- o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishi;
- o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari, qobiliyatlarini namoyish qilishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi lozim.

Kollaboratsiya-ya'ni hamkorlikda o'qitish g'oyasi turli mamlakat olimlari, jumladan, Amerika J.Xopkins universiteti professori – R.Slavin (1990), Minnesot universiteti professori – R.Jonson, D.Jonson (1987), Koliforniya universiteti professori – Sh.Sharon (1988) tomonidan ishlab ishlab chiqilgan. O'tgan asrning 70-yillarida J.Dyui hamkorlikda o'qitishda natijalarni oldindan ko'ra bilish, amaliy faoliyatni tashkil etish g'oyasini ilgari surdi. Hamkorlikda o'qitish g'oyasi didaktikada 1970 yillarda paydo bo'lgan va Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil mamlakatlari ta'lim muassasalarida keng qo'llanila boshlagan.

Pedagogik hamkorlik g'oyalari bugungi kunda pedagogik texnologiyalar mazmuniga singdirilgan va «XXI asr ta'limi konsepsiyasi» asosini tashkil etadi. [2. 14.15.] Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi – o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qish, o'rganishdir. Hamkorlikda o'qitish har bir o'quvchini kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, shaxs sifatida ongliklik, mustaqillikni tarbiyalash, har bir o'quvchida shaxsiy qadr - qimmat tuyg'usini vujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi. Bu jarayonda har bir o'quvchi o'zining muvafaqqiyati guruh muvafaqqiyatiga olib kelishini anglaydi. Shuning uchun mustaqil va sidqidildan aqliy mehnat qiladi, o'quv topshiriqlarini to'liq va sifatli bajaradi, o'quv materialini puxta o'zlashtiradi, o'rtoqlariga hamkor bo'lishni, o'zaro yordam uyushtirishni o'rganadi. Hamkorlikdagi o'zaro ta'sir ishtirokchisining subektivligi o'qituvchining sinfda o'quvchilarning guruh,

jamo'a, juftlik faoliyatini tashkil etish qobiliyati bilan ta'minlanadi. Metodik adabiyotlarda guruhlashda quyidagi fikrlarni hisobga olish kerakligi bayon etiladi:

- Hamkorlik ishtirokchilari bilan birgalikda guruhda ishlash qoidalarini ishlab chiqish zarur;
- Guruhlar tarkibi almashib, o'zgarib turishi kerak;
- Har bir guruhga turli vazifalar (rollar) ni belgilash;
- Guruhlar bajaradigan vazifalar doimo o'zgarib, almashib turishi kerak;
- Guruhlarda faqat konstruktiv (asosli) tanqidga ruxsat berish mumkin. [3. 61-69.]

Kommunikativ qobiliyat - bu pedagogik o'zaro harakat sohasida maxsus ko'rinishga ega bo'lgan muloqotga qobiliyatlilikdir. Psixologik adabiyotlarda kommunikativ qobiliyatlarning bir qancha turlari ajratib ko'rsatiladi:

- 1) insonning insonni tushuna olishi
- 2) insonni o'z-o'zini anglay olishi
- 3) muloqot vaziyatini to'g'ri baholay olish ko'nikmasi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchi tomonidan pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy metodlariga quyidagilar kiradi: talab, istiqbol, rag'batlantirish va jazolash, jamoatchilik fikri. Muloqotning ijtimoiy-psixologik nazariyasi va pedagogik tajribalarni o'rganish pedagogik ta'sir etishda ikki metod: ishontrish va uqtirishdan keng foydalanish lozimligini ko'rsatadi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash - o'qish predmeti emas, balki o'qitish natijasidir. Bu g'oyalarni va ularning ahamiyatini ham ko'p fikrlilik nuqtai nazaridan ko'rib chiqish hamda ularni boshqa g'oyalar bilan taqqoslashdir.

Birinchi bosqich - davat bosqichi deb ataladi. Da'vat bosqichida o'qitishda interfaol metodlardan foydalangan holda o'quvchi talabalar topshiriq olishi, "Aqliy hujum" metodi orqali avval bilganlari yoki bilaman deb o'ylaganlarini ro'yxatini tuzishlari mumkin.

Ikkinchi bosqich anglash bosqichidir. Bu bosqichda o'quvchi talaba yangi axborot yoki fikrlar bilan muloqotga kirishadi. Bu muloqat matnni o'qishi, filmni ko'rish, nutqni tinglash yoki tajribalar o'tkazish kabi shakllarda bo'lishi mumkin.

Uchinchi bosqich fikrlash bosqichidir. Bunda o'quvchilar yangi bilimlarni mustahkamlaydilar, yangi tasavvur va tushunchalarni avval mavjud bo'lganlariga qo'shib, o'zlashtiradilar.

Kreativ fikrlash bilim va tajribaga asoslangan haqiqiy kompetensiya bo'lib, insonlarning keskin va murakkab vaziyatlarda kutilgan natijalarga erishishga sharoit yaratadi. Ta'limning vazifasi o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatga

erishishlari uchun zaruriy kompetensiyalar bilan ta'minlashdan iborat. Bular sababli ular globallashuv jarayonida tez o'zgarib borayotgan, savodxonlik va raqamlash ilgari surilgan va hozirgi zamon talablariga ega moslashuvchan ishchilarni dunyoga moslashishiga yordam beradi. Kreativ fikrlashni o'quvchi yoshlar egallashi natijasida ularda dolzarb muammolarni yechish uchun yangi texnologiyalardan foydalanib, hali yaratilmagan sektorlarda ishlash, shu qatorda mashina bajara olmaydigan ishlarni bajarish va global muammolarni yechish qobiliyatlarini rivojlanadi. Yuqorida keltirilgan tamoyillar shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish maqsadida oliy ta'lim muassasida mavjud kafedralarda diagnostikalash-shaxsni tashxislash laboratoriyalari tashkil etilishi lozim. Bu laboratoriyalarda zamonaviy shaxsni shakllantirish va tarbiyalash maqsadida quyidagi diagnostikalar olib boriladi.

- Kuzatish;
- Suhbat;
- Kouching;
- Yo'naltirish.

Shu o'rinda kouching atamasiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, pedagog talabani qiziqishi va muammolarini o'rganib, uning qiziqishi va ichki potensialiga ko'ra ma'lum sohaga yo'naltiruvchi diagnostika faoliyat turi hisoblanadi.

- “Kouching” metodikasi;
- maqsadni va unga erishishning optimal yo'llarini aniqlaydi; talabani mustaqilligi va javobgarligini oshiradi;
- o'z faoliyatidan qoniqa olish;
- samarali hamkorlikning yangi yo'llarini topish; qiyin holatlarda muhim yechimni tez topish;
- individual maqsadlarni ta'lim muassasasi maqsadlari bilan moslashtirish; o'z hayot tarzini boyitish;
- yangi imkoniyatlarni ochish;
- hayotni yangi produktiv shaxsiy munosabatlar bilan boyitish va boshqalarga yordam beradi.

Kouching - inglizchadan tarjima qilinganda “Mashq qildirmoq” so'zini anglatadi. Ta'limda esa, pedagog bilan talabani samarali faoliyatiga imkoniyat yaratuvchi uzluksiz jarayonni nazarda tutadi. Kouching - bu muhim o'quv maqsadiga erishish uchun talabaga individual konsultatsiya berish, uning ichki potensialini ochish, zarur qobiliyat va ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, natija olish uchun ilg'or strategiyalarni o'zlashtirishdir.

Kouching maqsadi – nimagadir o‘qitish emas, balki talabaning zarur bilim va tajribani egallashi uchun o‘zini-o‘zi o‘qitishga sharoit yaratishdir. Bu metodika kasbiy va shaxsiy o‘sishi uchun talabalarning o‘z oldiga qo‘ygan vazifalar va o‘zgarishlarga ehtiyojlarini anglash, imkoniyatlarini kengaytirish uchun mo‘ljallangan. U ta’limda, shuningdek, biznesda, shaxslararo munosabatda, oilada, jismoniy sog‘lom bo‘lish kabi hayotning turli sohalarida rejalarni amalga oshirishga yo‘naltirilgan.

Oliy ta’lim muassasida mavjud kafedralar qoshida faoliyat olib borayotgan shaxsni tashxislash laboratoriyalarida diagnostika natijasida talabaning kompetentligi, ya’ni qobiliyatlari aniqlanadi. Bunda talabalar 3 guruhga bo‘linadi:

1. Tadqiqotchi talaba
2. Standart-uslubchi talaba
3. Nofaol talaba

Tadqiqotchi talaba kreativ, kritik, kommunikativ, korporativ va tushuntiruvchi kabi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak. Bu ko‘nikmalar xalqaro mezonlar hamda SOFT SKILLS asosida shakllangan bo‘lib “4K” nomi bilan atalmoqda. “4K” bu kreativ-ijodkor, kritik-tanqidchi, kommunikativ-muloqotga kirishuvchi, korporativ-jamoa bilan ishlay oluvchi hisoblanadi. Tadqiqotchi talaba bu “4K” ko‘nikmasini o‘zida jamlagan bo‘lishi, tushunishi hamda boshqalarga ham tushuntiruvchi funksiyalarini bajarishi kerak.

Standart-uslubchi talaba o‘rganuvchi, o‘zlashtiruvchi va bajaruvchi xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim.

Nofaol talaba esa tinglovchi, takrorlovchi, ko‘chiruvchi hamda ergashuvchi xususiyatlarga ega bo‘ladi.

Biz taklif qilayotgan mexanizm asosida nofaol talabalar standart talabalarga o‘tishi va shu orqali ta’lim samaradorligini oshirish ko‘zda tutilgan. Shuningdek tadqiqotchi talabaning ta’lim jarayoni uzviyligiga erishish maqsad qilib olingan.

Nofaol talaba bilan ishlash diagnostikasi amalga oshirilishi natijasida dastavval talabaning qiziqishi, qobiliyati va bilish darajasi o‘rganiladi va shu orqali qo‘shimcha kasb-hunarga jalb qilinadi. Nofaol talaba “Talaba talabaga ustoz, talaba talabaga shogird” tamoyili asosida tadqiqotchi talabaga birlashtiriladi. Diagnostika davomida standart uslubchi darajasiga o‘tadi.

Satandard-uslubchi talaba bilan ishlash quyidagicha olib boriladi. Har bir fan va ixtisosliklar bo‘yicha kafedralar qoshida “Maktab laboratoriyalari” tashkil etilishi ta’lim oluvshilarga erkin va sifatli tarzda maktabda amaliyot olib borishiga hamda erta pedagogic faoliyatga kirishish imkonini beradi. Fan va ta’lim hamda ishlab chiqarish integratsiyasi bo‘yicha 4+2 loyihasi

asosida talabalar maktablarda amaliyot olib borishadi. Amaliyot jarayonida passiv kuzatuvchilikdan yordamchi o'qituvchi darajasiga sifatida pedagogik faoliyatga kirishadi. Standart-uslubchi talabani kuzatish natijasida unga yo'naltiruvchi sohalarni qiziqishi va qobiliyati hamda bilish darajasiga ko'ra, o'z mutaxassilgiga yaqin bo'lgan ixtisosliklarni smart, mobil, gibril ta'limi asosida o'qib o'rganishi natijasida talaba kelajakda qo'sh mutaxassislikka ega bo'lish takliflari ishlab chiqildi. Masalan, uslubchi, boshqaruvchi, muhandis pedagog, psixolog, tarbiyachi kabi.

Tadqiqotchi talaba bilan individual ishlash mexanizmi quyidagicha olib boriladi. Ta'lim jarayonida an'anaviy usulda ma'ruza, seminar hamda amaliy darslar olib boriladi. Biz ma'ruza darslarni shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish maqsadida debat-ma'ruza va debat-seminar shaklida bo'lishini taklif qilmoqchimiz. Debat ma'ruzada ta'lim beruvchi bilan ta'lim oluvchi darsga yangi o'rganiladigan mavzuni o'rganib, shaxsiy xulosalari bilan keladi hamda o'rganiladigan mavzu doirasida fikrlarni muhokamasi asosida dars tashkil etiladi. Bunda talaba tushuntiruvchi, o'qituvchi esa tahlil qiluvchi, baholovchi vazifasida faoliyat olib boradi ya'ni teskari ta'lim metodi ishlaydi. Debat-seminar darslarida esa talabaga qo'shimcha mutaxassislik fanlari o'rgatiladi.

Xulosa. Ta'lim jarayonida 4K o'qitish metodidan samarali foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi:[5. 376.]

- o'quvchining o'rganish jarayonini boyitadi;
- o'quvchilarga kognitiv (atrof- olam haqidagi bilim doirasini kengaytirish, bilish ehtiyojlarini rivojlantirish ta'limi) axborot beradi;
- o'quvchilarda materialni o'rganishga ishtiyoq uyg'otadi;
- o'quvchilarning o'z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarni shakllantirish imkoniyatlarni kengaytiridi;
- axborotni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi;
- o'quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlar beradi;
- turli xil madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiy darajadagi guruhlar o'rtasida ijobiy o'zaro munosabatlarni ilgari suradi.

Adabiyotlar:

1. Берикханова А.Е. Создание коллаборативной учебной среды как средство формирования успешности личности будущего учителя. Вестник КазНПУ. Алмата. (2017)
2. Угиллой Абдуллаева. Педагогик технология. – Тошкент (2015)
3. Azizxo'jaeva N.M. Pedtexnologiya va pedagogik mahorat.– T.: Fan (2006)
4. Зиёмухаммедов Б. Янги педагогик технология: назария ва амалиёт. (2002) - T.: "Chinor ENK".

5. Педагогика: энциклопедия II жилд/тузувчилар: жамоа.-Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. (2015).

6. O'zbekiston Milliy axborot agentligi sayti: <http://uza.uz/posts/208815>.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etib kelayotgan sifatli ta'limni tashkil etish, ta'lim sifatli tashkil etilishi uchun zarur muhitni yaratishda individual ta'lim mexanizmini yaratish, 4K ta'lim dasturining o'ziga xosligi va yangiliklari, ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится об организации качественного образования, которая сегодня приобретает все большее значение, создании индивидуального механизма обучения в создании необходимой среды для организации качественного образования, уникальности и новаторстве образовательной программы 4К, а также его важность.

SUMMARY

This article talks about the importance of creating the quality that is important today, determining the mechanism of individual learning in obtaining the necessary environment for the organization of high-quality education, the uniqueness and innovations of the 4K educational program, and its importance.

ЎЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМДА ГРАФИК ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ГРАФИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

Қаҳҳаров А.А.

Наманган муҳандислик-қурилиш институти, доцент

Таянч сўзлар: график фанлар, фазовий тасаввур, компетенция, компьютер технологиялари, мультимедиа, AutoCAD, 3D модель.

Ключевые слова: графические дисциплины, пространственное воображение, компетенция, компьютерные технологии, мультимедиа, AutoCAD, 3D модель.

Key words: graphic disciplines, spatial imagination, competence, computer technologies, multimedia, AutoCAD, 3D model.

Кириш. Мустақиллик йилларида таълим-тарбия жараёнига алоҳида эътибор қаратилиб, унинг узлуксизлигини таъминлашга эришилди. “Кадрлар тайёрлаш” миллий дастури, “Таълим тўғрисида”ги қонун қабул қилиниб босқичма-босқич унинг ижроси таъминланмоқда. Ҳозирги кунда сифат босқичи амалга оширилмоқда. Президентимиз томонидан ёшларга бўлган эътибор натижасида давлатимизда ёшлар сиёсати муҳим долзарб масала сифатида қаралмоқда. Бунинг натижасида ривожланган давлатларнинг ҳеч биридан кам бўлмаган таълим муассасаларини янгидан барпо этиш, мавжудларини реконструкция қилиш орқали барча шароитлар яратиб берилди. Шундай экан, бугунги кун талабларидан келиб чиқиб рақобатбардош кадрлар тайёрлаш узлуксиз таълим тизимида катта вазифалар юклайди. Ишлаб чиқариш жараёнини ривожлантириш ва уни бошқаришда муҳандисларга бўлган талаб кундан-кунга ортиб бормоқда. Кичик мутахассисларни профессионал таълимда, муҳандисларни эса олий таълим муассасалари (ОТМ) тайёрлаб беради. Малакали мутахассисларни тайёрлашда график фанларнинг ўрни бекиёсдир. Чизма-техниканинг тили ҳисобланади.

- Техникумларда “Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси” фани техник ва қурилиш йўналишларида 18 соатдан 32 соатгача назарий, 18 соатдан 30 соатгача амалий дарслар учун соатлар ажратилган.

- Техника ОТМларида “Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси” ёки “Муҳандислик ва компьютер графикаси” фани таълим йўналишларига қараб 1 ёки 2 семестрга мўлжалланган бўлиб ўртача 30 соат маъруза, 30 амалиёт дарслари ўқитилади.

График фанларни ўқитишда аввало ўқувчи, талабаларга чизма чизиш ва уни ўқишни тушунтирилади. Бундан кўзланган асосий мақсад талабаларнинг чизиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш, фазовий тасаввури, тафаккурини шакллантириш ҳамда эгалланган билимларга асосланиб уни ривожлантиришдир. Хуш кўзланган мақсад аниқ бўлса, натижаси қандай бўлмоқда деган савол пайдо бўлади.

График фанлар ўзлаштирилиши қийин бўлган фанлар туркумига киради. Бу фанни тушуниш ва уни ўзлаштириш учун фан бўйича таянч билим ва кўникмаларга эга бўлиш талаб этилади. Талаб этилган кўникма ҳосил бўлиши ўқувчи ва талабаларда биринчи навбатда фазовий тасаввурни ривожланишига олиб келади. Фазовий тасаввурини ривожланган ўқувчи-талаба лойиҳалаш кўникмасига эга бўлади. Техникум ва ОТМларда дарсларни ўтишда қўлланилаётган усул ва воситаларни аниқлаш бўйича анкета сўровномалар ўтказилганда график фанларни анъанавий ўқитиш техникумларда 85-90% ни, ОТМларда эса бу кўрсаткич ўртача 60-70% ни ташкил этмоқда. Бу кўрсаткичларни тахлили ўқувчи ва талабалар график фанларни ўзлаштирилишида муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда. Аксарият дарслар анъанавий усулда ўқитилганли сабабли қисқа вақт орлиғида самарадорликка эришиб бўлмаслиги кузатилмоқда. График фанларни ўзлаштиришда фазовий тасаввур шаклланган бўлиши лозим. Фазовий тасаввурни қисқа вақтда шакллантириш мушкул вазифа. Дарс соати чегараланган, бунини ўзгартириб бўлмайди. Лекин натижа муҳим бўлганлиги учун ўқитувчи бошқача усул ва воситалар ёрдамида кўзланган мақсадга эришиши шарт. Техникумларда ўқитилаётган оддий детал чизмасини проекциялашга оид топшириқни ўқувчиларга тушунтиришда мультимедияли технологияларидан фойдаланиш яхши самара беради. Чизиш кетма-кетлиги ўқитувчи доскада чизгандек кўрсатиш мумкин. Бундан ташқари чизилаётган чизмани яққол тасвирини чизишда компьютер графикасининг 3D моделлаштириш имкониятидан фойдаланиб кўрсатиб бериш ўқувчилар фазовий тасаввурини шакллантириб беради.

Адабиётлар таҳлили. График таълим жараёнига компьютер технологияларини қўллаш бўйича хорижий давлат олимлари Е. Desnica, В. Gemović, D.Letić, R.Gligorić[3], J. M.Gutiérrez, F.A.Gil, M.Contero, J.L.Saorín[2], МДХ давлат олимлари В.И.Орлов[1], И.Ф.Боровиков, Л.А.Потапова[4] ва бошқалар, Республикамиз олимлари А.К.Хамракулов, Д.С.Саидахмедова

ва бошқалар илмий тадқиқот натижалари бўйича таклиф ва тавсиялар берган.

Фазовий тасаввур—аввал кўрган бирор жисм, шакл, модел, ходиса, жараён ва қандайдир кўринишга эга бўлган предметларни хаёлан кўз олдига келтира олиши ва унинг таҳлил қила олишига айтилади.

Фазовий тасаввур фақатгина ўқитувчиларда ривожланган, талабаларда эса йўқ[4]. Ўқувчи ва талабаларда фазовий тасаввурни шаклланиши ҳамда унинг ривожланишида ўқитувчидан катта маҳорат талаб этади.

График компетенция—ўқувчи ва талабаларда чизмаларни чизиш, ўқиш, лойиҳалаш кўникмаларини ривожланганлиги ҳамда шулар асосида ижодий қобилиятлари, ғояларни амалга оширишда лойиҳа-эскизларни ярата олиш кўникмасига эга бўлишдир.

Муҳокама. Мисол сифатида пиёлани ҳар қандай ўқувчи ва талабаларга айтилса бир зумда уни тасаввур қила олади ва унинг элементларини таҳлил қилади: пиёла—оғзи думалок, ичи силлиқ бўлиши, таги ҳам айлана шаклда столга ёки тарелкага қўйиш мумкин ва хоказо. Бу каби мисолларда жуда кўплаб келтириш мумкин. Бундай мисолларни ҳар қандай инсон таърифлаб бера олади. Чунки буларни инсонлар ҳар куни кўриши ёки ишлатиши мумкин. Фанга оид бирор деталнинг чизмани берилса (1-расм) уни қандай детал эканлигини ўқувчи ёки талаба тасаввур қила олмайди. Ўқитувчи томонидан деталнинг модел(3D)ини кўрсатиб бериш ўқувчи ёки талабаларнинг шу детал ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлишига ёрдам беради.

Компьютер технологиялари ёрдамида яратилган электрон дарслик, мультимедиали дарс ишланмалари ва бошқаларни таълим жараёнига қўллаш:

- Дарс беришнинг замонавий воситаси;
- Дарс материалларини мультимедиали(анимацион, аудио, видео, виртуал детал моделлари вахоказолар) шакли;
- Катта ҳажмдаги маълумотларни қисқа вақт оралиғида тушунарли тарзда етказиб бера олиш;
- Дарс сифатини бугунги кун талаби асосида ташкил этишга ёрдам беради.

График фанларни ўқитишда бугунги кунда ноанъанавий усул ва воситалардан фойдаланиш зарур. График фанларни берилаётган тушунчаларни ўқувчи ёки талабалар тушунарли, қизиқарли, кўргазмали тарзда етказиш уларни талаб даражасида билим ва кўникмаларга эга бўлишгини таъминлайди. Давлат таълим стандарларида техникум ва техника ОТМлар учун қуйидаги мавзуларни ўзлаштирилиши белгилаб берилган.

Техникумларда:

- Чизма шрифтлари;

- Туташмалар;
- Лекало эгри чизиклар;
- Кўринишлар, кесим ва қирқимлар;
- Ажраладиган ва ажралмайдиган бирикмалар;
- Йиғиш чизмалари;
- Схемалар;
- Қурилиш чизмалари бажариш тартиби мавзуларини ўқитилади. Бу мавзуларни ўқитиш ёрдамида ўқувчиларнинг фазовий тасаввурини шакллантириш режалаштирилган. Лекин техникумларда анъанавий усул ва воситалар ёрдамида ўқитилиши натижасида кўзланган мақсадга эришиб бўлмаяпти.

Техника ОТМларда:

- Нуқтанинг ортогонал проекциялари;
- Тўғри чизикнинг ортогонал проекциялари;
- Текисликларнинг ортогонал проекциялари;
- Тўғри чизик билан текисликнинг ва текисликларнинг ўзаро вазиятлари;
- Проекциялар текисликларини айлантириш, параллел кўчириш, алмаштириш усуллари;
- Кўпёқлиларнинг проекциялари. Кўпёқлиларни тўғри чизик ва текислик билан кесишиши. Кўпёқлилар ёйилмаларини яшаш усуллари;
- Текис ва фазовий эгри чизиклар. 2 - тартибли эгри чизиклар;
- Винт чизиклари;
- Сиртларни ҳосил бўлиши. Сиртларни кинематик ва каркас усулларида берилиши. Айланиш сиртлари;
- Чизикли сиртлар. Тор сиртлари;
- Сиртларни текислик билан кесишиши;
- Винтли сиртлар;
- Сиртлар ёйилмалари;
- Сиртларни ўзаро кесишиши;
- Аксонометрик проекциялар;
- Сонлар билан белгиланган проекцияларда геометрик фигураларнинг проекциялари;
- Топографик сирт, уни чизмада берилиши мавзулари ўқитилади. Бу мавзуларни талабалар ўқиб ўрганиши натижасида фазовий тасаввур, ижодий-мустақил-манتيкий фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш кўзда тутилган. Ўқувчилар техникумларда етарлича фазовий тасаввур шаклланмасдан, ОТМ талабаси сифатида “Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси” фанини ўзлаштиришда муаммоларга дуч

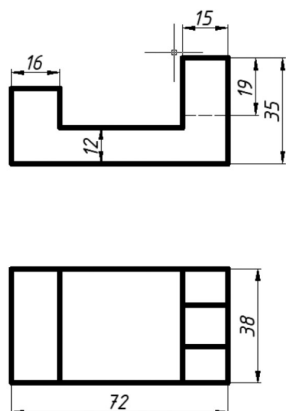

келмоқдалар. Техникумларда фан бўйича олган билимларини ривожлантириш ОТМлар зиммасига юклатилган.

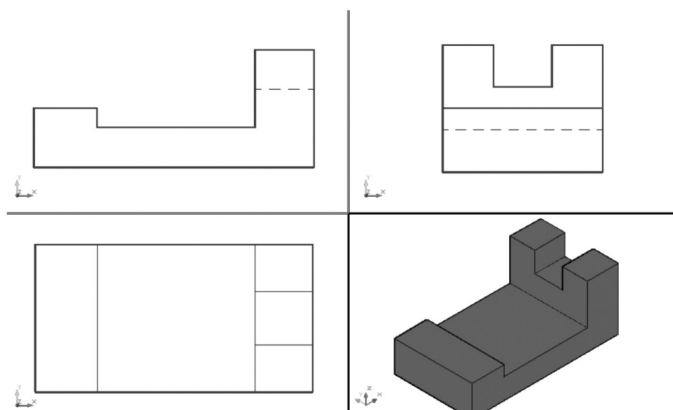
Муаммоларни бартараф этишда биринчи навбатда фазовий тасаввурни шакллантириш лозим. Техникумларда фанни ўқитишда замонавий компьютер технологияларини қўллаш қисқа вақт оралиғида ўқувчиларнинг фазовий тасаввурини шакллантириш имконини беради. Мисол учун кўринишлар, қирқим ва кесимлар мавзуси бўйича электрон мультимедали дарс ишланмаларини яратиш ва ўқув жараёнига қўллаш ҳамда деталнинг 3D моделини AutoCAD график дастуридан турли томонлардан кўрсатиб бериш, қирқим бериш, кесим юзасини ажратиб белгилаш(ранга бўяш, штрих бериш) ўқувчиларда фазовий тасаввурни анъанавий усулга нисбатан тезроқ шакллантиришга ёрдам беради. ОТМларда талабаларнинг фан бўйича билимларини ривожлантириш учун анимацион компьютер технологиялари, мультимедали воситалар, компьютер графикасининг 2D ва 3D моделлаштириш имкониятларидан фойдаланиш ўқитувчига таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқаришда ёрдамчи восита бўлса, талабаларни фан бўйича билим ва кўникмаларни мукамал ўзлаштиришга ёрдам беради. ОТМларда сиртлар, уларнинг ўзаро кесишувлари, ёйилмалари, кўпёкликлар, сонлар билан берилган проекциялар, топографик сиртлар каби мавзуларни тушунтириш кўп вақт талаб этади. Талабаларга ҳам бу мавзуларни тушунтиришда кўргазмалилик даражасини юқори бўлишини таъминлаш ўзлаштиришда муҳим ўрин тутди. Амалий дарс машғулотларида топографик сиртларда тупроқ ишларини бажаришга оид топшириқлар берилади. Талабаларга топшириқнинг бажарилиш кетма-кетлигини тушунишидан аввал, чизманинг яққол тасвири(3D модел)ни кўрсатиб бериш талабаларда фазовий тасаввурни ривожлантиради. Талабалар чизмалар, лойиҳаларни тушуниб, тасаввур этиб бажаришлари ўзлаштириш кўрсаткичларига ижобий таъсир этиши тажрибаларда ўз тасдиғини топмоқда.

Натижа. Талабаларнинг фаоллиги ва мустақил фикрлаш муаммолари амалиётнинг дидактик илдизларидан биридир. Агар ўқувчи ва талабалар фаол бўлмасалар ва фазовий тасаввурлай олмасалар ўқитувчи фаолияти мазмунга эга бўлмайди [1]. Ўқитиш усуллари ривожлантириш, биринчи навбатда ўқувчиларни мустақил фикрлашга ва фаол бўлишларига йўналтирилган бўлиши лозим. Талабаларнинг эркин фикрлашга ва фазовий тасаввурларини шакллантиришга компьютер технологиялари самарали ёрдам бера олади.

1-расмда берилган чизма ўқувчи ёки талабаларга берилганда қандай детал, унинг зарурий проекцияси қандайлигини тасаввур қилишда муаммога дуч келади. Бу чизманинг яққол тасвирини кўрсатилса унинг барча кўри-

1-расм

2-расм. AutoCAD график дастурида детал моделининг проекцион кўриниши ва 3D виртуал модели

нишларини тасаввур этиши мумкин. Яққол тасвирини AutoCAD график дастурида 3D виртуал модел сифатида кўрсатилса (2-расм) ўқувчи ёки талабаларнинг фазовий тасаввури шаклланади. Ўқитувчилар дарсларни ташкил этишда кўргазмали курол, плакатлар, детал моделларини компьютер ёрдамида қайта ишлаб, мультимедиали кўринишда яратиши ва улардан фойдаланишлари лозим. Бу орқали қисқа вақт оралиғида таълим олувчиларни жалб қилиш ва фан бўйича билимлар етказишда энг самарали восита бўлиб хизмат қилади. Компьютер графикасидан фойдаланиш орқали график таълимни самарадорлигини ошириш таълимнинг инстенсив усули сифатида профессор-ўқитувчига ёрдам беради.

Юқорида санаб ўтилган мавзуларнинг барчасига компьютер технологияларини қўллаш натижасида ўқитувчи доскада шу мавзулар бўйича бериладиган график маълумотларни чизиб тушунтиришда дарс вақти етмай қолади. Бундан ташқари мавзуларни ҳаётий мисол ва техника тараққиётидаги ўрни ҳамда шу қабиларни боғлаб тушунтириш, бир сўз билан айтганда янгиликларни беришга вақт етмайди. Шунинг учун ҳам бериладиган график маълумотларни бажарилиш кетма-кетлигини мультимедиали кўринишда берилиши профессор-ўқитувчи вақтини тежашга олиб келади. Бугунги кунда психологик таҳлиллар бўйича ҳар қандай ўқувчи ёки талаба дарснинг 20 минутигача маълумотларни қабул қилиши мумкин экан. Ундан кейинги дақиқаларда талабаларнинг фикри тарқоқ холада бўлишини мутахассисларни аниқлашган. Бундан кўриниб турибдики дарс жараёнини режалаштиришда ўқитувчи ўзининг педагогик маҳоратини ишга солиши лозим. Мисол учун проекциялар текисликларини айлантириш, параллел кўчириш, алмаштириш усуллари мавзусини тушунтиришда, ҳар бир усул бўйича мультимедиали дарс ишланмасини яратиш ва қўллаши лозим. Бундан ташқари

хар бир усулни тушунтириб бўлгандан кейин талабаларга шу мисолни ҳаётий зарурлигини тушунтириш, интерфаол усуллардан фойдаланиб аудиторияни фаоллаштириш лозим. Дарс вақти тақсмотини ўқитувчи аниқ режалар асосида ишлаб чиқиши яхши натижага эришишини кафолатлайди. Профессор-ўқитувчилар мавзунинг технологик харитани тузишда эътиборли бўлишлари дарснинг сифати ва самарадорлигини белгилаб беради.

Олий таълимда график фанларни ўқитишда кўргазмалилик даражасини юқори бўлишини таъминлаш мақсадида фанга оид электрон мультимедиа-али плакатлар, виртуал детал моделлари(3D), автоматлаштирилган компьютер тестлари, компьютер ўйинлари ва мультимедиа-ли электрон китоб яратилган бўлиб, уларни Наманган муҳандислик-қурилиш институтида таълим жараёнига қўллаб келинмоқда. Провардида талабалар ўзлаштириш кўрсаткичларида ўсиши, таълим сифати ва самарадорлигида ижобий таъсир кўрсатиши кузатишмоқда.

Хулоса. Ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, ўзлуксиз таълим жараёнида ўқитилаётган график фанларни ўзвийлигини таъминлаш ҳамда ўқувчи ва талабаларнинг график саводхонлиги, фазовий, геометрик тасаввурини шакллантириш, график компетенциясини ривожлантиришда фан бўйича берилаётган билимлар кўникмага ва малакага айланишида мультимедиа-ли технологиялари энг самарали усул ва восита бўлиб хизмат қилади. Пировардида кутилаётган ўқувчи ва талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари ўсиши кузатилади.

Адабиётлар:

1. Орлов В.И. Активность и самостоятельность учащихся в обучение // СПО. –М.2004. - №1. С. 43-47
2. E. Desnica, B. Gemović, D.Letić, R.Gligorić. Researching Effects of Information Technologies Usage in Engineering Graphics Teaching. Proceedings of Informing Science & IT Education Conference (InSITE) 2011. University of Novi Sad, Serbia. p 163-174.
3. J. M.Gutiérrez, F.A.Gil, M.Contero, J.L.Saorín. Dynamic Three-Dimensional Illustrator for Teaching Descriptive Geometry and Training Visualisation Skills. Departamento de Expresión Gráfica en Arquitectura e Ingeniería, Arquitectura Técnica, La Laguna 38204, Spain. 14 March 2010. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/cae.20447/abstract>
4. И.Ф.Боровиков, Л.А.Потапова. Начертательная геометрия и современное образование. “Преподавание графических дисциплин в современных условиях” Сборник научных трудов. 43-й Межвузовской научно-методической конференции. Томск 2013, с. 19-25
5. А.А.Қаҳҳаров. Компьютер воситасида талабаларнинг фазовий тасаввурини ривожлантириш. “Педагогик таълим” илмий-улубий журнал. 2013 йил №1-сон 42-47 б.
6. А.А.Қаҳҳаров. Талабалар фазовий тасаввурни оширишнинг оптимал усули. Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимига раҳбар ҳамда педагогик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг муаммо ва ечимлари” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари 2-тўплам. Тошкент 2013, 77-79 б.
7. Каххаров А.А., Мансуров А. Автоматизация и составление тестов по предмету начертательная геометрия и инженерная графика. Журнал «Science Time»: материалы Международных науч-

но-практических конференций Общества Науки и Творчества за март 2016 года. – Казань, 2016. Science Time. – №3(27). 224–228 с.

8. Kakhharov A.A. Method of development of emergency descriptions of students in training scientific geometry. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Vol. 7 No. 12, 2019 Special Issue: Education in Uzbekistan ISSN 2056-585. 68-74 p.

9. Kakhharov A.A. Developing students' spatial imagination in the teaching the subject of "descriptive geometry and engineering graphics" with the help of modern computer graphics. *International congress on modern education and integration*. Vol.5 Special Issue. <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1178>

10. Kakhharov A.A. Method of development of emergency descriptions of students in training scientific geometry. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Vol. 7 No. 12, 2019 Special Issue: Education in Uzbekistan ISSN 2056-585. 68-74 p.

11. Каххаров А.А. Особенности преподавания начертательной геометрии и инженерной графики с использованием современных компьютерных технологий // *Nauka-rastudent.ru*. – 2015. – №. 06 (18) / [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://nauka-rastudent.ru/18/2733/>

12. Хамракулов А.К. Чизма геометрияни ўқитишда компьютер технологияларини қўллаш методикаси ("Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси" фани мисолида). Дисс.... пед.фан.ном. – Наманган 2009. – 143 б.

13. Neda Bokan, Marko Ljucovi'c, Srdjan Vukmirovi'c. Computer-Aided Teaching of Descriptive Geometry. *Journal for Geometry and Graphics* Volume 13 (2009), No. 2, 221–229.

14. Қаххаров А.А. Интеллектуал ўйинларни компьютер ёрдамида ташкил этиш йўли билан таълим самарадорлигини ошириш // *Замонавий таълим*. – Тошкент: 2018. – №2. 56–61-б.

15. A.A.Kakhharov. Intensive Methods of Developing Students' Spatial Imagination in the Teaching of Graphic Sciences. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2021, ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2021, Pages. 11885 – 11892

16. А.А. Каххаров Развитие пространственного воображения студентов при обучении начертательной геометрии и инженерной графике с использованием мультимедийных компьютерных технологий. Журнал «Научное знание современности». Материалы Международных научно-практических мероприятий Общества Науки и Творчества (г. Казань) – С.12–18

17. Abdubannaevich Q. A. Texnika otm talabalarining grafik loyihalash kompetentsiyalarini rivojlantirishning intensiv usullari // *Research Focus*. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 274-279.

18. Каххаров А., Джураева Д. Значение химии в подготовке кадров в области сельского хозяйства // *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 88-91.

19. Qahharov A.A., Qozaqova M.Sh. Chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanini o'qitishda talabalarining loyihalash kometensiyasini 3d modellash tirish orqali rivojlantirish. *NamDU ilmiy axborotnomasi*, № 8, 747-754 b. 2023 y

РЕЗЮМЕ

Мақолада узлуксиз таълим тизимида график фанларни ўқитишда ўқувчи ва талабаларнинг чизмаларни чизиш, ўқиш ва уларни лойиҳалаш ҳамда фазовий тасаввур этишидаги муаммоларни мультимедиа компьютер технологиялари имкониятларидан фойдаланиб таълим самарадорлиги ошириш бўйича тасвиялар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье даются предложения по повышению эффективности образования с использованием возможностей мультимедийных компьютерных технологий в преподавании графических наук в системе непрерывного образования.

SUMMARY

This article demonstrates increasing the effectiveness of education using the possibilities of multimedia computer technologies in teaching graphic sciences in the continuous education system.

АНДРАГОГИК ЁНДАШУВ АСОСИДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ПЕДАГОГЛАРИ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАЗМУНИ

Исхакова М.Р.

*МТТДМҚТМОИ “Педагогика ва психология” кафедраси
в.в.б.доценти, п.ф.ф.д (PhD)*

Таянч сўзлар: Андрагогика, катталар таълими, ёндашув, андрагогик тамойиллар.

Ключевые слова: Андрагогика, образование взрослых, подход, андрагогические принципы.

Key words: Andragogy, adult education, approach, andragogical principles.

Мактабгача таълим ташкилотлари (МТТ) педагоглари малакасини ошириш курсларидаги тингловчилар асосан катта ёшдаги мутахассислардан иборат бўлганлиги боис улар учун малака ошириш тизимини андрагогика - катталар таълими фанининг умумий контекстида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳозирги кунда андрагогика катталарни ўқитиш назарияси сифатида қаралиб, таълим олувчи ва таълим берувчиларнинг мақсадлари, вазифалари, таълим мазмуни, ўқитиш шакллари ва методларини ташкил этишни, технологияни аниқлаш бўйича фаолиятни ва катталарнинг таълим жараёнини амалга ошириш илмий асосланган. [1].

Жеймс А. Драйпер, Жон А. Хеншке, Мери К. Купер каби олимлар андрагогика атамасининг келиб чиқишини ўрганишган. Таҳлиллар натижа-сида андрагогика атамасини немис ўрта мактаб ўқитувчиси Александр Капп томонидан 1833 йилда биринчи бўлиб «Афлотуннинг таълим ғоялари» китобида бутун умр давомида ўқиш зарурлиги кўрсатилди. Андрагогика атамаси илк бор унинг “Андрагогика ёки катта ёшли эркакнинг таълим олиши” китоби бўлими сарлавҳасида қайд этилган.

XX асрнинг 1970-1980 йилларида андрагогика тушунчасига оид маса-лани кўриб чиқиш ғарбда “андрагогика баҳс-мунозараси” деб номланган

мунозарани уйғотди, унда андрагогиканинг катталарни ўқитиш назарияси сифатида таърифи, моҳияти, мазмуни ва аҳамияти муҳокама қилинди [2]. Андрагогиканинг мустақил фан сифатида шаклланиши айнан шу даврда Пегтелер, Б. Смолловичев, Д. Савичевич, Л. Турос ва бошқалар номлари билан боғлаш мумкин.

Андрагогика асосларининг якуний шаклланиши йигирманчи асрнинг 1970 йилларида таниқли америкалик олим М.Ш.Ноулснинг “Катталар таълимининг замонавий амалиёти, Андрагогика педагогикага қарши” фундаментал иши нашр этилиши ва унда янги фаннинг асосий қоидалари ишлаб чиқилиши билан боғлиқдир [3].

Хорижий ва ўзбекистонлик изланувчилар томонидан андрагогика тушунчаси муаммоси бўйича олиб борилган таҳлилларни ҳисобга олган ҳолда биз ушбу атаманинг (дефиницияси) таърифларини ажратиб кўрсатдик

(1-жадвал), уларнинг рўйхати якуний эмас.

1-жадвал

**Хорижий ва ўзбекистонлик олимларнинг илмий изланишларида-
ги “андрагогика” тушунчасининг таърифлари**

Олимлар	“Андрагогика” тушунчаси (йил)
Хорижий тадқиқотчилар	
Капп А.	Катталар таълимига оид педагогика бўлими (1833)
Савичевич Д.	Катталар таълими ва ўқишининг барча шакллари ўргатувчи субъекти бўлган фан (1968).
Розеншток Ю.	Алоҳида ўқитувчиларни, махсус методлар ва ўзига хос фалсафани талаб қиладиган катталар таълими (1921)
Гер ван Энкеворт	Катталарни ўзгартиришга қаратилган профессионал йўналтирилган фаолият (1970).
Линдемман Э.К.	Катталарни ўқитиш усули (1926).
Ноулз М.Ш.	Катталарга ўқишда ёрдам берадиган санъат ва фан (1980). Катталарни ўқитишнинг модели (1989).
Дэй К., Баскетт Х.К.	Тадқиқотга асосланган таълим парадигмасидан келиб чиққан илмий дунёқараш (1982).
Брукфилд С.Д.	Катталар таълими ва тайёргарлиги борасидаги ягона энг машҳур ғоя (1986).
Мерриам С., Каффарелла Р.	Катталар таълимининг айрим жиҳатларини тушунишнинг барқарор модели (1991).
Райшманн Й.	Бутун умр давомида катталарнинг таълим олиши ёки ўрганиши ҳақидаги фан (2004).

Змеев С.И.	Катта ёшдаги ўқувчилар ва ўқитувчиларнинг ўқув жараёнини ташкил қилишдаги фаолиятини асословчи катталар таълими фани (2007).
Вершловский С.Г.	Инсоншунослик йўналишидаги махсус фан (2005)
Подобед В.И., Марон А.Е.	Шахснинг узлуксиз шаклланиши шароитида катталар таълими назарияси ва методикаси, касбий ва педагогик билимлар соҳаси ва ижтимоий амалиёт ҳақидаги илмий-амалий соҳа, илм ва илмий фан. (2009)
Кукуев А.И.	Алоҳида фан, илмий-амалий соҳа, педагогика фанининг янги йўналиши, катталарга таълим бериш ва ўргатиш фани, ўқитиш назариясининг бўлими, педагогика фанининг бир тармоғи. (2010)
Ўзбекистонлик тадқиқотчилар	
Зокиров А.А.	Катталар таълими ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, у мактаб ва касб-ҳунар педагогикасидан фарқ қилади, унинг объекти катта ёшли инсонларни бутун ҳаёти давомида ўқиши ва ўрганишидир. (2016)
Мажидов И.М.	Масофавий таълим катталар таълимининг таркибий қисми саналиб, у таълим олувчиларга мустақил ишлашни ўргатади. (2021)
Асқарова Ў.М. Абдуллаева М.А. Болтаева М.	Андрагогика - катталар ҳаётини ривожлантирувчи, ижтимоий муҳитга мослаштирувчи ва таълим билан бойитувчи фан (2015)
Самадова Б.Р.	Катталарни ўқитиш, ўргатиш соҳаси ҳисобланган «андрагогика» катталарга таълим берувчи санъат ва фан ҳисобланади. (2020)

Андрагогика фан сифатида шаклланиш босқичларига эга:

Изланиш даври (XX асрнинг 40-60 йиллари ўртаси). Катталар таълимини англаш, педагогикадан фарқланиш ва ундан ажралиб чиқиш. Бу даврда умумий (ўрта) маълумотли, маълум бир касб эгаси бўлган катта ёшлилар сони ортиб боради.

Автоном давр (XX асрнинг 60-70 йиллари). Андрагогика таълим олувчилар ва таълим берувчилар ўртасидаги муносабатларни, турли хил таълим муассасаларининг статуси ва вазифаларини ва бошқаларни ўрганадиган мустақил фан сифатида тан олинган. Андрагогиканинг шаклланишида катталар таълимининг жамият тараққиётига таъсирини ўрганадиган ва

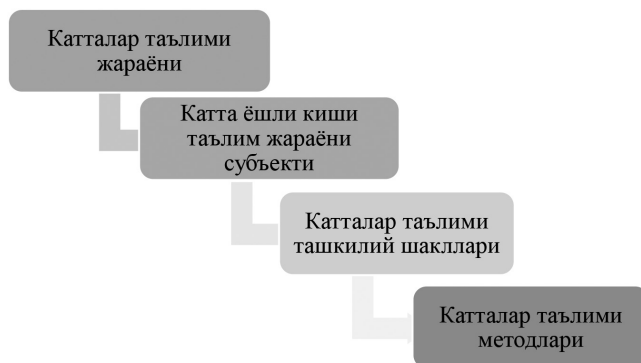
уни шахснинг индивидуал ривожланишининг омили деб ҳисоблайдиган социологик ва психологик тадқиқотлар муҳим роль ўйнайди. Бу даврда инсоннинг мотивацияси, хотираси, тафаккури, диққати хусусиятлари ўрганилади.

Тизимли (XX асрнинг 80-90 йиллари). Ҳаётнинг турли босқичларида катталарнинг турли (профессионал, умумий маданий) эҳтиёжларини қондира оладиган таълим тизимини маълум бир меъёр, тартибга солиш билан боғлиқ муносабатлар шаклини ташкил этиш ғояси пайдо бўлади. Таълим фаолиятида катталарнинг етакчи мавқеи эътироф этилади ва шунга мувофиқ таълим берувчининг алоҳида ўрни муҳокама қилинади.

Ривожланиш даври (XX асрнинг 90-2000 йиллари). Бу босқичнинг ўзига хос хусусияти – “XXI асрнинг калити” сифатида андрагогиканинг аҳамияти ошиб боришидир. Бу даврда фан ва амалиётнинг ўзаро таъсири кучайиб боради.

Бугунги даврнинг ўзига хослиги. Андрагогикани бошқа фанлар ва фаолият соҳалари ҳисобига бойитиш (социология, психология, менежмент ва бошқарув ...) [4]. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида таълим соҳасидаги асосий принциплар сифатида “таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги” ҳамда “инсоннинг бутун ҳаёти давомида таълим олиши” қайд этилди [5].

Андрагогиканинг шаклланиши ғоялар ва тушунчалар ҳамда катталар томонидан ўқитиш амалиётининг доимий равишда ижодий ва танқидий акс эттириш жараёнидир. Андрагогиканинг фан сифатида энг муҳим йўналишлари:

Педагогикада “ёндашув” атамаси таълим ёки тарбия стратегиясини белгиловчи тамойиллар тўплами сифатида тавсифланади. Бундан ташқари, ҳар бир тамойил ўқув жараёнида юзага келадиган аниқ қарама-қаршиликларни ҳал қилишни тартибга солади, уларнинг ўзаро боғлиқлиги эса унинг асосий зиддиятларини ҳал қилишдир. (В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов).

Таълимга ёндашиш, ўқитиш методикаси нуқтаи назаридан, асосий методик тушунчалардан бири бўлиб, ёндашув таълим билан боғлиқ барча бошқа ҳодисалар ва жараёнларда кўриб чиқилади.

Педагогик тадқиқотларда “ёндашув” тушунчаси қуйидагича кўриб чиқилади: асосий тушунтириш тамойили; кўриб чиқиладиган жараён ривожланишининг асосий қонунларини талқин қилиш; жараёндаги ҳодисалар динамикасини таъминловчи асосий механизмларнинг тавсифи; педагогик фаолиятнинг ўзаро боғлиқ тушунчалари, ғоялари ва усуллари тўплами; мураккаб муаммоларни ҳал қилишнинг методологик воситалари [6].

Ушбу масала бўйича адабиётларни таҳлил қилишдан кўриниб турибдики, бугунги кунда ёндашув тушунчаси турли муаллифлар томонидан уларнинг тадқиқотлари мақсадларига мувофиқ равишда кўриб чиқилмоқда.

Биз ўрганган манбаларда маълум бир идеаллаштирилган тушунча сифатида ёндашувга хос бўлган бир қатор хусусиятларни ажратиб кўрсатиш мумкин бўлади. Шундай қилиб, тизимли ёндашув ҳар қандай педагогик тизимни ўрганиш учун методологик асос, шунингдек ҳақиқатни билиш, ўрганиш ва қуриш усуллари тўплами сифатида тақдим этилади.

Гуманистик йўналиш ёндашуви таълимни ривожлантириш ва тарбиялаш тамойилларини, шунингдек, таълимнинг оммабоплиги, онглилиги ва фаолиятлиликини ўз ичига олади.

Тадқиқот ёндашуви, қўп ишлатиладиган тушунча сифатида, икки хил маънога эга. Биринчидан, бош тамойил, дастлабки нуқтаи назар, асосий қоида ёки тушунча сифатида, иккинчидан, тадқиқот предметини ўрганиш йўналиши сифатида.

Тадқиқотимиз доирасида МТТ педагогларининг малакасини ошириш жараёнини такомиллаштириш андрагогик ёндашувга боғлиқ. Ушбу тадқиқот феномени ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, уни андрагогика ўрганади.

Катталар таълими соҳасидаги хорижий ва маҳаллий илмий тадқиқотлар таҳлили олимларнинг андрагогик ёндашувга катта қизиқишини кўрсатади ва бир қатор диссертациялар андрагогик ёндашишга бағишланган. Жумладан, Л.В. Линевич мутахассис шахсини ва унинг индивидуаллигини шакллантиришда талабаларнинг ёшга боғлиқ имкониятларини самарали амалга ошириш нуқтаи назаридан талабаларни ўқитишга андрагогик ёндашувни ўрганган.

Биз тадқиқот ишимизда касбий ривожланиш жараёнида МТТ педагогларининг таълим фаолиятини ривожлантиришга андрагогик ёндашувни ўрганиб, малака ошириш жараёнини андрагогик ёндашувга мувофиқ ташкил этиш шакллари, методлари, воситалари ва йўллари белгиладик [7].

Мактабгача таълим соҳасида МТТ педагоглари малакасини оширишдаги андрагогик ёндашув катталарни ўқитишнинг андрагогик тамойилларини ҳисобга олган ҳолда қурилади.

XX асрда ЮНЕСКО катталар таълимининг асосий тамойилини қуйидагича шакллантирган: “Катталар учун таълим жараёни қизиқарли (қувноқ) тарзда ташкил этилиши керак”

Шу мақсадда, катта ёшдаги таълим олувчиларнинг хусусиятларини, айнан, бизнинг тадқиқотимиз иштирокчилари - малака ошириш курслари тингловчиларни кўриб чиқамиз. Шундай қилиб, малака ошириш курслари тингловчилари қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Ўқув материалга амалий ёндашув (муносабат), фақат “бу ерда ва ҳозир” ишлатилиши мумкин бўлган нарсаларни ўрганиш ва тинглаш истаги [8]. Кўриниб турибдики, бу ҳолда прагматизм (амалий ёндашув) катталарнинг фойдали нарсаларни ўрганишга бўлган соғлом истаги, касбий фаолиятда талаб қилинадиган ва қўлланиладиган ёндашувдир.

2. Ўқув материалнинг мазмунига кутувлар (умидлар) юқори қўйилган бўлса ва агар бу кутув (хоҳиш, эҳтиёж)лар айни вақтда бажарилмаса, машғулотлардан қониқмаслик ёки тезда умидсизликка тушиш ҳолати содир бўлади.

Келтирилган ҳолатда малака ошириш курслари тингловчилари малакали мутахассислар эканлиги кўриниб турибди. Улар малака ошириш курсларидан юқори сифат даражасидаги мазмунга эга бўлган янги материал билан танишишни кутишяпти ва агар машғулот таниш материал асосида ташкил этилган бўлса, ёки тингловчилар кутганларидан паст даражада бўлса тингловчиларда қизиқиш йўқолади ва уларнинг ҳафсаласи пир бўлади. Бу андрагогик ёндашувнинг аҳамиятли эканлигини кўрсатади, чунки катта ёшли таълим олувчи етарли касбий тажрибага эга бўланлиги боис у сифатли материални сифатсизидан фарқлай олади ва ҳ.о.

3. Муайян таълим шаклларининг устунлиги: тажриба алмашиш, мустақил таълим олиш (информал таълим), мунозарада қатнашиш

Бундай ҳолда, катта ёшдаги инсонга бошқа одамлар билан ўзаро мулоқот қилиш, ҳамкорликда бўлиш, билиш ва ўзини ўзи англаш имкониятларини рўёбга чиқариш, ўзига одатий бўлган суръат ва меъёрда ишлаш зарурати бўлганда индивидуал дастур (траектория) асосида малака ошириш малака ошириш курси сифати ва натижавийлиги кузатилади.

4. Маърузани фақат янги йўналишларда, илмий ютуқларда ёки юқори даражадаги раҳбарлардан (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги ва бошқалар) йўл-йўриқ (кўрсатма) сифатида қабул қилиш. Бу ерда, бизнинг фикримизча, катта ёшдаги

таълим олувчининг олинган маълумотларнинг ишончилиги ва аҳамиятлиги, уларнинг манфаатлари, мақсадлари, мотивларини амалга оширишга интилиши намоён бўлади. Бундай вазиятда таълимнинг қадрият-семантик йўналиши тамоёили ишлайди. Биз бу жараёни ўз-ўзини ривожлантиришга йўналтирилган ёндашув ҳамда малака ошириш жараёнини андрагогик ёндашув бўйича такомиллаштириш методикасини яратиш орқали асослаб бердик [9].

5. Муайян аниқ мавзулар бўйича маслаҳат, қўшимча маълумот олиш истиаги. Бунинг учун гуруҳли ва яккама-якка тарзда ташкил этилган маслаҳатлар, факультативлар афзал ҳисобланади. Бундай ҳолат катта ёшдаги таълим олувчининг таълим жараёнидаги ўрни (мавқеи)ни белгилайди. Таълим олувчи таълим берувчи билан ўзаро муносабатлар ўрнатишнинг шакллари-ни белгилашга интилади, у махфийлик сақланишини хоҳлайди ёки ўзини танқидий баҳолашларидан ташвишланади.

Адабиётлар:

1. Вершловский С.Г. От повышения квалификации к постдипломному педагогическому образованию / Андрагогика постдипломного педагогического образования (под. ред. С.Г.Вершловского, Г.С.Сухобской). – СПб.: “СПб АППО”, 2007. – С. 6-33.
2. Возгова З.В. Деятельностный подход к моделированию региональной системы непрерывного повышения квалификации научно-педагогических работников: Дисс... док. пед. наук. – Москва, 2014. – 388 с.
3. Мирсолиева М.Т.//Таълимни модернизациялаш шароитида педагог кадрлар касбий компетентлигини такомиллаштириш механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш (андрагогика мисолида). Тошкент, 2017
4. Катталар таълими ва ўқиш глобал дастури (Curriculum globALE ўқув дастури, Maja Avramovska, Tania Czerwinski, Susanne Latke 2015, DVV International, DIE
5. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ 637-сон, 2020
6. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии: Монография. Волгоград: Волгогр. гос. пед. ун-т, «Перемена», 1994. 150 с.
7. Isxakova M.R. Pedagog kadrlarni rivojlantirishda andragogik yondashuv/ O‘quv qo‘llanma/ Toshkent 2022, 72 bet
8. Юлчиева Д.Х.// Андрагогик таълимда тингловчиларнинг акмеологик компетентлигини ривожлантириш технологияси Пед.фан.бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореферати.-Тошкент, 2017
9. Исхакова М.Р. Методика построения процесса повышения квалификации на основе андрагогического подхода / Методическое пособие, Ташкент, 2021, стр 70

РЕЗЮМЕ

Мақолада мактабгача таълим ташкилотлари педагоглари андрагогик ёндашув асосида малакасини ошириш жараёнини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны теоретические и практические основы процесса повышения квалификации педагогов дошкольных образовательных организаций на основе андрагогического подхода.

SUMMARY

The article describes the theoretical and practical foundations of the process of advanced training for teachers of preschool educational organizations based on the andragogical approach.

ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКА ОШИРИШ КУРСЛАРИ ЎҚУВ-МЕТОДИК ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Инназаров М.А.

Обидов А.Э.

*Олий таълим тизими кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини
ошириш институти*

Таянч сўзлар: модернизация, таълим, сифат, малака ошириш, дастур, ўқув жараёни, таълим методлари.

Ключевые слова: модернизация, образование, качество, обучение, программа, образовательный процесс, методы обучения.

Key words: modernization, education, quality, training program, educational process, educational methods.

Кириш. Илм-фан, техника, ишлаб чиқариш ва технологиянинг жадал ривожланиши жамият ҳаётининг барча соҳаларида тараққиётининг янги истиқболларини очиб берди. Инсониятнинг давлат ва жамият қурилишига доир асрий тажрибалари ижтимоий муносабатларни янгича ёндашувлар асосида тартибга солиш борасидаги илғор ёндашувларнинг қарор топтирилишига олиб келди. Мазкур ёндашувларнинг моҳияти сўнгги йилларда умумий тарзда “модернизациялаш” тушунчаси ёрдамида ифодаланиб келинмоқда. Таълим тизимининг модернизацияси – жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий эҳтиёжларини, унинг малакали кадрларга, шахснинг эса сифатли таълим олишга бўлган талабини қондириш, таълим тизимини барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида мавжуд механизмнинг қайта ишлаб чиқилиши ёки такомиллаштирилиши тушунилади.

Адабиётлар таҳлили. Раҳбар ва педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш, малака ошириш жараёнларига замонавий ахборот-коммуникацион ҳамда илғор педагогик технологияларни жорий этиш, узлуксиз малака ошириш механизмини яратиш, педагог кадрларнинг касбий компетентлиги-

ни изчил ривожлантириш бўйича Республика олимлари У.Ш.Бегимкулов, Н.А.Муслимов, М.Файзиева, Т.Т.Шоймардоновлар, педагог кадрларни малакасини ошириш, касбий компетентликни шакллантириш, турли фанлар доирасида педагогларнинг касбий компетентлик сифатларини ташхислаш масалаларини Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги доирасида В.Н.Батищев, Л.В.Гребенникова, Д.Г.Давыдов каби олимлар тадқиқотлар олиб борган.

Тадқиқот методологияси. Олий таълим ташкилотлари раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малака ошириш ўқув жараёни сифатига таъсир қиладиган омиллар ўрганилиб таҳлил қилинди. малака ошириш тизимининг ҳуқуқий-норматив ҳужжатлари; малака ошириш ташкилотларининг моддий-техник ва ўқув-методик таъминоти, малака ошириш жараёнида педагогик фаолият олиб борадиган профессор-ўқитувчилар таркиби ва малака ошириш тизимида таълим жараёнини такомиллаштириш бўйича ёндашувлар ўрганилди.

Таҳлиллар ва натижалар. Айни вақтда Республика ижтимоий ҳаётига шиддатли тезликда ахборотлар оқими кириб келмоқда ва кенг қўламни қамраб олмақда. Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, ҳулосалаш ҳамда тингловчига етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим-тарбия жараёнига инновацион ёндашувни тадбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилади. Маълумки, инновацион ёндашув – қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимнинг мазмуни ва тузилишини ўзгартиришга қаратилган фаолият бўлиб, объектнинг янги талаблар ва меъёрлар, техник кўрсатмалар, сифат кўрсаткичларига мос равишда янгиланишини кўзда тутди.

Зеро, инновацион ёндашув асосида олий таълим ташкилотлари раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизимини ташкил этилиши таълим сифати самарадорлигини юқори даражага олиб чиқишга имкониятлар яратади. Олий таълим ташкилотлари раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёни сифатига қуйидаги омиллар таъсир қилади. Булар, малака ошириш тизимининг ҳуқуқий-норматив ҳужжатлари (малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари); малака ошириш ташкилотларининг моддий-техник ва ўқув-методик таъминоти (бино-иншооти, ўқув хоналар, компьютерлар, электрон доскалар ва бошқ ҳамда ўқув дастурларига мос равишда ишлаб чиқилган ўқув-методик мажмуалар, ўқув қўлланмалар ва бошқ); малака ошириш жараёнида педагогик фаолият олиб борадиган профессор-ўқитувчилар

таркиби (илмий салоҳияти, хорижда стажировка ёки малака оширганлиги ва бошқ); малака ошириш тизимида таълим жараёнини ташкил этилиши (онлайн, оффлайн, мутахассислик бўйича, муқобил, информал ва бошқ) ва бошқарилиши.

2019-2023 йиллар давомида Республикамизда фаолият олиб бораётган олий таълим ташкилотлари раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш минтақа (тармок) марказлар фаолиятини таҳлил қиладиган бўлсак, инновацион ёндашувлар асосида малака ошириш тизими мазмуни, ташкил этиш шакллари, бошқарув тизими кабилар давлатимиз томонидан қабул қилинган ҳуқуқий-норматив ҳужжатларида ўз ифодасини топганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 27-августдаги ПФ-5789-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019-йил 23-сентябрдаги 797-сонли Қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 27 сентябрдаги 873-сонли буйруғи ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Раёсати мажлисининг 2023-йил 27-апрелдаги 39-сон баёни каби ҳужжатлар айнан олий таълим ташкилотлари раҳбар ва педагог кадрларини малакасини ошириш тизимини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Юқорида келтирилган ҳуқуқий-норматив ҳужжатлар асосида малака ошириш жараёни мазмунини инновацион ёндашув асосида такомиллаштириш бўйича қатор ишлар амалга оширилган. Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ҳамда уларнинг малакасини ошириш курслари касб ва мутахассисликларнинг малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари таркибидаги ўқув модуллари мазмунига ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини мустаҳкамлаш бўйича алоҳида мавзулар киритилган ҳолда ҳамда илғор хорижий тажрибалар асосида олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрлари малакасини ошириш курсларининг 211 та йўналиш бўйича қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларининг янгиланган ўқув режа ва дастурлари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курслари учун яратилган ўқув режа ва дастурлар мазмуни модернизация қилинган бўлиб, ўқув-методик мажмуалар эса инновацион ёндашувлар асосида такомиллаштирилган. Жумладан, таълим йўналишлари бўйича ўқув режасидаги барча ўқув модуллар (2020-2023 йилларга нисбатан) номланиши (“Мақсадга йўналтирилган инглиз тили” каби ўқув модули ўқув режадан чиқарилган) ва унинг малака ошириш тизимидаги аҳамияти тубдан модернизация қили-

ниб, ОТМ профессор-ўқитувчиларни таянч, касбий ва махсус компетенцияларини ривожлантиришга эътибор қаратилган (1-жадвал).

№	Ўқув модуллар	Соати	Фоизда
1.1.	Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ва жамиятнинг маънавий асослари	12	9%
1.2.	Олий таълимнинг норматив ҳуқуқий асослари	14	10,6 %
1.3.	Педагогик фаолиятда рақамли компетенциялар	14	10,6 %
1.4.	Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш	16	12,1 %
1.5.	Педагогнинг касбий компетенцияларини ривожлантириш	16	12,1 %
1.6.	Таълим сифатини таъминлашда баҳолаш методикалари	14	10,6 %
1.7.	Йўналишнинг долзарб муаммолари ва замонавий ютуқлари	46	35 %
Жами ўқув юклама		132	100

Жадвалдан кўриниб турибдики, 1.1.-дан 1.6.- ўқув модулларининг мазмуни (жами 86 соат(65%))да тингловчиларнинг таянч-касбий компетенциялари, 1.7- ўқув модуллари мазмуни (жами 46 (35%) соат) да эса уларнинг махсус ва методик компетенциялари ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш таълим муассасаларига, курслар доирасида сифат жиҳатидан юқори ташкилий ва касбий даражада машғулотлар ўтказиш учун зарур ўқув, услубий ва моддий-техника базасини ташкил этиш ва уни замонавий жиҳозлар билан тўлдириб борилиши зарур. Таълим жараёнига янги техника, ахборот ва педагогик технологияларни жорий этиш таълим сифатини таъминлашга хизмат қилади. Анъанавий ва масофадан ўқитиш шакллари асосида олий таълим педагог кадрлари учун ташкил этиладиган қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларининг тегишли ўқув-методик ресурсларини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Янгиланган ўқув-методик ресурслар мазмуни назарий, амалий ҳамда кўчма машғулотларини ташкил этиш ва ўтказишга таълим йўналиши, мутахассисликлардан келиб чиққан ҳолда методикалар ва технологиялар ҳам модернизация қилинади. Жумладан, Назарий ва амалий машғулотларда барча йўналишлар учун олиб бориладиган умумий модуллар бўйича сўнги йилларда тингловчиларга матн билан ишлашга йўналтирилган интерфаол таълим методлар: “Кейс-стади”, “Инсерт”, “Зинама-зина”, “3 х 4”; Ўқув жараёнида муаммолар ва муаммоли вазиятларни ечишга йўналтирилган интерфаол таълим методлар: “SWOT-таҳлил”, “Муаммо”; Ижодий фаолият ва мантиқий фикрлашни ривожлантиришга йўналтирилган интерфаол

таълим методлар: “Эссе”, “Идрок харитаси”, “СКАМПЕР”, “Идрок харитаси”, “Ребус”, “Лойиха”; “Венн диаграммаси”, “Кластер”, “ФСМУ”, “Қора қути”, “Концептуал жадвал”, “Кейс-стади”, “Мантикий чалкаш занжир”, “Синквейн”, “Интеллектуал биатлон”, “Тугалланмаган топшириқлар эстафетаси”, “Ўқув топшириқлари кросси”, “Ягона давра”, “Пауэр сейвинг” технологияси, “Дуал компетент”, “Интеллектуал контроверс”, “Демонтер” методлари), шахсга йўналтирилган таълим технологиялари (муаммоли, модулли, лойиха таълим технологиялари) каби инновацион таълим технологиялари асосида машғулотлар ташкил этилиши керак.

Хулосалар. Дунё тажрибаларига кўра XXI-асрда очик (информал) шаклдаги эҳтиёжга асосланган қисқа муддатли курсларни ташкил этиш малака ошириш ва касбий ривожланишда муҳим омил ҳисобланади. Шу боисдан ҳам Бош илмий-методик марказда “Педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, Конституция ҳуқуқларимиз кафолати, Педагогик фаолиятда рақамли компетенциялар, Рақамли технологиялар ва рақамли иқтисодиёт, Коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олиш, Масофавий таълим платформалари учун видео контентларни яратиш, Педагогик маҳорат, Ёшларнинг одам савдоси ва мажбурий меҳнат билан боғлиқ жиноятларини олдини олиш, English for Specific Purposes, Олий таълим муассасаларида комплаенс назорат тизимини бошқариш ва коррупцияга қарши курашиш, Кредит-модуль тизими асосида таълим жараёнларини ташкил этиш, Касбий одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш, манфаатлар тўқнашувини бартараф қилиш ва коррупцияга қарши курашишнинг бошқа йўналишлари, Масофавий таълимни ташкил этиш технологиялари, Масофавий таълимни ташкил этиш технологиялари, English (Beginner)” номдаги қисқа муддатли курслар ташкил этилган. Малака ошириш таълим муассасаларида педагог кадрларнинг касбий компетенциясини узлуксиз ривожлантириш, ўзини-ўзи муттасил такомиллаштириш учун шарт-шароит яратишни тақоза этади. Қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тингловчилари учун эҳтиёжга асосланган “Профессор-ўқитувчиларни касбий компетенциясини ривожлантириш”, “Ёш педагоглар маҳорат мактаби”, “Муаллифлик технологияси”, “Таълим сифатини квалиметрик баҳолаш” “Халқаро баҳолаш дастурлари (TIMSS, TALIS, PISA)” ва бошқа қисқа муддатли малака ошириш курсларини ташкил этишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020-йил 23-сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”-ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 8-октябр “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепсиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020-йил 25-январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг ўзликсиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

6. Усмонов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модул тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Тафаккур” нашриёти, 2020 й. 120 бет.

7. www.lex.uz.

8. www.lib.bimm.uz

РЕЗЮМЕ

Малака ошириш тизимининг ҳуқуқий-норматив ҳужжатлари малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари, малака ошириш ташкилотларининг моддий-техник ва ўқув-методик таъминотини такомиллаштириш, малака ошириш жараёнида педагогик фаолият олиб борадиган профессор-ўқитувчилар таркибининг салоҳиятини ошириш, ўқув-методик ресурсларини ишлаб чиқишда хорижий тажрибалардан фойдаланиш, ўқитиш ва баҳолашнинг замонавий усуллари амалиётда қўллаш ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

Нормативно-правовые документы системы повышения квалификации, квалификационные требования, учебные планы и программы, совершенствование материально-технического и учебно-методического обеспечения организаций повышения квалификации, повышение потенциала профессорско-преподавательского состава, осуществляющего педагогическую деятельность в процессе повышения квалификации. улучшение, использование зарубежного опыта в разработке учебно-методических ресурсов, практическое применение современных методов обучения и оценивания.

SUMMARY

Legal-normative documents of the qualification system, qualification requirements, training plans and programs, improvement of the material-technical and educational-methodical support of qualification-raising organizations, increasing the potential of professors-teachers engaged in pedagogical activities in the process of qualification-raising, drawing on foreign experiences in the development of educational-methodical resources. the practical application of modern methods of use, teaching and assessment is discussed.

KOMPYUTER GRAFIKASIDAN FOYDALANIB BO‘LAJAK MUHANDISLARNING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Halimov O‘.H.

*O‘zMU Jizzax filiali Amaliy matematika kafedrası
katta o‘ituvchisi*

Tayanch so‘zlar: kompetentlik, muhandis, grafika, metodika, talaba, jarayon, mashg‘ulot.

Ключевые слова: компетентность, инженер, графика, методология, студент, процесс, обучение.

Key words: competence, engineer, graphics, methodology, student, process, training.

Bugungi kun jamiyatini axborotlashtirish jarayonida bo‘lajak muhandislarning loyihalash kompetentlikni shakllantirishning ilmiy va metodik asoslarini takomillashtirish, bo‘lajak muhandislarda loyihalash kompetensiyani rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimini ishlab chiqish, kompyuterli ta‘limining dasturiy ta‘minotini modernizatsiyalashga katta ahamiyat qaratilib kelinmoqda. Ayniqsa, bo‘lajak muhandislarning fabrika va korxonalardagi faoliyatini rivojlantirish jarayonlarini loyihalash, amalga oshirish va bashoratlash faoliyatiga tayyorlashda raqamli texnologiyalaridan foydalanish, hamkorlikdagi izlanishli va ijodiy faoliyatni tashkil etishning integrativ didaktik vositalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Texnika yo‘nalishi oliy ta‘lim muassasalarida kasbiy loyihaviy faoliyatga tayyorlash, kasbiy yo‘nalganlik, ijodiy tavsifga ega bo‘lib, talabalarga mustaqil qarorlar qabul qilish uchun muayyan muhitni tashkil qilish, ularning erkin faoliyat yuritishlari uchun sharoitlar yaratishni taqozo etmoqda.

Loyihalash kompetentligi muhandis faoliyatining muhim komponentidir, ya‘ni ta‘lim tizimini boshqarishning muhim mexanizmi ekanligini asoslash, ta‘limda loyihalashning metodologik asoslari, oliy ta‘limda loyihalash faoliyatidan foydalanish usullari, kasbiy ishlarni loyihalashning o‘ziga xosliklarini tadqiq etishga doir qilingan ishlarni misol qilib olishimiz mumkin.

Ayniqsa, texnik yo‘nalishi oliy ta‘lim muassasalarida bo‘lajak muhandislarning axborot-muhandislik kompetentligining didaktik asoslarini takomillashtirish, kompyuter grafikasidan foydalanib talabalarning kasbiy shakllantirishning metodik tizimini ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, loyihaviy ta‘lim jarayonida bo‘lajak mutaxassislarning tadqiqotchilikka doir kompetentligini shakllantirish, loyihalash kompetentligini rivojlantirish orqali muhandislarning kompyuter grafikasi bilan ishlash madaniyatini shakllantirishning metodik tizimini takomillashtirish muhim dolzarblik kasb etadi.

Respublikamizda ilg‘or pedagogik va raqamli texnologiyalar asosida bo‘lajak muhandislarning amaliy-faoliyatli tayyorgarligini jadallashtirish, texnika yo‘nalishi oliy ta‘lim muassasalarida axborotli-loyihalash muhitni yaratish, mutaxassislik fanlarini o‘qitishning metodik ta‘minotini takomillashtirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. “Innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun barcha yo‘nalishlarida keng imkoniyatlar yaratish, tadqiqotlarni va innovatsion tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy qilish” global innovatsion indeksda O‘zbekiston Respublikasining o‘rnini yaxshilashning ustuvor maqsadi sifatida belgilab olingan. Bu esa, bo‘lajak muhandislarning kasbiy loyihalash kompetentligini rivojlantirishda kompyuter grafikasining o‘rni beqiyos ekanligidan dalolat beradi. Yurtimizda ham bu borada salmoqli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda, jumladan: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqit strategiyasi to‘g‘risida”, 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonlari, 2019 yil 11 iyuldagi PQ-4391-son “Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2020 yil 28 apreldagi PQ-4699-son “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrdagi 824-son “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarni asos qilib olishimiz mumkin [1-3].

Bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompyuter grafikasidan foydalanishdan ko‘zlangan maqsad ta‘lim jarayonida samaradorlikka erishish va mashg‘ulot maqsadini tushunish, kasbiy bilimlarni qabul qilish jarayonlarini osonlashtirish, biz qanday fan turi bo‘lishidan qat’iy nazar zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishni, dars jarayonida

tadbiq qilishimiz lozimdir. Zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ta'lim oluvchilarda bir muncha qulaylik yaratibgina qolmay bu jarayon ancha qiziqarlidir. Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda, amaliy bezak san'ati fanlarini o'qitishda ham zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanib, amaliy loyiha topshiriqlari, qurilish dizaynini kompyuter grafikasidan foydalangan holda matematik modellashirishni dars jarayonida tadbiq etish mumkin. Bunda kompyuterning grafik dasturlaridan foydalanish mumkin. Kompyuter grafikasi-grafik display (monitor) ekranida tasviriy informatsiyani vizuallashtirish. Dioproektorda loyiha ishini taqdim qilish, loyiha ishlarining maketlarini tayyorlashda va boshqa ishlarni bajarish jarayonida kompyuter grafikasidan kompyuterda hosil qilingan tasvirni darhol o'chirib tashlash, unga tuzatish kiritish, istalgan yo'nalishda toraytirish yoki cho'zish yaqinlashtirish va uzoqlashtirish, burish, harakatlantirish, rangini o'zgartirish va boshqa amallarni bajarish mumkin. Maketlarni bezash, rasm va chizmalarni tayyorlash, buyumlarni loyihalash va modellarni yasashda, reklamalar yaratishda, animatsiyalarni yaratishda, video rolidlarni hosil qilishda va boshqa ko'p sohalarda qo'llaniladi [5-7].

Kompyuter grafikasi tushunchasi hozirda keng qamrovli sohalarni, jumladan quruvchi muhandislik sohasini o'zida mujassamlashtirib, bunda oddiy grafik chizishdan to real borliqdagi tasvirlarni hosil qilish, ularga shakl berish dasturiy vositasida yordamida hatto tasvirga oid yangi loyihalarni yaratish ko'zida tutiladi. U multimedia muhitida ishlash imkoniyatini beradi. Kompyuter grafikasi—bu avvalo keng tarqalib borayotgan dasturiy ta'minotidir, ya'ni kompyuter grafikasi mavjud va yangi yaratilayotgan dasturlarga tayanadi. U hatto dasturlarning o'ziga dizayn berishda ham juda keng qo'llaniladi. Uning rivojlanishi jarayonlarning real uch o'lchovli fazoda qanday kechishini aniq tasvirlash (hatto harakatdagi) imkonini yaratadi. Shuning uchun hozirda shunday amaliy programmalar paketlari mavjudki, ular yordamida ko'rilayotgan masalaning asosiy parametrigina bergan holda uning yechimi natijasi grafik shaklidagi olinishi mumkin. Kompyuter grafikasi nafaqat quruvchi muhandislar, balki turli soha vakillari ham bundan ish faoliyatida keng foydalanishlari, Internet sahifalarini yaratish, o'qish jarayoni uchun va boshqa sohalarda muhim rol o'ynaydi. Kompyuter grafikasi bilan ishlovchi dasturlardan bir qanchasini sanab o'tish mumkin. Jumladan, Microsoft Paint, Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Corel Draw, Macromedia va Adobe Freehand, Adobe InDesign, Adobe ImageReady, Macromedia va Adobe Flash, Discreet va Autodesk 3ds Max, Cinema 4d, Alias va Autodesk Maya, Lightwave, Adobe Brush va hokazolardir. Ushbu dasturlarda kompyuter grafikasiga oid ishlarni amalga

oshirish mumkin. Ba'zilarida oddiy rasm chizish mumkin bo'lsa, ba'zilarida esa uch o'lchamli modellash va hattoki to'rt o'lchamli modellash mumkin bo'ladi. Mutahassislik fanlarini o'qitishda ham bu grafik dasturlardan keng foydalanish mumkin, ularning qulayliklari fanning amaliy ish jarayoni ancha osonlashtiradi va o'zlashtirishni yanada oshirishga yordam beradi. Bu grafik dasturlarda loyihalash elementlari, oddiy loyihadan tortib, geometrik va murakkab naqsh turlarini tasvirlash mumkin. Grafik dasturlar nafaqat o'zlashtirish jarayonini, vaqtni va mablag'ni ham tejashga yordam beradi. Bo'lajak muhandislar grafik dasturlar yordamida chizilgan amaliy ishni (topshiriq sifatida berilgan qurilish loyiha ishlari) bimalol o'zgartira oladi, xatolarni tuzatish ham oson kechadi, istalgan ko'rinish, rangga bo'yash va uni bimalol o'zgartirish mumkin [4].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak eng asosiysi vaqt o'tgan sari amaliy ish sifati va holati o'zgarmaydi. Bu esa bo'lajak muhandislarning paydo bo'ladigan asosiy muammolarning oson yechimiga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqit strategiyasi to'g'risida" gi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 apreldagi PQ-4699-son "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari
4. Ibadullaeva SH. I., Muxammedova A. N. Tvorcheskoe razvitie lichnosti rebenka doshkolnogo vozrasta //International journal of conference series on education and social sciences (Online).–2022.–T. 2. – №. 2.
5. Madaminov J.Z. "Muhandislarni loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish usullari" //Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2021. – №3 – B. 497-502.
6. Madaminov J.Z. Muhandislarni loyihalash kompetensiyalarini shakllantirishda "Muhandislik va kompyuter grafikasi" fanini o'rni // Jamiyat va innovatsiyalar– Toshkent, 2021.– Tom 2 № 4/S – B.633-638.
7. Madaminov J.Z. Bo'lajak muhandislarni loyihalash kompetensiyalarini kompyuter grafikasi vositasida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish // Jamiyat va innovatsiyalar – Toshkent, 2021 – Tom 2 № 8/S – B.462-469.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompyuter grafikasidan foydalanish metodikasini takomillashtirish haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о совершенствовании методики использования компьютерной графики при подготовке будущих инженеров к профессиональной деятельности.

SUMMARY

This article talks about improving the methodology for using computer graphics in preparing future engineers for professional activities.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA INKLYUZIV KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Sattorova M.A.

QarDu Pedagogika kafedrası dots v/b. (PhD)

Ashurova S.

Magistr

Tayanch so‘zlar: inklyuziv kompetentlik, mahorat, kommunikativlik, jestlar, barkamol, tarbiyachi, pedagog.

Ключевые слова: инклюзивная компетентность, умение, коммуникативность, жесты, совершенство, воспитатель, педагог.

Key words: inclusive competence, skill, communication, gestures, excellence, educator, teacher.

Tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas’uliyatli vazifani bajaradi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev 2018 yilning 14 fevralida maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish bo’yicha olib borilayotgan chora-tadbirlari natijadorligi tahliliga bag’ishlangan videoselektor yig’ilishida tizimda faoliyat olib borayotgan tarbiyachilarning saviyasi, hamda ko’nikmalari masalasiga alohida e’tibor qaratdilar. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o‘z mas’uliyatini anglashga, ta’lim-tarbiya vazifalariga ijodiy yondoshishga, o‘z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o‘rtoqlarini o‘shishiga yordam beradi. Demak, tarbiyachi avvalo, bilimli bo‘lishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi va bolalarning yosh xususiyatlarini bilishi kerak. Shuningdek, pedagog tarbiyachining hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqtai nazardan yondoshuvi bolani har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirishga imkon beradi.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar bugungi kunda bog‘chada, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy o‘quv yurtlarida

tahsil olayotgan yoshlarning xulq-atvor normalarini, kasb-hunar malaka va ko'nikmalarini har tomonlama puxta egallab borishini talab qiladi. Buning uchun o'sib kelayotgan yosh avlodni bilimlar bilan qurollantirish milliy qadriyatlarimiz, ma'naviyatimizni tiklash, jahon madaniyati, milliy madaniyatimiz durdonalari bilan tanishtirish, jismoniy sog'lom ma'naviy yetuk qilib tarbiyalashdek vazifalar qo'yildi. Davlat ahamiyatiga molik bunday vazifani amalga oshirishda umumta'lim maktablari bilan bir qatorda xalq ta'limining boshlang'ich bo'g'ini bo'lgan bolalar bog'chalari muhim rol o'ynaydi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov o'zining "Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati" nomli risolasida shunday yozadi: "Tarbiyachi — ustoz bo'lish uchun boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining o'zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlariga ega bo'lishi kerak". Demak, bola shaxsini shakllantirishda tarbiyachi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishida javobgar ekanligini taqozo etadi. Shunga ko'ra tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida, ular bilan bo'ladigan muomalada, muloqotda ibrat, namuna bo'lishi bolani har tomonlama diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvori ish natijalarini haqqoniy baholashi va ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi hamda oilaviy ahvoli bilan qiziqishi zarur hisoblanadi.

Demak, "2022-2026yillargamo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish respublika ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan tarbiyachi murabbiylarning ma'naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga ham bog'likdir. Bolani tarbiyalash nihoyatda qiyin va murakkab jarayon bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgandir. Xususan, qadimgi Gretsiya va Rim tarixidan yaxshi bilamizki, miloddan avvalgi davrlarda ham yoshlar avlod tarbiyasi o'zining ma'naviy qiyofasi va aqliy qobiliyati bilan jamiyat a'zolari o'rtasida yuksak hurmat ehtiromga sazovor bo'lgan kishilar, ya'ni donishmandlar zimmasiga ishonib topshirilgandir. Ushbu holat yosh avlod tarbiyasi uning tashkil etilishi mazmunini faqat shaxs kamolotini emas, balki jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasida ham tarbiyachi-murabbiy kadrlarni ma'naviy qiyofasi, aqli salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yilmoqda. Juda ko'plab davlatlarda maxsus yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda

kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirishni to'raligicha yo'lga qo'yish maqsadida umumta'lim maktablarida ta'lim berish davlat siyosati rejasiga kiritildi. Buning natijasida esa 1990 yilda Tailandda Umumjahon Konferensiyasi bo'lib o'tdi. Bu konferensiyada "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Dekloratsiyasi qabul qilindi. "Inklyuziv ta'lim" tushunchasi ingliz tilidan, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi. P.f.n, dotsent R.Shomahmudova "Nogiron va maxsus ehtiyojli ta'lim oluvchilar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar, oilaning faol ishtirokida, xususan bolaning ehtiyojini qondirishga va ijtimoiy hayotga moslashtirish va umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir"–deb ta'rif berib o'tgan. Maxsus pedagogika sohasida yetuk olim L.R.Mo'minova tomonidan maktabgacha yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarning nutqidagi nuqsonni bartaraf etish bo'yicha korreksion–pedagogik ishlarning nazariy asoslari ishlab chiqilgan, shuningdek, bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish metodikasi yaratilib amaliyotga joriy etilgan. Tarbiyachining inklyuziv tayyorligini aniqlash uchun zamonaviy pedagogika professional kompetensiya konsepsiyasini (A.Akova, V.I.Kashnitskiy, L.A.Petrovskaya) pedagogik faoliyatini amalga oshirishni va ularning mahoratini tavsiflaydi. Shu sababli ilmiy tadqiqotlarda «Tarbiyachining kasbiy malakalari» tushunchasi turlicha izohlanadi. So'nggi bir necha yil ichida kasbiy faoliyatni rivojlantirish va o'qituvchi tashabbusi bilan professional pedagogik faoliyatni amalga oshirishning subyektiv shaxsiga alohida e'tibor qaratildi. Tarbiyachilarning kasbiy malakalari, inklyuziv mashg'ulot jarayonini amalga oshirish uchun ushbu individual hudud hali ham yetarlicha tekshirilmagan. O'qituvchilarni o'qitish jarayonida inklyuziv vakolatlar shakllanishida ilmiy ishlar paydo bo'ldi.

I.N.Xafizulina bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi komponentlarini, shu jumladan asosiy tarkib va funksional kompetensiya sifatida tushunadi. Muallif inklyuziv tayyorgarlik tarkibiga quyidagilarni kiritdi: motivatsion, kognitiv, refleksiv va jarayoniy komponentlar. Motivatsion komponent bo'lajak o'qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligi o'z ixtiyoriga ega bo'lgan motivlik kompetensiyani o'z ichiga oladi, ularda nogironlik sabablari (ijtimoiy, o'quv, kasbiy, shaxsiy rivojlanish va o'zini tasdiqlash, o'z farovonligi va boshqalar.) motivatsion kompetensiya qadriyatlar, ehtiyojlar, sabablar, inklyuziv mashg'ulotlarning maqsadlari va vazifalariga muvofiqlik sifatida belgilanadi. Kognitiv komponent bo'lajak o'qituvchilarning inklyuziv

tayyorgarligining kognitiv kompetensiyasini o'z ichiga oladi, bu inklyuziv o'rganish va tajriba uchun zarur bo'lgan bilimlar tizimiga asoslanib pedagogik ravishda o'ylash qobiliyati sifatida belgilanadi. Kognitiv faoliyat, idrok etish, ongli ravishda ishlashga, xotirada davom ettirish va inklyuziv o'quv vazifalari uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni takrorlash uchun zarur.

Refleksiya komponenti bo'lajak o'qituvchilarning inklyuziv tayyorgarlik refleksiv kompetensiyalarni o'z ichiga oladi, inklyuziv mashg'ulotlarni ongli ravishda nazorat qilish, ularning kasbiy harakatlarini ongli ravishda nazorat qilish, real pedagogik holatlarni tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak tarbiyachilarning inklyuziv tayyorgarligi pedagogik jarayonda o'ziga xos professional vazifalar (o'quv, ta'lim va rivojlantirish va rivojlantirish imkoniyati sifatida) pedagogik faoliyatning rivojlangan usullari va tajribasi sifatida belgilangan.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining bilishga oid qiziqishlari ko'p qirrali qiyofalarda namoyon bo'ladi: o'quvchini harakatchan va qiziquvchanligi ayrim o'quv faoliyatiga shuningdek, o'qishga bo'lgan motivlari, o'quvchi shaxsining o'ziga xos belgilari va yo'nalishlarini qaror topishi shular jumlasidandir. O'quvchi yosh davriga xos tabiiy faolligi, biror bir aqliy qiziqish bilan qamrab olinmasa, uni qaysi tomonga ijobiy yondashib ketishini oldindan aytish qiyin. Shuning uchun ham K.D.Ushinskiy «zo'rlash va majburlashga asoslangan o'qitish» o'quvchining aqliy rivojlanishiga hech qanday ta'sir ko'rsatmasligini alohida ta'kidlab o'tgan edi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, qiziqishlar va motivlar o'quvchilar o'quv faoliyatlarining shakllanish darajasiga qarab shaxsning shakllantiruvchi (o'quvchining nazariy fikri, o'qish faoliyatini o'quvchi shaxsi uchun ahamiyati) dastlabki omillar bilan o'zaro murakkab munosabatlarda namoyon bo'ladi. O'quvchilarning o'qishga (bilishga) bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish shartlari qanday? O'qituvchi darsda o'quvchilarda bilishni shakllantirish uchun nima qilishi kerak? O'quv faoliyatini faollashtirish va o'qishga bo'lgan qiziqishlarni doimo rivojlantirib borish uchun esa nima qilish kerak? Umuman olganda, hozirgi zamon pedagogikasi hamkorlik pedagogikasi bo'lib, u o'quv yurtidagi tarbiyaviy munosabatlarning insonparvarlashuvi va demokratlashuviga yo'naltirilgan. Bunda o'quvchilar faolligini oshirish, ularni pedagogik jarayonning ishtirokchisiga, o'qituvchini esa uning mehribon ustoziga aylantirish muhimdir. Zero, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida ta'kidlanganidek, ta'lim jarayonining demokratlashtirish va insonparvarlashtirish, mamlakatimiz ta'lim tizimini tashkil etishning asosiy prinsiplaridan biridir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tarbiyachi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi kommunikativlik layoqatiga ega bo'lish, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo'l, oyoq va gavda harakatlari, mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olishi lozim. Tarbiyachi bolalarni kuzata oladigan, ularni xulqi, xatti-harakati sabablarini to'g'ri tahlil qilib, unga ta'sir etuvchi vositalarni qo'llay oladigan bo'lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Prezident SH Mirziyoyev. Erkin va faravon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.O'zbekiston.
2. A.Karimov "Barkamol avlod –O'zbekiston taraqqiyotining poydevori"– T.: Sharq, 1997
3. A.Xoliqov "Pedagogik mahorat"-T:Iqtisod-Moliya,2009
- 4.S.Tursunov"Maktabgacha ta'lim-uzluksiz ta'lim tizimining poydevori" maqola Adolat, №2(1119) 2017.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo'lajak pedagog va tarbiyachilarda inklyuziv kompetentligini shakllantirish va davr talabiga mos kadrlarni tayyorlash dolzarbligi umumiy miqyosda yoritilgan. Hozirgi globallashuv jarayonida tarbiyachi pedagoglar har qanday vaziyatdan qulay yo'l bilan chiqib olishi, nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq qilishi tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье в общем масштабе выделена важность формирования инклюзивной компетентности будущих педагогов и воспитателей и подготовки кадров в соответствии с требованиями времени. В современном процессе глобализации педагоги и педагоги могут легко выйти из любой ситуации. ситуации и применить свои теоретические знания на практике.

SUMMARY

This article highlights on a general scale the importance of developing the inclusive competence of future teachers and educators and training personnel in accordance with the requirements of the time. In the modern process of globalization, teachers and educators can easily get out of any situation. situations and apply your theoretical knowledge in practice.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЛОКАЛИЗАЦИИ СОВМЕСТНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Юлдашев М.А.

*доктор педагогических наук, профессор,
проректор по финансово-экономическим вопросам
Ташкентского государственного экономического университета*

Ташева С.Р.

*соискатель (PhD), преподаватель русского языка Центра по обучению
узбекскому и иностранным языкам Ташкентского государственного
экономического университета*

Tayanch so'zlar: SOP, akademik mobillik, SOP tartibi, mahalliyashtirish, mehnat bozori, talab, ta'lim sifati.

Ключевые слова: СОП, академическая мобильность, компоновка СОП, локализация, рынок труда, спрос, качество образования.

Key words: Joint educational programs, academic mobility, JEP layout, localization, labor market, demand, quality of education.

Введение. Современные СОП, реализуемые в условиях современного Узбекистана, подразумевают многопрофильное сотрудничество между высшими учебными заведениями страны и ведущими университетами мира, для достижения общих целей и повышения качества образования.

Ключевой особенностью СОП является уникальная комбинация ресурсов и экспертного подхода к организации учебного процесса. В рамках таких программ, студенты могут получить доступ к более широкому спектру знаний, работать с преподавателями высокого уровня компетенции, разнообразным учебным материалам и методикам. Это способствует обогащению образовательного опыта и повышению общего качества обучения в стране [1, с. 181].

С организационной точки зрения, это достигается, в первую очередь, в рамках соответствующих концепций академической мобильности, ког-

да учащиеся получают знания за рубежом (очно либо дистанционно). Следует отметить, что очное обучение за границей, помимо получаемых знаний и навыков, также способствует культурному обмену между представителями разных национальностей и культур, что, в свою очередь, способствует развитию межличностной коммуникации и глобального мышления [2, с. 83].

Однако, согласно результатам некоторых исследований, классическая компоновка программ академической мобильности по типу «2+2» [3, сс. 82-84] (для бакалавров) стоит на грани исчерпания своих возможностей в условиях страны. Обусловлено это в первую очередь тем, что стремительный прогресс местного технологического рынка (т.н. «технопарка») острым ребром ставит вопрос о необходимости локализации зарубежной школы, сотрудничество с которой предусматривается в рамках той или иной СОП.

В настоящей статье рассмотрено несколько гипотетических доводов и аргументов, касающихся необходимости локализации зарубежной школы в условиях Республики Узбекистан, предложена теоретическая модель переконпоновки программ академической мобильности на примере модели «2+1+0,5+0,5», а также приведено несколько аргументов касательно её потенциальной эффективности.

Объекты исследования

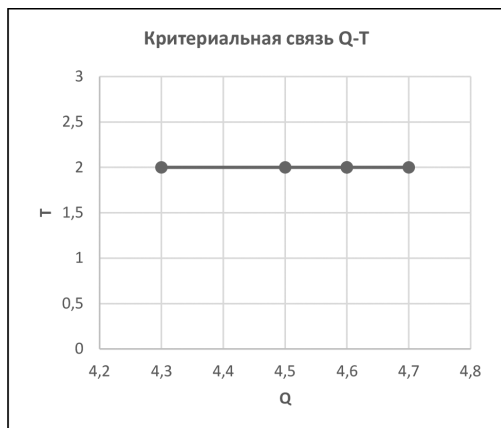
СОП как теоретическое понятие, практическая имплементация СОП, академическая мобильность, компоновка СОП, локальная ориентированность СОП.

Методика исследования

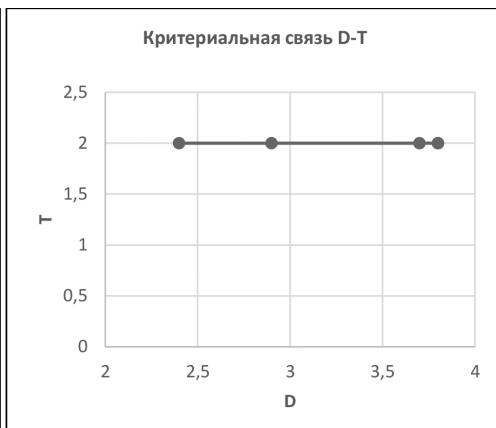
Сравнительный анализ, метод теоретической индукции, статистический анализ.

Анализ данных и формирование результатов

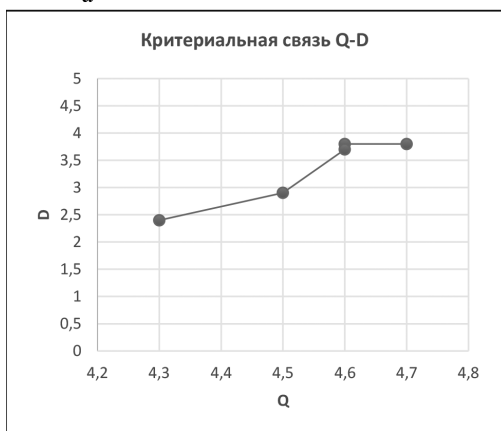
При исследовании рассматриваемого вопроса, было проанализировано несколько моделей СОП, успешно реализованных в Республике, каждая из которых подразумевала прохождение учащимися программ академической мобильности в равных условиях, по компоновке «2+2». Был проведен сравнительный анализ ряда критериальных взаимосвязей [4, pp. 22-23]: «качество образования (Q) – длительность обучения по программе академической мобильности (Т)» и «спрос на местном рынке труда (D) – длительность обучения по программе академической мобильности (Т)», после чего, на основе общего критерия (Т) были сопоставлены критерии

а

б

в

Рис. 1. Критериальные связи $Q - T$ (а), $D - T$ (б), $Q - D$ (в).

«качество образования (Q) – спрос на местном рынке труда (D)» (Рис.1 а, б, в).

Разумеется, на графиках Рис.1. указаны довольно аппроксимированные данные. Тем не менее, из них следует, что между качеством образования и соответствующим спросом на трудовом рынке существует очевидная критериальная связь (см. Рис.1.в). Отсюда следует первый вывод: качество и объем знаний студента (выпускника), во многом определяют его личную востребованность на рынке труда и кадровой выборке, чего нельзя сказать об условной длительности обучения за границей. Более того, качество получаемого студентом образования также не всегда зависит от длительности обучения за границей.

Принимая во внимание то, что вопреки вышеописанному, практическая необходимость в академической мобильности и её реализации

по-прежнему имеет место быть, авторами предлагается пересмотреть модель её временной компоновки. В качестве примера, предлагается модель «2+1+0,5+0,5», согласно которой первые 2 года студент проходит учебную программу в Узбекистане, следующий год – за рубежом, а далее – 6 месяцев на местных предприятиях проходит производственную и преддипломную практику, после которых следует период составления итоговых выпускных работ и их локальная защита, если таковая предусмотрена.

Вообще, локализация СОП в вузах Республики Узбекистан позволит учащимся, получая знания и навыки зарубежного образца применять их непосредственно на практике, и, что немаловажно – в условиях местных производственно-промышленных полигонов (клиник, предприятий, заводов, банков, школ и т.д.). Это достигается за счет привлечения иностранных педагогических кадров к осуществлению соответствующей деятельности в Узбекистане, а также их правильное ориентирование ко возвращению высококлассных специалистов как мирового, так и локального уровня.

Локализация СОП имеет все перспективы способствованию их адаптации требованиям государственных образовательных стандартов Республики Узбекистан, которые, как известно, составляют в соответствии с современными мировыми тенденциями организации образовательного процесса в высших учебных заведениях [5, pp. 148-150].

Именно поэтому, авторы предлагают индивидуализировать подбор временной компоновки СОП в тех или иных вузах страны, в зависимости от необходимости и требований, причем в пользу их локализации и местной ориентированности.

Выводы. СОП имеют практическую направленность и ориентированы на удовлетворение амбициозных требований современного рынка труда. Учебные заведения, осуществляющие свою деятельность в рамках СОП, сотрудничают с различными промышленными предприятиями и работодателями, дабы обеспечить студентам практические навыки и профессиональную подготовку, соответствующую требованиям местного рынка. Это повышает шансы учащихся на успешное трудоустройство и помогает им в достижении своих карьерных целей.

На сегодняшний день, в Узбекистане созданы все возможности к совершенствованию знаний и навыков студентов вузов самых разных направлений, причем как теоретических, так и практических. Качественная организованность опытно-практической базы в Республике Узбекистан с одной стороны, решает задачу профессиональной подготовки студентов высших учебных заведений, а с другой – подразумевает их непосред-

ственное присутствие на соответствующих объектах, т.е. в стране. Как следствие, практическая необходимость в длительных учебных периодах за границей постепенно отпадает. Отметим, что данный тезис имеет лишь гипотетический характер, и требует более глубокое и точное исследование данного вопроса, и в первую очередь, по статистически значимой выборке случаев и соответствующих результатов.

Литература:

1. Н.Х. Хакимов – Совместные международные образовательные программы как важная форма подготовки высококвалифицированных кадров в Узбекистане – «Иқтисодиёт ва таълим / 2021 № 1», сс. 181–186
2. Старожук Е.А., Ватолкина Н.Ш. – Нормативные аспекты реализации совместных образовательных программ // Университетское управление: практика и анализ. 2017. №6 (112), с. 81-90
3. Н. Н. Масюк, Л. Л. Шиловская, П. В. Петрищев – Международная интеграция образовательных программ ВГУЭС – «Совершенствование ключевых процессов вуза», 2012, сс. 80-86
4. K.D. Witte, L. Torres. (2015). Efficiency in education. A review of literature and a way forward. Journal of the Operational Research Society. 68. 10.1057/jors.2015.92, pp. 1-36
5. T. Kuprina, T. Maltseva, A. Petrikova (2020). The method of educational programs localization under internationalization of academic environment. Journal of Language and Cultural Education. 8. 146-156. 10.2478/jolace-2020-0026., pp. 146-156

РЕЗЮМЕ

Совместные образовательные программы (СОП) стали неотъемлемой частью системы высшего образования Республики Узбекистан, являясь практически подтвержденным эффективным средством повышения знаний, умений и навыков студентов высших учебных заведений страны. В особенности это касается вузов совместного типа, предоставляющих образовательные услуги в рамках соответствующих программ. Тем не менее, авторами выявлено несколько критериев, подразумевающих повышение эффективности высшей школы совместного типа при её частичной либо полной локализации. В статье предложено и рассмотрено несколько подходов к их практическому обеспечению и оптимизированию.

SUMMARY

Joint educational programs (JEP) have become an integral part of the higher education system of the Republic of Uzbekistan, being a practically proven effective means of improving the knowledge, skills and abilities of students of higher educational institutions of the country. This is especially true of joint-type universities that provide educational services within the framework of relevant programs. Nevertheless, the authors have identified several criteria implying an increase in the effectiveness of a joint-type higher school with its partial or complete localization. The article suggests and discusses several approaches to their practical support and optimization.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Салимова С.Ф.

*Бухарский государственный педагогический институт,
доцент кафедры Естественных наук,
Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам*

Шамсиева Ш.Р.

*Бухарский государственный педагогический институт,
кафедра Естественных наук
магистрат 1 курса*

Таянч сўзлар: инновацион технологиялар, касбий фаолият, ахборот коммуникатив технологиялар, саломатликни тежайдиган технологиялар.

Ключевые слова: инновационные технологии, профессиональная деятельность, информационно-коммуникационные технологии, Здоровьесберегающие технологии.

Key words: innovative technologies, professional activity, information and communication technologies, health-saving technologies.

Введение. Современные подходы к модернизации образования, внедрение стандартов нового поколения определяют приоритетные цели и задачи, решение которых требует высокого уровня качества образования. Сегодня общество заинтересованно в выпускниках с развитыми познавательными потребностями, нацеленных на саморазвитие и самореализацию, умеющих оперировать полученными знаниями, ориентироваться в современном информационном пространстве, продуктивно работать, эффективно сотрудничать, адекватно оценивать себя и свои достижения. Изменилась ситуация на рынке труда. В меняющемся мире система образования должна формировать такое качество, как профессиональный универсализм – способность менять сферы и способы деятельности. С другой стороны, происходит глобальная информатизация общества [1]. Главным результатом образования становится не система ЗУН сама по себе, а набор компетентностей, обеспечивающий эффективное решение личностью разнообразных проблем.

Появление идей компетентностного подхода в образовании выдвигает на первое место не информированность учащегося, а умение решать проблемы, возникающие в познании, во взаимоотношениях людей, в профессиональной жизни, в личностном самоопределении. Для подготовки таких учащихся педагогам необходимо использовать современные образовательные технологии (СОТ) в обучении в школе [2]. Новые технологии дают новые возможности по формированию личностного потенциала и обеспечению успешности выпускника школы. Одной из педагогических задач сегодня является внедрение в образовательный процесс таких методов и приемов, которые помогут подросткам не только овладеть определенными знаниями, умениями и навыками в той или иной сфере деятельности, но и развивать их творческие способности, мотивировать детей к самостоятельному добыванию знаний и применению их в жизненных ситуациях. В связи с происходящими изменениями в образовании у меня, как учителя биологии, появилась проблема необходимости повышения качества образования, приведение его в соответствие с компетентностно-ориентированным подходом в современном образовании и невозможность решения этих проблем в формате традиционного подхода к организации образовательного процесса [3].

Материалы и методы. Решение данной проблемы потребовало инвентаризации педагогического инструментария, поиска новых подходов. Изучение и анализ научно-методической литературы по данной проблеме [4], передовой педагогической практики позволили мне сформировать педагогическую идею программы: повышение качества образования на уроках биологии в школе возможно при использовании современных педагогических технологий (СОТ), которые будут направлены на:

- формирование умений, необходимых для изучения биологии;
- повышение мотивации к учебной деятельности;
- развитие аналитического и критического мышления;
- формирование универсальных учебных действий (УУД);
- на активизацию познавательной деятельности, организацию её на основе уровневой дифференциации;
- сохранение и укрепление здоровья учащихся.

Цель: внедрение современных технологий обучения, способствующих повышению качества обучения, мотивации, формированию функциональной грамотности учащихся и ключевых компетенций, развитию потенциальных способностей учащихся.

Задачи:

- выбор СОТ для повышения качества обучения биологии;

- развитие ключевых компетенций учащихся;
- повышение профессиональной компетентности, методологической культуры и инновационного потенциала педагога;
- формирование ключевых компетенций педагога;
- включение педагога в проектирование, исследование и сопровождение индивидуальных образовательных траекторий учащихся;
- внедрение в учебный процесс технологий личностно-ориентированного обучения, здоровьесберегающих технологий; технологий дифференцированного обучения; информационных технологий [5].

Биология - это наука где для внедрения различных СОТ предоставлено широкое поле действия. Нами было опробованы и частично применяются такие педагогические технологии как:

- здоровьесберегающие технологии;
- технологии дифференцированного обучения;
- информационные технологии;
- технология проектного обучения

Здоровьесберегающие технологии.

Применение здоровьесберегающих технологий даёт возможность создавать на уроке атмосферу доверия и взаимопонимания, развития личности ребенка и в конечном счете снижают риск школьных стрессов, которые отрицательно влияют не только на психическое, но и физическое здоровье школьников.

Существуют правила организации урока на основе принципов здоровьесбережения.

Правило 1. Правильная организация урока.

Во-первых, это учет всех критериев здоровьесбережения на рациональном уровне.

Во-вторых, главной целью учителя, должно быть, научить ученика учиться. А для этого необходимо сформировать у него интерес, мотивацию к познанию, обучению.

Каждый урок должен быть интересен. П.Я. Гальперин пишет: «Известны случаи, когда даже маленькие дети в условиях обучения, построенного на интересе, легко выдерживают 10-12 часов ежедневных занятий без малейшего ущерба для здоровья. Губит здоровье детей тоска зелёная» [6]. Скудное обучение приводит к утомлению за значительно более короткое время.

Учитель может добиться интереса разными способами:

во-первых, за счет формы подачи содержания учебного материала, который

надо сделать более привлекательным, во-вторых, за счет личностных качеств учителя.

в - третьих, взаимный интерес, который подавляет утомление.

Правило 2. Использование каналов восприятия.

Особенности восприятия определяются одним из важнейших свойств индивидуальности – функциональной асимметрией мозга: распределением психических функций между полушариями. Существуют различные типы функциональной организации двух полушарий мозга в зависимости от того, какое из них является доминирующим.

Левополушарные люди – для них характерен словесно-логический стиль познавательных интересов, склонность к абстрагированию и обобщению;

Необходимо на уроке: ясные и четкие инструкции; изложение информации линейное: от части к целому; неоднократное повторение; проверка выполнения задания; тишина на уроке.

Правополушарные люди – у данного типа развито конкретно-образное мышление и воображение.

Необходимо на уроке: связь информации с практикой, анализ от целого к частному, задачи зрительно-пространственного анализа, творческие задания, эмоции, эксперименты, речевой и музыкальный ритм.

Равнополушарные люди - у данного типа отсутствует ярко выраженное доминирование одного из полушарий.

На основе предпочтительных каналов восприятия информации различают:

- аудиальное восприятие;
- визуальное восприятие;
- кинестетическое восприятие.

Знание этих характеристик детей позволяет мне излагать учебный материал на доступном для всех учащихся языке, облегчая процесс его запоминания.

Правило 3. Учет зоны работоспособности учащихся. Экспериментально доказано, что биоритмологический оптимум работоспособности у школьников имеет свои пики и спады как в течение учебного дня, так и в разные дни учебной недели. Работоспособность зависит и от возрастных особенностей детей [7].

Правило 4. Распределение интенсивности умственной деятельности. При организации урока выделяют три основных этапа с точки зрения здоровьесбережения, которые характеризуются своей продолжительностью,

Объемом нагрузки и характерными видами деятельности.

Эффективность усвоения знаний учащимися в течение урока такова:

5-25 минута – 80%, 25-35 минута - 60-40% , 35-40 минута – 10%. Практически все исследователи сходятся во мнении, что урок, организованный на основе принципов здоровьесбережения, не должен приводить к тому, чтобы учащиеся заканчивали обучение с сильными и выраженными формами утомления. Если правила здоровьесбережения недостаточно учитываются в организации и содержании самого процесса обучения, то возникает умственное переутомление школьников.

Утомление часто возникает в следующие периоды:

- начало учебного года и недели;
- возникает ежедневно к 3-4-му урокам;
- сначала проявляется слабо, а затем усиливается к концу учебного дня;
- окончание четверти, учебного года, недели.

На моих уроках регулярно проводятся физкультминутки, гимнастика для глаз, дыхательные упражнения (если необходимо снять острое напряжение, можно сделать глубокий вдох и задержать дыхание на 20-30 секунд; упражнения мимических мышц, снижающие напряжение мышц лица (1 – надуть щеки, затем постепенно выпустить воздух через плотно сжатые губы; поочередно надувать то одну, то другую щеку, то обе вместе).

Часто применяю смену видов деятельности, чтобы учащиеся не переутомлялись; соблюдаю требования техники безопасности и санитарно-гигиенические требования (проводится регулярное проветривание кабинета на переменах, обеспечивается рекомендованная посадка детей, соблюдается правильная осанка во время выполнения письменных заданий и при работе за компьютером, соответствует нормам освещение в кабинете, согласно росту учащихся подобрана мебель). Обязательным является дозированное домашнее задание и создание комфортной психологической обстановки на уроках. Надо больше улыбаться на уроках – так мы сохраним здоровье и себе, и своим ученикам.

Психологический климат на уроке. Каждый урок начинается с психологического настроя класса. После доброжелательного приветствия, одобрительных реплик, предлагаю детям «Лист настроения». Из изображенных на нём гримас они должны выбрать одну, соответствующую их настроению на данный момент [8].

В конце урока предлагаю выбрать гримасу снова. Как правило, в конце урока настроение у всех хорошее. Это как своеобразный ритуал, позволяющий школьникам после перемены лучше адаптироваться к взаимодействию со мной, моим требованиям, настроиться на урок. Основой моих приёмов и техник, повышающих эффективность образовательного процесса, служат искренность, открытость и доброжелательность.

Смена видов деятельности – достижение эффективности урока. Однообразие урока способствует утомлению школьников. Поэтому за время урока мы стараемся чаще менять виды деятельности. Порой на уроке бывает 5-7 разнообразных видов деятельности! Поэтому, когда прозвенит звонок с урока, многие дети говорят, что не заметили, как пролетел урок, что совсем не чувствуют усталости при достаточно высокой интенсивности и продуктивности.

Используемые нами технологии относятся к личностно-ориентированным. Они обеспечивают образовательные потребности каждого ученика в соответствии с его индивидуальными особенностями, перевод обучения на субъективную основу с установкой на саморазвитие личности.

Здоровье ребёнка, его физическое и психическое развитие определяются условиями его жизни и, прежде всего, условиями жизни в школе. Именно на годы обучения ребёнка в школе приходится период интенсивного развития организма. У многих детей времени, свободного от школы и школьных занятий, просто нет. Их учебный день, особенно в старших классах, порой превышает рабочий день взрослого человека. Это неизбежно приводит к нарушению режима дня школьников, сокращению времени сна, отдыха, прогулок, двигательной активности, что отрицательно сказывается на физическом и психическом здоровье учащихся. Безусловно, ухудшение состояния здоровья школьников нельзя связывать только с негативным влиянием «школьных факторов». Необходимо учитывать также неблагоприятные социально-экономические условия жизни семей, отрицательное влияние некоторых экологических факторов, нарушения состояния здоровья.

Интенсивность современного урока приводит к росту нездоровых детей. Изменения в организации урока могут снять эту проблему. Поэтому мы применяем традиционные и современные образовательные технологии через призму здоровья сбережения, стимулируя этапы урока, учитывая пики и спады активности. Работа ведется в тесном контакте со школьной социальной службой: психологи, логопед, социальный педагог.

Вывод. Ограничений в применении современных образовательных технологий нет. Закон “Об образовании” дает право учителю самому отбирать средства и способы обучения, которые не противоречат основным дидактико-педагогическим принципам. Современные образовательные технологии (СОТ), интерактивные формы, повышающие мотивацию и способствующие развитию интеллектуального потенциала каждого. Разнообразные СОТ применяемые современным учителем способствуют повышению качества обучения, позволяют повысить уровень мотивации, формировать функциональную грамотность учащихся и ключевых компетенций на более

высоком уровне, эффективнее развивать потенциальные способности учащихся и не только в предметной области географии, а также и по другим предметам.

Современный педагог просто обязан уметь работать с современными средствами обучения, чтобы обеспечить одно из главных прав обучающихся – право на качественное образование.

Литература:

1. Баранов С.П. Развитие мышления младших школьников на основе математической логики // Начальная школа. – Москва, 2006. – № 12.
2. Болотов В. А., Исаев Е. И., Слободчиков В. И. Проектирование профессионального педагогического образования // Педагогика. – 1997. – Н 4. – С. 66-72.
3. Буренина В.И. Концептуальные принципы формирования творческого педагогического потенциала будущего педагога в условиях университетского образования // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – Том 7. – № 4. 2015. Электронный ресурс: [хтп:// науковедение. ру/ПДФ /56ПВН415.лпф](http://науковедение.ру/ПДФ/56ПВН415.лпф). Григорьева 18,С.Г. К проблеме инновационной деятельности педагога в современных условиях // Модернизация образования. – СПО, 2010. –№ 11. – С.10-12. Электронный ресурс: [хтп://эссосман.хсе.ру](http://эссосман.хсе.ру).
4. Джурасв Р.Х. и др. Интерактивный комплекс в образовательном процессе. Монография. – Т.: Шарк, 2011. – 268 с.
5. Жабина В. Творчество и инновационная деятельность // Власть. 2012. – № 9. – С. 69-71.
6. Исаев И.Ф. и др. Становление и развитие профессионального сознания будущего педагога // Вопросы психологии. 2000. – №3. – С. 57-66.
7. Абдурахманова М.А. Применение инновационного опыта в педагогической деятельности (теоретико-сравнительный анализ) // Проблемы современного образования. – Москва, 2017. – № 2. – С. 104-109. Электронный ресурс: [хтп://www.pmedu.ru](http://www.pmedu.ru).
8. Абильдина С.К., Сарсекеева Ж.Е. Профессиональная подготовка будущего учителя в системе высшего образования республики Казахстан // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12-16. – С. 1114-1116.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бўлажак биология ўқитувчиларини инновацион касбий фаолиятга тайёрлашнинг долзарблиги, биология фанидан дарс жараёнида инновацион технологиялардан, ахборот коммуникатив технологиялардан ва замонавий педагогик усуллардан самарали ва кенг фойдаланиш ва амалиётга жорий этиш ҳозирги замон талаби эканлиги ҳақида баён этилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрывается актуальность подготовки будущих учителей биологии к инновационной профессиональной деятельности, необходимость эффективного и широкого использования и внедрения инновационных технологий, информационно-коммуникационных технологий и современных педагогических методов в курс обучения биологии.

SUMMARY

This article describes the urgency of preparing future biology teachers for innovative professional activities, the need for effective and widespread use and implementation of innovative technologies, information and communication technologies and modern pedagogical methods in the course of teaching biology.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ: НЕОБХОДИМОСТЬ И ПОДХОДЫ К РЕШЕНИЮ

Пак К.Г.

Преподаватель кафедры начального образования педагогический факультет, Ургенчский государственный педагогический институт

Tayanch soʻzlar: tanqidiy fikrlash, analitik va mantiqiy fikrlash, muammolar va echimlar, oʻqitish usullari.

Ключевые слова: критическое мышление, аналитическое и логическое мышление, проблемы и решения, методы обучения.

Key words: critical thinking, analytical and logical thinking, problems and solutions, teaching methods.

Введение. Понимание критического мышления и его важности:

Критическое мышление - это способность осмысливать информацию, рассматривать ее из разных точек зрения, анализировать и оценивать источники информации и принимать обоснованные решения. Оно способствует лучшему пониманию своей личности, свои мысли: что и почему мы думаем. Помогает избежать от убеждений и шаблонов, которые нас ограничивают. Критическое мышление - это диалог с самим собой. Нам нужна эта технология, чтобы понять и оправдать наши ценности, решения, действия и образ жизни. Эти навыки помогают ученикам стать активными участниками учебного процесса и развить свою критическую и творческую мысль.

Критическое мышление - это способ мышления, который основывается на анализе, оценке и оспаривании информации или идей. Важность критического мышления заключается в его способности помочь нам развить навыки аналитического и логического мышления, принимать информированные решения, учиться извлекать смысл из сложной информации и развивать эмпатию и толерантность.

Основные аспекты критического мышления включают следующее:

- **Анализ информации:** Критическое мышление помогает нам анализировать информацию, полученную из различных источников, и оценивать ее достоверность, достоверность и релевантность. Это особенно важно в наше время, когда мы сталкиваемся с огромным потоком информации из новостных и социальных медиа.
- **Критическое оценивание:** Критическое мышление нас учит критически оценивать различные точки зрения и аргументы. Оно помогает нам различать факты от мнений, оценивать качество аргументов и уметь принимать информированные решения на основе весомых факторов.
- **Разрешение проблем:** Критическое мышление помогает нам разрешать проблемы, анализируя их и находя лучшие решения. Оно способствует нахождению альтернативных подходов и поиску новых идей.
- **Улучшение коммуникации:** Критическое мышление способствует улучшению нашей коммуникации, поскольку побуждает к активному слушанию, задаванию вопросов и выражению своих мыслей и идей с ясностью и аргументацией.
- **Развитие эмпатии и толерантности:** Критическое мышление помогает нам развить эмпатию и толерантность, поскольку побуждает нас рассматривать различные точки зрения и понимать мнения других людей.

В целом, критическое мышление имеет неопределимую важность, поскольку оно помогает развивать критический взгляд на мир, принимать осознанные решения и улучшать наши отношения и взаимодействия во всех сферах жизни.

Основная часть. Проблемы развития критического мышления в начальных классах:

Несмотря на важность критического мышления, его развитие в начальных классах сталкивается с некоторыми трудностями. Во-первых, ограниченное время и академические требования могут стать препятствием для интеграции этого аспекта в учебный план. Во-вторых, учителя часто не имеют достаточной подготовки и ресурсов для эффективной реализации уроков, ориентированных на критическое мышление. И, наконец, некоторые ученики могут испытывать трудности в осознании значимости и применимости критического мышления в повседневной жизни. У детей могут быть ограниченные когнитивные навыки, такие как способность абстрагироваться от конкретных ситуаций и мыслить абстрактно. Это мо-

жет затруднить развитие критического мышления, которое требует способности анализировать информацию и делать логические выводы. Дети в начальных классах еще не имеют много опыта и знаний, что также может ограничивать их возможности критического мышления.

Подходы к решению проблемы:

1. Выделение времени в учебном плане: Необходимо уделить отдельное время для развития критического мышления, включая уроки, построенные вокруг анализа и обсуждения текстов, проблемных ситуаций или различных точек зрения. Например, во время чтения литературного произведения учитель может задавать вопросы, направленные на анализ сюжета, характеров героев и мотиваций.

2. Обучение учителей: Педагоги должны получить специальную подготовку в области критического мышления, чтобы они могли эффективно управлять процессом его развития. Проведение семинаров, тренингов и обмен опытом может помочь учителям стать более компетентными в этой области.

3. Использование разнообразных методов обучения: Разнообразие методов, таких как дебаты, игровая деятельность, групповая работа и ролевые игры, активное использование учебных игр и кейсов поможет учащимся развить навыки критического мышления. Эти методы позволят детям обрабатывать информацию и применять критический подход к решению проблем. Учитель может создавать ситуации, в которых ученики должны принимать решения, основываясь на имеющейся информации. Это поможет им развивать навыки анализа и сравнительного анализа.

4. Интеграция технологий: Использование современных технологий в уроках может сделать процесс обучения более интерактивным и вовлекающим. Различные онлайн-ресурсы и приложения могут предложить учащимся разнообразные упражнения и активности, способствующие развитию критического мышления.

5. Наконец, одним из способов развития критического мышления является регулярное задание ученикам различных задач и проблем, требующих анализа и решения. Учитель может давать им возможность использовать свою креативность и аналитические способности для поиска решения.

Также важно создать атмосферу, в которой ученики не боятся высказывать свои мысли и аргументировать свою точку зрения. Учитель должен поощрять активное обсуждение и давать каждому ученику возможность высказаться.

Заключение. Развитие критического мышления в начальных классах является важным компонентом полноценного образования. Несмотря на препятствия, такие как ограниченное время и недостаток подготовки учителей, применение подходов, таких как выделение времени в учебном плане, обучение учителей, использование разнообразных методов обучения и интеграция технологий, может помочь в решении этой проблемы. От усилий всех участников образовательного процесса зависит успех в формировании у учащихся навыков критического мышления, которые будут полезны им в дальнейшей жизни. Критическое мышление является неотъемлемой частью академической среды и профессионального мира. Работодатели ценят способность сотрудников мыслить критически и анализировать информацию, что может привести к принятию лучших решений и улучшению производительности. Кроме того, критическое мышление является ключом к активному гражданству и участию в общественной жизни, поскольку позволяет нам анализировать политические и социальные вопросы и принимать информированные решения на основе фактов и логики.

Литература:

1. Блум Б. С. Наладить мышление. Техника развития критического мышления учащихся. - М.: Прометей, 2018.
2. Пашенко А. М. Педагогика развития: критическое мышление. - М.: Издательский центр «Академия», 2016.
3. Григоренко Е. Л., Чохладзе Г. Е. Развитие критического мышления у детей. Современный подход. - М.: Флинта, 2017.

РЕЗЮМЕ

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish-bu o'quvchilarga tahlil qilish, baholash va ma'lumotli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan ta'limning muhim maqsadi. Biroq, boshlang'ich sinflarda ko'pincha ta'limning ushbu jihatiga e'tibor va resurslarning etishmasligi kuzatiladi. Ushbu maqolada biz boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammosini ko'rib chiqamiz va uni hal qilishga yondashuvlarni taklif qilamiz.

РЕЗЮМЕ

Развитие критического мышления является важной целью образования, которая помогает студентам развивать навыки анализа, оценки и принятия информированных решений. Однако, в начальных классах нередко наблюдается недостаток внимания и ресурсов, уделяемых этому аспекту образования. В данной статье рассмотрим проблему развития критического мышления в начальных классах и предложим подходы к ее решению.

SUMMARY

The development of critical thinking is an important goal of education, which helps students develop the skills of analysis, evaluation and informed decision-making. However, there is often a lack of attention and resources devoted to this aspect of education in primary schools. In this article we will consider the problem of the development of critical thinking in primary school and propose approaches to its solution.

СУЩНОСТЬ КВАЛИМЕТРИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАНИЕ

Салимова С.Ф.

*Бухарский государственный педагогический институт,
доцент кафедры Естественных наук,
Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам*

Tayanch so'zlar: kvalimetrik yondashuv, ta'lim, pedagogika, sifat menejmenti.

Ключевые слова: квалиметрический подход, квалиметрия, педагогика, управление качеством.

Key words: qualimetric approach, education, pedagogy, quality management.

Введение. Качество образовательного процесса зависит не только от уровня квалификации преподавателя и степени подготовленности учащихся, но и от качества организации образовательного процесса и уровня управления им.

Управлять качеством, значит создать систему мер по обеспечению гарантированного качества образования.

Одним из перспективных средств совершенствования образовательного процесса является педагогический мониторинг, реализация которого может постоянно модифицироваться за счет использования современных научно-технических достижений.

Для получения информации об образовательном процессе, сегодня недостаточно использования традиционных методов:

- Наблюдение и анализ уроков;
- Изучение школьной документации;
- Беседы с учащимися и учителями

В настоящее время становится возможным использование педагогической квалиметрии как технологии для оценки качества образования.

Квалиметрия - наука о методах количественного оценивания качества продукции (лат. *qualis* — качество + др.-греч. *μετρέω* — мерить), которая раскрывает возможность измерения любых качественных явлений на ос-

нове использования факторно-критериальных моделей. Она предоставляет комплексную оценку качества по совокупности показателей с применением соответствующей математической модели.

Квалиметрия - это не искусственно созданная наука. Еще во второй половине прошлого века производство в мире достигло такого уровня, когда критерием эффективности стала не столько количество произведенных товаров, сколько их качество. Поэтому конкуренция на рынке товаров требовала новых подходов, качество стало не просто объектом изучения, но и объектом планирования и управления в государственном масштабе. А это, в свою очередь, требовало ее измерения и оценки, потому что для того, чтобы управлять любым процессом, необходимо, прежде всего, научиться измерять его параметры. То есть, чтобы повысить качество, необходимо научиться ее количественно определять, а следовательно, разрабатывать объективные методики его оценки. Идея такого подхода к определению качества продукции принадлежит голландским ученым Дж. Ван Етингеру и Дж. Ситтигу. По их мнению, качество может быть выражено цифровыми значениями, если потребитель будет группировать свойства в порядке их важности.

Таким образом, квалиметрия - наука о способах измерения показателей качества; она позволяет давать количественные оценки качественным характеристикам и исходит из того, что качество зависит от большого числа свойств рассматриваемого объекта.

Преимуществом оценочной квалиметрической технологии является то, что ее использование дает возможность измерить результаты, которые фиксируют достижение цели на определенный момент времени. Осуществляется это благодаря соблюдению основных принципов квалиметрии:

- совокупности определенных свойств исследуемого объекта;
- иерархичности структуры свойств;
- наличие стандарта качества;
- специфических единиц измерения;
- использование различных диагностических методов оценивания;
- приоритетности факторов;
- комплексной оценки качества.

Активное развитие квалиметрии получила в середине 1960-х гг., когда при принятии решений, связанных с качеством, стали применяться количественные методы ее оценки.

В настоящее время данный термин широко распространен в теории и практике управления. Квалиметрия как наука переживает период становления, чем объясняется отсутствие единого мнения по ряду вопросов.

Являясь в значительной степени научной дисциплиной междотраслевого характера, квалиметрия по многим вопросам смыкается с конкретными инженерными, экономическими, правовыми, управленческими и гуманитарными дисциплинами: стандартизацией, метрологией, экономикой, организацией производства, правом, психологией и педагогикой.

Материалы и методы. Квалиметрия объединяет количественные методы оценки качества, используемые для обоснования решений по управлению качеством и по смежным с ним вопросам управленческой деятельности и включает взаимосвязанную систему теории:

- общую квалиметрию, предусматривающую разработку общетеоретических проблем понятийного аппарата, измерения, оценивания, квалиметрического шкалирования (А.И. Пульбере [1]);
- специальные квалиметрии, классифицированные по видам методов и моделей оценки качества: экспертная, вероятностно-статистическая, индексная, таксономическая (О.И. Баранова [2], Е.А. Касьянова [3] и др.);
- предметные квалиметрии, дифференцированные по видам объектов оценивания, в т.ч. продукции: технических устройств, изделий и т.п.; услуг; труда; процессов; проектов (Н.А. Кулемин [4] и др.).

Анализ научной литературы показал, что в последние годы в квалиметрии появились новые направления: социологическая, педагогическая, логистическая (А.И. Субетто [5], В.С. Черепанов [6], Э.Э. Эльдяева [7] и др.). Это связано с ее «экспансией» и «диффузией» во многие сферы материальных и нематериальных видов человеческой деятельности. В зависимости от них квалиметрия как наука приобретает статусы: экономический, технический, технико-экономический, общенаучный, системный.

Экономический статус определяется экономической характеристикой содержания качества и его взаимодействия с потребительной стоимостью. С этих позиций, квалиметрия предусматривает использование методов эконометрии для измерения и дальнейшей оценки экономических свойств различных объектов

Технический статус обусловлен взаимосвязью технического аспекта качества с количественными и качественными изменениями конкретных технических свойств измеряемых объектов.

Технико-экономический статус определяется направленностью квалиметрии на обобщенное комплексное измерение качества оцениваемых объ-

ектов. При этом осуществляется оценка как технических, так и экономических свойств измеряемого объекта.

Общенаучный статус отражает взаимосвязь философского аспекта категории качества со всеми другими, что обуславливает необходимость и возможность формирования и использования, наряду с общей теорией и специальными видами квалиметрии, предметной квалиметрии.

Системный статус квалиметрии подразумевает использование системного подхода при формировании и обеспечении качества анализируемого объекта.

Наряду с указанными статусами квалиметрия может обладать социологическим и правовым статусами.

Первый связан с науками, исследующими социальные силы общества, процессами социализации человека, с деятельностью социальных институтов.

Второй – с совокупностью норм и правил, санкционированных, регулируемых и охраняемых государством и отраженных в конституции той или иной страны (права человека, правила поведения и отношения, законы жизнедеятельности и др.).

Характеристики вышеназванных статусов квалиметрии имеют определенную значимость для исследования качества социальной системы, к которой относится и воспитательная система и ее продукт – сформированная соответственно общественному эталону личность.

Именно по отношению к социальной системе возросло значение парадигмы «качество». В общенаучном плане она означает совокупность свойств, признаков, выражающих существенную определенность объекта, благодаря которым он является таким, как есть (Л.В. Мардахаев).

Как показали исследования Б.В. Бойцова, Ю.В. Крянева, М.А. Кузнецова, парадигма «качество» охватывает целый ряд социально обусловленных пространств, отличающихся собственной ценностью и специфической сущностью.

Более всего социальная значимость качества связана с феноменом жизни. С позиции философии, жизнь как качество – особая форма бытия. Она включает целый ряд категорий: образ жизни, стиль жизни, уровень жизни.

В образе жизни отражаются формы жизнедеятельности людей, типичные для исторически сложившихся ценностей и адекватных им социальных отношений (к обществу, конкретному социуму и его сообществу, отдельным людям и группам, к самому себе, к выполняемой деятельности).

Стиль жизни конкретизирует принципы организации образа жизни, обуславливающие общение и поведение людей.

Уровень жизни фиксирует степень жизнеобеспеченности, удовлетворения материальных и культурных потребностей людей.

Выше названные категории имеют прямое отношение к воспитанию. Именно оно является тем базовым процессом, который формирует у воспитанников способность определять свой образ жизни, исходя из образа человеческой культуры, его гуманистической сущности.

Культуросообразность воспитания способствует приобретению воспитанником знаний о мире, культурно-личностной идентификации со средой существования, которые лежат в основе самоопределения им стиля жизни, выбора программ и моделей поведения, вариант культурных ценностей с глубоким содержанием гуманистических идеалов.

Воспитание лишь косвенно обеспечивает уровень жизни, а именно: через опережающее развитие качества, под которым понимается его соответствие природной среде, культуре, обществу, экономике, технологиям, профессиональной деятельности, государству с учетом происходящих изменений (А.М. Новиков, А.И. Субетто, Н.Ф. Федоров). По мере социализации и социального взросления человек становится субъектом собственной жизни и достижения уровня ее качества.

Социальный и правовой статусы квалиметрии как инновационной деятельности, располагающие выше названными подходами к выявлению такой интегративной характеристики педагогической системы, в том числе и воспитательной, как «качество», определяют квалиметрию как науку, имеющую, в целом, междисциплинарный статус и дают возможность разработать, обосновать и реализовать на практике квалиметрические технологии различного уровня и содержания.

Как научная и практико-ориентированная отрасль знания, квалиметрия имеет свой предмет, объект, цель, задачи. В науке в общетеоретическом плане они сформулированы достаточно четко и однозначно.

Одной из главных задач квалиметрии является объективное установление уровня качества системы или процесса.

Объект квалиметрии – это исследование принципов и методов оценки качества, а предмет – совокупность составляющих качество свойств предметов и процессов, с которыми человек контактирует в своей практической деятельности.

Конечной целью квалиметрии являются разработка и совершенствование методик, с помощью которых качество конкретного оцениваемого объекта может быть выражено одним числом, характеризующим степень удовлетворения данным объектом общественной или личной потребности [8].

С точки зрения точности и надежности получаемых оценок качества, используемые в квалиметрии методы подразделяются на точные (являющиеся хотя и самыми трудоемкими, но обеспечивающими максимально достижимую на момент разработки точность и надежность), приближенные и упрощенные (не требующие существенных затрат, но менее точные и надежные) [8].

В квалиметрии применяются современные математические методы из теории вероятности и статистики, линейного, нелинейного и динамического программирования, теории массового обслуживания, теории игр, теории оптимального управления и теории случайных процессов.

В связи с большой сферой применения квалиметрии сегодня ее считают дисциплиной, изучающей проблему оценки качества любых объектов, предметов и процессов. При этом обеспечение качества и технологий качества различной продукции является основным направлением использования методов квалиметрии.

Таким образом, квалиметрия как наука объединяет количественные методы оценки качества, используемые для обоснования управленческих решений и смежных с ними вопросов управленческой деятельности.

Квалиметрический подход – это подход к изучению какого-то предмета с точки зрения измерения его качества

Квалиметрия в образовании, а значит и в воспитании, по мнению А.И. Субетто, это наука об их качестве во всем многообразии: качество функционирования и развития как систем; качество учебно-воспитательного процесса развития обучающихся, профессионализма преподавательского корпуса. Она формируется на стыке единой науки об образовании (эдукологии) и науки о качестве объектов и процессов – квалитологии [5].

Как отмечает Н.С. Сагитова, назрела необходимость в использовании современных методов контроля и оценки качества воспитания. Квалиметрическая составляющая воспитательного процесса должна включать управление его качеством; систему обеспечения этого качества; оценку уровня эффективности учебно-воспитательного процесса [9].

Заключение. Таким образом, говоря о становлении квалиметрии как науки и практики, можно сделать следующие предварительные выводы.

Во-первых, методы количественной оценки качества охватывают все новые области, в том числе выходящие за рамки их первоначального приложения, – продукты человеческого труда.

Во-вторых, принципы использования этих методов, а, следовательно, и алгоритмы, на которых они базируются, по сути, не отличаются от тех, которые приняты в классической теоретической квалиметрии. Это говорит о

единстве методологии оценки различных продукции, объектов, процессов и явлений.

Итак, эффективное управление качеством возможно лишь при наличии достаточно точных и объективных методов измерения и оценки качества изучаемого объекта. Такое положение дел стимулирует развитие квалиметрии и использование ее методов в Краснодарском президентском кадетском училище при оценке как самого процесса, так и уровня воспитанности обучающихся.

Литература:

1. Пульбере А.И. Система мониторинга как средство управления качеством непрерывного технического образования. – Бендеры: Полиграфист, 2005. – 448 с.
2. Баранова О.И. Технология формирования оценочной деятельности учащегося (на примере младших школьников) / Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Краснодар, 2007. – 24 с.
3. Касьянова Е. Педагогическая экспертиза: квалиметрический подход // Первое сентября, – 2011. – № 5
4. Кулемин Н.А. Управление образовательными учреждениями на основе квалиметрического подхода (теоретико-методологический аспект): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – Ижевск: Удмуртский государственный университет, 1997. – 19 с.
5. Субетто А.И. Квалиметрия образования. Том 1. Введение в квалитологию образования. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1991. – 335 с.
6. Черепанов В.С., Шихов Ю.А. Квалиметрический мониторинг качества образования: концептуально-программный подход Образование и наука. – 2008. – № 2 (50) 67.
7. Эльдяева Э.Э. Мониторинг качества образовательного процесса в колледже / Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Элиста, 2006. – 23 с.
8. Бондаревская Е.В. Качество образования как условие его опережающего развития и конкурентоспособности / Наука и образование. – 2005 г. – Спецвыпуск. – С. 5–16.
9. Сагитова Н.С. Педагогико-квалиметрическая подготовка магистров, специализирующихся в области полимеров и композиционных материалов // Вестник Казанского технологического университета. – 2012. – т.16, в.19.

РЕЗЮМЕ

Maqolada ta'lim sifatini miqdoriy baholashni qo'llashning nazariy va uslubiy jihatlarini tahlil qilinadi. Kvalimetrik yondashuv usullaridan foydalanish tamoyillari ochib berilgan. Muallif zamonaviy ta'limda sifatni samarali boshqarishni kvalimetriya usullarisiz amalga oshirish mumkin emas degan xulosaga keladi.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются теоретико-методические аспекты применения количественной оценки качества в образовании. Раскрываются принципы использования методов квалиметрического подхода. Автор приходит к выводу, что в современном образовании эффективное управление качеством невозможно без методов квалиметрии.

SUMMARY

The article analyzes the theoretical and methodological aspects of the application of quantitative assessment of quality in education. The principles of using methods of the qualimetric approach are revealed. The author comes to the conclusion that in modern education, effective quality management is impossible without qualimetry methods.

КОНЦЕПЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПРИ ПРИМЕНЕНИИ КЛАСТЕРНОГО МЕТОДА В ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Абдиримова И.К.

*Доктор философии педагогических наук (PhD),
Чирчикский государственный педагогический университет*

Таянч сўзлар: klaster, ijtimoiy hamkorlik, mexanizm, ijtimoiy shakllanishlar, loyiha faoliyati, o'qituvchilar ta'limi klasteri, klaster yondashuvi, innovatsion texnologiya, innovatsion yondashuv, ta'lim tizimi, loyiha.

Ключевые слова: кластер, социальная кооперация, механизм, социальные образования, проектная деятельность, кластер педагогического образования, кластерный подход, инновационная технология, инновационный подход, образовательная система, проект.

Key words: cluster, social cooperation, mechanism, social education, project activity, teacher education cluster, cluster approach, innovative technology, innovative approach, educational system, project.

В настоящее время широко рассматривается понятие человеческого капитала. При этом важную роль играет образование и качество образования подрастающего в нашей стране молодого поколения. Коренные изменения, происходящие в последние годы, требуют переосмысления всех сфер жизни общества с использованием новых инновационных подходов, новых взглядов, концепций и взглядов.

Сегодня мы живем в исторический период, когда наш народ живет мирной жизнью, преследуя благородные и великие цели, опираясь на собственные силы и возможности, добиваясь больших результатов на пути построения демократического государства и гражданского общества. В связи с этим мы строим свободную и благополучную жизнь, учитывая опыт стран, добившихся прогресса во всех сферах, и обмениваясь с ними опытом. Известно, что развитие любой страны находится в руках молодого поколения. Важным жизненным фактором, непосредственно влияющим на формирование духовности молодого поколения, является система образования.

Уделение внимания образованию молодого поколения имеет важное значение в развитии страны. С учетом этого в системе образования (общего, среднего и высшего) проводится ряд изменений и реформ. В связи с быстрыми темпами развития внедрение инноваций в образовательный процесс является одной из актуальных проблем современности. Это обеспечивает процесс повышения показателя качества в сфере решения системных задач в сфере образования, используя новый метод, форму, подход и технологические процессы.

В этой связи несомненным эффективным преимуществом является реализация проектной деятельности, позволяющей обучаться во взаимном сотрудничестве с использованием информационных технологий, направленная главным образом на отказ от традиционного образовательного механизма в образовательном процессе, поощрение инициативы обучающихся. Ключевое место в проектной деятельности занимают проекты, предполагающие сотрудничество различных образовательных учреждений, общественных и государственных организаций.

Что касается деятельности проекта, то в 1918 году Вильям Килпатрик, преподаватель педагогического колледжа Колумбийского университета, опубликовал статью под названием «Метод проектирования», посвященную сути метода проектирования.

В следующих статьях автора этот термин трактуется по: Термин «проект» должен означать всякую возможность деятельности, связь с экспериментальным процессом. В данном случае цель как внутренний фактор:

- представляет цель деятельности, управляет процессом приобретения опыта;
- служит для реализации собственной активности и внутренних способностей человека.

Метод проектирования подвергался критике за неспособность обеспечить преемственность, а также за то, что он недостаточно продуман и до недавнего времени не использовался в образовательном процессе.

Российские учёные Ингрид Бем и Йенс Шнайдер считают, что проектная деятельность – это метод организации обучения и профориентации студентов в определённый период обучения (учебный год или семестр)

Ключевое место в проектной деятельности занимают проекты, предполагающие сотрудничество различных образовательных учреждений, общественных и государственных организаций. Внедрение метода проектирования в образование относится к 19 веку. Теория «кластера» впервые возникла в области экономики. Универсальность теории «кластера» открывает путь к формированию нескольких теоретических подходов, лежащих в ее основе.

Рост знаний учащегося происходит в результате внутренней и внешней читательской деятельности. К внутренним факторам относят работу учащегося над собой, процесс стремления к приобретению необходимых знаний, а к внешним факторам – участие учащегося в процессе проекта и полученные посредством него знания.

Ключевое место в проектной деятельности занимают проекты, предполагающие сотрудничество различных образовательных учреждений, общественных и государственных организаций. Участие школьников в реализации социально значимых проектов позволяет им приобрести отличные знания и высокую квалификацию, приобрести навыки самостоятельной деятельности. Исходя из этих аспектов, сегодня на повестке дня стоит проблема ориентации в образовательном процессе школьной системы на социальное сотрудничество, оказывающее положительное влияние на формирование выпускника школы как социально активной личности.

Механизмы реализации кластерного метода в проектной деятельности включают использование мероприятий, направленных на создание правовых, финансово-экономических и организационно-методических условий, направленных на решение проектных задач.

Организация проектной деятельности с использованием кластерного метода требует сотрудничества и общения. Это, в свою очередь, является выражением позитивного взаимодействия образования с местной властью, общественными организациями, бизнесом и рынком труда. Исходя из этого, социальное сотрудничество рассматривается как наиболее эффективный механизм использования кластерного метода в проектной деятельности, поскольку именно благодаря этому можно добиться практического общения между участниками проекта.

В проектной деятельности, организованной на основе кластерного метода, социальное сотрудничество позволяет взаимодействовать не только с системой образования, но и с социальными классами и социальными группами с разными категориями и интересами, учреждениями разного уровня, учащимися, педагогами, родителями учащихся. создает процесс взаимной интеграции. Активными участниками этого процесса станут общеобразовательные школы, научные учреждения, учреждения дополнительного образования, музеи, библиотеки, информационные сети.

В результате такого тесного социального сотрудничества при проектировании деятельности, подготовке специалистов, поиске источников финансирования проекта, обеспечении образовательных учреждений информационными технологиями и методическими материалами, внедрении инновационных технологий в учебный процесс, а также в процессе сотрудничества с различ-

ными предприятиями и организациями, научными центрами, инновационные вопросы реализации проектов будут эффективно решены. Здесь механизм социальной кооперации выполняет две важные задачи: во-первых, обеспечивает социальное согласие между участниками проекта, во-вторых, создает возможность достижения основной цели проектной деятельности.

Впервые идеи социального сотрудничества в области педагогики были выражены в работах Д. Дьюи, С. Т. Шацкого, А. С. Макаренко. В научных работах этих авторов представлены разные взгляды на необходимость установления прочной связи образовательного учреждения с окружающей средой, школы с семьей, общественностью, неправительственными организациями для того, чтобы ребенок рос в естественной среде. окружающая среда в реальной жизни.

Текущая ситуация в системе образования показывает, что этому вопросу следует уделять особое и пристальное внимание. Следует сказать, что современная педагогическая теория также подчеркивает необходимость широкого социального сотрудничества в сфере образования, причиной чего является ведущая социальная система, неразрывно связанная с системой образования, основными сферами общества, экономикой, социальными структурами. , политика и культура – это институт.

В целом социальное сотрудничество можно понимать как совместную, коллективную, взаимовыгодную и положительную деятельность различных социальных групп.

При этом социальное сотрудничество рассматривается как отношения между государством, то есть правительством и государственными органами, участвующими в этих отношениях от его имени, и другими субъектами отношений - отдельными лицами, семьями, общественными группами и учреждениями, неправительственными организациями. , фонды и союзы. Основная цель этих отношений – совместный поиск решений важных политических, социальных, экономических и других проблем, нести совместную ответственность за жизнь города и региона, предоставление гражданам социальных услуг высокого уровня. При анализе социального сотрудничества в системе образования в центре внимания находятся несколько точек зрения.

По мнению М.С.Чвановой, с одной стороны, это правовая форма организации экономической деятельности нескольких физических и юридических лиц, в том числе образовательного учреждения, с другой стороны, это неформальная форма сотрудничества общественных организаций, фирм и компаний с образовательным учреждением, то есть не имеющая юридической силы, подтвержденная договором или соглашением, в-третьих, это форма образовательного развития, в-четвертых, это механизм, обеспечивающий

единство социально-экономической жизни регионов, в-пятых, это способ решения социальных и экономических проблем, форма позитивного разрешения конфликтов между образовательным учреждением, работодателем и государством.

По мнению Н. Е. Астафьевой, для достижения эффективности деятельности социального сотрудничества в сфере образования, прежде всего, участники публичного контракта, то есть субъекты, должны действовать сообща, в результате этого действия, личный интерес вызывает коллективный интерес.

Социальное сотрудничество отличается от обычного сотрудничества своей эффективностью и качеством, поскольку успех каждого участника связан с успехом всего коллектива.

Опыт реализации проекта показывает, что он повышает конкурентоспособность партнеров на образовательном рынке и позволяет им завоевать свое место и позицию в долгосрочной перспективе. Социальное сотрудничество формирует способность каждой стороны эффективно выполнять поставленные задачи, чувствуя ответственность перед собой.

Литература:

1. Мирзиёев Ш.М. Вместе мы построим свободное и процветающее, демократическое государство Узбекистан, - Т.: Узбекистан, 2016.
2. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980, 454 pages.
3. Щербо И. Второе пришествие метода проектов // Директор школы. 2003. №3. – С. 25-32.
4. Хуторской А.В. Современная дидактика. СПб: Питер, 2001. 534 с.
5. Ялов Д.А. Кластерный подход как технология управления региональным экономическим развитием. URL: http://subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_17.html. Загл. с экрана.
6. Чванова М.С. Социальное партнерство в сфере профессионального образования: монография. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2007. 92 с
7. Астафьева Н.Е. Социальное партнёрство в воспитании кадет // Российская кадетская перекличка. 2008. Выпуск №4. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fskk.ru/journal/?aID=126.html>. Загл. с экрана.

РЕЗЮМЕ

Maqolada loyiha faoliyati va o'qituvchilarning ta'lim klasteri tushunchalari aniqlanadi, shuningdek, loyiha faoliyatida klaster usulini qo'llashda ijtimoiy hamkorlik kontseptsiyasini ochib berish uchun misollardan foydalaniladi. Loyiha faoliyatida klaster usulidan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi ilmiy jihatdan aniqlangan.

РЕЗЮМЕ

В статье определены понятия проектной деятельности и кластера педагогического образования, а также на примерах раскрыто понятие социальной кооперации при применении кластерного метода в проектной деятельности. Научно выяснено, что использование кластерного метода в проектной деятельности играет важную роль в повышении эффективности образования.

SUMMARY

The article defines the concepts of project activity and the cluster of pedagogical education, and also reveals the concept of social cooperation in the application of the cluster method in project activities using examples. It has been scientifically found out that the use of the cluster method in project activities plays an important role in improving the effectiveness of education.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ

Анаркулова Г.М.

Доцент кафедры «Методика профессионального образования»

ТГПУ имени Низами

Tayanch so'zlar: texnologiya, o'yin, o'yin usullari, rolli o'yinlar, biznes o'yinlari.

Ключевые слова: технология, игра, игровые методы, ролевые игры, деловые игры.

Key words: technology, game, gaming methods, role-playing games, business games.

Современный учитель, если он всерьёз задумывается о реализации задачи доступности качественного образования, не может замыкаться только в круге проблем своего предмета. Ведь качество образования – это понятие, аккумулирующее в себе все стороны образовательного процесса, начиная от реально существующих санитарно-гигиенических условий пребывания детей в образовательном учреждении, и заканчивая достижениями воспитанников в освоении образовательных программ.

Инновационный поиск новых средств обучения приводит меня к пониманию того, что на уроках нужны деятельностные, групповые, игровые, ролевые, практико-ориентированные, проблемные, рефлексивные и прочие методы обучения.

Проблема выбора необходимого метода возникает перед учителем всегда. Но в новых условиях необходимы и новые (а может быть хорошо забытые) методы, позволяющие по-новому организовывать процесс обучения, взаимоотношений между учителем и учеником. Объяснительно-иллюстративный метод уже не годится. Так как самостоятельная деятельность обучающихся ограничена, снижена мотивация и замечается некоторая пассивность детей, нет возможности нащупать творческую “жилку” ребёнка.

Межпредметные связи позволяют мне заинтересовать обучающихся с разноуровневыми знаниями, умениями и навыками. Например, детей с

техническим или гуманитарным складом ума. Используя интегрированный подход в обучении мне удастся показать интеграцию образовательной области “Технология” с взаимно удалёнными предметными областями, такими как физика, химия, биология, психология, история, экономика, филология. Физические и химические свойства тканей, минеральные вещества (железо, калий, магний, кальций и т. д.), волокна, исторические справки о производственной и бытовой одежде, влияние экологических факторов на человека, расчёт себестоимости – всё это рассматривается на уроках технологии.

Использование игровых методов в учебном процессе помогает активизировать деятельность ребенка, развивает познавательную активность, наблюдательность, внимание, память, мышление, поддерживает интерес к изучаемому материалу, развивает творческое воображение, образное мышление, снимает утомление у детей, так как игра делает процесс обучения занимательным для ребенка.

Игра, вид непродуктивной деятельности, мотив которой заключается не в ее результатах, а в самом процессе.

Психологи считают что игра является одним из первых видом деятельности человека. В педагогике концептуальные основы игровых технологий представляют следующие:

- Психологические механизмы игровой деятельности опираются на фундаментальные потребности личности в самовыражении, самоутверждении, самоопределении, саморегуляции, самореализации.
- Игра — форма психогенного поведения, т.е. внутренне присущего, имманентного личности (Д.Н. Узнадзе). [6]
- Игра — пространство «внутренней социализации» ребенка, средство усвоения социальных установок (Л.С. Выготский). [4]
- Игра — свобода личности в воображении, «иллюзорная реализация нереализуемых интересов» (А.Н. Леонтьев). [5]
- Способность включаться в игру не связана с возрастом человека, но в каждом возрасте игра имеет свои особенности.
- Содержание детских игр развивается от игр, в которых основным содержанием является предметная деятельность, к играм, отражающим отношения между людьми, и, наконец, к играм, в которых главным содержанием выступает подчинение правилам общественного поведения и отношения между людьми.

Игра в учебно-воспитательном процессе призвана решать отдельные сиюминутные задачи, но главное - способствовать при этом развитию личности и сохранению здоровья школьника.

Д.Б. Эльконин считает, что в возрастной периодизации детей особая роль отведена ведущей деятельности, имеющей для каждого возраста свое содержание. В каждой ведущей деятельности возникают и формируются соответствующие психические новообразования. Игра является ведущим видом деятельности для дошкольного возраста. [7]

В современном процессе обучения использование деловой игры, как нетрадиционная педагогическая технология вызывает все больше интереса потому, что игра позволяет активизировать обучающихся, поднять их мотивацию к обучению. Игровая технология позволяет обучающимся быть полноправными активными субъектами образовательного процесса. В игре учебный материал можно представить в наглядной предметной форме, что способствует лучшему пониманию. В игре изменяются взаимоотношения между педагогом и обучающимися, они поднимаются на уровень творческого сотрудничества, сам учитель совершенствует своё мастерство.

Игровая технология – это способ деятельности, направленный на изучение предмета посредством делового моделирования ситуации и имитационного моделирования изучаемых явлений.

Виды обучающих игр, применяемых на уроках Технология:

Организационно-деятельностные игры, предусматривают организацию коллективной мыслительной деятельности на основе развертывания содержания обучения в виде системы проблемных ситуаций и взаимодействия всех субъектов обучения в процессе анализа. Они могут быть связаны с формой построения учебного занятия (например, составление кроссворда или соревнование двух групп обучающихся при взаимной постановке вопросов или выполнения практических заданий).

Ролевые игры, характеризуются наличием задачи или проблемы и распределением ролей между участниками ее решения.

Разыгрывание ролей создает на уроке взаимозависимость обучающихся и тем самым активизирует их познавательно-творческую деятельность.

Деловые игры, представляют собой имитационное моделирование реальных процессов и механизмов.

В моделирующие игры желательно включать определенные противоречия интересов участников группы. Это позволяет приблизить игровую модель к реальным процессам. В ходе игры участники имеют не все дан-

ные для принятия оптимального решения, в их действия вводятся помехи, затрудняющие выполнение задания. Для деловой игры, моделирующей реальную ситуацию, важно побудить каждого участника действовать как в реальной ситуации. Важным является согласование действий участников игры. В отдельных эпизодах может возникнуть ситуация, когда одни участники должны подчинить свои интересы другим для успешной деятельности группы в целом. Необходимо акцентировать вклад каждого участника в текущие и окончательные результаты игры, для этого обязательны промежуточный и рубежный контроль для всех членов игровой группы.

Игровое проектирование – может быть связано с решением конструкторской задачи или разработкой технологии. При реализации этого метода учитель формулирует задачу и исходные условия к ней. Он может ограничить круг поиска решений. Для игрового проектирования, в отличие от метода проектов, обязательным является введение состязательной ситуации в учебный процесс. обучающиеся делятся на небольшие группы, каждая из которых разрабатывает и представляет свой вариант решения проблемы. В зависимости от сложности поставленной учителем проблемы готовые варианты могут рассматриваться на этом же занятии или должны быть представлены для обсуждения на последующих занятиях.

В педагогике игровой метод имеет некоторую специфику. В процессе обучения игра зачастую используется как вспомогательный элемент, дополнение к теоретическому материалу и не может выступать в качестве основного метода обучения.

Сравнение игровых технологии: положительные и отрицательные стороны ролевых игр

Положительные стороны	Отрицательные стороны
«Обучение через действие» - один из самых эффективных способов обучения и приобретения опыта. Собственные переживания запоминаются ярко и сохраняются в течение долгого времени.	Если группа чувствует, что сценарий нереалистичен или не учитывает некоторых деталей практической деятельности, ценность игры будет потеряна и цели обучения не будут достигнуты

Таким образом использование на уроках Технологии игровых методов повышает эффективность урока, так как ученик не только наблюдает, а лично участвует в процессе. Это доказывает теорию чем больше участвуют чувствительные органы в процессе обучения, тем больше ученик запомнит полученную информацию.

Литература:

1. Анаркулова Г.М. Педагогическое управление и педмастерство. Научный журнал “Молодой учёный” №9(89), май., 2015. 1021-1023.
2. Анаркулова Г.М. Парпиев О.Т. Использование педагогических игр в системе ССПО. Методическое пособие. Т.2007 г.
3. Анаркулова Г.М., Рузибаева Г. Использование игровых методов обучения как средство способствующих повышению эффективности обучения. Материалы 13-ой Международной научно-практической конференции (г. Казань, 28 мая 2019 года) «Высшее и среднее профессиональное образование как основа профессиональной социализации обучающихся», Казань, 2019. 302-305 с.
4. Выготский Л.С.. Собрание сочинений. Том 2. Проблемы общей психологии», RUGRAM, -2021.
5. Леонтьева А. Н. Психологические основы развития ребенка и обучения. НПФ «Смысл», 2009 г.
6. Ткаченко, Н. И. Теория установки Д. Н. Узнадзе как система познания закономерностей психической активности человека, его сознания и действий / Н. И. Ткаченко, П. В. Ивлиев // Прикладная юридическая психология. – 2022. – № 2(59). – С. 121–126.
7. Эльконин, Д. Б. Л. С. Выготский сегодня / Д. Б. Эльконин // Эльконин Д. Б. Психическое развитие в детских возрастах: избр. психол. труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. – Воронеж, 2001. – С. 350–358.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola texnologiya darslarida ta’lim jarayoni samaradorligini oshiradigan omil sifatida o’yin o’qitish usullaridan foydalanish muammosiga bag’ishlangan.

РЕЗЮМЕ

В данная статья посвящается к проблеме использование игровых методов обучения как фактор повышающий эффективность образовательного процесса на уроках технологии.

SUMMARY

This article is devoted to the problem of using game teaching methods as a factor that increases the efficiency of the educational process in Technology lessons.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ И ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ ЛЕТНИХ КАНИКУЛ

Айназарова А.Ж.

*соискатель кафедры педагогики и психологии Каракалпакского
государственного университета имени Бердака*

Таянч сўзлар: innovatsion shakllar, ta'lim faoliyati, yozgi sog'lomlashtirish oromgohi.

Ключевые слова: инновационные формы, воспитательная деятельность, летний оздоровительный лагерь.

Key words: innovative forms, educational activities, summer recreation camp.

Организация летнего отдыха – один из важных аспектов образовательной деятельности. Организованная деятельность детей в летний период позволяет сделать педагогический процесс непрерывным в течение всего года. В детском оздоровительном лагере главное – не система дел, не мероприятия, а ребенок в деле, его поступки, его отношение к делу, к друзьям по отряду, к взрослым людям. Содержанием летнего досуга должен стать активно организованный отдых детей, способствующий снятию физического и психологического напряжения детского организма, оздоровлению ребенка. Приобретенные в течение лагерной смены творческие способности, навыки и умения дети эффективно перенесут на учебные предметы в школе, в повседневную жизнь, достигая больших успехов, чем их менее творчески развитые сверстники. Обязательным является вовлечение в лагерь ребят из многодетных и малообеспеченных семей. Цель работы лагеря – создание единого образовательно-воспитательного пространства, создающего условия для максимального сохранения здоровья ребенка, проявления социальной активности ребенка, формирования социально положительной жизненной позиции и стремления вести здоровый образ жизни. Основными задачами лагеря являются: – содействие укреплению физического и духовного здоровья через разнообразные активные формы организации досуга;

- формирование нравственной позиции учащихся, чувства патриотизма;
- воспитание культуры поведения; – создание оптимальных условий для развития познавательных интересов и творческих способностей учащихся;
- развитие и укрепление связи семьи, школы и общественности с учреждениями дополнительного образования детей в каникулярное время.

В условиях летнего отдыха у детей не пропадает стремление к познанию нового, неизвестного, просто это стремление реализуется в других, отличных от школьного урока, формах. Дети стремятся к практической реализации тех знаний, которые дала им школа, окружающая среда. Как показывает практика, проводимые в лагерях мероприятия чаще всего проводятся с целью развлечения и не несут педагогической нагрузки. Однако при правильно организованной деятельности, детский лагерь с дневным пребыванием располагает благоприятной атмосферой не только для развлечения, но и для воспитания, самовоспитания и самопознания.

На современном этапе все большую значимость для детей и подростков приобретает возможность освоить современные формы организации отдыха, сформировать умения развлекать и развлекаться, заложить основы культуры проведения досуга. Различные формы воспитательной работы в условиях детского лагеря с дневным пребыванием помогают удовлетворять потребности детей в неформальном общении, в активной деятельности, а также различных социальных пробах в различных социальных ролях. В поисках формы воспитательной деятельности педагоги исходят из содержания: отбирают оптимальное средство, которое бы наилучшим образом несло на себе нагрузку внешнего оформления идеи. Ребенок же от формы идет к содержанию: он увлекается формой, чтобы потом принять идею.

Форма воспитательной деятельности напрямую зависит от вида деятельности (направления и специфики): Художественно-творческая деятельность – это особая сфера человеческой активности, в которой личность не преследует никаких других целей, кроме получения удовольствия от проявления духовных и физических сил. Основным назначением творческой деятельности в лагере является развитие креативности детей и подростков.

Формы организации художественно-творческой деятельности: изобразительная деятельность, конкурсные программы, творческие конкурсы, игровые творческие программы к тематическим дням, концерты и праздники.

Досуговая деятельность – это процесс активного общения, удовлетворения потребностей детей в контактах и творческой деятельности, интеллектуального и физического развития, формирования его характера. В ее основе лежит свободный выбор разнообразных общественно-значимых ролей

и положений, создаются условия для духовного нравственного общения, идёт закрепление норм поведения и правил этикета, толерантности.

Для организации воспитательной деятельности в лагере с дневным пребыванием можно предложить те формы, в которых каждый ребенок может принять участие и проявить себя. Тематический вечер – форма общелагерного или отрядного мероприятия, посвященная какому-либо событию, дате. Предполагает глубокое содержание, серьезную организационную подготовку, участие детей и педагогов, использование визуальных и музыкальных приемов оформления: вечер, приуроченный к какой-то дате, творческий вечер (гала-концерт), вечер встречи и т. д.

Фестиваль детского творчества. Мероприятие представляет различные виды и формы художественно-творческой деятельности. На фестиваль приглашаются коллективы и участники других лагерей, школ, учреждений дополнительного образования. Праздник «День творчества». Организация такого праздника позволяет не только видеть прекрасное (выставки, спектакли, концерты на нескольких площадках), но и самим творить (участие в мастер-классах, открытых мастерских и т. д.).

В основе общелагерных мероприятий лежат коллективные и массовые формы работы, направленные на оздоровление детей, воспитание экологической культуры и развитие разносторонних увлечений и интересов детей.

Литература:

1. Акрамова С. Р. Роль интерактивных технологий в развитии информационной компетенции учащихся // *European research* № 2(60). 2020. С. 85-88.

РЕЗЮМЕ

Maqolada yozgi sog'lomlashtirish lagerida zamonaviy sharoitlarda foydalanish mumkin bo'lgan bolalar bilan o'quv faoliyatining turli xil innovatsion shakllari keltirilgan. Bolalar bilan ishlashda bolalar va o'qituvchilarning ota-onalar bilan o'zaro munosabati ham hisobga olinadi. Bolalarning turli faoliyatdagi muvaffaqiyatlari ularning ijtimoiy va ijodiy faolligini oshiradi, etakchilik va tashkilotchilik qobiliyatlarini faollashtiradi, shuningdek, ijodiy qobiliyatlarni, bolalar tashabbuskorligini va jamoada ishlash tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ

В статье представлено многообразие инновационных форм воспитательной деятельности с детьми, которые можно применять в летнем оздоровительном лагере в современных условиях. При работе с детьми так же рассматривается взаимодействие детей и педагогов с родителями. Успешность детей в различных мероприятиях повышает их социальную и творческую активность, активизирует их лидерские и организаторские качества, а также способствует развитию творческих способностей, детской самостоятельности и чувства коллективизма.

SUMMARY

The article presents a variety of innovative forms of educational activities with children that can be used in a summer health camp in modern conditions. When working with children, the interaction of children and teachers with parents is also considered. The success of children in various activities increases their social and creative activity, activates their leadership and organizational qualities, and also contributes to the development of creative abilities, children's amateur performances and a sense of collectivism.

ШКОЛА КАК СИСТЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РОДИТЕЛЕЙ И ПЕДАГОГОВ В САМОРЕАЛИЗАЦИИ УЧАЩЕГОСЯ

Оразбаева Г. Ж.

*Старший преподаватель кафедры Педагогики и психологии
Каракалпакского государственного университета*

Tayanch so'zlar: ota-onalar, oila, talaba, o'qituvchi, maktab, ijtimoiy muhit, o'qituvchilar tarkibi, bola, munosabatlar.

Ключевые слова: родители, семья, ученик, педагог, школа, социальная среда, педагогический коллектив, ребенок, отношения.

Key words: parents, family, student, teacher, school, social environment, teaching staff, child, relationships.

Социальная среда является основной средой, в которой формируется ребёнок, в котором происходит его первичная социализация. Очень важна здесь роль педагога, который должен понять, какая среда сформирована в жизни конкретного ребёнка, истинны ли ценности, которые прививаются ребёнку в семье, и насколько они реализуются на практике.

Согласно А.С.Макаренко, «Духовный облик детей определяется, прежде всего, тем, какой устрой их жизненного быта и семейной формы жизнеустройства присутствовал в жизни». Так называемый «тон семьи», степень общения между членами семьи – всё это влияет на ребёнка непосредственным образом. Например, ссоры и конфликты между родителями, происходящие на глазах у ребёнка, негативным образом сказываются на общем настроении и его эмоциональном фоне. Ребёнок копирует поведение родителей, и постепенно начинает усваивать, что это – является нормой, хотя на деле это не так.

Таким образом, есть очевидная прямая связь между психологическим климатом в семье, эмоциональным благополучием ребёнка и уровнем его воспитания. Если семья приветствует традиционные ценности, учит ребёнка важным и ключевым навыкам в жизни и быту, уделяет достаточное

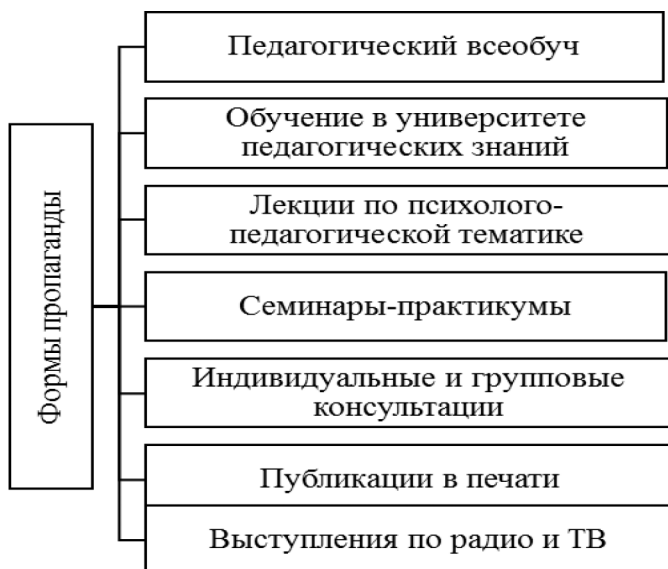
количество времени своему ребенку, то, в целом, ребёнок воспитывается в достаточно правильной среде.

Важной характеристикой в семье и своего рода категорией, относящейся к социальному фону семьи, является родительский авторитет. Под родительским авторитетом будем понимать влияние отца и матери на детей, то, насколько дети опираются на мнение родителей и даже стараются им подражать. Педагогу также важно знать о том, чей авторитет – матери или отца – в семье выше, если таковой имеется. Это требуется с той целью, чтобы скорректировать вовремя программы и формы работы с конкретной семьей.

Формы пропаганды педагогических знаний представлены на схеме 2.1.

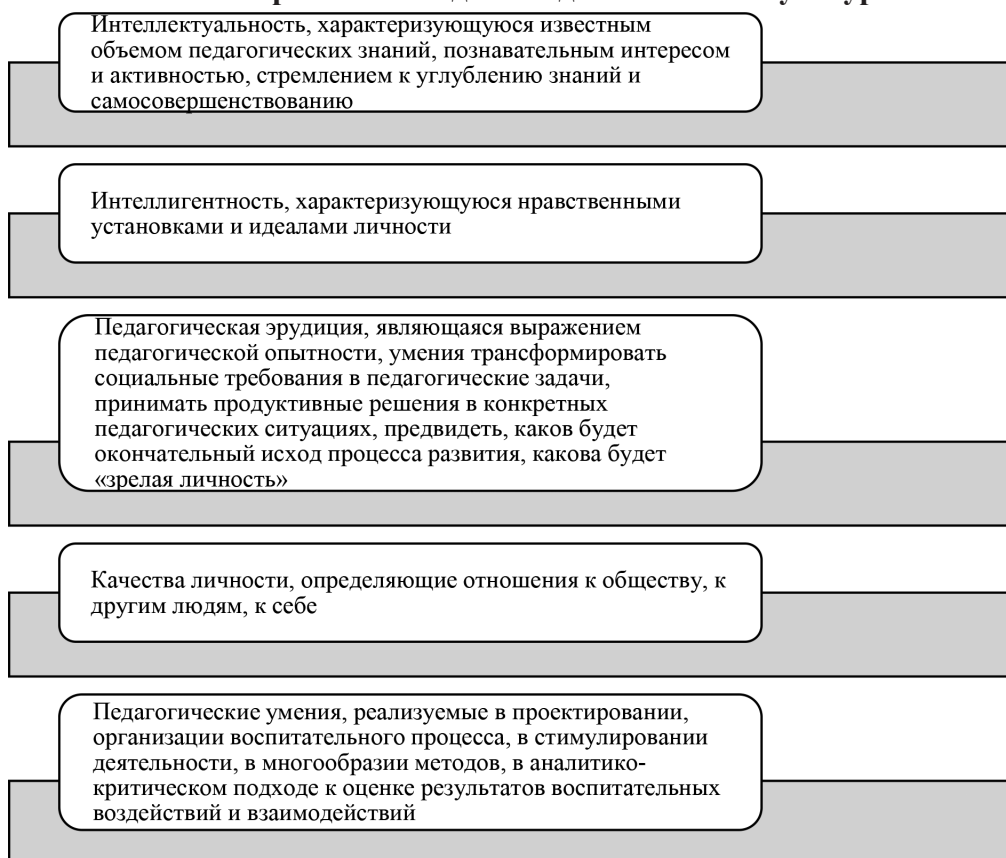
Схема 2.1

Формы пропаганды педагогических знаний

Ключевым аспектом исследования методов деятельности воспитателя становится разработка некоторой эмпирической модели педагогической культуры семьи (схема 2.2).

Схема 2.2

Аспекты эмпирической модели педагогической культуры семьи

Кроме того, часто возникают те или иные трудности, которые также связаны с родительским авторитетом, и знание данных особенностей конкретной семьи позволяет педагогу вовремя сформировать решения по выходу из сложившейся ситуации для ребёнка.

Работа по повышению педагогической культуры является одной из ключевых в области взаимодействия педагогов с родителями, и оказывает серьёзное влияние на формирование микросоциума школы в системе «родители – обучающийся – педагог». Одним из приоритетных направлений социальной политики любого учреждения общеобразовательной направленности является эффективная работа с семьей, поскольку признается, что именно семья является первичным аспектом социализации.

У ребёнка, поступающего в школу, уже есть определённый сформированный арсенал традиций, ценностей и представлений об установлении

контактов с внешним миром, окружающими людьми и методах решения возникающих трудностей. Задача классного руководителя и других учителей, работников школы – помочь направить и продолжить позитивные элементы в воспитании, либо же скорректировать их в случае неудовлетворительного уровня воспитания.

Всё это практически никогда не приносит позитивных результатов, и классному руководителю не удаётся наладить контакт в системе «обучающийся – родитель – школа». Кроме того, авторитетом для школьника в новой для него среде может стать школьное окружение, которое также зачастую составляют дети из неблагополучных семей. Это способствует детской безнадзорности и беспризорности, а также развивает такие негативные явления как девиантное и делинквентное поведение.

Таким образом, воспитательный процесс в учреждениях образования – это важнейшая задача и реальное практическое воплощение педагогических ресурсов в области взаимодействия с семьёй. Как утверждает Капралова, любая школа и классные руководители должны стремиться к тому, чтобы способствовать эффективному общению и взаимодействию представителей школы с родителями ребёнка, стремиться узнать характер обучающегося и, по возможности, – поближе его условия жизни и климат микросоциума семьи. Это поможет в преодолении возможных негативных поступков и проблем, связанных с девиацией.

Для того чтобы возникла эффективная форма сотрудничества между школой и семьёй обучающегося, в образовательном учреждении важно представлять школьный коллектив как нечто целое, как вторую семью, в которой не только получают новые знания, но и интересные знакомства, которая живёт интересной полной жизнью. Но это возможно только тогда, когда проявляется совместная деятельность педагогов, детей и родителей. Следовательно, для того чтобы повысить эффективность взаимодействия между учащимися, родителями и педагогами, последним требуется приходить к некоторому согласию, консенсусу для того, чтобы, не ущемляя интересы других сторон, достигать главной цели взаимодействия – формировать условия для саморазвития и самореализации обучающегося.

Опыт учреждений образования, как основного, так и дополнительного, показывает, что важнейшую роль в данном процессе играет свободное творчество, которая производится на основе самостоятельного выбора занятий. Помимо того, что родителей и педагогов заботят здоровье и эмоциональное благополучие обучающегося, требуется и создавать атмосферу и достижение благополучия в школьной среде. К сожалению, не всегда

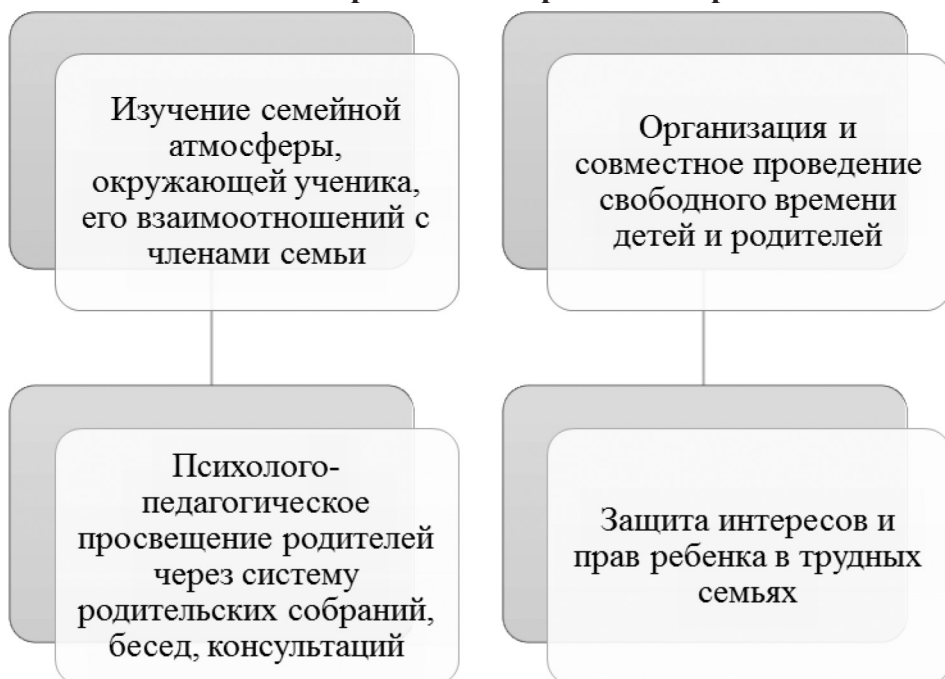
родители с радостью и интересом откликаются на стремление педагога к тому, чтобы создавать совместные проекты, и быть привлеченным к школьной жизни своего ребёнка. В этом отношении для педагога будут важны такие профессиональные качества, как терпение и целенаправленный поиск в применении различных педагогических технологий.

Для того чтобы повысить роль семьи, от педагога требуется проводить консультации в области знаний норм семейного права, в частности, реализации права детей на образование. Тем самым, активизируется роль родителей и семьи в образовании детей, и родители постепенно могут быть вовлечены в совместную творческую деятельность.

Как уже было сказано, на вышеуказанные процессы оказывают влияние среда и образ жизни самого ребёнка. Материальное благополучие здесь имеет очень большое значение, но также важны и некоторые элементы традиций и образа жизни ребёнка (схема 2.3).

Схема 2.3

Элементы традиции и образа жизни ребенка

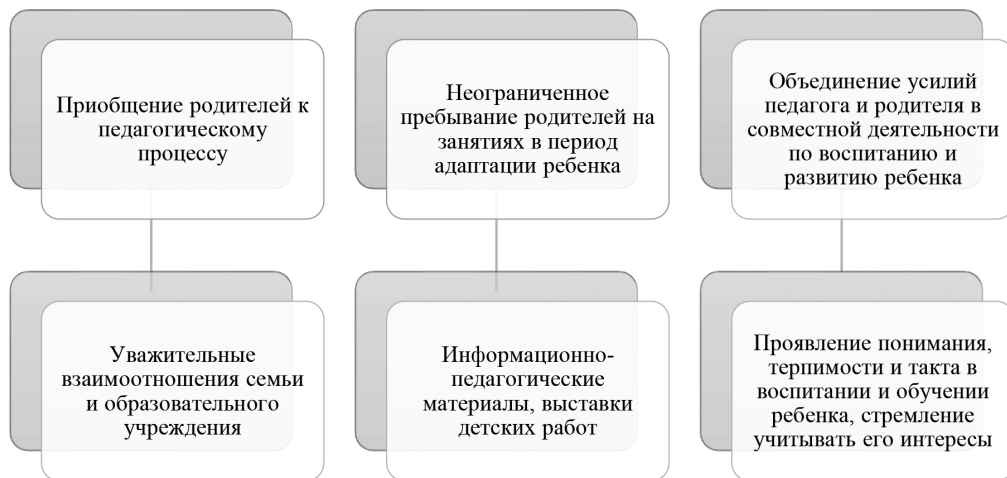

Взаимодействие педагогов и родителей детей осуществляется в основном через следующие формы (схема 2.4).

Схема 2.4

Формы взаимодействия педагогов и родителей

Таким образом, в процессе воспитания субъектами являются не только обучающиеся и педагоги, но и родители (семья) как важное звено в воспитательной системе.

Литература:

1. А.С. Макаренко. Педагогическая поэма. Изд-во: АСТ. 2019 г. 704 стр.
2. Т.И.Слезкова. Извечная проблема: семья и школа. Междунар. науч. конф. «Теория и практика образования в современном мире», стр.60-63; (г.Санкт-Петербург, ноябрь 2012 г.)
3. Ахлитдинов Р.Ш. Управление образованием в Узбекистане: проблемы, поиск, решения. – Т.: ЕС-ТАСИС, 1999. – 53 с.

РЕЗЮМЕ

Maqolada Qoraqalpog'iston respublikasidagi maktab hayotiga ota-onalarning qúshilishnini faollashtirish va yagona harakatlarni (úquvchilarning subektivligi va shaxsiy salohiyatini rivojlantirishda tálimning maqsadlari, vositalari va usullari) ishlab chiqishda ota-onalar va úqituvchilarning subekt-subektlí úzáro tásirining ustuvorligi úquvchilarning úzini mustaqilligini rivojlantirishning asosiy tendensiyalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье освещены основные тенденции развития субъект-субъектного влияния родителей и на развитие субъективности и личностного потенциала при активизации включения родителей в школьную жизнь в республике Каракалпакстан и приоритетности воспитания в выработке единых действий (цели, средства и методы обучения).

SUMMARY

The article highlights the main trends in the development of the subject-subject influence of parents and the educational system on the development of subjectivity and personal potential of the educational system with the activation of the inclusion of parents in school life in the Republic of Karakalpakstan and the priority of education in the development of unified actions (goals, means and methods of teaching).

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССА ПО ПРЕДМЕТУ «ТЕХНОЛОГИЯ» С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВЫШИВКИ

Олимова Д.М.

Термезский государственный университет докторант 2 курса фундамента

Таянч сўзлар: тубетейка, Сузана, палак, зардевор, гранатовый цветок, миндальный цветок, листовой цветок, джидагул.

Ключевые слова: тубетейка, Сузана, палак, зардевор, гранатовый цветок, миндальный цветок, листовой цветок, джидагул.

Key words: skullcap, suzanna, stick, zardevor, pomegranate flower, almond flower, leaf flower, djidagul.

Входить. Вышивка – вид искусства со своими древними традициями среди декоративно-прикладного искусства Узбекистана, широко распространенный в крупных торгово-ремесленных центрах и селах Средней Азии. Этот вид искусства при сохранении своего поэтического разнообразия ценился в народе и не терял своей сути. По этой причине и сегодня девушки и женщины регулярно занимаются вышивкой в разных регионах нашей республики.

Существует два вида ручной вышивки: первый – это вышивка путем подсчета веревочных и основных нитей ткани. Второй – нарисовать на ткани историю изображения цветка и свободно вышить его. Нити веревки перекрещиваются и сшиваются в тканые полотна в виде парусины или серого цвета. Причиной этого является удобство подсчета нитей ткани при вышивании. Вид вышивки даты широко распространен в Узбекистане. Свободная вышивка не выбирает ткань, она шьется по линиям нарисованного изображения. В узбекской вышивке широко используются такие стежки, как йорма, илма, ираки, босма, хамдози, чамак, билета, бахья. В художественной вышивке используются разные стежки из разных мест.

Например, в Шахрисабзе его шьют люверсным, кандахаёльским, иракским швом, в Ташкенте - более набивным швом, в Бухаре, Нуроте, Самарканде - люверсным швом. Обучение этим традициям в искусстве вышивки подрастающего поколения, воспитание их на основе национальных ценностей остается одним из главных вопросов в нынешнее непростое время.

Методология. В статье использованы исторический метод, сравнительные методы.

Обсуждение. Стоит отметить, что суть национальной вышивки, помимо швейных видов вышивки, имеет и такие особенности, как поощрение и развлечение учащихся. В этом случае в процессе освоения эстетического смысла на основе национальной вышивки наряду с физическим развитием учащихся появляется возможность воспитания духовно-эстетического мировоззрения и вкуса.

По этой причине очень важной задачей является разработка педагогического механизма прививания в сознание школьников сложности национальной вышивки на основе обучения национальной вышивке школьников, особенно 5-х классов. Определено, что особую роль в приобщении школьников к традиционному народному искусству имеет модель эстетического воспитания девочек 5 классов с помощью национального искусства вышивки. Его возможности помогают осуществить целенаправленную и глубокую организацию искусства, проявить самостоятельность и творческую инициативу в художественно-эстетическом развитии школьников.

Как педагогическая проблема, эстетическое воспитание учащихся 5 классов на основе национальной вышивки на уроках технологии является основной задачей, стоящей перед современной педагогической школой. Эстетическое воспитание играет важную роль в формировании развитой личности. В настоящее время наиболее актуальной задачей является существенное улучшение эстетического воспитания девочек 5 классов. Необходимо развивать чувство прекрасного, формировать высокий эстетический вкус, развивать умение понимать и ценить произведения искусства, памятники истории и архитектуры, красоту и богатство природы. Для этого важно уделять внимание развитию каждого предмета, особенно литературы, изобразительного искусства, музыки, трудового воспитания.

Эстетическое воспитание – это регуляция способности воспринимать и правильно понимать красоту в искусстве, воспитание эстетического вкуса, чувств, а также способности и потребности участвовать в создании

красоты в искусстве и жизни. Эстетическое воспитание — часть идейно-нравственного, трудового и физического воспитания, направленная на всестороннее развитие нового человека, сочетающего интеллектуальное и физическое совершенство с культурой высоких эмоций. Эстетическое отношение к миру — это, конечно, не только думать о красоте, но и, прежде всего, стремиться к творчеству в соответствии с законами красоты.

Начиная с 30-х годов XX века, вопрос эстетического воспитания детей изучается как важная составляющая развития личности. В результате исследования, проведенного в этом направлении, раскрыты общие вопросы эстетического воспитания, его эстетическое восприятие, эстетическое чувство, эстетическая оценка, эстетическая потребность, эстетический вкус, эстетическое умение, эстетический интерес, эстетическое понимание и другие компоненты воспитания студентов. Проведен ряд исследований по вопросу поиска научного решения педагогических задач, таких как применение в образовательном процессе, научное обоснование содержания эстетического воспитания, эстетическое воспитание. В результате изучения научных источников и внимательного изучения учебного процесса установлено, что сущность эстетического воспитания учащихся 5 классов проявляется в ряде научно-педагогических концепций.

Совершенствование эстетического воспитания пятиклассников означает научить их воспринимать и оценивать красоту природы, труда и общественных отношений с точки зрения эстетического идеала. Также эта концепция предусматривает процесс направления человека к эстетической деятельности, рассматривая изменение действительности по законам красоты как внутреннюю потребность и регулярно воздействуя на него в этом отношении. Эстетическое развитие учащихся 5-х классов на основе национальной вышивки представляет собой длительный процесс, включающий в себя возникновение и совершенствование эстетического сознания учащегося, отношения к красоте, эстетической деятельности. Соответственно, важно разрабатывать годовые планы, включающие теоретические и практические задания, вопросы, коллективные творческие и общественные мероприятия.

Основными формами работы со студентами являются уроки и внеклассная работа. При организации и проведении теоретических и практических занятий преподаватель обязан:

- организация образовательного процесса по ознакомлению с подлинными экземплярами - образцами народного творчества и их изучением

на основе достоверных исторических сведений о видах декоративно-прикладного искусства и теоретических исследований;

- использование красочных наглядно-дидактических материалов;
- поддержка и развитие творческой инициативы, выполнения самостоятельной работы;

Краткое содержание. Из вышеизложенного можно сделать вывод, что работа и организация учащихся в таком порядке способствуют совершенствованию художественно-творческих способностей.

Литература:

1. Olimova D.M. Ozbekistondagi milliy kashtachilik sanati maktablari. 959-964-b. Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi. Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy yondashuv: muammo va yechimlar mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 2023-y, 30-may.
2. Olimova D.M. Oquvchilarni milliy kashtachilik asosida estetik tarbiyalashni takomillashtirish texnologiyasi metodik muammo sifatida" "Mug'allim" №1-son 2023-yil.
3. Olimova D.M. (2022). Uzbek embroidery as priceless cultural heritage of uzbek people. international scientific conference « Innovative trends in science, practice and education», 1(2), 6770.
4. Olimova D.M. (2023). Systematic approach to teaching the history of uzbek national embroidery. Academic research in educational sciences, 5(NUU conference 3), 481-485.
5. Sharifova Y. (2022). Professional Qualities of a Social Educator. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences, 1(5), 171-175.
6. Yakubova U. (2023). Social pedagogical competence as the basis of the future teacher's activity. Zeta Repository, 4(04), 1311-1319.

РЕЗЮМЕ

O'zbek milliy kashtachilik san'atining qadimdan to hozirgi kungacha bo'lgan an'analari o'zining jozibasi va nafisligi bilan boshqa san'at turlaridan ajralib turadi. San'atning bu turiga bo'lgan qiziqish bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Shu boisdan ham zamonaviy murakkab davrda yosh avlodni milliy kashtachilik asosida estetik tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ilmiy tushunchalar asosida yaratilgan ushbu maqolada o'zbek milliy kashtachiligida qo'llaniladigan bezak turlarining atamallari, gullarning ramziy ma'nolari, o'quvchilar tarbiyasidagi ahamiyati atroflicha yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

Традиции узбекского национального вышивального искусства с древнейших времен до наших дней отличаются от других видов искусства своим очарованием и изяществом. Интерес к этому виду искусства не утратил своего значения и сегодня. По этой причине эстетическое воспитание молодого поколения на основе национальной вышивки является одной из важных задач в современное непростое время. В данной статье на основе научных представлений подробно разъясняются термины декоративных видов, используемых в узбекской национальной вышивке, и символические значения цветов, их роль в воспитании учащихся.

SUMMARY

The traditions of the Uzbek national embroidery art from ancient times to the present day differ from other types of art in their charm and elegance. Interest in this kind of art has not lost its significance today. For this reason, the aesthetic education of the younger generation on the basis of national embroidery is one of the important tasks in modern difficult times. In this article, on the basis of scientific ideas, the terms of decorative types used in Uzbek national embroidery, and the symbolic meanings of flowers, their role in the education of students are explained in detail.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ ИММУНИТЕТ И ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ - КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Каримова Н.Я.

Андижанский государственный университет

Специализация 13.00.01- Теория педагогики. История педагогических наук

Базовый докторант 2-го курса

Tayanch so'zlar: yoshlar, mafkuraviy immunitet, mafkuraviy kompetentsiya, tarbiya, rivojlanish, shaxs, dunyoqarash, hayotiy pozitsiya, ijtimoiy faollik.

Ключевые слова: молодёжь, идеологический иммунитет, идеологическая компетентность, воспитание, развитие, личность, мировоззрение, жизненная позиция, социальная активность.

Key words: youth, ideological immunity, ideological competence, upbringing, development, personality, worldview, life position, social activity.

Введение. Introduction. На современном этапе развития общества воспитание всесторонне развитого поколения со сформированным идеологическим иммунитетом является весьма актуальной стратегической проблемой, имеющей важное теоретическое и практическое значение, принимая во внимание то, что свыше половины населения нашей страны составляет молодёжь.

Стиль жизни людей меняется на всех уровнях, происходит принципиальная трансформация многих профессий. Реалии сегодняшнего дня показывают, что знание-ориентированный подход, господствовавший всегда в методике обучения, стал недостаточно эффективным. Вопросы образования волнуют сегодня все слои нашего общества. Всё чаще звучит призыв сделать образование не только качественным, но и практически целесообразным, отвечающим новым требованиям и при этом учитывая национальные и религиозные ценности. Основной целью современного образования является подготовка высококвалифицированных кадров,

конкурентоспособных на рынке труда и в научной сфере, свободно владеющих своей профессией и ориентированных в смежных областях деятельности, способных к эффективной работе по специальности на уровне мировых стандартов, готовых к постоянному профессиональному росту, обладающих социальной и профессиональной мобильностью. Можно отметить, что в современных условиях кардинального изменения системы образования понятие «компетенции» является ключевым, поскольку интегрирует в себе теоретическую и практическую составляющие результата образования, является симбиозом знаний и умений, относящихся к широкому спектру деятельности человека.

Основная часть. Main part. Ориентация на идеологию воспитания как систему социальных ценностей, официально имеющих национальный статус, которых придерживаются члены всего общества и которые интерпретируются через систему идей в ходе общественного развития, охраняются законом как исходное начало интеграции и сохранения целостности общества и государства, как главные ориентиры движения в будущее. Идеология воспитания новых поколений развивается как совокупность идей и принципов, составляющих основы общественного развития государства. Исходными являются положения о том, что общество есть содружество людей, построенное на утверждении: - личности как основы общества, свободной от насилия и эксплуатации; - общества как организованного объединения людей, основанного на согласии и солидарности как принципах преодоления внутренних противоречий развития; - взаимоотношений личности и общества, основанных на согласовании интересов личных и общественных; - государства как суверенной организации нации, организующей и обеспечивающей ее независимость, благополучие, развитие и реализацию творческого потенциала.

Идеология воспитания - это система идей, которая одновременно отвечает коренным, актуальным интересам общества и личности, и таких взаимоотношений между ними, когда общество задает парадигму воспитания новых поколений, создает условия для ее реализации, а молодые поколения и личность самоопределяются, самоутверждаются, самореализуются и воспитывают себя в предложенных условиях, изменяя их посредством активной деятельности. Идеология воспитания призвана способствовать изменениям в сознании индивида, соответствующим общему направлению социального развития государства. Цель воспитания - центральный вопрос идеологии, деятельности всей системы воспитания. В целях выражаются философские, духовные, нравственные, экономические, полити-

ческие, правовые и эстетические представления о делаемом образе «идеального» человека и общества, в котором он живет и действует.

Сегодня нельзя отрицать наличие ряда положительных особенностей процесса глобализации в системе международных отношений для Узбекистана, имеющего свое место, свое слово, идущий по пути все большей интеграции в международное сообщество, создания сильного гражданского общества. Но наличие и негативных особенностей этого процесса побуждает каждого уважаемого человека к бдительности. Особенностью процесса глобализации является то, что в нынешних условиях он становится чрезвычайно острым оружием идеологического воздействия и служит интересам различных политических сил и центров. Реалии сегодняшнего периода требуют нового подхода в каждом вопросе. Понимание определенных понятий, идей или принципов является частью жизнедеятельности молодого поколения. В этом смысле основное внимание уделяется практической работе в борьбе с духовными угрозами. В условиях глобализации идеологических процессов важное значение имеет защита сознания и сердца человека от различных духовных угроз, дальнейшее усиление идеологического иммунитета в борьбе с ними.

Народ без идеологии, как и человек без мысли не может жить и развиваться, тем более противостоять внутренним и внешним угрозам и вызовам. Идеология для народа — то же самое, что иммунная система для живого организма. Если иммунитет ослабевает, любая, даже самая незначительная инфекция становится смертельной. Точно так же и с народом когда разрушается идеологическая основа общества, его гибель становится только делом времени, каким бы внешне государство ни казалось сильным. Известно, что для предотвращения любой болезни нужно, прежде всего, в организме человека создать иммунитет против этой болезни. Мы также должны привить в сердцах нашей молодёжи здоровое отношение к Родине-матери, к нашей богатой истории, к священной религии наших предков, если нужно, укрепить их идеологический иммунитет. Иными словами мы можем сказать, что идеологический иммунитет означает невосприимчивость человека к влиянию чуждых идей и идеологий, его способность разоблачать вредные идеи и противостоять им.

В Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан определены следующие направления: воспитание физически здоровой, психически и интеллектуально развитой, самостоятельной мыслящей молодёжи, имеющей твёрдую жизненную позицию и преданной Родине, повышение социальной активности молодёжи в процессе

углубления демократических реформ и развития гражданского общества. Установлено, что идеологический иммунитет является одним из основных принципов образования, включающего обучение и воспитание молодого поколения. По мнению исследователей, это, прежде всего, связано с усилением глобализационных тенденций, деструктивного воздействия на создание молодёжи со стороны различного рода экстремистских и террористических идеологических установок, а также со стремлением к развитию современных мировоззренческих устоев, национальной идентичности. В этих условиях особую важность приобретает повышение значимости диалога мировоззрений, а также постановки вопроса об идеологическом иммунитете и идеологической компетентности общества и личности для предотвращения пагубного воздействия различного рода деструктивных экстремистских, террористических идеологических течений и идей. В контексте сказанного, реализация всестороннего реформирования, проводимого в Республике Узбекистан, в той или иной мере затронули различные сферы жизни общества – экологическую, социальную, политическую, духовную. В современных условиях особенно упорная борьба разгорелась за души молодого поколения, используя для этого различные методы и средства. Успешному решению этих проблем призвано осуществление политики реформирования образования, так как цели и задачи развития системы образования направлены на получение молодёжью знаний на уровне мировых стандартов, на воспитание развитого, независимо мыслящего молодого поколения.

В то время, когда наше государство мобилизует все силы и возможности для того, чтобы наш народ никому ни в чём не уступал, чтобы наше подрастающее поколение были сильнее, мудрее и конечно же счастливее, вопрос духовного воспитания, несомненно, приобретает безграничное значение. Как отмечается в Послании Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису от 28 декабря 2018 года, «Нам необходимо развивать национальную идею, которая будет для нас источником силы в реализации великих задач, которые мы поставили перед собой». И в процессе обращения эти моменты, конечно, не зря были подчеркнуты. Потому что в то время, когда в мировой цивилизации нарастают идеологические угрозы и идеологические атаки, необходимо оберегать молодёжь нашей страны от различных опасностей, необходимо развивать национальную идею, формировать идеологический иммунитет и идеологическую компетентность молодёжи против чуждых идей.

Согласно литературным данным, человечество вступило в XXI век в условиях резкого усиления силовых угроз и значимости проблем идеологического иммунитета, который, являясь феноменом общественного сознания, тесно взаимосвязан с такими составляющими, как недопущение вражды, противодействие идеологическим провокациям, духовное общественное согласие.

По мнению исследователей, в практике обучения и воспитания очень важно формировать умение отличать здоровые идеологические воззрения от нездоровых путём анализа и оценки различных мнений, убеждений, взглядов, подходов, а также иметь в виду, что идеологический иммунитет и идеологическая компетентность направлена на разоблачение всех форм деструктивной идеологии.

Выводы. Conclusions. Идеологическое воспитание это как многогранный и всеобъемлющий процесс социального становления личности, которое тесно взаимосвязано с идейно-политическим, гражданско-патриотическим, идейно-нравственным, а также национальным и интернациональным воспитанием. Таким образом, мы можем сказать, что идеологическое воспитание интегрирует все обозначенные виды воспитательной деятельности как целостную систему образовательного учреждения.

Воспитание у молодёжи исторического сознания, восстановление исторической памяти, возрождение культурно исторической и национальной самоидентификации, развитие потребности знать свое прошлое, использование национальных особенностей в формировании и развитии личности слушателя с опорой в этом процессе на национально этническую культуру и традиции; формирование у слушателей профессионально идеологического самосознания, необходимого для активного саморазвития, сознательного формирования себя как личности и специалиста.

В контексте сказанного выше следует отметить, что молодёжь может приобрести эти знания в процессе изучения учебного курса «Воспитание», «Религиоведение», «Идея национальной независимости. Основные понятия и принципы», наряду с изучаемыми дисциплинами (история, политология, социология, социальная философия). Следовательно, если мы сможем сейчас грамотно воспитывать подрастающее поколение в духовно-идеологическом плане, развивая у молодёжи идеологический иммунитет и идеологическую компетентность, основанную на национальных и религиозных ценностях, важность победы в области идеологии в нынешних условиях, будет не меньшей, чем победа в области политики и экономики.

И необходимо так же отметить, что в основе современной системы идеологической работы находятся профессионализм педагогов, воспитателей, представителей различных сфер деятельности, определяющий качество воспитания; инновации, способствующие взаимодействию и взаимосвязи с учреждениями образования, культуры, органами власти, общественными и религиозными организациями с целью создания единого образовательного пространства по формированию политической, духовно-нравственной культуры и гражданского становления личности в учреждении образования.

Литература:

1. Указ Президента Республики «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» от 7 февраля 2017 года № УП-4947 //
2. Мирзиёев Ш.М. Мир и стабильность. // Народное слово. Т., 2018. № 59. 28 марта.
3. Послание Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева Олий Мажлису от 28.12.2018
4. Кадырова З.Р., Каримов Б.Р., Шарипов А.Д., Алиева В.Р. Проблемы формирования идеологического иммунитета молодёжи в процессе развития у неё современного мировоззрения и национальной идентичности. Т., 2012. 202 с.
5. Қаҳҳорова М. Мафкуравий мухит ва ахлоқ. – Т.: Фан, 2009. –98 б
6. Куронов М. Мафкуравий вазиятларни моделлаштириш – ғоявий тарбия воситаси. // Педагогик таълим. – Т.: 2000. №3. –22-23 б.
7. Кадырова З.Р., Шарипов А.Д. К анализу формирования идеологического иммунитета молодёжи // Файзуллаев О, 2013. 276 с.

РЕЗЮМЕ

Maqola yoshlar oʻrtasida mafkuraviy immunitetni shakllantirish samaradorligini oshirishga bagʻishlangan. Shaxsning mafkuraviy immuniteti va mafkuraviy kompetentsiyasini shakllantirish muhimligi koʻrsatilgan. Harakatlar strategiyasida belgilangan asosiy yoʻnalishlar qayd yetilgan.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена повышению эффективности формирования идеологического иммунитета у молодежи. Отмечена важность формирования идеологического иммунитета и идеологической компетентности у личности. Названы основные направления, определенные в Стратегии действий.

SUMMARY

The article is devoted to improving the effectiveness of the formation of ideological immunity among young people. The importance of the formation of ideological immunity and ideological competence of the individual is noted. The main directions defined in the Action Strategy are named.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

INSON BORLIG'I VA UNING IJTIMOIIY ANTROPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ergashev O.Sh.

Andijon mashinasozlik instituti

Tayanch so'zlar: antropologik, boshqaruv, ontologiya, borliq, mohiyat, mavjudlik, faoliyat.

Ключевые слова: антропологический, менеджмент, онтология, существование, сущность, присутствие, деятельность.

Key words: anthropological, management, ontology, existence, essence, presence, activity.

Har bir shaxs o'zining tug'ma xususiyatlari bilan bir qatorda ijtimoiy xususiyatlarga egadir. Ijtimoiy - munosabatlar majmui, kishilarning kundalik turmush tarzi, insonning mohiyatini belgilaydi.

Inson borlig'i uning aqliy va jismoniy mehnati, ehtiyoj va manfaatlarini qondirish uchun xatti-harakatlari, axloq-odob, dunyoqarashi va h.k. namoyon bo'ladi, o'z ifodasini topadi.

O'ziga xos individual xarakterga, intellekt, emotsional xususiyatlariga, temperamentga ega bo'lgan har bir insonning mavqei, uning jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan uzviy bog'liq. Jamiyatda mavjud bo'lgan barcha narsalar insonning mehnati tufayli va inson uchun yaratilgan. Shuning uchun insonning qadr-qimmati qanchalik yaxshi e'zozlansa, ularning faolligi ham, jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi ham shunchalik ko'p bo'ladi.

Ma'lumki, inson borlig'i jamiyat taraqqiyotining birdan bir manbaidir. Ijtimoiy borliq hodisalarning barcha turlarini o'z ichiga qamrab oladi. Jamiyat bir biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy etnik, oilaviy va h.k. munosabatlardan tarkib topgan, doimo taraqqiy etib, rivojlanib turadigan jonli organizmdir. Jamiyat tabiat taraqqiyotining zaruriy oqibatidir. Organik olamning taraqqiyoti ma'lum bir davr sharoitlarida odamning kelib chiqishiga, uning jamoa munosabatlari va mehnat jarayonida o'sishiga, so'ngra kishilik jamiyatining tashkil topishiga olib kelgan. Shuning uchun ham tabiat jamiyatni bir-biridan ajratib qarash, ularni qarama-qarshi qilib qo'yish noto'g'ri. Borliq jonli tabiatning oliy mahsuli bo'lgan inson ongida aks etadi. Shunday ekan

ong nima, u qanday qilib paydo bo'lgan degan savollar ustida inson eng qadim zamondayoq o'ylay boshlagan. Natijada ong muammolarini talqin qilishda turli holatdagi tasavvurlar vujudga keladi. Sharq falsafasi va islom ta'limotiga ko'ra, ong Olloh tomonidan insonga in'om qilingan ruhning zahuroti, u o'lmas va abadiydir.

Bugungi kunda ko'plab falsafiy va antropologik nazariyalar ushbu yaxlitlikni o'rganish uchun turli xil usullarni taklif qilmoqdalar, ammo yaqinroq o'rganib chiqqach, ular birtomonlama (masalan, neokantizm, vulgariqtisod va sotsiologizm, freydizm) yoki boshqalarga murojaat qilishlari mumkin. transsendental (diniy falsafa, personalizm, ekzistensializm) yoki tadqiqot mavzusini yo'q qilish - aniq shaxs (strukturalizm, analitik falsafa, fenomenologiya, kosmizm, neo-darvinizm). Hozirgi zamon ijtimoiy tafakkurida rivojlanayotgan antropologik halokat va insonga yaqindan murojaat qilish fonida Karl Marksning gumanistik va falsafiy-antropologik merosiga qiziqish qayta tiklanmoqda. Analitik va tavsiflovchi inson yaxlitligini o'rganish bo'yicha ko'pgina falsafiy va antropologik paradigmalardan farqli o'laroq, Marksning yondashuvi dastlab tarixiy va ijtimoiy-tanqidiy, ya'ni. uning vazifalari nafaqat mavjud dunyoni tizimli diagnostika qilish va tanqid qilish, balki rivojlanishning mumkin bo'lgan alternativlarini bashorat qilish, shuningdek, kelajakka yo'llarni ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi. "Bu vazifalarning birinchisi nima uchun biz yashayotgan dunyoni tark etishni xohlayotganimizni aytadi; ikkinchisi qaerga borishni niyat qilganimizni aytadi; uchinchisi esa bu yerdan u erga qanday borishni aytadi»

Rus faylasuflarining pozitsiyasi boshqacha bo'lib, bu birinchi navbatda butun rus dunyoqarashining o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi, bu G'arbga nisbatan boshqacha dunyoqarashga asoslangan. Bu dunyoqarash, S.L. Frank, «u bizga tashqaridan berilmaydi, balki bizning ichimizda mavjud (shu bilan sub'ektiv bo'lmasdan), bir vaqtning o'zida ob'ektiv, individual va o'z-o'zidan ravshan bo'lgan bizning chuqur mavjudligimiz hissiyotining mohiyatini tashkil qiladi. odatda rus ontologizmi». Bu dunyoqarashda insonning va uning ichki dunyosining odamlarning cheklangan mavjudligining qobiliyatlari va imkoniyatlaridan yuqori bo'lgan narsaga daxldorlik hissi kamaytirilmaydi; «biz o'z borligimizda va borligimizda borliq bilan bevosita bog'liq» degan tuyg'u kamaytirilmaydi. shunday bo'lsa, unda mavjud bo'ladi va unga to'g'ridan-to'g'ri egalik qiladi - bilish ong orqali emas, balki birlamchi tajriba orqali». Rus mutafakkirlari va faylasuflari bilimni mavjudlikka kirishning zaruriy vositasi sifatida tan oldilar, garchi u tajriba, birgalikdagi harakatlarda ham berilgan bo'lsa ham. Xudoda ishtirok etish bilan birga. Ammo shunga qaramay, bu uning bilish mumkin emasligini anglatmaydi, aksincha, inson borliqni bilishda ma'lum afzalliklarga ega. Borliq birlamchi bo'lib, unda insonning ildizi ongning o'zini

mumkin qiladi. Tajribaga kelsak, u bizni mavjudlik bilan ratsional bilimga qaraganda ancha oldinroq va chuqurroq bog'laydi.

Inson haqidagi falsafiy ta'limotning markazida insonning mohiyati muammosi turadi. Mohiyatni ochib berish har qanday ob'ektning ta'rifi kiritilgan va busiz uning funktsiyalari, ma'nosi, mavjudligi va boshqalar haqida gapirish umuman mumkin emas. Albatta, biz insonni nafaqat shaxs (individual), balki, asosan, umumiy mavjudot sifatida ko'rib chiqishdan boshlashimiz kerak. Keyin jins shaxsga (individda) nisbatan birlamchi bo'lib chiqadi va tadqiqotchilar ontologiya muammosini haqiqat (ob'ektiv dunyo) va kategoriyalarning kengroq tizimida hal qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ammo bu insoniyatning kelib chiqishiga, uning shakllanishiga olib kelgan asosiy omillarga qaytishni talab qiladi. Avvalo, insonning o'zgartiruvchi faoliyatiga, chunki u nafaqat ushbu omilga, balki kelajakda ham doimiy ravishda ob'ektiv dunyoni amaliy yaratishda, «ob'ektiv dunyoni qayta ishlashda» «Inson doimo, avloddan-avlodga o'tib, o'zini haqiqatan ham umumiy mavjudot sifatida tasdiqlaydi». Shunday qilib, insonni dunyoga keltirgan narsa (filogeneza) keyinchalik umumiy mavjudot sifatida insonning mohiyatiga aylanadi, ontogeneza va uning keyingi evolyutsiyasida «insonning haqiqiy tabiiy tarixi»da hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aynan shu «insonning tabiiy tarixi», doimiy ravishda rivojlanib borayotgan amaliy o'zgaruvchan faoliyat insonning o'zini ham, uning hayotining mazmunini ham yaratuvchisi, shuningdek, uning tarixiy maqsadini anglashi uchun asos bo'lib chiqadi. Zero, aynan shu faoliyat turi insonning ijodiy salohiyatini ochib beradi va rivojlantiradi, uni tobora erkin, mustaqil va qabilaviy mavjudot sifatida faol qiladi: individual shaxsning takomillashuvi va rivojlanishi uning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. jamiyatning barcha a'zolari, ayniqsa, u bevosita yoki bilvosita aloqada bo'lgan. Bu omil insonning o'z tabiati, o'z o'rni, roli va dunyodagi chaqiruvi (maqsadini) anglashini belgilaydi. Inson dunyoni bilish va o'zgartirish, tabiat va umuman jamiyatning tabiiy tarixining yo'nalishiga ta'sir qilish qobiliyatiga ega bo'ldi.

Ularning birligi umuminsoniy faoliyatga asoslanadi: mohiyatan inson tabiiy muhitda yashaydi va uning jismoniy va ma'naviy hayoti tabiat bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxsning paydo bo'lgan va rivojlanayotgan universalligi - bu uning o'zini-o'zi takomillashtirish ko'rsatkichidir - «...butun tabiatni uning noorganik tanasiga aylantiradigan universallikda o'zini namoyon qiladi». Tabiat va jamiyat yaxlitligi doirasida moddiy olamning o'z-o'zini rivojlantirish dialektikasini anglash insonning mavqeini tubdan o'zgartiradi: aql va uning ob'ektiv dunyoni o'zgartirishdagi faolligining tobora kuchayib borayotgan kuchi tufayli u «o'zini barcha hayotiy munosabatlarning o'lchovi qilish, ularni o'z mohiyatiga ko'ra baholash, o'z tabiati talablariga muvofiq dunyoni chinakam insoniy tarzda tartibga solish» qobiliyati. Insonning o'z-o'zini anglashining o'zagi falsafiy tafakkurning

bashorat qilish funksiyasini ko'rsatish usuli sifatida hozirgi zamon haqida falsafiy aks ettirishdir. Insonning o'z-o'zini anglashi - bu unga o'z faoliyatining maqsadi va vazifalarini aytib berishga, ularga ma'lum bir ma'no berishga va insonga o'zining haqiqiy maqsadini berishga qodir bo'lgan haqiqiy donolikdir. Shuning uchun, insonning mavjudligining ma'nosini keltirib chiqaradigan «tabiiy tarix» ga asoslanib, uning «manzil» haqida gapirish kerak, lekin aslida odamning «manzil» haqida gapirish mumkin emas. bu «manzil»ning o'zi insoniyatning butun oldingi tarixi tomonidan oldindan belgilab qo'yilgan. Bu erda inson o'zini biron bir o'ziga xoslikda takrorlamaydi, balki o'zini butun yaxlitligi bilan takrorlaydi; u nihoyat o'rnatilgan narsa bo'lib qolishga intilmaydi, balki bo'lishning mutlaq harakatida. “Bo'lish – chegara chegarasi, ... bo'lish – yo'qlik bilan bo'lishning sintezi (yoki tasodifiyligi), aniqrog'i, yo'qlikka borish, yo'qlik bilan vujudga kelishi”. Shuning uchun inson abadiy shaxsga aylanish holatida, ya'ni. o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida (inson zoti sifatida o'zini o'zi yaratish, insoniyat sifatida). Inson bo'lish - inson mavjudligining asosiy maqsadi, uning haqiqiy maqsadi. Bu maqsad ufqga o'xshaydi: siz unga qanchalik yaqinlashsangiz, u sizdan shunchalik uzoqlashadi. Inson (insoniyat, odamiylik) bilan ham shunday: shaxsga aylanish jarayoni abadiydir. Madaniyat (moddiy va ma'naviy) sifatida «ikkinchi» tabiatni yaratib, inson, birinchidan, o'zini takrorlaydi, ikkinchidan, o'zini rivojlantiradi, o'z mavjudligining semantik tomonini boyitadi.

Insonning tarixiy mavjudligi va rivojlanishining asosini uning mohiyatini belgilab beruvchi, doimo ijtimoiy ishlab chiqarish doirasida amalga oshiriladigan mehnat faoliyati tashkil etadi. Shaxs to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita jamiyatni shakllantiradigan ijtimoiy munosabatlarga kirmasdan ishlab chiqara olmaydi yoki mehnat faoliyati bilan shug'ullana olmaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ahmoq ijtimoiy munosabatlarning butun majmuasi haqida gapiradi: moddiy va ideal (mafkuraviy), hozirgi va o'tmish. Bu pozitsiya muhim uslubiy ahamiyatga ega, shundan kelib chiqadiki, inson tushunchasi materialistik yoki idealistik emas, balki dialektikdir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, uni faqat «iqtisodiy odam» yoki faqat «ko'p aqlli odam» ga tushirish mumkin emas. Inson ishlab chiqaruvchi, ratsional, madaniy, axloqiy, siyosiy va hokazo mavjudotdir. bir vaqtning o'zida. U o'zida u yoki bu darajada ijtimoiy munosabatlarning besh spektrini to'playdi va shu bilan o'zining ijtimoiy mohiyatini amalga oshiradi. Boshqa tomondan, keng ma'noda inson insoniyat tarixining natijasidir, u ijtimoiy-tarixiy jarayonning rivojlanishi natijasidir. Boshqacha aytganda, bu so'z odamiylik va odamiylik haqida ahmoqdir.

Bu vaqtda inson nafaqat jamiyat va ijtimoiy munosabatlarning natijasi, balki u yaratuvchi ix, murakkab tarzda bir vaqtning o'zida ijtimoiy munosabatlarning ham ob'ekti, ham sub'ekti bo'lib chiqadi. Insonda sub'ekt va ob'ektning birligi,

o'ziga xosligi amalga oshiriladi. Shaxs va jamiyat o'rtasida dialektik o'zaro ta'sir mavjud: shaxs mikrojamiyat, jamiyatning mikro darajada namoyon bo'lishi, jamiyat o'zining ijtimoiy munosabatlari bilan shaxsdir.

Shunday qilib, inson mohiyatining ijtimoiy haqiqati haqida gapirish mumkin. Faoliyatdan tashqari, ijtimoiy munosabatlar va muloqotdan tashqarida (ix amalga oshirish shakli sifatida) odam shunchaki shaxsga aylana olmaydi.

Inson borlig'i har doim individual mavjudlikdir. Bu borliqki, ular birga yashasalar ham, yolg'iz o'lishadi. Shuning uchun ekzistensializm da shaxs va jamiyat bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan sub'ektlar sifatida, doimiy va muvosiis to'qnashuvda ko'rib chiqiladi. Shaxs - bu shaxsiyat, jamiyat - shaxssizlik. Haqiqiy borliq insonning individual mavjudligi, uning erkinligi va transsendensiyaga intilishi bilan bog'liq. Haqiqiy mavjudlik ichida bo'lish emas jamiyat, unda o'zini o'rnatish va uning qonunlarini qabul qilish istagi. Insonning ijtimoiy mohiyati va uning haqiqiy mavjudligi ekzistensializm da doimiy qarama-qarshilikda bo'lib chiqadi. Lekin inson o'z mohiyatiga yetaklamaydi. Uning haqiqiy namoyon bo'lishida uning mavjudligida topiladi. Va agar shaxsning mohiyati inson zotiga xos umumiy xususiyat bo'lsa, har bir shaxsning mavjudligi o'zining konkret empirik namoyon bo'lishida doimo individualdir va mohiyat yo'qolmaydi. Mavjudlik - insonning yaxlit mavjudot sifatida uning namoyon bo'lish shakllari, turlari va xususiyatlarining barcha xilma-xilligida mavjudligi. Bu yaxlitlik insonning biologik va ijtimoiy birlik ekanligida namoyon bo'ladi.

Biroq, bizning maqsadimiz inson yaxlitligini ekzistensial-antropologik jihatlar asosiy rol o'ynaydigan yaxlit hodisa sifatida ko'rib chiqish bo'lganligi sababli, ilmiy muammo tug'iladi.

– bir tomondan, antropologik inqirozning ziddiyatli vaziyati insonning yaxlitligini va insoniy vaziyatni falsafiy aks ettirishning eng yuqori darajasida tubdan tanqidiy har tomonlama tushunishni talab qiladi, bu, bizningcha, K.Marks falsafasiga imkon beradi. Bu yaxlitlikni inson borlig'ining barcha darajalarida - dunyoda tushuntirib, eng adekvat qiling, chunki u dastlab jamiyatni organik yaxlitlik sifatida ko'radi;

– boshqa tomondan, Marksning dunyoda inson mavjudligining yaxlitligi kontseptsiyasida, uning asarlarida asosan parcha-parcha va yashirin shakllarda mavjud bo'lsa, uning izdoshlari asosan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va futurologik tarkibiy qismlarni ishlab chiqdilar. Ular ekzistensial edi - uning kontseptsiyasining antropologik jihatlar i «qavsdan tashqariga chiqarilgan». Biroq, aynan ular bizga insonning butunligi va uning dunyoda borligi fenomenini to'liq talqin qilish imkonini beradi. Ma'lum bo'lishicha, bugungi kunda falsafiy va antropologiya fanida K.Marks kontseptsiyasining bunday yaxlitlikning barcha tomonlarini (ijtimoiy-ijtimoiy-madaniy) tizimli ravishda qamrab oladigan bunday tadqiqot

yo‘q iqtisodiy va ijtimoiy-tarixiydan ekzistensialgacha). Taklif etilayotgan ish aniqlangan ilmiy muammoni hal qilish imkoniyati uchun shart-sharoitlarni faqat eng dastlabki tushuntirish deb da’vo qilmoqda.

Adabiyotlar:

1. Суворов, Л.Н., Аверин, А.Н. Социальное управление. Опыт философского анализа / Л.Н. Суворов, А.Н. Аверин. — М. : Мысль, 1984. - С. 6.
2. Хайдеггер, М. Бытие и время / пер. с нем. В.В. Бибуки-на / М. Хайдеггер. - М. : АО MARGINEM, 1997. - С. 38.
3. Франк, С.Л. Духовные основы общества / С.Л. Франк. — М. : Республика, 1992. — С. 481.
4. Бердяев, Н.А. Царство духа и Царство кесаря / Н.А. Бердяев. — М. : Республика, 1995. — С. 211.
5. Marks, K., Engels, F. 1844 yildagi iqtisodiy va falsafiy qo‘lyozmalar Op. / K. Marks, F. Engels. - 2-nashr. - M.: Siyosiy nashriyot. litr., 1974. - T. 42. - B. 93, 94.

РЕЗЮМЕ

Maqolada inson borlig‘i va uning ijtimoiy antropologik xususiyatlari o‘rtasidagi dialektik munosabatlar orqali ko‘rib chiqiladi. Insonning mohiyati muammosi inson haqidagi falsafiy ta’limotning markazida turadi, mohiyatni ochish har qanday mavzuning ta’rifiga kiritilgan. Inson mavjudligi muammosi uning mohiyati muammosidan kam emas. Shaxsning mohiyatini ijtimoiy muhit, u yashayotgan va rivojlanayotgan konkret jamiyat belgilaydi. Bu muhit ma’lum bir shaxsning turli xil faoliyatida namoyon bo‘ladigan fazilatlar va xususiyatlarini shakllantiradi. Shaxsning mohiyati va mavjudligi o‘rtasidagi dialektik munosabat boshqaruvni shaxs tomonidan amalga oshiriladigan va nafaqat shaxsning mavjudligini, balki uning mohiyatini ham o‘zgartiruvchi ob’ektiv jarayon sifatida o‘rganishga imkon beradi. Bu boshqaruv muammolarini o‘rganishda muhim uslubiy ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается диалектическая связь между существованием человека и его социально-антропологическими характеристиками. Проблема сущности человека находится в центре философского учения о человеке, открытие сущности входит в определение любого предмета. Проблема человеческого существования есть не что иное, как проблема его сущности. Сущность человека определяется социальной средой, конкретным обществом, в котором он живет и развивается. Эта среда формирует качества и особенности конкретного человека, которые проявляются в различной деятельности. Диалектическая связь сущности и существования человека позволяет изучать управление как объективный процесс, осуществляемый человеком и изменяющий не только существование человека, но и его сущность. Это имеет важное методологическое значение при изучении проблем управления.

SUMMARY

The article examines the dialectical relationship between human existence and its socio-anthropological characteristics. The problem of the essence of man is at the center of the philosophical doctrine of man; the discovery of the essence is included in the definition of any subject. The problem of human existence is nothing other than the problem of its essence. The essence of a person is determined by the social environment, the specific society in which he lives and develops. This environment shapes the qualities and characteristics of a particular person, which are manifested in various activities. The dialectical connection between the essence and existence of a person allows us to study management as an objective process carried out by a person and changing not only the existence of a person, but also his essence. This has important methodological significance when studying management problems.

YANGILANAYOTGAN JAMIYAT SHAROITIDA OILAVIY TADBIRKORLIKKA FALSAFIY-METODOLOGIK YONDASHUV

Taylyaqova F.S.

Andijon mashinasozlik instituti doktoranti

Tayanch soʻzlar: oilaviy tadbirkorlik, farovonlik, ijtimoiy-falsafiy, oilaviy xoʻjalik.

Ключевые слова: семейный бизнес, благосостояние, социально-философский, семейная экономика.

Key words: family business, welfare, socio-philosophical, family economics.

Kirish. Tadbirkorlik va biznes tushunchalari mazmunan bir-biriga yaqin. U kishilarning ishbilarmonlik faoliyatidan kelib chiqqan munosabat boʻlib, biron-bir unumli ish faoliyat bilan bogʻliqlikni anglatadi. Biznes bilan bogʻliq shaxs biznesmen deyiladi. Biznes (business) - bu inglizcha soʻzdan olingan boʻlib, biznes - ish, men - odam degai maʼnoni anglatadi. Tadbirkorlik (biznes) iqtisodiy kategoriya boʻlib, xoʻjalik yuritish usuli, iqtisodiy fikrlash turidir. Tadbirkorlik (biznes)ni oʻrganishni avvalo, iqtisodiy obʼjekt va subʼektlardan boshlash kerak. Uning subʼektlarini koʻrib chiqaylik. Tadbirkorlik yakka, guruh va jamoa holda yuz berishi mumkin. Biznes (business) - inglizcha soʻz boʻlib, umumiy iqtisodiy atama sifatida xoʻjalik subʼekti iqtisodiy qiziqishlaridan iborat faoliyat doirasini ifodalaydi va ishlab chiqarishni tashkil qilishdan iborat foydali mahsulotlar yaratish xamda xizmatlar koʻrsatish tizimidan iboratdir. Biznes tushunchasi qachon, kim tomonidan qanday vaziyatda dastlab ishlatilganligi toʻgʻrisida maʼlumotlar tarixiy manbalarda deyarli uchramaydi. Lekin, biznes soʻzini inglizchadan olinganligi va XVIII – XIX asrlardagi sanoat inqilobi, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy taraqqiyot Buyuk Britaniyada yuz berganini hisobga olib, uning vatani Buyuk Britaniya degan taxminlar mavjud.

Bugun yangilanayotgan Oʻzbekiston sharoitida oilaviy tadbirkorlikni yuritish va rivojlantirish jarayonining yangi bosqichi vujudga kelayotganini alohida taʼkidlash joiz. Mazkur faoliyatning amalga oshirilishi nafaqat kelajakda oila rivojiga, balki mamlakat taraqqiyotiga ham xizmat qiladi. Oilaviy tadbirkorlik –

oilalari tomonidan tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olish maqsadida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyati[2] asosi xisoblanadi.

Uning oilaviy shakli ham muhim yo'nalish bo'lib qolmay, balki qadim-qadimdan ota-bobolarimizdan meros an'analarning davomi hamdir. Zero, ajdodlarimiz asrlar davomida oilaviy tadbirkorlikning sir-asrorlarini avlodlardan avlodga o'rgatib kelishgani tarixdan ma'lum.

Tadbirkorlik azaldan mavjud. Iqtisodiyot shakllanishining ilk bosqichlarida tadbirkorlik to'g'risidagi tasavvurlar kundalik xo'jalik faoliyatini kuzatish jarayonida vujudga kelgan. Dastlabki tadbirkorlar - savdogar bo'lgan. Shu nuqtai nazardan qaralsa, O'zbekiston hududida tadbirkorlik eramizdan ko'plab asrlar avval ham mavjud ekani ma'lum bo'ladi. Mamlakatimizda tadbirkorlik-savdogarlikning kuchli rivojlanishi Buyuk Ipak yo'li tashkil topgan dastlabki asrlarga to'g'ri keladi. Movarounnahr, Sharq va G'arbni bog'lab turadigan Buyuk Ipak yo'lining markazida joylashgani unga ham G'arb ham Sharq tadbirkorligidagi ijobiy jihatlarni o'zlashtirish imkonini bergan.

Oilaviy tadbirkorlikni vujudga keltirgan va rivojlantirgan yana bir omil hunarmandchilik. Mamlakatimiz hududida hunarmandchilik juda qadim zamonlardan rivojlanib kelgan. Arxeologlarimiz topgan eng qadimgi hunarmandchilik namunalari eramizdan avvalgi 3-4 ming yillikka oiddir. Ana shu topilmalarga asoslanib mamlakatimiz hududida oilaviy tadbirkorlik bundan 5-6 ming yil avval vujudga kelgan deyish mumkin.

Buyuk alloma Abu Nasr Forobiy fikricha, eng oliy baxt-saodatga erishuvdir; avvalo u baxt-saodatning nima va nimalardan iborat ekanligini bilishi, unga erishuvni o'ziga g'oya va oliy maqsad qilib olishi, butun vujudi bilan maftun bo'lishi kerak. Keyin bu – baxt saodatga olib boradigan ish amal va vositalarning nimalardan iborat ekanligini bilib olish zarur. So'ngra baxt-saodatga erishtiradigan ishlarni shaxsan bajarishga kirishmog'i lozim bo'ladi, shundagina u kamolotga erishadi. Barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish insoniyatni kamolotga erishuvining asosiy vositasidir[3]. Demak, ezigulik, yaxshilik, savobli ishlarga sababchi bo'lish – inson tabiatining tub xislatlaridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Aholi daromadi tengsizligi va kambag'allik bilan iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha D.Rikardo, R.Solou, A.Sen, A.Ditont kabi ko'plab mumtoz neoklassik iqtisodchilar va Nobel mukofoti Lauretlari nazariy va empirik tadqiqotlar o'tkazgan bo'lib, ularda yalpi ichki iste'mol, texnologik rivojlanish, mehnat unumdorligi, aholi salomatligi, soliq bazasi va boshqa shu kabi omillar

tahlili asosida, kambag'allik kam bo'lgan jamiyatlarda, iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqoriroq bo'lishini nazariy isbotlashgan.

Oilaviy tadbirkorlik bilan bog'liq masalalar bir qator mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar, tadqiqotchi va amaliyotchilar tomonidan tegishli o'rganilgan. Xususan, O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar va tadqiqotchilar qatorida Abdurahmonov Q.X., Xolmo'minov Sh.R. Djumanova R.F. Ibragimova N.M. Muxitdinova M.Z. Pardaeva B. Saidov K.S. Xashimov P.Z. va boshqalarning ilmiy izlanishlarida oilaviy tadbirkorlikka oid masalalar alohida muammo sifatida chuqur o'rganishga harakat qilingan. Rossiya va boshqa MDH davlatlari tadqiqotchilari Arxangel'skaya N. Axmadeev L. Bachurin A. Belozeroval S. Bondarenko L. Burlakova Ye.V. Vavilina N.D. Varvus S.A. Ivanov N., Goffe N.larning olib borgan ilmiy ishlari kambag'allik bilan bog'liq masalalarni kengroq yoritishga xizmat qilgan bo'lsa, Gobson Dj., Saks D., Slezinger G.E., Uilyam Z., Uilyams F., Xayvman R. [4] singari yetuk xorijiy iqtisodchi olimlar kambag'allik va aholining boshqa ijtimoiy muammolarini o'rganish borasidagi ilmiy nazariyalarni yanada boyitishga erishgan.

Taxlil va natijalar

Ilmiy adabiyotlarda tadbirkorlik, savdogarlik, ishbilarmonlik odob-axloqi, odati va ma'naviy mezonlariga oid juda ko'p ma'lumot mavjud. O'tmishda, barcha zamonlarda jamiyat barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash, xalq farovonligini oshirish, ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyoti masalalari doimo dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan.

Sharq mutafakkirlari savdogarlar va tijoratchilarning xulq-atvoriga ham katta e'tibor berishgan. Bunda Qur'oni Karimda belgilangan me'yorlar asos vazifasini o'tagan. Bugun o'rta mulkdorlar sinfi asta-sekin shakllanayotgan, tadbirkorlikka va ishbilarmonlikka katta o'rin berilayotgan, bu ish davlat siyosati [5] darajasiga ko'tarilayotgan pallada o'tmish mutafakkirlarining kasb-hunar axloqi, odobiga oid g'oyalar benihoyat katta ahamiyat kasb etadi.

Kaykovus, Beruniy, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy va boshqa mutafakkirlar tomonidan qoldirilgan kasb-hunarga oid boy meros, axloqiy pand-nasihatlar bugun xususiyl tadbirkorlar uchun suv bilan havodek zarur. Faqat ko'pchilik, ya'ni jamoatchilik qo'llab-quvvatlashi bilan olib-sotarlikni, tadbirkorlik, ishbilarmonlikni niqob qilib, hatto odam savdosigacha boradigan shaxslarni "tiyib" qo'yish mumkin.

"Ey farzand, - deydi Kaykovus, - xiyonatdan qochgilki, kimki bir marta xiyonat qilsa, unga hech kimning e'tiqodi qolmaydi. To'g'rilikni o'zingga kasb qilib olginki, to'g'rilik eng yaxshi ishdur. Oldi-sotdida muloyim bo'l va kishiga

va'da qilmagil, va'da qilsang, unga xilof qilmagil. Xaridorga yolg'on so'z demagil, rostini aytgil" [6].

Amir Temur o'zining "Temur tuzik"larida "azmi qat'iy tadbirkor va xushyor bir kishi, mingta tadbirsiz, loqayd kishidan yaxshiroqdir" [7] -degan.

Oilaviy tadbirkorlikning o'ziga xos jihatlaridan biri shuki, unda to'plangan tajriba bosqichma-bosqich ishbilarmonlik doirasini kengaytirish, shu asosda raqobatbardosh ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. [8]

2012 yilda "Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi va u orqali xususiy mulkning daxlsizligi, davlat himoyasidaligi va unga qator imtiyoz va kafolatlarning belgilanishi, bevosita tadbirkor mulkdor qo'li ostidagi xususiy korxonalarga ham tegishliligini qayd etishimiz lozim. Bu odamlarga tadbirkorlik bilan jumladan, oilaviy tadbirkorlik bilan shug'illanishi uchun huquqiy hujjat bo'lgan edi. [9]

Siyosiy iqtisod fanining mumtoz vakili A.Smit "Tadbirkor sarmoya egasi bo'lib, iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirish va foyda olish maqsadida ishlab chiqarishni tashkil qiladi" [10], degan edi. Yana bir mumtoz iqtisod vakili J.B.Sey, - "Tadbirkor ishlab chiqarishni tashkil etuvchi bo'lib, uning mulk egasi bo'lishi shart emas. U ishlab chiqarishni tashkil qilish va mahsulotlarni sotish uchungina emas, xodimlarni ish bilan ta'minlash uchun ham mas'ul. Ana shu vazifalarni bajargani uchun foyda oladi", degan edi.

Jahondagi ko'p mamlakatlarning tajribasi tasdiqlashicha, kichik va o'rta biznes, xususan, oilaviy tadbirkorlik har qanday davlatning farovonligi asosini tashkil qiladi. Shuning uchun ham aytish mumkinki, kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik mavzusi barcha mamlakatlar uchun ham dolzarb hisoblanadi. Jahonda iqtisodiy tanglik va bo'hronlar avj olayotgan davrda, ishlab chiqarish hajmlari qisqarayotgan, ishsizlik kuchayib boryotgan, soliq tushumlari kamayayotgan paytlarda mazkur mavzuning dolzarbligi beqiyos darajada ortadi. Oilaviy tadbirkorlikning turli tomonlarini tadqiq qilish mamlakatimizda xo'jalik yuritishning ushbu samarali turini yanada rivojlantirish, uning taraqqiyoti uchun yangi istiqbollari ochish imkonini beradi. Bu maqsadga erishishi uchun oilaviy tadbirkorlikning rivojlanish yo'lida mavjud to'siqlarni aniqlash, oilaviy korxonalarni tashkil qilish sharoitlarini atroflicha o'rganish, aholining tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimini yaratish talab etiladi. Mana shu vazifalarni bajarish oilaviy tadbirkorlik aholi ixtiyoridagi moddiy va moliyaviy mablag'larning eng samarali sohalarga yetkazishni va shu sohalarda mavjud bozor munosabatlarining takomillashuviga olib keladi.

Oilaviy tadbirkorlik shakllanishi va rivojlanishini nazariy tahlil qilish asosida tadbirkorlik nazariyasi yotadi. Bu nazariyaning asoschilaridan biri ingliz iqtisodchisi R.Kantilʼon xisoblanadi. U oʻzining 18 asr oʻrtalarida yaratgan “Tijorat tabiati toʻgʻrisida ocherklar” kitobida xususiy tadbirkor tushunchasini xoʻjalik yurituvchi subʼekt sifatida ilmiy muomalaga olib kiradi. Bu asarda koʻrsatilishicha, xususiy tadbirkor yangi korxona tuzish, yangi iqtisodiy gʻoya, yangi mahsulot, xizmat koʻrsatishning yangi turini joriy etish boʻyicha tavakkalchilik masʼuliyatini oʻz zimmasiga olishga shay boʻlgan xoʻjalik yurituvchi subʼektdir.

Oilaning iqtisodiy faoliyati uning aʼzolarini va umuman oilaning moddiy taʼminoti va zifalarini hal etishga qaratilganligi tufayli eʼtiborli hisoblanadi. Oila xarajatlari, aʼzolari ishlab topadigan daramaddariga bogʻliq boʻlishi, uning iqtisodiy faoliyatini yuritish, kengaytirib borish oilaning farovonligiga muhim taʼsir qoʻrsatadi. Shu bois oila farovonligi va uning aʼzolarining hayoti sifati darajasi, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy rivoji oila aʼzolarining yakka yoki oʻzaro birlashib olib boradigan iqtisodiy faoliyatiga, yaʼni oilaviy tadbirkorligiga asoslanadi. [11]

Minglab yillar davomida rivojlanib kelgan tadbirkorlik, jumladan, oilaviy tadbirkorlik shoʻrolar tuzumi davriga kelib qatagʻon qilindi. Oilaviy tadbirkorlikka nisbatan qatagʻon qilish siyosati shoʻrolar tuzumining xususiy mulkchilikka qarshi olib borgan siyosatining tarkibiy qismi edi. Bu siyosat natijasida oilaviy tadbirkorlik yoʻqolish darajasiga kelib qoldi. Mustaqillik tufayli qoʻlga kiritilgan erkinlikning koʻrinishlaridan biri tadbirkorlik faoliyatining erkinligi edi.

Yangilanayotgan Oʻzbekistonda juda qadim zamonlardan shunday oilaviy anʼanalari mavjudki, ular kasbiy mahorat sirlarini, jamgʻarilgan mablagʻlarni va hayotiy tajribalarni avloddan avlodga toʻla-toʻkis oʻtkazilishini taʼminlaydi. Ular oilaviy tadbirkorlik yuritish anʼanalari boʻlib mustaqillik tufayli ular qaytadan tiklana boshladi.

Oʻzbekistonda oilaviy tadbirkorlikning rivojlanishiga keng yoʻl ochish uchun davlat barcha huquqiy va iqtisodiy choralarni koʻrmoqda. Ayni paytda bu sohani rivojlantirishga halaqit berayotgan va unga toʻsiq boʻlayotgan muammolar ham borki, ular avvalo, aholining sobiq shoʻrolar tuzumi davrida shakllangan mentaliteti, etnik va ijtimoiy stereotiplari, shuningdek, mamlakatimizda muayyan darajada mavjud boʻlgan taʼmagirlik, sansalorlik, toʻrachilik holatlari bilan bogʻliq. Bozor islohotlarini izchil davom ettirishda, iqtisodiy taraqqiyotni yangi bosqichga koʻtarishda oilaviy tadbirkorlik alohida rol oʻynaydi. Shuning uchun oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish hozircha mavjud boʻlgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish, aholining ish bilan band boʻlmagan qismini tadbirkorlik

faoliyatiga jalb qilish, mamlakat iqtisodini rivojlantirishni yangi innovatsion tizimga o'tkazish imkonini beradi.

Oilaviy tadbirkorlikning istiqbolli faoliyat turi ekani yana shu bilan izohlanadiki, oilaviy korxonalarda faqat iqtisodiy manfaatlar bilan emas, balki qon-qarindoshlik, mehnat sharoitining umumiyligi bilan, umumiy oilaviy maqsadlar bilan bog'langan, farzandlarning baxtli kelajagi uchun asos yaratish maqsadida faoliyat yuritayotgan odamlar mehnat qiladi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga faqat iqtisodiy tanglikning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlardan biri sifatida qarash to'g'ri bo'lmaydi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish ko'pgina tadbirlardan biri emas, u mamlakatning iqtisodiy o'sishini uzoq muddat davomida ta'minlaydigan zamonaviy kapital va strategiya yo'nalishidir.

Oilaviy tadbirkorlikning O'zbekiston iqtisodida tutgan o'rni va roli quyidagi holatlar bilan belgilanadi: demokratik taraqqiyot yo'lidan borayotgan O'zbekistonning milliy xavfsizligi, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy barqarorlik mamlakatimizda mavjud tuzumning mavjudligidan manfaatdor bo'lgan o'rta sinfning rivojlanishi bilan bog'liq. O'rta sinfning asosini kichik biznes, jumladan, oilaviy tadbirkorlar tashkil qiladi.

Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda kichik korxonalar, jumladan, oilaviy korxonalar, korxonalar umumiy sonining yarmidan ko'prog'ini, ba'zi mamlakatlarda esa, 80-90 % ini tashkil qiladi. Bu korxonalardagi ishchi-xizmatchilar soni aholining ish bilan band qismining uchdan ikki qismidan ko'prog'ini tashkil etadi. Bu korxonalarda yalpi ichki mahsulotning yarmidan ko'prog'i ishlab chiqariladi.

Rivojlangan mamlakatlarning ko'pchiligida kichik va o'rta biznesni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan faol siyosat olib boriladi. Oilaviy tadbirkorlikka butun dunyoda katta e'tibor qatalliyotganining sababi, olimlarimiz e'tirof etayotganlariday, "Oilaviy tadbirkorlikning qaror topishi juda ko'p ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy muammolarni hal qiladi. Mamlakatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi." [12] XX asr oxirlarida O'zbekistonda kichik korxonalarning umumiy soni, shuningdek, bu korxonalarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotning ijtimoiy ishlab chiqarish tarkibidagi ulushi rivojlangan mamlakatlardagidan orqaroqda edi. XXI asrning birinchi o'n yilligi yakunlari bo'yicha mamlakatimizdagi kichik va o'rta biznes korxonalari miqdori rivojlangan mamlakatdagi ko'rsatkichlarga yetdi. Mamlakatimizda kichik korxonalar tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar ulushi yalpi ichki mahsulotning yarmidan ortig'ini tashkil qila boshladi. Mamlakatimizda ish bilan

band aholining uchdan ikki qismiga yaqini kichik biznes, jumladan, oilaviy korxonalarga to'g'ri keladi.

Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish millatning ijtimoiylashuvi va o'zini o'zi anglashiga ko'maklashadi. Davlat tomonidan oilaviy korxonalarining qo'llab quvvatlanishi odamlarda kelajakka ishonch uyg'otadi. Ayni paytda oilaviy tadbirkorlikni boshlab dastlabki yutuqlarni qo'lgan kiritgan odamlarda kelajakka nisbatan ishonchni yanada mutahkamlaydi. Tadbirkorlik tufayli muvaffaqiyatlarga, farovonlikka erishgan oilalarda o'z kuchiga ishonch uyg'onadi. Bu esa odamlarning o'zini o'zi to'laroq anglashigava o'zini-o'zi tashkillashtirishga ko'maklashadi. Muvaffaqiyatlarga erishgan tadbirkor oilalar mamlakatda qanchalik ko'p bo'lsa, millat o'zining imkoniyatlarini, salohiyatini shunchalik ko'proq va to'laroq anglaydi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 18 fevralidagi "O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori e'lon qilinishi ham yurtimizda doim oilaviy munosabatlarga davlat siyosati darajasida qaralganligini ko'rsatadi [13].

Oilaviy tadbirkorlik faoliyati ko'p jihatdan uni tashkil etgan tadbirkorning o'zi, oila a'zolari va ular shug'illanayotgan tadbirkorlik sub'ektlarining ijtimoiy falsafiy tabiati bilan belgilanadi. Biroq, tajriba shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlikning tabiati, uni tashkil etuvchi sub'ektlarning barqaror individual va shaxsiy xususiyatlari insonning biosomatik, genetik, tabiiy muhitdan, ularning temperamentidan, moyilliklaridan va nixoyat daromadlaridan olayotgan foyda asosida shakllangan munosabatlarning o'zaro integratsiyalashuvi bilan ajralib turadi.

Jaxondagi eng qadimiy kompaniyala-bu aynan oilaviy kompaniyalar bo'lib,, 578 yilda tashkil etilgan "Kongo Gumi" yapon qurilish firmasi shular jumlasiga kiradi. Yaponiyada Xoshi oilasi (mehmonxona biznesi), Italiyada Marinelli oilasi (cherkov qo'ng'iroqlarini qo'yish), Frantsiyada de Gulen oilasi (Vinochilik) mana 1000 yildan ortiq vaqt ichida muvaffaqiyatli ishlab kelmoqda. [14]

Zamonaviy ijtimoiy-gumanitar bilimlar doirasida olib borilgan taxlillarga ko'ra oilaviy tadbirkorlikning shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatadigan asosiy tarkibiy qismlar bu tadbirkorlikning tabiiy asosini tashkil etuvchi insoning tabiiy, biosomatik va genetik determinatsiyalar, tadbirkorlikning milliy xarakteriga, mentalitetiga va iqtisodiy manfaatdorlik yo'nalishi tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-madaniy determinatsiyalar va tadbirkorning iroda erkinligi, o'z-o'zini anglash, shu jumladan, shaxsning yo'nalishi, uning hayotiy pozitsiyasi va tashqi dunyo bilan uyg'unlik o'lchovi hukmron bo'lgan shaxsiy manfaatdorlik komponentidir.

Umumiy falsafiy va ijtimoiy-falsafiy bilimlar doirasida esa biznes yoki oilaviy tadbirkorlik axloqining o'ziga xos xususiyatlarini nomoyon etish bilan sotsiologlar, psixologlar, iqtisodchilar, madaniyatshunoslar va siyosatshunoslarning o'rganilayotgan muammolari doirasiga kiradi.

Uslubiy yondashuv oilaviy tadbirkorlikni falsafiy-huquqiy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari esa davlat va xususiy tarmoqlarga xos bo'lgan retseptlar, taqiqlar va ruxsatnomalar qo'llanilishi bilan bog'liq degan xulosaga kelish imkonini berdi. Oilaviy tadbirkorlikning falsafiy-huquqiy munosabatlarini tadqiq qilishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ilmiy bilishning barcha usullaridan kompleks foydalanishga bog'liq. Ushbu yondashuv bilan tuzilgan xulosalar va taxminlar ba'zan ikki tomonlama va hatto bir-biriga qarama-qarshi bo'lishi mumkin, ayniqsa, oilaviy tadbirkorlik oila qonunchiligi bilan emas, balki birinchi navbatda falsafiy umumiy aloqadorlik qonunchiligi va biznes qonunchiligi bilan tartibga solinadi.

Xulosa. Xulosa qilib so'nggi yillarda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va bunyodkorlik salohiyatini qo'llab-quvvatlash orqali aholiga munosib hayot sharoitlarini yaratish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, bandlikni ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqligini aytish mumkin.

Yangilanayotgan jamiyatda mamlakatimizda oilaviy biznes, oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga qaratilayotgan e'tibor aholi daromadlarini oshirish hamda turmush sharoitini yaxshilashda muhim omil bo'lmoqda. Bu omilning (oilaviy tadbirkorlikning) rivojlantirish mamlakat uchun nafakat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy jihatdan xam katta ahamiyatga ega ekanligi, o'z biznesiga ega bo'lgan oilaning bo'lishi o'zi uchun ishlay oluvchi va shu bilan bir vaqtda davlatga xam salmoqli daromad keltiruvchi mulkdorlarning yangi o'rta sinfi shakllanadi.

Oilaviy tadbirkorlikning yangi O'zbekiston iqtisodida tutgan o'rni va roli quyidagi holatlar bilan belgilanadi: demokratik taraqqiyot yo'lidan borayotgan O'zbekistonning milliy xavfsizligi, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy barqarorlik, mamlakatimizda mavjud tuzumning mavjudligidan manfaatdor bo'lgan o'rta sinfning rivojlanishi bilan bog'liq. O'rta sinfning asosini kichik biznes, jumladan, oilaviy tadbirkorlar tashkil qiladi.

Oilaviy korxonalarning rivojlanishi ko'p jihatdan mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasiga bog'liq bo'ladi. Oilaviy korxonalarning roli ortib borishi va ularning iqtisodiy va ijtimoiy muammolariga davlat e'tiborining kuchayishi oilaviy korxona va davlat o'rtasidagi o'zaro ta'sir xarakterini belgilaydi.

Adabiyotlar:

1. A.Abdullayev, Sh.A.Mamatqulov, X.A.Aybyeshov. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik: tashkil etish, rejalashtirish, boshqarish. Andijon. 2019 yil. 6-7 betlar
2. O'zbekiston Respublikasini "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risidagi" qonuni Toshkent sh.,2012 yil 26 aprel, O'RQ-327-son
3. Forobiy. Risolalar. Jismlar va aksidyensiyalarning ibtidosi haqida. – Toshkent: Fan, 1975. 138 bet
4. Архангельская Н. Ловушки бедности.: Эксперт.- № 16.12.02.2010г.- с.2-
5. "Tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida". : O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyuldagi PF-5490-son Farmoni – <https://www.norma.uz/>
6. Qobusnoma. T., 1968. – 83-b.
7. Temur tuziklari.Toshkent "O'zbekiston", 2019 yil. 14-bet
8. Jdanov A. Rifi semeynogo biznesa. - <http://www.wmnsps.ru/rub/carier/391-rif.html>
9. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012 y., 39-son, 446-modda.
10. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinax bogatstva narodov. M. : Eksmo, 2007
11. Berkinov B.B. Oilaviy tadbirkorlik salohiyatini oshirish yo'llari. Monografiya. Toshkent 2019 yil. 18-bet
12. V.Qo'chqorov. Oilaviy biznes va oilaviy qadriyatlar. Toshkent. "Akademiya", 2013,41-bet
13. "O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 2020 yil 18 fevralidagi PQ-4602-son-qarori
14. Календжян С., Волков Д. Развитие семейного предпринимательства в России.М. 2006-с.33

РЕЗЮМЕ

Zamonaviy ijtimoiy-gumanitar bilimlar doirasida olib borilgan taxlillarga ko'ra oilaviy tadbirkorlikning shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatadigan asosiy tarkibiy qismlar bu tadbirkorlikning tabiiy asosini tashkil etuvchi insonning tabiiy, biosomatik va genetik determinatsiyalar, tadbirkorlikning milliy xarakteriga, mentalitetiga va iqtisodiy manfaatdorlik yo'nalishi tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-madaniy determinatsiyalar va tadbirkorning iroda erkinligi, o'z-o'zini anglash, shu jumladan, shaxsning yo'nalishi, uning hayotiy pozitsiyasi va tashqi dunyo bilan uyg'unlik o'lchovi hukmron bo'lgan shaxsiy manfaatdorlik komponentidir.

РЕЗЮМЕ

Согласно анализам, проведенным в рамках современного социогуманитарного знания, основными компонентами, оказывающими существенное влияние на формирование семейного предпринимательства, являются природные, биосоматические и генетические детерминации человека, составляющие естественную основу предпринимательства, национальный характер и менталитет предпринимательства, а также система экономических интересов, влияющих на социально-психологические и социокультурные детерминации и свободу воли предпринимателя, самосознание, включая направленность личности, ее жизненную позицию и измерение гармонии. с внешним миром является компонентом интереса.

SUMMARY

According to analyzes carried out within the framework of modern socio-humanitarian knowledge, the main components that have a significant impact on the formation of family entrepreneurship are the natural, biosomatic and genetic determinations of a person, which constitute the natural basis of entrepreneurship, the national character and mentality of entrepreneurship, as well as the system of economic interests that influence social -psychological and sociocultural determinations and free will of the entrepreneur, self-awareness, including the orientation of the individual, her life position and the dimension of harmony. with the outside world. Is a component of interest.

FARG'ONA IQTISODIY RAYONI QISHLOQ XO'JALIGI HOLATI

Yusupova G. T.

Qo'qon davlat pedagogika instituti

"Tarix" kafedra o'qituvchisi

Abdullajonova S.B.

QDPI talabasi

Tayanch so'zlar: besh yillik rejalar, O'zbekiston, iqtisodiy rayonlar, Farg'ona, sanoat korxonalari, melioratsiya, tarixiy, SSSR Xalq Komissarlari Soveti, Komitet, ijtimoiy islohatlari.

Ключевые слова: пятилетки, Узбекистан, экономические районы, Фергана, промышленные предприятия, мелиорация, исторический, Совет Народных Комиссаров СССР, Комитет, социальные реформы.

Key words: five-year plans, Uzbekistan, economic regions, Fergana, industrial enterprises, reclamation, historical, Soviet of People's Commissars of the USSR, Committee, social reforms.

Kirish. SSSR Xalq xo'jaligining muayyan hududiy qismi iqtisodiy – geografik rayon deb hisoblanib, bu rayonlar o'zining ishlab chiqarishi va kompleks rivojlanishi bilan bir-biridan farq qilardi. Chunki har bir respublikada kengaytirilgan ishlab chiqarish shakllantirilib, ulardagi rayonlar o'zidagi mavjud ishlab chiqarishi bilan mamlakatdagi "sotsialistik" ishlab chiqarishni "rivojlanib" borishini ta'minlagan edi. Aslida sovet hokimiyati o'rnatilgan dastlabki yillardan boshlangan iqtisodiy rayonlashtirish ishlari urushdan keyingi yillarda ham davom ettirildi.

Metodologiyasi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng butun mamlakatda, xususan O'zbekistonda ham tinch qurilish ishlariga o'tilishi munosabati bilan qishloq xo'jaligini ham yanada rivojlantirish masalasi alohida mavzu bo'ldi. Sug'orma dehqonchilik uchun muhim bo'lgan Farg'ona vodiysida yangi yerlarni o'zlashtirish ishlariga darhol kirishildi. KPSS s'ezdlari va plenumlarida yangi yerlarni o'zlashtirish vazifalari, xususan besh yillik rejalarida yerlarni muntazam o'zlashtirib borish vazifalari belgilab berilaverdi[1]. 1946-1950 yillardagi besh yillik rejalarda qishloq xo'jaligining asosiy vazifasi – sug'oriladigan dehqonchilik rayonlarida irrigatsiya – melioratsiya ishlarini olib borish belgilandi. SSSR

Xalq Komissarlari Soveti VKP(b) Markaziy Komitetining qarorida Farg‘onada ham irrigatsiya – melioratsiya ishlarini olib borish vazifasi belgilandi. Natijada ilgari boshlab qo‘yilgan Sarisuy kollektorlar tizimini, Bog‘dod kollektorlari tizimini, So‘z-Isfara kollektorlari tizimini tugatish va Farg‘ona viloyatining rayonlaridagi boshqa kollektorlar va irrigatsiya shaxobchalarini yangitdan qurish bo‘yicha ishlar boshlandi. Masalan, o‘n ikkinchi besh yillik rejalarida paxtachilikni rivojlantirish uchun ko‘proq kapital mablag‘ ajratish, mavjud bo‘lgan ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish, hosildorlikni oshirish, tola sifatini yaxshilash, ilmiy – texnika progressi yutuqlarini keng qo‘llash asosida paxta yetishtirish belgilandi.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid ko‘plab materiallari ham e‘tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etdi. Jumladan, K.Bedrinsev, F.Kraveslarning Farg‘ona iqtisodiy ma‘muriy rayoniga bag‘ishlangan maqolalari bu iqtisodiy rayon dastlabki tashkil topgan vaqtdagi xo‘jaligi haqida ma‘lumotlarni bergan.

Kravets o‘z tadqiqotlarida Farg‘ona iqtisodiy rayoni tarixiga sanoat tarmoqlarining faqat paxtachilik va paxta yetishtirish sohasini rivojiga hissa qo‘shuvchi korxonalar yig‘ilib qolganligi[2] bag‘ishlangan.

O. Abdullayev ta’kidlashicha, Farg‘onada paxta qimmatbaho xom ashyo bo‘lib, undan 300 ga yaqin turli xil mahsulotlar ishlab chiqarilgan. Har 100 kg. paxtadan o‘rta hisobda 30-35 kg. sanoat uchun zarur bo‘lgan tola olingan. Bu tolani to‘qimachilik korxonalarida ishlash natijasida 3000 metr atrofida to‘qima olingan. 100 kg. paxtadan 6-8 kg. lint, 11-12 kg. yog‘, 2,5 kg. sovun va boshqa mahsulotlar olingan deya ta’kidlagan.

A.Axmedov tomonidan esa “1970 yillarda Namanganning shoyi va kastyumbop gazlamalar kombinatida 2800 stanok ishlab turganligi, kelajakda bu yerda mamlakat manfaatlariga xizmat qiluvchi g‘isht zavodi, tikuv fabrikalari, konserva zavodlar va boshqa korxonalar qurilishi belgilanganligi” – alohida ta’kidlab o‘tiladi.

Tahlil va natijalar.1950 yillarda «Ferganavodstroy», «Andijanvodstroy», «Namanganvodstroy» trestlari tashkil etildi. Birgina «Ferganavodstroy» va yangi tuzilgan kolxozlararo kengash 1953 yildan 1973 yilga qadar 60 ming gektar yangi yerlarni o‘zlashtirib, bu yerdlarda 3 ta sovxoz, 5 ta kolxoz tashkil etishda ishtirok etdi. Farg‘ona iqtisodiy rayoniga kiruvchi hududlardagi viloyatlarning qulay iqlimi, mehnat resurslarining yetarli darajada ekanligi yerlarni o‘zlashtirish ishlarini yanada tezlashtirishga imkon berganligi sababli 1953 yil 20 oktyabrdagi O‘zKP MQ va O‘zSSR Ministrlar Sovetining «O‘zSSRda sug‘oriladigan yerlarni kengaytirish va suv xo‘jaligining bundan keyingi rivojlanishi chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori, 1954 yil 9 fevral SSSR

Ministrlar Sovetining “O‘zSSRda 1954-1958 yillarda paxtachilikni yanada rivojlantirish to‘g‘risida”gi qarori, O‘zSSR Qishloq xo‘jaligi vazirligining “Markaziy Farg‘ona yerlarini sug‘orish va o‘zlashtirish ishlarini kuchaytirish to‘g‘risida”gi buyrug‘i, 1958 yilning 18 martida O‘zSSR Ministrlar Sovetining «1958 yilning hosili uchun yangi va qo‘riq (partov) yerlarni o‘zlashtirish to‘g‘risida»gi qarori, 1958 yil 21 aprelda O‘zKP MQ va O‘zSSR Ministrlar Soveti «Markaziy Farg‘onadagi yangi va qo‘riq yerlarni sug‘orish va o‘zlashtirish bo‘yicha ishlarni kuchaytirish to‘g‘risida»gi qarori, 1959 yil 23 yanvarda O‘zKP MQ va O‘zbekiston SSR Ministrlar Soveti «1959 yilda Markaziy Farg‘ona yerlarini sug‘orish va o‘zlashtirish bo‘yicha qurilish ishi dasturini tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarori, 1959 yil 3 avgustda O‘zKP MQ va O‘zSSR Ministrlar Sovetining «1959-1965 yillarda Markaziy Farg‘onada qo‘riq va bo‘z yerlarni sug‘orish hamda o‘zlashtirish to‘g‘risida»gi qarori, 1960 yil 18 martda O‘zSSR Suv xo‘jaligi vazirligining «1960 yilda Markaziy Farg‘ona yerlarini sug‘orish va o‘zlashtirish bo‘yicha qurilish ishi dasturi to‘g‘risida»gi buyrug‘i, 1961 yil 12 mayda O‘zKP MQ va O‘zSSR Ministrlar Soveti «Markaziy Farg‘onada qo‘riq yerlarni o‘zlashtirishning borishi to‘g‘risida»gi kabi qaror va farmoyishlar asosida 1963 yilgacha Markaziy Farg‘onada 60 ming ga qo‘riq yer o‘zlashtirildi[6].

Bu boradagi tadbirlar tabiiyki, melioratsiya va irrigatsiya ishlariga ham ta’sir etdi. Farg‘ona vodiysidagi tashkil etilgan «Ferganavodstroy», «Andijanvodstroy» va «Namanganvodstroy» trestlari hamda viloyatlarning sug‘orish boshqarmalari 19 yil (1953-1972 yy.) mobaynida 1634039 m³ hajmda yer qazish, beton va temir-beton ishlarini amalga oshirdi, shundan 650526 m³ Farg‘ona, 833821 m³ Andijon, 149692 m³ Namangan viloyatiga to‘g‘ri keldi. Ayni paytda qo‘riq va bo‘z yerlarni o‘zlashtirish uchun davlat byudjetidan hamda jamoa xo‘jaliklarning bo‘linmas jamg‘armasidan kapital mablag‘lar ajratish yildan-yilga ortib bordi. Yangi ochilgan hududlarda tuman va posyolkalar, turar-joy binolari qad ko‘tardi. Biroq, bu hududlardagi yangi yerlarning noilmiy asoslarda o‘zlashtirilishi va ularning o‘rnida yirik paxta maydonlarining barpo etilishi, paxtadan hosil olishni ko‘paytirish uchun zaharli kimyoviy moddalardan foydalanilishi ekologiya va atrof-muhitning buzilishiga olib keldi. Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, respublika qishloq xo‘jaligi mahsulotining $\frac{3}{4}$ qismi dehqonchilikka to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, qolgan qismi chorvachilikka to‘g‘ri keldi.

Eng achinarli tomoni shundaki, ko‘plab paxtachilikka ixtisoslashgan tuman va davlat xo‘jaliklarda paxta yetishtirishning ortishi vodiya ham markazning paxta yakkahokimligi amaliyotini yanada kuchaytirib yubordi.

Paxta – respublika qishloq xo‘jaligining asosiy ekini bo‘lib, paxta yetishtirish bo‘yicha O‘zbekiston mamlakatda birinchi o‘rinda turib, SSSR paxtasining 64,1 foizini yetkazib bergan. Shuningdek, tarixchi olimlarining yozishicha, bo‘z yerlarni o‘zlashtirish sohani ekstensiv rivojlanish modelini yaqqol ifodasi bo‘lib, unga ilmiy jihatdan chuqur va har tomonlama ishlab chiqilmadi va unga yuzaki yondoshildi. SSSR siyosiy rahbariyati tomonidan paxta ekiladigan maydonlarning muttasil ravishda kengaytirilishi, sug‘orish ehtiyojlari uchun daryolarda ommaviy ravishda suv omborlarining qurilishi natijasida kelib chiqishi mumkin bo‘lgan ekologik halokatlarga ham bepisand munosabatda bo‘lish mavjud ahvolni juda chuqurlashtirdi[8].

Sovet davlatining ixtisodiy rayonlashtirish siyosati davom etib kelayotgan vaqtda qishloq xo‘jaligida him islohotlar o‘tkazildi. KPSS MQ va SSSR Ministrlar Sovetining sovxozlarni butunlay xo‘jalik hisobiga o‘tkazish bo‘yicha o‘tkazgan tadbirlari natijasida 1967 yil 1 iyulga kelib O‘zbekistonning o‘zida sovxozlarning uncha katta bo‘lmagan guruhi xo‘jalik hisobiga o‘tdi. 1957-1960 yillarda respublika bo‘yicha iqtisodiy o‘sishi past bo‘lgan xo‘jaliklar hisobidan 84 ta katta ixtisoslashgan sovxozlar tashkil etildi. Asosan rayonning qo‘qon zonasida joylashgan xo‘jaliklarda yerlarning meliorativ holatini yaxshi emasligi, sho‘r yuvish ishlari bir yilda bir marotaba sifatchsiz holda amalga oshirilishi kabi holatlar yetishtiriladigan mahsulot siqatini payib ketishiga sabab bo‘lgan. Birgina “Nayman” sovxozida yerlarning sho‘rlashish holatlari juda yuqori bo‘lgan. Hosildorlikni oshirish maqsadida bo‘lsa yangi tashkil etilgan yangi sovxozlar texnik bazasini mustahkamlashda davlat tomonidan mablag‘ ajratildi. 1963 yilda bu tashkil etilgan sovxozlarning natijadorligi O‘rta Osiyo qishloq xo‘jaligi instituti xodimlarining yig‘ilishida ko‘rib chiqildi. Shu holda ham qishloq xo‘jaligida hosildorlikni oshirish maqsadida vazifalar turli belgilandi. Yig‘ilishda ta’kidlanishicha, bu tashkil etilgan sovxozlarda 74 ming tonna paxta paxta topshirishga muvaffaq bo‘lganlar. Xo‘jalik hisobiga o‘tgan sovxozlarda ishlab chiqarishga ajratilgan mablag‘ni aniq hisobini olib borish, qishloq xo‘jaligining barcha tarmoqlarini birdek rivojlanishi ta’minlanishi lozim edi. Biroq, 1960 yillarning o‘zida respublikada 71 ta sovxoz 13 mln. rubl bilan yilni yakunladi. 50 ta xo‘jalik belgilangan rejani 8,6 mln. rublga kam bajardi va sezilardi darajada moliyaviy muammoga uchradi. Farg‘onada ham uzoq yillarda davomida zarar hisobiga ishlangan sovxozlar bo‘lib, birgina “So‘x” sovxozini belgilangan 304.000 ming rubl daromad o‘rniga yilning bir millondan ortiq zarar bilan yakunladi.

Paxtachilikni rivojlantirish maqsadida butun respublikada suv inshootlari qurish ishlari ham amalga oshirildi. Buning uchun 1971-1975 yillarda sug‘orish

ishlariga 3 mlrd.700 mln. rubl ajratildi. Biroq, respublikadagi sug'orish tarmoqlaridan 16 mlrd. kub. suv yer osti sizot suvlariga qo'shib ketdi. Hatto, yer osti suvlaridan ham paxtachilikda foydalanish maqsadida gidrogeologlar hisob-kitob o'tkazib, ularning ta'kilashicha, yer osti suvlarining hajmi 1970 yillarda Farg'ona vodiysida m3. sek.,ni, Toshkent viloyatida 135 m3. sek., Quyi Amudaryoda – 315 m3. sek.,ni tashkil etgan. Ko'rinib turibdiki, farg'ona vodiysi yer osti suvlari seroblighi bilan ham alohida ajralib turgan va ularni ham keladkda paxtachilik uchun ishlatish belgilangan[10].

Rejalar, ilmiy farazlar ishlab chiqilgani bilan yillar o'tishi davomida ekinlarga mahalliy o'g'it solish masalasi barcha viloyatlarda orqada qolaverdi. Belgilangan vazifalarni bajarish, uning ilmiy loyihalarini ishlab chiqish bilan o'tib ketgan vaqtlar oralig'ida 1970 yilning noyabr oyiga kelib 948,2 ming gektar yerda sug'orish shahobchalarini yaxshilash zarurati kelib chiqdi, 787,2 ming gektar yerda zovurlarni yaxshilash va qurish, 989,3 ming gektarda kapital tekkislash ishlarini o'tkazish belgilandi. Respublika bo'yicha 1 mln. 400 ming gektarga yaqin yerning meliorativ holatini yaxshilash zarurati yuzaga keldi. Buning oqibatida yiliga 6-7 sentnerdan paxta kam hosil olinib, respublikada sug'oriladigan yerlarning 37 foizdan ortig'i sho'rlandi, sho'rlanish tufayli respublika bo'yicha yiliga 400-500 ming tonna kam hosil olindi.

Xulosa. Sovet davlatining mamlakatda mintaqalarni umumittfoq miqyosida to'g'ri ixtisoslashuvini tashkil etish, kompleks ravishda rivojlangan xo'ja-lik vujudga keltirish, iqtisodiy jihatdan orqada qolayotgan rayonlarni ko'tarib, ishlab chiqaruvchi kuchlarni butun mamlakat bo'yicha joylashtirish, ilg'or rayonlar darajasiga ko'tarish maqsadida amalga oshirgan iqtisodiy rayonlashtirish siyosati ma'lum darajada yutuqlarga erishishga olib kelgan bo'lsada, biroq, xalq xo'jaligini markaziy rejalashtiruv asosida boshqarilishi, erkin iqtisodiy munosabatlarga chek qo'ydi, ma'muriy - buyruqbozlik tizimi saqlanib qoldi. Faqat ba'zi boshqaruv funksiyalari mahalliy boshqaruvga berildi. Oqibatda mamlakatda ma'muriy va iqtisodiy rayonlashtirishda qarama - qarshiliklar kelib chiqdi.

SSSRda mavjud bo'lgan boshqa iqtisodiy rayonlar bilan bir-biriga iqtisodiy ta'sir qilish orqali bog'lanib, bitta respublikada yoki bir necha respublikani birlashtirdi. Bir necha respublikani birlashtirgan rayonlar Katta iqtisodiy rayon deb ataldi. Katta O'rta Osiyo iqtisodiy rayoni sovet davlati xalq xo'jaligi tizimida mamlakatning asosiy paxta, ipak, qorako'l, rangli metallurgiya, kimyo hamda tog'-kon sanoati bazasi sifatida o'z o'rniga ega bo'ldi. Mashanasozlik korxonalari paxtachilik uchun zarur bo'lgan mashinalar hamda ularning ehtiyot qismlarini, irrigatsiya-melioratsiya ishlari uchun zarur bo'lgan mashina-

uskunalarini, paxta tozalash va to'qimachilik sanoatlari uchun uskuna va mashinalar ishlab chiqarsa, kimyo sanoati korxonalarida mineral o'g'itlar ishlab chiqarildi.

Adabiyotlar:

1. КПСС съездлари, конференциялари ва Марказий Комитет Пленумларининг резолюция ва қарорлари. III қисм. -Тошкент: Ўздавнашр, 1954. -Б.635.
2. Кравец Ф. Фарғона иқтисодий маъмурий райони // Қизил Ўзбекистон. 1957 йил 8 июнь. СССР эконоикасида пахтанинг аҳамияти // Қизил Ўзбекистон. 1953 йил 25 ноябрь
3. Абдуллаев О., Маҳмудов Н, Қозоқов О. Ўзбекистонда пахта тозалаш саноатининг ривожланиши. – Тошкент: Ўзбекистон, 1986. – 3 бет.
4. Ахмедов А. Наманган областининг бугуни ва эртаси. – Тошкент: Ўзб. ССР Билим жам, 1974. 3-4 бетлар.
5. Фарғона области. (Тарихий-иқтисодий справочник). – Тошкент. Ўзбекистон, 1974. - 95 бет.
6. Комилов О. Ўзбекистонда ирригация тизими ривожланиши ва унинг оқибатлари (1951-1990 йй.). Тарих фан. Докт. Илм. дараж. олиш учун тақдим этюдисс. – Андижон. 2017. - 173 бет.
7. Акрамов З. Ўзбекистоннинг хўжалиги. – Тошкент. Ўзбекистон ССР билим жамияти, 1977. -14 бет.
8. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккинчи китоб. 1939-1991 йиллар. – Тошкент. O'ZDEKISTON, 2019. - 132 бет.
9. Гафуров Х. Совхозы-на полный хозяйственный расчет // Экономика и жизнь. 1967 год 12 декабря. – С.64.
10. Акрамов З. Ўзбекистоннинг хўжалиги. – Тошкент. Ўзбекистон ССР билим жамияти, 1977. -16-17 бетлар.
11. Берикбаев Р.Б. Совершенствование размышления и развития производительных сил Узбекистана. – Ташкент. Изд. ЦК КП Узбекистана, 1971.- С.28.

РЕЗЮМЕ

Maqolada 1946-1980 yillardagi besh yillik rejalarni bajarilishi O'zbekistonning iqtisodiy rayonlaridan biri bo'lgan Farg'ona iqtisodiy rayonining sanoat korxonalari, melioratsiya ishlarini olib borilishi to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlar yoritilgan. SSSR Xalq Komissarlari Soveti VKP(b) Markaziy Komitetining qarorida Farg'ona iqtisodiy rayonida olib borilgan iqtisodiy va ijtimoiy islohatlari to'g'risida arxiv ma'lumotlar bilan bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье освещены исторические данные о выполнении пятилетних планов 1946-1980 годов, промышленных предприятиях Ферганского экономического района, одного из экономических районов Узбекистана, и мелиоративных работах. В постановлении ЦК Совета Народных Комиссаров ВКП(б) экономические и социальные реформы, проводимые в Ферганском экономическом районе, описаны с использованием архивных данных.

SUMMARY

The article covers historical data on the implementation of the five-year plans of 1946-1980, the industrial enterprises of the Fergana economic region, one of the economic regions of Uzbekistan, and the reclamation works. In the decision of the Central Committee of the Soviet of People's Commissars of the USSR VKP(b), the economic and social reforms carried out in the Fergana economic region are described with archival data.

O'ZBEK QISHLOQLARIDAGI KINO SAN'ATI FAOLIYATI TARIXIDAN(1960-1980-YILLAR)

Tajimirzayev E.A.

*Andijon davlat pedagogika institute. Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori.*

Tayanch so'zlar: kino, kinoteatr, tomoshabin, kino namoyishi, qishloq, kolxozchi, kinoqurilma, klub.

Ключевые слова: кино, кинотеатр, зритель, демонстрация кино, село, колхозник, киноустановка, клуб.

Key words: cinema, cinema, spectator, cinema demonstration, village, collective farmer, film installation, club.

Qariyb bir asrlik tarixga ega o'zbek badiiy kino san'ati davr sinovlarini bosib o'tdi. O'tgan asrning 20-30 yillarida ovozsiz filmlar ijodkorlari yaratgan filmlar, keyinroq yaratilgan ovozli filmlar, rangli filmlar, keng formatli filmlar turli janr va yo'nalishlarda tasvirga tushirilgan bo'lsa-da, har biri o'z g'oyaviy yo'nalishiga ishlab chiqarish texnika va texnologiyasiga ega bo'lgan. Mustaqillik yillarida o'zbek kino san'atida bir qator o'zgarishlar amalga oshirildi. Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 12 iyul 247-sonli qaroriga asosan, "O'zbekkino" davlat aksionerlik kompaniyasi tashkil bo'ldi. Ushbu farmon o'zbek kino san'atida yangi izlanishlar olib borish, zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlanish imkoniyatini yanada oshirdi. Natijada respublikamizda davlat va nodavlat kino studiyalari sonining oshishiga olib keldi. Biroq tarixiy filmlar yaratish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilmadi. Shu bois, O'zbekiston Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2017 yil 3 avgust kuni O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasida bugungi kundagi tarixiy filmlar yaratilishi sohasiga to'xtalib: "Ijodkorlarimiz tarixiy mavzuga qo'l urar ekanlar, ko'lamni kengroq olishga, marrani baland qo'yishga alohida e'tibor qaratishlarini istardik. Chyet ellarda Spartak, Gannibal, Aleksandr Makedonskiy, Napoleon, Leonardo da Vinchi, Betxovon, Lev Tolstoy kabi buyuk shaxslar haqida tarixiy va badiiy jihatdan mukammal qanday yetuk

asarlar yaratilgan! Holbuki, bizning ulug' bobolarimiz ham ulardan ziyod bo'lsa ziyodki, lekin aslo kam emas. Agar biz ajdodlarimiz xotirasini ulug'lamoqchi, shu asosda o'zbek nomini, O'zbekiston nomini butun dunyoga tarannum etmoqchi ekanmiz, bu ishni birinchi navbatda kino san'ati orqali amalga oshirimiz kerak. Aynan kino san'ati orqali jahon ekranlarini zabt etishimiz, shu yo'l bilan dunyo ahlining diqqat-e'tiborini qozonishimiz mumkin" deya soha vakillariga kerakli ko'rsatma va topshiriqlarni berdi.

XX asrning 60-yillaridan boshlab xalq orasida kino san'ati ancha shuhrat qozondi. Kino san'ati xalqni g'oyaviy-estetik jihatdan tarbiyalashga ko'maklashibgina qolmay, shu bilan birga, o'quvchilarga, talabalarga, qishloq va xalq xo'jaligi mutaxassislariga ham katta yordam ko'rsatadi. Buni respublikamizda XX asrning 60 yillarida kinoqurilmalarning soni oshganligidan ko'rish mumkin. Xususan, 1965 yilda O'zbekiston SSRda 3462 ta, ya'ni 1958 yildagiga nisbatan ikki barobardan ziyodroq ko'p kinoqurilma ishlagan. Biroq ko'rilayotgan davrda Andijon viloyatida 1960 yilda madaniy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish uchun mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanilmagan. Viloyatning qator qishloqlari va kolxoz markazlarida yaxshi kino-klub binolari bo'lsa-da, ulardan ko'p samarali foydalanilmagan. O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1960 yilda Baliqchi, Voroshilov rayonlari markazlarida yangi kinoteatrlar tashkil etish to'g'risidagi qarori bajarilmagan.

Respublika kinoteatrlarida qo'yilgan kinoseanslarni 1958 yilda 73 million kishi ko'rgan bo'lsa, 1965 yilga kelib ularning soni 120 million tomoshabinga yetgan [3. B.482.]. Ko'rinib turibdiki, XX asrning 60-yillari o'rtalariga kelib respublika aholisining kinoseanslarga bo'lgan qiziqishi ham sezilarli darajada oshgan. O'zbekiston SSRda 1958 yilda bir kishi kinoseanslarni o'rtacha hisobda 9 marta borib ko'rgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1965 yilda 12 marta yetgan.

Respublikamizda kino san'ati 1970 yillarga kelib yanada oshib bordi. Buni 1970 yilning boshlarida respublikadagi har 10 ming aholiga 3 ta kinoqurilma to'g'ri kelganligidan ham ko'rish mumkin [3. B.482.]. Biroq, 1970 yillarda respublika shahar aholisiga nisbatan qishloq aholisiga kino xizmati ko'rsatish yaxshi emas edi. O'zbekistonda qishloqda yashagan kishi yiliga 9,3 marta kinoga tushgan bo'lsa, SSSR bo'yicha bu ko'rsatkich 17,8 marta teng bo'lgan. Respublikamizda qishloqda yashagan 1 nafar kishi yiliga kinoga tushish uchun 1 rubl 21 tiyin sarflagan [5. V.1.].

Yildan-yilga kinofilmlar namoyishi sifati yaxshilanib borgan. 1974 yilda Namangan viloyati qishloqlarida 198 kinoteatr va kinoqurilmalar [6. V.68.] faoliyat yuritgan. Qishloq kinoteatrlarining 122 tasi keng ekranli 76 tasi ko'chma kinodan iborat bo'lgan. XX asrning 70 yillari boshida Namangan

viloyatida kinofilmlar mahalliy matbuot, radio hamda tashqi reklama vositasida targ'ib qilingan. Bu davrda Namangan viloyatida 5000 nusxada "Namangan kino haftasi" nomli gazeta chop etilgan. Ushbu gazeta orqali eng yaxshi filmlar targ'ibot qilingan. Kinoteatrlar va kinoqurilmalar repertuarini rejalashtirishda muhim siyosiy kampaniyalar, tadbirlar, tarixiy sanalar, shuningdek tomoshabinlar ehtiyojlari hisobga olingan. Ammo kino ijodkorlar faoliyatidagi asosiy yo'nalish g'oyaviy badiiy jihatdan muhim bo'lgan sovet kinofilmlariga jalb qilish edi. Targ'ibot ishlarida partiya va komsomol tashkilotlari yordam bergan. Qishloq kinomexaniklariga filmlarni targ'ib qilishda kolxozdagi ishlab chiqarish ilg'orlari, mexanizatorlar, ziyolilar yaqindan yordam bergan. G'oyaviy jihatdan muhim deb hisoblangan filmlarni ko'rgan tomoshabinlar tarkibi har tomonlama tahlil qilinib, vazifalar belgilangan. 1973 yilda 13 ta film, 1974 yilda 15 filmga g'oyaviy badiiy jihatdan alohida e'tibor berilgan. Ularning ichida "Bu yerda shavaqlar tinch" ("A zori zdes tixiye"), "Dauriye", "Sibirlik ayol", "Sukut daqiqasi", "19 komitet" va boshqa filmlar bor edi. [6. V.69.]. Shuningdek, qishloq joylarda 1968 yilda Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan respublika kolxoz va sovxozlarida qishloq xo'jaligi vazirligi hamda ilmiy-ommabop va xronikal hujjatli filmlar kinostudiyasi bilan hamkorlikda "Annastatsiya Chudnaya" nomli o'quv kino filmini ko'rsatish topshirig'i berilgan. Ushbu film mashhur sut sog'uvchi, sotsialistik mehnat qahramoni bir o'zi 164 ta sigirni soqqan Annastatsiya Chudnaya faoliyatiga bag'ishlangan edi [7. V.26.].

1974 yilning 9 oyi davomida Namangan viloyati To'raqo'rg'on rayoni qishloqlarida yozgi va qishqi kinoteatrlarida jami 5793 marta kino namoyishlari o'tkazilib, ularga 687276 nafar tomoshabinlar kirgan. 1973 yilda bu ko'rsatkich 519455 nafarni tashkil etgan [8. V.80-81.]. Bu kino seanslarida 1975 yil 23 apreldan 15 maygacha ikkinchi jahon urushida qo'lga kiritilgan g'alabaga bag'ishlangan "Xotiramdagi va yaxshi ko'rgan insonlarim haqida", "Xotira", "Sening ostonangda", "Shimoliy flotning kichik matrosi", "Baxtli "Cho'rtanbaliq" komandiri", "Turnalar uchganda", "Sarchashma" nomli filmlar rus tilida namoyish etildi.

1980-yillarga kelib Farg'ona vodiysidagi qishloqlarda aholining kinoseanslarga borishi ma'lum bir miqdorda kamaydi. Xususan, 1987 yilda jamiyatshunos olimlar tomonidan Andijon viloyati qishloqlarida olib borilgan sotsiologik tadqiqotlar natijasidan qishloq aholisining madaniyat muassasalari faoliyatidan qoniqish hosil qilish darajasi haqida ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Jumladan, madaniy tadbirlarga qatnashish haqidagi savolga berilgan javoblar quyidagicha taqsimlandi: so'ralganlarniig 15,4 foizi oyida o'rta

hisobda 1-2 marta, 4,3 foizi oyida o'rta hisobda 3-4 marta, 37,8 foizi bir yilda bir necha marta borishini, 42,5 foizi bormasligini bildirgan. Ma'lumki, XX asrning 80-yillari oxirlariga kelib qishloq joylarida kino xizmati ko'rsatish birmuncha yaxshilangan. Ammo, so'rovnomaga 39 foiz aholi kinoga mutlaqo bormasligini aytgan [9. B.98.].

Andijon viloyati qishloq aholisiga 1980 yillarda ko'rsatilgan xizmatlarga haq to'lash sarfida ham kino teatr va boshqa tomoshalarga qilingan xarajatlar kamayganligini guvohi bo'lamiz. Masalan, qishloq aholisining jami ko'rsatilgan xizmatlarga haq to'lash sarfida kinoteatr va boshqa tomoshalarga qilingan xarajatlari umumiy xarajatlarning 1980 yilda – 4,7; 1983 – 4,8; 1987 – 3,7 foizni tashkil etgan. 1987 yilga kelib, 1980 yildagiga nisbatan 1,0 foizga kamaygan.

Bu raqamlar xizmat sifatining qoniqarli emasligi aholining kino, teatr va boshqa tomoshalarga borishiga salbiy ta'sir ko'rsatganligini bildiradi. Vaholanki, viloyatning hamma qishloqlarida madaniy tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur klub muassasalari bo'lgani holda, ularda sharoit yo'qligi bois aholini jalb qilishda muammolar kelib chiqqan.

Bunday holat qishloq aholisining shahar aholisiga nisbatan kam kinoseanslarga borishiga sabab bo'lgan. Andijon viloyatida 1988 yilda kinoqurilmalarning 76,6 foizi qishloq joylarida edi. Shu yili shaharda istiqomat qiluvchi bir kishi o'rta hisobda 11 marta, qishloqda istiqomat qiluvchi bir kishi 6 marta kinoga borgan [9. B.94.]. 1980 yillarning ikkinchi yarmiga kelib respublika qishloqlaridagi aholining kinoseanslarga qatnashi kamayib borgan. Jumladan, 1985 yilda qishloqlarda yashovchi 95 million tomoshabin kinoseanslarga borgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1986 yilda - 77 million, 1987 yilda - 76 million, 1988 yilda - 78 million tomoshabinni tashkil etgan.

Xullas, 1960-1980 yillarda o'zbek qishloqlarida 1945-1950 yillarga nisbatan kino san'ati ancha taraqqiy etganligini ko'rimiz mumkin. Ko'chma kinoqurilmalarning faoliyati ham yaxshi yo'lga qo'yilgan. Ammo, qishloqda mavjud kinoqurilmalarining ishlashi va kinoteatrlar, klublar joylashgan binolarning ko'pchiligi talabga javob bermagani, qishloq aholisi xo'jaligida doimiy band bo'lgani, ularning daromadi yetarli emasligi hamda aksariyat hollarda milliy mentalitetga mos bo'lmagan filmalar namoyish qilinishi bois XX asrning 80-yillaridan aholining kinoteatrlarga qatnashini kamayib borganligi ko'rishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 12 iyul 247-sonli qarori, // uz.m.wikipedia.org/wiki/Kino_san%CA%BCati

2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. -T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. - 508 b.
3. O'zbekiston SSR tarixi. To'rtinchi tom. Sotsializm qurishni tugallash davri va kommunizmga o'tish davri (1938-1965 yillar). Bosh muharrir: I.M.Mo'minov, -T.: "Fan" 1971. - 624 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi (O'zR MDA), R-837 fond, 39-ro'yxat, 552-ish
5. O'zR MDA, R-90 fond, 10-ro'yxat, 4153-ish
6. O'zR MDA, R-837 fond, 41-ro'yxat, 3454-ish
7. Farg'ona viloyati davlat arxivi (FVDA), R-1126 fond, 6-ro'yxat, 220-ish
8. Namangan viloyat davlat arxivi (NVDA) R-233 fond, 1-ro'yxat, 263-ish
9. Эгамов Э., Меҳмонов С. Қишлоқ аҳолисининг турмуш шароити: муаммо ва ечимлар. –Т.: "Меҳнат", 1991. - 144 б.
10. Узбекская ССР в цифрах в 1988 году. Краткий статистический сборник 1988 году. –Т.: "Узбекистан", 1989. - 182 с.

РЕЗЮМЕ

Maqolada 1960-1980 yillarda o'zbek qishloqlaridagi kinoprokat xizmati masalalari yoritilgan. Xususan, qishloq aholisiga xizmat ko'rsatgan kinoteatrlar, ko'chma kinolar va klublar faoliyati hamda ularning moddiy texnik ahvoli, ularda namoyish etilgan filmlar kabi masalalar arxiv materiallari va ilmiy adabiyotlar asosida yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье освещены вопросы оказания услуг по кинопрокату в селах узбекский в 1960-1980 годах. В частности, на основе научной литературы и архивных материалов рассмотрены такие вопросы, как деятельность кинотеатров, кинопередвижек и клубов, их материально-техническое состояние, продемонстрированные фильмы.

SUMMARY

The article highlights the issues of providing movie rental services in the villages of the Usbek in 1960-1980. In particular, on the basis of scientific literature and archival materials, such issues as the activities of cinemas, movie theater and clubs, their material and technical condition, and films shown were examined.

XIX-XX ASRLARDA XORIJIY UNIVERSITETLARNING FALSAFANI O'QITISHDAGI TAJRIBALARI

Muxtarov U.M.

*Andijon davlat pedagogika instituti
o'quv ishlari bo'yicha prorektori f.f.f.d (PhD), dotsent.*

Tayanch so'zlar: falsafa, falsafiy ta'lim, falsaiy tafakkur, ta'lim, fan tarixi.

Ключевые слова: философия, философское образование, философское мышление, образование, история науки.

Key words: philosophy, philosophical education, philosophical thinking, education, history of science.

Falsafiy tafakkur taraqqiyotidan ma'lumki, odamning insoniy hayot kechirishining asosiy sharti va mezoni-jamiatda har bir kishining har tomonlama – ham jismonan, ham ma'nan, ham axloqan - uyg'un rivojlangan shaxs bo'lib yetishishi, kamol topishi uchun zarur shart-sharoitlarning qaror topgan bo'lishi zarurdir. Shu ma'noda, falsafaning ma'naviyat tizimidagi o'rni, avvalambor, faqat uning ilmiy ahamiyati bilan emas, balki, jamiyatdagi ijtimoiy vazifasi bilan belgilanadi. Masalan, XIX-asr o'rtalarida nemis universitetlari haqida gapirganda ularning falsafa uchun xavfliligi haqida fikrlar yuritilgan 1851-yilda Artur Shopengauyer o'zining "Universitet falsafasi haqida" maqolasida falsafaga ma'ruzaviy munosabat uni ya'ni falsafani xalok qiladi degan fikrni bildirigan. Undan biroz vaqt o'tib Fridrix Nitsshe g'azablangan xolda davlat xizmatchilarining erkin va mustaqil ruhini bo'g'ishga urinayotganlari uning natijasida esa falsafa tushunarsiz bo'lib borayotgani va bu haqida xech gapira olmayotganini alam bilan ta'kidlab o'tgan edi. XIX-asrdan boshlab "mansabli faylasuflar" haqida har har yerda gapira boshladilar. Xuddi shunday holat Germaniyadan tashqarida ham yuzaga kelgan edi. Ayniqsa Fransiyada bunday holat avj olgan edi. Lekin bu xolatlar haqida falsafa tarixi jim qoladi. Universitetda falsafaning o'qitilishi va bu ta'limni erkin fikrlashga qarshi qo'yilishi falsafaning asl mohiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmadi. Yangi davr

Yevropa falsafasini o'rganish jarayonida falsafa ijtimoiy va institutsional yondashuv chetda qolib natijada akademik murabbiylar va universitet qoloqlari bir xil darajada baholangan. Ushbu munosabatda falsafa professorlari Gegel, Xaydeger va Adorno universitetda dars bermagan Nitsche, Benaminov va Sartr bilan bir qatorda turadi. Falsafa tarixi nuqtai nazaridan qaraganda universitetda beriladigan falsafa ta'limi o'z ahamiyatini yo'qotib institutga yo'naltiruvchi vositaga aylanib qoladi.

Shopengauyerning universitetdagi falsafaning o'qitilishini tanqid qilishga asosiy sabab uning Gegel bilan yomon munosabatda bo'lganligi va Shopengauyer Gegelga xasad qilganligidan kelib chiqqanligi ko'pchilikka ma'lum.

XIX-asrda falsafa darslari Germaniyaning o'n to'qqizta universitetlarida olib borilar edi va Shopengauyerning tanqidiy fikrlari universitetlardagi falsafaga munosabatni ochib bera olmaydi. Aksincha ko'plab universitet professorlari universitetlar falsafani yutib yuborayotgani haqidagi fikrlari ham bu soxadagi asl xolatni to'la namoyon qilmaganligiga ham ko'z yumib bo'lmaydi. Negaki ko'plab universitetlar faylasuflari va tarixchilari aynan ularning dargoxlarida falsafa to'g'ri yo'nalishda tushuntirilayotgani haqida fikr bildirganlar. Bunday sharoitda asl haqiqatni anglab yetish juda murakkab bo'lib qolaveradi. Ushbu ma'lumotni universitetdagi falsafa ta'limini tushuntirib berishga urinish sifatida talqin qilinishi mumkin. Shopengauyerning o'zi ham universitet ta'limi falsafaga yondashuvning bir ko'rinish ekanligini tan olgan. Bu holatga oydinlik kiritish uchun 1796 yilgacha Kentsbergda falsafadan ma'ruza o'qigan Georg Vilgeli Fridrix Gegelning faoliyatini solishtirib ko'rish mumkin. Kant darsliklar asosida ko'plab fanlardan ma'ruzalar o'qigan bu darsliklar esa boshqa mualliflar tomonidan yozilgan edi. Kant o'zining falsafiy fikrlarini kitoblarga muxrlagan. Lekin uning qarashlari fan predmeti xisoblanmagan va ular asosida ta'lim berilmagan. Bunday bo'linish ya'ni universitetdagi falsafa ta'limi va falsafaning kitoblardagi ko'rinishlari o'rtasidagi tafovut XVIII asr uchun xosdir. Ammo bunday xolat Kantdan so'ng o'zgardi. Gegel falsafaning ko'plab bo'limlari haqida o'z qarashlarini bayon eta boshladi. U o'zining 2 ta kitobi ya'ni 1807-yilda chop etilgan va Gegelning eng katta asari hisoblangan "Rux fenomenologiyasi" 1812-1816 yillarda nashr etilgan "Fan mantig'i" asarlarida o'z falsafiy qarashlarini bayon etdi. Agar kimdir uning boshqa mavzudagi falsafiy qarashlari bilan tanishmoqchi bo'lsa uni ma'ruzalariga qatnashishi kerak edi. Uning qolgan asarlari esa uning o'limidan keyin nashr qilindi. Uning shogirdlari qo'lyozmalari va talabar yozuvlari asosida Gegelning diniy falsafasi, estetika, tarix falsafasi va falsafa tarixi kabi asarlarini nashr qildilar.

Shu nuqtai nazardan XIX-asr falsafa ta'limi XVIII-asr falsafa ta'limining nafaqat akasi, balki, uning rivojlanishi sifatida qaralishi mumkin. Bundan kelib chiqib shuni ta'kidlash mumkinki, buyuk mutafakkirlar o'z ma'ruzalarida o'z qarashlari va o'zligini to'laligicha namoyon etib berishlari va faqat o'zlariga xos bo'lgan dunyoqarash noyob iste'dodni bayon etishlari mumkin. Lekin falsafadan olib borilayotgan ma'ruzalar o'z qarashlarini tarqatishi yoki tinglovchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish vositasi bo'lib qolmay, balki falsafaga oid bilimlarni berishning asosiy vositasi hisoblangan. XIX asrda falsafaga qiziqqan inson buyuk faylasuflar kitoblarini o'qishi, izlanishi shart emas edi. Falsafa ma'ruzalariga qatnashishning o'zi ularga kerakli bilimlarni yetkazib berar edi. Bu esa Shopengauyer va Eduard fon Gartman tomonidan qattiq tanqid qilingan edi. Ular falsafani o'rganish va mustaqil fikrlash uchun albatta kitoblar bilan ishlash kerak deb hisoblangan. Agar falsafani o'rganish deganda eski va yangi falsafiy qarashlarni o'rganish, ularni tahlil qilish tushunilsa XIX-asrga kelib falsafani o'rganishda universitetlardagi ma'ruzalarni tinglash kifoya edi.

XIX-asrda Germaniyada falsafa asosan universitetlarda o'qitilar edi. Bu davrda Germaniyadagi universitetlar soni boshqa Yevropa mamlakatlariga nisbatan ancha ko'p edi. Masalan Fransiya 1880 yilga kelib ham kichik fakultetlar mavjud bo'lib ularning faoliyati ancha chegaralangan edi. Yoki Angliyada 3 ta, Shotlandiyada 4 ta universitet mavjud edi. Ammo ulardagi darslar ta'lim bir biridan farq qilmas edi. Tarkibiy tuzilishiga ko'ra Germaniyadagi universitetlar bir biriga o'xshash xuddiki bitta universitetdek tuyulardi. Ulardagi ta'lim, boshqaruv, talabalar hayoti, o'qituvchilarning talabalarga munosabati va o'zaro munosabatlari ham ko'pincha o'xshash edi. XIX-asrda universitetlar tomonidan chiqariladigan taqvimlarda o'qituvchilar mansabi, mavqei va olib boradigan darslar ro'yxati e'lon qilinardi. Keyinchalik ushbu taqvimlarda o'qiladigan ma'ruzalar mavzulari va ma'ruza o'qiydigan o'qituvchilar ismi sharfi tilga olingan.

Odatda nemis universitetlarida to'rtta fakultet mavjud bo'lgan. Bular falsafa fakulteti va yuqori deb hisoblangan tibbiyot, huquq va teologiya fakultetlaridir. Bunday tarkib asrlar davomida saqlanib kelgan va XIX-asrda ham o'zgarmay qoldi. Asr oxiriga kelib esa bu xolat o'zgara boshladi. Chunki bu davrga kelib falsafa fakultetining nufuzi oshib bordi. Buni keltirib chiqargan sabablar orasida xalqning dunyoqarashining o'sishi, falsafa fanining ijtimoiy munosabatlar, inson erkinligi kabi masalalarni taxlil qilish bilan asoslanadi. Universitetlarda o'rta maktab o'qituvchilarining tayyorlana boshlanishi davlat talabi bo'lib buning natijasida falsafa fakulteti ancha mustaqil fakultetga aylanib bordi.

Fakultetda falsafa fanidan tashqari tabiiy, gumanitar va ijtimoiy fanlar o'qituvchilar va har bir yo'nalishning o'z o'quv dasturi va o'qituvchilari bor edi. Bu esa diferensiyalarayonini keltirib chiqardi. Natijada ushbu fanlarni bir biridan farqlash imkonini berdi. Fakultetda fizika, kimyo, tarix, adabiyotshunoslik, antropologiya, sotsiologiya kabi fanlar o'qitila boshladi. Aslida falsafa fakultetida falsafa fani bitta fan sifatida o'qitila boshladi. Xulosa qilib aytganda, fan tarixi nuqtai nazaridan qaraganda falsafani ilmiy yo'nalishga aylanishi turli yo'nalishlarni ajralib chiqishi va turli metodlarni paydo bo'lishi jarayoni bilan birga sodir bo'ldi. Falsafa fakultetining nufuzini oshishi uning tarkibida ko'plab tabiiy va gumanitar sohalarining paydo bo'lishi bilan bog'liq, lekin, bu holat aynan falsafiy fikr taraqqiyotiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmadi. Chunki, XIX-asr falsafa fakulteti asosan ma'muriy boshqaruv tizimiga aylanib qoldi. Bu holatning ham ijobiy jihatlari mavjud chunki, ko'plab yangi fanlar, yo'nalishlarning paydo bo'lishi umumiy holatda fan taraqqiyotiga asos bo'lib xizmat qildi. Masalan tabiiy fanlarga qiziqishning oshishi, keyinchalik ushbu yo'nalishlar alohida fakultet sifatida tashkil topishiga asos bo'ldi. Chunki bu davrga qadar tabiiy fanlarning rivojlanishi ancha sekin ketayotgan edi. Tarix, filologiya yo'nalishlari va falsafa ham 1836-1881 yillar orasida nisbiy pasangi jarayonini boshdan kechirgan bo'lsa ham baribir o'tilayotgan darslarning 50% falsafiy fanlar tashkil qilardi. Chunki XIX-asr falsafa fakultetida gumanitar yo'nalishlar talabalari ya'ni falsafa, tarix, filologiya, zamonaviy tillar guruhdagi talabalar soni jihatidan boshqa yo'nalishlarga nisbatan ancha ko'p edi. Falsafa yo'nalishi ham gumanitar fanlar tarkibiga kirgan.

Adabiyotlar:

1. J. Ferrari, Les Philosophes salarés (Paris 1849; Paris, 1980); GREPH [Groupe de recherches sur l'enseignement philosophique], Qui a peur de la philosophie? (Paris, 1977); Norbert Bolz (ed.), Wer hat Angst vor der Philosophie? Eine Einführung in Philosophie (Paderborn, 1982).
2. H. Schnadelbach, Philosophie in Deutschland 1831—1933 (Frankfurt am Main, 1983).
3. Rüdiger Safranski, Schopenhauer and the Wild Years of Philosophy Eng. trans. Ewald Osers (London, 1989).

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bugungi kunda xorijiy universitetlarning falsafiy fanlarni o'qitishdagi ayrim tajribalari o'rganilgan bo'lib, qator faylasuflarning ilmiy qarashlari qiyosiy tahlil qilib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изучен опыт зарубежных университетов в преподавании философских наук, а также проведен сравнительный анализ научных взглядов ряда философов.

SUMMARY

In this article, some of the experiences of foreign universities in teaching philosophical sciences have been studied, and the scientific views of a number of philosophers have been comparatively analyzed.

O'ZBEK OILALARINI RIVOJLANISH GENEZISI

Madumarov T.T.

*Andijon davlat universiteti Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti dekani
yuridik fanlari, doktori, professori:*

G'ulomjonov O. R.

*O'zbekiston milliy universiteti Davlat va fuqarolik jamiyati institutlari boshqaruvi
mutaxassisligi 2-bosqich magistranti:*

Tayanch soʻzlar: oila, oila kodeksi, konsepsiya, nikoh, jamiyat, fuqaro, er-xotin.

Ключевые слова: семья, семейный кодекс, зачатие, брак, общество, гражданин, супружеская пара.

Key words: family, family code, concept, marriage, society, citizen, couple.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yilning 27 iyundagi «O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi qarori bilan konsepsiyaning ustuvor vazifalari va amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Mazkur konsepsiyaning amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan bo'lib, unda oila institutini mustahkamlashning institutsional va huquqiy asoslarini takomillashtirish, ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish, qiyin hayotiy sharoitga ega oilalar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z vaqtida olish maqsadida «Oila» markazining yagona idoralararo axborot bazasini yaratish ko'zda tutilgan.

Shuningdek, oilaviy biznesni, oilalarga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish, Oila kodeksining oilaviy huquqiy munosabatlarning javobgarlik mezonlarini aniqlash, alimentlarni belgilash, ajrashish vaqtida ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilishga oid normalarini yanada takomillashtirish, ko'p bolali va muhtoj oilalarga imtiyozli kreditlar (ipoteka, iste'mol va boshqalar) berish va yer maydonlarini taqdim etish va boshqalar ham nazardan chetda qolmagan.

Konsepsiyada nikohdan oldin tibbiy ko'rikdan o'tish tizimini takomillashtirish, erta va qarindoshlar o'rtasidagi nikohlarning, tug'ma nuqsonlar bilan bolalar tug'ilishining oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish masalasiga ham ahamiyat berilgan.

Hujjatda ijtimoiy himoyaga ham e'tibor qaratilgan bo'lib, voyaga yetmagan yoki nogironligi bo'lgan farzandlarni tarbiyalayotgan yolg'iz va ko'p bolali ota-onalarga yer uchastkalaridan samarali foydalanishida ko'maklashish, ota-onalar uchun nogironligi bo'lgan farzandlarni to'g'ri parvarishlash va tarbiyalash bo'yicha metodik hamda amaliy qo'llanmalarni ishlab chiqish, patronaj va ijtimoiy xizmatlar yordamida ularning ko'nikmalarini oshirish va boshqalar ham nazarda tutilgan.

Shuningdek, oilalarda ichki oilaviy va shaxsiy munosabatlarni, xususan ota-ona va farzandlar, er va xotin, qaynona va kelin o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, oilada mojaroli va og'ir turmush sharoitlarini amaliy hal qilish mexanizmlarini joriy etish ko'zda tutilgan. Konsepsiya va «Yo'l xaritasi»ni amalga oshirish jarayonining muvofiqlashtirilishi va monitoringi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «Oila» ilmiy-amaliy tadqiqot markazi zimmasiga yuklatildi. 2019 yildan boshlab har yili 15 mayda O'zbekistonda Xalqaro oila kuni nishonlanadi. Hukumat farmoyishining tegishli loyihasi joriy yil 1 sentyabrgacha Vazirlar Mahkamasiga kiritiladi.

O'zbekistonda har bir oila va har bir insonning turmush farovonligini oshirish, fuqarolar totuvligini mustahkamlash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov bu boradagi vazifalari haqida gapirib: «Eng muhim vazifa – xalqchil, adolatparvar jamiyatni vujudga keltirish. Bu jamiyat poydevorini, eng avvalo, boy va badavlat, mehnat qadrini biladigan, ma'naviy sog'lom hamda madaniy saviyasi baland minglab va millionlab oilalar tashkil etadi», - deb ta'kidlaydi.

Oila uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyot natijasidir, jamiyat tuzilishining ob'ektiv zarur, ajralmas qismidir.

Ijtimoiy ma'noda oila odamlarining ijtimoiy jihatdan alohida uyushgan guruhlar, ma'naviy xo'jalik, maishiy va boshqa turmush shartlari hamda manfaatlari bir xil bo'lgan shaxslar ittifoqidir.

Oila eng muhim ijtimoiy vazifalarni;

Insonni yaratish;

Bolalarni tarbiyalash;

Odamlarni jismoniy va ma'naviy jihatdan kamol toptirish, ularni ma'naviy birlashtirish;

Birgalikda xo'jalik yuritishni ta'minlash;

O'zaro yordam ko'rsatish;

Jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlash demografiya jarayonlarini yaxshilash vazifalarini bajaradi. Ayni oilada inson xarakterining asoslari, mehnatga ma'naviy va madaniy boyliklarga munosabat shakllanadi.

Jamiyat mustahkam, ma'naviy va axloqiy jihatdan sog'lom oiladan g'oyatda manfaatdordir. SHu bois u oilani mustahkamlash, ijtimoiy vazifalarni bajarishda, bolalarni tarbiyalashda unga ko'maklashish, bolali oilalarning hamda kelin-

kuyovlarning moddiy, uy-joy maishiy sharoitlarini yaxshilash to'g'risida g'amxo'rlik qilish yo'lini tutishi lozim.

Oila bolalar to'g'risida g'amxo'rlik qilishga, ona va bola manfaatlarini muhofaza etishga, onalikni rag'batlantirishga qaratilgan tadbirlar turkumini nazarda tutuvchi huquq oilaviy munosabatlarni mustahkamlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar (mulkiy, nomulkiy va boshqa) oila huquqi normalari bilan belgilangan bo'lib, ular oilaviy-huquqiy munosabatlar deb ataladi. Oilaviy huquqiy munsabatlarni tartibga solish Oila institutining predmetini tashkil etadi.

Oila qonunchiligi quyidagi munosabatlarni tartibga soladi:

- nikoh tuzish tartibi va sharti;
- nikohni tugatish va uni haqiqiy emas deb topish;
- oila a'zolari o'rtasidagi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni (er-xotin, ota-onal va bolalar, farzandlikka oluvchilar va farzandlikka olinganlar o'rtasida);
- qarindosh-urug' va boshqa shaxslar o'rtasida;
- ota-onal qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni oilada tarbiyalash tartibi va shakllarini belgilash.

Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasining oila qonunchiligida nazarda tutilgan huquqlari, erkinliklari, manfaatlar va, albatta, majburiyatlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- ▶ er-xotinning (shaxsiy va mulkiy) huquqlari va majburiyatlari;
- ▶ ota-onaning (shaxsiy va mulkiy) huquqlari va majburiyatlari;
- ▶ nikoh tuzishga teng huquqlar;
- ▶ voyaga yetmagan bolalarning (shaxsiy va mulkiy) huquq va majburiyatlari;
- ▶ ota-onalar va bolalar, er-xotin va sobiq er-xotin, qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari;
- ▶ nikoxning tugatilish asoslari (OK 37-m.);
- ▶ er-xotinning umumiy mol-mulkka egalik qilish, foydalanish, va uni tasarruf etish huquqlari;
- ▶ nikoh shartnomasini tuzishda er-xotinning huqukdari va majburiyatlari;
- ▶ farzandlikka olish tartibi;
- ▶ bolaning huquqi va manfaatini himoya qilish bo'yicha ota-onaning huquq va majburiyatlari;
- ▶ ota-onaning bolani tarbiyalash hamda unga ta'lim berishga doir huquq va majburiyatlari;
- ▶ ota-onalik huquqidan mahrum qilish asoslari va tartibi (OK 79, 80-m.);
- ▶ vasiylik va homiylikka murojaat etish huquqi.

Shunday qilib, oilaviy xuquqiy munosabatlar deganda, fuqarolar o'rtasida bo'ladigan va oilaviy huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi.

Oilaviy huquqiy munosabatlarning sub'ekti bo'lib er-xotin, ota-ona, bolalar, vasiylar va homiylar, boshqa qarindosh urug'lar hamda oila qonunchiligi sohasida u yoki bu munosabatlarni hal etishda ishtirok etuvchi yuridik shaxslar, fuqarolar uyushmasi, muassasalar, organlar, ijtimoiy birlashmalar xisoblanadi.

Oila a'zolariga yoki oilaning sobiq a'zolariga tegishli, qonun bilan hshloya qilinadigan axloqiy va moddiy qadriyatlar yuzasidan oila huquqi sub'ektlari qabul qiladigan harakat va qarorlar oilaviy huquqiy munosabatlarning ob'ektlari bo'lishi mumkin.

Oilaviy munosabatlarni tartibga solish quyidagi printsiplarga asoslanadi:

- ▶ davlatning faqat FHDYo organlarida tuzilgan nikohni tan olishi;
- ▶ erkak va ayol nikoh ittifoqining ixtiyoriyligi;
- ▶ er va xotinning oilada teng huquqligi;
- ▶ oilaviy muammolarning o'zaro rozilik asosida hal etilishi;
- ▶ bolalarni oilada tarbiyalashning ustunligi;
- ▶ bolalarning kamol topishi va farovonligi haqida ota-ona va davlatning g'amxo'rlik qilishi;
- ▶ oilaning voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz a'zolari huquq va manfaatlarining himoya qilinishini ta'minlash;
- ▶ nikoh tuzayotganda va oilaviy munosabatlarda ijtimoiy, irqiy, milliy, til va diniy mansublik belgilariga qarab fuqarolar huquqparining har qanday shakldagi cheklanishini man etish;
- ▶ fuqarolarning oiladagi huquqini faqat qonunda nazarda tutilgan va normadan chiqib ketmagan holda hamda oilaning boshqa a'zolari va boshqa fuqarolarning qonuniy huquqlari va manfaatleri, axloqi, sog'lig'ini himoya qilish maqsadidagina cheklash.

Oila davlat himoyasiga olingan bo'lib, Konstitutsiyada e'lon qilinadi. Mehnatga, fuqarolarga, xo'jalik va moliyaviy ishlarga doir qonunlarda, ijtimoiy ta'minot, sog'liqni saqlash, xalq ta'limi va xokazo masalalar xususidagi qonunlarda mazkur qoidalarga yanada aniqlik kiritilgan. Bu o'rinda oila huquqi muhim ahamiyat kasb etadi.

Oila huquqi er-xotinlar, ota-onalar va bolalar, shuningdek oilaning boshqa a'zolari o'rtasidagi shaxsiy va mulkiy munosabatlarni tartibga solib turuvchi huquqiy me'yorlar tizimi hisoblanadi.

Ammo oilaviy munosabatlarning barchasi ham huquq tomonidan tartibga solinmaydi. Bu munosabatlarning aksariyati axloqiy, ruhiy tusda bo'lib, o'z mohiyatiga ko'ra ularni huquq yo'li bilan tartibga solib bo'lmaydi. Masalan: er-xotinni bi-birini sevrishga huquqiy me'yorlar vositasida majbur qilib bo'lmaydi.

Biroq huquq oilada yuksak axloqiy vaziyat yaratilishiga erishishga, nikohlanganlar ittifoqini mustahkamlashga yordam bermog'i lozim.

Oila to'g'risidagi qonun davlat tomonidan izga solinishi talab qilinadigan munosabatlarni tartibga solib turadi.

Bu qonun:

nikoh tuzish tartibi va shartlarni belgilaydi;

nikohning tugatilishi (tugashi) va uni haqiqiy emas deb topish shartlari va tartibini belgilaydi;

oila a'zolari: er-xotin, ota-ona va bolalar (farzandlikka oluvchilar va farzandlikka olinganlar) o'rtasidagi, oila to'g'risidagi qonun xujjatlarda anzarda tutilg'an hollarda va doirada esa qarindoshlar hamda o'zga shahslar o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va mulkiy munosabatlarni tartibga soladi; ota-ona qaramog'idan mharum bo'lgan bolalarni oilaga olish shakl va qoidalarini;

fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartibini belgilaydi.

Shunday qilib, nikoh-oila munosabatlarining majmui oila huquqi shug'ullanishi lozim bo'lgan sohadir. Oila to'g'risidagi qonun xujjatlarning vazifalari:

oilani mustahkamlashdan;

oilaviy munosabatlarni o'zaro muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish hamda oila oldida uning barcha a'zolarining mas'ulligi hissini qurishdan;

biron-bir shaxsning oila masalalariga o'zboshimchalik bilan aralashishiga yo'l qo'ymaslikdan;

oila a'zolari o'z huquqlarini to'sqinliksiz amalga oshirishini hamda bu huquqlarning himoya qilinishini ta'minlashda iboratdir.

Bu huquq nikohdan o'tish va uni bekor qilishga doir munosabatlarni, nikoh qilingan er-xotin o'rtasida, bolalar va ota-onalar o'rtasida, bolalarni o'z tarbiyasiga olganlar bilan o'sha tarbiyalanuvchilar o'rtasida, oilaning boshqa a'zolari o'rtasida paydo bo'ladigan munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Oila nikoh masalasida huquqqa qobiliyatli bo'lgan va barkamol fuqarolar (er bilan xotin) oiladagi huquqiy munosabatlarning sub'ektlari hisoblanadilar.

O'zbekiston Respublikasi oila qonunchiligiga binoan:

oilaviy munosabatlarda ayol va erkak teng huquqlidir;

barcha fuqarolar ham oilaviy munosabatda teng huquqlidirlar;

Oila, onalik, otalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

Oila jamiyatning birlamchi, asosiy bo'g'inidir. Oila insonlarning turmush kechirish va hayot davomiyligining ta'minlash tarzidir. Uning jamiyatdagi yuksak nufuzi, e'tibori va ahamiyati bois O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida oilaga alohida bob bag'ishlangan.

Nikoh oilaning asosi va er-xotinning birgalikda yashash va turmush qurish to'g'risidagi o'zaro kelishuvdir. Bu kelishuv ixtiyoriy bo'lishi hamda erka va

ayolning bir-biriga muhabbati va o'zaro tushunishiga asoslanishi lozim. SHuningdek nikoh er va xotinning o'zaro ittifoqi bo'lib, bu ittifoq barcha masalalarni o'zaro birgalashib hal etish va umumiy oila bo'lib yashashga asoslanadi. Ayni paytda nikoh fuqarolik-huquqi va oilaviy-huquqiy shartnoma, to'g'rirog'i ahdnoma ham sanaladi. Bu ahdnomaga ko'ra, ahd qiluvchi tomonlar – erkak va ayol kelajakda birgalikda er-xotin maqomiga kirishish va qonunda belgilangan huquq va majburiyatlarini amalga oshirishlari lozim bo'ladi. Nikoh so'zi arabchadan olingan bo'lib, o'zbek tilida qo'shilish degan ma'noni anglatadi. Shu sababli ham er-xotinlikni qonuniy rasmiylashtirishning yagona usuli bo'lgan nikoh ahdining eng muhim jihati birgalikda hayot kechirishni anglatadi.

Respublikamiz mustaqillikni qo'lga kiritgach, bosqichma-bosqich qonun hujjatlari bazasi yangilanib, to'ldirib borildi. Oilaviy munosabatlarning qonun bilan himoyalaniishi va tartibga solinishi respublikamiz Konstitutsiyasida, Oila kodeksida va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda o'z ifodasini topdi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. «O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi qarori 2018 yilning 27 iyun
2. Mirziyoyev Sh.M. «O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi qarori bilan konsepsiya 2018 yilning 27 iyun
3. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Liberal Demokratik partiyasining 8-syezdidagi ma'ruzasi, 2016-yil 19-oktabr
4. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga sharxlar. - Toshkent: Adolat, 2000. B. 47
5. Otaxo'jayev F.M. Konstitutsiya va oila. - Toshkent: O'zbekiston, 2005. B. 42

РЕЗЮМЕ

Bugungi kunda Respublikamizda yosh va barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Chunki barkamol avlod Vatanimiz kelajagi va naslimiz davomchisi hisoblanadi. Ularni zamonaviy, komil insonlar etib tarbiyalash, ular ongiga milliy–madaniy, ma'naviy qadriyatlarimizni singdirish, qadimiy va boy tariximiz bilan qurollantirish, aqlan va ma'nān barkamol etib tarbiyalash bugungi kunimizning dolzarb masalasidir. Bu masalaning yechimini topishda Fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish organi jamiyat ichida kichik jamiyat nomini olgan - oilaning o'ziga xos o'rni bor.

РЕЗЮМЕ

Сегодня в нашей республике вопрос воспитания молодого и гармоничного поколения поднят на уровень государственной политики. Потому что совершенное поколение-это будущее нашей Родины и преемник нашего поколения. Воспитание их в современных, совершенных людях, привитие в их сознание наших национально–культурных, духовных ценностей, вооружение нашей древней и богатой историей, воспитание в умственном и духовном совершенстве-актуальные вопросы сегодняшнего дня. Орган самоуправления граждан в поиске решения этого вопроса, получивший название малое общество внутри общества - семья играет свою особую роль.

SUMMARY

Today, the issue of raising a young and harmonious generation in our Republic has risen to the level of Public Policy. Because the perfect generation is the future of our homeland and the continuation of our lineage. To educate them as modern, perfect people, to instill in their minds our national–cultural, spiritual values, to arm themselves with our ancient and rich history, to mentally and spiritually competently educate them is an urgent matter of our day. In finding a solution to this issue, the self - governing body of citizens has received the name of a small society within the society-the family has its own role.

O‘ZBEKISTONDA MILLIY QADRIYATLAR VA MILLATLARARO TOTUVLIK

Rayimov B.U.

*Termiz davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: qadriyat, millatlararo, elat, baynaminallik, milliy markazlar, demokratiya peinsiplari, tarixiy ildizlar, umuminsoniy.

Ключевые слова: ценности, интернационал, народ, интернационализм, национальные центры, принципы демократии, исторические корни, общечеловеческие.

Key words: values, interethnic, ethnicity, inter-ethnicity, national centers, principles of democracy, historical roots, universal.

Kirish. Qadriyat tushunchasi nihoyatda xilma-xil ma’noda, turli sohalarda qo‘llaniladi.

Qadriyatning kundalik hayotdagi ma’nosi kishilar o‘rtasidagi muloqotlarda, ommaviy axborot vositalarining xabarlarida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘lmoqda. Kundalik hayotda, ko‘pchilik nazarida narsalar (masalan, qimmatbaho buyumlar, taqinchoqlar), tabiat hodisalari, ijtimoiy voqealar, jamiyatdagi talablar, orzu-umidlar, an’ana va marosimlar, madaniy boyliklar va boshqalar qadriyat sifatida tushuniladi. Bundan tashqari, odamlar o‘zlari ishonib, gohida intilib, qiziqib yoki orzu qilib yashaydigan maqsad, orzu yoki ideallarga ham “qadriyat” tushunchasini qo‘llaydilar. Xullas, kundalik hayotda ko‘pchilik tomonidan qo‘llaniladigan “qadriyat” iborasi, odamlar uchun biror zarur ahamiyat kasb tadigan ob’ekt, narsa, hodisa va boshqalarga nisbatan ishlatiladi.

Qadriyatlar deganda biz narsa va voqealar, jamiyat moddiy va ma’naviy boyliklarning ahamiyatini ifodalash uchun qo‘llaniladigan tushuncha. Milliy-ma’naviy qadriyatlar – “milliylik” “ma’naviyat” va “qadriyat” tushunchalari kesishgan nuqtada jamlashgan ijtimoiy xodisalarni o‘z ichiga oladi. Deylik ayrim millatlar tarixiy taraqqiyot davomida ishlab chiqarishning ma’lum sahasida yuksak layoqatni shakllantirgan tarbiya, tafakkurning ta’siri

yoʻnalishiga eʼtibor beradi. Milliy xarakterida, hayotga, ijtimoiy hodisalarga munosabatida oʻziga xosliklari bor. Axloqiy, huquqiy, siyosiy madaniyat sohalaridagi xatti-harakatlarda ham maʼlum ijobiy tafovutlar uchraydi. Bunga oʻxshash rangbaranglik nafaqat boyligimiz, balki taraqqiyotimiz surʼatini tezlashtiruvchi omil boʻlishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Birinchi Prezidenti I.A. Karimov “Tabiiyki, milliy gʻoyamiz shu yurtda yashayotgan barcha odamlarning olijanob niyatlarini, hayotiy manfaatlarini mujassam etadigan yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq farovonligi degan yuksak tushunchalarni oʻz ichiga oladi” degan fikrni aytib oʻtgan.

Bugun biz tarixiy bir davrda – xalqimiz oʻz oldiga ezgu va ulugʻ maqsadlar qoʻyib, tinch-osoyishta hayot kechirayotgan, avvalambor oʻz kuch va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yoʻlida ulkan natijalarni qoʻlga kiritayotgan bir zamonda yashamoqdamiz.

Biz bugun azaliy qadriyatlarimizga suyanib, shu bilan birga, taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, mana shunday olijanob intilishlar bilan yashayotganimiz, xalqimiz asrlar davomida orziqib kutgan ozod, erkin va farovon hayotni barpo etayotganimiz, bu yoʻlda erishayotgan yutuqlarimizni xalqaro hamjamiyat tan olganini bugun hammamiz chuqur anglaymiz.

Ezgu fazilat va intilishlar xalqimizning qon-qoni va suyak-suyagiga singib ketgan. Uning tabiatiga xos boʻlgan yuksak maʼnaviyat necha asrlarki bizni ne-ne balo-qazolardan, toʻfon va boʻronlardan sogʻ-omon asrab kelmoqda. Har qanday bosqin va istilolarga qaramasdan, har qanday ogʻir va murakkab sharoitda ham ota-bobolarimiz oʻzligini yoʻqotmasdan, maʼnaviy hayot mezonlari, odob-axloq qoidalariga amal qilib, komillik sari intilib yashagan.

Har qaysi xalq yoki millatning tafakkuri, turmush tarzi, maʼnaviy qarashlari oʻz-oʻzidan, boʻsh joyda shakllanib qolmaydi. Ularning vujudga kelishi va rivojlanishida aniq tarixiy, tabiiy va ijtimoiy omillar asos boʻlishini hammamiz yaxshi bilamiz.

Sharq olamida, jumladan, oʻzimizning Oʻrta Osiyo sharoitida jamoa boʻlib yashash tuygʻusi gʻoyat muhim ahamiyat kasb etadi va odamlarni bir-biriga yaqinlashtirishga, bir-birini qoʻllab-quvvatlab hayot kechirishga zamin tugʻdiradi. Shu maʼnoda, xalqimizning turmush va tafakkur tarziga nazar tashlaydigan boʻlsak, boshqalarga hech oʻxshamaydigan, ming yillar davomida shakllangan, nafaqat oʻzaro muomala, balki hayotimizning uzviy bir qismi sifatida namoyon boʻladigan bir qator oʻziga xos xususiyatlarni koʻramiz.

Ezgu odatimizga aylanib ketgan mehr-oqibat tushunchasini oladigan boʻlsak, uning juda teran tarixiy, milliy, diniy ildizlari borligini koʻrish mumkin.

Bu avvalo insonning inson bilan, qo'shning qo'shni bilan, qarindoshning qarindosh, oilaning oila bilan, eng muhimi, shaxsning jamiyat bilan uyg'un bo'lib yashashini, yetim-yesir, beva-bechora va nogironlarga, musofirlarga saxovat ko'rsatish, sidqidildan, beg'araz yordam berishni anglatadi va bunday xususiyat xalqimizning ma'naviy olamiga singib ketgan.

Qadriyat insonning qon-qoni, suyak-suyagiga yillar davomida ona suti, oila tarbiyasi, ajdodlar o'giti, Vatan tuyg'usi, bu hayotning ba'zida achchiq, ba'zida quvonchli saboqlari bilan qatraqatra bo'lib singib boradi. Ayniqsa, tabiatga, odamlarga yaqinlik, doimo yaxshilikni o'ylab yashash, halol mehnat qilish, dunyoning tengsiz ne'mat va go'zalliklaridan bahramand bo'lish ma'naviyatga oziq beradi, uni yanada kuchaytiradi.

Jahon xalqlari tajribasi, ularning bosib o'tgan murakkab rivojlanish yo'llari, bu boradagi saboq va xulosalar shundan dalolat beradiki, qayerda davlat va jamiyat taraqqiy topsa, xalqning tinch-osoyshta hayot kechirishi, o'z oldiga ezgu va buyuk maqsadlar qo'yib yashashi uchun yetarli shart-sharoitlar yaratilgan bo'lsa, o'sha yerda erkin fikrlash muhiti va shu asosda qadriyatning yuksalishi uchun yangi imkoniyatlar tug'iladi.

Umuman olganda, insoniyat tarixi ma'naviyat – insonning, xalqning, jamiyat va davlatning buyuk boyligi va kuch-qudrat manbai ekanini, bu hayotda ma'naviyatsiz hech qachon odamiylik va mehr-oqibat, baxt va saodat bo'lmasligini yaqqol tasdiqlaydi.

O'ylaymanki, yer yuzida qancha inson, qancha taqdir bo'lsa, har birining o'z ma'naviy olami bor. Inson o'z qadriyatini va ma'naviyatini tushunish, anglash uchun avvalo inson o'zini tushunishi, o'zligini anglashi kerak. Shuning uchun ham o'zligini, insoniy qadr- qimmatini anglab yetgan har qanday odam qadriyatsiz yashashini tasavvur qilish qiyin.

Ota-bobolarimizning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribasi, diniy, axloqiy, ilmiy, adabiy qarashlarini ifoda etadigan bu kabi tarixiy yodgorliklar orasida bundan qariyb uch ming yil muqaddam Xorazm vohasi hududida yaratilgan, "Avesto" deb atalgan bebaho ma'naviy obida alohida o'rin tutadi. Avvalambor, shuni aytish joizki, olis ota-bobolarimizning aqlzakovati, qalb qo'ri mahsuli bo'lmish bu noyob yodgorlikning zamon to'fonlaridan, qanchadan-qancha og'ir sinovlardan o'tib, bizning davrimizgacha yetib kelganining o'zida katta ma'no mujassam. Bunday o'lmas osori atiqalar bu ko'hna o'lkada, bugun biz yashab turgan tuproqda qadimdan buyuk madaniyat mavjud bo'lganidan guvohlik beradi.

Ana shunday tarixiy yodgorlik namunalari bilan yaqindan tanishar ekanmiz, ularda ifoda etilgan teran fikr va g'oyalar, hayot falsafasi bizni bugun ham hayratda qoldirishiga yana bir karra amin bo'lamiz.

Misol uchun, "Avesto"ning tub ma'no-mohiyatini belgilab beradigan "Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal" degan tamoyilni oladigan bo'lsak, unda hozirgi zamon uchun ham behad ibratli bo'lgan saboqlar borligini ko'rish mumkin. Ana shunday fikrlar, ya'ni, ezgu niyat, so'z va ish birligini jamiyat hayotining ustuvor g'oyasi sifatida talqin etish bizning bugungi ma'naviy ideallarimiz bilan naqadar uzviy bog'liq, nechog'liq mustahkam hayotiy asosga ega ekani ayniqsa e'tiborlidir.

"Avesto"da borliqning yaxlitligi va bir butunligi, inson hayotining tabiat bilan uyg'unligi masalasi odamning ruhiy olamiga chambarchas bog'liq holda ko'rsatilgani ko'p narsani anglatadi. Bu holat insonning ma'naviy dunyosini shakllantirishda atrof-muhit qadim zamonlardan buyon qanday kuchli ta'sir o'tkazib kelganiga yana bir bor e'tiborimizni jalb qiladi.

Ma'lumki, bu dunyoda har qaysi millatning o'z afsonaviy qahramonlari, o'zi sevib ardoqlaydigan pahlavonlari bo'ladi. Xalqimiz azaldan o'z vujudi, o'z tomirida mavjud ilohiy qudratga munosib bo'lmoqqa intilib, o'z o'g'lonlarini mardlik va halollik, jasurlik ruhida, el-yurt uchun jonini ham ayamaydigan asl pahlavonlar etib tarbiyalab kelgan.

Shu ma'noda, xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish «Alpomish» dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Agarki xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo'lsa, «Alpomish» ana shu dostonning shoh bayti, desak, to'g'ri bo'ladi. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlari o'z ifodasini topgan.

Shu bois "Alpomish" dostoni bizga vatanparvarlik fazilatlaridan saboq beradi. Odil va haqqo'y bo'lishga, o'z yurtimizni, oilamiz qo'rg'onini qo'riqlashga, do'stu yorimizni, ornomusimizni, ota-bobolarimizning muqaddas mozorlarini har qanday tajovuzdan himoya qilishga o'rgatadi.

Bir paytlar, aniqrog'i, o'tgan asrning 50-yillarida, milliy merosimizning ko'pgina namunalari kabi, «Alpomish» dostoni ham millatchilik ruhidagi asar sifatida qoralanib, qatag'onga uchragan edi. O'sha og'ir yillarda fidoyi ziyolilarimiz jasorat ko'rsatib, uni saqdab qolishga muvaffaq bo'lganliklarini bugun minnatdorlik bilan eslaymiz.

Bu o'las asarni xalqimiz asrlar davomida yaratgan, o'z iymon-e'tiqodidek asrab-avaylagan, qancha avlod-ajdodlarimiz "Alpomish" dostoni asosida tarbiya topgan, o'zligini anglagan, ma'naviy boylikka ega bo'lgan. Demak, xalqimiz bor ekan, Alpomish siymosi ham barhayotdir.

Zaminimizda turli millat va elat vakillarining yagona oila farzandlaridek yashab kelmoqda. Bunday ahillik, do'stlik va hamkorlik o'zining chuqur tarixiy ildizlariga va asosiga ham ega. Adolatli milliy siyosat olib borilganida ko'p millatlilik maqsadimiz yagonaligini, taqdirimiz birligini, hamjihatlik zarurligini tushunishta yordam beradi, umuminsoniy g'oyalarning ustuvor bo'lishini, shaxsiy manfaatlarni to'g'ri anglab olishni osonlashtiradi. Aksincha, milliy munosabatlarga ziyraklik va noziklik bilan yondashmaslik umummilliy tamoyillarga biroz e'tiborsizlik ham tinchlik va barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham ushbu masala o'z ifodasini topgan bo'lib, Konstitutsiyasining 4-moddasi 2-xat boshida: "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi" deb belgilangan ana shu bag'rikenglikning zamonaviy siyosiy-huquqiy ifodasidir.

Millatlararo hamjihatlik qaror topmasa, tajovuzkor Millatchilik va shovinizmning halokatli g'oyalari tarqalishi uchun qulay vaziyat yaratiladi. Milliy istiqolol royasining amal qilishiga, kishilar qalbi va ongiga singdirilishiga jiddiy zarar yetkazadi. Shuni hisobga olib, mamlakatimizda bu muammo ilmiy asosda, xolisona hal qilinmoqda.

Mamlakatimizda statistik ma'lumotlarga ko'ra, 136 millat, elat, xalq va etnik guruhlarining vakillari yashaydi. Ularning har biri o'z milliy madaniy urfodatlarini, an'analari, tiliga, konstitusiyaviy huquqiy tenglikka ega. O'zbekistonda bugungi kunda 100 dan ortiq milliy madaniy markaz faoliyat ko'rsatmoqda. Shu yo'nalishda markazlar tuzish bo'yicha 15 ta tashabbuskor guruh ish olib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi shunday yozadi: "Albatta, erishayotgan barcha yutuqlarimiz, inson qadri ulug' bo'lgan diyor – Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lidagi dastlabki natijalardir".

Turli millat vakillarining ijodiy tadbirlari, badiiy ko'rgazmalari, bir tomondan, ayni millatning O'zbekiston fuqarosi sifatida o'z o'rnini borligini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, shu zaminda yashovchi barcha millatlarning O'zbekiston xalqi-O'zbekiston fuqarosi ekanligani namoyon etuvchi, mustahkamlovchi milliy g'oya atrofida birlashuviga olib boradi.

Ulug' bobokalonimiz Abu Nasr Forobiy ham "Agar fikrlari va harakatlari jamiyat manfaatlariga xizmat qilmaydigan bo'lsa, mamlakatni bunday kishilardan tozalash kerak", degan fikrni bejiz aytmagan. Bashariyat tushunchasi rangorang millatlar va elatlar, shuningdek turli din va irqqa mansub insonlarni o'ziga qamrab oladi. Demak har bir inson bashariyat va ayni vaqtda o'z xalqi, o'z Vatanining farzandi hamdir. Har bir kishida o'z xalqining tili, ruhiyati, an'analari, qadriyatlari barq urib turadi.

E'tibor berilsa, mazkur qoidada milliy hayotga, fuqarolarning milliy histuygulariga daxldor muhim ahamiyatga ega bir qator tamoyillar belgilab qo'yilganiga ishonch hosil qilish mumkin.

Tarixiy tajriba ko'p millatli davlatning barqarorligi millatlararo munosabatlarga daxldor huquq va erkinliklarni to'g'ri belgilab qo'yish bilan bir qatorda amaliyotda unga qanchalik rioya qilishga ham bog'liqligini ko'rsatadi.

Muhokama.Xususan, millatlararo munosabatlar sohasidagi amaliyot haqida gap ketar ekan, istiqlool yurtimizdagi turli millat va elat vakillariga o'zining tarixiy vatanlari bilan aloqalar o'rnatishga imkon berganini qayd etish lozim. O'rnatilgan aloqalar ona tilini o'qitish va o'rganishni yo'lga qo'yish, turli qo'llanmalar va adabiyotlarni o'z vaqtida olish, yoshlarni ta'lim olish uchun rivojlangan mamlakatlar, ba'zan esa ularning tarixiy vataniga yuborish imkoniyatlarini yaratdi. Shuningdek keng qamrovli madaniyma'rifiy dasturlarni amalga oshirish uchun sharoit yuzaga keldi.

O'zbekiston hozir va bundan keyin ham o'z mustaqilligini himoya qila olishi uchun ko'p millatli o'zbekistonliklarning har bir avlodi milliy istiqlool g'oyalari ruhida tarbiyalab borishi barqarorlik va umummilliy totuvlik va bag'rikevtlikni yanada mustaxdsamlab boradi. Zero, milliy g'oya - barcha o'zbekistonliklarning manfaatlarini ham ifodalovchi g'oyadir.

Respublikada istiqomat qilib turgan 136 millat va elatning har biri o'ziga xos madaniyatga va ko'p asrlik an'analarga ega. O'zbekiston Respublikasi o'tkazayotgan milliy siyosatning eng muhim ustuvor yo'nalishi barcha millatlarning ravnaqi uchun tinch sharoit va imkoniyat yaratish, millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirishdan iborat. Bu sohada keyingi yillardagi eng katta yutug'imiz umumiy uyimizdagi tinchlik va barqarorlik millatlararo va fuqarolararo totuvlikdir. Odamlarimiz ongida ana shu qadriyat va uning o'zgarmas ahamiyati tushunchasi kun sayin oshib borayotganligidir deyish mumkin.

Natija.Bugun O'zbekiston diniy bag'rikenglik (tolerantlik) va millatlararo murosa borasida faqat MDH davlatlariga emas, balki butun dunyoga namuna bo'lmoqda.

Tariximizning har qaysi davrida din doimo odamlarda yaxshi hislatlarni ko'paytirib, yomonlaridan halos bo'lishga chorlagan, yuksak umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan. Bugungi kunda ma'naviy va diniy jabhalarda kechayotgan murakkab jarayonda barcha millat va din vakillari bir-birlariga nisbatan hamjihatlik bag'rikenglik va o'zaro hurmat tamoyillariga amal qilishlari doimiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir.

So'nggi yillarda butun dunyo, shu jumladan, mintaqamizda kuchayib borayotgan diniy aqidaparastlik va jangarilik islomning asl mohiyati bo'lgan bag'rikenglikka zid bo'lgaya harakatlarga sabab bo'lmoqda.

Hozirgi zamonda milliy va diniy bag'rikenglik dunyoda tinchlik va barqarorlikni asrash hamda diniy ekstremizm, fundamentalizm va aqidaparastlikka qarshi kurashni, butun jahon hamjamiyatining hamkorligini nazarda tutadi. Shu tamoyilga asoslangan O'zbekiston turli dinlarga mansub qadriyatlarni asrabavaylash, barcha fuqarolar o'z e'tiqodini amalga oshirishi uchun zarur sharoitlarni yaratib berish, dinlar va millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlash, ular o'rtasidagi qadimiy mushtarak an'analarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Diniy bag'rikenglik ham dinlararo hamda har bir dinning ichidagi turli xil yo'nalishlar va mazhablarning ezgu g'oyalarini qadrlash, bir-birlarini hurmat qilish asosida amalga oshadi.

Xulosa.Bu milliy g'oya amal qiladigan ustuvor g'oyalar sifatida milliy bag'rikenglik va dinlararo bag'rikenglikka asoslash turli xalqlar va millatlar o'rtasida o'zaro hamjihatlik totuvlikni ta'minlash orqali erkin va farovon hayot qurishga, insonlarning tub hayotiy maqsadlari bilan mushtarakdir. Chunki milliy g'oya «aholining barcha qatlamlarida mafkuraviy, madaniy-ma'rifiy, tarbiyaviy ishlarni izchil ravishda olib borish - bu zamon talabidir. Mafkura har qanday jamiyat hayotida zarur, chunki mafkura bo'lmasa odam, jamiyat, davlat yo'lini yo'qotishi muqarrar».

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, milliy bag'rikenglik - turli milatga mansub kishilarning bir-birlarining tilini, dinini, turmush tarzi, urfodati va an'analarini, milliy-madaniy merosini hurmat qilishni, ularning sha'ni, qadrqimmatini, ornomusini qadrlash orqali amalga oshadigan o'ziga xos ma'naviy kenglikni (bag'rikenglikni) anglatadi. Milliy bag'rikenglik bunga zid bo'lgan, milliy manfaatga ziyon yetkazish hisobiga ta'minlanmaydi. U turli millat manfaatlarini uygun ko'rish va ta'minlash asosida mustahkamlanib boradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., O'zbekiston 2018-yil.

2. Shavkat M.M. “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”. T., O‘zbekiston 2017-yil.
3. Karimov I.A “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” T., Ma’naviyat 2008-yil.
4. Karimov I.A “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q” T., Sharq 1998-yil
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi, 20.12.2022-y., <https://president.uz/oz/lists/view/5774>.
6. Mutalipova M.J “Xalq pedagogikasi” T., - “Fan va texnologiya” – 2015

РЕЗЮМЕ

Qadriyatlar deganda biz narsa va voqealar, jamiyat moddiy va ma’naviy boyliklarning ahamiyatini ifodalash uchun qo‘llaniladigan tushuncha. Milliy-ma’naviy qadriyatlar – “milliylik” “ma’naviyat” va “qadriyat” tushunchalari kesishgan nuqtada jamlashgan ijtimoiy xodisalarni o‘z ichiga oladi. Deylik ayrim millatlar tarixiy taraqqiyot davomida ishlab chiqarishning ma’lum sahasida yuksak layoqatni shakllantirgan tarbiya, tafakkurning ta’siri yo‘nalishiga e’tibor beradi. Milliy xarakterida, hayotga, ijtimoiy hodisalarga munosabatida o‘ziga xosliklari bor. Axloqiy, huquqiy, siyosiy madaniyat sohalaridagi xatti - harakatlarda ham ma’lum ijobiy tafovutlar uchraydi. Bunga o‘xshash rangbaranglik nafaqat boyligimiz, balki taraqqiyotimiz sur’atini tezlashtiruvchi omil bo‘lishi mumkin.

РЕЗЮМЕ

Ценности — понятие, используемое для выражения важности вещей и событий, материальных и духовных богатств общества. Национально-духовные ценности – понятия «народность», «духовность» и «ценность» включают в себя социальные явления, сосредоточенные в точках пересечения. Допустим, некоторые народы обращают внимание на направление влияния образования и мышления, сформировавших в ходе исторического развития высокие способности в определенной области производства. Они имеют свои особенности в национальном характере, отношении к жизни и общественным событиям. Существуют определенные положительные различия в поведении в сфере моральной, правовой и политической культуры. Подобное разнообразие может стать фактором, ускоряющим не только наше благосостояние, но и наше развитие.

SUMMARY

Values are the concepts we use to describe the importance of things and events, the material and spiritual riches of society. National-spiritual values - social phenomena that are concentrated at the intersection of the concepts of “nationality”, “spirituality” and “value”. For example, some nations focus on the direction of the influence of education, thinking, which has formed a high capacity in a particular field of production during the course of historical development. It has its own national character, attitude to life and social events. There are also some positive differences in behavior in the areas of moral, legal and political culture. Such diversity can be a factor not only in our wealth, but also in the pace of our development.

**TA'LIM AXBOROTLASHUVI – RAQAMLI JAMIYAT UCHUN
IJTIMOIY-PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA*****Djuraboyev M.K.****Andijon davlat universiteti Kompyuter injiniringi kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: axborot texnologiyalari, zamonaviy ta'lim, raqamlashtirish, raqamli jamiyat va ta'limni axborotlashuvi.

Ключевые слова: информационные технологии, современное образование, цифровизация, цифровое общество и информатизация образования.

Key words: information technology, modern education, digitalization, digital society and informatization of education.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarda ijodiy-kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalar, kasbiy kompetentlik va jamiyat innovatsion rivojlanishining muhim resurslari hisoblangan axborotlar va bilimlarni shakllantirishga oid muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir.

Mamlakatimizda ham "talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayoniga kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonida amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv uslubiy materiallarni keng joriy etish" oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari sifatida qaralmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida raqobat qanday keskin tus olib borayotganini hammamiz ko'pib turibmiz. Bu shiddatli raqobatga faqat zamonaviy ilm-fan, yuqori texnologiyalar va innovatsion yutuqlarni keng joriy etish orqali munosib javob bera olamiz", deb ta'kidlaydi.

Jamiyat hayotini innovatsion rivojlanish yo'liga o'tkazish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishda oliy ta'lim tizimida mutaxassislar tayyorlash sifati muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Turli

soha tarmoqlaridagi modernizatsiyalash jarayonlarini kengayishi raqobatbardosh kadrlarga bo‘lgan talabni keskin o‘shishiga olib keldi. Iste‘molchi ta‘lim xizmatlari mazmuni va sifatini tanlar ekan, egallagan ma‘lumoti, kasbiy tayyorgarligi mehnat bozorida va mehnat faoliyati jarayonida qanchalik kerakligi hamda muhimligiga e‘tibor qaratadi. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tkazish ta‘lim tizimida mavjud gorizont va vertikal munosabatlarni tubdan o‘zgarishiga bo‘lgan zaruratni yuzaga keltirdi. Bu esa “ta‘lim tizimining barcha bosqichlarida qog‘oz shaklidagi materiallarni raqamlashtirish formatlaridan foydalanishni qo‘llab-quvvatlash hamda huddi shunday yondashuvga ko‘ra mavjud o‘quv jarayonini raqamlashtirish doirasini muttasil kengaytirib borish” ga alohida e‘tibor qaratish natijasida amalga oshishi lozimligini ko‘rsatdi.

Demak, jamiyatda axborot texnologiyalarining tez sur‘atda rivojlanishi turli xil ma‘lumotlardan keng foydalanishga asoslangan bo‘lib, buning natijasi o‘laroq keyingi yillar mobaynida pedagogik adabiyotlarda “axborotlashgan ta‘lim” tushunchasi juda keng foydalanilmoqda. Bu esa, ta‘limni axborotlashtirish – o‘qitish sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi bilan izohlanmoqda.

Yangi axborot texnologiyalari hayotning barcha jabhalariga ishonch bilan kirib, ularni qo‘llash geografiyasi ancha xilma-xillikni tashkil etayotgan bir pallada, axborotlashtirish zamonaviy ta‘limni modernizatsiyalashning asosiy bosqichlaridan biri sifatida tan olinmoqda. Ta‘limni axborotlashtirish ta‘lim mazmuni sifatini oshirish g‘oyasini amalga oshirishga qaratilgan jarayon sifatida tushunilmoqda.

Keng ma‘noda ta‘limni axborotlashtirish – bu ta‘lim tizimini axborot mahsulotlari, vositalar va texnologiyalar bilan to‘ldirish bilan bog‘liq ijtimoiy-pedagogik o‘zgarishlar majmuasi bo‘lsa, tor ma‘noda – ta‘lim muassasalariga axborot vositalari, axborot mahsulotlari va shu vositalar asosidagi pedagogik texnologiyalarni joriy etish sifatida qaralmoqda.

Bunday jarayonda esa ta‘lim o‘zining an‘anaviy vazifasini – ijtimoiy tajribani yosh avlodga o‘tkazishni yo‘qotmagan holda, yangi vazifani, ya‘ni axborot jamiyatining yuqori moslashuvchan pedagogikasini yaratishni amalga oshirishni talab etmoqda.

Shunday qilib, ta‘limni axborotlashtirish sharoitida o‘quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish jarayonini tushunish odatiy holdir. Axborotlashtirishning asosiy maqsadlari zamonaviy axborot jamiyati talablaridan kelib chiqqan holda, AKTga asoslangan ta‘lim faoliyati samaradorligini oshirish va yangi tipdagi tafakkurga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash ekanligini anglash lozim.

Ta'lim tizimi jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashuvchan bo'lib, bugungi tez rivojlanib borayotgan sharoitdagi yangiliklarga tezroq javob qaytarishga tayyor bo'lishi lozim. O'quv materialini tashkil etishning texnologiyalashgan usullari undan foydalanish samaradorligini oshiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Respublikamizning tadqiqotchi pedagog olimi A.R.Aripjanova izlanishlari doirasida ta'limni axborotlashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ salohiyatini rivojlantirish masalalari o'rganilgan bo'lib, zamonaviy jamiyatning global axborotlashuvi ta'limining asosiy vazifalaridan biri - jamiyat axborot madaniyatini ta'minlashga chaqirilgan ta'lim oluvchilarning axborot madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, yangi informatsion bilim va malakalarni egallashni nazarda tutuvchi shaxsiy rivojlanishning qirrasini sifatida ko'rib chiqilgan.

Psixolog olimlardan E.G'oziyev o'z izlanishlarida axborotlar va ulardan foydalanishning insonga ta'sirini batafsil ochib bergan bo'lsa, V.Karimova ilk marotaba axborot-psixologik xavfsizlik masalalarini ijtimoiy psixologiyaning predmeti sifatida bayon etib, turli kommunikativ xurujlar sharoitida shaxsning o'zini o'zi himoya qilish shartlarini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganilgan.

Zamonaviy ta'lim tizimi rivojlanishining ustuvor yo'nalishi ta'limni axborotlashtirish bo'lib, bu yo'nalish quyidagi jarayonlar bilan tavsiflanadi:

- raqamli ta'lim texnologiyalariga asoslanadigan axborotlashtirilgan ta'lim xizmatlarini joriy qilish;
- interfaol va multimediali texnologiyalarga asoslanadigan ochiq raqamli ta'lim kontentlari va dasturiy-metodik ta'minotni ishlab chiqish;
- telekommunikasiya tuzilmalari (axborot-ta'lim muhiti, ta'lim portallari)ni yaratish.

Albatta, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish bir qator afzalliklarga ega ekanligi turli olimlarning izlanishlarida o'z isbotini topgan.

Bugungi kunda zamonaviy oliy ta'limda intellektual sohaga katta e'tibor berilib, birinchi navbatda talabalarning global axborot resurslaridan har tomonlama foydalanishga qaratilgan faoliyatini rivojlantirish alohida o'rin tutmoqda. Bu esa, avvalo, axborot jamiyatida oliy ta'lim muassasasini eng so'ngi kompyuter va axborot texnologiyalariga bilan ta'minlashni, oliy ta'lim muhitida axborotni tahlil qilish, qayta ishlash, almashish imkonini oshirishni hamda oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarini axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Axborotlashgan ta'lim muhitida professor-o'qituvchining axborot bilan ishlash kompetensiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi (1-rasmga qarang):

Professor-o'qituvchining axborot bilan ishlash kompetensiyasi			
mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, radio (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olish	media vositalardan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, uzatish, saqlash, xavfsizligini ta'minlash va foydalanishda media-madaniyatga rioya qilish	ma'lumotlar bazasini yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish hamda pedagogik faoliyatda qo'llay olish	kundalik va kasbiy faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish

1-rasm. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi

Zamonaviy jamiyatdagi ta'lim taraqqiyoti raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lib, ulardan foydalanish innovatsion jamiyatning axborot muhitini sezilarli darajada o'zgartirdi va ta'lim sifatini oshirishga imkoniyat yaratdi:

- metodika va mazmun tanlash strategiyalarini takomillashtirish natijasida, an'anaviy fanlarni o'qitishga o'zgartirishlar kiritildi;
- o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, uni individuallashtirish va farqlashga sharoit yaratdi;
- o'quv jarayonida professor-o'qituvchi va talaba faoliyatining mazmuni va xususiyatini o'zgartiruvchi o'zaro hamkorlikning yangi shakllari joriy etildi;
- o'quv jarayonini boshqarishni takomillashtirish, talabalarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini rivojlantirdi;
- talabalarni fanlar asoslarini o'rganishga jalb etish va uning axborot jamiyatida aqliy faoliyatga tayyorligini oshirdi.

o'qituvchi faoliyatini innovatsion tarzda o'zgartirish

talabalarning motivatsiya va bilish faolligini oshirish

o'quv jarayonining mazmunini individuallashtirish

bilimlarni obyektiv baholash

2-rasm. Oliy ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari

Bugungi kunda oliy ta'limda ta'limni axborotlashtirish va raqamlashtirish masalasi bilan turli fan sohalari (pedagogika, psixologiya, informatika, sotsiologiya va boshqalar) shug'ullanmoqda.

tahlillariga ko'ra oliy ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi (2-rasmga qarang):

Xulosa va takliflar. Oliy ta'lim muhitida axborot texnologiyalardan keng foydalanish, avvalo, ushbu muassasa moddiy-texnik bazasi va pedagogning darsni tashkil etishdagi yondashuvidan kelib chiqadi va sifatli tarzda axborotlashtirilgan ta'limning talabaga qaratilgan quyidagi afzalliklarni tashkil etadi:

1. O'rganilayotgan materiallarni kengroq tanlovini taklif qiladi.

Bugungi kunda mavjud bo'lgan keng ta'lim texnologiyalari talabalarga o'zlarining ta'lim ehtiyojlari uchun eng yaxshilarini tanlashlari mumkin bo'lgan imkoniyatlarni taklif etadi. Bu ularga o'zlari tanlagan sohada yaxshi mutaxassis bo'lishlari uchun to'g'ri ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Talabalarining ta'limdagi muloqot ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Talabalar texnologik vositalar orqali keng holatda muloqot qila oladilar va yaxshi natijalarga erishadi, chunki ba'zan talabalar o'z fikrini samarali yetkazishni xohlaganlarida ulardagi tortinchoqlik, so'z boyligining kamligi va shu kabi kamchiliklar muloqot munosabatini yuzaga chiqishiga to'siq bo'ladi.

3. Talabalar uchun qiziqarli o'rganish tajribasini taqdim etadi.

Zamonaviy talabalar nafaqat o'rganishlari kerak, balki ular buni qiziqish bilan amalga oshirishlari kerak. Ta'lim texnologiyasi ularga o'qish vaqti qiziqarli bo'lish imkoniyatini beradi, bu esa ularga o'qishda g'ayratli va hayajonli bo'lishga yordam beradi.

4. Talabalarga istalgan vaqtda istalgan joydan internetga kirish imkonini yuzaga keltiradi.

Internet hayotimizning shu qadar ajralmas qismiga aylanganki, undan kundalik foydalanmaydigan odamlarni deyarli uchratmaymiz. Bugungi dunyoda talabalar istalgan joydan istalgan vaqtda internetga kirish imkoniga ega bo'lishlari juda muhim, shunda ular o'z topshiriqlari va izlanishlarini uzoq vaqt sarflamasdan yoki buni amalga oshirish mumkin bo'lgan vaqtni kutmasdan bajarishlari mumkin.

5. Talabalarga yangi ko'nikmalarni o'rganish va yangi bilimlarni egallashga yordam beradi.

Yangi ko'nikmalarni o'rganish va yangi bilimlarni egallash - bu talabalar zavqlanishi kerak bo'lgan hayotning ikkita muhim jihati. Ta'lim texnologiyasidan foydalanish orqali ular ushbu ko'nikmalarga ega bo'lishlari va onlaynda mavjud bo'lgan turli dasturlar orqali o'z bilimlarini rivojlantirishlari mumkin. Ushbu dasturlar talabalarga o'zlarining ish yoki o'qish sohalari uchun qiziqarli va foydali bo'lgan turli mavzularni o'rganish imkoniyatini beradi.

6. Aqliy, ham jismoniy jihatdan takomillashtirish imkoniyatini yaratadi.

Ta'lim texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari o'quvchilarning aqliy va jismoniy salomatligini yaxshilashni ham o'z ichiga oladi. Ushbu vositalardan foydalangan holda talabalar o'zlarining bilim va kognitiv ko'nikmalarini oshirishlari mumkin, bu esa o'z navbatida ularning akademik samaradorligini, shuningdek, jismoniy salomatligini yaxshilashga yordam beradi.

7. Yangi texnologik yutuqlardan xabardor bo'lishga ko'mak beradi.

Eng so'nggi texnologik yutuqlardan xabardor bo'lgan talabalar turli sohalar bo'yicha o'z bilimlarini oshirib, kelajakda foydalanishlari mumkin bo'lgan yangi ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Shuningdek, ish topish ehtimoli ko'proq bo'ladi, chunki ular turli sohalaridagi so'nggi tendentsiyalarni juda yaxshi tushunadilar va yangi texnologiyalardan turli maqsadlarda qanday foydalanish mumkinligini bilish orqali kasbiy faoliyatda yanada samaraliroq bo'la oladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PQ-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash" to'g'risidagi Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020 y., 06/20/5987/0521-son. <https://lex.uz/docs/4545884>
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – 464-b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – 464-b. (– B. 190-191.).
4. Хадиева, Ф. И. Информатизация образования как инновационная педагогическая технология / Ф. И. Хадиева. — Текст : непосредственный // Теория и практика образования в современном мире : материалы II Междуна. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2012 г.). — Санкт-Петербург : Реноме, 2012. — С. 225-227. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/64/2845/>
5. Aripjanova A. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ salohiyatini rivojlantirish: ped. fanl. bo'yicha falsafa doktopi (PhD). ... diss. avtoref. – T.: 2017. – 48 b.
6. G'oziyev E. Umumiy pedagogika. Darslik. – T.: 2002. – 238 b.
7. Qurbonov B.E. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyoslashda iqtisodiy kompetentlikni shakllantirish metodikasini takomillashtirish: ped. fanl. bo'yicha falsafa doktopi (PhD). ... diss. avtoref. – T.: 2022. – 49 b
8. <https://fayllar.org/kompetenciya-nima-degani.html?page=2>
9. To'raqulov. O.X. Axborotlashtirilgan ta'lim muhitida kichik mutaxassislar tayyorlashning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish; ped. fanl. bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss. avtoref. – T.: O'MKHTTKMO va UQTI, 2017. – 28 b

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada, ta'lim axborotlashuvning raqamli jamiyatlar uchun ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida qanday ahamiyatga ega ekanligi, raqamli jamiyatlar, bugungi dunyoda ta'limning o'zgaruvchiligi va tezlik bilan olib borayotgan bir vosita sifatida ko'rinishi. Ular ta'limni boshqarish, o'qitish usullarini yangilash, va o'qituvchilar va o'quvchilarni tashqari jamiyat bilan bog'lovchi jarayonlarni yaratish imkonini berish.

РЕЗЮМЕ

В данной статье важность образовательной информации как социально-педагогической необходимости цифрового общества, цифровых обществ, образование в современном мире рассматривается как инструмент, который быстро меняется и лидирует. Они обеспечивают управление обучением, инновации в методах обучения и процессах, которые связывают учителей и учащихся с внешним миром.

SUMMARY

In this article, the importance of education information as a socio-pedagogical necessity for digital societies, digital societies, as a means of change and rapid development of education in today's world. They enable learning management, innovation in teaching methods, and processes that connect teachers and students to the outside world.

КИБЕРБУЛЛИНГНИНГ КЎРИНИШЛАРИ

Каримов Э.С.

Андижон давлат педагогика институти эркин изланувчиси

Таянч сўзлар: кибербуллинг, ахборот, троллинг, харассмент, тухмат, аҳлок, агрессор, киберсталкинг.

Ключевые слова: киберзапугивание, информация, троллинг, травля, диффамация, этика, агрессор, киберсталкинг.

Key words: cyberbullying, information, trolling, harassment, defamation, ethics, aggressor, cyberstalking.

“Кибербуллинг” фан учун янги атама бўлиб, унинг генезиси сўнгги 20 йиллик тадқиқотлар билан боғлиқ. Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, кибербуллинг, асосан, болалар ва ўсмирлар орасида содир бўлиши кузатиб турилади. Лекин, кибербуллинг катталар орасида ҳам амалга оширилса, унда у кибербуллинг деб аталмайди, аксинча, кибербуллингнинг бир тури бўлган “киберхарассмент” ёки “киберсталкинг” деб аталади[1].

Кибербуллинг бевосита ва билвосита кўринишларда амалга оширилиши мумкин. Бевосита кўринишдаги кибербуллинг агрессор томонидан ўз ўлжасига тўғридан-тўғри турли хил маълумотлар юбориш ва уни ҳақорат қилиш орқали амалга оширилади.

Билвосита кўринишдаги кибербуллингда эса, агрессор ўз томонига бошқа шахсларни ҳам жалб қилади. Яъни, агрессор “ўлжа”сининг ижтимоий тармоқлардаги akkaунтини бузиб, ёки ўлжасининг исмидан фойдаланган ҳолда, ижтимоий тармоқларда янги akkaунтни очади ва унинг номидан яқинларига, дўстларига, қариндошларига ҳамда оила аъзоларига ғайриижтимоий тусдаги ёлғон хабар ва маълумотларни юборади. Бундай усул орқали потенциал жабрланувчининг руҳий соғлом эканлигига шубҳа уйғотишга ҳаракат қилади.

Билвосита кибербуллингнинг энг хавфли кўриниши – агрессор томонидан ижтимоий тармоқларда ўлжасининг номидан диний, ирқий, миллий

адоват кайфиятидаги ҳамда бошқа кўринишдаги қонунга ҳилоф маълумотларни жойлаштирилишидир. Бундай ҳолатлар жабрланувчининг психологик ҳолати учун жуда хавфли бўлиб, унинг ўз жонига қасд қилиши (суицид) билан тугаши мумкин.

Америкалик тадқиқотчилар Р.Ковальский, С.Лимбер в а П.Агатстонларнинг “Кибербуллинг: рақамли асрда буллинг ҳодисасининг намоён бўлиши” номли китобида виртуал оламда кибербуллингнинг энг кўп тарқалган шакллари келтириб ўтилган[2].

Кибербуллингни энг асосий ва кўп тарқалган эмоционал шакли флейминг (инг.flaiming) деб аталади. Флейминг—икки ва ундан ортиқ шахслар ўртасида бир-бирини ҳақорат қилиш жараёнидир. Флейминг оммавий характерга эга бўлиб, бунда Интернет фойдаланувчилари бир-бирларини оммавий тарзда ижтимоий тармоқларда ҳақоратлайдилар. Флейминг, асосан, икки шахс ўртасида бошланади ва кейинчалик ушбу жараёнга бошқа шахслар ҳам қўшилиб боради. Натижада, икки шахс ўртасидаги можарога бошқа шахслар ҳам аралашади, лекин бу можароларнинг оқибати фақат ҳақоратли сўзлар алмашинуви билан яқунланади.

Флеймингга ўхшаш бўлган кибербуллингнинг яна бир тури — харассмент (инг. Harassment) бўлиб, зўравонлик қилиш (аёлларга нисбатан жинсий зўравонлик), тазйиқ ўтказиш, ҳақорат қилиш ва камситиш деган маънони англатади. Харассментнинг флеймингдан фарқи шундаки, харассментда бир гуруҳ шахслар иштирок этмайди, аксинча, бу жараён фақат икки шахс ўртасида содир бўлади. Харассмент аниқ бир шахсга қаратилган бўлиб, давомий тарзда такрорланувчи сўзлар ва хатти-ҳаракатлар орқали шахсда безовталаниш, кўркув ва стресс ҳолатларини уйғотиш билан ифодаланади. Харассментни “гриферлар” деб аталувчи шахслар ҳам амалга оширади. Гриферлар амалга оширадиган харассмент асосан онлайн ўйинларда учрайди. Худди анъанавий ўйинларда ҳам ёшлар ўртасида ажратиб қўйиш ҳолатлари кузатилиши каби, онлайн ўйинларда ҳам шундай ҳолатлар кузатилади. Яъни гриферлар ўз ўлжасини онлайн ўйин гуруҳларидан чиқариб юбориш натижасида уни бошқалардан ажратиб қўядилар. Ўзбекистонда сўнги йилларда жамоатчилик орасида текажонликка нисбатан салбий фикрлар шаклланмоқда «Менимча, қиз-аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи бундай ОАВ фаолияти — катта муваффақият ҳамда адолатсизлик ва сексизмга тоқат қилишни истамайдиганларнинг сўнги умидидир. Фонд ушбу йўналишда фаолият юритаётган бундай оммавий ахборот воситаларини олқишлаши ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашини таъкидламоқчиман», — дейди Саида Мирзиёева.

Ўзбекистон Республикасининг 2019-йил 2-сентябрдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонуннинг 4- моддасида “руҳий зўравонлик — хотин-қизларни ҳақоратлаш, уларга туҳмат қилиш, таҳдид қилиш, уларнинг шаънини, қадр-қимматини камситиш, шунингдек уларнинг хоҳиш-иродасини чеклашга қаратилган бошқа ҳаракатларда ифодаланадиган зўравонлик шакли, шу жумладан репродуктив соҳада назорат қилиш, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчида ўз ҳавфсизлиги учун ҳавотир уйғотган, ўзини ҳимоя қила олмасликка олиб келган ёки руҳий соғлиғига зарар етказган ҳаракат (ҳаракатсизлик) белгиланган.”[3] Қайд этиш керакки, ушбу қонунда таъҳқиқлашнинг айнан кибермаконда амалга оширилиши алоҳида белгилаб қўйилмаган.

Харассментнинг яна бир кўриниши “троллинг” ҳисобланади. Троллинг асосан манипулятив характерга эга бўлиб, троллингни амалга оширувчи троллерлар ўлжаси ҳақида ижтимоий тармоқларда, веб-сайтларда, форумларда ва гуруҳларда ҳақоратномус маълумотларни тарқатиш, нафсониятига тегадиган, миллатини камситадиган, дискриминация қиладиган ҳаракатларни амалга оширадilar. Асосан троллерларнинг хатти-ҳаракатлари иғво кўринишида бўлиб, жамиятда инсонлар орасида низоларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Таъкидлаб ўтиш жоизки,баъзи олимларнинг фикрича, “троллинг” алоҳида ҳодиса сифатида кўриб чиқилади, чунки сўнгги йилларда “троллинг” ҳодисаси сиёсий тус олмоқда.

Кибербуллингни манипулятив ва бевосита агрессия кўринишига эга бўлган тури “киберсталкинг” (таъқиб қилиш) бўлиб, бундай кўринишдаги кибербуллинг тури, домий равишда такрорланувчи хабар ва маълумотларни ўз ўлжасига юбориб, унда қўрқув, ҳавотир ва безовталиқ юзага келтириши мумкин. Киберсталкингнинг ўлжаси индивид ёки унинг оила-аъзолари бўлиши мумкин. Киберсталкингни амалга оширувчи агрессор асосан ўлжаларини доимий равишда кузатиш натижасида уларни манипуляция қилишга ҳаракат қилади. Киберсталкингнинг “секстинг” деб аталувчи шакли ҳам мавжуд бўлиб, у ҳам ўз ўрнида индивидда қўрқув, ҳавотир ва безовталанишнинг пайдо бўлишига олиб келади. “Секстинг”ни амалга оширувчи агрессор уятсиз, ярим яланғоч ва бошқа кўринишдаги ҳамда ҳеч қандай ахлоқ нормаларига тўғри келмайдиган видео, расм ва матн кўринишидаги маълумотларни ўзи тайёрлаб, ушбу материалларни ижтимоий тармоқлар, мессенжерлар ва бошқа электрон коммуникация воситалари орқали тарқатади. Бундай кўринишдаги агрессия асосан хотин-қизларга нисбатан қаратилган бўлиб, улар орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатларига ҳам олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ташаббуси билан Киберсталкинг учун маъмурий жавобгарлик белгиланди. “Гап отганлик бўйича жавобгарликни диспозиция дедик. Бу борада аниқ хатти-ҳаракат ва қайси ҳолатда жавобгарлик келтириб чиқаришига эҳтиёт бўлиш керак. Чунки, у ерда тухмат ҳам бўлиб кетиши мумкин. Шунинг учун диспозициясини, яъни жавобгарликни биз энди ишлаб чиқдик. Вазирлик ишчи гуруҳи ишлаб чиқди. Энди вазирликларга берамиз. Шунинг учун бу масалани аниқ қилиб, албатта, жамоатчиликнинг муҳокамасига берамиз. Лекин бу бизга, албатта, керак. Чунки, бу жамиятимизда хавфга эга бўлган хатти-ҳаракатдир. Бунга давлат сифатида жавоб қилишимиз керак”. [4] дейди Адлия вазири.

Киберсталкингнинг яна бир кўриниши бу ёлғон хабар тарқатиш (инг. denigration), яъни, индивид ҳақида ёлғон хабар тарқатиш, уни иғво ва ғийбат қилиш орқали унинг жамиятдаги обрўсига ва ўрнига путур етказишдир. Бундай кўринишдаги киберсталкингнинг кўриниши мактаб ўқувчилари орасида ҳам кўп кузатилади. Мактаб ўқувчилари ўртасидаги бундай кўринишдаги иғвовағийбат шакли “онлайн слем-букс”(инг. onlineslambooks) деб аталади. “Онлайн слем-букс” асосан мактаб болалари ўртасида турли-хил табақаланишни келтириб чиқаради, масалан “мактабдаги энг чиройли қиз”, ёки аксинча “мактабдаги энг хунук қиз”, “мактабда энг ёмон кийинадиган бола” ва бошқалар.

Ёлғон маълумотларни тарқатиш ўзини бошқа шахс қилиб кўрсатишда (инг. impersonation) ҳам ифодаланади. Бунда агрессор ўз ўлжасини ижтимоий тармоқлардаги akkaунтининг паролини ўғрилаб олишга эришадди ёки akkaунтини бузиб киришга муваффақ бўлади ҳамда ўлжасининг расмларини кўйиб, янги akkaунтни очади ва ўлжасининг номидан унинг яқинларига ёлғон маълумотларни юборади. Бундан ташқари, агрессор ўлжаси номидан унинг ижтимоий тармоқдаги akkaунтидан фойдаланган ҳолда ноўрин, ҳақоратномус ва камситиш кўринишдаги маълумотларни Интернетга жойлаштириш орқали бошқа инсонлар олдида унинг обрўсини туширади ва унга нисбатан нафрат уйғотади. Бундай кўринишдаги агрессиянинг ўлжаси бўлган индивид ўзида қўрқув ва хавотирни сезади ҳамда яқинлари орасидаги ижтимоий алоқанинг бузилишига олиб келади.

Кибербуллингнинг фирибгарлик ва шахсий маълумотларни оммага ёйиш (инг. trickery) ва жамиятдан чиқариб юбориш (остракизм, инг. exclusion/ostracism) ҳамда бир гуруҳ агрессорлар томонидан индивидга жисмоний куч ишлатиш орқали зўравонлик ўтказиб, камситиш, яъни “хеппи-слеппинг” (инг. happy slapping) деб аталувчи турлари ҳам мавжуд.

Фирибгарлик, яъни “trickery” деб аталувчи кибербуллинг тури агрессор томонидан ўлжасига тегишли бўлган махфий, шахсий ва конфиденциал аҳамиятга эга бўлган маълумотларни оммага ижтимоий тармоқлар ва бошқа электрон воситалар орқали фош этишдир.

Жамиятдан чиқариб юбориш ва остракизм “exclusion/ostracism” эса, индивид ёки бир гуруҳ шахслар томонидан бирон бир шахсни виртуал жамиятдан чиқариб юбориш орқали ҳақиқий ҳаётдаги жамиятдан ажратиш қўйиш мақсадида амалга оширилади.

Кибербуллингнинг жисмоний куч ишлатиб, шахсни камситадиган ягона шакли бу “хеппи-слеппинг” (инг. happy slapping) бўлади. Бунда бир гуруҳ шахслар бирон бир шахсга тўсатдан жамоат жойларида ташланиб, унга нисбатан куч ишлатиб, дўппослаб, ушбу жараёни камерага олади-лар ва Интернетга жойлаштириш орқали оммага тақдим этади-лар. Бунинг натижасида жабрланувчида ўзига бўлган ишонч йўқолиб, жамиятдан ажралиб қолиш оқибатларига олиб келади.

Юқорида келтириб ўтилган кибербуллинг турларидан келиб чиққан ҳолда, унинг онлайн-агрессор томонидан инсонларга қаратилган хатти-ҳаракатларининг белгилари қуйидагиларда намоён бўлади:

- атайлаб ёки ўзи англамаган ҳолда ҳақорат қилиш, камситиш, нафсониятга тегиш ва шунга ўхшаш хатти-ҳаракатлар;
- билдирган фикрга нисбатан ҳақоратомуз фикрларни билдириш;
- ижтимоий тармоқларда жойлаштирган маълумотлар (расм, видео ва ҳоказолар)га нисбатан ҳақоратомуз сўзларни ишлатиш;
- турли сабабларни баҳона қилган ҳолда, ижтимоий виртуал гуруҳлардан атайлаб чиқариб юбориш орқали ажратиш қўйиш;
- онлайн равишда доимий таъқиб қилиш, яъни, доимий равишда Интернетда инсонни кузатиб, унинг тинчлигини бузиш;
- бошқа инсон номидан, унинг шахсий маълумотларидан фойдаланган ҳолда, хатти-ҳаракатларни амалга ошириш;
- бошқа бир инсоннинг расмларидан фойдаланиб, ижтимоий тармоқларда сохта аккаунтлар очиш;
- бошқа бир инсоннинг расмларини қайта ишлаб, расмини ахлоқсиз кўринишга келтириб, Интернетда тарқатиб юбориш;
- ёлғон ва сохта маълумотлар тарқатиш;
- инсонни ножўя хатти-ҳаракат қилишига шароитларлар яратиш ёки мажбурлаб, ушбу хатти-ҳаракатларни видео ёки расмга олиб, Интернетда тарқатиш;

- зўравонлик ва таҳдид кўринишдаги маълумотларни юбориш; -
- овоз бериш орқали инсонни камситиш ёки ажратиб қўйиш;
- бирон бир инсонга тегишли бўлган шахсий маълумотларни унинг розилигисиз тарқатиш.

Адабиётлар:

1. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2014. Т. 11. №3. С. 177-191.
2. <https://psycnet.apa.org/record/2012-04615-000>
3. <https://lex.uz/docs/4494709> - Ўзбекистон Республикасининг 2019-йил 2-сентябрдаги “Хотин-қизларни тазйик ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонунни.
4. <https://qalampir.uz/news/-2014-55081>

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада “Кибербуллинг” фан учун янги атама бўлиб, унинг генезиси сўнгги 20 йиллик тадқиқотлар билан боғлиқ эканлиги ҳақида сўз боради. Кибербуллингни энг асосий ва кўп тарқалган эмоционал шакллари, кибербуллинг турларидан келиб чиққан ҳолда, унинг онлайн-агрессор томонидан инсонларга қаратилган хатти-ҳаракатларининг белгилари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается, как «Кибербуллинг» является новым для науки термином, генезис которого связан с последними 20-летними исследованиями. На основе наиболее основных и распространенных эмоциональных форм кибербуллинга выделены виды кибербуллинга, признаки его поведения, направленного на людей онлайн-агрессором.

SUMMARY

This article discusses how «Cyberbullying» is a new term for science, the genesis of which is related to the last 20 years of research. Based on the most basic and common emotional forms of cyberbullying, the types of cyberbullying, the signs of its behavior directed at people by an online aggressor are highlighted.

“MILLIY O‘QUV DASTURI” ASOSIDA FIZIKA TA’LIMI O‘QUV MATERIALINI TARKIBLASHTIRISHNG ILMIY ASOSLARI

Shohimardonov J. M.

*Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti
“Fizika va elektronika” kafedrasi assistenti*

Tayanch soʻzlar: tarkiblashtirish, ta’lim jarayoni, metodologiya, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, postnoklassik, insonparvarlashtirish.

Ключевые слова: структурирование, образовательный процесс, методика, личностно-ориентированное обучение, постклассика, гуманизация.

Key words: structuring, educational process, methodology, personality-oriented education, postnocratic, humanization.

Kirish: Metodologiya bu o‘quv materialini tashkil etishning ilmiy asoslari instrumental apparati hisoblanib, uzluksiz ta’limning umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika ta’lim jarayonida ta’limning didaktik birligini ta’minlash, fundamental fanlar xususan, fizik nazariyalar asosida tarkiblashtirish muammosidir. Uzluksiz ta’limning umumiy o‘rta ta’lim maktablari bosqichida fizika o‘qitishning mazmuni va protsessual jihatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik ta’limda bilish metodologiyasini, instrumental apparat esa o‘quv jarayonini tashkil etishning ilmiy asosini tashkil etadi.

Fizika ta’limi o‘quv jarayonini tarkibiy tuzilishini tashkil etish fizika nazariyasi va o‘qitish metodikasi metodologiyasining mazmuni bilan belgilanadi. Agarda fizika o‘qitish metodikasi quyidagi: “Nimani o‘rganamiz?” (o‘quv jarayonining maqsadli komponenti); “Nimalarni o‘rganishimiz lozim?” (fizika ta’limining komponenti va mazmuni); “Qanday o‘qitish zarur?” (ta’lim texnologiyasining protsessual komponenti) kabi savollarga javob bersa, uni aniq metodologiya sifatida, ya’ni barcha komponentlarini tarkibiy tuzilishining umumiy instrumental apparatini tavsiflashi mumkin.

Umuman, metodologiya o‘qitish faoliyatini tashkil etish haqidagi ta’limot sifatida uning predmeti faoliyatni tashkil etishni belgilaydi. Aslida, o‘quv faoliyatni tashkil etish umumiy o‘rta ta’lim maktablari fizika ta’limida o‘quv

jarayonini tarkiblashtirishning ilmiy asoslarini belgilaydi. Umuman olganda, u quyidagi: jarayon, tizim, o'quv jarayonining subyekti kabi komponentlarni o'z ichiga oladi [1]. Ya'ni, ushbu jarayon murakkab tizimni tashkil etuvchi maqsad, mazmun va protsessual komponentlarning munosabatlari orqali o'z yechimini topadigan birlikning ko'p yoki kamroq farqlanadigan va muqobil qismlarining ichki va tashqi tartibini tavsiflaydi. Ushbu tizim ta'lim jarayoni ishtirokchilarini o'z ichiga olgan fizika ta'limi o'quv materialini tarkiblashtirishning ilmiy asoslari mohiyatini tashkil etib, o'quv bilish metodologiyasiga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. O'quv bilish jarayoni oddiydan murakkabga, birinchi mazmunning mohiyatidan ikkinchisiga, uchinchisiga va boshqalariga taqdim etilishi bilan begilanadi. Boshqacha qilib aytganda, u birlikdan umumiylikka, undan yakuniy umumiylikka (dalillardan nazariyaga, ulardan olamning fizik manzarasiga qadar) ma'lum bir ketma ketlikdagi tartibda tashkil etiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari fizika ta'limi o'quv dasturi va o'quv qo'llanmalari hamda darsliklarida kiritiladigan o'quv materiali quyidagi: dalillar (hodisalar), tushunchalar (fizik kattaliklar), qonunlar, nazariyalar, olamning fizik manzarasi, ilmiy bilish metodlari bilim elementlariga muvofiq ravishda tarkiblashtiriladi [2]. Yuqorida qayd qilib o'tilgan bilim elementlarining har biri o'qitishni didaktik birligi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot metodlari. Maqolada, umumiy o'rta ta'lim maktablari fizika ta'limi didaktik o'quv birligini tasniflash va ajratish uchun yana bir asosdan foydalanib, masalan, bilimlarning tarkibiy elementlari emas, balki fizika bo'yicha o'quv dasturining tarkibiy qismlariga (bo'limlar, boblar va mavzular bo'yicha) muvofiq ravishda o'quv materiali umumlashtiriladi. Masalan, postnoklassik muhit umumiy o'rta ta'lim maktablari fizika ta'limi darsliklari paragraflarida belgilangan fizika kursining o'ziga xos xususiyatlari darslik boblariga nisbatan aniqroq o'rganish birliklari bo'lib, ular o'xshash hodisalarni, jismlar yoki maydonlarning xususiyatlarini birlashtiradi, o'quv materialini kattaroq didaktik o'quv birligi – mavzu bilan muvofiq tizimlashtiriladi. Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktablari fizika ta'limining o'quv dasturi va darsliklariga kiritiladigan bo'limlari, shu jumladan, boblar va mavzular fundamental fizik nazariya kabi didaktik o'quv birligiga muvofiq ravishda tarkiblashtirilishi lozim.

Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-8 sinflarida "Fizikani o'rganishga kirish" bo'limi bo'lib, unda modda tuzilishi haqidagi dastlabki ma'lumotlar, mexanik, issiqlik, elektr va magnit hamda yorug'lik kabi hodisalari uning navbatdagi 9-11 sinflari bosqichida esa fizika ta'limining quyidagi: mexanika, molekulyar fizika, elektrodinamika, kvant fizikasi elementlari kabi

bo'lim boblarining o'qitilishi maqsadga muvofiqdir. Natijada uning navbatdagi 9-11- sinflari bosqichida fizika ta'limining quyidagi:

9-sinfda "Mexanika" bo'limini o'qitishning didaktik birligi fundamental fizika nazariyasi – klassik mexanika; «Molekulyar fizika» - moddaning tuzilishi va termodinamikaning molekulyar-kinetik nazariyasi; 10-sinfda "Elektrodinamika" - moddaning elektron nazariyasi; 11-sinfda "Elektrodinamika" bo'limining davomi elektromagnit maydon nazariyasi, maxsus nisbiylik nazariyasi; "Kvant fizikasi elementlari" - norelativistik kvant mexanikasi, relyativistik kvant elektrodinamikasi kabi bob va bo'limlari o'qitilishi lozim. Uzlüksiz ta'limning umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litsey va kasb hunar maktablari va kasb ta'lim maktablari hamda oliy o'quv yurtlari bosqichlari fizika kursi uning asosini tashkil etuvchi fundamental fizik nazariya bilan taqqoslaganda yanada kengaytirilgan didaktik o'quv birligi bo'lgan olamning fizik manzarasi evolyutsiyasiga muvofiq ravishda tarkiblashtirilgan.

Masalan, olamning elektrodinamik manzarasi asosini: materiyaning elektron, elektromagnit maydon hamda, maxsus nisbiylik nazariyasi kabi nazariyalar tashkil qiladi. Fizika ta'limi o'quv jarayonini tarkiblashtirishning ilmiy asoslari fizikani o'qitish metodikasi metasistemasidan xabardor bo'lish bilan bog'liq (Y.A. Saurov). Unga axborotlashgan jamiyatning ijtimoiy tartibi talablari, fizika o'qitish metodikasining rivojlanish tarixi dalillari, o'qitishning nazariy aspektlari, ta'lim va tarbiyaning nazariy jihatlar (metasistemaning asosi)ni: fizika ta'limini tarkiblashtirish paradigmasi, o'qitishning maqsad va vazifalari, o'qitish tamoyillari va qonuniyatlari tashkil etadi. O'quv bilishning davriyligini, ilmiy bilish usullari (tizimning o'zagi) ni aniqlash; ta'limning metodik tizimi, o'qitish, o'quv faoliyatning metodik shakli (tizimning natijasi) hisoblanadi. Metasistemaning asosini quyidagilar: o'quv bilish, fizika ta'limi mazmunini tarkiblashtirish, dars (mashg'ulot)ni tashkillashtirish, o'qitish texnikasi va usullari, fizika metodikasida o'lchashlar, fizik muammolardan foydalanish kabi nazariyalar tashkil qiladi .

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Pedagogika yo'nalishidagi oliy o'quv yurti talabalarining bo'lajak o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi (A. A. Shapovalov) tarkibidagi konstruktiv va loyihalash faoliyati kompetentliklari uchun Davlat ta'lim standartida shakllangan (umumiy madaniy, umumiy kasbiy, kasbiy va maxsus) talablar bilan belgilanadi belgilangan. Bo'lajak mutaxassisning o'quvchilarga bilim bera olish malaka va ko'nikmalariga qo'yiladigan talablari asosida bilim berish qobiliyati va tayyorgarligi ko'p jihatdan uning fizika ta'limidan o'quv jarayonini tarkiblashtirishning ilmiy asoslarini qanchalik muvafaqiyatli egallashlariga bog'liq.

“Milliy o‘quv dastur” asosida umumiy o‘rta ta’lim maktablari fizika ta’limi o‘quv materialini tarkiblashtirishning ilmiy va zamonaviy asoslari axborotlashgan jamiyatda o‘quv jarayonining tarixiy-madaniy, falsafiy metodologik va ma’naviy estetik kabi yo‘nalishlarini kuchaytirilishi bilan bog‘liq. Aynan xuddi ushbu yo‘nalishlar axborotlashgan jamiyat postnoklassik sharoitida fizika ta’limini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim g‘oyalarini belgilab beradi, ular bilishning tarixiy va namunaviy tabiatiga, bilish jarayonida paradigmalarning davr talablariga muvofiq ravishda o‘zgarishiga, atrofdagi voqelik hodisalariga qarashlar evolyutsiyasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Uzluksiz ta’limning umumiy o‘rta ta’lim maktablari bosqichi fizika ta’limini shaxsga yo‘naltirish muqarar ravishda ta’limni insonparvarlashtirish bilan bog‘liq bo‘lib, bu o‘quvchilarning shaxsiy munosabatlarini qayta tashkil etish bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyatli munosabatlarini birinchi o‘ringa olib chiqadi. Aynan, ta’limning shaxsga yo‘naltirilganligini o‘rganish uchun qulay shart-sharoitlarni tashkil qiladi hamda belgilaydi. Muvaffaqiyatli muhitni yaratish, imkoniyatlarni ochish uchun sharoitlar, ijodkorlikning namoyon bo‘lishi axborotlashgan jamiyat, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini amaliyotga joriy qilinishi shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda (I.S.Yakimanskaya) muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Shunday qilib, fizika o‘qitish jarayonini tarkiblashtirishning ilmiy asoslarini quyidagilar: yagona metodik tizimning maqsadli, mazmunli, tashkiliy va protsessual komponentlari kabilar tashkil qiladi. Maqsadli komponentning yuqori sifatli mavjudligi, umumiy o‘rta ta’lim maktablari fizika ta’lim o‘quv dasturini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishning rejalashtirilgan natijalarini, o‘quv dasturini shakllantirish va rivojlantirishni ta’minlaydigan madaniy, tizimli faoliyat, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarga asoslangan vazifalar majmuasini hal qilishning o‘ziga xos xususiyatlarini nazarda tutadi.

Mazmunli komponent “Milliy o‘quv dasturi” asosida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika o‘qitishning shaxsiy, fan va birlashtirilgan fanlar natijalariga erishishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarning axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish, o‘quv tadqiqotlari va loyiha faoliyatidan foydalanish bo‘yicha kompetentliklarni shakllantirishga hissa qo‘shadigan universal ta’lim faoliyatini rivojlantirish dasturini amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. Fizika o‘qitish jarayonini tarkiblashtirishning ilmiy asoslari tashkiliy va protsessual tarkibiy qismi “Milliy o‘quv dasturi”ni amalga oshirish shartlari, mexanizmlari, o‘qitish texnologiyalarini tanlash (o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish shakllari, uslublar shakllari, o‘qitish vositalari) yordamida amalga oshirishni nazarda tutadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Milliy o'quv dastur" asosida fizika o'qitishning rejalashtirilgan natijalari o'quvchilarning yutuqlari, bitiruvchilarning yuqoridagi dasturda talab qilingan kompetentliklari, bilim, malaka vako'nikmalarni o'zlashtirishga qo'yilgan talablar bilan belgilanadi. U: bilimlarni ma'nosini tushungan holda o'zlashtirish, tavsiflash, tahlil qilish, ajratish, muayyan muammolarni hal qilishda qo'llashni, egallangan bilimlardan kundalik hayotda, amaliyotda foydalanishni o'rganishi kerak; qonunlar, nazariyalarni qo'llash chegaralarini bilish; tadqiqot muammolarini hal qilishda dalillarni topish, ilgari surilgan farazlarga javob topish usullariga ega bo'lish; o'quv materialini, kognitiv faoliyat turlarini umumlashtirish va tizimlashtirishni muvafaqiyatli o'zlashtirishni nazarda tutadi.

O'qitish bir-biriga bog'liq bo'lgan ikkita faoliyat (o'qitish va ta'lim) sifatida ta'lim vazifalarini (muammolarini) hal qilishga qaratilgan bo'lib, buning natijasida o'quvchilar: bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirish yo'llari; shaxsiy fazilatlarini, shu jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining mustaqil ravishda o'rganish imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Har qanday ta'lim jarayonining harakatlantiruvchi kuchi bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojlar, maqsadlarga erishish jarayonida kognitiv faoliyat tajribasi va ushbu ehtiyojlarni qondirish mumkin bo'lgan haqiqiy imkoniyatlar o'rtasidagi ziddiyatlardir. P.I.Pidkasistiyning ta'kidlashicha, qarama qarshiliklarni hal qilishda faoliyatning ikki jihatini: faoliyatni tashkil etish va faoliyatni tashkil etishda o'rganishni ajrata bilish kerak. Yuqorida qayd qilingan keyingi jumлага ko'ra, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabat aniq namoyon bo'ladi, bu esa ta'lim jarayonining mohiyatini tashkil qiladi [9]. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro muloqot ko'pincha ta'lim jarayonining "asosi" bo'lib, bu ularning faoliyati mohiyatini aniq belgilab beradi.

Tadqiqot natijalari va muhokamalar. "Milliy o'quv dasturi" asosida tayyorlanadigan umumiy o'rta ta'lim maktablari fizika ta'limidan o'quv materialini fundamental fizik nazariyalar asosida o'rganish jarayonining gnoseologik va metodologik tahlili bilim va ularni kundalik turmushda amaliyotda qo'llash usullarini egallash o'quvchilarning maqsadli, o'zi o'zini nazorat qilishini aks ettiruvchi faoliyati ekanligiga ishonch hosil qilishi lozim. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari fizika ta'limiga tayyorgarlik darajasi, o'quv materialini mazmunini e'tiborga olgan holda, o'qituvchi aniq ta'lim maqsadlarini belgilaydi, ta'limning protsessual komponentlari tizimini (shakllari, metodlari va usullari, o'quvchiga ta'siri vositalarini) tanlaydi.

YA'ni, boshqacha qilib aytganda, o'qituvchi o'quv materialining murakkablik darajasiga mos keladigan o'quvchi faoliyatini tashkil qiladi.

O'quv bilishning nazariy va metodologik tahlili bizga faoliyat tizimi sifatida umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizikani o'qitishning blokli tuzilishi modelini tarkiblashtirish zaruriyatini keltirib chiqardi. Uning komponentlari o'zaro bog'liq bo'lib, ushbu aloqalar juda murakkab, chunki tizimning har qanday tarkibiy qismi quyidagi: harakatning motivatsion, yo'nalishning motivatsion, nazorat qilish kabi asoslarida tasniflanishi mumkin. Ushbu faoliyat tizimi modeli o'qitishning blokli mazmuni, shu jumladan, motivatsion birlik, mazmundor, metodik texnologik, nazorat qilish va baholash shaklida ifodalash tavsiya etiladi. Ushbu tizimning quyidagilar: aqliy faoliyat, o'qitish faoliyati hamda ta'lim turlari kabilar asosiy tizimni tashkil etuvchi elementlari bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonidagi o'quv faoliyatining quyidagi: "o'qituvchi o'quvchi", "subyekt obyekt", "ta'lim va o'qitish" kabi "asosiy" munosabatlari bilan ifodalanadi. Faoliyat tizimi komponentlari ta'lim mazmuni va protsessual jihatlar bilan o'zaro bog'liqlikda tahlil qilamiz.

Xulosa.Maqloda, o'quv materialining mazmunini (masalan, fundamental fizika nazariyasi) [10] ta'limning protsessual tomoni komponentlari bilan birgalikda o'qitishning blokli tuzilishini belgi shaklidagi vizualizatsiya ko'rinishida taqdim etilishi ko'rib chiqilishi ilgari suriladi. Faoliyat tizimi sifatida fizikani o'qitish blokli tarkiblashtirish komponentlari mazmunini quyidagi: motivatsion; informatsion; metodik va texnologik nazorat qilish va baholash kabi blokli ko'rinishdagi shaklida ifodalash mumkin.

Shunday qilib, ta'limning blokli strukturasi modellari fundamental fizik nazariyalarni o'rganishda o'qituvchi va o'quvchilarning harakatlari tarkibi va ketma ketligini aks ettiradi. Aqliy harakatlarning bosqichma bosqich shakllanishi nazariyasi ularning tuzilishini, faoliyat turlarining asosiy (motivatsion, yo'nalishli, bajaruvchi, nazorat) kabi funksional qismlarini belgilaydi. Xullas, yuqorida keltirilgan faoliyat tizimi umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika o'qitish jarayonini o'rganish mazmuni va protsessual jihatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida tarkiblashtirishning ilmiy asosini tashkil etadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risidagi" qonun. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. 40 b.
2. Новиков, А.М. Методология / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М., 2007.
3. Raimov, G'ayrat Fayzullayevich (2020) "Maktab fizika darslarida nostandart masalalar yechish metodikasi" Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology: Vol. 2: Iss. 7, Article 54.

4. Shohimardonov J.M. “Postnoklassik muhitda fizika darsliklarining tarkibiy tuzilishi”, “Intellectual education technological solutions and innovative digital tools”2023.02.03.

5. Tursunov Q.Sh. Tabiiy-ilmiy fanlarni o‘qitishda modellashtirish. Monografiya. Toshkent, “Davr press” NMU, 2018-185 b 5. Разумовский, В.Г. Научный метод познания и обучения / В.Г. Разумовский, В.В. Маер. – М., 2004.

6. Qahhorov S.Q. Fizika ta’limida davriylik texnologiyasi. Monografiya. G‘G‘ulom, 205-160b.

7. Гузеев, В.В. Эффективные образовательные технологии: интегральная и ТОГИС. – М., 2006.

8. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. – М., 2006. – Т.1.

9. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьника в обучении: теоретический эксперимент исследования: М., 1980.

10. Карасова, И.С. Изучение и обобщение физических теорий в школе и в вузе в условиях преемственности (научно-методические основы и педагогический опыт): монография / И.С. Карасова, М.В. Потапова. – М., 2003.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada postnoklassik muhitdagi “Milliy dastur” asosidagi zamonaviy fizika ta’limi darsliklarining tarkibiy tuzilishi muammolari ko‘rib o‘tiladi. Bunda fizika darsliklarida bo‘lim, bob va mavzular yuzasidan taqsimlanishda zamonaviy yondashuvga asosan tarkibiy tuzilishi taqdim etiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье будут рассмотрены проблемы структурирования современных учебников по физике на основе “Национальной программы” в постклассической среде. При этом в учебниках по физике представлена структурная структура, основанная на современном подходе к распределению по разделам, главам и темам.

SUMMARY

This article will consider the problems of the structural structure of modern physics education textbooks based on the “National program” in the postnclassic environment. In this, physics textbooks provide a structural structure based on the modern approach in the distribution of sections, chapters and topics.

TEKIS UZLUKSIZ FUNKSIYALARNI ILM- FANNING TURLI SOHALARDA QO'LLANILISHI HAQIDA

Aktamov F. S.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Algebra va matematik analiz kafedrası tayanch doktranti

Boymurodova D.B.

Matematika va informatika fakulteti talabasi

Tayanch soʻzlar: tekis uzluk, funksiyalar, ilm- fan, matematika, fizika, kimyo, biologiya, informatika, differensial tenglamalar.

Ключевые слова: плоская непрерывность, функции, наука, математика, физика, химия, биология, информатика, дифференциальные уравнения.

Key words: plane continuity, functions, science, mathematics, physics, chemistry, biology, computer science, differential equations.

Funksiyani tekis uzluksizligi matematikada va uning ilmiy va amaliy sohalarda muhim ro'l o'ynaydi. Funksiya tekis uzluksizligi ilim fanda juda keng qo'llaniladi, chunki u matematika, fizika, kimyo, biologiya, informatika va boshqa sohalarda turli xil hodisalar va jarayonlarni tasvirlashda foydali bo'ladi. Masalan: Matematikada funksiya uzluksizligi integral hisoblash, differensial tenglamalar, funksiyalarning ekstremumlarini topish va boshqa masalalarni yechishda zarur bo'ladi. Fizikada funksiya uzluksizligi harakatlanayotgan jismlarning tezlanishi, elektr toki va magnit maydonning kuchlari kabi hodisalarni ifodalashda qo'llaniladi. Kimyoda funksiya uzluksizligi kimyoviy reaksiyalarning tezligi, moddalarning erituvchanligi, kislorodga nisbatan elektronlarni berish qobiliyati kabi xususiyatlarni ifodalashda qo'llaniladi. Biologiyada funksiya uzluksizligi hayvonlar va o'simliklarning o'sishi, tarkibiy elementlarning miqdori, genetik kodning shifrlanishi kabi jarayonlarni ifodalashda qo'llaniladi. Informatikada funksiya uzluksizligi algoritmik tili, dasturlash paradigmalari, ma'lumotlar tuzilmasi va boshqa sohalarda dasturlashni yengillashtirishda qo'llaniladi.

Funksiya uzluksizligi bilan bog'liq ravishda tekis uzluksizlik haqida to'xtalib o'tamiz. Malumki funksiya uzluksizligidan har doim tekis uzluksizlik kelib chiqavermaydi, lekin funksiya tekis uzluksiz bo'lsa u albatta uzluksiz bo'ladi. Funksiya tekis uzluksizligi ham ilm fanning turli sohalarida juda keng qo'llaniladi. Masalan, fizika, kimyo, biologiya, ekologiya, iqtisodiyot, matematika va boshqa sohalarda keng qo'llaniladi. Funksiya tekis uzluksizligi funksiyani tasvirlashda, uning xususiyatlarini o'rganishda, uning integral va differensial hisoblarini qilishda va uning grafikasini chizishda muhim ahamiyatga ega. Funksiya tekis uzluksizligi funksiyani o'zgaruvchanlari orasidagi aloqani ifodalaydi. Masalan, fizikada harakatlanayotgan jismning tezlanishi funksiyasi tekis uzluksiz bo'lsa, u jismning harakatlanishining davomiyligini va tartiblikini bildiradi. Agar tezlanish funksiyasi tekis uzluksiz bo'lmasa, u jismning harakatlanishining keskin o'zgarishlarini yoki to'siqlarni bildiradi. Kimyoda reaksiya tezligi funksiyasi tekis uzluksiz bo'lsa, u reaksiya jarayonining barqaror va muvofiqligini bildiradi. Agar reaksiya tezligi funksiyasi tekis uzluksiz bo'lmasa, u reaksiya jarayonining noqulayliklarini yoki to'siqlarni bildiradi. Biologiyada aholi soni funksiyasi tekis uzluksiz bo'lsa, u aholining o'sishi yoki kamayishi darajasini bildiradi. Agar aholi soni funksiyasi tekis uzluksiz bo'lmasa, u aholining o'sishi yoki kamayishi darajasida keskin o'zgarishlar yoki buzilishlar bo'lganini bildiradi.

Endi biz funksiyani tekis uzluksizligi haqida batafsilroq to'xtalib o'tamiz va bir nechta misollarni tahlil qilamiz

$f(x)$ funksiya $M \subset R^m$ to'plamda berilgan bo'lsin.

Ta'rif. Agar $\forall \varepsilon > 0$ son uchun, shunday $\delta > 0$ topilsaki, M to'plamning $\rho(x', x'') < \delta$ tengsizlikni qanoatlantiruvchi ixtiyoriy x' va x'' ($x' \in M, x'' \in M$) nuqtalarida $|f(x') - f(x'')| < \varepsilon$ tengsizlik bajarilsa, $f(x)$ funksiya M to'plamda tekis uzluksiz funksiya deb ataladi.

Funksiyaning tekis uzluksizligi ta'rifidan $\delta > 0$ son $\varepsilon > 0$ gagina bog'liq bo'ladi. Tabiiyki, agar $f(x)$ funksiya $M \subset R^m$ to'plamda tekis uzluksiz bo'lsa, u shu to'plamda uzluksiz bo'ladi.

Teorema. (Kantor teoremasi). Agar $f(x)$ funksiya chegaralangan yopiq $M(M \subset R^m)$ to'plamda berilgan va uzluksiz bo'lsa, funksiya shu to'plamda tekis uzluksiz bo'ladi.

Isbot. Teskarisini faraz qilaylik, ya'ni $f(x)$ funksiya chegaralangan yopiq M to'plamda uzluksiz bo'lsin-u, ammo tekis uzluksizlik ta'rifidagi shart bajarilmasin.

Bu holda biror $\varepsilon > 0$ son va ixtiyoriy $\delta > 0$ son uchun M to'plamda $\rho(x', x'') < \delta$

tengsizlikni qanoatlantiruvchi shunday x' va x'' ($x' \in M, x'' \in M$) nuqtalar topiladiki,

$$|f(x'') - f(x')| \geq \varepsilon$$

bo'ladi.

Nolga intiluvchi musbat sonlar ketma-ketligi $\delta_1, \delta_2, \dots, \delta_n, \dots$ ni olaylik; $\delta_n \rightarrow 0$ ($\delta_n > 0, n = 1, 2, \dots$)

(1)

Farazimizga ko'ra, yuqoridagi $\varepsilon > 0$ son va ixtiyoriy $\delta > 0$ ($n = 1, 2, \dots$) uchun

M to'plamda shunday $a^{(n)}$ va $b^{(n)}$ ($n = 1, 2, \dots$) nuqtalar topiladiki,

$$\rho(a^{(1)}, b^{(1)}) < \delta_1 \text{ va } |f(a^{(1)}) - f(a^{(1)})| \geq \varepsilon,$$

$$\rho(a^{(2)}, b^{(2)}) < \delta_2 \text{ va } |f(a^{(2)}) - f(a^{(2)})| \geq \varepsilon,$$

.....

$$\rho(a^{(n)}, b^{(n)}) < \delta_n \text{ va } |f(a^{(n)}) - f(a^{(n)})| \geq \varepsilon,$$

.....

bo'ladi.

Modomiki, M -chegaralangan to'plam va $a^{(n)} \in M$ ($n = 1, 2, \dots$) ekan, unda Boltsano-Veyershtas teoremasiga ko'ra $\{a^{(n)}\}$ ketma-ketlikdan yaqinlashuvchi qismaniy $\{a^{(n_k)}\}$ ketma-ketlik ajratish mumkin:

$$\lim_{k \rightarrow \infty} a^{(n_k)} = a^0. \quad (2)$$

M yopiq to'plam bo'lgani sababli $a^0 \in M$ bo'ladi. Yuqoridagi $\{b^{(n)}\}$ ketma-ketlikdan ajratilgan $\{b^{(n_k)}\}$ qismaniy ketma-ketlikning limiti ham a^0 ga teng bo'ladi.

Haqiqatdan ham, ushbu

$$\rho(b^{(n_k)}, a) \leq \rho(b^{(n_k)}, a^{(n_k)}) + \rho(a^{(n_k)}, a) < \delta_{n_k} + \rho(a^{(n_k)}, a^0)$$

tengsizlikdagi δ_{n_k} va $\rho(a^{(n_k)}, a^0)$ lar uchun (1) va (2) munosabatlarga ko'ra $k \rightarrow \infty$ da

$$\delta_{n_k} \rightarrow 0, \rho(a^{(n_k)}, a^0) \rightarrow 0$$

Bo'lishini e'tiborga olib, $k \rightarrow \infty$ da $\rho(b^{(n_k)}, a^0) \rightarrow 0$ ekanligini topamiz.

Shunday qilib, $k \rightarrow \infty$ da

$$a^{(n_k)} \rightarrow a^0, b^{(n_k)} \rightarrow a^0.$$

qaralayotgan $f(x)$ funksiyaning, shartga ko'ra M to'plamda uzluksiz ekanligidan

$$f(a^{(n_k)}) \rightarrow f(a^0), f(b^{(n_k)}) \rightarrow f(a^0)$$

bo'lib, ulardan esa

$$f(b^{(n_k)}) - f(a^{(n_k)}) \rightarrow 0$$

bo'lishi kelib chiqadi. Bu esa $\forall n_k$ lar uchun

$$|f(b^{(n_k)}) - f(a^{(n_k)})| \geq \varepsilon$$

deb qilingan farazga ziddir. Bunday ziddiyatning kelib chiqishiga sabab $f(x)$ funksiyaning M to'plamda tekis uzluksizlik shartini qanoatlantirmaydi deb olinishidir. Demak, funksiya M to'plamda tekis uzluksiz.

Misol 1. Ushbu

$$f(x) = x + \sin x$$

funksiyaning $X = R$ to'plamda tekis uzluksiz ekanligini isbotlang.

$\forall \varepsilon > 0$ son berilgan bo'lsin. Berilgan $\forall \varepsilon > 0$ ga ko'ra $\forall x$ ga bog'liq bo'lmagan $\delta > 0$ ni topish kerakki $|x' - x''| < \delta$ tengsizlikni qanoatlantiruvchi $\forall x', x'' \in R$ nuqtalarda $|f(x') - f(x'')| < \varepsilon$ tengsizlik bajarilsin.

$$\begin{aligned} |f(x') - f(x'')| &= |x' + \sin x' - x'' - \sin x''| = |x' - x'' - (\sin x'' - \sin x')| \leq |x' - x''| + |\sin x'' - \sin x'| = \\ &= |x' - x''| + 2 \left| \sin \frac{x' - x''}{2} \right| \cos \frac{x' + x''}{2} \leq 2|x' - x''| < \varepsilon \end{aligned}$$

Demak, tengsizlik o'rinli bo'lishi uchun $\delta = \frac{\varepsilon}{2}$ deb olish yetarli.

δ ni tekshirib ko'ramiz. $|x' - x''| < \frac{\varepsilon}{2}$ bo'lsin. Bundan,

$$\frac{|x' - x''|}{2} \geq \left| \sin \frac{x' - x''}{2} \right|, 1 \geq \left| \cos \frac{x' + x''}{2} \right|$$

Tengsizlikni e'tiborga olgan holda,

$$\varepsilon > 2|x' - x''| = |x' - x''| + 2 \left| \frac{x' - x''}{2} \right| \cdot 1 \geq |x' - x''| + 2 \left| \sin \frac{x' - x''}{2} \right| \cos \frac{x' + x''}{2} =$$

$$= |x' - x''| + |\sin x' - \sin x''| \geq |x' + \sin x' - x'' - \sin x''| = |f(x') - f(x'')|$$

tengsizlikka ega bo'lamiz.

Demak, berilgan ε bo'yicha topilgan δ tekis uzluksizlik ta'rifini qanoatlantiradi.

Misol 2. Quyidagi

$f(x) = e^x \sin \frac{1}{x}$ funksiyaning $X = \{x \in R, 0 < x < 1\} = (0,1)$ to'plamda tekis uzluksizlikka tekshiring.

Avval ixtiyoriy $x_n' = \frac{2}{(4n-1)\pi}$, $x_n'' = \frac{2}{(4n+1)\pi}$ nuqtalar tanlab olamiz. Ularning

$$|x_n' - x_n''| = \left| \frac{2}{(4n-1)\pi} - \frac{2}{(4n+1)\pi} \right| = \frac{2}{\pi} \left| \frac{1}{4n-1} - \frac{1}{4n+1} \right| = \frac{1}{\frac{\pi}{4}(16n^2 - 1)} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$$

da

$$\begin{aligned} |f(x_n') - f(x_n'')| &= \left| e^{\frac{2}{(4n-1)\pi}} \sin \frac{(4n-1)\pi}{2} - e^{\frac{2}{(4n+1)\pi}} \sin \frac{(4n+1)\pi}{2} \right| = \\ &= \left| -e^{\frac{2}{(4n-1)\pi}} - e^{\frac{2}{(4n+1)\pi}} \right| = \left| e^{\frac{2}{\pi(4n-1)}} + e^{\frac{2}{\pi(4n+1)}} \right| \geq 2 = \varepsilon \end{aligned}$$

Bu yerda teoremağa zid tenglik hosil bo'ldi ya'ni $\varepsilon = 2$ ε ni ixtiyorligiga to'g'ri kelmadi. Demak, berilgan $f(x)$ funksiya $X = \{x \in R, 0 < x < 1\} = (0,1)$ to'plamda tekis uzluksiz emas.

Misol 3. Quyidagi $f(x) = \sin x^2$ funksiyani $X = R$ to'plamda tekis uzluksiz emasligini ko'rsating.

Bu funksiya $X = R$ to'plamda chegaralangan, uzluksiz lekin tekis uzluksiz emas chunki $\forall \delta > 0$ berilgan bo'lsin. $X = R$ to'plamda ixtiyoriy

$x_n' = \sqrt{n\pi}$, $x_n'' = \sqrt{n\pi + \frac{\pi}{2}}$ nuqtalarni olamiz.

$$|x_n' - x_n''| = \left| \sqrt{n\pi} - \sqrt{n\pi + \frac{\pi}{2}} \right| = \frac{\frac{\pi}{2}}{\sqrt{n\pi} + \sqrt{n\pi + \frac{\pi}{2}}} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$$

Demak, $|x_n' - x_n''|$ ayirmada n ning o'sishi bilan $\forall \delta > 0$ sonidan kichik bo'lib boraveradi lekin

$$|f(x_n') - f(x_n'')| = \left| \sin \pi n - \sin\left(\pi n + \frac{\pi}{2}\right) \right| = 1 > \varepsilon \quad \text{bu } \forall \varepsilon < 1 \text{ ligiga zid}$$

tenglik.

Demak, $f(x) = \sin x^2$ funksiya $X = R$ to'plamda tekis uzluksiz emas.

Misol 4. Ushbu $f(x) = 2x - 1$ funksiya $X = R$ to'plamda tekis uzluksiz ekanini isbotlang.

Tekis uzluksizlik ta'rifiga ko'ra, $\forall \varepsilon > 0$ uchun x ga bog'liq bo'lmagan $\delta(\varepsilon) > 0$ son topish kerak $|x' - x''| < \delta$ tengsizlikni qanoatlantiruvchi $\forall x', x'' \in R$ nuqtalarda $|f(x') - f(x'')| < \varepsilon$ tengsizlik bajarilsin.

$$|f(x') - f(x'')| = |2x' - 1 - 2x'' + 1| = 2|x' - x''| < \varepsilon$$

Demak, tengsizlik o'rinli bo'lishi uchun $\delta = \frac{\varepsilon}{2}$ deb olish yetarli. Shundan $f(x)$ funksiya $X = R$ to'plamda tekis uzluksizligi kelib chiqadi.

Misol 5. Quyidagi $f(x) = \cos \frac{1}{x}$ funksiya $X = \{x \in R, 0 < x < 1\} = (0, 1)$ to'plamda tekis uzluksiz emasligini ko'rsating.

Avval ixtiyoriy $x_n' = \frac{2}{(4n-1)\pi}$, $x_n'' = \frac{2}{(4n+1)\pi}$ nuqtalar tanlab olamiz. Ularning ayirmasining moduli

$$|x' - x''| = \left| \frac{1}{2\pi n} - \frac{1}{(2n+1)\pi} \right| = \frac{1}{\pi} \left| \frac{1}{2n(2n+1)} \right| \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0 \quad \text{bo'lganda,}$$

$$|f(x_n') - f(x_n'')| = |\cos 2\pi n - \cos(2n+1)\pi| = 2 = \varepsilon \quad \text{bu tenglikda ziddiyatga keldik}$$

ya'ni ε ni ixtiyoriyligiga ziddir. Demak, $f(x) = \cos \frac{1}{x}$ funksiya $X = \{x \in R, 0 < x < 1\} = (0, 1)$ to'plamda tekis uzluksiz emas.

Misol 6. Berilgan $f(x) = \sin x$ funksiya $X = R$ to'plamda tekis uzluksiz ekanini isbotlang.

Tekis uzluksizlik ta'rifiga ko'ra, $\forall \varepsilon > 0$ uchun x ga bog'liq bo'lmagan $\delta(\varepsilon) > 0$ son topish kerak $|x' - x''| < \delta$ tengsizlikni qanoatlantiruvchi $\forall x', x'' \in R$ nuqtalarda $|f(x') - f(x'')| < \varepsilon$ tengsizlik bajarilsin.

$$|f(x') - f(x'')| = |\sin x' - \sin x''| = 2 \left| \sin \frac{x' - x''}{2} \cos \frac{x' + x''}{2} \right| \leq 2 \frac{x' - x''}{2} = x' - x'' \leq \varepsilon$$

Bo'lishi uchun $\delta = 1$ deb olish yetarli.

Biror $M \subset R^m$ to'plam berilgan bo'lsin. Bu to'plamda ixtiyoriy ikkita x' va x'' nuqtalarni olib, ular orasidagi $\rho(x', x'')$ masofani topamiz. Ravshanki, masofa olingan nuqtalarga bog'liq bo'ladi. Agar x' va x'' nuqtalarni M to'plamda o'zgartira borsak, unda $\{\rho(x', x'')\}$ to'plam hosil bo'ladi. Bu to'plamning aniq yuqori chegarasi $\sup \{\rho(x', x'')\} (x' \in M, x'' \in M)$ M to'plamning diametri deb ataladi va $d(M)$ kabi belgilanadi:

$$d(M) = \sup \{\rho(x', x'')\} (x' \in M, x'' \in M).$$

$f(x)$ funksiya $M \subset R^m$ to'plamda berilgan bo'lsin.

Ta'rif. Ushbu

$$\sup \{f(x'') - f(x')\} (x' \in M, x'' \in M).$$

miqdor $f(x)$ funksiyaning M to'plamdagi tebranishi deyiladi va $\omega(f; M)$ kabi belgilanadi:

$$\omega(f; M) = \sup \{f(x'') - f(x')\} (x' \in M, x'' \in M).$$

Natija. $f(x)$ funksiya chegaralangan yopiq to'plamda berilgan va uzluksiz bo'lsin. U holda $\forall \varepsilon > 0$ son olingan ham M to'plamni chekli sondagi M_k to'plamlarga shunday ajratish mumkinki,

$$U_k M_k = M, M_k \cap M_j = \emptyset (k \neq j) \text{ va } \omega(f; M_k) \leq \varepsilon$$

bo'ladi.

Isbot. $f(x)$ funksiya chegaralangan yopiq M to'plamda uzluksiz bo'lsin.

Kantor teoremasiga ko'ra bu funksiya M to'plamda tekis uzluksiz bo'ladi. $\forall \varepsilon > 0$ uchun shunday $\delta > 0$ topiladiki, $\rho(x', x'') < \delta$ bo'lgan $\forall x', x''$ lar uchun $|f(x') - f(x'')| < \varepsilon$ bo'ladi. M to'plamni diametrlari shu δ bo'lgan M_k to'plamlarga ajratamiz. Ravshanki, bu holda $\forall x' \in M_k, \forall x'' \in M_k$ nuqtalar uchun $\rho(x', x'') < \delta$ bo'ladi va demak,

$$|f(x'') - f(x')| < \varepsilon$$

tengsizlik bajariladi. Bundan esa

$$\sup \{ |f(x'') - f(x')| \} \leq \varepsilon$$

ya'ni

$$\omega(f; M_k) \leq \varepsilon$$

bo'lishi kelib chiqadi. Natija isbot bo'ldi.

Adabiyotlar:

1. T.Azlarov, H.Mansurov Matematik analiz Toshkent "O'qituvchi" 1994.
2. A.Gaziyev, I.Isroilov, M.Yaxshiboyev Matematik analizdan misol masalalar Toshkent-2021.
3. A.Sa'dullayev, H.Mansurov, G.Xudoyberganov, A.Vorisov, R.G'ulomov. Matematik analiz kursidan misol va masalalar to'plami. Toshkent "O'zbekiston" 1993.
4. B.A.Shoimqulov, T.T.Tuychiyev, D.H.Djumaboyev Matematik analizdan mustaqil ishlar "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", Toshkent-2008.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada tekis uzluksiz funksiyalarni ilm- fanning turli sohalarda qo'llanilishi va Funksiya tekis uzluksizligi ilim fanda juda keng qo'llaniladi, chunki u matematika, fizika, kimyo, biologiya, informatika va boshqa sohalarda turli xil hodisalar va jarayonlarni tasvirlashda va boshqa masalalarni yechishda zarur haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается применение плоских непрерывных функций в различных областях науки, а плоская непрерывность функций очень широко используется в науке, поскольку она необходима для описания различных явлений и процессов в математике, физике, химии, биологии, информатике и других областях, а также для решения других задач.

SUMMARY

This article discusses the application of plane continuous functions in various fields of science, and the plane continuity of functions is very widely used in science, since it is necessary to describe various phenomena and processes in mathematics, physics, chemistry, biology, computer science and other fields, as well as to solve other problems.

ПАХТАНИ ҚАЙТА ИШЛАШНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

Юсубалиев А.

техника фанлари доктори, проф.

Чирчиқ давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: кластер, пахта хом-ашёси, қайта ишлаш, электр технология, қурилма, уруғлик, тола, сифат.

Ключевые слова: кластер, хлопок-сырец, переработка, электрическая технология, устройство, семена, волокно, качество.

Key words: cluster, raw cotton, processing, electrical technology, device, seeds, fiber, quality.

Ўзбекистон республикаси Президентининг 14.12.2017 й. даги ПФ-5285 ”Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида “пахта хом ашёсини етиштиришдан бошлаб, унга дастлабки ишлов бериш, маҳсулотни пахта тозалаш корхоналарида кейинги қайта ишлаш ва юқори қўшилган қийматли тайёр тўқимачилик маҳсулоти чиқариш босқичигача бўлган ишлаб чиқаришни интеграция қилишни назарда тутувчи ривожланишнинг кластер моделини амалга ошириш” вазифаси қўйилган эди. Ушбу вазифани амалга ошириш эса далаларда етиштирилган пахта ҳосилини кластерлар тизимидаги дастлабки қайта ишлаш корхоналарининг технологик самарадорлигини ошириш орқали ишлаб чиқарилаётган юқори сифатли тўқимачилик хом ашёси–тола ва экиш материали – уруғлик чигит олишни тақозо этади. Шунинг билан бирга, мавжуд пахта–текстиль кластерларида пахта хомашёсидан фойдаланиш самарадорлигини ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини ошириш билан бирга ишлаб чиқаришнинг қуриштириш, тозалаш, саралаш, жинлаш каби барча технологик жараёнларида янги энергия ва ресурс тежамкор, тола ва чигитнинг табиий хусуси-ятларини сақловчи ва пахта далаларининг ҳосилдорлигини оширувчи технологияларни ком-плекс татбиқ этиш лозим бўлади.

1-расм. Турли сифатли уруғлик чигитларнинг шаклланишига таъсир этувчи факторлар

Ўзбекистонда етиштириладиган пахта турлари ва навларининг ўзига хос хусусияти шундаки, онтогенезда генетик, матрикал ва экологик омиллари таъсирида (1-расм), ҳатто битта кўсакда ҳам ҳар хил сифатли уруғлар ва уларнинг юзасида ўсадиган толалар ҳосил бўлади. Бунинг сабаби шундаки, ғўзада шоналар, гуллар ва кўсакларнинг тўпланиши гўё «конус»лар бўйлаб кетма-кетликда содир бўладики,

бу ўсимлик тупининг тузилиши ва унда озуқа моддаларининг тарқалиши хусусияти билан чамбарчас боғлиқдир [1].

Матрикал факторларнинг таъсири натижасида биринчи навбатда I-III конусларнинг биринчи ва иккинчи жойларини ўз ичига олган ички зона кўсаклари сиртқиларга нисбатан анча қулай шароитларда ривожланади. Бу кўсакларнинг пайдо бўлиши ўсимликнинг юқори ривожланиш даврига тўғри келганлиги сабабли улар барглар, илдиз тизимида ва асосий пояда тўпланган озуқа ҳисобига ўзларида катта миқдорда озуқа захираси тўплайди.

Ќўза тупининг периферик конусларидаги кўсакларнинг шаклланиши қариётган, ҳаётий фаолияти заифлашган ва ташқи иқлимий шароитлар оғирлашган даврда содир бўлади. Ушбу даврда фотосинтез энергияси пасаяди ва шу билан бирга ўсимликнинг озуқавий минералларни тупроқдан ўзлаштириб олиш қобилияти пасаяди. Бу ҳосилнинг сифатига кескин таъсир этади: кўсакларда нисбатан пишиб етилмаган толаларга эга майдароқ чигитлар ҳосил бўлади [2].

Уруғлик чигитнинг тўмтоқ томони - ҳалазада ўсадиган толалар одатда узунроқ, аммо пишиб етилмаган ва камроқ пухталиққа эга бўлади. Бу салбий ҳодиса толанинг хусусиятларидаги нотекисликни ва ундан олинадиган ипнинг хусусиятларининг ўзгаришини келтириб чиқаради. Шундай қилиб, табиатан пахта толаси хусусиятлари жиҳатидан турли хилликка эга бўлиб, бу шубҳасиз ундан олинадиган ипнинг сифатини пасайтиради [3].

Шунинг учун дастлабки пахта ҳар доим ҳар хил сифатли бўлакча(толалар чигит)лардан иборат бўлиб, уларни қайта ишлагандан сўнг ҳар хил сифатли толалар ва чигитлар аралашмасидан иборат маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Ушбу маҳсулотларнинг сифати дастлабки чигит ва толаларнинг ўрта статистик хусусиятлари билан баҳоланади.

Одатда юқори сифатли иплар юқори физикавий ва механик хусусиятларга эга бўлган толалардан тайёрланади. Шунинг учун юқори сифатли тола юқори нархга эга бўлади. Мавжуд толалардан юқори сифатли ипни олиш учун толаларни пишганлик даражаси, узунлиги ёки бошқа кўрсаткичлари бўйича саралаш керак бўлади. Бошқача қилиб айтганда, ипнинг сифатини яхшилаш учун тола хусусиятларининг индивидуал кўрсаткичлари текисланади, масалан, толалар узунлигига қараб сараланади, яъни уларнинг узунлик фарқини камайтиради ва шунга кўра сифатли ип олинади. Шунингдек, уларнинг пишиб етилганлик даражасига эътибор қара-тиш лозим, чунки ипнинг узилиш кучи толанинг пишиб етилганлигига боғлиқ.

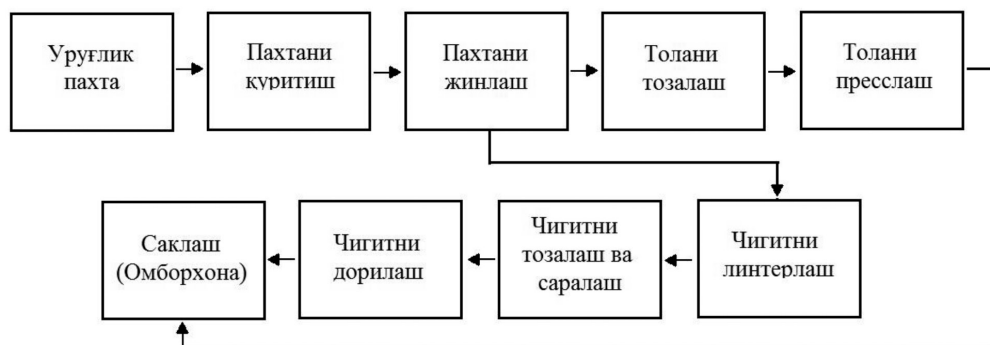
Дастлабки хом ашёдан пахта толасини ва уруғлик чигит ажратиб олишнинг мавжуд технологиясида толаларни уруғлардан ажратиш учун аррали жиннинг қўлланилиши унинг асосий камчилиги ҳисобланади. Жараён арра тишларининг толаларни илиб механик куч ёрда-мида чигитдан узиб олиши орқали амалга оширилади. Бу эса қисқа толалар пайдо бўлишига, пахта толасининг шикастланишига ва умуман олинadиган иплар сифатини пасайти-радиган кўплаб нуқсонлар пайдо бўлишига олиб келади. Бундан ташқари, пахта хом ашёсини ҳар хил аралашмалардан тозалаш жараёни ҳам турли хил ишчи органларнинг механик таъсири туфайли амалга оширилади. Ушбу камчиликлар олинган маҳсулотлар сифатининг кескин кама-йишига олиб келади.

Дастлабки уруғлик таркибида, унинг сифатига қараб, 20% гача ва ундан кўпроқ енгил ва майда чигитлар мавжуд бўлади. Зичлик, оғирлик(масса) бўйича тақсимотни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, ҳар хил параметрларга эга уруғлар деярли барча симподиялардаги кўсакла-рида мавжуд. Аммо фарқ шундаки, пастки симподиялардаги чигитлар орасида асосий гуруҳни паст зичлик ва катта массага эга бўлган йирик уруғлар, тепароқ қисмлар орасида эса юқори зичлик ва кичик массага эга майдароқ уруғлар ташкил этади. Ҳар бир алоҳида симподиялардан олинган уруғлар ўзаро зичлиги ва вазни жиҳатидан жуда кенг кўламда фарқ қилади. Шунинг учун ҳар доим уруғлик пахта ҳосилини қайта ишлагандан сўнг ҳар хил сифатли уруғлардан иборат уруғлик (дастлабки аралашма) олинади.

Бундай турли хил сифатли чигитлар экилганда олинадиган кўчатлар ва ривожланётган ўсимликлар тупроқ ва ҳаво билан озиқланишнинг турли хил шароитларига тушади. Йирикроқ уруғларнинг кўчатлари тезроқ ривожланиб, майда уруғларнинг кеч ривожланган кўчатларидан аввалроқ озуқа моддалар ва намликни ўзлаштиради. Натижада ўсимликларининг хилма-хиллиги ошади, пахта далалари ҳосилдорлиги ва етиштириладиган ҳосилнинг сифати пасаяди. Шунинг учун уруғлик чигит сифати далалар ҳосилдорлигига ва умуман пахта етиштириш самарадорлигига тўлиқ таъсир қилади. Шунингдек, уруғликни экишдан олдин тайёрлаш пайтида уларни саралаш, зарасизлантириш ва биологик фаоллигини ошириш ҳам катта аҳамиятга эга. Замонавий технологик линиялар пахта хом ашёсини «қуриштиш–тозалаш–жинлаш (толаларни ажратиш) –толани тозалаш–пресслаш» схемаси бўйича узлуксиз оқим билан қайта ишлашни таъминлайди ва асосан бошланғич пахтанинг сифат таркибига боғлиқ бўлмайди (2-расм).

Технологик жараёнларнинг бажарилиши пахтанинг аррали, қозикли, пичокли барабан-лар, панжаралар ва машиналарнинг бошқа кўринишдаги ишчи органлари билан ўзаро кўп мароталаб механик таъсирлашиши натижасида амалга оширилиши толалар ва чигитларнинг шикастланишига олиб келади. Бундан ташқари, толалар ва чигитларнинг шикастланиш даражаси уларнинг физиологик пишиқлигига боғлиқ бўлиб, технологик жараённи амалга оширишда мавжуд машиналар томонидан ҳисобга олинмайди. Ўрта толали дастлабки хом ашёдан тола ва уруғлик чигит олишда ҳозирда қўлланилаётган мавжуд технологиянинг энг муҳим камчилиги – бу толаларни чигитлардан ажратиш учун аррали жинлар воситасидан фойдаланишдир. Жараён толаларни уруғ юзасидан арра тишларининг механик кучлари таъсирида узиб олиши туфайли амалга оширилади. Бу эса толалар таркибида 15-20% гача қириндилар, кесмалар, ўйиқлар каби

2-расм. Уруғлик пахтани дастлабки қайта ишлаш тизимининг технологик схемаси

шикастланишлар ҳамда чигит қобиғи юлинмаси, калта толалар ва тола эшмалари шаклидаги кўп сонли нуқсонлар пайдо бўлишига, натижада тўқимачилик хомашёсининг сифати ва нархи пасаяди. Пахта хом ашёсини ва олинган толани ҳар хил аралашмалардан тозалаш жараёнида қўлланиладиган турли хил ишчи органларнинг зарбавий механик таъсиридан ҳам толаларга шикастлар етказилади. Масалан, пахта жинлашдан олдин пахта хомашёсининг толаси 6,0% га механик шикастланган бўлса, ушбу кўрсаткич жинлагандан кейин 18,4% гача кўтарилади [4]. Толанинг шикастланиш даражаси ишлов берилаётган пахтанинг сифатига (пишиб етилган-лигига) ҳам боғлиқ. Агар 1-навли пахта учун механик шикастланиш 7-14% ни ташкил этгани ҳолда, ушбу кўрсаткич 3-навли пахта толалари учун 12-30% га етади [5]. Аррали жинлаш олинаятган толалар ўрта узунлигини қисқартириши баробарида улар таркибидаги калта толалар улущининг кўпайишига ҳам сезиларли таъсир кўрсатиши аниқланганки, бу ипни йиғириш самарадорлиги ва сифатининг пасайишига олиб келади. Валикли ва аррали жинларнинг ишини таққослаш шуни кўрсатадики, аррали жиндан кейин валикли жинга нисбатан толанинг 19% га кўпроқ шикастланиши ва 25% га кўпроқ эшилмалар ҳосил бўлиши иплар мустваҳкамлигининг пасайишига олиб келади [6].

Келтирилган таҳлиллардан ҳозирда мавжуд барча пахтани қайта ишлар корхоналари-даги технологияни такомиллаштириш ва технологик тизимда қўлланилаётган техник восита-ларнинг камчиликларини барта-раф қилиш учун уларнинг ишлаш принцип(йўсун)ларини ўзгартириш лозимлиги келиб чиқади. Бунинг учун, авваламбор, териб олинган дастлабки пахта хом-ашёсини сифат кўрсаткичларига мувофиқ турли фракцияларга ажратиш ва кейин ҳар бир фракция пахтасини ўзининг хусусиятларига мос технологик режимларда қайта ишлаш талаб қилинади. Иккинчидан, қайта ишлаш тизимидаги техник воситаларининг ишлаш йўсунини механик кучлар ўрнига хом-ашёга кам шикаст етказувчи, масалан, электр ва аэродинамик куч-лар таъсирига асосланган йўсунлар билан алмаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади [7,8].

Аввалги ўтказилган илмий тадқиқотларда пахта бўлакчаларининг оғирлиги ва улардаги чигит ва тола сифатлари орасида кучли ижобий корреляцион боғлиқлик мавжудлиги тасдиқланган эди [9]. Мазкур қонуниятга таянган ҳолда пахта дастлабки хом-ашёсини турли сифатли фракцияларга ажратувчи электр майдон кучларидан фойдаланувчи қурилма ишлаб чиқилди ва унинг дастлабки синовлари ўтказилди. С-4880 селекцион навли ғўзанинг II саноат навига тааллуқли пахтасини ушбу қурилмада

турли сифатли фракцияларга ажратишнинг айрим натижалари 1-жадвалда келтирилган [7].

1-жадвал

Пахта хом-ашёсини электр қурилмада саралаш натижалари

Кўрсаткичлар	Пахта тури			
	дастлабки	1-фракция	2-фракция	3-фракция
Фракцияга ажралиш, %	100,0	42,76	35,16	22,08
Саноат нави	II	I	II	IV
1000 дона оғирлиги: г				
бўлакча	180,27	211,04	190,05	131,95
чигит	114,30	133,22	123,76	80,95
тола(1000 та бўлакчаники)	65,93	77,83	66,43	51,00

Келтирилган маълумотлардан кўринадики, 1-ва 2-фракцияларга 77,92% пахта бўлакча-лари ажралган бўлиб, уларнинг таркибида юқори сифатли маҳсулотлар мавжуд. Чунки, ушбу фракциялардан ажратилган уруғлик чигит ва толалар дастлабки ашёдагига нисбатан юқори оғирликка, демакки, юқори сифатга ҳам эга эканлигини кўрсатади. 3-фракцияга паст сифатли пахта ажралишини маҳсулотлар оғирлигининг кичиклиги ва хом-ашёнинг IV саноат навига таалуқлиги кўрсатиб турибди.

Ушбу қурилмадан беда уруғини энг қийин ажраладиган аччиқмия уруғидан тозалашда фойдаланиш яхши самара беришини кўрсатди. Тадқиқотларда электр қурилма “Тошкент-1” навли беда уруғи таркибидаги аччиқмия уруғининг миқдорини 2-3 марта камайтиришигга олиб келди[11]. Бу пахта кластерларида алмашлаб экиладиган беда майдонларининг ҳам ҳосилдор-лигини оширишга имкон беради.

Худди шунингдек, электр майдони кучларидан фойдаланган ҳолда пахтани аралашма-лардан тозалаш, қуритиш, жинлаш жараёнларида ҳам тола ва чигитга кам шикаст етказувчи электр технологик қурилмаларидан фойдаланиш пахта-тўқимачилик кластерларида ишлаб чиқиладиган маҳсулотлар сифатини яхшилаш, энергия ва ресурс тежамкорликка эришишга кенг имконият яратади.

Хулосалар.

1. Ҳозирги пайтда пахтани қайта ишлаш корхоналаридаги технологик тизимларда қўлла-ниладиган техник воситаларнинг ишлаш йўсунлари хом-ашёга фақат механик кучнинг таъси-рига асосланганлиги сабабли ишлаб чиқариладиган тола ва уруғлик чигитларнинг сифат кўрсаткичларини янада оширишга имкон бермайди.

2. Пахта-тўқимачилик кластерлари хом-ашёсидан фойдаланиш самарадорлигини ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини ошириш ҳамда энергия сарфини, моддий хара-жатларни камайтириш ва пахта далаларининг ҳосилдорлигини ошириш учун ишлаб чиқариш-нинг барча асосий технологик жараёнларига электр майдонларини комплекс татбиқ этиш ис-тиқболли йўналиш ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Губанов Г.Я. Физиолого-биологические процессы у семян хлопчатника в период хранения // Хлопчатник. – Ташкент, АН УзССР, 1960, т.IV. – С.73-12.
2. Пудовкина З. И др. Методы повышения урожайных качеств семян и технологических свойств волокна хлопчатника. // Хлопководство. – 1951, № 6. – С.9-17.
3. Герасимова Н., Максудов И., Хафизов И. Качество пряжи после сортировки. // Хлопок. – 1988, № 6. – С.39.
4. М.А.Хаджинова. Влияние повреждения хлопковых волокон на качество текстильного сырья. – Ташкент, 1963.
5. Т.А.Очилов. Кинематика изменения свойств волокон в процессах хранения и первичной переработки хлопка-сырца. – Ташкент, 2002.
6. C, D. Delhom, C.B. Armijo, S. Ed Hughes. High Quality Yarns Produced via High-Speed Roller Ginning of Upland Cotton// The Journal of Cotton Science, 2017, vol.21, p.81–93.
7. Юсубалиев А. Электросортировка в хлопководстве. – 2019, Новосибирск, Академиз-дат. – 176 с.
8. Юсубалиев А. Розметов Х.Э., Курбонбоев Т. Электрическая технология для хлопко-водческих кластеров // Проблемы современной науки и образования. – 2021, №1(158) – С.18-21. DOI:10.24411/2304-2338-2021-10101.
9. Голдберг Г., Ломухина Г. Изменение ассортимента хлопка-сырца при его сортировании. – Ташкент, УзНИИТИ, 1989. – 20 с.
10. Юсубалиев А., Шарипов Ш.Н. К очистке семян люцерны в электрическом устройстве // НамМТИ халқаро илмий-амалий анжумани (2021 й. 24-25 июн) материаллари. – Наманган, 2021, 807-809 б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада пахта хом-ашёсини дастлабки қайта ишлаш ҳолатининг қисқача таҳлили берилган. Кластерлар таркибидаги корхоналарнинг ишлаб чиқараётган маҳсулотларининг сифатини ошириш учун ишлаш жараёнларига янги прогрессив технологияларни жорий этиш зарурати асосланган. Электр қурилмада пахта бўлакчаларини саралашнинг айрим натижалари келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье приведен краткий анализ состояния первичной обработки хлопка-сырца. Обоснована необходимость внедрения новых прогрессивных технологий в производственные процессы для повышения качества выпускаемой продукции предприятий кластерной системы. Приведены некоторые результаты исследования сортирования летучек хлопка-сырца в электрическом устройстве.

SUMMARY

The article provides a brief analysis of the state of primary processing of raw cotton. The necessity of introducing new progressive technologies into technological processes to improve the quality of products manufactured by enterprises in the cluster production system has been substantiated. Some results of a study of sorting raw cotton volatiles in an electric device are presented.

TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMI TASHKIL ETISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Isroilova L.S.

Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi (PhD)

Tayanch so'zlar: mustaqil ta'lim, mustaqil ta'limni tashkil etish, mustaqil ta'limni tashkil etishning pedagogik muammolari.

Ключевые слова: самостоятельное образование, организация самостоятельного образования, педагогические проблемы организации независимого образования.

Key words: independent education, organization of independent education, pedagogical problems of organization of independent education.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda jamiyat nafaqat global dunyoga moslashishga, balki unda yetakchi o'rinlarni egallashga qodir bo'lgan faol professional va hayotiy pozitsiyaga ega yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyoj paydo bo'lmoqda. Shu bois oliy ta'lim tizimi oldiga kasbiy kompetentlikka ega bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash bilan bog'liq muhim vazifalar qo'yilmoqda.

Ushbu pedagogik vazifalarni amalga oshirish, birinchi navbatda, o'qitishning kontseptual tamoyillarini, shu jumladan mustaqil ishlarni tashkil etish doirasida o'zgartirishni talab qiladi [1].

Bu borada V.V.Praskov, Y.L.Pustovoytov, T.V.Chernikovoy, G.F. Sviridova, A.Y. Timoshenko, O.A.Kiseleva, Y.S.Zayats, I.V.Fedorova, L.A.Nikitina, M.G'.Barotova, I.I.Hayitova kabi olimlar izlanishlar olib borgan bo'lib, ular mustaqil ta'lim tushunchasi, mustaqil ta'limni tashkil etish usullariga oid fikr mulohazalar yuritilgan. Mazkur olimlarning bildirishicha, talaba mustaqil ta'limi (TMM) - muayyan fandan o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakaning ma'lum bir qismini talaba tomonidan fan o'qituvchisi maslahati va tavsiyalari asosida auditoriya va auditoriyadan tashqarida o'zlashtirilishiga yo'naltirilgan tizimli faoliyatdir.

Xususan, T.V. Chernikovoyning fikriga ko'ra, "talabalarning mustaqil ta'limi - bu o'quv materialini bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash tizimiga

aylantirishning mustaqil jarayoni. O'quv, loyiha, ilmiy-tadqiqot ishlari kelishuv asosida amalga oshiriladi, tashabbuskor istalgan tomon bo'lishi mumkin; ta'limni davom ettirish, olingan mazmunni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar yakka tartibda talaba tashabbusi bilan kutubxonada, uyda, yotoqxonada, kasbi, malakali mutaxassisning kasbiy va shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish" [2]. Shunday qilib, talabalarining mustaqil ishi faollikni, mustaqillikni, kognitiv qiziqishni uyg'otadigan faoliyat turi sifatida ham, asos sifatida ham ko'rib chiqiladi.

M.G'.Boratovanning fikricha, mustaqil ta'lim, o'quv faoliyatini tashkiliy shakli sifatida quyidagi xususiyatlarga ega: 1) mustaqil ta'lim maqsadining aniq belgilanishi; 2) mustaqil ta'lim natijalarini ifodalash shakllarining aniqligi; 3) mustaqil ta'lim turlarini tekshirish usullarining aniqligi; 4) har bir talabaning berilgan topshiriqni bajarishi majburiyligi bilan ahamiyatli hisoblanadi [3].

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv sharoitida bilimning passiv iste'molchisidan bo'lgan talaba o'z oldiga qo'ygan vazifalarni mustaqil hal eta oladigan, o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishning samarali usullarini topa oladigan faol subyektga aylanishi kerak. Oliy ta'limdagi o'quv jarayoniga bunday qarash bilan talabalarining mustaqil ishi nafaqat o'quv jarayoni shakllaridan biri, balki uning asosiga aylanadi.

Talabalarining mustaqil ishi o'quv jarayonining bir qismi bo'lib, rejalashtirishda uni amalga oshirish shartlari va shartlarini turli fanlar, qo'llaniladigan usullar va texnologiyalarning o'zaro bog'liqligida tizimli nuqtai nazardan baholash muhimdir.

Talabalarining mustaqil ishi uchun optimal usullar va muddatlarni tanlash ularga o'quv jarayonini faollashtirish va talabalarining o'zini-o'zi takomillashtirishning yangi usullarini topish imkonini beradi [1].

I.I.Hayitova mustaqil ta'lim haqida quyidagilarni ta'kidlaydi: "mustaqil ishi - o'qituvchining bevosita yoki bilvosita ko'rsatmasi bilan amalga oshiriladigan, talabalarining mustaqilligini, bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan hamda qobiliyatlari bilan aniqlanadigan o'quv faoliyatining alohida shaklidir. Talabalar ongli ravishda o'z vazifalarini, maqsadlarini belgilashlari, o'z ishlarini rejalashtirishlari lozim" [4]. Ushbu ta'rifdan kelib chiqadiki, o'quv materiallarni o'zlashtirish darajasi, tegishli kompetensiyalarning shakllanishi ko'p hollarda o'quv jarayonini qanday tashkil etishga, qaysi metodlar va vositalar asosida talabani mustaqil ishga jalb etishga bog'liq bo'ladi.

"Mustaqil ishning mohiyati talabalarining faoliyati maxsus tashkil etilganligini faoliyat natijalarini va o'quv jarayoni texnologiyasining mavjudligi

bilan belgilanadi” [4]. Ushbu parametrlar mustaqil ishni talabani bilish va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasi asosida maxsus tashkil etilgan tizimli o‘quv faoliyat sifatida aniqlash imkonini beradi.

Shu bois, talabalarning mustaqil ta‘limini tashkil etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bu borada ya‘ni mamlakatimiz pedagog olimlaridan mustaqil ta‘limni tashkil qilishni pedagogik muammolari T.R.Niyazmetova, A.I.Axmedov, B.M.Turdibayeva, O‘.Q.Tolipov, Sh.S.Sharipov, Z.Nishonova, J.Tolipova, N.Xalilov, S.Matchanov, I.I.Hayitova, I.I.Xuseynova, A.R.Sattorov, D.A.Xikmatullayevalar o‘z ishlarida tadqiq qilishgan.

Shuningdek, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) olimlaridan Y.K.Babanskiy, V.P.Bespalko, K.Rodjers, V.A.Slasyonin, T.V.Chernikovoy, V.V.Praskov, Y.L.Pustovoytovlarning tadqiqotlarida bo‘lajak mutaxassislarda ijodiy faollikni shakllantirish va shaxsga yo‘naltirilgan mustaqil ta‘lim muammolari o‘rganilgan.

Shu bilan birga xorijlik olimlardan S.A.Brown, R.Zajonc, S.Sales, C.R.Rogers, P.Prendville kabilar tomonidan talabalarning mustaqil ta‘lim jarayonlarini tashkil etish va boshqarishning ayrim jihatlarini tadqiq etilgan.

Yuqorida keltirilgan olimlar ishlari asosan mustaqil ta‘lim jarayonlarini tashkil etish, bo‘lajak mutaxassislarda ijodiy faollikni shakllantirish va shaxsga yo‘naltirilgan mustaqil ta‘lim muammolari keltirilgan.

Ammo ularning ishlarida, talabalarning “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidan mustaqil ta‘limini tashkil etishga oid tadqiqotlar yetarli darajada tadqiq etilmagan. Shu bois, talabalarning mustaqil ta‘limi tashkil etish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Ushbu muammoni bartaraf etish uchun dastlab mustaqil ta‘limni tashkil etishning pedagogik muammolari, ularga oid tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlarini tahlil etish lozim degan, xulosaga keldik.

“Talabani mustaqil ishini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun u o‘zining shaxsiy maqsadini, o‘qishning shaxsiy mazmunini tushunishi kerak” [6].

Bu borada O.A.Kiselevaning fikriga ko‘ra, mustaqil ishlarni tashkil etishda talabalarning ichki motivatsiyasini saqlab qolish usullarini tavsiflash lozim [7]. Yu.S.Zayas va I.V.Fedorovalarning fikriga ko‘ra, mustaqil ishning turli shakllaridan foydalangan holda bakalavriat talabalari o‘rtasida meta-mavzu uslubiy ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llarini aniqlashtirish zarur [8]. L.A.Nikitinaning fikriga ko‘ra, tadqiqot kompetensiyasini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarning dars mazmunini mustaqil tayyorlash sifatini o‘zgartirishning variantlarini taklif etish kerak [9].

G.F.Sviridova va A.Y.Timoshenkolarning fikriga ko'ra, "mustaqil ta'limni tashkil etishni pedagogik muammolarini bartaraf etish uchun, birinchidan, bajarilishi kerak bo'lgan vazifalar hajmini ilmiy asoslangan standart bo'yicha berish; Ikkinchidan, talabalarning mustaqil o'quv va ilmiy-tadqiqot ishlari jadvallari ishlab chiqilgan; Uchinchidan, vazifalar, ko'rsatmalar va ularni amalga oshirish bo'yicha yo'nalishlar tizimi texnik-metodik jihatdan ta'minlangan bo'lishi kerak.

Pedagogika oliy o'quv yurti talabalarining samarali mustaqil ishlashi uchun shart-sharoit yaratish muammosini hal etish yo'nalishlaridan biri ularning o'quv faoliyatini tashkil etish shakllarini maqbul tanlashdir" [6].

"Hozirgi glaballashuv davrida talabalarining mustaqil bilim olishi uchun ta'lim muassasalarining axborot-ta'lim muhitini masofaviy texnologiyalarning keng imkoniyatlaridan foydalangan holda shakllantirish, axborot texnologiyalarga asoslangan zamonaviy didaktik vositalarni mustaqil ta'limda joriy etish, mustaqil ishlarni tashkil etishda talabalarining motivatsiyasini oshirish, ularning tanlagan kasbiga moyilligi, layoqatlari, qobiliyati va imkoniyatidan kelib chiqqan holda individual o'qitish trayektoriyasini belgilash, uning faoliyatini motivatsion, protsessual, texnologik qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tiborni qaratish zarur.

Masofaviy o'qitish vositasidan foydalanib talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishda tashkiliy-metodik ta'minot ta'lim oluvchilarni to'laqonli axborotli qo'llab-quvvatlashga xizmat qilishi kerak. Shuningdek, Oliy ta'lim amaliyotida mustaqil ish, uni rejalashtirish, tashkiliy formalari va metodlari, o'zlashtirish natijalarini kuzatib borish tizimi to'liq o'z yechimini topishi lozim" [4].

Shunday qilib, yuqorida qayd etilgan tadqiqotchilarning ilmiy-uslubiy asarlarini tahlil etish asosida xulosa qilish mumkinki, mustaqil ta'lim muayyan fandan o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakaning ma'lum bir qismini talaba tomonidan fan o'qituvchisi maslahati va tavsiyalari asosida auditoriya hamda auditoriyadan tashqarida o'zlashtirilishiga yo'naltirilgan tizimli faoliyatdir.

Demak, oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim jarayonini amalga oshirishda innovatsion ta'lim texnologiyalardan keng foydalanish, tizimli ishlarni yo'lga qo'yish, mustaqil ta'lim ishlarining tashkiliy-uslubiy ta'minotini hozirgi davr talablari asosida shakllantirish, talabalarni mustaqil ishlashga o'rgatish ijodiy va ijtimoiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda o'z o'rnini topa olish malakasiga ega bo'lgan, istiqboliy vazifalarni qo'yish va hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga asos

bo'ladi. Shunday qilib, sohaga oid adabiyotlar va talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish amaliyotni tahliliga ko'ra, quyidagi pedagogik muammolar borligi ma'lum bo'ldi:

- ta'limni axborotlashtirish sharoitida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining universal, ko'p funksiyali qiymati, zarur bilim, ko'nikma va malaka darajasiga ega emaslik;

- "Informatika va axborot texnologiyalari"ga oid fanlardan mustaqil ta'limni tashkil etishga oid zamonaviy elektron ta'lim resurslar yetarli darajada emasligi;

- talabalar mustaqil ta'limini tashkil qilish uchun zaruriy uslubiy materiallarni yetarli emasligi;

- talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish uchun zarur o'quv resurslar bilan ta'minlangan axborot-ta'lim muhitlari mavjud emasligi;

- talabalarda virtual ta'lim muhitida mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi axborot ta'lim muhiti va sun'iy intellekt tizimi orqali mustaqil ta'lim topshiriqlarini onlayn bajarishning individualligi, uzluksizligi va amaliyot bilan bog'liqligi tamoyillari asosida takomillashtirilmaganligi;

- talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishda adaptiv-reproduktiv texnologiya asosida masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishga oid virtual laboratoriyalar, vebga yo'naltirilgan onlayn didaktik o'quv resurslar hamda axborot-ta'lim muhitining mavjud emasligi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim muassasasida talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etishda yuqorida qayd etilgan pedagogik muammolarni bartaraf etish lozim. Buning natijasida mamlakatimiz jahon talablariga mos, kreativ, kognitiv fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlashga erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Прасков В.В, Пустовойтов Ю.Л. Организация самостоятельной работы студентов как педагогическая проблема // Образовательные ресурсы и технологии. 2020. № 3 (32). 65-70 с.
2. Черниковой. Т.В. Гуманитарные технологии преподавателя в высшей школе: учеб.-метод. пособие / Под ред. – М.: Планета, 2011. – С. 398–402.
3. Boratova M.G'.Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ta'limdan foydalanish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 48 b.
4. Hayitova I.I. Axborot ta'lim muhitida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi, 2022. – 56 b.
5. O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'g'risidagi qonuni. Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr,O'RQ-637-son. <https://lex.uz/docs/-5013007>
6. Свиридова Г.Ф., Тимошенко А.Ю. Проблемы организации самостоятельной работы студентов педагогического вуза и пути их решения // Вестник Алтайского государственного педагогического университета. 2019 / 2 (39). С. 21-25.

7. Киселева, О.А. Способы поддержания внутренней мотивации при организации самостоятельной работы по правописанию // Организация самостоятельной работы обучающихся в условиях реализации новых стандартов начального, среднего и высшего образования : материалы 2 всероссийской научной конференции / под ред. Г. Ф. Свиридовой. — Барнаул, 2013. — С. 24—29.

8. Заяц. Ю. С. , Федорова. И. В. Формирование метапредметных умений в ходе организации самостоятельной работы студентов в методической подготовке, // Организация самостоятельной работы обучающихся в условиях реализации новых стандартов начального, среднего и высшего образования : материалы 2 всероссийской научной конференции / под ред. Г. Ф. Свиридовой. — Барнаул, 2013. — С. 21—24.

9. Никитина, Л. А. Изменение качества самостоятельной подготовки студентов к урокам в процессе овладения исследовательской компетентностью // Организация самостоятельной работы обучающихся в условиях реализации новых стандартов начального, среднего и высшего образования : материалы 2 всероссийской научной конференции / под ред. Г. Ф. Свиридовой. — Барнаул, 2013. — С. 49—54

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talabalarning mustaqil ta'limi tashkil etishning pedagogik muammolari, ularni bartaraf etishga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены педагогические проблемы организации самостоятельного обучения студентов, предложения и рекомендации по их устранению.

SUMMARY

This article presents the pedagogical problems of organizing independent learning for students, proposals and recommendations for eliminating them.

BIOLOGIYA FANINI UCH O'LCHOVLI O'QUV VOSITALAR YORDAMIDA O'QITISH

Sadilloeva L.S.

Navoiy innovatsiyalar universiteti oqituvchisi

Tayanch so'zlar: axborot, raqamli texnologiya, multimedia, vizual, ta'lim, bilim, biologik jarayon, metod.

Ключевые слова: информация, цифровые технологии, мультимедиа, визуальное, образование, знание, биологический процесс, метод.

Key words: information, digital technologies, multimedia, visual, education, knowledge, biological process, method.

Bugungi kunda axborot kommunikatsiya texnologiyalari ma'lumotlaridan foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etish- bu vizual, rang-barang, interaktiv, o'qituvchi va talaba vaqtini tejaydigan, ta'lim natijalarini tez kuzatish va baholash imkonini beradigan jarayondir.

Ayniqsa, biologiya darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchi faoliyatini faollashtirishga yordam beradi, fanni o'qitish sifatini oshiriradi, multimedia texnologiyalarining xilma-xil vizual taqdimotlari, biologik jarayonlarni uch o'lchovli taqdimodlarda ifodalanishi bugungi ta'lim samaradorligini oshirishda alohida kasb etmoqda.

Ko'pchilik biologik jarayonlar murakkabligi bilan farqlanadi. Ushbularni ko'rgazmali taqdimot qilinishi bolalarning hodisalarni o'rganish tasavvurini rivojlanishiga va mavzuni o'zlashtirishiga metodik jihatdan yordam beradi.

Amaliyotda biologiya o'qitishning turli metodlari ishlab chiqilgan[1]. Biroq, ularning eng muhim xususiyatlarining barchasi xilma-xillik bo'yicha guruhlanishi mumkin: bilim manbai, o'qituvchi faoliyatining tabiati, o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faoliyat tabiati. Bu nomlangan belgilar ta'lim, o'qitish va u yoki bu metodni aniqlashda qo'llaniladigan muayyan usulning asosi hisoblanadi. Bu belgilar birligini aks ettiradigan bilim mazmunini ifodalovchi ta'lim usullarining uchta guruhi mavjud: og'zaki (birinchi bilim

manbai - soʻz), vizual (ikkinchi bilim manbai - soʻz va vizualizatsiya) va amaliy (uchinchi bilim manbai - soʻz, oʻrganish obʼekti va amaliy).

Shunday qilib, biologiyani oʻqitishning keng qamrovli usullariga multimediali maʼruzasi, multimediali amaliy ishlarni, hatto biologiya boʻyicha laboratoriya ishlarni va tabiatga virtual ekskursiyalarni aytish mumkin[2, 25-b.].

Bugungi kun taʼlim jarayonida kompyuter texnologiyalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish taʼlimni modernizatsiya qilishning zaruriy shartidir. Shu maqsadda respublikamiz va xorijiy davlatlar olimlari tomonidan qator tadqiqolar olib borilmoqda. Jumladan, oʻquv jarayonini kompyuterlashtirishga hamda «Biologiya» fanidan taʼlim samaradorligini oshirishning zarur sharti sifatida oʻquv jarayonida foydalanish uchun kompyuter texnologiyalaridan foydalanish masalalariga oid G.S.Ergashova[3], M.B.Bulicheva[4], E.A.Galkina[5], A.N.Nekrasova[6] kabilar ishlari bagʻishlangan. Jahon taʼlim tizimlarining oʻquv jarayoniga kompyuter texnologiyalarini joriy etishga taʼsir koʻrsatgan bu yoʻnalishdagi xorijiy tadqiqotlar R.Uilyams, Maklin K.Devid[7], X.Yonassen kabilar ishlarida oz aksini topgan. Biologiya oʻqitishda kompyuter taʼlim texnologiyalaridan foydalanishning turli jihatlarini E.A.Filippov[8], M.A.Klimova[9], I.P.Nazarova[10] kabilar asarlarida ochib berilgan.

Shu bilan birga, umumtaʼlim maktablarida biologiya fanini oʻqitishda biologiya oʻqitish metodikasi, uslubiy adabiyotlar va oʻquv amaliyotida zamonaviy kompyuter oʻqitish texnologiyalaridan foydalanish masalasiga yetarlicha eʼtibor berilmayapti. Ayniqsa uch oʻlchovli oʻqitish vositalaridan foydalanish imkoniyatlagi hali talab darajasida emas, bu esa mavzuning bugungi kunda dolzarbligini asoslaydi.

Boshqa tomondan, biologiya fanining uzluksiz rivojlanishi tufayli, biologik taʼlim mazmunini doimiy ravishda toʻgʻrilash talab qilinadi, bu vazifani elektron vositalar va zamonaviy telekommunikatsiya vositalaridan foydalanganda tezroq va oson bajarish mumkin.

Tabiatshunoslik fanlari mazmunining oʻziga xos xususiyatlari, oʻquv vazifalari turli xildagi darslarni keltirib chiqardi. Har xil turdagi darslar aniq didaktik vazifalarni hal qilishga imkon beradi. Zamonaviy darsning oʻziga xos xususiyati oʻquvchilarning faol (mustaqil) taʼlim faoliyati: koʻrgazmali qurollardan va birinchi navbatda, tabiiy narsalardan foydalanish.

Maktab fanini oʻqitish jarayonida hal qilinadigan vazifalarning ahamiyati ilmiy xarakter va til madaniyati tamoyiliga rioya qilishni talab qiladi (atamalardan toʻgʻri foydalanish, ularning kelib chiqishi, maʼnosini tushuntirish, oʻquvchilar nutqini boyitishga qaratilgan usullardan foydalanish).

Biz uchun o'quvchining shaxsiyati o'z-o'zidan qimmatlidir va darsga kelgan har bir kishining o'z shaxsiy tajribasi, dunyoni o'z idroki bor. Mashg'ulotni qiziqarli tashkil etish uchun o'quvchilarga psixologik qulaylik yaratish, bunda bolalar noto'g'ri fikr bildirishdan qo'rqmasliklari, bu haqiqatni izlash ekanligini bilish va o'quvchiga uning imkoniyatlariga mos keladigan talablarni qo'yish muhimdir. Buning uchun siz hamkorlik muhitini yaratishingiz va o'zaro tushunishga asoslangan o'yin qoidalarini topishingiz kerak.

Interfaol o'qitish usullari mana shunday usullardan biridir. O'qitishning interfaol usullari - bu yangi tajribalar va bilimlarni o'zlashtiriladigan o'quv, ishchanlik, turli rolli o'yinlar, munozaralar shaklida o'quvchilar va o'qituvchi bilan samarali hamkorlikni tashkil etish qoidalari tizimidir.

Interfaol ta'lim - bu kognitiv faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli.

U juda aniq va oldindan aytib bo'ladigan maqsadlarga ega. Ushbu maqsadlardan biri o'quvchining o'zini muvaffaqiyatli, intellektual qobiliyatli his qilishi uchun qulay ta'lim sharoitlarini yaratishdir, bu o'quv jarayonini samarali qilishga asos bo'ladi.

Interfaol ta'limning mazmun-mohiyati shundan iboratki, bunda ta'lim jarayoni shunday tashkil etiladiki, deyarli barcha o'quvchilar ta'lim jarayoniga jalb qilinadi, ular o'zlari bilgan va o'ylagan narsalarni tushunish va mulohaza yuritish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'quv materialini o'rganish va o'zlashtirish jarayonida talabalarning birgalikdagi faoliyati har bir kishi o'zining alohida individual hissasini qo'shishini, bilim, g'oyalar va faoliyat usullari almashinuvini anglatadi.

Bundan tashqari, bu xayrixohlik va o'zaro yordam muhitida sodir bo'ladi, bu nafaqat yangi bilimlarni olishga imkon beradi, balki kognitiv faoliyatning o'zini ham rivojlantiradi va uni hamkorlikning yuqori shakllariga o'tkazadi.

Interfaol faoliyat-biologiya darslarida dialogli muloqotni tashkil etish va rivojlantirishni o'z ichiga oladi, bu o'zaro tushunishga, o'zaro ta'sirga va har bir ishtirokchi uchun umumiy, ammo muhim vazifalarni birgalikda hal qilishga olib keladi.

Dialogli ta'lim jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlashni, vaziyatlar va tegishli ma'lumotlarni tahlil qilish asosida murakkab muammolarni hal qilishni, muqobil fikrlarni tortishni, o'ylangan qarorlar qabul qilishni, muhokamalarda qatnashishni va boshqa odamlar bilan muloqot qilishni o'rganadilar. Bunga erishish uchun biologiya darslarida yakka, juftlik va guruhli ishlarni tashkil etish, tadqiqot loyihalari, hujjatlar va turli ijodiy, axborot manbalari kabi ishlardan foydalaniladi.

O'qitishning interfaol shakllari va usullari o'quvchilarning kognitiv faolligini faollashtirishga va o'quv materialini mustaqil tushunishga yordam beradigan innovatsion usullardan biridir.

O'qitishning interfaol usullarining asosiy turlari: aqliy hujum, ishbilarmonlik o'yini, simulyatsiya o'yini (o'yinni modellash), muhokama qilish, aniq vaziyatlarni tahlil qilish va boshqalar. Ular faoliyati va ta'lim jarayoni ishtirokchilariga ta'sir ko'rsatadigan, ta'lim jarayonida o'quvchilar shaxsini o'z-o'zini anglash sharti hisoblangan hamkorlik kabi strategiyalarga olib keladi. Interfaol shakl va metodlardan darsning barcha bosqichlarida foydalanish mumkin. Ularning ko'pchiligi universal bo'lib, ko'plab biologiya mavzulari uchun juda mos keladi, faqat mazmuni o'zgaradi.

Shuningdek, dars jarayonida multimediali ko'rgazmalar va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanish ham ijobiy ichki motivatsiya va kognitiv faollikni rivojlantirishni rag'batlantiradigan holatlarni yaratishga imkon beradi.

Uslubiy jihatdan, multimedia jarayonlari quyidagi ko'rgazmali afzalliklarga ega: o'quv jarayonining xususiyatlariga muvofiq ma'lumotni uch o'lchovli ifodalaydigan bo'lishi mumkin; slaydlar yordamida tashkil etishning turli shakllarida ishlatilishi mumkin kognitiv faoliyat: frontal, guruh, individual; turli xil videokliplar, rasmlar, diagrammalar, tajribalarni ko'rsatish.

Shunday qilib, multimedia taqdimoti darsning uchlik didaktik maqsadiga eng maqbul va samarali tarzda mos keladi deb hisoblash mumkin:

- organuvchanlik jihat - o'quvchilarning o'quv materialini idrok etishi, o'rganish ob'ektlari o'rtasidagi aloqa va munosabatlarni tushunish;
- rivojlanish jihat - talabalarda kognitiv qiziqishni rivojlantirish, umumlashtirish, tahlil qilish, taqqoslash, ijodiy faolligini oshirish ko'nikmalari faoliyati;
- tarbiyaviy jihat - ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, mustaqil va guruhli ishlarni aniq tashkil etish qobiliyati, do'stlik tuyg'usini va bir-biriga yordam berish qobiliyatini tarbiyalash.

Shu bilan birga biologiya darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanish quyidagilarga imkon beradi:

- darsni yanada qiziqarli va ko'rgazmali qilish;
- o'quv jarayonini orqali materialni o'zlashtirishning individual o'rganish imkoniyatlari va farqlash;
- o'quvchilarni faol kognitiv va tadqiqot faoliyati;
- o'quvchilarning o'z qobiliyatingizni namoyish etish orqali o'zini anglash istagini kuchaytiradi;

- mikro dunyoni, shu jumladan real dunyoda yashiringanlarni ko‘rish;
- makro va mikro dunyodagi, kompyuterdan foydalanishga asoslangan biologik tizimlar kompleks doirasidagi hodisa va grafik va kompyuter modellash tirish jarayonlarni o‘rganish;
- mashqlarni nazorat qilish, o‘z-o‘zini nazorat qilish;
- laboratoriya va amaliy ishlarni bajarish.[11, 8-b.].

Shunday qilib, o‘rganilgan manbalar va tadqiqot natijalariga asoslangan holda aytish mumkinki, kompyuterlarda “virtual” tajribalar o‘tkazish orqali barcha o‘zgaruvchilar va ta’sir etuvchi omillarni nazorat qilish mumkin, bu esa biologik tizimlarni tahlil qilish va ushbu tizimlarning tarkibiy qismlari uchun haqiqiy tajribalarda amalga oshirib bo‘lmaydigan fizik modellarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Shuningdek, biologik hodisaning uch o‘lchovli modeli kompyuterda eksperimental tarzda takrorlash, sinovdan o‘tkazish qiyin bo‘lgan sharoitlarda o‘rganilayotgan biologik jarayondagi o‘zgarishlarning mohiyatini bashorat qilish imkonini beradi. Masalan, bunday modellar tadqiqotchiga(o‘quvchiga) ilgari noma’lum bo‘lgan ayrim hodisalarni alohida holatlarda bashorat qilish imkonini beradi: Gollandiyalik olimlar van der Pol va van der Mark tomonidan taklif qilingan yurak faoliyati modeli relaksatsiya tebranishlari nazariyasiga asoslanib, keyinchalik odamlarda aniqlangan yurak ritmining maxsus buzilishi ehtimolini ko‘rsatdi; fiziologik hodisalarning modeli ham ingliz olimlari A.Xodgkin va A.Guksli tomonidan ishlab chiqilgan nerv tolalari qo‘zg‘alish modelidir. Nerv tarmoqlari nazariyasi asosida qurilgan neyronlarning o‘zaro ta’sirining mantiqiy va matematik modellari mavjud bo‘lib, ular amerikalik olimlar U.Makkullox va U.Pits tomonidan ishlab chiqilgan[12].

Bundan tashqari, biologiya darslarida raqamli laboratoriyalardan foydalanish orqali o‘quvchilar o‘quv dasturiga muvofiq turli xil laboratoriya ishlari va tajribalarni bajarishlari mumkin bo‘ladi. Masalan, o‘simliklar biologiyasidan: barglarning nafas olishi, ildizlarning nafas olishi, o‘simlik ildizlari tomonidan suvning so‘rilishi, ildiz bosimi, o‘simliklar tomonidan suvning bug‘lanishi, fotosintez, urug‘larning nafas olishi, urug‘larning unib chiqishi uchun shart-sharoitlar, issiqlikni yaxshi ko‘radigan va sovuqqa chidamli o‘simliklar dunyosiga o‘rganish kabilar.

Shunday qilib, biologik jarayonlarning 3D modeli shaklda taqdim etilgan material an’anaviy darslarga qaraganda tezroq esda qoladi va pirovardida mavzuni yuqori darajada o‘zlashtirishga olib keladi.

Virtual laboratoriya ishi simulyatsiya sharoitlarini yaratadi, lekin ular haqiqiy laboratoriya va amaliy ishlarning haqiqatini almashtira olmaydi, chunki bolalar

hamma narsani o'z qo'llari bilan bajaradilar va hamma narsani o'z ko'zlari bilan kuzatadilar. Bundan tashqari, virtual laboratoriya ishlari talabalarga amaliy ko'nikmalarni egallash imkoniyatini bermaydi.

Har bir o'quv vositasi ma'lum imkoniyatlarga ega va ularni almashtirmasdan boshqa vositalarni to'ldiradi. Shuning uchun kompleks o'quv vositalari va innovatsion texnologiyalardan foydalanish, biologiya darslarida o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga asos bo'la oladi. Natijada, biologiya darslarida talabalarning axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq muloqot qobiliyatlari, ko'nikmalari va kommunikativ qobiliyatlari rivojlanadi.

Shunday qilib, bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi axborotning o'sishiga olib keldi va jamiyatni axborotlashtirish jarayonining rivojlanishini belgilab berdi. Ushbu rivojlanishning eng muhim vositalari yangi axborot texnologiyalari bo'lib, ular doimo takomillashtirilib, turli xil ma'lumotlar bilan ishlashda yangi imkoniyatlar ochmoqda.

Shu bois kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslarini o'rganish, natijalarini tahlil qilish, umumiy biologiyani o'qitishda zamonaviy kompyuter ta'lim texnologiyalaridan foydalanish usullarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish quyidagi xulosalar chiqarishga imkon berdi:

- tadqiqot natijalarini tahlil qilish umumiy biologiya fanini kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitish bo'yicha taklif etilayotgan metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi va tadqiqotchilar oldiga raqamli texnologiyalarni o'qituvchilar amaliyotiga yanada joriy etish vazifalarini qo'yadi.
- biologiya darslarini o'qitishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish afzalliklardan biri talabalar uchun faol va mazmunli ishlarni tashkil etish natijasida ta'lim sifati oshadi.

Adabiyotlar:

1. J.O. Tolipova, A.T. G'ofurov. Biologiya o'qitish metodikasi. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. — T.: Moliya-iqtisod, 2007.
2. Пономарева, И.Н. Общая методика обучения биологии: учеб. пособие для студ. пед. вузов - М.: Академия, 2012.
3. Ergashova G.S. Biologiyada axborot kommunikatsiya texnologiyalari. O'quv qo'llanma.- T.: TDPU, 2016. –212 b.
4. Булычева, М. Б. Использование информационных коммуникационных технологий на уроках биологии / М. Б. Булычева. - 2008, №16 (авг.) - 60 с.
5. Галкина, Е. А. Обучение школьников биологии с помощью мультимедийных средств / Е. А. Галкина // Концепт. - 2013. - № 07 (июль).
6. Некрасова А. Н., Семчук Н. М. Мультимедийные презентации как средство обучения биологии // Научные исследования в образовании, 2010. № 5. [Электронный ресурс].
7. Р.Вильямс и К.Маклин в работе «Компьютеры в школе»-М,1988,333 с.

8. Филиппов Е. А. Методика использования средств мультимедиа в обучении общей биологии: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Филиппов Евгений Александрович, - М., 2001.
9. Климова, М.А. Компьютерные технологии на уроках , 2014.
10. Назарова, И. П. ИКТ и метод проектов на уроках биологии / И. П. Назарова // Педагогика: традиции и инновации (II): материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2012 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2012. – С. 91–93.
11. Ефимов, В.Ф. Использование информационно-коммуникативных технологий в образовании школьников , 2015.
12. https://spravochnik.ru/primenenie_modelirovaniya_v_biologii/

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada biologiya fanini o'qitish jarayonida uch o'lchovli taqdimodlardan foydalanishning imkoniyatlari hamda kompyuter yordamida murakkab biologik hodisa va jarayonlarni modellashtirishning ta'lim samaradorligini oshirishdagi zarur shartlari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены возможности использования трехмерных презентаций в процессе обучения биологии, а также необходимые условия повышения образовательной эффективности компьютерного моделирования сложных биологических явлений и процессов.

SUMMARY

This article presents the possibilities of using three-dimensional presentations in the process of teaching biology, as well as the necessary conditions for increasing the educational effectiveness of computer modeling of complex biological phenomena and processes.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING DASTURLASHGA OID ALGORITMIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Mirsanov J.M.

Samarqand akademik litsey o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: informatika va axborot texnologiyalari, dasturlash, algoritmlash, fikrlash, mantiqiy, kreativ, kompetensiya, elektron ta'lim.

Ключевые слова: информатика и информационные технологии, программирование, алгоритм, мышление, логическое, творческое, компетентность, электронное обучение.

Key words: informatics and information technologies, programming, algorithm, thinking, logical, creative, competence, e-learning.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, modernizatsiyalash, zamonaviy o'qitish texnologiyalari asosida o'quvchilarning dasturlashga oid mantiqiy, algoritmik, kreativ fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bu borada, ya'ni umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish metodikasi, o'quvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetensiyalarini shakllantirish nazariyasi va amaliyotiga doir tadqiqotlar mamlakatimiz A.A.Qarshiev, D.B.Sulaymanova, U.N.Taylakov, L.S.Isroilovalar tomonidan olib borilgan.

Shuningdek, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida umumiy o'rta ta'lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish metodikasiga bag'ishlangan tadqiqotlar B.Dendeva, B.A.Kondratenko, E.V.Tanova, S.V.Charikova, O.M.Osokina, M.Yu.Novikova, D.V.Gulyakin, I.N.Bejina, O.A.Tumanova, T.V.Yasyuk, D.D.Yashin kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

Shu bilan birga, Xorijiy davlatlarda fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish mexanizmlari, web-texnologiyalardan foydalanish muammolari, maktablarda o'quvchilarning kompyuter savodxonligini oshirish texnologiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar

Benjamin Clément, L.F.Adrianalar, Divna Krpan, Claver Nijimbere kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Ushbu keltirilgan olimlarning tadqiqotlarida umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish samaradorligini oshirishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan, elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini hamda o'quvchilarning axborot texnologiyalariga oid ijodiy qobiliyatini, amaliy ko'nikmalarini, kompetensiyalarini shakllantirish metodikasiga bag'ishlangan izlanishlar olib borilgan. Ammo ularning tadqiqotlarida dasturlash tillarini o'qitish samaradorligini oshirish metodikasiga e'tibor qaratilmagan.

Bugungi kunda informatika va axborot texnologiyalari sohasida talab yuqori bo'lgan sohalaridan yo'nalishlardan biri dasturlash hisoblanadi. Shuning uchun bo'lajak dasturchilarni tayyorlash uchun dastlab umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish lozim. Buning uchun asosiy kompetensiyalarga ega bo'lgan mas'uliyatli, mustaqil va faol shaxsni tayyorlashda zarur shart-sharoitlarni yaratishni talab etadi. Ana shunday asosiy kompetensiyalardan biri, o'quvchilarga berilgan masalalarni algoritmini va dasturini tuzish hamda turli amaliy loyihalar tayyorlay olish qobiliyatidir [1]. Bu borada Ye.F.Rodigin fikriga ko'ra, axborot texnologiyalari sohasida zamon talablariga mos mutaxassislarni tayyorlash uchun maktab o'quvchilarini "Algoritmash va dasturlash" ga oid ijodiy qobiliyatini va kompetensiyalarini shakllantirish lozim [2]. N.Virthning ta'kidlashicha, dasturlash, ehtimol postindustriya davridagi eng muhim intizom bo'lib, o'quvchilarning mantiqiy va algoritmik fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [3]. V.Y.Jujjalovning fikriga ko'ra, ta'lim tizimida muammolarni hal qilish vositasi sifatida nafaqat kompyuterning amaliy dasturlaridan foydalanishni (makro yozuvlar yordamida avtomatlashtirilishi), balki yuqori darajadagi dasturlash tillarida dasturlash qobiliyatini o'zlashtirish ham muhim hisoblanadi [4].

Demak, umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini "Algoritmash va dasturlash" bo'limlarini o'qitish masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. "Algoritmash va dasturlash" bo'limi "Informatika va axborot texnologiya" fanini o'rganishda murakkab mavzulardan biri hisoblanadi. Hozirda bu yo'nalishda, ya'ni algoritmash va dasturlashni o'rgatish masalalariga oid ta'lim tizimida yechimini topmagan ko'plab muammolar mavjud. Shu bois, umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning algoritmashga va dasturlashga oid ijodiy qobiliyatini oshirishga hamda kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan metodikani ishlab chiqish lozim. Bu esa dastlab, sohaga oid olimlarning ishlarini o'rganishni taqozo etadi.

Bu borada, ya'ni maktab o'quvchilarining algoritmlashga oid mantiqiy, ijodiy fikrlashini shakllantirish muammolari, ularni bartaraf etish metodikasiga oid tadqiqotlar Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida K.N.Djumabaev, N.N.Zaripov [91], T.N.Lebedeva, I.N.Slinkina, I.V.Gavrilova, A.I.Gazeykina kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Xususan, N.N.Zaripovning ishida umumiy o'rta ta'lim maktablarida 10-sinf "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini, "Delphi muhitida ilovalar yaratish" bobini o'qitish metodikasi keltirilgan. Bunda Delphi dasturlash muhiti bilan ishlash va unda matematik hisob ishlarini bajarish, turli ilovalar yaratishni o'rgatishga mo'ljallangan o'yin va trenajyor dasturlari, ko'rgazmali, multimediali ilovalar ishlab chiqilgan hamda undan foydalanish metodikasi keltirilgan. Shuningdek, o'quvchilarning Delphi dasturlash muhitidan foydalanish hamda turli ilovalarni ga oid masalalar to'plami ishlab chiqilgan [5]. K.N.Djumabaev umumiy o'rta ta'lim maktablarida Python dasturlash o'qitish metodikasini takomillashtirgan. Uning tadqiqotida Python dasturlash tilini o'qitish samaradorligini oshirishda raqamli va muammoli ta'lim texnologiyalarning foydalanish metodikasini ishlab chiqqan [1]. T.N.Lebedevaning tadqiqotida "rekursiv algoritmlarni tuzish bo'yicha didaktik materiallar, elektron ta'lim resurslar, baholash va diagnostika qiluvchi amaliy dasturlar ishlab chiqilgan hamda ulardan foydalanish orqali o'quvchilarning masalalarni yechishda algoritmik fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi ishlab chiqilgan" [6]. I.N.Slinkinaning tadqiqotida "boshlang'ich sinf informatika kursi uchun algoritmik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan vazifalar to'plami va ko'pfunksional multimediali dinamik dasturiy ta'minot ishlab chiqilgan. Ushbu vazifalar to'plami va dasturiy ta'minotdan foydalanish orqali o'quvchilarning algoritmik fikrlashni shakllantirishga erishilgan" [7]. I.V.Gavrilovanning tadqiqotida maktab o'quvchilarining algoritmlashga oid fikrlashini shakllantirish muammolari va yechishlariga bag'ishlangan izlanishlar olib borgan [8]. A.I.Gazeykinaning tadqiqotida 5-7-sinf o'quvchilarining obyektga yo'naltirilgan yondashuv asosida axborot texnologiyalari vositalarini o'zlashtirishga oid algoritmik fikrlash shakllantirish metodikasi keltirilgan [9].

Shu bilan birga umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillari yordamida turli loyihalar tayyorlash o'rgatish metodikasi, dasturlash tillari fani mazmunini takomillashtirish, boshlang'ich sinflarda dasturlashni o'rgatish masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Xususan, Mara Saeli, Anthemis Raptopoulou, A.A.Ilyupova, E.I.Popova A.N.Bobrov, B.Zwaneveld, J.Sheard, S.Simon, M.Hamilton, K.Sloanelarning maqolalarida ham keltirilgan bo'lib, ularning ishlarida umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillarini o'qitishga oid taklif va tavsiyalarini keltirgan.

Tadqiqot tahlilidan shuni guvohi bo'ldiki, umumiy o'rta talim maktablarida olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari asosan dasturlash tillarini o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan. Ammo ularning ishlarida umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishda yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Shu bois, bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishning ilmiy asoslangan metodikasini ishlab chiqish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ilgari surilayotgan tadqiqot ham ushbu masalaga qaratilgan bo'lib, ya'ni o'quvchilarini dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan. Buning uchun dastlab, umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillarini o'qitish holatini tahlil etish lozim degan xulosaga kelib, Navoiy viloyati va Samarqand viloyatidagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillarini o'qitish holati o'rganildi. O'rganish vaqtida umumiy o'rta ta'lim maktablarining "Informatika va axborot texnologiyalari" o'qituvchilari bilan suhbatlar, anketa so'rovlar o'tkazildi hamda darslar kuzatildi.

Kuzatishlar olib borilgan maktablarda o'qituvchilar har bir darsni samarali tashkil etib, ijodiy yondashib, yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'tayotganiga amin bo'ldik. Kuzatish va tahlil natijalariga ko'ra, ushbu maktablarda algoritmiklash va dasturlashni o'rgatishda ba'zi bir qiyinchiliklarga duch kelinayotganligi aniqlandi. Buning asosiy sababi, o'quvchilar berilgan masalalarni algoritmini tuzishga va matematik nuqtai nazarda tahlil etishga hamda berilgan operatorlarni to'g'ri qo'llay olmasligi ma'lum bo'ldi. Biz kuzatgan sinflarda o'quvchilar darslarda yetarlicha misol va masalalarni dasturini tuza olmaganligiga amin bo'ldik.

Yuqorida keltirilgan suhbat natijalari va tadqiqot muammosiga oid ilmiy-uslubiy manbalarni tahlili, kuzatish ishlari olib borilgan maktabdagi holatlariga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishni yangicha yondashuvlarini tadqiq etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan ekanligi aniqlandi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- berilgan masalaning algoritmini tuzishda qiynalish;
- masalalrni algoritmini ishlab chiqishga oid didaktik elكتروn o'quv vositalar yetishmasligi;
- umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan dasturlash tilining imkoniyatini, ushbu dasturlash tili yordamida yaratilgan amaliy dasturlarni o'quvchilarga tushuntirish;
- o'quvchilarga dasturlash tillarini o'rgatishda matematika fanini bilishi muhim ahamiyatga egaligini tushuntirish;

- o‘quvchilarga masalalarni algoritmlashga o‘rgatishda hayotiy misollardan foydalanish;
- o‘quvchilar berilgan misol va masalalarni algoritmini ishlab chiqqandan so‘ng, ularni dasturlash tili kodiga o‘tkazishni o‘rgatish.

Xulosa qilib aytganda yuqorida keltirilgan muammolarni yechish orqali umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishga erishishiladi.

Adabiyotlar:

1. Djumabaev K.N. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Python dasturlash tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Nukus, 2023. – 139 b.
2. Родыгин Е.Ф. Методические рекомендации обучения программированию в школе // информатика как основа современного общества. – С. 20-22. file:///C:/Users/Mirsanov/Downloads/metodicheskie-rekomendatsii-obucheniya-programmirovaniyu-v-shkole%20(2).pdf
3. Вирт Н. Алгоритмы и структуры данных. – М.: Мир, 1989. – 360 с
4. Жужалов В.Е. Совершенствование содержания обучения программированию на основе интеграции парадигм программирования // Доктор педагогических наук. – Москва, 2004. – 456 с.
5. Зарипов Н.Н. Информатика ва ахборот технологиялари фанини ўқитишда дастурлаш муҳитидан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (Умумий ўрта таълим мактаблари мисолида) // Педагогика fanlari бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Бухоро, 2022. – 56 б.
6. Лебедева Т.Н. Формирование алгоритмического мышления школьников в процессе обучения рекурсивным алгоритмам в профильных классах средней общеобразовательной школы // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидат педагогических наук. – Екатеринбург, 2005. – 24 с.
7. Слинкина И.Н. Использование компьютерной техники в процессе развития алгоритмического мышления у младших школьников // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидат педагогических наук. – Екатеринбург, 2000. – 23 с.
8. Гаврилова И.В. Трит-методика решения алгоритмических задач на уроках информатики в основной школе // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Красноярск, 2019. – 24 с.
9. Газейкина А.И. Обучение школьников 5-7-х классов объектно-ориентированному подходу к созданию и использованию средств информационных технологий // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Екатеринбург, 2004. – 164 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida dasturlash tillarining o‘qitishning hozirgi holati va o‘quvchilarining dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish muammolari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлено современное состояние преподавания языков программирования в общеобразовательных школах и проблемы развития алгоритмического мышления учащихся о программировании.

SUMMARY

This article presents the current state of teaching programming languages in secondary schools and the problems of developing students' algorithmic thinking about programming.

KASB - HUNAR MAKTABI O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL TA‘LIMINI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI

Jumayeva D.N.

Navoiy davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: mustaqil ta‘lim, elektron o‘quv vosita, axborot texnologiya, kreativ, kognitiv, kompetensiya.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, электронное обучение инструмент, информационные технологии, креатив, познавательный, компетентность.

Key words: independent learning, e-learning tool, information technology, creative, cognitive, competence.

Uzluksiz ta‘lim tizimida o‘quvchi-talabalarning mustaqil ta‘limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish, modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish, mustaqil ta‘lim olishga oid didaktik materiallarni ishlab chiqish va ularning imkoniyatlaridan foydalangan holda ta‘lim oluvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda [1].

Bu borada, mamlakatimiz uzluksiz ta‘lim tizimida mustaqil ta‘limni tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, fanlardan mustaqil ta‘limni tashkil etish metodikasi, o‘quvchi-talabalarning mustaqil topshiriqlar yordamida kompetentligini rivojlantirishga oid tadqiqotlar G.J.Abilova, S.A.Boltaboyev, X.S.Bakiyev, A.O.Qo‘ysinov, M.U.Qo‘chqarov, J.T.Yarashev, B.R.Muqimov, I.X.Iminaxunova, R.Mavlonova, N.Raxmankulova, K.Matnazarova, M.Shirinov, S.Xafizov kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

Shuningdek, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligida mustaqil ish topshiriqlari yordamida oliy ta‘lim muassasalari talabalarining tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish, bo‘ljak mutaxassislarning bilim faolligini rivojlantirish metodikasi, mustaqil o‘quv faroliyatida, shuningdek, ularning kasbiy kompetentligini shakllantirish va kognitiv fikrlashini rivojlantirishga doir ilmiy izlanishlar O.V.Vishtak, N. F.Vlasova, R.M.Garanina, G.N.Dinits,

Y.B.Drobotenko, V.I.Yermolayeva, N.L.Kalugina, N.G.Lukina, A.O.Prokubovskaya, O.N.Proxorova, S.V.Pixova, T.D.Rechkina, T.V.Rudina, H.B.Smetanina, Ye.N.Trushenko, M.A.Fedorova, M.A.Sivareva, I.V.George kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Ushbu olimlarining tadqiqotlarida umumiy o'rta ta'lim maktablarida va oliy ta'lim muassasalarida o'quvchi-talabalarining mustaqil ta'limiga qaratilgan.

Ammo bugungi kunda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha ustuvor vazifalar belgilangan bo'lsa-da, bu masalada professional ta'lim muassasalarida yetarlicha e'tibor qaratilmagan.

Shu bilan birga, professional ta'lim dasturlari YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi (MSKO) darajalari bilan uyg'unlashmaganligi, o'quv jarayoniga O'zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimi to'laqonli joriy etilmaganligi tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o'rin egallashlariga to'sqinlik qilmoqda.

Shuning uchun bugungi kunda mamlakatimiz professional ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fanlarning mazmunini takomillashtirish, fanlarni o'qitishga mo'ljallangan yangi avlod dasrliklarini yaratish, elektron o'quv vositalarni ishlab chiqish, darslarni zamonaviy ta'lim texnologiyalari yordamida olib borish hamda o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etishga oid tadqiqot ishlarini olib borish zarurati paydo bo'lmoqda.

Ushbu masalalar bo'yicha professional ta'lim muassasalarida N.A.Roziqova, D.R.Raxmatullaeva, S.Y.Ashurova, B.B.To'raqulova kabi olimlar tomonidan izlanishlar olib borilgan. Mazkur olimlarning tadqiqotlarida professional ta'lim muassasalari ta'lim va tarbiya jarayonini takomillashtirish va o'quvchilarning kasbga yo'naltirishga oid tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lib, biroq ularning tadqiqotlarida kasb-hunar maktabi o'quvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etishga e'tibor qaratilmagan.

Shu bilan birga B.R.Muqimov, N.A.Muclimov, O.Qo'ysinovlarning ishlarida professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etishning ayrim yondashuvlarini ilgari surgan bo'lsa-da, axborot texnologiyalari sohasida tahsil oluvchi o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etishga oid tadqiqotlar o'z yechimini topmagan. Shu bois, ilgari surilayotgan tadqiqot

bugungi informatika va axborot texnologiyalari ta'limi jarayoni uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ushbu muammo yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borish uchun dastlab mustaqil ta'lim va mustaqil ish tushunchalarini aniqlashtirish hamda o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etishdagi mavjud muammolar, ularni bartaraf etishga oid olib borilgan ilmiy ishlarni tahlil etish maqsadga muvofiq, - degan xulosaga keldik.

Bu borada M.N.Ibodovanning fikriga ko'ra, mustaqil ish – bu o'quvchilarning o'quv faoliyati bo'lib, bilimlarni o'zlashtirish yoki ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida turli darajadagi topshiriqlarni bajarish orqali amalga oshiriladi. Uning ta'kidlashicha, mustaqil ish nafaqat o'quv axborotlarini samarali o'zlashtirish, bilish va kasbiy faoliyatni amalga oshirish usullarini, balki shaxsiy ahamiyatga molik javobgarlik, tashabbuskorlik, kreativlik, mehnatsevarlik kabi kasbiy sifatlarni tarbiyalashga ham xizmat qiladi[2].

I.V.Georgening fikriga ko'ra, mustaqil ish – bu talaba tomonidan ichki kognitiv motivlar tufayli tashkil etilgan, eng qulay, o'z nuqtai nazaridan oqilona, faollik, jarayonda mustaqil ravishda boshqariladigan faoliyatdir [3]. S.Y.Rajabova, X.S.Yakubovalarning ta'kidlashicha, mustaqil ta'lim – bu ta'lim oluvchi biror bir fanga oid ma'lumotlarni mustaqil izlanishlar orqali o'rganishi va o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni mustaqil bajarishidir [4]. J.Hasonboyev, X.To'raqulovlarning fikriga ko'ra, mustaqil ta'lim – bu olingan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, qo'shimcha o'quv materialni mustaqil o'rganish maqsadidagi o'quv shaklidir [5]. S.A.Boltaboyevning fikriga ko'ra, mustaqil o'quv faoliyat – “bu muayyan fanning o'quv dasturida belgilangan hamda talaba tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni amalga oshirishga xizmat qiladi, o'qituvchi maslahati va tavsiyalari asosida auditoriya yoki auditoriyadan tashqarida fanning xususiyatidan kelib chiqib, mustaqil ish topshiriqlarini bajarishdir” [6]. I.A.Zimnyayaning ta'kidlashicha, mustaqil ta'lim quyidagi beshta parametrga ko'ra tasniflanadi: nazorat manbasiga; faoliyat xususiyatiga; motivator xususiyatiga; individual va differensial xususiyatiga; kognitiv faoliyatni tashkil etish va amalga oshirishga [7].

Ushbu olimlarning olib borgan ishlari tahliliga ko'ra, talabalarning faol mustaqil ishi bilim olishga jiddiy va barqaror qiziqish mavjud bo'lganda natija samarali bo'lishi mumkin. Faoliyatning o'zidan kelib chiqadigan ichki motivatsiya eng katta rag'batlantiruvchi kuchga ega. Hozirgi kunda yangi bilimlarni o'rganishga qiziqish va talabaning intellektual ko'nikmalarini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun har qanday sharoit mavjud, bu sharoitlardan

foydalanib yangi ma'lumotlarni idrok etish ijobiy xulosalarni keltirib chiqaradi va faoliyatning o'zi mustaqil ta'lim olishga undaydi.

Mustaqil ta'lim – o'qituvchining uslubiy rahbarligi ostida, lekin uning bevosita ishtirokisiz bajaradigan rejalashtirilgan ishdir. O'quvchilarning mustaqil ta'limining kognitiv faoliyatidagi roli muhim hisoblanadi [1]. Shuning uchun o'qituvchilar o'quvchilarning mustaqil ta'limiga alohida e'tibor qaratishi lozim. Mustaqil ta'limni o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning maxsus belgilangan vaqtda didaktik maqsadga erishishga qaratilgan va o'z ustida ishlashdagi har qanday faoliyati deb qarash mumkin: bilimlarni izlash, o'rganish, mustahkamlash hamda ko'nikma, malakalarni shakllantirish va rivojlantirish, bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish.

Bu borada V.I.Zagvyazinskiyning bildirishicha, aynan mustaqil ta'lim "o'z-o'zini tarbiyalashni shakllantirish, uzluksiz ta'lim bazasini yaratadi", "ongli va faol ijodkor bo'lish" imkonini beradi hamda o'quvchilarning nazariy va amaliy bilimlarni o'zlashtirishga ongli munosabatini rivojlantiradi, aqliy intellektual ish faoliyatini oshiradi [8].

Shuning uchun raqamli texnologiyalar sharoitida o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish muammosining negizida oldindan ta'lim olish va o'rganishga qiziqishni tarbiyalash hamda faollikni oshirishdagi muammolar mavjudligini anglatadi. Mustaqil ta'lim olish ko'nikmalari maktab davridanoq shakllanishi kerak bo'lsa-da bunga har doim ham yetarlicha e'tibor qaratilmaydi. Maktabdan keyin navbatdagi o'quv sharoitlariga o'quvchilarning moslashishi qiyinroq kechishi sabab, mustaqil ta'lim usullarini tanlashda adashadilar. Bunda o'quvchilarning aksariyati o'quv materialni yaxshiroq tushunishi, anglashi uchun uni tizimlashtirish kerakligini yetarli darajada tushunmaydi.

Ushbu masalala bo'yicha M.I.Dyachenko va L.A.Kandibovichlar izlanishlar olib borgan bo'lib, ularning ta'kidlashicha, ta'lim oluvchining 45 foizi mustaqil ta'limni to'g'ri tashkil etishni bilmasliklarini tan olishadi. 66 foizi o'z vaqtlarini qanday taqsimlashni umuman bilishmaydi. 85 foizi vaqtni unimli taqsimlash mumkin deb o'ylamaydilar. Ushbu olimlarning bildirishicha, psixologik tayyorgarlik yo'qligi, mustaqil ta'lim olish uchun vaqt ajratmaslik, o'z ustida ishlashni xoxlamaslik va kerakli o'quv ma'lumotlarini qabul qilish, tushunish, qayta ishlash, talqin qilishlarida ularda qiyinchilik tug'diradi [9].

Keltirilgan tahlillar asosida kasb-hunar maktablarida bo'lajak mutaxassislarni, shu jumladan axborot texnologiyalari sohasida tahsil oluvchi o'quvchilarning mustaqil ta'limiga alohida e'tibor qaratish lozim. Chunki axborot texnologiyalari sohasida tahsil oluvchi o'quvchilarning ixtisoslik

fanlarni o'rganishda ko'p vaqt va bir muncha izlanishlar talab etiladi. Shu bois, kasb-hunar maktablarida axborot texnologiyalari sohasida tahsil oluvchi o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish mexanizmini takomillashtirish orqali, ularning ijodiy qobiliyatini, kognitiv fikrlashini, kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish bugungi professional ta'lim muassaslari uchun dolzab muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Mazkur muammoni bartaraf etish yo'llarini aniqlash uchun kuzatish ishlari olib borildi. Kuzatish ishlari Navoiy viloyatidagi kasb-hunar maktablarida axborot texnologiyalariga oid fanlardan o'quvchilarning mustaqil ta'limiga qaratilgan. Shuning uchun tadqiqotda kasb-hunar maktablarining axborot texnologiyalari yo'nalishida tahsil oluvchi o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish holati tahlil etildi. Tahlil etish asosida shuni guvohi bo'ldikki, kasb-hunar maktablarining axborot texnologiyalari yo'nalishida tahsil oluvchi o'quvchilarning mustaqil ta'limiga yetarlicha e'tibor qaratilmagan, ya'ni mustaqil ta'limni tashkil etishga oid zaruriy didaktik o'quv vositalar mavjud emas, mavjudlari esa ma'nan eskirgan. Shuningdek, o'qituvchilar o'quvchilarga axborot texnologiyalariga oid fanlardan mustaqil topshiriqlarni referat yozish, o'tilgan mavzuni takrorlash kabi topshiriqlar asosida berishi ma'lum bo'ldi. Bu kabi topshiriqlar kasb-hunar maktablarining axborot texnologiyalari yo'nalishida tahsil oluvchi o'quvchilarning raqamli texnologiyalarga oid kompetensiyalarini rivojlanishiga to'sqinlik qilib, ularning kasbiy ko'nikma va kompetensiyalarini talab darajasida rivojlanmasligiga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, yuqorida qayd etilgan olimlarning ilmiy asarlari va kasb-hunar maktablarida o'quvchilarning axborot texnologiyalariga oid fanlardan mustaqil ta'limini tashkil etish holatini tahlil etish asosida, quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim:

- zamon talablariga mos o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlash;
- kompyuterning zamonaviy amaliy va instrumental dasturlarini o'rgatishga mo'ljallangan didaktik elektron o'quv vositalarni ishlab chiqish;
- o'quvchilarning axborot texnologiyalari sohasiga oid o'quv manbaalarni global tarmoqdan olish madaniyatini shakllantirish;
- o'quvchilarning mustaqil ta'limida mobil ta'limdan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish;
- o'quvchilarning jamoa bo'lib axborot texnologiyalarga oid murakkab loyihalar tayyorlash madaniyatini shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda yuqorida keltirilgan vazifalarni amalga oshirish orqali kasb-hunar maktablarida o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga, shaxsiyatini kamol toptirishga, kognitiv va ijodiy mustaqillikni faollashtirishga

hamda raqamli texnologiyalarga oid kompetensiyalarini shakllantirishga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Яхшибоева Д.Т. Бўлажак биология ўқитувчиларининг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш (биотехнология фани мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 2022. – 144 б.
2. Ибодова М.Н. Биологиядан ўқувчиларнинг мустақил ишларини ахборот ресурслари воситасида такомиллаштириш методикаси (Академик лицейлар мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2019. – 49 б.
3. Георге И. В. Формирование профессиональных компетенций студентов образовательных организаций высшего образования на основе организации самостоятельной работы: монография / И. В. Георге. – Тюмень: ТИУ, 2016. – 143 с.
4. Ражабова С. Ю., Якубова Х. С. Методика независимого обучения // file:///C:/Users/Mirsanov/Downloads/metodika-nezavisimogo-obucheniya.pdf
5. Ҳасонбоев Ж., Тўракулов Х. ва бошқалар. Педагогика фанидан изоҳли луғат. – Т.: «Фан ва технологиялар», 2009. 355 б.
6. Болтабоев С.А. Таълим жараёнида мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш механизмлари // Замоновий таълим / Современное образование 2019, 7(80). – Б. 17-22.
7. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции– новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 5 мая. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
8. Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация: учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академия, 2001.-192 с
9. Дьяченко М. И., Кандыбович Л.А., Психология высшей школы. – Минск, 2006.-416 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchi-talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishning hozirgi holati va kasb - hunar maktabi o'quvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etish muammolariga oid fikr va mulohozalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается современное состояние организации самостоятельного образования учащихся в системе непрерывного образования и проблемы организации самостоятельного образования учащихся в профессиональных школах.

SUMMARY

This article presents the current state of the organization of independent education of students in the system of continuing education and examines the problems of organizing independent learning of students in vocational schools.

ФИЗИК ЖАРАЁНЛАР ВА ҲОДИСАЛАРНИ КУЗАТИШ, ТУШУНИШ ВА ТУШУНТИРИШДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Нажмиддинов М.К.

*ИИВ Навоий академик лицейи
махсус фан ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: физик жараёнлар, ҳодисаларни кузатиш, тушуниш, компетентлиг

Ключевые слова: физические процессы, наблюдение явлений, понимание, компетентность.

Key words: physical processes, observation of phenomena, understanding, competence.

Академик лицейларда физика фанини ўқитишдан асосий кўзланган мақсад ўқувчиларда табиат ҳодисаларини ўрганишга ишонч туйғуларини ҳосил қилиш, табиатдаги мавжуд жараёнлар ва ҳодисаларни кузатиш, таҳлил қилиш, физик ҳодисаларни ўрганиш жараёнида ўлчаш асбобларидан тўғри фойдалана олиш, физик бирликлар, тушунча ва катталикларни математик формулалар орқали ифода қилиш малакасини шакллантиришдан иборат. Фан соҳасида эришилаётган ютуқлар, уларнинг амалиётга татбиқи орқали ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари ва билим даражаларини ривожлантириш, келажакда инсониятни фан ва технологиялар ютуқларидан тўғри фойдаланишларини таъминлашдан иборатдир. Шунингдек, фан ва техника ижодкорларига ҳурмат билан қараш кўникмасини шакллантириш, маънавий ва маданий меросимизни авайлаб асраш ҳамда умумбашарий маданият элементларини тарбиялашдан иборатдир.

ИИВ академик лицейларида физика фани умумтаълим фан сифатида

1-босқич ўқувчилари учун ўқув йили давомида 72 соат (шундан 36 соати назарий, 28 соати амалий ва 8 соати лаборатория машғулоти учун ажратилган) ўтилади. 36 соат назарий дарс машғулоти вақтида фан ўқитувчиси томонидан қилинадиган маъруза вақтида ўқувчи пассив тингловчи бўлиб қолмаслиги учун ўқитувчи дарс босқичларинини тўғри тақ-

симлаши лозим бўлади. Дарс жараёнида илғор педагогик технологиялар билан бир қаторда ахборот коммуникация технолигиялардан кенг фойдаланиши ўқувчиларни фанни тўлиқ тушуниши, чуқур ўрганиши, физик жараёнларни кўз олдига келтириб, тасаввур қила олиши учун имконият яратилади.

Физика умумтаълим фан сифатида ўтиладиган йўналишлар учун маъруза ва комбинацияли дарсларда ўқувчи қуйидагиларни билиши керак:

1 Физик жараён ва ҳодисаларни онгли равишда кузата олади, уларнинг моҳиятини тушунтириб бера олади;

2. Кузатиш натижаларини умумлаштиришда ва баён қилишда тегишли физик катталиклардан фойдалана олади ҳамда уларнинг ўзаро боғлиқлигини математик ифодалар кўринишида ёзади ва тушунтириб бера олади;

3. Механика, молекуляр физика ва термодинамика асослари, электр, оптика, атом ва ядро физикаси асосларига оид тушунчалар, атамалар, физик катталиклар ва уларнинг бирликлари, қонуниятлари, боғланиш формулаларини билади ва амалиётда фойдалана олади.

ИИВ тизимидаги академик лицейларда дарс бераётган ўқитувчи соҳавий хизматнинг алоҳида ва муҳим йўналишларини эътиборга олган ҳолда қуйидаги компетенциялардан ва ўқитиш методларидан тўғри фойдаланиши лозим бўлади.

1. Коммуникатив компетенция — ўтилган мавзунини тушунарли ва равион баён қилиб бериш, ўзидан бошқа ўқувчилар фикрини эшита олиш ва ўзгаларни фикрини ҳурмат қилиш, кичик гуруҳларда, дебат ва диалогларда иштирок эта олиш лаёқатини шакллантириш;

2. Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси — маъруза матнлари билан ишлаш, адабиётлар ва интернет маълумотлар ичидан кераклигини ажрата олиш, бу маълумотларни шериклари билан ўртоқлашиш, улар берадиган маълумотлардан тўғри фойдаланиш;

3. Ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси — доимий равишда ўз-ўзини, маънавий, руҳий, интеллектуал ва креатив ривожлантириш, камолотга интилиш, янги маълумотларни ўқиб-ўрганиш, когнитивлик кўникмаларини ва ўтилган мавзуларни таҳлил қилиб, солиштириб билиминини мустақил равишда мунтазам ошириб бориш, ўз хатти-ҳаракатини муқобил баҳолаш ва мустақил қарор қабул қила олиш кўникмаларини эгаллаш, каби турларидан фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади. Физиканинг турли бўлимларидаги маъруза дарсларини лойиҳалаштириб кўрайлик. Бунда битта мавзунини турли методлар компетенциялар билан ўтишни лойиҳасини кўриб чиқамиз

№	Бўлим	Мавзу	Таълим методи		Компетенция	Натижа
			Ўқитувчи марказда бўлган метод	Ўқувчи мар- казда бўлган метод		
1	Механика	Механик характ ва унинг нисбий- лигини қўлланиш соҳаси.	Оғзаки ўқи- тиш усули	Инсерт, Т-схема	Коммуникатив компетенция	Эшитиш қобилияти ри- вожланади Адабиётлар ва интернет маълумотлар ичидан ке- раклигини ажрата олади.
2	Молекуляр физика ва термодина- мика	Газ қонун- лари Изожа- раёнлар	Тасвирий ифодаларни қўллаш	Венн диа- граммаси	Ахборотлар билан ишлаш компетен- цияси	Эшитади, қўради ва эслаб қолади Янги маълумотларни ўқиб-ўрганиш, қогни- тивлик қўникмаларини ва ўтилган мавзуларни таҳлил қилади
3	Электро- статика	Электр заряд- ди, заряднинг сақланиш қонуни.	Ақли ху- жум,Кластер	SWOT	Ўзини ўзи риво- жлантириш компе- тенцияси	Янги маълумотларни ўқиб-ўрганиш, қогни- тивлик қўникмаларини ва ўтилган мавзуларни таҳлил қилади
4	Оптика	Геометрик оп- тика қонунла- рини ўрганиш	Синквейн, ФСМУ	Б-Б-Б, ЭССЕ	Ўзини ўзи риво- жлантириш компе- тенцияси	Ўтилган мавзу бўйича берилган масалаларни мустақил ечиб таҳлил қилади

Таълим жараёнини такомиллаштиришнинг муҳим омили ИИВ тизимидаги академик лицейлар тизимида физика фани ўқитувчилари касбий компетентлигини юқори даражада шакллантирилиши билан узвий боғлиқ. Шу сабабли, замонавий таълим технологиялари имкониятларидан ҳамда яратилаётган ўқув услубий мажмуалардан унумли фойдаланиш негизидан физика фани ўқитувчилари касбий компетентлигини шакллантириш жараёнининг назарий ҳамда амалий асосларини яратиш долзарб вазифалардан бири эканлигини белгилайди. Шу муносабат билан ахборот технологиялари соҳаси бўйича мутахассисларни олий таълим муассасасида тайёрлаш даврдан талаб қилинадиган касбий компетентлик даражасини таъминлайдиган янгича ёндашувларни илмий асослаш долзарб вазифа бўлиб келмокда. Компетентлик талаба томонидан алохида билим ва малакаларни эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йуналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутди. Битирувчиларнинг касбий тайёргарлиги даражасига қуйилувчи талаблар нуқтаи назаридан компетентлик ўқувчиларнинг муайян вазиятларда билим, малака ва фаолият усуллари тўпламини мақсадга мувофиқ қўллаш қобилиятини англатади. Компетентлик - бу талабанинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга оширилиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларни касбий фаолиятда қўллай олиши билан ифодаланади. Мазкур ўринда «компетентлик» тушунчасининг моҳияти ҳам тўла очилади, у қуйидаги икки қўринишда намоён бўлади: компетентлик ўқувчиларнинг шахсий сифатлари тўплами ҳамда касбий соҳанинг таянч талаблари сифатида.

I босқич–танишув - йўналтирувчи:

Ушбу босқичда масалаларни ечиш учун тайёр алгоритмлар билан танишиш, таёр чизиқли ва тармоқланувчи алгоритмларни қўллаган ҳолда масалаларни ечиш ва алгоритмларни қўллаш учун маълумотларни қидириш, схемалар, блок – схемалар ва алгоритмнинг ҳаракат соҳасида қўлланиладиган назарий материални ўрганиш ёрдамида алгоритмик компетентлиكنинг аксиологик ва когнитив компонентларини шакллантириш назарда тутилади (П.Я. Галперин томонидан предметли ҳаракатларни босқичма-босқич ўзлаштириш назариясидаги ҳаракат билан танишиш босқичига мос келади). Танишув – йўналтирувчи босқич вазифалари:

- алгоритмлаштиришнинг аҳамиятини очиш;
- алгоритмларнинг хоссалари билан таништириш;
- намуна бўйича ҳаракат қилиш қобилиятини ривожлантириш;
- ижро фаолиятига тайёрликни ривожлантириш;

- алгоритмик компетентликни шакллантиришнинг кейинги босқичига асосан шакллантириш.

II босқич – бирлаштириш (мулоқот). Ушбу босқичда алгоритмик компетентликнинг когнитив ва праксиологик компонентларини тармоқланувчи ва циклик алгоритмларни қўллаган ҳолда II – тур масалаларини ечиш, ёрдамчи алгоритмларни қўллаш, мураккаб бўлмаган алгоритмларни бирлаштириш ва блок – схемаларни тузиш режага қўра ҳаракатланиш назарда тутилади (П.Я. Гальпериннинг назариясидаги ташқи ва ички шакллантириш босқичига мос келади).

Бирлаштириш босқичи вазифалари:

- намуна бўйича амаллар қобилиятини ривожлантириш;
- алгоритмларни биолаштириш ва тузиш малакаларини ривожлантириш;
- блок – схема тузиш малакаларини ривожлантириш;
- ривожлантиришнинг кейинги босқичига асосни тайёрлаш.

III босқич – алгоритмлаштириш малакаларини мустаҳкамлаш. Бу босқичда алгоритмларни тузиш ва бирлаштириш йўли билан боғлиқ масалаларни ечиш, қўп кадамли масалаларни ечиш алгоритмини тузиш, мураккаб блок – схемаларни ва масала ечимининг математик моделини тузиш орқали алгоритмик компетентликнинг праксеологик ва рефлексив компонентларини (аксиологик ва когнитив компонентларни кейинги ривожлантириш) шакллантириш кўзда тутилган (ички нуқтаи назардан ҳаракатларни шакллантириш ва фикрлашнинг чуқур жараёнларига ўтиш босқичига мос келади).

Алгоритмлаштириш малакаларини мустаҳкамлаш босқичи вазифалари:

- алгоритмларни амалий қўллаш малакаларини ривожлантириш;
- алгоритмик билимлар ва малакаларни касбий соҳага қўчиришга тайёрликни шакллантириш;
- масала ечиши алгоритмлари ва моделларини тузиш қобилиятини;
- ўз алгоритмик фаолиятига нисбатан рефлексив ҳаракатларини ривожлантириш;
- алгоритмик фаолиятни кейинги ривожланиши учун базани шакллантириш.

Шуни таъкидлаш керакки, алгоритмик компетентликни шакллантиришнинг тақдим этилган босқичларида шаклланадиган компонентларини тақсимлаш шакли. Компетентликни шакллантириш жараёнида барча компонентлар ривожланади – деб тахмин қилиш табиий. Бу ерда сўз

фақат алоҳида компонентларнинг устувор ривожланиши ҳақида боради. Алгоритмик компетентликни ривожлантириш босқичларидан ўтаётганда, талаба ўзининг ўқув фаолиятида репродуктив шаклдан продуктив шаклга ўтишни амалга оширади.

Алгоритмик компетентликни босқичма-босқич ривожлантириш жараёни ўқув материални ва ўқитиш шаклини шундай ташкил қилишни назарда тутадик, талаба ўзининг алгоритмик фаолиятида билимларни ўзлаштиришнинг барча даражаларини (объектни таниб олиш, эслаб қолиш, тушуниш ва қўллаш) босқичма – босқич босиб ўтиш ва таклиф қилинган схемани амалга ошириш имкониятига эга бўлади.

Адабиётлар:

1. A.A.Ахмедов “Fizika fanini o’qitishda kompetentli yondashuv imkoniyatlari” PEDAGIGIK MAHORAT ilmiy –nazariy jurnal, №1, 2018 yil 182-185 betlar
2. B.N. Xushvaqtov Integrative model of improving the content of classes in optics european journal of research and reflection in educational sciences vol 2019 7-12b
3. B. Khushvaqtov Using fresnel biprisms to explain the theme of light interference science and innovation 2023 46-48b
4. Б.Н. Хушвақтов Френел зоналари тамойилини геометрия фани билан интегратсион ўқитиш Муаллим ҳам узликсиз билимлендири №6/3 2022 й ISSN 2181-7138 101-1076
5. B.N. Xushvaqtov Fizika o’qituvchilarining eksperimental kompetentligini innovatsion talablar asosida takomillashtirish O’zbekiston Respublikasi oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnoma 2022 y 5-son ISSN: 2181-0427
6. Б.Н. Хушвақтов Оптика дарсларида интерфаол методлардан фойдаланиш имкониятлари Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети физиканинг ривожиди фундаментал-инновацион тадқиқотлар ва унинг истикболлари республика илмий-амалий конференцияси материаллари 14 октябрь 2021 йил 164-167 б
7. B.N. Khushvaqtov Didactic factors affecting improvement academica: an international multidisciplinary research journal 2021y 1823-1826
8. B.N. Khushvaqtov Innovative fundamentals of non-traditional teaching (on the example of the optics department) journal of ethics and diversity in international communication e-issn: 2792-4017 | www.openaccessjournals.eu | volume: 1 ISSUE: 3 2021й
9. Б.Н. Хушвақтов Интерференция ва дифракция ходисаларини узвийлик асосида тушунтириш методикаси ЎзМУ илмий ахборотномаси №4 2018й, 367-370б
10. Б.Н. Хушвақтов Физика таълими мазмунини ноанъанавий такомиллаштиришнинг дидактик омиллари муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириш илмий-методикалық журналы Нукус, 2019.- №5..26-30 б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада ўқувчиларнинг физик жараёнлар ва ҳодисаларни кузатиш компетентлиги шакллантирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье развивается умение учащихся наблюдать физические процессы и явления.

SUMMARY

The article develops students' ability to observe physical processes and phenomena.

STRATEGY AND COMPETITIVE ADVANTAGE

Akhatova Sh.A.

Teacher, Oriental university

Tayanch so'zlar: xarajatlar tarkibi, brending, mahsulot sifati, tarqatish tarmog'i, mijozlarga xizmat ko'rsatish.

Ключевые слова: структура затрат, брендинг, качество продукции, торговая сеть, обслуживание клиентов.

Key words: cost structure, branding, the quality of product, the distribution network, customer service.

Strategy refers to a set of deliberate actions and decisions made by an organization to achieve its long-term goals and objectives. It involves analyzing the internal and external environment, defining the organization's direction, and determining how resources will be allocated to achieve desired outcomes.

Environmental Analysis is one of the key aspects and components of strategy. This involves assessing the external and internal factors that can impact the organization's performance. External analysis includes understanding the industry dynamics, market trends, competitive landscape, and regulatory influences. Internal analysis focuses on evaluating the organization's strengths, weaknesses, resources, and capabilities. Moreover, goals and objectives are considered to be components of strategy and they are targets that organization aims to achieve within a defined timeframe. Goals provide a broad direction, while objectives are more specific and measurable. Well-defined goals and objectives help align efforts, track progress, and evaluate success.

Strategy involves determining how resources such as finances, human capital, technology, and facilities will be allocated to support the chosen strategic initiatives. Efficient resource allocation ensures that the organization can execute its strategy effectively. Implementation and execution are other components of strategy. It is worthy to note that, strategy is only effective when it is translated into action. This involves developing detailed plans, establishing performance metrics, assigning

responsibilities, and monitoring progress. Effective execution requires strong leadership, communication, and coordination across the organization.

Strategy is an ongoing process, and organizations need to continuously evaluate their performance, monitor the external environment, and adapt their strategies accordingly. This may involve making adjustments to the strategic direction, revising goals, or reallocating resources to ensure continued competitiveness.

It's important to note that strategy can vary across different levels of an organization, including corporate strategy (overall direction of the entire organization), business unit strategy (specific to a business division or product line), and functional strategy (specific to functional areas like marketing, operations, or finance).

Overall, strategy provides a roadmap for organizations to navigate uncertainties, capitalize on opportunities, and achieve sustainable success. It requires a systematic and integrated approach to effectively align resources, capabilities, and actions with the organization's goals and the dynamic business environment.

Competitive advantage refers to the unique attributes or strategies that allow a company to outperform its competitors and achieve superior performance in the marketplace. It is the set of factors that differentiates a company from its rivals and enables it to create value and sustain profitability over the long term.

Competitive advantages generate greater value for an enterprise and its shareholders because of certain strengths or conditions. The more sustainable the competitive advantage, the more difficult it is for competitors to neutralize the advantage.

There are several types of competitive advantages that a company can leverage:

1. Cost advantage: This occurs when a company can produce goods or services at a lower cost than its competitors. By having lower production costs, a company can either offer lower prices to attract customers or enjoy higher profit margins.

2. Differentiation advantage: This is achieved when a company offers unique and superior products or services that are valued by customers. Differentiation can be based on various factors such as product features, quality, branding, customer service, innovation, or design. By providing something distinctive, a company can command higher prices and build customer loyalty.

3. Technological advantage: Companies that possess advanced technology or proprietary knowledge can gain a competitive edge. Technological advantages can come from patents, trade secrets, unique manufacturing processes, or specialized expertise that allows a company to create innovative products or operate more efficiently than competitors.

4. Scale advantage: Larger companies often benefit from economies of scale, which means they can lower their costs per unit by spreading them over a larger volume of production. With greater resources and market presence, they may also have stronger bargaining power with suppliers and distribution channels.

5. Access to resources: Exclusive access to key resources such as rare materials, distribution networks, intellectual property, or skilled talent can provide a competitive advantage. Companies that control or have preferential access to these resources can create barriers to entry for potential competitors.

6. Brand reputation: A strong and trusted brand can be a significant competitive advantage. Brand reputation influences customer perception, loyalty, and willingness to pay a premium for products or services. It can be built through consistent delivery of high-quality offerings, positive customer experiences, effective marketing, and strong brand positioning.

It's important to note that competitive advantages are not static and can erode over time due to changes in the business environment, evolving customer preferences, or actions taken by competitors. Therefore, companies must continually assess and adapt their strategies to maintain a sustainable competitive advantage.

To build a competitive advantage, a company must know what sets it apart from its competitors and then focus its message, service, and products with that difference in mind. Here are several strategies companies use to build a competitive advantage:

Research the market: Market research helps a company identify and define its target market, which can guide it in developing the most effective advantage.

Identify strengths: A company can find its unique strengths, especially relative to competitors, by reviewing products, services, features, positioning, and branding.

Evaluate finances: Companies can take a close look at their financial performance to spot profit centers and areas of stability, using financial statements and ratios.

Review operations: How efficient is a company's operations? Where is it effective, and where is there room for improvement? Consider customer service as well as production and supply chain management.

Consider human resources: The talent a company can attract as employees and leadership can make an important difference in the success of the business. Evaluating company culture, hiring, and staffing practices can help.

There are various strategies that companies can employ to build a competitive advantage. Here are some key approaches:

Differentiation strategy: This strategy focuses on creating unique and distinctive products or services that are perceived as superior by customers. Companies can differentiate themselves through product features, quality, design, customer service, branding, or innovation. By offering something that competitors don't have or can't easily replicate, companies can attract customers and command higher prices.

Cost leadership strategy: This strategy aims to become the lowest-cost producer in the industry. By optimizing operations, streamlining processes, implementing efficient supply chains, and leveraging economies of scale, companies can reduce costs and offer competitive prices. Cost leadership can help attract price-sensitive customers and potentially deter new entrants.

Focus strategy: This strategy involves targeting a specific niche or segment of the market and tailoring products or services to meet their unique needs. By focusing on a specific customer group, companies can better understand their preferences, deliver specialized offerings, and build strong customer relationships. This strategy allows companies to compete effectively in a smaller market segment where they can excel.

Innovation strategy: Companies can build a competitive advantage through continuous innovation. By investing in research and development, fostering a culture of creativity, and staying at the forefront of technological advancements, companies can develop new products, services, or processes that outperform competitors. Innovation can lead to improved efficiency, better customer experiences, and the ability to meet evolving market demands.

Customer-centric strategy: Putting customers at the center of the business is a powerful strategy for building a competitive advantage. By deeply understanding customer needs, preferences, and pain points, companies can tailor their offerings, provide personalized experiences, and build strong customer loyalty. This customer focus can differentiate a company from its competitors and create a sustainable advantage.

Strategic alliances and partnerships: Collaborating with other companies through strategic alliances or partnerships can provide access to complementary resources, expertise, or distribution channels. By leveraging the strengths of multiple organizations, companies can enhance their capabilities, expand their reach, and create unique value propositions that are difficult to replicate.

Operational excellence: Building a competitive advantage through operational excellence involves optimizing internal processes and systems to achieve superior efficiency, productivity, and cost control. By focusing on continuous improvement, lean practices, and effective supply chain management, companies can streamline operations, reduce waste, and deliver products or services more effectively than competitors.

In conclusion, it's important for companies to carefully evaluate their competitive environment, understand their target market, and align their chosen strategies with their unique strengths and capabilities. Additionally, regularly monitoring and adapting strategies based on market dynamics and customer feedback is crucial to maintaining a competitive advantage over time.

Literature:

1. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.
2. Barney, J. B., & Hesterly, W. S. (2019). *Strategic Management and Competitive Advantage: Concepts and Cases*. Pearson.
3. Grant, R. M. (2019). *Contemporary Strategy Analysis: Text and Cases Edition*. Wiley.
4. Collis, D. J., & Montgomery, C. A. (2008). *Corporate Strategy: A Resource-Based Approach*. McGraw-Hill Education.
5. Porter, M. E. (2008). The Five Competitive Forces That Shape Strategy. *Harvard Business Review*.
6. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533.

РЕЗЮМЕ

Raqobat ustunligi kompaniyaga tovar yoki xizmatlarni raqobatchilarga qaraganda yaxshiroq yoki arzonroq ishlab chiqarishga va ularga qaraganda ko'proq sotish yoki ko'proq foyda olishga imkon beradi. Ushbu maqola raqobatdosh ustunlikka qanday erishish va uni saqlab qolish haqida.

РЕЗЮМЕ

Конкурентное преимущество позволяет компании производить товары или услуги лучше или дешевле, чем ее конкуренты, и генерировать больший объем продаж или более высокую прибыль по сравнению с ними. Эта статья о том, как успешно достичь и сохранить конкурентное преимущество.

SUMMARY

Competitive advantage allows a company to produce goods or services better or more cheaply than its rivals and generate more sales or superior margins compared to them. This paper is about how to successfully achieve and sustain competitive advantage.

БАСЛАЎИШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

JAŇA ÓZBEKSTAN JAǒDAYINDA BASLAWISH BILIMLENDIRIW MODERNIZACIYASI DÁSTÚRIY TÁMIYNATIN JETILISTIRIW JOLLARI

Nauruzbaeva A.S.
NMPI, p.i.k. professor

Tayanch so'zlar: o'qitish, dastur, kompetentsiya, spiral, kotsentrli, siziqli.

Ключевые слова: обучение, программа, компетенция, спираль, концентрическая, линейная.

Key words: training, program, competence, spiral, concentric, linear.

Jáhánde baqlanıp atırǵan globalasıw sharayatında kishi jastaǵı mektep oqıwshıların jáhán civilizatsiyası jetiskenlikleri hám xabar resursları menen tanıtırw sabaqların, oqıwshılar hám de oqıtıwshınıń óz-ara birge islesiwi tiykarında shólkemlestiriw baslawish bilimlendiriw moderinizatsiyasınıń tiykarǵı mazmunın quraydı.

Jahannıń rawajlangan mámleketleri qatarınan múnasip orın iyelewge umtılıw maqsetinde keń kólemlı jumıslardı alıp barıw, shet el tájiriybelerin úyreniw, házirgi zaman talaplarına juwap beretuǵın baǵdarlama hám sabaqlıqlardı jaratıw zamanımızdıń aktual mashqalası bolıp esaplanadı.

Dúnyada tillerdi oqıtıw kompetenciyalıq qatnasqa tiykarlangan bolıp sabaq processinde lingvistikalıq kompetenciyalardı jetilistiriw sóylew kompetenciyalarınń rawajlanıwına alıp keledi. Baslawish mekteptiń eń tiykarǵı wazıypası oqıwshılarga tıyanaqlı bilim hám oǵan kóniktiriwdiń dáslepki basqışın beriw, oqıwǵa kóniktiriw hám bilimalıw jollarına baylanıslı bir qansha kónligiw jumıslarına úyretiw – oqıy, jaza biliwge ózin qorshaǵan dúnyanı baqlay alıw, durıs oylay biliw óz oyın basqaǵa jetkize alıw usaǵan kónlikpelerdi óz ishine aladı. Oqıwshılardı sawatlı, óz pikirin durıs hám erkin bayan ete alatuǵın, sóylew mádeniyatına bay etip tárbiyalaw dáslep baslawish tálim basqışında ámelge asırıladı. Sóz baylıǵın jaqsı iyelegen, úyretip atırǵan tiliniń imkaniyatlarınan kereginshe paydalana alatuǵın oqıwshı álbette, basqa oqıw predmetlerinde bir qansha ańsat hám tolıq ózlestiredi, onda bilim hám mádeniyatqa bolǵan umtılıw kúsheydi.

Ўzbekstan Respublikasi prezidentiniń social ómirge qollanılıp atırǵan PF-60-sanlı “Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası haqqında”ǵı Pármanınıń 42-máqsetinde belgilengen “2026- jılǵa shekem oqıw baǵdarlamalarıhám sabaqlıqlardı aldınıǵı shet el tájiriybeleri tiykarında qayta kórip shıǵıwámeliyatqa engiziw”(1,41) maselesi mámleket kelesheğine xizmet qılıp atırǵan barlıq taraw wákilleriniń óz iskerliginiń jańa qatnasqa tiykarlangan halda shólkemlestiriwdi talap etpekte. Buringı mektep baǵdarlaması endi oqıwshılardıń talapların qanaatlandıra almaydı. Tábiyǵıy pán, matematika qaraqalpaq tili hám basqa pánler bir biri menen baylanıssız, tek oqıwshınıń miyinde hár qıylı xabarlar úzindisi túrinde saqlanıp qaladı.

Teoriya menen ámeliyat arasında úzilis sabaqlıqtaǵı faktti turmısta qalay qollanıw kerekligin ashıp bere almaydı. Sonlıqtan materiyal tómén ózlestirilip yad kóp informaciyanı saqlap qalmaydı.

Mektep baǵdarlamaların STEAM oqıtıw usılı tiykarında dúziw usı mashqalanı sheship pánler arasındaǵı logikalıq baylanıstı ornatiwǵa arnalǵan. Bul oqıwshılardıń dunyaǵa global qarawǵa, hár qıylı xızmet túrleriniń nızamlıqları hám ózgesheliklerin kóriwge múmkinshilik tuwdıradı.

STEAM oqıtıwda birinshi gezekte mashqalanı dóretiwsilik penen sheship onı ámeliyatta qollay biliw kónlikpesin rawajlandırıw kerek. Bul oqıw túrinde oqıwshılar izertleydi yamasa oyın formasında belgili bir tapsırmanı orınlawda qorıqpay soraw beriw, qátesse durıslaw, belgili bir tema boyınsha juwmaq shıǵarıwdı úyrenedi. STEAM oqıtıw metodikasın paydalanıwda da balanıń jas hám jeke ózgesheliklerine say tapsırmalar beriledi.

Mámleketlik talim standartları kompetenciyalıq qatnasqa tiykarlanganlıǵına qaramastan, oqıtıw hám bahalaw metodları, sonday-aq sabaqlıqlar hám basqa oqıw máterialların tiykarınan maǵlıwmattı yadlaw hám bayan etiwge qaratılǵan bolıp, kritikalıq pikirlew, informaciyanı erkin izlew hám analiz etiw kónlikpeleri hám teoriyalıq bilimlerde ámeliyatta qollap biliw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa tosqınlıq etpekte;

Paydalanıp atırǵan baǵdarmalar, sabaqlıqlar sapasın jetilistiriw, shet el oqıw qollanbaların qosımsha yaki alternativ oqıw máterialları sıpatında qollaw ámeliyatın jolǵa qoyıw talap etilmekte;

Oqıw procesiniń mazmunı sistema sıpatında beriliwi boyınsha hár túrli dúziliske (struktura) iye bolıwı múmkin. Struktura elementleri bul bólek bilim yamasa onıń bir biri menen qandaydabir jol arqalı birigiwshi elementlerinen turadı. Házirgi waqıtta kóp tarqalǵan mazmunnıń beriliw sızıqlı, konsentrlı, spiral, hám aralas túrlerge bólinedi.

Sızıqlı strukturada oqıw materialınıń ayırım bólekleri bir biri menen izbe-iz baylanısqa buwınlar arqalı oqıw jılı dawamında bir ret beriledi. Bul strukturanı

qollawda izbe-izligi,táriyxıylıǵı,sistemalılıǵı,imkaniyatlarına qarap material beriledi.

I.P.Podlasiydiń pikirinshe bul strukturanı táriyx.tillerdi,ádebiyat,muzıkanı oqıtqanda paydalansa boladı.(2,324)

Koncentrli struktura úyrenilip atırǵan bilimlerdi qaytalawdı názerde tutadı.Bir mashqala bir neshe márte qaytalanadı jáne onıń mazmunı jańa maǵlıwmatlar,baylanıslar baǵınıwlar menen keńeyip baradı.Birinshi basqışında elementar túsinipler berilip iyeleniwi menen bilimlerdiń qabıl etiwdiń ósiwi menen tereńlesip,quramalasıp barıladı.Bul struktura fizika,ximiya.biologiya pánleriniń mazmunın ashıp beriwde qollanıladı.Spiral strukturada koncentrli strukturadaǵıday úzilisler joq,sonday-aq sıızıqlı strukturadaǵı bir mártelik bilimdi iyelewde qollanılmaydı.Spiral strukturanı pedagogikalıq, psixologiyalıq,jámiyetlik ilimlerdiń mazmunın ashıp beriwde qollanıwǵa boladı.

Házirgi sabaqlıqlar avtorları kóbinshe úsh strukturanı aralastırıp qollanadı.Bul olarǵa mazmunın shólkemlestiriwde geybir bólimlerin hár qıylı jollar menen ashıp beriwge xızmet etedi.

Bul strukturalardı qollawda oqıtıw máqseti,oqıtıw talapları ,berilip atırǵan bilim hám oqıwshılardıń ózgeshelikleri esapqa alınadı.

Spiralstrukturanıń ózgesheligi sonda oqıwshılar mashqalanıń aldınǵı jaǵdayın kóz aldınan ketirmey olar menen baylanıslı bilimler menen keńeytedi,quramalaştıradı.

Oqıw processiniń mazmunı oqıw jobaları, pánler boyınsha oqıw baǵdarlamaları, sabaqlıqlar xabardıń elektron nusqasın saqlawshı video,audiokasetalar,kompyuter baǵdarlamaları menen anıqlanadı.

Oqıw jobası -bul oqıw ornınıń sertifikatı bolıp tómendegilerdi óz ishine aladı:

- oqıw jılınıń dawamlılıǵı,sherekler waqtı hám dem alıs kúnleri;
- oqıw ornında oqıtılatuǵın pánler dizini;
- pánlerdiń jıl kesiminde bóliniwi;
- pán boyınsha saatlar sanı,jıl dawamında hám hár klassta;
- hár bir pánge háptede ajratılǵan saat sanı;
- ámeliyat hám lager strukturası hám dawamlılıǵı.

Oqıw jobada jamiyet tárepinen qabıl etilgen tárbiya máqsetleri,konceptsiyaları sawlenedi.Oqıw jobasında sanitariya hám oqıw-tárbiyalaw processı talapları beriledi.

Oqıw jobası boyınsha pánler májbúriy hám tańlaw bolıp ekige bólinedi.

Oqıw jobası tiykarında barlıq pánlerdiń oqıw baǵdarlaması dúziledi.

Oqıw baǵdarlama tómendegilerden turadı:

- oqıtılatuǵın pán mazmunı boyınsha oqıwshılar bilimi hám kónlikpelerine qoyılatuǵın talaplar,usınıs etiletuǵın oqıtıw túrleri hám usılları;
- oqıtılıp atırǵan materialdıń tematikalıq mazmunı;

- tiykargı dunyaqarasqa baylanıslımashqalalar dizimi;
- pánlerara hám kurslarara baylanıstı támiyinlew ushın usınıslar;
- oqıw quralları hám kórgizbe quralları dizimi;
- ádebiyatlar dizimi.

Oqıtıw mazmunı oqıw ádebiyatlarında ashıp beriledi. Olarğa mektep sabaqlıqları sózlikler qosımsha oqıw kitapları, jazıw dápterleri h.t.b kiredi. Oqıw nátiyjeligi oqıw ádebiyatları sıpatınan baylanısh bolğanlıqtan oqıw qollanbalardı, sabaqlıqlardı tayarlawğa úlken kónil bóliniwi kerek.

Jaqsı sabaqlıq tómendegi talaplarğa :

- oqıw mazmunına sáykes bolıw,
- oqıwshılar ushın qızıq bolıwı,
- múmkinshiligi barınsha qısqa,
- imkaniyatlarına say, jaqsı hám estetikalıq bezelgen bolıwı kerek.

Sabaqlıq bir tárepten turaqlı hám ıqsham bolıw kerek. Sabaqlıq oqıwshınıń oqıw processinde aktiv hám sanalı qatnasıwın, oqıw materiallın tolıǵı menen ózlestiriwın táminlewı kerek. Bul wazıypalardı sheshiwi ushın sabaqlıq tómendegi didaktikalıq funkciyalardı orınlaydı:

1. Motivaciyalıq, oqıwshı ushın stimul beriwshi qızıqtırıwshı materiallarğa iye bolıwı

2. Xabarlandırıwshı. Xabar arqalı oqıwshıǵa túsınikli túrde bilimin jetilistiriw.

3. Qadaǵalaw-korrekcıyalawshı, oqıw nátiyjelikligin oqıwshı ózin-ózi qadaǵalaw hám korrekciyalaw arqalı kerekli eplilik hám kónlikpelerdi qalıplestiredi.

Dúnyada bilimlendiriw mazmunınıń qalıplesiwi haqqında eki teoriya- materiallıq hám formallıq bilimlendiriw bar bolıp, materiallıq bilimlendiriw Y.A.Komenskiydiń kóz qarasına suyenedi.

Bul teoriya qatnasıwshıları mekteptiń tiykargı máqseti oqıwshılar hár túrli ilim tarawlarınan úlken kólemdegi bilimlerdi iyelewı kerek dep túsinedi. Mektepti pitkerge oqıwshı enciklopediyalıq bilimlerdi iyelep pitleriwi kerek. Bul baǵdardı kóplegen XIX ásir pedagogları qollap quwatladı.

Enciklopediyalıq modeldi kóplegen belgili Evropa oqıw orınları qollap quwatladı. Bul baǵdardı búgingi kúnde de qollap quwatlawshıları bar. Bul baǵdardıń jetilisenlikleri menen birge bir qansha kemshilikleri de bar. Bul pánler arasındagı baylanıstıń ázziligi, oqıwshılarǵa kerekli bolmaǵan oqıw materiayallarınıń kópliginde kórinedi. Bunday jaǵdaylarda oqıtıwshı

Bunday jaǵdayda oqıtıwshı tez asıǵıslıq penen arasında ústirtin pándi úyretip, baǵdarlama bolsa sıızıqlı tárizde dúziledi.

Ekinshi baǵdar wákılleri didaktikalıq formalizm eski aforizmge súyenip: «kóp bilgen menen aqıllı bolmaysañ» degen principe jumıs alıp barǵan. Bul baǵdar wakılleri arasında ayyemgi grek filosofi Geraklit, ayyemgi rim

huqıqtanıwshısı Ciceron, nemec filosofi E.Kant, sonday-aq pedagog F.Distervegler tárbiyalanıwshılardı oylaw ға úyretiw, al qal ғанı yaǵniy bilim ósiw nátiyjesinde óz-ózinen keledi dep esapla ған. I.Gerbart,G.Spencarlarda didaktikalıq formalizm wakilleriniń kóz-qarasları belgili psixolog J.Piajeniń izertlewlwrinde dawam ettirilgen.

Didaktikalıq formalizmniń jetiskenligi sonda,olar oqıwshılardıń qábiletlerin hám kognitivlik qızıǵıwshılıqlarına ,olardıń dıqqatı,yadı,oylawına ayrıqsha itibar qaratqanlıǵında,ázzi tárepleri bolsa bul sıpatlardı rawajlandırıw quralı etip til, matematika,fizikanı alıp gumanitar ilimlerge jeterli kewil awdarmawında kórinedi.

Didaktikalıq utilitarizm (D.Dyuu,G.Kershenshteyner) oqıwshılardıń jeke hám jámiyetlik iskerliginen kelip shıǵıp,olar civilizaciyanı jańa basqıshqa alıp keliwshi konstruktorlıq xarakterdegi sabaqlarǵa awqat tayarlaw, tigiw, qol ónertmenshiligine úyretiwdi usnadı.Bul ba ǵdar amerika mekteplerine óz tásin tiygizgen.

Qaraqalpaq tilin basqa tillerde oqıtılatuǵın mekteplerdiń baslawısh klasslarında oqıtıw mazmunı- qaraqalpaq tilinde elementar sóylese alıwǵa arnalǵan.

Baslawısh klaslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw oqıwshılardıń lingvistikalıq hám til kónlikpelerin rawajlandırıw, tilge muxabbat qatnasın tárbiyalawdı óz ishine aladı.

Baslawısh klasslarda oqıtıw mazmunı oqıwshılardıń jas(7-10jas) hám jeke ózgesheliklerine tiykarlanıp alıp barıladı.

Oqıtıw mazmunı ekstralingvistikalıq komponent-temalar dizimi, tarawlar hám situatciyalardı, lingvistikalıq komponent- tekstli hám til materialları, til xızmetinde eplilik hám kónlikpelerdi,til komponenti-oqıw,sóylew,jazıwdı óz ishine aladı.

Ádebiyatlar:

1. Янги Ўзбекистоннинг тараккиёт стратегиясы Т.,2022
2. Подласый И.П. Педагогика Учебник для вузов М.,1999
3. Карцевский . С.И.Из лингвистического наследия. М.,2000

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinflarda Qoraqalpoq tilini o'qitish mazmuniga asoslangan dastur tuzish haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В статье речь пойдет о составлении программы, основанной на содержании обучения каракалпакскому языку в начальных классах.

SUMMARY

The article will focus on the preparation of a program based on the content of teaching the Karakalpak language in primary school.

BASLAWISH KLASS ANA TILI SABAQLARINDA SÓZ SHAQAPLARINA TIYISLI SHINIĞIWLAR ÚSTINDE ISLEW ARQALI IMLA SAWATLILIGÍN JETILISTIRIW USILLARI

Yembergenova A.A.
NMPI. PhD

Tayanch so'zlar: ot, sifat, fe'l, imlo, mashq.

Ключевые слова: существительное, прилагательное, глагол, правописание, упражнение.

Key words: noun, adjective, verb, spelling, exercise.

Baslawish klaslarda sóz shaqapları ústinde jumıs islew leksika-grammatikalıq belgilerdiń tiykarın quraydı. Sóz shaqapları ústinde jumıs islew arqalı sózlerdiń grammatikalıq jalǵawları (kóplik, tartım, seplik, betlik) olardıń gáp ishinde qollanıwın kóredi. Sonıń menen birge ádebiy tilimizdiń ayırım normaları menen tanısıwda olardıń sóylew mádeniyatınıń rawajlanıp barıwına tiykar boladı.

Sóz shaqapların úyreniwde hár qıylı jumıs islew dáwirinde sózlerdiń seslik hám morfologiyalıq qurılısı menen islesip otırıwǵa tuwra keledi. Bul jaǵday óz gezeginde kópshilik orfografiyalıq qaǵıydalar menen ushırasıwına sebep boladı. bunday jaǵday oqıwshılardıń orfografiyalıq qıraǵılıǵın asırıp otıradı.

Sóz shaqapları ústinde jumıs islew qospalı boladı. Máselen birewi zattıń háreketin bildirse, ekinshisi zattıń túr-túsin bildirip keledi, al birewi bir túrli grammatikalıq kategoriyaǵa iye bolsa, ekinshisi ekinshi bir grammatikalıq kategoriyaǵa iye bolıp keledi hám t.b.

Oqıwshılardıń jumıs islewinde olardıń meńgeriwinde qıyın jaǵdaylar da ushırasadı. Sonlıqtan muǵallım hár bir temanı ótiw processinde oqıwshıǵa qolaylı jaǵdaydı oylap tabıw kerek.

Sóz shaqapları ústinde jumıs islew qospalı qıyın ekenligin eske ala otırıp baslawish klasstıń birinshi klasında sawat ashıw dáwirindegi jumısların tiykar etip, sóz ústinde jumıs islewin dawam ettiredi. Sózlerge sorawlar qoyıw arqalı sóz túrleri menen islesedi. Bul keyingi jumıs islewine ámeliy jaqtan qatnaslı bolıp esaplanadı. Usınday ámeliy tayarlıqtan keyin ǵana zattıń atın bildiretuǵın sózler,

zattın túr-túsin bildiretuǵın sózler, zattın háreketin bildiretuǵın sózler boyınsha jumıs islep sózlerdiń dáslepki klassifikaciyanıwı boyınsha jumıs isleydi. Bul sóz shaqapları ústinde jumıs islewdiń dáslepki basqısı dep qaraladı.

Feyil boyınsha jumıs 1-klastın ekinshi yarımında 3-klasta jıl dawamında qq tilin oqıw dáwirinde feyil boyınsha baǵdarlamalıq materiallar ústinde jumıs islenedi. Baslawısh mektep baǵdarlamasında feyildi hár tárepleme úyreniw názerde tutilmaydı, al oqıwshılar turmısında qollanılmaıtuǵın eń kerekli dep tabılǵan materiallar baslawısh klasstın barlıq klaslarında oqıtıladı. 1-klasta «Háreketti bidiretuǵın sózler» teması boyınsha jumıs islewden baslanadı. Bunda muǵallım dáslepki jumıslarınıń biri retinde hár qıylı súwretler kórsetip, sol ústinde sóylesiwden baslaydı.

Máselen, 1 klasstın qaraqalpaq tili sabaqlıǵında súwretlerge qarap, olardıń ne islep atırǵanın aytıń, delingen. Súwretler, birinshi bala fizkultura (denesin shınıqtırıp) oynap atır, 2) bala juwınıp atır, 3) bala awqat jep atır, 4) bala kiyinip atır.

Muǵallım endi usılargá qarap sorawlar qoyadı, shártli túrde hár balaǵa at qoyadı, solay etip Azat ne islep atır? Azat futbol oynap atır. (muǵallım taxtaǵa jazıp baradı) Kamal ne islep atır? Kamal juwınıp atır. Bayram ne islep atır? Bayram awqatlanıp atır. Ruslan ne islep atır? Ruslan kiyinip atır, dep gúrrińlesiw arqalı tórt gáp dúzedi. Bul taxtaǵa jazıwlı turadı. Endi muǵallım analizge ótedi.

Bunda birinshi ret atlıqtı soraw arqalı tabıw kerek. Sebebi, feyildiń aldında atlıqtı «zattın atın bidiretuǵın sózler» degen at penen úyrengen. Sonlıqtan oqıwshılar gáp ishindegi zattın atın bildiretuǵın sózdi sorawı arqalı tabadı. Bunnan keyin oqıwshılargá atlıqtın (balanıń atı menen isletiledi) háreketin bildiretuǵın sózdi soraw arqalı tabadı. Mine usınday princip boyınsha tórt gápte analiz etiledi. Oqıwshılar taxtada jazıwlı gápti dápterlerine kóshirip jazadı hám háreketti bidiretuǵın sózlerdiń astın sızip qoyın dep (sorawlarına sózdiń ústine jazdırıw da, jazdırmawda múmkin) tapsırıladı.

Bul dáwirde oqıwshılargá tanıs zatlar hám ózlerinshe taba alatuǵın háreketti bidiretuǵın sózler ústinde jumıs islew jaqsı nátiyje beredi. Máselen, oqıwshı ne qıldı? quslar ne qıladı? búlbil ne qıladı? qoraz ne qıladı? iyt ne qıladı? hám t. b. usaǵan sorawlar ústinde islewge boladı. Jáne de, háreketti bidiretuǵın sózlerdi zattın atın bildiretuǵın sózler menen birlikte alıp qaraw tiyis.

Zattın háreketin bidiretuǵın sózler ne qıladı? ne qılıp atır? degen sorawlargá juwap beredi, zattın háreketin bidiretuǵın sózler zattın atın bidiretuǵın sózler menen tıǵız baylanıslı boladı degen juwmaq beriwge boladı. Bul juwmaq oqıwshınıń óziniń hám ózine tanıs zattın háreketlerin bidiretuǵın sózler menen islesiw menen bekkemlenedi.

Bul boyınsha dáslepki kónligiwler ushın 1 klastın sabaqlıǵında hár qıylı mısál tekstleri berilgen. Sonıń menen qatar mınaday da kónligiwler ústinde islewge boladı.

1. Kishi tekstler berilip, kóshirip jazıw hám háreketti bildiretuǵın sózlerdiń astın sızdırıw.

2. Teksttegi zattıń háreketin bildiretuǵın sózlerdiń qasına qawıs ishine sorawların tawıp qoyıw.

3. Zattıń atın bidiretuǵın sózler berilip, háreketti bildiriwshi sózdiń sorawın qatar qoyıp, oqıwshılardıǵa sorawlar arqalı zattıń háreketin bildiretuǵın sózlerdi taptırıw. Mısalı: muǵallım ne isleydi, qus ne qıladı, t.b.

4. Muǵallım tárepinen tekst berilip, oqıwshılardıǵa zattıń atın bildiretuǵın sózdiń astın bir sızıń, zattıń háreketin bildiretuǵın sózlerdiń astın eki sızıń degen jumıs beriledi.

5. Basla, jaz, oqı, júz usaǵan zattıń háreketin bildiretuǵın sózler berilip, olardıǵa túbirles sózler taptırıw. Mısalı: oqı, oqıw, oqıwshı, oqıydı.

6. Muǵallım tárepinen ayırım zatlarıń atı berilip, oqıwshılardıǵa onıń barlıq háreketin bildiretuǵın sózlerdi tapsırıp arqalı jumıs isletiw. Mısalı: úyrek-ushadı, júzedi, súńgiydi, ǵańqıldaydı t.b.

7. Oqıwshılardıǵa tanıs zatlarıń atın usınıp, olardıń qanday háreket etetuǵının taptırıw. Mısalı: balıq-júzedi, sıyr . . . , iyt . . . , at . . . t.b.

8. Háreketti bidiretuǵın sózlerdi berip, ol kimniń yamasa neniń háreketi ekenligin taptırıw. Mısalı: oqıydı, ... qosıq aytadı, ... sayraydı t.b.

9. Eki baǵanaǵa sózler toparın berip, birinshi baǵanaǵa zattın atı, ekinshi baǵanaǵa háreketi berilip, olardıń qaysı zatqa tiyisli ekenligin aytıw. Mısalı:

Búlbil júzedi

Úyrek sayraydı

Ǵarǵa jawadı

Qar ǵaqıldaydı

10. Ayırım zattıń atın bidiretuǵın sózlerdi berip, oqıwshılardıǵa ol sózlerdi háreketti bildiretuǵın sózlerge aynaldırıp tapsırılardı. Mısalı: oy-oyla, sálem-sálemles, uyqı-uyqıla, baw-bawla, atız-atızda hám t. b.

Muǵallım bunday jumıslardı oqıwshılar menen dáslepki islesiwleri bolǵanlıqtan Oqıwshılardıń múmkinshiligin eske ala otırıp jumıs beriwde esinde saqlawı tiyis. Oqıwshılardıń kúshi jetetuǵın jumıs bersek, olar jumıstı shın intası menen, sanalı túrde islew múmkinshiligin aladı.

Al 2-klaslarda oqıwshılardıń birinshi klasta islegen jumısları boyınsha eske túsiriwden baslap, bir qansha ámeliy jumıslar islenedi. Feyil tuwralı birinshi ret tanısadı. Sorawları menen burın tanıs bolǵanlıqtan, bul boyınsha oqıwshılar jumıs isley aladı. Jumısınıń nátiyjesine súyene otırıp, zattıń is-háreketin bidiretuǵın sózlerdi feyil deymiz dep juwmaq beriledi hám sorawları menen ekinshi ret tanıştıradı yamasa muǵallım oqıwshılar menen súwret, zattıń ózi, súwretler arqalı gúrrinlesedi hám sorawlar arqalı feyillerdi tapqızadı hám sol arqalı juwmaqqa keltiriwge boladı.

Feyildin lingvistikalıq ózgesheligi basqa sóz shaqaplarına qaraǵanda da qospalı. Sonlıqtan, baslawısh klaslarda joqarıda sóz etkenimizdey ayırım kategoriyaları menen ǵana tanıstırıwǵa tuwrı keledi. Máselen, 1 klasta zattın atın bidiretuǵın sózler menen ulıwmalıq sıpatta ǵana tanısadı 2-klasta feyil onın sorawları, bolımlı, bolımsız feyiller, 3-klasta feyil, sorawları, feyildin betleniwi, máhálleri boyınsha bilim hám kónlikpeler aladı.

2 (3) klass oqıwshılardıń feyildin bolımlı hám bolımsız túrleri menen tanıstırǵanımızda bulardı bir-biri menen salıstırıw usılı menen iske asırıwımız kerek. Bul ushın dáslep mısallar menen bolımlı feyil ústinde, keyin bolımsız feyil ústinde mısallar isleymiz. Bunı mınaday keste arqalı isleseک boladı.

Bolımlı feyil	Bolımsız feyil
Ne isledi? ne qıldı?	Ne islemeydi? ne qılmaıdı?
Ashtı, kórdi, ayttı, júrdi, qayttı, kún suwıttı, kún ashıldı, qar jawdı, jawın jawdı hám t. b.	Aytpadı, kórmedi, júrmedi, qaytpadı, kún suwıtpadı, kún ashılmaıdı, jawın jawmaıdı hám t. b.

3-4 klasta oqıwshılardıń feyil tuwralı túsiniǵı qalıplesedi. Sonlıqtan burınǵı klaslarǵa qaraǵanda feyildin birneshe kategoriyaların úyretiw maqset etip qoyıladı. 1-3-klaslarda úyrengenleri boyınsha birqansha jumıs islewden baslap, feyil tuwralı úyrengenleri esine túsiriledi hám feyil boyınsha bilimleri tolıqtırıladı. Bul jerde kóbirek feyiller ústinen qadaǵalaw júrgizip, mánilik tárepine, mánisine qaray sorawlarınıń ózgerip otırıwına dıqqatın awdarıp barıwı kerek. Bul arqalı feyildin hár qıylı is-háreketin bidiretuǵının háreketke baylanıslı tiyisli sorawlarınıń bar ekenliginiń, atlıq, kelbetlik usaǵan bul da belgili sóz shaqabı ekenligin, biraq atlıq zattın atı, kelbetlik zattın sın-sıpattın, al feyil bolsa sol zattın is-háreketi ekenligin túsinedi. Sol arqalı bir-birinen ayırılıp turatuǵınlıǵın bileđi.

Ádebiyatlar:

1. Даулетов М.Хэзирги қарақалпақ орфографиясы хэм пунктуациясы. –Нөкис: Илим, 2013. – 179 б.
2. Mahmudov N., Ziyadova T.U., Ahmedova N., Ramazanova G. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirish. –T., 2014. – 86 b.
3. Qosimova K., Matchonov S. va b. Ona tili o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik. –T.: Noshir, 2009. –352 b.

РЕЗИМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z turkumlariga oid mashg'ulotlar ustida ishlash orqali imloviy savodxonligini takomillashtirish usullari haqida so'z boradi.

РЕЗИМЕ

В статье рассказывается о методах повышения орфографической грамотности на уроках родного языка в начальной школе путем работы над упражнениями по категориям слов.

SUMMARY

The article will talk about ways to improve spelling literacy by working on classes related to word categories in elementary school native language classes.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ФИКРЛАШ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Фармонов Ў.Н.

*Чирчиқ Давлат педагогика
институтини “Мактабгача таълим методикаси”
кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: ўқитувчи, ўқувчи, фикрлаш, маданият, ўқитиш, ақлий, қобилият, илмий, тарбия, ғоя, эмпирик, билим, кўникма, малака, дунёқараш.

Ключевые слова: учитель, ученик, мыслить, культура, обучение, умственная деятельность, научный, воспитание, идея, эперистический (эмперический), знание, навык, умение, мировоззрение.

Key words: teacher, student, thinking, culture, learning, mental activity, scientific, upbringing, idea, eperistic (empirical), knowledge, skill, skill, worldview.

Фикрлаш – бу инсонга хос бўлган мантиқий жараён бўлиб, ақл, онг, фикр, ғоя каби ақлий жиҳатлар негизида вужудга келади.

Фикрлаш жараёни инсон ақлий фаолиятининг махсус шакли сифатида ижтимоий ҳаёт шароитида тушунчалар, сўзлар, фикрлар, ғояларда намоён бўлади. Ақлий-хаёлий жараёнлар ёрдамида фикрлаш мазмун-моҳиятини очиб бериш мумкин бўлади. Шунингдек, фикрлаш ақлий мақсад – вазифаларини белгилаб олишда дидактик асос бўла олади. Шу сабабли фикрлаш турларини танлашда катта интеллектуал салоҳият талаб қилинади. Яъни ҳар бир шахс онгли равишда фикрлаш ҳолатини амалга оширади. Шу сабабли олий таълим муассасалари талабаларида фикрлаш маданиятини шакллантириш учун ахборотлар муҳити, дидактик маълумотлар, дидактик воситалар, интеллектуаллаштирилган ўқитиш воситалари кабиларнинг бир бутун яхлит ҳолатда амалга оширилиши ўрганилаётган соҳа бўйича назарий тушунчаларни, ҳодисаларни, қонунларни, қоидаларни амалга оширишда муҳим ҳисобланади.

Фикрлашнинг бир қанча турлари мавжуд. Улардан бири эмперик фикрлаш ҳисобланади. Эмперик фикрлаш эса бевосита далилларга асосланади.

У хусусий тасдиқлашга таянади ва уларга асосланади. Эмперик фикрлашда тажриба ва манбага оид далиллар муҳим дидактик асос бўлиб ҳисобланади ва бу жараёнда хулосалаш муҳим ўрин тутати.

Илмий фикрлаш деганда илмий ишнинг сифати ва самарадорлигини таъминлашдаги ишланмалар яратишда назарий хулосалар умумлаштиралади. Назарий ва амалий фикрлаш доимо ривожланишда бўлгани сабабли унинг мақсад-вазифаларига амал қилган ҳолда унга қўйилган талаблар асосида илмий-методик жиҳатдан асослаб олишга тўғри келади. Илмий фикрлаш муаммонинг ўрганилганлик даражаси натижаларини ва улардаги назарий ҳамда амалий ишланмаларнинг мукамаллиги, уларнинг таълимни оптималлаштиришдаги аҳамияти ва бўлажак мутахассисларни ижодий фаолиятга тайёрлашдаги ўрни кабиларни чуқур таҳлил қилиб чиқиш муҳим. Илмий фикрлаш давомида керакли тузатишларни кирита олиш ва олинган натижаларни илмий-услубий жиҳатдан асослаш, хулосалар ва тавсияларни шакллантириш кабиларни кетма-кетликда амалга ошириш бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ижодий фаолиятга тайёрлашнинг муҳим босқичи ҳисобланади. Аммо, уни амалга ошириш жараёнлари илмий аҳамиятга эга бўлиб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида ўз самарасини кўрсатади. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ижодий фаолиятга тайёрлаш муаммосини ҳал этиш ва бу муаммонинг жамият ижтимоий тараққиёти билан қандай боғланганлигини очиб беришга ҳаракат қилишда талабаларнинг фикрлаш маданиятини ҳал қилиш стратегиясини ривожлантириш режасини тузиш ва ушбу муаммо ечимини топишда уларнинг моделларини тузишга эътибор берилади. ва аниқланган боғлиқлар асосида инновацион таълим жараёнининг амалий жиҳатларини амалга ошириш каби масалалар ҳал этилади. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида фикрлаш маданиятини шакллантиришда моделлаштириш ва шу каби методлар бўйича касбий ва илмий фаолиятлари такомиллашади. Бунинг мазмун моҳиятига эътибор берадиган бўлсак, инсондаги фикрлаш уни ижод қилишга ундайди. Яъни ундаги ижодкорлик фаолиятлари пойдевори яратилаётганлигидан далолат бера бошлайди. Шунинг билан бирга кишининг ижод қилишида ақл, онг, фикр, фикрлаш, илм, билим ва шу кабиларнинг узвийлигига эришилади. Улар негизда инсон “ижод”га киришиши мумкин бўлади. Бу борада ижодга турли таърифлар берилган

Фикрлаш – инсоннинг янги моддий ва маънавий неъматлар яратиш фаолияти бўлиб, улар унинг маҳорати, бадиий, илмий асар ёки моддий бойлик яратиш, вужудга келтириш; яратувчилик жараёнларида намоён бўлади.

Бундан кўринадики, фикрлаш – ақлий фаолият маҳсули бўлиб, у инсонни интеллектуал салоҳиятли қилади. Яъни инсондаги тафаккур қилиш қобилияти уни яратувчиликка етаклайди.

Фикрлаш фаолияти табиат ва жамият ҳодисаларининг ўзаро боғлиқлиги ва бир – бирига таъсир қилиб туриши уларнинг доимий ҳаракатда, ривожланиш ва ўзгаришда бўлиб туришини кўрсатиб беради. Фикрлаш жараёнлари ўзаро боғлиқ бўлиб, бири иккинчисидан келиб чиқади. Фикрлаш доимо ўзгариш ва ривожланишда бўлади. Шу жиҳатдан ҳам фикрлаш маданияти кўп қиррали жараён бўлиб, унинг ҳамма томонлари инсон онгида акс этиши катта амалий ва илмий аҳамиятга эга. Фикрлаш маданияти дунёни инсон онгида бир яхлит, узвий алоқадорлик ва ривожланиш тарзида акс эттиришнинг фалсафий хусусиятларини ташкил этади. Лекин бу унинг яққою ягона мақсади эмас. Фикрлаш маданиятининг фалсафий дунёқараши шундаки, нарса ва ҳодисаларни инсон онгида бир яхлит акс эттириш билан бир қаторда, кишиларнинг тафаккурлаш маданиятини, ички маънавий дунёсини шакллантиради ва бойитади. Шунингдек, кишиларга хос бўлган ростгўйлик, поклик, инсонпарварлик ва бошқа олижаноб фазилатларни, ахлоқий меъёрлар, қадриятларни мужассамлаштиради. Фикрлаш маданияти одамларни бирлаштирувчи жараён ҳисобланади.

Фикрлаш маданияти инсон дунёқарашини шакллантиришда катта аҳамият касб этади.

Фикрлаш маданияти умумий тарзда инсон ва жамиятнинг барча турларидаги натижалари сифатида кишилар ҳаёти ва фаолиятининг турли кўринишларида, шунингдек, улар яратадиган моддий ва маънавий бойликларда ифодаланади. Фикрлаш маданияти тушунчаси муайян тарихий даврлар, элат ва миллатлар тараққиёти, моддий ва маънавий ҳаёт даражасини, шунингдек, инсон фаолияти ёки турмушини изоҳлаш учун қўлланилди. Фикрлаш маданияти жуда мураккаб ва кўп қиррали ижтимоий ҳодиса бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг моддий-техник, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва бошқа соҳаларини, инсон меҳнат фаолиятининг барча жараёнларида намоён бўлади.

Фикрлаш маданияти инсон яратадиган моддий ва маънавий бойликларда, миллатлар тараққиёти, моддий ва маънавий ҳаётда, инсон фаолияти ва турмушнинг ўзига хос соҳаларида қўлланилади. У одамзод ақл – идрокининг энг юксак чўққиларигача бўлган туйғуларнинг ҳаммасини қамраб олади.

Фикрлаш маданияти инсон учун сув ва ҳаводек зарур. Чунки бу дунё, жамият, оила, ота-она, болалар, халқ, мустақил давлатимиз тараққиёти ин-

сонларга хурмат, ишонч, хотира, виждон, эркинлиги кабиларнинг ривожланиши бевосита фикрлаш маданиятига боғлиқдир.

Фикрлаш маданияти инсонга муайян мақсад, келажакка ишонч билан бориш учун катта умид, куч ва қудрат бахш этади.

Жамият, давлат, халқ ва миллат, инсон шахсининг фикрлаш маданиятига бўлган эҳтиёжи шу қадар катта ва бениҳояки, уни ҳеч қачон иккинчи ўринга суриб қўйиш тамомила хатодир. Фикрлаш маданияти тушунчаси ижтимоий ҳаётнинг маълум бир сифатида кишиларнинг меҳнат жараёнида жамланган билим бойликлари, тажрибалари, қобилиятлари, ишлаб чиқариш ва касб малакалари, ўзаро муносабатларини намоён этувчи жараён ҳисобланади.

Фикрлаш маданиятининг турлари ўзининг мазмун ва моҳиятига кўра бир – биридан ўзаро фарқ қилади. Фикрлаш маданияти ишлаб чиқариш жараёнида яратилган ва моддий ҳаёт учун хизмат қиладиган янгиликларни, ихтироларни ўзида намоён этади.

Фикрлаш маданиятининг қамрови беҳад кенг бўлиб, у инсонлар томонидан яратилган бойликларни, илмий, бадий, ҳуқуқий, диний, ахлоқий, фалсафий ва бошқа шакллари, фандаги илғор ғоялар ва таълимотларни, бадий асарлар, эстетик қарашларни ҳам қамраб олади. Бундан ташқари фикрлаш маданияти таълим-тарбия, фалсафа, ҳуқуқ, этика, эстетика, тарих, ахлоқ, санъат, адабиёт, педагогика, психология соҳаларида олимлар, мусаввирлар, бастакорлар, шоир ва ёзувчилар, назариётчилар, ҳуллас, халқ оммаси томонидан яратилади ва истеъмол қилинади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг интеллектуал салоҳиятини шакллантиришда фикрлаш маданияти асос бўла олади. Бугунги кунда замонавий таълим тизимида миллат руҳиятининг нозик жиҳатларига кириб бориш ва бошланғич таълимда саводхонлик асосларини пухта эгаллашга кенг имкониятлар яратилган. Ана шу сабабли ҳам бугунги таълим тизимимиз жамиятимиз тараққиётига мос равишда такомиллашиб, ривожланиб бормоқда ва унга баркамол авлодни шакллантиришдек муҳим вазифа қўйилган. Айни пайтда барча педагогик тадбирларда ёшлар таълим-тарбия жараёнининг объектигина эмас, балки субъекти, яъни ижрочиси ҳам эканлигига алоҳида эътибор берилмоқда. Бу эса таълим олувчилар ва тарбияланувчиларнинг мустақил ҳамда эркин фикрлашларини таъминлашга имкон бермоқда. Энг асосийси ёшларда тарбиялаш ва ўқишга эҳтиёж уйғотишга йўналтирилган ҳолда таълим-тарбия ишлари олиб борилмоқда.

Фикрлаш маданияти бу – табиат, жамият, тафаккур ҳақидаги билимга эга бўлиш демакдир. Бунинг учун талаба ёшлар табиий, ижтимоий ва гуманитар, мутахассислик фанларини чуқур ўрганадилар. Мустақил фикрлаш натижасида талабанинг таълимдаги фаоллиги ривожланади. Шунини айтиш

керакки, ҳар қандай фаоллик заминада мустақил фикрлаш фаолияти ётади. Кўргазмали қуроллар тайёрлаш, ижтимоий ва маънавий ҳаётда фаол иштирок этиш, ижодкорлик, ташаббускорлик кўрсатиш жараёнида талабаларнинг мустақил фикрлаш маданияти намоён бўлади.

Бунинг учун талабалар илмий оммабоп, ўқув бадий ва бошқа адабиётларни мустақил равишда ўқиши ва ўрганиши, янги ахборот технологиялардан, интернетдан фойдаланиши, дарс машғулотида ижодий фикрлаши, дидактик ўйинлар, мунозара кабиларда иштирок этиши, кўргазмали қуроллар тайёрлаши, илғор иш тажрибаларини ўрганиши, тўплаши, танлаши, қўллаши, талабаларнинг анъанавий анжуманларида, илмий амалийсеминарларида иштирок этиши, ўз иш тажрибаларини оммалаштириши, фикр ва мулоҳазалари, таклифлари, тавсиялари билан матбуотда, радио ва телевиденияда иштирок этишлари зарур.

Фикрлаш маданиятини шакллантиришнинг қуйидаги усуллари мавжуд:

- электрон дарсликлар, мультимедиялар яратиш;
- ахборотни сўз орқали узатиш ва эшитиш орқали қабул қилиш;
- ахборотларни кўргазмали узатиш ва кўриш орқали қабул қилиш;
- ахборотларни амалий машғулотлар орқали бериш;
- назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш;
- савол-жавоб, анкета тузиш;
- адабиёт, газета, журналларни таҳлил этиш ва бошқалар.

Бу усулларни амалга оширишда ҳар бир ўқитувчи талабаларнинг ўқув фанларини ўзлаштиришда бир қанча масалалари ва муаммолари бўйича мустақил билим олишларини назарда тутишлари зарур. Фикрлаш маданиятини шакллантиришнинг асосий соҳалари ва воситалари: таълим-тарбия, фан ва илмий муассасалар, илмий, оммабоп адабиётлар, миллий урф-одат, маросим ва байрамлар, оила, маҳалла, оммавий ахборот воситалари ва бошқалар. Мустақил билим олиш мустақил равишда ўқиш ва ўрганиш, мустақил фикрлаш билан узвий боғлиқ. Мустақил фикрлаш орқали кишида келажакка интилиш, уни тасаввур қилиш ва инсон сифатида истиқболга ишонч хусусиятлари камол топади.

Фикрлаш маданияти жараёнида ҳар бир талабанинг ҳаётий кўникмаларини эгаллаш имконияти кенгаяди, мустақил билиш фаолиятини, билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга хизмат қила олиши намоён бўлади. Фикрлаш мустақил фикрловчи эркин шахснинг шаклланишига олиб келади, унинг мазмунида ўзининг қадр-қимматини англайдиган, иродаси бақувват, иймони бутун, ҳаётда аниқ ўз мақсадига эга бўлган инсонларни тарбиялаш имкони яратилади ва онгли турмуш кечириш жамият ҳаётининг бош мезонига айланади. Шуни ҳар бир шахс ўз ақли, тафаккури,

меҳнати, маъсулияти билан онгли тарзда, озод ва хур фикрли инсон бўлиб яшайди. Уларни ўзлари ақл – идрок ва қалб амри билан танлаб олган ҳаётий мақсадларидан чалғитиб бўлмайди.

Фикрлаш маданиятини шакллантириш жамият куч – қудратини рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамият касб этади. Ҳар қайси талабада муайян даражада интеллектуал салоҳият мавжуд. Агар шу қувватнинг тўлиқ юзага чиқиши учун зарур бўлган мустақил равишда билим эгалланса, тафаккур ҳар хил қотиб қолган эски тушинча ва ақидалардан халос бўлади. Олий ўқув юрти талабасининг мустақил билим эгаллаши ва амалий фаолиятини оқилона самарали ташкил этилиши мустақил фикр юритишнинг натижаси ҳисобланади. Талабанинг мустақил фикрлаши мустақил мутолаа воситалари, шакллари, усуллари орқали амалга оширилиб, унинг натижасида у нарса ва ҳодисаларнинг моҳияти, мазмунан англаш имкониятига эга бўлади. Ҳар бир талабага хос бўлган ижтимоий ва ижодий жараёндир. Фикрлаш ва ақлий фаолият янгилик яратади, янги ғояларни, мақсадларни, идеалларни вужудга келтиради. Мустақил фикрлаш натижасида талабаларда аниқ мақсадга қаратилган ижод қилиш қобилиятини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ижодкорлик биринчидан мустақил билимнинг натижаси ҳисобланса, иккинчидан, бу нарса орқали талабаларда синчковлик, тасаввур, билимга қизиқиш, иродалилиқ, танқидий фикр, билимлиқ, иштиёқ, ақлий тайёргарлик, ахлоқий билим, хусусиятлар шаклланади. Уларда танланган касбини чуқур ўрганиш, муҳандислик ва педагогика соҳасидаги назарий дунёқараши, билим ва кўникмаларни чуқур ўзлаштириш, техник ижодкорликни ўстириш, мустақил ишлаш, ихтирочилик фаолиятида иштирок этиш кабиларга бўлган интилишлари намоён бўлади.

Демак, ижодийлик, фаоллик талаба билимини мустаҳкамлашда, мустақил таълимни ривожлантиришда муҳим омиллардан ҳисобланади. Шунингдек, жаҳон ва ҳамдўстлик мамлакатлари, Ўзбекистон олимларининг у ёки бу мутахассислик бўйича яратган илмий асарлари, илмий – техник ахборот технологиялари бўйича билимларни эгаллашлари мақсадга мувофиқдир. Давр талаби асосида яратилган янгиликлар, таълимнинг замонавий интерфаол шакллари, усуллари, воситаларини ўрганиш юксак маънавий ахлоқий фазилатларни эгаллаш каби вазифалар ҳам мустақил билим мазмунига кирди. Талабалар фаоллигини ошириш, уларнинг мустақил билим эгаллашлари доимо ўқитувчи диққат марказида бўлиши зарур. Бунинг учун:

- ҳар бир профессор – ўқитувчи ўз мутахассислиги бўйича мавжуд китоб, адабиётлар, газета – журналлар, дидактик материалларни мустақил равишда ўқиб бориши;

- талабаларда мутахассислик бўйича назарий ва амалий билимларни, ўқув ва кўникмаларини шакллантириш;
- мутахассислик бўйича билимлар заминини яратиши ва улардан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш;
- давлат таълим стандартлари асосида яратилган янги ўқув режа, дастурлар, ўқув қўлланмаларнинг маъно мазмунини ўрганиши;
- ўқиётган фани мазмунини миллий истиқлол ғояси, миллий истиқлол мафқураси асосида талабалар онгига етказиш;
- талабаларнинг фанлар бўйича эгаллаётган билим, кўнинма ва малакаларини ДТС талаблари даражасида бўлишига эришишини таъминлашлари лозим.

Ҳар бир мутахассис ўзининг умумий билими ва маданий даражаси юқори бўлиши учун доимо ўз устида мустақил равишда ишлаши, ўрганиши лозим. Бунинг учун у ўз мутахассислиги, эгаллаган лавозими бўйича янгиликларни мафкура, маънавият соҳасидаги билимларни чуқурлаштирилган тақдирдагина унинг умумий билим ва маданий даражаси юксак савияда бўлади.

Адабиётлар:

1. Мусурмонова О. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш. -Т.: Фан, 1993 й. -112 б.
2. Очилов М. Муаллим – қалб меъмори. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – Б. 432
3. Ғозиев Э. Жабборов А. Фаолият ва ҳуқ-атвор мотивацияси. Ўқув қўлланма. – Тошкент: 2003.- Б. 124.
4. Ҳасанбоев Ж., Тўракулов Х., Ҳайдаров М.Э., Ҳасанбаева О.У. Педагогика фанидан изоҳли луғат. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 475.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида фикрлаш маданиятини шакллантириш моҳияти, турлари, хусусиятлари ва унинг ижодий фаолиятдаги аҳамияти илмий педагогик жиҳатдан асосланган.

РЕЗЮМЕ

В этой статье с научно-педагогической точки зрения обосновано значение сущности, видов, особенностей формирования культуры мышления у будущих учителей начальных классов в творческой деятельности.

SUMMARY

In this article, from a scientific and pedagogical point of view, the meaning of the essence, types, features of the formation of a culture of thinking in future primary school teachers in creative activity is substantiated.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV NUTQ TEKNOLOGIYALARINING MOHIYATI VA XUSUSIYATLARI

Abduraximova D.A.

*O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
kafedrası p.f.d., professori*

Murodova F.G'.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari va mutaxassislarini qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: nutqni rivojlantirish, kommunikativ nutq texnologiyalari, maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar, mnemonika.

Ключевые слова: речевое развитие, коммуникативные речевые технологии, дошкольники, мнемотехника.

Key words: speech development, communicative speech technologies, preschoolers, mnemonics.

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari duch kelayotgan asosiy muammolardan biri bu - bolalarning nutq qobiliyatlarini shakllantirishdir. Pedagoglar maktabgacha yoshdagi bolalarning so'zlashuv nutqini erkin o'zlashtira oladigan sharoitlarni yaratishlari kerak. Shuning uchun har qanday bolaning nutq faoliyatida o'zini namoyon qilishiga imkon beradigan samarali o'qitish usullarini va texnologiyalarini izlash muhit ahamiyat kasb etadi. Har kuni maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish, fikrlashni shakllantirish, xotira, fantaziya va tasavvurning moslashuvchanligini yaxshilashga hissa qo'shadigan innovatsion texnologiyalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish dolzarb bo'lib bormoqda.

Davlat ta'lim standartini amalga oshirish nuqtai nazaridan, bolalar faoliyati kontekstida nutq bilan bog'liq muammolarni (o'yinlar, bolalar tadqiqotlari, mehnat, eksperimentlar) o'quv shakli va metodlariga aylantirmasdan hal qilish zarurati mutlaqo yangidir. Bu maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish uchun yangi texnologiyalarni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bunday olimlar: A.A. Grigorieva, S.N. Karpova, I.V. Zotova, V.N. Makarovlar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida majburiy mashg'ulotlarni joriy qildi. Nutqni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish uchun texnologiyalar ishlab chiqqanlar. Ular tomonidan nutqni rivojlantirish dasturlari takomillashtirilgan.

Maqolaning maqsadi - maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ nutq texnologiyalarini rivojlantirishning mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir.

Asosiy material bayonoti. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy shaxsni rivojlantirishning eng yaxshi vositalaridan biri bu kommunikativ nutq faoliyati. Bu bolalarning estetik tarbiyasiga hissa qo'shadi, ko'rish, eshitish, so'zlarning go'zalligini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi va ularni ijodkorlikka o'rgatadi.

Kommunikativ nutqni rivojlantirish bo'yicha bilimlarni shakllantirish maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish dasturi talablariga muvofiq amalga oshiriladi.

Kommunikativ nutqni rivojlantirish jarayonida bolalar adabiy va folklor asarlarining janri, kompozitsion, lingvistik xususiyatlari bilan tanishadilar; bolalarning kommunikativ nutq tajribasi boyitiladi, izchil nutq rivojlanadi, bolaning so'z boyligi oshadi va tozalanadi.

Dastur tomonidan moslashtirilgan ish tizimi taqdim etilgan bo'lib, u bolalarda mualliflik va xalq ertaklari, she'rlari, hikoyalari ustida ishlashga, ushbu matn asosida (yangi usulda) o'z ertaklarini yaratishga intilishni rivojlantirishga imkon beradi.

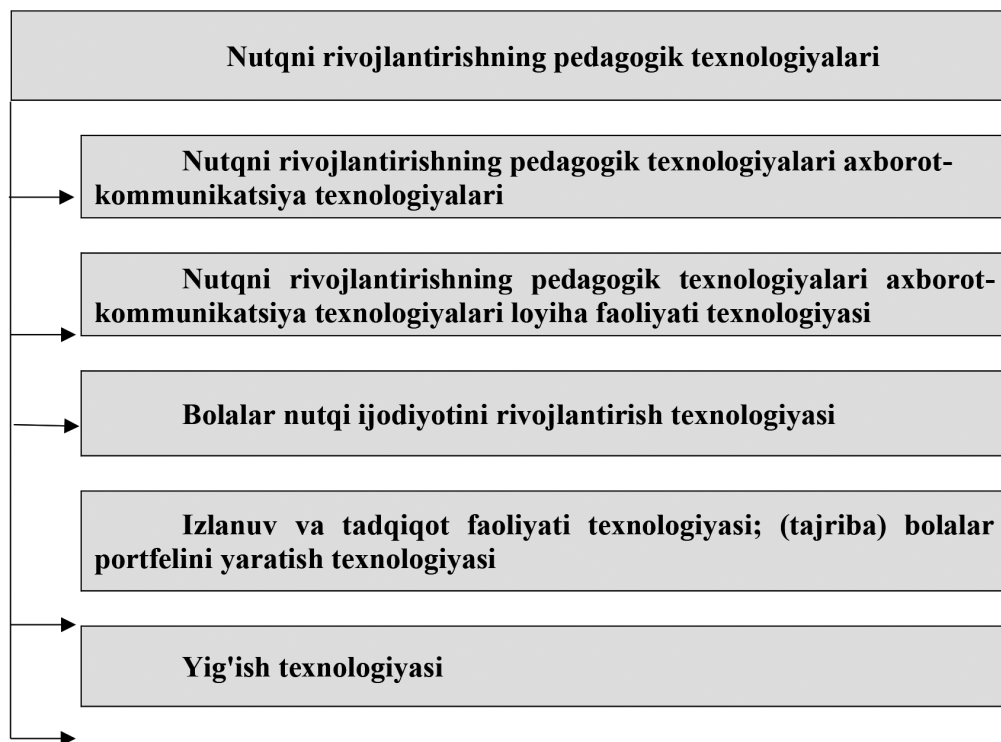
Nutq kishilar ijtimoiy mavjudligining ajralmas qismi, insoniyat jamiyati mavjudligining zaruriy shartidir. Inson uyg'oq bo'lgan vaqtning deyarli 70 foizini nutq faoliyatining to'rtta asosiy turi - gapirish, tinglash, o'qish, yozishga bag'ishlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim jarayonida hamkorlikda o'qitish, loyiha metodologiyasi, interfaol o'zaro ta'sir, yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolalarga shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, bolalarni individuallashtirish va farqlashni ta'minlaydi. ularning qobiliyatlari va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda pedagogik jarayon.

Nutqni rivojlantirish bo'yicha bolalar bilan ishlashda siz quyidagi pedagogik texnologiyalardan foydalanishingiz mumkin (1-rasm):

Texnologiyani tanlashda quyidagi talablarga rioya qilish kerak:

- texnologiyani bolalarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirish;

1-rasm. Nutqni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari

- muloqot va nutq madaniyatini tarbiyalash;
- texnologiya sog'liqni saqlash xususiyatiga ega bo'lishi kerak;
- texnologiyaning asosi - bola bilan shaxsga yo'naltirilgan o'zaro munosabat;
- bolalarning kognitiv va nutq rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik tamoyilini amalga oshirish;
- har bir bolaning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda turli faoliyat turlarida faol nutq amaliyotini tashkil etish.

Keling, kommunikativ nutq texnologiyalarini batafsil ko'rib chiqaylik.

1. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari har bir darsni noan'anaviy, yorqin, mazmunli o'tkazish imkonini beradi, o'quv materialini taqdim etishning turli usullaridan foydalanish zaruriyatiga olib keladi, turli texnika va o'qitish usullarini ta'minlaydi. Zamonaviy bolaning rivojlanayotgan dunyosi ota-onasi o'sgan dunyodan tubdan farq qiladi. Bu uzluksiz ta'limning birinchi bo'g'ini sifatida maktabgacha ta'limga sifat jihatidan yangi talablar qo'yadi: zamonaviy axborot texnologiyalari (kompyuter, interaktiv doska, planshet va boshqalar) yordamida ta'lim.

2. Dizayn texnologiyasi maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatida innovatsiondir. Bu usul bolaga tajriba o'tkazish, olingan bilimlarni sintez qilish, ijodkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi va shu bilan unga yuqori tayyorgarlikni ta'minlaydi. Dizayn jarayoni o'qituvchilarning malakasini oshiradi, hamkorlikni, bolalar va kattalarning birgalikda ijodini ta'minlash vositasi sifatida ishlaydi, ota-onalar bilan munosabatlarni mustahkamlaydi, o'quv jarayonini qiziqarli va qiziqarli qiladi. Loyiha usuli – ta'limda o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish usulidir.

3. Zamonaviy va qiziqarli o'qitish usullaridan biri TRIZ texnologiyasi - ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi. Bolalar bilan ishlashning asosiy vositasi pedagogik izlanishdir. O'qituvchi tayyor bilim bermasligi, ularga haqiqatni ochib bermasligi, uni topishga o'rgatishi kerak. Agar bola savol bersa, darhol tayyor javob bermang. Aksincha, undan bu haqda qanday fikrda ekanligini so'rash kerak.

4. Yig'ish texnologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv tadqiqot faoliyatini rivojlantirishning samarali vositasi yig'ishdir. Yig'ish maktabgacha yoshdagi bolaning integrativ fazilatlarini rivojlantirishda etakchi o'rinni egallaydi: u qiziqish va faollikni rivojlantirishga, yangi namunalarni qidirish va taqdim etishni tashkil qilishda aloqa vositalarini o'zlashtirishga yordam beradi va hissiy sezgirlikni keltirib chiqaradi.

5. Mnemonika - yunon tilidan tarjima qilingan - «yodlash san'ati». Bu ma'lumotni muvaffaqiyatli yodlash, saqlash va ko'paytirishni, tabiiy ob'ektlarning xususiyatlari, atrofimizdagi dunyo haqidagi bilimlarni, hikoyaning tuzilishini samarali yodlashni va, albatta, rivojlanishni ta'minlaydigan usul va usullar tizimidir. nutq. Uyg'un nutqni rivojlantirish uchun darslarda mnemotables (sensor-grafik diagrammalar) dan foydalanish bolalarga vizual ma'lumotni yanada samaraliroq idrok etish va qayta ishlash imkonini beradi, chunki vizual material maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan yaxshiroq o'zlashtiriladi. Mnemonik sxemalardan foydalanish bolaga izchil bayonotni boyitishga yordam beradi. Mnemonik jadvallar bilan ishlashni o'rta guruhdan boshlagan ma'qul. Garchi yosh bo'lsak ham, biz kiyinish, yuvishning eng oddiy naqshlaridan foydalanamiz.

6. Kollaj (mnemonik jadvallarning bir turi) - karton varaq bo'lib, unda harflar, raqamlar, geometrik shakllar, turli xil rasmlar tasvirlangan, ammo ularning barchasi bir maqsadda bir-biriga bog'langan.

Kollajning maqsadi - so'z boyligini kengaytirish, obrazli idrok etish, og'zaki nutqni rivojlantirish, izchil gapirish, aytib berish qobiliyati.

7. An'anaga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalik davrida topishmoqlar bilan ishlash ularni taxmin qilishga asoslangan. Bundan tashqari, texnika bolalarga yashirin narsalarni taxmin qilishga qanday va qanday o'rgatish bo'yicha aniq tavsiyalar bermaydi. Bolalarning kuzatuvlari shuni ko'rsatadiki, taxmin qilish eng aqlli maktabgacha yoshdagi bolalarda, xuddi o'z-o'zidan yoki variantlarni saralash orqali sodir bo'ladi. Shu bilan birga, guruhdagi bolalarning aksariyati passiv kuzatuvchilardir. O'qituvchi mutaxassis sifatida ishlaydi. Iqtidorli bolaning ma'lum bir topishmoqqa to'g'ri javobini boshqa bolalar juda tez eslab qolishadi. Agar bir muncha vaqt o'tgach, o'qituvchi xuddi shu topishmoqni so'rsa, guruhdagi ko'pchilik bolalar javobni shunchaki eslab qolishadi.

Bolaning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish, unga tanish bo'lganlarni taxmin qilishdan ko'ra, o'z topishmoqlarini yaratishga o'rgatish muhimroqdir. O'qituvchi topishmoq yasash modelini ko'rsatadi va biror narsa haqida topishmoq qilishni taklif qiladi.

8. Bolalar eksperimenti usuli katta rivojlanish imkoniyatlariga ega. Bu bolaga «qanday qilib?» Degan savollarga javob topish imkoniyatini beradi. va «nima uchun?», o'zingizni olim, tadqiqotchi, kashfiyotchi sifatida his qilish imkonini beradi. Tajribani yoki eksperimentni rejalashtirish uchun muallifning «Nima uchun ko'krak qafasi» texnikasi yordam beradi, uning mohiyati shundaki, dastlabki bosqichda ko'krak qafasi tadqiqotning «obyektlari» bilan to'ldiriladi va ish natijasida tadqiqotning «mahsulotlari». Tadqiqotning «mavzulari» bolalarning «nima uchun?» Piyoda, ish paytida va h.k. Tasodifiy tajribalar shunday o'tkaziladi.

9. Bolalar portfeli. Portfel - bu bolaning turli xil faoliyatdagi shaxsiy yutuqlari, uning muvaffaqiyatlari, ijobiy his-tuyg'ulari, hayotining yoqimli daqiqalarini yana bir bor qayta tiklash imkoniyatining cho'chqachilik banki, bu bola rivojlanishining o'ziga xos yo'nalishi.

10. Tez natijaga erishish imkonini beruvchi bolaning nutqini rivojlantirishning samarali usullaridan biri qofiyasiz she'r, sinkvin yaratish ustida ishlashdir. Frantsuz tilidan Cinquain, «besh qator» deb tarjima qilingan, besh qatorli she'r.

Shunday qilib, taklif bo'yicha keyingi ish uchun «poydevor» qo'yiladi. Keyin ular «jonli va jonsiz» ob'ekt tushunchalarini o'rganadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z ishlarini grafik yoki incho shaklida tartibga solishlari mumkin.

Sinkwine butun nutq tizimini muvaffaqiyatli tuzatishga yordam beradi: nutq so'z boyligi faollashadi va boyitiladi, so'z yaratish ko'nikmalari o'zlashtiriladi, ob'ektlarni tasvirlash va rasmga muvofiq sinxronlash, nutqda turli tarkibdagi jumalardan foydalanish qobiliyati rivojlanadi.

Xulosa. Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadiki, kommunikativ nutq texnologiyalari umumiy va ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limni rivojlantirishning asosiy vositasidir. Bundan tashqari, ta'lim tizimini innovatsiyalar yo'liga o'tkazmasdan turib, maktabgacha yoshdagi bolalarning bilimga asoslangan nutq faoliyatini shakllantirish muammolarini hal qilish mumkin emas. Innovatsiyalar ta'lim faoliyatining barcha tarkibiy qismlariga to'liq ta'sir ko'rsatdi.

Adabiyotlar:

1. Karpova S.N. Bolalarda so'z yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlari // S.N. Karpova, I.N. Kolobov. M.: Drofa, 2000. 281 b.
2. Makarova V.N. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi pedagogik mahorat va ularni bo'lajak tarbiyachilarda shakllantirish shartlari. [Elektron resurs] V.N. Makarov. Kirish rejimi: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-umeniya-v-oblasti-rechevogo-razvitiya-detey-doshkolnogo-vozrasta-i-usloviya-ih-formirovaniya-u-buduschih-vospitateley> (sana Kirish: 06.07.2019).
3. Fuqarolik ta'limi ("Fuqarolik tarbiyasida innovatsion o'qitish usullari" maktab-seminari tajribasidan): Qo'llanma o'qituvchilar va psixologlar uchun // L. G. Kirilyuk, V. V. Velichko, D. V. Karpiyevich, E. F. Karpiyevich. - Minsk: Texnologiya, 2000. - 175 p.
4. Grigalchik, E. K. Turli xil ta'lim: Maktabda faol o'rganish strategiyasi // E. K. Grigalchik [i dr.]. - Minsk: Ed. 000 «Krasiko-Print», 2001. — 128 b.
5. O'yinlar - o'rganish, o'qitish, dam olish ... // ostida. ed. V. V. Petrusinskiy // to'rtta kitob. — M.: Yangi maktab, 1984. — 368 b.
6. Kashlev S.S. O'quvchilarning aks ettirish faoliyatini tashkil etish Pedagogika universiteti S. S. Kashlev // Oliy maktab, 1998. 2-son. S. 19–23.

РЕЗЮМЕ

Maqolada kommunikativ nutq texnologiyalaridan foydalanish orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining sifatini oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi, ko'rib chiqilayotgan texnologiyalarning afzalliklari va kamchiliklari keltirilgan. Kommunikativ nutq texnologiyalari yordamida o'qitish har bir bolaning nutqini rivojlantirish jarayonini ta'minlaydi va tezlashtiradi, natijada ta'lim sifatini oshiradi. Nutqni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari ochib berilgan. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, bolalar nutq ijodini rivojlantirish texnologiyasi, izlanuv va tadqiqot faoliyati texnologiyasi va yig'ish texnologiyasi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются пути улучшения качества речи детей дошкольного возраста за счет использования коммуникативных речевых технологий, а также перечисляются преимущества и недостатки рассматриваемых технологий. Обучение с помощью коммуникативных речевых технологий обеспечивает и ускоряет процесс речевого развития каждого ребенка, как следствие, повышается качество образования. Раскрыты педагогические технологии речевого развития. К ним относятся: информационно-коммуникационные технологии, технологии развития речевого творчества детей, технологии исследования и исследовательской деятельности, коллекционные технологии.

SUMMARY

The article discusses ways to improve the quality of speech of preschool children through the use of communicative speech technologies, and also lists the advantages and disadvantages of the technologies in question. Learning with the help of communicative speech technologies ensures and accelerates the process of speech development of each child, as a result, the quality of education improves. Pedagogical technologies of speech development are revealed. These include: information and communication technologies, technologies for the development of children's speech creativity, technologies for research and research activities, and collection technologies.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI O'QITISHDA OTA-ONALAR YORDAMIDA NUTQINI OSHIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Shokirova D.U.

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti ikkinchi bosqich magistranti

Ongarov M.B.

Alfraganus universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida p.f.f.d., (Phd)

Tayanch soʻzlar: ertak, kitob, ota-ona, oʻquvchi, dars, kuzatish, usul, rasm, oila, oʻqitish, asar, nutq, didaktik, idrok.

Ключевые слова: сказка, книга, родитель, ученик, урок, наблюдение, метод, рисунок, семья, обучение, произведение, речь, дидактика, восприятие.

Key words: fairy tale, book, parent, student, lesson, observation, method, drawing, family, teaching, work, speech, didactics, perception.

Har bir inson daslabki tarbiyani, ya'ni ma'naviy ozuqani oilada ota-onadan oladi shuningdek kelajakda jamiyatda o'zini qanday tutishni o'rganadi. Inson o'ziga ma'naviy ozuqa olishning, komil inson bo'lib yetishishning birdan bir yo'li bu kitob mutolaasi hisoblanadi. Inson kamoloti va bilimining manbai kitob bilan bog'liq. U insonni komillik sari yetaklaydi. Darhaqiqat, bu ma'naviy sarchashma farzandlarimizning dunyoqarashini boyitadi, nutqini o'stirib, xotirasini mustaxkamlaydi.

Kitob maslahatchi, sadoqatli hamroh, eng yaqin do'st va bebaho boylik hisoblanadi. Bola tarbiyasida uning o'rni juda muhim sanaladi. Millatning ma'naviy-ruhiy dunyosini kitobga munosabati, kitobxonlik darajasiga qarab ham aniqlash mumkin. Jahon madaniyatiga munosib hissa qo'shgan ajdodlarimiz erishgan betakror yutuqlarning sababi ham kitob mutolaasidadir. Shu bois yurtimizda aholining kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish masalasiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda.

O'quvchilarga ta'lim berish jarayonida o'qituvchining yetakchi roli o'quvchilarga chuqur bilim berishni nazarda tutadi, o'quvchilarni yetuk shaxs bo'lib yetishishida og'zaki nutqni ahamiyati beqiyosdir. O'quvchilarning

og'zaki nutqini rivojlantirish orqali ularni mustaqil, erkin fikrlashga o'rgatish hozirgi davrda eng asosiy pedagogik masalalardan biri sanaladi.

Og'zaki nutqini eshitish bilan idrok etish hech qanday qiyinchiliklar bog'liq emas. Nutq oqimini frazemalashdir, shuning uchun uning leksik birliklarini bilish ham izchil matndagi fikrni tushunishni kafolatlaydi. Bundan tashqari, o'qish paytida o'quvchilarga ma'lum bo'lgan og'zaki material har doim ham tovush va vizual og'zaki tasvirlardagi farqlar tufayli quloq tomonidan to'g'ri idrok etilishi mumkin. Tinglash yoki "tinglab, o'qish bilan solishtirganda, ma'lumot olishning qiyinroq usuli" deb ataladi. So'zlarni iboralarni qabul qilish. Tinglashda turli vaqtlar, bir vaqtning o'zida - o'qishda nutqni eshitish orqali qabul qilishda charchoq vizual va boshqalarga qaraganda ko'proq nomoyon bo'ladi. Agar o'quvchi so'zlovchini ko'rsa, uning artikulyatsiyasini kuzatsa, o'quvchining nutq a'zolari o'ziga o'xshash tarzda mos keladigan ko'rinadi, uning ichki nutqida eshitiladigan tovushlarni so'zlarni takrorlash osonroq bo'ladi.

Ma'lumki, tinglash qobiliyati nutq qobiliyatini yaratish asosidir. Tinglash (idrok) nafaqat nutqni tayyorlaydi, balki u bilan bir vaqtda amalga oshiriladi. Tinglash boshqa bironing nutqini tushunish demakdir.

Har tomonlama barkamol, erkin fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan mavjud sharoitda o'quvchilar nutqini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Nutqni rivojlantirish shaxsni shakllantirishning zaruriy shartiga aylanadi. Shunday ekan, boshlang'ich ta'limda nutq o'stirish muammosi doimo diqqat markazida bo'ladi.

Kitob tafakkur qanoti. Bu qanot mustahkam bo'lsa, yuksak sari intilishdan tolmaydi. Kitobga bo'lgan qiziqish o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy dunyosini boyitishga xizmat qiladi. Har bir inson kitoblar orqali uning ma'naviy xazinasidan, cheksiz imkoniyatidan iloji boricha ko'proq foydalanib, o'zining, o'zgalarning hayotini mazmunan boyitishi mumkin. Kitob-ruhiyatimiz ozuqasi, u bilan do'stlashish nafaqat bizni ma'nan yuksaltiradi, balki jahonga tanitadi, ezgullikka yetaklaydi.

Yoshlarni kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga, ularning kitob bilan do'st bo'lishiga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Buning uchun, avvalo, milliy adabiyotimiz va jahon adabiyotining eng sara namunalarini

ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targ'ib qilishga alohida e'tibor berishimiz muhim ahamiyat kasb etadi.

Istiqlol sharofati bilan mamlakatimiz xalq ta'limi tizimida ham mustaqil chuqur islohotlar o'tkazishga keng imkoniyat berildi. Shunday islohotlardan biri o'quvchilarning nutq madaniyatini takomillashtirishga qaratilganidir. Nutq kishi faoliyatining turi, til vositalari asosida tafakkurini ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar funksiyasini, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalab va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biridir, o'quvchi esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir. Bolani yoshdanoq ravon tilga gapirishga o'rgatish lozim. Bolani kichik yoshdanoq ravon tilda gapirishga, o'z nutqida go'zal so'zlardan foydalanib, fikrni erkin bayon qilishga o'rgatib borish muhim. Fikrni erkin bayon etish uchun ijodiy hikoyalash, she'r yodlash orqali og'zaki nutq ko'nikmalari ham rivojlantirib boriladi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirish rejali tashkil etilsa, bu sohadagi tadbirlar muntazam ravishda amalga oshirib borilsagina u o'quvchining butun vujudiga, uning hissiyotiga, tasavvuriga, iroda va xarakteriga, nihoyat fikrlash faoliyati va qobiliyatiga ta'sir etib nutqning ravon ifodali bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu yo'l bilan nutq malakalarini rivojlantirish orqali, ularda to'g'ri so'zlash va aniq, mantiqiy fikr ifodalash salohiyati shakllanib boradi.

Ma'lumki, o'quvchilar qalbida yuksak ma'naviyatni shakllantirishda kitob va kitobxonlikning ahamiyati be'qiyosdir. Kitob asrlarni-asrlarga, ulovchi vosita sanaladi. Shuning uchun har bir inson, har bir kitobxonga kitob o'qish, madaniyatini yanada rivojlantirishimiz kerak. Kitob o'qish madaniyati juda keng tushuncha va murakkab muammo bo'lib, taxminan quyidagi holatlarni o'z ichiga oladi:

- kitob tanlab olish;
- kitobni qanday o'qishni bilish;
- kitob o'qiganda nimalarga e'tibor berish va nimalarni esda saqlab qolish;
- kerakli ma'lumotlarni qayerdan, qanday, qaysi vositalardan foydalanib topish;
- olingan bilimni yoki xabarni qanday yetkazib berish;
- qayta o'qish-kitobxonlik ko'nikmasini shakllantirish;
- kitobni tez va sekin o'qishni farqlay olish;
- kitobni mustaqil o'qiy bilish.

Ijodiy xulqli bolalar ayniqsa ko'p kitob o'qiganliklari tufayli tez do'stlashadilar. Ularni jamoa a'zolari hurmat qiladi. Bu toifadagi bolalar

jamoaning faollari bo'lib, tarbiyachi jamoa munosabatlarini o'rnatishda ularga suyanadi.

Haqiqatdan ham kitob insoniyatning qalb gavhari, tafakkur xazinasidir. Oilada sog'lom ma'naviy muhit yaratish, har bir oilada ma'naviy ong, har tomonlama yetuk kamolga ega bo'lgan, insonlarni tarbiyalash bilan birga imkoniyat yaratadi. Yoshlar orasida badiiy jihatdan yuksak, intellektual saviyani o'stirishga xizmat qiladigan kitoblar talabini kengaytirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni yuksaltirish lozim. Shuningdek, bugun yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishlarini yuksaltirish maqsadida keng ko'lamli ishlar amalga oshirish maqsadida yoshlarning ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha ilgari surilgan targ'ibot ishlari amal bo'lmoqda.

Bilishga qiziqish va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun eng muhimi shundaki, bolalarga bilim beribgina qolmay, ularni olgan bilimlaridan aqliy va amaliy vazifalarni hal etishga foydalanishga o'rgatish. Oilada tarbiyani har tomonlama, jumladan mafkuraviy, axloqiy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyasini birgalikda olib borish yaxshi samara beradi.

Mafkuraviy tarbiyani bolaga o'tmishimizda vatan ravnaqi, el-yurt tinchligi, va farovonligi yo'lida kurashgan xalq qahramonlari haqida gapirib berish, davlatimizning ramziy belgilari bilan tanishtirish, mustaqillik, vatan haqida she'r va qo'shiqlarni yod oldirish orqali singdirish mumkin. Shuningdek farzandlarimizda Vatan himoyasiga har doim tayorgarlik tuyg'usini shakllantirishdan iborat. Oilaviy tarbiya jarayonida shaxsning bir qator axloqiy jihatlarini shakllanadiki, boshqa hech qaysi tarbiya ob'ekti oiladagidek yuqori natija berolmaydi. Bularga, insonparvarlik, mehr-muruvvat, rahm-shafqat, hamdardlik, muomala madaniyati, burch va sadoqat, minnatdorchilik kabi ijoyib insoniy fazilatlar kiradi.

Bolalar mustaqil kitob o'qishlari uchun har bir uyda kutubxona tashkil qilish. Ota-onalar farzandlari bilan yakkama-yakka suhbat o'tkazishlari, bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin. Kelajak avlodga estetik tarbiyani berishda oilaning muhim o'rni bor. Oila davrasida qo'shiqlar kuylanishi, biror ertak yoki asarni oila davrasida o'qish ma'naviy komil insonni tarbiyalashimizda yetuk madaniyatli shaxslar shakllanib yetishishida bizga asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Aminov.M.N, Majidova A. M. Tarbiya (ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya)-T.:
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi -T.: "Davlat", 2010

3. Ta'lim jarayonida nutq madaniyatini shakllantirish masalalari. O'zbekiston tilidan doimiy 5-anjumani materiallari-T.: "Sharq", 1999.
4. Axmadjonova M.E. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'zaki nutqini ostitirish tizimi-T.:
5. I.Karimov, "Barkamol avlod orzusi" -T.:
6. G'oziyev.E Mamedov K. Kasb psixologiyasi. T.O'zMU, 2003. 156-b
7. Yusupova F.I O'quvchilar individual tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogic-psixologik jihatlari. "Xalq ta'limi" jurnali. 2005 N5. 90-93-b.
8. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций.-М.,1992
9. Гозиев Э.Г, Асомова Р. Касб психологияси курсидан маърузалар матни. Тошкент 2000.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada har bir oilada ma'naviy ong, har tomonlama yetuk kamolga ega bo'lgan, insonlarni tarbiyalash, yoshlar orasida badiiy jihatdan yuksak, intellektual salohiyatga ega avlodni o'stirishga, bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishishligi haqida fikr va muloxazalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены мысли и соображения о воспитании в каждой семье людей, обладающих духовным сознанием, всесторонней зрелостью, способных вырастить среди молодежи Поколение с высоким художественным и интеллектуальным потенциалом, добиться положительных результатов в воспитании детей.

SUMMARY

This article presents thoughts and considerations about the upbringing in each family of people with spiritual consciousness, comprehensive maturity, capable of raising a Generation among young people with high artistic and intellectual potential, to achieve positive results in the upbringing of children.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QUV O'ZLASHTIRISH MOTIVATSIYASINI YUKSALTIRISHDA TA'LIMIY O'YINLARDAN FOYDALANISH

Kochkarova Sh.S.

Andijon davlat pedagogika instituti

Boshlangich ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: yangilik, ilm-fan, o'quv o'zlashtirish motivatsiyasi, didaktik komponentlar, pedagogik tizim, kognitiv, o'yin va ta'lim.

Ключевые слова: новости, наука, мотивация обучения, дидактические компоненты, педагогическая система, познавательная, игровая и образовательная.

Key words: news, science, learning motivation, didactic components, pedagogical system, cognitive, game and education.

Hozirgi kunda ta'lim maqsadlariga erishish uchun qo'yiladigan eng muhim talablardan biri har bir darsda tanlanadigan mavzuning ilmiy asoslangan bo'lishi, darsdan ko'zlangan maqsadni hisobga olgan holda didaktik shart-sharoitlarni integrativ muvofiqlashtirish asosida takomillashtirishdan iborat, shuningdek, o'quv-o'zlashtirishni rivojlantirishning muhim komponentlaridan yana biri – bu zamonaviy pedagogning shaxsiy-refleksiv va shaxsiy-motivatsion yo'nalganlik trayektoriyasini ta'lim maqsadlariga muvofiqligi hisoblanadi.

O'quv o'zlashtirish motivatsiyasi didaktik komponentlari: mavzu, maqsad, motivlar, vositalar, o'quv harakatlari va ularni amalga oshirish usullari, natijalarni tanlashda pedagog olimlarimiz yangicha texnologiyalarni asoslab bermoqdalar: o'quv – o'zlashtirishning didaktik asoslarini chuqur bilish; o'quv – o'zlashtirishni shakllantirishning optimal vositalari va metodlarini talab darajasida o'zlashtirish; o'quv – o'zlashtirishni shakllantirish uchun innovatsion, media ta'lim, axborot texnologiyalarni egallash; o'quv - o'zlashtirishning pedagogik ko'nikma, malaka va tajribalari bilan qurollantirish va h.k. A.V.Martinova [1] pedagogik tizimni yetuk fazilatlariga ega shaxsni shakllantirishning maqsadli va mo'ljallangan pedagogik ta'sir uchun zarur

bo'lgan o'zaro aloqadagi vosita, metod va jarayonlar majmuasi sifatida izohlaydi.

Boshlang'ich ta'limga qo'yiladigan zamonaviy talablar kognitiv, o'yin va ta'lim o'zaro ta'siri yelementlarini birlashtiradigan yangi tashkiliy shakllardan foydalanish zarurligini belgilaydi. O'quvchilarning rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish, o'quvchilar salohiyatini ro'yobga chiqarish jamiyat va davlatning ustuvor ijtimoiy vazifalaridan biridir.

O'yinda o'quvchi kattalar uzoq vaqtdan beri bilgan narsalarni kashf etadi. O'yinda o'quvchining jismoniy kuchi rivojlanadi, qo'li qattiqroq, tanasi moslashuvchan bo'ladi, aniqrog'i ko'z, aql, zukkolik, tashabbuskorlik rivojlanadi», deb yozgan yedi N.K.Krupskaya [2]. O'quvchilarni matematikaga o'rgatish holatini tahlil qilish ko'plab mutaxassislarni didaktik o'yinlarda keng tarqalgan bilimlarni mustahkamlash va takrorlash funksiyasi bilan bir qatorda, yangi bilimlarni, usullarni shakllantirish funksiyasini rivojlantirish zarur degan xulosaga keladi. Boshqacha aytganda, ta'limiy o'yinlar orqali o'rganish o'quvchilarning o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirishga yordam beradi..

Hozirgi vaqtda didaktik o'yinlar zamonaviy matematik materiallardan (miqdoriy va fazoviy modellashtirish, geometrik bilimlar, ramziy almashtirish va boshqalar) foydalangan holda o'quvchilar bilan ishlashda keng qo'llaniladi. Matematik bilimlarni mustahkamlash va kengaytirishni amalga oshiradigan ushbu turdagi ta'limiy o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga qaratilgan.

Ta'limiy o'yinlar davomida o'quvchilar murakkab matematik tushunchalarni o'zlashtiradilar, hisoblash, yozish va o'qishni o'rganadilar. Ammo bu shunchaki mashg'ulot yemas, balki o'quvchingiz bilan yaxshi va foydali vaqt o'tkazishdir. Biroq, bilimga intilishda ma'lum chegaralar bo'lishi kerak. Yeng muhimi, o'quvchida bilim olishga qiziqish uyg'otishdir. Shu maqsadda matematika darslarini qiziqarli tarzda o'tkazish kerak.

Ta'limiy o'yinlar- bu o'quvchining o'zini, qobiliyatini, imkoniyatlarini, chegaralarini bilish yo'lidir. Faqat o'yin faoliyatida o'quvchi juda ko'p maqsadlilik, qat'iyat va charchamaslikni ko'rsatadi. O'yin faoliyati o'quvchida foydali odat va ko'nikmalarni mustahkamlaydi.

Matematika noyob, rivojlanuvchi ta'sirga yega. A.A. Stolyar shunday yozadi: «U aqliy faoliyat usullarini va aqlning sifatlarini shakllantiradi. Uni o'rganish xotira, nutq, tasavvur, his-tuyg'ularni rivojlantirishga yordam beradi; shaxsning tirishqoqligi, sabr-toqati, ijodiy salohiyatini shakllantiradi». «Matematik»ning o'ziga xos xususiyati shundaki, u o'z faoliyatini yeng yaxshi

tarzda rejalashtiradi, vaziyatni bashorat qilishni biladi, o'z fikrlarini aniqroq va izchil ifodalaydi, o'z pozitsiyasini qanday oqlashni biladi.

Boshlang'ich matematik tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha sinflarda aqliy calohiyatning ortishi o'qituvchilarni o'quvchilarni o'zlashtirilayotgan materialga qanday qiziqtirish, dars davomida faollikni saqlash haqida o'ylashga majbur qiladi. Matematikani o'rganishda maksimal samaraga didaktik o'yinlar, ko'ngilochar mashqlar va darslarda topshiriqlardan foydalanish orqali yerishish mumkin. Shu bilan birga, qiziqarli matematik materialdan foydalanish o'quvchilarning yosh xususiyatlarini, ularni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish vazifalarini hisobga olgan holda belgilanadi. O'quvchilarni matematik materialga qiziqtirish, ularning mantiqiy aqliy faoliyatini faollashtirish, o'quvchilarni qiziqtirish va o'ziga jalb qilish, ularning matematik tushunchalarini chuqurlashtirish va kengaytirish, olingan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash, ko'nikma va bilimlarni qo'llashda mashq qilish kerak.

Ta'limiy o'yinlar davomida o'quvchilar yangi bilim, ko'nikmalarga yega bo'ladilar. Ta'limiy o'yinlar idrok, ye'tibor, xotira, nutq, fikrlashni rivojlantiradi, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, ular umuman boshlang'ich sinf o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga qaratilgan.

Ta'limiy o'yinni boshqarishni, o'quvchilar o'yinidagi hayotni tashkil yetish, o'qituvchi o'quvchining shaxsiyati, ong, his-tuyg'ular, xatti-harakatlar va umuman iroda rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Didaktik o'yinlar va ta'limiy o'yin mashqlaridan foydalanish o'quvchilar va kattalar o'rtasidagi muloqotni rag'batlantiradi, chunki o'yin o'ynash jarayonida bu munosabatlar yanada hissiy boshqariladi.

O'quvchilarda matematik tushunchalarni rivojlantirishning samarali vositasi turli xil didaktik o'yinlardan foydalanishdir. Bu o'yinlar o'quvchilarni bir qator murakkab matematik tushunchalarni tushunishga o'rgatadi, ularda sonlar va sonlar, miqdorlar va sonlar o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi tushunchalarni shakllantiradi, makon va vaqt yo'nalishlari bo'yicha oriyentatsiyani rivojlantiradi, xulosalar chiqarishga o'rgatadi. O'quvchi uchun didaktik o'yinga qiziqish qiziq bo'lmagan vazifadan ko'ra ko'proq narsadir, o'yin uning qiziqishini o'ziga tortadi va shu bilan fikrlash, xotira, ye'tibor va boshqalarni rivojlantirish uchun turtki bo'ladi.

Idrok, xotira, ye'tibor, fikrlash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shadigan o'yinlar odatda boshlang'ich sinf o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga qaratilgan.

Ta'limiy o'yinlarqoidalarga ega o'yin turlaridan biri, o'quvchilarni o'qitishda muayyan muammolarni hal qilishga qaratilgan. Ular ta'lim, ta'lim va vosita sifatida keng qo'llaniladi. Didaktik o'yinning oddiy o'yindan farqi shundaki, unda barcha o'quvchilar ishtirok etishi kerak. Uning mazmuni, qoidalari, metodikasi shunday ishlab chiqilganki, matematikaga mutlaqo qiziqmaydigan ba'zi o'quvchilar uchun bu o'yinlar matematika faniga qiziqish paydo bo'lishining boshlang'ich nuqtasi bo'lishi mumkin.

Sinflarning o'yin shaklini yaratish o'quvchilar uchun matematik faoliyatni rag'batlantirish vositasi sifatida ishlaydigan o'yin vaziyatlari va usullari yordamida amalga oshiriladi.

Ta'limiy o'yinlar shakllariga ko'ra individual, guruhli, juftliklarga bo'lish mumkin. O'quv vazifalariga ko'ra - yangi materialni o'rganishga, yangi bilim olishga qaratilgan o'yinlar, ma'lum ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantiradigan o'yinlar.

Didaktik o'yinlardan foydalanish butun dars davomida boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'yinga qiziqishini kuzatishni talab qiladi. Agar qiziqish bo'lmasa yoki susaysa, o'yinni o'quvchilarga majburlash tavsiya yetilmaydi, chunki bu holda o'yin rivojlanish, didaktik, ahamiyatini yo'qotadi; va yeng qimmatli narsa uning hissiyligi o'yin faoliyatidan tushib qoladi. Agar o'yinga qiziqish yo'qolsa, o'qituvchi vaziyatni o'zgartirishga olib keladigan kerakli harakatlarni o'z vaqtida bajarishi kerak. Bu hissiy nutq, orqada qolganlarni qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarga do'stona munosabat bo'lishi mumkin. Agar o'yinga qiziqish bo'lsa, u holda o'quvchilar katta zavq bilan mashg'ul bo'lishadi, bu, albatta, o'quvchilar tomonidan zarur matematik bilimlarni o'zlashtirish motivatsiyasini yuzaga keltiradi.

Ta'limiy o'yinlarda ifodalilik ham muhim sanaladi. Agar o'qituvchi o'quvchilarga befarq, bir xilda gapirsa, o'quvchilar darslarga xuddi shunday befarq munosabatda bo'lishadi, dars jarayonida ular chalg'ita boshlaydi. Bunday hollarda o'quvchilarning qiziqishini saqlab qolish, tomosha qilish, tinglash va o'yinda qatnashish istagini saqlab qolish juda qiyin bo'lishi mumkin. Agar bu umuman muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, u holda o'quvchilar o'yindan foyda ko'rmaydi, faqat charchoqqa olib keladi. Bunday holda, sinflarga nisbatan salbiy munosabat ham bo'ladi.

O'qituvchining o'zi ham ma'lum darajada o'yinga kiritilishi kerak, aks holda uning yetakchiligi va ta'siri juda tabiiy bo'lmaydi. O'yinga tez qo'shilish qobiliyati pedagogik mahorat ko'rsatkichidir. O'quvchilar uchun qiziqarli bo'lgan, ularga zavq va qoniqlik bag'ishlaydigan o'yin keyingi o'yinlarning o'tkazilishiga ijobiy ta'sir qiladi. O'quvchilarning o'yinga bo'lgan hissiyligini

oshiradigan usullar va vositalar o'z-o'zidan maqsad yemas, balki didaktik muammolarni hal qilishga olib keladigan yo'ldir.

Ta'limiy o'yinlar o'quvchi uchun nafaqat zavq va quvonch, bu o'z-o'zidan juda muhim, uning yordami bilan siz chaqaloqning ye'tiborini, xotirasini, fikrlashini va tasavvurini rivojlantirishingiz mumkin. O'yin davomida o'quvchi yangi bilim, ko'nikma, qobiliyatlarni yegallashi, qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin.

O'yin ishtirokchilarning so'zlari va harakatlariga asoslangan turli xil mantiqiy topshiriq va mashqlar, so'z o'yinlari o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Arifmetik masalalarni yechishni, raqamlar ustida amallarni bajarishni, vaqtinchalik tasvirlarni shakllantirishni o'rgatishda topshiriqlardan foydalanish mumkin. «Aqliy gimnastika» sifatida oddiy ko'ngilochar vazifalar qo'llaniladi. O'quvchilar bilan ishlashda turli didaktik o'yinlardan foydalanib, siz o'ynashda o'quvchilar dastur materialini yaxshiroq o'rganishlari, murakkab vazifalarni to'g'ri bajarishlari va savollarga faol javob berishlariga ishonch hosil qilishingiz mumkin. Matematik mazmundagi o'yinlar boshlang'ich matematik tushunchalarni shakllantirishda o'qituvchi va o'quvchilar mehnati o'rtasidagi oqilona munosabatni ta'minlovchi vositalardan biri sifatida qaraladi.

Ko'ngilochar materiallarning xilma-xilligi - o'yinlar, vazifalar, boshqotirmalar ularni tasniflash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ularni mazmuni va ma'nosi, aqliy operatsiyalarning tabiati, shuningdek, muayyan ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilganligi bo'yicha turli mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin.

Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini rivojlantirish uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida amalga oshiriladi. Bu faqat o'rganish qobiliyatlarining funksional rivojlanishi bo'lib qolmay, balki ularning to'liq intellektual rivojlanishi uchun asos bo'lgan barcha shaxsiy-refleksiv va shaxsiy-motivatsion, intellektual faoliyatini rivojlantiradi hamda o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini ta'lim vazifalarini hal qilishda faoliyat vositasi sifatida xizmat qiladi.

Adaboiyotlar:

1. Abdullayeva B.S. Akademik litsey bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining matematik tafakkurlarini rivojlantirish (umumlashtiruvchi darslar misolida): Dis....ped.fan.nom.– Toshkent: TDPU, 2002. – 146b.
2. Андреев В.И. Педагогика Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. - Казан: Центр инновационных технологий, 2000. -608 с.
3. Ibragimova G.N. Pedagogik innovatsiyalar yordamida talabalarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirish. – Toshkent: 2002

4. Куранова М. М. Бўлажак бoshlang'ич sinф ўqитувчиларида ижтимоий компетенцияларни ривожлантириш методикаси. дисс. 2021 й.

5. Maxmudova D.M. Bo'lajak boshlang'ich sinф o'qituvchilarda mustaqil o'quv-bilish faoliyatni rivojlantirish jarayonlarida muammoli masalalardan foydalanish. Dis. ... ped. fan. falsafa dokt. – T.: - 2018. -154 b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada boshlang'ich sinф o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirishda ta'limiy o'yinlardan foydalanishga qaratilgan. Hozirgi kunda o'quv o'zlashtirish motivatsiyasi mantiqiy rivojlantiruvchi topshiriqlarning murakkablik va dinamik modellari bo'yicha kognitiv, affektiv va psixomotor o'quv maqsadlarini tizimi yordamida o'zlashtirish ilmiy dunyoqarashni tarkib toptirishning asosiy sharti hisoblanadi. Tushunchalar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ular bir xil narsaning xossalari va hodisalarining eng muhim belgilarini umumlashtirishdan hosil bo'ladi. Biroq umumiy o'rta ta'lim sharoitida o'zlashtirish jarayoni turli xil usullar orqali yuz beradi. Bilim o'zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni umumlashtirish asosidagina hosil qilinishi mumkin.

РЕЗЮМЕ

В этой статье направлена на использование обучающих игр для повышения мотивации младших школьников. В настоящее время мотивация обучения с использованием системы познавательных, аффективных и психомоторных целей обучения по моделям сложности и динамичности логически развивающихся задач является основным условием формирования научного мировоззрения. Понятия не возникают сами по себе, они образуются путем обобщения важнейших особенностей свойств и явлений одного и того же предмета. Однако в условиях общего среднего образования процесс приобретения происходит разными методами. Знание может быть создано только на основе обобщения приобретенных теоретических и практических знаний.

SUMMARY

In this article aimed at using educational games to increase the motivation of primary school students. Nowadays, learning motivation using the system of cognitive, affective and psychomotor learning goals according to the complexity and dynamic models of logically developing tasks is the main condition for forming a scientific worldview. Concepts do not arise by themselves, they are formed by summarizing the most important features of the properties and phenomena of the same thing. However, in the context of general secondary education, the process of acquisition occurs through different methods. Knowledge can be created only on the basis of generalization of acquired theoretical and practical knowledge.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Jabborova O.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi mudiri,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, xorijiy mamlakatlar, tajribalar va yondashuvlar, foydalanish muammolari, individuallik va samaradorlik.

Ключевые слова: начальное образование, зарубежные страны, опыт и подходы, проблемы использования, индивидуальность и эффективность.

Key words: primary education, foreign countries, experience and approaches, problems of use, individuality and effectiveness.

Kirish. “O‘zbekiston-2030” strategiyasida boshlang‘ich ta‘limga doir qo‘yilgan vazifalar ijrosi jarayonida mazkur ta‘lim bosqichini rivojlantirish va uning sifatli ko‘rsatkichlarini yuksaltirish taqozo etiladi. Ayni paytda, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida mavjud bo‘lib turgan muammolarni hal etish va ular bo‘yicha yakdil fikrlarga kelish mazkur vazifalar ijrosida muhim o‘rin tutadi. Bu o‘rinda e‘tiboringizni ana shunday muammolardan birining taxliliga tortamiz.

Xorijiy mamlakatlar tajribalaridan foydalanish muammosi. Bugungi kunda har bir professor-o‘qituvchilar va umumiy o‘rta ta‘lim maktablari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari xorijiy tajribalardan foydalanish masalasi bo‘yicha keng tushunchalarga ega. Mazkur masalani o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, har bir ta‘lim beruvchi o‘zining imkoniyati darajasida muayyan mamlakat boshlang‘ich ta‘lim tajribasidan foydalanishga xarakat qilib kelmoqda. Bunday mamlakatlar ichida Angliya, AQSh, Fransiya, Finlandiya, Germaniya va Rossiya ustuvorlik qiladi. Mazkur mamlakatlarning boshlang‘ich ta‘lim tajribasini kuzatish shunday fikrga olib keladiki, har bir mamlakat eng avvalo o‘zining milliy xususiyati va mintalitetidan kelib chiqitib tajribaga erishgan. Mazkur masala ko‘p hollarda e‘tibordan soqit qilinmoqda. Bundan tashqari, xorijiy mamlakatlarning boshlang‘ich ta‘lim bo‘yicha tajribalaridan foydalanishda quyidagi muammolar ham yaqqol namoyon bo‘lmoqda:

1) muayyan mamlakatning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribasini to'liq o'zlashtirmaslik;

2) mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalarini bevosita ko'chirib, milliy boshlang'ich ta'lim jarayoniga tadbiq etish;

3) xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalarini yetarli darajada sinovdan o'tkazmaslik;

4) bunday mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalari haqida mutaxassislar tavsiyalariga e'tibor bermaslik;

5) xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalariga individual yondashuvning ustvorligi.

Mazkur muammolarni ilmiy va metodik jihatdan hal etish dolzarb bo'lib turibdi. Shu jihatdan oliy pedagogik ta'lim jarayonida mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim bosqichida xorijiy mamlakatlar tajribalaridan foydalanish bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar majmuini yaratish taqozo etiladi. Bunda ayniqsa, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tajriba-laboratoriya markazlari imkoniyatlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu borada iqtidorli talabalarni ham faollashtirish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.

Xorijiy mamlakatlarning tajribalarini o'rganish mexanizmlari. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribalarini o'rganish o'ziga xos yondashuvlarni taqozo etadi. Bizning yondashuvimizga ko'ra, boshlang'ich ta'lim bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribalarini o'rganishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1) xorijiy mamlakatlarni Yevropa, Amerika va Osiyo mintaqalariga bo'lib, ularning geografik va ijtimoiy ma'lumotlarini tahliliy asosda o'rganish;

2) xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalarini o'rganishda ularning davlat talablari, xalq mintalitetiga xos xususiyati, o'quv fanlari birliklari, o'qitish metodlari, kelgusidagi istiqbolli rivojlantirish rejalari o'zlashtirilishi;

3) xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bosqichi mazkur mamlakat ta'lim tizimida tutgan o'rni va maqomini aniqlashtirish;

4) xorijiy mamlakatlarda boshlang'ich ta'limga o'quvchilarning necha yoshdan qabul qilinishi va ular uchun davlat tomonidan sharoit yaratib berilishi;

5) xorijiy mamlakatlarda boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun yaratilgan sharoit, ularga qo'yiladigan talablar va faoliyat samaradorligi aniqlanishi.

Bunday yondashuv muayyan xorijiy mamlakatning boshlang'ich ta'lim tajribasini kutilgan darajada to'liq o'zlashtirish imkonini beradi. O'rganish jarayonida bevosita birlamchi manbalardan, ya'ni shu mamlakatning davlat tili vositasida o'zlashtirishga e'tibor berish kerak. Ikki lamchi manbalar, ya'ni darsliklar, monografiyalar va o'quv qo'llanmalarida yoritilgan xorijiy mamlakatlarning

boshlang'ich ta'lim tajribalari yo'naltiruvchi xarakterda bo'lishini eslatib o'tish joiz.

Bugungi kunda oliy pedagogik ta'lim muassasalarida imkonqadar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimi bo'yicha kasbiy bilim berishga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Shu jihatdan oliy pedagogik ta'lim jarayonida "Boshlang'ich ta'lim bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasi" maxsus kursini tashkil etish va unda xorijiy mamlakatlarning tajribasi hamda ulardan foydalanish metodikasi bo'yicha bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga kasbiy kompetensiya berish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz. Chunki mamlakatimizning innovatsion rivojlanish sharoitida ta'lim sohasida xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik qilish ko'lamini kengayib boradi va kelgusida boshlang'ich sinf o'qituvchilari ana shunday hamkor mamlakatlarning boshlang'ich ta'limi tajribalari bilan ishlashi taqozo etiladi. Bu hol boshlang'ich ta'lim jarayonini muntazam takomillashtirib borishga xizmat qilishi hisobga olingan holda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari mazkur masalalar bo'yicha kasbiy kompetensiyani egallashi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim tajribasi boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun yordamchi manba bo'lib xizmat qiladi. Negaki, ayrim xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim tajribasi o'ziga xos tarzda bo'lib, ularning muvaffaqiyatli jihatlaridan foydalanish kutilgan samarani beradi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanish metodikasi. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanish o'ziga xos metodikaga asoslanishni taqozo etadi. Bizning yondashuvimizga ko'ra, bunday metodikaning asoslari quyidagilardan iborat:

- 1) o'rganilgan xorijiy mamlakat boshlang'ich ta'lim tajribasining ilg'or jihatlaridan foydalanishga e'tibor berish;
- 2) o'qitish jarayonida xorijiy mamlakat tajribasidan davlat ta'lim standartlari va talablari asosida foydalanish;
- 3) foydalanilayotgan xorijiy ta'lim tajribasi kutilgan samarani bersa uni muntazam takomillashtirib qo'llashga e'tibor berish;
- 4) xorijiy mamlakat tajribasining bolalarda bilim olish va undan foydalanish ko'nikmasini kutilgan darajada shakllantirishi ko'rsatkichlariga diqqat qilish;
- 5) foydalanilayotgan xorijiy mamlakat tajribasi bo'yicha ochiq darslar tashkil etish va uning ishtirokchilari fikrlarini muntazam e'tiborga olib borish;
- 6) imkonqadar xorijiy mamlakat bo'yicha mutaxassislar bilan hamkorlikda tajribani amaliyotga joriy etishga e'tibor berish.

Bunday metodikaga asoslanish boshlang'ich ta'limda xorijiy mamlakatlar tajribasidan o'rinli foydalanish imkoniyatlarini beradi. Shu ma'noda misol uchun,

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ilm-fan va ta'lim sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida Finlandiya tajribasidan foydalanish masalasi qo'yilgan. Finlandiyaning boshlang'ich ta'lim tajribasini kuzatish ularning quyidagilarga asoslanishini namoyon qiladi:

a) mamlakatda boshlang'ich ta'limga o'quvchilar 7 yoshdan qabul qilinadi va 16 yoshda o'quvchilar maktabni tark etishi mumkin. Bunda "Bolalarni haddan ziyod erta maktabga berish ilmiy jihatdan foydali emasligi tasdiqlangan" g'oyasiga amal qilinadi;

b) mamlakatda o'quvchilar boshlang'ich ta'lim davridayoq hayot va faoliyatga tayyorlanadi;

v) boshlang'ich ta'lim darslari faqat 1 smenada har kuni 4 soatdan amalga oshiriladi;

g) mamlakat boshlang'ich ta'lim jarayonida raqobatga emas, hamkorlik tamoyiliga asoslaniladi (ya'ni, o'quv fanlari o'qituvchilari qat'iy hamkorlik asosida dars o'tishadi);

d) mamlakatda boshlang'ich sinf o'qituvchilariga yuqori talablar qo'yilgan va ular albatta magiyatr darajasiga ega bo'lishi kerak, shu sababli bo'lajak o'qituvchilar oliy pedagogik ta'lim jarayonida muntazam o'zi ustida ishlaydi;

ye) mamlakatda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining maqomi yuksak bo'lib, davlat boshlang'ich ta'lim siyosati belgilashda ularni fikrlariga asoslanadi;

j) mamlakat boshlang'ich ta'lim jarayonida xorijiy tillarni o'qitishga keng e'tibor beriladi va o'quvchilar boshlang'ich sinflarda kamida 3 ta xorijiy tilni o'rganishadi;

z) boshlang'ich ta'limni davlat to'liq moliyalashtiradi va shu sababli mazkur ta'lim bosqichi jarayonini qat'iy nazoratga oladi;

i) boshlang'ich sinf o'qituvchilariga keng sharoitlar yaratib berilgan bo'lib, ular uchun haftasiga 2 soatdan ijodiy daqiqa, ya'ni o'zi ustida ishlash uchun vaqt beriladi.

Mana shular sabab Finlandiyaning boshlang'ich ta'lim tajribasi ko'pchilik mamlakat uchun jozibador hisoblanadi. Bu o'rinda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga yuksak talablar qo'yilganligini e'tibor berish kerak. Buning natijasida Finlandiya 2000 yildan buyon PISA xalqaro baholash dasturida faol ishtirok etib, yuqori o'rinlarni egallab kelmoqda[3].

E'tibor berilsa, xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalarini o'rganish va ulardan foydalanishda mahorat bilan yondashish taqozo etiladi. Bunda asosiy e'tibor muayyan mamlakatning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribasini ko'chirib olishdan tiyilishga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, har bir mamlakatning boshlang'ich ta'lim bo'yicha o'ziga xos tajribasi mavjud. Masalan, Xitoy tajribasiga ko'ra, boshlang'ich

sinf o'quvchilari milliy ruhda tarbiyalanishi kerak. Indoneziya boshlang'ich ta'lim tajribasida o'quvchilarni keyingi faoliyatga tayyorlash ustuvorlik qiladi. Gongkong tajribasida boshlang'ich sinf o'qituvchilariga keng imkoniyatlar berish va ularni moddiy-moliyaviy muntazam rag'batlantirib borishga e'tibor qaratiladi. Shu ma'noda boshlang'ich ta'lim bo'yicha Osiyo mamlakatlari tajribalarini ham o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalarini o'rganishda oliy pedagogik ta'lim muassasalari hamda pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikaga o'rgatish markazlarining o'rni muhim ahamiyatga ega. Ayni paytda, muayyan xorijiy mamlakatning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribasini individual o'rganish keng imkoniyatlarni beradi. Chunki individual o'rganish jarayonida erkinlik, mustaqil fikrlash, eslab qolish va ijodiy yondashish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini qiziqish va layoqatlariga qarab muayyan mamlakatning boshlang'ich ta'lim tajribasini individual o'shrganishga yo'naltirish kutilgan samarani beradi. Umuman bizning yondashuvimizga ko'ra, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi muayyan mamlakatning boshlang'ich ta'lim tajribasi bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida professor-o'qituvchilar tomonidan xorijiy mamlakatlar boshlang'ich ta'lim tajribasini o'rganishga e'tibor berilayotganligini eslatib o'tish joiz. Shu jihatdan bu borada quyidagilar bo'yicha ilmiy va metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz:

1) mutaxassislik (majburiy) va tanlov fanlari bo'yicha yangi avlod darsliklarini tayyorlashda eng samarali xorijiy mamlakatlar boshlang'ich ta'lim tajribasi to'g'risida to'liq ma'lumot berishna nazarda tutish;

2) maxsus kurslar va individual mashg'ulotlar vositasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini muayyan xorijiy mamlakatning boshlang'ich ta'lim tajribasi bo'yicha metodik qurollantirish;

3) iqtidorli talabalarni muayyan xorijiy mamlakat boshlang'ich ta'lim tajribasini o'rganiga yo'naltirish va o'zlashtirganlarini haftalik pedagogik amaliyot davrida sinovdan o'tkazishga o'rgatish;

4) oliy pedagogik ta'lim muassasalarining axborot-resurs markazlarida va kompyuterli dasturlarida xorijiy mamlakatlar boshlang'ich ta'lim tajribasi bo'yicha adabiyotlar va axborotlar berishni kengaytirish;

5) muayyan xorijiy mamlakatning boshlang'ich ta'lim tajribasi bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish;

6) Abdulla Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikaga o'rgatish milliy tadqiqot instituti vositasida amaliy faoliyatdagi

boshlang'ich sinf o'qituvchilariga muntazam ravishda xorijiy mamlakatlar boshlang'ich ta'lim tajribasi bo'yicha ma'lumotlar va malakalar berib borish;

7) boshlang'ich ta'lim jarayoniga xorijiy mamlakat tajribasini tadbqiq etish bo'yicha tavsiyalarni muntazam ravishda taqdim qilib borish;

8) muayyan xorijiy mamlakat boshlang'ich ta'lim tajribasini o'rganish ishlarini rag'batlantirish.

Bunday yondashuv xorijiy mamlakatlar boshlang'ich ta'lim tajribasini o'rganish va undan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda boshlang'ich ta'lim bo'yicha o'ziga xos tajriba mavjud. Bunda xatto mohir boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tajribalari ham amaliyotda ekanligini eslatib o'tish joiz. Shu ma'noda mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim tajribasi va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual tajribasini xorijiy mamlakatlarda targ'ibot qilish ham dolzarb bo'lib turibdi.

Bizning yondashuvimizga ko'ra, xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim tajribasini o'rganish va undan foydalanishda muayyan metodikaga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday metodika oliy pedagogik ta'lim jarayonida va malaka oshirish kurslarida o'zlashtirilishini eslatib o'tish joiz.

Zero, xorijiy mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim bo'yicha tajribalarini o'rganish, ulardan foydalanish va samaradorligini kuzatish mezonlarini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turibdi. Mazkur ish O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi Respublika ta'lim markazi tomonidan muvofiqlashtirib borishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ayni paytda, oliy pedagogik ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari mazkur ta'lim muassasasiga birlashtirilgan umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan xorijiy mamlakatlar boshlang'ich ta'lim tajribasidan foydalanish bo'yicha metodik hamkorlik qilishi ham keng imkoniyatlarni beradi. Shu ma'noda hamkorlik asosida xorijiy mamlakatlar boshlang'ich ta'lim tajribasidan foydalanish bo'yicha mezonlarni belgilab olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. // www.ziynet.uz
2. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'lim diagnostikasi. – Toshkent, 2023
3. Obrazovatel'naya sistema Finlandii. // www.pedagog.uz

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maqolada boshlang'ich ta'limda xorijiy mamlakatlar tajribalaridan foydalanish muammolari tufarisida fikr yuritilgan va individual yondashuvlar taqdim etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются проблемы использования опыта зарубежных стран в начальном образовании и представлены индивидуальные подходы.

SUMMARY

This article discusses the problems of using the experience of foreign countries in primary education and presents individual approaches.

MAKTABGACHA TA'LIMDA TASHKILOTI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINI STRATERGIK RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

Turdiqulova L.Z.

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti NTM o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkiloti, ota-onalar, talim, tarbiya, pedagogik jarayon.

Ключавые слова: педагогика, средства массовой информации, цифровые технологии, телевизионная игра, Интернет.

Key words: pedagogy, mass media, digital technologies, television game, internet.

Kirish. Bolani har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda uning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi muhim hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning kelgusida umumiy o'rta ta'lim maktabida muvaffaqiyatli o'qishi, balki hayotiy o'rnining shakllanishi ham ma'naviy-axloqiy tarbiyasi darajasiga bog'liq. Maktabgacha yosh davrida oilada va maktabgacha ta'limda tashkil etilgan ta'lim va tarbiya jarayonlarda bolaning shaxsiyati shakllanadi, ya'ni tashabbuskorlik, tashkilotchilik, ijtimoiy-madaniy faollik, faol muloqotga kirishuvchanlik, mustaqillik, mas'uliyat, javobgarlik kabi asosiy shaxsiy fazilatlar shakllanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Bolalarni tarbiyalash insonning eng qadimgi faoliyatidir. Qadim zamonlarda u san'at bilan taqqoslangan. Tarixiy manbalarga murojaat qiladigan bo'lsak, yosh avlod tarbiyasida oila birlamchi bo'lganligi haqida ko'plab dalillar mavjud. Inson rivojlanishi jarayonida bolalarga g'amxo'rlik qilish, ularning jismoniy va aqliy rivojlanishi alohida funksiyaga aylandi va oiladan tashqari ta'lim muassasalari shakllana boshladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'p asrlar davomida oilaning farzand tarbiyasidagi o'rnini birinchi darajali ahamiyatga ega [239, 146-b].

Maktabgacha ta'lim sohasining yetakchi olimalaridan F.R.Qodirovaning fikricha: "Bolalarning rivojlanishi va tarbiyalanishining yosh bilan bog'liq davrlarida faoliyatning turli xillari yonma-yon bo'ladi va o'zaro ta'sir ko'rsatadi, lekin bunda ularning roli bir xil bo'lmaydi: har bir bosqichda faoliyatning yetakchi

turi ajratiladi, unda bolaning rivojlanishidagi asosiy yutuqlar namoyon bo'ladi. Har bir faoliyat ehtiyoj, sabablar, faoliyat maqsadi, mavzui, vositalari, buyumlar bilan amalga oshiriladigan harakatlar va nihoyat, natija bilan ajralib turadi" deya maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyati ularning yosh bosqichlariga xos ravishda takomillashib borishini ta'kidlaydi.

Bugungi kunda pedagogik jamoa va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga katta e'tibor berilmoqda. Ota-onalar ta'lim xizmatlarining mijozlariga aylangan zamonaviy o'zgaruvchan sharoitlarda o'zaro ta'sir sifatini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun «o'zaro ta'sir» tushunchasining mohiyatini ko'rib chiqish muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi .

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qarorida "Ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy-madaniy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishi lozim. Bunda bolalarda Vatanga muhabbat hissini, oilaga, o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim"ligi ta'kidlangan. Maktabgacha ta'limda bolaning xulq-atvorni rivojlantirishning asosiy sharti qoidalarni bolalarga yetkazish, ularda mavjud bo'lgan talablarning mazmuniy-mantiqiyiligini tushunishdir, deb hisoblaydi. Shuningdek, guruhni tartibga solish, bolalarning ongli o'zlashtirishi, ularni faol mehnatga jalb qilish, g'oyaviy tuzilmaga bo'lgan qiziqarli tadbirlarni tashkil etish zarur.

SH.Shodmonova kishi hayotining dastlabki faoliyatidagi eng oddiy turi undagi shaxsiy qobiliyatlar, xususiyatlar, imkoniyatlar asosida ma'lum bir munosabatni rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi deb hisoblaydi.

Bolani har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda uning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi muhim hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning kelgusida umumiy o'rta ta'lim maktabida muvaffaqiyatli o'qishi, balki hayotiy o'rnining shakllanishi ham ma'naviy-axloqiy tarbiyasi darajasiga bog'liq. Maktabgacha yosh davrida oilada va maktabgacha ta'limda tashkil etilgan ta'lim va tarbiya jarayonlarda bolaning shaxsiyati shakllanadi, ya'ni tashabbuskorlik, tashkilotchilik, ijtimoiy-madaniy faollik, faol muloqotga kirishuvchanlik, mustaqillik, mas'uliyat, javobgarlik kabi asosiy shaxsiy fazilatlar shakllanadi.

Bolalarni tarbiyalash insonning eng qadimgi faoliyatidir. Qadim zamonlarda u san'at bilan taqqoslangan. Tarixiy manbalarga murojaat qiladigan bo'lsak, yosh avlod tarbiyasida oila birlamchi bo'lganligi haqida ko'plab dalillar mavjud. Inson

rivojlanishi jarayonida bolalarga g'amxo'rlik qilish, ularning jismoniy va aqliy rivojlanishi alohida funksiyaga aylandi va oiladan tashqari ta'lim muassasalari shakllana boshladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'p asrlar davomida oilaning farzand tarbiyasidagi o'rni birinchi darajali ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim sohasining yetakchi olimalaridan F.R.Qodirovaning fikricha: "Bolalarning rivojlanishi va tarbiyalanishining yosh bilan bog'liq davrlarida faoliyatning turli xillari yonma-yon bo'ladi va o'zaro ta'sir ko'rsatadi, lekin bunda ularning roli bir xil bo'lmaydi: har bir bosqichda faoliyatning yetakchi turi ajratiladi, unda bolaning rivojlanishidagi asosiy yutuqlar namoyon bo'ladi. Har bir faoliyat ehtiyoj, sabablar, faoliyat maqsadi, mavzui, vositalari, buyumlar bilan amalga oshiriladigan harakatlar va nihoyat, natija bilan ajralib turadi" deya maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyati ularning yosh bosqichlariga xos ravishda takomillashib borishini ta'kidlaydi.

Bugungi kunda pedagogik jamoa va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga katta e'tibor berilmoqda. Ota-onalar ta'lim xizmatlarining mijozlariga aylangan zamonaviy o'zgaruvchan sharoitlarda o'zaro ta'sir sifatini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun «o'zaro ta'sir» tushunchasining mohiyatini ko'rib chiqish muhimdir.

«O'zaro ta'sir» tushunchasi S.I.Ojegov buni ikki fenomen o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ya'ni fikr, g'oyalar, his-tuyg'ular va tajriba almashish jarayoni deb hisoblaydi.

Umuman olganda, bu tushunchaning turlicha talqinlari uning ta'rifiga turlicha yondashuvlar bilan bog'liq. Falsafiy nuqtai nazardan I.T.Frolov o'zaro ta'sirni «jarayon» atamasi orqali ko'rib chiqadi: «...jislarning bir-biriga o'zaro ta'sir qilish jarayoni, ularning holatini o'zgartirishning eng umumiy, universal shaklidir». Falsafiy ensiklopedik lug'atda V.YE.Kemerov «o'zaro ta'sir» atamasini «kategoriya» va «tushuncha» ning an'anaviy falsafiy asoslari orqali tavsiflaydi. O'zaro ta'sir deganda u hodisalar va obyektlarning bir-biriga ta'sir qilish xususiyatini, ularning o'zaro bog'liqligini, o'zgarishini belgilaydigan falsafiy kategoriyani tushunadi; shuningdek, turli obyektlar orasidagi munosabatlarni tushunish uchun «o'zaro ta'sir» toifasidan foydalanishni taklif qiladi. Biroq, bu talqinlar, M.N.Nedvetskaya [205, 51-b], sezilarli takomillashtirishni talab qiladi, chunki o'zaro ta'sir faqat subyektlarning faoliyati bilan chegaralanib qolmaydi, balki subyektlar va obyektlarning bir-biriga bilvosita ta'sirini, ularning birgalikda mavjudligini ham o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonunining 36-moddasi maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilariga bag'ishlangan bo'lib, unga ko'ra "Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ta'lim-tarbiya jarayoni

ishtirokchilari quyidagilardan iborat: maktabgacha bo'lgan yoshdagi bola; bolaning qonuniy vakillari; pedagog xodimlar". Ushbu qonunda "bolalarni Vatanga muhabbat, mehnatga, o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga, shuningdek umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalashi...; oilada bolaning har tomonlama rivojlanishi, ta'lim va tarbiya olishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlashi shart"ligi belgilab qo'yilgan. Maktabgacha ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi o'zaro munosabatlar muammolariga bag'ishlangan ishlarni tahlil qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, tadqiqot mualliflari ta'lim tashkiloti zimmasiga muvaffaqiyatli o'zaro hamkorlik uchun katta mas'uliyat yuklaydilar, shu bilan birga ularning samaradorligi uchun mas'uliyatni yetarli darajada hisobga olmaydilar. Shuni ta'kidlash kerakki, oilaning tarbiyaviy funksiyasining buzilishining sababi ota-onalarning tegishli bilim va ko'nikmalarga ega emasligi, ota-onalar o'rtasidagi ta'limga yondashuvlar bo'yicha nizolar va boshqalarning ta'lim jarayoniga aralashuvidir.

Shunday qilib, ota-ona va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi munosabatlarning asosi samarali hamkorlikdir. Mahalliy maktabgacha pedagogikaning shakllanishi va rivojlanishining butun bosqichida davlat va oilaviy ta'limning o'zaro ta'siri barkamol shaxsni shakllantirishning asosi sifatida tan olinadi. Bu haqda L.G.Bogoslavets, N.A.Vinogradova, A.G.Gogoberidze, O.I.Davidova, R.P.Desheulina, N.V.Dodokina va boshqalar o'z asarlarida yozadilar. XXI asr tarbiyachi-pedagoglari esa bu masalaga katta e'tibor berishadi. Ota-ona va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar bolalarning har tomonlama rivojlanishiga, ularning aqliy va ma'naviy muvozanatiga qaratilgan bo'lishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida aytilishicha, maktabgacha ta'lim muassasasini modernizatsiya qilish maktabgacha ta'limning yangi sifatiga erishishni anglatadi: "maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, ma'naviy-axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish" yo'nalishlari belgilangan.

Tahlil va natijalar:

Oila va maktabgacha ta'limning o'zaro ta'siri g'oyalari V.A.Suxomlinskiy asarlarida kuzatilgan. U shunday deb yozgan edi: «Maktabgacha yoshda bola o'zini deyarli butunlay oila bilan identifikatsiya qiladi, o'zini va boshqa odamlarni, asosan, ota-onasining mulohazalari, baholari va harakatlari orqali kashf etadi va tasdiqlaydi» [254, 82-b]. Maktabgacha ta'lim muassasasining oila bilan aloqasi mustahkam bo'lsa, pedagoglar va ota-onalar o'rtasida ishonch va hamkorlik aloqalari o'rnatilsa, ta'lim-tarbiya oldidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish

mumkin. V.A.Suxomlinskiyning soʻzlariga koʻra, bolalar bilan ishlashdan oldin ularning oilasi va yashash sharoitlari oʻrganish lozim. Muallif “maktabgacha taʼlim muassasasi-oila taʼlimi” tushunchasini kiritib, uni toʻlaqonli xalq taʼlimi deb atagan. “Ota va onaning faol ishtirokisiz, kattalar va bolalarning doimiy maʼnaviyatini boyitmasdan turib, natijaga erishib boʻlmaydi” [254, 83-b]. Oʻzaro taʼsir taʼlim-tarbiya muassasasi ichidagi boʻlinmalarning eng yaqin mikrojamiyat bilan oʻzaro munosabatlari orqali taʼlim maqsadlariga erishishning ustuvor mexanizmi, jamoada shaxsni samarali tarbiyalash sharti, kasbiy tayyorgarlik va moslashuv omili sifatida tushuniladi. Taʼkidlash mumkinki, taʼlim muassasasi va oila oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar masalalari maktabgacha taʼlim pedagogikasida koʻrib chiqilgan.

«Pedagogik oʻzaro taʼsir» tushunchasi V.I.Zagvyazinskiy asarlarida tushuntirilgan. [103, 53b]. Tadqiqotchi buni “koʻp komponentlardan: oʻquv va tarbiyaviy faoliyat, taʼlim va tarbiya maqsadlari bilan shartlangan va vositachilik qiluvchi didaktik, tarbiyaviy va ijtimoiy-pedagogik oʻzaro taʼsirlardan tashkil topgan murakkab jarayon deb hisoblaydi. Pedagogik oʻzaro taʼsir faoliyatning barcha turlarida mavjud: kognitiv, mehnat, ijodiy. Pedagogik oʻzaro taʼsirning asosini inson ijtimoiy hayotining boshlanishi boʻlgan hamkorlik tashkil etadi”.

Oʻzaro taʼsirni oʻrganishda «Hamkorlik pedagogikasi» alohida rol oʻynadi, bunga SH.A.Amonashvili, I.P.Volkova, YE.N.Ilina, V.F.Shatalova va boshqalarning faoliyati yordam berdi.. Keyinchalik bu fanning yangi yoʻnalishi - «oʻzaro taʼsir pedagogikasi» ning rivojlanishini belgilab berdi. Ushbu yoʻnalish vakillaridan biri YE.V.Korotayeva pedagogik oʻzaro taʼsirlarning xilma-xilligini ajratib koʻrsatadi, ular quyidagicha tavsiflanadi: destruktiv, restrektiv, restruktiv, konstruktiv. Tarbiyachilar tomonidan oʻzaro munosabatlarning bir turini tanlashga subyektiv yoki obyektiv omillar taʼsir qiladi.

YE.V.Korotayevaning taʼkidlashicha, maktabgacha taʼlim tashkiloti va oila oʻrtasidagi konstruktiv pedagogik hamkorlikni rivojlantirish jarayonini boshqarish mumkin, yangi boshqaruv omillarini izlash muhim ilmiy vazifa deb hisoblanishi mumkin. Muallif hamkorlik sifatini oshirishga qaratilgan sinergiyaning quyidagi muhim xususiyatlarini aniqlaydi: qadriyat yoʻnalishlari, oʻzaro taʼsirdagi pozitsiya, motivatsiya, hissiy koʻrinishlar, qoʻshma harakatlarni tashkil etish, maʼlumot almashish.

Tadqiqotimiz kontekstida maktabgacha taʼlim tashkiloti va oila oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarning oʻziga xos xususiyatlariga eʼtibor qaratishimiz kerak.

Xulosa va takliflar.

Aytilganlarni sarhisob qilar ekanmiz, shuni ham taʼkidlash kerakki, biz Maktabgacha taʼlim muassasasi va ota-onalar oʻrtasidagi strategik hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradigan ilmiy, uslubiy va didaktik taʼminoti: ilmiy

va amaliy konferensiyalar va pedagogik o'qishlarni o'z ichiga oladi; tematik uchrashuvlar; ijodiy ishlarning sharhlari; ilmiy, pedagogik va boshqa adabiyotlar sharhlari; tanlovlar; fan oyliklari; maxsus kurslar va o'zgartirilgan dasturlarni ishlab chiqish; o'z mahorati va tajribasidan unumli foydalanish imkonini beradi.

Bolani har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda uning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi muhim hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning kelgusida umumiy o'rta ta'lim maktabida muvaffaqiyatli o'qishi, balki hayotiy o'rnining shakllanishi ham ma'naviy-axloqiy tarbiyasi darajasiga bog'liq. Maktabgacha yosh davrida oilada va maktabgacha ta'limda tashkil etilgan ta'lim va tarbiya jarayonlarda bolaning shaxsiyati shakllanadi, ya'ni tashabbuskorlik, tashkilotchilik, ijtimoiy-madaniy faollik, faol muloqotga kirishuvchanlik, mustaqillik, mas'uliyat, javobgarlik kabi asosiy shaxsiy fazilatlar shakllanadi.

Bolalarni tarbiyalash insonning eng qadimgi faoliyatidir. Qadim zamonlarda u san'at bilan taqqoslangan. Tarixiy manbalarga murojaat qiladigan bo'lsak, yosh avlod tarbiyasida oila birlamchi bo'lganligi haqida ko'plab dalillar mavjud. Inson rivojlanishi jarayonida bolalarga g'amxo'rlik qilish, ularning jismoniy va aqliy rivojlanishi alohida funksiyaga aylandi va oiladan tashqari ta'lim muassasalari shakllana boshladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'p asrlar davomida oilaning farzand tarbiyasidagi o'rni birinchi darajali ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. «Bolalar bog'chasida pedagogik o'zaro ta'sir» nomli uslubiy qo'llanmada N.V.Miklyayeva [215, 68-b]
2. Zunnunov A. Pedagogika tarixi // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T.: 2004. -335 b. B.55
3. YE.S.Evdokimova «Bolalar bog'chasi va oila: ota-onalar bilan ishlash usullari» asarida [91, 90-b]
4. Mallyayev D.M. Vospitaniye detey v duxe patriotizma i drujbi narodov v semye.
5. D.M. Mallyayev, P.O. Omarova, Z.Z. Gasanova.- M.: SMUR Academia, 2008. - 143 s.

РЕЗЮМЕ

Maqolada bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jamoa va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga katta e'tibor berilmoqda. Ota-onalar ta'lim xizmatlarining mijozlariga aylangan zamonaviy o'zgaruvchan sharoitlarda o'zaro ta'sir sifatini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish asosiy sabablari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье Сегодня в организациях дошкольного образования большое внимание уделяется взаимодействию педагогического коллектива и родителей. Представлены основные причины понимания особенностей управления качеством взаимодействия в современных меняющихся условиях, когда родители стали заказчиками образовательных услуг.

SUMMARY

The article reflects on the history of the development of mediata education and mediata education and the main aspects of the system of mastering and mediata education, the history and methodology of teaching mediata education. In addition, the main reasons for the consumption of media in digital media are given.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH USULLARI

Nurullayeva Sh.O'.

*Qarshi davlat univerchiteti Boshlang'ich ta'lim kafedrası professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc).*

Tayanch so'zlar: o'quvchi, ta'lim metodlari, muammo, muammoli ta'lim, muammoli savol, ona tili ta'limi, mustaqil fikr.

Ключевые слова: ученик, методы обучения, проблема, проблемное обучение, проблемный вопрос, обучение родному языку, самостоятельное мышление.

Key words: student, educational methods, problem, Problem education, problem question, native language education, independent thought.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatish bir kunda yoki bir soatlik dars davomida amalga oshirilmasdan, balki yillar davomida bosqichma-bosqich turli omillar ta'sirida amalga oshiriladigan jarayondir.

Olib borilgan kuzatishlarga qaraganda ta'lim metodlarining barchasi ham o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish vositasi bo'la olmaydi. Ammo darsda turli metodlarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirishga, bilimlarni egallash jarayonining zerikarli bo'lmasligiga erishish mumkin.

Ta'lim metodlari xilma-xil bo'lib, o'xshash xususiyatlariga ko'ra guruhlariga birlashtiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Ta'lim metodlarining tasnifiga oid turli qarashlar mavjud: ba'zi mutaxassislar ta'lim metodlarini tasnif etishda bilim manbalarini hisobga olishsa, ayrim olimlar o'qituvchi faoliyati xususiyatlaridan kelib chiqishadi, uchinchi bir guruh olimlar esa o'quvchilar faoliyatini e'tiborga olishadi. Ta'lim metodlariga bunday qarashlarning ko'p va rang-barang bo'lishi tabiiy. Chunki ta'lim metodlari mazmunan boy hodisa bo'lib, ular ma'lumot mazmuni bilan ham, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati bilan ham, bilim va malakalar bilan ham, shuningdek, ijodiy qobiliyatlarni, munosabatlarni rivojlantirish bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Masalan, Y.K.Babanskiy ta'lim metodlarini o'quvchilarning faoliyati nuqtai nazaridan tasnif etadi. U ta'lim metodlarini uch guruhga ajratadi:

- o'quv-biluv faoliyatini uyushtirish va amalga oshirish metodlari;
- o'quv-biluv faoliyatini rag'batlantirish va asoslash metodlari;
- o'quv-biluv faoliyati samaradorligini nazorat qilish metodlari.

Har bir guruh, o'z navbatida, yana kichikroq guruhlariga ajratiladi. Masalan, birinchi guruh metodlariga quyidagilar kiradi: og'zaki bayon qilish, ko'rgazmali metodlar, amaliy metodlar, induktiv va deduktiv metodlar, muammoli-izlanish metodlari, mustaqil ishlash metodlari.

Rag'batlantirish va nazorat qilish metodlari ham o'z tarkibida guruhlariga ajratiladi.

Ta'limning muammoli metodi faqat o'qituvchini bilimlarni bayon etishga emas, balki o'quvchilarni mustaqil ravishda izlanishga, fikr yuritishga yo'naltirishi lozim.

A.G'ulomov va M.Qodirovlar xususiy metodlar, ya'ni ona tili ta'limi jarayonida qo'llaniladigan metodlar borasida to'xtalib o'tadilar. Ular ta'limni ikkiyoqlama jarayon ekanligini hisobga olib, ta'lim metodlarini ikki katta guruhga ajratadilar:

O'qituvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar.

O'quvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar.

O'qituvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar bilimlarni tayyor holda bayon etish va muammoli bayon qilish metodlariga ajratilgan.

O'quvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar guruhiga qayta xotirlash, qisman izlanuvchanlik va izlanishga asoslangan metodlar kiradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ta'lim metodlarini tahlil qilib chiqar ekanmiz, ulardan unumli va o'rnida foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda juda qo'l kelishini ko'ramiz.

Ammo ta'lim metodlarining barchasi ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qilmaydi. Binobarin, reproduktiv metod o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga ta'sir etmasa, muammoli-izlanish metodi orqali bu borada yuqori natijalarga erishish mumkin.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning xilma-xil o'quv materiallarini hal qilishlari orqali izlanish g'oyasining joriy qilinishi mustaqil fikrlashga o'rgatish usullaridan biridir. O'quvchilar tafakkurining mustaqilligini shakllantirishda bu usuldan oqilona foydalanish nihoyatda samarali bo'lib, tadqiqotchilik ko'nikmalari va ishga ijodiy yondashishga yordam beradi.

Muammo – mohiyatiga ko‘ra, zudlik bilan hal etilishi lozim bo‘lgan masaladir. O‘qituvchi o‘quvchi oldiga muammo qo‘yar ekan, uni hal qilish yo‘lidagi harakat davomida o‘quvchi izlanadi, ijod qilishga intiladi, muammo ustida avvalgi tajriba va bilimga tayangan holda fikr yuritadi.

O‘quvchilar ta‘lim obyekti bo‘lib qolmay, subyekti ham bo‘lishlari lozimligi davr talabidir. Ular o‘qituvchining talabini shunchaki o‘zlashtirmay, balki o‘z shaxsiy tajribalari, aqliy rivojlanish darajalariga qarab faol o‘zlashtirishlari, qayta ishlashlari lozim. Ta‘lim jarayonida mustaqil fikrlashga harakat qilishga qobil yosh avlodni tarbiyalash lozim. Shu bois ko‘pgina olimlar va ilg‘or o‘qituvchilar o‘quvchilarda o‘quv faoliyatiga mustaqil va ijodiy yondashuvni tarkib toptirish yo‘lida izlanmoqdalar. Bu borada olib borgan izlanishlarimiz natijasi o‘laroq, ta‘limning muammoli metodining o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishdagi o‘rni ustida alohida to‘xtalib o‘tish joiz. Bu metoddan foydalanish bilish jarayonining samaradorligini oshiradi, bilimlarni chuqur, ongli, mustahkam o‘zlashtirishga, mustaqil fikrlash va izlanishlar natijasida o‘ziga xos kashfiyotlar qilish imkonini beradi.

Ta‘limning muammoli metodi nuqtai nazaridan ta‘limdagi asosiy yo‘nalish o‘quvchilarda o‘quv topshiriqlarini hal etish, bilish va mustaqil fikrlash faoliyatini shakllantirishdir. Ta‘lim jarayonida o‘quvchilar subyekt sifatida jalb qilinib, o‘qituvchi rahbarligida o‘zlari bilim oladigan sharoitga solinadi. Shu jarayonda yangidan yangi, murakkablashib boruvchi uzluksiz muammolarga daxldor ta‘lim tashkil etiladi. Bunday ta‘limda butun bir dars bitta asosiy muammoni hal etishga bag‘ishlanishi mumkin. Yoki bir dars davomida o‘rganilishi lozim bo‘lgan o‘quv materiallari bir qancha izchil muammolarga bo‘linishi mumkin. Muammolar ketma-ket hal qilingach, bilimlarni bir tizimga solish, umumlashtirish amalga oshiriladi.

Muammoli ta‘lim o‘quvchilar oldiga muammoli savol yoki topshiriqlar qo‘yish, muammoli vaziyat yaratish, muammolarni hal etishga o‘quvchilarni jalb etish, ular faoliyatini nazorat qilish, yakuniy xulosalar chiqarishni o‘z ichiga olgan jarayon bo‘lib, uning o‘quv muammosi, muammoli vaziyat, muammoli savol, muammoli topshiriq kabi kategoriyalari mavjuddir.

O‘quv muammosi ilmiy bilish zaruriyatining subyektiv ifodasidir. U muammoli vaziyatning in‘ikosi, ya‘ni ta‘lim jarayonida bilish va bilmaslik o‘rtasida yuzaga keluvchi obyektiv ziddiyatdir.

Umuman olganda, o‘quv muammosi deganda o‘quvchilar tomonidan mustaqil izlanishlar tufayli hal etilishi ko‘zda tutilgan ziddiyatli masala tushuniladi.

Ziddiyatli masala esa o‘ziga xos muammoli topshiriq, muammoli savol shaklida bo‘lib, o‘quvchilardan mustaqil fikr yuritishni talab etadi. Muammoning hal etilishi natijasida yangi bilimlar bilan qurollantiriladi.

Ayrim olimlar muammoli vaziyatni mavhum, ya'ni uncha aniq bo'lmagan va kam anglanadigan holat deb baholasalar, boshqa olimlar bilish va amaliy qiyinchilikni boshdan kechirayotgan subyektning psixologik holati, bilish va inson faoliyati o'rtasidagi ziddiyat sifatida baholaydilar. Jumladan, tadqiqotchi R.Ibragimov muammoli vaziyat deganda «topshiriqni bajarish jarayonida yuzaga keluvchi o'quvchining psixik holatini tushunamiz» deb ta'riflaydi.

A.G'ulomov va M.Kodirovlar ona tili ta'limi jarayonida muammoli vaziyat quyidagi hollarda yuzaga kelishini ko'rsatib o'tadilar:

- noma'lumni izlab topish, qiyinchilikni bartaraf etish zaruriyati tug'ilganda;
- ona tilidan egallangan bilimlarni yangi sharoitda qo'llash ehtiyoji yuzaga kelganda;
- muammoli topshiriq bilan uni bajarish usuli o'rtasida nomutanosiblik vujudga kelganda .

Tahlil va natijalar. Bizningcha, muammoli vaziyat muammolarni hal etishning yangi yo'llari va usullarini topish jarayonida yuzaga keladigan holatdir.

Muammoli savollar o'zlashtirilgan bilimlar asosida javob berishni taqozo qilishi bilan ajralib turadi.

Muammoli savollar «Nima uchun?», «Qanday tushunish mumkin?», «Siz nima deb o'ylaysiz?», «Sababi nimada?» kabi turli shakllarda bo'lishi mumkin.

Shunga ko'ra, muammoli masalani berilgan topshiriqni to'g'ri bajarishga xizmat qiluvchi, maqsadga erishishga olib keluvchi, yangi, noma'lum bilimlarni egallash ehtiyojini uyg'otuvchi amaliy yoki nazariy masala sifatida baholash mumkin.

Ta'lim jarayonida berilgan topshiriqni an'anaviy usullarda hal etish mumkin bo'lmasa, hal etishning yangi usulini qo'llash zaruriyati tug'iladi. Muammoli topshiriq shu tariqa yuzaga keladi.

Muammoli ta'lim boshqa o'quv predmetlarida bo'lgani kabi, shubhasiz, ona tilini o'qitish jarayonini takomillashtirishda ham muhim yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin. Chunki u o'quvchilarning bilish faoliyatini ma'lum maqsadga yo'naltirishga xizmat qiladi, darsga ijodiylik bag'ishlaydi va oxir-oqibatda o'quvchilarning aqliy rivoji uchun qulay sharoitlar yaratadi.

Muammoli metod haqida V.Okon shunday fikr bildiradi: «Umumiy ko'rinishdagi muammoli ta'lim deganda, biz muammoli vaziyatlarni tashkil etish, muammolarni shakllantirish (o'quvchilarning o'zi shunga sekin-asta jalb etiladi), muammolarni hal etishda o'quvchilarga zarur yordam berish, ularni tekshirish, nihoyat sistemalashtirish jarayoniga rahbarlik va olingan bilimlarni mustahkamlash kabi harakatlar yig'indisini tushunamiz».

M.I.Maxmutov muammoli metodning asl mohiyatini ma'lum va noma'lum ma'lumotlar o'rtasidagi ziddiyatlarda ekanligini ta'kidlab, shunday deydi: «Muammoli metod asosida tushunish va tushuntirish uchun ilgari bilimlar yetarli bo'lmagan, o'quvchiga ma'lum bilim, uquv va ko'nikma, yangi dalil, hodisalar o'rtasida dialektik ziddiyat kasb etuvchi o'quv muammosi yotadi».

Fikrimizcha, muammoli ta'lim o'quvchilar oldiga muammoli savol yoki topshiriqlar qo'yish, muammoli vaziyat yaratish, muammolarni mustaqil hal etish, izlanishga o'quvchilarni jalb qilish, yakuniy xulosalar chiqarish kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Muammoli ta'limni amalga oshirishda o'qituvchi to'g'ri savol qo'ya bilishi lozim. Boshlang'ich sinflarda ko'pincha, muammoli vaziyat topshiriqning mazmuni yoki masalaning shaklida aks etadi. Topshiriq shartlari o'quvchi ongida muqarrar sur'atda muayyan bir savol tug'iladigan va shu savolga javob qaytarish istagi paydo bo'ladigan qilib tuziladi. O'quvchilar muammoni mustaqil hal etishga intilar ekanlar, yangi bilimlarni egallash bilan bir qatorda, mustaqil fikrlashga ham o'rgana boshlaydilar. Bilish vazifalarini qo'yishning bu usuli tadqiqot refleksiga asoslanadi.

Psixologiyada shu munosabatlar bilan izlanish samarasining katta ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi, bunda o'quvchi bilimlarni mustaqil egallash jarayoniga tortiladi.

Metodist olimlarimiz muammoli vaziyatlar yaratishning turli usullarini tavsiya etadilar. Masalan, metodist olim A.G'ulomov va M.Qodirovlar ona tili darslarida muammoli vaziyat yaratishning kuyidagi usullaridan foydalanish mumkin, deb ko'rsatadilar:

Tilga oid dalillarni tahlil qilish asosida muammoli vaziyat yaratish.

Til hodisalarini qarama-qarshi qo'yish va taqqoslash asosida muammoli vaziyat yaratish.

Til hodisalarini umumlashtirish orqali muammoli vaziyat yaratish.

Berilgan matnning mazmunidan kelib chiqib, muammoli vaziyat yaratish [108, 58].

Garchi, muammoli ta'lim turlicha tashkil etilsa-da, u hamisha ziddiyatlardan chiqish uchun faol izlanish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Muammoli ta'limning ahamiyati o'quvchilarda bilish faoliyatini boshqarish masalalarini hal etishdagi o'rni bilan ham belgilanadi. Nazariya va amaliyot o'rtasidagi mavjud obyektiv ziddiyatlar ta'limga muammoli yondashuvni samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida muammolilikning bo'lishi mutlaqo tabiiydir. Shu bois darsda muammoli ta'limning material va o'quvchilar tayyorgarligiga

imkon beradigan barcha muammolilik elementlaridan foydalanishga intilish lozim. Biroq tegishli o'quv qo'llanmalari va metodik ko'rsatmalar ishlab chiqilmas ekan, muammoli ta'lim muammoligicha qolaveradi. Shu munosabat bilan nafaqat muammoli yondashuvga katta e'tibor berish kerak, balki shaxsiy tajriba va ilmiy izlanishlarga suyanagan holda boshlang'ich sinflarning ona tili darslarida muammoli ta'limdan unumli foydalanish bo'yicha tegishli o'quv qo'llanmalari va metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhimdir.

O'qituvchi dars jarayonida tovush, harf, so'z, gap va uning turlari, bo'g'in hamda nutqqa doir bilish muammosini qo'yishda o'quvchilar eksperimental xarakterdagi mustaqil ishga jalb etiladi. O'qituvchi muammoli vaziyat yaratib o'quvchilarni uning hal qilinishi tomon yo'naltirar ekan, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi tafakkur jarayonlaridan biriga ongli ravishda jalb qilish orqali bilimlarni mexanik tarzda eslab qolishdan ongli o'zlashtirishga yo'l ochadi. Bunda muammoli izlanish metodi mantiqiy tadqiqot metodlari bilan qo'shib ketadi va o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Бабанский Ю.К. *Ҳозирги замон умумий таълим мактабида ўқитиш методлари*. -Тошкент: Ўқитувчи, 1985. - 290 бет.
2. Фуломов А., Қодиров М. *Она тили ўқитиш методикаси*. – Тошкент: Университет, 2001. -222 бет.
3. Ибрагимов Р. *Башланғич мактаб ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари: Пед. фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2002.*
4. Оконь В. *Основы проблемного обучения*.-Москва:Просвещение, 1978.
5. Махмутов М.И. *Проблемное обучение. Основные вопросы теории*. – Москва: Педагогика, 1975.
6. Nurullaeva SH.U. Mechanisms of self-development in pedagogical activity. E- Global Congress Hosted online from Dubai, U. A. E., E - Conference. Date: 19th February, 2023 Website: <https://eglobalcongress.com/index.php/egc> ISSN (E): 2836-3612. P. 9-15.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida qo'llaniladigan ta'lim metodlari, ularni mazmuni va tasnifiga doir pedagogik qarashlar tahlil qilingan. Shu bilan birga ta'limning muammoligi nuqtai nazaridan o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish jarayonida foydalanish uchun samarali hisoblangan muammoli ta'lim metodlariga doir metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы педагогические взгляды на методы обучения, используемые на уроках родного языка в начальных классах, их содержание и классификация. В то же время разработаны методические рекомендации по методам проблемного обучения, которые считаются эффективными для использования в процессе обучения учащихся самостоятельному мышлению с точки зрения проблематики обучения.

SUMMARY

The article analyzes the methods of Education used in elementary school native language lessons, pedagogical views on their content and classification. At the same time, from the point of view of the problem of Education, methodological recommendations on problematic educational methods have been developed, which are effectively calculated for use in the process of teaching students to think independently.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASHDA PIRLS DASTURI

Amirova G.R.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: o'quvchi, boshlang'ich ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, baholash, xalqaro baholash, PIRLS.

Ключевые слова: учащийся, начальное образование, знания, умения, компетентность, оценивание, международное оценивание, PIRLS.

Key words: student, primary education, knowledge, skills, competence, assessment, international assessment, PIRLS.

Kirish. Maktabda olingan bilim insonning kelgusi hayot yo'lini belgilaydi. Ko'pchilik unibaho bilan o'laydi. Ammo baho bilimni belgilovchi aniq mezon emas. U o'quvchilarnifaollikka undovchi, rag'batlantiruvchi vosita, xolos. Har bir o'qituvchining o'z ish uslubi, baholash metodi bor. Qaysidir o'qituvchi uchun baho bu –rag'bat yoki o'quvchini 45 daqiqa ushlab turish vositasi. Shundanmi, bir sinfdan ikkinchi sinfga o'tgan bolaning bahosida keskin o'zgarish yaqqol namoyon o'ladi. Yana pedagoglar orasida bahoni nisbatan yuqoriroq qo'yuvchi yoki o'quvchining bilim darajasi talabga javob bersada, “5” ni tejaydiganlari bor. Bu usullarning qaysi biri to'g'riligi esa doimiy bahstalab mavzu. O'quvchilarning bilim va malakasini umumiy ravishda tahlil qilish mamlakatdagi ta'lim sifati darajasini belgilaydi. Shu maqsadda o'quv yili davomidahar bir ta'lim muassasasida ichki va tashqi monitoring o'tkazib boriladi. Uning natijasiga ko'ra, eng namunali maktablar ketma-ketligi, o'qituvchilar salohiyati va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi aniqlanadi. Bu jarayon ta'lim taraqqiyotini belgilovchi muhim mezon bo'lgani uchun Xalq ta'limi vazirligi tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari bilimini baholash bo'yicha xalqaro dasturlarni amaliyotga joriy etish maqsadida ilk qadamlar tashlandi. Ya'ni o'quvchilar bilimini xalqaro talablarga yetkazish, unga mosligini o'rganib borish maqsadida PISA (Programme for International

Student Assessment), TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) kabi baholash dasturlaridan foydalanilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'quvchilarni mazkur dasturlar talablari asosida tayyorlash maqsadida "Milliy dastur" va u asosida darsliklar yaratilib amaliyotga joriy qilinmoqda. PIRLS xalqaro boshlang'ich sinf bitiruvchi o'quvchilarining matnni o'qish va tushish savodxonligini baholash dasturi o'tkazish davrlarida zamonga moslashtirib, topshiriqlar mazmuni va mohiyatini takomillashtirib boradi. Masalan, 4-o'tish davri (PIRLS-2016 yil) da o'quvchilar topshiriqlarni kompyuterda onlayn tarzida o'tkazilib, natijalari elektron hisoblashga o'tkaziladi. 2021-yilda o'tkaziladigan PIRLS tadqiqotlarida raqamli format, internet orqali muloqot qilishning ko'p sonli turlari (forum, chat, blog), ko'p hollarda matn o'zaro bog'langan veb-saytlar kabi raqamli shakllarga o'tish rejalashtirildi. Lekin, shu bilan birga, an'anaviy format, ya'ni kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalardagi kabi an'anaviy yozuv shakllarida ham beriladi. O'quvchilarga beriladigan materiallar rag'batlantiradigan va bir butun samaradorlikni oshiradigan va qiziqarli va tasavvur qilish jihatdan yoqadigan sifatida taqdim etiladi. PIRLS-2021 dasturida moslanuvchan dizayn qo'llanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xalqaro dasturda qatnashayotgan mamlakatlar o'quvchilari o'qish va qismlarni boshqarishadi, har bir mamlakatda alohida turli xil darajadagi test shakllari moslashtirib beriladi. Mazkur yangi o'ya boshlang'ich sinf bitiruvchilarining turli xil o'qish qobiliyatiga ega bo'lgan mamlakatlar uchun o'qish darajalarining PIRLS o'lchovini takomillashtirib, o'quvchilarning faolligini oshirib boradi. "Agar bu bolalar murakkab matnni o'qishsa, unda ular faqat aniq tasvirlangan tafsilotlarni topib olishlari mumkin. Ammo agar bolalarga oddiy matn berilgan bo'lsa yoki matn qismlarga bo'lib taqdim etilsa, ular og'zaki va noverbal tekshiriladigan ma'lumotni topib chiqarib (grafikalar yoki diagrammalar yordamida), voqealari va qahramonlar harakatlarining sabablari to'g'risida sodda xulosalar chiqarishlari, voqealar va asosiy g'oyani sharhlay boshlaydilar. PIRLSning muhim maqsadi – to'rtinchi sinfda o'qish yutuqlari bilan bog'liq uy, jamoat, maktab va o'quvchi omillarini o'rganish. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun o'quv sharoitlari to'g'risidagi ma'lumotlar o'quvchilar, shuningdek, ularning ota-onalari, o'qituvchilari va direktorlari tomonidan to'ldirilgan so'rovnomalar orqali to'planadi.

PIRLSning vazifa sifatida topshiriqlarning 10 ta varianti taklif qilingan. Sinovlarda adabiy matn qo'llanilgan: "Inverted sichqonchalar", "Bir loy parchasi", "Gulda gular", "Qovoq zilzilani ogohlantiradi"; "Leonardo da Vinchi", "Antarktida" kabi mashhur ilmiy matnlar va «Daryo bo'ylab

marshrutda» matnlari berilgan. Sinov topshiriqlarining barcha versiyalari bir xil tuzilishga va qiyinchilik darajasiga ega. Sinovning barcha variantlari ikki qismdan iborat bo'lib, ularning har biriga 11 dan 14 tagacha savol topshiriqlari berilgan 2016-yilda o'tkazilgan PIRLS tadqiqotida materiallar 16 variantda ishlangan bo'lib, ularning har biri bir xil qiyinchilik darajasiga ega bo'lgan. Har bir o'quvchiga ikkita, ya'ni badiiy va ilmiy-ommabop matnlar va har birmatn uchun 12-17 ta topshiriqlar berilgan.

PIRLS tadqiqotlari boshlang'ich sinf bitiruvchilarning monitoringi bo'lib hisoblanadi. PIRLS topshiriqlari xaqaro hamjamiyat jamoatchiligi tomonidan kitobni o'qiydigan o'quvchilar uchun eng yaxshi zamonaviy o'qish savodxonligi deb tan olingan. Nima uchun aynan o'qish savodxonligi ta'lim izimidagi yutuqlarning markaziy ko'rsatkichi sifatida tan olingan? Chunki matnlardan olingan ma'lumotlarni tushunish va ishlatish qobiliyati har bir bola taqdiriga va mamlakat farovonligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Tadqiqotlar natijasida o'n bir yashar o'quvchiga o'qish savodxonligini juda yuqori darajada bo'lishi umumiy o'rta ta'lim maktabini tugatgandan keyin ham ta'lim olishni davom ettirish ehtimolini kuchaytiradi.

O'quvchilarda o'qish savodxonligining yaxshilanishi iqtisodiy o'sishga boshqa savodxonliklarga nisbatan ko'proq o'z ta'sirini ko'rsatadi PIRLSga a'zo mamlakatlar besh yilda bir marotaba ta'lim olish natijalariga bog'liq bo'lgan, yaxshi o'ylangan ta'limda o'sish imkonini beruvchi strategik qarorlar qabul qilish imkonini yaratidigan ma'lumotlar bazasiga ega bo'lishadi. Qabul qilinadigan qarorlar ko'lamining farqi shundaki, unda butun mamlakatning hamda har bir sinf o'quvchisiga o'z ta'sirini o'rsatadigan darajada bo'ladi. Mana shunday qarorlar natijasida yoshlarning o'qish savodxonligi taqdiri hal qilinadi. Dasturning har bir (5 yillik) davriy o'tishida tadqiqotning tashkilotchilari topshiriqlar ma'lumotlar bazasini ayni zamon talablariga mos darajadagi dolzarb matnlar bilan moslashtirib borishadi. O'quvchilarning yosh psixologik rivojlanishio'sib borayotganligini inobatga olib, bolaning ta'lim-tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga e'tibor qaratib boradi. 2021-yilda o'tkaziladigan PIRLS xalqaro baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida mamlakatimizdagi 4-sinf o'quvchilari ham ilk marotaba ishtirok etadi. Tadqiqotlar 2001, 2006, 2011, 2016 yillarda o'tkazilgan bo'lib, 2021 yil tadqiqotning beshinchi davriyligi hisoblanadi. Har besh yilda o'tkaziladigan PIRLS dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmasini xalqaro darajada baholaydi. Mazkur dastur 4-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlardan bilim darajasini baholaydigan TIMSS dasturini to'ldirishga yo'naltirilgan bo'lib, Boston kollejidagi TIMSS va PIRLS xalqaro markazi,

IEA tashkilotining Gamburg va Amsterdam shaharlaridagi idoralari bilan yaqindan hamkorlikda boshqariladi. O'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlam vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan obyektiv testlarni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalardan so'rovnomalar o'tkazilib, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarga doir qimmatli ma'lumotlar to'planadi.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarining qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifi ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda. O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalari, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi. PIRLS boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o'qishini baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya'ni "badiiy tajriba orttirish", "axborotni olish va undan foydalanish"ga qaratiladi. O'z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular: diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish; to'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish; kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish; g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish.

Tadqiqotdagi matnlar murakkabligiga ko'ra, o'rtacha 500 dan 800 tagacha, O'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi past bo'lgan mamlakatlar uchun 400–500 ta, PIRLSda esa, taxminan 1000 ta so'zdan iborat bo'ladi. Matnning mazmuni 9-10 yoshdagi o'quvchilarga mos, ayrim madaniyatlarga juda xos bo'lgan mavzulardan chetlashgan, shuningdek, qiziqarli hamda o'quvchiga unchalik tanish bo'lmaydi. PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligining

darajalari quyidagicha tavsiflanadi: Eng yuqori daraja (625 ball va undan yuqori) –o‘quvchilar matnni yaxlit o‘zlashtira oladi va ayni paytda uning alohida qismlarini bir-biri bilan bog‘liq holda tushunadi. Muallifning g‘oyasini izohlashda o‘z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi. Yuqori daraja (550 ball) –o‘quvchilar matnning ahamiyatli xabarlarini tushunadi, matnga asoslanib o‘z xulosalarini chiqaradi, matn mazmuniga ham, shakliga ham baho bera oladi, uning ayrim til xususiyatlariga e‘tibor qarata oladi. O‘rta daraja (475 ball) –o‘quvchilar matndan axborot topa oladi, matn shakli va tilining ba‘zi xususiyatlaridan foydalanib, matnga asosan o‘z xulosalarini chiqaradi. Quyi daraja (400 ball) –o‘quvchilar matnda aniq berilgan va cheklash oson bo‘lgan xabarni ajratib oladi. Tadqiqotda O‘zbekistonning boshlang‘ich sinf bitiruvchilari boshqa davlatlardagi tengdoshlariga nisbatan qanchalik darajada yaxshi o‘qiydi? O‘zbekiston o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi qay darajada? O‘qish 4-sinf o‘quvchilari uchun sevimli mashg‘ulotmi? Oila tomonidan savodxonlikni rivojlantirishga qanday hissa qo‘shilmoqda? Bugungi kunda bizning mamlakatimizda o‘qishni o‘rgatish jarayoni qanday tashkil etilgan? O‘zbekiston o‘qishni o‘rgatish jarayonining boshqa davlatlarga nisbatan o‘ziga xosligi bormi, agar shunday bo‘lsa, u nimada namoyon bo‘ladi? Boshlang‘ich sinflarimizning o‘qituvchilari foydalanayotgan metodlar boshqa mamlakat o‘qituvchilari foydalanayotgan metodlardan farq qiladimi kabi asosiy masalalar o‘rganiladi.

Shuningdek, tadqiqotda ta‘lim sifatiga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganish va tahlil qilish maqsadida anketa so‘rovnomalari ham o‘tkaziladi. Jumladan, o‘quvchilar so‘rovnomasi orqali ishtirokchi haqida ma‘lumotlar, oiladagi ta‘limiy resurslar, maktabga, o‘qituvchiga, o‘quv faniga munosabat, o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabat, o‘quv fanlari bo‘yicha o‘zini baholash, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar to‘g‘risida ma‘lumotlar to‘planadi. O‘qituvchilar so‘rovnomasi o‘qituvchilar haqidagi ma‘lumotlar, maktabning jihozlanishi, xavfsizlik, maktab muhiti, o‘qitish usuli, malaka oshirish masalalarini o‘z ichiga oladi. Ota-onalar so‘rovnomasida ota-onalar haqidagi ma‘lumotlar, oiladagi ta‘limiy resurslar, farzandini maktabga tayyorlash, maktabga qabul qilinishidan avvalgi ko‘nikma va malakalari, ota-onalarning maktabga va o‘qishga munosabati o‘rganiladi. Maktab ma‘muriyati so‘rovnomasi orqali maktab quvvati, joylashuvi, jihozlanishi, ta‘limiy resurslar, maktabda o‘quv jarayonining tashkil etilishi, maktab muhiti o‘rganilib, tahlil etiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning 2016-yil natijalariga ko‘ra, 50 ta mamlakat ichida Rossiya, Singapur, Gonkong, Irlandiya va Finlyandiya mamlakatlari yuqori natijalarni qayd etgan bo‘lsa, shular orasida rossiyalik

va singapurlik o'quvchilar matnni o'qish va tushunish bo'yicha eng yuqori natijalarni ko'rsatdi. Shuningdek, Rossiyaning boshlang'ich sinf o'quvchilari ushbu mezon bo'yicha dunyoda yetakchilik qildi. Mazkur davlatlarda o'qish savodxonligi bo'yicha yuqori natijalar quyidagi omillar bilan bog'liq: uydagi kitoblar va raqamli qurilmalarning mavjudligi, ziyoli ota-onalar va ularning kitobga bo'lgan muhabbati, bola maktabga borgunga qadar o'qish-yozishni o'rganganligi hamda maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish ko'rsatkichining yuqoriligi. PIRLS tadqiqotida O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishi ta'lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga, o'quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Адизова Н. Б. Оқсоқол бува, бола ва хон образлари кизикмачоқлар талкинида. Journal of innovations in social sciences/journal of innovations in social sciences. 02 Issue: 01 | 2022.
2. Adizova N. B. The Arrival of Great, Child and Khan Images in Interesting. European journal of life safety and stability (ejlss). www.ejlss.indexedresearch.org Volume 14, 2022.
3. Amonov U.S., Saparova S.R. The mother tongue textbook of the primary school in elbek's interpretation // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. –T. 11. –№. 6. –С. 403–407.
4. Avezov O.R. Ekstrennaya psixologicheskaya pomosh v ekstremalnih situatsiyax. Vestnik integrativnoy psixologii 4 (No. 21), 34-37.
5. Hayitov H.A. Literary influence and artistic image // Экономикаи социум. – 2019. –№. 8. –С. 11–14.
6. Saidova M. Educate students by solving textual problems //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. –T. 7. –№. 12.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini xalqaro baholash dasturlari asosida ishlashga tayyorlashda ona tilidan amaliy mashg'ulot darslarida qo'llanadigan innovatsion texnologiyalar va ularning nazariy bilimlarni amalga qo'llashga o'gatishtagi ahamiyati, qo'llash metodikasi yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещены инновационные технологии, используемые на практических занятиях по родному языку, для подготовки будущих учителей начальных классов к работе на основе международных оценочных программ, их значение в передаче теоретических знаний на практику, а также методика применения.

SUMMARY

This article covers innovative technologies used in practical training lessons from the native language in the preparation of future primary school teachers for work on the basis of international assessment programs and their importance in turning theoretical knowledge into practical application, methodology of application.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARININI STEAM TA‘LIMIDA IJODKORLIGI VA MUHANDISLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Kuchkinov A. Yu.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich
ta‘lim metodikasi” kafedrası dotsenti, (PhD)*

Iskandarova J. J.

Boshlang‘ich ta‘lim faklteti, boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Tayanch so‘zlar: STEAM, ta‘lim texnologiya, ijodkorlik, muhandislik, amaliy, usul, fikrlar, tajriba, o‘qituvchi, raqamli vositalar, uslub, kontekst, afzalliklar.

Ключевые слова: STEAM, образовательные технологии, творчество, инженерия, практика, метод, мнения, опыт, учитель, цифровые инструменты, стиль, контекст, предпочтения.

Key words: STEAM, educational technologies, creativity, engineering, practice, method, opinions, experience, teacher, digital tools, style, context, preferences.

Zamonaviy ta‘lim muassasalarida yaxlit ta‘lim haqiqatan ham ta‘limda yangi va yaxshilangan natijalarga olib kelishi mumkin. Bizga ma‘lumki, yoshlarni yuqori malakali qilib tarbiyalash uchun yuqori malakali mutaxassislar tarbiyalash zarurdir. STEAM ta‘lim (STEAM education) fanini kursining asosiy mazmuni bo‘lg‘usi boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining ilmiy-metodik tayyorgarligini orttirish maqsadida, mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish, raqobatbardoshligini ta‘minlash, pedagogik faoliyat uchun zarur bo‘lgan metodik bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradigan boshlang‘ich ta‘limda STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematika) ni o‘qitish muammolari yoritilgan.

Boshlang‘ich ta‘limda STEAM fanining maqsad va vazifalari, “STEAM ta‘lim” fani, boshlangich ta‘lim yo‘nalishida talabalarini tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatlari, ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, talabalarga ilmiy uslub bilan shug‘ullanish va qiziqish va tahliliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Bu ularga

murakkab muammolarni tahlil qilishni, ularni kichikroq tarkibiy qismlarga ajratishni va hamkorlik va tajribalar orqali innovatsion echimlarni topishni o'rgatadi. Talabalarga fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning atrof-muhit fanlari, muhandislik, arxitektura va dizayn kabi turli sohalaridagi amaliy qo'llanmalarini tushunishga yordam beradi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarinini fan (science), texnologiya (technology), muhandislik (engineering), san'at (art) va matematika (mathematics) yo'nalishlari bo'yicha yangi ko'nikmalarga ega bo'lish, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilishga o'rgatish, STEAM-ta'limda innovatsion pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga o'rgatish. STEAM - ta'lim jarayonini samarali boshqarish, o'quv va me'yoriy hujjatlar bilan ishlash va ta'lim diagnostikasi, qoninuyatlari, tamoyillari bilan tanishish. STEAM ta'limi - talabalarni o'z iqtidori, qiziqishi, ijodiy fikrlashi bilan o'rganish, steam ta'limni rivojlantirish va fanlararo yondashuv texnologiya mazmunini o'zlashtirish, milliy va jahon pedagogik g'oyalarini rivojlantirish va steam ta'limi va pedagogik merosidan samarali foydalanish bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirish, STEAM ta'limining rivojlanishning holati, asosiy yo'nalishlari va qonuniyatlarini tahlil qilish, global, milliy va mintaqaviy xususiyatlar bo'yicha umumiy qarashlarni aniqlash, xorijiy pedagogik tajribalarni o'rganish, milliy pedagogik madaniyatni boyitish shakllari va metodlarini aniqlashtirish, STEAM ta'limi talabalarga o'qituvchi faoliyatidagi kasbiy mahoratning o'rne, mazmuni va mohiyati haqidagi nazariy bilimlarni, shuningdek, pedagogik faoliyatning turli shakllarida o'qituvchining xulq-atvor madaniyatini, o'quvchilar bilan muloqotga kirisha olish metodikasini o'zlashtirishlariga erishish.

STEAM ta'limi (E-engineering) bu tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika fanlarini uyg'unlikda o'qitish. O'quvchilarda nostandart fikrlash, muammolarga echim topish va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. STEAM ta'limi o'quvchilarning darsda olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash va hayotga tadbiq qilish imkonini yaratadi

STEAM ta'limi (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics - Fan, Texnologiya, Muhandislik, San'at, Matematika) o'quvchilarni muhandislik, fan, texnologiya, san'at va matematika yo'nalishidagi masalalarni hal qilish uchun kerak bo'ladigan kompleks ko'nikmalarni rivojlantirishda juda samarali bo'ladi. STEAM ta'limining mohiyati tizimli va shunchaki masalalarni hal qilishdan iborat emas, balki shuningdek ijodiylik va muhandislik ko'nikmalarni ham rivojlantirish borasida.

STEAM darslari bir necha fanlar orasidagi aloqalar orqali muammolarni hal qilish uchun konstruktivist yondashuvni qo'llashadi. Bu, o'quvchilarga muammo hal qilish, muhandislik jarayonlarini boshqarish va takliflarni sinash imkoniyatini beradi. STEAM darslarida eshikka tortish, konstruksiya, robototexnika, 3D modellashirish kabi ko'plab amaliy faoliyatlar mavjud. Bu ko'rinishda, o'quvchilarning nima uchun va qanday ishlashini o'rganishiga yordam beradi. STEAM darslari jamoa mashg'ulotlari va loyihalar, shuningdek individual va guruh ijodiyotini birlashtiradi. Bu ko'nikmalar o'quvchilarga yangi g'oyalarni ajratish, jamoaviy takliflar ko'rsatish va boshqalar bilan birga ishlash uchun kerak bo'ladi.

STEAM darslarida san'at elementi o'quvchilarni o'ylab topish va yangi g'oyalarni ajratish uchun rag'batlantiradi. Ular design thinking uslublarini qo'llash, prototip yaratish, g'oyalarni qayta ishlash va loyihalarini takomillashtirish orqali o'z ijodiyliklarini rivojlantiradi.

STEAM orqali o'quvchilar alohida loyihalarni bajarish va loyihalar uchun shartlar jarayoniga ishtirok etish orqali o'z ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlashni o'rganishadi. Bu haqiqiy hayotda muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Umumiy ravishda, STEAM ta'limi ta'lim jarayonini integrativ, amaliy va o'quvchilar uchun ma'noli qiladi, shuningdek ularning muhandislik va ijodiy ko'nikmalarini kuchaytiradi. Bu borada, STEAM ta'limi o'quvchilarga asr XXI ga mos bo'lgan muhim malakalarni taqdim etadi, shu jumladan kritik o'ylash, muammo hal qilish, ijodiylik, kommunikatsiya, hamkorlik va alohida o'ylash qobiliyatini o'stiradi. STEAM ta'limida ijodkorlik va muhandislik ko'nikmalarini rivojlantirish qiziqarli sayohat bo'lishi mumkin! Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishning bir necha yo'li mavjud:

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarinini ijodiy va muhandislik qobiliyatlaridan foydalanishni talab qiladigan amaliy loyihalar bilan shug'ullanishga undash. Masalan, ularni ishlaydigan ko'prikn loyihalash va qurish yoki qayta tiklanadigan energiya tizimining ishchi modelini yaratishga chaqiring. Ushbu yondashuv talabalarga o'z bilimlarini amaliy tarzda qo'llash imkonini beradi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Jumladan, talabalarni dizayndagi fikrlash tushunchasi bilan tanishtirish, u muammolarni aniqlash, fikrlarni fikrlash, prototiplash va takrorlashni o'z ichiga oladi. Bu jarayon orqali talabalar tanqidiy fikrlash, hamkorlik qilish va innovatsion echimlar topishni o'rganadilar. Yangi o'yinchoq yaratish yoki uy-ro'zg'or buyumlarini yaxshilash kabi dizayn muammolari dizayn fikrlashini mashq qilish uchun platforma bo'lishi mumkin.

Talabalarni hamkorlikdagi loyihalar ustida jamoa bo'lib ishlashga undash. Bu muloqot, jamoaviy ish va fikr almashishni rag'batlantiradi. Birgalikda ishlash orqali talabalar bir-birining noyob nuqtai nazaridan o'rganishlari, ijodkorlikni faollashtirishlari va muhandislik ko'nikmalarini oshirishlari mumkin. Talabalar amaliy tajribalar uchun asboblari, materiallar va texnologiyalardan foydalanishlari mumkin bo'lgan ustaxonalar yoki ustaxonalarni tashkil qiling. Bu joylar talabalarga imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini oshirish metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi mumkin:

STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentsiyasini oshirish metodikasini quyidagi bosqichlarda ko'rsatish mumkin:

- ehtiyojlarni baholash: Bo'lajak o'qituvchilarning hozirgi ekologik kompetentsiya darajasini baholashdan boshlang. Bu ularning kuchli tomonlari va yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalarni aniqlash uchun so'rovlar, suhbatlar yoki kuzatishlar orqali amalga oshirilishi mumkin.
- o'quv dasturlarini ishlab chiqish: Ekologik kompetentsiyani oshirish uchun raqamli texnologiyalar va STEAM yondashuvini birlashtirgan o'quv dasturini ishlab chiqish. Ushbu o'quv dasturi amaliy mashg'ulotlar, loyihaga asoslangan ta'lim va fanlararo tadqiqot imkoniyatlarini o'z ichiga olishi kerak.
- kasbiy rivojlanish: Bo'lajak o'qituvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish va STEAM yondashuvini joriy etish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirish uchun treninglar va seminarlar tashkil etish. Bunga ta'lim dasturlari, kodlash, robototexnika yoki boshqa tegishli vositalardan foydalanish bo'yicha sessiyalar kirishi mumkin.
- resurs identifikatsiyasi: Ilovalar, veb-saytlar yoki onlayn platformalar kabi raqamli resurslar ro'yxatini aniqlang va tuzing.
- uzluksiz malaka oshirish: o'qituvchilarga kasbiy ta'lim va ekologik ta'lim va raqamli texnologiyalar sohasida rivojlanishiga yordam beradigan manbalardan foydalanish imkoniyatini berish. Bu veb-seminarlar, onlayn kurslar yoki konferensiyalarni o'z ichiga olishi mumkin, bu erda ular hamkasblari bilan bilim almashishlari va o'z amaliyotlari uchun yangi g'oyalarni olishlari mumkin.

STEAM ta'limi o'qituvchilarga nazariy bilimlarini amaliyotga keltirish uchun ko'plab imkoniyatlarni beradi. Jumladan, konstruktor fanidan olingan

bilimlarni robot yasashda, yoki biologiya fanidan olingan ma'lumotlarni tabiatnigina protsesslar modelini yaratishda ishlatish mumkin.

STEAM darslari, o'quvchilarga bir jarayonning muntazam rivojlanishini tahlil qilishni, natijalarni baholashni va muammolar uchun echimlarni takrorlashni o'rgatishga asosiy ahamiyat beradi.

Tahlil va natijalar. STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishda bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini oshirishning umumiy afzalliklari va potensial natijalari bilan bo'lishishim mumkin: amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Zamonaviy maktab" Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"[2] gi farmoni natijasida, ekologik jihatdan toza materiallar va energiyaning muqobil manbalaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan namunaviy loyihalar asosida zamonaviy maktablar qurish; maktablarni, shu jumladan, o'quv sinflari ichini yangi qulay mebellar, zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, darsliklar va o'quvslubiy materiallar, komp'yuter va mul'timedia texnikasi, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash; o'quv rejalari va dasturlarini optimallashtirish, innovatsion, shu jumladan, masofaviy pedagogik usullardan keng foydalanish, ushbu jarayonning samaradorligini butunlay oshirishni nazarda tutadi. STEAM yondashuvi o'qituvchilarga ekologiya, barqaror rivojlanish va resurslarni tejash sohasidagi bilimlarini kengaytirishga yordam beradi.

STEAM ta'limining bir qismi sifatida, ijodiylik va muhandislik ko'nikmalarini rivojlantirish quyidagilardan iborat:

STEAM ta'limi o'quvchilarning real muammolarni hal qilishga va amaliy halol topishga intiluvchilar bo'lishida yordam beradi. Ular shunday loyihalarni ishlab chiqaradi, kompyuter dasturlarini yoki robototexnika jarayonlarini kodlash kabi, bu esa ularning muhandislik va texnologik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

STEAM ta'limida o'quvchilar jamoa asosida ishlaydi, bu esa ularning hamkorlik qilish, kommunikatsiya qilish va boshqalar bilan birga echimlarni izlash ko'nikmalarini oshiradi. Shul bilan birga, ular tajribalarini almashtirish, mutaxassisliklari va fikrlari bo'yicha munajat qilish ko'nikmalari oshiradi.

Bir bor yo'qotilgan vazifalar yoki loyihalar ijodiylik ko'nikmalarini rivojlantiradi - o'quvchilarga yangi g'oyalar yaratish, eksperiment qilish va alohida yondashuvlar bilan muammolarni hal qilish imkoniyati beriladi. STEAM ta'limi o'quvchilarga muhandislik jarayonlarini - muammo aniqlash,

takliflar yaratish, prototip tayyorlash, tahlil qilish, sinash va takrorlash - tushunishga yordam beradi.

San'at STEAM qo'shimchasidir va buni o'quvchilarning ijodkorlik va kritik o'ylash ko'nikmalarini takomillashtirishda muhim hissa deb hisoblash mumkin. Ular grafik dizayn, 3D modellash, video montaj yoki boshqa multimediyani ishlab chiqarish orqali o'zlarining ijodiy ko'nikmalarni tatbiq qilishga ham taklif qilinadi. STEAM ta'limi ijodiylik va muhandislik ko'nikmalarini o'quvchilarning shaxsiy va akademik o'sishiga hamjihatli va ko'nikmalarni rivojlantirishga zarur hisoblanadi. Uning maqsadi o'quvchilarni XXI asrga mos keladigan iqtisodiy va ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli bo'lishga qaratilgan ikkita asosiy qobiliyatlarni rivojlantirish - ijodiylik va muhandislik ko'nikmalari.

Xulosa bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida ekologik mas'uliyat va qadrlashni rivojlantirish, uni asrash uchun shaxsiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga rag'batlantirish zarurligi ko'rsatilgan. Bunga o'simliklar, hayvonlar va ekotizimlarga nisbatan hamdardlikni rag'batlantiradigan tadbirlar orqali erishish mumkin. Nihoyat, modelda o'qituvchilarning ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantiradi. STEAM yondashuviga (fan, texnologiya, muhandislik, san'at, matematika) asoslanib, boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish kelajakdagi o'qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilashga yordam beradi. Ekologiya bo'yicha maxsus modullar yoki darslarni yaratish o'quvchilarga atrof-muhit muammolari sharoitida fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradi. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak o'qituvchilar ekologiyani o'qitish uchun raqamli manbalar, ilovalar va vositalardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. O'quvchilarni o'qitishdan tashqari, ekologik kompetensiya va raqamli texnologiyalardan foydalanish sohasida o'qituvchilarni doimiy ravishda tayyorlash uchun imkoniyatlar yaratish muhimdir. Ekologik ongni rivojlantirish va raqamli vositalarni o'zlashtirishga qaratilgan seminarlar, kurslar va vebinarlar o'qituvchilarga ushbu sohada yanada malakali bo'lishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5538-son farmoni, 05.09.2018 yil.

3. Dekart, R. Pravila dlya rukovodstva uma / R. Dekart // Soch. : v 2 t. / R. Dekart. – M., 1989. – T. 1. – S. 77–153.
4. Yakman, G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education [Electronic resource] / G. Yakman // STEAM Education. – Mode of access: <https://steamedu.com/research/>. – Date of access: 12.05.2019.
5. Kuchkinov AY Boshlangich sinf oquvchilarini tabiatni ezozlash ruhida tarbiyalash // Oqituvchilar uchun metodik qollanma–T.; „Fan va texnologiya. — 2012. — T. 88.
6. Kuchkinov A. Yu. Technologies of Interdisciplinary Approach in the Development of Eco–Steam Educational Competencies of Future Teachers. <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE>
7. Yuldashovich K. A., Kholi Y. A model for the formation of primary education students’ careful attitude to nature in extra-curriculum activities // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 68-74.
8. Yuldashovich K. A. STEAM integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarinini steam ta‘limida ijodkorligi va muhandislik ko‘nikmalarini rivojlantirish usullari va ekologik kompetentligini yaxshilashga bag‘ishlangan. STEAM ta‘limi fanlararo ekologik madaniyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

методы развития творческих способностей и инженерных навыков будущих учителей начального образования в steam Эдусатион, а также улучшение экологической компетентности. Была задумана идея формирования междисциплинарной экологической культуры обучения STEAM.

SUMMARY

methods of developing creative abilities and engineering skills of future primary education teachers in steam Education, as well as improving environmental competence. The idea of forming an interdisciplinary ecological culture of STEAM training was conceived.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARIDA MILLIY G'URURNI SHAKLLANTIRISH VOSITALARI

Kadirova Sh. X.

*Termiz davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim metodikasi
kafedrasi katta o'qituvchisi PhD.*

Tayanch so'zlar: ta'lim tizimi, jarayon-ijtimoiy, madaniyati-ma'naviyati, milliy urf-odat, an'analari, jasur, qahramon farzandlari, ilm-fan.

Ключевые слова: система образования, процесс-социальный, культура-духовность, национальные традиции, традиции, дети отважных, героев, наука.

Key words: educational system, process-social, culture-spirituality, national tradition, traditions, brave, heroic children, science.

Bugungi kunda barcha sog'alar singari ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan bosh maqsad kelajak avlodni ulg'ayayotgan farzandlarimizni insonparvarlik, vatanparvarlik ruhida komil inson qilib tarbiyalashdir. Shu asnoda o'sib kelayotgan avlodni boy va betakror tariximiz milliy an'analarimiz o'g'itlari asosida tarbiyalash bugungi kun talabidir. Farzand ulg'aya borar ekan ijtimoiy hayot ijtimoiy munosabatlar atrofdagi hodisalarga o'z nuqtai nazari bilan moslasha boradi. Bolada bu jarayonning kechishi shaxsni o'rab turgan muhitning, jamoaning, oilasining qaydarajada milliy va dunyoviy munosabatlarga munosabati asosida vujudga keladi va shu osnoda jamiyatni borliqni, unda shakllangan ong dunyo qarash orqali idrok qiladi.

Bir qaraganda bu jarayon-ijtimoiy muhit ko'rinishida sodda ko'rinsada, xalqaro miqyosida, turli davlatlar misolida ko'radigan bo'lsak har xil ko'rinishga ega bo'lgan etnik tarbiya vujudga kelayotganini ko'rasiz. Shu o'rinda bizning yurtimiz tarixiy madaniyati-ma'naviyati, milliy an'analari va qadriyatlari bilan o'zbek xalqining qalbiga tushirilgan ming asrlik tarixini namoyon etib kelmokda.

Xalqimizning ko'p asrlik an'analari, qadriyatlari, mif, afsona va dostonlarida, bizning milliyligimizni aks ettiruvchi, muqaddas xilqatlar ko'rinishida asrdan

asrga o'tib xalqimiz hayotida o'z qimmatini saqlab kelmokda. O'zbek xalqining milliy g'urur umuminsoniy qadriyatlar katta bir jarayoni tashkil etadi. Bizning milliy xususiyatlarimiz umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lanib ketgan. Asrlar davomida xalqimiz umumbasharish, umuminsoniy qadriyatlar takomilligi ulkan hissa qo'shgan turli millat vakillariga hurmat, ular bilan bahamjihat yashash, diniy bag'ri kenglik, dunyoviy bilimlarga intilish o'zga xalqlarning ilg'or tajribalari va madaniyatini o'rganish kabi xususiyatlar ham xalqimizda azaldan mujassamdir.

Xuddi shunday milliy tabiatimizga xos bo'lgan mehr oqibat, muruvvat, andisha, or nomus, sharmu hayo, ibo iffat, betakror fazilatlar va xalqimizni ko'p jihatdan ajratib turadigan bag'ri kenglik, mehmon do'stlik oq ko'ngillik xususiyatlari ham xalkimiz tomiriga singib ketgan bugungi kunda farzandlarimizni komil inson qilib tarbiyalashda ushbu masalalarni tarbiya mazmunining bosh g'oyalaridan biri qilib quyish lozimdir.

Shu bilan birga diniy qadriyatlarimiz ham muhim ahamiyat kasb etadi. Biz hammamiz "Alhamdullox, musirmon", deb e'tiqodimizni e'tirof etamiz. Olloh barchamizning qalbimizda, yuragimizda, yaratganni doim yod etamiz, undan madad so'raymiz, binobarin islom dini hayotimizning tub zamiriga chuqur singib ketgani. Bu - inkor etib bulmaydigan haqiqat. Shunday ekan farzandlarimizni muqaddas dinimizning mohiyati, uning insonparvarlik g'oyalari, dinga sog'lom munosabat masalalarini ular ongiga singdirishimiz zarur masalalardan biridir. Shu tariqa farzandlar tarbiyasidagi birinchi maqsadimiz bu xalqimizning qadimiy va boy tariximiz, yuksak madaniyatimiz va urf -odat, qadriyatlarimizga asosan mintolitetimiz asosida hayotga moslashishi, komil inson tarbiyasidagi buyuk maqsaddir. Bu insonga ibratli xulosalar beribgina qolmasdan, ba'zan achchiq saboqlarni ham tan olishga undaydi. Ushbu qadriyatlar milliy xususiyatlarni o'zlashtirishi tavsiya etish mumkin:

- xalqimiz hayotida qadim qadimdan jamoa bo'lib yashash ruhining ustunligi;
- jamoa timsoli bo'lgan oila, mahalla, el yurt tushunchalarning muqaddasligi;
- ota- ona, mahalla -kuy, umuman jamoatga yuksak hurmat e'tibor;
- millatning o'lmas ruhi bo'lgan ona tiliga muhabbat;
- kattaga hurmat, go'zallik va nafosat;
- sabr - bardosh va mexnatsevarlik;
- halollik, mehr oqibat.

Kabi masalalar ta'limning mazmuni bo'lishi davr talabidir. Bugun biz ko'pdan ko'p masalalar ustida bosh qotirayapmiz. Jamiyatimiz rivoji uchun o'z hissamizni boricha qo'shishga harakat qilmokdamiz. Bularning hammasi kelajak avlod farzandlarimiz baxti saodati uchun. Albatta, shu o'rinda ulg'ayayotgan to'la qonliga qabul qilishga tayyorlashimiz ham kerakdir.

O'zbek xalqi o'ziga xos milliy urf-odat, an'analari, jasur, qahramon farzandlari, ilm-fan va san'at, davlat va jamoa buyuk namoyondalari, ona-Vatani bilan fahrlanadi. Zero, o'tmishda bu buyuk ajdodlarimiz ko'rsatgan qahramonlik, fidoyilik, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'urur tuyg'usining shakllanishi va barqaror bo'lishiga xizmat qilishi tabiiydir. Shu sababli ham milliy g'urur ramzi bo'lgan millat, xalqning o'zligini anglashi, o'zining milliy qadriyatlari, urf-odatlarini unutmasdan, ularni tiklab, avaylab, boyitib o'sib kelayotgan yosh avlodga yetkazish lozim. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'urur tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladigan boy ma'naviy merosga egamizki, bu meros yoshlarda milliy g'urur tuyg'usini shakllantirish uchun muhim didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida buyuk siymolar, ertaklar, dostonlar, afsonalar, hadislar, maxsus risolalar, bukletlar tarzida taqdim etish maqsadga muvofiqdir. Tarixga nazar solar ekanmiz, xalk baxt-saodati, tinchligi, ozodligi yo'lida o'z hayotini bahshida etgan vatandoshlarimiz ko'rsatgan qahramonlik, insonparvarlikni ko'ramiz, u bilan faxrlanamiz. Masalan, Jaloliddin Manguberdi ona Vatan, xalq dahlsizligi uchun qayg'urdi. Uning ana shunday ma'naviy barkamol, yorqin jasoratli qiyofasi asrlar osha avlodlar qalbida saqlanib qoldi. Jaloliddin Manguberdi - vatanparvarlikning jonli timsoli bo'ldi. U o'z yuragidagi Vatanga bo'lgan otashin muhabbatdan kuch olib, dushmanga dahshat soladi. U o'n yildan ortiq olov ichida ot suradi, Sind daryosining ajal ufurib turgan domidan tirik chiqib ketadi. Dushman 1231 yilda Jaloliddinni g'aflatda qoldirib, yelkasiga nayza sanchadi. Uning ko'zi Jaloliddin belidagi sanochga tushadi. U Jaloliddinnning belidan tikmachoq xaltani oladi, bag'riga bosib, bir dunyo boylikka ega bo'ldim, deb sevinadi. Ammo bu boylik Jaloliddin asrab yurgani Xorazmning bir siqim tuprog'i edi.

Shunday yetuk sarkardalardan biri Sohıbqiron Amir Temur (1335-1405) bir umr haqiqat uchun kurashdi, uning shiori ham «Rusti-rosti» - «kuch adolatda» degan ma'noda edi. Shuning uchun ham uning adolat qilichi bir umr sinmay, doim zafar keltirdi. U ona Vatanni mo'g'ul bosqinchilaridan halos etdi.

Amir Temurning o'z ona xalqi oldidagi birinchi eng buyuk, eng muqaddas va olamshumul xizmati mo'g'ul istilochilari zulmidan vatanni ozod etishi bo'ldi. Ikkinchi ulug' xizmati - ulkan davlatni tuzishdir.

«Millatning dardlariga darmon bo'lmoq vazifangizdir!», Amir Temurning xalqqa bo'lgan muhabbatini ana shu otashin va ezgu so'zlaridan ham bilish mumkin.

Sohıbqiron har qachon qayerda va qanday vaziyatda bo'lmasin xalqning dardlariga darmon bo'lishni eng oliy maqsad deb biladi. U o'z xalqini sevgan va ona Vataniga sadoqatli odamlarni izzat- hurmatda tutgan, hatto bu mavzudagi

voqyea-hodisalarni fahr bilan so'zlab, ko'plarga ibrat matal tarzida o'qitgan, o'zi esa bunga qat'iy amal qilgan.

Sohibqiron davlatni boshqarishda o'z atrofiga halol, diyonatli, ishning ko'zini biladigan odamlarni tanlab, haq yo'lini tayin etib qo'yadiki, xatto o'zi ham davlat ishlarida biror xato-kamchilikka yo'l qo'ysa, ogohlantirishlarini aytadi.

Amir Temur bobomiz buyuk imoratlar barpo etadi va ularni ulkan bog'u rog'lar bilan o'raydi, shahar va qishloqlarni tiklaydi, suv inshootlari barpo etadi. Musulmon me'morchiligidagi eng yaxshi an'analar Amir Temur davrida gullab-yashnaydi va mangu umr topadi. Amir Temur mamlakat obodonchiligiga shu qadar alohida e'tibor beradiki, u Shahrisabzni ham obod qiladi. Oqsaroy, Dor ut-saodat, Dor ut-tilovat, Gumbazi Sayidon kabi mahobatli qasrlar va maqbaralar quriladi. Masjid, Madrasa, karvonsaroy va hammom kabi jamoat binolari barpo etiladi. Amir Temur nafaqat Movarounnahr va Turkiston, balki boshqa mamlakatlarda ham qal'alar (Afg'oniston), qasrlar, shaharlar va nahrlar (Eron, Ozarbayjon, Afg'oniston) qurdiradi. Amir Temur ihlos-e'tiqod bilan Turkistonda Ahmad Yassaviyga maqbara qurdiradi. Toshkent viloyatidagi Zangiota maqbaraxilxonasini ta'mirlab, go'zal va fasoxatli, olg'a keltiradi. Amir Temur dildagi go'zallik va yuksaklikka bo'lgan muhabbat uning ona Vatani va xalqiga bo'lgan buyuk sevgisi, sadoqati va adolatidan tug'iladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ulari ularning ba'zi harakatlarida aks etib turadi.

Lekin ularda Vatan, milliy g'urur haqidagi fikrlar cheklangan. Ular Vatan va Vatanni ulug'lovchi she'r, xikoya va ertaklarni bilishad-yu, milliylikning mohiyatini yaxshi anglashmaydi. Bu tuyg'ularni tarbiyalash yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi tadqiqot jarayonida aniqlandi.

Demak, Maktabgacha talim muassasalari tarbiyalanuvchilarida milliy g'urur va vatanparvarlik sifatlarini shakllantirish zarur. Buning uchun:

- milliy g'urur, urf-odat va an'alarimizni Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilar hayotiga kengroq joriy etish;
- maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni shakllantirish maqsadida xalq pedagogikasidan samarali foydalanish;
- umuminsoniy qadriyatlarimizni va milliy merosimizga oid ma'naviy va ma'rifiy tadbirlarni ko'paytirish zarur.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'urur tuyg'usini o'stirishga qaratilmagan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururini shakllantirish uchun bu jarayonning samaradorligini ta'minlovchi pedagogik-psixologik omillarni aniqlab olish taqozo etiladi.

Kuzatishlarimiz natijasi shu pedagogik vositalarni quyidagicha aniqlashga yordam berdi:

- ta’lim-tarbiya mazmuni, shakl, usul va vositalarining milliyliigi;
- ijtimoiy omillar: ta’lim-tarbiya jarayonini;
- xududiy omillar: bola yashayotgan o’lka, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va an’analar, boyligi, tarixiy o’rni va ahamiyati.

Ushbu omillarning pedagogik jihati ularning o’zlariga xos xususiyatlari hisobga olingan taqdirda, milliy g’urur tuyg’ularini his etishda va uning tizimini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarda milliy g’ururni shakllantirish tizimini o’rganishda, ishlab chiqishda har bir mashg’ulot, tarbiyaviy tadbirlar, to’garaklar ular ongida milliylikning chizgilari (manzarasi) haqidagi tasavvurini o’zgartirish, shaxsiy hayot, jamiyatda o’z o’rnini topishga erishish, milliylikning tarbiyaviy mohiyatini anglab yetish malakalarini shakllantirish turli faoliyatning natijalarini oldindan ko’ra bilishga o’rgatish, tabiat va jamiyat haqida ilmiy bilim bilan qurollantirish kerak.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g’ururini shakllantirish maqsadi va vazifalarini ijobiy hal etishda ularning tarbiyasiga, tavsifiga xos milliy muhit yaratish va yuqoridagi barcha omillarga tayanish lozim. Chunki tarbiyachi va tarbiyalanuvchi faoliyatning samaradorligini oshiruvchi, ularning talab va ehtiyojlarini qondiruvchi muhit zarurdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida milliy muhitning o’ziga xos mazmunga ega bo’lishi davr taqozosidir. Bu mazmun zahirida bolalarda milliy g’ururni shakllantirish yotadi: umuminsoniy va milliy qadriyatlar; urf-odat va an’analar, xalq donishmandligi durdonalari negizini tashkil etgan sharqona tarbiyaning asosiy sifatleri; insonparvarlik, mehnat-sevarlik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, sahovat, iymon-e’tiqod va shu kabilar.

Hozirgi kunda matbuot va ommaviy axborot vositalari, kino, teatr repertuarlari milliy mazmunda tashkil etilmokda, boyib bormokda. Ularning butun faoliyati jamiyatimizdagi Ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-madaniy o’zgarishlarni insonlar ko’z o’ngida gavdalantrish, milliy xarakterni shakllantirish, ma’naviyatimiz sarchashmalaridan bahramand etish, g’ururlanishimizga asos bo’lgan milliy urf-odatlarimiz, an’analarimiz, tarixiy meros va asarlarimiz, tilimizni, qadriyatlarimizni qaytadan tiklashga, ularga nisbatan mehr-muhabbatni shakllantirishga erishishga qaratilgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g’ururni shakllantirish asosida olib borilgan tadqiqot-tajriba ishlarida, suhbatlar, og’zaki savol-javoblar orqali ma’lum bo’ldiki, bolalar tadbirlar, ahloqiy, ma’naviy, tarixiy, milliy qadriyatlar, ertaklar, rivoyatlar doir materiallarni qiziqib tinglashar, tomosha qilishar ekan.

Tarbiyachilar bolalarga insonni o'rab olgan olamning murakkabligini, ajoyibotlarini, sirililigini anglashlariga, tabiat inson turmush tarzi qulayliklarining garovi ekanligini tushunib yetishlariga shu sababdan tabiatni muhofaza qilishni idrok qilishlariga yordamlashadilar. Shuni unutmashlik lozimki, tabiatdagi hamma narsa, voqyea-hodisalar bolalar uchun qiziqarli va sirli topishmoqday tuyuladi. Ular bu jumboqlar sirini bilishga, sabablarini anglashga harakat qiladilar. Bola dastlabki tizimli ta'limni maktabgacha ta'lim muassasasida oladi. Binobarin, uning sog'lom, xar tomonlama barkamol bo'lib shakllanishi bevosita tarbiyachi faoliyati bilan uzviy bog'likdir.

Har bir Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari insonparvarlik va vatanparvarlik qoidalariga rioya qilgan holda, bu faoliyat insonni xar tomonlama himoya qilishga, uni ulug'lashga, milliy g'ururlanishga qaratilishi lozim. Asl vatanparvar unvonini olish uchun insonga juda katta mas'uliyatli ma'naviy-ahloqiy vazifalar yuklanadi. Nima va qanday hodisa bo'lishidan qat'i nazar, tug'ilib o'sgan qishlog'ini, shaharini, boshqacha aytganda, kindik qoni tomgan zamin-Vatanini tark etmaydi. Bunday insonlar asl vatanparvarlar deyiladi.

Zero, faxrlanish haqiqatdan ham yaxshi xulqlar va oliy fe'llarda oldin ketish, ilmu hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo'ladi. Zotan, Vatanni sevish, xalqni hurmat qilish faxrlanish yoxud ulardan g'ururlanish belgisi bo'lib, bu yaxshi xulq va yaxshi fazilatdir. Kimki millatning madaniyati tarixidan, ajdoddari qoldirgan barcha meroslardan, hamma sohadagi an'analaridan faxrlana bilsa, o'tmishda vatani va xalqi boshiga tushgan dahshatli va ayanchli fojiaiy taqdirdan achinsa, u vatan va xalqi kelajagi uchun, nurli istiqlool yo'lida fidoyi bo'lish orzusida yashaydi, mehnat qiladi, o'z kasbining ustasi bo'lishga intiladi, tashabbuskorlikni qo'lga kiritish armonlari bilan nafas oladi.

Bevosita ta'lim-tarbiya beruvchi muassasalar mafkuraviy ta'limning asosiy uchoqlaridir. Ularning barchasida amalga oshiriladigan mafkuraviy ta'lim jarayonida ustuvor ahamiyat kasb etishi:

- Vatan tuyg'usini shakllantirish;
- ona tilimizga, yurtimizga muhabbat o'yg'otish;
- milliy qadriyatlarga hurmatni kuchaytirish;
- ezgulik timsoli bo'lgan ayollarni ulug'lash;
- oilaning vatanparvarlik hissini tarbiyalashdagi rolini ko'rsatish;
- umuminsoniy qadriyatlarning millatlararo totuvlik, bag'rikenglik, dunyoviy ilmlarga intilish va ilg'or madaniyatni shakllantirish vositasi ekanini o'qitish lozim.

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar barkamol inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, xalqimizning milliy manfaatlariga, ezgu maqsadlariga to'la mos keladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g'urur va vatanga muhabbat hissi o'z uyiga, bog'chasiga, tarbiyachiga muhabbatni tarbiyalashdan boshlanadi. Bolalar ota-onalari va tarbiyachilari ularga qanday g'amhurlik qilayotganini kuradilar va his etadilar, natijada bolalarda ularga bo'lgan muhabbat yanada ortadi, ularning g'amxo'rliqi va himoyasiga ishonch hosil qiladilar. Ular ota-onalari va tarbiyachilardan o'z shahri, qishlog'i tug'risidagi ko'p narsani bilib oladilar.

Pedagog-tarbiyachi "Vatan", "Bizning shahar", "O'zbekistonning poytaxti Toshkent", "Qishlog'imizning eng yaxshi kishilari", "Shahrimizning eng yaxshi kishilari" va shunga o'xshash mavzular bo'yicha kitob va rasmlar tanlaydi, turli al'bomlar, papkalar tayyorlab, bolalar bilan olib boradigan ta'lim-tarbiyaviy mashg'ulotlarda foydalanish lozim. Har bir davrda yuz beradigan voqia-hodisalar tug'risida tarbiyachinining bolalarga mohirona hikoya qilib berishi vatanparvarlikni tarbiyalashda muhim vosita bo'lib hizmat qiladi.

Bizning respublikamiz o'z mohiyati bilan baynalminaldir. Shuning uchun maktabgacha tarbiya bolalarda milliy g'urur, vatanparvarlik, baynalminalchilik, hislarini tarbiyalab borish muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni milliy ruhda, milliy g'urur ruhida tarbiyalash asosida boshqa millat va xalqlarga ijobiy munosabat va do'stona his-tuyg'ular o'yg'otish, turli xalqlar hayotiga qiziqish hissini paydo qilish maqsadi yotadi.

Adabiyotlar:

1. Maxmudov Y.F. "Milliy g'urur-ma'naviy komillik mezon". T, Dizayn-Press 2011y.327b.
2. Egamberdieva N, Raxmatullaeva D, Ismoilova G, "Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jarayonlarini boshqarish", Toshkent, "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2011-yil, 3-4b.
3. Otamuratov S. "O'zbekistonda ma'naviy-ruhiy tiklanish". Toshkent, "Yangi asr avlodi" 2003 yil, 113 y.

РЕЗИМЕ

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida muntazam tashkil etiladigan, tarbiyalanuvchilarni Vatanga sadoqat, milliy g'urur va buyuk ajdodlar ma'naviy merosiga hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy ishlar jarayonida xalqimizning boy ma'naviy-madaniy merosi, sharqonq va umumbashariy qadriyatlar asosida mamlakat, millat kelajagini belgilaydi.

РЕЗИМЕ

Богатое духовное и культурное наследие нашего народа, будущее страны и нации определяет будущее страны в процессе духовно-просветительской работы, которая регулярно организуется в дошкольных образовательных учреждениях.

SUMMARY

The rich spiritual and cultural heritage of our people, the future of the country and nation determines the future of the country in the process of spiritual and educational work, which is regularly organized in preschool educational institutions.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARNING EKOPSIXOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Turakulov B. N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “psixologiya” kafedrası dotsenti
(PhD), psixologiya fanlari bo‘yich falsafa doktori*

Tayanch so‘zlar: ta‘lim, ekopsixologik, yekologiya, boshlang‘ich sinif, o‘qituvchilar, kompetentlik, takomillashtirish, pedagogik, psixologik, atrof-muhit.

Ключевые слова: образовательная, экопсихологическая, экологическая, начальная школа, педагогическая, компетентностная, оздоровительная, педагогическая, психологическая, экологическая.

Key words: educational, psychological, environmental, primary school, pedagogical, competence, wellness, pedagogical, psychological, environmental.

Kirish. Yangi O‘zbekistonda zamonaviy ta‘lim muassasalaridagi integratsiyalashgan ta‘lim, o‘quvchining bilim faoliyati va mustaqillik fikrlash hamda o‘quv amaliyotida yo‘naltirish ta‘lim sifatida yangi natijalarga erishishga yordam beradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O‘zbekistonning ekologik ta‘lim-tarbiyasida “Yangi O‘zbekistonni barpo ekologik tarbiyalashda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan «Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish”. Shu munosabat bilan O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishi bo‘yicha Parij kelishuvini amalga oshirish bo‘yicha Milliy harakatlar rejasi, 2019-2030, 2030-yillarda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha strategiyalar, yangi davlat boshqaruvini shakllantirish bo‘yicha Milliy harakatlar rejasi ishlab chiqildi va qabul qilindi[1] tizimi Barqaror rivojlanish sohasida ekologik ofatlarning oldini olish kabi ulkan maqsadlarni amalga oshirishda o‘quvchilariga ekologik ta‘lim berish texnologiyasini taqdim etish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekopsixologik kompetensiyasini oshirish yosh o'quvchilarda barqaror fikrlashni shakllantirish yo'lidagi muhim qadamdir. Bunga yerishishning bir necha innovatsion usullari mavjud:

1. Ekopsixologiyani o'qituvchilar ta'limi dasturlariga kiritish: ekopsixologiyani o'qituvchilar ta'limi dasturlari o'quv rejasiga integratsiyalash. Bu atrof-muhitni bilish, tabiatga asoslangan ta'lim va tabiat bilan bog'lanishning psixologik afzalliklari kabi mavzularni qamrab oluvchi maxsus kurslar yoki modullarni o'z ichiga olishi mumkin.

2. Tajribali tabiatga asoslangan ta'lim: bo'lajak o'qituvchilarni tajribaviy tabiatga asoslangan ta'lim faoliyatida ishtirok yetishga undash. Bunga dala sayohatlari ham kiradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirishning bir nechta innovatsion usullari mavjud. Bu usullar o'qituvchilarga o'quvchilar bilan qanday muloqot qilishlari, ularning iste'mol qilish usullari, ta'lim jarayonida moddiy-ma'rifiy tajribalarni joriy yetishlari va boshqa xususiyatlarga e'tibor berishlari bo'yicha yordam berishi mumkin. Quyidagi usullar bir necha innovatsion usuldan faqat biri hisoblanadi:

O'quvchijak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirishning innovatsion usullari» mavzusida yozishni o'rganish uchun, quyidagi maqsadlar va mazmunni hisobga oling:

O'quvchijak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirishning innovatsion usullari maqsadi quyidagicha bo'lishi mumkin:

Ekologik xavfsizlikni anglash va tushunish: O'qituvchilar o'quvchijaklarga ekologik muammolar haqida bilim berishni ta'lim berishadi. Shuningdek, ularni o'zaro xavfsizlikni ta'minlash va tabiiy resurslarni qo'llashda qanday ish qilishlari kerakligini o'rgatish orqali o'qitishadi.

Ekopsixologik kompetentligini murakkablashtirish uchun innovatsion usullar va keng qamrovli bo'lishi kerak. Bu usullarni o'qituvchilarning o'zlarining va o'quvchilarining sifatli o'qitilishiga yordam beradigan maxsus asoslar asosida yaratish kerak. Dasturlaridagi interaktiv tizimlari va kompyuter dasturi o'quv jarayonini yanada qiziqarli va ta'sirli yordam berishi mumkin.

Boshqacha innovatsion usul – integratsiya. O'quv muntazam ekopsixologik modellar va konsepsiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish kerak. Ushbu tajriba va maslahatlar asosida o'qitish ishlarini etish, yordam beradigan yangilash qo'llab-quvvatlash.

Bu innovatsion usullar o'qituvchilar uchun texnik ishlar va ushbu muammolar bilan birlashtirilgan qulay dasturlarda o'quv jarayonini bartaraf yetish uchun freym kompetentlikni ta'minlashda hosil bo'lgan. Bu usullar o'qituvchilarning

bilimlarini davolashda, o'quvchilarning o'zlashtirilgan ta'limni yaxshilashda yordam beradi va muammolarni muammolar bilan boshqarish ustida ularni tayyorlaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekopsixologik kompetentligini ta'minlashning innovatsion usullarini tashkil qilish metodlari.

Masofaviy ta'lim jarayonining qo'llanishi: O'qituvchilar, interaktiv masofaviy ta'lim platformalarini va darsliklarni qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarga ekopsixologik jarayonlarni o'rganish va texnologik ekologik muammolarni tahlil qilish uchun o'quv-uslubiy materiallar ishlab chiqarish mumkin.

O'quvchilarning sog'lom bo'lishi mumkin bo'lgan muammoni tahlil qilish imkonini beradi: Innovatsion usullar o'quvchilarga sifatli tahlil qilish, bu muammolarga chiqish va muammolarni aniqlash.

Innovatsion usullar o'quvchilarning ijodiy yordamlarini oshirish va ularni ekologik muammolarga oid yechimlarni topish va o'zlashtirilgan muammolarni yechishga o'nchiq qatnashishga imkon beradi.

Innovatsion usullar o'quvchilarni ekologik jarayonlarni integrativ o'rganish orqali, virtual alakalarning yaratishni tahlil qilish va o'quvchilarlik jarayonini ba'zi innovatsion texnologiyalar orqali rivojlantirishga yo'naltiradi.

O'quvchilarning jamiy muammolari bilan bog'liq muammolarni o'rganish. Innovatsion usullar o'quvchilarni jamiy muammolarni bog'liq vositalar bilan tashkil qilish, guruhda hamkorlikda ishlashga va ekologik muammolarga qarshi jamoada samarali rag'batlantirishni ishlab chiqishadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekopsixologik kompetensiyasini oshirish ularga ham ekologik, ham psixologik tamoyillarni o'z ichiga olgan mustahkam nazariy asoslar berishni nazarda tutadi. Ekopsixologik kompetensiyani ta'minlovchi nazariy asoslardan biri ekologik ta'lim konsepsiyasidir. Ekologik ta'lim atrof-muhit bilan bog'liq xabardorlik, bilim, munosabat va ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ekologik ta'limni o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlariga integratsiyalashgan holda ekologik tizimlar va ularning ahamiyati, shuningdek, o'quvchilar o'rtasida barqarorlik va ekologik savodxonlikni oshirish strategiyalari haqida chuqur tushuncha hosil qilishi mumkin.

Bo'lajak o'qituvchilar ekologiya, atrof-muhit fanlari va barqaror rivojlanishning asosiy tushunchalari bilan tanishadilar. Ular iqlim o'zgarishi, ifloslanish va biologik xilma-xillikning yo'qolishi kabi muhim ekologik muammolar haqida tushunchaga yega bo'ladilar. Bu bilim ularga o'z o'quvchilariga to'g'ri va dolzarb ma'lumotlarni yetkazishga yordam beradi. O'qituvchilar inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni psixologik nuqtai nazardan o'rganadilar. Ular tabiatning ruhiy salomatlik va farovonlikka qanday ta'sir qilishini, tabiatga

asoslangan faoliyat va tajribalarni o'zlarining o'qitish amaliyotiga qanday kiritishni o'rganadilar. Tabiatning inson psixologiyasidagi afzalliklarini tushunib, ular ekologik toza xatti-harakatlarni targ'ib qilishlari va o'quvchilarni tabiiy dunyo bilan bog'lanishga undashlari mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekopsixologik kompetensiyasini oshirish bir necha sabablarga ko'ra hal qiluvchi ahamiyatga ega. Birinchidan, bu ularga inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur anglash va tushunishga yordam beradi. Bu tushuncha keyinchalik ularning o'quvchilariga o'tishi mumkin, bu yesa atrof-muhitga ongli shaxslarni shakllantirish mumkin. Ekopsixologik kompetensiyani oshirish orqali o'qituvchilar tabiatga asoslangan ta'lim tajribalarini o'z o'quv dasturlariga samarali kiritishlari mumkin. Bunday yondashuv o'quvchilarning o'quv faoliyatini, shuningdek, ularning jismoniy va ruhiy farovonligini oshirishi ko'rsatilgan. Masalan, o'quvchilarni ochiq havoda sayr qilish yoki tabiatga asoslangan mashg'ulotlarni darslarga qo'shish qiziqishni uyg'otadi, ijodkorlikni rivojlantiradi va o'quv jarayoniga umumiy faollikni oshiradi.

Bundan tashqari, ekopsixologik kompetensiyani rivojlantirish o'qituvchilarga o'z o'quvchilariga atrof-muhit muammolari va barqaror amaliyotlar haqida ma'lumot berish imkoniyatini beradi. Ekopsixologik kompetensiyani takomillashtirish, shuningdek, o'qituvchilarga o'quvilar va tabiiy dunyo o'rtasidagi o'sib borayotgan ekologik muammolarni bartaraf yetishga imkon beradi. Bugungi kunda dunyoning rivojlanayotgan mamlakatlarda ekologik ta'lim uchta asosiy – tizimli, g'oyaviy, istiqbolli tushunchalar orqali fanlararo o'quv predmeti sifatida o'quvchilarda tabiatga estetik munosabat va amaliy ko'nikmalar shakllantiriladi[3,4.]

Metodika, boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirish uchun quyidagi metodikalardan foydalanish mumkin.

O'qituvchilar uchun psixologik bilimlarni o'rganish. O'qituvchilar o'zlarini tarbiyalash va o'qitish jarayonida o'quvchilarning psixologik davolashini tushunishlari uchun psixologik bilimlarni o'rganishadi. Bu bo'limda psixologik tadqiqotlar, ma'lumotlar va kirishlar jamlanmasidan foydalanish tavsiya yetiladi.

Kooperativ o'qitish usullari. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentliklarini takomillashtirish uchun kooperativ o'qitish usullari qo'llanilishi mumkin. Bu usulda o'qituvchi o'quvchilarga bir-miraga qo'shib ishlash va guruhlarda ko'p muhokama qilish imkoniyatini beradi. Bu usul o'qituvchilarning tarbiyalanishda yempatiya, hamkorlik va tushuncha yetishtirishga yordam beradi.

Reflexiv didaktika. O'qituvchilar o'qitish jarayonida o'zlarining amalga oshirdiklarini dasturlash va baholash jarayonlarda foydalanish mumkin.

Natijada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirish quyidagicha.

Muvaffaqiyatli pedagogik muloqot. O'qituvchilar ekopsixologik kompetentligini takomillashtirgan bo'lsa, ular o'quvchilar bilan qattiq bog'lanish yaratish va ularga tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirishlari mumkin bo'ladi. Bu yesa o'quvchilarning sinfdagi qatnashishini oshirib, o'z fikrlarini bayon yetish va maslahatlar berish sahifasidan o'quvchilarning oqibatlarini oshirish bag'ishlangan bo'ladi.

O'quvchilarga muammo yechishni o'rganish. Ekopsixologik kompetentlikka yega bo'lgan o'qituvchilar o'zlarini o'quvchilarning muammo va muammolariga zamonaviy yechim topishda ko'maklashadi. Bu, o'qituvchilarning o'quvchilariga qarab, ularning muammolarini tahlil qilib, ularni o'z-o'zini ilg'or qilib yechib olishlari va bu jarayonni o'quvchilar bilan birgalikda muvaffaqiyat bilan amalga oshirishlari bilan bog'liq.

Xulosa, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirishda o'qituvchilar o'quvchilarning psixologik va tasavvur qilish qobiliyatini oshiradi, o'qituvchilar o'quvchilarning ekopsixologik rivojlanish jarayonini tushunish va nazorat qilishlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5538-son farmoni, 05.09.2018 yil.
3. Kuchkinov, A. Yu. "Sinfdan va maktabdan birgalikda mashg'ulotlarda o'quvchilarni tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash texnologiyasi". Boshlang'ich'lim jarayoniga innovatsion ishlab chiqarish respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (2019): 189-192.
4. Yuldashovich, Kuchkinov Abdumalik, and Yadgarova Kholi. «A model for the formation of primary education students'careful attitude to nature in extra-curriculum activities.» European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies 2.11 (2022): 68-74.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsixologik kompetentligini takomillashtirish muhim pedagogik muammo sifatida, bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilashga bag'ishlangan. ekopsixologik ta'limi fanlararo ekologik madaniyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

Совершенствование экопсихологической компетентности будущих учителей начальных классов как важная педагогическая проблема посвящена совершенствованию экологической компетентности будущих учителей. экопсихологическое образование рассматривается как междисциплинарное формирование экологической культуры.

SUMMARY

Improving the psychological competence of future primary school teachers as an important pedagogical problem is devoted to improving the environmental competence of future teachers. ecopsychological education is considered as an interdisciplinary formation of ecological culture.

BOSHLANG'ICH SINFDAGI KO'RISHDA NUQSONI BOR O'QUVCHILARDA KREATIV SALOHİYATNI SHAKLLANTIRISH TUZILMASI

Akobirova M.B.

*Osiyo xalqaro universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistri*

Tayanch so'zlar: o'quvchi, kreativ salohiyat, mustaqil ta'lim, ta'lim oluvchi, ta'lim beruvchi, pedagogika, darslik, ta'lim jarayoni, kreativ yondoshuv, malaka, ko'nikma, individual ta'lim, ilg'or pedagogik tajribalar.

Ключевые слова: студент, творческий потенциал, самостоятельное образование, студент, преподаватель, педагогика, учебник, учебный процесс, творческий подход, квалификация, навыки, индивидуальное образование, передовой педагогический опыт.

Key words: student, creative potential, independent education, student, teacher, pedagogy, textbook, educational process, creativity, qualifications, skills, individual education, advanced teaching experience.

Kirish. Yangilanayotgan O'zbekistonda XXI – asr ta'lim-tarbiyasi o'quvchilarning yuqori darajadagi bilimlari, malakalari, ko'nikmalari, shaxsiy sifat, hislatlari bilan bog'liq. Hozirgi globallashuv jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning intellektual qobiliyatlarini o'stirish orqali unda mavjud axborotlar oqimini qabul qilish, tushunish, fikrlash va qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga ko'proq e'tibor qaratish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Chunki, shaxs bu ta'lim tizimidagi axborotlar oqimining faol iste'molchisi bo'lishi bilan bir qatorda, uni tahlil qilish va amalga oshirish jarayonida ham yetakchi subyekt vazifasini o'taydi.

Asosiy qism. Pedagogik faoliyat inson mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, "kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim

va amaliy harakatlarning o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlikni ifodalaydi”.

Kreativ yondashuv deganda, ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo‘lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo‘llanganda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta’lim oluvchi markazda bo‘lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- ▶ asosiy e’tibor ijodiy ishga qaratilishi;
- ▶ ta’lim samarasi yuqoriroq bo‘lgan o‘qish-o‘rganish;
- ▶ ta’lim oluvchining yuqori darajada rag‘batlantirilishi

Kreativ yondashuv talabalarning bir-birlari bilan, o‘qituvchi, dialog, ta’lim, ishbilarmon va rolli o‘yinlar shaklida turli xil axborot manbalari bilan faol samarali hamkorligi, yangi ijtimoiy va professional tajribani o‘zlashtirish uchun o‘quv (kasbiy) vazifalarni hal etishga asoslangan aniq vaziyatlarni tahlil qilish sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotlarni tahlil qilish asosida kreativ o‘qitish usullarining (metodlari) boshqa guruh usullaridan ajralib turadigan xususiyatlari aniqlandi:

- ▶ faoliyatning guruhiiy tarkibi;
- ▶ talabalarni guruh faoliyatida o‘quv va kasbiy vazifalarni hal qilishda o‘zaro muloqotga jalb qilish: “talaba-talaba”, “talaba-o‘qituvchi”, “talaba-kompyuter”, “talaba-kitob”; o‘zaro munosabatlar subyektlarining konstruktiv, teng huquqli muloqotiga yo‘naltirilgan;
- ▶ turli madaniy matnlar (diagramma, grafik, formulalar, vazifa, ilmiy, badiiy matnlar, internet va boshqalar) bilan ishlashga yo‘naltirilganligi;
- ▶ o‘zaro hamkorlikning faol ishtirokchilari;
- ▶ natija olish uchun konstruktiv mahsulotni (natijalarni) va guruhlarning o‘z-o‘zini boshqarishini ta’minlaydigan ta’sir doirasini tashkil etish;
- ▶ kreativ yondashuv usullarining gumanitar tabiati, kommunikativ vaziyatlarni yaratish, muhim kasbiy muammolarni hal qilish, ko‘plab kasbiy pozitsiyalarning paydo bo‘lishi va qabul qilinishi, refleksiya (guruhli va individual).

O.A.Qo‘ysinovning fikriga ko‘ra, “mustaqil ta’lim olish maqsadini belgilash va uning o‘quvchilarda mustaqil bilim olish, mustaqil ishlash, ijodkorlik, egallagan bilimlarni amaliyotda qo‘llash, o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikma va imkoniyatlarini shakllantirish umumiy kasbiy rivojlanishni ta’minlashga asos bo‘ladi”.

N.A.Muslimovning fikricha, “mustaqil ta’lim – bilimlarni o’zlashtirish, tasavvurlarini rivojlantirish tushunchalari, ko’nikma va malakalarini hosil qilish bo’yicha o’quv jarayonining subyektiv maqsadga muvofiq, muntazam, mustaqil hamda avtonom faoliyatni tashkil etish demakdir”.

Professorlar R.X.Djurayev va S.T.Turg’unovlarning qayd etishicha, “mustaqil ta’lim – bu insonning o’zi tanlagan vositalar hamda adabiyotlar yordamida ajdodlar tajribasini, fan va texnika yutuqlarini o’rganishga yo’naltirilgan shaxsiy harakatlar jarayoni. Bunda insonning ichki dunyosi, his-tuyg’ulari, mustaqil fikrlash qobiliyati asosiy ro’l o’ynaydi”.

Har qanday o’quv fani bo’yicha darsliklarning asosiy didaktik ashyosi matnlar, savol-topshiriqlar, mashqlar yoki misol-masalalar hisoblanadi. Ta’lim oluvchini mustaqil fikrlashga o’rgatishda darslik, o’quv qo’llanmalar va ta’lim beruvchining alohida-alohida ahamiyatini ta’kidlash shart emas, balki uni mavzudagi ilg’or fikrlar, ilmiy xulosalar, amaliy haqiqatlar, voqea-hodisa yoki inson shaxsiga o’z munosabatini bildirishga yo’naltirish kerak bo’ladi. Darslik yoki o’quv qo’llanmalardagi yoki ta’lim beruvchi tomonidan qo’yilgan savol-topshiriqlar ta’lim oluvchini matn mazmunini hikoya qilishga (ayrim hollarda yodlab olishga) majburlamasligi kerak. Demak, mustaqil ta’lim – bu olingan bilim ko’nikma va malakalarni mustahkamlash, qo’shimcha ma’lumot yoki materiallarni mustaqil o’rganish maqsadidagi o’quv shakli.

N.A.Muslimov o’z tadqiqotlarida mustaqil ta’limning auditoriyadagi (hamkorlikdagi mustaqil ta’lim) va auditoriyadan tashqari (individual mustaqil) tashkil etuvchilari haqida fikr yuritgan. Mustaqil bilim olishning muvaffaqiyatli rivojlanishi ko’p jihatdan o’z-o’zini boshqarish qobiliyatining rivojlanishi bilan bog’liq. Mustaqil bilim olishda didaktika tamoyillari hamda nazariya va pedagogik texnologiyalar asosiy rol ni o’ynaydi. Shularni inobatga olgan holda biz mustaqil ish va mustaqil ish jarayoniga o’z yondashuvlarimizni keltirib o’tdik.

Mustaqil ta’lim – bu ta’lim muassasalarida fanlardan shunday bilim olish turiki, bunda talabalarning o’z oldilariga kreativ yondashuv asosida turli ta’lim metodlari asosida u yoki bu vazifalarni, maqsadlarni ongli ravishda qo’yishi, o’z faoliyatini rejalashtirishi va uni amalga oshirishi hamda o’zini baholay olish qobiliyatlari bilan aniqlanishidir.

Mustaqil ta’lim jarayoni talabalarning o’quv-tarbiya jarayonida mustaqil faoliyatini auditoriyada, auditoriyadan tashqari va mustaqil ravishda tashkil etishga yo’naltirilgan jarayondir. Mustaqil fikr yuritishga, aqliy va ijodiy faollikka erishishga qaratilgan mashg’ulot turi mustaqil ta’lim bilan bog’liq bo’ladi. Mustaqil ta’limning asosiy masalasi ham aynan talabaning dars va

darsdan so'nggi faoliyati faolligini ta'min etishga yo'naltirilgan shart-sharoit, erkin fikr va kasbiy mas'uliyatni his qilishni ta'min etishga qaratilgan ijodiy jarayondan iborat. Demak, fikr-shaxsning faoliyat jarayonidagi bilimi, tajribasi, qobiliyati va kuch-qudratini nomoyon etadigan ma'naviy-kasbiy sifatidir.

Fikr tarbiyasiga qaratilgan ilmiy-amaliy manbalar eng qadimgi yozma yodgorliklardan bo'lmish "Avesto"da ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal ko'rinishida o'z ifodasini topgan. Sharqning buyuk allomalari bo'lmish Al-Buxoriy, At-Termiziy, Burxoniddin Marg'iloniy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Bobur, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi mutafakkirlarimizning ijodiy faoliyatida bu borada chuqur fikr-mulohazalar yuritilgan.

Mustaqil ta'lim va uning ma'naviy-kasbiy mohiyati bo'yicha konseptual yondashuvlar D.Krotval (AQSh), A.Dobrolskiy, V.Okon (Polsha), P.Galpern, K.Talizina, V.Buryak, S.Bondorenko, V.Slastenin, Y.Shiyanov (Rossiya), S.Rajabov, X.Ibragimov, M.Ochilov, N.Saidahmedov, O'.Tolipov, X.To'raqulov, M.Quronov (O'zbekiston) va boshqalarning ishlarida bayon etilgan. Ammo mustaqil ta'limga bo'lgan innovatsion yondashuvlar bugungi islohotlar talabi darajasida to'laqonli o'z yechimini topgan emas.

Talabalarning mustaqil ta'limini yo'lga qo'yishga qaratilgan ta'lim prinsiplari, qonuniyatlar hamda uni amalga oshiruvchi interfaol metodlar metodikasi to'liq modernizatsiya qilinmagan. Bu borada ilgari surilgan pedagogik g'oyalarni generatsiyalash hamda uni yaxlit tizim holiga keltirish muammosi hal etilmagan. G'oyalar integratsiyasi jarayonida mustaqil ta'lim texnologiyasining o'rni hozircha pedagogik jihatdan alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan.

Shunga ko'ra, bugungi kunda bizning asosiy maqsadimiz ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi talablariga muvofiq kreativ yondashuv asosida mustaqil ta'lim texnologiyasi asosida talabalarning erkin ijodiy tafakkuri va shunga qaratilgan pedagogik g'oyalar samaradorligini kafolatlovchi ta'lim mazmunini takomillashtirishga erishishdan iborat.

Ma'lumki, mustaqil ta'limni yo'lga qo'yishda nafaqat talablarni muayyan fan bo'yicha bilim ko'nikma va malakalarini oshirish, ularda mustaqil dunyoqarashni shakllantirish, shu bilan bir qatorda, bo'lajak mutaxassis sifatida talaba shaxsida ijodiy va ilmiy tafakkurni rivojlantirish vazifasi turar ekan, ma'lum ma'noda global professionallik masalasi ham o'z tasdig'ini topmog'i lozim. Bu jarayondagi ijodiy texnologik yondashuv talabadan tezkor fikrlashni va faol harakatni talab qiladi. Chunki talabadagi faollik ijodiy faoliyatga

aylangan taqdirdagina mehnatni ilmiy tashkil qilish, vaqt byudjetidan unumli foydalanish amalga oshadi.

Ana shunda talaba qiziqishlar asosida o'zining diqqatini muayyan obyektga qarata oladi. Ijodiy texnologik faoliyat shunchaki oson kechadigan jarayon emas. Shaxsning sezgisi, idroki uning xotirasi hamda mantiqiy tafakkur ko'lamini bilan uyg'un bog'lanib ketadi. Ijodiy faoliyatda talabdagi bilim innovatsion ko'nikma va malakalar bilan yanada takomillashib boradi. Analitik tafakkurning mahsuli o'laroq talaba:

matn mazmunidan kerakli fikr qoida va ta'riflarni keltirib chiqarishi;

innovatsion yondashuvlar asosida o'zining g'oyalarini ilgari surishi;

olingan ma'lumotlar bankiga muvofiq statistik-matematik tahlillar o'tkazish va o'zining mustaqil fikrini ahamiyatiga ko'ra saralab, muayyan tizim holiga keltira olishi lozim.

Mustaqil ta'lim jarayonida tanlangan mavzularning ilmiyligi, tizimliliigi hamda o'quv materiallarining qiziqarliligi, amaliyot bilan bog'liqligi, fanlararo aloqadorligi, shuningdek, beriladigan mustaqil ishlar va topshiriqlarning ijodiy xarakterga egaligi muhimdir. Uning nazariy, amaliy, ilmiy, metodik va pedagogik asoslari tahlil qilinsa, samarali shakllari, vositalari tanlansa, ijobiy natijalarga erishish mumkin. Bunda o'tiladigan mavzuning amaliyot bilan uzviyligi, ilmiyligi va o'quv materiallarining qiziqarliligi, mavzularning tizimliliigi, topshiriq hamda vazifalarning ko'p qirraliligi, o'zaro bog'liqligi muhim o'rin tutadi. Ammo, eng asosiysi, talabalarining mustaqil ravishda ta'lim olish faoliyatini tashkil etishda ularning intilish va qiziqishlariga e'tibor qaratish zarur. Talabalarining egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishini, ijtimoiy foydali, targ'ibot-tashviqot ishlarida ishtirok etishini ta'minlash maqsadga muvofiq.

Talabalarining mustaqil ta'limiga metodik jihatdan rahbarlik qilishda uni rivojlantirish yo'llarini o'rganib chiqish davr talabidir. Eng barqaror rag'batlantirish usuli bu kasbiy mehnat hamda ishga ijodiy yondashuv faoliyatidir. Yoshlarni turli-tuman amaliy, ijtimoiy, tashkiliy, ijodiy faoliyatga jalb etish ham mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish omilidir.

Didaktikaning asosiy masalalaridan biri talabalarining faolligini oshirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkil etishdan iborat. Drapeau Patti "ta'lim jarayonini boshqarishda o'quvchilarning faollik darajasini farqlashning ikki: o'quvchining muhim vaqt ichidagi faoliyatini aniqlaydigan (o'quvchining harakat tizimi unga tayyor holatda beriladigan, masalan, algoritmlar asosida o'qitish); o'quvchilarni izlash muammolarni yechishga yo'llash (ular oldiga

muammoli turdagi masalalarni qo'yish) shakllarini ajratishga e'tiborni qaratgan".

Patti Drapeau nuqtayi nazariga ko'ra, kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash talabalardan o'quv topshirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya'ni topshiriqni bajarish, masalani yechishda talaba yechimning bir necha variantini izlaydi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi (bir tomonlama fikrlash). Patti Drapeau "Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo'lganingiz yoki bo'lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz hamda yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir", deb ta'kidlaydi.

Ta'lim jarayonini oliygohlarda boshqarishning ikkinchi shakli talabalar faolligini oshirishga olib keladi. Hozirgi kundagi an'anaviy o'qitishni quyidagi asosiy xususiyatlari bilan tavsiflash ma'lum:

Yangi o'quv materiali deyarli to'laligicha o'qituvchi tomonidan og'zaki bayon etiladi (agar talabalar yetarli boshlang'ich bilimlarga ega bo'lsalar, u holda o'quv jarayonida suhbat usulidan ham foydalanish mumkin).

Darslik, asosan, uy vazifasini bajarishda qo'llanadi (ba'zan darslik o'rnini qisman maxsus tayyorlangan ma'ruza matnlari egallashi mumkin).

Talabalar bilimini nazorat qilish alohida og'zaki so'rovlar yoki nazorat ishlari yordamida amalga oshiriladi.

O'quv jarayonida ko'proq talabalarining mustaqil ishlashi deyarli sezilmaydigan o'qitishning frontal usuli qo'llanadi.

O'quv jarayonini tashkil etishning bunday tizimidagi muhim kamchilik dars jarayonida talabalarining passivligi (sustligi) va bu bilan bog'liq darsning past samaradorligidir. Dars jarayonida talabalarining faolligini oshirish muammosini hal etish ta'limni yakalashtirishning asosiy masalalaridandir.

Talabalarining faolligini oshirishda ularning mustaqil bilim olishi muhim o'rin tutsa, mustaqil olgan bilim darajasini aniqlash jarayonida esa ularning mustaqil ishlashi turadi. Talabaning mustaqil bilim olishida mustaqil ishlarni tashkil etish uslubiylatining o'ziga xos talablarini hisobga olish zarur.

Talabalarning mustaqil ishlashi, asosan, quyidagi uch tur:

- 1) vazifani o'qituvchining bevosita ishtirokisiz bajarishi;
- 2) ulardan o'quv materialida mo'ljallangan ishlarni mustaqil fikrlash natijasida tushunishning talab etilishi;
- 3) ularga topshiriqni bajarish usullarini va mazmunini tanlashda erkinlik berilishi hamda ishni bajarish vaqt bo'yicha qat'iy chegaralanmasligi kabi turlarga ajratiladi.

“Mustaqil” tushunchasining ikkinchi ma'nosini afzal ko'ruvchi olimlar o'quv ishining frontal yoki yakka tartiblarda tashkil etilishidan qat'i nazar talabalar mustaqil fikrlashini va qo'yilgan masalani hal qilishini muhim deb hisoblaydilar. Masalan, bunday fikrlar N.G.Dayrining tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Uchinchi ma'nodagi “mustaqil ishlash” tushunchasini R.G.Lemberg talabalar faoliyatini ikki turga ajratgan holda foydalanishni tavsiya etdi, ya'ni ijro etuvchi va mustaqil bajaruvchi. Ijro etuvchi faoliyat o'qituvchi ko'rsatmasi bo'yicha o'tkazilib, mustaqil bilim, malaka va ko'nikmalarning shakllanishi uchun zarur bo'lsa, mustaqil bajaruvchilik faoliyati talabalarning ichki tuyg'ulari yordamida yuzaga keladi, ya'ni ular o'zlarining faoliyat maqsadi va vazifalarini o'zlari aniqlaydilar”.

Asosiy e'tibor rivojlantiruvchi ta'limga qaratilgan ta'limni yakkaLashtirish masalasiga bag'ishlangan ishlardan biri I.B.Zakirovaning rus tilidan mustaqil ishlarni yakkaLashtirish – aqliy tarbiya vositasiga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishidir.

Bu tadqiqot ishida mazmuni, xarakteri va hajmi yakkaLashtirilgan masalalardan foydalanilgan bo'lib, bunday o'qitish o'quvchilarning aqliy faoliyatiga ijobiy ta'sir qilishi isbotlangan. YakkaLashtirishga doir tadqiqot ishlarining yo'nalishlaridan biri materialni to'la o'zlashtirmaydigan talabalar bilan yakka holda ishlash imkoniyatlarini aniqlashdir.

Ko'p hollarda ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan o'quv jarayoni bilim darajasi o'rtacha bo'lgan talabalarga mo'ljallanmoqda, talabalar bilan yakka tartibda ishlash, mustaqil o'rganishga mo'ljallangan topshiriqlar bo'yicha metodik ishlanmalarining yo'qligi, iqtidorli talabaga mo'ljallangan topshiriqlarning kamligi ko'zga tashlanmoqda. Shu nuqtayi nazardan mutaxassislik fanlaridan mustaqil ish topshiriqlarini ishlab chiqish, talabalarning mustaqil bilim olishlarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning samarali yo'llarini izlashning yechimini topish zarurligi ko'rinib turibdi.

1. Boshlang'ich sinf ko'rishda nuqsoni bor o'quvchilarning pedagogik ehtiyojlari, qiziqishlari, alohida ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlarini tizimli

tarzda o'rganish, bunda ularning kreativ faoliyatni tashkil etishida uchraydigan kontrsuggestiv, tezaurus va interaksion baryerlarni bartaraf etishning samarali yo'llarini belgilash lozim.

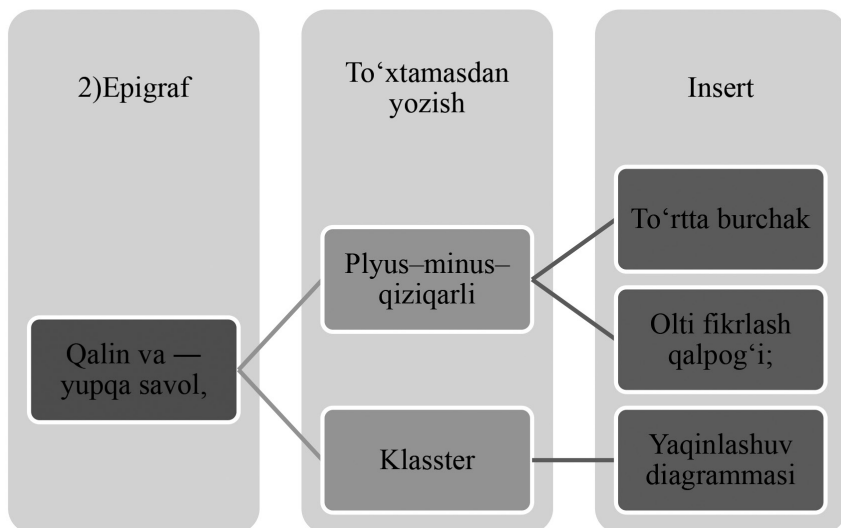
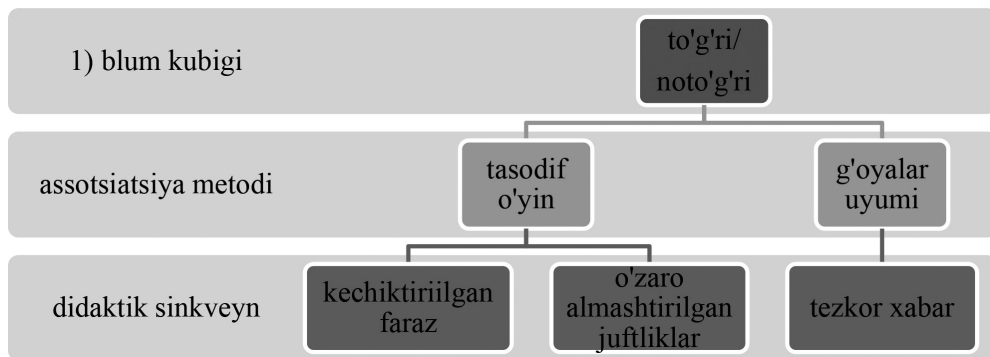
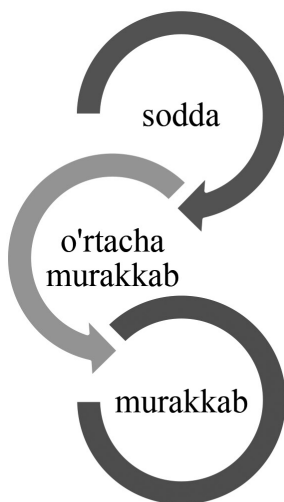
2. Boshlang'ich sinf ko'rishda nuqsoni bor o'quvchilarning kreativ qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g'oyalar, konsepsiyalar hamda ilg'or pedagogik tajribalar asosida o'qitish jarayonini tashkil etish kreativlikni rivojlantirishga nisbatan mazmunli faoliyatli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalarning kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish asosida ulardagi ixtisoslashgan, ya'ni pedagogik kreativlik kompetentligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, bunda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsion strategiyalar, interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

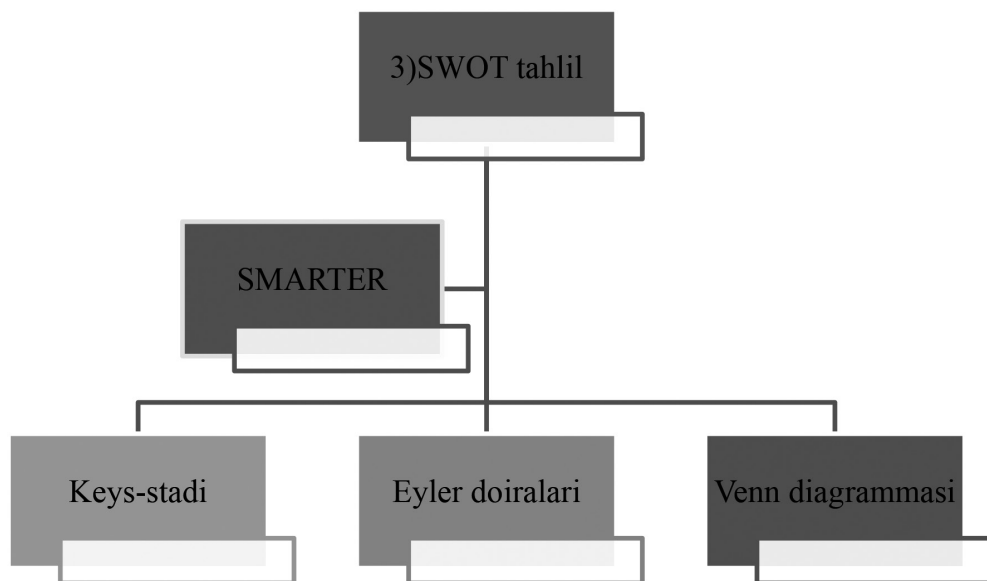
3. Mutaxassislar ta'kidlashicha, umumta'lim muassasalarida o'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning reproduktiv, ijodiy-izlanish va novatorlik bosqichlari samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijodiy yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish hamda talabalarning kreativ ko'nikma va malakalari rivojlanishining o'zgarishini baholab borish lozim.

Oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kreativ kompetentligini uzluksiz rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitish dasturlarini va texnologiyalarini takomillashtirib borish talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy axborot-metodik ta'minotni yaratish jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Talabalarning fanlardan mustaqil ta'limini tashkil etishda, avvalo, ularning mustaqil bilim olishlari uchun ularning pedagogik-psixologik xususiyatlarini hamda ta'limiy yondashuvlarni hisobga olish zarur. Talabalarning mustaqil ta'lim jarayonida bilim, ko'nikmalarini shakllantirishga kreativ yondashuvning mohiyati shundan iboratki, talablarni bilimlarni chuqurroq egallashga, mustaqil fikr yuritish qobiliyatiga ega bo'lishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf ko'rishda nuqsoni bor o'quvchilarda ijodiy salohiyat qator omillar ta'sirida shakllanadi: kognitiv (intellekt, bilimlar); konativ (kognitiv uslub, shaxsiy xususiyatlar, motivatsiya); emotsional; muhit bilan bog'liq. Boshlang'ich sinf ko'rishda nuqsoni bor o'quvchilarida kreativ salohiyatni shakllantirish tuzilmasi nuqtai nazaridan omillarni tasniflashga bunday yondashuvni maqbul deb hisoblash mumkin. Jumladan, kognitiv omillarga intellekt, bilim, shuningdek, ayrim bilish jarayonlarining (tafakkur va tasavvur) rivojlanish darajasi; konativ omillarga shaxsiy xususiyatlar va motivatsiya; muhit bilan bog'liq omillariga oila, maktab, bolalar jamoasi, mahalla, ommaviy axborot vositalari, internet kabilarni kiritish mumkin.

Olimlar tomonidan bolalarning kreativligi ko‘p jihatdan ota-onalarning salohiyati, dunyoqarashi, bolalarni tarbiyalashga doir yondashuvlariga bog‘liqdir.

Albatta, har bir oilada o‘ziga xos tartib-qoidalar, cheklovlar o‘rnatilishi mumkin. Qat‘iy tartib-intizom o‘rnatilgan yoki umuman aniq bir qoidalarga amal qilmaydigan oilalar bilan taqqoslaganda, cheklovlar moslashuvchan, ayrim qoidalarga amal qilishda istes‘no holatlar uchraydigan oilalarning bolalari ko‘proq kreativlikka ega bo‘lishadi.

Ma‘lum pedagog olimlarimiz tomonidan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ salohiyatni rivojlantirishga doir pedagogik texnikalar topshiriqlarning qiyinlik darajasiga ko‘ra shartli ravishda uch guruhga tasniflandi:

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ salohiyatini shakllantirishga doir pedagogik texnikalarni majmuaviy tarzda darslar jarayonida variativ qo‘llash bo‘yicha empirik tadqiqot natijalari asosida ular yordamida shakllantiriladigan ko‘nikmalar tizimi ishlab chiqildi:

olamni tadqiq etish; yangilik yaratish; muammolarga yechim topish; jamoada ishlash;

o‘z-o‘zini va boshqalarni tushunish;

o‘z-o‘zini boshqarish.

Boshlang‘ich sinf ko‘rishda nuqsoni bor o‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e‘tibor qaratish zarur;

ular tomonidan ko‘p savollar berilishini rag‘batlantirish va bu odatni qo‘llab-quvvatlash;

bolalarning mustaqilligini rag‘batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;

bolalar tomonidan mustaqil faoliyatini tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;

bolalarning qiziqishlariga e‘tibor qaratish.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi:

- o‘zini tavakkaldan olib qochish;
- fikrlash va xatti-harakatlarda qo‘pollikka yo‘l qo‘yish;
- shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;
- har qanday holatda ham faqat yutuqni o‘ylash.

Boshlang‘ich sinf ko‘rishda nuqsoni bor o‘quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish usullari va vositalariga ta‘sir qiluvchi muhim omillardan biri o‘qituvchi-o‘quvchilar hamkorligi ekanligiga alohida e‘tibor qaratiladi.

Adabiyotlar:

1. Nuraliyeva K.I. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ salohiyatni shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish: ped.fan.dok. dis...avtoref.– Namangan., 2023. – 57 b.
2. Xujaniyozova O. R. O‘quvchilarni kreativ yondashuv asosida ijodiy mehnat faoliyatiga yo‘naltirish mazmunini takomillashtirish (7–9-sinf o‘quvchilari misolida): ped.fan.dok. dis...avtoref.– Chirchiq., 2023. – 56 b.
3. Мадина Бурановна Ақобирова, Нодир Уткирович Зиедуллоев, Методы изготовления лекал одежды. WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS, 2018. С-51-53
4. Мадина Бурановна Ақобирова, Мехринисо Ахророва, ВИДЫ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ПРИБАВОК И ПРИПУСКОВ В ОДЕЖДЕ WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS, 2018. С-47-50
5. Madina Bo‘ronovna Akobirova, Mirjon Sharopov Nurxono‘g‘li, Teaching technology of hands crafts subject into English language. Asian Journal of Multidimensional Research, 2021. P-1549-1555
6. Akobirova Madina Bo‘ronovna, Ixtisoslik fanlarni xorijiy tilda o‘qitishda interfaol metodlarning ahamiyati. “International conference on innovative development of education 2022/20”. 2022/12/28. B-42-47
7. Akobirova Madina Bo‘ronovna, Texnologik ta‘lim yo‘nalishida xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fanini innovatsion texnologiyalardan foydalanib xorijiy tilda o‘qitish. Pedagogik akmeologiya xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2022/12. B-224-230. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAJ:ufrVoPGSRksC
8. Akobirova Madina Bo‘ronovna, Texnologiya fanlarini o‘qitishda ingliz tilining ahamiyati. “Pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2022. B-230-234
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAJ:Se3iqnhoufwC
9. Dilafruz Ahmadovna Sayfullayeva, Madina Buronovna Akobirova. A communicative approach to teaching students in english of their specialties. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2022. B. 404-408
10. Bo‘ronovna A. M. Oliy ta‘limda tabaqalashtirilgan yondashuv //innovation in the modern education system. – 2023. – T. 3. – №. 33. – С. 46-49.
11. Bo‘ronovna A. M. Zamonaviy yondashuvlar asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning ahamiyati //MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS. – 2023. – T. 2. – №. 2. – С. 171-175.

12. Akobirova M. B. Ixtisoslik fanlarni xorijiy tilda o'qitishda interfaol metodlarning ahamiyati // INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2022. – T. 1. – №. 20. – C. 42-47.

13. Сайфуллаева Д. Texnologik ta'lim yo 'nalishida xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fanini innovatsion texnologiyalardan foydalanib xorijiy tilda o 'qitish //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – T. 25. – №. 25.

14. Akobirova M. B., Nurxono'g'li M. S. Teaching technology of hands crafts subject into English language //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – C. 1549-1555.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ko'rishda nuqsoni bor o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirish sharoitida boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslari samaradorligini oshirish o'quvchilarning kreativ fikrlashlarini shakllantirish usullari haqida fikr-mulohazalar bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье высказаны мнения о методах формирования творческого мышления учащихся, повышения эффективности занятий по родному языку и чтению в начальной школе в условиях формирования творческих способностей учащихся с нарушениями зрения в начальной школе.

SUMMARY

This article expresses opinions on methods for developing creative thinking in students, increasing the effectiveness of classes in their native language and reading in elementary school in the context of developing the creative abilities of students with visual impairments in elementary school.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

BOLALAR O‘SMIRLAR SPORT MAKTABLARIDA 12-14 YOSHLI VOLEYBOLCHILARNI TAYYORLASH TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Turapova Sh.X.

JDPU Jismoniy madaniyat fakulteti o‘qituvchisi

Таянч сўзлар: болалар ва усмирлар спорт мактаби, волейболчи, тайёрлаш технологиялари, маҳорат, спортчи, 12-14 ёшли волейболчи, натижалар, виртуал технология.

Ключевые слова: детско-юношеская спортивная школа, волейболист, технологии тренировки, мастерство, спортсмен, волейболист 12-14 лет, результаты, виртуальные технологии.

Key words: children’s and youth sports school, volleyball player, training technologies, skill, athlete, volleyball player 12-14 years old, results, virtual technologies.

Kirish. Ma’ruza voleybol bo’yicha yosh sportchilarning mahorat va iste’dodini shakllantirishda sport maktablarining ahamiyati haqida umumiy ma’lumotdan boshlanadi, so’ngra yosh sportchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanish bo’yicha mavjud tadqiqotlarni ko’rib chiqish bilan boshlanadi. Maqolada yosh voleybolchilar uchun mashg’ulotlarni kuchaytirishda ma’lumotlar to’plash va texnologiya samaradorligini baholash uchun foydalaniladigan metodologiya, jumladan, video tahlil, virtual (VR) texnologiyasi onlayn platformalardan foydalanish tasvirlangan. Natijalar shuni ko’rsatadiki, texnologiyadan foydalanish yosh sportchilarning mahoratini, motivatsiyasini va umumiy mashg’ulot tajribasini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shu bilan birga, maqolada yosh sportchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanishning qiyinchiliklari va cheklovlari, jumladan, to’g’ri nazorat va texnologiyadan mas’uliyatli foydalanish zarurati muhokama qilinadi. Maqolaning yakunida yoshlar sportini rivojlantirish va texnologiyalar asosida o’qitish sohasidagi siyosat, amaliyot va kelajakdagi tadqiqotlar uchun ta’sirlar mavjud.

Adabiyotlarni sharxi. So’nggi yillarda yosh sportchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanishga e’tibor ortib bormoqda, ko’plab tadqiqotlar uning potentsial afzalliklari va kamchiliklarini o’rganmoqda. Voleybol kontekstida

yosh sportchilar uchun o'quv dasturlarini yaxshilash uchun bir nechta texnologik vositalar, jumladan, video tahlil, Virtual Reality (VR) va onlayn platformalar ishlatilgan.

Video tahlil - bu sport mashg'ulotlarida keng qo'llaniladigan texnologiya bo'lib, murabbiylarga sportchilarning natijalarini tahlil qilish va fikr bildirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, video tahlil yosh sportchilarning turli sport turlari, jumladan voleybol bo'yicha mahorati va ish faoliyatini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin (Gomes va boshq., 2016; Smirnov va boshq., 2018). Bundan tashqari, video tahlil murabbiylarga texnik xatolarni aniqlash va bartaraf etish hamda har bir sportchiga shaxsiy fikr-mulohazalarni taqdim etish imkonini berish orqali murabbiylik jarayonini yaxshilashi mumkin.

Virtual (VR) texnologiyasi yosh voleybolchilar uchun o'quv dasturlarini yaxshilash uchun ham qo'llanilgan. VR texnologiyasi yosh sportchilarga xavfsiz va boshqariladigan sharoitda turli voleybol ko'nikmalarini mashq qilish imkonini beruvchi simulyatsiya qilingan muhitni ta'minlaydi. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, VR texnologiyasi sport mashg'ulotlarida yosh sportchilarning ishlashi va motivatsiyasini yaxshilashi mumkin (Bideau va boshq., 2010; Toth va boshq., 2015).

Yosh voleybolchilarning mashg'ulotlar tajribasini oshirish uchun mobil ilovalar va ijtimoiy media kabi onlayn platformalar ham qo'llanildi. Ushbu platformalar yosh sportchilarga o'quv resurslaridan, jumladan, o'quv videolari, o'quv dasturlari va murabbiylar va jamoadoshlar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi (Brouwers va boshq., 2019; Korhonen va boshq., 2017). Bundan tashqari, onlayn platformalar yosh sportchilar o'rtasida ijtimoiy shovqin va motivatsiyani rag'batlantirishi mumkin, bu ularning umumiy mashg'ulot tajribasini oshirishi mumkin.

Yosh voleybolchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanish bir qancha foyda keltirishi bilan birga, uning kamchiliklari ham bor. Masalan, texnologiyaga haddan tashqari ishonish murabbiylar va sportchilar o'rtasidagi yuzma-yuz muloqotning qisqarishiga olib kelishi mumkin, bu esa shaxsiy munosabatlar va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin (Gharai va boshq., 2019). Bundan tashqari, yosh sportchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanish xavfsizlikni ta'minlash va salbiy oqibatlarining oldini olish uchun to'g'ri nazorat va mas'uliyatli foydalanishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar o'smirlar sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanish mashg'ulotlar tajribasini sezilarli darajada oshirish, sportchilarning mahorat va ko'rsatkichlarini oshirish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, turli texnologik vositalarning

afzalliklari va kamchiliklarini hisobga olish va ulardan o'quv jarayonida mas'uliyat bilan foydalanishni ta'minlash muhimdir.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot bolalar o'smirlar sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlashda texnologiyaning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Ushbu maqsadga erishish uchun ham miqdoriy, ham sifatli ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish usullaridan iborat aralash usullardan foydalanildi.

Tadqiqot ishtirokchilari shahar hududida joylashgan ikkita bolalar o'smirlar sport maktabidan jalb qilingan. Qo'shilish mezonlari sportchi hozirda bolalar o'smirlar sport maktabidan birida o'qiyotgan 12-14 yoshli voleybolchi edi. Sportchilar tadqiqotning maqsadlari haqida ma'lumot oldilar va ma'lumotlarni yig'ish boshlanishidan oldin xabardor qilingan rozilik oldilar.

Tadqiqotning miqdoriy ma'lumotlarini to'plash ishtirokchi sportchilarning motivatsiyasi, faolligi va idrok etilgan mahorat darajasidagi o'zgarishlarni baholash uchun mashg'ulotlardan oldingi va keyingi so'rovlarni o'tkazishni o'z ichiga oldi. So'rovlar sport psixologiyasi tadqiqotlarida qo'llanilgan ilgari tasdiqlangan shkalalarga asoslangan va tadqiqotning aniq maqsadlariga mos ravishda o'zgartirilgan. So'rovnomalar qog'oz formatda o'tkazildi va tadqiqotchilar tomonidan to'plandi.

Tadqiqotning sifatli ma'lumotlarini to'plash ishtirokchi sportchilar va murabbiylar bilan tizimli suhbatlar o'tkazishni o'z ichiga oldi, ularning mashg'ulotlar tajribasini oshirishda texnologiya samaradorligi haqidagi tasavvurlarini o'rganildi. Suhbatlar o'quv dasturi tugallangandan so'ng o'tkazildi va audio yozuvga olindi va so'zma-so'z transkripsiya qilindi.

Tadqiqot ma'lumotlarini tahlil qilish miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish uchun tavsiflovchi statistikadan va sifatli ma'lumotlarni tahlil qilish uchun tematik tahlildan foydalanishni o'z ichiga oladi. Miqdoriy ma'lumotlar tahlili natijalari sportchilarning motivatsiyasi, faolligi va idrok etilgan mahorat darajasidagi o'zgarishlarni baholash uchun ishlatilgan, sifatli ma'lumotlar tahlili natijalari esa sportchilar va murabbiylarning texnologiyaning samaradorligini oshirishdagi samaradorligini o'rganish uchun ishlatilgan ta'lim tajribasi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu tadqiqotda bolalar o'smirlar sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlashni kuchaytirishda texnologiya samaradorligini o'rganish uchun aralash usullardan foydalanildi. Mashg'ulotdan oldingi va keyingi so'rovlar, videotahlil va tizimli suhbatlardan foydalanish o'quv dasturini har tomonlama baholash imkonini berdi va yosh sportchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanishning mumkin bo'lgan afzalliklari va kamchiliklari haqida tushunchalar berdi.

Material va usullar. Ma'lumot to'plash va 12-14 yoshli voleybolchilar uchun mashg'ulotlarni kuchaytirishda texnologiya samaradorligini baholash uchun aralash usullardan foydalanildi. Amaldagi usullar quyidagilardan iborat:

1. Mashg'ulotdan oldingi va keyingi so'rovlar: So'rovlar mashg'ulot dasturidan oldin va keyin ishtirokchi sportchilarga o'tkazildi. So'rovlar sportchilarning motivatsiyasi, faolligi va idrok etilgan mahorat darajasidagi o'zgarishlarni baholash uchun mo'ljallangan. So'rovlar sport psixologiyasi tadqiqotlarida qo'llanilgan ilgari tasdiqlangan shkalalar asosida tuzilgan va tadqiqotning aniq maqsadlariga mos ravishda o'zgartirilgan.

2. Videotahlil: Mashg'ulot dasturi davomida sportchilarning texnik mahoratidagi o'zgarishlarni baholash uchun videotahlil o'tkazildi. Videotahlil davomida sportchilarning voleybol o'yinlari va mashg'ulotlarini yozib olish hamda texnik xatolarni aniqlash, sportchilar va murabbiylarga fikr-mulohazalarini bildirish maqsadida tasvirlarni tahlil qilish kiradi. Videotahlil maxsus dasturiy ta'minotdan foydalangan holda tayyorlangan tadqiqotchilar tomonidan o'tkazildi.

3. Yarim tizimli intervyular: O'quv dasturi tugagandan so'ng ishtirokchi sportchilar va murabbiylar bilan yarim tizimli suhbatlar o'tkazildi. Suhbatlar ularning ta'lim tajribasini oshirishda texnologiya samaradorligi haqidagi tasavvurlarini o'rganish uchun mo'ljallangan. Suhbatlar audioyozuvga olindi va tahlil qilish uchun so'zma-so'z transkripsiya qilindi.

Ushbu usullardan to'plangan ma'lumotlar miqdoriy va sifatli ma'lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalangan holda tahlil qilindi. So'rovlar va video tahlillar natijasida to'plangan miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish uchun tavsiflovchi statistik ma'lumotlardan foydalanildi. Suhbatlardan olingan sifatli ma'lumotlarni tahlil qilish uchun tematik tahlildan foydalanildi.

Aralash usullardan foydalanish o'quv dasturini har tomonlama baholash imkonini berdi, yosh sportchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanishning mumkin bo'lgan afzalliklari va kamchiliklari haqida qimmatli tushunchalar berdi. Mashg'ulotdan oldingi va keyingi so'rovlar sportchilarning motivatsiyasi, faolligi va idrok etilgan mahorat darajasidagi o'zgarishlarni baholash imkonini berdi, video tahlillar esa texnik mahoratdagi o'zgarishlar haqida ob'ektiv ma'lumotlarni taqdim etdi. Yarim tuzilgan suhbatlar sportchilar va murabbiylarning mashg'ulotlar tajribasini oshirishda texnologiyaning samaradorligi haqidagi tasavvurlari bo'yicha qimmatli tushunchalar berdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnologiyadan foydalanish bolalar o'smirlar sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlash tajribasini oshirishi mumkin. Mashg'ulotdan oldingi va keyingi so'rovlardan to'plangan ma'lumotlar sportchilarning motivatsiyasi, faolligi va idrok etilgan

mahorat darajasida sezilarli yaxshilanishlarni ko'rsatdi. Xususan, sportchilar o'zlarini ko'proq g'ayratli va faol his qilishgan.

Sportchilar va murabbiylar bilan yarim tizimli suhbatlar natijasida to'plangan sifatli ma'lumotlar ham mashg'ulotlar tajribasini oshirishda texnologiya samaradorligini qo'llab-quvvatladi. Sportchilar mashg'ulotlar davomida o'zlarini yanada faol va motivatsiyalangan his qilishgan, murabbiylar esa texnologiyadan foydalanish ko'nikmalarni yanada samaraliroq va maqsadli rivojlantirish imkonini berganligini aytishgan.

1-jadval.Asosiy va taqqoslash guruhlari yosh voleybolchilarning jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari pedagogik tajribadan oldin va keyin, $n = 36$ ($X \pm S$)

Tests	Indicators			
	Main group (n = 18)		Comparison group (n = 18)	
	09.2020	06.2021	09.2020	06.2021
20 m run, s	4.61±0.11	4.32±0.12*	4.81±0.28	4.68±0.29
Standing high jump, cm	26.17±2.23	31.08±3.36*	23.39±3.41	24.47±3.57
Standing long jump, cm	139.99±10.08	156.22±12.28*	141.88±10.93	142.22±12.57
6×5 m shuttle run, s	11.69±0.69	10.31±0.58*	11.75±0.79	11.33±0.88
Tossing a medicine ball weighing 1 kg, m:				
sitting	3.65±0.68	4.00±0.74	3.16±0.50	3.26±0.49
standing	5.69±1.41	6.73±1.23*	5.32±1.01	5.72±1.34
jumping	5.60±1.21	6.81±1.34*	5.54±0.98	5.58±1.09

Biroq, natijalar shuni ko'rsatdiki, o'qitish tajribasini oshirishda texnologiyaning samaradorligi qo'llaniladigan texnologiya sifati va o'quv dasturining tuzilishiga bog'liq. Murabbiylarning ta'kidlashicha, qo'llanilayotgan texnologiya samarali bo'lishi uchun yuqori sifatli va sportchilarning mahorat darajasiga mos bo'lishi kerak. Bundan tashqari, o'quv dasturi yetarli darajada amaliyot va malaka oshirish imkonini beradigan tarzda tuzilishi kerak.

Tests	Indicators			
	Main group (n = 18)		Comparison group (n = 18)	
	09.2020	06.2021	09.2020	06.2021
Wall passes from a 3 m distance in 30 s, n	14.44±2.17	19.79±2.08*	13.86±2.77	15.72±2.45
Overhead passes in 30 s, n	14.37±2.23	20.57±3.11*	13.11±3.15	16.85±3.48
Forearm passes in 30 s, n	13.31±2.09	20.12±3.14*	2.89±3.03	15.86±3.66
Tennis ball toss over the net to the front line, n	4.08±1.02	6.89±1.07*	4.28±1.07	5.26±1.44
Tennis ball toss over the net to the back line, n	5.47±1.18	8.58±1.06*	5.34±1.67	6.33±1.74

2-jadval.Asosiy va taqqoslash guruhlari yosh voleybolchilarning pedagogik tajribadan oldin va keyin texnik tayyorgarligi ko'rsatkichlari, $n=36$ ($X \pm S$)

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologiyadan foydalanish bolalar va o'smirlar sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlash tajribasini oshirishi mumkin. Texnologiyaning kiritilishi sportchilarning motivatsiyasi, faolligi va idrok etilgan mahorat darajasining

yaxshilanishiga, shuningdek, texnik mahoratining yaxshilanishiga olib kelishi mumkin. Biroq, texnologiyaning samaradorligi qo'llaniladigan texnologiya sifati va o'quv dasturining tuzilishiga bog'liq.

Muxokama. Natijalarning talqini va ularning sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlash bo'yicha kelgusidagi tadqiqot va amaliyotga ta'siri. Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda sport maktablarida yosh voleybolchilarni tayyorlash bo'yicha tadqiqot va amaliyot uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, texnologiyadan foydalanish 12-14 yoshli voleybolchilar uchun mashg'ulot tajribasini oshirishi mumkin, bu esa sportchilarning motivatsiyasi, faolligi, idrok etilgan mahorat darajasi va texnik ko'nikmalarini yaxshilashga olib keladi. Sportchilarni maqsadli fikr-mulohaza va amaliyot bilan ta'minlashi mumkin, bu esa ko'nikmalarni yanada samarali rivojlantirishga olib keladi. Bu potentsial ravishda maydondagi ish faoliyatini yaxshilashi va musobaqada muvaffaqiyatga erishish ehtimolini oshirishi mumkin. Biroq tadqiqot shuni ko'rsatdiki, texnologiya samaradorligi qo'llaniladigan texnologiya sifati va o'quv dasturining tuzilishiga bog'liq. Shu sababli, kelajakdagi tadqiqotlar turli yosh guruhleri va mahorat darajalari uchun eng samarali texnologiyalar va o'quv tuzilmalarini aniqlashga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, kelajakdagi tadqiqotlar yosh sportchilar uchun o'quv dasturlariga texnologiyani kiritishning uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi kerak. Ushbu tadqiqot qisqa muddatli yaxshilanishlarni ko'rsatgan bo'lsa-da, bu yaxshilanishlar vaqt o'tishi bilan davom etadimi yoki yo'qmi, noaniq. Amaliy nuqtai nazardan, murabbiylar va yosh voleybolchilarning umumiy mashg'ulot tajribasini oshirish uchun o'zlarining mashg'ulot dasturlariga texnologiyani kiritish haqida o'ylashlari kerak. Biroq, sportchilarning mahorat darajasi va ehtiyojlariga mos keladigan texnologiyani diqqat bilan tanlash va birlashtirish juda muhimdir.

Xulosa. Ushbu tadqiqot texnologiyani kiritish 12-14 yoshli voleybolchilarni sport maktablarida mashq qilish tajribasini oshirishi mumkinligini isbotlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar turli yosh guruhleri va malaka darajalari uchun eng samarali texnologiyalar va trening tuzilmalarini aniqlashga qaratilgan bo'lishi kerak va murabbiylar texnologiyani diqqat bilan tanlashi va samaradorligini oshirish uchun birlashtirishi kerak. Mashg'ulotdan oldingi va keyingi so'rovlar, video tahlillar va yarim tuzilgan intervyular shuni ko'rsatdiki, texnologiyani kiritish sportchilarning mashg'ulotlar tajribasini qisqa muddatli yaxshilashga olib kelishi mumkin. Video-tahlildan foydalanish takomillashtirish sohalari bo'yicha ob'ektiv fikr-mulohazalarni taqdim etib, maqsadli amaliyot va malaka oshirish imkonini berdi. Bundan tashqari, sportchilar mashg'ulotlar davomida o'zlarini ko'proq jalb qilishlari va g'ayratlari haqida xabar berishdi va murabbiylar texnologiya yanada samarali va maqsadli mahoratni rivojlantirishga imkon berishini aytdi.

Biroq, texnologiyaning samaradorligida qo'llaniladigan texnologiya sifati va o'quv dasturining tuzilishiga bog'liq. Shuning uchun murabbiylar va sportchilarning mahorat darajasi ehtiyojlariga mos keladigan texnologiyani diqqat bilan tanlab olishlari va birlashtirishlari kerak. Ushbu topilmalarning ahamiyati shundaki, ular texnologiyani kiritish 12-14 yoshli voleybolchiilarda yillik mashg'ulotlar sifatini oshirishi mumkinligini isbotlaydi. Bolalar o'smirlar sport maktablarida texnologiyadan foydalanish sportchilarning motivatsiyasi, faolligi, idrok etilgan mahorat darajasi va texnik ko'nikmalarining yaxshilanishiga olib kelishi mumkin, bu esa maydondagi samaradorligini oshirishga va musobaqada muvaffaqiyatga erishish ehtimolini oshirishga olib kelishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, murabbiylar sport maktablarida yosh voleybolchilarni tayyorlash sifatini oshirish uchun o'z o'quv dasturlariga texnologiyani kiritishni ko'rib chiqishlari kerak. Biroq, sportchilarning mahorat darajasi va ehtiyojlariga mos keladigan texnologiyani diqqat bilan tanlash va birlashtirish juda muhim va kelajakdagi tadqiqotlar turli yosh guruhlari va mahorat darajalari uchun eng samarali texnologiyalar va o'quv tuzilmalarini aniqlashga qaratilishi kerak.

Adabiyotlar :

1. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod. «A design of small scale deep cnn model for facial expression recognition using the low-resolution image datasets.» models and methods for increasing the efficiency of innovative research 2.19 (2023): 284-288.
2. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod, Mannonov Sarabek Shuhrat o'g'li, and Bobomurotov Jafarbek Jasurjonovich. «Special deep cnn design for facial expression classification with a small amount of data.» Open Access Repository 4.3 (2023): 472-478.
3. Ikromovich, Hamidov Oybek, and Babakulov Bekzod Mamatkulovich. «Facial recognition using transfer learning in the deep CNN.» Open Access Repository 4.3 (2023): 502-507.
4. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod, Yusupov Adxamjon Dilshod o'gli, and Abdualimov Akbar Akmal o'g'li. «Predicting daily energy production in a blockchain-based P2P energy trading system.» Texas Journal of Engineering and Technology 18 (2023): 7-11.
5. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod. «Lightweight Residual Layers Based Convolutional Neural Networks for Traffic Sign Recognition.» European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies 2.05 (2022): 88-94.
6. Babakulov, Bekzod. «Universitet talabalari uchun chuqur o'rganishga asoslangan yuzni aniqlashdan foydalangan holda avtomatik davomat tizimi.» Инновационные исследования в современном мире: теория и практика 2.3 (2023): 74-76.
7. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod, and Hazratqulov Azizjon Alijon o'g'li. «Facial Image-Based Gender and Age Estimation.» Eurasian Scientific Herald 18 (2023): 47-50.
8. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod, Turapova Shoxsanam Xolmurod qizi, and Quvonov Muhammadali Hazrat o'g'li. «Kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan yuz ifodasini tasniflash uchun maxsus chuqur konvolyutsion neyron tarmog'i.» (2023): 118-126.
9. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod. «Automatic student attendance system using face recognition.» Next Scientists Conferences. 2022.
10. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod, Turapova Shoxsanam Xolmurod qizi, and Ernazarov Xamdami Beknazar o'g'li. «Talabalar tasvirlaridan chuqur o'rganishga asoslangan ko'p yuzli aniqlashni ko'rib chiqish tasniflash, aniqlash va segmentatsiyalash.» (2023): 102-109.

11. M.Amatkulovich, Babakulov Bekzod, Turapova Shoxsanam Xolmurod qizi, and Bolbekov Otabek Raxmonberdi o'g'li. «Tasvirga asoslangan meva sifatini baholash uchun soddalashtirilgan mashinani o'rganish.» (2023): 104-101.

12. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod, Turapova Shoxsanam Xolmurod qizi, and Muxtorov Ramziddin Komil o'g'li. «Turli xil tasvir fonida begona o'tlar va ekin turlarini aniqlash bo'yicha chuqur o'rganish algoritmi ishlashi bo'yicha tadqiqot.» (2023): 110-117.

13. Mamatkulovich, Babakulov Bekzod, Sharipova Kamila Muradjanovna, and Jaloliddinova Sevinch Aktam Qizi. «Elektron ta'limdagi muammolar.» Научный Фокус 1.1 (2023): 696-700.

14. Bekzod, Babakulov, Aminov Shavkatjon, and Abdusamatov Ma'rufjon. «Yuz tasviridan Mijozning yoshi va jinsi tasnifi.» International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2023): 234-237.

15. Turapova, Shokhsanam Kh, and Bekzod M. Babakulov. «Improving technologies for training 12-14-year-old volleyball players in sports schools for children and teenagers.» Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal 4.03 (2023): 198-206.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola bolalar o'smirlar sport maktablarida 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlashni kuchaytirishda texnologiyadan foydalanishni o'rganadi. Maqola yosh sportchilarning voleybol bo'yicha mahorat va iste'dodlarini rivojlantirishda sport maktablarining ahamiyatini ko'rib chiqishdan boshlanadi, so'ngra yosh sportchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanish bo'yicha mavjud tadqiqotlarni ko'rib chiqish bilan boshlanadi. Maqolada 12-14 yoshli voleybolchilar uchun mashg'ulotlarni kuchaytirishda ma'lumotlar to'plash va texnologiya samaradorligini baholash uchun foydalaniladigan metodologiya, jumladan, video tahlil, onlayn platformalardan foydalanish tasvirlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, texnologiyadan foydalanish yosh sportchilarning mahoratini, motivatsiyasini va umumiy mashg'ulot tajribasini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shu bilan birga, maqolada 12-14 yoshli voleybolchilarni tayyorlashda texnologiyadan foydalanishning qiyinchiliklari va cheklovlari, jumladan, to'g'ri nazorat va texnologiyadan mas'uliyatli foydalanish zarurati muhokama qilinadi. Maqolaning yakunida yoshlar sportini rivojlantirish va texnologiyani takomillashtirish sohasidagi siyosat, amaliyot va kelajakdagi tadqiqotlarga ta'sir ko'rsatadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается использование технологии совершенствования подготовки вoleyболистов 12-14 лет в детско-юношеских спортивных школах. Статья начинается с обзора значения спортивных школ в развитии вoleyбольных навыков и талантов юных спортсменов, за которым следует обзор существующих исследований по использованию технологий в подготовке юных спортсменов. В статье описана методика сбора данных и оценки эффективности технологии укрепляющей подготовки вoleyболистов 12-14 лет, в том числе видеонализ, с использованием онлайн-платформ. Результаты показывают, что использование технологий может значительно улучшить навыки, мотивацию и общий тренировочный опыт юных спортсменов. В то же время в статье рассматриваются проблемы и ограничения использования технологий в подготовке вoleyболистов 12-14 лет, в том числе необходимость надлежащего контроля и ответственного использования технологий. В заключение статьи приводятся последствия для политики, практики и будущих исследований в области развития молодежного спорта и совершенствования технологий.

SUMMARY

This article discusses the use of technology for improving the training of volleyball players aged 12-14 years in children's and youth sports schools. The article begins with an overview of the importance of sports schools in the development of volleyball skills and talents of young athletes, followed by a review of existing research on the use of technology in the development of young athletes. The article describes a methodology for collecting data and assessing the effectiveness of technology for strengthening training of volleyball players aged 12-14 years, including video analysis, using online platforms. The results show that the use of technology can significantly improve the skills, motivation and overall training experience of young athletes. At the same time, the article discusses the problems and limitations of the use of technology in the preparation of volleyball players aged 12-14 years, including the need for proper control and responsible use of technology. The article concludes with implications for policy, practice, and future research in youth sport development and technology enhancement.

ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ФАКУЛЬТЕТИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ МУТАХАССИСЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ ЖОРИЙ ҲОЛАТИ ВА ИСТИҚБОЛ РЕЖАЛАРИ

Олимов А.И.

п.ф.б.ф.д. доцент,

Муқимов О. Э.

доцент, ЖДПУ Спорт турларини

ўқитиш методикаси кафедраси

Таянч сўзлар: жисмоний тарбия ва спорт, жисмоний маданият факультети, Жиззах давлат педагогика университети, истикбол режа, Ўзбекистон Республикаси жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малакали кадрлар тайёрлаш, илғор хорижий спорт-таълим технологиялари.

Ключевые слова: физическое воспитание и спорт, факультет физической культуры, Джизакский государственный педагогический университет, план на будущее, подготовка квалифицированных кадров в сфере физического воспитания и спорта Республики Узбекистан, передовые зарубежные спортивно-образовательные технологии.

Key words: physical education and sports, Faculty of Physical Education, Jizzakh State Pedagogical University, plan for the future, training of qualified personnel in the field of physical education and sports of the Republic of Uzbekistan, advanced foreign sports and educational technologies.

Ўзбекистон Республикаси жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малакали кадрлар тайёрлаш, таълим жараёнини халқаро стандартларга мослаштириш ва бошқарув тизимини рақамлаштириш, педагогик ва илмий салоҳиятни янада ошириш ҳамда илмий-тадқиқот ишлари сифатини тубдан яхшилаш, илғор хорижий спорт-таълим технологияларининг трансферини амалга ошириш орқали юқори натижаларга эришиш жисмоний тарбия ва спорт тизимидаги ўзгаришлар ва ислохотлар кадрлар тайёрлаш тизимини кундан-кунга такомиллаштириб боришни талаб қилмоқда. Айниқса, спорт фаолияти (фаолият турлари бўйича)» бакалаврият таълим йўналиши бўйича етук малакали кадрларни тайёрлаш, жисмоний тарбия ва спорт орқали ўқувчи-ёшларини жисмоний камолотга етказиш, спорт фаолияти футбол спорт тури бўйича замонавий таълим технологияларини чуқур

ўзлаштирган мутахасисларга бўлган ҳудудий эҳтиёжларни янада ошириб бормоқда.

Бугунги кунда факультетда 550 нафар бўлажак жисмоний тарбия ва спорт мутахасислари таҳсил олишмоқда шундан 130 дан ортиғи хотин-қизларни ташкил этади. Факультетда жисмоний маданият ва хотин-қизлар спорти йўналишида 448 нафар, спорт фаолияти: кураш йўналишида 49 нафар, спорт фаолияти: волейбол йўналишида 53 нафар талабаларга 40 дан ортиқ профессор-ўқитувчилар таълим-тарбия бериб келмоқдалар. Улардан 1 нафари профессор, 8 нафари доцент, 4 нафари педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), 10 нафари катта ўқитувчи, 10 нафари ўқитувчи ва 9 нафари стажёр-ўқитувчи ҳисобланади.

Университетда профессор-ўқитувчилар илмий салоҳияти ҳамда ўқув моддий-техника базаси бу таълим йўналишлари талабаларини юқори савияда ўқитишга барча имкониятлар мавжуд ва ушбу имкониятлардан ўқув-табриявий жараёнларида тўлақонли фойдаланилмоқда.

Жиззах вилоятида спорт турларини янада ривожлантириш ва юқори малакали мураббийларни етиштириб чиқаришни инобатга олган ҳолда, бу соҳани янада ривожлантириш мақсадида Жиззах давлат педагогика университети Жисмоний маданият факультетида 2021-2022 ўқув йилидан бошлаб “Спорт фаолияти (кураш)”, 2022-2023 ўқув йилидан бошлаб “Спорт фаолияти (волейбол)” таълим йўналишлари ўз фаолиятини бошлади. Бу эса спорт фаолияти (волейбол ва кураш) соҳасини янада ривожлантиришга ва волейбол ва кураш спорт турлари бўйича спорт усталари ва мутахассис кадрларга бўлган эҳтиёжини таъминлашда амалий ва илмий ёрдам бермоқда. Шуни ҳам қайд этиш лозимки, университетда бу таълим йўналишининг очилиши кўшни Сирдарё ва Самарқанд вилоятлари учун ҳам малакали спорт тренерлари кураш ва волейбол спорт тури бўйича кадрлар тайёрлашга имконият яратади ҳамда бу вилоятларнинг кадрларга бўлган эҳтиёжи қондирилади. Шунингдек, халқ таълими, ўрта махсус ва олий таълим, спорт мактаблари, болалар ўсмирлар спорт мактаби (БЎСМ) лар ўқувчи-ёшларни спортнинг кураш ва волейбол турларига қизиқтириш ва шу спорт турлари бўйича шаҳар, вилоят, Республика терма жамоани етук малакали спорт усталари ва мураббийлар билан таъминланишида ўз хиссасини қўшмоқда.

Факультетда таҳсил олаётган талаба-ёшлар орасида иқтидорли спортчи талаба-ёшлардан спорт турлари бўйича Осиё ўйинлари ва Осиё чемпионатлари ғолиб ва совриндорлари ҳамда 50 дан ортиқ Ўзбекистон ва нуфузли халқаро турнирлар ғолиб ва совриндорлари таҳсил олмоқда.

Шу кунгача факултет талабалари спортда кўплаб ютуқларга эришиб келмоқда. Факультет собиқ талабаси Нигина Ўктамova талабалик даврида ёшлар ўртасида Осиё чемпионатида 1-ўрин, Жаҳон чемпионатида 1-ўрин, катталар ўртасида Ўзбекистон чемпионатида 1-ўрин, 2021-йилнинг энг яхши аёл боксчиси, “Шуҳрат” медали соҳибаси ҳисобланади. Шу кунгача кўплаб талабалар Ўзбекистон терма жамоаси сафида Жаҳон ҳамда Осиё чемпионатлари иштирокчиси ва совриндори бўлди. Волейбол “ЖДПУ Зиёкор” аёллар жамоаси 2021-йил Ўзбекистон кубоги соҳиби, 2022 йил Қозоқистонда ўтказилган клублар ўртасида Осиё чемпионати, Ўзбекистон супер кубоги мусобақаларида муносиб иштирок этиб совриндор бўлди. Ўзбекистон чемпионатида волейбол бўйича фахрли 3-ўринни соҳиби бўлишди. Факультет талабаси Қўчқорова Комила 2023-йил сентябр ойида Ветнамда ўтказилган соҳил волейболи бўйича ўрта осий кубогида фахрли 3-ўринни қўлга киритди. Шунингдек баскетбол жамоаси олий лига мусобақаларида муносиб иштирок этишмоқда. Жорий йилда “Беш ташаббус олимпиадаси” мусобақаларининг республика финал босқичида ЖДПУ қизлар жамоаси спортнинг стритбол тури бўйича фахрли 3 ўринни эгаллашди.

Спорт фаолияти кураш йўналиши талабаларидан 2 нафари ёшлар ўртасидаги Жаҳон биринчилигида 3-ўрин, Ўзбекистон чемпионатларида 30 нафари совринли ўринларни қўлга киритишган. Албатта ушбу натижаларни қўлга киритишда факультетда янги очилган спорт фаолияти йўналишлари талабаларининг ўзига хос хиссаси борлигини эътироф этишимиз мумкин.

Соҳада халқаро талабларга мос кадрлар тайёрлаш юзасидан кўплаб қонун ва қарорлар қабул қилинмоқдаки, уларда белгиланган вазифалар янада долзарбдир. Жумладан: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда оммавий ва профессионал футболни ҳар томонлама ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2023 йил 7 апрелдаги ПҚ-115-сон қарори, «Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2019 йил 4-декабрдаги ПФ-5887-сон Фармониға мувофиқ, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг сайловолди дастурлари ва ҳудудларда сайловчилар билан учрашувлари давомида берилган топшириқлари ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 6-апрельдаги “Жиззах вилоятида футболни янада ривожлантириш ва оммалаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ги 159-сонли қарори қарорларида белгиланган вазифалар соҳада кадрлар тайёрлашга тўғридан-тўғри боғлиқ ва етук малакали

футбол спорт тури бўйича тренерларни илмий салоҳиятини ошириш борасидаги вазифалар белгилаб берилганлиги билан аҳамиятлидир. Бу эса халқаро спорт фаолияти андозаларига мос келадиган юқори, етук малакали футбол бўйича мутахассисларни етказиб беришни тақозо этади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги қонунга мувофиқ 2015-йил 5 сентябрдаги янги таҳририга асосан спортчилар тайёрлаш мақсадида бўйича, шу жумладан юқори малакали спортчиларни ва спорт захирасини тайёрлашда, ўқув ва жисмоний-машқ жараёнини ташкил этиш ўқув спорт машғулотлари, йиғинлар ва бошқа спорт тадбирларини ўтказиш, жараёнларини юқори малакали спортчилар ва спорт захирасини тайёрлашни амалга оширувчи олий таълим тизимида спорт фаолияти (футбол) йўналишини шакллантиришдан иборатдир.

Дарҳақиқат, Президентимизнинг бу кўрсатмаси жисмоний тарбия ва спорт фаолияти соҳасида юқори ва малакали футбол спорт йўналиши бўйича спорт усталари ва мураббийларни (тренер) таёрлаш муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимиз олий ўқув юртларида спорт фаолияти (футбол) спорт турини илғор тажрибаларга асосланган ҳолларда таълим бериш ва шу билан биргаликда замонавий таълимга асосланган ҳолда спорт усталари ва тренер мутахассисларни етказиб беришда алоҳида эътибор қаратиш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Юқоридаги омиллардан келиб чиқиб, Жиззах вилоятида футбол спорт турини янада ривожлантириш ва юқори малакали тренерларни етиштириб чиқаришни иноватга олган ҳолда, бу соҳани янада ривожлантириш мақсадида Жиззах давлат педагогика университетида 2024-2025 ўқув йилидан бошлаб Спорт фаолияти (футбол) таълим йўналишига қабулни шакллантириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бу эса Жиззах вилоятида футбол соҳасини янада ривожлантиришга ва футбол спорт тури бўйича спорт усталари ва соҳа учун мутахассис кадрларга бўлган эҳтиёжини таъминлашда амалий ва илмий ёрдам беради. Шунингдек халқ таълими, ўрта махсус ва олий таълим, спорт мактаблари, болалар ўсмирлар спорт мактаблари, футбол академиялари ўқувчи-ёшларни спортнинг футбол турига қизиқтириш ва шу спорт тури бўйича шаҳар, вилоят, Республика терма жамоани етук малакали спорт усталари ва мураббийлар (тренерлар) билан шакллантирилади.

Университетда бу таълим йўналишининг очилиши нафақат вилоятимиз балки қўшни Сирдарё ва Самарқанд вилоятлари учун ҳам малакали спорт тренерлари футбол спорт тури бўйича кадрлар тайёрлашга имконият яра-

тади ҳамда бу вилоятларнинг маълум даражада кадрларга бўлган эҳтиёжи қондирилади.

Шуни ҳисобга олиб, Жиззах давлат педагогика университетининг Жисмоний маданият факультети “Спорт турларини ўқитиш методикаси” кафедраси негизида Спорт фаолияти (футбол) таълим йўналишини очиш мақсадга мувофиқ бўлади, чунки Жиззах давлат педагогика университетида профессор-ўқитувчилар салоҳияти ҳамда ўқув моддий-техника базаси бу таълим йўналиши талабаларини юқори савияда ўқитишга барча имкониятлар мавжуд. Бунга асос қилиб, Жиззах вилояти футбол федерацияси, Ёшлар сиёсати ва спорт бошқармаси тасарруфидаги спорт мактаблари етук мутахассислар билан ҳамкорлик шартномалари мавжуд. Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, Жиззах вилоятида футбол спорт турини юқори босқичга чиқариш, ушбу спорт турига талаб ва эҳтиёжларни инobatга олган ҳолда, спорт фаолияти (футбол) таълим йўналишини Жисмоний маданият факультети Спорт турларини ўқитиш методикаси кафедраси негизида очишни талаб этади, моддий-техник базани мавжудлигини инobatга олиб талабаларни замон талаблари ва меъёрий хужжатларга мос равишда ўқитишга асос мавжуд ва ушбу спорт турини вилоятда ривожланишида муҳим аҳамият касб этади деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар:

1. «Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2019 йил 4-декабрдаги ПФ-5887-сон Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда оммавий ва профессионал футболни ҳар томонлама ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2023 йил 7 апрелдаги ПҚ-115-сон қарори, «Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2019 йил 4-декабрдаги ПФ-5887-сон Фармони.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Жиззах давлат педагогика университети жисмоний маданият факультетида жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларини тайёрлаш жорий ҳолати ва истиқбол режалари тўғрисида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрено современное состояние подготовки специалистов по физическому воспитанию и спорту на факультете физического воспитания Джизакского государственного педагогического университета и обсуждаются планы на будущее.

SUMMARY

This article examines the current state of training specialists in physical education and sports at the Faculty of Physical Education of Jizzakh State Pedagogical University and discusses plans for the future.

JISMONIY TARBIYA TA'LIM YO'NALISHI BITIRUVCHILARINI ELEKTRON TA'LIM BAZASIDAN FOYDALANGAN HOLDA KASBIY MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Ravshanov B.X.

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti mustaqil izlanuvchisi

Tayanch soʻzlar: ETR, kreativ, tendentsiya, refleks, ritm, trener, taktik mahorat, malaka, koʻnikma, koordinatsion, yuklama, tsikl, funktsional, differentsial, intensivikasiya, disketa, kompakt-disk, metodik taʼminot, AKT, didaktik, texnik, tashkiliy, ergonomik, estetik, resurs, individual, EOʻM, motivatsiya.

Ключевые слова: РЕО, творческий, тренд, рефлекс, ритм, тренер, тактическое мастерство, компетентность, навык, координация, нагрузка, цикл, функциональный, дифференцированный, интенсификация, дискета, компакт-диск, методическое обеспечение, ИКТ, дидактический, технический, организационный, эргономический, эстетический, ресурсный, индивидуальный, Э.К, мотивация.

Key words: ELR, creative, trend, reflex, rhythm, trainer, tactical skill, competence, skill, coordination, loading, cycle, functional, differential, intensification, diskette, CD-ROM, methodological support, ICT, didactic, technical, organizational, ergonomic, aesthetic, resource, individual, EEK, motivation.

Kirish. Jahon taʼlim tizimida jismoniy tarbiya boʻyicha taʼlim strategiyalari va mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida takomillashtirish, kreativ fikrlovchi kadrlarni tayyorlash, taraqqiyot tendentsiyalariga mos ravishda pedagogik innovatsiyalarni joriy etish va uning samaradorligini baholash asosida takomillashtirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga hozirgi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Mamlakatimiz kelajagi boʻlgan yosh avlodni tarbiyalash jarayonida jismoniy tarbiya, sport va milliy xalq oʻyinlarining beqiyosligini inobatga olib, yosh avlodni jismonan barkamol, maʼnan etuk inson qilib tarbiyalash hozirgi kunda jismoniy tarbiya va sport mutaxassisleri bilan birgalikda barcha pedagogik jamoasining dolzarb vazifalaridan biri yosh soha mutaxassislarining bilim mahorati, malakalarini zamon talablari darajasiga koʻtarish, talabalarning etuk mutaxassis boʻlib shakllanishida nazariy bilim va

ko'nikmalar egallashda yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim tarbiya jarayonlarini sifatini oshirish va tarbiyaviy ta'sirini yaxshilash maqsadiga qaratilganligidir.

Asosiy qism. Jismoniy tarbiyada harakatlarga o'rgatish jarayonlari turli bosqichlar va qonuniyatlarga ega bo'ladi.

Harakatlarga o'rgatish bosqichlari: Dastlabki o'rganish-buo'rganish jarayonida harakatni umumiy tarzda bajarish malakasi tarkib topadi. O'rgatishning bu bosqichidagi maqsad harakat faoliyatini umumiy tarzda bajarish malakasini tarkib toptirishdir. O'rganuvchilar yangi harakat texnikasining negizini o'zlashtirib olishi kerak. Bir xil holda bunday malakalar jismoniy tayyorgarlik jarayonida hosil qilinganda mustaqil ahamiyatga ega bo'lib texnika takomillashmagan sharoitda ham ko'nikmaga aylanish mumkin. Dastlabki malakani tarkib toptirish bosqichi fiziologiya mexanizmi jihatidan bu bosqich davomida miya po'stlog'idagi dinamik stereotipning asosi yaratiladi. Bunda yaroqli tug'ma va orttirilgan reflekslarni tanlash, shuningdek, o'rganuvchilarning harakatlarni bajarish tajribalarida bo'lmagan reflekslarning yangilarini barqaror etish sodir bo'ladi. Natijada bosqich oxirida o'rganiladigan faoliyat texnikasining asosiga mos keluvchi harakat reflekslari sistemasi tarkib topadi.

Bu bosqichning o'ziga xos xususiyatlari: harakatlarning fazo va vaqt jihatidan etarli darajada aniq bo'lmasligi, muskul harakatlarining aniq emasligi; harakat akti ritmining barqaror emasligi; keraksiz qo'shimcha harakatlarning mavjudligi; murakkab harakat fazalari o'rtasida yaqinlikning yo'qligidir.

O'rgatishning birinchi bosqichida quyidagi vazifalar qo'yiladi:

1. Harakat akti haqida bir butun tasavvur paydo qilish.
2. Yangi harakatlarini o'zlashtirish uchun kerak bo'lgan elementlar bilan to'ldirish.
3. Harakatlarni to'la bajarishga erishish.
4. Keraksiz harakatlarni yo'q qilish.

Harakatlarni o'rganishning boshlang'ich payti shu harakatlar bilan oldindan tanishib chiqish hisoblanadi. Bunga harakatlarning ahamiyati va xususiyatini so'zlab berish, namoyish etish, harakat texnikasining asosini qisqacha tushuntirib berish, shuningdek, amalda bajarib ko'rsatish orqali erishiladi. Harakatni dastlabki o'rganishda o'qitishning ko'rgazmali bo'lishi harakatning asosiy fazalari haqida his va tasavvur qilish imkonini beruvchi xilma-xil uslub va usullar yordami bilan ta'minlanadi.

Dastlabki o'rganish bosqichida topshiriqni bajarib bo'lish yoki bo'lmaslik shug'ullanuvchilar harakat tajribasi qanchalik ko'pligi, o'rganiladigan harakat tarkibining qanchalik murakkabligi, harakat tarkibining o'rganuvchilar jismoniy imkoniyatlariga muvofiqligi bilan belgilanadi. Dastlabki malakaning tez hosil bo'lishi va sifati o'rganuvchining harakat tajribasining qanchalik boyligiga ko'p

jihtadan bog'liqdir. Bu tajriba qanchalik xar tomonlama bo'lsa, yangi harakatlar sistemasi shuncha tez va oson hosil bo'ladi.

Birinchi bosqichda o'qitishning sistemaliligi topshiriqning optimal miqdorda takrorlanishini va ular orasidagi intervalning qanchalik kattaligini aniqlash zarurligi bilan tavsiflanadi. O'rganuvchilar topshiriqni shunday intervallarga bir yo'la bir necha marta bajarish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak, bu intervallar o'rganuvchilarning o'qituvchi (trener) ning ogohlantirishini yaxshi idrok etishga, bajarilishini bilish, navbatdagi vazifani va ijroni yaxshilash yo'lini tasavvur etishga, shuningdek, buning uchun zarur bo'lgan kuchini tiklashga imkon bersin.

Demak, dastlabki o'rganish shug'ullanuvchilarda mashq va harakatlar to'g'risida tushuncha tasavvur hosil qilish, harakatlar texnikasining dastlabki shakllarini amalda bajarishni o'rganishdir.

Chuqurroq-mukammal o'rganish, bunda harakatni zarur darajada aniq bajarish malakasi hosil bo'ladi. Bu o'rgatish bosqichi oldida turgan maqsad ilgari hosil qilingan malakani aniq, butun qismlargacha qayta ishlab chiqilgan malaka darajasiga etkazish iboratdir. Dastlabki o'rgatish ko'proq harakatni texnikasi asosini o'rganishdan iborat bo'lgan bo'lsa, ikkinchi bosqichda esa bu asos mukammal o'rganiladi va uning detallari aniqlanadi. Mukammal o'rganish bosqichi murakkab harakat aktini vaqtli, fazoviy kuch xususiyatlarini aniqlash bilan ta'riflanadi.

Harakat ko'nikmasini takomillashtirish natijasida harakat dinamik stereotipi vujudga keladi va bu stereotip bundan keyin mustahkamlanadi. Miya po'stlog'ida yuzaga kelgan faoliyat haqida tushuncha harakat faoliyatini bema'lol bajarishni ta'minlaydi.

O'rganishning ikkinchi bosqichidagi vazifalar:

- 1) o'rganilayotgan harakatlarning qonuniyatlarini yanada chuqurroq tushunish;
- 2) o'rganilayotgan harakat texnikasining qismlarini bilib va aniqlab olishga erishish;

- 3) harakat amallarini to'raligicha aniq, erkin va bir-biridan uzmay bajarishga erishishdan iboratdir.

Mukammal o'rganish bosqichida o'rganish uslubiyoti quyidagi xususiyatlar bilan xarakterlanadi. O'rganuvchida onglilik va faollilik ortadi. O'z faoliyatlarini baholash natijalarni tahlil qilish ishtiyoqi uyg'onadi. Mukammal o'rganish bosqichida ko'rgazmalilik ilgari idrok etilgan harakatlarni detallashtiruvchi shuningdek, umumiy tushunchalarni konkretlashtiruvchi usullarni tanlash bilan ta'minlanadi. Mukammal o'rganish bosqichida harakat larni bajara olish va individuallashtirish birinchi navbatda topshiriqlarning izchilligi va xar bir o'quvchining materialni o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olib, qo'shimcha mashqlar kiritish bilan ta'min etiladi. Mukammal o'rganish bosqichida

sistemalilik tamoyilini amalga oshirish shu bilan xarakterlanadiki, takrorlash soni bir seriyada ham, butun mashg'ulot davomida ham asta-sekin oshib boradi. Mukammal o'rganishda dastlabki o'rganishga qaraganda mashg'ulotlar orasida katta intervallar bo'lishi maqsadga muvofiq emas. Bu o'quv jarayonini yangi material bilan boyitishga yordam beradi. Ba'zan harakatlarni aniqlash yuzasidan qilinadigan tanaffuslar harakatlarni o'rganish darajasi qanchaligini baholashga imkon beradi. Lekin bunday tanaffuslar uzoq vaqtga cho'zilmaligini ta'minlash kerak.

Chuqurroq yoki mukammal o'rganish jarayoni mashq yoki harakatlarni texnikasini to'liq egallash bilan birga ularni musobaqa va jismoniy tarbiya jarayonida bajara olish qobiliyatini ya'ni taktik mahoratlarni shakllantirish vazifalarni hal etadi.

Harakat malakalarini mustahkamlash va yanada takomillashtirish, bu harakat ko'nikmasining paydo bo'lishi, shuningdek, undan Har xil sharoitlarda foydalana olish bilan bog'liqdir. O'rgatishning oxirgi bosqichi vazifasi olingan malakani ko'nikmaga aylantirish, o'rgatilgan harakatni Har xil sharoitlarda qo'llanishning qo'shimcha malaka va ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat. Jismoniy tarbiya jarayonining umumiy yo'nalishga qarab bu bosqichga ajratilgan vaqt har xildir. Bu bosqichda o'rgatish jarayonlari harakat ko'nikmasini rivojlantirishning ko'nikmani mustahkamlash hamda qo'shimcha variantlarda malaka va ko'nikmalarni shakllantirish davrlarni o'z ichiga oladi. Birinchi davrda o'rganiladigan harakat texnikasining asosiy variantiga mos harakatlar mustahkamlanadi. Ikkinchi davrda bu stereotipga qo'shimcha ravishda harakat texnikasining Har xil variantlarga mos keluvchi harakat reaksiyasi ishlab chiqadi va mustahkamlanadi.

O'rganishning bu bosqichidagi xususiy topshiriqlar:

1) harakatli mashq texnikasini mustahkamlash va qismlarini yana ham aniq bajarishga o'rgatish;

2) harakat texnikasi individual xususiyatlarining zarur darajada takomillashtirishga erishish;

3) o'zlashtirilgan harakatni Har xil tashqi sharoitlarda va boshqa harakatlar bilan qqshilgan holda maqsadga muvofiq ravishda qo'llashni ta'minlash;

4) harakatli mashqlarni maksimal darajada jismoniy kuch sarf etgan holda mukammal egallashni ta'minlashdan iboratdir.

Harakatlarni mustahkamlash va takomillashtirish bosqichida ongliklik va faollilik tamoyili muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Harakatli mashqlarni takomillashtirishda ongliklik etakchi rol qynasa, harakatlarni ketma-ket izchil o'rganib borishda faollilik asosiy omil bo'ladi. Harakat ko'nikmasini mustahkamlash jarayonida o'qitishning ko'rgazmalililigi oldingi bosqichlarga qaraganda boshqacha shakl

oladi. Harakat ko'nikmasini mustahkamlanib borishiga muvofiq harakatlarni boshqarishda analizatorlar yetakchi rol o'ynaydi. Ko'rish, eshitish kabi masofa analizatorlari harakatlar ustidan nazoratni boshqarib tashqi sharoit ta'siriga imkon beriladi. O'rgatishning ko'rgazmali tomonida ko'rgazmali texnik vositalar yordamida mashg'ulotlar o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Harakatlarga o'rgatishning mustahkamlash va takomillashtirish bosqichida sistemalilik tamoyili harakatlarni to'laligicha qayta takomillashtirish shu bilan birga ehtiyojga qarab bo'laklarga bo'lib o'rgatishni taqozo etadi. Ko'nikmani mustahkamlanishiga qarab asosiy o'rinni o'zgaruvchan mashqlar egallaydi. Bu jarayonda harakat ko'rinishi o'zgaradi. Har xil sharoitlarda harakat bajarishning tashqi ta'sirlari uni murakkablashtirganda, shug'ullanuvchilarning ahvoli o'zgarganda, boshqa xil harakatlar bilan uyg'unlashganda, jismoniy zo'r berish kuchaytirilganda harakatlar shakli o'zgarib boradi.

Harakat ko'nikmalarini takomillashtirish jarayonida bu ko'nikmani bajara olishni va individuallashtirishni ta'minlash, rivojlanishning xar bir bosqichida biror- bir murakkablikdagi harakat vazifalarini hal qilishning o'z imkoniyati bo'ladi. Bir xil shug'ullanuvchilar harakatlarni bajarishda qo'yiladigan talablarga chidash bersalar boshqalar uchun bu og'irlik qiladi. Bu bilan ko'nikmaning buzilishi sodir bo'ladi. Shuning uchun bunday holatga sabab bo'lgan mashqlarni vaqtinchalikka to'xtatiladi. Koordinatsion qobiliyatlar umumiy darajasi tiklanishiga qarab mashqlar bilan shug'ullanish qayta tashkil etiladi. O'rgatishning bu bosqichida yuklama va dam olishni ketma-ketlashtirish takomillashtirish darajasiga bog'liq.

O'rgatishning bu bosqichida ko'nikmaning mustahkam bo'lishi va taraqqiy etishini talab etish muhim o'rin tutadi. Tsiklli tarkibdagi harakatli mashqlarda ko'nikmalar mustahkamligiga oson erishiladi. U mashg'ulotlarni uzoq o'tkazish yo'li bilan tartibga solinadi. Bir aktli atsiklli harakatlar takrorlashni alohida usulda tashkil etishni talab etadi. Harakat malakalari va ko'nikmalarini takomillashtirish uchun shart-sharoit harakat vazifalarini muntazam ravishda yangilab, murakkablashtirib turish va jismoniy sifatlarni xar tomonlama rivojlantirishga qaratilgan funktsional yuklamani oshirish yo'li bilan yaratiladi. O'rgatishning uchinchi bosqichida o'rgatish jarayoni xarakterli tomonlardan biri jismoniy sifatlarni tarbiyalash bilan harakat larga o'rgatish vazifalarni birlashib ketishidir.

Harakatlarni takomillashtirish va mustahkamlash bosqichi xar qanday sharoitda harakatlarni texnik va taktik jihatdan samarali bajarish qobiliyatini shakllantiradi. Shu bilan birga shug'ullanuvchilarda harakatlarni bajarishda zaruriy bo'lgan jismoniy va ahloqiy, ma'naviy iroda tayyorgarligini ham amalga oshiradi.

Ta'limni individuallashtirish orqali elektron ta'lim resurslardan foydalanib o'quvchilarning kasbiy mahoratini takomillashtirish.

Elektron ta'lim resurslarining funktsionalligini yuzaga chiqarish uchun uni tayyorlashning texnologik jarayonlari tarkibi bosma va elektron ko'rinishi tahririy-nashriyot qayta ishlanishidagi farqlarni belgilab beradi.

Ta'limni axborotlashtirishning eng keng tarqalgan yo'nalishi bo'lib bevosita o'quv jarayonining o'zida elektron ta'lim resursini qo'llash hisoblanadi.

Buning printsiplal imkoniyati va pedagogik asosi bo'lib XX asrning 60-yillarida o'tkazilgan tadqiqotlar sanaladi. Shu davrlardan beri o'qitishning boshqa vositalari tizimida kompyuterning o'rni va joyini belgilovchi, o'qitishni individuallashtirish va differentsiallashtirish bo'yicha turli xildagi pedagogik imkoniyatlar, o'quv jarayonini intensivlashtirish, o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirish, ularning ijodiy o'z-o'zini ro'yobga chiqarishlari bo'yicha muhim kontseptual qoidalar shakllantirildi.

Elektron ta'lim resursi disketa, kompakt-disk, metodik ta'minot kabilardan iborat bo'lishi mumkin bo'lgan AKT ni yuzaga chiqaruvchi konkret moddiy mahsulot bo'lganligi sababli didaktik, texnik, tashkiliy, ergonomik, estetik xususiyatdagi asosiy tamoyillar hisobga olingan bo'lishi lozimdir. Ularni uchta asosiy guruhlariga – didaktik, tashkiliy va texnik talablar guruhlariga ajratamiz.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kontseptsiyasini hisobga oluvchi elektron ta'lim resursni yaratish va uni qo'llashga asosiy didaktik talablarni ajratib ko'rsatamiz:

ta'limda axborot resurslaridan foydalanishning pedagogik maqsadga muvofiqligi;

resurs mazmunining ilmiyligi, ilmiy asoslangan ma'lumotlar, ob'ektiv ilmiy dalillar, nazariyalar, qonunlarning taqdim etilishi;

taqdim etilayotgan o'quv resursining berilgan kontingentdagi o'quvchilar uchun AKT vositalaridan foydalanishga yaroqliligi, o'quvchining intellektual va jismoniy zo'riqlashlarining oldini olish maqsadlarida ilgari orttirilgan tajribalarga mosligi;

muqobil manbalardan foydalanish, o'quv axborotlarini zichlashtirish va tuzilmalash, uni faol amal qiluvchi resursga o'tkazish hisobiga o'qitishning axborot hajmini oshirish;

jamoaviy o'qitish sharoitlarida o'qitishni individuallashtirish (o'quvchining individual psixofiziologik, intellektual, motivatsion o'ziga xosliklariga qaratilgan individual marshrutni, tempni, murakkablik darajasini, ish tartibini tanlab olish imkoniyati)ni amalga oshirish;

o'qitishning vazifalari, mazmuni va metodlariga bog'liq holda guruhli va individual shakllarini uyg'unlashtirish;

hamkorlikdagi o'quv, tadqiqotchilik, ilmiy faoliyatni amalga oshirish natijasida o'quvchining kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish.

Pedagog o'qitish natijalarining muvaffaqiyatligi to'g'ridan-to'g'ri o'quvchilar tomonidan yangi mavzu bilan tanishi bosqichida ham, uning mag'zini chaqish bosqichida ham ta'lim muhitini tanlab olishlari imkoniyatiga bog'liq ekanligini tushunib olishi zarur. Masalan, o'quvchilarning moyilliklarini va ularning elektron resurslar bilan ishlash natijalarini o'rganib chiqish ko'rsatadiki, yaqqol verbal tipdagi o'quvchilar uchun hatto dinamik jarayonlarni o'rganish uchun matnli bayon bilan beriladigan statik tasvirlar qulayroqdir. Shu bilan bir vaqtda, fikrlashning qiyfaviy tipi ustunlik qiladigan o'quvchilar animatsiyali illyustratsiyalardan foydalanishda ancha mos keluvchi materialga ega bo'ladilar, lekin bu faqat ular oldindan etarlicha tayyorgarlikka ega bo'lganlaridagina amalga oshishi mumkindir.

Biz tadqiqotimizda oliy ta'lim muassasasida kasbiy fan o'qituvchilari va o'quvchilar kabi ob'ektlarni kiritamiz. Ta'limning har bir sub'ekti o'z kasbiy kompetentligi darajasiga mos holda bilim olish imkoniga ega bo'ladi. Fan o'qituvchisi oldida turadigan vazifa ta'lim jarayonida har bir o'quvchiga elektron ta'lim resurslar bazasi asosida ilmiy-pedagogik, o'quv-metodik, axborot-ma'lumot boshqa bilimlarni taqdim etish yo'li bilan axborotlardan samarali foydalanish uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

ETR bazasini yaratish sohasida oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilarning kompetentligini ko'rib chiqa turib, kompetentlikning ob'ektiv va sub'ektiv tarkibiy qismlarini hisobga olish zarurdir. Ob'ektiv tomoni o'qituvchi faoliyatiga jamiyat tomonidan bildiriladigan talablardan iborat bo'ladi. Sub'ektiv tomoni esa ob'ektiv tomon aksi bo'lib, lekin o'qituvchi va o'quvchida o'z axborot faoliyatini takomillashtirishga motivatsiyaning shakllanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Va nihoyat, kasbiy fanlarni o'qitishda elektron ta'lim resurslarida mavjud bo'lgan maxsus axborot faqat bitta konkret shaxsga – o'quvchisi mo'ljallangandir.

Yuqoridagilarga tayangan holda, biz oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayonida jismoniy tarbiya yo'nalishining kasbiy fanlarni o'qitishda ETR ni yaratish va undan foydalanish bo'yicha faoliyatga o'qituvchilarning tayyorgarligi uchun o'quv materiallari mazmunini tanlab olish tamoyillarini shakllantirdik:

ilmiylik tamoyili – tayyorgarlik mazmunining psixologik-pedagogik fan, ta'limni axborotlashtirish, ta'limda AKT vositalarini, xususan, o'quv jarayoni axborot-metodik ta'minotining tarkibiy qismi sifatida elektron ta'lim resursini yaratish va ulardan foydalanish amaliyoti bilan bog'liqlikka mosligi;

amaliy-yo'naltirilganlik tamoyili – tayyorgarlik mazmunini tanlab olishning mualliflik metodikalari va ishlanmalarini yuzaga chiqarish uchun ETR ni yaratish bo'yicha amaliy vazifalarni hal qilishda axborot faoliyati va o'zaro axborot

almashinuvini amalga oshirishga mosligi; kasbiy faoliyatda o'quvchining intellektual rivojlanishi darajasini aniqlash, shuningdek, uning bilimlarini nazorat qilish, shu jumladan, ta'limda uning olg'a siljishini belgilash uchun kompyuter testlari, diagnostikalovchi metodikalardan foydalanish;

tayyorgarlik mazmunining AKT rivojlanishidagi zamonaviy darajaga mosligi tamoyili – quyidagi sohalarida bilimlar, mahorat va tajribalarning zaruriy darajasini ta'minlash: ishlab chiqilayotgan ETR ga pedagogik-ergonomik talablarni bajarish; ta'lim muassasasining axborot tarmoqlarini ma'lum bir o'quv fanlari mazmuni bilan to'ldirish; lokal va global tarmoqlarning taqsimlangan axborot resurslaridan mustaqil foydalanish; zamonaviy dastaklar asosida mualliflik metodikalarini ishlab chiqish;

tayyorgarlik yaxlitligi tamoyili – tayyorgarlik kurs ayrim qismlar komponentlarining yagonaligini, ETRda yuzaga chiqariladigan umumpedagogik nazariyalar va o'quv fanlari hamda konkret maxsus fanlari sohasi bilan aloqadorliklarni ta'minlash;

darajali differentsiallashtirish tamoyili – tayyorgarlik mazmunining majburiy minimumi sanalgan tayanch tarkibiy qismlar uchun ham, axborot-metodik ta'minotni shakllantirishda ancha murakkab interpretatsiyalar uchun ham turli xildagi murakkablik darajalarida ETR ni ishlab chiqishning dastakli vositalarini o'zlashtirish imkoniyatlarini ta'minlash;

ETR ning pedagogik-ergonomik sifatini ta'minlash tamoyili – dasturiy-metodik majmuaning tarkibiy qismi sifatida ishlab chiqiladigan ETR ga psixologik-pedagogik, mazmuniy-metodik, dizaynli-ergonomik talablarga rioya qilish;

Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy fanlarni o'qitishda ETR bazasini yaratish bo'yicha faoliyatga pedagoglarni tayyorlashning tayanch invariantini tanlab olish va uning mazmunini ishlab chiqish va bu muassasalarning maxsus fan o'qituvchilari orasidagi o'zaro axborot almashinuvini blokli-modulli tuzilma ko'rinishida amalga oshirish yuqorida bayon qilib o'tilgan tayyorgarlik mazmunining tamoyillari va darajali xususiyatlari asosida qurildi.

Pedagogning yangi vazifalariga mos holdagi faoliyatining o'ziga xosliklariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Pedagog-maslahatchi

Taklif etilayotgan ETRlarning mohiyati shundaki, bunda materialning o'qituvchi tomonidan an'anaviy tarzda bayon etilishi mavjud bo'lmasdan, o'qitish-o'rgatish funktsiyasi maslahat berish funktsiyasi bilan o'rin almashadi, buni ham real, ham masofaviy tartibda amalga oshirish mumkindir. Maslahat berish konkret muammoni hal qilishga mo'ljallanadi. Ko'zda tutiladiki, maslahatchi yoki maslahat oluvchiga ko'rsatib berishi mumkin bo'lgan tayyor

echimni biladi, yoki muammoni hal qilish yo'lini ko'rsatadigan faoliyat usullarini egallagan bo'ladi. O'qitishning mana shunday modelida o'qituvchining bosh maqsadi – “qanday o'qish kerakligini” o'rgatishdan iboratdir.

Pedagog-moderator

Moderatsiyalash – o'qitilayotgan shaxsning potentsial imkoniyatlarini va uning qobiliyatlarini ochishga qaratilgan faoliyatdir. Moderatsiyalash asosida erkin kommunikatsiya, fikr almashish, muhokama qilish jarayonini tashkil etishga yordam beruvchi va o'quvchilarni o'z ichki imkoniyatlaridan foydalangan holda qaror qabul qilishlariga olib keluvchi maxsus texnologiyalardan foydalanish yotadi.

Moderatsiyalash o'qitilayotgan shaxsning ichki salohiyatini ochishga qaratilgan, yashirin imkoniyatlar va yuzaga chiqarilmagan mahoratni aniqlashga yordam beradi. Pedagog-moderator ishining asosiy metodlari bo'lib o'qitilayotgan shaxslarni faoliyatga undaydigan va uni faollashtiradigan, ulardagi mavjud muammolarni aniqlaydigan, munozaralarda ishtirok etish jarayonini tashkil etadigan, o'rtoqlarcha hamkorlik muhitini o'rnatadigan metodlar hisoblanadi. pedagog-moderator o'quvchilar orasida munosabatlarni o'rnatadigan vositachi bo'lib o'rtaqa chiqadi.

Pedagog-tyutor

Pedagog-tyutor o'quvchilarning pedagogik kuzatib borilishini amalga oshiradi. U guruhli topshiriqlarni ishlab chiqadi, qandaydir muammoning guruhda muhokama qilinishini tashkil etadi. Pedagog-tyutorning ham faoliyati xuddi pedagog-maslahatchiniki kabi axborotni takror hosil qilishga emas, balki o'quvchining sub'ektlari tajribasi bilan ishlashga qaratiladi. O'qituvchi har bir o'quvchining bilishga qiziqishlarini, xohish-istaklarini, ehtiyojlarini, shaxsiy intilishlarini tahlil qilib chiqadi. Zamonaviy kommunikatsion metodlarga tayanuvchi maxsus mashq va topshiriqlarni, shaxsiy va guruhli qo'llab-quvvatlashni ishlab chiqadi, motivatsiya usullarini va yutuqlarni qayd etish variantlarini o'ylab chiqadi, loyihaviy faoliyat yo'nalishlarini ishlab chiqadi.

Pedagog-tyutorning vazifalari o'quvchiga o'qishdan maksimal foyda olishga yordamlashish, o'qish jarayoni borishini kuzatib borish, bajarilgan vazifalar bo'yicha qaytar aloqani ta'minlash, guruhli tyutorialarni o'tkazish, o'quvchilarga maslahat berish va ularni qo'llab-quvvatlash, o'quv fanini o'rganishning butun davri mobaynida o'qishdan manfaatdorlikni qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

ETR larining o'ziga xosliklarini tahlil qilish bilan shu haqida xulosa chiqarish mumkinki, ularning o'quv jarayonida qo'llanilishining quyidagi yo'nalishlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir:

- sinfli-darsli tizim sharoitlarida;
- an'anaviy darslarni o'tkazishda;

- o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatini tashkil etishda.
- innovatsion pedagogik texnologiyalarni amalga oshirish sharoitlarida;
- o'qitishning yangi noan'anaviy modellariga o'tish uchun asos sifatida.

Bunda birinchi yo'nalish an'anaviy chiziqli o'qitish modeli doirasidagi yo'nalish sifatida, ikkinchi va uchinchi yo'nalishlar esa nochiziqli o'qitish modeli sharoitlarida amalga oshiriladigan yo'nalishlar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

ETR lardan sinfli-darsli tizim sharoitlarida foydalanish vaziyatini ko'rib chiqamiz.

Bunda ideal bo'lib o'qituvchi darsni kompyuterli sinfdagi o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lgan vaziyat sanalib, bunda har bir o'quvchi shaxsiy kompyuterda individual tarzda ishlash imkoniyatiga ega bo'lsada, lekin bu amalda real bo'lib sanalmaydi.

Shuning uchun ham biz o'z vazifamizni ETR lardan turli xildagi vaziyatlarda, shu jumladan, shaxsiy kompyuter mavjud bo'lmagan vaziyatlarda ham foydalanshning yanada kengroq imkoniyatlarini ko'rsatishdan iborat deb bildik.

Shunday qilib, sinfli-darsli tizim sharoitlarida ETR lardan foydalanish quyidagi yo'nalishlarda ko'rinadi:

- o'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rishi jarayonida;
- darsni o'tkazish jarayonida;
- o'qituvchi faoliyatining asosi;
- o'quvchilarning darsdagi bilish faoliyatini tashkil etish asosi;
- darsda o'quvchilarni nazorat qilish va ularning o'z-o'zini nazorat qilishlarini tashkil etish asosi.

O'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rish bosqichida u elektron o'quv modullarining barcha tiplaridan foydalanishi mumkin. Yaratilgan va yaratilayotgan modullarning barchasi o'quv fani mazmunini davlat ta'lim standartlari hajmida qoplashiga qaramasdan, alohida elektron o'quv modullari ichiga kiritilgan ma'lumotlarning ko'pchiligi nafaqat o'quvchilar, balki o'qituvchilar uchun ham qiziqarli bo'lishi mumkin, chunki ular har bir o'quv fani sohasidagi yuqori malakali mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgandir.

O'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rishida ETR lardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi quyidagilar bilan belgilanadi. Birinchidan, ilmiylik, yaxlitlik, tizimlilik tamoyillariga mos holda tuzib chiqilgan o'quv modullarining mazmuni hato katta o'qituvchilik tajribasiga ega bo'lgan istalgan o'qituvchilar uchun qiziqish uyg'otadi. Ikkinchidan, modullarga kiritilgan boy illyustrativ materiallar yangi materialni tushuntirishda o'qituvchiga katta yordam berishi mumkin. Uchinchidan, modullar stsenariylarini yozishda va ularni yuzaga chiqarishda mualliflar tomonidan foydalaniladigan usullar o'qituvchiga yangi materialni tushuntirishga, suhbatni tashkil etishga, savollarni belgilashga,

umuman butun darsni tashkil etishga yangicha yondashuvlarni ko'rsatib berishi mumkin. To'rtinchidan, ETR larning ahamiyati katta tavsiflari bo'lib hisoblanadigan multimedaviylik va interfaollik o'qituvchiga hatto an'anaviy o'qitish vositalaridan foydalanishning yangi imkoniyatlarini ochib berishi mumkin. Nihoyat, resurslar o'qituvchi tomonidan birinchi o'rinda resurslarning o'zida ko'rsatiladigan Internet manbalarida qo'shimcha axborotlarning izlab topilishini boshlab berishi mumkin. Yakuniy hisobda bu o'qituvchining darsga tayyorgarligining butun jarayonini sezilarli ravishda qayta qurishga olib kelishi mumkin.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni amalga oshirish

Bu yo'nalish doirasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Individual ta'lim yo'nalishi asosida o'qitish.
2. Loyihalar metodi asosida o'qitish.
3. Masofaviy o'qitish.

Individual ta'lim yo'nalishi asosida o'qitish

Individual ta'lim yo'nalishini tuzishning asosi bo'lib turli xil tiplardagi variativ EO'M lar sanaladi.

Individual ta'lim yo'nalishi quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- o'zlashtiriladigan EO'M lar soni bilan;
- materialni o'rganish vaqti bilan;
- EO'M ni o'zlashtirish tartibi bilan;
- o'qituvchining yordami xususiyati bilan;
- o'quvchilarning quyidagi yo'nalishlarda mustaqilligi darajasi bilan;
- nazariy materialni o'rganish davomidagi;
- amaliy topshiriqlarni bajarish davomidagi.

Individual ta'lim yo'nalishi asosida o'qitishda o'qituvchi faoliyati quyidagi harakatlarning amalga oshirilishini ko'zda tutadi:

- quyidagilarning aniqlanishi;
- o'quvchilarning individual o'ziga xosliklar;
- EO'M ni va qo'shimcha axborotlarni individual tanlab olish;
- o'quvchining EO'M bilan ishlash tartibi;
- ajratilgan mazmun bilan ishlash vaqti;
- nazorat shakli va mazmuni.
- individual savollarni shakllantirish;
- tekshirish va nazorat ishlarini amalga oshirish.

Masofaviy o'qitish

Masofaviy o'qitigni tashkil etishda uning bir nechta jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- mazmuniy jihat;

- metodik jihati;
- psixologik-pedagogik jihati;
- tashkiliy jihati.

Bu jihatlarning barchasini va ularni sinchiklab ko'rib chiqishda paydo bo'ladigan muammolarni hal qilish o'quvchilarning masofaviy o'qitilishini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarurdir. ETR lardan foydalanish o'rta ta'lim darajasida masofaviy o'qitishning deyarli barcha muammolarini to'liq hal qilishga, modullilik, interfaollik hamda variativli kabi tavsiflar hisobiga psixologik-pedagogik xususiyatdagi muammolarni va metodik ta'minlash muammolarini ham sezilarli ravishda muvaffaqiyatli hal qilishi mumkin.

Masofaviy o'qitish jarayonida o'qituvchining faoliyati quyidagi harakatlar amalga oshirilishini ko'zda tutadi:

- har bir o'quvchining individual ta'lim yo'nalishini belgilash;
- o'quvchini individual kuzatib borilishini ta'minlash;
- mazmun bilan ishlash tartibini belgilash;
- masofaviy ta'lim sub'ektlarining o'zaro harakatlarini tashkil etish;
- tekshirish va nazorat ishlarini amalga oshirish.

Hozirgi kunning tahlillaridan shuni ko'rish mumkinki, bitiruvchilarda kasbiy malakaning hozirgi zamon talablariga to'la javob bera olmasligi, o'zaro raqobatning yo'qligi, mustaqil ta'lim muammolariga oid tadqiqotlarni rivojlantirish, ularning natijalarini o'quv jarayoniga qo'llash sustligi, bitiruvchilar mutaxassislik muammolarini mustaqil echish tajribasiga asoslangan kasbiy malaka va ko'nikmalarga etarli darajada emasligi, bu faoliyatlarni shakllantirishga oid mashg'ulotlar asosan tanishtiruv xarakterga egaligi, ko'pincha kichik mutaxassislar ishlab chiqarishni yaxshi bilmasligi hamda o'z kasbiy faoliyatini takomillashtirish, zamonaviylashtirishga astoydil qiziqishni namoyon qilmasligi ayon bo'ldi.

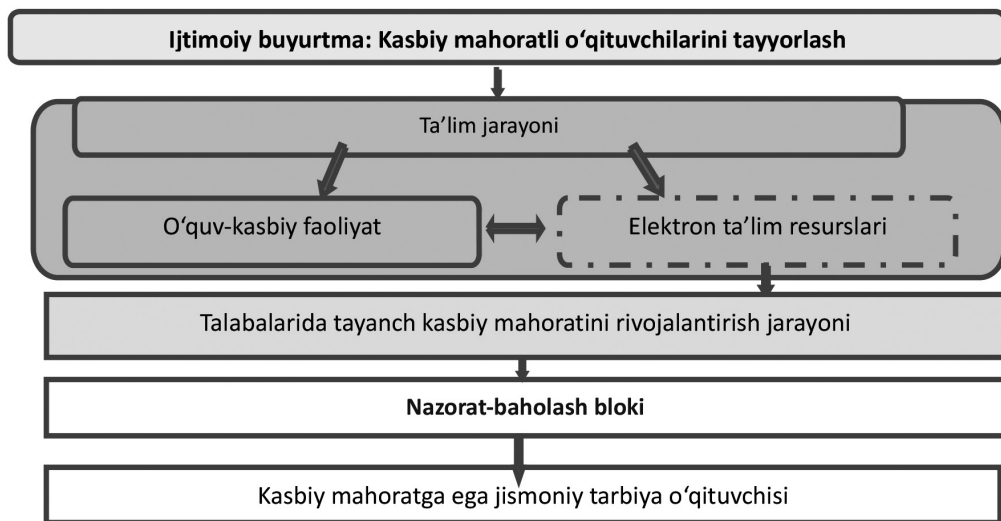
Kasbiy mahoratni oshirishda ETR lardan foydalanish jarayonida o'qitish jarayonida erishiladigan ma'lum bir natijalarni ko'rsatib o'tish mumkin. Ular quyidagilarda ifodalanadi:

a). O'quvchi uchun:

- motivatsiyaning ortishi;
- o'z-o'zini ro'yobga chiqarishning real imkoniyati;
- bilimlarni mustaqil egallash;
- individual ta'lim ehtiyojlarini qondirish;
- o'qitish jarayonida o'quvchilar uchun qulaylikni oshirish;

b) O'qituvchi uchun:

- o'quvchilarning individual o'ziga xosliklarini hisobga olishni to'laroq amalga oshirish;

Jismoniy tarbiya ta'lim yo'nalishi talabalarida tayanch kasbiy mahoratning shakllantirish jarayoni tuzilmasi

- axborot makonini kengaytirish hisobiga o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olishning real imkoniyati;
- bilish imkoniyatlari kengayishi hisobiga ta'lim paradigmasiga o'tish uchun shart-sharoitlarni yaratish;
- kasbiy o'sish uchun shart-sharoitlarni yaratish.

Xulosa. Hozirgi davrda jamiyatimizda sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar, axborotlashgan jamiyatga o'tish borasidagi amaliy harakatlar, jahon ta'lim tizimiga integratsiyalanish jarayonlari va ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarida kompetentli mutaxassislar tayyorlashga asos bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalarini joriy etish quyidagi masalalarni yechish imkonini beradi:

- o'qitishda vaqtdan unumli foydalanish samaradorligini oshirish, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni samarali tashkil etish va o'tkazish;
- faol-faoliyatli o'qitish shakllarini rivojlantirish;
- shaxsga yo'naltirilgan o'qitish modellarini qo'llash;
- o'quvchida ijodkorlik qobiliyatining rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratish.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish ta'lim jarayonida elektron ta'lim resurlarini yaratish hamda ulardan o'quv jarayonida samarali foydalanishni taqozo etadi. Bunda o'quv materiallarini zamonaviy usullar, jumladan, multimedial resurlar va texnologiyalar asosida taqdim etish ehtiyoji tug'iladi. Ushbu texnologiyalarni o'quv jarayonida joriy etish o'quvchilarda bilim olishga motivatsiyani oshirish,

o'z faoliyatini mustaqil rejalashtirish, o'qish vaqtini tejash, o'quv materiallarini yanada sifatliroq taqdim etish, axborotlarni amaliy o'zlashtirish, shuningdek har qanday jarayon va hodisalarni modellashtirish, kasbiy kompetentlikni shakllantirish imkonini beradi.

Kasbiy fanini o'qitishda ETRni pedagogik samaradorligi aniqlash bo'yicha o'tkazilgan tajriba sinov ishlari natijalari bo'yicha quyidagi tavsiyalar berildi.

- kasbiy fanlarni ETRLardan foydalanib o'qitish jarayonini tashkil etish uchun kompyuter xonalarida dastlabki shart sharoitlarni yaratish lozim.
- har bir kompyuterda o'qitiladigan fan bo'yicha ETR bazasini o'rnatilishi va undan foydalanish bo'yicha uslubiy qo'llanmalar, yo'riqnomalar bilan ta'minlanishi lozim.
- talabalarning kompyuter savodxonligini oshirish va ulardan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'shimcha mashg'ulotlar tavsiya etildi.
- o'qituvchi tomonidan fanni ETRLaridan foydalanib o'qitish metodikasi ishlab chiqilishi kerak.
- o'tkazilgan tajriba sinovlar kasbiy fanlarini o'qitishda elektron ta'lim resurslardan foydalanilganda o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishlariga, o'rganishning barcha bosqichlarida o'z o'zini tekshirib ko'rish uchun keng imkoniyatlar yaratilishi isbotlandi.

Xulosa qilish mumkinki, oliy ta'lim muassasalarining jismoniy tarbiya yo'nalishi bitiruvchilarida kasbiy fanlarni o'qitishda elektron ta'lim resurslari asosida dars jarayonini tashkil etish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. G'affarov F.H. Maxsus fanlarni o'qitishda ma'lumotlar va bilimlar bazasini yaratish, elektron ta'lim resurslarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish G'G' "Kasb hunar ta'limi" ilmiy uslubiy jurnal. Toshkent, 2017 y. №3, 24 30 b.
2. Xasanovich R. B., Saidovich M. O. Jismoniy tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalar orqali o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangiliklar kiritish va uni amalga oshirishda interaktiv metodlardan foydalanilish //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 18. – C. 395-400.
3. Mirzayev O. S., Ravshanov B. X. Sportning voleybol turi bo'yicha mashqlarning ketma-ketligini tashkil etish //scientific impulse. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 163-166.
5. Бехруз Х. Р., Ахмедов М. Б. Особенности формирования здорового образа жизни у молодежи //GOLDEN BRAIN. – 2023. – T. 1. – №. 10. – C. 322-328.
6. Тухтамурадова Н. А., Равшанов Б. Х. Значение гимнастики для здоровья //international scientific conference» Innovative trends in science, practice and education». – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 122-126.
7. Феруз Ф. и др. Махсус фанларни ўқитишда электрон таълим ресурслари базасидан фойдаланишнинг интегратив модели ва унинг компонентлари //Современное образование (Узбекистан). – 2018. – №. 8. – C. 9-14.

8. Феруз Ф. и др. Замонавий ўқув-дидактик воситалардан таълим жараёнида самарали фойдаланиш имкониятлари //Современное образование (Узбекистан). – 2017. – №. 8. – С. 17-21.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqola mazmunida talaba o'quvchilarning jismoniy tarbiya tadbirlarining maqsadi va vazifalari, talabalarni jismoniy tarbiya va sport tadbirlarida harakatlarga o'rgatish jarayonlari, Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya ta'lim yo'nalishi bitiruvchilarini elektron ta'lim bazasidan foydalanib, kasbiy mahoratini takomillashtirish bo'yicha tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va o'tkazishga alohida e'tibor qaratilgan.

РЕЗЮМЕ

В содержании данной статьи изучение цели и задачи физкультурной деятельности студентов, процессы обучения студентов движению в физической культурно-спортивной деятельности, профессиональные навыки выпускников физического воспитания в высших учебных заведениях с использованием электронного образования, базе особое внимание уделяется организации и проведению экспериментальных работ по совершенствованию.

SUMMARY

In the content of this article, the study of the goals and objectives of students' physical education activities, the processes of teaching students movement in physical cultural and sports activities, the professional skills of physical education graduates in higher educational institutions using e-education, the base pays special attention to the organization and conduct of experimental work to improve.

SPORTCHILARNING MEHNAT QOBILIYATCHANLIGIGA TASHQI MUHITNING TA'SIRI

Qazoqov S.R.

Buxoro davlat tibbiyot instituti

“Reabilitologiya, jismoniy tarbiya va sport tibbiyoti” kafedrası dotsenti

Tayanch soʻzlar: gipertermiya, giperbariya, eyforiya, desinxronoz, adaptatsiya, akllimatizatsiya.

Ключевые слова: гипертермия, гипербария, эйфория, десинхроноз, адаптация, акклиматизация.

Key words: hyperthermia, hyperbaria, euphoria, desynchronosis, adaptation, acclimatization.

Kirish. Bugungi kunda dunyoda bolalarning jismoniy, ruhiy-emotsional jihatdan sogʻlom rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratish masalasi har bir jamiyat kelajagi uchun ustuvor masala hisoblanishiga katta eʼtibor qaratilgan. Shuning uchun, taʼlim olish jarayonida maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanish darajasi va salomatligi holatini doimiy ravishda monitoring qilish maqsadida fiziometrik-antropometrik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Sport faoliyati tashqi muhitning turli xil sharoitlarida amalga oshishi mumkin. Bunday sharoitlarda sportchilar organizmiga bir qator ekstremal omillar taʼsir etib, ularning funksional holatlari yomonlashishiga va umumiy hamda maxsus mehnat qobiliyatchanligini pasayishiga olib keladi.

Asosiy qism. Sportchilar barometrik bosimi oʻzgargan sharoitlarda ham chiniqish mashgʻulotlari va musobaqalarda ishtirok etishiga toʻgʻri keladi. Togʻ sharoitidagi bunday mashgʻulotlar organizmga barometrik bosimning pasayishi (gipobariya) omillari taʼsirida oʻtkaziladi. Bu omillar umumiy bosim, gazlarning parsial bosimi, kislorodning parsial bosimi, havoning harorati va namligi pasayishi, ionlanish darajasi ortishi, quyosh radiatsiyasi kuchayishi va yerning tortish kuchi kamayishi bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi tomondan, shunday sport turlari borki, ular bilan shug'ullanuvchi sportchilar doimiy giperbariya - ya'ni, ular yuqori barometrik bosim ta'sirida bo'ladi. Bunday sport turlari bilan shugullanuvchi sportchilarga suv osti suzuvchilar va akvanavtlarni ko'rsatish mumkin. Ularning organizmida funksiyalarining susayishi va mehnat qobiliyatchanligini pasayishi kislorod omili bilan bog'liq bo'ladi. Bu sharoitlarda kislorodning foiz ko'rsatkichi balandlikda ham va chuqurlikda ham bir xil (o'rtacha 21%) bo'ladi, faqat uning parsial bosimi pasayishi yoki ortishi kuzatiladi. Shu sababli 3000 metr balandlikda havodan nafas olganda kislorod yetishmovchiligi ta'sirida gipoksiya rivojlanadi, 60 metr chuqurlikka tushgandan keyin havo bilan nafas olish natijasiga ortiqcha kisloroddan zaharlanish giperoksiya yuzaga keladi.

Dengiz sathidan 1000 metrgacha bo'lgan balandliklarni past tog'liq 1000 dan 3000 gachani - o'rta tog'lik va 3000 metr va undan yuqori mintaqani baland tog' sharoiti deb ataladi.

Asosiy chiniqish mashg'ulotlari, ba'zida sport musobalari 2500-3000 metr balandlikda, o'rta Tog' sharoitida o'tkaziladi. O'rta Tog' sharoitida dastlabki kunlarda aerob imkoniyatlarning pasayishi kuzatiladi, bir xil ishni bajarish uchun pastlikga nisbatan ko'proq energiya sarflanadi, organizmning funksional holati yomonlanishi natijasida odam o'zini yomon his qiladi, uyqusi buziladi, 10-15 kundan keyin sharoitga adaptatsiyalanish yuzaga kelib, tinch holatda va o'rta quvvatli ishni bajarganda odam o'zini yaxshi his qiladi, og'ir jismoniy yuklamalarni bajarish qonda kislorodning parsial bosimini kamayganligi (gipoksemiya) sababli qiyin bo'ladi.

Nafas olgandagi havo, alveola havosi va qonda kislorodning parsial bosimi kamayishi natijasida kasallik polati - gipoksiya rivojlanishi mumkin. Uning dastlabki belgilari kislorodning parsial bosimi nafas olgandagi zavoda 140 mm sim. ust. (dengiz satxida normada 160 mm sim. ust.), darajasiga tushganda (1500 va undan baland) ko'rina boshlaydi. Gipoksiyaning ta'siri quyidagi «yolgondakam» holatlar bilan ifodalanadi:

- eyforiya kayfiyat ko'tarilishi;
- hushdan ketish yaxshi psixomotsional holatda, hech qanday boshlang'ich belgisiz;
- retrogen amneziya bo'lib o'tgan xodisalar haqidagi xotiraning yo'qolishi.

Gipoksiya vaqtida organizm funksiyalarining o'zgarishi adaptatsion va kompensator tavsifga ega bo'lib, kislorod yetishmovchiligiga qarshi kurashga yo'naltiriladi. Buning uchun nafas va qon aylanish tizimi organlarining faollik darajasi ortadi, eritrotsitlar soni va gemoglobin miqdori ko'payadi, tomirlarda harakatlanayotgan qonning sig'imi va uning kislorod hajmi ortadi.

Kislorod yetishmovchiligi sezilarli darajaga yetganda yoki odam organizmning kompensator reaksiyalari susayishi natijasida bir qator fiziologik va patologik o'zgarishlar yuzaga kelib, bu holat tog' yoki balandlik kasalligi deb ataladi. Bu kasallikda asosiy nerv jarayonlarining harakatchanligi susayadi, sezgi va vegetativ tizimlar funksiyasi buziladi, harakatlar koordinatsiyasi yomonlashadi, jismoniy sifat ko'rsatkichlari pasayadi. Bu holatning sub'ektiv belgilariga - bosh og'rig'i, bosh aylanishi, burundan qon ketishi, ko'ngil aynishi, qusish, hansirash va hushdan ketishni ko'rsatish mumkin.

Tog' sharoitida doimiy yashash natijasida organizmning kislorod yetishmovchiligiga chidamliligi ortib boradi, odam o'zini yaxshi xis qiladi, organizmning funksiyalari barqarorlashadi va mehnat qobiliyatchanligi yaxshilanadi. Boshqacha aytganda, adaptatsiya yoki uning xususiy ko'rinishi akklimatizatsiya rivojlanadi va bu holat quyidagi keltirilgan 2 ta fiziologik mexanizmlar orqali amalga oshadi:

- kislorod transporti tizimi faoliyatining yaxshilanishi natijasida to'qimalarga kislorodning yetib borishi yaxshilanadi;
- qonda kislorodning miqdorini kamayganligiga organ va to'qimalarning moslashishi oqibatida, moddalar almashinuvi darajasining pasayishiga olib keladi.

O'rta Tog' sharoitida dastlabki kunlarida mehnat qobiliyatchanligini vositasiz va vositali ko'rsatkichlari pasayadi. Mehnat qobiliyatchanligining sezilarli pasayishi kislorodga talab yuqori sport turlarida (o'rta va uzoq masofaga yugurish, suzish) aniq kuzatiladi. Bunday sharoitda mehnat qobiliyatchanligining sezilarli darajada pasayishining asosiy sababi - bu, kislorod qarzining ortishi hisoblanadi. Ko'proq anaerob sharoitda bajaraladigan sport turlarida (gimnastika, akrobatika, og'ir atletika, qisqa masofaga yugurish) sport natijalari o'rta Tog' sharoitida deyarli o'zgarmaydi.

Sportchilar o'rta Tog' sharoitida bo'lib, past tekislikka qaytgandan keyin 3-4 hafta davomida jismoniy mehnat qobiliyatchanligi yuqori darajada saqlanib, sport natijalari yaxshilanadi. Bunday holatning fiziologik mexanizmi organizmning gipoksiya sharoitiga adaptatsiyalanganligi hisoblanadi. Shu sababli muhim musobaqalardan oldin ayniqsa, chidamlilik talab qilinadigan sport turlarida chiniqish mashg'ulotlarini o'rta Tog' sharoitida yoki rekompresor kameralarda o'tkazish tavsiya qilinadi. Nafasni yopiq muhitda amalga oshirish (masalan, rezina qopga) natijasida tobora nafas havosida kislorodni miqdori kamayib boradi.

Ayrim sport turlari vakillari (suvga shunguvchilar, suv ostida suzuvchilar) suv ostigacha tushganda baland barometrik bosim ta'siriga uchraydi. Bunday

sharoitda ishlashning alodida xususiyatlari shundan iboratki, muhit bosimining ortishi va uning o'zgarishlari yetakchi ahamiyatga ega bo'lib, gazlarning parsial bosimi ortishi, organizm bilan muhit o'rtasida gazlar muvozanatining buzilishi natijasida yuzaga keladigan o'zgarishlar, organizmning indeferent gazlar bilan to'yinishi va to'yinmasligi kabi murakkab omillar ta'sirida amalga oshadi.

Yuqori barometrik bosimning organizmga ta'sirini o'rganishda bir qator qiyinchiliklar kuzatiladi, jumladan eksperimentator har doim ham tekshiriluvchining yonida bo'la olmaydi, ko'pchilik holatlarda kerakli asboblardan foydalanishning imkoniyati yo'qligi sababli yuqori barometrik bosimning organizmga ta'siriga oid olingan ko'pchilik materiallar ta'sir tugagandan keyingi davrda olinadi.

Organizmning yuqoridagi ko'rsatilgan kompleks omillar ta'siriga bergan javob reaksiyalarini tahlil qilish davomida, evolyusiya jarayonida odam va hayvonlarda yuqori barometrik bosim ta'sirida kislorod va boshqa gazlarni parsial bosimini sezilarli ortishi, ularni qonga va to'qimalarga kirishi jarayonlariga javob beruvchi maxsus adaptatsiyalanish mexanizmlari shakllanmaganini ko'rish mumkin. Organizm o'zining himoya funksiyalarini bilvosita asosan kompensatsiyalovchi reaksiyalar orqali amalga oshiradi.

Organizmdagi barcha o'zgarishlar 2 tipda namoyon bo'ladi:

- suv ostida bo'lish qoidalariga to'liq rioya qilingan holatda yuqori barometrik bosimga organizmning bergan fiziologik reaksiyalari;
- nafas olishni ta'minlovchi qurilmalarning me'yoriy holatda ishlamasligi yoki suv ostida havfsizlik tartibining buzilishi bilan bog'liq patologik o'zgarishlar.

Yuqori barometrik bosim ta'sirida organizmning turli tizimlari va organlarida funksional o'zgarishlar yuzaga keladi. Jumladan, markaziy asab tizimida asosiy asab jarayonlarining muvozanati buzilishi, ichki tormozlanish kuchining kamayishi va qo'zg'alishning ustunligi bilan tavsiflanadi. Nafas tizimida nafas olishga qarshilik ortadi, nafas chiqarish tezligi pasayadi, o'pkalarning maksimal ventilyatsiyasi kamayadi.

Yurak-qon tomir tizimi organlarining eng ko'p uchraydigan qonuniy reaksiyalariga yurak urishi sonining kamayishi, maksimal arterial bosimning pasayishi va minimal bosimni ortishi ya'ni puls bosimini kamayishini ko'rsatish mumkin. Shuningdeq qonning oqish tezligi kamayadi, oqayotgan qonning miqdori va yurakning sistolik hamda minutlik hajmi kamayadi. Bu reaksiyalarning barchasi adaptatsiyalanish reaksiyalari hisoblanib, organizmning organ va to'qimalariga ortiqcha kislorodning yetib borishini chegaralashga qaratiladi. Periferik qonda eritrotsitlar va gemoglobinning miqdori kamayadi,

leykotsitlarning soni biroz ortadi; ularning osmotik chidamliligi va fagotsitar faolligi kamayadi.

Ovqat hazm qilish tizimida hazm shiralari sekresiyasi tormozlanib, oshqozon- ichak traktining motor funksiyasi kuchayadi, diurez ortadi. Barcha turdagi moddalar almashinuvi buziladi, natijada, energiya almashinuvi susayadi va jismoniy mehnat qobiliyatchanlik darajasi pasayadi. Organizmda yuzaga keladigan o'zgarishlar ko'pchilik holatlarda funksional moslashish kurinishida bo'ladi va bir necha soatdan keyin barcha ko'rsatkichlar normaga qaytadi.

Suv ostida ishlash qoidalari buzilganda turli xil patologik holatlar va professional kasalliklar yuzaga kelishi mumkin. Ularga kislorod bilan zaharlanish, kislorod yetishmovchiligi, karbonat angidrid gazi bilan zaharlanish, organizmning me'yoridan ortiqcha sovib yoki isib ketishi, yuqori bosim sindromi, shkalalarining bosim o'zgarishi ta'sirida jarohatlanishi va dekompressiya kasalligini misol sifatida ko'rsatish mumkin. Bu kasalliklarni davolash bilan maxsus tayyorlangan shifokor- fiziologlar va soha mutaxassislari shug'ullanadi. Giperbariya sharoitida musobaqa va chiniqish mashg'ulotlari o'tkazilishida sportchilar, trenerlar va tibbiyot xizmatchilari, odamlar suv osti sharoitiga tushganda organizmda kelib chiqishi mumkin bo'lgan funksional o'zgarishlar va patologik holatlar haqida yetarli darajada ma'lumotga ega bo'lishi talab qilinadi. Kasallik belgilari ko'rinishi bilan, kasalni baromarkazga (kasalxonaga emas) olib borish, davolash chora-tadbirlari tegishli mutaxassis tomonidan kerakli asboblardan yordamida amalga oshirilishi belgilanadi.

Tabiat hodisalari davriy tebranishga ega hisoblanadi. Tabiat hodisalarining ritmik o'zgarib turishiga mos holda, odam va hayvonlar organizmda fiziologik funksiyalarning ma'lum ritmlari - ya'ni, «biologik ritmlar» shakllangan.

Tashqi muhitdagi o'zgarishlar muqarrar ravishda organizmning fiziologik reaksiyalarida namoyon bo'ladi. Bu organizm va muhitning o'zaro ta'siri va birligini ifodalaydi.

Biologik ritmlarning sutkalik (aniqroq-sutkaga yaqin), oylikka yaqin, faslli yoki yillik ko'p yillik va boshqa shakllari farqlanadi. Odamning biologik ritmlaridan sutkalik yoki sirkad ritmlar asosiysi hisoblanib, uning davri o'rtacha 24 soatni tashkil qiladi. Evolyutsiya davomida steriotip, ming yillar davomida takrorlanib turuvchi muhitni sutka davomida to'liqlanib turishi kun va tun shaklida bir ma'romda almashinib turishi organizmda funksional o'zgarishlar ketma-ketligining mustahkam tizimini shakllantirgan. Funksiyalarining sutkalik tebranishlari markaziy asab tizimining oliy bo'limlarida, gemodinamika va nafas tizimida, qon tizimi va termoregulyatsiyada, hazm jarayonlari va moddalar almashinuvida, muskul kuchi, tezkorligi va chidamliligida, jismoniy va aqliy

mehnat qobiliyatchanligida va organizmning boshqa funksional tizimlarida o'z ifodasini topadi.

Hozirgi vaqtda organizmning 60 ga yaqin fiziologik funksiyalarida aniq sutkalik tebranishlar mavjudligi aniqlangan. Faoliyatning maksimal fazasi uyg'oqlik davriga, minimal darajasi esa, taxminan tungi soat 4 ga to'g'ri keladi. Fiziologik jarayonlarning qat'iy tartibda vaqtga mos holda takrorlanishi organizmning biologik maqsadga muvofiqligini va fiziologik bir butinligining ko'rinishlaridan biri hisoblanadi.

Sutkalik biologik ritmlarning buzilishi quyidagi keltirilgan 2 ta omilga bog'liq disoblanadi:

- Smenali ish (tungi smena va boshq.);
- Odamning qisqa vaqt davomida bir nechta vaqt mintaqalarini (poyas) bosib utishi.

Bioritmlarning qayta qurilishi sub'ektiv va ob'ektiv buzilishlarda (tez charchash, kuchsizlik uyqusizlik, kunduzi uxlab qolish, mehnat qobiliyatining pasayishi ko'rinishlari) o'z aksini topadi. Odamning bu holati fanda «desinxronoz» deb ataladi. Desinxronozning ko'rinishi, yangi sharoitda adaptatsion qayta ko'rishning tezligi va tavsifi vaqt mintaqalari bo'ylab siljishning kattaligiga, uchib o'tish yo'nalishiga, doimiy yashash joyi bilan yangi joy ko'rsatkichlari orasidagi farqning kattaligiga va sportchining harakat faolligining tavsifiga bog'liq bo'ladi. Yangi joydan doimiy yashash joyiga qaytib kelganda odamda readaptatsiya davri yangi sharoitga adaptatsiyalanish davriga nisbatan qisqaroq davom etadi.

Sutkalik bioritmlarning shakllanishi asosini shartli refleksli dinamik stereotip tashkil qilib, uning yangi sharoitda hosil bo'lishi bir necha fazada amalga oshadi:

- 2-5-sutkalarda, ko'chib o'tgandan keyin organizm funksiyalarining va mehnat qobiliyatchanligi vositasiz ko'rsatkichlarining pasayishi kuzatiladi;
- 6-10-sutkalarda ko'rsatkichlarning tebranishi kuzatiladi;
- 11-14—sutkalarda – to'liq qayta tiklanish va 15-sutkadan keyin ayrim holatlarda funksiyalar darajasining dastlabki holatga nisbatan ortishi kuzatilishi mumkin. Yangi mintaq-aqlim sharoitiga adaptatsiyalanishga harakat faoliyatining xususiyatlari ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, desinxronoz tezliq tezlik-kuchli va murakkab koordinatsiyali mashqlarni bajarishga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi; chidamlilik talab qilinadigan mashqlarga uning ta'siri kamroq bo'ladi.

Sportchilarning mehnat qobiliyatchanligi oyma oy, fasllar bo'yicha o'zgarib turishi, unga uzoqroq davom etadigan davriylikka ega bioritmlarning ta'siri borligini ko'rsatadi, biroq bu haqida yetarli ilmiy xulosalar hozirgacha aniqlanmagan. Odamning suvda suzish faoliyati bir qator fiziologik xususiyatlari bilan oddiy xavo sharoitidagi jismoniy ishdan farq qiladi. Bu xususiyatlar zich suvli muhitda harakatlanish, tananing gorizontol holati va suv issiklik sig'imining kattaligi bilan tushuntiriladi.

Suvning zichligi havoning zichligidan taxminan 775 marta kattaligi sababli harakatlanish qiyin, tezlik chegaralangan va katta energiya sarfi hisobiga amalga oshadi. Suzish vaqtida muskul ishining asosiy qismi tanani suvda ushlab turishga emas, balki harakatlanishda suvning to'g'ridagi qarshilikni yengishga sarflanadi. Qarshilikning kattaligi suvning yopishqoqligiga, tananing shakli va kattaligiga va suzishning tezligiga bog'liq bo'ladi. Suzishning o'rtacha tezligi turlicha usullarda 1,5 m/sek dan (brass), 1,8 m/sek gacha (krol) hisoblanadi. Turli masofaga suzishda organizmning energiya sarfi, masofaning uzunligi va ishning quvvatiga bog'liq hisoblanadi. 100-1500 metr masofada bu ko'rsatkich 100-500 kkal tashkil qiladi. Suvda organizmning tana massasi 1-1,5 kg dan oshmaydi. Bunday sharoitda tinch holatda turli organ va tizimlarning faoliyati xuddi vaznsizlik sharoitidagiga o'xshash hisoblanadi. Suzish vaqtida tananing gorizontol holatida bo'lishi yurak ishini yengillashtirib, muskullarning bo'shashini va bo'g'imlar funksiyasini yaxshilaydi.

Suvning issiqlik sig'imihavonikiganisbatan 25 marta, issiklik o'tkazuvchanligi 5 marta ko'p bo'ladi. Suzuvchilarni hattoki nisbatan iliq suvda uzoq muddat bo'lishi, tanadan sezilarli darajada issiqlikning yo'qotilishiga va uning sovib ketishiga olib keladi. Biroq chiniqqan suzuvchilarda, tana haroratining doimiyiligini saqlash mexanizmini mukammalligi sababli, chiniqmaganlarga nisbatan yaxshi ishlaydi. Shu sababli har qanday yoshda suzish mashg'ulotlari eng samarali chiniqtiruvchi vosita hisoblanadi. Suv muxitining o'ziga xos xususiyatlari turli organ va tizimlar faoliyatiga maxsus ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, chiniqish mashg'ulotlari davomida suzuvchilarda turli xil ta'sirlarni kompleks qabul qiluvchi tuyg'u shakllanadi va uni «suvni sezish» deb ataladi. Bu sezgi taktil, temperatura, proprioretseptor va vestibulyar retseptorlarning ta'sirlanishi orqali yuzaga keladi. Suv sezgisi mavjud suzuvchilarda suvning qarshiligi, harorati va bosimidagi kichik o'zgarishlar yaxshi taxmin qilinib, ular suzuvchining harakatini yaxshilaydi. Ko'rish va eshitish funksiyalari suzuvchi suv ostida bo'lganda keskin yomonlashadi. Suvda narsalar yomon ko'rinadi, tovushning tezligi 1500 m/s bo'lganligi sababli, ikkala quloqqa bir vaqtda ta'sir qiladi, shu sababli uning yo'nalishini aniqlash qiyin bo'ladi.

Suzuvchiningg harakat faoliyatini o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, tanani gorizontal holatdaligini, maxsus harakatlarni avtomatik-mini va harakatlarni yangi koordinatsiyalarni hosil qilish, alohida muskul guruhlarini qa'tiy ketma-ketlikda ishlashi, ishga asosan yelka kamari va qo'l muskullarini (70% gacha) va oyoq muskullarini brass usulida suzganda qo'shilishi bilan belgilanadi. Suzuvchilarda chiniqish mashg'ulotlari ta'sirida muskullar kuchi yaxshi rivojlanadi. Suzishda asosiy muskul guruhdagi dinamik ish bajaradi. Muskullar anaerob va aerob sharoitda ish bajarishga adaptatsiyalangan bo'lishi kerak. Masofa uzunligi ortgan sari aerob jarayonlarning ahamiyati ortib boradi.

Suzuvchilarda vegetativ organ va tizimlarning faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Chiniqqan suzuvchilarda bradikardiya-yurak urishi soni kamayishi, arterial qon bosimi biroz ko'tarilishi, yurakka vena qonining kelishi ko'payishi, yurakning sistolik va minutlik hajmi ortishi, yurak bo'shliqlarini kengayishi va miokardni biroz gipertrofiyasi kuzatiladi. Suzuvchilar nafas harakatlarida suvning qarshiligini yenganligi sababli nafas muskullari yaxshi rivojlanadi. Suzish vaqtida yangi nafas avtomatizmi shakllanadi, u nafas harakatlari soni va nafasning minutlik sig'imini ortishi bilan tavsiflanadi. Suzish vaqtida o'pka ventilyatsiyasi minutiga 120-150 litrga ko'tarilishi mumkin. Chiniqqan suzuvchilarda o'pkaning tiriklik hajmi 5-6 litrga yetishi mumkin. Suzuvchilar qonida eritrotsitlar va leykotsitlar soni, gemoglobinning miqdori ortadi. Suzishda deyarli ter ajralmaganligi sababli moddalar almashinuvining keraksiz va zararli maxsulotlari buyraklar orqali chiqarib tashlanganligi sababli ularni faoliyatiga qo'shimcha yuklama tushadi. Buyrak kapillarining o'tkazuvchanligini buzilishi, ko'p hollarda siydikda oqsil va eritrotsitlar ko'rinadi. Buyraklar faoliyatini o'zgarishi organizmni suzishga bergan maxsus javob reaksiyalaridan biri hisoblanadi. Yuqori malakali sportchilarda suzish vaqtida kislorod iste'moli minutiga 5-6 litrni tashkil qiladi, kislorodning maksimal iste'moli darajasiga yaqinlashadi. Kislorodga talab suzuvchilarda minutiga 30 litrga yetadi, u to'liq qoplanmaganligi sababli 10-15 litr kislorod qarzi yuzaga keladi. Suzish organizmning aerob va anaerob imkoniyatlarini yaxshi rivojlantirib, sportchilarning yuqori darajadagi energiya sarfini (10-15 kkal/min) ta'minlaydi. Biroq suzish vaqtida foydali ish koeffitsenti past bo'ladi, yuqori malakali sportchilarda bu ko'rsatkich 4-5% dan oshmaydi. Suzish yoshlar sporti, katta yoshdagi va keksa odamlar uchun chidamlilikni rivojlantiruvchi va chiniqtiruvchi eng yaxshi omil hisoblanadi.

Xulosa. Muhit haroratining ortishi radiatsiya va konveksiya orqali issiqlikni chiqarib yuborishni keskin kamaytirib, terlash orqali issiqlikni chiqarishni kuchaytiradi. O'z navbatida, terlashning kuchayishi organizmda suv

muvozanatini buzadi, suvsizlanish (degidrotatsiya) yuzaga kelib, yurak-qon tomir tizimi funksiyasi zo'riqishiga sabab bo'ladi. Havo namligining ortishi terlash orqali issiqlikning organizmdan chiqarib yuborilishini qiyinlashtiradi. Natijada organizmda issiqlik to'planib, isib ketish xavfi va issiq urish holati yuzaga kelishi mumkin. Tabiiyki, bunday sharoitda sportchining mehnat qobiliyatchanligi sezilarli darajada pasayadi.

Shunday qilib, sportchilarning mehnat qobiliyatchanligini pasayishi tashqi muhit harorati va namligi yuqori sharoitda yurak-qon tomir tizimining kislorod tashish funksiyasi yomonlashishi, organizmning suvsizlanishi va isib ketishiga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. Achilov A.M, Xalmuxamedov R.D, Shin V.N, Tajibaev S.S., Rajabov F.Q. Yosh bokschilarni tayyorlash asoslari // Toshkent, «Mumtoz so'z» nashriyoti, 2012. - 228 b.
2. Tajibaev S.S. Yosh bokschilarni tayyorlash tizimida harakatli uyinlarni qo'llash metodikasi // Avtoreferat p.f.d. (PhD) (13.00.04 - jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi). - Toshkent, 2017. - 52 b.
3. Платонов В.Н. Допинг в спорте и проблемы фармакологического обеспечения подготовки спортсменов // Москва. - Изд-во «Советский спорт», 2010. - 308 с.
4. Швеллнус М. Олимпийское руководство по спортивной медицине // Москва. - Изд-во «Практика». - 2011.- С.536-562.
5. Achar S., Rostamian A. Cardiac and metabolic effects of anabolic-androgenic steroid abuse on lipids, blood pressure, left ventricular dimensions, and rhythm // Am. J. Cardiol. - 2010. - 15.106(6):893-901.
6. Горчакова Х.А. и др. Фармакология спорта // Киев. - Изд - во «Олимп. л.-ра». - 2010. - 640 стр.

РЕЗЮМЕ

Maqolada tashqi muhit o'zgargan sharoitlarda sportchilarning mehnat qobiliyatchanligiga va organizm funksiyalariga ta'siri hamda ekologik madaniyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik jihatlari ochib berilgan. Shuningdek, organizmning bir qancha kompleks omillar ta'siriga bergan javob reaksiyalarini tahlil qilish muammolari haqida fikrlar yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается, влияние внешней среды на работоспособность и функции организма спортсменов, а также социально-педагогические аспекты развития экологической культуры. Также обсуждались, проблемы анализа реакций организма на воздействие ряда сложных факторов.

SUMMARY

The article reveals the influence of the external environment on the working ability and body functions of athletes, as well as the socio-pedagogical aspects of the development of ecological culture. Also, the problems of analyzing the reactions of the organism to the influence of several complex factors were discussed.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 6/2

Нөкис — 2023

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов, Р. Утепов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: 224-23-00

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 01.12.2023. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 27 . Нашр. т. Нускасы _____ Буйыртпа №